

Adam Burakowski,
Aleksander Gubrynowicz, Paweł Ukielski

Historia

1989

TOAMNA NAȚIUNILOR

POLIROM

Colecția *Historia* este coordonată de Mihai-Răzvan Ungureanu.

Adam Burakowski, Aleksander Gubrynowicz, Paweł Ukielski, 1989 – *Jesień Narodów*

Copyright © by Adam Burakowski, Aleksander Gubrynowicz, Paweł Ukielski

© 2013 by Editura POLIROM, pentru ediția în limba română

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legea în vigoare.

Foto copertă: © Dinu Lazăr

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506

București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

BURAKOWSKI, ADAM

1989: *toamna națiunilor* / Adam Burakowski, Aleksander Gubrynowicz, Paweł Ukielski; trad.: Vasile Moga;
pref.: Stejărel Olaru. – Iași: Polirom, 2013

Bibliogr.

Index

ISBN print: 978-973-46-3446-0

ISBN ePub: 978-973-46-3696-9

ISBN PDF: 978-973-46-3697-6

- I. Gubrynowicz, Aleksander
- II. Ukielski, Paweł
- III. Olaru, Stejărel (pref.)
- IV. Moga, Vasile (trad.)

94(4)"1989"

Printed in ROMANIA

Adam Burakowski,
Aleksander Gubrynowicz, Paweł Ukielski

1989

TOAMNA

NATIUNILOR

Traducere de Vasile Moga
Prefață de Stejărel Olaru

POLIROM
2013

Cuprins

<i>Prezentarea autorilor</i>	7
<i>Lista abrevierilor</i>	9
<i>Prefață (Stejărel Olaru)</i>	13
<i>Prefață la ediția în limba română</i> (Adam Burakowski, Aleksander Gubrynowicz, Paweł Ukielski)	15
<i>Cuvânt înainte (Paweł Ukielski)</i>	19
<i>Introducere (Adam Burakowski, Paweł Ukielski)</i>	29
Prăbușirea comunismului	29
Perestroika	35
<i>Polonia: locul unde a început totul (Adam Burakowski,</i> <i>Aleksander Gubrynowicz, Paweł Ukielski)</i>	43
Introducere	43
Drumul spre putere	43
Concesiile	47
Declinul. Formarea opoziției	53
Carnavalul „Solidaritatea” și legea marțială	58
Preliminariile Mesei Rotunde	67
Masa Rotundă	75
Alegerile	87
Alegerea președintelui	92
Următoarea rundă de negocieri	95
Transformări economice	100
Schimbări politice	105
Controversa privind Polonia	114
Postcomuniștii – ascensiunea și decăderea grupării	118
Încheierea socotelilor cu trecutul	121
Schimbări în simbolistică și în memoria colectivă	126
Nostalgia după RPP. Cultura și cultura pop	129
Actorii schimbării – retrospectivă	133
În loc de concluzii	139
<i>Ungaria: schimbări nefinalizate (Aleksander Gubrynowicz)</i>	141
Tranziția de la dictatură	141
Factori determinanți ai acțiunilor opoziției	142
Criza regimului Kádár	144
Începuturile opoziției	149
Cartea	154
Congresul al XIII-lea, Monor, Lakitelek	156

Succesiunea	160
Masa Rotundă	168
În loc de concluzii	175
După mai bine de 20 de ani – tranziția nefinalizată	177
Orbán din nou la putere	193
Epilog	198
RDG: eșecul revoluției? (<i>Aleksander Gubrynowicz</i>)	201
Factori determinanți ai acțiunilor opoziției în fosta RDG	201
Criza economică	207
Tensiuni în relațiile URSS-RDG	209
Criza ideologiei marxiste și începutul opoziției – compromisul cu Biserica. Rolul MfS al RDG	213
Opoziția din RDG în anii '80	219
Anul 1989	221
Căderea zidului	236
În umbra lui Kohl	240
În loc de concluzii	245
După mai bine de 20 de ani	254
Epilog	267
Cehoslovacia: implozia sistemului (<i>Paweł Ukielski</i>)	271
„Normalizarea” cehoslovacă: 1968-1989	271
Anul 1989 și revoluția de catifea	283
Postcomuniștii după revoluția de catifea	299
Lustrația/decomunizarea	303
Schimbări în sfera simbolică și a memoriei colective	308
Comunismul în cultura pop	313
Actorii revoluției de catifea, după mai bine de douăzeci de ani	316
România: un decembrie însângerat (<i>Adam Burakowski</i>)	321
Geniul Carpaților	321
Căderea lui Ceaușescu	332
Postcomunismul	346
Sângele nu a fost vărsat degeaba	352
Bulgaria: în căutarea unui sfârșit al comunismului (<i>Adam Burakowski</i>)	365
Concedii în țara terorii	365
Reorganizarea	373
Opoziția în Bulgaria	374
„Eschimoșii democrației”: disidenți și complotiști	377
Răsturnarea lui Jivkov	392
Începutul dezmembrării regimului totalitar	394
În căutarea unui sfârșit al comunismului	399
Încheiere (<i>Paweł Ukielski</i>)	409
<i>Tabel cronologic</i>	413
<i>Bibliografie</i>	423
<i>1989: The Autumn of Nations</i>	431
<i>Indice de nume</i>	435

Prezentarea autorilor

DR. ADAM BURAKOWSKI (n. 1977) – politolog, istoric, absolvent al Institutului de Istorie al Universității din Varșovia (2001) și al Institutului de Studii pentru Europa de Est al aceleiași universități (2004). În cursul anului 2003 a efectuat un stagiu de practică în cadrul Cold War International History Project de la Woodrow Wilson International Center for Scholars din Washington. Din 2004 devine asistent, iar din 2007 lector în cadrul Institutului de Studii Politice al Academiei Poloneze de Științe. Din 2006 activează în cadrul postului național de radio polonez. Începând din 2009 este membru al conducerii Grupului pentru Interese Economice Europene al Euranet și, din 2013, al Euranet Plus. Autor al volumelor *Geniusz Karpát. Dyktatura Nicolae Ceaușescu 1965-1989*, Trio, Varșovia, 2008 (trad. rom. *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu 1965-1989. Geniul Carpaților*, Polirom, Iași, 2011) și, împreună cu Marius Stan, al *Kraj smutny, pelen humoru. Dzieje Rumunii po 1989 roku (O țară tristă, plină de umor. Istoria României după anul 1989)*, Trio, Varșovia, 2012.

DR. ALEKSANDER GUBRYNOWICZ (n. 1974) – de profesie jurist, actualmente cercetător în cadrul Institutului de Drept Internațional al Universității din Varșovia și, din 2001, în cadrul Institutului de Studii Politice al Academiei Poloneze de Științe. În intervalul 2003-2004 a îndeplinit funcția de adjunct al șefului catedrei de Relații internaționale din cadrul Collegium Civitas, fiind aici conferențiar de mai mulți ani. Între 1996 și 2007 a fost vicepreședinte al Fundației Nowicki. S-a specializat în problematica Europei Centrale și de Est, cu accent pe țările baltice, și în problemele de drept internațional și european în domeniul ocrotirii mediului. A publicat de asemenea studii pe teme de drept economic internațional și european, concentrându-se mai ales pe problematica germană.

DR. PAWEŁ UKIELSKI (n. 1976) – politolog, istoric, cercetător la Secția Europa Centrală și de Est a Institutului de Studii Politice din cadrul Academiei Poloneze de Științe. Director adjunct și șef al Centrului Educativ de pe lângă Muzeul Insurecției Varșoviene. Conferențiar la Collegium Civitas, unde ține cursuri legate de transformările din Europa Centrală și de Est și de politică istorică. În cercetarea științifică el se ocupă în special de istoria contemporană a Cehiei și a Slovaciei și în general de cea a Europei Centrale. Este autorul monografiei *Aksamitny rozwój. Rola elit politycznych w procesie podziału Czechosłowacji (Divorțul de catifea. Rolul elitelor politice în procesul de împărțire a Cehoslovaciei)*, 2007. A publicat, printre altele, în *Anuarul Politicii Externe a Poloniei*, în *Revista de Politici Internaționale* și în volumele succesive ale anuarului *Europa Centrală și de Est*. Este autorul celor mai multe dintre titlurile ceh și slovace din *Dicționarul biografic al Europei Centrale și de Est din secolul XX*. Studiile și le-a făcut la Szczecin, iar actualmente locuiește în Varșovia.

Lista abrevierilor

AfD	<i>Allianz für Deutschland</i> (Alianța pentru Germania)
AWS	<i>Akcja Wyborcza Solidarność</i> (Acțiunea Electorală Solidaritatea)
BAN	<i>Българска Академия на Науките</i> (Academia Bulgară de Științe)
BBWR	<i>Bezpartyjny Blok Wspierania Reform</i> (Blocul Apartinic de Sprijin pentru Reforme)
BEK	<i>Bund der Evangelischen Kirchen in der DDR</i> (Uniunea Bisericilor Evanghelice din RDG)
BKP	<i>Българска Комунистическа Партия</i> (Partidul Comunist Bulgar)
BSP	<i>Българска Социалистическа Партия</i> (Partidul Socialist Bulgar)
BStu	<i>Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik</i> (Comisariatul Federal pentru Arhivele Stasi)
BZNS	<i>Български Земеделски Народен Съюз</i> (Uniunea Popular-Țărănească Bulgară)
CAER	Consiliul de Ajutor Economic Reciproc
CC	Comitetul Central
CDU	<i>Christlich Demokratische Union Deutschlands</i> (Uniunea Creștin-Democrată Germană)
CEE	Comunitatea Economică Europeană
CFSN	Consiliul Frontului Salvării Naționale
CNSAS	Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității
CPUN	Consiliul Provizoriu de Uniune Națională
ČSL	<i>Československá strana lidová</i> (Partidul Popular Cehoslovac)
ČSS	<i>Československá strana socialistická</i> (Partidul Socialist Cehoslovac)
ČSSD	<i>Česka strana sociálně demokratická</i> (Partidul Social-Democrat Ceh)
CSU	<i>Christlich-Soziale Union in Bayern</i> (Uniunea Creștin-Socială din Bavaria)
ČTK	<i>Československá tisková kancelář</i> (Agenția de Presă Cehoslovacă)
DPS	bg. <i>Движението за права и свобода</i> , tc. <i>Hak ve Özgürlükler Hareketi</i> (Mișcarea pentru Drepturi și Libertăți)
DS	<i>Demokratická strana</i> (Partidul Democrat)
DSU	<i>Deutsche Soziale Union</i> (Uniunea Socială Germană)
EKA	<i>Ellenzéki Kerekasztal</i> (Masa Rotundă a Opoziției)
FDGB	<i>Freie Deutsche Gewerkschaftsbund</i> (Uniunea Sindicatelor Libere din Germania)
FDJ	<i>Freie Deutsche Jugend</i> (Tineretul Liber German)
FDP	<i>Freie Demokratische Partei</i> (Partidul Liber Democrat)
FgK	<i>Független Kisgazdapárt</i> (Partidul Independent al Micilor Fermieri)
FIDESZ	<i>Fiatal Demokraták Szövetsége</i> (Uniunea Tinerilor Democrați)
FJF	<i>Független Jogász Forum</i> (Forumul Juriștilor Independenți)
FMI	Fondul Monetar Internațional
FSN	Frontul Salvării Naționale
FSzDL	<i>Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája</i> (Liga Sindicatelor Libere)
GDS	Grupul pentru Dialog Social
HNF	<i>Hazfias Népfront</i> (Frontul Popular Patriotic)
HZDS	<i>Hnutie za demokraticke Slovensko</i> (Mișcarea pentru o Slovacie Democrată)
IFM	<i>Initiative Frieden und Menschenrechte</i> (Inițiativa pentru Pace și Drepturile Omului)
IICCR	Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România
IPN	<i>Instytut Pamięci Narodowej</i> (Institutul Memoriei Naționale)

IRIR	Institutul Român de Istorie Recentă
IRRD	Institutul Revoluției Române din Decembrie 1989
JZD	<i>Jednotné zemědělské družstvo</i> (Cooperativa agricolă unită)
KDH	<i>Krest'anskodemokratické hnutí</i> (Mișcarea Creștin-Democrată)
KGB	<i>Комитет государственной Безопасности</i> (Comitetul Securității Statului)
KIK	<i>Klub Inteligencji Katolickiej</i> (Clubul Intelectualilor Catolici)
KISZ	<i>Komunista Ifjúsági Szövetség</i> (Uniunea Tineretului Comunist)
KKW	<i>Krajowa Komisja Wykonawcza</i> (Comisia Executivă Națională)
KNDP	<i>Kereszténydemokrata Néppárt</i> (Partidul Popular Creștin-Democrat)
KO	<i>Komitet Obywatelski</i> (Comitetul Cetățenesc)
KOR	<i>Komitet Obrony Robotników</i> (Comitetul Muncitoresc de Apărare)
KPN	<i>Konfederacja Polski Niepodległej</i> (Confederația Poloniei Independente)
KSČ	<i>Komunistická strana Československa</i> (Partidul Comunist al Cehoslovaciei)
KSČM	<i>Komunistická strana Čech a Moravy</i> (Partidul Comunist al Cehiei și Moraviei)
KSS	<i>Komunistická strana Slovenska</i> (Partidul Comunist Slovac)
KSS KOR	<i>Komitet Samoobrony Spoleczenej, Komitet Obrony Robotników</i> (Comitetul de Autoapărare Civică a Comitetului de Apărare a Muncitorilor)
LDPD	<i>Liberal-Demokratische Partei Deutschlands</i> (Partidul Liberal-Democrat German)
LPR	<i>Liga Polskich Rodzin</i> (Liga Familiilor Poloneze)
MDF	<i>Magyar Demokrata Forum</i> (Forumul Democrat Maghiar)
MfS	<i>Ministerium für Staatssicherheit</i> (Ministerul Securității Publice [RDG] – Stasi)
M.P.	<i>Monitor Polski</i> (Monitorul Polonez)
MGIMO	<i>Московский Государственный Институт Международных Отношений</i> (Institutul de Stat pentru Relații Internaționale din Moscova)
MKS	<i>Międzyzakładowy Komitet Strajkowy</i> (Comitetul de Grevă inter-Întreprinderi)
MNP	<i>Magyar Néppárt</i> (Partidul Popular Maghiar)
MSZMP	<i>Magyar Szocialista Munkaspárt</i> (Partidul Muncitoresc Socialist Maghiar)
MSzP	<i>Magyar Szocialista Párt</i> (Partidul Socialist Maghiar)
NDZPCz	<i>Независимото Дружество за защита на правата на човека</i> (Asociația Independentă pentru Apărarea Drepturilor Omului)
NF	<i>Neues Forum</i> (Noul Forum)
NSDAP	<i>Nationale-sozialistische Deutsche Arbeiterpartei</i> (Partidul Muncitoresc Național-Socialist German)
NSZZ	<i>Niezależny Samodzielny Związek Zawodowy</i> (Sindicatul Independent Autonom)
NSZZ RI	<i>Niezależny Samodzielny Związek Zawodowy Rolników Indywidualnych</i> (Sindicatul Independent Autonom al Agricultorilor Individuali)
NZS	<i>Niezależne Zrzeszenie Studentów</i> (Asociația Independentă a Studenților)
ODS	<i>Občanská demokratická strana</i> (Partidul Democrat Cetățenesc)
ODÚ	<i>Občanská demokratická únia</i> (Uniunea Cetățenesc-Democratică)
OF	<i>Občanské fórum</i> (Forumul Cetățenesc)
OKEZR	<i>Обществен Комитет за Екологична защита на Русе</i> (Comitetul Cetățenesc de Apărare Ecologică Ruse)
OKP	<i>Obywatelski Klub Parlamentarny</i> (Grupul Parlamentar Cetățenesc)
OPZZ	<i>Ogólnopolskie Zjednoczenie Związków Zawodowych</i> (Acordul Național al Sindicatelor)
ORMO	<i>Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej</i> (Rezerva de Voluntari a Miliției Cetățenești)
PC	<i>Porozumienie Centrum</i> (Înțelegerea Centristă)
PCR	Partidul Comunist Român
PD	Partidul Democrat
PDS	<i>Partei des Demokratischen Sozialismus</i> (Partidul Socialismului Democratic)
PiS	<i>Prawo i Sprawiedliwość</i> (Lege și Dreptate)
PNL	Partidul Național Liberal
PNTCD	Partidul Național Țărănesc-Creștin Democrat
PO	<i>Platforma Obywatelska</i> (Platforma Cetățenească)

PRON	<i>Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego</i> (Mișcarea Patriotică de Renaștere Națională)
PSL	<i>Polskie Stronnictwo Ludowe</i> (Partidul Popular Polonez)
PZPR	<i>Polska Zjednoczona Partia Robotnicza</i> (Partidul Muncitoresc Unit Polonez)
RDG	Republica Democrată Germană
REL	Radio Europa Liberă
RFG	Republica Federală Germană
ROAD	<i>Ruch Obywatelski – Akcja Demokratyczna</i> (Mișcarea Cetățenească pentru Acțiune Democratică)
RPP	Republica Populară Polonă
RPU	Republica Populară Ungară
RSC	<i>Československá socialistická republika</i> (Republica Socialistă Cehoslovacă)
SB	<i>Śłużba Bezpieczeństwa</i> (Serviciul Securității)
SED	<i>Sozialistische Einheitspartei Deutschlands</i> (Partidul Socialist al Unității din Germania)
SD	<i>Stronnictwo Demokratyczne</i> (Partidul Democrat)
SDA	<i>Sociálnodemokratická alternatíva</i> (Alternativa Social-democrată)
SDK	<i>Slovenská demokratická koalícia</i> (Coaliția Democratică Slovacă)
SDE	<i>Strana demokratickej ľavice</i> (Partidul Stânga Democrată)
SDP	<i>Sozialdemokratische Partei in der DDR</i> (Partidul Social-Democrat din RDG)
SdRP	<i>Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej</i> (Social-democrația Republicii Polone)
SDS	<i>Съюз на Демократичните Сили</i> (Uniunea Forțelor Democratice)
SDSS	<i>Sociálnodemokratická strana Slovenska</i> (Partidul Social-Democrat Slovac)
SED	<i>Sozialistische Einheitspartei Deutschlands</i> (Partidul Socialist al Unității Germane)
SKL	<i>Stronnictwo Konserwatywno Ludowe</i> (Partidul Conservator Popular)
SLD	<i>Sojusz Lewicy Demokratycznej</i> (Alianța Stângii Democratice)
SMK-MKP	<i>Strana maďarskej koalície – Magyar Koalíció Pártja</i> (Partidul Coaliției Maghiare)
SNS	<i>Slovenská národná strana</i> (Partidul Național Slovac)
SOP	<i>Strana občianskeho porozumenia</i> (Partidul Acordului Cetățenesc)
SPD	<i>Sozialdemokratische Partei Deutschlands</i> (Partidul Social-Democrat German)
SPK	<i>Staatliche Plankommission</i> (Comisia de Stat a Planificării)
SRI	Serviciul Român de Informații
SSO	<i>Strana slovenskej obrody</i> (Partidul Slovac al Renașterii)
StB	<i>Státní bezpečnost</i> (Securitatea Statului)
SzDP	<i>Magyarországi Sociáldemokrata Párt</i> (Partidul Social-Democrat Maghiar)
SzDSz	<i>Szabad Demokraták Szövetsége</i> (Uniunea Democraților Liberi)
TDDSz	<i>Tudományos Dolgozók Demokratikus Szervezete</i> (Sindicatul Democrat al Cercetătorilor Științifici)
TK	<i>Trybunał Konstytucyjny</i> (Curtea Constituțională)
TVRL	Televiziunea Română Liberă
UB	<i>Urząd Bezpieczeństwa</i> (Oficiul Securității)
UD	<i>Unia Demokratyczna</i> (Uniunea Democratică)
UDMR	Uniunea Democratică a Maghiarilor din România
UE	Uniunea Europeană
UP	<i>Unia Pracy</i> (Uniunea Muncii)
ÚPN	<i>Ústav pamäti národa</i> (Institutul Memoriei Poporului)
URSS	<i>Союз Советских Социалистических Республик</i> (Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste)
UW	<i>Unia Wolności</i> (Uniunea Libertății)
VPN	<i>Verejnost' proti násiliu</i> (Societatea Împotriva Violenței)
WUSW	<i>Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych</i> (Oficiul Voievodal pentru Afaceri Interne)
ZChN	<i>Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe</i> (Uniunea Creștin-Națională)
ZHP	<i>Związek Harcerstwa Polskiego</i> (Uniunea Cercetașilor Polonezi)
ZRT	<i>Zentraler Runder Tisch</i> (Masa Rotundă Centrală)
ZSL	<i>Zjednoczone Stronnictwo Ludowe</i> (Partidul Popular Unit)

Prefață

Dincolo de a fi o sintagmă reușită, „toamna națiunilor” reprezintă unul dintre cele mai importante momente istorice ale secolului trecut, întins nu pe durata unui anotimp, ci a unui întreg an, 1989. „Toamna națiunilor” este de fapt debutul crizei unui sistem pe cât de complicat, pe atât de șubred și nerezistent la șocuri. Căderea comunismului în țările care formau așa-zisul cordon sanitar al Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste a însemnat mai mult decât schimbarea unor regimuri totalitare și dispariția dominației sovietice în acele țări. La scurt timp, omenirea a asistat și la ultimul act al spectacolului, prăbușirea URSS. Astfel, Războiul Rece s-a încheiat. Zbuciumată de atâtea evenimente, jumătatea estică a Europei avea acum noi state independente și pornea pe un traseu reconfigurat, alăturându-se Occidentului. Iată de ce revoltele și revoluțiile din 1989 au fost considerate „toamna națiunilor”.

Adam Burakowski, Aleksander Gubrynowicz și Paweł Ukielski nu-și propun să ne lămurească dacă valul revoluționar al anului 1989 s-a pornit de la sine sau a fost provocat în laboratoare secrete. Respectând un tipar propriu de analiză, îngrijit și precis, neviat de capcane, ei descriu evenimentele care au avut loc în Polonia, Ungaria, Republica Democrată Germană, Cehoslovacia, Bulgaria și România și care au ținut planeta agitată pe parcursul întregului an. Însă, față de alți istorici sau analiști, Burakowski, Gubrynowicz și Ukielski nu au abordat doar momentul 1989 în sine. Fenomenul prăbușirii comunismului înseamnă mai mult. Autorii ne prezintă argumentat cauzele care au dus la căderea sistemului comunist în Europa Centrală și de Est, dezvoltând cu răbdare un întreg palier de argumente, de la criza sistemică a regimurilor și rolul disidenței până la noul model reformist de politică adoptat de Mihail Gorbaciov, care a provocat neintenționat prăbușirea sistemului pe care îl dorea salvat.

În volum întâlnim perspectiva studiului comparativ dedicat sistemelor comuniste din țările analizate, o privire cuprinzătoare asupra ultimelor decenii de faliment comunist. În plus, autorii vin în întâmpinarea cititorului interesat cu o nouă cercetare a traseului pe care fiecare dintre aceste țări l-a avut după căderea comunismului. Utilă ca să înțelegem că, așa cum nu putem compara evenimentele din 1989 din România cu cele din Ungaria sau Polonia ori pe cele din Bulgaria cu cele din RDG sau Cehoslovacia, nici tranziția din toate aceste țări nu a parcurs și nici nu avea cum să parcurgă drumuri asemănătoare. Utilă, de asemenea, ca să nu uităm fragilitatea democrației și complicatele procese de consolidare a ei.

Fără doar și poate, pe tema revoluțiilor din 1989 și a justiției de tranziție s-a scris și s-a publicat considerabil. Însă cartea *1989. Toamna națiunilor* are toate premisele să devină una de referință în domeniu, alături de altele deja existente, fiind o lucrare valoroasă prin seriozitatea cu care autorii s-au documentat și maniera științifică în care este abordată tema. Bibliografia este impresionantă, cu titluri internaționale relevante – unele mai puțin cunoscute – care devin surse prețioase și care sunt aduse și în fața cititorului din România prin intermediul acestui volum.

Preferând în mod inspirat varianta textului scris atrăgător, cei trei autori reușesc, în paginile care urmează, performanța de a povesti și de a conversa. De a povesti istoria recentă și dramatică a șase țări europene, printre care și a noastră. Apoi, de a conversa cu noi, cititorii, despre tranziție și democrație, subiecte care ne-au marcat existența de peste douăzeci de ani. Credeți că aveți în mână doar o carte științifică? Citiți-o! Vă veți bucura de o lectură plăcută, ușoară, dar cu greutate însemnată în același timp.

Adam Burakowski, Aleksander Gubrynowicz, Paweł Ukielski

Prefață la ediția în limba română

Ne face o mare bucurie și plăcere să prezentăm această carte cititorului român. Prima ediție a apărut în Polonia în toamna anului 2009 la Editura Trio, cu sprijinul Institutului de Studii Politice de pe lângă Academia Poloneză de Științe și al Collegium Civitas¹. Era vorba de o ediție specială, ocazionată de împlinirea a 20 de ani de la căderea comunismului în Europa Centrală și de Est. Ideea unei asemenea cărți ne-a fost sugerată de profesorul Andrzej Paczkowski, unul dintre cei mai renumiți specialiști nu numai în istoria comunismului polonez, ci și în studiul acestui fenomen la nivel mondial.

Cartea prezintă schimbările care au început în a doua jumătate a anilor '80 și care s-au încheiat cu momentul culminant al prăbușirii sistemului comunist din anul 1989. Ne-am străduit să prezentăm nu atât evenimentele în sine, cât mai ales cauzele și consecințele lor. Pentru sintetizarea acestora din urmă ne-am focalizat atenția asupra memoriei colective a comunismului, asupra rămășițelor sistemului totalitar, ca și asupra importanței pe care a avut-o anul 1989 pentru populațiile din Europa Centrală și de Est. O atenție deosebită am acordat studiului comparativ al fiecărui sistem în raport cu celelalte (știut fiind că, după moartea lui Stalin, care reușise să unifice în felul său mișcarea comunistă europeană, sistemele comuniste naționale au început să evolueze în direcții diferite), caracterului specific al schimbării din fiecare țară și „profundizării” acesteia, luând ca indicator principal măsura în care au avut acces la putere foștii militanți anticomuniști ori disidenții și reformatorii din partid care, pe la sfârșitul anilor '80, începuseră să respingă pe față sistemul comunist.

Ediția în limba română a fost îmbogățită cu un capitol despre Polonia, inexistent în varianta publicată la Varșovia. Având în vedere împlinirea a 20 de ani de la căderea comunismului și manifestările organizate în legătură cu această aniversare, la momentul elaborării ediției poloneze am considerat că cititorul polonez a avut ocazia să consulte numeroasele lucrări valoroase și detaliate referitoare la schimbările care au avut loc pe malurile Vistulei, iar o sinteză în plus pe care am fi propus-o noi nu-și mai găsea justificarea. Pe de altă parte, prezentarea fenomenului (cunoscut sub denumirea de „toamna națiunilor”) dincolo de granițele Poloniei fără a include și evenimentele care au avut loc în țara unde a început totul n-ar fi fost completă. Tocmai având în vedere acest argument, pentru ediția românească a fost redactat un capitol generos care prezintă ultimii ani ai regimului comunist și prăbușirea acestuia în Polonia.

Încă din anii '50, comunismul era un sistem de a cărui trăinicie nu se îndoia nimeni, nici în Răsărit, nici în Apus, și, până aproape de sfârșitul său, această opinie n-a mai fost revizuită. Cu toate acestea, în anul 1989 totul s-a năruit în numai câteva luni (Polonia și Ungaria), săptămâni (Cehoslovacia) sau chiar zile (Germania și mai ales România). Rapiditatea acestei schimbări i-a surprins nu numai pe analiști, ci în primul rând pe locuitorii țărilor respective. Sistemul în sânul căruia se născuseră,

1. Collegium Civitas, universitate poloneză patronată de Academia Poloneză de Științe, cu sediul în Palatul Culturii și al Științei (PkiN) din Varșovia. A fost înființată în urmă cu 15 ani și oferă cursuri de licență și masterat cu specializările: Sociologie, Relații Internaționale, Politologie, Jurnalism, Studii Asiatice.

fuseseră educați și care tocmai trecea printr-o perioadă de stagnare cu totul ieșită din comun a dispărut dintr-odată, provocând dezorientare printre reprezentanții multor categorii ale populației. Șocul produs de această schimbare fulgerătoare, neașteptată a durat în schimb destul de mult. Abia acum e momentul să ia cuvântul generația care nu mai are absolut niciun fel de amintiri din perioada comunistă, cea pentru care nume ca Władysław Gomułka¹, Erich Honecker, Todor Jivkov sau Nicolae Ceaușescu au dispărut definitiv în vârtejul istoriei, făcându-și loc în conștiința socială undeva în spațiul rezervat lui Stanisław August Poniatowski², Thomas Münzer³, Paisi Hilendarski⁴ sau Tudor Vladimirescu.

În volumul de față propunem câteva teze care altfel nu sunt noi, dar a căror evocare în contextul grupului de țări reunite pe vremuri în cadrul Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER) și al Pactului de la Varșovia ne permite să le acordăm un sens mai profund. Prima se referă la cauzele cele mai profunde ale căderii comunismului: considerăm că acestea au constatat în primul rând în incapacitatea economică a sistemului. Economia bazată pe absența proprietății private și pe sistemul planificării centralizate s-a dovedit mai puțin eficientă decât cea capitalistă. După război, sistemul comunist a fost în măsură să mobilizeze forța de muncă necesară reconstruirii economiilor distruse, dar începând de prin anii '60 nivelul de trai al țărilor Europei Central-Răsăritene a început să se deosebească atât de dramatic de standardul de viață al țărilor din vestul continentului, încât chiar și cei mai fanatici ideologi ai comunismului au fost obligați să constate această realitate. În unele țări comuniste (este vorba mai ales de Iugoslavia, dar și de Ungaria) s-a încercat introducerea unor elemente capitaliste în sistem, dar acest lucru n-a dus la rezultatele așteptate. În cursul anilor '80, diferențele de nivel între economii ajunseseră la niște valori incredibile: locuitorii din Vest trăiau într-o bunăstare care nu mai fusese atinsă niciodată până atunci în istoria omenirii, pe când în Est, la doar câteva sute de kilometri distanță, sărăcia era omniprezentă, populația neavând posibilitatea de a cumpăra din magazine nici măcar produsele agroalimentare de bază. Marx s-a înșelat – aceasta e concluzia la care au ajuns chiar comuniștii, drept pentru care au inițiat reforme de natură să arunce în aer întregul sistem.

O a doua teză, care decurge într-o anumită măsură din prima, este ideea că impulsul reformei a venit nu dinspre țările Europei Centrale și de Est, ci chiar din interiorul centralei – din Uniunea Sovietică. „Patria proletariatului mondial” nu mai era în stare să rivalizeze cu țările occidentale și tocmai tovarășii de la Kremlin au fost cei care și-au dat seama primii de necesitatea și de obligativitatea schimbărilor. În caz contrar, erau amenințați de atrofierea puterii, de descompunerea totală a aparatului de stat, de intensificarea fenomenelor sociale negative într-o asemenea măsură încât ar fi fost pusă în pericol nu numai propria lor autoritate, ci chiar existența imperiului. S-a dovedit însă că, în loc să revigoreze sistemul, reformatorii n-au făcut altceva decât să provoace prăbușirea lui. În acest context putem vorbi de un anumit specific polonez, întrucât masiva mobilizare socială care s-a manifestat sub forma sindicatului liber „Solidaritatea”, cu un efectiv de circa zece milioane de membri, începuse deja dezmembrarea sistemului cu câțiva ani mai înainte. După introducerea legii marțiale, majoritatea cuceririlor revoluționare au fost însă pierdute. Odată cu preluarea puterii la Kremlin de către Mihail Gorbaciov, acțiunile inițiate de acesta au configurat „terenul de joc” de care „Solidaritatea” era obligată să țină seama în contactele pe care le avea cu puterea.

Din această perspectivă se observă că schimbările din Europa Centrală și de Est au avut *de facto* un caracter secundar, cel puțin la început, față de evenimentele survenite în Uniunea Sovietică. Pe de altă parte, cei care au inițiat „noua deschidere” n-au fost reprezentanții grupurilor de opozanți (cu excepția Poloniei, acestea au fost fie foarte slabe, fie cvasi-inexistente), ci echipele de reformatori ai partidului care-l sprijineau pe Gorbaciov, în speranța nu doar a unei evoluții pozitive a sistemului, ci vizând poate în primul rând înflorirea propriilor lor cariere, susținute de noul conducător al URSS.

1. Władysław Gomułka (1905-1982) – lider comunist polonez, prim-secretar al Partidului Muncitoresc Unit Polonez între 1956 și 1970.

2. Stanisław August Poniatowski (1732-1798) – ultimul rege al Poloniei și Mare Duce al Lituaniei.

3. Thomas Münzer (1469-1525) – teolog evanghelist și revoluționar german. Admirator și apoi adversar al lui Martin Luther. Pentru participarea și rolul jucat în Războiul Țărănesc German, este torturat și decapitat.

4. Paisi Hilendarski (1722-1773) – călugăr bulgar de la mănăstirea Hilendaru de pe Muntele Athos, care a redactat o istorie slavo-bulgară. Ideile lui au avut un rol mobilizator în renașterea națională bulgară.

Chiar și așa, reformatorii din partid n-au fost suficient de puternici decât în Polonia și în Ungaria. În Bulgaria a existat o facțiune influentă de activiști nemulțumiți de guvernarea lui Jivkov, dar cu toate acestea îndepărtarea dictatorului le-a cerut multe eforturi, mai ales că nu aveau niciun fel de program ideologic (acesta a fost elaborat abia după căderea dictatorului). În RDG și Cehoslovacia, partidele comuniste n-au dat dovadă de suficientă elasticitate, astfel încât au fost luate pe nepregătite de evoluția evenimentelor, pierzând în foarte scurt timp puterea în favoarea guvernului Republicii Federale a Germaniei, respectiv a opoziției cehoslovace care a fost în schimb capabilă să genereze un sprijin social corespunzător. În România, Ceaușescu s-a cramponat de putere până în ultimul moment, dar a fost răsturnat de convergența a doi factori: revolta populației și pasivitatea (dacă nu chiar sabotajul) aparatului de stat.

În momentul de față, toate țările care au făcut obiectul analizei din această carte sunt membre ale Uniunii Europene. Cronologic, prima care a intrat în familia europeană odată cu unificarea Germaniei a fost RDG. Au urmat Polonia, Cehia, Slovacia și Ungaria. Următoarea serie în procesul de extindere a UE a fost constituită de România și Bulgaria. În toate țările care au fost admise s-a produs o creștere semnificativă a nivelului de trai în comparație cu perioada anterioară anului 1989, iar schimbarea de regim despre care vorbim în cuprinsul acestei lucrări a constituit catalizatorul unei serii întregi de transformări sociale, politice, economice și tehnologice. Pe de altă parte însă, această schimbare n-a reușit să anuleze diferențele de venituri și, într-un sens mai larg, n-a reușit să egalizeze nivelul de trai al populațiilor din fostele țări comuniste cu standardul de viață al țărilor care înainte de 1989 făceau deja parte din NATO și CEE. Nu încap de asemenea nicio îndoială că implementarea acestor schimbări (mai ales când e vorba de schimbarea de regim), ca și însușirea principiilor economiei de piață sunt foarte diferite în funcție de țara analizată. În plus, alte și alte provocări cu care se confruntă și se vor mai confrunta în viitorul apropiat toate țările din această regiune – cum ar fi dramaticele evoluții demografice, dificultățile Uniunii Europene care se luptă deja de câțiva ani cu criza economică și mai ales cu cea politică, evoluțiile geopolitice de pe arena mondială (și noile amenințări care decurg din acestea), perspectivele încă nu pe deplin clare ale transformărilor tehnologice mai ales în sectorul energetic – ne obligă să ne punem mereu întrebarea dacă schimbările inițiate în colțul nostru de lume în cursul anului 1989 se vor dovedi cu adevărat durabile.

În majoritatea diagramelor comparative ale țărilor UE în legătură cu diferitele aspecte ale dezvoltării economice, tehnologice și sociale, ultimele trei locuri sunt ocupate de obicei de Bulgaria, România și – din păcate pentru autorii acestei cărți – Polonia. Dacă, în fața provocărilor amintite mai sus, elitele țărilor noastre nu vor găsi remediile potrivite, atunci ar fi întru totul posibil ca noi, cetățenii tuturor țărilor prezentate în această carte (inclusiv locuitorii din estul Germaniei), să ne regăsim mereu pe ultimul loc în Uniunea Europeană.

Tuturor cititorilor acestei lucrări le dorim o lectură plăcută și îi îndemnăm să reflecteze cu seriozitate la ceea ce s-a întâmplat în 1989, întrucât importanța practică a evenimentelor respective nu pare să fie încă pe deplin descoperită. Am dori să aducem un cuvânt de mulțumire persoanelor care au contribuit la forma definitivă a ediției în limba română a acestei lucrări: profesorilor Jan Kofman, Andrzej Paczkowski și Antoni Dudek, traducătorului Vasile Moga, reprezentant al celor mai bune tradiții ale intelectualității românești, echipei de specialiști de la Editura Polirom și, nu mai puțin, Institutului Polonez din București care, prin activitatea neobosită pe care o desfășoară, face în așa fel încât țara noastră să devină tot mai familiară locuitorilor României; îi mulțumim de asemenea lui Stejărel Olaru, un susținător pasionat al colaborării în această parte a lumii care este Europa Centrală și de Est. Și noi suntem adepții unei asemenea colaborări și ne străduim să facem tot posibilul pentru a consolida legăturile dintre popoarele noastre unite de un destin comun.

Paweł Ukielski

Cuvânt înainte

În 1989, sub ochii uimiți ai întregii lumi, s-a prăbușit sistemul comunist. De la începutul negocierilor din cadrul Mesei Rotunde din Polonia, care au avut loc în februarie, și până la împușcarea Elenei și a lui Nicolae Ceaușescu în decembrie, Europa Centrală și de Est a trecut printr-un proces tumultuos (și, în cele mai multe cazuri, puțin sângeros) de eliberare de sub regimul totalitar comunist. Actualmente, la mai bine de 20 de ani după acele evenimente, putem spune că perspectiva pe care o avem este îndeajuns de matură și ne permite să întreprindem cercetări comparative fără a fi influențați de stări emoționale. Pe de o parte, foarte multe persoane își mai amintesc evenimentele care au avut loc atunci, iar pe de altă parte, generația care și-a început viața în momentul eliberării e deja în pragul maturității.

Perspectiva dată de cele peste două decenii care au trecut este suficientă nu numai pentru a supune analizei evenimentele care au dus la câștigarea libertății (ultimii ani de comunism și prăbușirea acestuia), ci și pentru a face un bilanț al perioadei postcomuniste. Pentru că lichidarea rămășițelor unui sistem care fusese impus popoarelor din Europa Centrală nu s-a limitat doar la operarea unor profunde schimbări de sistem în 1989 și în următorii doi-trei ani. În toate țările din regiune, lichidarea moștenirii comuniste a durat mult mai mult, iar, sub anumite aspecte, acest proces nu s-a încheiat nici astăzi. Elaborând conținutul prezentei lucrări, autorii au fost nevoiți să aibă în vedere toate aceste probleme.

Au fost astfel supuse analizei șase cazuri concrete – șase țări care în 1989 au efectuat schimbarea de regim: Bulgaria, Cehoslovacia, Republica Democrată Germană, Polonia, România și Ungaria. Această viziune ni se pare motivată: procesele care au avut loc în Iugoslavia constituie fără îndoială o problemă separată și având un nivel calitativ diferit. La fel se prezintă lucrurile și în cazul Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste (URSS), unde evenimentele centrale se plasează, cronologic, în anii 1990-1991. Iar în Albania, destul de izolată la vremea respectivă, schimbările s-au produs și mai târziu.

Titlul lucrării noastre, *1989. Toamna națiunilor*, ilustrează cel mai bine tematica de care am hotărât să ne ocupăm. Principalele evenimente pe care autorii le-au prezentat și supus analizei au avut loc în toamna anului 1989 și ele constituie centrul de greutate al acestei lucrări. Pe de altă parte, din punct de vedere uman, actorii colectivi ai evenimentelor avute în vedere au fost neîndoielnic popoarele care și-au cucerit independența după 45 de ani de sclavie. Fără îndoială că analiza în întregul ei nu se limitează doar la a doua jumătate a anului 1989 – o asemenea îngustare a temei ar fi făcut imposibile atât lămurirea mecanismelor și cauzelor care au determinat schimbarea, cât și cercetarea efectelor ei, respectiv prezența unor rămășițe ale comunismului până în ziua de azi. Tocmai de aceea, considerațiile referitoare la fiecare dintre statele prezentate au fost structurate în trei secțiuni

fundamentale: ultimii ani ai comunismului, procesul nemijlocit de cădere a regimului și, în sfârșit, efectele acestui proces din perspectiva ultimilor 24 de ani.

Prezenta încercare de sinteză vizează cele șase state (actualmente șapte, după dezmembrarea Cehoslovaciei) care au trăit experiența „toamnei națiunilor”, fiind una din puținele monografii de profil axate pe această tematică. Una dintre primele cărți pe tema căderii comunismului în țările Europei Centrale și de Est a fost *Jesień Narodów (Toamna națiunilor)*, editată în 1991 de Jacek Gorzkowski și Wojciech Morawski¹. Ea constituie o încercare de scoatere în evidență a schimbărilor care au dus la căderea sistemului totalitar în regiune. Chiar dacă, întrucât a fost scrisă la puțin timp după evenimente și s-a bazat exclusiv pe relatările apărute în mass-media, într-o anumită măsură nu mai este de actualitate (de la apariția ei au fost publicate o mulțime de documente, memorii și alte izvoare), ea merită totuși menționată. Deosebit de interesante sunt aici imaginile din fiecare țară analizată.

Și în alte țări au apărut lucrări științifice referitoare la problemele care ne interesează. Dintre ele merită să fie menționată în primul rând o lucrare monumentală scrisă de trei istorici cehi. În anul 2000, Jiří Vykoukal, Bohuslav Litera și Miroslav Tejchman au publicat cartea intitulată *Estul. Apariția, dezvoltarea și decăderea blocului sovietic 1944-1989*². În aproape 800 de pagini, autorii au prezentat o istorie a comunismului în URSS și în țările Europei Centrale și de Est, inclusiv în Iugoslavia și Albania (dar și cu incursiuni în Finlanda și Grecia). Este un manual foarte bun și bogat în informații, care poate fi recomandat tuturor celor interesați de această problematică. O altă lucrare interesantă este *Miracolul revoluției*, publicată în 1999 de politologul, scriitorul și publicistul român Stelian Tănase³. Autorul se concentrează asupra căderii comunismului în Uniunea Sovietică și în Europa, dar în același timp acordă multă atenție Chinei, unde, după cum știm, a existat o încercare de largire a libertății politice, nereușită și încheiată printr-un masacru. Tănase nu-și încheie lucrarea în anul 1990, fiind tentat să realizeze și o analiză a evoluției politice și economice a țărilor în perioada postcomunistă.

În ultimii ani au fost publicate câteva cărți esențiale pe tema evenimentelor din anul 1989. Cea mai cunoscută dintre acestea, tradusă în multe limbi, este cartea lui Victor Sebestyen⁴. Într-un mod foarte plastic și sugestiv, cu zelul unui ziarist priceput, autorul prezintă procesul de prăbușire a comunismului în întregul bloc al țărilor din Europa Centrală și de Est.

Un titlu interesant îl reprezintă de asemenea *Uncivil Society: 1989 and the Implosion of the Communist Establishment*, carte care poartă semnătura lui Stephen Kotkin și Jan T. Gross⁵. Autorii se concentrează în principal asupra dimensiunii economice și sociale a acestui subiect. Cea mai recentă carte consacrată căderii sistemului comunist în Europa este o lucrare colectivă editată de Vladimir Tismăneanu și Bogdan C. Iacob și poartă titlul *The End and the Beginning. The Revolutions of 1989 and the Resurgence of History*⁶. Cartea nu se limitează doar la o simplă descriere a evenimentelor, ci reprezintă și o încercare de a oferi răspunsuri la întrebări privind supraviețuirea unor rămășițe ale sistemului comunist.

1. Jacek Gorzkowski, Wojciech Morawski, *Jesień Narodów (Toamna națiunilor)*, Varșovia, 1991.
2. Jiří Vykoukal, Bohuslav Litera, Miroslav Tejchman, *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, Praga, 2000.
3. Stelian Tănase, *Miracolul revoluției*, București, 1999.
4. Victor Sebestyen, *Revolution 1989. The fall of the Soviet Empire*, Londra, 2009.
5. Stephen Kotkin, Jan T. Gross, *Uncivil Society: 1989 and the Implosion of the Communist Establishment*, New York, 2009.
6. Vladimir Tismăneanu, Bogdan C. Iacob (ed.), *The End and the Beginning. The Revolutions of 1989 and the Resurgence of History*, Budapesta – New York, 2012.

Iar autorii nu s-au limitat doar la țările din fostul bloc sovietic, ci au pus în evidență și ecoul pe care evenimentele din 1989 l-au avut în Occident. Tismăneanu a editat, de asemenea, o culegere de eseuri pe tema importanței căderii comunismului în diferite locuri ale lumii. Cartea conține în principal o serie de analize legate de situația României, dar nu se rezumă doar la atât: autorul a acordat un spațiu generos și celorlalte țări, inclusiv Poloniei¹.

Mult mai bogată este literatura comparativă consacrată procesului de transformare care a urmat „toamnei națiunilor”, ca efect al acesteia. Trebuie să amintim aici în primul rând monografiile elaborate în cadrul Universității din Wrocław², al Universității Marie Curie-Skłodowska³ sau al Secției Europa Centrală și de Est a Institutului de Studii Politice de pe lângă Academia Poloneză de Științe⁴. Analize interesante propune și Jacek Wojnicki⁵. Lucrările care își propun să găsească un numitor comun pentru transformările din Europa Centrală (numitor comun care să constituie un șablon) sunt, de asemenea, un izvor prețios pentru înțelegerea proceselor care au avut loc: este vorba de cărțile lui Leslie Holmes⁶, Claus Offe⁷ sau – în Polonia – ale doamnei Jadwiga Staniszkis⁸, respectiv ale cercetătorilor Jan Kofman și Wojciech Roszkowski⁹. Ultimii doi autori sunt și editorii unui adevărat tezaur de informații referitoare la actorii evenimentelor din 1989 din Europa Centrală – este vorba de un uriaș dicționar biografic, cuprinzând personalități din întreaga Europă Centrală și de Est, înțelesă în sensul larg, de-a lungul secolului XX¹⁰.

Pe piața cărții au apărut mult mai multe publicații consacrate evenimentelor care au avut loc în fiecare țară. Revoluția de catifea cehoslovacă s-a bucurat de multă atenție atât în literatura de specialitate cehă, cât și în cea slovacă. Acest subiect este legat de obicei – mai mult sau mai puțin – de celălalt eveniment deosebit de important pentru istoria

1. Vladimir Tismăneanu, *Despre 1989. Naufragiul utopiei*, București, 2009.
2. Vezi Andrzej Antoszewski, Ryszard Herbut (ed.), *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej* (*Democrațiile din Europa Centrală și de Est din perspectivă comparativă*), Wrocław, 1998; Andrzej Antoszewski, Petr Fiala, Ryszard Herbut, Jacek Sroka (ed.), *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej* (*Partide și sisteme de partid în Europa Centrală*), Wrocław, 2003; Andrzej Antoszewski (ed.), *Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej: perspektywa porównawcza* (*Sistemele politice Central- și Est-Europene din perspectivă comparativă*), Wrocław, 2006.
3. Vezi Wojciech Sokół, Marek Żmigrodzki (ed.), *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej* (*Sistemele politice ale țărilor Central- și Est-Europene*), Lublin, 2005.
4. Aici trebuie să amintim în primul rând anuarul pe 1991 intitulat *Europa Środkowo-Wschodnia* (*Europa Centrală și de Est*), care strânge laolaltă datele referitoare la evoluția situației în toate țările Europei Centrale și de Est (țările postcomuniste situate între Germania și Rusia).
5. Jacek Wojnicki, *Kształtowanie systemów wielopartyjnych Europy Środkowowschodniej* (*Formarea sistemelor pluripartite în Europa Centrală și de Est*), Pułtusk, 2004.
6. Leslie Holmes, *Post-Communism. An Introduction*, Londra, 1997.
7. Claus Offe, *The Varieties of Transition: the East European and East German Experience*, Cambridge, 1996.
8. Jadwiga Staniszkis, *Postkomunizm: próba opisu* (*Postcomunismul: o încercare de descriere*), Gdańsk, 2001.
9. Jan Kofman, Wojciech Roszkowski, *Transformacja i postkomunizm* (*Transformarea și postcomunismul*), Varșovia, 1999.
10. Wojciech Roszkowski, Jan Kofman (ed.), *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku* (*Dicționarul biografic al Europei Centrale și de Est în secolul XX*), Varșovia, 2005, ediția în limba engleză W. Roszkowski, J. Kofman, *Biographical Dictionary of Central and Eastern Europe in the Twentieth Century*, M.E. Sharpe, Armonk, New York – Londra, 2007.

ambelor popoare: desfacerea federației, lucru întâmplat doar trei ani mai târziu. În Polonia, acestui eveniment i-a fost consacrată o monografie de către Paweł Ukielski¹, iar Marek Bankowicz a fost și el preocupat de temă². Schimbările politice din Slovacia deja independentă au fost zugrăvite de Piotr Bajda într-o monografie dedicată elitelor politice constituite în statul nou apărut pe harta Europei³, iar Radosław Zenderowski a scris o lucrare vizând problemele identitare ale acestuia⁴. Primii ani ai schimbării în Republica Cehă au fost prezentați la rândul lor într-o lucrare colectivă apărută sub semnătura lui Bernard J. Albin și lui Walenty Baluk⁵. Problemele legate de vecinii lor de la sud rămân în continuare destul de marginale în raport cu aria de interes a polonezilor – e suficient să amintim că singura monografie completă referitoare la istoria Cehiei și a Slovaciei în cursul secolului XX rămâne cartea lui Jerzy Tomaszewski⁶.

Cercetătorii cehi și slovaci au acordat destul de multă atenție evenimentelor din anii 1989-1992. În această problemă se poate observa de altfel o anumită preferință – dacă slovacii par interesați mai degrabă de relațiile dintre cele două popoare și de cauzele care au dus la ruperea federației (cu dobândirea independenței Slovaciei), cehii se ocupă într-o mai mare măsură de evenimentele legate de căderea sistemului comunist. Între cele mai valoroase monografii ale acestei perioade trebuie să includem lucrările unor cercetători ca Jan Rychlík⁷, Milan Otáhal⁸, Petr Husák⁹ sau Jiří Suk¹⁰. La dispoziția celor interesați se află de asemenea numeroase colecții de documente publicate¹¹. Un tezaur de informații, dar și de anecdote este constituit de memoriile principalilor actori ai evenimentelor din

1. Paweł Ukielski, *Aksamitny rozwód. Rola elit politycznych w procesie podziału Czechosłowacji (Divorțul de catifea. Rolul elitelor politice în procesul de separare a Cehoslovaciei)*, Varșovia, 2007.
2. Marek Bankowicz, *Zlikwidowane państwo: ze studiów nad polityką Czechosłowacji (Statul desființat: din studiile asupra politicii Cehoslovaciei)*, Cracovia, 2003.
3. Piotr Bajda, *Elity polityczne na Słowacji. Kręta droga do nowoczesnego państwa (Elitele politice în Slovacia. Drumul întortocheat spre statul modern)*, Varșovia, 2010.
4. Radosław Zenderowski, *Nad Tatrami błyska się... Słowacka tożsamość narodowa w dyskursie politycznym w Republice Słowackiej (1989-2004) (Fulgere peste Tatra... Identitatea națională slovacă în discursul politic din Republica Slovacă 1989-2004)*, Varșovia 2007.
5. Bernard J. Albin, Walenty Baluk (ed.), *Europa Środkowa – Dekada transformacji. Republika Czeska (Europa Centrală – Deceniul transformării. Republica Cehă)*, Wrocław, 2005.
6. Jerzy Tomaszewski, *Czechy i Słowacja (Cehia și Slovacia)*, Varșovia, 2006.
7. Jan Rychlík, *Rozpad Československa. Česko-slovenské vztahy 1989-1992 (Dezmembrarea Cehoslovaciei. Relațiile ceho-slovace 1989-1992)*, Bratislava, 2002.
8. Milan Otáhal, *Opozice, moc, společnost (Opoziția, puterea, societatea)*, Praga, 1994.
9. Petr Husák, *Česká cesta ke svobodě. Revoluce či co? (Drumul ceh spre libertate. Revoluție sau ce?)*, Praga, 1999.
10. Jiří Suk, *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985-1990 (Cronologia dispariției regimului comunist în Cehoslovacia 1985-1990)*, Praga, 1999.
11. Ingrid Antalová (ed.), *Verejnost' proti násilí 1989-1991. Svedectva a dokumenty (Societatea împotriva terorii 1989-1991. Mărturii și documente)*, Bratislava, 1998; Viera Hlavová, Jozef Žatkuliak (ed.), *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod. Od česko-slovenskej federácie k samostatnej demokratickej slovenskej štátnosti (Revoluția din noiembrie și divorțul ceho-slovac. De la federația ceho-slovacă la independența democratică a statului slovac)*, Bratislava, 2002; Jozef Žatkuliak (ed.), *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985-1990) (Noiembrie 1989 și Slovacia. Cronologie și documente [1985-1990])*, Bratislava, 1999; Jiří Suk, *Občanské Fórum. Listopad – Prosinec 1989, t. 2: Dokumenty (Forumul Cetățenesc. Noiembrie-decembrie 1989. Vol. 2: Documente)*, Praga, 1998.

perioada vizată de noi, inclusiv amplul interviul cu Václav Havel, care a fost editat și în Polonia¹.

O categorie aparte de izvoare o constituie paginile de internet care conțin nenumărate informații referitoare atât la regimul comunist în sine și la căderea lui, cât și la prezența acestuia în viața noastră actuală. În paginile oficiale ale parlamentului ceh² pot fi accesate stenogramele tuturor ședințelor Adunării Federale, atât din întreaga perioadă 1948-1989, cât și de după revoluția de catifea. Multe informații interesante, documente și monografii au fost plasate pe paginile de internet ale Institutului slovac al Memoriei Poporului³, ale Institutului ceh de Studii asupra Regimurilor Totalitare⁴, respectiv ale portalului „totalita”⁵.

Despre comunismul românesc și evenimentele din decembrie au fost editate în Polonia relativ multe lucrări, mai ales având în vedere aspectul „mediatic” al temei. Cea mai amănunțită monografie este însă cartea lui Adam Burakowski⁶. Merită, desigur, să fie consultate lucrările autorilor români Pavel Câmpeanu⁷ și Lucian Boia⁸. O lucrare valoroasă, cu toate că într-o anumită măsură depășită (între timp au apărut noi documente și monografii), este cartea lui Józef Darski⁹. Pentru a înțelege complexitatea istoriei României din secolul XX ar trebui de asemenea consultată lucrarea Małgorzatey Willaume¹⁰.

În România, despre istoria comunismului și mai ales despre evenimentele din decembrie s-a scris mult, deși cele mai multe dintre lucrările în cauză sunt de un nivel destul de scăzut și nu prezintă decât câte o perspectivă asupra discuțiilor politice. În România, trecutul încă trezește emoții, mai ales în rândul intelectualilor, dar nu numai. În ciuda controverselor înfocate, în cursul celor mai bine de 20 de ani care au trecut au fost publicate multe titluri valoroase. Cea mai importantă dintre apariții este probabil raportul Comisiei Prezidențiale, creată cu scopul cercetării și evaluării morale a sistemului comunist din România. La lucrările acestei comisii au participat mulți istorici renumiți¹¹. Mai putem recomanda apoi

1. Václav Havel, *Tylko krótko, proszę (Pe scurt, vă rog!)*, trad. Andrzej Jagodziński, Cracovia, 2007 [ed. rom., București, 2009]. Mult mai multe relatări interesante și memorii au apărut, desigur, în Cehia și în Slovacia și e suficient să amintim, spre exemplu, pe Ján Čarnogurský, *Videné od Dunaja (Văzute de pe Dunăre)*, Bratislava, 1997; Fedor Gál, *Z prvej ruky (La prima mână)*, Bratislava 1991; Petr Hájek, *Václav Klaus narovinu. Hovory V.K. s Petrem Hájkem nejen o tom, co bylo, je a bude (Václav Klaus de-a dreptul. Convorbiri între V.C. și Petr Hájek nu numai despre ceea ce a fost, ci și despre ce va fi)*, Praga, 2001; František Mikloško, *Čas stretnutí: reflexe o ponovembrovej dobe (Ora întâlnirii: reflexii despre perioada postnoiembrie)*, Bratislava, 1996; Petr Pithart, *Po devětaosmdesátém: kdo jsme? (După optzeci și nouă: cine suntem?)*, Bratislava-Brno, 1998.
2. www.psp.cz (accesat la 18.09.2009).
3. www.upn.gov.sk (accesat la 18.09.2009).
4. www.ustrcr.cz (accesat la 18.09.2009).
5. www.totalita.cz (accesat la 18.09.2009).
6. Adam Burakowski, *Geniusz Karpat. Dyktatura Nicolae Ceaușescu 1965-1989*, Varșovia, 2008 [ed. rom., *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu 1965-1989. Geniul Carpaților*, trad. Vasile Moga, Iași, 2011].
7. Pavel Câmpeanu, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, Iași, 2002.
8. Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, 1997.
9. Józef Darski, *Rumunia: historia, współczesność, konflikty narodowe (România. Istorie, societate, conflicte naționale)*, Varșovia, 1995.
10. Małgorzata Willaume, *Rumunia (România)*, Varșovia, 2004.
11. Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final*, București, 2007.

lucrarea istoricului britanic Dennis Deletant¹. În legătură cu evenimentele din decembrie și căderea dictaturii au apărut multe monografii valoroase, dintre care merită menționată lucrarea monumentală, dar foarte controversată a lui Alex Mihai Stoenescu², trilogia lui Grigore Cartianu³ scrisă într-un mod asemănător, dar îmbogățită cu noi elemente, cărțile istoricului din emigrație Radu Portocală⁴, ale lui Sergiu Nicolaescu⁵, regizor de film și participant la desfășurarea evenimentelor, ale cunoscutului politolog și om de presă Stelian Tănase⁶ și, nu mai puțin, ale istoricului britanic Peter Siani-Davies⁷.

Despre istoria Bulgariei, mai ales cea mai recentă, în Polonia s-a scris din păcate mai puțin decât despre celelalte țări din regiune. O carte care merită să fie recomandată este lucrarea lui Tadeusz Wasilewski, numai că perioada la care se referă ea se încheie odată cu sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial și preluarea puterii de către comuniști⁸. Fără îndoială, trebuie consultate și lucrările lui Jerzy Jackowicz⁹. O monografie foarte bună despre mass-media în Bulgaria a publicat de curând Andrzej Nowosad¹⁰. Tematica bulgară apare de asemenea ca parte componentă a unor monografii care analizează istoria comunismului în Europa Centrală și de Est sau eventual, fragmentar, în manualele de istoria lumii după 1945.

Față de celelalte țări, în Bulgaria se scrie relativ puțin despre istoria comunismului și evenimentele anului 1989. Iar din ceea ce se scrie, multe lucrări prezintă o valoare științifică scăzută, fiind afectate de aprecierile nu de puține ori extremiste ale autorilor. Cu toate acestea, în cursul ultimilor mai bine de 20 de ani au apărut câteva cărți valoroase. Dintre acestea merită să fie menționate lucrările semnate de Evghenia Kalinova și de Iskra Baeva¹¹, respectiv cele editate sub auspiciile Institutului de Cercetare a Trecutului Recent¹². O imagine

1. Dennis Deletant, *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania, 1965-1989*, New York, 1995.
2. Alex Mihai Stoenescu, *Istoria loviturilor de stat în România*, vol. 4 (I) și 4 (II), București, 2004-2005. Recomandăm confruntarea acestei lucrări măcar cu una din numeroasele cărți scrise de Marius Mioc, participant la evenimentele din Timișoara.
3. Grigore Cartianu, *Sfârșitul Ceaușeștilor. Să mori împușcat ca un animal sălbatic*, București, 2010; Grigore Cartianu, *Crimele revoluției. Sângeroasa diversiune a KGB-iștilor din FSN*, București, 2010; Grigore Cartianu, *Teroriștii printre noi. Adevărul despre ucigașii Revoluției*, București, 2011.
4. Radu Portocală, *Autopsie du coup d'état Roumain. Au pays du mensonge triomphant*, Paris, 1990 [ed. rom., *România, autopsia unei lovituri de stat – în țara în care a triumfat minciuna*, trad. Ioana Cantacuzino, Timișoara, 1991].
5. El a publicat multe cărți cu conținut destul de asemănător, dintre care putem menționa *Lupta pentru putere: Decembrie '89*, București, 2005.
6. Stelian Tănase, *Miracolul revoluției*.
7. Peter Siani-Davies, *Revoluția română din Decembrie 1989*, trad. Cristina Mac, București, 2006.
8. Tadeusz Wasilewski, *Historia Bulgariei (Istoria Bulgariei)*, Wrocław, 1988.
9. Jerzy Jackowicz, *Bulgaria: od rządów komunistycznych do demokracji parlamentarnej: 1988-1991 (Bulgaria, de la guvernarea comunistă la democrația parlamentară 1988-1991)*, Varșovia, 1992; Jerzy Jackowicz, *Polityka zagraniczna współczesnej Bulgarii (Politica externă a Bulgariei contemporane)*, Varșovia, 1995.
10. Andrzej Nowosad, *Władza i media w Bulgarii (Autoritățile și mass-media în Bulgaria)*, Cracovia, 2008.
11. Евгения Калинова, Искра Баева, *Българските преходу 1939-2005*, Sofia, 2006. Merită să adugăm aici că Iskra Baeva și-a susținut lucrarea de doctorat în Polonia.
12. Printre altele, lucrări care se referă la istoria economică a comunismului: Мартин Иванов, *Реформаторство без реформи. Политическата икономия на българския комунизъм 1963-1989*, Sofia, 2008; Даниел Вачков, Мартин Иванов, *Българският външен дълг 1944-1989. Банкрутът на комунистическата икономиката*, Sofia, 2008; la serviciile de Securitate: Момчил Методиев, *Машината за легитимност. Ролята на Държавна сигурност в комунистическа държава*,

a ceea ce s-a petrecut și anumite elemente de analiză oferă de asemenea memoriile lui Kostadin Ceacîrov, un apropiat al lui Jivkov¹. O contribuție importantă la studierea comunismului din Bulgaria a adus și Cold War International History Project din Statele Unite, la lucrările căruia au luat parte și istoricii bulgari Kostadin Grozev și Iordan Baev – aceștia au publicat multe documente interesante. Despre căderea sistemului totalitar pot fi aflate multe din lucrările lui Dimităr Ludjev², participant la evenimente și devenit vicepremier la începutul anilor '90, ca și dintr-o serie de documente, memorii și monografii editate de fundația fostului președinte Jelio Jeleu³. De începuturile Bulgariei postcomuniste s-a ocupat și politologul american Albert P. Melone⁴.

În legătură cu căderea zidului Berlinului s-a scris atât de mult, încât ne va fi foarte greu să enumerăm toate lucrările în care autorii s-au străduit să-și măsoare forțele cu această temă complexă. Trebuie să subliniem faptul că cel care dorește să aibă acces la documentele-cheie ale perioadei în cauză se găsește într-o situație privilegiată, fiindcă multe dintre acestea pot fi găsite pe câteva pagini de internet foarte bine puse la punct, pagini a căror vizitare este recomandabilă din toate punctele de vedere, atât ca surse de informare despre perioada respectivă, cât și ca exemplu de variantă foarte reușită de promovare a cunoașterii istoriei țării. Dintre numeroasele pagini de internet consacrate acestei tematici trebuie să menționăm în mod deosebit trei. Prima ar fi <http://www.chronik-der-mauer.de> de care se află sub patronajul Bundeszentrale für politische Bildung (BpB), al Deutschlandsradio și al Centrului de Cercetări Istorice (Zentrum für Zeithistorische Forschung) din Potsdam. O sursă importantă pentru cunoașterea istoriei opoziției din RDG este pagina DDR 1989/90 Dokumente (<http://ddr89.de>), unde cel interesat va găsi documente referitoare la cele mai importante partide politice care au activat în Germania comunistă în perioada de tranziție până la reunificare. Și, în sfârșit, menționând specificul instituției și scopul fondului documentar promovat de ea, recomandăm și vizitarea paginii de internet <http://www.bstu.bund.de> a Oficiului Autorizat cu Documentele Ministerului pentru Securitatea Statului (Stasi) al RDG, cunoscut în Polonia sub denumirea curentă de Oficiul Gauck.

Problema fundamentală legată de cercetarea literaturii referitoare la căderea RDG constă nu în lipsa, ci în cantitatea excesivă a acesteia. Liste amănunțite cu cele mai importante studii germane publicate pot fi găsite în lucrările a doi autori, Andreas Rödder⁵ și Erhardt Neubert⁶. Dacă cele două cărți trebuie să constituie un punct de reper pentru

Sofia, 2008; la politica autorităților comuniste față de minoritatea turcă: Михаил Груев, Алексей Кальонски, „Възродителният процес”. Мюсюлманските овцуности и комунистическият режим, Sofia, 2008;

1. Костадин Чакъров, *Вторият етаж*, Sofia, 1990; Костадин Чакъров, *От втория етаж към нашествието на демократите*, Sofia, 2001.
2. Димитър Луджев, *Революцията в България 1989-1991*, vol. 1, Sofia, 2008; volumul al doilea al acestei lucrări a apărut în 2012.
3. Cele mai valoroase titluri din această serie ar fi: *Шесто управление срещу неформалните организации в България 1988-1989*, Sofia, 1999; Калин Йосифов (ed.), *Началото. СДС – политически обзор и хронология*, Sofia, 2008. Merită de asemenea să fie menționate stenogramele și documentele rămase în urma mesei rotunde bulgare: Кръглата маса. Стенографски протоколи (3 януари – 15 май 1990), Sofia, 1998.
4. Albert P. Melone, *Creating Parliamentary Government. The Transition to Democracy in Bulgaria*, Ohio, 1998.
5. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland. Die Geschichte der Wiedervereinigung*, München, 2009, pp. 452-485.
6. Erhart Neubert, *Unsere Revolution, die Geschichte der Jahre 1989/1990*, München, 2008, p. 447.

cititori și cercetători, motivul îl constituie pe de o parte demersul solid de cercetare al ambilor autori, iar pe de altă parte, având în vedere marea de cerneală vărsată în ultimii 24 de ani în legătură cu această temă, faptul că Rödder și Neubert prezintă avantajul de a-și fi publicat lucrările relativ recent. Având în vedere cercetările ample efectuate în legătură cu istoria RDG și cu procesele care au avut loc în Germania anului 1989, acest argument nu e lipsit de importanță, deoarece o parte din lucrările mai vechi sunt mai mult ca sigur incomplete, așa cum se întâmplă de obicei. Prin urmare, o problemă în redactarea capitolului referitor la RDG a constituit-o alegerea unei bibliografii memorialistice reprezentative. Tocmai din dorința de a nu periclita obiectivitatea demersului, autorul capitolului respectiv a decis să nu includă în bibliografie voluminoasele memorii ale lui Helmut Kohl, ale lui Hans Modrow sau ale altor participanți la desfășurarea evenimentelor. Excepție fac însă memoriile lui Claus J. Duisberg, dată fiind perspectiva specială oferită de lucrarea lui. Ca angajat cu rang înalt al serviciilor speciale civile din RDG, Duisberg oferă o perspectivă foarte interesantă asupra ultimilor ani de existență a RDG și asupra procesului de reunificare, așa cum era văzut acesta de aparatul administrativ al republicii de la Bonn. Desigur, în aceste memorii el nu-și ascunde simpatiile și antipatiile personale.

În ceea ce privește literatura referitoare la căderea comunismului în Ungaria, spre deosebire de multe alte țări din Europa Centrală și de Est, procesul de transformare a făcut obiectul câtorva studii deosebit de valoroase, dar scrise în limba engleză. Lucrări fundamentale, pe lângă cele citate în capitolul corespunzător și semnate de Rudolf L. Tökés și de Ignác Romsics, sunt și cele ale lui János Kornai¹, în care autorul explică luminile și umbrele transformărilor economice de pe cursul mijlociu al Dunării. Perioada care ne interesează în legătură cu Ungaria a fost prezentată pe larg în lucrările deja citate ale lui Bogdan Góralczyk; în acestea, cititorul poate găsi și alte indicații bibliografice (în măsura în care, desigur, bariera lingvistică nu va constitui o problemă). Putem recomanda, de asemenea, lucrarea colectivă *Janusowe oblicze transformacji na Węgrzech 1990-1998*², care analizează mai ales perioada postcomunistă, dar care rămâne o lectură profitabilă și recomandabilă.

Prăbușirea comunismului în Polonia a început foarte devreme, de aceea literatura consacrată acestui eveniment este deosebit de bogată. Este imposibil să prezentăm aici chiar și o listă succintă a lucrărilor publicate în legătură cu această temă, dar am vrea totuși să atragem atenția cititorului măcar asupra câtorva autori. Cele mai exhaustive monografii legate strict de evenimentele din cursul anului 1989 au fost publicate de Paulina Codogni, care prezintă atât negocierile din cadrul Mesei Rotunde³, cât și alegerile parțial libere din 4 și 18 iunie 1989⁴. De această temă s-au mai ocupat Krystyna Trembicka⁵, Jan Skórzyński⁶

1. De exemplu, János Kornai, Bo Rothstein, Susan Rose-Ackerman (ed.), *Creating social trust in post-socialist transition*, New York, 2004; János Kornai, *The role of the state in a post-socialist economy*, Varșovia, 2002.

2. Mária Schmidt, László Gy. Tóth (ed.), *Janusowe oblicze transformacji na Węgrzech 1990-1998 (Dublul aspect al transformării în Ungaria 1990-1998)*, trad. Elżbieta Cygielska et al., Budapesta, Varșovia, 2001.

3. Paulina Codogni, *Okrągły stół, czyli polski Rubikon (Masa Rotundă sau Rubiconul polonez)*, Varșovia, 2009.

4. Paulina Codogni, *Wybory czerwcowe 1989 r. – u progu przemiany ustrojowej (Alegerile din iunie 1989 – în pragul schimbării de regim)*, Varșovia, 2012.

5. Krystyna Trembicka, *Okrągły stół w Polsce, studium o porozumieniu politycznym (Masa Rotundă din Polonia, studiul unui acord politic)*, Lublin, 2003.

6. Jan Skórzyński, *Rewolucja Okrągłego Stołu (Revoluția Mesei Rotunde)*, Cracovia, 2009.

și Andrzej Garlicki¹. Istoricii Paweł Kowal² și Antoni Dudek³ au scris pe larg despre descompunerea autorității regimului comunist în Polonia. Cel din urmă este de altfel autorul celei mai complete istorii a Poloniei apărute după 1989⁴.

Istoria Poloniei din perioada comunistă a făcut obiectul unui număr enorm de monografii, articole și colecții de documente, dar nu ne propunem aici să le trecem în revistă pe toate. Este necesar totuși să observăm că e imposibil de tratat această perioadă fără a cunoaște lucrările lui Andrzej Paczkowski⁵, Andrzej Friszke⁶, Jerzy Eisler⁷. În ciuda trecerii timpului, cărțile lui Jakub Karpiński⁸ publicate în emigrație rămân mereu actuale. Un loc privilegiat printre editorii de cărți legate de istoria Poloniei comuniste ocupă Institutul Memoriei Naționale, care în cei peste 12 ani de activitate a editat sute de cărți, dintre care cea mai mare parte ar avea toate motivele să se regăsească în această scurtă prezentare a bibliografiei de top. Bogată este de asemenea literatura cu caracter sintetic – și e suficient să menționăm în acest sens lucrările mereu reeditate și îmbogățite ale profesorilor Wojciech Roszkowski⁹ și Andrzej Paczkowski¹⁰.

În încheiere, toți trei am dori să adresăm un cuvânt de mulțumire persoanelor fără ajutorul cărora această carte n-ar fi putut apărea. Nutrim un sentiment de deosebită grațitudine față de profesorul Jan Kofman, care și-a sacrificat foarte mult timp analizând această lucrare în fiecare etapă de scriere și împărtășindu-ne numeroase observații valoroase. Pentru numeroasele și importante sale sugestii îi mulțumim de asemenea profesorului Antoni Dudek, fără a cărui contribuție această lucrare ar fi fost fără îndoială mult mai săracă. Mulțumiri deosebite datorăm de asemenea profesorului Andrzej Paczkowski, căruia

1. Andrzej Garlicki, *Karuzela. Rzecz o Okrągłym Stole* (Caruselul. Despre Masa Rotundă), Varșovia, 2003.
2. Paweł Kowal, *Koniec systemu władzy. Polityka ekipy gen. Wojciecha Jaruzelskiego w latach 1986-1989* (Sfârșitul sistemului puterii. Politică echipei gen. Wojciech Jaruzelski în anii 1986-1989), Varșovia, 2012.
3. Antoni Dudek, *Reglamentowana rewolucja* (Revoluția reglementată), Cracovia, 2004.
4. Antoni Dudek, *Pierwsze lata III Rzeczypospolitej 1989-2001* (Primii ani ai celei de-a III-a Republici 1989-2001), Cracovia, 2004.
5. De exemplu, Andrzej Paczkowski, *Droga do „mniejszego zła”. Strategia i taktyka obozu władzy lipiec 1980-styczeń 1982* (Drumul spre „răul cel mai mic”. Strategia și tactica taberei guvernanților iulie 1980 – ianuarie 1982), Cracovia, 2002; Andrzej Paczkowski, *Wojna polsko-jeruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981 – 23 VII 1983* (Războiul polono-jeruzelskian. Starea de război în Polonia 13 XI 1981 – 23 VII 1983), ed. a II-a, Varșovia, 2007.
6. De exemplu, Andrzej Friszke, *Przystosowanie i opór. Studia z dziejów PRL* (Supunere și opoziție. Studii din istoria RPP), Varșovia, 2007; Andrzej Friszke, *Anatomia buntu. Kuroń, Modzelewski i komandosi* (Anatomia revoltei. Kuroń, Modzelewski și comandourile), Varșovia, 2010; Andrzej Friszke, *Czas KOR-u. Jacek Kuroń a geneza Solidarności* (Momentul KOR. Jacek Kuroń și geneza Solidarității), Varșovia, 2011.
7. De exemplu, Jerzy Eisler, *Grudzień 1970. Geneza-przebieg-konsekwencje* (Decembrie 1970. Geneza-desfășurarea-consecințele), Varșovia, 2000; J. Eisler, *Polski rok 1968* (Anul polonez 1968), Varșovia, 2006.
8. Jakub Karpiński, *Ewolucja czy rewolucja* (Evoluție sau revoluție), Paris, 1975; Jakub Karpiński, *Krótkie spięcie* (Marzec 1968) (Scurtcircuit. Martie 1968), Paris, 1977; Jakub Karpiński, *Polska, komunizm, opozycja. Słownik* (Polonia, comunismul, opoziția. Dicționar), Londra, 1985.
9. Ultima ediție: Wojciech Roszkowski, *Najnowsza historia Polski 1914-2011* (Istoria recentă a Poloniei 1914-2011), 7 volume, Varșovia, 2011.
10. Andrzej Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski* (O jumătate de veac de istorie a Poloniei), Varșovia, 2005.

îi aparține ideea de a redacta o asemenea lucrare. În egală măsură mulțumim cordial profesorului Wojciech Roszkowski, ca și tuturor colegelor și colegilor de la Secția Europa Centrală și de Est a Institutului de Studii Politice de pe lângă Academia Poloneză de Științe pentru discuțiile fructuoase pe care le-au purtat cu noi. Această carte n-ar fi văzut lumina tiparului fără concursul doamnei Bogusława Radziwon, directoarea Editurii Trio, căreia îi suntem profund recunoscători. În plus, fiecare dintre noi ar dori să mulțumească în mod special anumitor persoane.

Adam Burakowski: Aș dori să-i mulțumesc Joannei Najfeld pentru sprijinul neîncetat pe care mi l-a acordat în toate etapele elaborării acestei lucrări și Annei Botinova de la ziarul „24 Uaca”; de asemenea, domnului Jerzy Targalski de la Secția Europa Orientală a Universității din Varșovia pentru tot ajutorul acordat la redactarea capitolului referitor la Bulgaria. În mod special aș vrea să le mulțumesc părinților mei și soției mele Agnieszka, fiicelor mele Julia și Marta, respectiv fiului meu Antoni, pentru care simt că merită să trăiesc și să muncesc.

Aleksander Gubrynowicz: Doresc să mulțumesc din toată inima domnului Grzegorz Pakowski pentru răbdarea cu care a căutat informațiile Gallup pe baza cărora am reușit să reconstitui evoluția percepției ungarilor față de procesul de transformare și de consecințele acestuia, lucruri care (din cauza unor termene foarte stricte) ar fi rămas altfel inaccesibile. Și aș vrea să mai mulțumesc în mod cu totul deosebit soției mele Kasia și copiilor mei Asia și Dominik. Fără răbdarea voastră față de pasiunile mele, mai mult ca sigur n-aș fi reușit să scriu nimic, pentru că n-aș fi avut pentru cine să-mi pierd nopțile.

Paweł Ukielski: Vreau să mulțumesc din inimă tuturor prietenilor mei cehi și slovaci grație cărora, cu fiecare vizită la vecinii noștri din sud, am înțeles mai bine identitatea și istoria acestora. Datorez cuvinte de recunoștință în mod deosebit lui Juraj Marušiak și lui Dušan Segeš pentru sfaturile pe care mi le-au oferit de-a lungul întregului proces de elaborare a textului referitor la Cehoslovacia. Un sprijin constant în toate aspectele activității desfășurate am primit din partea familiei – soția Magdalena și copiii Julia și Wojtek – cărora vreau să le mulțumesc în modul cel mai afectuos pentru că există.

Introducere

Prăbușirea comunismului

Criza sistemului comunist mondial a început să se manifeste de pe la jumătatea anilor '70 pe toate planurile posibile: economic, social, ideologic și politic. La drept vorbind, a doua jumătate a anilor '70 putea încă să mai dea impresia unei perioade de prosperitate a blocului răsăritean, dar nu era decât o impresie iluzorie. Pentru că, încă de pe atunci, s-au petrecut câteva evenimente care trebuiau să ducă în cele din urmă la prăbușirea regimurilor totalitare.

Înainte de toate, trebuie să avem în vedere incapacitatea cronică a economiei conduse și administrate centralizat. Pentru țările membre ale CAER, anii '70 au însemnat o deschidere nemaipomenită a economiei spre colaborarea internațională. În cele din urmă s-a renunțat la principiul de la începuturile existenței CAER, când fiecare țară a blocului comunist trebuia să tindă spre o maximă autarhie în dezvoltarea economiei. Boomul din investiții și ameliorarea aprovizionării pieței nu se sprijineau însă pe principiile sănătoase ale economiei de piață, ci pe creditele atrase din Occident. La rândul lor, democrațiile occidentale au început să acorde cu mare ușurință credite, pe de o parte ca urmare a politicii de *détente*, iar pe de altă parte ca urmare a principiului că un stat nu poate ajunge la faliment (cât de greșită a fost această concepție urma să o dovedească în cele din urmă exemplul Mexicului din anul 1984).

În cursul perioadei 1971-1980, țările conduse de guverne comuniste au atras credite în sumă totală de 70 de miliarde de dolari americani¹. Dar toate aceste resurse n-au fost în stare să ajute un sistem bazat pe principii economice greșite, singurul lucru cert fiind că i-au prelungit doar agonia.

Incapacitatea structurală a economiilor centralizate reprezintă o problemă complexă, implicând mulți factori care au împiedicat țările din blocul răsăritean să poată rivaliza eficient cu piața liberă occidentală. Lipsa unor principii de piață, lipsa concurenței libere și a proprietății private asupra mijloacelor de producție au eliminat impulsurile necesare dezvoltării (mai ales lupta pentru câștigarea clienților). Întreprinderile erau proprietatea statului și în consecință nu puteau rivaliza între ele, nici nu puteau fi conduse pe baza unor calcule economice, întrucât eventualele deficite erau acoperite din bugetele de la centru.

1. Jan Kofman, Wojciech Roszkowski, *Transformacja i postkomunizm (Transformarea și postcomunismul)*, Varșovia, 1999, p. 15.

Singura lor problemă rămânea lupta pentru accesul la resurse, ceea ce ducea la stocarea lor într-un mod absolut inefficient.

Dorința de realizare a unor planuri și obligații, care de obicei nu luau în considerație problemele legate de eficiența acțiunilor întreprinse în acest scop, ducea de regulă la depășirea costurilor optime de producție prin consumul exagerat de materii prime, materiale și energie¹. La scară mondială, risipa în utilizarea resurselor naturale, mai ales în condițiile crizei petrolului din cursul anilor '70, reprezenta un lux ieșit din comun, cu toate că ea nu era doar rezultatul trăsăturilor imanente sistemului, ci și al existenței unor bogate resurse de materii prime pe teritoriul Uniunii Sovietice. În cursul anilor '80, această trăsătură a economiei țărilor comuniste a fost foarte exact diagnosticată de Jan Pietrzak care, în timpul spectacolelor satirice „Cabaretul sub egidă”, spunea: „Aplicați modelul nostru economic în Sahara și după o săptămână va fi penurie de nisip”. Doctrina „ocupării sută la sută a forței de muncă” (oficial, în economia socialistă nu trebuia să existe șomaj) a avut drept consecințe utilizarea doar parțială a forței de muncă și o productivitate redusă a muncii². Atunci devenise populară zicala: „Voi vă faceți că ne plătiți, noi ne facem că muncim”.

Un alt factor care afecta structural țările comuniste era nivelul scăzut al inovației. Acest element era influențat de condițiile extrem de neprielnice progresului tehnic: lipsa concurenței, care în mod normal este forța motrice a oricărei invenții, a provocat o tot mai mare „prăpastie tehnologică” între cele două blocuri rivale. Iar această lipsă a concurenței pe plan tehnologic a fost chiar oficializată în interiorul blocului comunist. În august 1949, la cea de-a doua sesiune a CAER de la Sofia, țările membre și-au asumat obligația de a-și transmite reciproc și gratuit orice soluții tehnice. În situația dată, prăpastia tehnologică se adâncea tot mai mult, iar pentru eliminarea ei nu era suficient spionajul economic practicat pe scară largă. În anii '80, această problemă afecta din ce în ce mai serios chiar și sectorul industriei de armament, un domeniu-cheie pentru Kremlin – URSS n-a fost în stare să țină pasul cu revoluția microprocesoarelor și a pierdut lamentabil de asemenea lupta pentru spațiul cosmic.

O sarcină împovăritoare pentru economiile centralizate o constituia bugetul militar. Cursa înarmărilor în care se angajaseră cele două blocuri rivale, despărțite de Cortina de Fier, a afectat foarte mult economia țărilor comuniste. În anul 1983, URSS cheltuia pentru înarmare 35% din PIB (*nota bene* – mai puțin decât celelalte țări cu democrație populară), pe când Statele Unite nu cheltuiau în același scop decât 5,5%³. Acest element s-a agravat decisiv în cursul anilor '80 ca urmare a faptului că administrația președintelui Statelor Unite, Ronald Reagan, a impus Moscovei acea cursă tehnologico-militară numită popular „războiul stelelor”.

Pentru economia sovietică, o povară în plus o constituiau costurile în continuă creștere ale menținerii imperiului extern. În cursul anilor '70, URSS a fost deosebit de activă pe arena internațională, urmărind să-și extindă sfera de influență în tot mai multe țări periferice. Succesele în acest domeniu (preluarea puterii de către comuniști în țări ca Vietnam, Laos, Cambodgia, Nicaragua sau în numeroase state din Africa) au dus la costuri suplimentare, necompensate de încasări. Astfel, dacă în 1970 sprijinul militar acordat de URSS și sateliții ei europeni mișcărilor comuniste din lume se ridica la 1,1 miliarde de dolari, în

1. Vezi János Kornai, *Niedobór w gospodarce (Deficitul în economie)*, trad. Urszula Grzełowska, Zofia Wiankowska, Varșovia, 1985, pp. 362-399.

2. Jan Kofman, Wojciech Roszkowski, *Transformacja... (Transformarea...)*, pp. 13-15.

3. *Ibidem*, p. 25.

1978 acesta a crescut de aproape patru ori, ajungând la suma de 4,2 miliarde de dolari americani¹.

În acest context nu avem cum să uităm de relațiile economice de dependență dintre Moscova și țările-satelit. În 1983, doi savanți, Michael Maresse și Jan Vanous, au publicat rezultatele cercetărilor lor referitoare la finanțarea țărilor aparținând imperiului extern al URSS. Din calculele lor rezulta că, în cursul anilor 1960-1984, Kremlinul a acordat sateliților săi un dublu ajutor: pe de o parte vânzându-le materii prime sub prețul de piață, iar pe de altă parte cumpărând de la ei produse la prețuri superioare valorii lor.

Pe baza acestor studii, Maresse și Vanous au concluzionat că suma de 120 de miliarde de dolari americani, la cât se cifra deficitul Moscovei, constituia automat un profit pentru Varșovia, Praga sau Budapesta. Dar dacă putem fi de acord în legătură cu nivelul la care se cifra deficitul Uniunii Sovietice, nu putem accepta în schimb cea de-a doua parte a pledoariei lor. Pentru că economia nu este un joc de sumă zero, în care deficitul unei părți se transformă obligatoriu în profitul alteia; în cazul despre care vorbim, deficitul era înregistrat de ambele părți. De vreme ce URSS ajuta financiar țările-satelit, contând pe câștigul politic, acestea erau obligate la rândul lor să pună în aplicare planuri economice străine și nu erau guvernate pe baza unor calcule economice, fiind silite să producă o anumită categorie de bunuri care adeseori erau nerentabile².

Trebuie să subliniem că țările CAER nu se constituiau în niciun caz într-o organizație care să-și propună dezvoltarea schimburilor comerciale între membrii ei. În CAER funcționa modelul radial cu Moscova în centru, un model în care contau relațiile economice intense între centru și sateliți. Kremlinul nu era tocmai bucuros să vadă cum se dezvoltă relații orizontale între două state-satelit. Această subordonare a economiei față de scopuri de natură politică globală, care genera un comportament economic nerațional, a constituit o altă cauză a incapacității economice cronice a țărilor din blocul comunist.

Criza economică a țărilor cu democrație populară a devenit evidentă, în funcție de țară, în a doua jumătate a anilor '70 sau la începutul deceniului următor. În Polonia, sindromul pierderii echilibrului pieței a început să se manifeste încă din 1976, când au fost introduse cartele pentru alimente – primul element al raționalizării.

În curând, în toate țările din regiune au început să se ivească probleme asemănătoare: o economie a insuficienței, în care cererea nu influențează oferta, iar aceasta rămâne mult inferioară cererii. Așa se făcea că oamenii nu-și puteau cheltui banii de care dispuneau din cauza lipsei mărfurilor din magazine. Această stare de lucruri este cunoscută în Polonia drept perioada în care pe rafturi trona oțetul. Economia insuficienței dădea naștere unor cozi imense ori de câte ori se aducea marfă în magazine, cât și unei corupții generalizate și dependenței de „relațiile” pe care le aveai când era vorba să „rezolvi” orice problemă.

Nemijlocit legată de problemele economice era și criza socială. Condițiile de viață tot mai precare, demoralizarea șefilor de întreprinderi și a angajaților acestora, apatia tot mai accentuată, creșterea infracționalității și a ratei alcoolismului erau doar câțiva indicatori care avertizau asupra apariției unor probleme sociale.

Doar în URSS anual circa 200.000 de decese erau cauzate direct sau indirect de excesul de alcool, iar 4,5 milioane de persoane erau tratate clinic pentru dependența de alcool în 1985. Aceste probleme erau însoțite de o acută criză a familiei. Aproape jumătate din

1. *Ibidem*, p. 24.

2. Józef Biskup, Marian Guzek, „Handel Rosji z krajami CEFTA” (Comerțul Rusiei cu țările CEFTA), în Paweł Bożyk (ed.), *Rola CEFTA w integrującej się Europie (Rolul CEFTA în integrarea europeană)*, Varșovia, 1999, pp. 169-172.

famiile sovietice erau dezorganizate, iar 90% dintre femeile aflate la prima sarcină recurgeau la avort. Starea de spirit socială era influențată negativ și de distrugerea mediului natural, consecință a doctrinei care clama stăpânirea asupra naturii. Potrivit acesteia, trebuia să luptăm împotriva „vitregiei naturii”, așa încât resursele naturale erau exploatate în mod necugetat, ceea ce a dus la consecințe negative nu numai în economie, ci și la nivel social, mai ales prin creșterea îmbolnăvirilor ca efect al poluării mediului înconjurător¹.

O altă componentă care a contribuit la căderea sistemului comunist de factură sovietică a fost eșecul său ideologic. În anii '80, la apatia socială generală și criza economică s-a adăugat lipsa totală de încredere în ideologia comunistă, care era tot mai evident ruptă de efectele reale ale guvernării partidului comunist. În plus, Cortina de Fier a devenit cu timpul tot mai puțin etanșă, permițând o mai mare influențare a cetățenilor din țările cu democrație populară. Locuitorii au avut ocazia să se convingă că sacrificiile care ar fi urmat să asigure mai viitor mai bun sunt zadarnice, iar lumea de dincolo de Oder o duce mai bine, este mai prietenoasă și, în general, mai colorată. În decursul perioadei 1960-1984, salariul mediu real a crescut în Spania cu 216%, pe când în Bulgaria cu doar 87%, în Cehoslovacia cu 56%, în Ungaria cu 49%, iar în Polonia cu 42%².

În a doua jumătate a anilor '80, nivelul de trai a scăzut în toate țările cu democrație populară. Chiar și demnitarii de la nivelul cel mai înalt al ierarhiei partidului au încetat să mai creadă în ideologia oficială.

În această privință, un rol esențial au jucat acordurile de la Helsinki din 1975. Acest document, semnat inclusiv de țările democrației populare, a constituit una dintre principalele cuceriri ale politicii de destindere, cu toate că șefii de la Kremlin îl considerau ca un succes propriu, întrucât el consfințea anexările teritoriale sovietice din urma celui de-al Doilea Război Mondial și, chipurile, intențiile pașnice ale imperiului. Pentru Polonia și Cehoslovacia, el a avut de asemenea o importanță imensă, confirmând implicit ordinea juridică internațională constituită după război. Încheind acest Act, conducătorii comuniști n-au luat în considerare efectele potențiale ale așa-numitului „al treilea coș” destinat „cooperării în domeniul umanitar și în alte domenii” și mai ales ale capitolului referitor la respectarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, inclusiv libertatea gândirii, a conștiinței, a religiei și a convingerilor³.

Experții sovietici în planificare, care recunoșteau că avantajele propagandistice în urma semnării acordurilor de la Helsinki erau contrabalansate de consecințele din domeniul drepturilor omului, considerau fără îndoială că, la acest nivel, Actul Final va rămâne un document mort ca atâtea altele, fără o valoare reală. Dar, în ciuda acestor așteptări, acordurile de la Helsinki au constituit un sprijin esențial pentru opoziții din țările blocului răsăritean care, din acel moment, în revendicările lor vizând respectarea drepturilor omului se puteau baza pe un document oficial semnat și ratificat de guvernanți. Tocmai de aceea a început să apară o opoziție organizată, chiar dacă, cu excepția Poloniei, aceasta era foarte fragmentată. Pe directivele acordurilor de la Helsinki s-a bazat spre exemplu Comitetul Muncitoresc de Apărare (KOR), constituit ca reacție la înăbușirea brutală a protestelor de la Radom și Ursus în iunie 1976, sau Mișcarea pentru Apărarea Drepturilor Omului și ale Cetățeanului (ROPCiO), apărută în 1977, chiar numele acesteia trimițând explicit la

1. Wojciech Roszkowski, *Półwiecze. Historia polityczna świata po 1945 roku (O jumătate de veac. Istoria politică a lumii după anul 1945)*, Varșovia, 1997, pp. 329-330.
2. Jan Kofman, Wojciech Roszkowski, *Transformacja... (Transformarea...)*, pp. 28-29.
3. Stanisław Parzymies, *Stosunki międzynarodowe w Europie 1945-2004 (Relațiile internaționale în Europa 1945-2004)*, Varșovia, 2004, pp. 151-152.

„al treilea coș”; în Cehoslovacia, la aceleași prevederi făcea trimitere Carta 77, constituită la sfârșitul anului 1976 și începutul lui 1977.

Apariția unei opoziții organizate în țările comuniste a reprezentat un moment de cotitură. E adevărat că aria de cuprindere și posibilitățile de acțiune ale acestora erau foarte diferite de la țară la țară; de la niveluri minime în RDG, România și mai ales în Bulgaria, până la dimensiuni semnificative în Polonia. La sfârșitul anilor '70 și începutul anilor '80, Polonia a constituit astfel o excepție în cadrul lagărului comunist, fiind prima țară membră în care a apărut o mișcare socială de masă, numărând mai multe milioane de membri, opusă autorităților statului. Grevele poloneze din august 1980, încheiate prin semnarea așa-numitului acord din august și prin legalizarea Sindicatului Autonom și Independent „Solidaritatea”, au constituit piatra de hotar în drumul spre prăbușirea regimului, în ciuda reprimării brutale a libertăților de către autorități, care, în decembrie 1981, au impus starea de război și au scos în afara legii sindicatul „Solidaritatea”.

În perioada comunistă, specificul polonez se manifesta și prin poziția deosebit de puternică a Bisericii Catolice, care n-a putut fi îngenuncheată nici măcar în perioada stalinistă. În 1978, Biserica poloneză, condusă de carismaticul Primat al Mileniului, cardinalul Stefan Wyszyński, a primit un nou impuls deosebit de puternic – pe 16 octombrie cardinalul Karol Wojtyła a devenit papă. Prima sa călătorie pastorală în țară a reprezentat nu numai o extraordinară experiență religioasă pentru milioane de polonezi, ci și un „ferment” pentru apariția ulterioară a „Solidarității”. Credincioșii care au ieșit cu mic, cu mare în stradă ca să se întâlnească cu primul papă polonez și-au dat seama că sunt mulți și că reprezintă o forță reală, iar consecința a fost ceea ce s-a întâmplat în august 1980.

Alegerea pe tronul apostolului Petru a unui cardinal dintr-o țară comunistă a fost primul eșec dintr-o lungă serie înregistrată pe scena politică de către Kremlin. Desigur, autoritățile sovietice nu aveau cum să influențeze toate evenimentele politice care urmau să ducă la destrămarea sistemului.

În noaptea de 25 spre 26 decembrie 1979, Armata Sovietică a intrat în Afganistan, dar, deși fusese planificată ca o campanie-fulger, acțiunea a dus la un lung război de poziție și în cele din urmă la abandonarea politicii de *détente* în relațiile cu Occidentul. Statele Unite au impus sancțiuni economice Uniunii Sovietice, iar președintele Jimmy Carter a anunțat chiar, în discursul său de Anul Nou, că este pregătit pentru o reacție armată în caz că URSS încearcă să pună stăpânire pe litoralul Golfului Persic (așa-numita doctrină Carter)¹. În Polonia, acordul din august și apariția „Solidarității” în anul 1980 au constituit o altă lovitură politică puternică pentru Kremlin. Ba mai mult, nici faptul că Wojciech Jaruzelski a instaurat, după cum aminteam, starea de război n-a ajutat prea mult – consecința acestei măsuri fiind alte sancțiuni economice instituite de către Statele Unite la adresa Poloniei.

Această a doua serie de sancțiuni a fost semnată însă de noul ocupant al Biroului Oval de la Casa Albă – Ronald Reagan. Victoria conservatorilor americani în alegerile din 1980, ca și preluarea în 1979 a funcției de premier al Marii Britanii de către Margaret Thatcher au constituit alte elemente din mozaicul de factori care au subminat poziția blocului răsăritean. Toate aceste schimbări au dus nu numai la o serioasă revizuire a politicilor economice din partea unor capitale ca Washington și Londra, având drept consecință depășirea recesiunii care a urmat crizelor petrolului din cursul anilor '70, ci și la o reevaluare fundamentală a politicii externe promovate și, respectiv, a retoricii utilizate. Spre deosebire

1. Wojciech Roszkowski, *Półwiecze... (O jumătate de veac...)*, pp. 299-301.

de predecesorul său, Reagan nu ezita să desemneze Uniunea Sovietică drept Imperiul Răului și să indice în mod clar un țel: victoria în Războiul Rece. Gerontocrația de la Kremlin nu era în stare să reacționeze eficient la ofensiva ideologică a Statelor Unite. Administrația Reagan a preluat treptat inițiativa în confruntarea dintre cele două blocuri, atât din punct de vedere propagandistic (americani le-au „suflat” sovieticilor rolul de inițiatori ai proceselor de dezarmare și au știut de asemenea să utilizeze cu dibăcie retorica anticomunistă), cât și militar (în 1983 a fost anunțat programul „războiul stelelor”, care n-a făcut altceva decât să bată culele în sicriul economiei sovietice).

Factorii globali care au dus la prăbușirea finală a sistemului au cunoscut și ei episoade deosebit de spectaculoase care dovedeau că resursele funcționării sistemului comunist erau epuizate. Au avut loc evenimente care au afectat puternic prestigiul Kremlinului (și implicit al întregului bloc comunist). Ele au scos la lumina zilei procesele complexe care aveau loc în interiorul sistemului. Un eșec politic de imagine au fost Jocurile Olimpice organizate între 19 iulie și 2 august 1980 la Moscova. În semn de protest împotriva ocupării Afganistanului, 55 de state au boicotat olimpiada, ceea ce a făcut ca aceasta să se desfășoare într-un cadru foarte restrâns. Oficial, propaganda a reușit să creeze o atmosferă plăcută pentru desfășurarea întrecerilor, dar lipsa foarte multor sportivi de nivel mondial a scăzut în mod evident însemnătatea succeselor obținute de reprezentanții țărilor cu democrație populară. Problemele tehnice, tehnologice și militare au fost în schimb foarte elocvent scoase în evidență de o serie întreagă de avarii și catastrofe: scufundarea, în august 1983, în apropierea peninsulei Kamceatka, a unui submarin sovietic cu propulsie nucleară, având la bord un echipaj de 90 de persoane, sau explozia survenită la baza Severomorsk în iunie 1984, în urma căreia au murit aproape 200 de persoane¹. Dar dacă aceste evenimente n-au putut fi cunoscute de publicul larg, în schimb n-a existat nicio posibilitate de a ascunde catastrofa de la centrala atomică Cernobîl (26 aprilie 1986). În urma acesteia, teritorii întinse din Europa Centrală și de Est au fost contaminate, mii de persoane au murit (atât membrii echipelor de salvare, cât și populația din localitățile limitrofe), iar autoritățile nu numai că au intervenit cu întârziere, dar au făcut-o și într-un mod neadecvat. Toate acestea au deteriorat semnificativ imaginea URSS atât în Occident, cât și în rândul locuitorilor imperiului din interior și din exterior, cărora nu li se mai putea ascunde o asemenea catastrofă. O altă situație umilitoare pentru Kremlin a constituit-o zborul unui pilot amator german, Mathias Rust, în vârstă de 19 ani, care pe data de 29 mai 1987, netulburat de sistemul de apărare a spațiului aerian sovietic, a aterizat în Piața Roșie din Moscova. Zburând cu o simplă avionetă, Rust a dovedit precaritatea controlului asupra teritoriului Uniunii Sovietice, provocând demisia ministrului Apărării, mareșalul Serghei Sokolov, și a șefului trupelor de apărare antiaeriană, Alexander Koldunov.

Pe la jumătatea anilor '80, tocmai din cauza problemelor economice, sociale, ideologice și politice, Uniunea Sovietică împreună cu sateliții ei s-au văzut reduse la simpla defensivă. După moartea lui Leonid Brejnev, puterea de la Kremlin a fost preluată pe rând, dar pentru perioade scurte de timp, de doi reprezentanți rigizi ai gerontocrației – Iuri Andropov și Konstantin Cernenko. Ei n-au fost în stare să reacționeze inteligent la provocările cu care se confrunta blocul răsăritean. Abia alegerea lui Mihail Gorbaciov, cel mai tânăr membru al Biroului Politic, ca prim-secretar al CC al PCUS, pe data de 12 martie 1985, a reprezentat o schimbare fundamentală. După un an de guvernare, cu ocazia celui de-al XXVII-lea Congres al PCUS, el a reușit să obțină acceptarea programului *perestroika* (reconstrucția) și *glasnost* (deschiderea informațională).

1. *Ibidem*, p. 316.

Perestroika

Marile schimbări care au dus la căderea comunismului din lumea întreagă (cu excepția Coreei de Nord și a Cubei) au început chiar în centrul sistemului – adică în Uniunea Sovietică. Din perspectiva Poloniei poate că acest lucru e mai puțin vizibil, pentru că acolo comunismul eșuase deja de câțiva ani și nu mai dăinuia decât ca o formă goală, dar în toate celelalte țări el era în continuare destul de puternic și abia încercările de reformă au scos la iveală faptul că era atins de o boală mortală. Până la un anumit punct, în fiecare din celelalte țări ale Europei Centrale și de Est perestroika a fost tratată nu ca un răspuns al conducerii sovietice la probleme reale, așa cum s-a întâmplat în Polonia, ci ca o concepție impusă de sus.

Perestroika a fost însă cu adevărat o încercare de a răspunde la dificultățile reale cu care se confrunta comunismul mondial. Doar la Moscova, unde ajungeau informațiile din tot imperiul și unde se efectua o analiză detaliată a acestora, cei implicați își dădeau seama cât de incapabil și cât de greu de condus devenise sistemul. Șefii de stat din Europa Centrală și de Est, în măsura în care doreau (ceea ce nu era o regulă), puteau să-și dea seama doar de situația din propria țară și fiecare se bucura la gândul că poate doar veriga pe care o reprezintă aceasta e slabă. Conducerea de la Kremlin era în schimb conștientă nu numai că fiecare element în parte se confruntă cu probleme, ci și că întregul edificiu se află pur și simplu într-o situație catastrofală. Trebuie să mai adăugăm că, în afară de China, Uniunea Sovietică a fost singura țară comunistă cu adevărat suverană. Așa încât decizia referitoare la începerea reformelor a fost un demers conștient al conducerii de partid.

Conștientizarea faptului că sistemul se află în stare de colaps economic a fost la Kremlin un proces etapizat, mușamalizat în mod intenționat o perioadă destul de lungă de timp. În cursul ultimilor ani ai vieții lui Leonid Brejnev, la toate nivelurile administrației domnea marasmul. Când, în 1982, puterea a fost preluată de Iuri Andropov (n. 1914), el a făcut anumite încercări de reformă, dar acestea n-au durat decât circa un an și jumătate. Succesorul său, Konstantin Cernenko (n. 1911), era mai conservator, dar n-a rămas la putere decât un an. Așa încât, în curs de numai câțiva ani, conducătorii comuniști au luat parte la funeraliile a trei conducători ai URSS. Același spectacol a fost urmărit pe ecranele televizoarelor și de cetățenii țărilor cu democrație populară. Și pentru toți devenise clar că e momentul pentru echipe noi și idei noi.

Potrivit amintirilor foștilor membri ai conducerii de la Kremlin, încă din 1984 se discuta în mod serios despre necesitatea schimbării – se spunea că „totul e putred” și că „nu se poate trăi mai departe așa”¹. Și încă de pe atunci s-a cristalizat o echipă de reformatori care urma să preia puterea. Chiar de la începutul guvernării lui Mihail Gorbaciov s-au făcut auzite voci cum că el n-ar fi fost de fapt decât o simplă marionetă manipulată de anumite grupuri de interese relativ oculte. Dar, din punctul de vedere al temei noastre, acest lucru nu are o importanță prea mare, iar din perspectiva capitalelor est-europene secretarul general al PCUS a apărut ca adevăratul conducător al taberei reformiste.

Echipa lui Gorbaciov și-a dat seama că nu are timp de pierdut. De aceea, încă de la început, membrii ei au prezentat un foarte ambițios proiect de reforme care urma să revigoreze URSS și întregul sistem comunist mondial.

1. Martin Malia, *Sowiecka tragedia. Historia komunistycznego imperium rosyjskiego 1917-1991* (Tragedia sovietică. Istoria imperiului rus comunist 1917-1991), trad. Magdalena Hułas, Elżbieta Wyzner, Varșovia, 1998, p. 450.

În prima jumătate a anilor '80, industria de armament înghițea resurse imense care, din punctul de vedere al noii conduceri, puteau fi utilizate pentru redresarea economiei și ridicarea nivelului de trai al populației. De aici au apărut inițiativele de promovare a păcii și dezarmării. URSS se străduia să apară drept inițiatorul acestei tendințe (astfel, încă de la începutul lunii aprilie 1985 s-a oprit amplasarea de noi rachete cu rază medie de acțiune pe teritoriul Cehoslovaciei și al RDG), lucru la care, de altfel, lumea occidentală a reacționat favorabil.

Reagan, anterior demonizat de propaganda sovietică, a devenit un partener de discuții pe tema dezarmării – un partener incomod, dar credibil. În noiembrie 1985, la Geneva a avut loc prima întâlnire la vârf între Gorbaciov și Reagan, ceea ce a constituit un eveniment important – și nu numai la nivel propagandistic. Mai târziu, astfel de contacte au devenit, cel puțin în comparație cu perioada precedentă, destul de frecvente, la fel ca și întâlnirile lui Gorbaciov cu alți politicieni importanți din Occident.

Reducerea treptată a presiunii exercitate anterior de cursa înarmărilor a permis transformarea economiei sovietice și reorientarea ei în direcția industriei ușoare și a serviciilor către populație, dar s-a dovedit destul de repede că era vorba numai de jumătăți de reformă tardive. Ele au oferit totuși un „moment de respiro” populației și aparatului de partid și de stat, un răgaz care a permis efectuarea reformelor politice atât de necesare. Acestea au fost prezentate la cel de-al XXVII-lea Congres al PCUS care a avut loc între 25 februarie și 6 martie 1986, cu alte cuvinte la aproape un an după preluarea puterii de către Gorbaciov. Au fost atunci criticate „brejnevismul”, birocrăția incapabilă și alte aspecte ale situației din trecut și a fost lansat apelul la efectuarea unor schimbări profunde în sensul extinderii „democrației socialiste” și al revenirii la idealurile lui Lenin, ceea ce a fost interpretat drept un anunț al liberalizării politice. La același Congres a apărut și ideea transparenței, în limba rusă *glasnost*, care urma să conducă la punerea în practică a democratizării. Lucru care, la rândul său, a fost interpretat ca un anunț al liberalizării în domeniul cultural și mediatic.

Merită totuși să subliniem împreună cu Mark Kramer că, oficial și chiar și neoficial, cel puțin până în 1988, autoritățile din URSS nu au renunțat la încercarea de a apăra sistemul comunist din Europa Răsăriteană. Gorbaciov „*never said anything remotely like that to his East European counterparts*”¹. De aceea, echipele care guvernau în țările din „imperiul extern” acționau la început cu convingerea că „doctrina Brejnev” era încă în vigoare.

Între timp, la o lună și jumătate după al XXVII-lea Congres al PCUS, conducerea sovietică s-a lovit de o problemă care nu se manifestase înainte. Inițial, fără a-și face probleme din cauza deja anunțatei „glasnost”, autoritățile au încercat să ascundă opiniei publice informația referitoare la catastrofa nucleară, dar s-a dovedit foarte repede că informațiile circulă chiar și în condițiile controlului totalitar asupra populației. Catastrofa de la Cernobil a grăbit schimbările. Reformele anunțate la Congresul al XXVII-lea au fost aplicate, și încă destul de energic. În iunie 1986, la o întâlnire cu secretarii de partid, Gorbaciov a utilizat pentru prima dată un cuvânt care mai târziu urma să devină formula călăuzitoare a întregului proces de schimbare. Acest cuvânt este reconstrucția, *perestroika*. El a sugerat că reformele vor merge cu adevărat până la capăt și vor afecta chiar și temeliiile sistemului. Și așa s-a și întâmplat. În mass-media sovietice au început să apară teme care anterior erau evitate și s-au editat multe cărți legate de „dezgheț”. Cea mai cunoscută

1. Vladimir Tismăneanu, Bogdan C. Iacob, *The End and the Beginning. The Revolutions of 1989 and the Resurgence of History*, Budapesta – New York, 2012, p. 176.

dintre acestea a fost romanul lui Anatoli Rîbakov *Copiii din Arbat*. Această lucrare despre epoca stalinistă fusese scrisă încă din anii '60, dar n-a fost publicată decât în 1987¹.

Liberalizarea politică a constat inițial mai ales în schimbări de cadre (în perioada guvernării Gorbaciov au fost schimbați 95% din membrii CC, adică mai mult decât în perioada epurărilor din anii '30²) și lărgirea bazei de discuții la ședințele de partid sau în alte asemenea ocazii. O altă expresie a liberalizării politice a constituit-o eliberarea treptată din pușcării a oponenților și disidenților, respectiv, în unele cazuri, chiar permisiunea ca aceștia să desfășoare anumite forme de activitate. Celui mai cunoscut dintre ei, Andrei Saharov, în decembrie 1986 i s-a retras ordinul de domiciliu forțat în orașul Gorki, iar după ce s-a întors la Moscova i s-a permis să-și reia activitatea la institutul unde lucrase înainte. La sfârșitul anului 1988, Saharov a întreprins o călătorie în Occident unde, întâlnindu-se cu politicienii țărilor respective, i-a convins să sprijine perestroika. În anul următor a obținut un mandat la Primul Congres al Deputaților Populari, dar n-a putut juca un rol semnificativ, pentru că pe 14 decembrie a murit. Și alte personalități au parcurs la rândul lor o nouă etapă de activitate sau măcar au început-o. Influența disidenților asupra societății, cel puțin în Rusia, a fost minoră, dar încetarea persecuțiilor propriu-zise a avut un ecou pozitiv în Occident.

În 1987 au început să apară cluburi informale animate de intelectuali sau de activiști sociali ori de partid. În anul următor acestea au fuzionat (mai ales în republicile unionale), pentru ca apoi să devină organizații de masă. Pe 13 aprilie 1988 și-a început astfel activitatea Frontul Perestroikăi Estoniene (*Rahvarinne Perestroika Toetuseks*); pe 3 iunie 1988 a apărut Mișcarea Lituaniană pentru Perestroika (*Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis*), cunoscută mai târziu sub denumirea lituaniană Sąjūdis; pe 8 octombrie a fost creat Frontul Național Estonian (*Latvijas Tautas Fronte*). La început, aceste fronturi se limitau la a sprijini ideile promovate de echipa lui Gorbaciov, dar mai târziu ele au început să evolueze în direcția autonomiei republicilor respective, iar apoi a independenței și a respingerii pactului Ribbentrop-Molotov. Și în alte republici unionale au apărut mișcări asemănătoare, dar de regulă ceva mai târziu.

Apariția fronturilor concomitent cu doctrina glasnost lansată oficial a însemnat o tribună de unde puteau fi exprimate revendicările naționale în fiecare republică unională și nu numai de pe continentul european. Conducerea sovietică nu aprecia forțele naționaliste și nici interesele nomenclaturilor locale care se aflau în spatele acestora. Descentralizarea, începută tocmai datorită fronturilor naționale și slăbirii generale a legăturilor dintre periferie și Moscova, a căpătat avânt, ajungând treptat să amenințe însăși supraviețuirea imperiului. Glasnost, ale cărei granițe se lărgeau de asemenea neconținut, a permis să se scrie neîngrădit despre eroii naționali, despre crimele sovietice (spre exemplu, în Bielorusia, unde au fost întreprinse cercetări la Kuropaty, o suburbie a Minskului, unde avuseseră loc ucideri în masă) și despre alte teme care până atunci fuseseră interzise și în legătură cu care opinia publică devenise foarte interesată; în mediul politicienilor, aceasta a dus la creșterea și mai accentuată a tendințelor centrifuge. Procesul de renaștere a conștiinței naționale a cuprins inclusiv populații care până atunci rămăseseră într-o anumită măsură tăcute – este

1. Interesant e faptul că majoritatea monografiilor istorice subliniază valoarea literară redusă a acestei cărți.
2. Włodzimierz Marciniak, *Rozgrabione imperium. Upadek Związku Radzieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej (Imperiul jefuit. Prăbușirea Uniunii Sovietice și apariția Federației Ruse)*, Cracovia, 2001, p. 128.

vorba, de exemplu, de tătării din Crimeea care fuseseră strămutați din patria lor în perioada stalinistă, dar spre sfârșitul anilor '80 au început să se întoarcă masiv aici.

În 1989, în URSS s-a accentuat revirimentul politic. În republicile unionale se vorbea tot mai mult despre independență. Naționalismul a răbufnit cel mai puternic în Caucaz, unde situația etnică era extrem de complicată, o parte a conflictelor neavând nimic de-a face cu Kremlinul. În februarie 1988 s-a ajuns la ciocniri pe probleme naționale în regiunea Nagorno-Karabakh – o enclavă armeană de pe teritoriul Azerbaidjanului. În fața escaladării violenței, Moscova a decis să preia controlul direct asupra acestei provincii, dar era vorba doar de o soluție provizorie. Diferențele legate de regiunea Nagorno-Karabakh au continuat și după dezmembrarea Uniunii Sovietice și, de fapt, nici până astăzi nu s-a găsit o soluție care să satisfacă pe deplin toate părțile implicate. În aprilie 1989 au avut loc tulburări în Georgia. La Tbilisi a fost organizată o demonstrație cu sloganuri antisovietice prin care se cerea independența statului. Autoritățile au trimis împotriva protestatarilor armata dotată cu mijloace de luptă grele, ceea ce a dus la un masacru – potrivit datelor oficiale, probabil diminuate, au murit 19 persoane¹. În ciuda angajării personale a georgianului Eduard Șevardnadze, pe atunci ministru al Afacerilor Externe în URSS, în pacificarea situației care se inflamase, mișcarea de independență a explodat practic în Georgia. În țările baltice se formulau de asemenea cu tot mai mult curaj revendicări de același fel care, în definitiv, erau întâmpinate cu destul de multă bunăvoință din partea administrației locale, aceasta văzând în ele șansa eliberării de sub controlul Moscovei.

Și la centru au fost operate schimbări politice de anvergură. La a XIX-a conferință a partidului din mai-iunie 1988 a fost inițiată reforma Constituției URSS, care își propunea să transfere o parte din atribuții în mâinile nou-înființatelor parlamente republicane, denumite Consilii ale deputaților populari. În martie 1989 au avut loc alegeri pentru Primul Congres al Deputaților Populari. Potrivit principiilor sale, el urma să fie un fel de parlament, într-o anumită măsură independent de Comitetul Central al PCUS. La întocmirea listelor de candidați au fost eliminate persoanele care făcuseră parte din echipa precedentă, fiind introduși mulți oameni din echipa lui Gorbaciov. Acesta a fost ales de Congres ca președinte al Sovietului Suprem al URSS. Boris Elțin a ajuns deputat de Moscova și a sprijinit inițial perestroika, dar mai târziu a trecut în opoziție față de Gorbaciov, cerând reforme mai profunde. Elțin și-a găsit aliați în aparatele de partid și de stat ale republicilor unionale – care la rândul lor vedeau în el politicianul capabil să slăbească puterea centrală în folosul periferiei.

În martie 1990, Congresul Deputaților Populari l-a numit pe Mihail Gorbaciov președinte al URSS. Crearea acestui post era una dintre reformele constituționale. În luna mai a aceluiași an, Elțin a devenit președinte al Consiliului Suprem al Republicii Unionale Ruse, ceea ce a provocat acutizarea conflictului său cu Gorbaciov.

În 1989 Uniunea Sovietică era, așadar, pentru regimurile comuniste din Europa Centrală și de Est nu doar promotorul politic al unor schimbări profunde, ci și un model de urmat. La începutul aceluiași an, din perspectiva Kremlinului putea încă să existe impresia că perestroika va duce la întărirea comunismului mondial, și nu la prăbușirea sa – lucru care, la sfârșitul anului, a devenit însă o certitudine. Cât timp mai dețineau încă rolul conducători și nu erau total absorbite de luptele interne, autoritățile sovietice au lansat perestroika sistemului în țările-satelit, străduindu-se să motiveze în acest sens șefii locali, ca și întregul lor aparat de partid și de stat. Să revenim însă la anul 1985, când a început tot acest proces.

1. Wojciech Materski, *Gruzja (Georgia)*, Varșovia, 2000, p. 226.

Creat de Stalin și continuat de succesorii lui, sistemul de guvernare din țările Europei Centrale și de Est fusese extrem de centralizat. Implementarea succesivă a diferitelor idei avea deja o tradiție destul de lungă. Introducerea comunismului în fiecare țară se efectuase cam după aceeași schemă. După moartea lui Stalin când, exclusiv din cauza dezmembrării structurilor puterii de la Kremlin, la Moscova a început guvernarea „colectivă”, în toate țările blocului comunist a fost impusă copierea modelului sovietic. Însă în niciuna dintre ele, poate cu excepția Bulgariei unde exista rivalitatea dintre Cervenkov și Jivkov, acest nou model nu avea sens. Autoritățile locale erau obișnuite ca de la centru să vină anumite directive cărora trebuiau să li se conformeze sau măcar să dea această impresie. Cu timpul, URSS le-a lăsat sateliților săi o autonomie tot mai mare, desigur, nu fără anumite limite și cu excepția domeniilor de importanță fundamentală pentru imperiu. Aparatele de partid ale diferitelor țări deveniseră din ce în ce mai puțin apte de schimbare și, de aceea, ele au folosit noua autonomie venită pe neașteptate inclusiv pentru întârzierea aplicării noilor idei de la Moscova. Sistemele est-europene, aproape identice în perioada stalinistă, apucaseră să evolueze în direcții diferite, deși elementul fundamental, format din absența aproape totală a proprietății private și atotputernicia partidului unic sprijinit de serviciile speciale, se păstrase peste tot.

Ca nou conducător al Uniunii Sovietice, Mihail Gorbaciov n-a fost primit cu prea mult entuziasm de omologii săi din țările Europei Centrale și de Est. În primul rând, fiecare dintre aceștia se temea de schimbări care ar fi putut duce la pierderea puterii și înlocuirea cu oameni noi (și, după cum s-a dovedit mai târziu, aceste temeri erau foarte întemeiate). Ei nu aveau o imagine de ansamblu asupra situației economice a sistemului și nu era convingși că schimbări atât de profunde ca acelea care se profilau în cursul anului 1985 sunt cu adevărat necesare. În plus, un element care de obicei nu este apreciat la justa sa valoare în analize era vârsta lui Gorbaciov – el era mult mai tânăr decât toți conducătorii statelor-satelit. Gorbaciov, născut în anul 1931, era cu o generație mai tânăr decât Todor Jivkov (n. 1911), Erich Honecker (n. 1912), János Kádár (n. 1912), Gustáv Husák (n. 1913) și Nicolae Ceaușescu (n. 1918) și chiar cu opt ani mai tânăr decât Wojciech Jaruzelski (n. 1923). Al Doilea Război Mondial și sovietizarea care a urmat după aceea, pentru toți cei enumerați mai sus, au constituit evenimente esențiale în „formarea” lor ca politicieni, pe când Gorbaciov nu era în perioada respectivă decât un copil.

Tocmai de aceea, conducătorii țărilor-satelit vedeau în general în perestroika o posibilă amenințare nu numai pentru propria lor poziție, ci și pentru sistem în întregul lui. Și după cum, în mod paradoxal, s-a dovedit, ei vedeau mai realist întreaga situație, de vreme ce acțiunile lui Gorbaciov au condus în cele din urmă la destrămarea sistemului. Nu este clar în ce moment și-au dat seama că perestroika va duce la căderea comunismului, dar cei mai conservatori au simțit instinctiv care va fi deznodământul ei. Această idee era împărtășită într-o bună măsură și de membrii aparatelor de partid din țările comuniste¹. Din această cauză, încă de la bun început, Gorbaciov s-a lovit de un zid de neîncredere, care mai târziu a devenit și mai ostil. Interesant este însă faptul că în toate limbile țărilor din Europa Centrală și de Est cele mai importante două concepte ale noii linii politice, perestroika și glasnost, erau utilizate în limba rusă sau într-o formă foarte apropiată (în maghiară „peresztrojka” și „glasznosztty”); rar se vorbea despre „reconstrucție”, „restructurare” sau „transparență”. O excepție totuși era Bulgaria, unde Jivkov a lansat termenul

1. Cu titlu de exemplu, în România, printre ofițerii serviciilor speciale de rang superior era răspândită opinia că de fapt Gorbaciov este agent occidental. Vezi Adam Burakowski, *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu 1965-1989. Geniul Carpaților*, Iași, 2011, p. 317.

„reorganizare” (*npeycmoycmo*), în principal cu scopul de a întârzia reformele, dând impresia că le aplică. Ceea ce înseamnă că, în toate țările, perestroika era considerată, pe bună dreptate de altfel, drept ceva exterior, ceva care n-a fost asimilat.

Singura țară unde atât conducerea, cât și eșaloanele inferioare ale administrației sprijineau perestroika în loc să-i opună rezistență era Polonia. Încă de la începutul anilor '80, aici s-a profilat apariția unei crize din care nu se vedea nicio ieșire. Instituirea legii marțiale și apoi renunțarea la această măsură au adus anumite avantaje politice imediate (slăbirea opoziției și intimidarea încercărilor populației de a se împotrivi autorităților), dar n-au dus la revirimentul economic pe care se conta de fapt. În cursul anilor '80, comunismul era complet epuizat, lipsit de orice idei în Polonia, ceea ce a provocat demoralizarea partidului de guvernământ. Astfel încât perestroika a fost considerată o reacție absolut naturală a conducerii sovietice față de criză, care în Polonia era mult mai vizibilă decât în celelalte țări. Iar acest lucru a determinat o înțelegere mai profundă a concepției lui Gorbaciov.

În celelalte țări situația era cu totul diferită. Cel mai aproape de poziția Poloniei se situa Ungaria, unde, cu toate că nu voia, evident, să piardă puterea și s-a luptat până în ultima clipă s-o păstreze, Kádár susținea și el perestroika, văzând probabil în ea o șansă de a aplica noi reforme economice, poate ceva în genul „noului mecanism economic”. Ar urma apoi Jivkov, care, pe fondul admirației oficiale față de Uniunea Sovietică, se simțea de obicei obligat să-și arate entuziasmul față de orice nou curent emanând dinspre Moscova. În cazul lui Jivkov, sprijinul verbal nu însemna însă și sprijin real – conducătorul bulgar se străduia să dea impresia că face reforme, dar le întârzia sau le direcționa în așa fel încât să-i pice lui bine, ceea ce le denatura sensul. Și mai rău au fost primiți noul secretar sovietic și perestroika lui în Cehoslovacia și RDG, unde concepțiile lui nu erau înțelese, fiind considerate în general periculoase pentru sistemul comunist. Chiar la sfârșit se situa România cu conducătorul ei megaloman, Nicolae Ceaușescu, care întotdeauna privea cu neîncredere spre URSS. În urma celor două decenii de exercitare a puterii, el era considerat *l'enfant terrible* al blocului sovietic, ceea ce-i permitea să i se împotrivească lui Gorbaciov și perestroikăi sale în mod fățiș, chiar dacă o făcea, desigur, între anumite limite.

„Bate vânt de primăvară dinspre Răsărit, bate vânt de primăvară înspre mai bine”, cânta Andrzej Rosiewicz într-o melodie care în Polonia devenise aproape un imn al susținătorilor noilor idei sovietice. Într-adevăr, Moscova a fost factorul determinant al evenimentelor care au dus la căderea comunismului. Kremlinul a fost cel care a accelerat schimbările, străduindu-se în același timp să-și mențină controlul asupra lor. Conducerea sovietică a promovat reformele în mai multe feluri. În primul rând prin intermediul întâlnirilor oficiale ale noului secretar general al PCUS și ale colaboratorilor săi cei mai apropiați cu conducătorii țărilor-satelit. Acest tip de convorbiri includea un cerc de persoane mai larg decât de obicei, lucru care a ieșit foarte clar în evidență în cursul vizitelor lui Gorbaciov în fiecare stat în parte. De-a lungul discuțiilor, sovieticii îi îndemneau pe vasalii lor est-europeni să aplice cât mai rapid perestroika, căutând în echipele locale personalități pe care s-ar fi putut baza (Rosiewicz cânta că „poate ar trebui în sfârșit aerisit cabinetul figurilor de ceară” [*figur woskowych*]; într-o altă versiune – „al figurilor militare” [*figur wojskowych*]). Ultima dovadă – înfricoșătoare, pentru unii conducători ai statelor-satelit – a caracterului inevitabil al schimbării a fost renunțarea totală la „doctrina Brejnev”¹, proces al căru

1. „Doctrina Brejnev” a fost formulată în 1968 pentru a motiva invadarea Cehoslovaciei de către țările membre ale Tratatului de la Varșovia. Ea proclama că în cazul apariției unei amenințări la adresa cuceririlor socialismului în oricare dintre țările blocului, celelalte au dreptul să organizeze

semnal de începere a fost dat încă din 1988, dar care a fost recunoscut formal și oficial pe 6 iulie 1989, în timpul forumului Consiliului Europei de la Strasbourg¹.

O altă metodă de a influența situația din țările blocului comunist era propaganda. Sovieticii au făcut multe eforturi pentru lansarea ideii de perestroikă și glasnost. În acest scop au utilizat atât propriile lor mijloace, ca mass-media sau instituțiile culturale, cât și corespondentele lor locale – cel puțin acolo unde acestea nu erau blocate de autorități (așa cum s-a întâmplat, spre exemplu, în România). Acolo unde televiziunea sovietică se bucura de popularitate (în primul rând în Bulgaria), ea a devenit unul dintre principalele canale de difuzare a noilor concepții. În țările Europei Centrale și de Est a crescut și numărul de cititori ai presei sovietice, mai ales ai celei care promova „dezghețul”. Și, întrucât în majoritatea țărilor din lagărul sovietic erau în continuare predominante metodele cenzurii de tip Brejnev, s-a ajuns la situația paradoxală ca periferia sistemului să fie mai puțin liberală decât centrul. Foarte clar se putea vedea acest lucru comparând situația din România cu cea din Republica unională Moldovenească². În timp ce Ceaușescu se ocupa în continuare de cultul propriei sale persoane, în Moldova vecină au început să apară discuții politice destul de animate. De asemenea, sovieticii îi promovau în mod intenționat pe disidenții din fiecare țară prin intermediul mass-media – ca exemplu putem da aici numele lui Mircea Dinescu, cunoscut disident român, care a fost difuzat în cadrul secției în limba română a postului de radio sovietic. Un alt exemplu din aceeași țară, deși oarecum indirect, ar fi László Tőkés, a cărui activitate de opozant a fost larg promovată de televiziunea maghiară (cu alte cuvinte a unei țări mult mai avansate în aplicarea perestroikăi decât România).

În afară de mass-media din Uniunea Sovietică, în răspândirea perestroikăi un rol important l-au jucat și mijloacele occidentale de informare în masă, care de altfel erau mult mai credibile pentru locuitorii țărilor din Europa Centrală și de Est decât cele din propriile lor țări. Imediat după ce s-a constatat că noul conducător de la Kremlin este cu adevărat un reformator, mass-media occidentale sau cel puțin o parte dintre ele au început să-i acorde foarte multă atenție și să-l trateze cu o nedisimulată simpatie, văzând în el o șansă de a ieși din impasul Războiului Rece.

Cu el s-au solidarizat și unii politicieni vestici, chiar și dintre aceia pe care ar fi fost foarte greu *a priori* să-i suspectezi de simpatie față de URSS. Punctul culminant al acestei tendințe a fost atins odată cu decernarea Premiului Nobel pentru Pace lui Mihail Gorbaciov în anul 1990, adică chiar după masacrul de la Tbilisi³. Politica Kremlinului făcea posibil un acces mai liber al jurnaliștilor occidentali în țările Europei Centrale și de Est și, în consecință, creșterea interesului general față de această regiune a lumii. Nu toate informațiile și comentariile erau redactate în același spirit optimist-pozitiv, dar acest lucru nici nu avea prea multă importanță – simpla informare a cetățenilor despre situația din țările comuniste acționa în sensul schimbărilor ce erau pe punctul de a se produce în această regiune, întrucât în toate țările situația socială și economică era precară.

o intervenție armată care nu va fi considerată drept o agresiune, ci o măsură de autoapărare față de amestecul unei ideologii ostile.

1. Wojciech Roszkowski, *Półwiecze... (O jumătate de veac...)*, pp. 391-392.
2. În RSS Moldovenească, în afară de limba rusă mai era folosită și limba română, dar scrisă cu litere chirilice. Trecerea la alfabetul latin a fost una din revendicările Frontului Popular din Moldova (spre deosebire de alte organizații de același tip apărute în republicile unionale, Frontul Popular din Moldova era „popular”, și nu „național”).
3. Unii comentatori au creat chiar termenul „gorbism” pentru a defini interesul nemaîntâlnit în mass-media pentru persoana secretarului general al PCUS.

Activiștii comuniști din Europa Răsăriteană, ca și disidenții de altfel (și, într-o mult mai mică măsură, opozanții care nu aveau nicio legătură cu partidul comunist), vedeau în Moscova un factor foarte important și adeseori ei se străduiau să obțină sprijinul Kremlinului înainte și, mai ales, după preluarea puterii. La nivel ideologic, perestroika a reînviat speranțele (aparent moarte) într-o anumită versiune a „socialismului cu față umană”, în schimb la nivel de cadre ea era pentru mulți pur și simplu o șansă de a face carieră. Când însă Uniunea Sovietică a început să se clatine din temelii, toată această categorie a început să-și limiteze relațiile cu autoritățile de la Kremlin, iar după dezmembrarea URSS, în majoritatea țărilor (deși nu în toate) foștii activiști comuniști s-au reorientat spre opțiunea prooccidentală, de cele mai multe ori uitând de vechile relații.

Autoritățile sovietice erau foarte atente la felul cum evoluau evenimentele în regiune. În februarie 1989, în cadrul Institutului de Economie a Sistemului Socialist de pe lângă Academia de Științe a URSS a fost elaborată *Monografia referitoare la situația internă din țările socialiste europene*, în care erau analizate destul de exact diferite scenarii. Documente asemănătoare au fost întocmite și în cadrul Secției Internaționale a PCUS, respectiv al ministerului sovietic al Afacerilor Externe¹. De unde rezultă că Moscova făcea în continuare presiuni pentru liberalizare și promovarea schimbării în țările respective, considerând că acest lucru este avantajos din punctul ei de vedere. Fără îndoială că au fost elaborate și alte documente de acest gen, dar deocamdată acestea sunt încă inaccesibile.

În toamna anului 1989, pentru aproape toți devenise clar că perestroika va duce la căderea sistemului, cel puțin în țările din această regiune. Ce avea să se întâmple pe urmă puțini știau, dar sigur era faptul că partidul comunist și celelalte organe ale puterii nu vor supraviețui în formele lor de până atunci. Cadrele de partid mai lucide și mai active ale statelor comuniste ajunseseră la concluzia că trebuie să-și schimbe cât mai repede modul de acțiune și sloganurile promovate dacă vor să nu ajungă la coșul de gunoi al istoriei. Cei care n-au înțeles acest lucru au rămas complet indiferenți la schimbări sau au încercat chiar să li se opună – și au fost înlăturați.

În august 1980, semnând acordul cu autoritățile, reprezentanții „Solidarității” din Polonia au sfărâmat una din pietrele cele mai importante de la temelia sistemului comunist mondial. Alta, nu mai puțin importantă, a smuls-o Gorbaciov, încercând să reformeze în profunzime un sistem care prin natura lui nu era reformabil. Iar altele au fost scoase tot de polonezi în iunie și septembrie 1989. Cel puțin câteva grinzi portante ale construcției au fost eliminate de permanentele probleme economice care au ros imperiul sovietic (din interior sau din exterior). O contribuție la zguduirea din temelii a edificiului și-au adus de asemenea Ioan Paul al II-lea și Ronald Reagan. Nu putem uita însă nici de miile de eroi anonimi, care s-au străduit în diferite feluri să contribuie la dărâmarea sistemului comunist.

1. Aceste documente au fost publicate în Polonia. Vezi Antoni Dudek, Andrzej Friszke (ed.), *Polska 1986-1989: koniec systemu. Materiały międzynarodowej konferencji, Miedzeszyn 21-23 października 1999* (Polonia 1986-1989: sfârșitul sistemului. Materialele unei conferințe internaționale, Miedzeszyn 21-23 octombrie 1999), vol. 3: *Dokumenty (Documente)*, Varșovia, 2002, pp. 215-252.

Polonia: locul unde a început totul

Introducere

Cu o frază atribuită lui I.V. Stalin, „e mai ușor să pui șaua pe-o vacă decât să introduci comunismul în Polonia”. Iar șeful de la Kremlin nu se înșela. De fapt, în puține locuri din lume condițiile pentru construirea comunismului s-au dovedit atât de puțin prielnice ca în RPP. În Polonia, funcția de șef al partidului a însemnat un „fotoliu foarte fierbinte”, care și-a schimbat de șapte ori ocupantul (B. Bierut: 1948-1956; E. Ochab: 1956; W. Gomułka: 1956-1970; E. Gierek: 1970-1980; S. Kania: 1980-1981; W. Jaruzelski: 1981-1989; M.F. Rakowski: 1989-1990); pe Vistula s-au înregistrat cele mai multe revolte cu caracter de masă împotriva autorităților (1956, 1970, 1976, 1980-1981)¹, iar grupuri mai mici de oponenți au acționat practic de-a lungul întregii perioade 1945-1989. În partid, mai ales în ultima perioadă, dominau oportuniștii și carieriștii, adevărații slujitori ai ideilor fiind puțini. Timp de 44 de ani, cât a existat RPP, autoritățile s-au bucurat de o susținere cu intensitate variabilă din partea cetățenilor, în general fiind vorba mai degrabă de o acceptare pasivă dublată de un sentiment de resemnare decât de o dorință sinceră de a sprijini PZPR. Acestei alergii față de comunism guvernării n-au știut să-i găsească niciun antidot, așa încât diferitele forme de protest s-au repetat practic în tot intervalul 1944-1989². În consecință, ca să se mențină la conducere, autoritățile impuse de Moscova erau condamnate la „jumătăți de măsură”, care însă nu aduceau rezultatele așteptate. Eșecul comunismului ca ideologie utopică a devenit evident în Polonia relativ repede și, nu întâmplător, tocmai pe malurile Vistulei s-a declanșat procesul care, în timp, a dus la căderea imperiului sovietic.

Drumul spre putere

Situația complicată a comuniștilor din Polonia era rezultatul moștenirii istorice în domeniul relațiilor dintre Polonia și Moscova. Încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea

1. Jerzy Eisler, *„Polskie miesiące” czyli kryzys(y) w PRL („Lunile poloneze” sau criza [crizele] în RPP)*, Varșovia, 2008.

2. Andrzej Paczkowski, *Strajki, bunty, manifestacje, jako „polska droga” przez socjalizm (Greve, revolte, manifestații ca „drum polonez” prin socialism)*, Poznań, 2003.

Rusia ocupa cea mai mare parte a teritoriilor poloneze, înăbușind cu brutalitate insurecțiile naționale care s-au produs în cursul secolului al XIX-lea¹. Polonia și-a recucerit independența în 1918, cam în același timp cu revoluția bolșevică din Rusia (1917). Războiul polono-bolșevic din 1920 a demonstrat că URSS nu prevăzuse pe harta Europei un loc pentru o Polonie independentă, ceea ce compromitea, după părerea polonezilor, ideologia comunistă și pe oamenii care o slujeau². Din cauza atitudinii sale opuse în mod evident rațiunii de stat specifice Poloniei (avem în vedere, printre altele, concepția schimbării granițelor în defavoarea statului polonez), Partidul Comunist Polonez a rămas o forță politică marginală care a fost desființată în 1938 la ordinul Moscovei (!), Stalin comandând ca majoritatea activiștilor din această formațiune să fie uciși. Puținii care au supraviețuit, așa cum a fost cazul lui W. Gomułka, aparținuseră categoriei activiștilor de nivel inferior și-și datorau viața faptului că la momentul respectiv erau... deținuți în închisorile poloneze³.

Războiul n-a făcut decât să lungească lista nedreptăților. Pactul dintre Hitler și Stalin încheiat în 1939 și masivele represii la care au fost supuși după aceea atât prizonierii de război, cât și populația poloneză de pe teritoriile anexate de URSS⁴, au dovedit clar imposibilitatea de a cădea la înțelegere cu Rusia (reprezentată în acest caz de URSS). Numai în cadrul crimelor de la Katyń, NKVD-ul a ucis peste 21.000 de persoane aparținând elitei poloneze. Alte aproape 450.000 de persoane au fost deportate între 1939 și 1941 spre Est⁵. Trebuie de asemenea să ne amintim de drama Insurecției Varșoviene, de masivele represii la care au fost supuși ostașii polonezi care au luptat împotriva nemților în cadrul unor unități de partizani în cursul anilor 1944-1945 și în cele din urmă de schimbarea granițelor de după 1945, dublată de evacuarea forțată, pe baza înțelegerilor de la Ialta, a populației poloneze care de veacuri locuia pe teritoriile din est, acum anexate de URSS.

Subordonându-și Polonia, Moscova nu putea profita de experiența dobândită în alte țări din Europa Centrală. Încă înainte de război, sprijinul social pentru comunism a fost mult mai mic în Polonia decât în Cehoslovacia sau Germania⁶, unde în plus URSS nu era percepută drept o amenințare fatală. Pe de altă parte, în Ungaria și România ura față de comunism nu era mai mică decât în Polonia, dar în război Budapesta și Bucureștiul au rămas alături de Hitler. Aceste țări au consolidat potențialul militar al Wehrmachtului și au utilizat violența față de unele categorii de persoane considerate inamice (evrei, comuniști,

1. Vezi Adam Zamoyski, *Holy Madness: Romantic, Patriots and Revolutionaries: 1776-1871*, Londra, 2001.

2. Tradiția poloneză în ceea ce privește gândirea anticomunistă este bogată și s-a constituit în cursul secolului al XIX-lea, vezi Bogdan Szlachta (ed.), *Polish Anti-Communism and Its Intellectual Traditions. An Anthology*, Cracovia, 2001.

3. Stéphane Courtois, Jean-Louis Panné, Rémi Kauffer, *Rewolucja Światowa, Wojna Domowa i Terror*, în Stéphane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Andrzej Paczkowski, Karel Barosek, Jean Louis Margolin, *Czarna Księga Komunizmu, zbrodnie, terror, prześladowania (Cartea neagră a comunismului. Crime, teroare, represii)*, ediție în limba polonă, Varșovia, 1999, partea a II-a, p. 286. Vezi, de asemenea, Andrzej Paczkowski, *Polacy podobcy i własną przemocą (Polonezii sub teroarea străină și cea proprie)*, *ibidem*, partea a III-a (coautor Karel Bartosek), pp. 342-344.

4. Merită să adăugăm aici că Stalin respinsese propunerea lui Hitler de a crea un mic stat polonez tampon, sub autoritatea celui de-al Treilea Reich.

5. Andrzej Paczkowski, *Polacy pod... (Polonezii sub...)*.

6. Despre fascinația elitelor germane interbelice pentru bolșevism, vezi mai ales Gerd Koenen, *Der Russland-Komplex: Die Deutschen und der Osten 1900-1945*, München, 2005.

masoni, liberali și, uneori – așa cum s-a întâmplat în România –, chiar militanți de extremă dreapta, înrolați sub semnul Gărzii de Fier). Spre sfârșitul războiului, fenomenul asasinării dușmanilor a căpătat proporții dramatice, ceea ce a făcut ca activiștii comuniști să poată conta pe sprijinul dușmanilor regimurilor progermane, sporind astfel legitimitatea tentativei lor de a prelua puterea. Pe de altă parte, noua autoritate a fost susținută de numeroase cadre ale fostului regim, pentru care aceasta era singura șansă de a scăpa nepedepsite.

În Polonia, Hitler nu s-a gândit niciun moment să încerce să instaleze un guvern progerman. Teroarea omniprezentă a stării de ocupație, care constituia pur și simplu un pericol fizic pentru supraviețuirea polonezilor ca națiune¹, a obligat partidele politice să se consolideze și să-și atenueze diferențele interpartinice. Unitatea de vederi la care s-a ajuns astfel a avut drept rezultat nu numai înființarea Statului Secret Polonez și, odată cu acesta, a Armatei Teritoriale (din rândurile căreia au făcut parte aproape 400.000 de ofițeri și soldați) subordonate acestuia și luptând împotriva nemților², ci și încercarea nereușită de a elibera țara de sub ocupația germană, tentativă al cărei punct culminant a fost Insurecția Varșoviană.

Organizată de Armata Teritorială, Insurecția Varșoviană, care și-a propus să elibereze Varșovia de sub ocupația germană, s-a transformat într-o tragedie cu consecințe extrem de grave. Armata Roșie nu i-a sărit în ajutor³, dimpotrivă, a obstrucționat-o, permițând pur și simplu, oricât ar părea de greu de crezut, ca unitățile hitleriste să treacă la un masacru de proporții inimaginabile asupra locuitorilor capitalei⁴, ceea ce a adâncit și mai mult prăpastia care urma să-i despartă pe polonezi de guvernării comuniști trimiși de Kremlin. O altă consecință, nu mai puțin esențială, a evenimentelor din cursul anilor 1944-1945 a fost aceea că au anulat argumentul fabricat de comuniști cum că Armata Teritorială ar fi colaborat cu nemții. Amploarea și intensitatea insurecției (luptele au durat nu mai puțin de 63 de zile), alături de numeroasele informații apărute în mass-media din lumea întreagă în legătură cu această temă au limitat posibilitatea de a lansa un atac propagandistic eficient prin așa-zisul „fascism polonez”.

Prin urmare, în 1945, comuniștii au intrat în Polonia cu o faimă absolut detestabilă. În plus, văduvită de teritoriile din est și împinsă pe linia Oder-Neisse, Polonia a devenit un stat unitar din punct de vedere etnic, lucru la care s-a mai adăugat și gradul înalt de omogenitate confesională. Populația RPP a rămas în proporție de 90% catolică⁵, cu o componentă rurală dominantă, ceea ce a permis ca autoritatea Bisericii Catolice să devină uriașă. Legenda conspirațiilor din perioada 1939-1945 și Insurecția Varșoviană au devenit o comoară păstrată cu sfințenie în memoria poporului. Iar acestea vor deveni apoi elementul de legătură dintre generații și vor juca un rol fundamental în desenarea modelelor și formarea atitudinilor pentru o întreagă generație de activiști ai opoziției, fiind un vaccin eficient împotriva propagandei comuniste. În această situație, comuniștii au avut de răspuns la întrebarea cum poți guverna un popor care te respinge în masă.

1. Despre situația deosebită a ocupației în Polonia, vezi Richard C. Lucas, *Forgotten Holocaust: The Poles Under German Occupation 1939-1944*, ed. a II-a, 2001.
2. Mai pe larg în legătură cu această temă, vezi Norman Davies, *Rising '44: The Battle for Warsaw*, Londra, 2004.
3. Mai pe larg, vezi Nikolaj Ivanov, *Powstanie Warszawskie widziane z Moskwy (Insurecția Varșoviană văzută de la Moscova)*, Cracovia, 2010.
4. Exhaustiv la Norman Davies, *Rising '44...*
5. Antoni Dudek, Ryszard Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1980) (Comuniștii și Biserica în Polonia [1945-1980])*, Cracovia, 2006, p. 9.

Inițial, cel mai important instrument de exercitare a puterii a fost teroarea generală. Polonezii erau epuizați de război, iar valul de victime și distrugerii împreună cu conștientizarea eșecului militar îi făceau să-și dorească în primul rând liniștea. Probabil tocmai de aceea orice putere care nu amenința cu exterminarea fizică putea conta pe o acceptare pasivă. Așa s-ar putea explica eventual faptul că, în 1947, comuniștii au putut falsifica în mod grosolan alegerile, aruncându-i în pușcării pe toți adversarii adevărați sau doar presupuși ai „puterii populare” (o mare parte dintre aceștia au fost asasinați), și au putut să-și încheie procesul de preluare totală a puterii în decembrie 1948 prin „unirea mișcării muncitorești” (după ce și-au subordonat restul mișcărilor independente de stânga), pentru că polonezii nu mai erau în stare să riposteze la aceste manevre printr-o nouă revoltă¹. La drept vorbind, după război, a existat în Polonia o mișcare anticomunistă de partizani², dar pe măsură ce treceau anii ea s-a bucurat de tot mai puțin sprijin. Ultimul partizan, Józef Franczak, a fost ucis în anul 1963³.

În Polonia, comuniștii se sprijineau, pe de o parte, pe cei cărora schimbarea de direcție le permitea o carieră rapidă în serviciile militarizate, în aparatul represiv sau în administrație, iar pe de altă parte, pe cei care chiar credeau că noua Polonie poate fi mai bună, mai dreaptă decât cea de-a doua Republică Polonă interbelică; în favoarea noii Polonii se exprimau de asemenea reprezentanții minorităților naționale și polonezii de origine evreiască, înspăimântați de ceea ce au trăit în perioada războiului și de proliferarea resentimentelor naționaliste. În general însă era vorba de o bază socială prea modestă în comparație cu planurile de viitor. Indicatorii oficiali arătau că PZPR avea o rezervă de cadre destul de redusă (în 1948 proporția membrilor de partid față de ansamblul populației⁴ în Polonia nu depășea 1/8, pe când în celelalte țări ale blocului comunist ea se situa în jurul valorii de 1/6). Cu toate acestea, încă de la început, comuniștii și-au propus obiective maxime: inocularea cu orice preț a ideologiei comuniste pe tot cuprinsul Poloniei, urmând cât mai fidel experiența sovietică. Ca urmare, monopolul partidului în exercitarea puterii a fost introdus cu forță și pe malurile Vistulei, eliminându-se treptat posibilitatea opoziției de acțiune legală. Reprimarea brutală afecta și religia (instituția Bisericii și credincioșii), tineretul fiind supus îndoctrinarilor ateiste; în artă, realismul socialist a devenit canon obligatoriu⁵.

1. Andrzej Friszke, *Przystosowanie i opór. Studia z dziejów PRL (Acomodare și opoziție. Studii din istoria RPP)*, Varșovia, 2007.
2. Nu avem cum să nu observăm totuși că dimensiunile rezistenței armate împotriva ocupației sovietice în perioada 1944-1947 au fost uriașe și n-au fost încă restituite pe de-a-ntregul memoriei universale. Între zece și douăzeci de mii de victime în tabăra partizanilor și cam același număr de partea formațiilor comuniste care luptau împotriva mișcării ilegale fac ca aceste confruntări să poată fi considerate echivalente cu o adevărată insurecție. Vezi Rafał Wnuk (ed.), *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944-1956 (Atlasul mișcărilor de independență în ilegalitate între 1944 și 1956)*, Varșovia, 2007, p. XXXIV.
3. Exhaustiv pe această temă, Rafał Wnuk (ed.), *Atlas polskiego... (Atlasul mișcărilor...)*.
4. Numărul de membri de partid din totalul de cetățeni adulți.
5. Piotr Oseka, *Rytuały stalinizmu (Ritualurile stalinismului)*, Varșovia, 2007; Robert Kupiecki, „Natchnienie milionów”. Kult Józefa Stalina w Polsce w latach 1944-1956 („Inspirația mili-oanelor”. Cultul lui I.V. Stalin în Polonia între 1944 și 1956), Varșovia, 1993; despre relațiile dintre stat și Biserică, vezi Jan Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989) (Istoria Bisericii catolice în Polonia [1944-1989])*, Varșovia, 1997; Jan Żaryn, *Kościół w PRL (Biserica în RPP)*, Varșovia, 2004; Jan Żaryn, *Kościół a władza w Polsce 1945-1950 (Biserica și puterea în Polonia 1945-1950)*, Varșovia, 1997.

Dată fiind lipsa încrederii în ideologie, asemenea obiective nu puteau fi impuse decât prin forță, dar teroarea nu putea fi aplicată pe o perioadă mai lungă de timp, pentru că ea ar fi lovit nu numai în dușmanii autorităților, ci și în membrii de partid. Toate aceste elemente au dus la prima mare explozie socială în iunie și la liberalizarea sistemului în octombrie 1956. În fața revoltei fâțișe a polonezilor, la care se adăugau pe de o parte dura controversă cu o facțiune apărută în sânul PZPR¹, iar pe de altă parte destalinizarea din URSS și „dezghețul”, devenea clar că teroarea ca metodă politică trebuia să fie limitată. În această situație, pentru a obține acceptarea pasivă a populației, autoritățile au fost nevoite să se „înțeleagă” cu aceasta. La rândul ei, populația, care nu uitase tragedia Insurecției Varșoviene, s-a dovedit dispusă la compromisuri. Ca urmare a nesiguranței legate de granița de vest (a cărei linie rămânea în continuare condiționată de înțelegerile de la Ialta și Potsdam)², nu voiau un conflict nici Biserica Catolică poloneză și nici chiar numeroasa emigrație poloneză, care rămăsese în opoziție deschisă față de regimul comunist. Toate acestea au determinat o desfășurare relativ lipsită de violență (73 de victime declarate oficial³) a schimbărilor din 1956.

De aici înainte, în relațiile cu Kremlinul, șefii PZPR se vor găsi mereu între ciocan și nicovală. Pe de o parte, ei erau nevoiți să mențină pacea socială, uneori acceptând anumite concesii parțiale, iar pe de altă parte trebuiau să aibă grijă să nu depășească „îngusta linie roșie” care delimita ceea ce era permis de către Moscova. În aceste condiții a prins contur compromisul între populație, autoritățile RPP și Kremlin.

Concesiile

Cea mai importantă concesie pe care au fost nevoite s-o facă autoritățile a fost să accepte rolul important al Bisericii Catolice; aceasta și-a păstrat astfel independența organizațională și conceptuală, dovedindu-se pentru guvernanti un partener exigent și un adversar de temut.

Factorul fundamental care determina rolul Bisericii în Polonia era legătura indisolubilă dintre mărturisirea credinței și apartenența la etnia poloneză. Asocierea termenilor „polonez” și „catolic” a jucat fără îndoială un rol fundamental în secolul al XIX-lea – în condițiile în care Polonia nu mai exista ca stat, Biserica Catolică a fost cea care a format sentimentul identității naționale, constituind „suportul conștiinței de neam”; așa încât, în condițiile noii sclavii de după 1945, Biserica și-a reluat în mod firesc rolul. Mai mult chiar, și-a reluat acest rol în condiții diferite: cu o omogenitate confesională de excepție și de pe poziții mai ferme datorită atitudinii neînduplecate a numeroșilor preoți și călugărițe care

1. Despre desfășurarea evenimentelor din 1956 în Polonia, vezi Paulina Codogni, *Rok 1956 (Anul 1956)*, Varșovia, 2006.
2. După 1945, pe baza înțelegerilor de la Ialta și Potsdam, granițele Poloniei au fost modificate prin anexarea unor teritorii care înainte de al Doilea Război Mondial aparțineau Germaniei, decizie la care guvernul RFG s-a opus cu hotărâre. În consecință, problema statutului acestei granițe a rămas un obiect de controversă între RPP și RFG până în 1990, când în cele din urmă germanii au renunțat la orice pretenții față de respectivele teritorii. În perioada de care ne ocupăm însă, RFG considera că aceste teritorii aparțin în continuare Germaniei, și nu statului mult mai firav care se numea RPP; în consecință, această situație oferea comuniștilor un argument în plus în lupta lor pentru guvernarea Poloniei, întrucât menținerea statu-quo-ului teritorial depindea într-o mare măsură de bunăvoința Moscovei.
3. Jerzy Eisler, „*Polskie miesiqce*”... („*Lunile poloneze*”...), p. 24.

în timpul ocupației și-au ajutat credincioșii, punându-și în pericol propria viață¹. Dacă înainte de război sloganurile anticlericale încă mai puteau conta pe un anumit efect în societate, în condițiile creșterii autorității Bisericii forța de impact a acestora a scăzut simțitor². Arestarea în anul 1953 a primatului Stefan Wyszyński a provocat efectul contrar celui scontat – înaltul prelat a devenit pentru milioane de polonezi un martir pentru credință, iar după trei ani atitudinea lui demnă și inflexibilă i-a adus succesul: în toamna anului 1956, autoritățile nu numai că l-au eliberat pe primat din închisoare, dar au și încheiat cu episcopatul un acord potrivit căruia era abrogat decretul cu privire la numirea de către autoritățile de stat a înalților demnitari bisericești, era reintrodusă predarea religiei în școli și se accepta principiul asistenței religioase pentru bolnavi și deținuți³.

Dar autoritățile n-au uitat niciodată că, în domeniul religios, concesiile au fost smulse cu forța de populație în 1956⁴ și, în afară de perioada de declin a RPP (1986-1989), relațiile dintre stat și Biserică au rămas încordate. Comuniștii n-au putut niciodată să se consoleze cu eșecul propagandistic pe care l-a constituit întoarcerea triumfală a primatului Wyszyński la palatul arhiepiscopal în 1956, fără să mai vorbim de faptul că primii secretari ai CC au trebuit să dea explicații la Moscova pentru acest lucru⁵. Din această cauză, cu toate că PZPR n-a mai ajuns niciodată la „scenariul unei dispute de pe poziții de forță cu Biserica”, mai ales anii '60 stau sub semnul tensiunilor provocate de partid și administrația RPP, al căror țel era impunerea ateismului în rândul populației și limitarea influenței Bisericii asupra cetățenilor. Un rol esențial l-au jucat în acest sens mijloacele de constrângere: amenzi, percheziții, rețineri sau înființarea companiilor de clerici în cadrul armatei⁶.

Sprrijinul masiv de care se bucura Biserica obliga totuși autoritățile să accepte o serie întreagă de concesi – pe tot timpul existenței RPP a funcționat Universitatea Catolică din Lublin care, nu de puține ori, era un refugiu pentru oamenii de știință neînregimentați, iar după eliminarea religiei din școli în 1961 a rămas totuși în funcțiune o rețea de săli de cateheză. PZPR a fost obligat de asemenea să accepte ca o parte din infrastructura Bisericii să funcționeze în continuare. Era vorba în primul rând de presa editată legal, deși cenzurată, în cadrul căreia un loc onorabil ocupau publicațiile *Tygodnik Powszechny* (TP) (editată la Cracovia de un grup de intelectuali catolici, avându-l în frunte pe Jerzy Turowicz) și *Więź* (revistă lunară editată în Varșovia sub conducerea lui Tadeusz Mazowiecki), care, pe toată

1. În legătură cu rolul pe care l-au jucat clericii în istoria Poloniei trebuie să subliniem că – chiar și în comparație cu perioada ocupației germane – ei au fost supuși unor represalii deosebit de dure și nemiloase. Ocupantul german pornea de la principiul că eliminarea fizică a clerului constituie una din soluțiile-cheie pentru înfrângerea polonezilor; preluând ideea, dimensiunile represaliilor care au fost practicate de comuniști împotriva acestei categorii sociale depășeau cu mult nivelul, și așa deosebit de ridicat, al terorii germane pe teritoriul Poloniei.
2. Era vorba mai ales de curcurile din jurul PSL interbelic; vezi A. Słowakiewicz, „Trzecia Droga ruchu ludowego w Polsce powojennej” („A Treia Cale a mișcării populare din Polonia postbelică”), *Antyk*, 1988, nr. 5, p. 120.
3. Wojciech Roszkowski, *Najnowsza historia Polski. 1945-1980 (Istoria recentă a Poloniei. 1945-1980)*, Varșovia, 2003, pp. 349-350.
4. Este cazul să amintim că luptele din 1956 între facțiunile PZPR, descrise în literatura de specialitate, în general nu aveau nimic comun cu politica față de Biserică, pe care diferitele clii care se combăteau reciproc în sânul CC și al Biroului Politic o considerau corectă, chiar dacă ea presupunea acte ilegale flagrante, așa cum a fost întemnițarea primatului Wyszyński (vezi Antoni Dudek, Ryszard Gryz, *Komuniści... (Comuniștii...)*, pp. 103-107).
5. Vezi Antoni Dudek, Ryszard Gryz, *Komuniści... (Comuniștii...)*, p. 119.
6. Vezi Antoni Dudek, Ryszard Gryz, *Komuniści... (Comuniștii...)*, pp. 317-319.

perioada existenței RPP, au rămas în opoziție față de sistemul oficial. Temporar (între 1956 și 1976) grupările legate de Cluburile Intelectualilor Catolici au constituit și o opoziție acceptată în Seim (grupul parlamentar „Znak”), în cadrul căreia activau printre alții Mazowiecki (care în 1989 a devenit premier), Stefan Kisielewski, un critic virulent al absurdităților sistemului, juristul Stanisław Stomma și Jerzy Zawieyski (acesta din urmă, în calitatea lui de membru al Consiliului de Stat, împreună cu alți colegi din cadrul Clubului, s-a străduit să medieze conflictele dintre autorități și Biserică)¹.

În ciuda relațiilor complexe dintre „Znak” și ierarhia bisericească² (care rezultau din aroganța acestui grup, care de mult timp cerea reforme în interiorul Bisericii), relativa independență față de autorități a grupărilor din jurul revistelor *Znak* și *TP* reprezenta un avantaj mult prea valoros pentru ca iscusitul strateg primatul Wyszyński (sprijinit de mitropolitul de Cracovia, Karol Wojtyła – viitorul papă Ioan Paul al II-lea) să nu-și dea seama de beneficiile pe care le poate aduce polonezilor și Bisericii colaborarea cu ele. Primatul își dădea seama că, chiar dacă la țară poziția Bisericii era de nezdruccinat, lucrurile arătau destul de rău când era vorba de sprijinul elitelor intelectuale, care încă din secolul al XIX-lea (ca de altfel și în celelalte țări europene) suferiseră un proces de intensă laicizare. Ca să frâneze (dacă nu chiar să inverseze) acest proces, era nevoie de un program atractiv, iar grupările *TP* și *Znak* posedau un asemenea program. De pe la jumătatea anilor '60, Mazowiecki și colegii săi puteau să invoce mesajul Conciliului Vatican II, care prin gura papilor Ioan al XXIII-lea și Paul al VI-lea accepta democrația parlamentară, atrăgea atenția asupra sărăciei și pune bazele dialogului ecumenic; din ce în ce mai des, Roma revendica de asemenea respectarea drepturilor celor persecutați din lumea întreagă, ceea ce facilita tentativele de a convinge de faptul că Biserica nu trebuie să devină (în ciuda opiniilor răspândite deja în sânul elitelor intelectuale laicizate) vectorul purtător al „obscurantismului”, al „înapoierii” sau al „naționalismului”.

Noua dinamică de după conciliu a Bisericii, care a trecut la „contraofensiva ideologică”, chiar dacă făcea acest lucru pe un teren social inaccesibil ei până acum, în condițiile pierderii concomitente a autorității partidului comunist în rândul intelectualilor, a provocat o schimbare semnificativă în relațiile dintre autorități și Biserică. În cursul anilor '70 a devenit evidentă apropierea reciprocă dintre o parte a intelectualității laice, respectiv grupările concentrate în jurul lui Mazowiecki, și ierarhia bisericească (cu aportul esențial al cardinalului Wojtyła), iar încercările de învrăjpire a celor două categorii de personalități (în contactele cu ierarhii Bisericii erau subliniate „atitudinea dușmănoasă” a foștilor membri de partid față de Biserică în perioada stalinistă, originea evreiască a unora dintre ei, radicalismul care ar putea duce la alte vărsări de sânge etc.) erau prea evidente pentru ca episcopatul să întrerupă contactul cu intelectualii. De altfel, PZPR nu era un partener credibil – în cadrul MAI, până la sfârșitul existenței RPP, a activat un departament special (cu un dosar mai mult decât sumbru, cuprinzând inclusiv crime săvârșite împotriva preoților recalcitranți) care se ocupa cu supravegherea și dezintegrarea clerului. Menținerea în activitate a unor organizații care susțineau regimul, ca PAX (ai cărei activiști erau adeseori contra schimbărilor promovate de Conciliul Vatican II), stimula și mai mult deschiderea Bisericii față de cercurile liberal-laice, care în schimb acceptau aceste schimbări uneori cu speranță, alteori de-a dreptul cu entuziasm.

1. Mai pe larg pe această temă, vezi Andrzej Friszke, *Koło posłów Znak w Sejmie PRL 1957-1976 (Grupul parlamentar Znak din Seimul RPP 1957-1976)*, Varșovia, 2002, vezi mai ales pp. 148-152.
2. Cf. printre altele: Ewa Czaczkowska, *Kardynał Wyszyński (Cardinalul Wyszyński)*, Varșovia, 2009; Roman Graczyk, *Cena przetrwania? SB wobec „Tygodnika Powszechnego” (Prețul supraviețuirii? Serviciile de Securitate față de „Tygodnik Powszechny”)*, Varșovia, 2011.

Atitudinea Bisericii în legătură cu opoziția în curs de constituire față de regim a rămas rezervată. Biserica își vedea misiunea mai degrabă în legătură cu transmiterea credinței și a valorilor creștine decât ca forță politică. Fiind vital interesate de recreștinarea unui număr cât mai mare de polonezi, după 1956 autoritățile bisericești nu s-au grăbit să ceară schimbarea sistemului politic din RPP. Primatul Wyszyński cerea de la autorități în principal respectarea autonomiei Bisericii, adeseori încălcată prin acțiuni administrative, dar se abținea să critice principiile fundamentale ale regimului. Prin urmare, Biserica cerea autorității politice să respecte legea, lua apărarea celor persecutați, bătuți și aruncați în închisori, iar uneori (și, după 1976, tot mai vehement) nu se sfia chiar să critice aspru autoritățile, ceea ce nu însemna însă că lua partea opoziției. Retrospectiv, se pare că atitudinea rezervată a Bisericii (rezultând în primul rând din teama de posibile vărsări de sânge)¹ s-a dovedit justă. Pe de o parte, evitând luările de poziții emoționale și acceptând realitățile regimului din RPP, episcopatul și-a câștigat treptat aprecierea autorităților, iar acestea, cu timpul, au început din ce în ce mai mult să vadă în el nu un dușman, ci un partener de dialog. Pe de altă parte, intervenind mereu în favoarea celor persecutați, Biserica a câștigat și aprecierea opoziției, care nu se mai simțea singură în lupta cu regimul.

Toate aceste circumstanțe au făcut ca, începând cu a doua jumătate a anilor '60, autoritatea Bisericii să crească sistematic. Ca urmare, uneori chiar și membrii serviciilor militarizate se căsătoreau religios în mod discret, își trimiteau copiii la lecțiile de religie (de cele mai multe ori în altă parohie, ca să evite denunțurile) sau chiar participau destul de regulat la slujbă². Festivitățile religioase, slujbele și pelerinajele erau un ajutor datorită căruia putea fi depășită mai ușor teama: practicanții și-au dat repede seama că în toate aceste situații participă mai multă lume decât arată televiziunea, iar festivitățile religioase de masă (primatul Wyszyński acorda o importanță cu totul deosebită organizării acestora) dădeau în vileag minciunile propagandei oficiale. Punctul culminant al acestor lupte în care „Biserica opunea masele ideologiei de masă”³ l-a constituit alegerea lui Karol Wojtyła ca papă și călătoria pastorală în Polonia efectuată de Ioan Paul al II-lea în 1979. Milioanele de persoane care au participat la slujbele religioase au simțit forța lui, iar celebra frază rostită de el, „Fie ca Duhul Tău să coboare, să înnoiască fața pământului, a acestui pământ”, a constituit momentul de cotitură dinaintea izbucnirii grevelor din 1980 și apariției „Solidarității”. În același timp – ca să folosim o formulare de-a lui Adam Michnik – Polonia îl primea pe „Regele neîncoronat”. Nu o dată, cuvintele lui Ioan Paul al II-lea aveau să semene panică printre conducătorii de partid, iar următoarele călătorii în Polonia, în afară de dimensiunea lor religioasă, au constituit și importante evenimente politice de ale căror consecințe autoritățile se temeau. Între 1978 și 1981, autoritatea Bisericii a atins punctul culminant, pecetluind astfel înfrângerea ideologică a PZPR. Vocea Bisericii a devenit decisivă în multe probleme, atât pentru opoziție, cât și pentru autoritățile comuniste (ceea ce era mai greu de ascuns), acestora fiindu-le din ce în ce mai greu să guverneze eficient în lipsa neutralității clerului.

O a doua concesie fundamentală făcută de putere a fost renunțarea la colectivizarea agriculturii după modelul sovietic. După 1956, autoritățile din RPP au recunoscut că, cu

1. Vezi și observațiile autorilor Antoni Dudek și Ryszard Gryz în legătură cu atitudinea Bisericii pe timpul crizelor din 1968 și 1970. Antoni Dudek, Ryszard Gryz, *Komuniści... (Comuniștii...)*, pp. 277-278.
2. Antoni Dudek, Ryszard Gryz, *Komuniści... (Comuniștii...)*, pp. 120-122.
3. Potrivit fostului secretar al primatului, preotul prelat Bronisław Piasecki, această sintagmă ar fi fost utilizată chiar de cardinalul Wyszyński într-un cerc foarte restrâns (interviu luat preotului prelat Piasecki la începutul acestui deceniu de către Aleksander Gubrynowicz).

o asemenea opoziție socială, colectivizarea este imposibilă; această decizie a adus un uriaș sprijin pentru Gomulka din partea populației, dar a provocat și o reacție dură din partea Moscovei, care înțelegea perfect că țărănul-proprietar nu poate fi la fel de sensibil în fața amenințărilor ca un simplu lucrător într-o gospodărie de stat, pentru că nu poate fi amenințat că va fi dat afară. De aceea, recunoașterea dreptului de proprietate în RPP a îngustat semnificativ paleta de acțiuni arbitrare ale autorităților și a determinat implicarea conștientă a majorității locuitorilor Poloniei în deciziile guvernului, într-o măsură mult mai mare decât în oricare altă țară din blocul sovietic.

Pe de altă parte, ca să nu irite Moscova, PZPR n-a recunoscut decât în 1983 că nu va mai exista o încercare de revenire la colectivizare. Dar această politică a tărăgănării nu putea uni pe termen lung partidul cu satul polonez, mai ales că PZPR n-a elaborat niciodată un program coerent pentru milioanele de agricultori. N-a ajutat la nimic nici concesiile de a accepta existența partidului țărănesc, Partidul Popular Unit (ZSL).

În același timp însă, un asemenea statu-quo în ceea ce privește problema agrară, și așa tolerat cu greu de Moscova, s-a dovedit fatal pentru economia țării. Gospodăriile individuale erau de regulă foarte mici, printre altele și ca urmare a reformei agrare din anii 1944-1945, care permanentiza o structură arhaică a proprietății. Posesorii de pământ abia dacă-și puteau asigura o aprovizionare foarte modestă pentru familiile lor și pentru cei apropiați și nici nu se puneau problema ca ei să producă alimente în cantități care să satisfacă nevoile de aprovizionare ale orașelor. Această situație a fost creată de fapt de politica autorităților care, considerându-i pe țărani „un rău necesar”, au promovat o politică fiscală cu consecințe imprevizibile și au blocat accesul țăranilor la capitaluri și, implicit, la tehnologii moderne, discriminând astfel proprietatea privată în confruntarea cu marile gospodării agricole de stat¹. De aceea, satele au rămas până la sfârșitul existenței RPP suprapopulate, iar structura proprietății permitea escamotarea cu succes a problemei somajului.

O a treia concesie a autorităților a constituit-o existența sectorului privat. În fața incapacității structurale de a satisface cererea internă de produse, a fost permisă funcționarea legală a inițiativei private, chiar dacă acest lucru se făcea între niște limite foarte stricte, care s-au mai relaxat treptat după 1956. În anii '60, „privatizatul” nu putea angaja decât o singură persoană în întreprinderea lui, dar cu timpul această limită a fost lărgită până la trei. Făcând slalom între obligația ideologică de a-i condamna pe „capitaliști” și necesitatea de a asigura aprovizionarea populației, autoritățile au permis pe de o parte activitatea micilor întreprinzători și a meseriilor liberale legate de Partidul Popular care exista între niște limite foarte stricte și care îi reprezenta pe meșteșugari, iar pe de altă parte, prin reglementări absurde, adeseori îi împingeau pe meșteșugari în zona gri, având pregătită în ascuns o cunoscută armă sub forma așa-numitului impozit „suplimentar”. Această politică a jumătăților de măsură a mai atenuat frustrările sociale provocate de lipsurile de pe piață, dar n-a fost în stare să rezolve problemele de structură.

1. Vezi mai pe larg în legătură cu această temă broșura *Widmo głodu albo meandry polityki rolnej PRL. Zeszyt 1 (Spectrul foametei sau despre meandrele politicii agrare a RPP. Caiet 1)*, publicată în 1981 la Poznań de Editura Autonomă a Agricultorilor, și mai ales articolele scrise de W. Kuczyński, „Meandry polityki rolnej” („Meandrele politicii agrare”), și de R. Manteuffel, „Czy rolnictwo indywidualne jest niewydolne?” („Oare agricultura individuală este insuficientă?”), retipărire după: *Zielony Sztandar*, nr. 65, 1981; vezi, de asemenea, Wojciech Roszkowski, *Najnowsza historia Polski... (Istoria recentă a Poloniei...)*, pp. 640-642 și 714-715.

O altă concesiune făcută după 1956 de autorități a fost reprezentată de simbolurile naționale. Odată cu falimentul stalinismului a apărut un vid ideologic pe care autoritățile se vedeau obligate să-l umple cu ceva. Întrucât comuniștii au fost tratați dintotdeauna drept o agentură a Moscovei, fiecare guvern se străduia din răspuțeri să-i convingă pe cetățeni că RPP este un stat cu adevărat polonez, iar alianța cu URSS nu s-a făcut decât din rațiuni de stat¹. La rândul său, factorul german i-a apropiat de comuniști chiar și pe cei care, înainte de război, erau cei mai înverșunați adversari ai acestora: unii activiști de extremă dreapta, fascizanți și naționaliști. Trei erau motivele pentru care comuniștii păreau preocupati de ideea acestei „alianțe” cu URSS. În primul rând, în lupta acerbă pentru putere conta orice aliat; în al doilea rând, ei sperau că se vor reabilita astfel în ochii celor care-i considerau niște simple marionete ale Kremlinului; și, în al treilea rând, se așteptau ca susținătorii regimului din rândul catolicilor să le creeze posibilități suplimentare de a exercita presiuni asupra Bisericii. O astfel de concepție a stat de fapt la baza înființării, printre altele, a Asociației PAX, condusă de Bolesław Piasecki – în perioada interbelică, șeful Blocului Național-Radical, organizație cu caracter profascist.

Legalizarea activității unor politicieni care înainte făcuseră parte din extrema dreaptă era un mod de a accepta „răul mai mic”. Atât PZPR, cât și Kremlinul își dădeau seama că e un joc riscant, dar s-au hotărât să-l accepte, văzând în această versiune degradată a naționalismului o șansă de a contracara tendința de liberalizare a sistemului care câștiga teren și de care centralele de la Varșovia și de la Moscova se temeau cel mai mult. Concesiile în politica simbolurilor și încercarea de a-i atrage pe unii dintre naționaliști au dus însă la adâncirea disfuncționalităților din întregul sistem și, în loc ca acesta să fie stabilizat, au apărut alte conflicte, inclusiv în sânul PZPR. Programul facțiunii naționaliste era atractiv pentru o parte a aparatului de partid, a armatei sau a MAI, dar el putea convinge într-o mult mai mică măsură grupările economiștilor, ca să nu mai vorbim despre intelectuali și artiști. Fricțiunile din PZPR s-au încheiat cu evenimentele din martie 1968 când, ca urmare a numeroaselor proteste studențești îndreptate împotriva cenzurii, într-o atmosferă de campanie antisemită, facțiunea naționalistă a încercat din răspuțeri să-i elimine din PZPR și din administrație pe susținătorii reformelor. Flirtul cu naționalismul și campania antisemită au paralizat pentru mai mulți ani aripa reformatoare a PZPR, adâncind ruptura dintre autorități și intelectuali, care și-au pierdut astfel orice iluzii în legătură cu posibilitatea de a reforma ideologia marxistă².

Martie 1968 s-a dovedit a fi o uriașă dezamăgire și pentru adepții „comunismului național”. Până la urmă, deși din punctul de vedere al Moscovei ei erau utili, jocul pe cartea naționalismului n-a fost tolerat de URSS decât între niște limite foarte strict determinate, a căror depășire era echivalentă cu sfârșitul carierei acestuia. PAX n-a fost acceptat niciodată ca partener egal al PZPR și a fost chiar trecut pe linie moartă din cauză că și-a exprimat în mod prea explicit sprijinul pentru ideile „comunismului naționalist” (așa cum o dovedește soarta șefului acestui curent, generalul Moczar)³.

1. În acest context merită să menționăm în mod deosebit sprijinul acordat de autoritățile RPP activității cinematografice. Serialele de televiziune produse în cursul anilor '60 și '70, precum *Cztery Pancerni i Pies* (Patru tanchiști și un câine), *Stawka większa niż życie* (Miza mai importantă decât viața) sau *Polskie Drogi* (Drumuri poloneze) recurgeau într-o mai mică măsură la sloganurile comuniste, fiind preferate cele patriotice, în final eroul comunist trebuind să se dovedească patriot, iar adversarii săi fie niște naivi din punct de vedere politic, fie niște trădători.
2. Pe larg în Jerzy Eisler, *Polski rok 1968 (Anul 1968 în Polonia)*, Varșovia, 2006.
3. *Ibidem*.

Miza pe cartea naționalistă n-a adus autorităților beneficiile pe care le sperau. În primul rând pentru că, din 1970, odată cu semnarea tratatului cu RFG și acordul de principiu al Bonnului pentru granița pe linia Oder-Neisse, sperietoarea germană trecea pe planul secund. În al doilea rând, amintirea crimelor URSS din perioada celui de-al Doilea Război Mondial era prea puternică pentru ca ideologia comunistă să poată obține un sprijin social mai larg, iar volta lui Piasecki era prea bruscă și deci prea puțin credibilă pentru majoritatea activiștilor de dreapta din perioada interbelică. În al treilea rând și, din câte se pare, acesta e argumentul cel mai important, încercarea de a semăna vrajba între credincioși și ierarhii Bisericii Catolice, o „diversiune ideologică” specifică, s-a încheiat printr-un fiasco total. Alăturându-se în repetate rânduri atacurilor mediatice îndreptate împotriva primatului Stefan Wyszyński și a Bisericii, PAX încălca principalul canon al naționalismului polonez, care încă din secolul al XIX-lea lega strâns Biserica Catolică de popor. Intrarea în conflict cu ierarhia bisericească nu a făcut decât să-l compromită pe Piasecki în ochii milioaneilor de credincioși din Polonia¹.

Declinul. Formarea opoziției

Gubernarea lui Gierek (1970-1980) a fost o perioadă în care calitatea de membru de partid era mai importantă decât competența (printre altele, ca urmare a rupturii dintre partid și intelectuali), lucru de care era conștientă toată lumea. În plus, Gierek a început să atragă împrumuturi pe scară largă, ceea ce i-a permis ca, pentru câțiva ani, să mențină pacea socială și chiar – pentru o scurtă perioadă de timp – să câștige o anumită doză de simpatie din partea populației. Dar izbucnirea crizei petrolului în 1973, majorarea prețului la țițeiul importat din URSS, investițiile forțate de Moscova în industria cehă și, în cele din urmă, corupția de proporții uriașe (care, pe vremea lui Gierek, a devenit pur și simplu esența sistemului), dublată de harababura omniprezentă și la care se adăuga plaga alcoolismului tot mai răspândit – toate acestea au înmormântat orice speranță că Polonia va ajunge din urmă Occidentul, așa cum promisese Gierek². Polonezii știau foarte bine cum se trăiește în Occident, atât din auzite, cât și din proprie experiență. În RPP, pașaportul era un bun reglementat de autorități, care nu de puține ori condiționau dreptul de a călători peste graniță, dar – spre deosebire de alte țări din blocul sovietic (cu excepția Ungariei) – de cele mai multe ori polonezii reușeau să-l obțină. Așadar, polonezii aveau ocazia să vadă că nicăieri în Occident nu se stă la coadă ore în șir ca să cumperi șuncă, că nu trebuie să aștepti zeci de ani până când autoritățile vor binevoi să-ți repartizeze o locuință strâmtă într-un bloc înghesuit sau că spitalele sunt curate, funcționarii amabili, iar hârtia igienică nu este un produs de lux...

Condițiile de viață din ce în ce mai rele în RPP au dus la apariția a două fenomene: emigrarea continuă a cetățenilor polonezi și comerțul mărunț practicat de polonezii care ajungeau în străinătate. De prin anii '70, presa din toată lumea era plină de informații despre „turiștii” polonezi care făceau comerț pe sub mână, în încercarea de a mai adăuga câteva zeci de dolari la salariul lor de mizerie. Situația provoca aversiune și făcea să se înmulțească stereotipurile antipoloneze (acestea fiind adeseori moștenite încă din perioada

1. Wojciech Roszkowski, *Najnowsza historia Polski... (Istoria recentă a Poloniei...)*, pp. 523-524.

2. *Ibidem*, pp. 634-635.

când Polonia fusese desființată); astfel, polonezii erau văzuți ca necinstiți, speculanți, înclinați să încalce legea și normele etice pentru un mic câștig. Polonezii care mergeau nu numai în Occident, dar și în RDG sau în Ungaria se puteau convinge că și în anumite țări comuniste nivelul de trai era foarte diferit și, din păcate, în defavoarea Poloniei. Chiar și membrii de partid care călătoreau peste graniță se puteau convinge cu ochii lor că privilegiile de care se bucură ei în RPP sunt comparabile abia cu nivelul de trai oferit de statele occidentale unui pensionar obișnuit. Despre standardul de viață al elitelor din Europa Occidentală nici nu mai e cazul să vorbim. Un avocat, spre exemplu, membru al PZPR, chiar dacă obținea venituri substanțiale față de condițiile din RPP în urma activității sale, putea doar să viseze la veniturile pe care le obținea un coleg de breaslă din Berlinul Occidental sau din Viena ori Paris. În același timp, informațiile despre luxul demn de un monarh oriental în care trăia Gierek, echipa lui și membrii familiei lui, despre scandalurile de corupție, repartițiile de locuințe făcute arbitrar, însușirea unor exponate din muzee care se aflau printre destul de puținele bunuri culturale salvate după război și plasarea lor în vila cine știe cărui activist arogant provocau o iritare din ce în ce mai mare nu numai în rândul cetățenilor, ci și în rândul simplilor membri de partid care se simțeau stigmatizați de către restul populației.

Nu de puține ori, tovarășii cu vechime în partid erau puși în situația de a constata cu îngrijorare că tot ceea ce au reușit ei să realizeze în viață este departe de a fi convingător pentru propriii lor copii, care fie alegeau calea emigrației, fie se alăturau tot mai frecventelor acțiuni ale opoziției. Starea în care ajunsese RPP îi obliga pe unii dintre ei să-și modifice concepția despre lume și în consecință, nu de puține ori, să sprijine în mod activ opoziția.

Scăderea drastică a autorității partidului, forța Bisericii și tradiția luptei pentru libertate în Polonia au favorizat dezvoltarea opoziției. Încă din 1957, ca urmare a dezechilului din octombrie, a apărut o grupare secretă denumită Liga Național-Democratică, destrămată în 1960 în urma arestărilor operate de Serviciul de Securitate. În 1965, un grup de tineri a înființat o organizație conspirativă denumită *Ruch* (Mișcarea) cu orientare explicit anti-comunistă, care avea aproape 100 de membri și care a reușit să supraviețuiască până în 1970, când, în urma unui denunț, un alt val de arestări a dus la destrămarea ei¹. Continuând tradițiile poloneze de luptă pentru independență și propunându-și drept scop eliberarea Poloniei de sub dominația URSS, organizația *Ruch* a reprezentat o experiență fundamentală, iar mulți dintre membrii ei au continuat activitatea anticomunistă după ieșirea din închisoare².

Un moment de răscruce în istoria opoziției din RPP l-a constituit anul 1968. Până atunci, reprezentanții opoziției proveneau din sânul intelectualității interbelice, al marilor proprietari de pământ și al industriașilor, pe care RPP îi împiedicase să-și desfășoare liber cariera. Aceasta îi determina să adopte un anticomunism radical, respingând RPP ca stat nelegal (pentru că în 1945 puterea a fost luată cu forța), iar țelul activității lor trebuia să

1. *Vezi Działania Służby Bezpieczeństwa wobec organizacji „Ruch” (Acțiunile Serviciului de Securitate în legătură cu organizația „Ruch”)*, introducere, selecție și prelucrare a datelor de Piotr Byszewski, Varșovia, 2008.
2. Emil Morgiewicz, „Ruch wobec stabilizacji” („Ruch și stabilizarea”), *Karta*, 1996, nr. 20; Piotr Byszewski, „Kryptonim «Revident». SB na tropie «Ruchu»” („Nume de cod «Revizorul». Serviciul de Securitate urmărind «Ruch»”), *Buletinul IPN* (Institutul Memoriei Naționale), 2005, nr. 3; Antoni Dudek, „Akcja «Poronin»” („Acțiunea «Poronin»”), în Antoni Dudek, *Ślady PeeReLu. Ludzie, wydarzenia, mechanizmy* (Urmele RPP. Oameni, evenimente, mecanisme), Cracovia, 2000, pp. 127-131.

fie exclusiv recăștigarea autonomiei Poloniei, adică încetarea stării de dependență a țării față de URSS¹.

Opoziția postmarxistă – cei pe care evenimentele anilor 1964-1968 i-au eliminat din rândul membrilor PZPR – pleca de pe alte poziții. Pentru persoanele din această categorie (Karol Modzelewski, Jacek Kuroń, Adam Michnik, Jan Lityński), care prin legăturile de familie sau prin activitatea profesională erau puternic legate de realitatea RPP, repudierea Poloniei Populare pe care o construiseră părinții lor era un lucru de neînțeles, iar credința în marxism – ceva natural². Scopul urmărit de aceste categorii de persoane (cunoscute sub denumirea „Comandoul”) era la început reformarea RPP, de aceea acțiunile lor au vizat în primul rând PZPR și autoritățile. Lor le-au adresat Jacek Kuroń și Karol Modzelewski „Scrisoarea deschisă” destinată evaluării situației țării și conținând un program de reabilitare a RPP, acțiune în urma căreia ambii autori au ajuns la închisoare³. După 1968, cercurile foștilor marxști au început să-și revizuiască treptat concepțiile, acordând mai multă atenție ofertei intelectuale a Bisericii Catolice⁴.

Inițial, de ambele părți a predominat scepticismul. Intelectualii de stânga se temeau de naționalismul de dreapta, iar Biserica era considerată în continuare vinovată de starea de „înapoiere” a poporului. La rândul său, episcopatul avea anumite rezerve față de foștii marxști, care în anii '50 sprijineau activ autoritățile în campania lor împotriva Bisericii, și se temea de radicalism, care putea să ducă la vărsare de sânge. Cu toate acestea, unii dintre intelectualii catolici căutau în mod declarat contacte printre membrii de partid care începeau să se îndoiască de marxism. În anul 1971, Bogdan Cywiński a publicat o carte celebră: *Rodowody niepokornych (Originile revoltaților)*, care, întorcându-se în timp până în secolul al XIX-lea, amintea că, în Polonia, Biserica a fost dintotdeauna sensibilă la soarta celor săraci, iar intelectualii își aveau locul lor în sânul ei chiar și în preajma Conciliului de la Vatican, cazurile de convertire printre figurile importante pentru mișcarea de stânga nefiind o raritate⁵.

Răspunsul stângii a fost cartea lui Adam Michnik *Kościół – Lewica – Dialog (Biserica – Stânga – Dialogul)* publicată după revolta socială din 1976, în care, citând documentele oficiale ale Bisericii, autorul dovedea că aceasta nu trebuie să fie și nu este o instituție „înapoiată” și „obtușă”, astfel de concepții constituind expresia unui „obscurantism antibisericesc” care nu face decât să împiedice lupta împotriva dictaturii comuniste⁶. Cartea lui Michnik nu a avut numai o influență hotărâtoare asupra apropierii intelectualilor catolici de cei laici, ci, accelerând procesul de deschidere a cercurilor necatolice către Biserică, ea a ocazionat și numeroase convertiri.

În 1976 a izbucnit o nouă revoltă a muncitorilor, de această dată la Radom (un orașel industrial de lângă Varșovia) și Ursus. Cauza a fost majorarea de prețuri impusă de guvern,

1. Vezi textul declarației „Ruch” de pe pagina de internet a familiei Czuma <http://www.czuma.pl/public/MijajaLata.html>
2. Vezi, de exemplu, Franciszek Dąbrowski, Piotr Gontarczyk, Paweł Tomaski (ed.), *Marzec 1968 w dokumentach MSW. Tom I. Niepokorni (Martie 1968 în documentele MAI. Vol. I. Revoltații)*, Varșovia, 2008, pp. 107-118.
3. În legătură cu scrisoarea și conținutul acesteia, vezi Andrzej Friszke, *Anatomia buntu. Kuroń, Modzelewski i Komandosi (Anatomia revoltei. Kuroń, Modzelewski și cei din Comando)*, Cracovia, 2010, pp. 202-222.
4. Mai pe larg, Andrzej Friszke, *Anatomia buntu... (Anatomia revoltei...)*.
5. Bohdan Cywiński, *Rodowody niepokornych (Originile revoltaților)*, Varșovia, 1971.
6. Adam Michnik, *Kościół – Lewica – Dialog (Biserica – Stânga – Dialogul)*, ediția I necenzurată, 1976, ediția a II-a Biblioteka Gazety Wyborczej, Varșovia, mai 2009.

iar mișcarea a fost înăbușită prin utilizarea unor mijloace drastice: bătăi, rețineri nelegale, desfacerea contractului de muncă în cazul celor vinovați, dar și al celor „doar bănuți”. Toate acestea au provocat neliniște în rândul întregii populații a țării, dar au și primit un răspuns organizat din partea majorității adversarilor regimului, de data aceasta într-o formă instituționalizată, prin Comitetul Muncitoresc de Apărare (*Komitet Obrony Robotników – KOR*). În componența acestuia intrau oameni cu concepții, vârste și experiențe politice și profesionale diferite. Deși KOR era perceput ca o inițiativă cu caracter evident de stânga (pe lângă socialiști ca Ludwik Cohn, Antoni Pajdak sau Wacław Zawadzki, în cadrul lui mai activau Jacek Kuroń, Adam Michnik și Jan Lityński), printre membrii lui și-au găsit locul și reprezentanți ai Ruch, aceasta din urmă fiind percepută mai degrabă ca o mișcare de dreapta (Emil Morgiewicz, Joanna Szczęsna); un rol important îl jucau de asemenea Antoni Macierewicz (pe atunci adept al stângii, dar după 1989 trecând la dreapta și mai târziu chiar la extrema dreaptă), Wojciech Ziemiński sau Piotr Naimski; cu acest Comitet au mai colaborat și soții Zofia și Zbigniew Romaszewski, respectiv frații Jarosław și Lech Kaczyński. Mai mult chiar, KOR a constituit primul exemplu reușit de bună înțelegere între intelectuali și muncitori. De această dată, muncitorii n-au fost lăsați singuri: ei au beneficiat de asistență juridică și materială prin intermediul unor canale pe care cei din KOR le-au constituit la nivelul fiecărui individ; persecuțiile au provocat astfel un val de proteste.

KOR a fost prima organizație a opoziției care a abandonat tradiția conspirației. În ciuda agresiunii autorităților, activiștii KOR își foloseau numele adevărate, iar locuința lui Kuroń a devenit centrul informal al mișcării. KOR nu numai că n-a putut fi destrămat, ci a constituit un semnal și pentru ceilalți adversari ai sistemului, care au început după 1976 să se organizeze în grupuri de opoziție. Surse independente de informații pentru populație erau nu numai postul de radio Europa Liberă care emitea din afara granițelor RPP, ci și nou-apărutele edituri ilegale ca, de exemplu, editura NOWA înființată de Mirosław Chojecki, care a început să publice pe scară largă lucrări interzise de cenzură. În scurt timp au început să apară „universitățile mobile”, urmărite și persecutate de autoritățile RPP cu o îndârjire ieșită din comun; acestea s-au concretizat prin desfășurarea în locuințe particulare a unor cicluri de conferințe pe teme care se aflau pe lista neagră a cenzurii. S-a încercat distrugerea lor prin agresarea fizică a participanților și a conferențiarilor de către caratiști special antrenați. Spre sfârșitul anilor '70 au început să apară spontan, independent de autorități, sindicatele libere în cadrul cărora Lech Wałęsa și-a făcut prima ucenicie politică¹.

Având în vedere faptul că monopolul de stat asupra informației a fost spart, cenzura trebuia să facă mari concesii, nemaîntâlnite în țările din blocul răsăritean. În această atmosferă a apărut așa-numita cinematografie a neliniștii morale, care se ocupa de problemele sociale și politice de actualitate. În 1977 a apărut pe ecrane *Omul de marmură* în regia lui Andrzej Wajda, care se străduia să facă o evaluare a perioadei staliniste. Un atac mult mai acid la adresa cinismului și a modului de viață al elitelor din RPP l-a reprezentat filmul lui Feliks Falk intitulat *Wodzirej*, iar asupra problemelor cu care se confruntau oamenii de știință cu coloană vertebrală a atras atenția Krzysztof Zanussi în filmul *Barwy ochrone* (*Culori de apărare*). Revolta împotriva realităților regimului comunist a înflorit în literatură, în poezie (Zbigniew Herbert cu personajul său, Pan Cogito, care nu se poate împăca în ruptul capului cu realitățile din jur, sau Noul Val din care fac parte creațiile lui Stanisław Barańczak și ale lui Ryszard Krynicki), ca și pe scenele teatrelor, unde se bucura de o popularitate cu totul deosebită repertoriul polonez romantic (creat în cursul secolului

1. Wojciech Roszkowski, Jan Kofman, *Biographical Dictionary of Central and Eastern Europe in the Twentieth Century*, New York, Londra, 2007, p. 1109.

al XIX-lea, în perioada când Polonia era împărțită, și având prin urmare un caracter antițarist care, transpus la realitățile RPP, era perceput acum ca antisovietic), și în cabarete, unde reglementările absurde ale autorităților deveneau adeseori ținta persiflărilor. De multă popularitate se bucurau povestirile lui Sławomir Mrożek care ridiculizau aceleași absurdități ale vieții în RPP.

Activitatea KOR nu a provocat însă numai furia autorităților și interesul binevoitor al mass-media occidentale, ci și unele controverse în sânul diverselor grupări de opoziție din țară. Sentimente amestecate a trezit mai ales atitudinea KOR în legătură cu suveranitatea Poloniei. Oficial, în textele sale programatice, această problemă nu era menționată, ceea ce pentru unii era absolut de neînțeles: după părerea unor persoane ca Leszek Moczulski și pentru o parte a foștilor activiști Ruch care au început să creeze structuri de opoziție separate de KOR, chintesența scopului acțiunilor anticomuniste din Polonia ar fi trebuit să fie, foarte explicit exprimată, restituirea adevăratei independențe a țării. Absența acesteia din programul Comitetului era considerată un fel de tergiversare, dacă nu chiar de acceptare a statu-quo-ului. Retrospectiv, se pare totuși că aceste reproșuri au fost formulate pripit. Pentru o parte a activiștilor KOR (cei cu trecut marxist), participarea la acțiunile Comitetului era un fel de expiere a păcatului anterior (al lor sau al părinților) de a fi sprijinit stalinismul. Ceea ce nu implica defel entuziasmul pentru ideea recăștigării independenței Poloniei, dacă acea Polonia ar fi urmat să aibă forma de guvernare și de organizare socială de dinainte de 1939. Unii dintre activiști își exprimau și temerea că o asemenea Polonia ar fi trebuit să fie *ipso facto* intolerantă, antisemită, șovinistă, în conflict cu vecinii, poate chiar doritoare să-și recâștige cu forța teritoriile din est. O asemenea convingere a fost încurajată și de evenimentele din martie 1968, când autoritățile, folosindu-se cu cinism de tendința naționalistă, au desfăcut contractul de muncă a sute de persoane, cu sprijinul semnificativ al populației. Ca urmare, la cea mai mare parte a activiștilor KSS KOR (*Komitet Samoobrony Społecznej Komitetu Obrony Robotników* – Comitetul de Autoapărare Civică din cadrul Comitetului de Apărare a Muncitorilor) domina convingerea că polonezii încă nu sunt copti pentru democrație. Numai o consecvență „muncă la temelie” (printre altele, ajutându-i pe muncitorii care au căzut victime măsurilor represive) îi poate „lumina”, făcând posibilă construirea democrației în Polonia după model occidental. Polonia la care visau activiștii KOR ar fi urmat așadar să devină un tip absolut nou de formă statală, în mod sigur o versiune particulară de socialism democratic, cu toate că odată cu trecerea timpului temele de stânga erau treptat înlocuite de concepția liberală.

Afirmarea parțială a RPP, critica „dreptei” tratată *en bloc* și lipsa dezideratului referitor la independența Poloniei au provocat împotrivirea unei părți a cercurilor autonome. Reacția lor a fost crearea în 1977 a Mișcării pentru Apărarea Drepturilor Omului și ale Cetățeanului (*Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela* – ROPCiO), care s-a dovedit însă în mare parte un eșec. Înființarea unei alte organizații de către un grup de activiști (A. Czuma, K. Głogowski, L. Moczulski) a fost de la bun început mai greu de înfăptuit, ca și aducerea acestui lucru la cunoștința opiniei publice. În plus, sloganurile KOR (ca, spre exemplu, lupta pentru drepturile muncitorilor) erau mult mai bine receptate de tineri și creau climatul ideologic al epocii în care Willy Brandt promitea „mai multă democrație”, Jimmy Carter miza pe drepturile omului, iar libertatea individului urca tot mai sus pe scara valorii, odată cu scăderea importanței unor concepte precum poporul, în accepțiunea de comunitate etnică. Toate acestea puneau probleme dreptei tradiționale care, neputându-se raporta la ideea națională compromisă în 1968 și fiind lipsită, odată cu Conciliul, de monopolul apărării valorilor religioase, „trebuia să se reinventeze de la zero”. Singura modalitate pentru aceasta rămânea dezideratul adevăratei independențe a Poloniei – dorința

neexprimată a milioane de polonezi, cea care unea între ele numeroasele curente de idei din interiorul taberei autonomiste.

Victoria KOR în discursul ideologic a fost datorată unei serii întregi de factori. În primul rând, ideea independenței era foarte iubită de cea mai mare parte a polonezilor, dar ea li se părea nerealistă. De asemenea, tactica activității deschise s-a dovedit mult mai bună, întrucât se evitau astfel suspiciunile de „conspirație împotriva RPP”, iar experiența organizațiilor „Liga” și Ruch a demonstrat că astfel de acțiuni sfârșesc prin a fi destrămate de serviciile de securitate. Adepții ROPCiO aveau de asemenea mai puține posibilități de acțiune la nivel propagandistic. Kuroń și Michnik aveau mai multă putere de penetrare în mass-media occidentale decât adversarii lor independențiști (care, până la jumătatea anilor '70, au acționat în condiții conspirative), fără să mai pomenim despre contactele pe care cei doi le aveau cu activiștii mai mult sau mai puțin liberali din cadrul PZPR. Pe lângă toate acestea, manipulând cu dibăcie ambițiile personale ale diversilor activiști, serviciile de securitate au dus la sciziunea ROPCiO: o parte dintre membrii acesteia, împreună cu Andrzej Czuma, s-au hotărât în cele din urmă să susțină KOR, iar ceilalți, avându-l în frunte pe Leszek Moczulski, au hotărât să înceapă constituirea unui partid politic care să activeze legal. În acest fel a apărut în 1979 Confederația Poloniei Independente (*Konfederacja Polski Niepodległej* – KPN), care revendica încetarea dependenței de URSS.

Mutațiile prezentate în rândurile de mai sus au pus autoritățile într-o situație dificilă. Din momentul în care au acceptat acordurile de la Helsinki (CSCE) în 1975, utilizarea represiunilor a devenit mai incomodă – bătăile administrate unor activiști ai opoziției sau, în cazul cel mai rău, uciderea lor (așa cum s-a întâmplat, spre exemplu, cu Stanisław Pyjas în 1977) provocau automat noi proteste sociale care erau imediat difuzate pe toate canalele mediatice. Iar acest lucru devenea un obstacol pentru atragerea împrumuturilor din Occident necesare supraviețuirii regimului. Alegerea noului papă în persoana cardinalului Wojtyła, prima călătorie a acestuia în Polonia în luna iunie 1979, ca și preluarea anterioară a puterii în Statele Unite de către administrația Carter, în cadrul căreia un rol-cheie în configurarea politicii externe americane îl juca polonezul Zbigniew Brzeziński – toate aceste evenimente intrau perfect în consonanță nu numai cu acțiunile numeroasei emigrații poloneze, ci și cu procesul de erodare a lagărului comunist, unde rolul conducător al URSS era pus din ce în ce mai des sub semnul întrebării.

De aceea, considerațiile de mai sus vor permite o mai bună înțelegere a motivelor pentru care tocmai în Polonia s-a putut ajunge încă din 1980 la un eveniment fără precedent în întregul bloc comunist: apariția Sindicatelor Libere „Solidaritatea”.

Carnavalul „Solidaritatea” și legea marțială

În vara anului 1980, atmosfera din țară era foarte încordată, în primul rând din cauza situației economice tot mai precare. În asemenea condiții o scânteie a fost suficientă ca să aprindă revolta. Iar scânteia a fost majorarea prețului la carne, începând cu 1 iulie. Ca răspuns, în multe întreprinderi s-au declanșat greve. Autoritățile au adoptat o atitudine sovăielnică, de așteptare, ceea ce n-a făcut decât să sporească virulența protestatarilor. Pe la jumătatea lunii august au intrat în grevă șantierele navale din Gdańsk, formulând printre altele dezideratul reîncadrării în muncă a Annei Walentynowicz și a lui Lech Wałęsa, care fuseseră dați afară din cauza activității lor sindicale. Pe 16 august a fost creat Comitetul

de Grevă inter-Întreprinderi (Międzyzakładowy Komitet Strajkowy – MKS), care solidariza muncitorii din diferite întreprinderi, iar în fruntea lui a fost ales Wałęsa.

Autoritățile erau scindate intern în două curente: cei care propuneau o atitudine fermă și cei care preferau o linie conciliantă, astfel că nu s-a trecut rapid și eficient la acțiune. Între timp, pe 17 august, MKS a propus o listă cu 21 de revendicări, în principal de natură economică și socială, iar prima dintre ele se referea la înființarea sindicatelor libere. În ziua următoare, o grevă asemănătoare a izbucnit la Szczecin. KOR și celelalte organizații din opoziție, inițial uimite de anvergura protestelor, au trecut rapid la sprijinirea grevelor, alăturându-se muncitorilor ca reprezentante ale intelectualității.

În fața solidarizării opoziției și a lipsei de unitate în rândurile proprii, autoritățile au fost nevoite să facă anumite concesii. Pe 31 august a fost semnat un acord între MKS și delegația guvernamentală. Acest document, care a intrat în istorie sub denumirea de „acordul din august”, recunoștea dreptul de a înființa sindicate libere. În cursul următoarelor câteva săptămâni au și apărut sindicate libere în diferite locuri din țară; mai târziu, cele mai multe s-au unit într-un singur sindicat național cu denumirea Sindicatul Autonom și Independent „Solidaritatea”. Așa a început perioada care mai târziu avea să fie numită „carnavalul Solidarității”¹.

Apariția „Solidarității”, care în octombrie 1981 cuprindea deja aproape 10 milioane de membri și devenea astfel cea mai mare mișcare de masă din istoria Poloniei, a fost un eveniment la scara întregului bloc comunist. Revolta a cuprins toate straturile sociale: chiar și în rândurile Miliției Cetățenești s-a încercat organizarea unui sindicat „Solidaritatea”, dar tentativa a fost desigur blocată de autorități. Abilitatea de conducător a carismaticului Lech Wałęsa, care s-a mulat la modul ideal pe necesitățile epocii și care unea în persoana sa originea muncitoresc-țărânească cu un puternic atașament față de tradiția catolicismului, a conferit evenimentelor dimensiunile unei revolte cvasinaționale: în „S” se regăseau practic toate curentele opoziției de dinainte de momentul august 1980, cu excepția KPN. Moștenirea Statului Polonez Secret și a Insurecției Varșoviene a dat roade o dată în plus prin suspendarea oricăror controverse ideologice. În anul 1980, împotriva autorităților care și-au pierdut fulgerător sprijinul s-a ridicat o structură care-i strângea laolaltă pe toți polonezii și care a avut un ecou mediatic nemaiîntâlnit în lume. Concomitent, numele „Solidarității” s-a întipărit profund în memoria milioanele de polonezi, creând astfel încă un mit național al societății care lupta la unison pentru scopuri morale superioare și utilizând mijloace corecte din punct de vedere etic.

Timp de mai multe luni, veștile din Polonia au fost comunicate instantaneu opiniei publice mondiale, ceea ce pe de o parte influența pozitiv sentimentul de mândrie națională al polonezilor (se întâmpla de fapt pentru prima oară, după izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, când o astfel de inițiativă era încununată de succes), iar pe de altă parte împiedica autoritățile să ia măsuri mai ferme, cel puțin până la un moment dat. Perioada „carnavalului Solidarității” avea să fie rememorată apoi în anii întunecați ai legii marțiale și în cei care au urmat ca un eveniment care a unit tot poporul în lupta împotriva comunismului.

Funcționând legal, prin simplul fapt al existenței sale, „Solidaritatea” pune sub semnul întrebării monopolul PZPR asupra exercitării puterii. Temându-se ca „doctrina Brejnev”

1. În legătură cu apariția și activitatea „Solidarității” în cursul anilor 1980-1981 au apărut foarte multe studii; dintre cele în limba engleză putem menționa spre exemplu: Timothy Garton Ash, *The Polish Revolution: Solidarity* (această lucrare a fost tipărită în mai multe ediții); Jadwiga Staniszkis, *Poland's self-limiting Revolution*, Princeton, 1984.

să nu fie pusă în aplicare, conducerea sindicatului făcea tot ce era posibil ca acesta să se adapteze realităților regimului din RPP. Nu numai populația, ci și PZPR, ai cărui membri au început să plece în masă din partid în momentul în care au luat act de acest „carnaval al libertății” ieșit din comun, a fost zguduit între august 1980 și Congresul al IX-lea din 1981; numărul celor cu carnet de partid a scăzut de la 3 milioane la circa 2 milioane, iar cei care-și predau carnetul erau de cele mai multe ori muncitori. Partidele frățești au avut o reacție nervoasă față de miracolul „Solidarității” și de situația în care se afla PZPR. Având în vedere atitudinea șovăielnică a noului prim-secretar al CC, Stanisław Kania (și, după părerea unora dintre aliați, chiar și a lui Wojciech Jaruzelski), erau făcute tot mai des presiuni asupra guvernului RPP, uneori pentru a sugera posibilitatea unei intervenții, alteori îndemnând imperativ autoritățile țării să rezolve problema „cu mijloace proprii”¹.

Legea marțială instituită de Jaruzelski pe 13 decembrie 1981 a avut costuri extrem de mari. Rezolvarea prin forță a conflictului cu „Solidaritatea” a dus într-adevăr la „tăierea aripilor sindicatului” – aproape 10.000 de persoane au fost arestate și tot cam atâtea au primit condamnări judecătorești pentru „infracțiunea de încălcare a decretului care instituie legea marțială”. Pacificarea minelor din Silezia s-a realizat cu vărsare de sânge, iar uciderea a nouă mineri de la mina „Wujek” a oferit totuși o armă morală eficientă, în schimb utilizarea a 70.000 de soldați, a 30.000 de milițieni, a 1.750 de tancuri, respectiv a 1.900 de mașini de luptă și elicoptere² semăna prea mult cu bine-cunoscutele lovituri de stat din Africa și America de Sud. Ca urmare, mesajul mediatic transmis în lumea întreagă de o Polonie strivită sub cizma militarilor era jalnic.

Mii de persoane au fost concediate³. Deosebit de dureroase au fost epurările din rândul ziariștilor, printre care, în perioada 1980-1981, au existat tendințe de asanare morală, stopate însă de intervenția brutală a autorităților în perioada legii marțiale. Nu trebuie totuși să uităm că desfacerea contractului de muncă a fost utilizată ca metodă de reprimare la nivelul tuturor categoriile sociale, aducând astfel țării pierderi irecuperabile: cea mai mare parte a acestor persoane au fost astfel obligate să ia calea emigrației, ceea ce limita „capitalul uman” și avea să agraveze dificultatea transformărilor de după 1989.

Astfel încât populația se simțea frustrată și, odată cu ea, se simțea frustrat și PZPR. După 13 decembrie 1981, partidul era privit cu atâta ură încât existau voci care susțineau că, în aceste circumstanțe, mai bine ar fi dizolvat și în locul lui să fie creată o altă formațiune

1. Problema rolului URSS în desfășurarea evenimentelor din 1980-1981 rămâne până în ziua de azi obiectul a numeroase controverse. Dar din tot mai multe documente date publicității rezultă clar că șefii de la Kremlin nu aveau intenția să intervină cu armata în Polonia, în schimb făceau toate eforturile ca să-i convingă pe Kania și pe Jaruzelski să declare legea marțială. Mai mult chiar, există multe indicii că în zilele decisive dinainte de declararea stării de război, temându-se de un eventual insucces al acestei operații, generalul Jaruzelski a cerut asigurări că, în caz de eșec, Moscova va sprijini militar acțiunile lui. Vezi, printre altele: „*Zeszyt roboczy*” *generala Anoszkina 9-16 grudnia 1981 r.* („*Caietul de lucru*” al generalului Anoszkina 9-16 decembrie 1981), Varșovia, 1998; Vladimir Bukovski, *Moskiewski proces. Dysydent w archiwach Kremla* (*Procesul de la Moscova. Disident în arhivele Kremlinului*), Varșovia, 1998, pp. 540-574; Andrzej Paczkowski, *Droga do „mniejszego zła”*. *Strategia i taktyka obozu władzy lipiec 1980 – styczeń 1982* (*Drumul spre „răul cel mai mic”*). *Strategia și tactica taberei guvernanților iulie 1980 – ianuarie 1982*, Cracovia, 2002.
2. Andrzej Paczkowski, *Czarna Księga...* (*Cartea neagră...*), p. 363.
3. Mai pe larg despre represiuni: Andrzej Paczkowski, *Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981 – 23 VII 1983* (*Războiul polono-jaruzelskian. Legea marțială în Polonia 13 XII 1981 – 23 VII 1983*), ed. a II-a, Varșovia, 2007, pp. 100-126.

politică. Dar, în cele din urmă, Jaruzelski nu s-a hotărât totuși să facă această operațiune, inclusiv de teama reacției pe care ar fi putut-o declanșa la Moscova, care ar fi putut interpreta acest gest ca pe o încercare disproporționată de delimitare. Și, cu toate că luase cunoștință cu ușurare de instituirea legii marțiale, Kremlinul sublinia cu încăpățănare că Jaruzelski a fost „o bună opțiune de personal”, dar că rezultatele lui în lupta cu opoziția și cu Biserica erau deocamdată absolut nesatisfăcătoare.

Un fenomen important, caracteristic pentru această perioadă, a fost transferul centrului de putere dinspre PZPR către armată. În cercul celor mai apropiați colaboratori ai lui Jaruzelski, în primii ani de după introducerea legii marțiale, rolul primordial îl jucau exclusiv generalii (Czesław Kiszczak, Michał Janiszewski, Florian Siwicki, Tadeusz Hupałowski). Concomitent, Jaruzelski a promovat în posturi-cheie din administrația civilă, economie sau mass-media ofițeri care aduceau din armată obișnuința de a executa orbește ordinele primite de sus. Acest lucru venea în întâmpinarea tezei propagandistice lansate de Jaruzelski, care susținea că armata a mai salvat încă o dată Polonia de imensa nenorocire care ar fi fost intervenția sovietică și sugera în același timp că exista o distincție clară între oamenii în uniforme și compromisul PZPR.

Un element fundamental în jocul de interese din interiorul partidului a devenit amenințarea că oricine poate ajunge la curtea marțială. Jaruzelski utiliza cu succes urmărirea penală pentru a elimina adversarii sau persoanele nesigure. Ostentativ, i-a trimis astfel într-un lagăr de detenție pe Edward Gierek și pe colaboratorii săi, unii dintre aceștia fiind urmăriți penal. Nimeni nu era dispus să-și sacrifice cariera, așa cum i s-a întâmplat fostului șef al Televiziunii, Maciej Szczepański, condamnat la opt ani de închisoare și la o amendă uriașă (el a petrecut după gratii aproape patru ani). Se pare că o astfel de amenințare plutea inclusiv deasupra atotputernicilor Servicii de Securitate (SB), subordonate lui Kiszczak, lucru de care s-a convins cu vârf și îndesat generalul Mirosław Milewski, care fusese de altfel unul din resorturile principale ale operațiunii din 13 decembrie 1981. Asasinarea de către angajații SB (pe 19 octombrie 1984) a preotului Jerzy Popiełuszko, „capelanul opoziției”, ca și dezvăluirea afacerii „Żelazo” („fier”) au fost pentru Kiszczak argumente eficiente ca să scape de Milewski din Biroul Politic, executanții crimei fiind trimiși în închisoare. Ca urmare, putem defini anii '80 fără exagerare drept o perioadă rar întâlnită în toată istoria RPP, în care efectiv toată puterea civilă și militară se concentra în mâinile unei singure persoane: generalul Jaruzelski¹.

Dar poziția lui nu era deloc de invidiat, mai ales în ceea ce privește situația economică, extrem de nefavorabilă, inclusiv din cauza incapacității proprii sale echipe. Au fost raționalizate nu numai articolele alimentare sau benzina, ci chiar și încălțăminte. În 1982, veniturile și așa destul de mici ale populației au scăzut cu încă 30%, iar în 1985 PIB-ul era cu 20% mai mic decât în 1979². În prima jumătate a anilor '80, inflația oscila în jurul valorii de 15%³. Situația s-a complicat și mai mult ca urmare a sancțiunilor impuse de Ronald Reagan imediat după 13 decembrie 1981 și a imposibilității de a mai atrage credite din Occident. Populația a reacționat prin proteste repetate, în ciuda arestării majorității liderilor opoziției – în cursul anilor 1982-1983, la aceste proteste participau între câteva mii și peste zece mii de persoane, iar prezența pe străzi a trupelor ZOMO care împrăștia manifestanții, utilizând bastoane de cauciuc și tunuri cu apă, era deja obișnuită.

1. Antoni Dudek, *Reglamentowana rewolucja (Revoluția reglementată)*, Cracovia, 2004, pp. 44-47, 53.

2. Mirosława Marody, *Długi final (Final prelungit)*, Varșovia, 1995, p. 34.

3. Date citate după Institutul Național de Statistică (Główny Urząd Statystyczny – GUS).

Relațiile cu lumea culturală, deplorabile încă dinainte, au intrat după 13 decembrie 1981 într-o fază de antagonism evident din cauza suspendării organizațiilor de profil ale artiștilor; spre exemplu, actorii au declarat oficial boicotarea televiziunii și cinematografeiei. Iar puținii actori care n-au respectat boicotul au trebuit să înfrunte nu numai reacțiile dure ale colegilor de breaslă, ci și ale publicului care prin „aplauze” dădea de înțeles spărgătorilor de protest că sunt nedoriți în cadrul teatrului. În consecință, într-o perioadă când cinematografia a cunoscut o dezvoltare deosebită în întreaga lume, regimul lui Jaruzelski n-a fost în stare să se prezinte în formă artistică. Și totuși rămâne un paradox faptul că tocmai atunci a apărut serialul *Alternatywy 4* (*Strada Alternativei numărul 4*) al lui Stanisław Bareja, regizor care prezintă într-o perspectivă satirică absurditățile sistemului politic al RPP. Pentru realizarea acestui film, Bareja a primit dispensă din partea „Solidarității” aflate în ilegalitate, iar acordul autorităților a fost rezultatul dorinței de nestăvilit a acestora de a crea măcar aparențele unei vieți „normale”. Ca urmare, a apărut un film serial care actualmente se bucură în Polonia de statutul de operă „reprezentativă”, de satiră caustică la adresa realităților poloneze din cursul anilor '70¹.

Imediat după decretarea legii marțiale, 35% dintre cetățeni declarau că înțeleg decizia lui Jaruzelski, iar 62% aveau o opinie negativă. Mai important este însă faptul că acei 35% dintre cetățeni erau persoane preponderent în vârstă, mai expuse efectelor propagandei care vorbea de amenințarea unei intervenții externe. Tinerii erau mult mai critici, mai ales că își dădeau perfect seama de diferența dintre nivelul de trai din RPP și cel din Occident. Între timp, legea marțială a înghețat schimbările politice, fără să ofere în schimb populației o îmbunătățire a condițiilor de trai, care să egaleze măcar nivelul vecinilor din RS Cehoslovacia sau din Ungaria. Singurul lucru pe care l-a reușit Jaruzelski a fost să-i convingă pe unii dintre polonezi că nu exista altă soluție².

Sărăcia și necesitatea de a găsi o supapă pentru energia socială au făcut ca tot mai mulți polonezi să-și caute de lucru în sectorul privat. Legislația în vigoare în RPP permitea constituirea unor societăți și, cu toate că acest lucru era relativ dificil, harababura generală și corupția din administrație permiteau mult mai multe decât rezulta din litera legii. Ca urmare, polonezii au început să se ocupe mai mult decât până atunci de activități comerciale. Absolvenții facultății de istorie sau de sociologie, de exemplu, în loc să lucreze în domeniul respectiv, preferau din ce în ce mai frecvent să facă naveta între Varșovia și Bangkok sau Istanbul, ajungând la concluzia că dacă lucrează pe cont propriu câștigă mult mai mult decât ca angajați în domeniul propriu de specializare la stat. Numai între 1981 și 1985 nivelul producției în sectorul privat a crescut cu 13%, pe când în același interval producția în sectorul de stat a scăzut cu 0,2%³. Teoretic, comerțul în RPP nu era o ocupație absolut sigură – pentru procuratură nu era prea greu să dovedească în instanță despre cutare „întreprinzător debutant” că a încălcat legea. Încă din 1982, la o ședință a CC, Jaruzelski tuna și fulgera împotriva „elementelor de sorginte NEP (*Novaja Ekonomiceskaja Politika*)”

1. Vezi Maciej Replewicz, *Stanisław Bareja. Król krzywego zwierciadła* (*Stanisław Bareja. Regele oglinzii deformante*), Poznań, 2009, pp. 249-286.
2. În 1983, sondajele arătau că 48% dintre respondenți consideră că evenimentele din 13 decembrie sunt negative, iar 43% le consideră pozitive, ceea ce poate dovedi și că gradul de epuizare a populației creștea. Vezi Antoni Dudek (ed.), *Stan Wojenny w Polsce (Legea marțială în Polonia)*, Comisia Pentru Cercetarea Crimelor Împotriva Poporului Polonez din cadrul Institutului Memoriei Naționale, Varșovia, 2003, Seria Monografii, vol. 6, p. 25.
3. Mai pe larg în legătură cu situația economică a epocii, vezi Janusz Kaliński, *Gospodarka Polski 1944-1989. Przemiany strukturalne (Economia Poloniei în perioada 1944-1989. Transformări structurale)*, Varșovia, 1995.

din economie, iar în 1984 serviciile de securitate avertizau că sectorul privat începe să-i angajeze pe scară largă pe cei mai valoroși muncitori de la firmele de stat și chiar sprijină unele acțiuni ale organizațiilor scoase în afara legii¹. Dar cu timpul dorința de a-i urmări pe „privatizați” s-a diminuat simțitor, cadrele de partid vrând să intre în acest circuit, pretinzând mită, căutând posturile importante din bănci, plasându-și propriii agenți în întreprinderile importante sau „înființând pe șest” firme proprii, chiar dacă prețul unei asemenea decizii era pierderea postului din administrație². Pe scară largă s-a dezvoltat de asemenea comerțul cu valută – formal interzis, sub pedeapsa cu mai mulți ani de închisoare –, iar autoritățile au încetat practic să-i mai urmărească pe cei care se ocupau cu așa ceva, „valutiștii” ce puteau fi văzuți mereu pe lângă magazinele Pewex (echivalentul shopurilor din România)³ devenind o constantă a peisajului polonez la vremea respectivă. Militarii care guvernau Polonia tolerau această piață care apărea spontan prin inițiativă individuală, inclusiv pentru motivul că ea canaliza energia socială, ocupând populația cu altceva decât cu inițiativele opoziției ilegale⁴.

Lipsa oricăror reforme grăbea prăbușirea încrederii sociale în rolul constructiv al statului⁵. Ca urmare, așteptările legate de constituirea unui mediu de afaceri polonez vizau tot mai mult un proces de privatizare cât mai cuprinzător și o limitare maximă a rolului statului. Astfel s-a creat în Polonia un mediu favorabil pentru concepțiile lui Friedrich von Hayek, ale lui Robert Nozick sau ale lui Milton Friedman⁶. Aceste sentimente erau

1. Antoni Dudek, *Reglamentowana... (Revoluția...)*, pp. 37-38.

2. Imediat după preluarea puterii de către echipa lui Tadeusz Mazowiecki în 1989, a fost înființată o comisie de verificare a cărei sarcină era selecționarea acelor ofițeri și lucrători din cadrul fostelor SB care, potrivit evaluării conducerii MAI, se pretau la continuarea activității în cadrul serviciilor speciale ale Poloniei independente. Din datele furnizate de această comisie rezultă că din totalul persoanelor angajate în SB (24.000) aproximativ 10.000 nici n-au mai făcut cerere de reangajare. Motivele care au determinat circa 40% dintre funcționarii SB să ia decizia de a nu încerca măcar să-și continue cariera erau fără îndoială diferite, dar factorul fundamental a fost convingerea că sectorul privat oferă neîndoiește mai multe posibilități pentru dezvoltarea personală, la care se adaugă, desigur, salariul mai mare.

3. Pewex – magazine cu vânzare în valută, în care se puteau cumpăra pe valute convertibile mărfuri (atât de import, cât și din producția internă) inaccesibile în comerțul obișnuit. Cuvântul polonez pentru „valutist” (*cinkciarz*) provine din englezescul *change* (a schimba), cu sensul de „a schimba bani”.

4. Merită să notăm aici că o parte dintre cei care alcătuiau tabăra puterii, în anii care au urmat, au cerut chiar ca acest proces economico-social să fie transformat într-un instrument de slăbire a opoziției (vezi Antoni Dudek, *Reglamentowana... [Revoluția...]*, pp. 100-101).

5. Din cercetările întreprinse de E. Wnuk-Lipiński rezultă că, încă din anul 1985, cam 53% dintre polonezi acceptau sectorul privat, iar în 1988 nivelul acceptării ajunsese la 73%. În același timp, cu toate că majoritatea polonezilor își declarau susținerea pentru o politică socială activă a statului, nivelul acestei susțineri a scăzut de la 80% în 1984 până la 65% în 1988. Edward Wnuk-Lipiński, „Nastroje społeczne w Polsce w latach 1986-1989”, în *1986-1989 – koniec systemu* („Starea de spirit a societății în Polonia între anii 1986 și 1989”, în *1986-1989 – sfârșitul sistemului*), materialele conferinței internaționale de la Miedzeszyn, 21-23 octombrie 1999, vol. 1, pp. 18-19.

6. Această efervescență ideologică a cuprins și mediul universitarilor, al oamenilor de știință (printre care Marek Belka, cel care mai târziu avea să ajungă premier, Janusz Beksia, Witold Trzeciakowski), aceștia ajungând la concluzia că socialismul nu poate fi salvat. Opoziția, prin filosoful Mirosław Dzielski, propunea încă de la sfârșitul anilor '70 un sistem în cadrul căruia partidul să-și păstreze puterea politică, acceptând în schimb introducerea economiei de piață. Vezi Mirosław Dzielski, *Bóg – wolność – własność (Dumnezeu – libertate – proprietate)*, Cracovia, 2001.

încurajate și mai mult de rezultatul analizei realităților internaționale: SUA, cu modelul lor economic conservator-liberal promovat de Reagan, acționau concomitent și la nivelul unei ofensive mediatice și diplomatice, președintele Statelor Unite ajungând chiar să se exprime ostentativ împotriva lui Jaruzelski și străduindu-se să ajute opoziția prin acțiuni efective. Ofensiva propagandistică americană, facilitată de accesul tot mai larg la cultura populară occidentală (un rol esențial jucând în acest sens aparatele video, care au provocat un adevărat „video-boom” în cursul anilor '80), a determinat schimbări fundamentale în conștiința generațiilor respective, tinerii dorind libertate de acțiune și acces la bunurile de consum și acordând în schimb mai puțină atenție valorilor tradiționale, cum ar fi respectul ierarhiei sau ajutorarea celor săraci.

Mulți dintre activiștii opoziției concediați din sectorul de stat și aflați în căutarea unui loc de muncă au înființat firme private. Astfel, Jan Krzysztof Bielecki (premier între 1990 și 1991), fiind dat afară în 1982 din Ministerul Industriei Constructoare de Mașini unde lucra, a înființat firma privată „Doradca” („Consilierul”), în cadrul căreia au primit un loc de muncă Donald Tusk (actualul premier) și Janusz Lewandowski (actualmente comisar UE). Această categorie de persoane (identificată prin sintagma „liberalii de la Gdańsk”), lovindu-se la nivel de practică economică de problemele legate de funcționarea pieței, urma să facă mari presiuni în 1989 pentru reforme în favoarea economiei de piață, criticând tendințele de păstrare a rolului protector al statului. Așa încât, prin rigiditatea lui în problemele economice și prin nivelul ridicat al represiei, Jaruzelski „a reușit” să-i înverșuneze pe polonezi nu numai împotriva ideologiei de stânga, ci și în general împotriva unei „a treia soluții”, ceea ce a determinat, în cadrul celei de-a III-a Republici, eșecul tentativelor de constituire a unui partid de stânga de sorginte necomunistă.

Gustul polonezilor pentru crearea de firme private era nu numai o îndepărtare de la linia ideologică oficială, ci și o cauză a reducerii afluxului de cetățeni care doreau să devină membri ai PZPR. Cei pragmatici ajungeau tot mai frecvent la concluzia că, devenind membri de partid, nu obțin niciun fel de beneficii. Ca urmare, în 1986, doar 6% dintre membrii PZPR aveau vârsta sub 30 de ani, media de vârstă a partidului situându-se la 46 de ani; și cu toate că proporția de nomenclaturiști cu funcții importante în administrație a ajuns din nou la nivelul anilor '70, numărul celor care doreau să se înscrie în partid era din ce în ce mai mic¹.

Disperarea și lipsa încrederii în capacitatea autorităților de a face altceva decât să utilizeze bastoanele de cauciuc a împins o bună parte din următoarea generație de tineri polonezi (mai ales din categoria intelectualilor provenind din marile orașe) să se alăture acțiunilor organizate de grupările conspirative sau contestatare, al căror program era deseori mult mai radical decât al sindicatului „S” trecut în ilegalitate. În 1982, o parte dintre activiștii „Solidarității”, sub conducerea lui Kornel Morawiecki, și-au declarat subordonarea față de Wałęsa și au început să adune arme, creând „Solidaritatea Luptătoare”. Deși n-a izbucnit nicio revoltă, până în momentul arestării sale (1987), Morawiecki a fost persoana cea mai căutată de Serviciile de Securitate, întrucât respingea orice posibilitate de acord cu comuniștii și promova necesitatea unei astfel de atitudini în întreaga Europă Centrală și de Est².

1. Antoni Dudek, *Rok 1989. Koniec komunizmu w Polsce (Anul 1989. Sfârșitul comunismului în Polonia)*, <http://www.enrs.eu/pl/component/content/article/9-strona-gwna/33-rok-1989-koniec-komunizmu-w-polsce.html> (accesat la 17.06.2011).
2. Trebuie să mai amintim că asemenea concepții revoluționare n-au apărut numai în mediile considerate radicale – în martie 1982, într-un articol pe care l-a scris în închisoare și a reușit să-l transmită afară, în legătură cu acțiunile ce ar fi urmat să fie desfășurate, Kuroń prezenta o

Aceeași efervescență a cuprins și mediile studențești – unii dintre activiștii Asociației Independente a Studenților înființate în 1980 s-au radicalizat și au creat mai târziu Federația Tineretului Luptător. Serviciile de Securitate cunoșteau toate aceste tendințe divergente și încercau să le manipuleze în favoarea autorităților¹.

Tot conspirativ acționa și „Solidaritatea” – ea fusese constrânsă la defensivă, dar nu fusese complet destrămată. În 1982, un grup de activiști, care reușise să scape de miliție și de SB (Władysław Frasyniuk, Bogdan Lis, Zbigniew Bujak), a înființat Comisia Provizorie de coordonare care își propunea ca sarcină să continue acțiunile „S”. Posibilitățile de acțiune erau în realitate mai mult decât limitate, dar funcționau pe o scară tot mai largă editurile ilegale din așa-numitul circuit alternativ și erau difuzate emisiuni radio pe diferite teme. Sprijinul deschis acordat de Reagan sindicatului „S” a fost întâmpinat cu entuziasm de milioanele de polonezi, iar autoritatea lui Wałęsa, în loc să scadă, a crescut neașteptat de mult, atât datorită atitudinii sale ferme din perioada în care a fost internat, cât și faptului că în 1983 a obținut Premiul Nobel pentru Pace, eveniment care a fost larg difuzat de mass-media din întreaga lume.

În preajma instituirii legii marțiale, propaganda lui Jaruzelski a încercat o dată în plus să exploateze tema naționalistă, înființând Mișcarea Patriotică de Renaștere Națională – Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego (PRON) (J. Dobraczyński, J. Reykowski, M. Giertych și alții). Dar componența acesteia a constituit și principala cauză a eșecului ei – fiind vorba mai ales de persoane în vârstă, cu concepții catolico-naționaliste, uneori chiar compromise prin faptul că sprijiniseră activ epurările antisemite din 1968, persoane care nu reușeau să găsească un limbaj comun cu Biserica de după Conciliu și, în consecință, cu principala autoritate pentru polonezi, Ioan Paul al II-lea.

Ultima carte pe care a încercat s-o joace regimul comunist a fost revenirea la ideea unui acord cu Biserica. Dar și în acest caz, Jaruzelski își propunea o misiune cu atât mai dificilă cu cât Wałęsa se bucura de sprijinul deplin al papei Ioan Paul al II-lea; acesta înțelegea mult prea bine realitățile poloneze ca să mai existe vreo șansă de reușită pentru „cartea papală”. La drept vorbind, reacția primatului Józef Glemp, succesorul cardinalului Wyszyński, mort în mai 1981, la instituirea legii marțiale a fost mai degrabă prudentă: primatul a făcut apel în primul rând la pace socială, ceea ce pentru majoritatea membrilor radicalizați ai opoziției era o atitudine inacceptabilă, mulți considerând-o aproape un sprijin pe care Biserica îl acorda autorităților. Apelul primatului era dictat de temerea că poporul ar putea răspunde la violență cu violență, și nu venea din intenția de a sprijini măsura instituirii legii marțiale. Biserica le cerea cu consecvență autorităților să respecte drepturile omului, iar la inițiativa lui Glemp, încă din decembrie 1981, a fost înființat Comitetul Arhiepiscopal de Ajutor pentru Persoanele Private de Libertate; la nivelul parohiilor era organizat ajutorul pentru cei internați, respectiv condamnați din rândul opoziției, iar activiștii rămași liberi în ilegalitate ca Frasyniuk, Bujak și chiar Barbara Labuda, care era în conflict cu Biserica, și-au găsit nu de puține ori adăpost în mănăstiri sau case parohiale. În jurul Bisericii se concentra de asemenea o viață culturală independentă – se organizau periodic săptămânii ale culturii creștine, ocazii cu care Biserica devenea locul unor întâlniri legale cu caracter nu neapărat religios. Ioan Paul al II-lea a adoptat o atitudine explicit negativă față de acțiunile autorităților; încă din 14 decembrie, acesta a redactat o scrisoare adresată personal generalului Jaruzelski. De altfel, dialogul cu Biserica nu era facilitat nici

viziune care nu era departe de o insurecție națională. Andrzej Paczkowski, *Wojna polsko-jaruzelska... (Războiul polono-jaruzelskian...)*, pp. 158-159.

1. Antoni Dudek, *Reglamentowana... (Revoluția...)*, p. 67.

de atitudinea autorităților, care nu se puteau abține de la atacuri propagandistice; prin acest gen de activități se remarcă în mod deosebit revista ateistă *Argumenty* și purtătorul de cuvânt al guvernului, Jerzy Urban. Până la sfârșitul existenței RPP, în cadrul MAI un rol important îl îndeplinea Departamentul IV, a cărui sarcină consta în dezmembrarea Bisericii din interior. În octombrie 1984, agenți ai acestui departament l-au asasinat pe preotul Jerzy Popiełuszko, capelan al „S”, situație care a făcut ca dialogul dintre Biserică și autorități să se reducă drastic pentru câțiva ani, deși el n-a dispărut complet niciodată.

Pe la jumătatea anilor '80, Polonia intra într-un adevărat cerc vicios. Activitățile „S” erau paralizate, dar mișcarea ca atare nu fusese complet neutralizată. Situația economică era de așa natură încât o altă explozie socială era iminentă, totul fiind doar o chestiune de timp, iar ajutorul extern era exclus pentru că, pe de o parte, Occidentul nu era interesat să sprijine regimul lui Jaruzelski, iar pe de altă parte, URSS intra de asemenea într-o fază decisivă a crizei și nu avea cum să mai ajute pe nimeni. Neștiind cum să rezolve problemele economice, autoritățile îi determinau pe tineri să se orienteze spre „piața neagră”, spre grupările de opoziție sau spre alte moduri de a-și uita frustrările, prin alcool sau prin concertele rock din Jarocin.

De altfel, în prima parte a anilor '80, muzica rock a înregistrat în Polonia un adevărat boom – cu un mesaj simplu, în care apăreau foarte elocvent elementul social și perspectiva critică asupra realităților din jur, această muzică avea asupra tinerilor un efect foarte puternic. Unele fraze deveneau în scurt timp manifeste (de exemplu, „Vrem să fim noi înșine” a trupei Perfect devenea în timpul concertului „Vrem să-i batem pe cei de la ZOMO” – *Zmotoryzowane Odwoły Milicji Obywatelskiej*/Unitățile Motorizate ale Miliției Cetățenești, dotate cu bastoane, câști și alte mijloace de acțiune pentru luptele de stradă; de asemenea, „Libertatea, la ce bun libertatea” a trupei Kult); în alte situații, același statut îl căpăta întreaga melodie (cum ar fi „Copii adulți” a grupului Turbo, în care se spune: „reguli și date ne-au învățat, mințile-n cap ni le-au băgat, absolut nimic n-au uitat, dar cum să trăim – am uitat”, sau melodia-metaforă „Tango neîncetat” a grupului Republika: „nu trageți în orchestră; dacă mor ei, vin alții mai buni”). Angajarea social-politică a grupurilor muzicale a exercitat, în cursul anilor '80, o influență certă asupra tinerilor, ajutându-i să conștientizeze unele adevăruri fundamentale pentru vremea aceea¹.

La rândul lor, acțiunile opoziției nu reușeau să convingă majoritatea cetățenilor. După părerea celor mai mulți, demonstrațiile de stradă nu se soldau cu nimic concret și din această cauză, odată cu trecerea anilor, apelurile liderilor „Solidarității” către populație de a ieși în stradă trezeau un ecou tot mai slab. Un lucru periculos pentru Polonia era în schimb faptul că, după 1985, autoritățile au facilitat tot mai mult acordarea pașapoartelor. Ca urmare, în loc să rămână în țară, mari mase de polonezi plecau peste graniță și rămâneau acolo permanent: în perioada 1981-1989 au emigrat astfel aproape 1,2 milioane de cetățeni². După cum se va dovedi mai târziu, scăderea resursei naturale de cadre a tuturor partidelor liberale proreformiste (au luat calea emigrației în perioada respectivă mai ales oameni tineri, cu studii superioare, nu neapărat credincioși) a prelungit destul de mult perioada transformării de sistem în Polonia, forțele care susțineau economia de piață pierzând astfel o parte consistentă din electoratul lor potențial.

1. Przemysław Zieliński, *Scena rockowa w PRL. Historia, organizacja, znaczenie (Scena rock în RPP. Istorie, organizare, importanță)*, Varșovia, 2005, pp. 91-94.

2. Dariusz Stola, *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949-1989 (O țară în impas? Migrația din Polonia între 1949 și 1989)*, Varșovia, 2010, p. 355.

Preliminariile Mesei Rotunde

Alegerea lui Gorbaciov ca prim-secretar al CC al PCUS și semnalele venind dinspre Moscova privind creșterea independenței țărilor-satelit, dar și limitarea ajutorului economic acordat acestora au fost primite la Varșovia cu sentimente destul de contradictorii. Pe de o parte, faptul că autoritățile de la Kremlin au încetat în cele din urmă să mai critice RPP pentru „neajunsuri” în aplicarea utopiei comuniste trezea un sentiment de ușurare. Glasnost și perestroika erau idei foarte noi pentru URSS, iar implementarea lor necesita multă atenție, de aceea transformarea RPP într-un fel de „laborator” era o temă frecventă în discuțiile dintre șefii PZPR și cei ai PCUS. Evidenta apropiere dintre Moscova și Varșovia implica și colaborarea dintre secțiile CC pe probleme ideologice, iar serviciile speciale ale URSS au început să-i trateze pe colegii lor polonezi din SB într-un mod mai prietenos decât înainte¹. Pe de altă parte, limitarea ajutorului economic constituia o lovitură dură pentru Jaruzelski, cu atât mai mult cu cât activitatea „S” devenise mai puțin virulentă și, dacă el ar fi reușit să redreseze situația economică, s-ar fi putut aștepta la mai mult sprijin din partea populației pentru regim.

Daranii 1985-1986 n-au fost printre cei mai răi pentru autorități. Valul de proteste și sprijinul pentru „Solidaritatea” au scăzut, iar eliminarea lui Stefan Olszowski și a lui Mirosław Milewski din Biroul Politic însemna că de acum înainte nimic nu mai amenința poziția lui Jaruzelski în PZPR². Dar acesta își dădea seama că nu e decât liniștea dinaintea furtunii, dată fiind lipsa de perspective economice și scăderea numerică și a loialității în rândul resurselor militare. Proclamarea în 1986 a „celelalte două etape a reformei”, vestită cu surle și trâmbițe și care ar fi urmat să constituie antidotul problemelor economice, n-a adus totuși efectele așteptate, această reformă fiind la urma urmei mult mai limitată decât se anunțase inițial³. Starea de spirit a populației a rămas în continuare extrem de negativă și – ceea ce era și mai rău pentru autorități – ea se înrăutățea continuu, lipsa de încredere în capacitatea guvernanților de a redresa situația economică a țării devenind tot mai răspândită, iar dușmănia față de autorități fiind dublată tot mai frecvent de sentimente de resemnare și apatie⁴.

În această situație, autoritățile au decis să facă unele gesturi – Jaruzelski a început să apară tot mai des îmbrăcat în civil, la costum, iar în 1984, în scopul de a contrabalansa influența „Solidarității” în întreprinderi, a fost înființat Acordul Național al Sindicatelor (Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych – OPZZ), în fruntea căruia a fost numit Alfred Miodowicz. OPZZ s-a bucurat încă de la început de tot sprijinul material și organizatoric al autorităților, care îi acordau o libertate de acțiune destul de mare, inclusiv dreptul de a critica măsurile luate de guvern, condus în 1985 de Zbigniew Messner, un om complet subordonat lui Jaruzelski.

În septembrie 1986 au fost eliberați în cele din urmă toți deținuții politici⁵ și, cu toate că în anii care au urmat editorii publicațiilor ilegale erau în continuare trași la răspundere, ei nu mai erau pedepsiți decât în regim de contravenție. Autoritățile voiau cu orice preț să demonstreze opiniei publice internaționale că regimul respectă legea. Inclusiv în sistemul

1. Antoni Dudek, *Reglamentowana... (Revoluția...)*, pp. 22-25.

2. Paweł Kowal, *Koniec systemu władzy. Polityka ekipy gen. Wojciecha Jaruzelskiego w latach 1986-1989 (Sfârșitul sistemului puterii. Politica echipei generalului Wojciech Jaruzelski în perioada 1986-1989)*, Varșovia, 2012, p. 51.

3. *Ibidem*, pp. 34-38.

4. Mirosława Marody, *Długi... (Finală...)*.

5. Paweł Kowal, *Koniec systemu... (Sfârșitul sistemului...)*, pp. 89-95.

juridic al RPP au apărut instituții care aveau, cel puțin în principiu, rolul de a apăra drepturile cetățeanului și de a exercita un control mai riguros asupra autorităților (Curtea Constituțională – 1985, Tribunalul de Stat – 1985, Avocatul Poporului – 1987).

Cu toate acestea, de prin 1987, „Solidaritatea” a început să recupereze terenul pierdut. Impulsul principal i-a fost dat de pelerinajul papei Ioan Paul al II-lea, în cursul căruia acesta nu numai că s-a întâlnit cu Wałęsa, dar s-a referit direct la valorile promovate de „S” în predicile sale. În felul acesta, orice calcule legate de consolidarea regimului ca urmare a vizitei papale s-au năruit¹. Spre sfârșitul anului 1987, SB înregistrau cu îngrijorare creșterea constantă a numărului celor angajați în activitățile uniunii sindicale, care era în continuare în afara legii. Dar cel mai îngrijorător pentru autorități era faptul că „S” devenea atractivă pentru următoarea generație de polonezi, cea care în 1980 era prea tânără ca să fi putut participa la „Carnavalul Solidarității”.

Evaluând situația țării ca fiind extrem de gravă, iar șansele revenirii „Solidarității” ca fiind practic nule, Wałęsa a hotărât să încerce un compromis. Baza ideologică a viitoarelor convorbiri cu autoritățile a fost pregătită de Adam Michnik, care în 1985 publicase cartea *La așa vremuri...: cuvânt despre compromis*², chemând în mod explicit autoritățile la încheierea unui acord. La o lună după anunțul oficial al amnistiei, chiar Wałęsa se declara gata să înceapă convorbiri cu autoritățile, cu condiția scoaterii din ilegalitate a „Solidarității”. Fără a mai aștepta răspunsul guvernanților, șeful „S” a mers chiar mai departe, apelând la președintele Reagan pentru ridicarea sancțiunilor economice impuse RPP.

Pentru o parte a activiștilor „S”, o astfel de schimbare de direcție era inacceptabilă. Ei considerau că a face compromisuri cu un astfel de partener este un gest în primul rând imoral, constituind o trădare a idealurilor din august 1980, iar în al doilea rând riscant, având în vedere lipsa de încredere în comuniști și bănuiala că acest compromis ar fi mai profitabil pentru nomenclatura PZPR decât pentru muncitori, ale căror interese, ca sindicat, „S” ar fi trebuit să le apere. Paie pe foc au mai pus și acțiunile arbitrare ale lui Wałęsa, care, la o lună după anunțarea amnistiei, a convocat Consiliul Provizoriu al Sindicatului Autonom și Independent (Niezależny Samorządny Związek Zawodowy – NSZZ) „Solidaritatea”; în componența acestuia intrau numai persoane care împărtășeau ideea necesității de a ajunge la un compromis cu PZPR, indiferent dacă în trecut aceste persoane sprijiniseră KOR sau aparținuseră altor grupări. Activiștii care se opuneau lui Wałęsa, în frunte cu Andrzej Gwiazda, cereau reconstituirea structurilor sindicatului în componența lor din 1981 și abia pe urmă luarea unei decizii în legătură cu tactica ce trebuie adoptată, dar n-au reușit să-și impună punctul de vedere. Merită să reținem aici că, în urma acestor acțiuni, a crescut importanța celor mai apropiați colaboratori ai lui Wałęsa; printre aceștia predominau consilierii lui, îndeosebi cei care proveneau din grupurile organizate înainte în KOR (B. Geremek, A. Michnik, J. Kuroń, L. Kaczyński și alții), respectiv activiștii catolici din organizația varșoviană KIK (A. Stelmachowski, T. Mazowiecki, A. Wielowieyski), aceștia din urmă considerându-i încă de prin anii '70 pe cei de stânga drept aliații lor.

În luna noiembrie 1987, autoritățile au făcut o gravă greșeală. Jaruzelski a fost sfătuit să organizeze un referendum, în urma căruia autoritățile puteau obține aprobarea intențiilor lor. Dar această manevră era în cel mai bun caz riscantă, deși răspunsurile la întrebări erau în principiu clare. Întrebările sunau astfel:

1. *Ibidem*, pp. 225-233.

2. Adam Michnik, *Takie czasy...: rzecz o kompromisie (La așa vremuri...: cuvânt despre compromis)*, Londra, 1985.

1. Ești pentru deplina realizare a programului radical prezentat Seimului privind redresarea economiei cu scopul de a îmbunătăți nivelul de trai, știind că acest deziderat ar impune o perioadă dificilă de doi-trei ani de schimbări rapide?
2. Te declari de acord cu modelul polonez de democratizare profundă a vieții politice, al cărui țel este consolidarea autonomiei, extinderea drepturilor cetățenești și creșterea participării cetățeanului la conducerea țării?

În ciuda formulărilor evident tendențioase, rezultatul referendumului s-a dovedit a fi un vot de blam pentru autorități. Având în vedere pragul ridicat al participării (rezultatul referendumului ar fi devenit obligatoriu dacă mai mult de jumătate dintre cetățenii cu drept de vot, și nu dintre participanți ar fi răspuns afirmativ), votul populației a invalidat referendumul. Acest rezultat crea o problemă serioasă, și nu numai din punctul de vedere al prestigiului: starea economiei se degrada de la o zi la alta, iar spre sfârșitul anului inflația a crescut semnificativ, situație creată și de guvernul lui Messner, care a majorat salariile în ideea că trebuie salvată cu orice preț pacea socială. Și cu toate acestea cabinetul era din ce în ce mai puțin popular. Acesta a fost momentul în care Jaruzelski a devenit conștient că, fără a împărți puterea cu opoziția până atunci marginalizată, ieșirea din criză va fi imposibilă¹.

Condițiile economice din ce în ce mai precare puneau OPZZ într-o situație foarte incomodă, pentru că, într-o atare situație, sindicatele ar fi trebuit să adopte o poziție antiguvernamentală. În februarie 1988, guvernul a procedat la o majorare de prețuri drastică, cea mai mare de după instituirea legii marțiale, fiind vorba de creșteri de aproape 40% la alimente, țigări și alcool, respectiv de 60% la benzină², ceea ce a provocat imediat proteste sociale. În aprilie 1988 s-a oprit activitatea la combinatul Nowa Huta și, din nou, la șantierele navale din Gdańsk. Din dorința de a nu se lăsa întrecută de opoziție, OPZZ a organizat la rândul său o grevă la Bydgoszcz. În confruntarea cu grevele, guvernul n-a procedat consecvent. Pe de o parte, față de greviștii din Gdańsk puterea s-a comportat destul de blând, iar pe de altă parte, la Nowa Huta s-a ajuns la pacificarea greviștilor prin utilizarea forțelor de miliție, în timp ce șeful MAI, Kiszczak, a început demersurile pentru reintroducerea stării excepționale, fără să se ajungă totuși până acolo³.

Evenimentele din aprilie n-au adus însă nicio schimbare. Opoziția a fost nevoită să conștientizeze faptul că grevele nu înseamnă câtuși de puțin revenirea la efervescența revoluționară și la atmosfera din august 1980⁴. Întrucât ele se limitau la doar 10-20 de întreprinderi, pe la jumătatea anului 1988 puterea a ajuns la concluzia că nu e nevoie de noi inițiative. De aceea, Jaruzelski a continuat negocierile de pe poziții de forță, străduindu-se să-și intensifice contactele cu episcopatul (pentru că tocmai cu Biserica și cu activiștii catolici avea el intenția să organizeze „masa rotundă” – șeful statului a folosit pentru prima dată această sintagmă într-o cuvântare la a VII-a plenară a CC al PZPR), deși Ministerul Afacerilor Interne trăgea încă din luna mai un semnal de alarmă, anunțând că acesta fusese doar un prim val de greve, că activitatea și numărul grupurilor opoziționiste cresc tot mai mult și că un alt val de proteste sociale e mai mult decât probabil, având în vedere faptul că a apărut o nouă generație care nu-și mai amintește de legea marțială și, de aceea, frica este mult mai redusă în rândurile acesteia. Într-un alt document se afirma

1. Mai multe despre importanța referendumului, în Paweł Kowal, *Koniec systemu... (Sfârșitul sistemului...)*, pp. 125-132.

2. Paulina Codogni, *Okrągły stół, czyli polski Rubikon (Masa Rotundă sau Rubiconul polonez)*, Varșovia, 2009, p. 59.

3. Antoni Dudek, *Reglamentowana... (Revoluția...)*, pp. 131-132.

4. Paweł Kowal, *Koniec systemu... (Sfârșitul sistemului...)*, p. 403.

că SB sunt în măsură în cel mai bun caz să limiteze acțiunile opoziției, iar visul despre eliminarea acesteia ca factor politic este pură amăgire¹. Oricum, trebuie să înregistrăm pe de altă parte anumite schimbări la nivelul superior al partidului aflat la putere, de unde au fost eliminați activiștii identificați cu aripa dură a partidului, locul acestora fiind luat de persoane mai dispuse să accepte ideea reformei.

În august 1988, Polonia a cunoscut un nou val de greve care au cuprins de data aceasta toată Silezia și litoralul baltic. Cu această ocazie, structurile „Solidarității” au fost mult mai bine pregătite, mult mai vizibile, iar prioritatea absolută printr revindicările greviștilor era a doua legalizare a „S”. În plus, printre celelalte revendicări, tot mai des revenea cerința restructurării organelor administrației locale a țării, cu consolidarea poziției consiliilor locale. Autoritățile erau cu deosebire neliniștite din cauză că toate aceste greve erau organizate de structurile tot mai vizibile ale „Solidarității”. Mai mult chiar, odată cu schimbul de generații, printre activiști SB remarcăm creșterea evidentă a tendințelor radicale. Astfel, dacă Wałęsa și cei din jurul lui subliniau de doi ani necesitatea dialogului cu tabăra guvernamentală, tinerii activiști erau mult mai puțin dispuși la compromisuri. Pentru mulți dintre aceștia, convorbirile cu guvernul nu puteau avea drept subiect decât „capitularea fără condiții” a comuniștilor și în niciun caz împărțirea puterii².

În această situație, generalul Jaruzelski s-a hotărât să efectueze o schimbare politică importantă. La ședința din 21 august 1988, Biroul Politic al CC al PZPR și-a declarat pentru prima dată sprijinul pentru ideea unor negocieri cu Wałęsa în vederea reintrării în legalitate a „Solidarității”, dar excluzând în același timp în mod explicit varianta utilizării forței. La rândul lor, în scrisoarea remisă în mâinile conducerii PZPR, liderii „Solidarității” subliniau tot în mod explicit că reintrarea în legalitate a sindicatului este o condiție *sine qua non*, alături de dreptul de a înființa cluburi și asociații politice. În același timp, problema reformei economice (care era prioritatea guvernului) era tratată cu multă rezervă.

Pe 26 august 1988, în cadrul unei emisiuni televizate, Kiszczak anunța (deși nu sub forma unei decizii, ci a unei propuneri) convocarea Mesei Rotunde. Întrucât însă această idee fusese comunicată în ajunul unei ședințe a CC al PZPR, mulți dintre membrii de partid nu și-au ascuns profunda iritare față de această decizie a conducerii care îi pune în fața unor acțiuni deja întreprinse. Faptul că șeful MAI are de gând să discute cu Wałęsa, despre care în ultimii șapte ani membrii PZPR puteau afla că nu e decât o „persoană privată”, constituia un șoc. Nu încăpea îndoială că discuțiile cu opoziția, pe care în urmă cu abia o lună de zile Kiszczak o amenința cu sancțiuni, erau o concesie evidentă a puterii, dacă nu chiar un eșec propagandistic. Dar punându-l pe Kiszczak în fruntea echipei de negociatori, Jaruzelski intenționase tocmai să-i liniștească pe acei tovarăși care s-ar fi temut că niște negociatori mai elastici (spre exemplu, Ciosek sau Barcikowski) s-ar fi putut arăta prea îngăduitori³.

În cele din urmă, pe 31 august, într-o vilă a MAI de pe strada Zawrat din Varșovia, a avut loc întâlnirea dintre Wałęsa și Kiszczak, la care au luat parte de asemenea episcopul Jerzy Dąbrowski și Stanisław Ciosek. Condițiile părții guvernamentale au rămas în continuare rigide. Convorbirile Mesei Rotunde ar fi urmat să aibă loc fără garanția legalizării „Solidarității”, principiul potrivit căruia într-o întreprindere nu poate funcționa decât un singur sindicat rămânând inviolabil. Condiția prealabilă a discuțiilor pregătitoare pentru Masa Rotundă era oprirea acțiunilor greviste, ceea ce expunea autoritatea lui Wałęsa unui mare pericol: nu existau niciun fel de garanții că partea guvernamentală nu ar accepta

1. Antoni Dudek, *Reglamentowana... (Revoluția...)*, pp. 143-144.

2. Mai multe pe această temă în Paweł Kowal, *Koniec systemu... (Sfârșitul sistemului...)*, pp. 368-374.

3. Antoni Dudek, *Reglamentowana... (Revoluția...)*, pp. 170-172.

aceste discuții exclusiv din considerente tactice și că, după ce grevele ar fi încetat, guvernul își va respecta promisiunile. Cu toate acestea, după o serie de ezitări, Wałęsa și-a asumat riscul și – în pofida atitudinii clare a unei părți dintre apropiații săi – a făcut apelul la încetarea grevelor¹.

Inițial, aceasta a părut o greșeală. Autoritățile și-au radicalizat poziția, respingând cererea ca „S” să reentre în legalitate înainte de începerea convorbirilor și legând nemijlocit negocierile pe această temă de problemele economice, iar sub presiunea OPZZ ele au rămas inflexibile în legătură cu principiul „un singur sindicat într-o întreprindere”. Poziția dură a guvernanților se explica în primul rând prin împotrivirea majorității celor din aparatul de partid față de orice convorbiri cu opoziția. Încă de la începutul lunii septembrie, în cadrul unei teleconferințe cu șefii Oficiilor Regionale ale Afacerilor Interne, Kiszczak liniștea spiritele, spunând că negocierile cu opoziția nu vor duce în niciun caz la legalizarea „S”, scopul acțiunilor sale fiind spargerea opoziției prin „despărțirea lui Wałęsa de extremiști și alipirea acestora la grupările pragmatice [...] ale clerului”².

Tactica autorităților primejduia autoritatea lui Wałęsa și-i submina poziția de lider al opoziției. Adversarii lui (Gwiazda, Jurczyk, Rulewski și alții) puteau argumenta că – așa cum presupuneau încă de la început – convorbirile cu autoritățile statului sunt o greșeală, deciziile pe care le ia Wałęsa încălcând recomandările explicite ale KKW (Krajkowa Komisja Wykonawca – Comisia Executivă Națională) a NSZZ „Solidarność”, iar rezultatele fiind nule, de vreme ce în comunicatul final al întâlnirii de la Magdalenka a celor două părți din 15-16 septembrie nu era prevăzută nici măcar la nivel declarativ legalizarea „Solidarității”³.

Probleme existau de altfel și în tabăra puterii. Jaruzelski nu putea fi sigur de aliații săi. La Magdalenka, reprezentantul Partidului Democrat (*Stronnictwo Demokratyczne* – SD) Jan Janowski a declarat că legalizarea „Solidarității” este o condiție pentru continuarea convorbirilor⁴. La rândul său, președintele OPZZ, Miodowicz, ofensat de înăbușirea grevelor din aprilie, repeta întruna că, deși este membru al Biroului Politic al CC al PZPR, se simte în primul rând sindicalist. Pe 19 septembrie 1988, premierul Messner a demisionat. Cauza oficială a demisiei era „starea precară a sănătății”, dar cea reală era fără îndoială revolta deschisă a deputaților PZPR împotriva șefului guvernului, revoltă care nu era neapărat „sugerată” de Jaruzelski, deși realitatea e că generalul avea deja pregătit un candidat pentru funcția de premier. Aducerea la vârful puterii a lui M.F. Rakowski, care în rândul nomenclaturii de partid era considerat drept liberal, era fără îndoială în asentimentul majorității membrilor PZPR, dar acest lucru demonstrează cu toată puterea că în sânul partidului există un conflict, iar acest conflict va influența grav desfășurarea ulterioară a evenimentelor.

Dar venirea la putere a lui Rakowski nu a însemnat practic accelerarea convorbirilor cu opoziția. Dimpotrivă. Faptul că i-a fost încredințată misiunea formării unui nou guvern nu trezea niciun fel de entuziasm în rândul populației, care interpreta această manevră ca încă o reglare de conturi la vârful puterii. La vremea respectivă, Rakowski era mai degrabă ostil convorbirilor și adept al scenariului liberalizării economice, ignorând total opoziția politică.

1. Paulina Codogni, *Wybory czerwcowe 1989 r. – u progu przemiany ustrojowej (Alegerile din iunie 1989 – în pragul schimbării de regim)*, Varșovia, 2012, p. 34.
2. Krzysztof Dubiński, *Okrągły Stół (Masa Rotundă)*, Varșovia, 1999, p. 53.
3. Andrzej Friszke, „Okrągły Stół. Geneza i przebieg” („Masa Rotundă. Geneza și desfășurarea”), în *1986-1989 – sfârșitul sistemului*, materialele conferinței internaționale, Miedzeszyn 21-23 octombrie 1999, vol. 1, p. 89.
4. Antoni Dudek, *Reglamentowana... (Revoluția...)*, pp. 179-180.

Guvernul Rakowski a anunțat un „plan de consolidare a economiei naționale” care acționa pe patru direcții: eliminarea oricăror obstacole și promovarea unei economii active; exploatarea eficientă a resurselor; întărirea monedei naționale și echilibrarea bilanțului economic; deschiderea spre lume și depășirea obstacolelor generate de îndatorare. Era o încercare de a schimba radical situația în economie. Legea activității economice din 23 decembrie 1988, denumită curent „Legea Wilczek” (după numele ministrului Industriei de atunci), a adus schimbări cu caracter revoluționar și până în ziua de azi este considerată de numeroși economiști drept legea care a adus, la vremea respectivă, cea mai mare libertate de acțiune în domeniul economic pentru întreprinzătorii polonezi. Noua lege acorda într-adevăr foarte multă libertate activităților economice, reducând la numai 11 domenii obligația de a obține autorizația sau concesiunea de funcționare¹. Această lege, coroborată cu cea referitoare la activitatea economică prin participarea unor întreprinzători străini și cu noua lege a devizelor și a activităților bancare, a adus schimbări economice revoluționare, desființând numeroasele tabuuri legate de structura proprietății, de sistemul de concesiuni și de circulația valutelor străine. În același timp a fost menținută raționalizarea, nu a fost liberalizat cursul dolarului și nu au existat reguli stricte de aplicare a criteriilor bugetare pentru întreprinderile de stat².

Măsurile guvernului Rakowski, deși curajoase în ruptura pe care o înfăptuiau față de regulile fundamentale ale economiei planificate de la centru, n-au putut stopa decăderea economică. Au fost într-adevăr puse în mișcare rezerve imense de energie în inițiativa economică, până acum înăbușită de stat, dar în același timp s-a declanșat și procesul de acaparare pe scară largă a întreprinderilor aflate în proprietatea statului, a lichidităților și a bunurilor acestora de către aparatul de partid și cadrele de conducere. Acest fenomen era facilitat de o prevedere legală („Despre unele condiții ale consolidării economiei naționale”) care dădea posibilitatea persoanelor private de a lua în folosință avuția națională prin arendare, închiriere sau participare la o întreprindere cu capital mixt. După cum rezultă din datele Procuraturii Generale de la sfârșitul anului 1989, în acest fel au apărut cel puțin 1.593 de așa-numite societăți nomenclaturiste care au îmbogățit aparatul superior și mediu al puterii din domeniul industriei³. Aceste evaluări erau oricum sub cifrele reale, pentru că nu erau avute în vedere firmele înființate de rudele directorilor de întreprinderi. Acest proces era observat cu indignare nu numai de opoziție, ci și de o bună parte din efectivul aripilor dure a partidului, care îl includea și pe principalul general Jaruzelski, ce n-a ezitat să-l numească gangsterism⁴, dar fenomenul n-a putut fi oprit⁵.

Dușmanul numărul unu al planului lui Rakowski a fost Miodowicz. Șeful OPZZ considera, și pe bună dreptate, că acesta nu reprezintă numai o îndepărtare de la ideologia oficială, ci că el impune și lichidarea întreprinderilor nerentabile⁶. Controversa dintre

1. Antoni Dudek, *Reglamentowana... (Revoluția...)*, p. 187.

2. Maciej Bałtowski, Maciej Miszewski, *Transformacja gospodarcza w Polsce (Transformarea economică în Polonia)*, Varșovia, 2006, p. 144.

3. Antoni Dudek, *Reglamentowana... (Revoluția...)*, p. 189.

4. *Ibidem*, p. 197.

5. Mai pe larg despre procesul de împrăștiere a nomenclaturii, vezi Jan Kofman, Wojciech Roszkowski, *Transformacja i postkomunizm (Transformarea și postcomunismul)*, pp. 179-185; Antoni Dudek, *Reglamentowana... (Revoluția...)*, pp. 193-197.

6. Încă din luna noiembrie, Rakowski depusese la judecătoria o cerere de bancrută pentru Șantierul Naval Gdańsk, ceea ce a provocat indignarea sinceră a tuturor celor care lucrau acolo și un atac virulent din partea opoziției care-i reproșa premierului că măsurile lui sunt motivate politic, și nu economic.

Rakowski și Miodowicz, de partea premierului fiind în principiu adepții dialogului cu „Solidaritatea”, iar de partea șefului OPZZ durii din partid, ar fi trebuit să ducă, teoretic, la o deschidere mai mare a taberei premierului față de sindicat. În toamna anului 1988 lucrurile n-au evoluat însă așa: autoritățile au devenit iarăși rigide în timpul negocierilor față de componența delegației opoziției la Masa Rotundă. Dezacordul în legătură cu participarea la negocieri a unor activiști ca Jacek Kuroń, Michnik sau Onyszkiewicz au dus la un impas. La începutul lunii noiembrie, Jaruzelski a propus ca masa deja pregătită să fie demontată și aceasta a și fost dusă într-un depozit.

Nu se știe cât ar fi trebuit să mai aștepte populația schimbările dacă n-ar fi fost o inițiativă neașteptată a lui Miodowicz. Simțind că linia politică a lui Rakowski este ireconciliabilă cu interesele OPZZ și având în față spectrul eșecului în dialogul cu „Solidaritatea”, el s-a hotărât să-l „distrugă mediatic” pe Wałęsa. Fiind convins de propria-i superioritate intelectuală față de liderul „S”, el s-a hotărât să obțină de la Jaruzelski acordul pentru o dezbatere televizată cu Wałęsa. Planul lui Miodowicz era străveziu. Victoria lui în această dezbatere ar fi întărit poziția OPZZ în detrimentul „Solidarității”, care, în aceste condiții, n-ar mai fi contat. Aceasta ar fi permis apoi blocarea reformelor introduse de Rakowski, iar într-o perspectivă mai îndelungată ar fi însemnat creșterea influenței adversarilor schimbării în RPP. În același timp, câștigarea dezbaterii televizate i-ar fi oferit lui Miodowicz șansa de a ocupa poziția de lider autoritar al aripii conservatoare a PZPR și, de ce nu, de a-i smulge lui Jaruzelski funcția de prim-secretar.

Planul lui Miodowicz nu era pe gustul conducerii PZPR, cel mai ferm adversar al acestei idei fiind Rakowski. Contraargumentul suprem era temerea că până și simpla apariție a lui Wałęsa la televizor ar duce la o consolidare a poziției lui. Cu toate acestea, Jaruzelski s-a exprimat în favoarea publicării planului dezbaterii în ziarul partidului, *Trybuna Ludu* (*Tribuna Poporului*), și a difuzării acesteia în direct la televiziune¹.

Pe 30 noiembrie, Miodowicz, care în discuțiile din cadrul conducerii partidului amenința că o să-l facă praf pe Wałęsa „pentru că-i un prost”, a suferit o înfrângere jalnică. Wałęsa a apărut în studioul TV perfect pregătit și, apărând principiul pluralismului sindical, nu numai că a câștigat fără drept de apel dezbateră, dar a și demolat rezultatul unor ani întregi de trudă a propagandiștilor RPP care-l prezentau pe șeful „S” ca pe un scandalagiu iresponsabil. Wałęsa a apărut ca un politician moderat și – ceea ce era mai rău pentru autorități – care dispune de o viziune alternativă pentru Polonia, în puternic contrast cu puterea care nu propunea niciun fel de soluții². Așa încât, pe bună dreptate, după dezbatere Kiszczak ar fi spus că „precedentul statu-quo între putere și opoziție a fost pierdut”³.

Situația autorităților s-a degradat și mai mult în urma unei vizite reușite a lui Wałęsa la Paris, unde, într-o ambianță festivă, s-a întâlnit cu președintele François Mitterrand, ceea ce i-a consolidat poziția în fața opiniei publice internaționale⁴. Având în vedere părerea dezastruoasă pe care o avea populația în legătură cu situația economică a Poloniei și prăbușirea moralului în sânul membrilor PZPR (opiniile membrilor de rând ai partidului erau în deplin acord cu sentimentul general al populației), având de achitat în perspectivă o datorie uriașă și confruntându-se cu un val din ce în ce mai mare de demisii din rândul serviciilor în uniformă, conducerea partidului și a guvernului (Jaruzelski, Kiszczak, Rakowski)

1. Paulina Codogni, *Okrągły stół... (Masa Rotundă...)*, pp. 155-156.

2. Andrzej Friszke, *Rok 1989 (Anul 1989)*, Varșovia, 2009, p. 79.

3. Antoni Dudek, *Reglamentowana... (Revoluția...)*, p. 219.

4. Paulina Codogni, *Okrągły stół... (Masa Rotundă...)*, p. 159.

s-a hotărât în sfârșit să înceapă pregătirile pentru Masa Rotundă. Pe lângă necesitatea achitării datoriei externe, o problemă gravă rămânea prăbușirea întregului sistem economic al țării, ceea ce provoca un nou val de greve (care au început în decembrie 1988). În fruntea lor apăreau tot mai des comitete asupra cărora Wałęsa nu avea nicio putere, uneori ele fiind inspirate de „Solidaritatea Luptătoare”, alții de KPN, organizații care nu erau dispuse la dialog cu partidul de guvernământ în legătură cu împărțirea puterii, ci în cel mai bun caz în legătură cu capitularea regimului. În tabăra puterii creștea astfel temerea că, simțind în ceafă răsuflarea radicalilor, Wałęsa va fi obligat să accepte o parte din revendicările lor, radicalizându-și astfel discursul și pretinzând și mai multe concesii pe lângă legalizarea „S”.

Teoretic, ultima carte pe care autoritățile o mai aveau la dispoziție era URSS. Dar și aceasta, în cazul cel mai fericit, rămânea nesigură și nici măcar nu era vorba doar de imposibilitatea de a obține un ajutor economic. Există multe motive să credem că, intrând într-un joc a cărui miză era menținerea URSS, Gorbaciov era dispus să facă multe concesii pentru a asigura pacea în Polonia. Kremlinul începuse deja să trimită semnale care vădeau dorința de a stabili contacte mai strânse cu Lech Wałęsa și colaboratorii săi cei mai apropiați. Încă din vara anului 1988 redacția revistei *Literaturnaia Gazeta* i-ar fi propus lui Wałęsa un interviu, de asemenea de cel puțin două ori s-a încercat organizarea unei întâlniri la Moscova cu Adam Michnik și tot în același scop a făcut o călătorie la Moscova și Andrzej Wajda ca reprezentant al opoziției. La sfârșitul lunii decembrie 1988 a făcut o călătorie în URSS șeful Comitetului Radio Jerzy Urban, care s-a plâns cadrelor PCUS de atitudinea lor ambiguă. Tăcerea elocventă cu care acestea l-au tratat trebuia să fie interpretată de Jaruzelski ca o sugestie că soarta lui politică viitoare nu este deloc sigură, iar Moscova, în măsura în care va obține asigurări din partea opoziției că, dacă va ajunge la guvernare, RPP nu va întreprinde acțiuni de natură să compromită statu-quo-ul în Europa, i-ar putea mulțumi generalului pentru efortul depus, renunțând complet la serviciile PZPR¹.

În aceste condiții, a X-a plenară a CC din decembrie 1988 și ianuarie 1989 s-a încheiat cu succesul lui Jaruzelski. Dar el n-a fost obținut așa de ușor – a existat un moment critic în care generalul Jaruzelski, Kiszczak, Siwicki și premierul Rakowski au amenințat cu demisia. Așa încât a X-a plenară s-a declarat de acord cu pluralismul ideologic care urma să se manifeste prin libertatea de a înființa asociații și sindicate (punctul cel mai sensibil pentru „S”). Din hotărârile plenarei rezulta de asemenea explicit că PZPR vede posibilă o „opoziție constructivă” care să activeze în Seimul următor².

Cu probleme se confrunta însă și opoziția. Având în vedere disputa legată de componența delegației la negocieri și avântul pe care-l luaseră radicalii, colaboratorii lui Wałęsa au hotărât în cele din urmă să-și instituționalizeze activitatea, transformându-se în decembrie 1988 în Comitetul Cetățenesc (*Komitet Obywatelski* – KO) care funcționa pe lângă președintele NSZZ „S”, Lech Wałęsa. Lider informal al acestuia a devenit Bronisław Geremek, iar secretar Henryk Wujec³. Încă de la început, linia lui Wałęsa a fost puternic atacată atât de grupările radicale, cât și de Grupul de lucru (*Grupa Robocza*) al lui Andrzej Gwiazda, cărora li s-au alăturat și unii dintre activiștii fostelor KOR, respectiv ROPCIO. Motivele atacurilor erau dintre cele mai diferite (de la dezacordul legat de ideea generală

1. Antoni Dudek, *Reglamentowana... (Revoluția...)*, pp. 237-240.

2. Paweł Kowal, *Koniec systemu... (Sfârșitul sistemului...)*, pp. 444-449.

3. Wojciech Roszkowski, *Najnowsza historia Polski... (Istoria recentă a Poloniei...)*, p. 99.

a convorbirilor pe tema participării la guvernare alături de „roșii” până la componența delegației). Wałęsa n-a încercat să poarte discuții în vederea solidarizării întregii opoziții. Din acest motiv, acțiunile sale urmau să creeze „legenda neagră” a Mesei Rotunde ca mașinațiune a elitelor sub conducerea SB.

Concomitent cu aceste evenimente, reprezentanții puterii și ai conducerii NSZZ „S”, beneficiind de coparticiparea mediatorilor din partea Bisericii, au început în ianuarie 1989 o serie de negocieri legate de forma definitivă a Mesei Rotunde. Ședințele acestor negocieri se desfășurau cu ușile închise în localitatea Magdalenka de lângă Varșovia; opinia publică nefiind informată despre mersul negocierilor, au început să apară foarte repede comentarii răutăcioase, mai ales din cauză că activiștii sindicali de rând reacționau alergic la orice manevre secrete și care nu erau aprobate în mod democratic. Suspiciunile sindicaliștilor nu erau câtuși de puțin gratuite: „în spatele ușilor închise” aveau loc negocieri deosebit de importante, dar legenda care s-a perpetuat până astăzi, potrivit căreia elitele „au trădat”, este în cel mai bun caz o mare exagerare.

Inițial, premierul Rakowski era ferm împotriva convorbirilor cu opoziția, dar în cele din urmă și-a schimbat atitudinea, dând de înțeles în mod explicit că îl interesează în primul rând participarea „S” la luarea deciziilor hotărâri de natură economică. După părerea lui, „democratizarea” trebuia să fie nu rezultatul imediat al Mesei Rotunde, ci consecința unui proces politic pe care aceasta urma să-l deblocheze. Premierul nu ascundea faptul (și, în lumina anumitor evaluări, amenințarea era deliberată) că o barieră de netrecut în calea negocierilor o constituie interesele armatei și ale MAI, care trebuie excluse de la negocieri, întrucât „nimeni nu poate controla reacțiile lor”, și cerea ca reintrarea în legalitate a „S” să nu aibă loc decât peste doi ani. De asemenea, puterea se străduia să-și ia niște măsuri de siguranță în cazul unui rezultat neprevăzut al Mesei Rotunde, stabilind încă de pe acum, la Magdalenka, elementele care ar prejudicia rezultatul final. Astfel, Stanisław Ciosek a propus proiecte concrete cu numărul de locuri de care ar dispune opoziția în viitorul Seim, a propus ca „S” să sprijine un candidat comun la președinție (care să fie, evident, Jaruzelski) etc. Ceea ce șoca însă cel mai mult era încercarea de a negocia un „final” anume, în cadrul căruia „Solidaritatea” să acționeze alături de partidul de guvernământ pentru redresarea RPP, ceea ce însemna printre altele ca PZPR și „S” să candideze pe liste comune la viitoarele alegeri. Reprezentanții opoziției au respins aceste propuneri, fiind totuși în principiu de acord că Masa Rotundă nu va instaura democrația în Polonia dintr-odată. De asemenea, ca soluție provizorie, opoziția era dispusă să accepte reglementări speciale referitoare la distribuirea mandatelor în Seim sau la procedura alegerii președintelui. O condiție *sine qua non* rămânea legalizarea „Solidarității” înainte de alegerile legislative. În fața recrudescenței mișcărilor greviste, autorităților nu le mai rămânea decât să ia notă de poziția „S”¹.

Masa Rotundă

Luni, 6 februarie 1989, la ora 14:20, în Palatul Namiestnikowski au început lucrările Mesei Rotunde. Încă de pe atunci, acest eveniment a fost numit „Rubiconul polonez” – sintagma fiind utilizată atât în declarațiile oficiale, cât și în discuțiile informale. Toți participanții

1. Cf. Paulina Codogni, *Okrągły stół... (Masa Rotundă...)*, pp. 165-166.

la lucrări își dădeau seama că au loc evenimente care vor schimba situația nu numai în RPP, ci în tot blocul sovietic. Acordul dintre putere și opoziție – pentru că scopul convocării Mesei Rotunde era tocmai elaborarea unui punct de vedere comun – era desigur posibil doar între anumite limite. Iar aceste limite le conștientizau fără îndoială mai ales cei de la putere, dar și opoziția își dădea seama că n-are cum să-și realizeze toate dezideratele. Punctul care nu putea fi supus sub nicio formă negocierii se referea la vasalitatea statului de pe Vistula față de Kremlin. Toate celelalte, inclusiv principiile generale ale politicii economice, puteau constitui teme de discuții.

Lucrările Mesei Rotunde erau urmărite cu multă atenție de mass-media din țară (potrivit unor calcule, în afară de relatările cotidiene asupra lucrărilor, au fost organizate 177 de conferințe de presă), dar și peste hotare, mai ales în țările blocului comunist. Interesul populației din aceste țări față de evenimentele din Polonia era destul de mare.

Mass-media au transmis imaginea unei Mese Rotunde (masa în sine a fost făcută special pentru această ocazie la fabrica de mobilă din Henryków) în jurul căreia au luat loc reprezentanții celor două părți: guvernul și opoziția. De fapt, nici echipa guvernamentală, nici cea a opoziției nu erau monolitice. Aceasta din urmă era constituită numai din reprezentanții câtorva dintre grupările ostile sistemului comunist, iar din această cauză mandatul echipei de a reprezenta întreaga populație a fost în mod repetat și în diferite feluri contestat încă din timpul lucrărilor, ceea ce a dus chiar și la contestarea ideii în sine de Masă Rotundă, ca asociere a comuniștilor cu o parte nereprezentativă a opoziției.

Principala piesă de mobilier concepută pentru negocieri n-a fost folosită decât de două ori: la inaugurarea și la închiderea lucrărilor. Discuțiile propriu-zise au avut loc pe grupuri de lucru mai mici: acestea purtau denumirea de „mese”, iar subgrupurile erau denumite „măsuțe”. La întâlnirea din 6 februarie au participat 26 de reprezentanți ai puterii și 26 de reprezentanți ai opoziției, dar în total din partea coaliției guvernamentale au luat parte 344 de persoane, iar din partea opoziției 245 de persoane, ajutate de 14 asistenți și 24 de persoane responsabile cu partea tehnică (poligrafie sau biroul de presă). La aceștia se adaugă observatorii din partea Bisericii și a altor asociații confesionale¹.

Ambele echipe erau neomogene în ceea ce privește componența lor și, în mod paradoxal, mai fărâmițată era coaliția guvernamentală, nu numai din cauză că se compunea din reprezentanții unor medii diferite care, în condițiile descompunerii tot mai accentuate a puterii comuniste, au început să joace un rol din ce în ce mai independent, dar și din cauza unor animozități personale și din dorința de a face o carieră individuală în acest moment de răscruce al istoriei. Echipa opoziției, poate tocmai din cauză că era compusă din reprezentanții unui număr restrâns de grupări, era mai compactă, cu toate că și printre reprezentanții ei erau vizibile divizări ideologice și tactice.

Această imagine s-a profilat încă din timpul primei ședințe, cea inaugurală, a Mesei Rotunde. Reprezentanții opoziției, cu Lech Wałęsa în frunte, au sosit la Palatul Namiestnikowski cu mai bine de 20 de minute întârziere, dar au venit pe jos în grup compact, însoțiți de uralele și ovațiile locuitorilor Varșoviei, de la clădirea Institutului de Sociologie al Universității Varșoviene, situată nu departe de locul unde s-au desfășurat lucrările. Intrarea în sală a „echipei lui Wałęsa”, așa cum era numită atunci, a lăsat o impresie de unitate și forță – ceea ce le cam lipsea reprezentanților puterii.

Principala sarcină care stătea în fața participanților la Masa Rotundă era elaborarea unui acord în legătură cu soarta viitoare a țării. Și era vorba în primul rând de introducerea

1. Krystyna Trembicka, *Okrągły Stół w Polsce, studium o porozumieniu politycznym (Masa Rotundă din Polonia, studiul unui acord politic)*, Lublin, 2003, pp. 132-137.

pluralismului politic și sindical, găsierea unei formule pentru alegerile parlamentare și prezidențiale (în acest cadru s-a plănuvit formarea unei noi instituții: președintele țării), definirea competențelor nou-aleselor autorități legislative și executive, introducerea unor reprezentanți ai opoziției la nivelul organelor de decizie ale mass-media și, *last but not least*, elaborarea reformelor economice în măsură să scoată țara din criza acută în care se afla.

Opoziția a fost admisă la negocieri în schimbul asumării în comun cu puterea a responsabilității pentru costurile reformei care inevitabil aveau să afecteze mari segmente ale populației. Comuniștii se străduiau să cedeze cât mai puțin din puterea reală, aruncând în același timp maximum de responsabilitate pentru deciziile nepopulare pe umerii opoziției. Fruntașii acesteia, conștienți de pericol, încercau să se opună în toate modurile posibile, dar din diferite motive nu reușeau întotdeauna (trebuie să menționăm aici în primul rând temerile legate de reacția URSS). Retrospectiv, se vede clar că acest tip de inhibiții s-a ivit destul de des, ducând la concesii uneori greu de înțeles din partea opoziției. Să nu uităm totuși că tot ceea ce știm acum despre acele momente (mai ales faptul că prăbușirea sistemului comunist din Europa Centrală și de Est era un fenomen inevitabil și iminent), pentru actorii evenimentelor de atunci nu era deloc clar. De obicei se considera că tot ceea ce se poate obține este o anumită formă de autonomie, după lichidarea unora dintre cele mai dureroase consecințe ale transpunerii teoriei comuniste în practică: cenzura, sincopele economice și domnia partidului unic, PZPR. Ceva mai bine orientați poate în evenimentele care se desfășurau în regiune erau reprezentanții părții guvernamentale care, în pofida veștilor deloc încurajatoare pentru ei primite de la Moscova și din alte capitale ale blocului sovietic, profitau oricum de avantajul accesului la informație. În mod direct sau indirect, în repetate rânduri a fost invocat pericolul intervenției sovietice care nu era real în acel moment, lucru foarte evident pentru Jaruzelski. Dar, utilizând cu abilitate această sperietoare imaginară, puterea a reușit să smulgă opoziției anumite concesii, obligând-o la o atitudine mai flexibilă în timpul negocierilor.

Au existat de asemenea temeri față de reacția aripii dure din PZPR. Bronisław Geremek caracteriza acest lucru în felul următor: „Deciziile care se profilează în acest moment din lucrările Mesei Rotunde sunt deocamdată inimaginabile pentru aparatul puterii. Consecințele acestor hotărâri abia au intrat în analiza aparatului puterii și ele pot provoca revolta acestuia”¹.

Avantajul rezultat din incertitudinea privind reacția Kremlinului și a aripii dure era totuși contrabalansat de lipsa evidentă de unitate a părții guvernamentale. „Echipa lui Wałęsa” era destul de compactă, cu o ierarhie relativ clară și nu era sfâșiată de conflicte interne. De aceea, ea a reușit în repetate rânduri să exploateze în favoarea ei disensiunile din tabăra adversă. Cu alte cuvinte, atuurile deținute de cele două părți se echilibrău până la un anumit punct, ceea ce făcea posibile negocieri de pe poziții de egalitate.

De câteva ori în cursul celor două luni de lucrări s-a ajuns la concluzia că elaborarea unei platforme comune pe anumite probleme concrete este aproape imposibilă. S-a recurs în aceste cazuri la alte întâlniri la Magdalenka (după cum se spunea în glumă, „femeia care a muncit cel mai mult cu ocazia Mesei Rotunde”²), unde într-un cerc mai restrâns se

1. Paweł Smoleński, *Szermierze Okrągłego Stołu. Zwątpienia i nadzieje (Scrimerii Mesei Rotunde. Îndoieli și speranțe)*, Paris, 1989, p. 32.

2. Krzysztof Dubiński, „Podziemie «okrągłego stołu»” („Dedesubturile «mesei rotunde»”), în *Magdalenka. Transakcja epoki. Notatki z poufnych spotkań Kiszczak-Wałęsa (Magdalenka. Tranzacțiile epocii. Note din cursul întâlnirilor de taină Kiszczak-Wałęsa)*, Varșovia, 1990, p. 3.

hotăra cum trebuie procedat în continuare. Astfel, actorii principali ai evenimentelor puneau într-o anumită măsură sub semnul întrebării transparența Mesei Rotunde, dar tocmai în acest mod s-a putut evita sistarea negocierilor – un pericol, se pare, foarte real.

Din ceea ce știm în momentul actual despre lucrările Mesei Rotunde și despre evenimentele conexe acestea rezultă că nu era vorba, așa cum frecvent au fost prezentate lucrurile mai târziu, doar de un scenariu care avea menirea de a legitima deciziile luate anterior într-un cerc restrâns. Dacă ar fi fost așa, lucrările ar fi avut probabil un curs diferit, mult mai puțin agitat, și s-ar fi încheiat cu un rezultat mai puțin satisfăcător pentru opoziție. Dar în acest interval de două luni de convorbiri s-a reușit elaborarea unui larg compromis, care a putut fi acceptat nu numai de cele două părți interesate, ci și de societate. De asemenea, în cazul amintit ar fi existat mai puțină spontaneitate în intervențiile fiecărei persoane în parte.

Încă de la prima ședință, cea din 6 februarie, s-a ajuns la luări de poziție neprevăzute din partea coaliției de guvernământ. După cuvântul de deschidere al generalului Czesław Kiszczak, a cerut brusc cuvântul avocatul Władysław Siła-Nowicki (care a apărut printre participanți la propunerea lui Kiszczak; el era la vremea respectivă membru al Consiliului Consultativ de pe lângă președintele Consiliului de Stat, generalul Jaruzelski), iar acesta a cerut să se păstreze un minut de reculegere în onoarea preoților Stefan Niedzielak și Stanisław Suchowolec, asasinați în ianuarie 1989 de către „făptași necunoscuți”. Cei prezenți au fost de acord cu această propunere, dar fragmentul a fost tăiat din materialul televizat¹.

După Siła-Nowicki a vorbit Wałęsa, iar după el președintele OPZZ, Miodowicz, care de asemenea i-a surprins pe participanți rostind o cuvântare prin care își propunea să sublinieze poziția sa independentă. El a încălcat în plus și un tabu pentru ambele părți, cerând alegeri absolut libere. Miodowicz a mai spus: „Suntem de părere ca apropiatele alegeri pentru Seim să se desfășoare în mod democratic. Nu avem motive să jucăm cu cărți măsulate. Suntem pentru o luptă electorală deschisă, loială. Dorim o luptă corectă pentru mandate între reprezentanții diferitelor interese și rațiuni. Iar pentru a asigura libertatea exprimării opiniilor, ne declarăm în favoarea eliminării cenzurii. Cu alte cuvinte, suntem pentru libertatea cuvântului și pentru transparență”². Programul schițat aici de Miodowicz, unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai taberei guvernamentale, mergea mai departe decât cele mai radicale intenții ale taberei opoziției.

Interesant e faptul că discursul lui Miodowicz a primit imediat replica lui Jerzy Turowicz din partea opoziției: acesta sublinia că existența cenzurii este motivată. Au mai vorbit apoi câteva persoane pentru ca, aproape de sfârșit, să ia din nou cuvântul Siła-Nowicki, care cerea să fie acceptați la lucrări și reprezentanții altor curente ale opoziției, să fie eliminată cenzura preventivă și sugera în același timp ca o anumită formă de „responsabilitate strict juridică” pentru cuvântul scris să fie totuși păstrată³. La sfârșitul părții oficiale a primei zile de lucrări a fost supus la vot viitorul orar al lucrărilor, așa cum fuseseră ele programate pe mese și măsute.

Echipele de negociatori au fost împărțite în trei grupuri sau mese: pe probleme de reforme politice, de reforme economice și de pluralism sindical. Întrucât domeniul tematic al convorbirilor era destul de larg, s-a operat și o împărțire pe teme mai concrete. În cadrul echipei care se ocupa de reformele politice s-au creat patru subgrupuri pe probleme de:

1. Paulina Codogni, *Okrągły stół... (Masa Rotundă...)*, p. 176.

2. *Ibidem*, p. 177.

3. *Ibidem*, p. 179.

mass-media (subgrupul a efectuat cinci ședințe de lucru), tineret (cinci ședințe), reforme juridice și aplicarea justiției (nouă ședințe), respectiv asociații și autonomie locală (aici a fost vorba de fapt de două echipe separate care au desfășurat în total șapte ședințe de lucru). Masa pe probleme economice s-a divizat în șase subgrupuri: minerit (zece întâlniri), agricultură (cinci), politica de locuințe (patru), sănătate (cinci), poluare (opt), știință și educație (patru). Grupul pe probleme de pluralism sindical nu s-a divizat în alte subgrupuri. În cadrul măsurilor au fost constituite în plus 11 echipe de lucru care se ocupau de pregătirea documentelor și a propunerilor de soluții pentru fiecare temă în parte¹.

La majoritatea grupurilor și subgrupurilor, lucrările se desfășurau cu destulă eficiență, dar la temele cele mai importante se constatau adeseori diferențe de opinii serioase nu numai între reprezentanții părții guvernamentale și cei ai opoziției, ci și în interiorul grupului format de reprezentanții guvernului. Una dintre problemele cele mai importante și urgente era scoaterea din ilegalitate a „Solidarității”, lucru care era în legătură cu alte două chestiuni. În primul rând se punea întrebarea dacă acest sindicat ar trebui să reentre în legalitate sau dacă n-ar fi mai bine să fie înregistrat ca sindicat nou. În prima situație apăsarea problema retrocedării bunurilor materiale confiscate și acaparate de comuniști în timpul legii marțiale; această problemă nu s-ar mai fi pus dacă ar fi fost înființată ca sindicat nou o altă „Solidaritatea”, care să nu fie formal continuatoarea precedentului sindicat care purtase aceeași denumire. O altă chestiune controversată era principiul propus de OPZZ: „O singură întreprindere, un singur sindicat”, ceea ce reducea considerabil posibilitatea pluralismului în acest domeniu.

Încă o problemă care suscita controverse în cadrul lucrărilor mesei pe probleme de pluralism sindical o constituia recompensarea morală și financiară a persoanelor supuse unor forme de represiune (spre exemplu, prin desfacerea contractului de muncă) în perioada legii marțiale și după aceea pentru participare la acțiunile „Solidarității”. Partea guvernamentală nu era înclinată să meargă prea departe cu concesiile, întrucât recompensele pe scară mai largă ar fi pus sub semnul întrebării „justețea” deciziei de a institui legea marțială. În cele din urmă s-a ajuns la o înțelegere în sensul că fiecare caz va fi analizat separat, după ce persoanele interesate vor fi depus o cerere de reangajare la vechiul loc de muncă².

În urma negocierilor au fost respinse de asemenea revendicările OPZZ; pe de altă parte, autoritățile n-au fost de acord cu reintrarea „Solidarității” în legalitate, rămânând să fie creat un nou sindicat care să fie înscris legal (deși nu s-a decis dacă lucrătorii din întreprinderile subordonate MAN sau MAI pot adera la acest sindicat – problema a fost lăsată „pe mai târziu”), lucru care s-a și realizat imediat după încheierea lucrărilor Mesei Rotunde.

Cele mai importante negocieri s-au desfășurat însă la masa reformelor politice, care și-a început lucrările pe 10 februarie. Încă înainte de începerea acestora, ambele părți căzuseră de acord ca principalele teme de negociere să fie alegerile parlamentare (există deja un acord cu opoziția în sensul că nu vor fi alegeri pe deplin democratice), inclusiv pentru nou-creatul Senat, apoi crearea instituției președintelui țării și stabilirea competențelor organelor nou-create.

Sistemul electoral hotărât aici urma să fie aplicat o singură dată, doar în această ocazie, urmând să fie schimbat de noul parlament. Rămânea deschisă problema distribuirii locurilor în Seim și Senat. Grupul opoziției a propus un raport al distribuirii de 60:40 în favoarea puterii (adică 60% din locuri să fie rezervate grupurilor puterii, iar 40% să fie atribuite pe baza voturilor liber exprimate), dar nu s-a reușit obținerea unui acord pe aceste cifre.

1. *Ibidem*, p. 180.

2. *Ibidem*, pp. 201-202.

Negocierile au intrat în impas¹. Ca să se iasă din impas, pe 2 martie a fost organizată prima întâlnire la Magdalenka din timpul desfășurării Mesei Rotunde. Participanții au fost destul de numeroși; au luat parte, spre exemplu, reprezentanții OPZZ (care anterior nu participaseră la convorbirile de la Magdalenka). N-au lipsit nici observatorii din partea Bisericii. Discuțiile au durat nouă ore, ceea ce constituia un record al întâlnirilor de acest gen. Când părea că nu se va putea ajunge la o înțelegere, Aleksander Kwaśniewski a luat inițiativa de a propune ca alegerile pentru Senat să fie absolut libere (inițial se acceptase ideea ca senatorii să fie desemnați de președinte, la propunerea Consiliului Consultativ, a PRON, a OPZZ, a Consiliului Social Arhiepiscopal și a „Solidarității”). Se pare că această variantă nu făcuse obiectul vreunei consultări prealabile, iar inițiativa unei asemenea concesii slăbea statutul opoziției în negocierile pe alte probleme, dar rezultatul a fost că s-a putut ajunge la un compromis care să dea satisfacție tuturor – „echipa lui Lech” s-a declarat de acord cu distribuirea locurilor în Seim în proporția de 65:35, cu alegerea președintelui în Adunarea Națională (ședința comună a celor două camere ale parlamentului) prin majoritate simplă de voturi și cu durata de șase ani a mandatului șefului statului².

Principiile generale fiind stabilite, rămăneau de discutat încă o mulțime de chestiuni de detaliu. Ambele părți au apreciat utilitatea discuțiilor de la Magdalenka, așa încât următoarea întâlnire pe această temă a fost programată tot acolo pe 7 martie. Partea guvernamentală a prezentat un proiect de organizare într-un singur tur de scrutin a alegerilor parlamentare, dar n-a întrunit aprobarea opoziției. A doua zi, pe 8 martie, s-a ajuns totuși la o înțelegere care stipula că alegerile parlamentare se vor desfășura în două tururi de scrutin: pe 4 și pe 18 iunie 1989.

O altă problemă controversată a fost așa-numita „listă națională” a candidaților. Pe această listă urmau să fie înscrși candidați care nu aveau vreo legătură cu circumscripțiile electorale, de aceea ei puteau fi votați pe teritoriul întregii țări. Partea guvernamentală dorea ca pe această listă să figureze candidații propuși de ambele părți prezente la lucrările Mesei Rotunde, dar opoziția nu era de acord cu acest lucru. În cele din urmă s-a stabilit ca pe listă să figureze doar reprezentanții de frunte ai PZPR și ai partidelor-satelit, ca de exemplu Kiszczak, Rakowski și Miodowicz. În parlament ar fi urmat să intre cei care obțineau peste 50% din voturi, fără să fie prevăzută vreo variantă în care lucrurile s-ar fi putut întâmpla și altfel³.

În cursul discuțiilor referitoare la viitoarea cameră superioară a parlamentului, s-a stabilit că vor fi 100 de senatori, câte doi din fiecare voievodat, cu excepția voievodatului capitalei și a regiunii Katowice care dispuneau de câte trei senatori. Senatul urma să aibă drept de veto asupra legilor deja votate în Seim. Obiectul controversei l-a constituit numărul de voturi necesar pentru respingerea vetoului. Opoziția a propus 2/3 din voturi, ceea ce, având în vedere raportul 65:35, însemna că vetoul nu putea fi respins dacă opoziția reușea să câștige toate mandatele provenind din alegeri libere. Negocierile pe această temă au durat destul de mult – abia pe 3 aprilie s-a ajuns la un compromis, la Magdalenka. Partea guvernamentală s-a declarat de acord cu raportul de 2/3, iar opoziția a acceptat soluția propusă conform căreia aceeași majoritate urma să fie necesară pentru adoptarea unor modificări ale constituției, pentru respingerea unui veto al președintelui sau pentru trimiterea șefului statului în fața Tribunalului Suprem⁴.

1. Paulina Codogni, *Wybory czerwcowe... (Alegerile din iunie...)*, p. 70.

2. *Ibidem*, pp. 59-60.

3. *Ibidem*, pp. 61-62.

4. *Ibidem*, pp. 62-68.

Pe la jumătatea lunii martie, negocierile pe tema alegerilor păreau terminate, propunerea fiind trimisă la Seim, care urma s-o adopte sub formă de lege. Între timp, spre surprinderea și dezamăgirea opoziției, organul legislativ a început dezaterile asupra proiectului, astfel încât în final legea adoptată arăta destul de diferit față de forma stabilită în cadrul Mesei Rotunde. Criza apărută astfel amenința să ducă la întreruperea tuturor lucrărilor, dar datorită medierii preotului Orszulik pe 17 martie s-a acceptat o întâlnire în formulă restrânsă. Reprezentanții guvernului au invocat urgența adoptării legii electorale în Seim, tocmai acesta fiind motivul pentru care fusese propus acest proiect, dar s-au lovit de un refuz total, astfel încât autoritățile au renunțat la schimbări.

După rezolvarea acestei probleme, s-a trecut la convorbiri pe tema drepturilor președintelui. Comuniștii nu ascundeau că această funcție, pe care urma s-o ocupe Jaruzelski, urma să fie cel mai puternic organ al autorității de stat, cu cele mai largi competențe posibile, inclusiv aceea de a dizolva parlamentul. Reprezentanții opoziției refuzau însă să acorde asemenea puteri președintelui, astfel încât unele competențe au fost eliminate. El urma să poată dizolva parlamentul în cazul în care acesta vota o lege sau lua o hotărâre care l-ar fi împiedicat să-și exercite mandatul, ceea ce constituia o prevedere pasibilă de multe interpretări. De asemenea, președintele avea drept de veto legislativ, pe care Seimul îl putea totuși respinge cu 2/3 din voturi. În plus, el era comandantul suprem al forțelor armate și putea institui starea excepțională și legea marțială¹.

Pe 7 aprilie, după încheierea lucrărilor Mesei Rotunde, Seimul a hotărât cu majoritate de voturi înnoirea constituției din 1952, introducând prevederile negociate. Dar în ultimul moment au fost operate câteva modificări, constând în primul rând în prelungirea termenului până la care erau valabile modificările convenite față de ceea ce se stabilise (în prima versiune, acestea erau valabile doar pentru o singură aplicare). Indignarea opoziției a fost desigur ignorată total.

Din motive lesne de înțeles, lucrările subgrupului pe probleme de mass-media au provocat multă emoție. În momentul în care au demarat negocierile, autoritățile s-au declarat de acord ca monopolul de stat asupra mijloacelor de informare în masă să fie spart, dar rămânea de discutat cât de departe vor merge concesiile și ce limite va avea libertatea de exprimare. Relativ mai ușor putea fi spart monopolul presei scrise. Comuniștii s-au declarat de acord să fie reluată editarea *Săptămânalului Solidaritatea*, alături de un alt săptămânal – organul Sindicatului Autonom și Independent al Agricultorilor Individuali (Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Rolników Indywidualnych – NSZZ RI). Cea mai mare cotitură față de politica anterioară a fost însă acordul pentru editarea unui cotidian de anvergură națională sub patronajul Comitetului Cetățenesc (cotidian care mai târziu urma să fie denumit *Gazeta Wyborcza – Ziarul Electoral*). Numele ales indica scopul imediat al acestui ziar, care însă pe termen lung urma să se transforme – așa cum se stabilise – în organul opoziției. În legătură cu presa scrisă, se punea problema hârtiei care era raționalizată de guvern. Acesta ducea o politică de penurie cronică a hârtiei pe piață, controlând astfel o dată în plus tirajul fiecărui periodic. În cele din urmă, autoritățile au acceptat să cumpere mai multă hârtie, folosind rezervele valutare ale țării, și să instituie comerțul liber cu hârtie odată cu începutul anului 1990.

Mult mai greu s-au desfășurat negocierile în legătură cu accesul liber al opoziției la posturile naționale de radio și televiziune. În ambele instituții, după epurările din timpul legii marțiale, practic nu mai existau decât redactori aserviți regimului. În plus, tot la acest capitol mai era vorba și de reabilitarea persoanelor care fuseseră date afară din instituțiile

1. Paulina Codogni, *Okrągły stół... (Masa Rotundă...)*, pp. 215-216.

mass-media. Poziția autorităților în problema reabilitării colective părea inflexibilă, dar după discuții lungi și furtunoase acestea s-au declarat de acord să fie aplicate soluțiile adoptate în celelalte domenii de activitate – fiecare caz să fie analizat individual, procedură care prelungea foarte mult întregul proces, făcând imposibilă revenirea, înainte de alegeri, la locul de muncă a celor mai mulți dintre jurnaliștii simpatizanți ai opoziției. Așa că opoziția a fost lăsată la cheremul oamenilor din audiovizual aserviți guvernului. Singurul lucru pe care tabăra Solidarității l-a putut obține a fost un interval de 30 de minute la televiziunea națională și de 60 de minute la radio o dată pe săptămână, adică nu prea mult. În ciuda cererii exprimate de Miodowicz în cuvântarea sa de la începutul lucrărilor, n-a fost eliminată cenzura preventivă și de aceea în periodicele editate legal, dar ținând de opoziție erau în continuare eliminate anumite fragmente din textele articolelor. De asemenea, n-au fost legalizate nici editurile „clandestine”, în ciuda promisiunilor că și politica față de ele se va relaxa¹.

O desfășurare furtunoasă au avut și lucrările subgrupului pe probleme de tineret. Încă de la prima ședință s-a constatat că există multe divergențe referitoare la tematica negocierilor. Partea guvernamentală voia să se concentreze pe chestiuni generale legate de tineret, în timp ce opoziția voia să dea acestor negocieri un caracter strict politic, la fel cum se petreceau lucrurile în celelalte grupuri și subgrupuri de lucru. Cele mai importante propuneri erau: legalizarea Asociației Independente a Studenților (*Niezależne Zrzeszenie Studentów* – NZS) și spargerea monopolului deținut de Uniunea Cercetașilor Polonezi (*Związek Harcerstwa Polskiego* – ZHP), care pe toată durata epocii comuniste a fost supusă unor puternice presiuni ideologice. Autoritățile nu voiau să accepte niciuna dintre aceste propuneri, acuzându-i pe reprezentanții „Solidarității” că încearcă să influențeze mințile tinerilor. În cele din urmă a fost totuși acceptată soluția legalizării pe viitor a NZS, în schimb cererea creării unei organizații necomuniste de cercetași a fost respinsă. În cazul organizației studențești, înregistrarea formală reprezenta doar legalizarea unei stări de fapt, pe când spargerea monopolului ZHP se putea dovedi mai complexă în urmări, așa încât compromisul la care s-a ajuns poate fi considerat mai degrabă o victorie a negociatorilor guvernului. Au fost de asemenea ignorate cererile opoziției de pedepsire a reprezentanților miliției care au înăbușit în mod brutal protestele tinerilor, respectiv propunerea de reducere a serviciului militar obligatoriu și de oferire a unor condiții mai bune pentru recruți – aceste teme fiind înscrise în procesul-verbal al divergențelor².

Subgrupul care se ocupa de asociații și autonomia locală s-a împărțit în două echipe tematice încă după prima ședință. În legătură cu problema asociațiilor, atitudinea autorităților era destul de îngăduitoare – a fost elaborat un proiect de lege care făcea posibilă reînregistrarea asociațiilor de creatori care fuseseră dizolvate în timpul legii marțiale –, în schimb în legătură cu autonomia locală s-a ajuns doar la întocmirea unui proces-verbal de divergență. Retrospectiv, se pare că negociatorii comuniști nu-și prea dădeau seama atunci ce înseamnă autonomie locală, temându-se că ea ar însemna predarea puterii de la nivelul cel mai de jos în mâinile opoziției, deși nu era obligatoriu să se întâmple așa. Negociatorii „Solidarității” acordau în schimb multă importanță autorităților locale, mizând desigur pe faptul că și le vor putea adjuca măcar în parte, dar mai era vorba aici și de un alt lucru, fundamental, și anume de ideea unei comunități autonome, în măsură să decidă singură în legătură cu problemele care o privesc. Era vorba așadar de o importantă luptă de idei

1. *Ibidem*, pp. 219-221.

2. *Ibidem*, p. 224.

și poate tocmai de aceea tot ceea ce s-a reușit a fost redactarea unui proces-verbal al divergențelor care scotea în evidență diferența fundamentală de opinii¹.

La un rezultat asemănător a ajuns și subgrupul pe probleme de reformă a sistemului judiciar și de aplicare a justiției. Opoziția a criticat aspru, cu exemple dintre cele mai dramatice, legislația comunistă, printre altele articolul 282a din Codul Penal, în baza căruia putea fi condamnată cu până la trei ani de privare de libertate persoana care „poate provoca tulburări publice sau revolte”, cu alte cuvinte oricine, având în vedere că interpretarea acestui text putea să fie oricât de largă. Negociatorii opoziției au cerut de asemenea desființarea pedepsei cu moartea. Dar aceste cereri s-au lovit de împotrivirea fermă a părții guvernamentale, așa încât ele n-au fost luate în considerație.

Cel mai laborios, cu cele 13 ședințe de lucru pe care le-a desfășurat, a fost grupul responsabil cu probleme de economie și politică socială. În cadrul lui au fost create de asemenea câteva subgrupuri și echipe care au analizat în detaliu aspectele specifice ale problematicii. Lucrările au fost foarte agitate, în două rânduri discuțiile în contradictoriu fiind atât de aprinse încât părea că se va ajunge la întreruperea tuturor negocierilor Mesei Rotunde. Una dintre cele mai importante probleme ridicate a fost privatizarea pe care mulți din reprezentanții opoziției o vedeau realizându-se – și pe bună dreptate – prin însușirea averii naționale de către nomenclatura comunistă. În ciuda poziției negociatorilor „Solidarității”, legea privind condițiile consolidării economiei naționale care prevedea soluții foarte avantajoase pentru guvernanți a fost supusă dezbaterii Seimului.

În curând s-a ajuns la controverse și mai acute în cadrul dezbaterilor aceluiași subgrup. Ele se concentră în jurul a trei teme: mineritul, indexarea salariilor și lichidarea Șantierelor Navale Gdańsk (care purtau în continuare numele lui Lenin) – aceasta din urmă fiind interpretată de toată lumea ca un act de răzbunare față de atitudinea recalcitrantă a angajaților. De ceva timp, guvernul avea intenția de a reduce exploatarea cărbunelui și de a restructura această ramură a industriei, ceea ce corespundea doar poziției unora dintre reprezentanții puterii, pentru că OPZZ protesta vehement împotriva acestor planuri, de teama concedierilor în masă. Reprezentanții opoziției au ridicat însă problema necesității de a elimina tendința tot mai accentuată a supradimensionării categoriei personalului administrativ din minerit. Controversele aprinse legate de această problemă și lipsa de solidaritate în tabăra guvernamentală au dus aproape la întreruperea discuțiilor².

Cam la fel se profila poziția echipelor de negociatori și în problema indexării salariilor, adică a majorării acestora cu procentul creșterilor de prețuri, lucru vital pentru toți cetățenii în condițiile inflației galopante. Ambele părți erau de acord cu necesitatea acestei măsuri, dar neînțelegerile au pornit de la cuantumul indexărilor. Guvernul le voia cât mai reduse, opoziția nu voia să scadă sub 80%, dar poziția cea mai radicală a avut-o OPZZ, care cerea 100%. Și, în ciuda amenințărilor OPZZ cu întreruperea negocierilor, în cele din urmă, după discuțiile în cerc restrâns de la Magdalenka, s-a căzut totuși de acord cu procentul de 80%. Cu toate acestea, OPZZ a refuzat să semneze global rezultatele negocierilor acestui subgrup, preferând *votum separatum* pe probleme punctuale³.

În ciuda asigurărilor date de autorități, problema Șantierelor Navale din Gdańsk avea un evident caracter politic. Un acord definitiv pe această temă a fost posibil doar cu ocazia amintitei întâlniri din data de 3 aprilie de la Magdalenka. Conform cu prevederile acestuia,

1. *Ibidem*, p. 226.

2. *Ibidem*, pp. 234-235.

3. *Ibidem*, pp. 230-231.

Prezidiul Seimului a fost însărcinat să propună Comisiei Extraordinare pentru Implementarea Reformei Economice să analizeze situația întreprinderilor declarate în stare de lichidare, inclusiv (și mai ales) a Șantierelor Navale Gdańsk – întreprinderile vizate urmând să aibă asigurată finanțarea până la sfârșitul acestei anchete.

Lucrările celorlalte grupuri și subgrupuri n-au fost atât de furtunoase, în primul rând ca urmare a importanței mai reduse a temelor puse în discuție. Încheierea lucrărilor Mesei Rotunde a fost planificată pentru data de 5 aprilie. Defășurarea și ordinea de zi a ședinței festive de încheiere a negocierilor – care urma să aibă caracterul unei ședințe plenare de lucru – au fost stabilite cu ocazia întâlnirilor de la Magdalenka de pe data de 29 martie și 3 aprilie. Toți participanții se așteptau ca, la fel cum se întâmplase la ședința inaugurală, să existe luări de cuvânt neprevăzute anterior. Delegații „Solidarității” au propus așadar să rostească un cuvânt de închidere numai Wałęsa și Kiszczak, dar delegații guvernului n-au fost de acord, propunând să vorbească și Miodowicz. Și nu s-a ajuns la un consens pe această problemă.

În seara zilei de 4 aprilie a mai avut loc o întâlnire în cerc restrâns la Palatul Namiestnikowski, timp de mai multe ore fiind dezbătută problema ordinii de zi a ședinței plenare de închidere. În cele din urmă a fost acceptată propunerea lui Geremek, potrivit căreia luările de cuvânt ar fi urmat să se succedă astfel: Kiszczak, Wałęsa, reprezentantul ZSL, reprezentantul SD, Miodowicz, reprezentantul „Solidarității” și, în final, reprezentantul agricultorilor.

A doua zi la ora 17:10 începea ședința festivă de închidere a lucrărilor, transmisă de data aceasta în direct pe posturile de televiziune. La început, totul s-a desfășurat fără incidente față de graficul stabilit inițial, dar după cuvântarea lui Wałęsa, la cererea OPZZ, a fost luată o pauză. Sindicaliștii voiau ca după șeful „Solidarității” să vorbească Miodowicz, și nu reprezentantul ZSL. Pauza, în cursul căreia au avut loc negocieri tensionate, a durat două ore, ceea ce le-a produs o impresie negativă telespectatorilor. Strânsă cu ușa, delegația opoziției a fost nevoită să capituleze și în cele din urmă s-a declarat de acord ca următoarea intervenție să fie a lui Miodowicz, dar cu condiția ca înaintea acestuia să vorbească Geremek pentru a le spune în câteva cuvinte cetățenilor dezorientați despre ce a fost vorba. Așa s-a și procedat. Președintele OPZZ a amenințat cu greve, dar intervenția lui n-a adus prea multe informații concrete¹.

După Miodowicz au luat cuvântul ceilalți activiști conform planificării așa încât, în cele din urmă, la ora 22:00 lucrările au fost închise în mod oficial. Într-un cadru solemn, Kiszczak și Wałęsa au semnat un document de 300 de pagini, care a intrat în istorie sub denumirea de „Acordurile Mesei Rotunde”, și au confirmat că sunt hotărâți să ducă la îndeplinire aceste prevederi. Din acel moment a început o nouă etapă, cu alte lupte politice.

Lucrările Mesei Rotunde nu s-au desfășurat într-un vid social, cu toate că, judecând după relatările mass-media de la Palatul Namiestnikowski și urmărind discuțiile care aveau loc în cadrul grupurilor și subgrupurilor de lucru, putea fi creată o astfel de impresie. Faptul că la negocieri a fost invitată doar o parte a opoziției a slăbit semnificativ legitimitatea acestora. La masa discuțiilor n-au fost invitate grupări importante, cum ar fi KPN sau „Solidaritatea Luptătoare”, sau mai puțin importante, ca Partidul Democrat-Liberal Niepodległość (Independența) și o aripă a „Solidarității”. N-au fost reprezentate nici organizațiile studențești, tot mai puternice, concentrate sub sigla NZS, în continuare ilegală.

1. *Ibidem*, p. 243.

În sine, ideea negocierilor cu comuniștii nu era neapărat contestată, dar grupările care nu fuseseră invitate la masa tratativelor (sau care la început n-au vrut să ia parte) erau de părere că lucrările ar fi trebuit să se desfășoare într-o atmosferă de confruntare mai accentuată, să-și propună scopuri foarte clare și mai ales grupul de negociatori ar fi trebuit să fie mai diversificat, iar membrii acestuia să fie aleși pe principii mai democratice. Potrivit estimărilor SB (e adevărat că acest lucru era valabil pentru anul 1987), mai puțin de jumătate din persoanele angajate în activități ale opoziției pe teritoriul întregii țări îl recunoșteau pe Wałęsa drept șef¹.

Reprezentanților opoziției care au avut șansa de a sta la masa tratativelor li s-a reproșat că au târănat lucrările și că s-au îndepărtat din ce în ce mai mult de baza socială, cu alte cuvinte nu numai de problemele politice, dar și de cele care-i frământau pe cetățenii de rând. Această atitudine a fost foarte clar prezentată și asumată încă dinainte de începerea lucrărilor Mesei Rotunde, mai exact de pe 18 decembrie 1988, într-un document al cărui autori proveneau din grupurile concentrate în jurul lui Andrzej Gwiazda și al Annei Walentynowicz: „Va fi un acord în virtutea căruia grupul de negociatori, așa-numita opoziție constructivă, va obține anumite concesiuni politice ca preț al protejării intereselor economice ale sistemului. Ceea ce se va concretiza în sarcina unei părți a grupurilor din opoziție de a împiedica populația să se revolte din cauza scăderii în continuare a nivelului de trai, cu alte cuvinte din cauza creșterii exploatarei”². Câțiva ani mai târziu, Kornel Morawiecki spunea: „Personal, consideram că ar fi trebuit să vrem pur și simplu mai mult și că Masa Rotundă trebuia să impună niște exigențe autorităților comuniste, iar aceste exigențe ar fi constat în părăsirea guvernării”³.

De altfel, autoritățile n-au încetat niciun moment să aplice măsuri coercitive față de grupările din opoziție care nu erau reprezentate la masa negocierilor, ca și față de populație în general. Pe data de 25 februarie 1989, în Jastrzębie Zdrój a fost organizat Congresul Opoziției Anticomuniste, la care au luat parte reprezentanții mai multor organizații, printre care „Solidaritatea Luptătoare”, KPN și Mișcarea „Libertate și Pace”. SB au arestat 120 de persoane dintre participanții la congres, dar acesta n-a putut fi împiedicat să aibă loc și s-a încheiat prin publicarea unui comunicat comun în care se afirma că scopul activității grupurilor reprezentate la congres va fi lupta pentru alegeri libere și spargerea monopolului PZPR⁴. Deși la momentul respectiv acest congres n-a avut de fapt nicio importanță, pentru că orice s-ar spune cele mai importante evenimente erau tot cele care aveau loc în jurul Mesei Rotunde, el a dat totuși glas anumitor tendințe care începeau să se articuleze tot mai clar.

În a doua jumătate a lunii februarie s-a ajuns la proteste studențești de amploare, mai ales la Cracovia, unde pe 17 februarie a fost organizată o demonstrație cu ocazia aniversării a opt ani de la înregistrarea oficială a NZS. Forțele de ordine au atacat studenții, ajungându-se la lupte de stradă în acest oraș. Dar liniștea a fost restabilită nu în urma intervenției trupelor ZOMO și ale miliției, ci a rectorului Universității Jagiellone, care a calmat spiritele. Într-o scrisoare specială, participanții la protest criticau delegația opoziției care participa

1. Paulina Codogni, *Okrągły stół... (Masa Rotundă...)*, p. 257.

2. Vezi Jan Skórzyński, *Rewolucja Okrągłego Stołu (Revoluția Mesei Rotunde)*, Cracovia, 2009, p. 223.

3. Migawki z przeszłości. Opowieści świadków historii (*Instantanee din trecut. Relatări ale martorilor istoriei*), lucrare colectivă, Varșovia, 2010, p. 240.

4. Paulina Codogni, *Okrągły stół... (Masa Rotundă...)*, p. 257.

la lucrările Mesei Rotunde, acuzând-o că ignoră interesele populației pe care o reprezintă și în special ale tineretului¹.

Pe 21 februarie au avut loc proteste studențești în Varșovia și Cracovia, dar de o mai mică amploare. Două zile mai târziu, la Cracovia a avut loc un happening anticomunist cu ocazia aniversării creării Armatei Roșii. Dar cele mai grave ciocniri între studenți și forțele de ordine au avut loc pe 24 februarie tot la Cracovia. Tulburările s-au concentrat în zona din apropierea Universității Jagiellone și au durat în jur de două ore. În săptămânile care au urmat, au fost organizate mitinguri și manifestații studențești și de tineret și la Poznań, unde s-a ajuns de asemenea la intervenții brutale ale miliției și trupelor ZOMO². Totul se petrecea în timpul desfășurării lucrărilor Mesei Rotunde, în cadrul cărora, după cum ne amintim, autoritățile au ignorat cererile formulate de opoziție de a fi trași la răspundere angajații care și-au depășit atribuțiile. Hotărârea tinerilor era probabil foarte mare, căci totul s-a desfășurat pe timp de iarnă, în condiții în care e dificil să convingi pe oricine să iasă în stradă pentru demonstrații.

Independent de încercările de coagulare a grupărilor opoziției ce nu fuseseră invitate la negocieri și de tulburările studențești care s-au prelungit timp de câteva săptămâni, în întreaga țară au fost organizate greve și proteste muncitorești, e adevărat, având în principal motivație economică, dar cu evidente repercusiuni politice. Încă de pe data de 6 februarie, ziua inaugurării lucrărilor Mesei Rotunde, la mina de cărbune brun „Bełchatów” a început o grevă de mari proporții. Datorită medierii reprezentanților „Solidarității” de acolo și pentru „binele general”, minerii s-au hotărât să renunțe la o parte din revendicările salariale, așa încât pe 9 februarie greva a fost întreruptă, iar protestatarii și-au exprimat sprijinul pentru ideea de negociere.

Greva de la Bełchatów a fost cea care a avut cel mai răsunător ecou în rândul populației, dar în cursul următoarelor două luni astfel de proteste au avut loc în mai multe zone din țară. În februarie 1989 au fost înregistrate în total 67 de greve, pentru ca în martie numărul acestora să ajungă la 260. Încheierea lucrărilor Mesei Rotunde a adus momentan o liniștire a tulburărilor – în aprilie au avut loc doar nouă greve. În mai însă numărul acestora a crescut la 26³.

Liderii acelei părți a opoziției care participase la negocierile cu puterea în cadrul Mesei Rotunde au ajuns la concluzia – pe care le-o sugeraseră de altfel comuniștii – că grevele generalizate în întreaga țară pot duce la subminarea legitimității Mesei Rotunde și în consecință la acreditarea ideii că acordurile la care se va ajunge n-au de fapt niciun rost. În cursul unei întâlniri între reprezentanții autorităților și reprezentanții Bisericii, Rakowski aducea chiar argumente de natură geopolitică, amenințând că grevele pot duce la blocarea perestroikăi la nivelul întregului bloc comunist⁴. O astfel de perspectivă – care părea oricum destul de puțin realistă – i-a determinat pe șefii opoziției să ia măsuri de limitare a tendințelor greviste. Cel mai mult s-a angajat în această acțiune Wałęsa; în ciuda faptului că începuseră lucrările Mesei Rotunde, el a călătorit prin țară vizitând întreprinderile care organizau mișcări de protest și militând pentru opțiunea dialogului și oprirea grevelor.

Se poate spune așadar că Masa Rotundă, ca modalitate de a se ajunge la un acord între comuniști și opoziție, nu avea deplină legitimitate socială. O parte din grupările opoziției respingeau ideea de a cădea la învoială cu autoritățile, cel puțin în situația concretă în care

1. *Ibidem*, p. 250.

2. *Ibidem*, p. 251.

3. Paulina Codogni, *Okrągły stół... (Masa Rotundă...)*, p. 254.

4. *Ibidem*, p. 255.

se afla țara, iar o altă parte considerau pe bună dreptate că delegația de negociatori a fost constituită fără să fi fost invitați și reprezentanții unor importante curente politice. Plus că multe categorii ale populației nici nu erau interesate în general de lucrările Mesei Rotunde, probabil din considerentul că acestea nu vor duce la schimbări semnificative.

S-a dovedit însă că autoritățile erau înclinate să respecte măsurile pe care își pusese semnătura în cadrul acordului convenit cu ocazia Mesei Rotunde. Încă de pe data de 13 aprilie au fost stabilite datele alegerilor parlamentare pentru 4 și 18 iunie 1989. Și cu toate că era vorba de niște alegeri doar parțial libere, ele au constituit o mare victorie a tendințelor democratice, și încă la scara întregului bloc sovietic. În ciuda faptului că cenzura funcționa în continuare, campania electorală a fost expresia libertății de exprimare. Pe 17 aprilie a fost legalizată „Solidaritatea”, iar după trei zile și Sindicatul Liber al Agricultorilor Individuali „Solidaritatea”, ceea ce era un semnal clar că schimbările capătă contururi din ce în ce mai reale.

După cum aprecia Witold Trzeciakowski, copreședintele grupului pentru economie și politici sociale, „garanția principală a acordurilor la care s-a ajuns este forța «Solidarității» (...) Noi nu dispunem decât de un consens, care operează însă în virtutea autorității de care se bucură Sindicatul. Dacă «Solidaritatea» este suficient de mare, simplul fapt că ea acceptă sau respinge ceva va reprezenta un factor decisiv pentru onorarea cutărei sau cutărei prevederi din acord”¹. După cum au demonstrat faptele în continuare, era o evaluare corectă a situației.

Alegerile

Două echipe stăteau față în față – ele se cunoșteau din perioada negocierilor în jurul Mesei Rotunde. De o parte era „echipa lui Wałęsa” (destul de compactă), de cealaltă parte erau PZPR, înconjurat de câteva partide-satelit, OPZZ și organizațiile „sociale”, un conglomerat dezbinat, la început sigur de victorie (pe care și-o considera garantată). Și, aparent, autoritățile aveau toate atuurile în mână: structuri extinse în teritoriu, mijloace financiare și monopolul aproape complet al mass-media. Comparativ, situația opoziției părea mai slabă. Singurul organ de presă puternic al opoziției urma să fie *Gazeta Wyborcza*, condus de Michnik și Mazowiecki. E adevărat că pentru candidații „Solidarității” au fost create niște emisiuni la posturile naționale de radio și televiziune care au devenit foarte populare în rândul populației, astfel încât forța lor de influență s-a dovedit în cele din urmă mai mare decât lăsa să se creadă un calcul simplist al timpului de antenă alocat. Opoziția concentrată în jurul lui Wałęsa nu dispunea în multe regiuni (mai ales în afara marilor orașe) decât de structuri destul de firave, iar comitetele electorale se constituiau de multe ori doar pe baza unor tendințe spontane. Echilibrul de forțe era așadar foarte nefavorabil pentru opoziție, cel puțin la o abordare superficială a problemei.

Dar, la o analiză mai atentă, acest echilibru de forțe suferea modificări. PZPR și coaliția puterii au făcut multe greșeli și se pare că ele proveneau dintr-o prea mare încredere în succes. Echipa guvernamentală sau cel puțin conducerea acesteia își disprețuia nu numai adversarii, ci și regulile după care se desfășoară orice alegeri. Cele mai grave greșeli în timpul campaniei electorale au fost evaluarea incorectă a sprijinului real de care se bucura

1. Paweł Smoleński, *Szermierze Okrągłego Stołu... (Scrimerii Mesei Rotunde...)*, pp. 22-23.

„Solidaritatea” în rândul populației și propunerea unor liste de candidați prea încărcate (este vorba mai ales de cele 35% din totalul mandatelor pentru Seim și de mandatele pentru Senat care intrau la alegeri libere), ceea ce a făcut ca voturile lor să fie împărțite între candidați¹. O greșeală certă sau poate mai degrabă o slăbiciune nesesizată la timp a constituit-o slaba angajare a structurilor PZPR în campania electorală, ceea ce contrasta în mod evident cu entuziasmul nu de puține ori enorm cu care tratau această problemă activiștii „Solidarității” și nu numai ei.

Trebuie să mai amintim că unele organizații din opoziție chemau la boicotarea alegerilor, incriminând caracterul lor premeditat nedemocratic, slaba legitimitate socială a acordurilor Mesei Rotunde și lipsa totală a accesului la mass-media a celorlalte opțiuni politice care nu făceau parte nici din coaliția puterii, nici din „Solidaritatea”, facțiunea lui Wałęsa². Toate aceste argumente erau adevărate, dar nu erau suficiente pentru ca populația să respingă alegerile, chiar dacă e sigur că împreună au contribuit la scăderea semnificativă a prezenței la vot. Deosebit de radical era tineretul. În zilele de 16-18 mai s-a ajuns din nou la lupte de stradă în Cracovia, la acestea participând membri ai NZS, ai KPN, ai Federației Tineretului Luptător și ai unei facțiuni a mișcării studențești „Libertate și Pace”. Atmosfera de neîncredere a unei părți a populației față de „Solidaritatea” și de cele stabilite la Masa Rotundă a primit un nou impuls pe 23 mai, când a fost din nou refuzată legalizarea NZS. În câteva zile s-a ajuns la proteste în mai bine de 40 de universități din întreaga țară, dar apoi spiritele s-au calmat aproape complet³.

Potrivit algoritmului, au fost aleși 460 de deputați și 100 de senatori. În Seim, 299 de locuri erau rezervate coaliției de guvernământ, celelalte mandate urmând să fie împărțite pe principii democratice, cu precizarea că ele nu puteau fi luate de reprezentanții puterii. Ca urmare, comuniștii au înscris în alegeri persoane teoretic fără partid, dar care erau strâns legate de putere. Cel mai cunoscut caz din această categorie a fost Jerzy Urban, care a candidat în circumscripția Varșovia-Centru⁴. În majoritatea circumscripțiilor, pentru un loc în Seim erau înscrși mai mulți candidați „fără partid”. „Solidaritatea” a înscris exact atâtea persoane câte mandate erau în joc.

În afara reprezentanților „Solidarității”, din partea opoziției s-au angajat în cursa electorală și reprezentanții altor grupări, nelegale, dar n-au avut prea multe șanse de a fi

1. În acest context pare interesant faptul că sprijinul pentru „S” a fost evaluat cel mai corect de americani – ambasadorul John R. Davis jr. raporta pe 19 aprilie 1989 că opoziția ar putea conta aproape sigur pe o victorie zdrobitoare, iar Senatul, pentru care alegerile se vor desfășura absolut democratic, va contrabalansa un Seim dominat de putere, dar nereprezentativ. Vezi „Warszawa, 19 kwietnia 1989 – ambasador Davis do sekretarza stanu o szansach obydwu stron na zwycięstwo w wyborach” („Varșovia, 19 aprilie 1989 – ambasadorul Davis către secretarul de stat, despre șansele în alegeri ale celor două părți”), în *Ku zwycięstwu Solidarności. Korespondencja Ambasady USA w Warszawie z Departamentem Stanu styczeń-wrzesień 1989* (Spre victoria „Solidarității”. *Corespondența Ambasadei SUA la Varșovia cu Departamentul de Stat ianuarie-septembrie 1989*), introducere și antologie de Gregory F. Domber, Varșovia, 2006, pp. 179-187.

2. Dintre aceste grupări trebuie menționate cel puțin: „Solidaritatea Luptătoare”, Grupul de Lucru al Comisiei Naționale a NSZZ „Solidaritatea”, Partidul Socialist Polonez „Revoluția Democratică” și Partidul Liberal-Democrat „Independența”.

3. Antoni Dudek, *Reglamentowana... (Revoluția...)*, pp. 291-292.

4. Conform algoritmului, voturile polonezilor de peste graniță au intrat tocmai în contul acestei circumscripții. Urban conta pe sprijinul masiv al personalului reprezentanțelor diplomatice ale Poloniei, ceea ce i-ar fi asigurat victoria asupra candidatului opoziției – actorul Andrzej Łapicki. Dar lucrurile au luat o altă întorsătură, iar Urban a pierdut mandatul.

aleși, participarea lor nefiind decât o încercare de a-și face cunoscute doctrinele. Cel mai mult s-a remarcat astfel KPN, care a propus 16 candidați pentru funcția de deputat și patru pentru cea de senator. Și-au mai propus activiștii și Grupul de Lucru al Comisiei Naționale, Uniunea Politicii Reale, respectiv Mișcarea Democraților Liberi. În multe circumscripții s-au înscris și candidați independenți care din diferite cauze nu se găseau în interiorul curentului principal, reprezentat de „Solidaritatea” și echipa lui Wałęsa¹.

Pachetul de 65% din totalul de mandate (rezervate membrilor PZPR, ZSL și SD) includea și cele 35 de mandate care alcătuiau așa-numita listă națională. Pe această listă erau înscrși activiștii cei mai cunoscuți, printre care și premierul Rakowski. Lista putea fi votată la orice circumscripție, dar în Seim nu intrau decât cei care obțineau cel puțin 50% din voturile exprimate. Varianta ca aceștia să nu fie aleși nici măcar nu era prevăzută, ceea ce era semnul unei siguranțe de sine exagerate, după cum urma să se constate, a celor din tabăra puterii.

Alegerile pentru Senat au fost absolut libere, iar repartizarea numărului de candidați asemănătoare cu partea „liberă” din mandatele pentru Seim. În fiecare circumscripție „Solidaritatea” s-a prezentat cu câte un singur candidat, în schimb coaliția puterii a propus alegătorilor mai mulți candidați pentru fiecare loc. În total, puterea a propus 588 de candidați pentru Senat și 1.760 pentru Seim. Ceea ce denota, pe de o parte, o anumită liberalizare în chiar sânul partidului și, pe de altă parte, o diminuare a șanselor acestor candidați de a fi aleși în parlament, iar aceasta era dovada neînțelegerii mecanismelor scrutinului. În schimb o idee foarte fericită a fost aceea de a înscrie pe listele partidului nu numai activiști comuniști, ci și persoane cunoscute, cu popularitate, al căror nume nu era automat identificat cu acela al partidului la putere, așa cum au fost, spre exemplu, chirurgul cardiolog Zbigniew Religa sau unicul cosmonaut polonez, Mirosław Hermaszewski, cu toate că niciunul dintre ei n-a obținut suficiente sufragii.

De partea cealaltă se situa „echipa lui Wałęsa”; din ceea ce se putea observa la o primă analiză, aceasta era chiar mai compactă decât cea care participase la negocierile Mesei Rotunde. Încă de pe data de 7 aprilie, în cadrul conducerii „Solidarității” s-a luat decizia organizării campaniei electorale apelând la Comitetul Cetățenesc, ceea ce însemna că la alegeri aveau să participe destul de puține formațiuni politice, și nu o largă coaliție, așa cum voiau unii activiști. În scurt timp au fost constituite KO regionale, organizate adeseori cu sprijinul Bisericii. Întrucât comitetele cetățenești erau adeseori constituite ad-hoc, în unele localități s-a ajuns la crearea câtorva comitete care rivalizau între ele. Astfel de situații erau lămurite la nivel central, fiind recunoscut oficial doar câte un singur comitet pentru fiecare regiune. Unii dintre candidați au fost chiar „aduși în mapă” de la Varșovia, lucru care îi nedumerea uneori pe activiștii locali, dintre care mulți erau poate figuri cunoscute, adevărate „locomotive electorale”.

În mass-media, campania electorală n-a început decât în a doua săptămână din mai. Pe data de 8 mai a apărut primul număr al *Gazetei Wyborcza*, un cotidian care purta logoul „Solidarității”. Tirajul – 150.000 de exemplare. În fruntea redacției se găsea Adam Michnik. În primul său editorial, el spunea că misiunea cea mai importantă a acestei noi gazete va fi „să informeze – multilateral, repede și obiectiv, făcând foarte clar diferența între informație și comentariu”². Michnik sublinia că acest ziar nu va prezenta doar punctul de vedere al „Solidarității”, ci și al altor facțiuni ale opoziției, al altor curente sociale. Pe moment, *Gazeta Wyborcza* s-a bucurat de succes, fiind singurul organ de presă important independent

1. Paulina Codogni, *Okrągły stół... (Masa Rotundă...)*, p. 266.

2. *Gazeta Wyborcza*, 8 mai 1989.

de autorități (cu toate că, atât timp cât a existat, cenzura nu l-a scutit de ingerințele ei). Din titlul cotidianului se putea deduce un anumit provizorat, un caracter punctual al apariției lui, dar după câteva săptămâni el își crease deja o marcă recunoscută de întreaga societate.

Pe 9 mai au început și emisiunile televizate ale „Solidarității”¹. Ele erau pregătite cu profesionalism și se bucurau de multă popularitate, sporită și de informații referitoare la ingerințele cenzurii care a ajuns chiar la suspendarea unora dintre ele. Acestor programe li se opuneau nu numai emisiunile electorale ale coaliției de guvernământ, dar și, dacă nu chiar în primul rând, restul timpului de antenă al televiziunii, care „juca” așa cum îi cântau comuniștii, informând sau, mai degrabă, dezinformând, deformând realitatea în favoarea autorităților (ceea ce nu era desigur o noutate).

Campania electorală a „Solidarității” a fost concepută și realizată într-un stil destul de modern pentru vremea respectivă. Activiștii opoziției au reușit să aducă în țară staruri de talie internațională cum ar fi Jane Fonda sau Stevie Wonder. Pe unul dintre afișele răspândite în întreaga țară era prezentat Gary Cooper cu semnul „Solidarității” prins la rever și ținând în mână cartea de alegător; titlul unui cunoscut film al său (*High Noon*) era de asemenea scris pe afiș. Cunoscutul regizor Andrzej Wajda a făcut o sugestie care s-a dovedit deosebit de eficientă: toți candidații KO s-au fotografiat împreună cu Lech Wałęsa. Acest lucru a făcut posibilă recunoașterea de către alegători a candidaților opoziției care, mai ales în afara marilor orașe, beneficiau de cele mai multe ori de prea puțină reclamă. A fost promovată astfel „echipa lui Wałęsa” ca întreg mai degrabă decât fiecare candidat în parte². Se dădea astfel impresia unității, în contrast cu coaliția guvernamentală, sfâșiată de controverse intestinale.

Autoritățile au încercat să mai câștige un anumit număr de voturi pentru candidații proprii aplicând reguli formale legate de modul în care se votează. Era vorba în special de lista națională. Pentru a nu acorda votul niciunui candidat din listă trebuiau tăiați toți – în caz contrar se considera că numele care n-au fost tăiate au obținut sprijinul alegătorului respectiv. În urma negocierilor, partea guvernamentală s-a declarat de acord ca întreaga listă să poată fi respinsă dacă este tăiată cu „X”. Tocmai din această cauză, o parte din emisiunile electorale ale „Solidarității” au fost dedicate tehnicii votării; printre alții, cunoscutul actor de revistă Jacek Fedorowicz demonstra cum trebuie tăiată dintr-o singură mișcare toată lista națională.

În sânul conducerii PZPR, starea de spirit era destul de optimistă. Toți fruntașii partidului trăiau cu convingerea că „Solidaritatea” va câștiga în cel mai bun caz 60% din partea de mandate pe care teoretic le poate obține³. Interesant e însă faptul că nici chiar candidații coaliției de guvernământ nu împărtășeau acest optimism. Văzând uriașa mobilizare a opoziției și lipsa de energie a propriului aparat de partid, dar în același timp crezând în

1. Jan Skórzyński, Marek Pernal, *Kalendarium „Solidarności” 1980-1989* (*Calendarul „Solidarității” 1980-1989*), Varșovia, 2005, p. 188.

2. Paulina Codogni, *Okrągły stół... (Masa Rotundă...)*, pp. 264.

3. Cu câteva zile înainte de alegeri, la o ședință a Secretariatului CC al PZPR, Jaruzelski considera că rezultatele alegerilor pentru Senat vor trebui evaluate astfel: „între 51 și 60% – rezultat bun; între 41 și 49% – rezultat slab; iar sub 40% – rezultat foarte slab”. Vezi „Protokół nr. 63 z Posiedzenia Sekretariatu KC PZPR w dniu 30 maja 1989 r.” („Proces-verbal nr. 63 la Ședința Secretariatului CC al PZPR din ziua de 30 mai 1989”), în Stanisław Perzkowski (ed.), *Tajne dokumenty Biura Politycznego i Sekretariatu KC. Ostatni rok władzy 1988-1989* (*Documente secrete ale Biroului Politic și ale Secretariatului CC. Ultimul an de guvernare 1988-1989*), Londra, 1994, p. 371.

omnipotența partidului comunist, adeseori aceștia erau cuprinși de apatie și nu se angajau în campania electorală nici măcar atât cât ar fi putut. Pe de altă parte, în anumite regiuni, candidații coaliției de guvernământ preferau să se dea drept candidați ai „Solidarității”, ceea ce demonstra în mod evident că activiștii de la nivel inferior erau mai bine orientați în legătură cu starea de spirit a populației decât cei de la conducere.

Pe data de 4 iunie 1989 a avut loc primul tur al alegerilor parlamentare, parțial libere. În condițiile unei prezențe la urne relativ reduse (abia 62,3% din totalul cetățenilor cu drept de vot au participat la scrutin, ceea ce era un semnal că populația nu acceptă în totalitate măsurile stabilite la Masa Rotundă sau că n-o interesează în general viața publică), „Solidaritatea” a administrat o înfrângere nimicitoare taberei puterii. Încă de la primul tur de scrutin, opoziția a câștigat 160 din cele 161 de mandate de deputat pe care le putea obține și 92 din cele 100 de mandate de senator. Celelalte au rămas să fie decise la turul al doilea. Dar lovitura cea mai puternică pentru guvernanți a fost respingerea totală a listei naționale. Din întreaga listă, doar două persoane au obținut peste 50% din voturi: Mikołaj Kozakiewicz și Adam Zieliński. Și chiar și ei abia dacă au depășit pragul necesar al majorității: primul a întrunit 50,9%, iar al doilea 50,7% din voturi.

Rezultatele primului tur al alegerilor au constituit o enormă surpriză pentru toți. Populația a spus un „nu” hotărât coaliției puterii și deci sistemului comunist. „Solidaritatea” câștigase tot ce se putea câștiga, ba chiar mai mult, dovadă fiind respingerea listei naționale. La așa ceva nu se aștepta chiar nimeni și, de aceea, 4 iunie este considerată de cele mai multe ori ca fiind adevărata dată a sfârșitului comunismului în Polonia. Cunoscuta actriță Joanna Szczepkowska a pronunțat chiar în cadrul televiziunii din ziua de 28 octombrie 1989 următoarea frază: „Doamnelor și Domnilor, pe 4 iunie '89 comunismul a luat sfârșit în Polonia”¹.

Tabăra puterii se confrunta în această situație cu o problemă: cum să salveze lista națională fără a dezavua contractul stabilit la Masa Rotundă. Inițial a fost luată în discuție varianta anulării alegerilor, care a fost însă rapid eliminată ca fiind nerealistă. La doar o zi după alegeri, în cadrul ședinței Secretariatului CC al PZPR s-a discutat posibilitatea elaborării unei formule juridice care să permită intrarea candidaților de pe lista națională în Seim și șansele negocierii unei astfel de soluții cu opoziția².

Inclusiv conducerea „Solidarității” fusese luată prin surprindere și, într-o anumită măsură, chiar înspăimântată de dimensiunile victoriei raportate. Unii se temeau că se va ajunge la soluții de forță (ceea ce, până la un punct, nu era lipsit de temei, având în vedere că în cadrul MAI continuau demersurile începute cu un an înainte în vederea reinstaurării legii marțiale³). Alții își dădeau seama că se vor exercita presiuni foarte mari pentru acceptarea listei naționale, chiar cu prețul încălcării legii și a decenței. Pe de altă parte, conducerea „Solidarității” simțea că asupra ei apasă imensa responsabilitate cu care au investit-o populația și mai ales activiștii simpli ai sindicatului, care îi cereau să profite de această șansă. Cu toate acestea, a doua zi după alegeri, a fost transmisă comitetelor

1. Teresz Bochwic, *III Rzeczpospolita w odcinkach. Kalendarium wydarzeń styczeń 1989 – maj 2004* (Cea de-a III-a Republică în secvențe. Calendarul evenimentelor ianuarie 1989 – mai 2004), Cracovia, 2005, p. 39.
2. „Protokół nr. 64 z rozszerzonego Posiedzenia Sekretariatu KC PZPR w dniu 5 czerwca 1989 r.” („Proces-verbal nr. 64 la Ședința lărgită a Secretariatului CC al PZPR din ziua de 5 iunie 1989”), în Stanisław Perzkowski (ed.), *Tajne dokumenty Biura Politycznego... (Documente secrete ale Biroului Politic...)*, pp. 390-398.
3. Antoni Dudek, *Reglamentowana... (Revoluția...)*, p. 319.

cetățenești din teritoriu recomandarea de a domoli explozia de bucurie și de a evita manifestările triumfaliste.

Pe data de 6 iunie s-a organizat o întâlnire între o delegație a puterii, condusă de Kiszczak, și Geremek și Mazowiecki. În cursul acesteia, autoritățile i-au convins pe reprezentanții opoziției să adopte o atitudine conciliantă în legătură cu lista națională. Argumentele invocate, printre care amenințarea sovietică, au căzut pe un teren favorabil în tabăra opoziției. Pe 8 iunie a avut loc ședința Comisiei de Împăciuire¹, în cursul căreia s-a stabilit că 33 de mandate din lista națională vor fi repartizate pe 33 de circumscripții și supuse la vot în turul al doilea. Pe 12 iunie Consiliul de Stat a emis un decret în acest sens.

Evidența concesiilor din partea opoziției a fost primită foarte rău de membrii de rând ai „Solidarității”, ca și de mulți cetățeni simpli. Peste tot se vorbea despre nerespectarea voinței electoratului și de încălcarea legii prin această schimbare a regulilor în timpul jocului². Pe 18 iunie a avut loc al doilea tur de scrutin. Prezența la vot s-a ridicat la numai 26%. „Solidaritatea” și-a câștigat mandatul care îi mai lipsea la Seim și încă șapte din totalul de opt la Senat. Singurul senator din afara opoziției era Henryk Stokłosa din voievodatul Piła, încă de pe atunci un potentat financiar local (mai târziu, el va deveni unul dintre cei mai bogați polonezi). Rivalul său, Piotr Baumgart, de mulți ani activist în cadrul „Solidarității”, fusese singurul candidat al opoziției care n-a avut pe afișul său electoral fotografia cu Wałęsa, și aceasta e posibil să fi fost cauza eșecului său. În turul al doilea s-a decis în sfârșit cine dintre candidații coaliției puterii va mai intra în Seim. „Solidaritatea” a decis să sprijine pe cei care puteau adopta o poziție cât de cât autonomă față de aparatul lor de partid. Astfel, au intrat în Seim 55 de deputați care primiseră și sprijinul opoziției. Ei erau desigur legați de partidul comunist sau de partidele aliate cu acesta, dar mulți și-au creat șansa de a rămâne în Parlament printr-o oarecare independență. Așa încât sprijinul care le-a fost acordat a fost un calcul corect al Comitetului Cetățenesc.

După data de 4 iunie, sistemul de forțe s-a modificat atât de mult încât se putea vorbi de o realitate cu totul nouă, deși era dificil să spui că Polonia era liberă (sistemul juridic nu se schimbase, SB funcționa în continuare, la fel cenzura și alte instrumente de control totalitar, iar formal guvernarea aparținea în continuare comuniștilor). Tabăra puterii își pierduse în schimb inițiativa și a început să se retragă, încercând totuși să-și păstreze controlul asupra celor mai importante decizii. Parlamentul constituit în urma alegerilor din iunie era încă departe de a fi unul democratic, dar forța comuniștilor care intraseră în forul legislativ era totuși mai mică decât ar fi rezultat dintr-o simplă numărare a voturilor. Ambele tabere dispuneau de câteva atuuri. Începuse o nouă etapă.

Alegerea președintelui

După câștigarea alegerilor, sprijinul social pentru „Solidaritatea” a crescut încontinuu. Acest lucru a generat o atmosferă defetistă în cadrul PZPR și în partidele-satelit ale acestuia, iar pe termen mai lung a dus pur și simplu la dezintegrarea lor³. Pentru conducerea

1. Comisia de Împăciuire era un organ creat în cadrul înțelegerilor convenite la Masa Rotundă cu scopul de a lămuri eventualele probleme controversate referitoare la interpretarea fiecărui înscris. În componența ei intrau conducerea ambelor tabere politice. Comisia s-a întrunit doar de trei ori, ultima ședință fiind tocmai cea din 8 iunie.

2. Paulina Codogni, *Okrągły stół... (Masa Rotundă...)*, p. 269.

3. Cf. Paulina Codogni, *Wybory czerwcowe... (Alegerile din iunie...)*, pp. 272-278.

partidului comunist, cea mai arzătoare problemă devenise alegerea cât mai grabnică a lui Jaruzelski ca președinte, orice întârziere putând avea consecințe foarte rele pentru PZPR, care pe zi ce trecea își pierdea influența. În întreaga țară, la nivelul organelor locale ale partidului, aveau loc discuții în legătură cu ce se va întâmpla în continuare cu partidul, cu comunismul ca atare și cu Polonia ca stat.

Din alte motive, alegerea lui Jaruzelski era sprijinită și de multe persoane din conducerea „Solidarității”. După cum rezultă din interviurile publicate în perioada respectivă, ca și din diferitele lucrări cu caracter memorialistic publicate mai târziu, unii conducători ai opoziției se temeau pe de o parte de radicalizarea atitudinii activiștilor de la nivelul inferior și a „străzii”, iar pe de altă parte de o reacție violentă din partea facțiunii conservatoare a PZPR și, poate că într-o și mai mare măsură, de o eventuală intervenție a Moscovei, desigur, nu neapărat militară (care încă de pe atunci părea puțin probabilă). Nu era lipsit de importanță nici faptul că între frunțașii „Solidarității” nou înființate și echipa de negociatori din tabăra puterii apăruse un fel de familiaritate.

Din această cauză se manifesta și o diferență tot mai mare de atitudine în multe probleme punctuale între cei care fuseseră admiși la convorbirile de la Magdalenka și ceilalți membri ai fostei opoziții. Această fisură, inițial aproape invizibilă, urma să se accentueze cu timpul. Dar se pare că la sfârșitul lunii iunie și începutul lunii iulie 1989 chiar și cei mai radicali dintre membrii opoziției acceptau, ca pe un rău necesar, alegerea lui Jaruzelski în funcția de președinte.

În primele zile de după alegeri, în cadrul conducerii „Solidarității” au fost analizate diferite variante, inclusiv candidatura lui Wałęsa¹, dar s-a constatat repede că tabăra comunistă e atât de înverșunată în această problemă încât propunerea altei candidaturi ar fi imposibilă. În cele din urmă, pe 23 iunie, Clubul Parlamentar Cetățenesc (OKP, o grupare parlamentară care îi reunea pe reprezentanții opoziției), în cadrul primei sale ședințe, a luat decizia de a nu propune un candidat propriu la funcția de președinte.

Concomitent, Jaruzelski efectua manevre vizând probabil strângerea rândurilor în propria tabără, dar și intimidarea adversarilor. Pe 29 iunie, la ședința Biroului Politic, el a anunțat că nu va candida la alegeri. Și își motiva decizia prin teama de un eșec ale cărui consecințe ar fi fost greu de prevăzut. Dat fiind că Jaruzelski s-a retras din cursă, Kiszczak a devenit candidatul la președinție, deși avea probabil șanse și mai mici de a fi ales în Adunarea Națională. Timp de câteva zile, activiștii de partid s-au străduit să-l convingă pe general să-și schimbe decizia. Pe 1 iulie, în cadrul unei ședințe a OKP, Wałęsa și-a declarat sprijinul pentru candidatura lui Kiszczak, dând un semnal lipsit de orice ambiguitate că indiferent cine va fi candidatul PZPR, acesta se va bucura de încrederea conducătorului „Solidarității”. Atitudinea conciliantă în această problemă a devenit apoi un argument pentru a formula cereri în alt domeniu. Pe data de 3 iulie, în *Gazeta Wyborcza* a apărut un articol al lui Michnik cu titlul: „Președinte de la voi, premier de la noi”. Michnik propunea „o alianță a opoziției democratice cu aripa reformatoare a puterii”² ca fiind soluția cea mai favorabilă pentru țară. Misiunea formării guvernului ar fi urmat astfel să fie încredințată candidatului „Solidarității”, iar cabinetul astfel constituit ar fi fost sprijinit de cel puțin o parte a PZPR.

Între timp, membrii conducerii „Solidarității” au început să sondeze terenul la Kremlin³. Acest lucru nu era ceva nou, căci astfel de contacte avuseseră loc și mai înainte, numai

1. Antoni Dudek, *Reglamentowana... (Revoluția...)*, p. 341.

2. Vezi Paulina Codogni, *Okrągły stół... (Masa Rotundă...)*, p. 273.

3. Vezi Antoni Dudek, *Reglamentowana... (Revoluția...)*, pp. 349-350.

că la începutul lunii iulie acestea s-au intensificat. Cât despre sovietici, ei priveau destul de detașat încercările reprezentanților „Solidarității” de a prelua cel puțin o parte din putere. Pe 4 iulie, deci la o zi după apariția articolului „Președinte de la voi, premier de la noi”, Vadim Zagladin, un consilier al lui Gorbaciov, declara printre altele: „Decizia în această chestiune [formarea guvernului] este problema internă a prietenilor noștri polonezi”¹. Pe 6 iulie, în cadrul sedinței Consiliului Europei, Gorbaciov pune capăt „doctrinei Brejnev”: „Orice amestec – de orice natură – în afacerile interne ale unor țări prietene sau aliate [...] este inadmisibil”². Pe de altă parte, pe 7 iulie, în cursul întrunirii Pactului de la Varșovia de la București, Gorbaciov l-a convins totuși pe Jaruzelski să candideze, avertizându-l în același timp să nu-l lase pe Kiszczak să candideze pentru că este mai puțin popular și mai slab pregătit pentru acest rol.

Între timp, Adam Michnik și Andrzej Wajda au făcut o vizită la Moscova. Pe 12 iulie, ei s-au întâlnit cu reprezentanții Secției Externe a CC al PCUS, cu activiști din opoziție și cu reprezentanți ai vieții culturale, ceea ce a fost interpretat de unii membri ai PZPR ca recunoașterea poziției (independente de autoritățile RPP) a formațiunilor politice reprezentate de ei. Lui Michnik, această vizită la Moscova i-a întărit, se pare, convingerea că este martorul unui moment istoric de răscruce, când URSS este preocupată în primul rând de propriile sale probleme și a încetat să se mai intereseze de ceea ce se petrece în Polonia, așa încât opoziția ar putea foarte bine să încerce să preia puterea, fără teama vreunei intervenții sovietice. Pe lângă toate acestea, lui Michnik îi era teamă că niște circumstanțe atât de favorabile s-ar putea să nu mai apară prea curând și de aceea cerea o cât mai rapidă punere în aplicare a concepției sale. Dar, la început, ideile lui Michnik au fost primite cu scepticism în tabăra „Solidarității”³.

La sfârșitul lunii iunie și începutul lunii iulie, în mai multe orașe au avut loc demonstrații împotriva alegerii lui Jaruzelski ca președinte. Acestea n-au avut anvergura, spre exemplu, a tulburărilor studențești din timpul lucrărilor Mesei Rotunde, dar au constituit un semnal clar că o mare parte a populației nu-l mai acceptă la conducerea statului pe generalul devenit simbol al unui sistem detestat, responsabil de numeroase crime. Cu toate acestea, Jaruzelski a primit un sprijin destul de neașteptat din partea Statelor Unite. În zilele de 10-11 iulie a venit în vizită la Varșovia președintele SUA, George Bush, care nu numai că a consolidat poziția lui Jaruzelski întâlnindu-se cu el, ci chiar s-a străduit să-l convingă personal să-și schimbe decizia de a renunța să candideze la fotoliul prezidențial. Înainte de acest eveniment, ambasadorul american la Varșovia, John Davis, se întâlnește cu parlamentarii opoziției și le explicase cum să procedeze ca Jaruzelski să fie ales⁴.

1. Vezi Andrzej Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski (O jumătate de veac de istorie a Poloniei)*, Varșovia, 2005, p. 394.

2. Vezi Antoni Dudek, *Reglamentowana ... (Revoluția...)*, pp. 352-353.

3. Informație verbală, obținută în timpul unui interviu acordat lui A. Gubrynowicz de către Adam Michnik în mai 2010.

4. Pe 22 iunie 1989, în cursul unui dineu cu activiștii „Solidarității”, scriind pe o cutie de chibrituri, Davis le-a arătat acestora că scăderea cvorumului rezolvă problema alegerii lui Jaruzelski, fără ca ei înșiși să-l voteze. Ambasadorul american a explicat că, chiar dacă deputații opoziției lipsesc în masă, se poate totuși obține cvorumul, dar scade numărul de voturi necesare pentru ca alegerea să aibă loc. Vezi „Warszawa, 23 czerwca 1989 – ambasador Davis do sekretarza stanu w sprawie możliwych trudności z uzyskaniem w parlamencie większości głosów niezbędnej do wyboru Wojciecha Jaruzelskiego na prezydenta” („Varșovia, 23 iunie 1989 – ambasadorul Davis către secretarul de stat în legătură cu posibilele dificultăți de a obține în parlament majoritatea de

În cele din urmă, Jaruzelski s-a lăsat convins și pe 18 iulie, la ședința Biroului Politic, a anunțat că are totuși de gând să candideze. Votul în cadrul Adunării Naționale a avut loc a doua zi. Jaruzelski era singurul candidat, iar scrutinul a fost deschis. Au participat la vot 544 din cei 560 de parlamentari. 270 dintre cei prezenți au votat pentru, 233 au fost împotrivă, 34 s-au abținut, iar șapte voturi au fost anulate. În condițiile date, numărul de voturi în baza căruia se putea alege viitorul șef al statului era de 269; noul președinte al RPP a fost ales, obținând cu un vot mai mult decât numărul minim necesar. S-a constatat că șase deputați ai ZSL, patru de la SD și unul de la PZPR votaseră împotrivă, iar trei de la ZSL și unul de la PZPR n-au luat parte la scrutin. Jaruzelski a fost ales așadar cu sprijinul OKP¹: 11 dintre reprezentanții acestuia nu au participat la scrutin, iar unul a votat pentru general. Spectaculoasă a fost acțiunea desfășurată de senatorul Andrzej Wielowieyski, care a convins încă șase parlamentari să dea, la fel ca el, voturi nule. În acest fel a fost coborât pragul necesar alegerii lui Jaruzelski în funcția de președinte al RPP. Atitudinea acestor membri ai OKP a generat multe comentarii nefavorabile, deși trebuie să atragem atenția că în principiu ei au acționat în acord cu poziția cel puțin a unora din conducere, care nu vedeau în momentul respectiv nicio alternativă la Jaruzelski.

Investit cu atribuții foarte largi, președintele a fost ales deci cu cea mai slabă legitimitate posibilă – nu în urma unor alegeri universale, ci în cadrul Parlamentului, cu o diferență de numai un vot, în ciuda votului negativ al câtorva parlamentari din PZPR și din partidele-satelit și prin concursul (îndoielnic din punct de vedere moral) a nu mai puțin de 19 reprezentanți ai OKP. Încă de la început, această situație părea provizorie, nesigură. Nu este mai puțin adevărat însă că alegerea lui Jaruzelski a însemnat succesul comuniștilor, pentru că eventuala lui înfrângere ar fi putut avea consecințe dintre cele mai grave – și nu numai la capitolul prestigiu. Este de asemenea greu de spus ce efecte ar fi avut înfrângerea lui Jaruzelski pentru întreaga țară.

Următoarea rundă de negocieri

După alegerea președintelui, problema cea mai urgentă a rămas formarea unui guvern care să reflecte măcar într-o anumită măsură structura de forțe din Parlament. La început, comuniștii au luat inițiativa. Pe 29 iulie a avut loc a XIII-a Plenară a CC al PZPR. Ca președinte al țării, Jaruzelski a renunțat la funcția de prim-secretar, în locul lui fiind ales Rakowski, în ciuda unei opoziții fâțișe – 171 de membri ai CC au votat pentru, iar 41 au fost împotrivă. La plenară s-a hotărât de asemenea ca Kiszczak să fie propus premier. Întrucât PZPR și aliații săi dețineau majoritatea în Seim, votarea acestei propuneri părea destul de simplă.

Varianta cu Kiszczak premier și Jaruzelski președinte părea ideală pentru conducerea partidului. Dacă ar fi fost pusă în practică, funcțiile cele mai importante în stat ar fi rămas în mâinile comuniștilor, lăsând impresia că totul se desfășoară în mod democratic. Și, întrucât funcția de prim-secretar al PZPR ar fi fost ocupată de Rakowski, toată puterea ar

voturi necesară pentru alegerea lui Wojciech Jaruzelski ca președinte”), în *Ku zwycięstwu Solidarności... (Spre victoria Solidarității...)*, p. 271.

1. Wojciech Roszkowski, *Najnowsza historia Polski... (Istoria recentă a Poloniei...)*, p. 120.

fi fost concentrată în continuare în mâinile acelorași persoane care o deținuseră în anii anteriori.

Conducerea partidului nu părea totuși să fi ținut cont de situația din țară, nici de părerea celor din coaliție, care în perioada Mesei Rotunde, respectiv în urmă cu circa șase luni, începuseră să își manifeste independența. În același timp, propunerea pentru funcția de premier a șefului detestatei poliții secrete nu a fost bine primită de opinia publică – în ciuda faptului că Wałęsa declarase că îl susține, cu câteva săptămâni înainte, când Kiszczak voia să candideze la funcția de președinte. Însă Wałęsa și-a dat seama de atmosfera generală și din 1 august a anunțat că nu mai sprijină candidatura lui Kiszczak la noua funcție.

Candidatura acestuia a provocat de altfel nemulțumire și în rândul partidelor din coaliție. Dar PZPR s-a hotărât să acționeze rapid și, chiar pe 2 august, Seimul a supus la vot propunerea de a-i acorda lui Kiszczak misiunea formării unui nou guvern. În favoarea acestei acțiuni s-au declarat 237 de deputați, iar împotriva au votat 173, dintre care cinci de la PZPR, 21 de la ZSL și trei de la SD. Rezultatul votului însemna că echipa de la conducerea partidului își pierde sprijinul chiar și în propria tabără, care devenea tot mai conștientă de faptul că totalitarismul se dezintegrează, că echipa lui Jaruzelski nu mai are ce să propună, iar membrii acesteia erau evident în defensivă.

În plus, pe la sfârșitul lunii iunie starea de spirit a populației se radicalizase. Începuseră din nou să apară greve și proteste de stradă. Iar această tendință a căpătat și mai multă amploare în iulie, adică într-o perioadă, în principiu, de vacanță. În săptămâna a treia din iulie au avut loc 49 de mișcări sociale, iar în următoarea 138 (dintre care 27 de greve), pentru ca în prima săptămână din august să fie înregistrate 206 astfel de mișcări (din care 85 au luat forma grevelor)¹. Un factor suplimentar care a accentuat protestele a fost o decizie a guvernului prin care prețurile produselor alimentare erau liberalizate de la 1 august, ceea ce a generat o creștere a inflației: dacă în iulie aceasta se ridica la valoarea de 9,5%, în august ajungea la 39,5%, iar în octombrie la 54,8%. Sentimentul de nesiguranță a făcut ca presiunea socială să atingă cote uriașe, continuând să crească, dar echipa lui Jaruzelski și Kiszczak nu avea practic nicio posibilitate de a stăvilii valul de nemulțumiri sociale.

De această situație s-a hotărât să profite opoziția, în sânul căreia căpătase tot mai mult contur ideea intrării la guvernare într-o configurație sau alta. În cazul în care Kiszczak ar fi devenit premier, opoziția putea conta pe funcția de vicepremier și pe câteva fotolii de ministru, la ministere mai puțin importante². Teoretic, responsabilitatea pentru guvernare – mai bine zis, pentru gestionarea crizei – ar fi căzut într-o mare măsură pe umerii comuniștilor, dar opoziția știa foarte bine că ei ar fi făcut tot ce se putea pentru a pune responsabilitatea și pe seama „Solidarității”, situație în care costurile sociale ale reformelor (inclusiv costurile de imagine pentru sprijinul acordat lui Kiszczak) ar fi grevat serios capitalul de încredere al echipei lui Wałęsa, care n-ar fi avut o influență prea mare în luarea deciziei. Așa încât oferta nu era rentabilă.

1. Antoni Dudek, *Reglamentowana... (Revoluția...)*, p. 381.

2. O astfel de ofertă fusese făcută deja de pe data de 9 iunie într-o convorbire dintre Kiszczak și Michnik, dar atunci „Michnik a răspuns sec spunând că ei nu aderă la așa ceva” – vezi „*Protokół nr. 65 z roboczego posiedzenia Sekretariatu KC PZPR w dniu 9 czerwca 1989 r.*” („Proces-verbal nr. 65 al ședinței de lucru a Secretariatului CC al PZPR din data de 9 iunie 1989”), în Stanisław Perzkowski (ed.), *Tajne dokumenty Biura Politycznego... (Documente secrete ale Biroului Politic...)*, p. 400.

La nivelul conducerii „Solidarității”, spre sfârșitul lunii iulie și începutul lunii august, au fost analizate diferite scenarii, dintre care două păreau a fi cele mai viabile. Grupul concentrat în jurul lui Geremek, Kuroń și Michnik opta pentru încercarea de a determina poate nu atât o scindare în sânul PZPR, cât o diferență de atitudine în interiorul acestuia și crearea unei coaliții cu aripa reformatoare a partidului. Eventuala participare a ZSL și a SD în acest proiect nu era necesară, deși, dacă aceste partide și-ar fi exprimat astfel de intenții, ele ar fi fost acceptate, dar cu un statut inferior. Acestei idei i se opuneau frații Jarosław și Lech Kaczyński, care ar fi dorit ca „Solidaritatea” să formeze un guvern împreună cu partidele ce până atunci fuseseră sateliți ai comuniștilor, dar numai în măsura în care ele acceptau să se desprindă de PZPR¹.

O vreme, Wałęsa a ezitat, dar pe 7 august a dat o declarație în care afirma că menținerea în continuare a PZPR la guvernare și misiunea lui Kiszczak de a forma un nou guvern sunt dăunătoare, iar „singura soluție politică în situația actuală este crearea unui Consiliu de Miniștri cu sprijinul unei coaliții dintre «Solidaritatea», ZSL și SD”². Pentru negocierile cu aceste partide el i-a desemnat pe frații Kaczyński. Acest lucru a generat discuții în OKP, dar autoritatea lui Wałęsa a avut totuși câștig de cauză, așa încât, în cele din urmă, tot clubul parlamentar a acceptat soluția.

A doua zi, pe 8 august, s-a reunit Biroul Politic al CC al PZPR, dar s-a constatat că mulți dintre liderii partidului erau plecați în concediu. Era un semnal elocvent că dezmembrarea partidului ajunsese la apogeu. Discuția în cadrul acestei ședințe s-a încheiat cu apelul adresat tuturor de a strânge rândurile pentru a evita eliminarea partidului de la guvernare, dar ultimele cuvinte ale lui Rakowski au fost că și el trebuie să plece în concediu, ceea ce putea sugera că se predă. Oricum, săptămânile care au urmat i-au impus o nouă sarcină, foarte dificilă. Inițiativa aparținea opoziției, dar, dacă el voia ca partidul său să mai joace vreun rol, șeful PZPR nu putea rămâne pasiv.

Între timp, Kiszczak își continua misiunea de formare a unui nou guvern, cu toate că-i era foarte greu să găsească miniștri potriviți pentru fiecare domeniu. Foarte puțini credeau în succesul acestei inițiative. Șansele ei s-au apropiat de zero în momentul în care au început negocierile dintre OKP și partidele din fosta coaliție cu PZPR. Chiar pe 9 august, grupul parlamentar ZSL a luat decizia de a-și retrage sprijinul pe care i-l acordase cu o săptămână în urmă lui Kiszczak. Poziția SD era mai complicată, însă oricum ponderea acestui partid era mult mai redusă.

Dar Kiszczak nu voia să se predea fără luptă. S-a întâlnit cu liderii ambelor grupări pentru a-i convinge să respingă propunerea „Solidarității”. Pe 11 august s-a întâlnit de asemenea cu ambasadorul american Davis, având în vedere rolul pe care acesta îl jucase în discuțiile dintre putere și opoziție, dar de data aceasta nu a obținut mare lucru – americanii au refuzat să intervină pe lângă Wałęsa pentru a-l împiedica să formeze coaliția din care PZPR urma să fie exclus³. În cursul aceleiași zile, președintele ZSL, Roman Malinowski, și cel al SD, Jerzy Józwiak, s-au întâlnit, separat, cu ambasadorul sovietic Vladimir Brovikov,

1. Cf. Jan Skórzyński, *Ugoda i rewolucja. Władza i opozycja 1985-1989 (Acordul și revoluția. Puterea și opoziția între 1985 și 1989)*, Varșovia, 1995, p. 288.
2. Vezi Teresa Bochwic, *III Rzeczypospolita... (A treia Republică...)*, p. 34.
3. „Warszawa, 11 sierpnia 1989 – ambasador Davis do sekretarza stanu na temat swojej rozmowy z generałem Czesławem Kiszczakiem” („Varșovia, 11 august 1989 – ambasadorul Davis către secretarul de stat pe tema convorbirii sale cu generalul Czesław Kiszczak”), în *Ku zwycięstwu Solidarności... (Spre victoria Solidarității...)*, pp. 337-341.

care i-a asigurat pe amândoi că Kremlinul nu va formula obiecții față de un eventual guvern format de aceste grupări cu participarea „Solidarității”. Sprijinul ambasadei sovietice, chiar dacă lua forma lipsei de contrapropuneri, putea fi hotărâtor pentru reușita proiectului.

Într-un ultim efort, conducerea PZPR a încercat chiar să-l cumpere pe Malinowski, propunându-i, pe data de 13 august, prin intermediul lui Jaruzelski, să preia el misiunea de a forma un nou guvern. Dar Malinowski a refuzat această propunere. Pentru a face presiuni asupra OKP, Kiszczak a mai sugerat și că ar putea cădea la învoială cu opoziția extraparlamentară, dar nici așa n-a reușit. Astfel încât, pe 14 august, a fost obligat să renunțe, indicându-l ca succesor pe Malinowski, dar acesta nu a acceptat oferta, ceea ce a generat un vid politic.

În acel moment, în interiorul OKP s-au făcut din nou auzite voci care cereau o coaliție de anvergură cu participarea PZPR ca partener principal. Unii susțineau, dimpotrivă, că „Solidaritatea” nici n-ar fi trebuit deocamdată să intre la guvernare. Pe data de 16 august a avut loc o ședință foarte agitată a prezidiului OKP, în cadrul căreia Jarosław Kaczyński a prezentat rezultatele negocierilor cu ZSL și cu SD, sugerând că funcția de premier ar putea-o prelua Wałęsa. Acesta a refuzat propunerea, fără a spune însă pe cine ar vedea în rolul de șef al guvernului. Cu puțin timp înainte, el se întâlnise totuși cu Tadeusz Mazowiecki, pe care încercase să-l convingă să preia sarcina de a forma cabinetul. Deocamdată Mazowiecki nu-și exprimase acordul, dar a subliniat că ministerele importante ar fi trebuit să rămână în mâna Partidului Comunist. În noaptea de 16 spre 17 august, tensiunea discuțiilor în cadrul prezidiului OKP ajunsese la paroxism. Pentru a mia oară, Michnik își repeta argumentarea în favoarea unei coaliții cu PZPR: „Guvernul trebuie făcut cu stăpânii, nu cu slugile”¹. Dar hotărârea era deja luată, cu toate că în cele din urmă Wałęsa se declarase pentru o variantă de compromis.

A doua zi dimineața, Mazowiecki a acceptat să preia misiunea de a forma guvernul. După aceea, Wałęsa s-a întâlnit cu Malinowski și Józwiak și astfel s-a constituit oficial coaliția. Președintele ZSL l-a informat despre acest lucru pe Jaruzelski, după care toți trei s-au prezentat în fața generalului pentru a face anunțul oficial al acestei candidaturi. Președintele RPP nu s-a opus. Mai târziu, Wałęsa a vorbit și între patru ochi cu Jaruzelski, propunându-i următoarea împărțire a funcțiilor: șapte ministere pentru „Solidaritatea”, șase pentru ZSL, cinci pentru PZPR și trei pentru SD. Generalul a acceptat această variantă dar, potrivit relatării secretarului CC al Partidului Socialist al Unității din Germania de Est (SED), a pus trei condiții: păstrarea „socialismului” în Polonia, menținerea „alianței” cu URSS și a poziției RPP în cadrul Pactului de la Varșovia și, în sfârșit, participarea proporțională în guvern a tuturor grupărilor din Seim (inclusiv a PZPR) – lucruri cu care Wałęsa urma să se declare de acord².

Rakowski și conducerea PZPR au fost puși astfel în fața unui fapt împlinit și luați prin surprindere. Ceea ce însemna că informațiile ajungeau pe biroul prim-secretarului PZPR cu o întârziere serioasă, ceea ce era un alt semnal că partidul, care până nu demult deținuse hegemonia, acum își pierduse această poziție. Pe 18 august s-a întrunit Biroul Politic al CC. În cursul discuțiilor s-a făcut simțit nu atât un sentiment de neliniște, cât mai ales unul de ușurare că partidul a scăpat de povara responsabilității pentru țară. Unii activiști subliniau că ar fi trebuit să se profite de acest moment pentru a se trece la restructurarea

1. Vezi Antoni Dudek, *Reglamentowana... (Revoluția...)*, p. 389.

2. Antoni Dudek, *Reglamentowana... (Revoluția...)*, pp. 392-393.

partidului, în așa fel încât acesta să se consolideze interior. Rakowski a spus chiar că „toate eforturile trebuie îndreptate în direcția salvării partidului”¹. Biroul Politic a convocat de asemenea a XIV-a Plenară extraordinară a CC pentru a doua zi. Plenara a luat poziție față de „formarea noului guvern și actuala situație politică”, criticând, ce-i drept, OKP, ZSL și SD, pentru că au încălcat hotărârile precedente și au generat o situație conflictuală, dar a acceptat situația de fapt.

Pe 19 august, Jaruzelski i-a încredințat oficial lui Mazowiecki misiunea de a forma un nou guvern. Era un eveniment de răscruce la nivelul întregului bloc sovietic. Pentru prima dată după anii '40, șeful cabinetului urma să fie un necomunist. Nicolae Ceaușescu „a apreciat la justa ei valoare” importanța acestui fapt, în cursul aceleiași zile el trimițând partidelor „frățești”, inclusiv PZPR, o scrisoare în care își exprima opoziția față de formarea unui guvern condus de Mazowiecki, promițând că va susține o eventuală facțiune conservatoare. Această inițiativă a fost tratată cu dispreț de ceilalți conducători comuniști², dar conducerea PZPR s-a simțit obligată să reacționeze. În scrisoarea de răspuns se sublinia faptul că Partidul Comunist din Polonia își va păstra în continuare rolul conducător, o garanție în plus constituind-o în acest sens instituția prezidențială.

Amenințările „Geniului Carpaților”, cum îl numeau apologeții români, au fost folosite în lupta pentru ministerele viitorului cabinet. Conducerea „Solidarității” a fost informată despre inițiativa românească și în același timp „avertizată” că la fel ca Nicolae Ceaușescu gândesc și conducătorii altor state din blocul comunist, așa încât formularea unor pretenții exagerate de către fosta opoziție ar putea provoca reacții nefavorabile peste hotare. Evident, era o acialma, dar care avea un anumit efect psihologic³.

Pe 22 august a avut loc ședința Biroului Politic a CC al PZPR, ocazie cu care s-a stabilit că strategia partidului va consta în a nu permite pierderea celor mai importante forțe din stat, așa-numitele resorturi: MAN, MAI, MAE și mass-media de stat. În aceeași zi, Rakowski a vorbit cu Gorbaciov, care i-ar fi sugerat necesitatea de a dizolva vechiul partid și a crea unul nou – lucru de care prim-secretarul PZPR nici nu voia să audă⁴.

Pe 24 august, Tadeusz Mazowiecki a luat cuvântul în Seim în calitate de candidat oficial la funcția de premier. Tonul alocuțiunii sale a fost împăciuitoare. El s-a concentrat în principal asupra problemelor economice, a propus revenirea la economia de piață, dar nu a vorbit de privatizare (ba chiar a eliminat din versiunea inițială a cuvântării formulările care puteau sugera o astfel de direcție de acțiune)⁵. Referitor la ideologie el a rostit o serie de fraze care urmau să intre în istorie: „Între noi și trecut vom trage o linie groasă de demarcație. Și vom răspunde numai pentru ceea ce vom fi făcut ca să scoatem țara din starea actuală de depresiune”⁶. Candidatul la funcția de premier nu a vorbit despre lucruri ce i-ar fi putut irita pe reprezentanții PZPR prezenți în sală. Rezultatul votului la propunerea de a i se încredința funcția de premier a fost foarte încurajator: din cei 423 de deputați

1. Vezi Antoni Dudek, *Reglamentowana rewolucja...*, p. 394.

2. Vezi și p. 332 a prezentei cărți.

3. *Ibidem*, pp. 400-401.

4. *Ibidem*, p. 398.

5. Antoni Dudek, *Pierwsze lata III Rzeczypospolitej 1989-2001 (Primii ani ai celei de-a III-a Republici 1989-2001)*, Cracovia, 2004, p. 75.

6. „Przeszłość odkreślamy grubą linią: przemówienie Tadeusza Mazowieckiego w Seimie” („Între noi și trecut vom trage o linie groasă de demarcație: cuvântarea lui Tadeusz Mazowiecki în Seim”), *Gazeta Wyborcza*, 25 august 1989.

care au participat la vot, 378 s-au exprimat pentru, doar patru au fost împotriva, iar 41 s-au abținut.

Două zile mai târziu, Mazowiecki se întâlnea cu șeful KGB, Vladimir Kriucikov. Proaspăt desemnatul premier al unui guvern care încă nu exista dădea asigurări că va fi continuată politica de „prietenie” față de URSS, chiar dacă Polonia va rămâne o țară independentă – ceea ce însemna că, în Polonia, comuniștii nu trebuiau să mai fie singurul garant al faptului că RPP își va păstra alianțele în cadrul Pactului de la Varșovia și al CAER.

Formarea guvernului a durat cam trei săptămâni. Guvernul a fost construit pe principiul compromisului între grupările care îl formau, toate părțile fiind de acord cu necesitatea creării lui, așa încât nu exista pericolul ca negocierile să fie întrerupte. În cele din urmă, dintre cei 24 de membri ai guvernului, 12 erau de la „Solidaritatea”, patru de la PZPR, patru de la ZSL, trei de la SD, un portofoliu revenindu-i unui candidat „independent”. Fiecare grupare a primit câte un portofoliu de vicepremier, resorturile de forță au fost ocupate de PZPR (vicepremierul Kiszcak – MAI, generalul Siwicki – MAN), iar diplomația a fost preluată de Krzysztof Skubiszewski, intrat în cabinet după ce candidase ca independent. Șef al Comitetului Radio a devenit Andrzej Drawicz.

Votarea componenței guvernului a avut loc în Seim pe data de 12 septembrie. Dintre cei 415 deputați prezenți, 402 au votat pentru, iar 13 s-au abținut de la vot. Nu a existat niciun vot împotriva. Ședința Seimului s-a desfășurat într-o atmosferă solemnă. Rostindu-și alocuțiunea, premierul Mazowiecki a fost la un moment dat copleșit de emoție, dar a reușit să se stăpânească și-a cerut scuze față de cei prezenți, făcând aluzie la starea economiei poloneze.

Crearea guvernului condus de Mazowiecki a deschis un nou capitol în istoria Poloniei. Din acest moment se poate vorbi deja despre postcomunism. A urmat destul de repede lichidarea celor mai vizibile elemente definitorii externe ale sclaviei totalitare, cum ar fi cenzura, SB, PZPR sau denumirea și stema țării, în schimb a fost nevoie de mult mai mult timp pentru eliminarea celorlalte rămășițe ale comunismului¹.

Transformări economice

Începuturile transformării n-au fost dintre cele mai ușoare. Putem spune fără teama de a greși că, dintre toate țările analizate în această lucrare, situația economică a Poloniei era cea mai rea. Fără nicio îndoială, J. Kofman și W. Roszkowski au perfectă dreptate când arată că bilanțul celor 40 de ani de comunism a fost tragic și aceasta ar fi, de fapt, cauza fundamentală a specificului polonez în schimbarea regimului². Reformele făcute de ochii lumii de către echipa Messner și măsurile în mod cert tardive, deși impuse cu forța, ale guvernului Rakowski nu numai că n-au împiedicat prăbușirea RPP³, ci, mai rău, au lăsat moștenire echipei guvernamentale a „Solidarității” o situație economică pur și simplu

1. Jan Kofman, Wojciech Roszkowski, *Transformacja... (Transformarea...)*, pp. 137-150.

2. Potrivit modelului prezentat de profesorii Kofman și Roszkowski, trecerea la economia de piață a însemnat de fapt parcurgerea a șase etape: 1. reforma parțială inițiată de sus în jos de către regimul precedent; 2. eșecul acesteia; 3. transformarea sistemului; 4. prăbușirea economică antrenată de aceasta; 5. stabilizarea; 6. creșterea datorată forțelor motrice ale economiei de piață. Cf. Jan Kofman, Wojciech Roszkowski, *Transformacja... (Transformarea...)*, p. 31.

3. Cf. Maciej Bałtowski, Maciej Miszewski, *Transformacja gospodarcza... (Transformarea economică...)*, pp. 133-139.

dramatică – în care în magazine nu se găsea absolut nimic. În Polonia căpătaseră valoare de simbol probleme prozaice cum ar fi lipsa hârtiei igienice din magazine (această problemă fusese totuși abordată în nenumărate discuții în cadrul ședințelor organelor de conducere atât ale statului, cât și ale partidului), iar puținii fericiți care apucau să-și procure măcar câteva role din această marfă rară deveneau adevărați eroi. Toată lumea era de acord că singurul produs în legătură cu care nu erau probleme de aprovizionare era oțetul – rafturile altminteri goale ale magazinelor erau pline cu sticle de oțet. În situația dată, pe 29 iulie a fost luată hotărârea ca articolele alimentare să treacă la „prețuri de piață”, ceea ce urma să provoace o creștere drastică a prețurilor, respectiv a costului vieții și, implicit, o dereglare extremă a întregii piețe. Deciziile contradictorii ale guvernului au dus astfel la un haos economic total – scăderea producției, lipsa mărfurilor, creșteri bruște ale prețurilor, speculații cu valută, creșterea vertiginoasă a deficitului bugetar și blocaje financiare frecvente, pentru că în condițiile unei inflații incontroleabile întreprinderile aveau tot interesul să amâne achitarea diverselor datorii¹. Pe lângă toate acestea, o tragică moștenire lăsată de RPP, pentru care nimeni nu a fost tras la răspundere niciodată, o constituia uriașa datorie externă care ajungea în 1989 la un total de circa 40,8 miliarde de dolari (ceea ce echivala cu veniturile din export ale țării pe șase ani)², datorie neegalată de niciuna din celelalte țări prezentate în cartea de față. Și era vorba de o situație în care inflația anuală atingea 251% în 1989, 586% un an mai târziu, pentru ca în 1991 să scadă la 70%, iar până în 1998 să ajungă la un nivel ce depășea cu puțin valoarea de 10%³.

În această situație, Mazowiecki a preluat conducerea guvernului și i-a încredințat lui Leszek Balcerowicz reformarea economiei, astfel încât toate transformările economice ale Poloniei de după 1989 rămân indisolubil legate de numele acestui economist pe atunci relativ tânăr, format la Varșovia în cadrul Școlii Centrale de Planificare și Statistică (în scurt timp, ea își va relua vechea denumire tradițională, Școala Comercială Centrală), care în guvernul Mazowiecki a devenit ministru de Finanțe. Așa-numitul „plan Balcerowicz” a fost primul proiect din lume de descentralizare a economiei după câteva decenii de funcționare a sistemului de economie central-planificată.

„Planul Balcerowicz” implica două direcții de acțiune: stabilizarea economiei și acțiuni sistemice, având ca scop crearea condițiilor instituțional-juridice pentru trecerea la economia de piață. Cele două domenii urmau să se întrepătrundă – acțiunile de stabilizare urmau să se înscrie în ansamblul celor sistemice, determinând în același timp direcțiile pe care acestea trebuiau să le urmărească⁴. Programul de stabilizare introdus la începutul anului 1990 miza pe autoechilibrarea economiei – pe de o parte, era liberalizată oferta, pe de altă parte, era introdusă o politică monetară și bugetară foarte dură, limitând astfel fluxul de bani pe piață. În acest scop au fost liberalizate prețurile celor mai multe dintre bunurile de consum, au fost reduse sumele alocate de la buget pentru economie, au fost eliminate ultimele elemente de conducere planificată de la centru în domeniul comerțului și a fost liberalizat de asemenea comerțul exterior, crescând astfel concurența pe piață. În schimb,

1. Wojciech Roszkowski, *Najnowsza historia Polski... (Istoria recentă a Poloniei...)*, pp. 121-122.
2. Maciej Bałtowski, Maciej Miszewski, *Transformacja gospodarcza... (Transformarea economică...)*, p. 154.
3. Date obținute de la GUS (Oficiul Central de Statistică), http://www.stat.gov.pl/gus/5840_1634_PLK_HTML.htm, accesat la 25.08.2010.
4. Maciej Bałtowski, Maciej Miszewski, *Transformacja gospodarcza... (Transformarea economică...)*, pp. 182-183.

legat de cerere, a fost redusă drastic rata de indexare a salariilor, au fost introduse impozitul progresiv pe salarii și impozitul suplimentar pentru orele de lucru peste normă în sectorul de stat (așa-numitele „ciubucuri”), ceea ce a redus simțitor creșterea salariilor la „bugetari”; au fost de asemenea ajustate ratele dobânzii și debitele pentru așa-numitele „dividende” (era vorba, de fapt, de impozitarea bunurilor fixe) și au fost introduse o serie de alte reglementări specifice, menite să înăsprească disciplina monetară și bugetară¹.

Planul Balcerowicz era numit și „terapie de șoc”, dat fiind că efectele sale s-au făcut simțite practic imediat și foarte puternic. Principala măsură de stabilizare a fost realizată în prima jumătate a anului 1990 – când s-a trecut la echilibrarea pieței (în special la bunurile de consum) și s-a redus radical nivelul inflației, ceea ce a avut ca efect înlocuirea economiei insuficienței cu economia cererii; de asemenea s-a renunțat treptat la „dolarizarea” economiei. Tot în această perioadă a fost echilibrat bugetul statului care, la sfârșitul anului 1990, ajunsese chiar la un bilanț ușor pozitiv. Însă acest pachet de măsuri vizând stabilizarea a antrenat și anumite fenomene negative – recesiunea manifestată prin scăderea bruscă a PIB-ului și a producției, a veniturilor reale și implicit a consumului, reducerea unei părți a potențialului economic în sectorul de stat și apariția subită a șomajului².

În momentul implementării, planul Balcerowicz a provocat reacții foarte violente, atât printre economiști, cât și printre „polonezii de rând”, a căror viață era afectată de acesta în mod substanțial. Unele categorii de specialiști criticau atât faptul că, înainte de a fi aplicat, planul Balcerowicz nu fusese supus unei consultări mai largi, cât și faptul că era „exagerat de restrictiv” în privința cantității de bani lăsate să circule pe piață³. Nu vom intra aici în detalii referitor la măsura în care aceste critici relevau în mod corect eventuale imperfecțiuni ale planului Balcerowicz. Făcând abstracție de necesitatea de a aduce o dovadă convingătoare că în 1989 exista o alternativă, rămâne valabil faptul că guvernul acesta a trebuit să facă față unei situații catastrofale a economiei, de o amploare la care nu se aștepta nimeni. Ca urmare, succesul reformelor depindea în mare măsură de evaluarea credibilității Poloniei pe plan extern. Iar credibilitatea depindea în mod decisiv de aplicarea de către guvern (indiferent care) a unor reforme care erau sau nu în consonanță cu așteptările piețelor financiare. Numai un guvern capabil să satisfacă aceste așteptări putea conta pe deschiderea unui credit și pe un sprijin politic, dar, cu o inflație de câteva sute de procente și o datorie externă de zeci de miliarde de dolari, tergiversarea reformelor putea avea consecințe fatale, însemnând crearea unui conflict cu Fondul Monetar Internațional sau cu Clubul de la Paris, care, în schimbul reducerii datoriilor și al acordării unui nou sprijin financiar, puneau, de fapt, niște condiții mai mult decât dureroase pentru populația poloneză⁴. În situația dată, Polonia nu avea nicio

1. *Ibidem*, pp. 188-189.

2. *Ibidem*, pp. 193-194.

3. Argumentul suprem al economiștilor sceptici în ceea ce privește eficiența acestui plan era reducerea prea bruscă a cererii consumatorilor (prin reducerea prea drastică a salariilor), ceea ce, coroborat și cu politica monetară restrictivă, ar fi provocat o recesiune mai accentuată decât era necesar. Printre criticii cei mai înverșunați ai lui Balcerowicz se număra și viitorul vicepremier și ministru de Finanțe Grzegorz Kołodko, care a formulat teza „calibrării” programului de stabilizare, în sensul de a evita atât divergența efectelor cantitative față de prognoze, cât și restrictivitatea exagerată a programului. *Ibidem*, p. 196.

4. Trebuie să mai adăugăm că datoria externă a RPP nu a fost achitată integral nici până astăzi, obligația de a plăti pentru aberațiile economice ale epocii lui Gierek și Jaruzelski devenind o povară pentru mai multe generații de polonezi. Abia în martie 2009 a fost, spre exemplu, achitată

șansă, așa încât guvernul Mazowiecki nu vedea o altă ieșire din criză, acceptând ca urmare programul Balcerowicz, iar ca urmare, timp de peste zece ani, autorul său (Leszek Balcerowicz) avea să provoace luări de atitudine și reacții emoționale extreme; programul a generat o controversă ideologică privind direcția de urmat: trebuia să se continue aplicarea programului sau, dimpotrivă, să se schimbe radical direcția (cu alte cuvinte, să se revină la intervenționism în economie, la acumularea de datorii, la rolul activ al statului în crearea unui sistem de protecție socială etc.)?

Cei care susțineau schimbarea cursului reformelor puteau conta pe multe aplauze. Opinia că planul Balcerowicz avea un caracter prea radical era împărtășită de milioane de persoane care, după ce au simțit cum nivelul lor de trai scade drastic, cum sunt amenințate de șomaj, de segregarea tot mai mare a veniturilor, erau foarte dispuse să strige din toată inima: „Jos Balcerowicz!”. Fără îndoială că lipsa unor mecanisme de protecție socială care să mai atenueze efectele reformelor (după părerea vicepremierului, Polonia nu și le putea permite) constituia o trăsătură importantă (după părerea criticilor, o carență) a proiectului pus în practică de Balcerowicz. Șomajul (o categorie uitată în perioada comunistă), afectând întregi grupuri sociale, în 1991 a ajuns la 12% din totalul angajaților, pentru ca ani de-a rândul apoi să nu scadă sub 10% (atingând chiar 18% în 2002)¹. Esențială în perceperea reformelor aplicate a fost și precaritatea sistemului instituțional-juridic, a cărui reorganizare nu reușea să țină pasul cu evoluția situației economice. Din această cauză, la începutul tranziției, au izbucnit numeroase scandaluri (ca acelea vizând Fondul Serviciului Datoriei Externe sau „ART-B”) atât din cauza lacunelor legislative, cât și a incapacității organelor care aplicau legea. De aceste imperfecțiuni au profitat reprezentanții nomenclaturii comuniste, care foarte frecvent se aflau în spatele unor afaceri suspecte, iar în primii ani de după 1989, această situație a făcut să crească și mai mult nivelul frustrării sociale².

Abia după câțiva ani s-a putut constata că, în ciuda tuturor lipsurilor menționate mai sus și a condițiilor externe nefavorabile, planul Balcerowicz a generat numeroase efecte pozitive. Datorită ameliorării situației pieței și reducerii semnificative a inflației, economia poloneză a putut fi așezată rapid (chiar dacă a fost un proces dureros) pe coordonatele pieței libere, evitând însă pericolele pe care le-ar fi antrenat o „terță soluție”, aceea a tranziției lente (ca în cazul gradualismului maghiar)³. Efectele pozitive ale reformelor lui Balcerowicz au devenit vizibile în 1992, când economia poloneză a înregistrat o creștere de patru procente a producției și de două procente a PIB-ului⁴. Polonia nu era numai prima țară din fostul bloc răsăritean care pășea pe drumul creșterii economice, ci și prima care, pe la jumătatea anilor '90, atingea nivelul din 1989 al PIB-ului (deși trebuie să amintim că, în cazul Poloniei, în 1989 vorbim de un nivel mult mai mic decât, de exemplu, al Cehoslovaciei

integral datoria față de Clubul de la Paris (cu excepția Japoniei, totuși) și rămâne în continuare de plătit restul datoriei față de creditorii privați asociați în Clubul de la Londra, aceasta fiind eșalonată până în anul 2024 (*ibidem*).

1. Wojciech Roszkowski, Jan Kofman, „Economic Transformation”, în Teresa Rakowska-Harmstone, Piotr Dutkiewicz și Agnieszka Orzelska (ed.), *New Europe. The Impact of the First Decade*, vol. I: *Trends and Perspectives*, Varșovia, 2006, p. 167.
2. Vezi, de exemplu, Jan Kofman, Wojciech Roszkowski, *Transformacja... (Transformarea...)*, pp. 173-185.
3. Vezi capitolul despre Ungaria.
4. Wojciech Roszkowski, Jan Kofman, „Poland”, în Teresa Rakowska-Harmstone, Piotr Dutkiewicz și Agnieszka Orzelska (ed.), *New Europe. The Impact of the First Decade. Vol. II: Variations on the Pattern*, Varșovia, 2006, p. 400.

sau al Ungariei, pentru că în Polonia recesiunea începuse mai devreme). Trebuie să mai subliniem și faptul că, în ciuda problemelor sistemice amintite mai sus, economia poloneză s-a dovedit deosebit de refractară la crize, astfel încât în următorii mai bine de 20 de ani s-a înregistrat o dinamică permanent pozitivă a PIB-ului, inclusiv în 2009, an de criză generală în Europa.

Nu trebuie să supraestimăm nici autoîmproprietărirea nomenclaturii, care, deși importantă din punctul de vedere al justiției sociale, pe termen lung se dovedește din ce în ce mai puțin semnificativă pentru funcționarea sistemului economic. De fapt, în acest fel s-a format o clasă mijlocie provenind dintre nomenclaturiști, dar mecanismele pieței au eliminat de cele mai multe ori jucătorii slabi și pe cei lipsiți de simțul afacerilor, care se pricepeau doar să acapareze averea statului. Reducerea inflației a permis încă o operație: denominarea zlotului. De la 1 ianuarie 1995, moneda obligatorie în Polonia a devenit noul zlot (PLN), care înlocuia zlotul precedent în raport de 1:10 000. Din acel moment, un milion de zloți valorau o sută de zloți noi, iar reducerea numărului de zerouri a permis repunerea în circulație a groșilor (un groș – a suta parte din zlot).

Un element important al tranziției economice l-au constituit de schimbările fundamentale în structura proprietății. Polonia a fost un stat în care aproape niciodată n-a dispărut complet sectorul privat, dar evenimentele politice din anul 1989 au adus schimbări fundamentale și în acest domeniu. Cel mai ușor de realizat a fost așa-numita mică privatizare ce viza comerțul cu amănuntul, la sectorul serviciilor și parțial la sectoarele transporturi și, respectiv, construcții. Mai multe probleme a pus privatizarea întreprinderilor poloneze de stat, cu atât mai mult cu cât acest aspect fusese eliminat din pachetul de măsuri luate de Balcerowicz. În 1990 a fost acceptat principiul privatizării individuale, fiecare întreprindere privatizată fiind tratată separat; concomitent era respins principiul privatizării generale și selective – către angajați. Ceea ce nu însemna însă că s-a renunțat complet la aceste două modele de privatizare. A fost acceptată soluția care permitea așa-numitul leasing de personal în întreprinderile mici și mijlocii, iar privatizarea în masă a fost introdusă mai târziu prin intermediul programului Fondurilor Naționale de Investiții (FNI). FNI, acceptate în 1993 de guvernul condus de Hanna Suchocka, au avut de rezolvat trei probleme: să răspundă așteptărilor populației incitate de sloganurile lui Lech Wałęsa, care promisese „câte o sută de milioane pentru fiecare”, să accelereze procesul de privatizare și să impulsioneze întreprinderile în direcția restructurării. Aceste obiective formulate prea general și incoerent au dus la eșecul întregului program – de fapt, certificatele de acționar au fost distribuite în proporție de 95% celor îndreptățiți, dar cei mai mulți dintre ei le-au vândut imediat; câștigul unui cetățean din categoria mijlocie s-a dovedit a fi doar simbolic, iar generalizarea proprietății – aproape nulă¹. Proiectul FNI n-a obținut o evaluare tocmai bună nici măcar din partea adepților privatizării generale, iar criticii aveau o părere proastă despre el, reproșându-i că în urma acestei operații Trezoreria Statului a pierdut multe miliarde de zloți (venitul realizat a fost de 1,68 miliarde de PLN față de un venit potențial de 15 miliarde de PLN); nu au fost găsiți proprietari puternici pentru firmele privatizate, ceea ce ar fi permis accesul la capital și la tehnologia modernă. La urma urmelor, în cazul Poloniei, în privatizarea marilor firme rolul decisiv l-au jucat investitorii externi (mai ales din Europa și SUA), care au preluat cea mai mare parte din bunurile întreprinderilor privatizate.

1. Cf. Maciej Bałtowski, Maciej Miszewski, *Transformacja gospodarcza... (Transformarea economică...)*, pp. 221-239.

În ciuda faptului că privatizarea individuală a fost un proces foarte lent, iar introducerea elementelor de privatizare în masă s-a făcut tardiv, în anul 1995 PIB-ul era asigurat în proporție de 60% de sectorul privat, cam la fel ca în Slovacia – un indicator superior fiind înregistrat doar în Republica Cehă¹. Explicația constă atât în succesul „micii privatizări”, cât și (dacă nu cumva chiar în primul rând) în explozia spiritului întreprinzător, care fusese înăbușit atâția ani. Odată cu liberalizarea activității economice, de la 1 ianuarie 1989, au început să apară mici întreprinderi de tot felul, dar simbolul libertății economice a devenit comerțul stradal – vânzătorii ambulanți își expuneau marfa pe paturi de campanie, pe mese de camping, iar după câteva luni de activitate își puteau procura un chioșc metalic – o dugheană. Acest gen de activitate economică s-a bucurat de o popularitate foarte mare după atâția ani de lipsă permanentă a mărfurilor de pe piață și înainte de epoca hipermarketurilor, care în Polonia au apărut în a doua jumătate a anilor '90.

Trebuie să mai semnalăm un paradox care a influențat ritmul și direcția tranziției politice din Polonia. Pe de o parte, toate aceste prefaceri economice erau urmărite cu mult interes de peste hotare, iar elitele politice și-au dat seama destul de repede că în plan economic condițiile externe nu lasă prea mult spațiu de manevră. Consecința logică a acceptării planului Balcerowicz a devenit astfel necesitatea de a găsi o sursă mai consistentă de capital care să permită modernizarea. De aici dorința elitelor poloneze de a adera cât mai repede la Uniunea Europeană. Pe de altă parte, pentru o bună bucată de timp, în conștiința populației indicatorii macroeconomici pozitivi nu puteau însemna însă și îmbunătățirea situației materiale. Și lucrurile stăteau așa, printre altele, din cauză că falimentul multor întreprinderi industriale (consecință inevitabilă a liberalizării economiei) și modernizarea lor tehnologică și organizatorică au dus la pierderea locurilor de muncă de către mulți angajați care de cele mai multe ori (din cauza vârstei sau a lacunelor în educație) nu au mai avut nicio șansă de a reveni pe piața muncii. Aceste circumstanțe definesc semnificativ nu numai cadrul în care au evoluat în ultimii peste 20 de ani viața politică poloneză, ci și tematica disputelor ideologice și a căutărilor din domeniul cultural.

Schimbări politice

Față de celelalte țări din Europa Centrală și de Est, ar fi putut părea că în Polonia schimbările politice au venit cu o oarecare întârziere. De fapt, în 1989, Polonia era însă incontestabil un lider în ceea ce privește schimbările politice în blocul răsăritean, indicând direcția, iar reprezentanții opoziției din Ungaria și Cehoslovacia priveau Polonia ca pe un model. Dar în scurt timp Varșovia și-a pierdut acest statut. În timp ce la Praga și la Budapesta, în iunie 1990, puterea executivă era deținută de președinți necomuniști, iar parlamentele aveau la bază alegeri libere, în Polonia șeful statului rămăsese tot generalul Jaruzelski, în Seim doar 35% din deputați fuseseră votați în cadrul unor alegeri libere, ca să nu mai spunem că în guvern șefii resorturilor de forță erau în continuare reprezentanții influenți ai regimului comunisto-militar: generalii Kiszczak și Siwicki. Abia în iunie 1990 a fost eliminată cenzura, în noiembrie și decembrie 1990 au avut loc alegeri generale prezidențiale și a trebuit să așteptăm până în octombrie 1991 adevăratele alegeri parlamentare libere. În octombrie 1992 a fost votată așa-numita Mică Lege Fundamentală, ce

1. Wojciech Roszkowski, Jan Kofman, „Economic Transformation”, p. 148.

reglementa relațiile dintre diferitele organe ale puterii în stat, și abia în 1997 a trecut prin Parlament Constituția în totalitatea ei. Nici pe plan internațional, la începutul anilor '90, Polonia nu era lider în regiune – e suficient să amintim că abia la sfârșitul anului 1991 (prin guvernul lui Jan Olszewski) a fost adoptată ca scop strategic aderarea Poloniei la NATO, iar ultimul soldat rus a părăsit teritoriul Poloniei pe 17 septembrie 1993 (în cazul Cehoslovaciei și Ungariei acest lucru se întâmpla cu doi ani mai înainte).

Constatările de mai sus ne obligă să ne întrebăm care a fost cauza acestei evoluții. De ce o țară care timp de un deceniu s-a remarcat ca fiind cea mai nesupusă față de regimul ce i-a fost impus, o țară în care luările de poziție antiguvernamentale și anticomuniste au avut loc indiscutabil cel mai frecvent, în sfârșit o țară în care a apărut o masivă mișcare de opoziție față de autorități sub forma uriașului sindicat „Solidaritatea”, în momentul realizării aspirațiilor de atâția ani ale poporului, de ce această țară n-a reușit să își înfăptuiască mai hotărât și mai profund reformele politice?

Rădăcinile acestui mod (evolutiv, ar spune susținătorii lui, dar prea lent, după părerea adversarilor) de implementare a schimbărilor politice ar trebui căutate fără îndoială în caracterul negociat al schimbărilor din Polonia. Din mai multe motive, dintre toate partidele blocului răsăritean, comuniștii polonezi – deși în mod sigur nu erau pregătiți să predea rapid și complet puterea – erau cel mai bine pregătiți pentru schimbările care urmau să se producă. Că aveau să fie nevoiți în cel mai bun caz să împartă puterea era un lucru de care cei mai inteligenți dintre ei și-au dat seama încă înainte de începerea lucrărilor Mesei Rotunde, luându-și din timp „măsuri de prevedere”. Nu întâmplător cadrele de rang înalt erau principalele beneficiare ale măsurilor de liberalizare a economiei luate de ministrul Industriei Mirosław Wilczek, dând semnalul de începere a așa-numitei împrumutării a nomenclaturii¹. Inclusiv reglementările Mesei Rotunde (care în momentul semnării lor au constituit un punct de cotitură la nivelul întregului bloc comunist) ofereau partidului și guvernului instrumente puternice capabile să atenueze efectele măsurilor ce urmau să fie luate. Putem risca afirmația că tocmai statutul ei de precursor și deschizător de drum pentru celelalte țări a făcut ca, la un an după începerea lucrărilor Mesei Rotunde, celelalte țări să fie deja mai avansate pe calea reformelor, pentru că în cursul acestor lucrări partenerul social nu avea cum să știe cât de departe poate merge în negocierile cu comuniștii. Prin forța lucrurilor, limitele stabilite ale schimbării nu au fost tot atât de largi ca în cazul țărilor în care discuțiile dintre autorități și opoziție s-au desfășurat câteva luni mai târziu, în condiții cu totul deosebite nu numai din punct de vedere politic, ci și geopolitic. Să ne mai amintim în acest sens faptul că primul guvern necomunist din Polonia a moștenit de la predecesorii săi nu numai o situație economică dramatică, ci și o situație nefavorabilă în relațiile sale externe. Din partea țărilor occidentale (care teoretic ar fi trebuit să fie interesate de reformele din Polonia) nu a venit nici măcar un simplu îndemn spre transformări rapide și radicale. Dimpotrivă chiar. Temându-se că transformările prea rapide din Polonia ar putea slăbi poziția lui Gorbaciov la Moscova, SUA au recomandat prudență și – de fapt – au fost mai dispuse să încurajeze o politică a concilierii cu rămășițele regimului din RPP decât ruperea completă cu trecutul².

1. Jan Kofman, Wojciech Roszkowski, *Transformacja... (Transformarea...)*, p. 173.

2. Vezi, de exemplu, „Warszawa, 16 czerwca 1989 – ambasador Davis do sekretarza stanu w sprawie pogłosek o negatywnym stosunku Stanów Zjednoczonych do perspektywy wyboru Wojciecha Jaruzelskiego na prezydenta” („Varșovia, 16 iunie 1989 – ambasadorul Davis către secretarul de stat în legătură cu zvonurile referitoare la atitudinea negativă a Statelor Unite față de perspectiva

Din momentul când s-au încheiat negocierile, tranziția poloneză poate fi definită ca împletirea a două tendințe: una de continuare a RPP și alta de rupere a legăturilor cu trecutul comunist. Masa Rotundă conta în mod cert pe o anumită continuitate și pe o tendință evolutivă a schimbărilor în următorii câțiva ani, dar alegerile din 4 iunie au dezavuat cu toată fermitatea acest caracter consensual negociat, demonstrând voința poporului de a lichida RPP. Impactul dintre vechile reguli și cele noi care erau în curs de constituire s-a făcut simțit de-a lungul întregului an 1989 – atât după primul tur de scrutin, cât și după crearea coaliției care cuprindea OKP, SD și ZSL, respectiv formarea guvernului Mazowiecki (potrivit noilor reguli democratice, cel care obține mandatul alegătorilor preia puterea)¹.

Formarea guvernului condus de Mazowiecki putea însemna un moment fundamental de cezură în istoria acestei împletiri a tendinței spre continuitate cu cea de ruptură, dat fiind caracterul cvasirevoluționar al acestui moment. Dar condițiile externe și situația economică nu au permis luarea unor decizii radicale. Luptând cu o inflație de nestăpânit, având de suportat permanent amenințările lui Rakowski că reformele nu vor putea trece granița reprezentată de atitudinea armatei și a MAI, premierul a luat unele măsuri, dar a renunțat la altele, permițând aplicarea în continuare a vechilor reguli politice, spre marea nemulțumire a unei părți a opoziției. Trebuie să menționăm aici lipsa oricăror schimbări în administrația de stat timp de mai multe luni, în domeniile afacerilor interne și apărării naționale, blocarea legii privind naționalizarea bunurilor PZPR, menținerea cenzurii până în aprilie 1990 (în ideea de a institui o nouă cenzură, una „democratică” – *sic!*), ca și lipsa schimbărilor în politica informației. Abia în aprilie, Miliția Cetățenească a fost înlocuită de Poliția de Stat, iar SB (serviciile Securității statului) de Oficiul de Protecție a Statului². Din cauza acestor măsuri, guvernul și-a pierdut imediat sprijinul, situație în care adepții accelerării tranziției au transformat declarația „liniei groase” (în intenția premierului, aceasta ar fi însemnat că guvernul condus de el este responsabil doar de propriile acțiuni) în critica „liniutei groase” practicate de guvern (potrivit oponenților ei, această atitudine era sinonimă cu reticența de a încheia socotelile cu trecutul, față de lustrare și lichidarea comunismului, respectiv acceptarea funcționării grupărilor postcomuniste în politica și economia poloneze)³.

Procesul de segregare a taberei opoziției și separarea aproape completă a opoziției de grupările postcomuniste au provocat o întârziere semnificativă în elaborarea textului noii constituții (față de celelalte țări din regiune). Din punct de vedere juridic, o importanță deosebită pentru acceptarea continuării vechiului sistem a avut-o amendarea constituției din 1952 efectuată în decembrie 1989. Prin introducerea unei noi formulări a articolului 1, privind caracterul democratic al statului de drept, pe baza jurisprudenței, Curtea Constituțională era autorizată să dezvolte treptat standardele democratice, aceasta sprijinind fără îndoială tranziția politică în țară. Cu toate acestea, logica împletirii continuității cu ruptura a paralizat orice încercare de a adopta o altă constituție. Un anumit compromis între Wałęsa și oponenții lui a fost așa-numita Mică Constituție din anul 1992, dar textul integral al unei noi legi fundamentale a putut fi adoptat, așa cum menționam mai sus, abia în 1997.

alegerii lui Wojciech Jaruzelski în funcția de președinte”), în *Ku zwycięstwu Solidarności... (Spre victoria „Solidarității”...)*, pp. 261-166.

1. Artur Wołek, *Demokracja nieformalna (Democrația informală)*, Varșovia, 2004, pp. 66-69.
2. Wojciech Roszkowski, *Najnowsza historia Polski... (Istoria recentă a Poloniei...)*, p. 130.
3. Artur Wołek, *Demokracja... (Democrația...)*, pp. 71-73.

Politica guvernului Mazowiecki a însemnat pentru cetățeni necesitatea de a strânge drastic cureaua, în urma reformelor lui Balcerowicz conjugate cu refuzul de a o rupe definitiv cu trecutul, și a provocat tot mai multă dezamăgire. De această stare de spirit a profitat Wałęsa, care cerea schimbări mai rapide pentru a putea fi organizate alegeri prezidențiale libere și universale și insistă asupra faptului că situația s-a schimbat, iar vremea lui Jaruzelski a trecut¹. După ce s-a stabilit ca alegerile prezidențiale să aibă loc în noiembrie și decembrie 1990, Wałęsa și-a construit campania electorală pe ideea accelerării schimbărilor. În alegerile din 25 noiembrie și 9 decembrie 1990 Mazowiecki nu a obținut decât 18% din voturi, procent care nu îi mai permitea să intre în turul al doilea; el a fost întrecut nu numai de Wałęsa (40% din voturi), ci și de un candidat „venit de nicăieri” – este vorba de Stanisław Tymiński, un emigrant care abia se întorsese din Canada (23,1%). În turul al doilea, după o masivă campanie mediatică îndreptată împotriva lui Tymiński și datorită sprijinului acordat lui Wałęsa de aproape toate grupările politice, acesta a câștigat alegerile, obținând 74,3% din voturi². Dar, după ce și-a început mandatul, nu și-a respectat promisiunile electorale – exemplul cel mai evident fiind acordul său de fapt pentru menținerea Seimului contractual până în octombrie 1991 (în ciuda faptului că, în septembrie 1990, Seimul luase o hotărâre privind necesitatea de a se autodizolva, având în vedere schimbările politice și sistemice care se produsese în Polonia)³. Abia după alegerile parlamentare, noul guvern condus de Jan Olszewski a pus din nou în mod deschis problema eventualei rupturi față de regulile perioadei de tranziție, dar, având în vedere slaba susținere parlamentară, majoritatea declarațiilor pe această temă au rămas doar la nivel de intenție. Încercările nereușite de a reforma armata și de a introduce lustrația au demonstrat că, în confruntarea cu politica de partid, intenția guvernului de a se debarasa de vechile reguli era imposibil de pus în practică. Din acel moment, conflictul dintre continuitate și schimbare a încetat să mai definească liniile de demarcație din politica poloneză, iar dezideratul schimbării a început să fie tratat doar ca un instrument de luptă al câtorva grupuri de dreapta⁴. În consecință, după experiența anilor 1989-1993, clasa politică poloneză era împărțită în patru segmente:

1) susținătorii grupării concentrate în jurul guvernului lui Mazowiecki, care, în general, își exprimau opțiunea pentru modelul democrației liberale, pentru o implicare redusă a statului în economie și pentru continuarea reformelor lui Balcerowicz, susținând mai degrabă o neutralitate ideologică a statului. Din acest bloc politic trebuie să menționăm în primul rând partidul lui Mazowiecki și Balcerowicz, care continua inclusiv din punctul de vedere al personalului Uniunea Democratică (din 1996 – Uniunea Libertății), ce până în 1996 făcuse parte din grupul parlamentar european al creștin-democraților; apoi, o parte a drepte, care în 1989 a fost împotriva lui Mazowiecki și care, sub influența experienței acumulate în primii ani de după 1989, își schimbase direcția, preferând să sprijine fără rezerve atât procesul de democratizare, cât și reformele economice și

1. Antoni Dudek, *Pierwsze lata... (Primii ani...)*, p. 134.

2. *Ibidem*, pp. 153-161.

3. „Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 21 września 1990 r. o skróceniu X kadencji Sejmu oraz kadencji Senatu i Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej” („Hotărârea Seimului Republicii Polone din ziua de 21 septembrie 1990 cu privire la scurtarea celei de-a X-a legislaturi a Seimului și a mandatelor Senatului și Președintelui Republicii Polone”), *Monitor Polski*, 1990, nr. 36 poz. 289, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WMP19900360289> accesat la 18.03.2010.

4. Artur Wolek, *Demokracja... (Democrația...)*, p. 80.

aderarea la Uniunea Europeană (este vorba printre altele de Uniunea Național-Creștină, Partidul Conservator Popular, Congresul Liberal-Democrat). Acești politicieni se deosebeau de Uniunea Libertății, pe de o parte, prin atitudinea față de rolul Bisericii în viața socială și, pe de altă parte, prin faptul că nu erau la fel de entuziasmați de sloganul modernizării;

2) susținătorii grupării pe care o patronase inițial Wałęsa și pe care apoi au preluat-o frații Jarosław și Lech Kaczyński. Acest bloc a susținut în mod consecvent că în 1989 a existat o „trădare a elitelor”, că postcomuniștii ar fi trebuit să dea socoteală pentru crimele lor (legea marțială constituind o rană dureroasă în memoria unei întregi generații), iar rolul guvernului ar trebui să fie eliminarea eficientă a influenței acestora din viața socială și în special din mass-media și din economie. Echipei Mazowiecki și adepților ideologiei sale, reprezentanții acestui bloc le reproșau indulgența exagerată față de postcomunism și uneori chiar trădarea idealurilor „Solidarității”. Susținătorii acestei orientări afirmau necesitatea menținerii unui intervenționism viguros în economie (fără îndoială că o influență puternică a avut în acest caz originea sindicală a partidului și experiența NSZZ „S”, care impuneau o perspectivă focalizată pe necesitățile celor defavorizați din punct de vedere economic) și erau mult mai puțin entuziaști în legătură cu inflația de drepturi și libertăți cetățenești (rolul administrației trebuia limitat într-adevăr, dar într-o măsură mult mai mică decât propuneau *Unia Demokratyczna* – Uniunea Democrată, UD și *Unia Wolności* – Uniunea Libertății, UW); de asemenea – pentru o bună bucată de vreme – s-au declarat neîncredători în legătură cu aderarea la Uniunea Europeană. Majoritatea politicienilor din acest bloc își subliniau în mod demonstrativ legătura cu Biserica, al cărei rol în viața socială și publică trebuia chiar să crească, după unii dintre ei. Partidele cu această orientare sunt: Înțelegerea Centristă, Mișcarea pentru Republică, Mișcarea pentru Reconstrucția Poloniei a lui Jan Olszewski și mai radicala, dar mai puțin influentă continuatoare a tradițiilor PAX – Liga Familiilor Poloneze, care a apărut în 2001 ca rezultat al unirii mai multor grupări, inclusiv partidul lui Olszewski;

3) susținătorii postcomunismului, al căror reprezentant – SLD¹ – a ajuns de prin 1991 să urce treptat în sondajele de popularitate. SLD se baza pe sprijinul funcționarilor vechiului regim, dar principalul său motor propagandistic îl constituiau anticlericalismul extrem (cel puțin în anumite perioade) și populismul economic, exploatând nostalgia unei părți din populație față de perioada RPP. Această nostalgie era provocată într-o mare măsură de creșterea drastică a șomajului ca efect secundar al aplicării reformelor lui Balcerowicz și le permitea postcomuniștilor să convingă în mod eficient populația din orașele pauperizate și de la sat că pe vremea RPP măcar n-o ducea atât de rău (pentru că atunci oamenii aveau un loc de muncă), iar răul n-a început decât odată cu venirea „Solidarității” la guvernare;

4) o poziție cu totul diferită ocupa Polskie Stronnictwo Ludowe (Partidul Popular Polonez), apărut în urma transformării ZSL. Puternic ancorat în mediul rural, acest partid apăra interesele populației de la sate (deosebit de afectată economic de schimbările bruște realizate de guvernul Mazowiecki). Partidul Popular se deosebea de ZSL prin reacția negativă tradițională a adepților lui față de cadrele PZPR, care în noua situație se străduiau să pară social-democrați, și prin puternicul atașament față de tradiții și Biserică, aceasta păstrându-și în continuare în mediul rural un rol determinant.

1. SLD – Sojusz Lewicy Demokratycznej (Alianța Stângii Democrate) – până în 1990 a fost o simplă alianță electorală, dar mai târziu s-a transformat în partid politic.

Având în vedere dificultățile economice și nivelul ridicat al șomajului, nici nu putea fi vorba de stabilitate politică. N-a fost așadar o întâmplare că doar în intervalul 1989-2005, funcția de premier a fost deținută de zece persoane. Cauzele acestei stări de fapt pot fi identificate în moștenirea ideologică a primilor ani ai celei de-a III-a Republici, când împărțirea în grupări postcomuniste și grupări derivate din tradiția „Solidarității” s-a dovedit o barieră de netrecut timp îndelungat, iar controversele din interiorul fiecărei tabere au destabilizat și mai mult viața politică. Însă, după reformele lui Balcerowicz, s-a creat un cadru foarte rigid în care viața politică a țării a fost constrânsă să evolueze. Spațiul de manevră disponibil era delimitat, pe de o parte, de integrarea în UE, iar pe de altă parte, de acordurile cu FMI și Banca Mondială, respectiv cu creditorii externi ai Poloniei. În consecință, chiar dacă o anumită echipă, precum cea a SLD din 1993 și din 2001, a promis o îmbunătățire radicală a situației economice (despre care se putea prevedea de la bun început că va fi imposibil de realizat), entuziasmul ei față de respectarea promisiunilor electorale a scăzut drastic de îndată ce a ajuns la putere. Dar, întrucât integrarea în UE impunea inclusiv realizarea reformelor necesare, *de facto* fiecare guvern de până în 2004 a fost obligat, într-o măsură sau alta, să dea piept cu acestea.

Din motive lesne de înțeles, de schimbarea stării de fapt nu erau interesate nici coaliția SLD-PSL care a guvernat în intervalele 1993-1997 și 2001-2003 (în următorii doi ani a guvernat doar SLD), nici coaliția post-„Solidaritatea” AWS-UW; chiar dacă ea a aplicat cele patru reforme de sistem, nu nega statu-quo-ul la care se ajunsese anterior. Situația nu s-a schimbat decât odată cu integrarea Poloniei în UE și cu așa-numitul scandal Rywin – un scandal de corupție la vârful puterii care a scos la lumină mecanismul elaborării legilor în Polonia. Totul a început când producătorul de film Lew Rywin, în vara anului 2002, i-a propus redactorului-șef al *Gazetei Wyborcza* – cu alte cuvinte, lui Adam Michnik – să introducă în legea audiovizualului prevederi favorabile editorului *Gazetei* – mai exact, societății Agora (prevederi care i-ar fi permis cumpărarea televiziunii Polsat) contra sumei de 17,5 milioane de dolari și a funcției de șef al Polsat. Pentru a-și credibiliza oferta, Rywin a menționat că-i cunoaște pe unii dintre cei mai de seamă activiști SLD, inclusiv „grupul de la putere” (potrivit opiniei publice, ca și spuselor unor membri ai comisiei de anchetă din Seim create special pentru lămurirea problemei, din grupul menționat ar fi făcut parte activiști influenți de stânga ca Robert Kwiatkowski, Włodzimierz Czarzasty sau Aleksandra Jakubowska). Scandalul a fost dat în vileag de *Gazeta Wyborcza* la jumătate de an după vizita lui Rywin la Michnik, stenograma acestei convorbiri fiind publicată într-unul din numerele ziarului. Ca urmare, a fost înființată prima comisie de anchetă a Seimului polonez, a cărei activitate a fost atent urmărită și comentată. Indiferent de divergența concluziilor la care au ajuns diferiții membri ai acestei comisii, activitatea ei a dezvăluit mecanismele puterii în cea de-a III-a Republică Polonă, a provocat un „cutremur” pe scena politică poloneză și reapariția necesității unei reorganizări mai profunde a vieții publice.

În acest context a început să se vehiculeze ideea de a constitui o „a IV-a Republică” – ar fi fost vorba de o reconstruire din temelii și o întărire semnificativă a statului (deși, în intenția autorilor, nu putea fi vorba de omnipotența lui), care, în forma lui curentă, și-ar fi epuizat posibilitățile. Ideea a fost prezentată în 1998 de Rafał Matyja, fiind popularizată și supusă unei largi dezbateri publice de Paweł Śpiewak în ianuarie 2003¹. Popularitatea sloganului separării radicale de trecut a crescut din nou, pe de o parte, datorită scandalului Rywin, iar pe de altă parte, datorită faptului că o mare parte din populație era epuizată de

1. Paweł Śpiewak, „Koniec złudzeń” („Sfârșitul iluziilor”), *Rzeczpospolita*, 23.01.2003.

cei 15 ani de transformări economice și sociale. Iar la acești factori se mai adăuga fără îndoială și scăderea popularității ideii de apropiere față de țările occidentale: după intrarea în NATO (12 martie 1999) și în Uniunea Europeană (1 mai 2004), obiectivele strategice ale politicii externe poloneze, așa cum fuseseră formulate în cursul anilor '90, erau realizate, iar însuși proiectul european intra într-o fază critică, lucru dovedit de rezultatele referendumului din Olanda și Franța în 2005. De altfel, rezultatul negocierilor pentru tratatul care institua Constituția Europei a fost primit mai degrabă cu dezamăgire de o mare parte din elita politică poloneză (și era vorba inclusiv de persoane care până atunci fuseseră considerate de centru).

În această atmosferă, alegerile parlamentare din 2005 au fost câștigate de două grupări care cereau în mod explicit crearea celei de-a IV-a Republici: PiS – Prawo i Sprawiedliwość (Lege și Dreptate) și PO – Platforma Obywatelska (Platforma Cetățenească); de asemenea, alegerile prezidențiale au fost câștigate de Lech Kaczyński, din partea PiS. Victoria PiS în fața PO a însemnat o mare surpriză (după cum comentau unii, PO nu avusese un „plan B”, iar PiS nu avusese un „plan A”), așa că PO a hotărât să se retragă din coaliția cu un partener mai puternic.

Proiectul celei de-a IV-a Republici Polone a fost elaborat de guvernul PiS, un partid ce a beneficiat inițial de sprijinul grupării populiste Samoobrona (Autoapărarea) și al LPR (de extremă dreapta), împreună cu care din martie 2006 constituie coaliția aflată la guvernare; chiar și astăzi, acest proiect este foarte controversat. Motivul este în primul rând că ideile programatice ale PiS, reprezentând într-o anumită măsură testamentul ideologic al guvernului Olszewski, contrastează izbitor cu consensul programatic anterior; potrivit acestuia, exigențele politicii interne și externe fuseseră subordonate dezideratului integrării europene. În același timp, în perioada 1989-2005, rolul statului în viața cetățeanului s-a redus treptat, chiar dacă anumite guverne (ca SLD-PSL în intervalele 1993-1997 și 2001-2003, iar apoi doar SLD) au făcut tot posibilul să stopeze acest proces. Aderarea Poloniei la UE și îmbunătățirea semnificativă a situației economice s-au suprapus în timp cu preluarea puterii de către un bloc politic ce reclama statului exigențe mult mai mari decât cele acceptate până atunci de elitele politice ale țării. De aceea, programul PiS împărțea concepția unui stat puternic, a unui stat în care infractorii (mai ales cei cu funcții importante) să fie pedepsiți în mod exemplar de un aparat de aplicare a justiției care să funcționeze fără sincope, în care rolul guvernului în economie să fie semnificativ, iar privatizarea întreprinderilor de stat să fie tratată mai degrabă ca ultimă soluție și în care cetățeanul rămas fără loc de muncă să nu fie abandonat, ci să poată conta pe sprijinul anumitor instituții; în care statul să aprecieze la justa sa valoare rolul autorității bisericești, iar tradițiile poloneze să fie plasate sub umbrela protecției a unui mecenat finanțat de la buget. În politica externă, interesul național polonez ar fi trebuit afirmat într-un mod mult mai accentuat decât o făcuseră echipele guvernamentale anterioare.

Nu e greu de remarcat că un program construit pe aceste principii (având în vedere tocmai tendințele centralist-etatiste explicite, creșterea clară a rolului funcționarului în stat și lansarea sloganurilor destinate sensibilizării societății și decurgând din ideologia solidarismului social) nu avea cum să nu se lovească de opoziția politicianilor mai apropiați de modelul liberal. Opoziția s-a dovedit cu atât mai accentuată cu cât conducerea PiS spunea deschis pe cine consideră dușmanul propriilor concepții – în categoria adversarilor fiind incluși atât postcomuniștii grav compromiși în urma scandalului Rywin, cât și o parte din reprezentanții opoziției, și anume cei care erau mai apropiați de gruparea lui Mazowiecki. În acest caz, PiS le reproșa oponenților săi că în cursul anilor de tranziție, după căderea regimului comunist, s-au opus categoric unei legislații care să declare unele categorii de

persoane vinovate de crimele din perioada RPP fără a mai fi nevoie să se facă dovada vinovăției acestora în justiție și că s-au opus de asemenea lustrației, care ar fi afectat nu numai grupul restrâns al celor mai importante personalități din stat, ci și alte grupuri formatoare de opinie (ziariști, juriști, dascăli etc.).

Frații Kaczyński n-au reușit să aplice acest program. După ani de reforme orientate într-o direcție diferită, o schimbare a cursului ar fi necesitat fără îndoială alți ani de reforme și mult mai mult sprijin social decât o simplă majoritate aritmetică plus sprijinul președintelui Lech Kaczyński; de fapt, coaliția PiS-Samoobrona-LPR avea acest sprijin de care depindea promulgarea operativă a legilor corespunzătoare. Dar trecerea PO în opoziție reducea semnificativ șansele de succes ale proiectului celei de-a IV-a Republici, chiar dacă nu le anula complet. Împotrivirea față de punerea în practică a ideilor susținute de PiS provenea, pe de o parte, dintr-un mod diferit de a înțelege democrația, iar pe de altă parte, din diferențele care au apărut între programul partidului și *Realpolitik*. Se înțelege de la sine că realizarea programului PiS însemna o mare concentrare a puterii în centrele de decizie de la Varșovia, în defavoarea libertății de acțiune a structurilor din teritoriu. Această centralizare era consecința logică a unei prevederi din programul PiS care punea mai mult accent pe egalitatea socială și pe egalitatea de șanse pentru regiunile ce suportaseră cele mai mari costuri ale transformării sistemului; ea era de asemenea determinată de dorința efectivă de combatere a corupției și de eliminare a influenței grupurilor infracționale din viața economică poloneză. Problema era însă că pentru a realiza aceste deziderate trebuiau introduse prevederi care *de facto* protejau mai puțin drepturile individuale și tocmai din acest considerent programul PiS devenea inacceptabil pentru elitele poloneze și în ultimă instanță pentru populația poloneză, care la alegerile parlamentare anticipate din 2007 a votat contra PiS, acesta ajungând în opoziție. Astfel a eșuat ideea de a se lansa o vastă reformă a justiției pe care a încercat s-o promoveze cu orice preț ministrul de resort Zbigniew Ziobro. Ea s-a lovit de împotrivirea foarte promptă din partea juriștilor și a Curții Constituționale, ce releva pe bună dreptate nivelul profesional scăzut și ignorarea mai multor standarde democratice din codul de procedură penală care fusese introdus în Polonia după 1989. Cam din aceleași considerente, Curtea Constituțională a apreciat drept contrară constituției o parte din noua lege a lustrației¹.

Fără îndoială, motivul cel mai important al aversiunii față de proiectul celei de-a IV-a Republici a constat însă nu atât în programul acesteia, cât în practica realizării lui. Sloganul luptei contra corupției era popular printre polonezi și, nu întâmplător, în ciuda violentelor proteste ale juriștilor, Zbigniew Ziobro era unul dintre cei mai populari politicieni. Sloganul tragerii la răspundere a comuniștilor pentru perioada RPP putea conta în Polonia pe un sprijin mult mai substanțial. Așa că, în timp, susținerea pentru PiS a scăzut în beneficiul PO, care a câștigat alegerile din 2007 din trei motive. În primul rând, PiS a rămas în coaliție cu partide politice în care majoritatea populației nu avea încredere. Andrzej Lepper, un demagog care și-a construit popularitatea exclusiv pe negarea schimbărilor de regim după 1989, a devenit rapid ținta unei anchete a procuraturii pe fondul unui scandal sexual; un alt scandal de corupție, caz investigat de Biroul Central Anticorupție, a fost cauza directă a destrămării coaliției și a organizării alegerilor anticipate². Plus că nici Roman Giertych,

1. Curtea Constituțională, „Legea lustrației este parțial neconformă cu constituția”, *Gazeta Wyborcza*, 11.05.2007. -

2. „Președintele l-a revocat pe Andrzej Lepper, vicepremier și ministrul Agriculturii”, *Gazeta Wyborcza*, 9.07.2007. În august 2011 Lepper a fost găsit mort în biroul său.

care era membru al grupării naționaliste LPR, nu inspira încredere. În scandaluri de corupție au mai fost implicați de altfel și politicieni din cadrul PiS (scandalul din Ministerul Sportului). În ceea ce privește tragerea la răspundere pentru crimele din perioada comunistă și lustrajă, PiS ar fi putut conta în mod sigur pe mai multă înțelegere, dar încă de la început conducerea partidului a contestat nu numai moștenirea juridică și morală din perioada 1945-1989, ci și perioada de tranziție a regimului, fără a se da înapoi de la atacuri verbale împotriva unor figuri meritorii pentru istoria Poloniei (printre alții, Lech Wałęsa, Bronisław Geremek, Władysław Bartoszewski) și chiar împotriva elitei intelectuale a țării (desemnată prin sintagma jignitoare „falsa elită”)¹. Se simțeau amenințați mulți dintre cei care în cursul anilor '90 îndepliniseră vreo funcție și cărora echipa lui Kaczyński le nega în bloc orice merit, afirmând în mod explicit în propaganda pe care o făcea că toate aceste persoane au realizat o parte a unui plan mai vast contrar intereselor Poloniei. Un astfel de discurs, la care se adăugau o politică penală realizată fără profesionalism (deseori, procuratura condusă de Ziobro nu era în stare să dovedească infracțiunile de care erau învinuite persoanele trimise în arest) și activitatea Institutului Memoriei Naționale (Instytut Pamięci Narodowej – IPN) însărcinat cu lustrajă, care în publicațiile sale formula acuzații pe baza unor date mai mult sau mai puțin credibile, a dus la apariția unei adevărate psihoze bazate pe frică, dând astfel opoziției posibilitatea să afirme că Jarosław Kaczyński vrea nu atât să extirpe ceea ce e bolnav în viața politică poloneză, cât să instaureze propria dictatură, căreia democrația nu i-ar servi decât ca fațadă lipsită de conținut. Acest reproș devenea și mai plauzibil luând în considerare activitatea Biroului Central Anticorupție, înființat în perioada guvernării PiS și care în timpul campaniei electorale a declanșat o anchetă împotriva uneia din deputatele PO, și faptul că în propaganda partidului se strecurau aluzii transparente ce sugerau că victoria Platformei ar însemna revenirea la putere a unor persoane cu conștiința încărcată.

Tocmai acest sentiment de amenințare și incapacitatea de a câștiga încrederea persoanelor neutre din punct de vedere ideologic, pe de o parte, respectiv superioritatea adversarilor PiS în mass-media, pe de altă parte, au determinat eșecul electoral al PiS din toamna anului 2007. Preluarea puterii de către coaliția PO-PSL nu însemna însă și revenirea la *statu quo ante*, respectiv la ruptura totală față de politica PiS. Platforma trăsesese anumite concluzii în urma eșecului din 2005 și, în consecință, programul ei evolua sensibil spre orientarea socială, care lua în considerare într-o măsură mai mare decât la începutul deceniului necesitățile celor defavorizați din punct de vedere economic. După alegeri s-a dovedit, de asemenea, că noul premier Donald Tusk aprobă și susține o parte dintre ideile anticorupție (în acest scop a fost creată chiar și o funcție ministerială specială în cadrul cancelariei premierului, dar rezultatele activității acesteia sunt minore) și că nu se hotărăște să pună capăt liniei politice promovate de predecesorii săi. Rezultatul acestui demers a fost alegerea în iunie 2011, împreună cu PiS, a unui tânăr istoric, Łukasz Kamiński, în funcția de director al IPN, în ciuda așteptărilor unora dintre politicieni și ziariști, care doreau limitarea maximă a activității acestei instituții. O anumită continuitate în acțiunile ambelor echipe s-a putut observa chiar și în politica externă, care, în intervalul 2005-2007, a constituit subiectul unor controverse aprinse între cele două grupări. Deși sub conducerea lui Radosław Sikorski diplomația a promovat o atitudine mult mai prietenoasă față de

1. Această formulare a fost utilizată de Jarosław Kaczyński în februarie 2006 în cuvântarea rostită cu ocazia împlinirii a 100 de zile de guvernare a cabinetului Kazimierz Marcinkiewicz. Stenograma lucrărilor Seimului: legislatura a 5-a, ședința 10, ziua 3 (17.02.2006), <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata5.nsf> accesat la 23.06.2011.

Berlin, Paris și Bruxelles, respectiv conciliantă față de Moscova, acest euroentuziasm, atât de caracteristic pentru liberalii polonezi, a fost înlocuit încă de la începutul deceniului de o doză substanțială de eurorealism. În consecință, preluând cu iscusință anumite idei ale PiS, PO a reușit să se mențină la putere, timp de trei ani cotele ei de popularitate în sondaje oscilând între 45 și 50%, iar reprezentantul său, Bronisław Komorowski, câștigând alegerile prezidențiale din 2010.

Controversa privind Polonia

În afară de lupta pentru putere, scena politică era și locul de desfășurare a unei lupte de idei mai puțin agresive și înflăcărâte, elita intelectuală poloneză străduindu-se să schițeze conturul ideal al reformelor poloneze și poziția prezentă și ideală a Poloniei în această lume în curs de globalizare. Dezbaterile legate de ritmul schimbărilor politice, de direcția lor și de profunzimea rupturii cu regimul comunist aveau la bază un conflict mai profund și pe mai multe planuri, dar a cărui esență era identitatea Poloniei. Această dezbateră, care fusese deja prezentă în cercurile opoziției în anii '70 și '80 sub forma unei controverse fundamentale privind Polonia, a început cu adevărat în momentul în care a ajuns la putere guvernul Mazowiecki. Atunci a început să se contureze linia fundamentală de demarcație ideologică care a dat tonul dezbaterii publice pentru următorii 20 de ani. Desigur, domeniile concrete asupra cărora se concentra dezbateră s-au schimbat în timp, ca și tonul discuțiilor și protagoniștii (treptat, unii au trecut chiar dintr-o parte a baricadei în cealaltă), dar a rămas neschimbată împărțirea fundamentală în adepți ai unei construcții evolutive a democrației (chiar cu riscul de a-i lăsa nepedepsiți pe membrii nomenclaturii regimului comunist) și adepți ai unei încheieri consecvente a conturilor cu fostul regim și ai construirii unui stat puternic. Abia în campania electorală din 2005 această divizare a trecut pe planul al doilea. Cu această ocazie, după cum urma să se constate, doar din motive de campanie electorală, PiS a introdus clasificarea în simpatizanți ai liberalismului și simpatizanți ai ideii de solidaritate, dar axa principală de diferențiere politică după respectivele alegeri rămâne conflictul între „suveraniști” și „globaliști”, respectiv între cei convinși că e necesar ca statul să dețină controlul asupra anumitor procese și cei care consideră asemenea deziderate greșite sau imposibil de realizat¹.

Pornind de la ideea continuității cu regimul RPP și a necesității de a respecta prevederile Mesei Rotunde, grupul adepților democrației liberale s-a desprins din curentul liberal-stângist al „Solidarității”, din grupări concentrate în jurul unor figuri ca Bronisław Geremek, Jacek Kuroń, Tadeusz Mazowiecki, dar ideologul principal al acestui grup a rămas în continuare Adam Michnik. Acest grup larg era compus nu numai din partide politice (ROAD [Mișcarea Renașterii – Acțiunea Democratică], UD [Uniunea Democratică], apoi UW [Uniunea Libertății]), ci și din grupări intelectuale influente, fiind sprijinit de un larg front mediatic, astfel încât nu componenta politică era cea mai importantă. Sinteza acestui vast conglomerat a devenit *Gazeta Wyborcza*, un organ de presă care, în primii ani ai Republicii Polone libere, impunea principalele direcții de discuție în dezbateră publică. Trebuie să subliniem

1. Marek Cichocki, „Szkice z polskiej podmiotowości” („Schițe de subiectivitate poloneză”), în Jacek Kloczkowski, Tomasz Żukowski (ed.), *Rzeczpospolita na arenie międzynarodowej. Idee i praktyczne dylematy polityki zagranicznej (Republica pe arena internațională. Idei și dileme practice ale politicii externe)*, Varșovia-Cracovia, 2010, p. 70.

totuși că, deși acest curent își găsea originea în opoziția anticomunistă, foarte mult timp reprezentanții lui s-au temut cel mai mult nu atât de cadrele SLD, cât de grupările de dreapta și centru-dreapta care erau identificate cu pericolul naționalismului, al xenofobiei și al clericalismului. Energia depusă *GW* era în acest caz cu atât mai mare cu cât eșecul din 1990 al grupării lui Mazowiecki a fost interpretat ca o amenințare la adresa democrației în Polonia, influențând fără îndoială hotărârea redactorului-șef de a căuta căi de a ajunge la un compromis istoric cu postcomuniștii din cadrul SLD¹. Această dispută a răbufnit sub forma unui „război la vârf”, când împotriva puternicei grupări din jurul guvernului Mazowiecki s-a ridicat gruparea lui Lech Wałęsa, având în spate organul de presă *Tygodnik Solidarność* (*Săptămânal Solidaritatea*). Conducătorul Jarosław Kaczyński, acest săptămânal afirma că tabăra guvernamentală era responsabilă de polarizarea scenei politice, de utilizarea în dezbateri a împărțirii maniheiste în buni și răi și de împingerea adversarilor în zona radicalismului naționalist-catolic². În legătură cu încercarea de a se forța susținerea necondiționată a guvernului sub sloganul „consensului național”, însuși Wałęsa afirma: „Această concepție – sprijin față de guvern, convingerea că mai bine nu se poate, că nu avem pentru ce să luptăm, că în cel mai bun caz nu putem decât să susținem – nu este bună pentru guvern, nici lipsită de pericole pentru societate”³. Câteva zile mai târziu, Kaczyński anunța candidatura lui Wałęsa la președinție.

Simplificând lucrurile atât cât este posibil, putem afirma că discuția care a devenit tot mai aprinsă se referea la problemele următoare:

1. *modelul de democrație* – pentru politicienii grupați în jurul ziarului *GW*, regimul cel mai potrivit era democrația liberală, în care statul juca un rol limitat, cu impozite mici, cu intervenționism redus la minimum, Polonia fiind bine ancorată în UE. Adversarii acestei atitudini erau de părere că neoliberalismul în economie nu e o soluție bună, statul trebuind în principiu să-și rezerve un rol activ; în schimb, în legătură cu integrarea europeană aveau aceeași opinie;

2. *atitudinea față de regimul RPP și problema încheierii socotelilor cu trecutul* – o parte a publiciștilor din cadrul *GW* considerau că regimul din RPP a avut calitățile lui și – cu toate că în cele din urmă a dus la o catastrofă economică – nu poate fi privit doar în alb și negru; iar tradițiile celei de-a II-a Republici (1918-1939) pot să conducă Polonia la autoritarism, la naționalism și să blocheze atât democrația, cât și integrarea în UE. În schimb, adversarii lui Michnik considerau perioada regimului din RPP un timp iremediabil pierdut pentru Polonia, iar perioada interbelică o vedeau într-o anumită măsură ca pe o sursă de inspirație pentru politica actuală. Din evaluarea perioadei comuniste rezultau și diferite imperative de a încheia socotelile cu trecutul. Dacă pentru tabăra liberală era un lucru de

1. Trebuie să ne amintim că, în faza incipientă a dezbaterii, ideea fundamentală a fost problema unității – în toamna anului 1989, Adam Michnik a propus transformarea „Solidarității” într-o mișcare politică ce ar sintetiza mai multe tradiții. Motivul era ca orice conflicte politice ar fi amenințat foarte fragila democrație din acel moment să nu depășească dimensiunile unei dezbaterii în interiorul unei grupări unitare ce acționa în favoarea schimbării. Această mișcare ar fi urmat să-i includă și pe foștii comuniști care aveau să treacă „de partea binelui”. Adversarii acestei concepții subliniau că formarea unei scene politice uniforme nu poate decât să slăbească, și nu să fortifice democrația, a cărei esență este dezbaterea de idei și concepții; ei mai adăugau și că, dacă s-ar realiza viziunea lansată de *Gazeta Wyborcza* sau de *Tygodnik Powszechny* sub egida „Solidarității”, ar apărea un nou sistem monopartid. Vezi Paweł Śpiewak, *Pamięć po komunizmie* (*Amintiri din comunism*), Gdańsk, 2005, pp. 48-60.

2. *Ibidem*, p. 63.

3. *Ibidem*, p. 70.

la sine înțeles că, într-un stat democratic de drept, singura formă de responsabilitate penală permisă are la bază dovedirea vinovăției printr-o acțiune judecătorească, pentru adversarii lor așa ceva însemna a nu accepta că prin utilizarea procedurilor juridice clasice nu se ajunge practic niciodată la o sentință de condamnare, pentru că procurarea dovezilor este, de fapt, imposibilă; în plus, ei se temeau de influența pe care oamenii vechiului regim ar putea-o exercita asupra organelor de urmărire penală și a judecătorilor;

3. *rolul Bisericii Catolice în Polonia* – în perioada comunistă, Biserica nu numai că nu s-a lăsat desființată sau dată la o parte, ci, dimpotrivă, a jucat un rol-cheie în susținerea spirituală a moralului națiunii. Pornind de la autoritatea indiscutabilă pe care o avea și ținând cont de schimbările intervenite după 1989, ea se vedea pusă într-o situație cu totul nouă. Discursul politic referitor la Biserică viza prezența sa în viața publică, reintroducerea studiului religiei în școli, concordatul (convenția încheiată între statul polonez și Sfântul Scaun) și avortul. Dezbaterea a fost deosebit de animată în prima jumătate a anilor '90, când, pe de o parte, au fost formulate temerile legate de prezența prea insistentă a Bisericii în viața publică, putând duce la formarea unui „stat confesional”, iar pe de altă parte, Biserica a fost apărată de diferite acuze și chiar s-a formulat cerința ca ordinea publică și juridică a celei de-a III-a Republici să aibă la bază tradiția creștină. Ultimul punct din această confruntare de idei a căpătat însă un aspect mult mai complicat: dacă o parte a presei postcomuniste, inclusiv săptămânalul *Nie (Nu)* al lui Urban sau *Trybuna*, era impregnată de un anticlericalism radical, ceea ce provoca o reacție pe măsură în cel puțin o parte din presa catolică¹, în schimb, spre exemplu, *GW* adopta o poziție mult mai nuanțată. Pe lângă texte explicit anticlericale, acest ziar publica și texte mai prietenoase față de Biserică, aparținându-le mai ales autorilor care proveneau din gruparea revistei *Tygodnik Powszechny*. Rolul important al Bisericii în perioada comunistă, omogenitatea confesională a populației și autoritatea indiscutabilă a papei Ioan Paul al II-lea au făcut ca discuția legată de rolul Bisericii să capete în realitate un caracter destul de agresiv, dar grupările care criticau prezența excesivă a Bisericii în viața publică nu se încumetau să provoace o confruntare decisivă. Pe de altă parte, ierarhia bisericească a învățat destul de repede că încercarea de a se amesteca prea mult în dezbaterea politică sau chiar de a sprijini cu autoritatea ei vreun partid (așa cum s-a întâmplat înainte de alegerile din 1991 cu Acțiunea Catolică Electorală) duce în mod direct la scăderea propriei credibilități. În tabăra opusă, nicio grupare politică (nici măcar a postcomuniștilor) nu era dispusă să declanșeze lupta decisivă împotriva Bisericii, fie și pentru că, în definitiv, în diferite probleme fiecare se baza pe sprijinul sau măcar pe neutralitatea binevoitoare a acesteia (*casus*: integrarea euroatlantică) sau pentru că în fiecare partid existau credincioși și necredincioși (iar postcomuniștii de la SLD nu făceau nici ei excepție). Toți acești factori au făcut ca Biserica să își poată rezolva în mod satisfăcător problemele legate de toate aspectele aflate în discuție: predarea religiei a fost reintrodusă în școli, Seimul a adoptat o lege de compromis contra avortului care permite eliminarea sarcinii doar dacă aceasta pune în pericol sănătatea sau viața mamei, dacă este urmarea unui viol sau dacă embrionul are afecțiuni genetice iremediabile. Concordatul, a cărei ratificare a fost blocată în Seim când postcomuniștii dețineau majoritatea, a fost ratificat totuși în 1998, dar ni se pare foarte semnificativ faptul

1. Jarosław Gowin, „Wstęp. Kościół, religia, demokracja” „Introducere. Biserica, religia, democrația”, în *Spór o Polskę 1989-1999. Wybór tekstów prasowych (Controversa despre Polonia 1989-1999. Culegere de texte de presă)*, introducere, selecție și editare Paweł Śpiewak, Varșovia, 2000, pp. 365-367.

că (în ciuda protestelor formulate de partidul care îl promovase) el a fost semnat de președintele Kwaśniewski.

În condițiile anilor '90 (și într-o anumită măsură și mai târziu), era evidentă superioritatea grupărilor liberale în confruntările de idei din punctul de vedere al cantității și calității intervențiilor în presa scrisă, cu atât mai mult cu cât concepții apropiate de ale *GW* erau împărtășite de cei mai mulți din reprezentanții elitei culturale și științifice poloneze. În acest sens, „curentul principal al discursului” se situa în mod evident în tabăra lui Michnik, mai ales din cauză că adversarii lui acționau divergent, dacă nu chiar formulau opinii diametral opuse. O parte dintre ei, concentrați în jurul publicațiilor călugărului redemptorist Tadeusz Rydzyk (*Radio Maryja*, periodicul *Nasz Dziennik* [Ziarul Nostru], mai târziu *Televiziunea Trwam*), ce reprezentau curentul clerical-naționalist, s-au orientat spre negarea completă a sensului transformării sistemului din Polonia, afirmând că aceasta este rezultatul complotului unor forțe ostile Poloniei. Curentul conservator, pe care voiau să și-l apropie atât așa-numitul „grup al pampersilor” (ziariștii din generația tânără cu concepții de dreapta și centru-dreapta), cât și ziarul *Życie Warszawy* (*Viața Varșoviei*), iar din 1996 și cotidianul *Życie*, se străduia în mod vizibil să reconcilieze cerințele decurgând din rolul activ al Bisericii și din recunoașterea mai mare a importanței moștenirii istorice cu necesitățile de modernizare a țării. Problema fundamentală a conservatorilor polonezi era însă fragila susținere materială. Din această cauză, ei nu și-au putut înființa organe mediatice independente de stat, ceea ce le-a afectat posibilitatea de a-și prezenta ideile în mod constant, consecvent.

În cursul anilor '90, firul principal al discuției se contura ca un conflict între partizanii postcomunismului și adversarii lui. Dar, în momentul de față, trebuie să facem o precizare fundamentală. Chiar dacă, în dezbaterea publică, grupările din jurul *Gazetei Wyborcza* și al Uniunii Libertății (UW) de multe ori se situau de aceeași parte a baricadei cu SLD, nu s-a ajuns totuși la constituirea unei „coalitii dincolo de polarizări” la care mulți se așteptau și în care ar fi intrat ambele tabere. Este un fenomen interesant, mai ales dacă ne gândim că în Ungaria s-a realizat o astfel de înțelegere în 1994. Cauza acestei situații ține de preferințe (dublate însă de un calcul politic) – o alianță formală cu postcomuniștii ar fi fost cu siguranță inacceptabilă nu numai pentru o mare parte a electoratului UW, ci și pentru numeroșii activiști ai acesteia care proveneau din grupările de opoziție și care nu uitaseră legea marțială. Fără îndoială, a contat și temerea că o asemenea alianță cu SLD ar fi putut deveni un argument oferit partidelor de dreapta (ceea ce, cu siguranță, putea genera un pericol real, dată fiind utilizarea repetată în retorica drepte a sintagmei „trădarea de la Masa Rotundă”). Nu putem uita nici faptul că, dacă *Gazeta Wyborcza* se bucura de mult succes în domeniul modelării conștiinței polonezilor, în schimb UD și UW nu au înregistrat niciodată asemenea realizări pe plan politic. În situația dată, intrarea în coaliție cu un partid mult mai puternic, așa cum era SLD, ar fi riscat să ducă la dispariția UW: aceasta nu avea posibilitatea de a-și dovedi în mod serios proveniența din trunchiul Solidarității și ar fi devenit rapid un simplu vasal al postcomuniștilor.

2005 poate fi considerat un an de răscruce în dezbaterea publică poloneză, având în vedere schimbarea radicală care s-a produs pe scena politică atât în urma alegerilor prezidențiale, cât și a celor parlamentare. Scăderea drastică a importanței grupării postcomuniste a eliberat oarecum discursul politic dintre limitele foarte înguste de până acum, ridicându-l la nivelul dezbaterilor din celelalte țări europene, inclusiv al celor care nu au cunoscut experiența comunismului. Foarte lapidar prezentat ca polemica dintre „suveraniști” și „globaliști”, acest discurs a înlocuit principala controversă de până acum, chiar dacă, bineînțeles, și problemele legate de postcomunism erau incluse în această tematică. Linia

de demarcație între tabere s-a limpezit în cursul următorilor doi ani. Dacă înainte de alegerile din 2005 atât PiS, cât și PO (cel puțin în parte) își declarau susținerea pentru pregătirea instaurării celei de-a IV-a Republici, respectiv pentru întărirea statului (la care se adăugau revendicările „suveraniste”), după alegerile din 2007 aceste partide au ajuns pe poziții opuse unul față de celălalt. Reorientarea dezbaterii venea în completarea situației anterioare, lărgind semnificativ spectrul dialogului în zona curentului principal al acestuia. Simplificând mult, putem admite că „globaliștii” și-au asumat apărarea realizărilor din cei peste 20 de ani de transformări, iar „suveraniștii” și-au asumat criticarea lor. Cu toate acestea, schimbarea intervenită după scandalul Rywin a antrenat discursul politic polonez mult dincolo de aceste limite.

Postcomuniștii – ascensiunea și decăderea grupării

După negocierile din cadrul Mesei Rotunde, alegerile din iunie și constituirea guvernului Mazowiecki, sistemul partidului unic¹ a încetat să mai funcționeze în Polonia, ceea ce obliga PZPR să se redefinească în noile condiții ale concurenței politice. Activiștii fostei „forțe politice conducătoare” au avut de răspuns la întrebarea dacă e cazul să își continue activitatea și, dacă da, în ce formă.

Convocat pentru luna ianuarie 1990, al XI-lea Congres al PZPR și-a desfășurat lucrările în atmosfera de descurajare și apatie care devenise dominantă de vreo jumătate de an în rândurile partidului. În octombrie 1989, grupul deputaților PZPR afirma într-o declarație: „Vremea PZPR a trecut. Partidul a ajuns în pragul declinului politic”². În timpul desfășurării congresului, necesitatea lichidării grupării politice cu numele purtat până atunci era acceptată de la sine, discuțiile privind doar modul în care partidul comunist putea fi transformat într-o „social-democrație modernă”. Indiscutabil, a avut câștig de cauză facțiunea mai puțin radicală, iar potrivit orientărilor sale a apărut, într-adevăr, un nou partid SdRP (Social-democrația Republicii Polone), care era însă doar o continuare a PZPR. Ca șef al partidului a fost ales tânărul și dinamicul activist Aleksander Kwaśniewski, care a devenit simbolul schimbării și al adaptării la noile condiții. Adepții, puțin numeroși, ai concepției potrivit căreia era necesară o ruptură totală față de moștenirea PZPR au fost învinși.

Sfârșitul simbolic al existenței „forței politice conducătoare” a fost marcat prin cuvintele devenite celebre rostite în ziua de 29 ianuarie 1990 de ultimul prim-secretar al PZPR, Mieczysław F. Rakowski: „Dați jos steagul Partidului Muncitoresc Unit Polonez”. Dar, întrucât SdRP nu era dispus să rupă toate legăturile cu trecutul și mai ales cu bunurile proaspăt lichidatului partid comunist, încă de la bun început s-au ivit numeroase controverse legate de această problemă. Varianta naționalizării bunurilor partidului a fost respinsă pe motiv că este prea radicală, așa încât în luna noiembrie 1990 a fost adoptată hotărârea de luare în posesiune a bunurilor fostului PZPR. Dacă până în 1992 Trezoreria Statului a reușit să preia majoritatea bunurilor imobiliare, mult mai dificilă a fost executarea obligațiilor

1. Deși în RPP mai existau două partide în afară de PZPR (ZSL – al țăranilor – și SD – al intelectualilor), partidul comunist nu avea nevoie să concureze cu acestea pentru a-și asigura votul alegătorilor.

2. Vezi Antoni Dudek, *Pierwsze lata... (Primii ani...)*, p. 105.

rezultate din preluarea bunurilor în numerar și a celor mobile, a căror valoare era greu de estimat, iar reprezentanții SdRP au știut cum să blocheze în mod eficient orice informații pe această temă¹.

Superioritatea financiară față de ceilalți participanți la viața politică din Polonia și acordul unei părți a elitelor provenite din „Solidaritatea” de ai ajuta pe postcomuniști să pară credibili în ochii populației ca un subiect politic serios și cu drepturi depline au adus acestei formațiuni succese excepționale. Poziția SdRP pe politică s-a consolidat și s-a coagulat tot mai mult în intervalul dintre primele două alegeri consecutive. La primul tur al alegerilor prezidențiale din noiembrie 1990, candidatul postcomuniștilor, Włodzimierz Cimoszewicz, s-a situat pe locul al patrulea cu peste 1,5 milioane de voturi (9,2%), iar la primele alegeri parlamentare pe deplin libere, prezentându-se în formula mai largă a unei coaliții a partidelor de stânga sub sigla SLD (Alianța Stângii Democrate), postcomuniștii au obținut 12% din voturi, având astfel 60 de deputați în Seim, ceea ce, în condițiile fărâmițării fără precedent a parlamentului, le-a permis să formeze al doilea grup parlamentar ca mărime².

După alegerile din 1991, era încă prea devreme pentru ca postcomuniștii să intre la guvernare – în Seim, SLD era, de fapt, izolat. De această situație și-a dat seama și liderul grupării, Aleksander Kwaśniewski, care a fost mulțumit de rezultatul alegerilor și a afirmat că locul partidului său este de partea „opoziției responsabile”. În mod paradoxal, rămânând în afara curentului principal al luptei politice, SLD nu a avut decât de câștigat, pentru că, pe fondul permanentelor conflicte din zona formațiunilor de centru-dreapta, postcomuniștii au reușit să se prezinte ca „o oază de pace” și ca apărători plini de zel ai democrației, împotriva „anticomunismului cu față bolșevică” (ca să-l parafrazăm pe Kwaśniewski). Ei negau caracterul comunist al PZPR, afirmând frecvent că în trecut n-au existat decât tehnocrați pragmatici³.

Succesul raportat de SLD la următoarele alegeri (anticipate, din 1993) a fost surprinzător, inclusiv pentru membrii propriei formațiuni. Victoria cantitativă clară (20,4% din voturi) a fost aproape dublată de prevederile favorabile ale sistemului electoral, întrucât fusese introdus pentru prima dată pragul electoral: 5% pentru partide și 8% pentru coaliții electorale; pe de altă parte, metoda d'Hondt de distribuire a voturilor pentru mandate avantaja de asemenea grupările puternice. Noile principii electorale, la care se adăugau fărâmițarea dreptei și incapacitatea acesteia de a se adapta la un sistem electoral radical diferit, au făcut ca peste 1/3 din electorat să nu fie reprezentată în Seim. În cele din urmă, dispunând de peste 37% din mandate, postcomuniștii au încheiat o coaliție cu PSL, care, de asemenea, avusese de câștigat în urma noii legi electorale (câștigând 15,4% din voturile exprimate, a obținut 28,7% din locurile pentru Seim)⁴.

Asigurându-și o poziție dominantă absolută în parlament, la numai patru ani după desființarea RPP, partidele postcomuniste au provocat nu numai un șoc enorm elitelor formațiunilor post-„Solidaritatea”, ci și temeri serioase legate de direcția în care se vor îndrepta reformele economice și de faptul că politica externă a țării ar putea fi modificată.

1. Cf. Arnošt Bečka, Jacek Molesta, *Sprawozdanie z likwidacji majątku bylej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (Raport în legătură cu lichidarea bunurilor fostului Partid Muncitoresc Unit Polonez)*, Sopot-Varșovia, 2000, versiune online: <http://www.mswia.gov.pl/index.php?dzial=2&id=2791> accesat la 1.02.2010.

2. Antoni Dudek, *Pierwsze lata... (Primii...)*, pp. 153 și 221.

3. Jan Kofman, Wojciech Roszkowski, *Transformacja... (Tranziția...)*, p. 170.

4. Antoni Dudek, *Pierwsze lata... (Primii ani ...)*, p. 348.

Însă SLD nu se găsea într-o situație chiar atât de confortabilă pe cât arăta aritmetica parlamentară. Având în vedere refuzul categoric al Uniunii Democratice de a intra într-o coaliție cu SLD, aceasta era obligată să se alieze cu PSL, care punea condiții foarte dure. La acestea se adăugau convingerea că trebuie neapărat să câștige încrederea populației și temerea de o posibilă reacție a președintelui Wałęsa. Toți acești factori au făcut ca portofoliul de premier să îi fie acordat lui Waldemar Pawlak de la PSL – și nu numai atât: forțând puțin „Mica Constituție”, inițiativa numirii șefilor MAN, MAI și MAE a fost acordată președintelui țării.

Temerile că se va reveni la comunism și că, sub guvernarea coaliției SLD-PSL, vor fi abandonate principalele direcții politice s-au dovedit eficiente. Declarația de continuare a aspirațiilor euroatlantice ale țării și aderarea Poloniei la Parteneriatul pentru Pace au avut darul de a liniști în mare măsură spiritele. Încetinirea ritmului reformelor sociale și economice răspundea pe deplin stării de spirit a populației, obosită deja de schimbările radicale de după 1989. În ciuda luptei strânse din interiorul coaliției, liderii SLD au reușit să salveze imaginea partidului ca grupare pașnică și chibzuită, contribuind la aceasta și conflictele cu președintele Wałęsa, care putea fi învinuit fără nicio dificultate că este un „aventurier politic”. În situația dată a avut loc o altă surpriză de proporții: în 1995, șeful postcomuniștilor, Aleksander Kwaśniewski, l-a învins în al doilea tur de scrutin al alegerilor prezidențiale pe omul-simbol al „Solidarității”, Lech Wałęsa. Dacă mai punem la socoteală și revocarea, în martie 1995, a lui Pawlak din funcția de premier, în următorii doi ani puterea le-a aparținut în exclusivitate postcomuniștilor. Și nu le-a dăunat, după cum nu le-au dăunat nici greșelile (de n-ar fi decât declarația premierului Włodzimierz Cimoszewicz la adresa sinistraților în urma inundațiilor catastrofale din vara anului 1997: „Trebuiau să-și facă asigurare”), nici chiar scandalurile, dintre cele mai grave (cum au fost acuzațiile la adresa premierului Józef Oleksy de spionaj în favoarea Moscovei, care în timp s-au dovedit neîntemeiate – așa-numitul scandal „Olin”). La următoarele alegeri parlamentare, ce au avut loc în 1997, SLD a obținut 27,1% din voturi, adică aproape cu șapte puncte procentuale mai mult decât în urmă cu patru ani, dar care nu i-au mai adus totuși același succes. Grupările de centru-dreapta își învățaseră lecția și s-au aliat în cadrul Acțiunii Electorale Solidaritatea (Akja Wyboreza Solidarność – AWS) astfel încât, obținând 33,8% din voturi și raliindu-se într-o coaliție guvernamentală cu UW (13,2%), i-au eliminat pe postcomuniști de la putere.

În anii următori, gruparea postcomunistă a ajuns să dețină cea mai mare putere. Reformele dificile ale guvernului de coaliție al lui Jerzy Buzek, dezmembrarea AWS, serioasele fricțiuni dintre cele două partide aflate la guvernare – toate acestea au determinat creșterea în continuare a popularității SLD și a liderilor lui. Corolarul creșterii forței SLD l-a constituit victoria zdrobitoare a lui Kwaśniewski la alegerile prezidențiale din anul 2000 – președintele în exercițiu a obținut încă din primul tur 53,9% din voturi –, ca și succesul în alegerile parlamentare reputat de coaliția SLD-UP (aceasta a apărut în urma cooptării unui mic partid de stânga de sorginte necomunistă, dar care singur nu avea șanse să intre în Seim); obținând peste 41% din voturi, ea a înregistrat cea mai bună poziționare a unei grupări politice de după 1989 (un scor mai bun avea să obțină doar Platforma Cetățenească [PO], șapte ani mai târziu, cu 41,51% din voturi).

Dar rezultatul alegerilor nu era suficient pentru ca gruparea SLD-UP să poată guverna singură; având în vedere modificările legii electorale, era nevoie din nou de alianța cu PSL. Această a doua ipostază a aceleiași coaliții nu mai era grevată însă de aceleași limitări (de natură externă, dar rezultând și din modul de autoadministrare) ca în perioada 1993-1997. Postcomuniștii nu mai erau obligați să câștige încrederea populației și aveau,

de asemenea, o poziție deosebit de puternică în Seim (216 mandate). În fruntea guvernului a fost desemnat „cancelarul de fier”, Leszek Miller – fost prim-secretar al Comitetului Voievodal Skierniewice al PZPR, secretar al CC al PZPR, unul dintre fondatorii SdRP și SLD, un politician care nu personifica numai duritatea sau brutalitatea în politică, ci și cinismul. La fel a început să se comporte întreaga tabără a puterii, tot mai convinsă că nimic nu poate eroda popularitatea postcomuniștilor în societate.

Certitudinea impunității a fost cauza prăbușirii SLD, iar catalizatorul prăbușirii a fost „scandalul Rywin”. Activitatea comisiei de anchetă a Seimului a dăunat foarte mult formațiunii postcomuniste, devenind cea mai importantă cezură din istoria postcomuniștilor polonezi. Din acel moment, SLD a intrat într-o defensivă care nu i-a fost deloc facilitată de alte scandaluri (printre altele, așa-numitul „scandal Starachowic”, legat de scurgerile de informații despre arestările care urmau să fie operate, sau scandalul de corupție „Pęczak”). Criza profundă nu a trecut neobservată de partenerii de coaliție (PSL), care se distanțau tot mai frecvent de guvern, până când, în martie 2003, au fost eliminați de la guvernare. SLD a reușit să mențină un guvern minoritar până la următoarele alegeri, din toamna anului 2005, dar în acest răstimp au apărut fisuri grave inclusiv în imaginea, monolitică până atunci, a partidului. În martie, Marek Borowski, susținut de o serie de activiști, a fondat o nouă grupare: Social-democrația Poloneză (Socjaldemokracja Polska – SdPI), iar la scurt timp și alți membri au părăsit SLD, trecând la Partidul Democrat (Partia Demokratyczna – PD), apărut în locul Uniunii Libertății (UW). Imaginea postcomuniștilor nu s-a îmbunătățit după schimbarea conducerii și scoaterea în față a „tinerei generații”, pe care ar fi trebuit s-o întruchipeze noul șef al partidului, Wojciech Olejniczak. SLD a fost înfrânt în alegerile pentru Parlamentul European din 2004 (9,2% din voturi) și în cele parlamentare din 2005 (11,3% din voturi), anunțând probleme serioase pentru această formațiune, anterior atât de puternică.

Încercările repetate de a-și recăpăta poziția nu au produs însă efecte notabile. Nici schimbarea celor din „prima linie” (în primul rând din cauza lipsei de charismă a liderilor promovați – Wojciech Olejniczak și Grzegorz Napieralski), nici alianța cu alte grupări (cu această intenție a fost creată în 2006 coaliția Stânga și Democrații, în componența căreia intrau SLD, SdPI, PD și UP) și nici încercarea de a profita de popularitatea lui Kwaśniewski nu au avut efect. La alegerile parlamentare din 2005 și din 2007, SLD a obținut ceva mai mult de 10% din voturi. În 2009, Alianța a adoptat o altă strategie: aceea de a-i invita în „prima linie” și pe activiștii mai vechi și mai cunoscuți (Leszek Miller, Józef Oleksy), ceea ce a făcut ca la alegerile prezidențiale din 2010 să fie scos în față numele lui Jerzy Szmajdzinski (moartea acestuia în catastrofa de la Smolensk l-a propulsat în cursă pe Napieralski, care a obținut circa 14% din voturi). După o drastică dezmembrare, se pare că stânga postcomunistă își reconstruiește încet-încet o nouă poziție, dovadă fiind speculațiile de la televiziunea publică, potrivit cărora aceasta ar pregăti o altă coaliție pentru a reveni la guvernare.

Încheierea socotelilor cu trecutul

Principala polemică politică pe tema încheierii socotelilor cu trecutul comunist din Polonia era legată de problema lustrației și de publicarea numelor colaboratorilor secreți ai Serviciului de Securitate și ai altor servicii secrete. Această problemă a apărut în dezbaterile publice la începutul lunii aprilie 1990, dar atunci contextul principal îl constituia problema securității

statului față de posibilitatea șantajării persoanelor care au fost implicate într-o astfel de colaborare. Dar, la momentul respectiv, noua putere nu a considerat această temă esențială¹.

Trebuie totuși să specificăm încă de la început că în cazul Poloniei, spre deosebire de exemplul Cehoslovaciei, în discuții funcționa din capul locului o definiție îngustă a lustrației, care nu includea eliminarea comunismului. În situația dată, motivarea ei nu consta în ruperea legăturilor cu vechea ordine, ceea ce ar fi determinat o schimbare totală a cadrelor, ci doar în apărarea statului de un potențial șantaj al persoanelor care îndeplineau o funcție publică și care în trecut colaboraseră cu poliția secretă².

Prima încercare de rezolvare juridică a problemei a fost făcută de Uniunea Creștin-Națională (Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe – ZChN) în primăvara anului 1991. Proiectul propunea publicarea informațiilor referitoare la colaborarea cu Securitatea a persoanelor care candidau la alegerile parlamentare. O asemenea prevedere ar fi urmat să constituie o parte componentă a legii electorale, dar în Seimul contractual ea nu avea absolut nicio șansă de succes și a fost respinsă³. Mult mai multe șanse au avut adepții lustrației în Senat, pentru că senatorii fuseseră aleși prin scrutin liber; ei au reușit să impună o decizie care cerea verificarea candidaților la alegerile parlamentare din punctul de vedere al eventualei activități în cadrul Securității⁴. Dar, în practică, această decizie a fost ignorată total.

În toamna anului 1991, în Seimul ales de data aceasta în mod absolut democratic, partizanii lustrației dețineau o poziție mult mai puternică. Mai mult chiar, ideea era sprijinită cu fermitate și de reprezentanții guvernului – premierul Jan Olszewski și ministrul Afacerilor Interne Antoni Macierewicz. Într-o cuvântare, șeful guvernului afirma: „Nu din dorința de răzbunare, ci dintr-o necesitate morală, din necesitatea de a educa poporul în spiritul dreptății, decurge această idee de a plăti pentru greșelile trecute. Nu dorim o răspundere colectivă, ci doar răspunderea pentru deciziile concrete ale persoanelor care pentru propria carieră au săvârșit acțiuni ce contravin intereselor naționale. Astfel de persoane nu trebuie să se mire că pot fi pedepsite pentru ceea ce au făcut”⁵. Această hotărâre a fost confirmată și de acțiunile ulterioare ale guvernului, inclusiv crearea Secției de Studii de pe lângă Cabinetul Ministrului Afacerilor Interne, care cerceta dosarele Securității și pregătea eventuala punere în practică a lustrației în momentul în care ea ar fi fost votată în Seim.

Pe 28 mai 1992, la inițiativa deputatului Janusz Korwin Mikke (de la Uniunea Politicii Reale), a fost adoptată în Seim o hotărâre care îl obliga pe șeful MAI să dea publicității, până la data de 6 iunie, lista colaboratorilor UB și SB din rândul înalților demnitari de stat, al deputaților și senatorilor, iar într-o perspectivă mai îndelungată din rândul judecătorilor, procurorilor, avocaților, consilierilor comunali și membrilor consiliilor comunale. Hotărârea, aprobată în foarte scurt timp prin utilizarea unor șiretlicuri politice, era imperfectă, în contradicție cu alte texte juridice (inclusiv cu Constituția), iar la nivel practic nu conținea indicații referitoare la procedura de revocare și îi conferea atribuții foarte largi ministrului Macierewicz, care era obligat să declare cine a fost colaborator⁶.

Aplicarea hotărârii Seimului s-a desfășurat paralel cu procedura de demitere a guvernului la solicitarea Uniunii Democratice, aceasta aprinzând și mai mult spiritele. Pe 4 iunie

1. Cf. Piotr Grzelak, *Wojna o lustrację (Războiul lustrației)*, Varșovia, 2005, pp. 18-21.

2. Artur Wolek, *Demokracja... (Democrația...)*, pp. 106-107.

3. Piotr Grzelak, *Wojna... (Războiul...)*, pp. 22-25.

4. *Ibidem*, p. 40.

5. Stenograma celei de-a treia ședințe a Seimului din 21 decembrie 1991 în Piotr Grzelak, *Wojna... (Războiul...)*, p. 45.

6. Antoni Dudek, *Pierwsze lata... (Primii ani...)*, p. 260.

1992, Macierewicz le-a înmănat președinților grupurilor parlamentare din Seim plicuri sigilate conținând 64 de nume, care nu erau însă listele colaboratorilor, ci ale persoanelor în legătură cu care se găsiseră materiale în MAI. În acest fel, ministrul a încercat să se apere de potențiale reproșuri, dar în fond el nu făcea ceea ce al obliga hotărârea: aceasta îi cerea să stabilească într-un mod lipsit de ambiguitate dacă cei supuși lustrației colaboraseră în trecut cu securitatea¹. La scurt timp după aceea, guvernul lui Olszewski a fost demis, lucru pe care acesta l-a interpretat drept acțiunea persoanelor amenințate de lustrație.

„Lista lui Macierewicz” a rămas pentru mult timp sinonimul lustrației – adversarii acesteia prezentau activitatea ministrului drept o amenințare fundamentală la adresa statului, ceea ce, în definitiv, dovedea, după părerea lor, justetea tezei că trebuie neapărat să se renunțe la încercarea de a face o astfel de verificare. În schimb, susținătorii ei, fără a acorda atenție altor posibile motive ale căderii guvernului Olszewski, îi apreciau activitatea, considerându-l singurul care a încercat să încheie socotelile cu trecutul și conchizând insuccesul lui că printre elitele celei de-a III-a Republici Securitatea este omniprezentă.

În cursul anilor următori, problema lustrației a fost prezentă în dezbaterile publice, a apărut de asemenea în forul parlamentului, dar până în 1997 nu a primit o soluționare juridică. Doar amintitul „scandal Olin” a dus la reluarea acestui subiect în mod serios. În cele din urmă, după lungi dezbateri și controverse și după depășirea obstacolelor create de SLD, legea lustrației a fost adoptată în Seim și Senat în aprilie 1997, apoi semnată de președintele Kwaśniewski. Ea a intrat în vigoare pe 3 august 1997, prin urmare înaintea alegerilor parlamentare care urmau să aibă loc în toamnă, conform intențiilor așa-numitei „coalitii a lustrației” (constituită din partidele din opoziție: UW, UP, ambele facțiuni ale KPN [Confederația Poloniei Independente], BBWR [Blocul Apartininc de Colaborare cu Guvernul] și SKL [Partidul Conservator Popular], alături de majoritatea membrilor PSL din coaliția de guvernare)².

Adoptată în 1997, legea impunea persoanelor care candidau la funcții importante în stat (inclusiv candidaților care se prezentau la alegerile generale) obligația de a da o declarație de lustrație. În cazul depunerii unei declarații false, persoana respectivă ar fi fost lipsită timp de zece ani de dreptul de a mai ocupa funcții supuse lustrației (dar nu prevedea niciun fel de sancțiuni pentru colaborarea cu serviciile de informații comuniste). Corectitudinea declarației urma să fie verificată de Tribunalul Lustrației, compus din 21 de persoane, în cadrul căruia funcția de procuror urma să fie îndeplinită de Reprezentantul Interesului Public. În scurt timp s-a constatat că există o piedică în calea aplicării acestei legi: lipsa judecătorilor dornici să facă parte din Tribunalul Lustrației. În situația dată, în 1998 a fost adoptat un amendament potrivit căruia obligațiile Tribunalului Lustrației erau preluate de Curtea de Apel din Varșovia. În plus, se făceau precizări referitoare la procesul lustrației: cel care urma să înainteze declarațiile la tribunal era Reprezentantul Interesului Public, evitându-se astfel verificarea tuturor declarațiilor³.

Legea adoptată în 1997 urma să opereze timp de zece ani, dar, după părerea multor susținători ai lustrației și ai decommunizării, acest termen era prea scurt. Pe la sfârșitul anului 2004, din dorința de a facilita accesul la datele din arhivele Securității, cunoscutul publicist și ziarist Bronisław Wildstein a copiat din baza de date (care conținea peste 160.000 de

1. Piotr Grzelak, *Wojna... (Războiul...)*, pp. 62-63.

2. *Ibidem*, pp. 135-138.

3. *Ibidem*, pp. 145-154.

nume) a Institutului Memoriei Naționale (IPN) indicii de catalog ai dosarelor din arhivă cu documentele Institutului. Această listă, denumită „lista lui Wildstein”, a început să funcționeze, contrar intenției celui care a publicat-o, ca listă a agenților, cu toate că ea conținea și multe nume de persoane supravegheate și urmărite de poliția secretă. Potrivit declarațiilor sale, Wildstein le-a transmis aceste liste ziaristilor cu intenția de a-i ajuta în numele societății să ceară mai eficient dezvăluirea datelor referitoare la foștii agenți și, implicit, să îi oblige pe politicieni să îi elimine pe aceștia de pe scena politică. Scopul principal era să faciliteze accesul populației la ceea ce avea dreptul (informații) și să dea publicității adevărul în legătură cu istoria recentă. Faptul în sine al scurgerii de informații, dreptul ziaristului de a utiliza astfel de metode, durata lustrației și accesul la arhive au devenit subiectele unei dezbateri foarte aprinse.

Pe 18 octombrie 2006, Seimul a adoptat o nouă dispoziție referitoare la divulgarea informațiilor legate de documentele organelor de Securitate ale statului pentru perioada 1944-1990 și la conținutul acestor documente. În 2007, în textul acestei dispoziții au fost operate modificări, unele cerute de președintele Kaczyński, altele rezultând din decizia Curții Constituționale (Trybunał Konstytucyjny – TK), care a decis că unele dintre prevederile ei sunt neconstituționale¹. Noua dispoziție anula funcția de Reprezentant al Interesului Public, întregul proces al lustrației revenind în sarcina IPN. A fost substanțial îmbogățită lista funcțiilor și instituțiilor pentru care era nevoie să se depună o declarație de lustrație. A fost dată de asemenea o definiție a sintagmelor: „organ de Securitate a statului”, „document al organelor de Securitate a statului” și „persoană care îndeplinește o funcție publică”². Dar această dispoziție a fost analizată de Curtea Constituțională, care a găsit mai multe pasaje în contradicție cu Constituția, astfel încât ea nu a fost pusă în aplicare.

Teoria lustrației în Polonia este foarte diferită de practică. Deși soluțiile legislative adoptate nu conțin elemente referitoare la decommunizare, scopul lor este apărarea statului democratic împotriva pericolelor rezultând din cazurile nedivulgate de colaborare a persoanelor publice cu Securitatea; practica merge însă mai departe decât prevederile textului de lege. Reprezentantul Interesului Public revoca în principiu sentințele de achitare; procurorii ce și-au recunoscut colaborarea cu Securitatea în trecut au fost eliberați din funcție, politicienii au fost demisi (în cazul în care nu au demisionat din proprie inițiativă) în momentul în care a început ancheta privind lustrația. În ciuda absenței unor înscrisuri juridice în acest sens, lustrația poloneză a avut, de fapt, și un caracter anticomunist³.

Lustrația anumitor persoane (uneori chiar și a unor categorii sociale) și colaborarea acestora confirmată sau doar presupusă cu serviciile secrete ale RPP au devenit subiectul unei controverse aprinse. Cel mai cunoscut caz este fără îndoială acela al lui Lech Wałęsa, acuzat de colaborare cu SB la începutul anilor '70, cu numele de cod „Bolek”. Reproșurile la adresa conducătorului „Solidarității”, făcute publice la începutul anilor '90, au devenit un subiect permanent de polemică în legătură cu trecutul și cu lustrația. Discuțiile privind comportamentul lui Wałęsa din 1970, acțiunile lui ca președinte pentru a îngreuna accesul

1. *Ustawa z dnia 18 października 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944-1990 oraz treści tych dokumentów* (Dispoziția din 18 octombrie 2006 referitoare la divulgarea informațiilor legate de documentele organelor de securitate ale statului pentru perioada 1944-1990 și la conținutul acestor documente), Monitorul Oficial nr. 218, 2006, poz. 1592 [text integral], <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20062181592> accesat la 08.03.2010.

2. *Ibidem*.

3. Artur Wolek, *Demokracja... (Democrația...)*, p. 111.

la adevăr și statutul lui de simbol național sunt în continuare foarte aprinse; s-ar putea spune chiar că ele nu lasă loc pentru atitudini „intermediare”. De o parte se situează apărătorii lui Wałęsa, care consideră inadmisibil să se arunce cu noroi în acesta și că, dacă el, ca simbol al „Solidarității”, avea ceva pe conștiință, acest subiect nu trebuie discutat în public; de cealaltă parte se situează cei care sunt convinși că Wałęsa a fost un trădător și întreaga lui activitate s-a desfășurat sub patronajul agenților. Vocile care se plasau între acești doi poli, care încercau să pună întrebări și să clarifice anumite ambiguități erau automat plasate până nu demult într-una din cele două tabere ale controversei ideologice. Era o consecință logică a locului pe care îl ocupau în programul partidelor de dreapta lustrăția și decommunizarea în raport cu perceperea acestor probleme de către o parte a taberei liberale (care considera imperativul încheierii socotelilor cu trecutul în primul rând o amenințare la adresa democrației poloneze). Un istoric care își propune să abordeze această dificilă temă a istoriei foarte recente a Poloniei (dacă presupunem că vrea să o descrie sincer și deontologic corect) trebuie să aibă în vedere că toate afirmațiile sale vor fi considerate de ambele tabere angajate în polemică expresia unor interese politice foarte bine determinate; în consecință, elaborarea unei viziuni comune în legătură cu istoria Poloniei care să poată fi acceptată de ambele tabere se dovedește a fi o misiune foarte dificilă.

Cazul Wałęsa este exemplul tipic pentru permanența temei lustrăției în Polonia și, în același timp, dovada clară că absența unor prevederi juridice în acest domeniu imediat după 1989 a fost o greșeală fundamentală. Mușamalizarea problemei a determinat apariția multor zvonuri și situații ambigue, care au început să aibă o existență de sine stătătoare și, mai ales, a dus la radicalizarea atitudinilor de ambele părți.

Încheierea socotelilor cu trecutul în Polonia nu s-a limitat totuși la problema lustrăției. O altă problemă foarte serioasă a fost pedepsirea crimelor comunismului. În 1991 a fost adoptată o hotărâre ce introducea noțiunea de „crimă stalinistă” (săvârșită până la 31 decembrie 1956), un compromis care putea fi acceptat și de postcomuniști (conferindu-le legitimitate celor care proveneau din aripa reformatoare a PZPR)¹. Această hotărâre a fost abrogată în 1999, când a intrat în vigoare hotărârea cu privire la IPN. În locul sintagmei „crime staliniste”, noile prevederi introduceau „crime comuniste” (săvârșite între 17 septembrie 1939 și 31 decembrie 1989)².

Practica judiciară a pedepselor în ceea ce privește crimele comunismului este totuși mult mai blândă decât prevederile legii (destul de aspre). Pe toată durata existenței sale, Comisia Centrală de Cercetare a Crimelor Împotriva Poporului Polonez (care ancheta crimele staliniste în temeiul hotărârii din 1991) a efectuat 1.200 de anchete, a adresat procuraturii propunerea de începere a acțiunii judiciare pe baza unor documente incriminatoare în 250 de cazuri, dintre care doar 62 au ajuns în instanță. Au fost condamnate 28 de persoane,

1. *Ustawa z dnia 4 kwietnia 1991 r. o zmianie ustawy o Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce – Instytucie Pamięci Narodowej (Hotărârea din ziua de 4 aprilie 1991 cu privire la modificarea hotărârii despre Comisia Centrală de Cercetare a Crimelor Hitleriste în Polonia – Institutul Memoriei Naționale)*, Monitorul Oficial nr. 45, 1991, poz. 195, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19910450195> accesat la 10.03.2010.
2. *Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej-Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Hotărârea din ziua de 18 decembrie 1998 cu privire la Institutul Memoriei Naționale – Comisia de cercetare a Crimelor contra Poporului Polonez)*, Monitorul Oficial nr. 155, 1998, poz. 1016, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19981551016> accesat la 10.03.2010.

câteva dintre acestea în baza unor sentințe definitive¹. La rândul ei, activitatea Comisiei de Urmărire a Crimelor împotriva Poporului Polonez din cadrul IPN, începând din anul 2000 și până la sfârșitul primului trimestru al anului 2009, s-a concretizat în desfășurarea a peste 6.300 de anchete preliminare, elaborarea a 242 de acte de acuzare formulate împotriva a 385 de autori ai unor crime și obținerea a 67.397 de declarații din partea martorilor².

Schimbări în simbolistică și în memoria colectivă

Procesul de tranziție în sfera simbolului necesar și de lungă durată a început în Polonia odată cu deja amintita revizuire a Constituției din 29 decembrie 1989. Printre schimbările adoptate de parlament, printre cele mai importante din acest punct de vedere trebuie să socotim revenirea la numele tradițional al statului (Republica Polonă) și la stema țării (vulturul alb cu coroană pe un câmp roșu). Au fost eliminate mențiunile ideologice despre rolul conducător al PZPR, despre prietenia cu URSS și cu celelalte țări socialiste, despre economia planificată și despre orânduirea socialistă. În locul acestora au apărut mențiuni referitoare la suveranitatea poporului, la libertatea economică și la sistemul pluripartit³. Acestea nu erau decât consfințirea unei stări de fapt, dar valoarea simbolică a revenirii la numele țării și reapariția coroanei pe capul vulturului alb al Poloniei sunt inestimabile.

Regimul de democrație populară din RPP a încercat să influențeze ideologic populația, inclusiv prin intermediul canoanelor sărbătorilor naționale și al celorlalte zile declarate libere. Cele mai importante sărbători naționale erau 1 Mai (Ziua Muncii), instituită pe 26 aprilie 1950⁴ și 22 iulie (Sărbătoarea Națională a Renașterii Poloniei), adoptată prin legea din 22 iulie 1945⁵, prima dintre ele fiind numită uneori „onomastica”, iar cea de-a doua „ziua de naștere” a regimului. Legea care institua 22 iulie ca zi de sărbătoare elimina în același timp Sărbătoarea Independenței, stabilită în 1937 pentru data de 11 noiembrie, iar de teamă că sărbătoarea de 3 mai (instituită în 1919) ar putea face concurență festivităților închinat Sărbătorii Muncii (precum și din reticența față de tradițiile republicane ale primelor două Republici Polone), în anul 1951 această dată a fost ștearsă din calendarul sărbătorilor de stat.

1. Bronisław Wildstein, *Dekomunizacja, której nie było* (Decomunizația care n-a avut loc), Cracovia, 2000, p. 67.
2. Pagina de internet a IPN: http://ipn.gov.pl/portal/pl/3/2299/Glowna_Komisja_Scigania_Zbrodni_przeciwko_Narodowi_Polskiemu.html accesat la 17.02.2010.
3. *Ustawa z dnia 29 grudnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Legea din ziua de 29 decembrie 1989 referitoare la modificarea Constituției Republicii Populare Polone)*, Monitorul Oficial nr. 75, 1989, poz. 444, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19890750444> accesat la 17.02.2010.
4. *Ustawa z dnia 26 kwietnia 1950 r. o ustanowieniu 1 Maja świętem państwowym (Legea din ziua de 26 aprilie 1950 referitoare la instituirea zilei de 1 Mai ca sărbătoare de stat)*, Monitorul Oficial nr. 19, 1950, poz. 157, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19500190157> accesat la 17.02.2010.
5. *Ustawa z dnia 22 lipca 1945 r. o ustanowieniu Narodowego Święta Odrodzenia Polski (Legea din ziua de 22 iulie 1945 referitoare la instituirea Sărbătorii Naționale a Renașterii Poloniei)*, Monitorul Oficial nr. 32, 1945, poz. 194, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19450320194> accesat la 17.02.2010.

În cursul anilor 1989-1990, în calendarul sărbătorilor oficiale și al zilelor declarate nelucrătoare au fost introduse patru modificări, mai ales pentru revenirea la situațiile de dinaintea comunismului; au devenit astfel din nou zile de sărbătoare 3 mai, 15 august (din 1992, această dată are nu numai o dimensiune religioasă, Adormirea Maicii Domnului, ci și una militară, ziua Armatei Poloneze de comemorare a bătăliei de la Varșovia din 1920) și 11 noiembrie. A fost de asemenea eliminată sărbătoarea din 22 iulie¹. În 2010 se va reveni la recunoașterea (începând cu anul următor) a sărbătorii Regilor Magi de pe 6 ianuarie ca zi nelucrătoare.

În perioada 1998-2010 au fost instituite opt sărbători oficiale, dar care nu au statut de zile nelucrătoare: 24 martie – Ziua Națională a vieții; 13 aprilie – Ziua Comemorării Victimelor Crimei de la Katyń; 2 mai – Ziua Drapelului Republicii Polone; 28 iunie – Ziua Națională de Comemorare a lunii Iunie 1956 la Poznań; 1 august – Ziua Națională de Comemorare a Insurecției Varșoviene; 31 august – Ziua Solidarității și a Libertății; 27 septembrie – Ziua Statului Polonez în Ilegalitate; 16 octombrie – Ziua Papei Ioan Paul al II-lea.

Schimbarea de direcție care s-a înfăptuit în 1989 impunea și „o delimitare simbolică de comunism” a spațiului public prin dărâmarea unor monumente și construirea altora, prin schimbări ale denumirii străzilor, prin schimbarea patronilor spirituali ai anumitor școli și ai altor instituții. Simbolic, foarte importantă a fost fără îndoială, pe data de 16 noiembrie 1989, spectaculoasa înlăturare, în aplauzele frenetice ale populației, a statuii lui Felix Dzierzynski dintr-o piață centrală a Varșoviei (care, *nota bene*, a și purtat numele lui până în 1989). Doisprezece ani mai târziu, soclul de sub statuia creatorului serviciilor sovietice de securitate a fost utilizat ca postament pentru o altă statuie – a lui Juliusz Słowacki.

La fel de multă forță simbolică are și povestea statuii lui Lenin din orașul Nowa Huta de lângă Cracovia. Instalată în 1973, în această „înfrățire” tipică a socialismului, așa cum trebuia să fie orașul muncitoresc construit din temelii în perioada RPP, statuia nu a avut o viață ușoară. În 1979, ea a constituit ținta unui atentat organizat de Andrzej Szewczuwaniec, dar în urma exploziei conducătorul comunismului mondial și-a pierdut doar călcâiul. În 1989 a fost, de asemenea, ținta unor demonstrații de masă, s-au încercat dărâmarea ei de pe postament și chiar incendierea sa. În cele din urmă, pe 10 decembrie, monumentul a fost demontat și dus într-un depozit, dar în 1992 a fost cumpărat contra sumei de 100.000 de coroane de milionarul suedez Big Bengt Erlandsson, care, după niște ușoare modificări (i-a pus o țigară în gură și un cerclă în ureche), l-a instalat pe conducătorul revoluției în muzeul personalităților High Chaparral de lângă Stockholm².

Odată cu căderea regimului comunist a demarat o acțiune masivă de schimbare a numelor străzilor care imortalizau figuri importante ale mișcării comuniste naționale și internaționale, icoane mondiale ale comunismului, evenimente sau organizații legate de fostul sistem și de Uniunea Sovietică. Principala fază a acestei operații a avut loc la începutul anilor '90, când în fiecare oraș au fost operate zeci sau chiar sute de modificări de nume ale unor artere de circulație mai mari sau mai mici din localitățile poloneze. Au dispărut astfel denumiri ca: șoseaua Armatei Roșii, a Marii Revoluții din Octombrie, strada 22 iulie, Wanda Wasilewska, Julian Marchlewski, PKWN (Comitetul Polonez de Eliberare

1. *Ustawa z dnia 18 stycznia 1951 r. o dniach wolnych od pracy (Legea din ziua de 18 ianuarie 1951 referitoare la zilele declarate nelucrătoare)*, Monitorul Oficial nr. 4, 1951, poz. 28, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19510040028> accesat la 17.02.2010.

2. *Batłomiej Kozłowski, Próba wysadzenia pomnika Lenina w Nowej Hucie (Tentativa de aruncare în aer a monumentului lui Lenin din Nowa Huta)*, <http://kalendarium.polska.pl/wydarzenia/article.htm?id=252302> accesat la 18.02.2010.

Națională, o organizație comunistă marionetă, dirijată de la Moscova, care fusese înființată pe 22 iulie 1944), Janek Krasicki, Rosa Luxemburg, în locul cărora au apărut șoseaua Mareșal Józef Piłsudski, 3 Mai, 11 Noiembrie sau strada gen. Władysław Anders, „Solidaritatea”, gen. Tadeusz Bor-Komorowski¹.

După un prim val masiv de schimbări, la al doilea, lucrurile s-au complicat semnificativ. Era invocat tot mai des argumentul financiar („Nu îi putem obliga pe locuitori să suporte costurile acestor schimbări”), se manifesta tot mai des lipsa dorinței de a continua acest proces. De aceea există în continuare străzi care poartă numele unor figuri legate de mișcarea comunistă (recordul îl deține un erou al propagandei comuniste, participant la războiul polono-bolșevic din 1920 în tabăra sovietică, gen. Karol Świerczewski „Walter”). Din 2007, IPN apelează la autoritățile locale pentru a duce la bun sfârșit schimbarea numelor de străzi, dar în cele mai multe cazuri obține răspunsuri negative, invocându-se de obicei voința locuitorilor de pe străzile respective. Doar în câteva cazuri aceste eforturi au avut efect². Actualmente, cel mai ușor se pot opera schimbări în situațiile când pot fi găsiți eroi care au nume identic cu numele străzii: spre exemplu, luptătorul comunist Janek Krasicki îi lasă locul episcopului Ignacy Krasicki, poet și publicist din secolul al XVIII-lea, unul dintre principalii reprezentanți ai Iluminismului polonez, iar cartierul din Szczecin care purta numele președintelui Consiliului de Stat al Poloniei Populare, Aleksander Zawadzki, l-a primit drept patron pe Tadeusz Zawadzki „Zośka”, un erou al Insurecției Varșoviene³.

1. Unele schimbări au căpătat un caracter simbolic, comparația dintre cele două denumiri succesive sugerând uneori că trecerea de la una la alta nu s-a făcut întâmplător. În Varșovia, șoseaua Revoluția din Octombrie a devenit Primatul Mileniului; gen. Karol Świerczewski – „Solidaritatea”; Julian Marchlewski – Ioan Paul al II-lea; Paweł Finder – căpitan Witold Pilecki. În cazul anumitor străzi, a fost schimbat numele călăului cu al victimei: șoseaua Bolesław Bierut din Varșovia a devenit șoseaua gen. Emil Fieldorf „Nił”, condamnat de un tribunal comunist la pedeapsa cu moartea și căruia Bierut i-a refuzat grațierea. La Łódź au fost onorate numele celor mai cunoscute figuri ale luptei armate a partizanilor anticomuniști: maiorul Zygmunt Szendzielorz „Łupaszka” înlocuindu-l pe Alfred Lampe, iar maiorul Józef Kuraś „Ogień” pe Rosa Luxemburg.
2. Pagina de internet a IPN: <http://ipn.gov.pl/portal.php?serwis=pl&dzial=379&id=8625> accesat la 18.02.2010.
3. Poate cel mai cunoscut și cel mai larg dezbătut exemplu al lipsei schimbării este Palatul Culturii și Științei (PKiN) din Varșovia, care a fost construit în plin centrul orașului ca „dar al poporului sovietic pentru poporul polonez” între anii 1952 și 1955. Palatul, care purta inițial numele lui Stalin, simboliza de fapt pentru cei mai mulți dominația sovietică asupra Poloniei, iar amplasarea lui face notă discordantă cu planul urbanistic, altfel unitar, al Varșoviei. Partizanii demolării lui aduc neîncetat argumentul istoric: în perioada celei de-a II-a Republici, imensa catedrală ortodoxă Alexandr Newski, construită la începutul secolului XX în piața Saski (actualmente Piłsudski), în ciuda indiscutabilei sale valori arhitecturale, a fost dărâmată pe motiv că reprezintă un simbol al dominației ruse. În schimb, adversarii demolării PKiN, în afara unor argumente pertinente de natură economică și logistică (necesitatea transferării numeroaselor instituții care își au sediul în clădirea PKiN), subliniază că timp de câteva decenii această clădire monumentală a devenit un simbol al orașului. În 2007, Palatul a fost înscris în registrul monumentelor, ceea ce practic punea capăt discuțiilor legate de eventuala sa demolare.

Problema numelor de străzi în Polonia rămâne deschisă și agită spiritele. Un puternic ecou a avut astfel mistificarea pusă la cale de un grup de internauți care, în cadrul enciclopediei Wikipedia, au creat o pagină fictivă dedicată lui Henryk Batuta, un așa-zis luptător comunist care ar fi fost patronul unei străzi din Varșovia (în realitate, numele străzii vine de la un accesoriu muzical: bagheta dirijorală – n.t.). Pagina falsă nu a trezit niciun fel de suspiciuni timp de peste un an, iar după demascarea mistificării autorii acesteia și-au descris acțiunea ca fiind o „ironie

Independent de rămășițele simbolisticii RPP, a III-a Republică își găsește rădăcinile în mod tot mai explicit în sfera Armatei Naționale și a „Solidarității”. Încercarea de a lansa Masa Rotundă ca punct de origine a Poloniei libere s-a soldat cu un eșec – și astfel devine clar faptul că nu compromisul elitelor la care s-a ajuns cu ocazia Mesei Rotunde, ci alegerile din 4 iunie constituie cezura, momentul când poporul a respins vechiul regim. Tot la această dată au loc în fiecare an cele mai importante manifestări aniversare. Într-un loc simbolic, în piața din fața Seimului, a apărut monumentul Statului Polonez în Ilegalitate, iar festivitățile succesive legate de aniversarea Insurecției Varșoviene, care a fost rezultatul activității acestuia, au căpătat în ultimii ani un caracter tot mai solemn. Un moment de răscruce l-a constituit în acest sens celebrarea celei de-a 60-a aniversări a izbucnirii Insurecției Varșoviene odată cu deschiderea modernului Muzeu al Insurecției Varșoviene, care atrage deja un mare număr de vizitatori. Cei câțiva ani de activitate a acestui muzeu reprezintă efectul cel mai vizibil al instaurării unei noi politici a istoriei, cerută la începutul secolului XXI atât de PO, cât și de PiS. Consecințe ale schimbărilor survenite în modul de a concepe istoria și memoria colectivă sunt proiectele altor noi instituții consacrate unor evenimente istorice importante (Centrul European „Solidaritatea”, Muzeul celui de-al Doilea Război Mondial, Muzeul de Istorie a Poloniei, Muzeul de Istorie a Evreilor Polonezi), ca și modul mult mai vesel de desfășurare și participarea oamenilor în număr tot mai mare la aniversări. Istoria, interpretarea ei și memoria colectivă au revenit în curentul principal al dezbaterilor publice, ilustrat prin deviza „Să ne alegem viitorul”, învingând – definitiv, se pare – această versiune poloneză a ideilor lui Fukuyama despre „sfârșitul istoriei”.

Nostalgia după RPP. Cultura și cultura pop

Cu toate acestea, în ciuda faptului că anii au trecut, amintirea RPP rămâne încă vie în sufletul multor polonezi. Pe lângă largile dezbateri intelectuale referitoare la Polonia comunistă, s-a format o percepție nu de puține ori nostalgică în legătură cu această perioadă. O influență fundamentală în acest tip de percepție asupra RPP au avut-o cultura și cultura pop, atât cele din trecut (mai ales din anii '70-'80), cât și cele din care s-au conturat în perioada celei de-a III-a Republici referitor la perioada de dinainte de 1989.

Nostalgia față de perioada comunistă, prezentă în toate țările postcomuniste, are motivații complexe. Una dintre cauzele ei principale o reprezintă scăderea relativă a nivelului de trai al cetățeanului. Cu ocazia cercetărilor efectuate în Polonia în cursul anului 1999, doar unul din zece respondenți mulțumiți de situația lor materială declară că ar prefera să trăiască în RPP, nu în a III-a Republică, pe când, din categoria celor care își definesc situația drept nesatisfăcătoare, jumătate ar prefera regimul comunist. Aproape aceleași proporții se mențin și în cazul nivelului de studii și educație – cam jumătate din cei cu studii elementare și doar 1/10 din cei cu studii superioare ar prefera să trăiască în socialismul real. Desigur, un rol fundamental îl joacă și vârsta – doar 5% dintre studenți și elevi ar dori revenirea regimului comunist la zece ani după căderea lui, procentul răspunsurilor favorabile RPP crescând odată cu vârsta¹.

¹ La adresa faptului că multe străzi din Polonia poartă în continuare nume de persoane și instituții care nu sunt demne de această onoare”.

1. „Kto wolałby żyć w PRL? Komunikat z badań („Cine ar vrea să trăiască în RPP? Comunicatul anchetei”), CBOS, Varșovia, mai 2000. http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2000/K_082_00. PDF accesat la 19.02.2010.

Cercetările în domeniul opiniei publice confirmă impresia că nostalgia cea mai intensă după regimul trecut o resimt cei care s-au regăsit cel mai greu în noile realități. Adică oamenii pentru care bunăstarea iluzorie din „epoca lui Gierek”, la care se adăuga securitatea socială, constituia o valoare mai importantă decât libertatea politică sau economică, pentru că nu erau pregătiți să profite de roadele acesteia. Printre ei sunt numeroși șomeri, pensionari, rentieri, adeseori țărani – grupuri sociale care, în urma radicalelor reforme economice, au fost într-un fel sau altul marginalizate. Este vorba de asemenea de persoane a căror vârstă activă se suprapune, în general, cu perioada RPP. Astfel, în cursul anilor '90 făcea furori sloganul „Mai bine era cu comuniștii” și au apărut chiar și produse care făceau explicit referire la așa-zisa situație mai bună din anii '70, cum ar fi „jambon ca pe vremea lui Gierek”.

În ultimii ani au apărut un alt fel de amintiri despre RPP, cultivate de generația celor de 30-40 de ani. Nostalgia lor nu implică dorul efectiv de regimul comunist, fiind legată mai degrabă de obiecte, emisiuni, evenimente care au marcat copilăria acestor oameni. Astfel, apare un anumit cod cultural al întregii generații, al celor care au crescut cu aceleași emisiuni ca „Noapte bună, copii”, cu aceleași jucării, care au colecționat aceleași obiecte, care au jucat aceleași jocuri. Această generație are un sentiment destul de intens al caracterului său distinctiv – pe de o parte, își amintește de regimul comunist, ceea ce o deosebește fundamental de generațiile mai tinere, care și-au petrecut toată viață conștientă în condițiile Poloniei libere, iar pe de altă parte, regimul RPP n-a apucat totuși să o îndoctrineze într-o măsură comparabilă cu generația părinților¹.

Acest fenomen are fără îndoială o anumită legătură cu lipsurile generale de pe piață din cursul anilor '80, ceea ce, în mod paradoxal, a făcut ca puținele produse accesibile să se întipărească în memorie și să devină chiar „obiecte de cult”. Amintirile despre guma de mestecat „Donald”, despre colecțiile de doze de bere străină, despre sifon sau jocurile cu capace de bere constituie punctul forte al întâlnirilor dintre aceste persoane și colegii de generație. Interesant e faptul că dobândesc statut de „obiect de cult” obiectele, emisiunile sau evenimentele care pe atunci, în anii '80, erau tratate cu dispreț, erau subiecte de batjocură – ca, de exemplu, cizmulile pentru copii „Relax” (cu care erau încălțați aproape toți copiii, de multe ori spre disperarea lor), produsele din înlocuitori de ciocolată sau etichetele. Un element important rămâne și nostalgia după desenele animate (care, *nota bene*, pe atunci atingeau adeseori un nivel artistic devenit astăzi inaccesibil), precum *Lolek și Bolek*, *Reksio* sau *Ursulețul Uszatek* sau emisiunile de tipul *Tik-Tak*, *Vinerea cu Pankracy* sau *Telematinal*.

Foarte rapid, piața a descoperit această nouă nișă. Au apărut, astfel, programe de televiziune având această tematică (de exemplu, *RPP pe cartelă* pe canalul muzical VHI), cărți (între altele *Generația '89* sau *333 de lucruri pop... RPP*)², dar adevărata „peșteră a comorilor” este internetul. Au apărut nenumărate pagini de internet cu amintiri³, corolarul acestui triumf al internetului fiind cântecul „Born in the PRL” al formației Snake Charmer, interpretat pe melodia hitului „Born in the USA” al lui Bruce Springsteen, alături de clipurile pregătite de internați. De această simpatie pentru produsele din vremea RPP profită inclusiv firmele actuale, care preiau vechile mărci de produse, cum ar fi nereușita Coca-Cola

1. Cf. Beata Tadla, *Pokolenie '89, czyli dzieci PRL-u w wolnej Polsce* (*Generația '89 sau copiii RPP în Polonia liberă*), Varșovia, 2009.

2. Bartek Koziczyński, *333 popkultowe rzeczy... PRL (333 de lucruri pop... RPP)*, Poznań, 2007; Beata Tadla, *Pokolenie '89... (Generația '89...)*.

3. Cf. <http://www.nostalgia.pl>, <http://www.spodlady.com/>, <http://www.muzeumdobranocek.com.pl/p/>, <http://www.polskaprl.rejtravel.pl/> accesat la 22.02.2010.

poloneză, contrafăcută, ce în anii '80 se numea „Polo-Cockta” (popularizată în filmul lui Juliusz Machulski *Kingsajz*), sau înghețata „Bambino” ori ceaiul „Madras”.

De o mare popularitate se bucură și acum cultura de masă a RPP, mai ales filmele, seriile și muzica pentru tineret. Un statut (cam exagerat) de „obiect de cult” au căpătat unele seriale de televiziune apărute după sfârșitul anilor '60, ca, de exemplu: *Patru tanchiști și un câine* (1966-1970) sau *Miza mai importantă decât viața* (1967-1968) – pe de o parte, acestea erau produse ale propagandei regimului comunist, ce deformau istoria celui de-al Doilea Război Mondial, dar, pe de altă parte, constituiau superbe creații actricești, având la bază scenarii de bună calitate, ceea ce a făcut ca, în ciuda numeroaselor voci care cer eliminarea lor din programele de televiziune, aceste seriale să fie transmise în continuare, pentru că atrag un număr mare de telespectatori. Nu putem uita nici de *Cvadrangenarul* (1974-1977), ce reprezintă tabloul „epocii de aur”, al deceniului Gierek, și nici de *Strada Alternativei, numărul 4* (1983, cu premiera în 1984), prezentând într-o oglindă falsă realitățile ultimei perioade a RPP. Stanisław Bareja, creatorul acestui din urmă film, considerat actualmente un clasic al genului, este și autorul câtorva comedii care se bucură de o popularitate constantă. Ca exemplu poate servi *Misiunea* (1980), despre care se vorbește neconținut. Un statut asemănător, de film vizionat și citat continuu, a obținut și *Croazia* (1970) al lui Marek Piwowski. Faptul că se bucură de o popularitate maximă comedii care persiflează de obicei absurditățile din perioada RPP demonstrează că această simpatie nu este legată de dorința reală de a se reveni la regimul respectiv.

Nici în ceea ce privește popularitatea muzicii lucrurile nu se prezintă altfel. O mulțime de fani, ale căror rânduri sunt îngroșate de alte și alte generații, au în continuare giganzii rockului polonez care au apărut odată cu boomul anilor '80: Maanam, Perfect, Lady Pank, Republika, Dżem, Kult sau Budka Suflera. Pe atunci, acest tip de muzică era un fel de reacție la situația disperată a țării și prin renumitul festival de la Jarocin ea dădea populației ocazia să își exprime revolta. Cu toate că autoritățile comuniste tratau muzica rock ca pe un fel de „supapă de siguranță” care permitea, după părerea lor, să fie canalizată revolta tinerilor, cert este faptul că ea a jucat un rol în formarea atitudinii tinerei generații¹. După căderea regimului, muzica rock și-a pierdut mult din impetuo-zitate, așa încât, la mai bine de 20 de ani după schimbarea de regim, în topul popularității rămân tot „dinozaurii” din vechiul regim, cărora li s-au alăturat doar puține nume (Hey, Mysłovitz).

În Polonia liberă se bucură însă de popularitate nu numai cântăreții rock ce, într-o măsură mai mare sau mai mică, s-au străduit să conteste autoritățile statului (chiar dacă era vorba uneori doar de o împotrivire aparentă). De o apreciere incontestabilă se bucură în continuare și preferata muzicii de estradă din vremea RPP, Maryla Rodowicz, care publică disc după disc, apare mereu pe micul ecran și ține concerte pentru miile de fani; o poziție importantă ocupă de asemenea artiști ca Irena Santor sau Zbigniew Wodecki.

Perioada comunismului este foarte prezentă în numeroase filme, piese de teatru, cărți sau chiar și în muzica ușoară. Mai ales în creațiile cinematografice pentru marele sau micul ecran se poate remarca o creștere semnificativă a interesului față de această tematică și față de problema încheierii socotelilor cu fostul regim. Se constată, de asemenea, o legătură explicită între schimbarea de accent în dezbaterile publice și modul în care comunismul e prezentat în arta actuală – dacă în cursul anilor '90 un tablou simbolic poate fi considerat filmul *Căinii* al lui Władysław Pasikowski, în care eroul pozitiv era un fost securist ce se

1. Cf. Przemysław Zieliński, *Scena rockowa... (Scena rock...)*.

lupta cu lumea infracțională (care de altfel era plină de foști angajați ai Securității), după anul 2000 au apărut mult mai multe producții care prezintă într-un mod explicit negativ RPP și reprezentanții acesteia.

Din când în când, creatorii abordează și trecutul recent. În 1990, pe marile ecrane rula pelicula *Fuga din cinematograful Wolność* – o excelentă creație a lui Janusz Gajos. Îmbinând lumea reală cu cea fictivă, acest film prezintă revolta actorilor de pe ecran împotriva rolurilor pe care le interpretează, ceea ce duce la transformarea interioară a cenzorului care mai înainte tăia fără milă rezultatul efortului lor. Patru ani mai târziu a apărut *Moartea ca o bucată de pâine* al regizorului silezian Kazimierz Kutz, care prezintă un eveniment deosebit de tragic ce s-a petrecut în perioada legii marțiale: masacrarea minerilor de la mina „Wujek” pe 16 decembrie 1981. O variantă mai „light” e reprezentată de *Colonelul Kwiatkowski* (1995) al aceluiași regizor, o comedie a cărei acțiune are loc în 1945. Protagonist este un medic care acționează cu îndrăzneală și, dându-se drept colonel de Securitate plin de tupeu, reușește să elibereze o mulțime de deținuți politici din închisorile comuniste.

În ultimii ani, filmul polonez a lărgit aria de abordare a acestei teme. Au început să apară subiecte ca persecuțiile suferite de clerici și Biserică din partea autorităților (printre altele, în filmele *Primatul. Trei ani dintr-o mie*, apărut în 2000, sau *Popieluszko. Libertatea e cu noi* – apărut în 2009), crimele staliniste (*Generalul Nil*, din 2009) sau colaborarea cu Securitatea comunistă (*Rysa*, din 2008). În 2007, datorită eforturilor lui Andrzej Wajda, a fost transpus în limbaj cinematografic masacrul de la Katyń. Filmul a beneficiat de numeroase recenzii pozitive, mai ales cu privire la zguduitorul scenariu final – împușcarea ofițerilor polonezi. Interesante sunt și noile producții ale creatorilor din generația tânără, cum ar fi *Rewers*, în regia lui Borys Lankosz (2009), pentru că nu sunt împovărate de experiențele personale. Acest lucru a permis realizarea unei extraordinare comedii negre cu elemente dramatice în care perioada stalinistă este prezentată explicit în valori negative: agenții Securității sunt fără îndoială niște oameni răi, dar în același timp regizorul evită capcana discursului moralizator sau a tentației de a epata prin martirologie. Un alt film excelent care prezintă perioada comunistă este *Dom zły (Casa rea)*, în regia lui Wojciech Smarzowski (2009). Într-un thriller aparent simplu despre o crimă brutală, cu scene foarte realiste, se ascunde dezgustul nu numai față de sistem, ci și față de realitatea de atunci în întregul ei. Imaginea RPP din ultima etapă a comunismului (acțiunea se petrece pe două planuri – în 1978 și în 1982), așa cum o prezintă regizorul acestui film, reprezintă – în accepțiunea unuia dintre recenzenții lui – „antidotul perfect la nostalgia față de socialism”¹.

Din 2006, producției cinematografice i se alătură în mod sistematic teatrul TV, în cadrul căruia *Scena faptului* prezintă în mod paradoxal fața criminală a Poloniei Populare și mai ales persecuțiile așa-numiților „militanți blestemați”, respectiv a partizanilor anticomuniști de după 1945. În rândul celor mai reușite spectacole trebuie să includem: *Śmierć rotmistrza Pileckiego (Moartea căpitanului de cavalerie Pilecki)*, dedicat crimei judiciare comise împotriva unui erou din lagărul de concentrare Auschwitz, *Inka 1946* (ce prezintă lichidarea Danutei Siedzikówna cu doar câteva zile înainte ca aceasta să împlinească vârsta de 18 ani, din cauză că era omul de legătură al cuibului de partizani „Łupaszka”) sau *Pseudonim Anoda* (prezentând ultimele zile de dinainte de moartea, în închisoarea Securității, a unui erou al Insurecției Varșoviene, un militar din cadrul batalionului *Zośka*, locotenentul Jan Rodowicz, cu nume de cod „Anoda”) sau mai ales *Nürnberg*, în regia lui Wojciech

1. Janusz Wróblewski, „Recenzja filmu *Dom zły*” („Recenzia filmului *Casa rea*”), *Polityka*, 26 noiembrie 2009.

Tomczyk, care prezintă RPP din perspectiva unui colonel de contrainformații în rezervă (el activase în cadrul armatei). Ofițerul respectiv (rol jucat excelent de Gajos) atrage o tânără ziaristă, dornică să cunoască anumite fapte din trecut, în propriul joc – o povestire despre adevărata față a comunismului: oameni uciși, vieți, familii și cariere distruse. În cursul narațiunii, spectacolul reclamă un proces de conștiință sincer în legătură cu propriile crime, propune un Nürnberg pentru sine, ca și pentru colegi. Pe de o parte, această piesă spune lucrurilor pe nume: răul e rău; pe de altă parte, permite însă o multitudine de interpretări ale detaliilor și de raportări la evenimentele și persoanele istorice¹.

Schimbarea față de trecutul comunist este vizibilă și la nivelul filmelor documentare – nu pentru că astfel de filme nu existau înainte, ci pentru că nu provocau aproape nicio reacție. Dar această barieră a fost depășită datorită filmului *Trzech kumpli (Trei amici)*, ce relatează povestea a trei colegi de facultate de la Universitatea Jagiellonă, care au participat la acțiuni în cadrul opoziției anticomuniste: Lesław Maleszka, Stanisław Pyjas și Bronisław Wildstein. Pyjas moare ucis de Securitate, Maleszka se dovedește a fi turnător, lucru de care Wildstein își dă seama mult mai târziu și atunci începe să lupte pentru adevăr. Scenele în care Maleszka nu se recunoaște vinovat, în comparație cu nu mai puțin emoționantele mărturisiri ale altui participant la evenimente, o persoană dărâmată psihic, ce recunoaște adevărul în legătură cu rolul său, sunt zguduitoare. Faptul că acest film a fost realizat la cererea canalului comercial de televiziune TVN demonstrează că tema încheierii socotelilor cu trecutul a intrat în Polonia, într-o măsură mult mai mare decât înainte, în curentul principal al dezbaterii publice.

În februarie 2010 s-au iscat multe controverse odată cu difuzarea pe postul public de televiziune a filmului *Towarzysz general (Tovarășul general)*, care urmărește cariera generalului Jaruzelski, prezentându-l într-o lumină explicit negativă, evidențiind colaborearea lui cu serviciul stalinist de informații militare, participarea lui la epurările antisemite, ca și rolul jucat de el în perioada intervenției în Cehoslovacia din 1968 sau în cazul masacrului de pe litoral din 1970. Controversele nu au vizat nivelul factografic al filmului, ci modul de a prezenta aceste fapte și eliminarea oricăror „circumstanțe atenuante”.

Fenomenul nostalgiei după RPP pare să fi dispărut complet. Clișeul verbal „Pe vremea comunismului era mai bine”, destul de popular în cursul anilor '90, e absent astăzi aproape cu totul, iar programele și publicațiile care prezintă memoriile diferitelor persoane din perioada comunismului sunt precedate aproape mereu de avertismentul că nu au intenția nici de a dezvinovăți, nici de a ridica în slăvi regimul respectiv.

Actorii schimbării – retrospectivă

La sfârșitul anului 1989 și începutul anului 1990, Lech Wałęsa a pornit o dispută ideologică și de atribuții cu guvernul lui Mazowiecki și cu susținătorii politici ai acestuia, declarând „război la vârf”. În primăvara anului 1990, el a fost reales președinte al „Solidarității” și și-a declarat intenția de a candida la președinția țării. El și-a desfășurat campania electorală bazându-se pe sloganuri antiguvernamentale susținând accelerarea

1. Dezbateri pe tema acestui spectacol printre altele pe pagina de internet „Teologia politică”: http://www.2.teologiapolityczna.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=695&Itemid=129 accesat la 23.02.2010.

schimbărilor, lichidarea totală a rămășițelor comuniste și împrăștierea, dar, după ce a fost ales președinte, nu și-a mai ținut promisiunile. Pe toată durata mandatului său de cinci ani, Wałęsa s-a străduit să fie foarte activ pe scena politică, depășindu-și adeseori atribuțiile și încercând, pe baza „interpretărilor creatoare a textelor juridice” în lectura ministrului Lech Falandysz (practicând, cu alte cuvinte, așa-numita falandizare a legilor), să câștige cât mai multe prerogative pentru sine. A intrat apoi în conflicte, rând pe rând, cu diferite medii sociale și politice (cel mai grav conflict, ale cărui consecințe s-au prelungit în următorii 10-15 ani, a dus la îndepărtarea din Cabinet a reprezentanților Înțelegerii Centriste, Jarosław și Lech Kaczyński, în 1991), ceea ce l-a făcut să piardă sprijinul polonezilor. În anul 1995 a suferit astfel înfrângerea electorală despre care am amintit deja, în confruntarea cu candidatul SLD, Aleksander Kwaśniewski, înfrângere ce a însemnat, de fapt, marginalizarea sa politică. Nici celelalte încercări de a juca un rol pe scena politică (înființarea, în anul 1997, a Partidului Creștin Democrat al celei de-a III-a Republici sau candidatura la alegerile prezidențiale din anul 2000) nu i-au adus decât eșecuri spectaculoase. În a doua parte a primului deceniu din secolul XXI, trecutul său a devenit subiectul principal al controverselor ideologice referitoare la problemele legate de lustrare, de gradul de libertate și de probitatea cercetărilor istorice.

Autorul legii marțiale, generalul Wojciech Jaruzelski, ales în iulie 1989 președinte al RPP, și-a exercitat funcția și la începuturile Republicii Polone, până pe 22 decembrie 1990, când Lech Wałęsa a depus jurământul. Ca președinte, Jaruzelski nu a făcut decât să întârzie cât a putut schimbările de personal la nivelul guvernului și al aparatului de stat. După ce s-a retras din politică, s-a dedicat exclusiv apărării propriei versiuni asupra istoriei, potrivit căreia el este un patriot ce a apărât Polonia de un „rău și mai mare” (acest rău ar fi întruchipat de posibila intervenție sovietică), activitate pentru susținerea căreia și-a găsit numeroși avocați. În pofida numeroaselor încercări la nivel juridic, Jaruzelski nu a fost tras la răspundere pentru instituirea legii marțiale, iar rolul său în masacrarea muncitorilor de pe litoral în decembrie 1970 urmează să fie clarificat în cadrul unei acțiuni judiciare în curs de desfășurare.

După eșecul misiunii sale de a forma un cabinet în vara anului 1989, generalul Czesław Kiszczak a intrat în componența guvernului Mazowiecki ca vicepremier și șef al MAI, iar în această calitate a făcut tot posibilul ca să întârzie schimbările. Sub conducerea lui, în ministerul de care răspundea a avut loc o acțiune pe scară largă de distrugere a documentelor aparatului Securității RPP. După ce a părăsit guvernul, în iulie 1990, retrăgându-se din politică, Kiszczak nu a evitat totuși ieșirile publice în cadrul cărora s-a străduit și se străduiește continuu să își apere activitatea, aducând nu o dată ca argumente episoade necunoscute anterior. La fel ca și în alte cazuri, în ciuda numeroaselor procese care i-au fost intentate, niciunul nu s-a soldat cu o sentință definitivă de condamnare. Pe 26 aprilie 2011, în cea de-a patra acțiune deschisă în legătură cu uciderea a nouă mineri de la mina „Wujek”, în decembrie 1981, Tribunalul Regional Varșovia l-a declarat nevinovat¹.

Dintre participanții la Masa Rotundă ce reprezentau partidul aflat la guvernare, cea mai strălucită carieră în Polonia postcomunistă a avut-o fără îndoială Aleksander Kwaśniewski. Fiind un membru tânăr, necompromis al PZPR, el a preluat destul de ușor conducerea SdRP, dând acestei formațiuni postcomuniste speranța de a se regăsi în noile

1. Bogdan Wróblewski, „Kiszczak uniewinniony” („Kiszczak dezvinovățit”), *Gazeta Wyborcza*, 27.04.2011.

realității. A condus partidul cu abilitate, mizând pe nemulțumirea socială față de perioada tranziției, conducându-l spre istorica victorie la alegerile parlamentare din anul 1993. În 1995 a câștigat și alegerile prezidențiale, succes pe care l-a repetat cinci ani mai târziu, când a obținut în primul tur de scrutin o victorie fără precedent.

De-a lungul celor zece ani de mandat prezidențial, s-a străduit să impună imaginea unui președinte mai presus de orice partid și de arbitru suprem, ceea ce i-a permis să dețină un rol-cheie în jocul politic. Activ în politica externă, în ciuda temerilor adversarilor săi, el nu a schimbat cursul prooccidental al dezvoltării țării, a condus Polonia către acceptarea în NATO și în Uniunea Europeană, jucând de asemenea un rol esențial în desfășurarea „revoluției portocalii” din Ucraina. De-a lungul întregii perioade cât și-a îndeplinit funcția de șef al statului, s-a bucurat de un foarte larg sprijin social, care nu a putut fi compromis nici de controversele succesive legate de pregătirea lui profesională, nici de întâlnirea cu agentul rus Vladimir Alganov, nici de faptul că s-a îmbătat la ceremoniile de la Katyń-Harkov (lucru pe care l-a și recunoscut de altfel după câțiva ani), nici de faptul că unul dintre miniștrii numiți de el l-a parodiat pe papa Ioan Paul al II-lea. Perioada mandatului lui Kwaśniewski coincide cu atingerea nivelului maxim de forță nu numai în privința SLD, ci și a întregului sistem postcomunist ca mecanism de exercitare a puterii, cu legături dubioase între lumea politică și lumea afacerilor, favorizate de slăbiciunea instituțiilor de stat.

Traectoria politică a primului premier polonez necomunist, Mazowiecki, s-a despărțit foarte repede de aceea a lui Wałęsa. Ca șef al guvernului, violent atacat de conducătorul „Solidarității” în perioada „războiului la vârf” din cauza ritmului prea lent al schimbărilor politice, el a suferit un eșec la alegerile prezidențiale din 1990. Mazowiecki a fost întrecut nu numai de principalul său adversar, ci și de o figură misterioasă, necunoscută anterior, un om de afaceri polonez din Perú, Stanisław Tymiński. După eșecul electoral el a preluat conducerea nou-înființatei UD, iar după fuzionarea acesteia, în 1994, cu Congresul Liberal-Democrat (*Kongres Liberalno-Demokratyczny* – KLD), fuziune în urma căreia a rezultat UW, timp de un an a stat în fruntea acestei noi formațiuni politice. După înfrângerea electorală a UW din 2001, când partidul lui nici măcar nu a intrat în Seim, a mai făcut o încercare nereușită de a-și reconstrui o forță politică, în 2005 fiind unul dintre cofondatorii Partidului Democrat (PD), dar nici acesta n-a reușit vreun succes pe scena politică.

Cam la fel s-au petrecut lucrurile și cu Bronisław Geremek, care venea tot din direcția grupărilor de intelectuali și avea convingeri asemănătoare. La fel ca Mazowiecki, în cursul anului 1990, Geremek a devenit ținta atacurilor lui Wałęsa și a fost cofondator al ROAD, UD, UW și PD, grupări în cadrul cărora a ocupat funcții de conducere. Interesele sale politice se concentrău în special pe domeniul politicii externe. Astfel, în intervalul 1997-2000, el a condus diplomația poloneză în cadrul guvernului Jerzy Buzek, profitând de poziția și contactele sale internaționale. Pe 12 martie 1999, ca șef al MAE, Geremek a contribui decisiv la admiterea Poloniei în NATO. În alegerile pentru Parlamentul European din 2004 el a înregistrat un succes deosebit, contribuind într-o mare măsură la depășirea pragului electoral pentru UW – formațiunea pe care o reprezenta. A murit în iulie 2008 într-un accident de automobil.

Traectoriile politice ale fraților Jarosław și Lech Kaczyński după 1989 au urmat direcții paralele¹. Amândoi l-au sprijinit pe Wałęsa în „războiul la vârf”, iar în cursul anilor 1990-1991 i-au fost cei mai apropiați colaboratori, dar, din cauza conflictului generat de

1. Cf. Piotr Semka, *Lech Kaczyński. Opowieść arcy polska* (Lech Kaczyński. O poveste arhipoloneză), Varșovia, 2010; Piotr Zaremba, *O jednym takim... Biografia Jarosława Kaczyńskiego* (Despre unul ca el... Biografia lui Jarosław Kaczyński), Varșovia, 2010.

politica promovată de președinte, ei au părăsit cancelaria acestuia, devenind unii dintre cei mai duri critici ai lui. În mai 1990 a fost înființată Înțelegerea Centristă (PC), în fruntea căreia se afla Jarosław. După eșecul electoral din 1993, când PC nu a reușit să intre în Parlament, frații Kaczyński s-au trezit la periferia vieții politice. În perioada 1992-1995, Lech Kaczyński a îndeplinit funcția de șef al Corpului Suprem de Control (NIK), dar nu a rezistat până la sfârșitul mandatului de șase ani, fiind revocat prin decizii ale Seimului și Senatului. Ca șef al NIK, Lech Kaczyński s-a făcut remarcant în lupta împotriva corupției, ceea ce a devenit temelia revenirii sale în marea politică. În anul 2000, după dezmembrarea coaliției AWS-UW, a devenit ministru al Justiției în guvernul lui Jerzy Buzek, în locul Hannei Suchocka. După un an de activitate a câștigat o mare popularitate datorită fermității cu care a încercat să lupte împotriva corupției și stângăciilor în aplicarea justiției. Pe baza acestui succes, în martie 2001, frații Kaczyński au înființat Lege și Justiție (PiS), o formațiune politică la cârma căreia s-a instalat Jarosław și care în același an a obținut 9,5% din voturi la alegerile parlamentare. În 2002, Lech Kaczyński a devenit primar general al Varșoviei, din această funcție continuându-și lupta împotriva abaterilor și aducând o contribuție deosebită la cinstirea memoriei istorice colective (succese incontestabile ale mandatului său de primar general al capitalei fiind inaugurarea Muzeului Insurecției Varșoviene și celebrarea prin manifestări cu totul deosebite a celei de-a 60-a aniversări a declanșării Insurecției).

În 2005, frații Kaczyński au raportat un spectaculos succes politic, PiS câștigând alegerile parlamentare, iar Lech fiind ales președintele RP, după ce l-a învins în al doilea tur de scrutin pe Donald Tusk. Ca să nu compromită șansele electorale ale fratelui său, Jarosław nu a preluat funcția de șef al guvernului, ci l-a desemnat pentru aceasta pe Kazimierz Marcinkiewicz, pentru ca până la urmă să îl înlocuiască, preluând responsabilitățile de premier în luna iulie a anului 2006. În cursul campaniei electorale, PiS a utilizat sloganul trecerii la cea de-a IV-a Republică (în sensul unei reconstrucții radicale a structurilor de stat și al încheierii socotelilor cu trecutul comunist), dar, în urma eșecului negocierilor pentru crearea unei coaliții împreună cu PO, punerea în aplicare a acestui plan a devenit imposibilă. Guvernul lui Jarosław Kaczyński a rezistat până în toamna anului 2007 când, în urma unui scandal de corupție legat de șeful coaliției Autoapărarea, cu Andrzej Lepper în rolul principal, coaliția s-a destrămat. La alegerile anticipate din 2007, PiS a pierdut în confruntarea cu PO și a trecut în opoziție, iar pentru președintele Lech Kaczyński a început perioada coabitării cu premierul Tusk. Este o perioadă cu multe conflicte între cei doi poli ai puterii, pe de o parte, premierul urmărind limitarea atribuțiilor președintelui, iar pe de altă parte, șeful statului dorind să practice o politică activă (mai ales la nivel internațional). Mandatul lui Kaczyński a fost întrerupt în mod dramatic: pe data de 10 aprilie 2010, avionul prezidențial, la bordul căruia se aflau șeful statului, soția acestuia și numeroși miniștri, deputați, senatori și reprezentanți ai celor mai importante instituții ale statului, s-a prăbușit în apropiere de Smolensk, în Rusia. Semnificația simbolică a acestei catastrofe, în care au murit 96 de persoane, care a survenit în timpul manifestărilor de comemorare a 70 de ani de la masacrul de la Katyn, a fost deosebit de puternică și a impresionat milioane de polonezi. După moartea fratelui său, în ciuda acestei cumplite tragedii, Jarosław Kaczyński s-a hotărât să candideze la următoarele alegeri prezidențiale anticipate, declarând că e hotărât să continue politica lui Lech. Dar fără succes – în al doilea tur de scrutin a pierdut în fața lui Bronisław Komorowski, candidatul Platformei Cetățenești (PO), aflat la guvernare.

Avocatul Jan Olszewski a evaluat critic rezultatele Mesei Rotunde în perioada lucrărilor acesteia. În „războiul la vârf” s-a situat de partea lui Wałęsa și a curentului care susținea accelerarea schimbărilor. După demisia guvernului Mazowiecki, Olszewski a primit misiunea de a forma un nou cabinet, dar eforturile sale nu au dus la niciun rezultat. După alegerile din 1991, fiind desemnat din nou premier, a condus o coaliție de centru-dreapta. Dar a intrat destul de repede în conflict cu Wałęsa, care voia să preia cât mai multe roluri, principalele subiecte de dispută fiind controlul asupra forțelor armate și conținutul tratatului polono-rus. În cele din urmă, guvernul lui Olszewski a căzut, ca rezultat al acțiunilor de lustrare întreprinse de ministrul Antoni Macierewicz. În anii următori, Olszewski a condus câteva grupări de dreapta (Mișcarea pentru Republică [*Ruch dla Rzeczypospolitej* – RdR], Mișcarea de Reconstrucție a Poloniei [*Ruch Odbudowy Polski* – ROP]) ale căror programe promovau lustrarea, aveau o atitudine anticomunistă, antiprivatizare își declarau adeziunea față de tradițiile de independență a țării și, în plus, criticau aspru elitele participante la Masa Rotundă. În 1995 a candidat la alegerile prezidențiale, obținând 6,9% din voturi. Din 2006 a devenit consilierul președintelui Kaczyński pe probleme de politică, dar în 2007 a preluat conducerea comisiei de verificare create după dizolvarea fostelor servicii speciale ale armatei.

Janek Kuroń a îndeplinit de două ori funcția de ministru: al Muncii și al Politicilor Sociale în guvernul lui Mazowiecki (1989-1990) și în cel al Hannei Suchocka (1992-1993). El s-a străduit să atenueze efectele sociale ale tranziției economice. A militat pentru introducerea unei serii de prevederi legale pentru protejarea persoanelor care nu reușesc să supraviețuiască în contextul noilor realități, inclusiv printr-un ajutor suplimentar acordat șomerilor. A devenit cunoscut prin acțiuni de caritate organizate, printre altele, de fundația Ajutorul Social SOS – cea mai cunoscută a fost oferirea unei mese calde locuitorilor săraci ai Varșoviei, cunoscută și sub denumirea de „ciorba lui Kuroń”. Datorită interesului său real față de soarta oamenilor, timp de mai mulți ani s-a situat în fruntea sondajelor vizând politicienii care se bucurau de cea mai mare încredere socială, ceea ce nu i-a adus, din păcate, și un sprijin politic – la alegerile prezidențiale din 1995, el n-a ocupat decât locul al treilea, obținând 9,2% din voturi. Până la sfârșitul vieții, a rămas fidel idealurilor sale; în anul 2000, împreună cu soția sa, Danuta, a înființat Universitatea Universală „Jan Józef Lipski” din Teremiski – o organizație socială, având ca scop „construirea unei societăți a cetățenilor”, care „privește realitatea din perspectiva individului” și își propune „să difuzeze cultura și să formeze modele de participare activă a culturii în locurile unde continuitatea contactului cu valorile culturale a fost întreruptă”¹. A murit în iunie 2004.

O cu totul altă direcție a abordat în activitatea sa publică Adam Michnik, autorul concepției „președinte de la voi, premier de la noi”. Ca redactor-șef al *Gazetei Wyborcza*, care în foarte scurt timp a devenit cel mai influent titlu din Polonia liberă, el a ajuns destul de repede la concluzia că „guvernarea sufletelor” este mult mai interesantă decât participarea la politica de partid. În 1990, a fost unul dintre cofondatorii Mișcării Cetățenești pentru Acțiune Democratică (ROAD), din cadrul căreia s-a constituit mai târziu, printre altele, UD; a sprijinit candidatura lui Mazowiecki la președinție, dar după dizolvarea Seimului contractual s-a retras din politică, dedicându-se consolidării poziției și liniei ideologice a ziarului său. Sub conducerea lui, *Gazeta Wyborcza* a căpătat un profil inconfundabil, caracterizat de numeroase polemici acide și controversate, mai ales în legătură cu

1. Pagina de internet a Universității Universale „Jan Józef Lipski” din Teremiski, <http://teremiski.edu.pl/content/view/2/3/> accesat la 09.02.2010.

probleme referitoare la trecutul comunist și la necesitatea încheierii socotelilor cu acesta (Michnik a devenit foarte cunoscut pentru gesturile sale ostentative de simpatie față de Jaruzelski și pentru că a combătut vehement lustrăția și decommunizarea) și în legătură cu problema așa-zisului pericol reprezentat de dreapta naționalistă. De-a lungul anilor '90, Michnik a rămas cu siguranță cel mai influent formator de opinie în dezbateră publică poloneză.

Pe 27 decembrie 2002, Michnik a abordat în articolele sale scandalul Rywin, care, din păcate, nu numai că a dus la eșecul formațiunii postcomuniste, ci a afectat și poziția unor grupări apropiate de *Gazeta*. În urma acestui scandal și a lucrărilor comisiei speciale de anchetă, simpatiile politice ale polonezilor s-au modificat semnificativ, ceea ce s-a și reflectat în rezultatele alegerilor din 2005 prin victoria a două grupări care promovau necesitatea unei schimbări profunde a regulilor ce structurau până atunci viața publică în Polonia. Această înclinare a balanței electorale spre dreapta a deschis accesul în dezbateră publică pentru persoanele și concepțiile care fuseseră împinse până atunci la periferia discursului public. Din acel moment, Michnik a rămas un actor important în jocul „guvernării sufletelor”, dar nu unul dominant.

Nu toți oamenii „Solidarității” au dobândit în Polonia liberă un statut social înalt și o recunoaștere a meritelor. O bună parte dintre ei nu au reușit să se regăsească în noile condiții. Este vorba în primul rând de persoanele care în cursul anilor '80 se situau în opoziție față de Lech Wałęsa și de conducerea sindicatului și care în anii '90 au fost împinse în afara granițelor dezbaterii publice, fiind condamnate la uitare sub eticheta supărătoare de „lunatici”. Cel mai dureros în acest context pare a fi exemplul Annei Walentynowicz, legendara lucrătoare pe macara de la Șantierul Naval Gdańsk, cofondatoare a sindicatelor libere, a cărei concediere a generat valul de greve din 1980.

Ea îl critica pe Wałęsa în anii '80 „pentru trădarea idealurilor «Solidarității»”, ceea ce a provocat antipatia viitorului președinte și discredita publică a Annei Walentynowicz. Ea îi reproșa că el colabora cu agenturile. După 1989, împreună cu o parte a grupărilor care se situau în opoziție față de elitele „Solidarității” ajunse la putere (Andrzej Gwiazda, Kornel Morawiecki, Krzysztof Wyszowski), ea a încercat să însușească sindicatele libere anti-Wałęsa, apoi în 1993, ca și Gwiazda, a participat fără succes la alegerile parlamentare pe lista „din afara sistemului” (după titlul publicației *Din afara Sistemului*, editată de soții Gwiazda). Anna Walentynowicz a obținut 1.500 de voturi dintr-un total de 6.000, cât a întrunit întreaga listă, ceea ce a făcut-o să spună: „Am înțeles că 6.000 din 40 de milioane e prea puțin ca să poți construi baricade”¹. Întreaga grupare din care făcea parte Anna Walentynowicz critica în mod constant elitele participante la lucrările Mesei Rotunde, afirmând că sunt racolate de agenturile comuniste. PiS a făcut după 2005 o încercare de a scoate din anonimat aceste grupări. Astfel, în 2006, Gwiazda și Walentynowicz au fost decorați cu Ordinul Vulturului Alb, iar un an mai târziu Gwiazda a devenit membru al Colegiului IPN. În cazul Annei Walentynowicz, intenția președintelui Kaczyński de a-i răsplăti cum se cuvine meritele a avut o dimensiune tragică – ea a fost invitată să facă parte din delegația care urma să participe la comemorarea crimei de la Katyń și a murit pe 10 aprilie 2012, în catastrofa aviatică de la Smolensk.

1. Vezi Beata Płonka, Anna Walentynowicz – apokryf istoriei (Anna Walentynowicz, un apocrif al istoriei), http://www.efka.org.pl/index.php?action=z_art&ID=41 accesat la 11.02.2010.

În loc de concluzii

Această carte apare în condițiile în care Republica Polonă se găsește (pentru a câtă oară de-a lungul istoriei sale?) într-o situație politică deosebită, consecință a ceea ce s-a întâmplat pe 10 aprilie 2010, când, în urma catastrofei aviatice de la Smolensk, a murit președintele Lech Kaczyński – și odată cu el un mare număr de persoane aparținând elitei politice polone. Nu ne propunem să facem prognoze în legătură cu felul în care va influența acest eveniment situația din Polonia. Ne limităm la o simplă observație generală, și anume că, la nivel simbolic, există o foarte ciudată asemănare între masacrul de la Katyń comis în 1940 de NKVD și tragedia delegației poloneze care mergea să aducă un omagiu ofițerilor polonezi uciși acolo. Ceremoniile funerare de la Castelul Wawel din Cracovia, unde s-a decis în cele din urmă să fie înmormântat cuplul prezidențial, cu tot cortegiul de evenimente mediatice legate de acest moment, care au făcut ca atmosfera de doliu să pună stăpânire pe fiecare casă din Polonia, imaginea miilor de persoane care așteptau ore la rând pentru a le aduce un ultim omagiu șefului statului și soției sale –, toate acestea ne obligă într-un fel să credem că, poate pentru prima dată de mulți ani, tabăra politică a suveraniștilor, respectiv a tuturor acelor care năzuiesc mai mult spre tradiția ROPCiO decât spre cea a KOR, a câștigat mai multă importanță, subliniind semnificația independenței Poloniei. După părerea noastră, această importanță poate crește și mai mult în măsura în care criza UE va fi de mai lungă durată, iar amintirea mizeriei din anii comunismului se va estompa și celelalte țări din regiune (și mai ales Germania și Franța) își vor mai pierde din dorința de colaborare ce le caracteriza pe vremea cancelarului Kohl și a președintelui Mitterrand. În acest sens se poate întâmpla ca, în pofida atitudinii celei mai mari părți a elitei politice, guvernarea coaliției PiS-LPR-Samoobrona, etichetată mediatice drept „guvernare populistă”, să nu fi constituit o simplă „găselniță electorală” de moment, necesară pentru calmarea temporară a oscilărilor în orientarea electoratului din 2005, ci începutul unui proces în cadrul căruia majoritatea sloganurilor considerate până în 2005 „iresponsabile” sau „extremiste” să își găsească treptat locul în curentul politic principal, indiferent dacă partidul lui Jarosław Kaczyński revine la putere sau dacă electoratul îi rezervă rolul de „opозиție veșnică”.

Aleksander Gubrynowicz

Ungaria: schimbări nefinalizate

Tranziția de la dictatură

În toate țările Europei Centrale și de Est, moștenirea perioadei interbelice a influențat comunismul care a urmat imediat după încheierea conflagrației mondiale. În cazul Ungariei, moștenirea cu care a trebuit să se confrunte partidul comunist, iar apoi opoziția, au constituit-o anul 1918, apoi Tratatul de la Trianon (1920), în baza căruia au fost retrocedate țărilor vecine teritorii considerate de tradiția ungară drept leagănul statalității maghiare și, nu în ultimul rând, războiul civil din istoria acestei țări, care a avut drept consecință ciocniri violente între partidele de stânga și cele de dreapta (ce în fond n-au putut fi depășite nici până în ziua de azi).

În plus, la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, la care au participat – în ciuda ezitărilor și împotrivirii unei părți a elitelor politice – de partea celui de-al Treilea Reich, maghiarii s-au angajat pe drumul construcției socialismului ca națiune învinsă. Partea finală a războiului, marcată de guvernarea crucilor cu săgeți a lui Ferenc Szálasi, care, împreună cu hitleriștii, a participat la uciderea evreilor și a activiștilor din opoziție, n-a fost decât un fel de anticipare a următorului val de teroare, de data aceasta impusă de regimul comunist al lui Mátyás Rakósi. Acesta a fost unul dintre cele mai brutale guverne dictatoriale din istoria Europei (fiecare al șaselea cetățean al Ungariei a fost supus unor forme de represiune); după ce s-a răfuit cu fasciștii și cu persoanele considerate „dușmani de clasă”, a trecut la nivelurile superioare ale partidului, atacându-l pe fostul ministru al Afacerilor interne, László Rajk, care a fost lichidat în urma unui proces de formă în 1952.

Procesul de destalinizare, înlăturarea de la putere a lui Rakósi, izbucnirea unei alte revoluții în 1956 (înăbușită printr-o brutală intervenție sovietică) – toate acestea au provocat un nou și mare val de teroare (ultimul), care caracterizează primii ani ai guvernării lui János Kádár. Pe lângă sentința de condamnare la moarte prin spânzurare a lui Imre Nagy și a celor mai apropiați colaboratori ai acestuia, au avut loc din ce în ce mai multe procese penale împotriva unor persoane, care se soldau cu condamnări la moarte sau ani grei de închisoare. Au fost ucise astfel aproximativ 400 de persoane, în jur de 21.500 au fost închise în pușcării și între 16.000 și 18.000 au fost internate în lagăre de detenție. Aproape 230.000 au emigrat.

Și totuși, de pe la jumătatea anilor '60, se vedea clar că János Kádár schimbă direcția politicii sale interne. Probabil că nimeni (nici chiar el) nu-și închipuia că în 2009 tocmai el, prim-secretarul CC al Partidului Muncitoresc Socialist Maghiar (*Magyar Szocialista Munkaspárt* – MSZMP, cum avea să se numească de la 1 noiembrie 1956 partidul comunist

din Ungaria), va fi considerat de majoritatea cetățenilor acestei țări drept cea mai proeminentă figură din întreaga istorie națională a secolului XX. Niciun activist al opoziției nu s-a putut măsura cu el și nici măcar vreun politician activ înainte de 1945.

Factori determinanți ai acțiunilor opoziției

Climatul ideologic care s-a instaurat în Ungaria după 1956 nu era prielnic acțiunilor de opoziție împotriva sistemului. Fără îndoială, teroarea serviciilor secrete comuniste lăsase urme adânci în psihicul oamenilor. Dar Kádár s-a dovedit a fi un politician pe cât de cinic, pe atât de inteligent. Dându-și seama că politica de „strângere a șurubului” în cazul Ungariei n-a dat rezultate, în principal din cauza imposibilității de a satisface necesitățile economice elementare, noul șef al statului s-a hotărât să-i „cumpere” pe maghiari, asigurându-le un standard de viață corespunzător.

Această corecție a cursului politic s-a concretizat în faptul că, până la jumătatea anilor '60, practic majoritatea persoanelor condamnate pentru participarea la revoluția din 1956 au fost eliberate din închisori. Schimbările din politica economică au permis acceptarea, pe o scară mai largă decât în celelalte țări din lagărul socialist, a mecanismelor economiei de piață. Astfel, a existat un sector limitat al activității sociale în care ungurii își puteau pune în practică propriile idei, ridicând astfel nivelul consumului sau, privind lucrurile dintr-o perspectivă mai largă, al bunăstării.

Teoretic, noul mecanism economic (*új gazdasági mechanizmus*) promovat de Rezső Nyers în 1968 constituia o îndepărtare vizibilă, deși nu prea mare, de la doctrina marxistă. În plus, nu a putut fi implementat în întregime întrucât majoritatea celor din Biroul Politic al MSZMP erau împotriva acestei soluții (Zoltán Komócsin, Sándor Gáspár și alții), iar reacția URSS a fost atât de clară, încât pe la jumătatea anilor '70 Kádár s-a hotărât să suspende *sine die* programul reformelor, înlăturându-i de la putere pe Nyers (în 1974) și pe premierul Jenő Föck care îl susținea (în 1975).

Cu toate că politica economică a lui Kádár a fost inconsecventă, iar rezultatele acesteia destul de limitate, ungurii, obosiți (după cum remarcă Bogdan Góralczyk), văzând că guvernul le propune condiții care le creează șanse reale de a-și îmbunătăți situația, au acceptat acest sistem al relațiilor dintre guvernanți și guvernați în care autoritățile se ocupă de politică, iar cetățenilor nu le rămâne decât să-și construiască fiecare propria casă de vacanță pe malul lacului Balaton¹. Această „împărțire a sarcinilor” specifică s-a dovedit o frână deosebit de eficientă în inițierea oricăror acțiuni interzise de autorități. Pe măsură ce timpul trecea și situația lor materială se îmbunătățea, mulți unguri, dacă nu chiar majoritatea, au început să-și revizuiască atitudinea față de regim. Având ca punct de referință revoluția din 1956 și consecințele ei, ungurii obișnuiți percepeau cu tot mai multă ostilitate orice inițiativă care ar fi putut compromite mărunta, dar concreta lor bunăstare, obținută cu greu, însă cu acordul CC, în cadrul unor libertăți foarte strict determinate.

Ca urmare, cu foarte puține excepții, în prima jumătate a anilor '70, din Ungaria lipsea practic cu desăvârșire orice activitate opoziționistă. Primele idei de reformare a statului au apărut abia spre sfârșitul acestui deceniu și au antrenat exclusiv grupări puțin numeroase de intelectuali fără niciun fel de sprijin din partea vreunei categorii sociale mai semnificative

1. Bogdan Góralczyk, *Węgry. Transformacja pokomunistyczna 1990-2003* (Ungaria. Transformările postcomuniste 1990-2003), Varșovia, 2003, pp. 37-38.

numeric. Experiențe de tipul unui „august polonez”, mărturisirea cu o jenă profundă Csaba György Kis, unul dintre liderii ulteriori ai opoziției democratice aflate în proces de constituire, pe malurile Dunării nu reprezentau în niciun caz un semnal de trecere la acțiune¹, ci dimpotrivă. Propaganda lui Kádár, care pe tot timpul desfășurării „carnavalului Solidarității” din 1980 în Polonia n-a precupețit niciun efort pentru a-i prezenta pe toți polonezii, fără excepție, ca leneși, alcoolici, scandalagii sau hoți, s-a dovedit din acest punct de vedere deosebit de eficientă. Nu numai Kádár, ci și toți cetățenii maghiari de rând erau convinși în 1981 că evenimentele de pe Vistula constituie în primul rând o amenințare la adresa stabilității sistemului (care, în ciuda unor neajunsuri vizibile, era, după părerea lui Kádár, absolut acceptabil) și nu vedeau niciun fel de utilitate în inițiativele poloneze². În acea perioadă, ungurii începuseră să călătorească din ce în ce mai ușor în Occident (în 1978 a fost introdusă scutirea de viză pentru Austria), ceea ce permitea automat tuturor nemulțumirilor să părăsească Ungaria fără nicio dificultate, lucru care, o dată în plus, era de natură să dezintegreze activitatea opoziției.

Ignác Romsics își amintește cum, în cercetările sociologice efectuate în 1980, răspunsul unui cetățean maghiar obișnuit la întrebări de tipul: „Unde se trăiește mai bine: în Ungaria sau în Occident?” era destul de ambiguu pentru că viața din partea cealaltă a Cortinei de Fier nu-l impresiona câtuși de puțin. După părerea mării majorități a populației, soluțiile regimului Kádár erau de cele mai multe ori mai bune decât standardele democratice și economia de piață din Europa Occidentală³.

Subliniem că această stare de „mulțumire” sau de acceptare pasivă („numai să nu fie mai rău”) se extinsese la absolut toate categoriile sociale maghiare, iar intelectualitatea nu făcea excepție. Relațiile acestea cu aparatul puterii erau cu totul altele decât în Polonia, unde regimul lui Gomulka răspundea la protestele intelectualității exclusiv prin măsuri represive, neoferind practic nimic în schimb. Conduc cu abilitate de secretarul CC pe probleme de ideologie, György Aczél (atotputernic în domeniul culturii), aparatul propagandistic maghiar s-a priceput să câștige eficient încrederea scriitorilor și să-i unească în jurul autorităților. Același pragmatism care îl obliga pe Kádár să renunțe, acolo unde se vedea necesar, la dogmele marxiste din economie pentru asigurarea liniștii sociale, în domeniul culturii îl determina să-i răsfete pe artiștii capabili, garantându-le o situație materială înfloritoare. Un al doilea punct al acestui contract informal dintre intelectuali și regim se referea la tolerarea, în limitele strict prevăzute de cenzură, a accentelor critice sau a unor teme care în principiu erau considerate „tabu”. Astfel, după părerea Barbarei J. Falk, nici nu-i de mirare că aceste condiții obstrucționau drastic orice încercare de constituire a unor structuri alternative la partinic. În Ungaria (spre deosebire de Polonia, unde linia de demarcație între „noi” și „ei” era destul de precis conturată), până pe la sfârșitul anilor '80, granița dintre disidența tolerată de către partid și cea netolerată a rămas foarte vagă⁴.

1. Csaba G. Kis, *Dziennik Polski (1981-1982) (Jurnal Polonez [1981-1982])*, trad. A. Sieroszewski, Poznań, 2000, p. 171.
2. Bogdan Góralczyk, *Węgierski pakiet (Pachetul maghiar)*, Varșovia, 2000, pp. 36-37; János Tischner, „Spokój nad Wisłą to łatwiejsze życie na Węgrzech” („Pacea pe Vistula înseamnă o viață mai ușoară în Ungaria”), *Rzeczpospolita*, Plus-Minus, 8.12.2007. Articolul este accesibil pe pagina de internet <http://www.rp.pl/artykul/75231.html>.
3. Ignác Romsics, *From Dictatorship to Democracy. The Birth of the Third Hungarian Republic 1988-2001*, New York, 2007, p. 22.
4. Barbara J. Falk, *The Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe, Citizen Intellectuals and Philosopher Kings*, Budapest, New York, 2003, p. 121.

Dar și alte probleme constituiau piedici în fața opoziției ungare. Spre deosebire de Polonia (și, la urma urmei, chiar și de RDG), unde conflictul dintre Stat și Biserică a servit drept catalizator al protestelor sociale, pe malurile Dunării această problemă practic nu se punea. Până la sfârșitul existenței regimului, Biserica Catolică nu a jucat un rol semnificativ în mișcările sociale. Cu toate că în Ungaria peste două treimi din populație se declară de religie catolică, iar în rândul clerului s-au înregistrat și atitudini opozante (de exemplu, comunitatea „Bokor” a preotului György Bulany), după 1956 Biserica s-a angajat în mod explicit pe traiectoria colaborării cu guvernul, lucru care, după părerea unora, ar trebui pus în legătură cu înregimentarea majorității episcopilor în rândul colaboratorilor serviciilor secrete¹. Fără îndoială că fărâmițarea confesională (în 1945, circa 30% dintre unguri s-au declarat ca făcând parte din diferite secte protestante) a constituit un obstacol important dat fiind că, făcând abstracție de animozitățile și resentimentele reciproce apărute în cursul timpului, religia nu s-a dovedit un factor capabil să unească întreaga societate. Atitudinea proguvernamentală a Episcopatului a fost favorizată și de procesul brusc de laicizare a societății. Întrucât regimul lui Kádár le oferea cetățenilor posibilitatea de a-și îmbunătăți între anumite limite modul de viață și dezvolta în același timp sectorul social, populația s-a îndepărtat tot mai mult de religie, percepută de cele mai multe ori și în primul rând ca un balast prea intruziv în viața privată. Astfel încât, spre deosebire de țările unitare din punctul de vedere al confesiunii, cum ar fi Polonia sau chiar RDG, în Ungaria Biserica a rămas mult mai apropiată de „tron”. Inițiativele opoziționiste erau privite de-a dreptul cu ostilitate de către Episcopat, iar cramponarea Bisericii de autoritatea statului a devenit tot mai obsesivă pe măsură ce religia își pierde importanța în viața de zi cu zi a populației.

În ceea ce-i privește pe nemulțumiți, având în vedere strictețea cenzurii și domeniul foarte îngust în care libertatea cuvântului era tolerată, aceștia trebuiau să depășească divizările ideologice moștenite pentru a putea elabora un plan comun de acțiune pentru viitor. Moștenirea aceasta s-a dovedit extraordinar de împovăraătoare pentru unguri. Mai ales în rândul celor din generațiile mai vechi, faptul că unii au fost socialiști, alții partizani ai crucilor cu săgeți, iar alții partizani ai lui Horthy reprezenta un element peste care nu se putea trece. Un handicap grav pentru climatul dezbaterii în rândul opozițanilor îl constituia o problemă care până în anii '70 nu putea fi abordată în publicațiile oficiale. Dar aceasta era cunoscută de toți cetățenii maghiari și tratată ca o mare nedreptate națională – este vorba de prevederile tratatului de la Trianon din 1920 și de consecințele lui.

Criza regimului Kádár

În ciuda împrejurărilor favorabile pentru autorități, eliminarea de la putere a lui Föck și Nyers a coincis cu criza economică tot mai accentuată care s-a declanșat după „șocul petrolier” din anul 1973. După părerea lui Romsics, în cazul Ungariei s-au mai adăugat

1. Mai pe larg pe această temă vezi József Pucitowski OP, „Krajobraz po katastrofie: Węgierski Kościół Katolicki” („Peisaj după catastrofă: Biserica Catolică Maghiară”), *Tygodnik Powszechny*, 5.06.2005; „Zgwałcony Kościół” („Biserica violată”) (interviu al lui J. Pucitowski OP cu Bela Jacint Hankovszky OP). Textul este accesibil pe pagina de internet http://mateusz.pl/czytelnia/jp-zgwalcony_kosciol.htm (accesat pe 10.05.2009); Krisztián Ungváry, „The Kádár Regime and the Roman Catholic Hierarchy”, *The Hungarian Quarterly*, nr. 187/2007, pp. 80-91; Gábor Adriány, *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939-1978*, Budapesta, 2004.

și alți factori. Industrializarea forțată din cursul anilor '50 și '60 a provocat deplasarea unei importante părți a forței de muncă din agricultură către producția industrială. Într-o țară în care populația abia atingea 10 milioane de locuitori în 1965¹, rezervele reduse de forță de muncă constituiau automat o frână în calea creșterii economice. În funcție de folosirea mai mult sau mai puțin judicioasă a acestei forțe de muncă, creșterea economică de 6,5% care se înregistra la sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70 putea fi menținută pe termen lung². În această situație, sub presiunea aripii dure a partidului care obținuse sprijinul Moscovei, Kádár a frânat ferm reformele³. Creșterea drastică a prețului petrolului pe piețele mondiale n-a cruțat câtuși de puțin Ungaria; URSS a majorat prețul acestei materii prime furnizate sateliților ei la sfârșitul intervalului 1976-1983, acesta ajungând de patru ori mai mare decât la începutul lui⁴. În condițiile unui sistem economic extensiv, un astfel de șoc care nu putea fi amortizat cu ajutorul rezervelor proprii (aproape trei sferturi din petrolul necesar Ungariei proveneau din import, în principal din URSS) nu avea cum să nu provoace dificultăți serioase. Industria ungară (și mai ales industria grea, care de ani de zile aștepta să fie modernizată) juca un rol important în economie, dar în aceste condiții nu putea face față concurenței de pe piața mondială. Agricultură, care până acum era considerată ca relativ modernă, a început și ea să aibă probleme. Guvernul a demarat procesul de „trecere” a energiei de pe produse petroliere pe cărbune, ceea ce n-a adus însă rezultate mulțumitoare. Și mai proaste au fost rezultatele pe care le-a avut proiectul comun de construire împreună cu Cehoslovacia a hidrocentralei de la Gabčíkovo (Nagymaros, pe partea ungară). Nu numai că partenerii acestui proiect n-au reușit să se înțeleagă în legătură cu costurile lucrărilor, dar el a provocat și puternice controverse în ceea ce privește consecințele lucrărilor asupra mediului. Cu toate că în perioada kádăristă ungarilor nu erau foarte înclinați spre revoltă, acest proiect a stârnit multe comentarii în rândul populației, constituind un motiv pentru exprimarea protestelor.

În căutarea unor metode de creștere a productivității muncii printr-o serie întreagă de reforme aplicate în cursul anilor 1979-1980, cetățenilor li s-a acordat permisiunea de a-și deschide cooperative muncitorești. Astfel, populația era mai motivată să-și caute „un al doilea loc de muncă”, atât de caracteristic perioadei lui Kádár, ceea ce făcea posibilă obținerea unui „al doilea salariu”. Liberalizarea a aproape 70% din prețurile produselor de larg consum, urmată în cursul anilor succesivi și de introducerea reglementărilor legii falimentului, constituia un semnal vizibil al unei modificări ceva mai profunde aduse liniei practicate până acum în economie. Cam în aceeași perioadă, pe baza modelului reprezentat de experiența iugoslavă, guvernul se străduia să descentralizeze conducerea întreprinderilor: dreptul de a lua decizii a fost coborât la nivelul fiecărei întreprinderi prin intermediul consiliilor de întreprindere formate din reprezentanți ai conducerii și din muncitori⁵.

Toate aceste idei n-au fost totuși în măsură să ascundă faptul că hotărârile cu adevărat importante referitoare la industrie erau luate în continuare la nivelul CC, astfel că, potrivit observațiilor lui János Kornai, condițiile monopolului partidului în exercitarea autorității erau o denaturare a concepției autoadministrării întreprinderilor⁶. Principalul instrument

1. Date obținute din Központi Statistikai Hivatal, <http://portal.ksh.hu> (accesat la 10.05.2009).

2. Ignác Romsics, *From Dictatorship...*, p. 14.

3. Barbara J. Falk, *The Dilemmas...*, p. 116.

4. Ignác Romsics, *From Dictatorship...*, p. 14.

5. *Ibidem*, p. 16.

6. János Kornai, *The Socialist System: The Political Economy of Communism*, Oxford, 1992, p. 464.

de acțiune pentru menținerea păcii sociale rămânea subvenționarea întreprinderilor, lucru valabil inclusiv pentru cele a căror existență, în condițiile anilor '80, nu mai avea absolut nicio justificare economică. Ca urmare, cu toate că teoretic legislația maghiară permitea punerea firmelor nerentabile în stare de faliment, practic, astfel de situații nu s-au semnalat. În principiu, întreprinderile aveau suficiente posibilități pentru a anula la nivelul corespunzător al instanțelor de partid deciziile care le erau nefavorabile¹.

Subvențiile absorbeau aproape a treime din buget, anulând astfel efectele pozitive ale precedentelor reforme economice. Nu trebuie să uităm că, în condițiile economiei ungare, chiar și în 1988 cea mai mare parte a PIB (92%) era asigurată de sectorul public (comparativ cu Polonia, unde sectorul public furniza doar 81% din PIB)². Un sistem atât de amestecat nu putea evita necesitatea „conducerii manuale” dictate de necesitatea de moment, care s-a făcut simțită, printre altele, în majorările drastice de prețuri la mărfuri de primă necesitate cum ar fi benzina și pâinea. Creșterea prețurilor înghițea sporurile de salariu pentru care ungurii se speteau în propriile întreprinderi sau pe loturile agricole individuale și frâna creșterea bunăstării populației. În același timp, „legalizarea economiei alternative”, cum erau definite uneori reformele din cursul anilor 1979-1980, a ajutat fără îndoială statul ungar să depășească mai ușor vârful crizei economice care altfel ar fi lovit Ungaria mult mai devreme de 1989. Datorită sectorului privat, aprovizionarea magazinelor era în Ungaria incomparabil mai bună decât în Polonia în aceeași perioadă. Lucru care, neîndoindu-ne, a ajutat autoritățile să supraviețuiască în confruntarea cu dificultățile economice, contribuind la anularea tensiunilor sociale. În loc să organizeze greve, ungurii se grăbeau cu și mai multă îndârjire să-și găsească „un al doilea loc de muncă”, ce putea să fie lotul individual de pământ sau o firmă privată. Problema era însă că aceste reforme nu puteau să împiedice prăbușirea, ci doar să amâne în timp manifestarea contradicțiilor interne, o plasă în care regimul a intrat singur³.

Guvernul se străduia să combată „contagiunea” indicilor economici, dar nu exista în acest sens decât o singură soluție: atragerea unor împrumuturi externe. La fel ca Gierek, Honecker, Ceaușescu sau Jivkov, și Kádár a întins mâna spre Occident pentru bani. Rezultatul a fost că datoria externă a crescut de la 0,8 miliarde de dolari în 1970 la 10 miliarde în pragul anilor '80, pentru a atinge valoarea astronomică de 21 de miliarde de dolari în anul 1990⁴. Deși dificultățile legate de lipsa de lichidități n-au încetat niciodată să hărțuiască economia de stat, deblocarea altor linii de credit a devenit posibilă doar după aderarea Ungariei la FMI și la Banca Mondială (în 1982), lucru cu care Kádár s-a declarat până la urmă de acord, în ciuda împotrivirii Moscovei și a unei importante părți a CC, recunoscând în același timp că se găsește într-o situație fără ieșire⁵. Se pare totuși că aceste acțiuni au salvat Ungaria de la intrarea în incapacitate de plată, situație care amenința această țară încă de la începutul anilor '80⁶.

Dar, în măsura în care acorda împrumuturi regimului Kádár, FMI îi cerea acestuia să promoveze o politică de „strângere a curelei”, lucru cu care el nu prea era de acord. Ca urmare, încă de la începutul anilor '80, economia ungară a început să dea semne că este

1. *Ibidem*, pp. 489-493.

2. *Ibidem*, p. 72.

3. Barbara J. Falk, *The Dilemmas...*, pp. 117-118.

4. György Matolcsy, „Zadłużenie Węgier” („Datoria Ungariei”), în Mária Schmidt, László Gy. Tóth (ed.), *Janusowe oblicze transformacji na Węgrzech (Dublul aspect al transformării în Ungaria)*, Varșovia, 2001, p. 221. Vezi și Bogdan Góralczyk, *Węgierski pakiet (Pachetul maghiar)*, Varșovia, 2000, p. 33.

5. György Matolcsy, „Zadłużenie Węgier („Datoria Ungariei”), p. 222.

6. *Ibidem*.

în dificultate. Neliniște ar fi trebuit să provoace în special scăderea investițiilor, iar consumul în intervalul 1981-1986, în loc să crească cu 7 procente, așa cum era planificat, a scăzut cu 2,9 procente, în mod cu totul neașteptat pentru conducerea partidului. După cum arată J. Kochanowski, în 1985 devenise clar pentru toată lumea că Ungaria nu face față, că este lipsită de rezerve valutare și, ceea ce e și mai rău, pentru prima dată de la începutul anilor '60, că producția a început să șchioape grav. Doar la nivelul anului 1985, scăderea acestora a fost de aproape 10%¹! La sfârșitul anilor '80, problema cea mai vizibilă era creșterea inflației, care încă din 1987 atinsese 8,6%, iar în 1988 ajunsese la 15,5%².

Încet-încet, inevitabil, un laț invizibil a început să se strângă în jurul gâtului regimului. O creștere economică nu era posibilă în continuare fără aplicarea unor măsuri dureroase de reducere a alocațiilor sociale pentru populație, iar de acest lucru Kádár se temea cel mai mult. Legitimarea morală pentru exercitarea puterii (având în vedere împrejurările în care și-o asumase în 1956) nu era prea solidă, iar scăderea nivelului de trai în mod sigur ar fi provocat nemulțumiri. Or, kádárismul, dacă ar fi să-l privim ca sistem, avea multe trăsături care îl deosebeau de celelalte regimuri comuniste din perioada respectivă. În niciun caz nu se prelua de credința în comunism (atitudine caracterizată foarte bine de sloganul „Cine nu este împotriva noastră este cu noi”) și, în consecință, nu avea nici ambiția, ca Walter Ulbricht sau ca Erich Honecker, de a crea „un ungar de tip nou”. După cum constată și Barbara Falk, „Kádár își motiva guvernarea nu atât printr-o nouă ideologie, cât prin lipsa acestora – prin eliminarea elementului politic și a tot ceea ce făcea ca partidul să devină insuportabil prin amestecul său în viața cotidiană a oamenilor”³.

Pe de altă parte, spre deosebire de Ceaușescu sau, în Polonia, de grupul partizanilor generalului Mieczysław Moczar, Kádár nu putea în niciun caz să se revendice drept continuatorul tradițiilor patriotice din perioada interbelică. Guvernând o țară care rămăsese până în 1945 aliata lui Hitler, șeful MSZMP își dădea seama că, având trei milioane de unguri care trăiesc în țările învecinate, nu putea juca pe „cartea națională” fără a răscoli din nou „demonii Trianonului”, ceea ce ar fi dus în cel mai bun caz la înrăutățirea relațiilor cu vecinii (relații care oricum nu se situau la cel mai bun nivel), iar în cel mai rău caz ar fi dus la o nouă revoltă și la o nouă intervenție sovietică⁴. Așadar, singura justificare pentru deținerea cârmei puterii de către „bătrân” (cum era numit în mod curent Kádár) și echipa lui erau circumstanțele exterioare (apartenența obligatorie la tabăra comunistă) și politica MSZMP, care își extrăgea de asemenea puterea tocmai din nivelul de trai superior în comparație cu multe alte țări-sateți ai URSS⁵. În același timp, promisiunea creșterii continue a consumului mergea mână în mână cu o ciudată promovare a „amneziei istorice” și, după părerea unora, cu nihilismul național⁶. În perioada interbelică, ungurii s-au angajat

1. Jerzy Kochanowski, *Węgry (Ungaria)*, Varșovia, 1997, pp. 178-179.

2. János Kornai, *The Socialist System...*, p. 550.

3. Barbara J. Falk, *The Dilemmas...*, p. 119.

4. Ca urmare, practic în toată perioada dinaintea de 1989, Kádár a exclus total posibilitatea de a aborda în discursurile oficiale nu numai problema schimbării granițelor, ci și soarta minorității maghiare în general. O dezbateră mai serioasă și venind ca inițiativă de jos, de la baza societății, a devenit posibilă (doar între niște limite foarte strict determinate) abia în cursul anilor '80. Mai pe larg, vezi Bogdan Góralczyk, *Węgry. Transformacja... (Ungaria. Transformarea...)*, pp. 144-145, unde este citată și sursa.

5. András Körösi, *A Magyarpolitikai rendszer*, Budapesta, 2002, p. 19.

6. Agnieszka Gromek, „Tancházák (Domy Tańca), jako miejsce spontanicznej demonstracji tradycji narodowych i postaw społecznej niezgody w warunkach realnego socjalizmu” („Tancházák [Casele de Dans] ca loc al demonstrației spontane a tradițiilor naționale și al bazei neînțelegerilor

în dispute teritoriale violente practic cu toți vecinii și, în plus, ca foști aliați ai lui Hitler au devenit „din oficiu suspecti” de naționalism. Acesta era un pretext foarte comod pentru ca orice informație despre trecut (mai ales despre trecutul recent) să fie supusă unei cenzuri stricte sub sloganul „luptei contra fascismului”, înțeleasă într-un mod mai aparte, mai exact ca o luptă al cărei scop era ca pe malurile Dunării să nu se mai nască niciodată fascismul. Oricât de cinic ar suna, ideea kádăristă de a forma un „nou tip de ungur” nu năzuia la ungurul comunist sau la cel patriot, ci la cel care să fie preocupat exclusiv de sporirea firavei sale bunăstări și căruia să nu-i pese nici de ceea ce a fost, nici de ceea ce va fi.

În teorie, obosită de vicisitudinile istoriei, populația a acceptat repede un astfel de sistem. Jumătățile de adevăr sau dezinformările mediatice în legătură cu istoria recentă erau tolerate pentru că, în schimb, autoritățile ofereau o anumită creștere a bunăstării. Atât timp cât statul crea noi și noi posibilități de câștig, iar salariile reale cunoșteau o creștere (mică, e adevărat, dar constantă), tendința de exprimare a împotrivirii în Ungaria practic nu a existat. Din contră, ungurii mai degrabă apreciau eforturile guvernului de a asigura condiții acceptabile, în ciuda complicatei situații internaționale, și considerau chiar, repetăm acest lucru, că ei trăiesc mai bine decât cei din Occident¹. Așa-numita „mică stabilitate” convenea în principiu tinerei generații care nu avea aspirații mai înalte. Sentimentul general era că singura instanță îndreptățită să inițieze schimbări și să traseze granițele de netrecut ale acestora rămânea partidul comunist.

Ce poți să faci însă în situația când criza îți înghite toate economiile, la magazine încep să se formeze cozi tot mai mari, iar populația este cuprinsă de un pesimism tot mai profund? La o astfel de întrebare nici guvernul, nici partidul nu aveau cum să răspundă. Lupta pentru „ștergerea” amintirilor populației s-a încheiat, așa cum era evident, printr-un eșec; despre evenimentele din 1956 oricum lumea „știa destule”. Un răspuns sui-generis al societății la propaganda tot mai insistentă care demoniza trecutul era extraordinara popularitate a *tancházák* (caselor de dans) unde tinerii se întâlneau nu numai ca să învețe dansuri populare (dintre care unele aveau o origine „ideologic suspectă” pentru că erau dansuri transilvănene), ci și pentru a putea vorbi mai liber, nesupravegheați de ochiul vigilent al partidului. Aceste întâlniri aveau un caracter absolut apolitic. Dar faptul că erau organizate în afara curentului cultural oficial și confirmat de autorități, că se desfășurau într-o atmosferă liberă și că Uniunea Tineretului Comunist (*Komunista Ifjúsági Szövetség* – KISZ) se dovedea incapabilă să găsească un antidot eficient era mai mult decât suficient pentru ca instanțele de partid să le califice drept „manifestări naționaliste”². Defăimarea *tancházák* practică în acest mod de partid nu putea în schimb să camufleze realitatea. Deși teoretic, în condițiile kádăristului, tinerele generații care păseau în viața adultă spre sfârșitul anilor '70 și începutul anilor '80 nu erau înclinate spre revoltă, cadrul pe care li l-a trasat sistemul s-a dovedit mult prea strâmt (mai ales pentru tinerii intelectuali care, evident, erau supraprezentăți în „casele de dans”). Uimitoarea popularitate a clubului Polvax organizat la Universitatea „Karl Marx”, unde se putea discuta destul de liber despre evenimentele curente, ca și încercările de reformă din sânul KISZ, înăbușite în fașă de autorități în anul 1980, demonstrau în mod clar că, pentru tânăra generație care și-a atins pragul maturității

sociale în condițiile socialismului real”, în Maciej Koźmiński, *Odmiany i oblicza komunizmu, Węgry, Polacy i inni (Variante și aspecte ale comunismului – unguri, polonezi și alții)*, Varșovia, 2007, p. 253.

1. Ignác Romsics, *Hungary in the twentieth century*, Budapesta, 1999, p. 413.

2. Agnieszka Gromek, „Tancházák (Domy Tańca)...” („Tancházák [Casele de dans]...”), pp. 237, 240-241.

în cursul anilor '70, sistemul se dovedea mult mai puțin atractiv decât pentru generația precedentă, interesată de oferta kádárismului¹. În cursul anilor '80 s-a dovedit de asemenea că, deși manipularea literaturii de către Aczél asigura un nivel superior al loialității oamenilor de cultură, ea nu reprezenta totuși o garanție absolută. Încă de la congresul Uniunii Scriitorilor din 1981 devenise evident pentru observatori că oamenii de litere sunt tot mai dezgustați, iar la congresul din 1986 se putea vorbi de împotrivirea deschisă a multor oameni de cultură importanți împotriva dictaturii.

Secretarul general al MSZMP își dădea seama că, date fiind condițiile în care trăia populația de pe malurile Dunării, nemulțumirea acesteia se putea solda cu o nouă revoltă, lucru pe care se străduia cu orice preț să-l evite. Dar realitățile economiei mondiale, schimbarea tonului în relațiile cu Moscova, exigențele FMI și ale Băncii Mondiale creau o situație aproape fără ieșire. Toate aceste dificultăți bătrânul Kádár fie nu le percepea suficient de clar, fie nici nu-și punea problema să le rezolve, lăsându-se convins de justetea opiniilor sale de lingușirile aplaudacilor care prin bunăvoința lui se aflau în Biroul Politic.

Începuturile opoziției

Factorii prezentați mai sus ne permit să înțelegem de ce în Ungaria desfășurarea unor activități de opoziție era foarte dificilă. Chiar și în cursul anilor '80, în Ungaria n-au fost semnalate practic niciun fel de greve, legalizarea economiei paralele anula pentru moment tensiunile sociale, iar eventuala opoziție, pentru a deveni un partener de dialog al puterii, trebuia în primul rând să fie unită și să propună un program alternativ de redresare a statului.

În Ungaria s-a dovedit deosebit de greu să se ajungă la o asemenea unitate, iar atitudinea față de Tratatul de la Trianon (simplificând evident lucrurile) constituia principalul subiect de controversă în sânul opoziției. Spre sfârșitul anilor '70, aceasta se împărțea în două tabere mari. Prima se trăgea din tradiția filosofică marxistă – așa-numita „școală budapestană”. Ea îi grupa în primul rând pe reprezentanții vechilor intelectuali de partid care rămăseseră sub influența ideilor de stânga, printre aceștia un rol deosebit jucând filosoful marxist György Lukács, mort în 1971 (ai cărui studenți din cadrul școlii budapestane au fost, între alții, János Kis și György Bence). Având în vedere sursele de inspirație ideologică, originea socială și scopurile urmărite de persoanele care alcătuiau această grupare, se poate constata imediat analogia cu grupul polonez „Komando” sau cu alți participanți la protestele din martie 1968. Dar nu trebuie totuși să se meargă prea departe în căutarea unor analogii între stânga laică poloneză și cea maghiară; între Karol Modzelewski sau Jacek Kuroń și colegii lor maghiari existau diferențe destul de mari. Acestea constau în principal în faptul că Lukács (spre deosebire de intelectualitatea poloneză contemporană lui) a rămas până la sfârșitul vieții un marxist convins. Cu puțin înainte de a muri, el s-a înscris din nou în partid (era în 1967), aducând un sprijin important politicii promovate de Kádár, fără îndoială în speranța că, odată început, acest proces de reforme va ajunge să transforme în realitate ideea adevăratului socialism².

Convingerea că ideile marxiste sunt totuși capabile de evoluție a rămas mult timp viabilă în rândul intelectualilor budapeșteni. Dacă în Polonia (ca-de altfel și în Cehia după

1. Barbara J. Falk, *The Dilemmas...*, pp. 144-145.

2. Vezi biografia lui Lukács în *Ślownit biograficzny Europy Środowej i Wschodniej (Dicționarul Biografic al Europei Centrale și de Est)* (SBESW), Varșovia, 2005, pp. 738-739; Barbara J. Falk, *The Dilemmas...*, pp. 122-123.

1968) speranțele într-o posibilă reformare a sistemului s-au prăbușit treptat, în schimb disidenții maghiari nu au renunțat la asemenea așteptări nici măcar odată cu sentințele de condamnare la închisoare pe care le-au primit. Evoluția lui Kádár în problemele economice a influențat inclusiv domeniul tematicilor abordate de opoziții de stânga. Dacă ținem cont de faptul că aceștia formau un cerc destul de omogen (în primul rând absolvenți ai facultăților de filosofie și sociologie și, într-o măsură mai mică, de drept), temele predilecte erau în cea mai mare parte legate de lipsa drepturilor și libertăților cetățenești, respectiv de problematica socială, cu un accent vizibil mai redus asupra problemelor economice, în cazul cărora, în principiu, politica guvernului beneficia, dacă nu de sprijinul populației, cel puțin de o anumită înțelegere¹.

Simțind că se bucură de un larg sprijin social, partidul se considera exonerat de orice obligație de a da cuiva socoteală, iar împotriva puțin numeroșilor „nesupuși” demara procedura de urmărire penală. În acest fel, încă din 1973 au fost condamnate la câțiva ani de închisoare, în urma „procesului filosofilor”, șapte persoane, printre care János Kis și Mihály Vajda. Față de oamenii de știință sau scriitorii revoltați a fost luată în schimb măsura interdicției de a publica o lungă perioadă (spre exemplu, în perioada 1978-1989, scriitorul disident György Konrád nu a putut publica în Ungaria nicio carte)². Dacă regimul trata libertățile economice ca pe un fel de supapă de siguranță, mult mai greu tolera discuțiile pe marginea concepțiilor despre lume, în măsura în care acestea depășeau limita tolerată de cenzură. O graniță de netrecut o constituia, spre exemplu, monopolul MSZMP în exercitarea puterii, ceea ce pentru Lukács nu constituia nicio problemă, numai că elevii lui erau de o cu totul altă părere. Temerea că noul mecanism economic introdus de Nyers, în absența unor reforme politice concomitente, va duce la apariția inegalităților sociale a fost una dintre cauzele pentru care politica lui Kádár a devenit ținta unor aspre critici din partea adepților lui Lukács³.

Așteptările legate de evoluția sistemului au determinat într-o anumită măsură și atitudinea față de problema minorității maghiare de pe teritoriul țărilor vecine. Acceptând în principiu datele situației internaționale, în a căror schimbare intelectualul maghiar din anii '70 nu prea avea cum să speră, elita de stânga budapestană se exprima cu foarte multă băgare de seamă în legătură cu acest subiect. Membrii acestor grupări își mai aminteau că problema granițelor (motorul principal al avântului naționalismului ungar din perioada interbelică) stătea la baza presiunilor sociale la care regimul Horthy n-a rezistat, sfârșind (chiar dacă fără voința lui) în mâinile lui Hitler⁴.

Dar aceste grupări nu erau singurul nucleu al opoziției din Ungaria. Și nu e vorba aici nici măcar de faptul că profilul accentuat de stânga probabil îi dezgusta pe marea majoritate a celor care așezaseră pe pedestalul lor ideologic poporul sau religia. În practică urma să se demonstreze că moștenirea lui Lukács, pe care, până la un anumit punct, s-au străduit

1. După cum subliniază Ignác Romsics, în primul articol publicat de revista *Beszélő*, editată ilegal din 1982, redacția acesteia evalua acțiunile guvernului ca fiind îndreptate în direcția cea bună (vezi articolul „Hogyan keressünk kiutat a válságból?”) și în cel mai rău caz era dispusă să discute despre chestiuni de detaliu, exprimându-și nemulțumirea că opinia publică din Ungaria nu este suficient de bine informată în legătură cu criza și că lipsa unor dezbateri pe această temă încalcă standardele democratice. Ignác Romsics, *From Dictatorship...*, pp. 27-28.
2. Vezi biografia lui György Konrád, http://hu.wikipedia.org/wiki/Konrad_Gyorgy (accesat la 20.06.2009).
3. Barbara J. Falk, *The Dilemmas...*, pp. 123-124.
4. Despre meandrele politicii maghiare din perioada respectivă, vezi J. Kochanowski, *Węgry (Ungaria)*, mai ales pp. 93-107.

s-o continue János Kis și colegii lui, nu le mai spunea nimic nici măcar vechilor marxiști. Din așa-numita „generație 56” (a celor care participaseră activ la revolta ungară și care grupa persoane cu peste zece ani mai în vârstă decât Kis, de multe ori foști colaboratori ai premierului Imre Nagy, răsturnat de la putere) nu lipseau figurile care își începuseră cariera ca membri ai partidului comunist pentru ca apoi, frecvent, în perioada stalinistă, să sprijine activ dictatura lui Rakósi (György Litván, Ferenc Donáth, Miklós Vásárhelyi și alții). Pe destui reprezentanți ai acestei categorii, drama anului 1956, respectiv condamnarea la moarte a lui Nagy și a colaboratorilor săi, i-a dus direct în camerele de tortură, pe unii chiar în celulele morții, de unde doar printr-o minune a mai reușit să scape câte unul. Toate aceste experiențe i-au „vindecat” pe mulți reprezentanți ai acestei generații de iluziile referitoare la reformarea sistemului. Și cu toate că până la sfârșitul anilor '70 această generație practic n-a mai întreprins activități de opoziție, în deceniul următor s-a putut constata în sânul ei o anumită mișcare. Chiar dacă aceasta nu se confunda cu oferta ideologică a „grupării Beszelő”, cele două grupări se aflau într-un contact destul de strâns.

Existau și alte grupări de stânga mai mici, ca, de exemplu, grupurile de partizani ai păcii sau mișcarea ecologistă¹ care a luat avânt odată cu lucrările de construcție a barajului de la Gabčíkovo-Nagymaros, față de care atitudinea lui Kis și a grupului său a rămas în cel mai bun caz neclară. Situația existentă în Ungaria n-a permis nici apariția unor cărți cum au fost *Rodowody niepokornych* (*Originea celor nesupuși*) a lui Bohdan Cywiński, iar mai târziu *Kościół, Lewica, Dialog* (*Biserica, Stânga, Dialogul*) a lui Adam Michnik, care să constituie încercarea de a construi o punte de legătură între grupările de stânga și grupările celor religioși; aceștia din urmă priveau cu un ochi critic realitatea, cu toate că în sânul Bisericii Catolice maghiare apăruseră grupări, cum ar fi „Bokor”, a părintelui György Bulány, care puteau fi interesate de o astfel de inițiativă. În concluzie, stânga maghiară nu și-a creat niciodată grupări asemănătoare cu KOR din Polonia sau cu Carta 77 din Cehia, până în 1989 acțiunile ei fiind mai degrabă fragmentare.

La polul opus al opoziției se afla un curent care, potrivit tradiției, era definit ca „popular-național”, dacă nu chiar „național-populist”². Direcția ideologică a acestui grup cu greu poate fi totuși considerată de dreapta. În esență, aceste concepte caracterizează în primul rând intelectualitatea cu origine rurală (din această cauză, membrilor acestei grupări li se atribuia uneori numele *népi*, de la magh. *nép* – „popor”); cei mai mulți dintre ei își începuseră cariera literară în perioada interbelică sau imediat după război. Obiectul interesului lor îl reprezentau în primul rând relațiile din mediul rural. Conducător spiritual al acestei grupări era considerat renumitul poet maghiar Gyula Illiés, care a murit în anul 1983 și a cărui poezie „Cuvânt despre tiranie” a jucat în anii '50 un rol asemănător cu cel pe care l-a jucat în Polonia „Poemul pentru adulți” al lui Adam Ważyk. Înainte de 1945, el aderase cu toată convingerea la cercurile intelectuale radicale care nu se fereau de o anumită simpatie față de comunism (și, în treacăt, chiar și pentru fascism). După al Doilea Război Mondial, Illiés a ajuns în sfârșit la respingerea dictaturii, dar din cu totul alte motive decât intelectualitatea budapestană – și cu totul altele erau și relațiile sale cu autoritățile.

Originea țărănească a lui Illiés îl făcea să privească cu multă neliniște brutală colectivizare a satelor și, mai târziu, chiar politica lui Ceaușescu care, insistând pe nota naționalistă,

1. Mai pe larg pe această temă vezi Zoltan Illés, Balázs Megyesi, „Rola ruchów ekologicznych w transformacji ustrojowej” („Rolul mișcărilor ecologiste în trecerea la alt regim”), în Mária Schmidt, László Gy. Tóth (ed.), *Janusowe oblicze transformacji na Węgrzech* (*Dubla ipostază a tranziției din Ungaria*), Varșovia, 2001, pp. 150-173.
2. Bogdan Góralczyk, *Węgierski pakiet* (*Pachetul maghiar*).

intenționa în mod vădit să elimine influența maghiară din Ardeal (a cărei importanță istorică pentru dezvoltarea culturii maghiare nu poate fi niciodată subliniată îndeajuns). În același timp, industrializarea masivă și prefacerile sociale pe care le antrena la nivel global îi determinau pe scriitorii aparținând acestei categorii să considere că schimbările care aveau loc în lume constituiau o amenințare cu moartea pentru cultura maghiară ca întreg și că acest fenomen trebuia combătut din toate puterile. Dacă această teză era acceptată, se elimina automat atitudinea ostilă față de Kádár, deoarece pentru protejarea culturii era necesar accesul liber la o infrastructură corespunzătoare care permitea crearea condițiilor în măsură să împiedice dispariția valorilor culturale. Pentru a reacționa în mod corespunzător față de politica de deznaționalizare dusă de Ceaușescu nu puteau fi rupte complet contactele cu instanțele de partid responsabile de politica externă a statului. Aceste circumstanțe ne permit să înțelegem diferența fundamentală dintre tabăra continuatorilor lui Lukács și adepții curentului național. Ea decurgea tocmai din stratificarea diferită a scopurilor ideologice pe care le urmăreau cele două grupări. Dacă János Kis și prietenii lui, văzând că răspunsul autorităților la argumentele lor nu duce decât la măsuri represive penale, au luat hotărârea de a trece cu acțiunile lor în ilegalitate, gruparea popular-națională n-a recurs niciodată la această formă de activitate.

Accentul deosebit pus pe problematica socială și pe aceea a minorităților a făcut ca grupările populare, în ciuda faptului că uneori apreciau mai critic decât Kis și gruparea lui pasivitatea regimului Kádár, să aibă relații complicate cu aparatul puterii. După cum subliniază Tökés, după 1956, frunțașii curentului popular s-au hotărât să încheie o înțelegere nescrisă cu regimul, lucru care s-a realizat în 1962. Pentru a-și putea publica operele, reprezentanții acestei grupări au acordat la început politicii regimului un sprijin destul de consistent. Drept care s-au putut bucura de toate privilegiile cu care autoritățile îi răsfățau pe literați¹.

Mult timp, criticarea autorităților se limita doar la „limbajul lui Esop”, utilizat și în celelalte țări ale blocului răsăritean, adică la aluzii voalate sau la sugestii formulate la modul general și pe care un observator atent bineînțeles că le observa. Cu toate acestea, orice accent critic era strict limitat la domeniul precis indicat de cenzură, iar mesele pe care Illyés sau alți scriitori din acest grup le luau împreună cu diverși reprezentanți ai partidului (între care și György Aczél, secretar al CC și șeful atotputernic al resortului cultural) nu constituiau câtuși de puțin o raritate. Pe de altă parte, generația de scriitori mai tineri care făceau parte din acest curent (Sándor Csoóri sau István Csurka) invoca necesitatea de a rupe relațiile cu regimul lui Kádár, ceea ce nu împiedica pe niciunul dintre ei să aibă contacte strânse cu Imre Pozsgay, lucașfărul partidului comunist din perioada anilor '80.

Criticii le reproșau populiștilor faptul că, pe de o parte, flirtează cu naționalismul, dar, pe de altă parte, prețul plătit pentru a putea scrie despre problemele poporului este totuși prea mare, având în vedere că partidul nu se grăbește câtuși de puțin să îndeplinească dezideratele acestuia². Reproșul că regimul lui Kádár cere prea mult în comparație cu ceea ce oferă nu era de altfel complet lipsit de temei. Și tocmai pentru că liderii taberei populare (mai ales cei din generația mai tânără, ca mai sus-amintiții Csoóri și Csurka) și-au dat seama de acest lucru, pe la sfârșitul anilor '70, ei au devenit tot mai critici față de regim. În fond, s-a dovedit că influența lor asupra politicii externe a statului era practic nulă, în

1. Rudolf L. Tökés, *Hungary's negotiated Revolution, Economic reform, social change and political succession*, Cambridge, 1999, pp. 178-179.

2. *Ibidem*, pp. 175-179.

timp ce politica aplicată în Transilvania de regimul de la București provoca o dezamăgire tot mai mare, atât în rândul ungarilor care locuiau acolo, cât și printre membrii taberei populare a lui Illiés. Astfel încât, în cele din urmă, într-o serie de lucrări publicate în cursul anului 1978, poetul a înfierat politica Bucureștiului și pasivitatea lui Kádár¹. Textele lui Illiés erau cu atât mai importante, cu cât abordau indirect și tema care, din 1945, constituia un tabu absolut în politica oficială: problema granițelor. Întrucât Ceaușescu nu avea intenția să schimbe ceva în politica sa internă, acest lucru îndreptățește așa-numitul „război de gherilă” purtat de mass-media atât din partea română, cât și din cea maghiară, ca și acidele dezbateri din sânul emigrației maghiare – trebuie să subliniem că la o parte din emigranți speranța în revizuirea tratatului de la Trianon a rămas încă vie până în anii '80².

Independent de problema granițelor și de situația minorităților, evoluția atitudinii naționaliștilor față de sistem a fost influențată de încă un aspect. Tabăra populară era deosebit de neliniștită de pesimismul tot mai accentuat al populației maghiare. Prăbușirea creșterii naturale, plaga alcoolismului și chiar rata foarte ridicată a sinuciderilor (mai ales în rândul tinerilor artiști care în multe cazuri ajunseseră la culmea popularității)³ îl făceau pe celălalt lider al acestei tabere, István Csurka, să-și pună întrebări legate de prețul miciei stabilități așa cum era aceasta promovată de regimul lui Kádár. Csurka nu ascundea faptul că, având în vedere numărul extraordinar de scăzut al nașterilor, politica de deznaționalizare a ungarilor în România și (într-o mai mică măsură) în celelalte țări vecine, viziunea „disparației” poporului maghiar era cât se poate de verosimilă⁴.

În consecință, în cursul anilor '80, tabăra națională judeca mult mai aspru politica lui Kádár, în primul rând din cauză că în aceasta exista un pericol deosebit de perfid: pe fondul unei relative bunăstări statistice, mai ales în comparație cu celelalte țări, cetățeanul maghiar, presimțind totuși înșelăciunea din partea autorităților, se refugia în conformism, care însă îi reducea existența exclusiv la satisfacerea nevoilor materiale rudimentare. Și întrucât această mică stabilitate nu adusesese cu sine rezolvarea niciuneia din celelalte probleme care chinuiau Ungaria, iar mijloacele cetățeanului de a-și spori veniturile erau la fel de limitate pentru că cele mai multe aveau la bază constrângerile impuse de ideologia comunistă, s-a dovedit că sistemul de fapt n-a adus bogăție (pentru că nu putea), în schimb a contribuit din plin la distrugerea legăturilor sociale tradiționale care-i solidarizau pe cetățeni. În această situație, din teama pentru soarta maghiarimii ca popor amenințat de dispariție, grupările naționale au început să judece tot mai aspru regimul lui Kádár, după ce mai întâi au cerut (spre deosebire de Kis și colegii săi) nu evoluția sistemului care a dus poporul la catastrofă, ci pur și simplu renunțarea la el⁵.

1. Vezi biografia lui Illiés în SBEŠW, pp. 469-470.

2. Excela prin acest tip de articole revista *Új látóhatár* (*Orizonturi Noi*), editată la München de Josef Molnár. Dar el nu era, după cât se pare, singurul care împărtășea astfel de concepții.

3. În epoca respectivă, fenomenul sinuciderilor a atins chiar și persoane pe care azi le-am clasa în categoria „celebrităților”. Printre cele mai cunoscute sunt cazurile Csilla Molnár (Miss Hungaria 1985), cântărețul Szécsi Pál, actorul Zoltan Latinovits și mulți alții. Informație preluată după Krzysztof Varga, *Gulasz z Turula* (*Gulașul de Turul*), Wołowiec, 2008.

4. Vezi și referatul lui Csurka prezentat la conferința de la Monor în 1985 și la întâlnirea de constituire a WFD Lakitelek (la această conferință ne vom mai referi și în paginile care urmează), în cursul căroră Csurka prevestea pur și simplu dispariția poporului maghiar. Vezi Bogdan Góralczyk, *Węgierski pakiet* (*Pachetul maghiar*), p. 70.

5. Cf. referatul lui Csurka prezentat cu ocazia conferinței din Monor în zilele de 14-16 iunie 1985 – Csurka István, „Új magyar önpítés”, publicat în *A monori találkozó jegyzőkv-e. 1985 VI 14-16*, Budapest, 1985.

Dacă ne ocupăm de opoziția maghiară, trebuie să subliniem că, în ciuda împărțirii în *urbánusok* budapeșteni și *népi* provincial-țărăniști, în relațiile sociale dintre aceste categorii nu existau bariere de netrecut. Fruntașii ambelor curente, chiar dacă aveau sensibilități complet diferite, crescuseră totuși din aceeași tradiție a stângii progresiste. Ceea ce a făcut ca, în ciuda oricăror clasificări, ei să rămână totuși într-o anumită măsură în contact unii cu ceilalți. Iar acest contact le-a permis ca uneori să întreprindă acțiuni comune. În plus, niciuna dintre grupările din opoziție (indiferent de orientare) nu era în stare să convingă și să atragă în rândurile sale nici categorii mai largi ale populației și nici măcar unele cercuri cât de cât mai numeroase din rândul intelectualilor. În consecință, ambele facțiuni ale opoziției maghiare acceptau (pentru că erau obligate) într-o anumită măsură drept punct de referință ceea ce se petrecea în partid și tot din partea partidului așteptau și inițiativa reformei în direcția pe care fiecare o considera cea mai dezirabilă.

Atitudinea rezervată a unor cercuri de specialiști față de ideea împotrivrării deschise (este vorba mai ales de intelectualii cu orientare tehnică și de economiști) nu poate fi redusă pur și simplu la oportunism (cu toate că nici în MSZMP, ca de altfel în niciun alt partid aflat la putere, nu lipseau oportuniștii). Problema era că politica economică a lui Kádár consta, încă din 1968, în dozarea reformelor care în multe cazuri se abăteau de la dogmele marxism-leninismului acceptate în celelalte țări din blocul răsăritean. Evident că această politică era pe alocuri lipsită de unitate, inconsecventă și se subordona într-o mare măsură reglementărilor stricte primite de la Moscova. Dar, în același timp, introducerea la interval de câțiva ani a mereu altor pachete de schimbări cu scopul de a flexibiliza viața economică probabil că avea darul de a-i convinge pe mulți dintre cei care nu erau înscrși în partid nu neapărat de capacitatea comunismului de a se reforma, ci măcar de eficiența conducerii prin reforme sociale trecute prin filtrul instanțelor corespunzătoare ale partidului. Această convingere excludea adoptarea unei atitudini de opoziție *en bloc* și descuraja decizia de a intra în activități ilegale.

Cartea

Evenimentul care a determinat formarea unei opoziții democratice a fost *Cartea comemorativă* dedicată activității creatoare a lui István Bibó. Această lucrare a fost importantă din două motive. În primul rând pentru omagierea creației scriitorului și omului de știință cu convingeri liberale, fost ministru în guvernul lui Imre Nagy, care după 1956 a căzut în dizgrația noului regim – din acest motiv cartea a provocat probabil nemulțumirea partidului. În al doilea rând, în breasla scriitorilor se aflau persoane cu diferite concepții, mulți dintre creatori fiind de stânga (Kis, Bence, Árpád Göncz), iar alții – naționaliști convingși (Csoóri, Csurka), așa încât mesajul cărții depășea evident limitele fiecărei grupări intelectuale luate separat. Publicarea ei a provocat în cele din urmă un scandal. Chiar dacă printre autori existau mulți reprezentanți renumiți ai universului cultural și științific, editura de stat a respins ideea publicării *Cărții comemorative*. Ca urmare, inițiatorii ei au editat-o în 1980 în samizdat și au trimis-o celor mai importante biblioteci din țară. De data aceasta, reacția autorităților (în afară de faptul că au calificat-o sui-generis ca un „complot ideologic împotriva socialismului”) a fost destul de calmă¹. Comuniștii unguri nu voiau să-și complice

1. Barbara J. Falk, *The Dilemmas...*, pp. 137-138.

relațiile cu străinătatea prin măsuri prea aspre (în perioada respectivă, guvernul se pregătea deja pentru negocieri cu Fondul Monetar Internațional și cu Banca Mondială), iar apariția cărții n-a influențat câtuși de puțin creșterea aversiunii populației față de guvern la nivelul întregii țări.

Populația a rămas pasivă. Dar creatorii *Cărții comemorative*, dintre care mulți (Miklós Haraszti, Kis și alții) se interesau de modul în care acționează opoziția democratică din Polonia și Cehia¹, au hotărât să înființeze revista ilegală *Beszélő*, care avea drept scop spargerea monopolului comunist asupra informației. În coloanele acestei reviste își publicau textele nu numai oponenții declarați ai regimului, ci și persoane care vedeau cu un ochi critic realitățile țării, chiar dacă uneori acestea ocupau funcții destul de înalte în administrația de stat, mai ales în sectorul economic – ca, spre exemplu, Lajos Bokos sau Tamás Bauer.

Față de acțiunile opoziției care începeau să ia amploare (*Beszélő* a fost prima revistă fără autorizație de difuzare, dar după modelul ei au început să apară și altele) autoritățile au reacționat confuz. Pe de o parte, încercau să-i reprime pe cei care desfășurau activități ilegale (spre exemplu, László Rajka jr. și Gábor Demski au fost bătuți, Csurka, fiind tot mai vehement, a primit interdicție de a mai fi tipărit etc.), pe de altă parte, în activitatea aparatului Securității era greu de distins un plan mai larg de combatere a dușmanilor sistemului. Autoritarismul lui Kádár, limitat din cauza necesității de a obține credite din Occident, nu-și putea permite prea multe. Și în plus, pe la jumătatea anilor '80, acțiunile opoziției nici măcar nu depășiseră ca întindere perimetrul elitei budapestane. Populația își dădea seama că situația economică s-a înrăutățit simțitor (lucru confirmat de orice călătorie în Occident – comparația cu realitatea maghiară era de fiecare dată în defavoarea Ungariei), dar cu toate acestea în anul 1986 încă nu era convinsă de necesitatea unor reforme mai profunde ale sistemului. Nu fără o doză de sarcasm, dar în același timp foarte exact, Kádár constata cu ocazia unei ședințe a Biroului Politic:

Sistemul și politica au rezistat pentru că trebuie să reziste chiar dacă cine știe unde două-trei duzini de persoane fac gură. De altfel, există și alte cauze. La ordinea de zi avem legăturile internaționale, relațiile economice și schimburile. Aceasta e o problemă fundamentală deoarece, dacă pe teritoriul nostru național nu există încălcări ale drepturilor omului, dacă orice cetățean are dreptul de a călători liber și, că trebuie sau nu, cetățenii acestei țări nu sunt supuși unor măsuri represive din partea autorităților, acest lucru exercită o influență enormă asupra felului cum este apreciată RPU la nivel internațional. Tocmai în asta constă în general o parte a evaluării imaginii RPU pe arena internațională și toți trebuie să ținem cont de ea. Mai mult chiar, sistemul are nevoie de o asemenea mică supapă de siguranță în unele probleme².

Într-o mare măsură, diagnosticul lui Kádár nimerise exact în miezul problemei. În schimb, opozanții nu aveau niciun fel de îndoieli cu privire la faptul că până în acel moment ei nu reușiseră totuși să stabilească un contact serios cu poporul, dar în principiu erau cu toții de acord că dictatura se găsește într-o situație din ce în ce mai rea. Și s-a dovedit că, din aceste evaluări, diferitele facțiuni ale opoziției trăgeau concluzii diametral opuse, așa încât elaborarea unei viziuni comune pe problema reformelor era imposibilă.

1. Pe această temă (influența Poloniei și a experienței poloneze asupra opoziției maghiare), vezi Paweł Cebula, Grzegorz Górny, *Węgierski łącznik (Agentul maghiar)*, Varșovia, 2008.
2. Bogdan Góralczyk, *Węgry. Transformacja... (Ungaria. Transformarea...)*, p. 62.

Congresul al XIII-lea, Monor, Lakitelek

Simptomele crizei social-economice care se apropia trezeau tot mai multă neliniște nu numai în sânul opoziției, ci și printre membrii de partid. Congresul al XIII-lea al MSZMP din martie 1985 a fost un eșec al programului promovat de Kádár. În ciuda așteptărilor intelectualilor, în urma lucrărilor congresului n-a rezultat nicio informație clară despre felul cum vrea șeful statului să rezolve problema crizei. Reformatorii economici probabil că au fost la rândul lor dezamăgiți de componența Biroului Politic, în care n-au fost cooptați nici Rezső Nyers, nici Imre Pozsgay, un tânăr reprezentant al aparatului de partid care se exprimase în favoarea reformelor. În anul 1981, acesta din urmă intrase într-un conflict violent cu Biroul Politic, astfel încât fusese „îndepărtat”, iar acum, ca șef al Frontului Popular Patriotic (*Hazfias Népfront* – HNF) progubernamental și bazat pe aparatul administrativ și mediatic care îi era subordonat, încerca să-și pregătească revenirea pe scena politică. Dar în 1985 influența lui a fost prea mică pentru a reuși să împingă partidul pe calea unor schimbări fundamentale¹.

Nemulțumirea vizavi de deciziile luate la congres și, mai exact, lipsa oricăror elemente concrete s-au făcut simțite imediat. Încă din mai 1985, în perioada alegerilor parlamentare – nedemocratice și aflate total sub controlul autorităților –, a devenit clar că dominația partidului în viața politică a țării nu este totală. Chiar dacă MSZMP „a câștigat” alegerile, iar mașinăria birocratică a eliminat cu abilitate de pe listele de candidați persoanele identificate ca având atitudini opozante, observatorilor nu le-a scăpat faptul că peste 10% dintre deputații care au reușit să intre în parlament nu aveau niciun fel de legitimație de partid. În plus, o mare senzație a făcut eșecul lui Mihály Komócsin, vanitosul baron local din Csongrád².

Arhivele MSZMP nu lasă nicio îndoială că semnele stagnării au dus la creșterea nemulțumirii chiar și în sânul partidului, ai cărui membri se simțeau tot mai frustrați pentru că erau obligați să explice populației cauzele crizei utilizând numai argumente-cliseu de tip propagandistic. Iar în corectitudinea acestor argumente nici ei înșiși nu prea credeau. Pe de altă parte, birocratizarea relațiilor chiar în interiorul MSZMP a dus foarte rapid la dispariția oricărei discuții pe linie de partid³. Dovada că experții în economie deveneau din ce în ce mai pesimiști o constituie prezența a doi cunoscuți specialiști, Tamás Bauer și Mihály Laki, la toferința de la Monor, organizată de grupările contestatarilor.

Există câteva motive pentru care ea a fost un eveniment important în constituirea opoziției maghiare. În primul rând, a fost prima și singura încercare serioasă de împăcare a multiplelor facțiuni învrăbite de critici ai regimului și de elaborare nu atât a unui program de acțiune, cât a unui diagnostic al situației cu indicarea surselor crizei. S-a dovedit însă că și acest minim deziderat, astfel definit, a constituit o mare dificultate pentru participanți. La lucrările conferinței de la Monor, în afară de cei doi economiști menționați mai sus, au participat și reprezentanții grupului „Beszelő”, avându-l în frunte pe Kis, reprezentanții curentului popular, cu Csurka și Csoóri, ca și reprezentanții generației 56 – din acest grup făcea parte principalul organizator al conferinței, Ferenc Donáth⁴.

Dacă reprezentanții curentului liberal, exponenții punctului de vedere al intelectualității urbane, revendicau în primul rând libertăți politice alături de construirea unui stat întemeiat

1. Ignác Romsics, *From Dictatorship...*, pp. 58-59.

2. *Ibidem*.

3. Rudolf L. Tőkés, *Hungary's negotiated Revolution...*, pp. 262-268.

4. Bogdan Góralczyk, *Węgierski pakiet (Pachetul maghiar)*, pp. 67-70.

pe regulile doctrinei germane a statului de drept, această atitudine a fost consecința faptului că ei mizau pe evoluția regimului. Kis sau János Kenedi vedeau în principiu posibilitatea unor convorbiri cu autoritățile pe tema reformelor în cadrul sistemului existent. Atitudinea lui Csurka și Csoóri era mai complexă. După părerea lor, doar schimbarea totală de sistem putea să ducă la ceva bun, pentru că în istorie nu există nicio dovadă că regimul comunist ar putea fi reformat. În afară de această diagnoză (la urma urmelor corectă), popularii n-au fost în măsură să propună niciun program politic concret. Ideea ca fiecare cetățean „să poată avea o viață independentă în împrejurările și în condițiile date”, indiferent de ceea ce face guvernul, adică politica să fie lăsată pe seama politicianilor, era pe cât de sublimă, pe atât de idealistă. Dar la întrebarea „Ce e de făcut?”, literatul Csurka nu mai putea da un răspuns. La Monor s-a mai discutat și despre problema ungarilor care trăiesc în țările vecine. Dacă pentru tabăra liberală această problemă reprezenta un punct esențial, dar numai unul dintre numeroasele subiecte puse în discuție, pentru populari și naționaliști ea era absolut primordială și trebuia să devină punctul central de referință pentru politica externă a statului. Nici în această privință divergențele nu au putut fi însă depășite¹.

Cu toate acestea, consecințele întâlnirii au fost foarte importante. Cursul evenimentelor urma să arate că Monor a fost ultima conferință de acest tip și chiar din acel moment ambele curente de gândire au început să se pregătească, absolut independent unul de celălalt, pentru convorbiri cu autoritățile care, cu timpul, au devenit tot mai dispuse să accepte astfel de propuneri. Prima mișcare a fost făcută de grupul „Beszelő”. În iunie 1987 a fost publicat textul „Contract Social” („Társadalmi Szerződés”), în care autorii se străduiau să transforme postulatele enunțate de Kis la Monor într-un program politic concret. Ținând cont de faptul că Kis (autorul principal al programului) n-a cooptat pe niciunul dintre activiștii taberei populare la elaborarea lui (nici până în ziua de azi nu e foarte clar în ce măsură a făcut acest lucru în mod conștient), cei din urmă au interpretat acțiunile elevilor lui Lukács drept o intenție de a intra singuri în dialog cu autoritățile, fără adversarii lor din cadrul opoziției, și s-au răzbunat pe Kis organizând în septembrie 1987 congresul de constituire a Forumului Democrat Maghiar (*Magyar Demokrata Fórum* – MDF).

Față de toate aceste acțiuni, partidul n-a adoptat o poziție clară. În toamna anului 1987, János Kádár, în ciuda faptului că sănătatea sa era precară, a rămas mai departe șeful MSZMP și a refuzat să accepte orice fel de convorbiri cu opoziția, iar membrii de partid care ar fi încercat să facă acest lucru riscuau sancțiuni disciplinare. În ceea ce-i privește pe tinerii activiști care se pregăteau de luptă pentru preluarea mandatului din mâinile bătrânului secretar general, după ezitățile inițiale, au început să dea tot mai clar de înțeles că pentru ei un partener mai prețuit ar fi curentul popular. Popularii nu încălcaseră niciodată granițele legalității și tocmai de aceea, din punctul de vedere al aparatului de partid, rămăneau mai „siguri” decât curentul lui Kis și al prietenilor acestuia, care începuseră deja să desfășoare activități ilegale. Printre politicienii MSZMP care se pregăteau pentru preluarea puterii se vehicula ideea că politica lui Ceaușescu față de minoritatea maghiară provoca în Ungaria un puternic resentiment, iar pasivitatea în această problemă a unui Kádár tot mai bătrân trezea mult mai multe nemulțumiri decât lipsa libertăților democratice, revendicate de Kis în coloanele revistei *Beszelő*². Acesta din urmă (în afară de necesitatea de a-și rezolva o dilemă personală, și anume dacă să se angajeze sau nu în politica de

1. *Ibidem*, pp. 63-68.

2. Trebuie să subliniem că în această perioadă postulatele taberei liberale erau la fel de precaute ca și cele ale Forumului Democrat Maghiar. Merită de asemenea să amintim cu această ocazie că textul „Contractului Social” publicat în 1987 de János Kis accepta în principiu păstrarea

partid, soluție față de care acest adept cu studii foarte solide al filosofiei trebuia în orice caz să aibă anumite rezerve) nu era în stare să adopte o poziție clară în problema consecințelor tratatului de la Trianon. Fără îndoială că experiența istoriei îi șoptea că proliferarea resentimentelor naționaliste de care MDF se folosea în lupta politică dezvolta în situația Ungariei o forță pe cât de mare, pe atât de periculoasă. Cei din tabăra liberală își dădeau seama și de faptul că situația internațională de la sfârșitul anilor '80 împingea într-o oarecare măsură Forumul spre statutul de ostatic al unui stat partinic. E adevărat însă că sloganul apărării intereselor minorității maghiare persecutate era, la sfârșitul deceniului, mult mai acceptabil decât cel al construirii unui stat de drept de tip occidental. Nici nu se putea altfel pentru că, având în vedere nivelul redus al măsurilor represive practicate de dictatura lui Kádár, cetățeanul maghiar din pătura mijlocie nu simțea de fapt lipsa libertății în viața de zi cu zi. Dar simplul fapt că sloganurile naționaliste aveau o forță de mobilizare mult mai mare nu însemna cătuși de puțin că MDF putea conta ca partener cu drepturi egale alături de partidul de guvernământ.

Aceste considerații ne permit să înțelegem mai bine câteva probleme deosebit de importante pentru procesul de reformă. Forța de impact a sloganurilor naționaliste și rezonanța mai slabă a populației la tezele lui Kis arată de ce, potrivit evaluării reformato-rilor din partid care se pregăteau pentru preluarea puterii, tocmai curentul popular era perceput ca un partener mai important. Explicația este că se miza pe șansele destul de mari ale MDF de a prelua „guvernarea sufletelor” tuturor celor care nu erau de acord cu starea de lucruri, ceea ce, în condițiile scăderii credinței în comunism, oferea partidului alte argumente pentru exercitarea în continuare a rolului conducător în stat. Speranța guvernanților nu era lipsită de temei. În ciuda faptului că MDF pune accent atât pe problema „maghiarimii”, cât și pe cea a democrației, nu era un secret pentru nimeni că atitudinea față de democrație, așa cum era aceasta înțeleasă în Occident, a unora dintre lideri, cu István Csurka în frunte, era cel puțin suspectă¹. Se miza de asemenea pe un posibil model de „autoritarism reformat” sau, în orice caz, pe limitarea pluralismului, ceea ce ar fi fost în mod sigur acceptabil pentru ei², dar nu intra cătuși de puțin în vederile lui Kis și ale colegilor lui. Iar liberalii maghiari nu aveau cum să împiedice aceste procese. Cu totul altfel stăteau lucrurile în Polonia, unde în anii '80 deja monopolul statului asupra informației fusese spart de ceva vreme. În Ungaria, presa „pe sub mână” nu ajungea la mai mult de două-trei mii de exemplare³, iar susținerea ei de către opoziție era aproape neglijabilă.

rolului conducător al MSZMP drept cel mai important mecanism de exercitare a puterii în Ungaria (Ignác Romsics, *From Dictatorship...*, pp. 370-371).

1. Ca exemplu merită să menționăm că Csurka a amânat destul de mult luarea deciziei dacă MFD va deveni sau nu partid politic. Din declarațiile sale rezultă mai degrabă că ar fi vrut să vadă Forumul în fruntea unei mișcări de masă cu anvergură națională ce ar fi depășit cu mult granițele unui singur partid, care în general se adresează unui anumit electorat. Sistemul multipartinic i se părea mai degrabă o negare a unității naționale pe care cel puțin unii dintre liderii acestei grupări o considerau ca valoare în sine și care cu greu putea fi pusă de acord cu concepțiile democrației contemporane. Cf. Zoltan Ripp, „The Unity and Division, The Opposition Roundtable and its Relationship to the Communist Party”, în András Bozóki, *The Roundtable Talks of 1989. The genesis of Hungarian Democracy*, Budapesta, 2002.
2. Zoltan Ripp, „The Unity and Division...”, p. 6.
3. Anzelm Bárány, „Była sobie kiedyś wolność prasy” („A fost odată, cândva, libertatea presei”), în Mária Schmidt, László Gy. Tóth (ed.), *Janusowe oblicze transformacji na Węgrzech (Dubla ipostază a tranziției în Ungaria)*, p. 13.

În acest context, n-a fost întâmplător faptul că la Lakitelek, unde reprezentanții acestui curent s-au întâlnit cu Csurka și Csoóri, a venit doar Imre Pozsgay, purtând un mesaj din partea premierului Karoly Grósz¹, care se pregătea să preia puterea. Membrii taberei populare au dat fără îndoială reformatoilor din partid speranța că sloganurile naționaliste îi vor ajuta să preia puterea în MSZMP, iar Forumul (a cărui popularitate chiar și la jumătatea anului 1989 rămânea foarte limitată) se va dovedi atât de slab, încât partidul va reuși să-l integreze în sistem, comuniștii păstrând în continuare rolul conducător.

Văzând că oferta lor rămâne suspendată în vidul politic, inițial activiștii de la *Beszélő* n-au dat un răspuns clar, care în această situație ar fi trebuit să fie crearea unui partid alternativ. Liberalilor maghiari le era foarte greu să facă acest pas. De-a lungul întregului an 1988, gruparea din jurul revistei *Beszélő* n-a făcut altceva decât să privească din exterior cum pe scena politică maghiară apar alte și alte grupări politice, syndicate sau grupuri ecologiste. În martie 1988, liberalii au încercat să-și asume patronajul asupra tot mai numeroaselor inițiative cetățenești, dar tentativa s-a încheiat printr-un eșec și abia apoi, în noiembrie 1988, Kis și apropiații săi au înființat Uniunea Democraților Liberi (*Szabad Demokraták Szövetsége* – SzDSz)². Între timp însă, situația țării se schimbaseră față de anul precedent. Deși încă nu fusese oficial recunoscut de autorități, MDF funcționa totuși de un an ca organizație tolerată de partid. În Forum se înscriaseră deja circa 10.000 de persoane, ceea ce îl transforma în cea mai mare și mai cunoscută organizație de opoziție din întreaga țară³. Dar având în vedere faptul că sloganurile naționaliste erau folosite și de alții, iar contactele MDF cu reprezentanții aparatului puterii arătau în mod explicit că o anumită formă de colaborare între MSZMP și MDF rămânea în continuare pe masa de lucru a populștilor, SzDSz s-a decis să schimbe tactica. Dacă până atunci se exprima în favoarea unor reforme aduse în cadrul sistemului existent, având în vedere că MSZMP nu vedea în gruparea lui Kis un partener de dialog, Kis a început să-și radicalizeze treptat concepțiile și limbajul discursurilor, deplasându-se în direcția unei retorici anticomuniste și antiregim. Simțind că în decurs de un an repulsia populației față de versiunea actuală a regimului crescuse semnificativ, liberalii s-au hotărât să propună ruptura totală de sistemul comunist. Prin sloganuri de tipul „Jos comunismul!” își propuneau să mobilizeze populația pentru a construi un stat de drept sau cel puțin pentru a asigura liberalilor o poziție mai bună de negociere în cazul unor eventuale discuții cu autoritățile.

În aceeași direcție se îndreptau și intențiile unei părți a generației mai tinere din sânul intelectualității maghiare. Pe 30 martie 1988, un grup de studenți condus de cvasinecunoscutul Victor Orbán a înființat Uniunea Tinerilor Democrați (*Fiatl Demokraták Szövetsége* – FIDESZ), o grupare cu profil explicit liberalo-libertarian și cu atitudine înverșunată anticomunistă. Dacă Janos Kis și gruparea lui păstrau o anumită măsură în escaladarea revendicărilor a căror țintă trebuia să fie partidul de guvernământ (SzDSz

1. Bogdan Góralczyk, *Węgierski pakiet (Pachetul maghiar)*, p. 69.

2. După cum explică Zoltan Ripp, această atitudine conservatoare a liberalilor era în primul rând consecința convingerii că situația economică a țării era atât de grea încât, dacă nu se uneau absolut toate forțele politice pentru a constitui o singură opoziție și, concomitent, dacă nu exista sprijin din partea aripilor reformatoare a MSZMP, orice program economic radical avea să fie pur și simplu respins de societate, ceea ce ar fi însemnat catastrofa țării. Cert rămâne faptul că această atitudine expectativă urma să-i coste foarte scump pe liberali, în primul rând prin pierderea șansei de a ocupa un loc de prim-plan în tabăra opoziției, loc care la sfârșitul anilor '80 a fost în schimb ocupat de MDF (Zoltan Ripp, „The Unity and Division...”, pp. 7-8).

3. Ignác Romsics, *From Dictatorship...*, pp. 97-98.

nutrea în continuare speranța că răsturnarea regimului s-ar putea realiza prin colaborare cu aripa reformatoare din cadrul MSZMP), în schimb pentru Viktor Orbán, cel puțin la început, ideea unei înțelegeri cu comuniștii era absolut inacceptabilă, singurele convorbiri putând să se refere doar la „capitularea fără condiții” și fără perioadă de tranziție – ceea ce pentru Kis era totuși o condiție acceptabilă¹.

Social-democrații interbelici sau activiștii Partidului Independent al Micilor Agricultori (*Független Kisgazdapárt* – FgK), cu bătrânul Tivadar Pártay și cu mai tânărul József Torgyán, se străduiau și ei să-și reconstituie vechea autoritate.

Nu lipseau nici organizațiile ecologiste sau conservator-creștine. Inițial, acestea s-au bucurat de o atenție moderată din partea cetățenilor, care așteptau în continuare inițiative din partea partidului și guvernului. După cum am arătat mai sus, cea mai mare organizație, MDF, putea număra în 1988 până în 10.000 de membri², în timp ce MSZMP dispunea în 1986 de 871.000 de persoane³. Ceea ce făcea de fapt ca factorul-cheie în lupta pentru putere să rămână „împărțirea responsabilităților” în interiorul Biroului Politic, iar noile grupări care se constituiau știau foarte bine acest lucru. În foarte scurt timp urma să fie evident că apariția lui Pozsgay la Lakitelek nu însemna cătuși de puțin că reformatorii din MSZMP puteau fi siguri că vor prelua frâiele conducerii după plecarea lui Kádár. Acesta din urmă, văzând că inițiativa ar putea să-i alunece printre degete, s-a hotărât să treacă la contraatac. Așa încât au fost excluse din partid câteva persoane, însuși Pozsgay fiind amenințat cu sancțiuni. Pentru opoziție, acesta trebuia să fie un semnal clar că atât timp cât Kádár rămânea la putere nu trebuia să se aștepte nimeni la niciun fel de schimbări majore și că doar plecarea lui va deschide drumul spre un eventual dialog cu grupările critice față de regimul comunist.

Succesiunea

Congresul al XIII-lea al MSZMP, despre care am amintit deja, nu a dat niciun impuls nou reformelor, dar nici opoziția n-a profitat de acest moment ca să vorbească cu o singură voce. Rezultatele schimbărilor de cadre la vârful puterii din martie confirmau în mod evident consolidarea aripii conservatoare a partidului și încercarea de înăsprire a tonului în politica internă. Eliberarea din funcția de secretar al CC pe probleme de ideologie a relativ liberalului Aczél și înlocuirea lui cu János Berecz, un aparatcic mai tânăr, dar destul de limitat din punct de vedere intelectual, nu prevesteau o îmbunătățire în relațiile cu artiștii creatori.

Intrarea în componența Biroului Politic a lui Grósz, despre care încă de pe atunci se specula că l-ar putea înlocui pe bătrânul Kádár, cu greu putea fi considerată o mișcare de reformă. Grósz devenise membru al partidului comunist încă de la vârsta de 14 ani și formația lui era de ofițer politic. Cu toate că fusese reținut în 1956 în urma epurărilor postrevoluționare, el a rămas același „ostaș disciplinat” al partidului, în anii '70 răspunzând de una din secțiile-cheie ale CC, cea de agitație și propagandă, iar din 1984 a trecut în fruntea comitetului orășenesc de partid din Budapesta, conducând în această calitate un sfert din totalul membrilor MSZMP⁴. Era prin urmare un carierist tipic, lipsit de carismă, dar care în anii următori avea să joace un rol esențial ca premier și prim-secretar al CC.

1. Zoltan Ripp, „The Unity and Division...”, pp. 8-9.

2. Ignác Romsics, *From Dictatorship...*, p. 98.

3. János Kornai, *The Socialist System...*, p. 35.

4. Biografia lui Grósz în SBEŠW, pp. 401-402.

Schimbările de cadre n-au putut împiedica creșterea dezamăgirii populației, cauzată de starea economică tot mai proastă. Din 1985, fenomene ca inflația sau scăderea veniturilor reale ale populației au dus la noi dificultăți la nivel macroeconomic. Menținerea păcii sociale, pentru care Kádár era dispus să plătească orice preț, s-a dovedit foarte scumpă. Dacă la începutul deceniului gradul de îndatorare externă a Ungariei a încetat să mai crească, ba chiar a scăzut foarte puțin, în schimb în perioada 1985-1987 s-a înregistrat o creștere astronomică cu 8 miliarde, suma totală ajungând astfel la 17,7 miliarde de dolari americani¹. Atragerea de noi datorii, în ciuda speranțelor guvernului condus de un colaborator de încredere al prim-secretarului György Lázár (care de fapt era împotriva soluției de a crește datoriile statului), nu numai că n-a dus la creșterea veniturilor reale, dar nici măcar n-a putut împiedica scăderea acestora². Cât despre promisiunile făcute în cursul Congresului al XIII-lea de a crește investițiile și salariile, ele nu fuseseră decât „cecuri fără acoperire”.

Nu e deci de mirare că, în fața acestui blocaj tot mai accentuat al aparatului de partid, din ce în ce mai mulți unguri începeau să-și exprime nemulțumirea, fiecare în felul său. Încrederea în sloganurile propagandei, care-i asigurau pe cetățeni că Ungaria nu-i Polonia și că pe ei nu-i va afecta criza, a dispărut aproape complet în răstimpul a numai doi ani. În calea reformelor stătea de-acum cu încăpățănare însuși Kádár. Devenea foarte clar că tot mai bătrânul secretar general era decis să se bată pentru supraviețuirea sa politică, deși era clar pentru toți că starea lui de sănătate (nu numai fizică, ci și mintală) se înrăutățea pe zi ce trecea. Ca urmare, cel puțin din 1986, absența dictatorului de la întrunirile de partid a devenit tot mai frecventă, iar Biroul Politic, obișnuit să aprobe tot ce-și dorea șeful partidului, nu îndrăznea să rezolve nicio problemă, oricât ar fi fost ea de arzătoare, fără acordul lui.

Kádár era conștient de starea sănătății sale. Înțelegea de asemenea că țara așteaptă schimbări, dar voia să-și păstreze până la capăt controlul deplin asupra acestui proces și, evident, voia de asemenea să-și desemneze singur succesorul. Încă din noiembrie 1986 au fost observate „mișcări de cadre” importante, constând în cooptarea la putere a unor tehnocrați de partid mai tineri. Secretar al CC pe probleme economice a devenit Miklós Németh, în vârstă de 38 de ani, portofoliul Ministerului de Finanțe a fost preluat de Péter Medgyessy, la sfârșitul lunii iunie premierul Lázár, considerat conservator, a demisionat și în locul lui a venit Karoly Grósz. Strategia lui Kádár consta astfel în „mobilizarea” treptată a expertizei tehnocraților guvernamentali în procesele de transformare, controlul deplin asupra acestora fiind în același timp rezervat instanțelor de partid subordonate ierarhic șefului MSZMP³.

Această politică s-a lovit încă de la început de refuzul mai multor categorii de cetățeni, independente unele de celelalte. Pentru opoziție (ca și pentru tot mai mulți cetățeni obișnuiți), schimbările operate în cercul închis al aceluiași figuri din nomenclatura de partid nu aduceau nicio speranță că ar fi vorba cu adevărat de un moment de răscruce. Schimbarea unui membru al Biroului Politic cu altul în funcția de șef al guvernului era considerată doar un gest formal. Un anumit suflu de noutate l-a reprezentat totuși reacția critică a unei părți a CC: Nyers și Föck, mizând pe revenirea la putere, l-au criticat deschis pe șeful partidului pentru deciziile pe care le luase în legătură cu Cadrele⁴.

1. Rudolf L. Tőkés, *Hungary's negotiated Revolution...*, p. 273.

2. *Ibidem*.

3. *Ibidem*, pp. 275-276.

4. *Ibidem*, pp. 276-277.

Polemica de la ședința din iunie a CC a avut în cele din urmă consecințe răsunătoare. Nyers era format în tradiție necomunistă; înainte de 1945 fusese membru al Partidului Social-Democrat Maghiar¹. Pentru el, care era tot mai dezamăgit, ca și pentru Pozsgay, care-și pregătea reintrarea în scenă, această polemică era semnalul evident că, atât timp cât Kádár rămânea în fruntea partidului, nu se putea conta pe nicio rectificare serioasă a politicii. Cei doi politicieni au ajuns la concluzii asemănătoare. Ei au rămas în cadrul CC, dar s-au hotărât să nu mai piardă vremea și au început să-și înscrie numele din ce în ce mai des în acțiunile opoziției. Pozsgay a apărut în 1987 la ședința de constituire a MDF de la Lakitelek, iar Nyers s-a declarat de acord ca numele lui să fie folosit în campania de promovare a Noului Front din Martie (*Új Március Front*), care ținea de tradițiile de stânga interbelice și urma să fie reactivat. Ambele inițiative (în special MDF, care a acționat încă de la început ca partid) erau de acord cu monopolul MSZMP în exercitarea puterii.

Aripa dură a partidului a încercat să treacă la contraatac. Au fost excluși din partid câțiva participanți la întâlnirea de la Lakitelek (György Matolcsy, László Lengyel, Mihály Bihari), iar la Budapesta circulau zvonuri despre eventuale sancțiuni care vor fi luate împotriva lui Nyers și a lui Pozsgay. Situația aripii dure a partidului a fost însă dezintegrată de câțiva factori. În primul rând, pe măsură ce se adâncea criza economică, populația era din ce în ce mai dezamăgită, iar sloganurile lansate de Pozsgay erau tot mai populare. În al doilea rând, la ofensivă a trecut și premierul Grósz, care, încă din noiembrie 1987, își făcuse cunoscută intenția de a candida la funcția de șef al partidului fără să se consulte în acest sens cu Biroul Politic și, după părerea lui Tőkés, urma să rămână temporar în alianță tactică cu Pozsgay și cu Nyers². În al treilea rând, în afara bătrânului Kádár, aripa conservatoare nu avea nici lider, nici un program clar cristalizat. Din tezele publicate în noiembrie 1987 de secretariatul CC, aflat sub conducerea lui Berecz, rezulta în mod indubitabil că, fără a afecta în vreun fel ideea centralismului democratic și fără a pune sub semnul întrebării rolul conducător al partidului, idei cum ar fi descentralizarea procesului de luare a deciziilor și chiar prioritatea specializării profesionale față de loialitate ar fi acceptabile chiar și pentru secretarul CC pe probleme ideologice, considerat ca făcând parte din aripa dură³.

Spre sfârșitul anului, pentru observatorii mai atenți devenise evident că mass-media, mai ales dacă vorbim de cele aflate sub influența diferitelor coterii de partid, nu mai prezentau, ca înainte, o imagine plictisitoare și coerentă a țării și a partidului, iar ziarele care-i erau subordonate lui Pozsgay au declanșat un atac frontal împotriva lui Kádár.

Simțind că sănătatea nu-l mai ajută, în cele din urmă, pe la sfârșitul lunii aprilie, Kádár s-a împăcat cu soarta, cu atât mai mult cu cât și Moscova începuse să facă presiuni pentru a-l determina să renunțe. Potrivit versiunii general acceptate de istoriografia maghiară în legătură cu acest eveniment, scenariul demisiei ar fi fost elaborat în colaborare cu șeful KGB al URSS, Vladimir Kriucikov, care a venit special cu acest scop în Ungaria în mai 1988. În conformitate cu scenariul pregătit, Kádár trebuia într-adevăr să-și depună demisia, dar partizanii săi, ca Mihály Olvári sau György Aczél, rămâneau în continuare în Biroul Politic, ca și în celelalte organe importante ale partidului. Pe Grósz, ca nou șef al partidului, îl deranjau foarte tare aceste mișcări⁴.

Realitatea avea să arate însă că în toate aceste jocuri de culise nu fusese luat câtuși de puțin în considerare faptul că, de-a lungul anului care trecuse de la instalarea unui nou șef

1. *Magyarországi Szociáldemokrata Párt – SzDP.*

2. Rudolf L. Tőkés, *Hungary's negotiated Revolution...*, pp. 282-283.

3. *Ibidem*, pp. 278-279.

4. Ignác Romsics, *From Dictatorship...*, p. 89; Rudolf L. Tőkés, *Hungary's negotiated Revolution...*, p. 284.

al guvernului, nivelul frustrării maselor de membri ai MSZMP crescuse foarte mult, iar spectacolul care le fusese pregătit n-a făcut decât să-i irite și mai mult pe delegații prezenți în sală. Nu este încă destul de clar în ce măsură a fost de vină chiar Kádár, prin cuvântarea lui acidă din care nu lipseau obișnuitele clișee: „dușmani”, „luptă de clasă”, „disciplină de partid”. Cert e că sala a reacționat deosebit de agresiv. Așa încât, în loc să confirme înțelegerile negociate cu aprobarea Moscovei, delegații la conferința din mai i-au eliminat pur și simplu la vot pe toți foștii membri ai Biroului Politic. În afară de Grósz, care a rămas, potrivit așteptărilor, Secretar General al MSZMP, au fost promovate persoane care cu doar o lună înainte fuseseră aspru dojenite de vechea conducere pentru delictul de a fi purtat discuții cu opoziția. În componența noului Birou Politic a fost de asemenea reconfirmat Nyers și au fost primiți ca noi membri Németh și Pozsgay¹.

În felul acesta, transferul puterii s-a transformat într-un fel de „lovitură de stat” care a pus partidul într-o situație deosebit de grea. Preluând conducerea partidului pe lângă aceea a guvernului, Grósz concentra teoretic în mâinile sale întreaga putere din stat. Dar în scurt timp urma să constate că aceasta este mult mai limitată decât își închipuise inițial.

Pe plan internațional, Grósz n-a obținut succesele dorite. Vizita la Moscova nu i-a adus rezultatele economice așteptate, iar Gorbaciov a pus în vedere delegației maghiare să stingă diferențele cu România, care au izbucnit însă cu și mai multă forță după evenimentele de la Timișoara. Grósz a cedat și a acceptat să se întâlnească cu Nicolae Ceaușescu la Arad, dar totul s-a încheiat printr-o catastrofă de presă, întrucât dictatorul român n-a vrut să facă nicio concesie.

Ca urmare, MDF l-a criticat dur pe premier pentru incapacitatea lui de a promova o politică de apărare a intereselor minorității maghiare de peste graniță. Iar această problemă era înscrisă în programul Forumului ca prioritate. Așa încât, pentru că n-a apreciat opoziția la justa ei valoare, Grósz și-a blocat foarte eficient drumul spre înțelegerea cu aripa popular-naționalistă a acesteia. Această scăpare a fost cu atât mai gravă, cu cât încă de la începutul anului 1988 devenise evident că imperativul apărării conaționalilor din România reprezenta un imbold suficient de puternic pentru a mobiliza cetățenii, a-i scoate în stradă și a organiza proteste de mare anvergură. Astfel, manifestația organizată de MDF pe 27 iunie 1988 a strâns la un loc, în funcție de diferitele evaluări, între 40.000 și 150-200.000 de persoane².

De altfel, aceasta n-a fost singura demonstrație pentru apărarea intereselor maghiarilor transilvăneni și nici singurul motiv care scotea din ce în ce mai mulți maghiari pe străzi. În 1988, agențiile mondiale de informații au pus rând pe rând în circulație imagini cu cei care protestau împotriva construirii hidrocentralei de la Nagymaros, iar dinamica protestelor avea și în acest caz o tendință de creștere³. Era foarte evident că, nici într-un caz, nici în celălalt, Grósz nu fusese capabil să găsească soluția potrivită, așa încât nici nu putea fi vorba despre începerea unor convorbiri cu opoziția în această etapă.

O altă problemă în care noul șef al partidului a decepționat profund a fost cea a reevaluării evenimentelor din anul 1956. Grósz a continuat consecvent să prezinte în mass-media același mod de interpretare de până atunci, prezentând revolta maghiară ca pe o „contra-revoluție”, fiind incapabil să iasă măcar cu un pas în afara falsei și nocivei propagande a lui Kádár.

1. Ignác Romsics, *From Dictatorship...*, p. 91.

2. *Ibidem*, p. 113.

3. Zoltan Illés, Balász Megyesi, *Rola ruchów ekologicznych... (Rolul mișcărilor ecologiste...)*, pp. 165-166.

După ce a pus mâna pe toată puterea, urmașul lui Kádár nu a mai avut nicio dorință de a o împărți cu cineva. Așa încât a respins cu fermitate nu numai orice aluzie la posibilitatea legalizării partidelor din opoziție, ci și acordul pentru transformarea MSZMP într-o federație de facțiuni care să se bucure de o anumită independență¹.

Această politică de tip conservator era absolut inacceptabilă nu numai pentru opoziția maghiară, ci chiar și pentru tovarășii de partid influenți. Nyers a revenit la ideea înființării Noului Front din Martie, cu intenția de a construi astfel o punte de legătură între opoziție și guvern și de a demara astfel procesul de transformare a Ungariei într-un stat socialist democratic. În schimb, Pozsgay s-a străduit să obțină votul parlamentului pentru câteva reforme îndrăznețe care nu erau pe placul șefului MSZMP, precum înființarea instituției Președintelui Republicii, instituirea Curții Constituționale, liberalizarea dreptului presei și elaborarea unei noi legi electorale. Cauza insuccesului acestui proiect a fost pregătirea în același timp de către Ministerul Justiției a unui proiect asemănător, iar Pozsgay nu voia să se suprapună cu activitatea acestuia. Independent de aceste discuții, în cursul verii, Pozsgay a creat în interiorul MSZMP așa-numitele cercuri ale reformelor; în intenția lui, acestea ar fi urmat să constituie temelia pe care avea să se opereze apoi transformarea partidului dintr-un model centralist într-o federație de mai multe facțiuni care să se bucure de independență internă, dar rămânând sub aceeași conducere².

„Duelurile” dintre Pozsgay și Nyers (amândoi fiind, de altfel, membri ai CC), chiar dacă erau purtate în afara partidului, n-au rămas fără consecințe asupra situației generale a întregului partid. Din mai 1988 au fost înregistrate numeroase plecări din partid. Dar și mai multe pierderi de personal au suferit organizațiile afiliate pe lângă MSZMP (KISZ, organizațiile sindicale etc.)³.

Constatând cum cele mai importante instrumente ale puterii încep să-i scape din mână, Grósz s-a decis să schimbe tactica. Fiind comunist convins, șeful MSZMP era total împotriva concepției lui Pozsgay, pe care o considera excesiv de social-democrată, plus că în niciun caz nu s-ar fi declarat de acord cu instituirea în Ungaria a sistemului pluripartit, pe care îl considera o amenințare la adresa stabilității statului. Dar pentru a mai reduce mișcările de opoziție care se manifestau în afara partidului și pentru a scăpa de opoziția din interiorul acestuia, Grósz ar fi trebuit să preia inițiativa politică, ceea ce însă s-a dovedit a fi un lucru foarte greu. Bilanțul economiei ungare după un an de la instalarea sa la putere nu era deloc strălucit. Adevărul este că guvernul aplicase câteva legi importante, începând cu codul societăților comerciale. Aceste schimbări constituiau o etapă importantă pentru transformarea unei economii centralizate într-una bazată pe piața liberă, dar, în ciuda lor, nu era posibilă o îmbunătățire pe termen scurt a situației materiale a cetățeanului de rând. Dându-și seama că economia intră într-o curbă periculoasă, Grósz s-a hotărât să-și demită cabinetul și l-a numit în locul lui pe Miklós Németh (24 noiembrie 1988), care până atunci îndeplinise funcția de secretar al CC pe probleme economice, el având intenția să se concentreze pe salvarea partidului care se dezagrega tot mai evident, chiar dacă pentru aceasta ar fi trebuit să intre în opoziție cu guvernul⁴.

1. Se pare că în acest fel Grósz încălca înțelegerea anterioară cu Pozsgay, căruia îi promisese că-i va încredința funcția de premier după ce va prelua puterea în partid (Rudolf L. Tökés, *Hungary's negotiated Revolution...*, p. 282).

2. Ignác Romsics, *From Dictatorship...*, pp. 124-125.

3. Doar la nivelul anului 1988, KISZ a scăzut de la 926.000 la 700.000 de persoane (Ignác Romsics, *From Dictatorship...*, p. 124).

4. Rudolf L. Tökés, *Hungary's negotiated Revolution...*, p. 296.

Lăsând puterea în mâinile lui Németh, care era lipsit de un sprijin politic solid și despre care credea că va fi un executant docil al ordinelor secretarului general al partidului, Grósz se străduia să treacă la ofensiva propagandistică. Ocazia pentru declanșarea ofensivei au reprezentat-o discuțiile aprinse din noiembrie 1988 referitoare la legalizarea partidelor din opoziție și la noua lege a asociațiilor. Cu cât Pozsgay își repeta mai des părerea despre sistemul pluripartit, cu atât reacția șefului MSZMP devenea mai isterică. Într-o intervenție publică, el nu numai că a calificat acest sistem drept o amenințare pentru stabilitatea Ungariei – pentru că ar fi deschis drumul „terorii albe”¹ –, ci, după părerea lui Romsics, a început chiar pregătirile pentru preluarea puterii cu forța, după modelul legii marțiale din Polonia. Dar nu s-a ajuns totuși până acolo, pentru că la Kremlin nu mai conducea Brejnev, ci Gorbaciov, care se opunea ferm unor asemenea idei². Nu era clar nici dacă resorturile armate (MAI și MAN) erau de partea șefului partidului (se știa doar că șeful MAI, István Horváth, ar fi mai degrabă partizanul lui Pozsgay decât al lui Grósz, iar situația din armată, care era frământată de scandaluri de corupție, rămânea nebuloasă). Cert rămâne faptul că în acest moment dificil și pe reformatori i-au lăsat nervii. Neștiind încă exact de ce forțe dispune, Pozsgay a adoptat tactica tergiversării și, având în vedere zvonurile despre un posibil puci, a cerut să fie convocat un mare congres al tuturor forțelor reformatoare din Ungaria, care a și fost planificat inițial pentru sfârșitul lunii noiembrie.

La sfârșitul lui 1988 și începutul lui 1989 a devenit sigur faptul că în conflictul Pozsgay-Grósz inițiativa îi aparținea primului din motive absolut prozaice. Guvernul Németh, deși luase decizii de bun-simț din punct de vedere economic, nu se putea mândri cu o îmbunătățire a situației familiilor maghiare, iar anul 1988 s-a încheiat cu o scădere a PIB³, situație pe care n-o prevăzuseră nici măcar cele mai pesimiste scenarii. Demonstrațiile opoziției, grevele din întreprinderi, lipsa oricărui progres în negocierile cu România și structurile partidului care începeau să se destrame – toate acestea îi ofereau lui Pozsgay un teren de manevră mult mai larg în disputa politică. Între timp, Grósz, rămânând din oficiu prizonierul aparatului pe care îl conducea, era condamnat să aplece statu-quo-ul. Vrând să mai „reducă linia frontului”, Németh s-a hotărât să suspende *sine die* construirea nepopulare hidrocentrale de la Nagymaros (în mai 1989), doar că decizia nu i-a adus un plus de popularitate lui Grósz, ci premierului. Și nici nu a contribuit la îmbunătățirea situației materiale a cetățenilor maghiari tot mai nemulțumiți, care exact asta așteptau din partea autorităților.

Șeful MSZMP a primit însă lovitura de grație pe 28 ianuarie 1989, când, la emisiunea radiofonică *168 óra*, cu o singură frază, Pozsgay a întors pe dos întreaga doctrină care legitima până atunci MSZMP și pretențiile lui de a deține rolul conducător în Ungaria. La întrebarea reporterului legată de evenimentele din 1956, el a răspuns că n-a fost vorba de o contrarevoluție, așa cum pretindea propaganda lui Kádár, ci de o revoltă populară cu caracter democratic îndreptată împotriva oligarhiei de partid⁴.

1. Vezi articolul lui Karoly Grósz, „Kiállni a politikáért, tenni az országot” („A apăra politica, a lupta pentru țară”), *Népszabadság*, 30.11.1988.

2. Ignác Romsics, *From Dictatorship...*, pp. 128-129.

3. Date preluate de pe pagina de internet <http://www.tradingeconomics.com/Economics/GDP-Growth.aspx?Symbol=HUF> (accesată pe 25.08.2009).

4. Înregistrarea interviului din 28 ianuarie 1989 este disponibilă pe internet la pagina: http://index.hu/belfold/1989/2009/01/28/az_egypartrendszer_a_socializmus_zsakutcaja/ (accesată la 25 august 2009); vezi de asemenea http://index.hu/belfold/1989/2009/01/28/pozsgay_56_nepfelkeles_volt_nem_ellenforradalom (accesată pe 25.08.2009).

După această declarație, în cadrul MSZMP au fost necesare anumite schimbări. Enervat la culme, Grósz, care a primit vestea despre interviul concurentului în timpul unei călătorii peste hotare, nici măcar n-a încercat să-și ascundă indignarea și imediat după ce a aterizat în țară a cerut explicații din partea lui Pozsgay. Dar secretarul general nu-și putea permite măsuri mai drastice fără să riște scindarea întregului partid. Nici utilizarea forței nu putea intra în calcul. Nu ar fi fost de acord instanțele internaționale – spre măhnirea lui Grósz, URSS a trimis o notă informativă care preciza că este permisă o nouă evaluare, comună, a evenimentelor din 1956.

Văzând că partidul își pierde rapid popularitatea, guvernul Németh a încercat treptat să-și atragă simpatia prin intermediul câte unui membru mai popular al Biroului Politic. Dar în scurt timp a constatat că nici măcar membrii CC nu împărtășeau neapărat înflăcă-rarea lui Grósz pentru păstrarea unui regim putred. Pe 11 februarie 1989, Comitetul Central nu numai că s-a declarat de acord cu interpretarea evenimentelor din 1956 așa cum era formulată ea în declarația lui Pozsgay, ci, la propunerea lui Nyers, a luat și o hotărâre potrivit căreia procesul corect de exercitare a puterii ar trebui să se desfășoare prin structuri democratice a căror regulă să fie multipartidismul¹.

Teoretic, niciun superlativ n-ar fi exagerat în evaluarea consecințelor acestor eveni-mente. Pe 11 februarie 1989, partidul lipsit de legitimare morală în exercitarea puterii a început să se dezmembreze în mai multe facțiuni care aveau din ce în ce mai puține de spus în legătură cu politica actuală a guvernului Németh. Premierul nu numai că a încetat să mai fie interesat de directivele Biroului Politic, dar la începutul lunii mai a efectuat o epurare în guvern, eliminând miniștrii care se identificau cu aripa dură a partidului. A inițiat de asemenea câteva reforme îndrăznețe: spre exemplu, desființarea cenzurii, a obligativității învățării limbii ruse, ca și a Departamentului Cultelor. În aprilie, aripa conservatoare a partidului a cunoscut un nou eșec atunci când CC l-a eliminat din Biroul Politic pe secretarul cu probleme ideologice, Berecz, care a rămas totuși membru al secretariatului CC. Toate aceste evenimente păreau să arate că preluarea puterii de către reformatori în MSZMP nu mai era decât o problemă de timp.

S-a dovedit însă că situația în partid era mult mai complicată decât ar fi fost de așteptat după seria de înfrângeri politice suferite de Grósz. În drumul său spre consolidarea puterii pe care o acumulasă, Pozsgay s-a lovit de obstacole serioase. Pe de o parte, vechiul aparat de partid, evident, nu avea încredere în el. Chiar dacă, prin decizia CC, lui Grósz i-a fost refuzat mandatul de a purta negocieri, contactele prea apropiate pe care le avea Pozsgay cu opoziția și controversele politice în care se angaja fără a consulta pe nimeni (care duseseră la delegitimarea MSZMP) au făcut ca tovarășii din partid să aibă temeri serioase că Pozsgay ar putea acționa peste capul lor. Astfel că negociator principal a fost desemnat până la urmă mai conservatorul Nyers, pe toată durata lunii iulie, dar rolul decisiv în negocieri din partea partidului l-a avut György Fétje, omul de încredere al lui Grósz.

De altfel, situația partidului nu se deosebea prea mult de cea a opoziției. În loc să existe un singur organism care să funcționeze perfect pentru realizarea scopurilor politice, în practică, din iunie, funcționau câteva coterii care se luptau între ele, iar această situație și-a spus cuvântul asupra desfășurării lucrărilor Mesei Rotunde.

1. Textul integral al rezoluției CC al MSZMP este redat în Henrik Vass (ed.), *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1985-1989*, Budapesta, 1994, pp. 553-555; vezi și Melina Kalmar, „From model change to Regime change: the metamorphosis of the MSZMP's tactics in the Democratic Transition”, în András Bozóki, *The roundtable talks of 1989. The genesis of Hungarian Democracy*, Budapesta, 2002, pp. 44-45.

Pe de altă parte, în ciuda unor semnale explicite trimise opoziției, pentru Pozsgay, acest ambițios membru al Biroului Politic, și mai dureros a fost faptul că partidele politice maghiare în curs de constituire păstrau într-o mare măsură rezerve față de persoana lui. Atât pentru Kis, cât și pentru mai radicalul Orbán, el nu reprezenta totuși decât un comunist și nimic mai mult, un membru al nomenclaturii care nu căuta contactele cu opoziția decât în scopuri conjuncturale, și nu cu intenția cinstită de a purta un dialog în legătură cu împărțirea puterii. Ca urmare, în ciuda succesului evident pe care îl obținuse la ședința din februarie a CC, Imre Pozsgay rămânea în continuare prins ca într-o capcană. Ca să spunem lucrurilor pe nume, pentru aparatul de partid amenințat cu pierderea puterii el rămânea doar un „trădător”, pentru cele mai importante grupări ale opoziției radicale – un „comunist”. De aceea nu e de mirare că acțiunile lui Pozsgay după ședința din februarie a CC se caracterizau printr-o prudență dusă la extrem, însoțită uneori de nehotărâre și de scepticism hamletian. Ca politician membru al MSZMP, în conflictul cu Grósz el nu putea conta pe sprijinul străzii, pentru că demonstrațiile organizate în acea perioadă erau conduse de opoziția care deja prinsese avânt. Plus că, dacă ar fi invocat direct argumentul mulțimii, acest gest ar fi fost interpretat ca o declarație de război la adresa întregului aparat de partid; după încercările lui Grósz de a rezolva criza prin utilizarea forței, un asemenea gest putea duce la escaladarea conflictului și la consecințe greu de prevăzut. În primul rând, o astfel de provocare l-ar fi transformat pe Pozsgay într-un ostatic al opoziției care ar fi avut astfel drumul deschis spre putere. Dar programul politic al lui Pozsgay, chiar dacă proclama necesitatea introducerii pluripartidismului în Ungaria, nu prevedea totuși ca MSZMP să renunțe la putere, toate schimbările urmând să fie efectuate de partidul deja reformat. În consecință, atingerea unui compromis cu aparatul de partid în scopul eliminării lui Grósz și preluarea controlului asupra imenselor active ale MSZMP, apoi dirijarea procesului de transformare în direcția dorită de el erau elementele indispensabile pentru realizarea propriilor sale idei politice. Dar atât timp cât cheia resurselor materiale, a mijloacelor de propagandă și a întregii infrastructuri rămânea în mâna lui Grósz, reformatorul de partid rămânea cu mâinile legate¹.

Cursul evenimentelor părea să indice că, mai devreme sau mai târziu, puterea de partid tot în mâna reformatorilor va ajunge. Pentru o astfel de evoluție a lucrurilor păreau să pledeze nu numai plecările masive din partid (doar în primele trei luni ale anului 1989 și-au predat carnetul de partid aproape 120.000 de persoane), ci și imensul șoc pe care l-au reprezentat pentru marea masă a populației, inclusiv pentru mulți membri ai MSZMP, deshumarea și reînhumarea solemne ale lui Imre Nagy și ale tovarășilor săi pe 16 iunie 1989. Această solemnitate transmisă de televiziunea maghiară a strâns la un loc aproape 250.000 de persoane. Ea constituia un răspuns al populației la atâtea ani de propagandă kádăristă pentru care liderii revoltei din 1956 nu erau altceva decât niște bandiți sau, în cel mai bun caz, contrarevoluționari. Vestita cuvântare a lui Viktor Orbán, care cerea retragerea trupelor sovietice de pe teritoriul Ungariei și-i acuza de ipocrizie pe activiștii de partid care acum veniseră să se încline la mormântul premierului asasinat, a încins și mai mult spiritele. Părea că importanța politică a aripii conservatoare a partidului fusese lichidată.

Cu toate acestea, câteva zile mai târziu, când Pozsgay a venit la șeful partidului și i-a cerut să demisioneze, Grósz a refuzat. Evenimentele care au avut loc ulterior, la ședința CC din 23-24 iunie, au demonstrat de altfel că acest refuz nu era complet lipsit de temeii. E adevărat că, în cursul lucrărilor acelei ședințe, secretarul general i-a fost retrasă

1. Rudolf L. Tökés, *Hungary's negotiated Revolution...*, p. 322.

împuternicirea de a vorbi și acționa în numele partidului, iar puterea a fost încredințată unui prezidiu al Biroului Politic format din patru membri: Nyers, Németh, Grósz și Pozsgay¹. Judecând din perspectiva viitoarelor lucrări ale Mesei Rotunde, MSZMP alesese cea mai rea variantă posibilă, pentru că niciunul din cei patru copreședinți nu a reușit să preia controlul asupra întregului partid, asupra averii sale imense și asupra aparatului birocratic, ceea ce ar fi permis o conducere eficientă a negocierilor cu opoziția și a procesului de tranziție. Auzind declarațiile membrilor prezidiului, cetățenii maghiari nu puteau să nu-și pună tot mai des întrebări referitoare la adevărata poziție a partidului în anumite probleme (începând cu chestiunile politice, cum ar fi multipartidismul, prezența partidului în întreprinderi, și până la chestiunile de politică externă, trecând, desigur, prin cele economice). Fărămițat în coterii care se luptau unele cu altele, MSZMP era tot mai rar în măsură să dea un răspuns unitar unor astfel de întrebări, indiferent care ar fi fost conținutul acestui răspuns.

Masa Rotundă

Opoziția a primit cu satisfacție deciziile din 11 februarie 1989 și, profitând de modelele poloneze, la numai o săptămână a și venit cu propunerea de a se convoca Masa Rotundă. Partea guvernamentală a răspuns în principiu afirmativ. Însă întrucât în condițiile existente în Ungaria era practic imposibilă apariția unei organizații unitare asemănătoare cu NSZZ „Solidarność”, puterea s-a hotărât să profite de această ocazie.

După ce conducerea negocierilor a fost preluată de Fette, un apropiat al lui Grósz, CC a demarat încă din martie convorbiri cu fiecare grup în parte, în scopul de a oferi posibilitatea participării la lucrări doar acelor forțe politice pe care MSZMP le considera „constructive”. Rezultatul a fost că FIDESZ, partidul lui Viktor Orbán, nu îndeplinea, după părerea lui Fette, câtuși de puțin criteriile de eligibilitate. Planurile guvernanților erau destul de transparente: eliminarea celor mai radicale grupări și începerea convorbirilor doar cu MDF, care era mai flexibil, ceea ce ar fi permis transformarea sistemului într-o manieră mai moderată, fără a se mai pune obligatoriu sub semnul întrebării rolul conducător al partidului.

Reacția opoziției a fost însă foarte fermă. Chiar dacă radicalismul lui Orbán nu le convenea tuturor, celelalte partide au răspuns la această încercare de a provoca disensiuni între grupările din opoziție prin refuzul de a participa la lucrările Mesei Rotunde. Convocată pe data de 8 aprilie, ședința propusă de putere n-a fost decât un „start greșit”, pentru că nicio grupare nu s-a prezentat². Entuziasmată de succesul manifestației din 15 martie, convocată în chiar ziua când se aniversa izbucnirea revoluției de la 1848 (și înregistrând o participare de aproape 100.000 de persoane), nedisponând practic de niciun fel de structuri serioase în teritoriu și convinsă până în acel moment de slăbiciunea proprie, de această dată opoziția se hotărâse să se unească.

Pe 21 martie, din inițiativa Forumului Independent al Juriștilor (*Független Jogász Forum* – FJF), condus în calitate de președinte de avocatul Imre Kónia, apropiat de MDF, a fost instituită Masa Rotundă a Opoziției (*Ellenzéki Kerekasztal* – EKA). În componența ei intrau, pe lângă FJF, următoarele partide și organizații: MDF (în cadrul căruia un rol

1. *Ibidem*, p. 331.

2. Ignác Romsics, *From Dictatorship...*, pp. 153-154.

tot mai important începuse să joace József Antall, puțin cunoscut până acum, dar care mai târziu îi va face să pălească pe Csurka și pe Csoóri), SzDSz, FIDESZ, Partidul Social-Democrat Maghiar (*Magyar Szocialdemokrata Párt* – SzDP), FgK, Partidul Popular Maghiar (*Magyar Néppárt* – MNP) și două asociații: Asociația social-democrată „Endre Bajcs – Zsilinszky” (*Bajcsy Zsilinszky Baráti Társaság*) și Sindicatul Democrat din Cercetarea Științifică (*Tudományos Dolgozók Demokratikus Szervezete* – TDDSZ). Mai târziu, acestora li s-au alăturat Liga Sindicatelor Libere (*Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája* – FSZDL) și Partidul Popular Creștin-Democrat (*Kereszténydemokrata Néppárt* – KNDP). În intenția inițiatorilor ei, EKA avea menirea de a-i feri pe contestatarii de acțiunile puterii care voia să-i dezbină și de a permite elaborarea în comun a unei concepții referitoare la Masa Rotundă în ceea ce privește atât procedura, cât și conținutul.

Se părea că această misiune era dificilă. Nu încapă îndoială că, pentru cea mai mare parte a șefilor MDF, ideea de a crea, după modelul polonez, o singură forță de opoziție era greu de acceptat, așa încât chiar de la început conducerea a căutat o rezolvare de așa natură încât acest partid să nu piardă poziția privilegiată pe care o dobândise în existența lui de un an și jumătate, cu alte cuvinte posibilitatea unei înțelegeri cu MSZMP fără a-i mai implica în acest demers și pe ceilalți parteneri¹. În plus, chiar dacă EKA reprezenta fără îndoială toate organizațiile importante care îi concentrau în componența lor pe adversarii comunismului din Ungaria, având în vedere apariția către sfârșitul anului 1988 și începutul lui 1989 a tot mai multe partide și organizații, mulți cetățeni se simțeau încă neluați în seamă de către EKA și de aceea nici nu acordau prea multă încredere acestei inițiative. În fine, importanța fiecărei organizații care intra în componența EKA depindea de influența pe care organizația în chestiune o putea exercita asupra unei anumite categorii sociale, de numărul lunilor de când fusese constituită, de mijloacele financiare de care dispunea și, în cele din urmă, de talentul politic al conducătorilor. Ca urmare, în lucrările EKA, încă de la început a devenit evident faptul că, dacă MDF și SzDSz erau partide care puteau și voiau să dea tonul direcției pe care se vor angaja negocierile cu guvernul și cu MSZMP, în schimb rolul veșnic nemulțumiților social-democrați era practic inexistent. O oarecare contribuție își aduceau totuși MNP și LPChD, care se afiliaseră ceva mai târziu. În plus, chiar dacă teoretic erau adunați sub umbrela EKA, membrii opoziției nu avuseseră niciodată foarte multă încredere unii în alții, iar temerea că MDF ar putea încerca să încheie o înțelegere pe cont propriu cu reformatorii din MSZMP era destul de serioasă în cercul liberalilor de la SzDSz sau de la FIDESZ².

De altfel, nici partidul de la putere nu dădea semnale clare, pentru că se scufunda din ce în ce mai mult în haos. Negociatorul-șef Fetye conta pe faptul că, dacă pertractările se prelungesc, el va reuși până la urmă să dezintegreze EKA înainte de începerea lucrărilor Mesei Rotunde. Dar rezultatul la care a ajuns prin această politică destul de străvezie de tip „dezbină și stăpânește” a fost de fapt exact contrariul a ceea ce-și dorea, pentru că partidele din opoziție nu aveau câtuși de puțin intenția să le dea apă la moară comuniștilor ducând tratative în mod individual, așa cum își dorea Fetye.

De aceea, chiar dacă speranța că, mai devreme sau mai târziu, EKA va ajunge să se dezintegreze a mai mocnit o vreme în tabăra comuniștilor, până la urmă socotelile lor au dat greș³. Și, întrucât situația economică a țării se înrăutățea, iar frustrările cetățenilor erau tot mai mari în condițiile în care strategia tergiversării nu aducea rezultatele așteptate, în

1. Zoltan Ripp, „The Unity and Division...”, p. 12.

2. Rudolf L. Tökés, *Hungary's negotiated Revolution...*, pp. 341-342.

3. Zoltan Ripp, „The Unity and Division...”, pp. 13-14.

cele din urmă, adică în luna mai, s-a decis ca la lucrări să ia parte în primul rând reprezentanții partidului și ai guvernului, în al doilea rând aliații din cadrul EKA și în al treilea rând organizațiile care gravitau în jurul MSZMP, cum ar fi reprezentanții sindicatelor sau ai KISZ. În această structură, forma Mesei Rotunde aducea mai degrabă a „triumghi”. Convorbirile s-au desfășurat cu ușile închise, ceea ce a provocat o imensă dezamăgire în rândul partidelor mai mici, care se înmulțiseră ca ciupercile după ploaie, spre sfârșitul anului 1989 numărul lor trecând de 100. Au fost formulate chiar reproșuri la adresa acestui adevărat „complot” la care participau inclusiv partidele din EKA. Acest complot ar fi constat în dorința de a-i exclude pe cei care nu erau afiliați EKA.

Data începerii lucrărilor Mesei Rotunde, 13 iunie, nu a fost aleasă la întâmplare, ea influențând și tematica și rezultatele convorbirilor. În acel moment se știa deja că, în Polonia, PZPR cunoscuse o înfrângere totală în cadrul alegerilor contractuale. După noile ceremonii funerare ale fostului prim-ministru Nagy din 16 iunie 1989, dinamica politicii a evoluat tot mai mult în favoarea opoziției¹, în ciuda faptului că MSZMP se bucura în continuare de un sprijin consistent. Ca urmare, organizarea unor alegeri libere în Ungaria era inevitabilă, iar puciul intern din partidul MSZMP la care s-a ajuns pe 23 și 24 iunie a slăbit și mai mult aripa dură a partidului (fără a o elimina însă complet).

Așadar partidele din EKA erau interesate în primul rând să negocieze acele schimbări care să elimine cât mai rapid posibil orice piedici în desfășurarea unor alegeri corespunzătoare standardelor democratice. În această categorie erau incluse fără îndoială nu numai prevederile legii electorale în vigoare sau prevederile codului penal care reglementau sancțiunile pentru delikte politice, ci și accesul limitat la mass-media sau problemele legate de finanțarea partidelor politice. Comuniștii ar fi fost foarte bucuroși să satisfacă aceste cereri dacă opoziția ar fi fost la rândul ei dispusă să discute despre situația economică a țării și despre reconstrucția întregului stat maghiar în spirit democratic, dar cu condiția ca rolul principal să revină unei președinții puternice. De aceea, partea comunist-guvernamentală a cerut să fie aduse modificări Constituției în așa fel încât aceasta să permită reînființarea instituției Președintelui Republicii, să fie instituită de asemenea Curtea Constituțională și să fie adoptate alte reglementări referitoare la forma de guvernământ a statului, fără a uita de pachetul economic pe marginea căruia Pozsgay sau Németh ar fi discutat bucuros cu opoziția, înainte chiar de desfășurarea alegerilor².

Nu mai că EKA nu avea câtuși de puțin intenția de a se declara de acord cu un astfel de program. În mod cert, după alegeri, MSZMP trebuia să rămână la putere (oricum, încă din august, majoritatea sondajelor îi dădeau șanse de a obține cel mai mare număr de mandate)³ și în acest sens voia să-și pregătească „din timp” un cadru constituțional care să-i asigure controlul asupra procesului de transformare. La rândul lor, prevăzând că după alegeri își vor consolida poziția, partidele din opoziție nu aveau intenția să abordeze de pe-acum nici problema regimului politic, nici problemele economice, argumentând că actualul parlament nu avea nicio legitimare morală pentru a opera asemenea schimbări, iar într-o problemă atât de importantă ca forma de guvernământ nu se putea exprima decât un organ validat în urma unor alegeri corecte.

Făcând abstracție de problema calendarului alegerilor, între partidele participante la discuții existau diferențe serioase în privința modului în care vedeau viitorul regim din

1. *Ibidem*, pp. 17-18.

2. Mai pe larg în legătură cu propunerile inițiale pentru negocieri, vezi Rudolf L. Tökés, *Hungary's negotiated Revolution...*, pp. 332-337.

3. Pentru rata popularității partidelor politice în anii 1989-1990, vezi Nigel Swain, *Hungary, The rise and the fall of feasible socialism*, Londra, 1992, p. 29.

Ungaria. MSZMP era convins de necesitatea unui regim prezidențial puternic (bazându-se pe faptul că la alegerile prezidențiale va câștiga politicianul cel mai popular din țară: Imre Pozsgay); dat fiind că Pozsgay era candidat sigur de victorie, iar în parte din convingeri politice, opoziția era mai înclinată să sprijine o structură de democrație parlamentară după modelul experienței RFG.

În cele din urmă, după negocieri dramatice, pe 18 septembrie 1989 a fost încheiat un compromis care, după cum se va constata ulterior, nu era acceptabil pentru toți participanții la discuții. Pilonul fundamental al înțelegerii încheiate era acordul pentru șase reglementări de bază care urmau să deblocheze drumul spre alegerile libere: modificarea Constituției, legea partidelor politice, o nouă lege electorală, legea Curții Constituționale, modificarea Codului penal și a Codului de procedură penală.

Mărul discordiei l-au constituit prevederile finale de la punctul 2: părțile afirmau în acest pasaj că, în interesul promovării stabilității politice, considerau indicat ca alegerile prezidențiale să se organizeze chiar în cursul anului 1989, deși din punctul următor rezulta că problema modului în care vor fi realizate practic aceste alegeri rămânea deschisă. SzDSz și FIDESZ nu au acceptat ca această temă să fie abordată atunci¹. De aceea, în timpul ceremoniei de semnare a acordurilor convenite în cadrul Mesei Rotunde, partidele lui Kis și Orbán n-au fost prezente.

Dacă rezultatele lucrărilor Mesei Rotunde ar fi fost evaluate în august 1989, ar fi putut părea că MSZMP a reperat un succes enorm. Drumul spre alegerile libere era larg deschis, iar în august sondajele indicau că pentru comuniști intenționa să voteze fiecare al treilea cetățean cu drept de vot, în timp ce pentru cea mai puternică grupare din opoziție, MDF, se exprimau cel mult 20% dintre potențialii alegători. Și aceasta în condițiile în care Forumul își exprimase dorința de a coopera cu partidul de la guvernare. În același timp, pentru SzDSz ar fi votat circa 10% dintre alegători, cam de același sprijin bucurându-se și FIDESZ². Această așezare a forțelor prefigura evident structura viitoarei coaliții care putea fi constituită după alegerile parlamentare – fără a mai vorbi de alegerile prezidențiale care, potrivit dorinței lui Pozsgay, fuseseră programate tot în cursul lui 1989. Pe deasupra, opoziția era subminată de speculațiile referitoare la „trădarea lui Antall” (acesta ar fi pactizat cu Pozsgay fără știrea EKA în legătură cu împărțirea puterii între MSZMP și MDF, fără a mai ține cont de celelalte partide din opoziție). Acțiunile liderilor MDF treziseră suspiciuni legate în primul rând de încheierea unei alianțe cu comuniștii și ruperea înțelegerii cu EKA³. Dificultățile opoziției erau agravate și de faptul că partidele care o compuneau nu erau de aceeași părere în legătură cu evaluarea rezultatelor Mesei Rotunde, iar diferențele interne dintre politicienii diletanți, care erau veșnic în conflict unii cu alții și de cele mai multe ori practic necunoscuți opiniei publice, nu ofereau o imagine constructivă populației maghiare interesate să găsească o soluție alternativă situației actuale.

Până la urmă s-a dovedit că succesul lui Pozsgay nu era decât cel mult o victorie *à la* Pirus. De fapt, în cadrul Mesei Rotunde n-au fost luate practic niciun fel de decizii importante cu caracter economic, în ciuda presiunilor exercitate în acest sens de guvernul care își pierdea tot mai mult popularitatea deoarece, în interesul statului, era obligat să ia decizii foarte nepopulare. Ca urmare, relațiile dintre „candidatul MSZMP la funcția de președinte și șeful guvernului” s-au răcit semnificativ. Probabil că Németh și-a dat seama

1. Zoltan Ripp, „The Unity and Division...”, pp. 28-32.

2. Pentru rata popularității partidelor politice în anii 1989-1990, vezi Nigel Swain, *Hungary, The rise and the fall...*, p. 29.

3. Zoltán Ripp, „The Unity and Division...”, pp. 28-32.

că în situația în care nemulțumirea socială continua să crească (ceea ce era mai mult ca sigur), Pozsgay, versat în problemele partidului ca un vulpoi bătrân, va satisface mânia populară, sacrificând capul premierului.

Vechea generație a partidului era revoltată de adoptarea unui acord în care era vorba despre „transformarea” Gărzii Muncitorești (*Munkásőrség*)¹. Nu convenea deloc nici intenția de a lichida organizațiile de bază ale partidului din întreprinderi, intenție care nu era explicit formulată în textul acordului, dar era destul de ușor de ghicit². În special Nyers, care, pe linie ideologică, se deosebea semnificativ de Pozsgay, nu voia cu niciun chip să se arate în favoarea acestei măsuri. Dacă negociatorul-șef vedea transformarea partidului de guvernământ prin prisma cetățenesc-burgheză, fostul social-democrat Nyers stăruia pentru păstrarea caracterului muncitoresc, văzând temelia noului partid reorganizat tocmai în masa muncitorească din marea industrie. Astfel încât Pozsgay s-a trezit, în cele din urmă, izolat de ceilalți membri din partid. De această dată avea împotriva lui nu numai aripa conservatoare, care îi fusese mereu ostilă, ci și pe cei care până atunci îi fuseseră aliați.

Congresul MSZMP care a avut loc între 6 și 10 octombrie 1989 nu a putut soluționa aceste controverse. Teoretic, cei mai mulți dintre delegați sprijineau linia lui Pozsgay, care deja obținuse promisiunea lui Nyers că-i va susține candidatura la președinție. Dar nu era vorba decât de o popularitate relativă din partea lui și, în cele din urmă, Pozsgay n-a convins pe nimeni de justetea ideilor sale. Cu această ocazie s-a mai dovedit și că numărul de 700.000 de membri pe care, chipurile, putea conta MSZMP nu era decât un mit, o dorință naivă a părții demoralizate din activul de partid. Schimbarea numelui de până atunci al partidului din Partidul Muncitoresc Socialist Maghiar (MSZMP) în Partidul Socialist Maghiar (*Magyar Szocialista Párt* – MSZP) decurgea din necesitatea reînregistrării membrilor lui pentru a elimina fenomenul „sufletelor moarte”. Rezultatele acestei operațiuni au întrecut chiar și așteptările celor mai pesimiști analiști. Partidul-„mamut” din care odinioară făcea parte fiecare al șaselea cetățean adult al Ungariei ajunsese acum la numai 20.000 de persoane dornice să aibă noul carnet de partid³.

Pentru postcomuniști, această scădere numerică reprezenta o problemă gravă. Cum era de așteptat, la congres a fost ales președinte Nyers, care evolua tot mai mult în direcția aripii dure a partidului și numai datorită unui compromis la care a ajuns în ultimul moment cu Pozsgay a reușit să evite scindarea partidului. În același timp se dovedea că, deși Miklós Németh juca și el în continuare un rol important în MSZP, această manevră a șefului de partid nu lăsa loc pentru niciun fel de iluzii. Politica acestui guvern care lupta cu deficitul, cu inflația, care era dispus să treacă la privatizări – cu alte cuvinte, un guvern care promova o politică de multe ori diametral opusă ideilor socialiste – nu putea conta pe sprijinul MSZP. Mai mult chiar, cuvântarea rostită de Nyers la congres a fost percepută de mulți, dacă nu ca o negare a idealurilor democrației, în orice caz, cel puțin ca o continuare a politicii autoritare, atât de caracteristică epocii precedente. Acest ton al discursului a fost dictat poate de dorința de a evita scindarea partidului și de a-i determina pe Grós și Berecz să nu părăsească MSZP ca să înființeze o altă grupare. Dacă acesta a fost motivul, toată strădania lui Nyers a fost zadarnică, pentru că oricum cei doi politicieni s-au hotărât până

1. Corespondent parțial al ORMÓ din Polonia, care a rămas însă până în 1989 sub controlul autorităților de partid, și nu al celor guvernamentale; compromisă în 1956 prin acțiuni violente îndreptate împotriva dușmanilor presupuși sau reali ai lui Kádár și ai echipei lui.

2. Melina Kalmar, „From model change...”, pp. 62, 68.

3. Rudolf L. Tökés, *Hungary's negotiated Revolution...*, p. 360.

la urmă să părăsească rândurile partidului și să înființeze o nouă grupare ce urma să activeze sub vechea denumire de MSZMP (cei doi considerau că, în ciuda câtorva elemente conservatoare pe care le enunțase în cuvântarea sa noul șef al MSZP, acest partid era oricum prea îndepărtat de ideile comuniste).

Conflictul dintre guvern și partid a ajuns la dimensiuni dramatice. Nyers ataca dur guvernul, insistând în același timp să fie păstrate în continuare Gărzile Muncitorești, despre care se știa că sunt sprijinul de nădejde al aripii dure a partidului împotriva oricăror reforme, dar și că fuseseră implicate în diferite scandaluri, iar umbra crimelor comise de membrii lor în timpul înăbușirii revoltei din 1956 împovăra și mai mult sarcina aripii reformatoare a MSZMP. Ca răspuns, pe 23 octombrie, Németh a ordonat câtorva subunități militare să ocupe cazarma Gărzilor Muncitorești și să rechiziționeze rezervele de muniție găsite acolo. Organizația a fost desființată¹. Concomitent, fără a întâmpina în schimb niciun fel de probleme, parlamentul maghiar a adoptat legile privind lichidarea organizațiilor de bază ale partidului din întreprinderi și obligativitatea MSZP de a-și declara bunurile patrimoniale rămase de la MSZMP.

Toate aceste tensiuni erau, evident, generate de faptul că niciunul dintre politicienii comuniști nu reușise încă să preia controlul asupra întregului efectiv al partidului. Congresul nu rezolvase problema incertitudinii în ceea ce privește politica pe care urma s-o promoveze în viitor MSZP. Neînțelegerile cu guvernul (care își trăgea rădăcinile tocmai din acest partid) au dus la un haos și mai mare. Chiar și înainte, cetățenilor le era greu să înțeleagă ce anume dorea de fapt MSZP și cu ce nu era de acord. Rezultatele congresului, care nu a putut soluționa dilema alegerii între a fi „pro” și a fi „contra” reformelor, n-au făcut decât să sporească și mai mult starea de confuzie. Iritarea cetățenilor era cu atât mai mare, cu cât harababura din partid și incapacitatea lui Pozsgay de a rezolva conflictul în favoarea sa se suprapuneau cu înrăutățirea vertiginoasă a stării economice a țării. Încă din noiembrie, Miklós Németh declarase că datoria statului maghiar depășea 20 de miliarde de dolari americani². Pentru cea mai mare parte a populației, această informație a constituit un șoc imens, cu atât mai mult cu cât premierul dezvăluia și faptul că datoria crescuse cel mai mult tocmai în cursul anilor '80, pe care populația îi percepușe ca o perioadă în care fusese obligată „să strângă cureaua” – și din această cauză nu putea înțelege cum a fost posibil ca țara să ajungă într-o situație atât de grea. Frustrările maghiarilor erau agravate și de inflația galopantă. Ca urmare, pe malurile Dunării câștiga tot mai mult teren convingerea că partidul și guvernul nu erau în stare să rezolve problemele cu care se confrunta țara și că – lucru de neconceput pentru majoritatea cetățenilor până spre jumătatea anului 1989 – doar înlăturarea comuniștilor de la putere putea aduce o anumită ameliorare a situației.

Scăderea numerică a grupării postcomuniste până la circa 20.000 de membri destul de puțin motivați și care în parte constituiseră aparatul de conducere al acesteia a dat în schimb aripi partidelor din opoziție. Comparând situația numerică a „combatanților proprii”, conducerea MDF putea constata cu satisfacție că, în ciuda uriașului avantaj pe care teoretic li-l dădeau postcomuniștilor activele patrimoniale, dezbinarea partidului era atât de mare, încât conflictele din sânul opoziției (care, desigur, nu lipseau!) constituiau o problemă la urma urmei minoră. La începutul lunii noiembrie, la conducerea MSZP au început să sosească rezultatele alarmante ale sondajelor din care rezulta că, pentru prima dată în

1. *Ibidem*, p. 362.

2. Pentru aceste date, vezi Bogdan Góralczyk, *Węgry. Transformacja...* (Ungaria. Transformarea...), p. 77 (vezi și sursele de informație citate în lucrare).

istorie, MDF se bucura de mai multă simpatie din partea cetățenilor decât postcomuniștii care se cufundau tot mai mult în haos (era vorba de 27%, față de 25% dintre respondenți)¹. În același timp, în tabăra MDF se ajunsese la o regroupare semnificativă a forțelor. Pe 21 octombrie, Zoltan Biró, șeful partidului, care era în bune relații cu Pozsgay, și-a dat demisia, iar în locul lui a fost ales Antall. Acesta se remarcase deja pe plan politic și în scurt timp a ajuns să joace rolul principal în politica maghiară, cu toate că în august încă mai negocia pe ascuns cu Pozsgay, fără să-i treacă măcar prin minte că peste mai puțin de un an tocmai el va ajunge să formeze primul guvern necomunist din istoria Ungariei.

Momentul de răscruce l-a constituit sfârșitul lunii noiembrie. Adoptând legea de reformare a statului la începutul acestei luni (cu câteva zile înainte de congresul partidului), parlamentul maghiar a adoptat și legea referendumului. Cam în aceeași perioadă, sondajele de opinie începeau să indice o scădere a popularității MSzP, în timp ce MDF începea să câștige teren, procent cu procent. Din punctul de vedere al SzDSz și al FIDESZ, care îl suspectau pe Antall de intenția de a intra în coaliție cu postcomuniștii după alegerile parlamentare și după alegerea lui Pozsgay ca președinte, situația încă nu se ameliorea. Legea electorală negociată în cadrul Mesei Rotunde introducea un prag electoral de 4%. Chiar dacă la începutul lunii noiembrie ambele partide se bucurau de suficientă popularitate pentru a trece acest prag electoral (fiecare grupare putea conta pe circa 8% din voturi)², niciunul dintre ele nu avea șanse să preia puterea sau să ajungă în vreun fel la putere. Dacă s-ar fi constituit o coaliție MSzP-MDF, atât FIDESZ, cât și partidul lui Kis ar fi fost amenințate de spectrul marginalizării.

Dându-și seama de confuzia tot mai accentuată din MSzP și de pesimismul care câștiga tot mai mult teren în rândul populației, în conformitate cu anunțul făcut în timpul lucrărilor Mesei Rotunde, cele două partide au propus să se organizeze un referendum în cadrul căruia populația urma să răspundă la patru întrebări. Primele trei aveau scopul de a verifica dacă ideile exprimate anterior prin moțiuni depuse în parlament (de eliminare a organizațiilor de bază ale partidului comunist, de desființare a Gărzilor Muncitorești și de publicare a listei bunurilor rămase în urma MSZMP) erau sprijinite de populație. A patra se referea la problema ordinii în care urmau să aibă loc alegerile prezidențiale și cele parlamentare.

Kis și Orbán nu ascundeau faptul că sunt total împotriva alegerii președintelui (indiferent dacă aceasta urma să fie la termen sau anticipată) atât timp cât nu era ales parlamentul. Această propunere a câștigat destul de repede susținerea celor 100.000 de persoane prevăzute de Constituție. Rezultatul referendumului a fost o surpriză de proporții pentru observatori.

Linia politică adoptată de MSzP de a nu oferi propriilor alegători indicații referitoare la felul cum trebuiau să voteze a discreditat complet acest partid. Cetățenii știau că, teoretic, Nyers îl sprijină pe Pozsgay, dar în practică „el e pentru, dar mai ales împotriva”.

O dezamăgire dureroasă pentru candidatul postcomuniștilor a constituit-o probabil și atitudinea MDF. Tratat anterior ca un partener atractiv, acum, după congresul din octombrie, MSZ era privit de MDF și de șeful lui, Antall, ca un balast inutil al unei epoci trecute. Conducerea Forumului se orientase la timp: SzDSz și FIDESZ reușiseră să trezească sentimentul anticomunist în sufletele marii majorități a cetățenilor. MDF s-a hotărât să facă o eschivă, cerându-le cetățenilor să boicoteze referendumul, contând, nu fără temei, pe faptul că această atitudine oportunistă îi va aduce avantaje. Dacă ar fi câștigat Kis și

1. Rudolf L. Tökes, *Hungary's negotiated Revolution...*, p. 363.

2. Pentru nivelul de popularitate a partidelor politice în anii 1989-1990, vezi Nigel Swain, *Hungary, The rise and the fall...*, p. 29.

Orbán, Antall ar fi devenit automat cel mai important politician din țară. Și era sigur că, la eventualele alegeri parlamentare, postcomuniștii, speriați de eșecul liderului lor, vor prefera MDF măcar pentru a bloca ascensiunea radicalului FIDESZ și a ceva mai puțin agresivului SzDSz. Dacă, la întrebarea pusă la referendum, răspunsul ar fi fost favorabil lui Pozsgay, având în vedere haosul tot mai mare din MSzP, Antall oricum ar fi rămas un partener necesar pentru convorbiri cu aripa reformatoare a partidului.

Varianța radicală a învins. La referendumul din 26 noiembrie, 95% dintre cetățeni și-au exprimat opinia că legile adoptate de parlament sunt în acord cu voința populației. În cazul celei de-a patra întrebări, partizanii organizării alegerilor prezidențiale după cele parlamentare au reușit să-și promoveze proiectul cu un avantaj de numai 6.000 de voturi¹.

Rezultatele referendumului au constituit un adevărat „cutremur” pentru întreaga scenă politică maghiară. Ele puneau capăt carierei politice a lui Imre Pozsgay. Incapacitatea lui de a rezolva criza economică și nivelul tot mai ridicat al frustrării maghiarilor, care de obicei sunt destul de liniștiți și flegmatici, au determinat o creștere a popularității sloganurilor anticomuniste, ameliorând în același timp și situația SzDSz.

În același timp, pe 26 noiembrie s-a produs și răsturnarea fundamentală care a încredințat definitiv opoziției inițiativa politică, împingându-i pe postcomuniști în defensivă. Acest moment a fost de asemenea începutul unui nou război, de data aceasta deschis, între partidele din opoziție. El urma să devină o povară pentru întreaga viață politică maghiară, iar consecințele lui, într-o anumită măsură, se fac simțite până în ziua de astăzi.

În loc de concluzii

Evenimentele din 1989 au determinat într-o măsură hotărâtoare victoria opoziției la alegerile parlamentare din martie 1990. Înfrângerea lui Pozsgay la referendum a atras după sine un val de demisii din MSzP, iar demisia lui Németh (care, în ciuda nivelului redus de susținere socială pentru guvernul pe care l-a condus, se bucura totuși de popularitate ca om și politician) a venit în acest context ca un alt eșec al partidului. Neînțelegerile din interiorul partidului au continuat până la alegerile din martie, îndepărtându-i pe alegători. Drasticele majorări de prețuri la articolele de primă necesitate introduse de Németh și vestitul scandal „Dunagate”, când SzDSz a făcut public faptul că în decembrie 1989 poliția politică încă mai practica ascultarea și urmărirea activiștilor din opoziție, au inflamat și mai mult atmosfera din țară, provocând o mișcare generală de promovare a sloganurilor anticomuniste. Cu toate că șeful MAI, István Horváth, și alți câțiva funcționari proeminenți ai acestui minister au fost demiși², pentru maghiarii deja obosiți aceasta era o dovadă în plus că partidul comunist chiar nu învățase nimic din lecțiile trecutului. Iar partea cea mai rea era faptul că, spre deosebire de opoziție, postcomuniștii nu aveau niciun program care să-i convingă pe cetățeni că MSzP știa cum să scoată țara din criză.

În această situație, rezultatele primelor alegeri democratice din Ungaria n-au constituit pentru nimeni o surpriză deosebită. Pentru MDF au votat 24% dintre alegători. După „Dunagate” au crescut semnificativ și indicii de popularitate ai SzDSz, care a raportat un

1. Bogdan Góralczyk, *Węgierski pakiet (Pachetul maghiar)*, p. 123.

2. „Tizenöt éve robbant ki a Dunagate”, în *HVG*, 5 ianuarie 2005, <http://hvg.hu/itthon/20050105dunagate.aspx> (accesat pe 15.06.1990).

succes uriaș cu cele 21,3 procente obținute, performanță care în noiembrie părea absolut imposibilă. Rușinoasa înfrângere a MSzP, care n-a obținut decât 10,8% dintre voturi, era fără niciun dubiu consecința haosului în care se prăbușise partidul încă de la conferința din mai 1988. Rezultatul bun, de 11,8%, obținut de FgK (singurul partid care se definea drept continuatorul unei formațiuni politice dinainte de perioada comunistă) demonstra că în Ungaria era loc și pentru partide care susțineau interesele populației rurale. Cele 6,4 procente care i-au revenit KNDP dovedeau pe de altă parte că, în ciuda atâtor ani de educație în spiritul ateismului și laicizării, o grupare legată de tradițiile creștin-democrate ale anilor '40 se putea baza în continuare pe un anumit grup de alegători¹.

Campania electorală a fost deosebit de dură și, într-o oarecare măsură, a dat tonul la tot ce avea să se petreacă în continuare pe scena politică maghiară timp de mai mulți ani – pentru că tocmai în 1990 s-a profilat polarizarea atât de caracteristică pentru Ungaria în partide de dreapta și partide de stânga, despărțite de o graniță de netrecut; această împărțire în diferite configurații și grupări de partide s-a menținut până în ziua de azi. Pe măsură ce scăderea popularității MSzP devenea din ce în ce mai evidentă pentru observatori, partidele din vechea opoziție își îndreptau tot mai des tirul campaniei unele împotriva celorlalte. La dușmănia reciprocă, provocată de suspiciunile de joc dublu care durau încă din perioada lucrărilor Mesei Rotunde, campania electorală din 1990 a mai adăugat o „doză de otrăvă” în momentul când Csurka a ținut să le reproșeze liderilor SzDSz că, pe vremea guvernului Rakósi, părinții lor erau comuniști. Pentru cea mai mare parte a electoratului MDF era mai mult decât evident că de fapt era vorba de ascendența evreiască a multor activiști proeminenți, în frunte cu Kis. Ca răspuns, membrii SzDSz au început să califice retorica MDF drept „fascistă”. Iar efectele unor astfel de declarații nu s-au lăsat prea mult așteptate. În curând, pe afișele electorale ale candidaților SzDSz a început să apară inscripția „evreu”, iar pe cele ale candidaților MDF a apărut, desigur, svastica. Coloritul acestei campanii electorale deosebit de intense, care, la fel ca în Polonia la vremea respectivă, depășea evident granițele unei decențe elementare, era întregit de anticomunismul SzDSz; în ciuda tuturor atacurilor lui Czurka, acest partid considera în continuare că „dușmanul său numărul 1” rămâne MSzP, alături de radicalul program alcătuit de Viktor Orbán pentru FIDESZ².

Rezultatele au demonstrat că, deși erau foarte frustrați din cauza situației economice, ungurii nu erau dispuși să acorde sprijin ideilor radicale. Preluarea puterii de către MDF a fost în primul rând rezultatul repulsiei populației față de postcomuniști, dar în aceeași măsură și al temerilor față de radicalismul din FIDESZ, care cu greu a obținut 7% dintre voturile alegătorilor³. Duritatea campaniei electorale a afectat puternic relațiile din sânul opoziției. Despre constituirea unui cabinet de coaliție în componența căruia să intre principalele partide (SzDSz și MDF) nici nu putea fi vorba, dar ambele părți se străduiau să mai atenueze impresia deplorabilă pe care probabil o făcuse în rândul observatorilor de peste graniță prima campanie electorală democratică din Ungaria. În cele din urmă, Antall

1. Rezultatele alegerilor sunt reproduse după http://en.wikipedia.org/wiki/Hungarian_parliamentary_election_1990 (accesat pe 15.06.1990).
2. Ignác Romsics, *From Dictatorship...*, p. 273; Rudolf L. Tökés, *Hungary's negotiated Revolution...*, p. 389.
3. Tamás Fricz, „Demokratyzacja, system partyjny i wyborczy na Węgrzech” („Democratizarea, sistemul politic și cel electoral în Ungaria”), în Mária Schmidt, László Gy. Tóth (ed.), *Janusowe oblicze transformacji na Węgrzech (Dubla ipostază a tranziției în Ungaria)*, p. 121.

a reușit să formeze un guvern de coaliție, sprijinindu-se pe partidul propriu, MDF, pe FgK și pe KNDP. După ce a obținut numirea lui Árpád Göncz ca președinte, o funcție mai degrabă reprezentativă, SzDSz a rămas în opoziție, la fel ca și radicalul FIDESZ.

După mai bine de 20 de ani – tranziția nefinalizată

Începând procesul de trecere la alt sistem, clasa politică maghiară – în comparație cu celelalte țări din blocul răsăritean – se putea simți într-o anumită măsură în largul ei. Sigur că moștenirea lăsată de Kádár era destul de dureroasă: o îndatorare de 20 de miliarde, prăbușirea exportului din cauză că toate țările din fostul CAER intraseră într-o perioadă de prefaceri politice și sociale, iar fosta URSS se dezintegrase, apariția șomajului și a inflației. Toate acestea constituiau probleme reale care trebuiau rezolvate. Dar, în comparație cu evenimentele din România, care s-au încheiat prin eliminarea fizică a cuplului dictatorial, cu iureșul din Polonia, unde Varșovia vedea succedându-se guvern după guvern „ca într-un caleidoscop”, sau cu „războiul la vârf” și cu corupția din administrația Cehoslovaciei care se dezmembra, lăsând loc exceselor de autoritate ale lui Mečiar, Budapesta părea să fie o oază de pace și de stabilitate. Revoluția negociată, alegerile libere, stabilizarea fulgerătoare a peisajului politic care (spre deosebire de Polonia), din 1989 și până în ziua de astăzi, funcționează într-o formă aproape neschimbată, totul ar putea sugera că, în cursa pentru atingerea standardelor europene în care au fost obligate să se înscrie după 1989 toate țările din fostul bloc răsăritean, învingătoare va ieși tocmai Ungaria. Situația internațională părea de asemenea să favorizeze Ungaria mai mult decât celelalte țări care orbitaseră în jurul URSS. Având în vedere situația ei geografică, Moscova începuse cel puțin din 1989 să tatoneze Occidentul (și, desigur, Budapesta) în legătură cu posibilitatea „eliberării controlate” a Ungariei de sub dependența directă față de centrala sovietică, acordându-i statutul de țară neutră. Atât guvernul lui Németh, cât și cel al lui Antall erau înclinate să accepte un astfel de aranjament.

Cu toate acestea, în ciuda atuurilor mai sus menționate, „elevul-model” în procesul de tranziție a început să primească cu timpul note tot mai proaste din partea celor mai importante instituții financiare. În 2009, în situația în care finanțele publice se prăbușeau, la fel ca și cursul forintului care n-a putut fi salvat decât prin împrumuturi de la Banca Mondială și FMI, când se puneau din nou problema unei inflații galopante și în general a unor rezultate din ce în ce mai proaste la nivel macroeconomic, în această situație nimeni nu se îndoaia că intrarea Ungariei în „zona euro” trebuia amânată până într-un viitor nedefinit, atât timp cât perspectiva ieșirii din criză rămânea incertă. Cum s-a ajuns aici? Răspunsul la această întrebare nu este simplu, dar vom încerca să evidențiem câteva elemente esențiale.

Pe 6 iulie 1989, când a murit János Kádár, țara trăia încă sub impresia provocată de ceremoniile exhumării și reînhumării rămășițelor pământești ale lui Imre Nagy și ale tovarășilor săi. Iar dacă la aceste ceremonii luaseră parte peste 250.000 de persoane, și dictatorul maghiar a fost condus pe ultimul său drum de o mulțime asemănătoare. După cum arată János Tischler, câteva sute de mii de persoane au venit la înmormântare și circa 60.000 l-au condus până la cimitir¹. Mulțimile care însoțeau sicriul și pe care nimeni nu le obligase să ia parte la funeraliile lui Kádár probabil că au dat mult de gândit observatorilor.

1. János Tischler, „Kádár – zbrodnia i kompromis” („Kádár – crimă și compromis”), *Gazeta Wyborcza*, 28.05.2009, p. 18.

Pentru că în iulie 1989 era deja clar că János Kádár era direct responsabil de crima judiciară comisă împotriva lui Imre Nagy. Toată lumea sublinia de asemenea valoarea simbolică a acestui concurs de împrejurări: exact în ziua în care a murit dictatorul, Tribunalul Suprem îi reabilita pe Nagy și pe tovarășii săi, rupând în cele din urmă continuitatea judiciară a politicii minciunilor istorice care legitimase sistemul precedent! Cu toate acestea, în deplină cunoștință de cauză, ungurii au participat în masă la înmormântarea celui care avea mâinile pătate de sânge și care dusesse țara la catastrofa economică.

Retrospectiv, se pare că acest fapt a fost un semnal important. Când, în mai 1988, Biroul Politic l-a înlocuit pe János Kádár din funcție, populația părea sătulă de bătrânul șef de partid. Dar întrucât succesorii lui nu au fost capabili să găsească soluții pentru criza economică și socială tot mai accentuată (fenomene necunoscute mai înainte, cum ar fi, de exemplu, șomajul, începuseră să-și facă apariția încă din perioada 1988-1990), automat a crescut simpatia pentru vremurile de relativă bunăstare și stabilitate, când nu aveai nevoie să gândești de unul singur, nici să-ți asumi responsabilitatea de a lua decizii pe propriul risc.

De gândit dau și sondajele de atunci. Larga popularitate de care se bucura MSZMP și care s-a menținut mult timp, depășind sprijinul popular al tuturor partidelor din opoziție, a început să se fisureze abia în momentul în care s-a dovedit că succesorii lui Kádár nu numai că nu fac față crizei, dar nici măcar nu sunt în stare să propună un program concret de ieșire din impas¹. Aceasta este perspectiva din care trebuie așadar discutat în ce măsură victoria MDF din martie 1990 poate fi văzută ca o expresie a maturității opoziției, care i-a permis acesteia să preia puterea, și în ce măsură ea este doar consecința incapacității de a se ajunge la o înțelegere în interiorul MSZMP/MSZP cu privire la cine avea să conducă și care urma să fie profilul final al partidului.

Situația MSZP, comparată cu situația partidului omolog din Polonia, dădea de gândit. La o populație de circa 10.000.000 de maghiari, în acest partid, așa cum era el după transformare, s-au hotărât să se înscrie până la urmă cam 20.000 de persoane. Rezultatul alegerilor din martie 1990 a fost mult sub nivelul așteptărilor, după cum tot în pragul catastrofei se aflase și PZPR la alegerile locale din 1990, când comuniștii fuseseră practic eliminați din organele puterii la nivel local. Și cel mai important nu e numai faptul că niciunul dintre partidele dintre opoziție nu era în măsură să câștige un avantaj suficient față de celelalte pentru a-și impune influența pe scena politică în așa fel încât să poată opera reforme îndrăznețe – după modelul planului Balcerowicz, spre exemplu. Problema este că, în 1990, un astfel de proiect nu exista în Ungaria. De ce?

Ne putem gândi în ce măsură această situație a fost generată de trăsăturile naționale maghiare („Ungurii sunt un popor de călăreți, le place să șadă” – este explicația pe care se spune că ar fi primit-o papa Ioan Paul al II-lea din partea primatului Ungariei în timpul pelerinajului pe care l-a efectuat în această țară)² și în ce măsură de evenimentele istorice; în ce țară granița dintre colaborarea cu autoritățile comuniste și pasivitatea oportunistă s-a dovedit mai labilă decât în Polonia?; în ce măsură Kádár, profitând de limitele libertății pe care i-a acordat-o URSS, a reușit să fie un manager mai bun decât Gierek, Kania sau Jaruzelski? Reproșurile care se fac auzite uneori în literatura de specialitate, cum că „Antall e de vină pentru toate” din cauză că era absolut incompetent în probleme economice³, nu

1. Nigel Swain, *Hungary, The rise and the fall...*, p. 29.

2. József Pucilowski, „Krajobraz po katastrofie...” („Peisaj după catastrofă...”), *Tygodnik Powszechny*, 05.06.2005.

3. Vezi László Lengyel, „Antall relytély”, în *A kisnyúl pártján*, Budapesta, 1995, p. 44.

numai că acordă prea mare importanță rolului individului în istorie, dar nu iau în considerație nici faptul că, spre exemplu, contemporanul liderului MDF, șeful guvernului polonez, Tadeusz Mazowiecki, era la fel de incompetent – când vine vorba de probleme economice –, ceea ce nu l-a împiedicat să demareze procesul de revoluție economică. Relațiile dintre ministrul de Finanțe și premier nu erau cu nimic mai simple în Polonia decât relațiile care existau între Antall și diferiții săi miniștri de Finanțe¹. O explicație mai bună oferă Bogdan Góralczyk, care scrie că fenomenele „terapii de șoc” din Polonia și „gradualismului” din Ungaria se pot explica prin moștenirea mai bună pe care a lăsat-o Kádár în domeniul economiei, spre deosebire de echipa lui Jaruzelski. În lumina acestei interpretări, polonezii s-au hotărât să rupă orice continuitate cu vechiul sistem pentru că nu aveau nicio altă ieșire². Și, la urma urmei, în Ungaria nu se înregistra în 1989 – ca în Polonia – o rată a inflației care să treacă de câteva sute de procente la nivelul unui singur an, ceea ce automat impunea anumite priorități în politica dusă de guvernul polonez, fără să mai punem la socoteală spațiul de manevră de care dispunea Varșovia în relațiile cu instituțiile financiare internaționale, incomparabil mai redus decât cel al ungarilor în aceeași perioadă³. Această evaluare, deși în general e absolut justă, nu aduce totuși un răspuns mulțumitor la întrebarea referitoare la motivele pentru care nu s-a putut găsi și pe malurile Dunării o bază socială corespunzătoare pe care să se poată sprijini un reformator radical al economiei. Pentru că, după cum semnalează Romsics, frustrarea socială a tot crescut pe toată durata anului 1989. Nu încapă îndoială că la Varșovia situația fusese analizată în cele mai mici detalii atât în tabăra opoziției, cât și în aceea a partidului de guvernământ, iar Polonia, cu încercările ei de a renunța la statul-partid, constituia un punct de referință fundamental pentru elita maghiară⁴. Cert e însă faptul că furia socială provocată de situația economică nu s-a transformat în planuri concrete de reforme, ba chiar dimpotrivă. În lucrările multor economiști maghiari, planul Balcerowicz era considerat o manifestare a stării de „înapoiere a Poloniei”, iar pe malurile Dunării așa ceva era absolut inutil⁵. Cum poate fi explicată o asemenea atitudine?

Mai întâi, să atragem atenția asupra felului în care era perceput kádárismul. În Ungaria, încrederea în capacitatea conducerii partidului și statului de a rezolva criza a început să se erodeze abia în jurul anului 1986⁶. Înainte de acest moment, timp de 18 ani a domnit o relativă bunăstare care a oferit un sentiment de satisfacție atât de solid, încât populația nu simțea dorința de a emigra. Ca urmare, n-ar trebui să ne mire faptul că maghiarul obișnuit aștepta din partea guvernului Antall „remediarea sistemului”, și nu înlocuirea lui. Premierul își dădea seama, bineînțeles, că, spre deosebire de cetățenii celorlalte țări europene, maghiarii așteptau din partea statului măsuri sociale care sfidau orice record⁷, ceea ce înseamnă că pe malurile Dunării ar fi fost extraordinar de greu să se obțină sprijin social pentru „terapia de șoc”. În plus, momentul când partidul lui Antall s-a instalat la putere se suprapunea cu perioada în care guvernul Németh se confrunta cu dificultăți din

1. Bela Greskovits, „Brother in Arms or Rival in Politics? Top Politician and Top Policy Makers in the Hungarian Transformation”, în János Kornai, Stephan Haggard, Robert R. Kaufman, *Reforming State, Fiscal and Welfare Reform in Post-Socialist Countries*, Cambridge, 2001, pp. 111-115.
2. Bogdan Góralczyk, *Węgry. Transformacja... (Ungaria. Transformarea...)*, p. 235.
3. Spre deosebire însă de Györdy Matolcsy, „Zadłużenie Węgier” („Datoria Ungariei”), pp. 224-226.
4. Ignác Romsics, *From Dictatorship...*, pp. 132, 142.
5. Bogdan Góralczyk, *Węgry. Transformacja... (Ungaria. Transformarea...)*, p. 239.
6. Nigel Swain, *Hungary, The rise and the fall...*, pp. 13-15.
7. *Ibidem*, pp. 15-16.

ce în ce mai mari în efortul de a menține economia maghiară în echilibru. În ciuda acestor eforturi de a ține sub control deficitul bugetar, era foarte evident că împrumuturile depășeau posibilitățile financiare ale statului. Neînțelegerile cu FMI, care îl amenința pe Németh că-i va bloca următoarea tranșă de împrumut dacă guvernul de la Budapesta nu se hotărâ să opereze reduceri drastice la cheltuielile publice, împingeau cabinetul între ciocan și nicovală. Propunerea de reduceri pe care guvernul, sub presiunea FMI, s-a învoit în cele din urmă s-o prevadă în proiectul de buget a provocat în parlament o adevărată furtună. Luna decembrie 1989 a fost, din punctul de vedere al MSzP, un moment fatal pentru reducerea cheltuielilor publice, în condițiile în care în luna martie 1990 erau planificate alegerile, iar în sondaje postcomunistii scădeau dramatic încă din noiembrie. După cum se știe, pe Németh l-a salvat... Helmut Kohl, care în acel moment critic a venit în vizită la Budapesta și, prin istorica lui cuvântare ținută în fața deputaților, a contribuit într-o mare măsură la întoarcerea voturilor în favoarea guvernului¹.

Problema e că de multe ori ceea ce e necesar din punct de vedere economic este mai greu de acceptat de către populație. Drasticele majorări de prețuri pe care le-a impus societății ultimul guvern, provenit în totalitate din MSZMP și a cărui legitimare în exercitarea puterii, în decembrie 1989, era cel puțin îndoielnică, au provocat o reacție imediată din partea MDF, ai cărui lideri l-au criticat pe premier, reproșându-i indiferența față de dreptatea socială². Cu toate că în ultimele luni ale campaniei electorale centrul de greutate s-a deplasat preponderent în sfera problemelor strict politice, nici grevele taximetriștilor, nici creșterea șomajului sau protestele celor fără domiciliu (toate acestea având loc în perioada campaniei electorale) n-au putut trece neobservate. Ca urmare, după alegeri, onorându-și promisiunile preelectorale, cabinetul lui Antall a dezavuat, în mod firesc, politica predecesorului său, declarând că modelul pe care și-l propune pentru economia maghiară este „economia socială de piață”, iar miniștrii care propuneau schimbări și mai radicale în politica economică (Ferenc Rábar și Mihály Kupa) au fost demiși la fel de firesc de premier. Pentru un polonez, acest mod de a proceda al premierului pare cel puțin șocant, dar o analiză mai atentă arată că însăși logica sistemului democrației maghiare îl împingea în această direcție. În Ungaria n-a existat un „Seim contractual” în care două treimi dintre mandate să fie preluate de reprezentanții statului-partid, iar funcția de șef al statului (spre deosebire de Polonia, unde președinte a ajuns tot Jaruzelski) n-a fost ocupată de Pozsgay, ci de Árpád Göncz, care provenea din SzDSz. În același timp, primul guvern maghiar necomunist nu numai că a găsit la instalare o situație economică mai bună decât Leszek Balcerowicz în Polonia, dar nu se confrunta în acel moment cu niciun fel de obstrucții din partea vreunui partid care să-l oblige să se lepede total de moștenirea kádáristă din sfera economică. Nu-l obligau la un asemenea demers nici numărul deputaților de care dispunea în parlament, nici rezultatele negocierilor din cadrul Mesei Rotunde. În cazul Poloniei, Masa Rotundă acordase o mare atenție problemelor economice, pe când în Ungaria – și tocmai despre acest lucru e vorba – problemele strict economice, în afară de aceea a privatizării, au fost împinse pe un plan secundar³.

Mai rău era faptul că acest premier, venind din direcția curentului maghiar tradițional popular-naționalist, în sânul căruia temerile legate de viitorul poporului maghiar erau foarte vii (după cum se exprimase pe această temă, în cadrul conferinței de la Monor, István

1. Ignác Romsics, *From Dictatorship...*, pp. 262-263.

2. *Ibidem*.

3. Rudolf L. Tökés, *Hungary's negotiated Revolution...*, pp. 339-341.

Csurka, în 1990 un membru de rang înalt al MDF, deci coleg de partid cu Antall!), era obligat să-și pună problema efectelor sociale ale continuării reformelor începute de Németh. Dacă admitem că premierul, al cărui cod ideologic continua tradiția lui Illyés și a urmașilor săi, împărtășea temerile despre amenințarea care plutește asupra maghiarilor ca popor, atunci putem înțelege mai bine de ce Forumul, încă din campania electorală din 1990, a susținut procesul privatizării mult mai prudent decât partidul concurent, SzDSz, în schimb problema protejării familiei de către stat a devenit o adevărată emblemă a lui Antall în campania electorală. În momentul în care a intrat în perioada schimbării de regim, Ungaria se remarcă printr-o rată negativă dezastruoasă, în condițiile de atunci, a sporului natural al populației, care atingea plafonul de 20.000 pe an, în cifre absolute¹. Se știa că decizia din 1979 a guvernului de a permite o serie de elemente de economie de piață prin legalizarea „dublei economii” atrăsese după sine consecințe sociale dramatice. Cetățeanul maghiar „vlăguit de două locuri de muncă”, văzând că eforturile sale nu-i aduc rezultate palpabile, recurgea tot mai des la alcool sau la stupefiante, iar în cel mai rău caz – și acesta era punctul nevralgic al problemei – ajungea la sinucidere². Așa încât putem risca să afirmăm că alegerea direcției schimbărilor din 1989 a fost decisă într-o anumită măsură de ideea acțiunii pe cont propriu, compromisă de realitățile regimului kádárist. În 1989 s-a dovedit în modul cel mai brutal cu putință că, deși ungurii lucraseră din greu toată viața ca să-și construiască prin propriile forțe bunăstarea, fie ea și modestă, eforturile lor s-au risipit în vânt. În condițiile unei asemenea moșteniri ideologice, putem înțelege mai bine de ce ideea pieței libere n-a putut trezi niciun fel de entuziasm în Ungaria. Pentru cetățeni, aceasta se reducea probabil la o muncă și mai grea decât până atunci, dar în absența oricărei protecții din partea statului. Așa încât, dacă încercările de a introduce elemente de economie de piață întreprinse în perioada kádáristă au fost total nefericite, după părerea populației, atunci să nu ne mirăm că în 1989 ungurii deveniseră și mai atașați de ideea statului protector. Puțini au fost aceia care își dădeau seama că realitățile economice din perioada 1956-1989 nu avuseseră aproape nimic în comun cu economia de piață. După cum se pare, pentru cetățeanul obișnuit al RPU, această diferență nu era evidentă.

În această situație, premierul putea să se gândească la efectele lichidării largului evantai al formelor de protecție socială garantate de stat, pentru că o astfel de manevră putea duce la o scădere și mai accentuată a numărului de nașteri, cu consecințe greu de evaluat pentru țară. Era de asemenea evident că în 1989 procesul de îmbătrânire a populației ajunsese la stadiul în care categoria persoanelor în vârstă de 70 de ani atingea indicele 1,97, iar în 1990 – 1,84; numai în intervalul 1980-1990 populația țării scăzuse cu aproape 350.000 de persoane³, lucru față de care niciun om de stat nu putea rămâne indiferent – spre deosebire de Polonia, unde abia în 1988 fertilitatea femeilor a scăzut sub pragul de 2,1 care asigură schimbul firesc de generații.

Aceste date (de a căror elocvență se pare că tabăra liberală nu și-a dat seama pe deplin⁴) probabil că i-au îndepărtat într-o măsură suficientă pe naționaliștii maghiari de ideea

1. Evaluare proprie, pe baza datelor oferite de Központi Statisztikai Hivatal.

2. Bogdan Góralski, *Węgierski pakiet (Pachetul maghiar)*, p. 38.

3. Date citate potrivit GUS (GUS, Anuarul demografic 2008). Pentru Ungaria, vezi Központi Statisztikai Hivatal, http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/eng/xstadat/xstadat_annual/tab11_01iea.html (accesat pe 15.08.2009).

4. Anzelm Bárány, „Była sobie kiedys wolność prasy” („A fost odată, cândva, libertatea presei”), pp. 18-19.

economiei de piață ca metodă care să-i ajute în efortul de a repune economia pe picioare. Ceea ce ar explica și demersurile premierului, considerate de mulți ca fiind cvasiiraționale: el nu numai că nu avea de gând să lichideze larga paletă de subvenții sociale garantate de stat, dar a promis chiar că va spori numărul de domenii în care acestea vor fi acordate¹. Dacă această ipoteză ar fi adevărată, ar însemna că Antall n-a fost de acord cu schimbări bruște nu numai pentru că știa că societatea le respinge sau pentru că nu se pricepea la economie, ci mai degrabă din considerentul că schimbările sociale bruște (care ar fi o consecință a aplicării mecanismului concurenței în economie fără corecții suficient de susținute din partea statului) ar duce la scăderea și mai accentuată a numărului de nașteri, așadar la o și mai mare dezintegrare a legăturilor tradiționale din sânul societății. Iar în aceste legături, ca un adevărat conservator maghiar, el vedea garanția că ungurii vor supraviețui ca popor în următorii 100 de ani. Dar, indiferent de convingerile personale ale premierului, cert rămâne faptul că demografia s-a dovedit un factor mult mai nefavorabil pentru reformatorii Ungariei (indiferent care ar fi fost aceștia) decât pentru adepții schimbării din Polonia. Dacă vorbim de Polonia, beneficiarul natural (și imediat) al unui astfel de program l-au reprezentat generațiile de la sfârșitul anilor '50 și din prima jumătate a anilor '60, după care a urmat stagnarea demografică din cursul anilor '70 și apoi din perioada legii mațiale². În schimb, în cazul Ungariei, drama consta, printre altele, în aceea că, începând cu anii '60, s-a constatat o plafonare a numărului de nașteri la nivelul de circa 145.000, iar aceste generații erau mult mai puțin numeroase decât în anii '40-'50 (diferența fiind de circa 25%)³. Iar această situație îngusta semnificativ baza socială a unor viitoare transformări de sistem reușite. Ca urmare, dacă în Polonia garanția succesului anului 1989 o constituia într-o oarecare măsură generația numeroasă a celor care atunci aveau sub 30 de ani, în schimb, în Ungaria, un program de tipul celui promovat de Viktor Orbán adresat tinerilor nu avea cum să nu se termine cu eșec. În „ciocnirea” cu categoria mai numeroasă a celor în vârstă de 50 de ani, partizanii lui erau pur și simplu prea puțini pentru a asigura realizarea în 1989 a schimbărilor radicale propuse de FIDESZ în economie. De aceea, toate aceste considerații ar conduce la concluzia că, indiferent dacă premierul Antall s-ar fi priceput sau nu la economie, indiferent care erau concepțiile sale personale referitoare la rolul economiei, în Ungaria forțele sociale care ar fi fost interesate de o „terapie de șoc” după modelul polonez erau prea slabe în 1989 ca să-i poată transforma ideile în fapte. Factorul demografic și teama pentru soarta poporului maghiar ar fi îngustat probabil câmpul de manevră al oricărui politician care s-ar fi aflat atunci la conducere.

O astfel de viziune a problemei poporului ducea totuși automat la un conflict cu liberalii din SzDSz, dar ne permite să înțelegem de ce în 1990 opoziția maghiară n-a reușit să constituie un guvern de uniune națională capabil să impună reformele necesare în sfera economiei. Fără îndoială că pentru ambele tabere aflate în conflict campania electorală a fost foarte dureroasă. Calificative de genul „jidani” sau „fasciști” au otrăvit foarte eficient climatul, îngreunând orice tentativă de colaborare⁴. Și poate că politicienii maghiari ar fi reușit totuși să-și învingă antipatia reciprocă dacă n-ar fi fost diferențele atât de mari în

1. Bogdan Góralczyk, *Węgry. Transformacja... (Ungaria. Transformarea...)*, p. 80.

2. Vezi datele furnizate de GUS (*Główny Urząd Statystyczny* – Oficiul Central de Statistică), *Anuarul demografic 2008*.

3. Evaluări proprii, pe baza datelor preluate din Központi Statisztikai Hivatal, <http://portal.ksh.hu> (accesat pe 15.08.2009).

4. Ignác Romsics, *From Dictatorship...*, p. 286.

ce privește evaluarea situației în care se găsea Ungaria după 1989 și concepția vizavi de programele de reformă. Dacă pentru SzDSz elementul-cheie îl constituia democrația de tip occidental, în care libertatea individului este o valoare aproape absolută, o astfel de concepție ducea automat la conflict cu tabăra premierului Antall, care se temea că o asemenea raportare individualistă la persoana umană și la economie pe malurile Dunării nu poate genera decât rezultate deplorabile. În plus, atitudinea dreptei maghiare în chestiuni legate de predarea religiei în școli, minoritatea maghiară din afara granițelor țării sau chiar (pentru unii dintre activiști) atitudinea față de avort și față de rolul femeii în societate rămănea în contradicție cu standardele acceptate în majoritatea țărilor din Comunitatea Economică Europeană, așa cum se numea la vremea respectivă. De altfel, însuși premierul arătase în câteva rânduri că, în punerea în practică a concepției sale, respectarea strictă a legii poate constitui o anumită problemă. Vestitul „război pentru mass-media” și atitudinea guvernului pe durata așa-numitei „greve a taximetriștilor”, atitudine care nici în ziua de astăzi nu pare mai limpede, au demonstrat cu prisosință că, la fel ca în Polonia din perioada președinției lui Lech Wałęsa, standardele statului de drept erau uneori doar literă moartă, inclusiv la Budapesta. Acest lucru constituia o amenințare gravă la adresa integrării Ungariei în Occident, făcând din dreapta maghiară un partener imposibil de acceptat pentru tabăra liberală, care urmărea implementarea pe malurile Dunării a unui regim conceput după modelul țărilor din Europa Occidentală.

Pe de altă parte, atitudinea SzDSz din 1990 cu greu ar putea fi considerată ca favorabilă reformelor de piață. Chiar dacă nu am lua în considerare gradul de sinceritate al asigurărilor pe care le dădeau liderii acestui partid că, în cazul în care vor ajunge la putere, vor accelera semnificativ reformele în economie¹, anticomunismul radical al liderilor acestui partid nu ușura cu nimic problema. Și tocmai acest element din program urma să se dovedească principala forță care a reușit să obțină sprijinul social, asigurând partidului un meritoriu loc secund în alegerile din martie. Dar a combina sloganul asanării Ungariei de resturile statului-partid cu reformele economice părea, în ochii conducătorului MDF (ca, de altfel, și în ai unor mase largi de cetățeni maghiari), un experiment social periculos, care în condițiile Ungariei se putea încheia foarte prost. Cauza unui astfel de deznodământ fatal ar fi fost reacția rămășițelor statului comunist care, simțindu-se amenințate, ar fi fost capabile să facă orice „ca să dea un răspuns” și, profitând de nemulțumirea socială provocată de caracterul drastic al reformelor inițiate, ar fi putut organiza o lovitură de stat². Iar un asemenea scenariu, în condițiile Ungariei, putea avea urmări tragice.

1. În literatura de specialitate nu lipsesc aprecierile că, în esență, liderii SzDSz nu se deosebeau decât într-o foarte mică măsură de cei ai MDF în ceea ce privește programul economic. Ambele grupări acceptau un intervenționism larg din partea statului; în cel mai bun caz, SzDSz se pronunța pentru o privatizare mai rapidă și era hotărât împotriva reprivatizării (Rudolf L. Tóké, *Hungary's negotiated Revolution...*, pp. 377-379). Cam în același spirit scrie și Bogdan Góralczyk, *Węgierski pakiet (Pachetul maghiar)*, p. 228.

2. Nu constituie niciun secret faptul că încă din iulie 1989, la întâlnirea cu activiștii Gărzii Muncitorești, Karoly Grósz le explica acestora că, având în vedere radicalizarea stării de spirit a populației din Ungaria, soluția utilizării forței nu este total exclusă. Teoretic, GM au fost în cele din urmă dizolvate în noiembrie 1989, dar rămășițele statului comunist (armata, MAI, cadrele administrative etc.) continuau să fie foarte puternice. De aceea, dacă presupunem că în 1990 SzDSz sau FIDESZ ar fi ajuns la putere, în acest caz demararea unor schimbări radicale în economie, dublată de procesul de lichidare a rămășițelor comuniste, putea într-adevăr deschide drumul forțelor postcomuniste chiar și spre o contraofensivă armată. N-ar fi greu să ne imaginăm că, resimțind dureros povara reducerilor bugetare, populația maghiară ar fi putut răspunde într-o asemenea

Cei 33 de ani care trecuseră de la revoluția maghiară din 1956 nu putuseră șterge acest eveniment din memoria generației care a preluat puterea în 1989. În ciuda intervenției sovietice, revolta a reprezentat o perioadă de câteva săptămâni când ungurii au pus din nou mâna pe arme, împușcându-i atât pe cei din Armata Roșie, cât și pe conaționali (deși, bineînțeles, marea majoritate a poporului îi sprijinea pe răsculați). Atât Antall, cât și postcomuniștii, care intraseră într-un proces de transformare, știau că „socialismul de gulaș” constituia nu numai o pseudomotivație pentru regimul lui Kádár, ci, într-o anumită măsură, și garanția păcii sociale. Păstrând proporțiile și toate rezervele care se impun, situația Ungariei ar putea fi comparată cu cea a Spaniei din 1975, după moartea lui Franco: atunci populația avea nevoie de reforme, dar în același timp destui spanioli se temeau foarte tare că o politică mai dură ar putea duce la o nouă izbucnire a războiului civil. Ca urmare, atât spaniolii, cât și ungurii au refuzat, instinctiv, dar consecvent, acele forțe politice care cereau schimbări mai drastice, indiferent dacă acestea erau îndreptate spre răfuiala cu trecutul sau spre transformări de natură economică. În schimb, stabilitatea era necesară pentru punerea bazelor democrației și ale statului de drept în Ungaria, pentru evitarea etichetei de „stat balcanic” (ceea ce, în cazul unor tulburări mai serioase, s-ar fi și întâmplat; să ne amintim că, din 1991, în fosta Iugoslavie războiul civil făcea ravagii) și, într-o perspectivă mai îndepărtată, pentru integrarea în Uniunea Europeană.

În consecință, Ungaria n-a aplicat terapia de șoc. Taberei liberale i-a fost blocată posibilitatea de a iniția convorbiri cu MSZMP în 1987, ceea ce era o consecință naturală a declanșării sindromului post-Trianon pe care se baza MDF ca partid de dreapta; în această situație, liberalilor nu le mai rămânea decât discursul anticomunist, „terenul firesc de joc” în meciul cu autoritățile fiind ocupat de gruparea cu tendințe de valorificare a tradiției popular-naționaliste care timp îndelungat și în mod consecvent s-a străduit să ajungă la relații de colaborare cu comuniștii. Având în vedere forța de impact redusă a discursului centrat pe apărarea drepturilor cetățenești sau pe construirea unui stat de drept (situație creată fără îndoială de nivelul relativ scăzut al activității aparatului represiv al sistemului kádárist în comparație cu ceea ce exista în RPP în cursul anilor '80, fără să mai pomenim de alte țări din așa-numitul „lagăr socialist”), liberalii erau împinși automat pe direcția anticomunistă – care s-a dovedit de fapt o fundătură. Nici construirea democrației, nici economia de piață nu erau posibile în absența unor negocieri cu una sau alta dintre facțiunile fostei elite de partid.

Problema consta în faptul că prudența lui Antall și a succesorului său Peter Boros urma să se dovedească deosebit de costisitoare atât pe plan economic, cât și pe plan politic și social. Strategia gradualismului, a reformelor lente, care în principiu lăsau sectorul serviciilor publice neatins, n-a putut preveni nici creșterea drastică a inflației până la 35% în 1992, nici scăderea PIB-ului cu 20%, respectiv a producției industriale cu 40% (în perioada 1990-1994)¹. Se pare că un rol important a jucat aici și lipsa restructurării datoriei externe care, în loc să scadă, a crescut până la suma astronomică de 32 de miliarde de dolari americani². Mai rău era faptul că, contrar principiilor asumate de șeful guvernului (Antall a murit prematur în 1993), cheltuielile sociale au scăzut și ele³, iar mortalitatea în rândul

situație printr-o kádáro-nostalgie și mai viguroasă, sprijinindu-i pe postcomuniști (într-o atare situație, aceștia ar fi fost percepuți de societate ca „persecutați”), mai bine zis pe cei care proveneau mai degrabă din aripa conservatoare decât din cea reformatoare a MSzP.

1. Bogdan Góralczyk, *Węgry. Transformacja...* (Ungaria. Transformarea...), p. 86.

2. György Matolcsy, „Zadłużenie Węgier” („Datoria Ungariei”), p. 226.

3. Bogdan Góralczyk, *Węgry. Transformacja...* (Ungaria. Transformarea...), p. 86.

populației maghiare s-a accelerat și mai mult. Astfel era risipit și inestimabilul capital de încredere politică de care se bucurase primul guvern democrat instalat în urma unor alegeri libere după anii de dictatură comunistă. Pe bună dreptate va scrie, după câțiva ani, János Kornai că de fapt primii patru ani ai democrației maghiare n-au făcut altceva decât să compromită șansa istorică de reformare a statului¹. Condiții politice și sociale ca în Ungaria nu au mai existat practic niciodată. Și s-a întâmplat astfel pentru că experiența anilor 1990-1994 a descurajat în cele din urmă în tabăra fostei opoziții încercarea de a găsi un compromis. Conservatorismul moravurilor, utilizarea de către membrii MDF și de către miniștrii guvernului Antall a unor argumente antisemite pentru a-i discredita în ochii opiniei publice pe reprezentanții Democraților Liberi, faptul că „faceau cu ochiul” adeptilor înăsprii liniei politice față de București – toate acestea i-au obligat pe reprezentanții SzDSz să conchidă că, în fond, n-au ce vorbi cu reprezentanții drepte. Scindarea din sânul opoziției maghiare era atât de profundă, încât nici măcar simbolurile statului nu puteau uni cele două tabere – scindarea a fost scoasă în evidență, spre exemplu, de discuția referitoare la întrebarea dacă are vreun sens să fie reintrodusă coroana în stema Ungariei (MDF era evident pentru, iar SzDSz, în mod firesc – împotriva). Cel mai important pentru liberali era faptul că dreapta, așa cum era ea constituită, nu era în măsură să aplice reforme eficiente care să deblocheze accesarea Budapestei în Uniunea Europeană. Flirtul cu naționalismul putea face chiar ca Ungaria, din „elevul-model” lăudat în saloanele din lumea întreagă, să ajungă o țară exclusă din grupul cu șanse de a obține statutul de membru UE.

Blocajul din sânul opoziției nu putea să nu influențeze procesul de formare a noii scene politice maghiare și el explică de ce în 1994, după ce a renunțat definitiv la orice speranță că dreapta poate evolua în bine, SzDSz s-a hotărât să încheie o alianță cu postcomuniștii din MSzP. În joc intrau nu numai rezultatele alegerilor, care nu-i puteau oferi unei eventuale coaliții de centru-dreapta un număr suficient de locuri în parlament. De aceea se pare că liberalii i-au acordat sprijinul lor șefului MSzP, Gyula Horn, având în vedere tocmai proiectele strategice de integrare a țării.

Problema consta în faptul că, în comparație cu 1990, condițiile de aplicare a reformelor erau deja mult mai nefavorabile. În 1990, alegătorul obișnuit aștepta din partea noului guvern schimbări economice de natură să scoată țara din criză. În 1994, după patru ani de guvernare de centru-dreapta, același alegător era obligat să constate că situația lui materială se înrăutățise și mai mult, ceea ce îi făcea pe postcomuniști să afirme că „pe vremea lui Kádár era mai bine”. Nostalgici după vremea lui Kádár, postcomuniștii nu ardeau câtuși de puțin de nerăbdare să facă reforme, dându-și perfect de bine seama că electoratul i-a readus la putere tocmai din dorul după „vremurile bune de demult” și că nu așteaptă din partea lor niciun fel de reforme fundamentale². Concomitent, SzDSz se hotărâse să ajungă la guvernare pentru a opera schimbările necesare pentru intrarea Ungariei în UE. Aceste schimbări, care pentru premierul Horn nu erau deloc prioritare, au fost totuși introduse în cadrul așa-numitului „pachet Bokros”. Unele dintre ele, ca devaluarea forintului, înghețarea salariilor în întreprinderile de stat sau majorarea taxelor vamale la produsele de import, s-au dovedit suficient de dureroase pentru populație pentru ca autorul lor, ministrul de Finanțe Bokros, să fie demis din funcție după mai puțin de un an de la cooptarea sa în guvern. Planul Bokros n-a putut fi aplicat decât parțial, dar la scurt timp după demiterea

1. János Kornai, *Stabilizacja i wzrost w procesie transformacji. Przypadek gospodarki węgierskiej (Stabilizarea și creșterea în procesul de tranziție. Cazul economiei maghiare)*, Poznań, 1998, pp. 166 și urm.

2. Bela Greskovits, „Brother in Arms...”, p. 115.

ministrului o parte dintre experți îl considerau deja prea blând¹. Pentru observatori era destul de clar că, dacă în cazul unor aspecte ca privatizarea sau lupta cu inflația „pachetul Bokros” se dovedise crucial, nu același lucru se putea spune în legătură cu deficitul bugetar. În această direcție, în mod sigur, succesul nu este datorat în niciun caz Curții Constituționale care, prin vestita hotărâre nr. 43/1995 din 30 iunie 1995, a considerat că o parte din pachetul de măsuri care-și propuneau să reformeze alocațiile sociale erau contrare Constituției².

Pentru reformele maghiare, trecerea SzDSz (care până nu demult excela prin anticomunism) în tabăra de stânga a avut urmări fatale. Practic, s-a dovedit că, spre deosebire de ceea ce se întâmpla în RDG, partidul lui Kis și al succesorilor acestuia (Kis s-a retras destul de repede din viața politică, preferând să se întoarcă la catedră și la activitatea științifică) nu era în stare să joace rolul de partid-morișcă, adică să poată colabora în anumite circumstanțe cu dreapta, iar în altele cu stânga. Lucrările Mesei Rotunde determinaseră o sciziune profundă pe scena politică, scenariile cu coaliții fiind astfel oarecum dinainte stabilite. SzDSz era legat de MSzP, în schimb ceea ce rămăsese din MDF putea intra în coaliție în cel mai bun caz cu FIDESZ, care la rândul său, în afară de MDF și, eventual, de NDPR, nu avea cu cine să formeze o coaliție. În această configurație, faptul că Antall i-a lăsat pe liberali în afara colectivului din care se formase cabinetul de dreapta a devenit o determinantă durabilă a scenei politice maghiare pentru următorii 20 de ani.

În acest context, nu pare deloc întâmplător faptul că pachetul de măsuri reformatoare a fost introdus de guvernul condus de Horn care, *nota bene*, se afla în fruntea MSzP, moștenitorul fostului partid comunist. Fără îndoială, multe depindeau de faptul că politica de până acum nu mai putea continua fără a expune țara unei prăbușiri economice de lungă durată și retragerii tuturor investitorilor străini și autohtoni. Retrospectiv, se pare totuși că reforme mai profunde nu putea face decât o echipă de centru-stânga, cu rădăcini în tradiția kádăristă. Se pare că numai unei asemenea echipe opinia publică maghiară i-ar fi putut ierta eventual acest „sacrilegiu”, care oricum n-a putut-o salva de înfrângere la alegerile din 1998, când puterea a fost preluată FIDESZ și de șeful acestuia. Evoluția concepțiilor lui Viktor Orbán este, din această perspectivă, mai mult decât semnificativă. Până atunci adept al lui Hayek sau Friedman, după opt ani de demersuri zadarnice pentru a ajunge la putere, Orbán a ajuns la concluzia că doar preluând discursul economic al lui Antall putea reuși să formeze un nou guvern. O altă schimbare de program pe care a efectuat-o congresul FIDESZ în 1994 a fost eliminarea limitelor de vârstă pentru a intra în partid, limite care fuseseră introduse în anul 1988. În conformitate cu prevederile de atunci ale statutului Uniunii Tinerilor Democrați, doar persoanele în vârstă de până la 35 de ani puteau fi membri cu drepturi depline ai partidului. La momentul congresului, nu numai Orbán reușise să depășească această limită, ci și o mare parte a populației era mai în vârstă, iar numărul

1. János Kornai, *Adjustment without Recession. A case Study of the Hungarian Stabilisation*, Collegium Budapest Discussion Paper No. 33, Collegium Budapest, 1996.

2. Analiza hotărârii Curții Constituționale a Republicii Ungare nu lasă în schimb nicio umbră de îndoială că eșecul reformei putea fi evitat dacă guvernul lui Horn nu ar fi luat măsurile de reformare a sistemului alocațiilor de stat prea târziu, consecința fiind că încercarea de reformă a alocațiilor încălca principiul garantării dreptului și al protejării drepturilor câștigate și, prin urmare, s-a lovit de aprecierea negativă a Curții. După cum subliniază László Sólyom și Georg Brunner, Curtea Constituțională a RU nu se împotriva atât reformei ca atare, cât modului în care se încerca promovarea ei, pentru că unele dispoziții erau într-adevăr contrare Constituției. László Sólyom, Georg Brunner, *Constitutional judiciary in a new democracy: the Hungarian Constitutional Court*, Michigan, 2000, pp. 322-333.

de nașteri era cu fiecare an mai mic. Prin urmare, dacă se adresa numai cetățenilor tineri fără a lua în considerare necesitățile „generațiilor mai în vârstă”, tot mai îngrijorate și dezamăgite, această grupare era de la bun început condamnată la înfrângere. Din aceste circumstanțe, politicianul de profesie Orbán a tras exact concluziile potrivite. El a operat nu numai o metamorfoză corespunzătoare a propriei imagini mediatice, schimbându-și frizura cu una care trezea mai puține controverse, ci și una a numelui partidului FIDESZ, care a fost completat cu un nou element: MPP (*Magyar Polgári Part – Partid Cetățenesc Maghiar*), care avea menirea de a da credibilitate partidului în ochii reprezentanților populației mai în vârstă. În plus, Orbán a început să atace fără scrupule „pachetul Bokros”¹ (ca liberal, dar nu ca naționalist, cu toate că, evident, nu avea cum să nu-și dea seama că, dacă Ungaria nu accepta aceste măsuri, o aștepta catastrofa economică) și, la fel ca și celelalte partide, s-a angajat în llicitația electorală „cine promite mai mult”. Semnalele de alarmă din partea economiștilor (inclusiv a celor care, din punctul de vedere al concepțiilor, nu erau prea departe de partidele de dreapta), care susțineau că deficitul bugetar depășea orice norme admisibile, că nivelul datoriei interne creștea dramatic² și că situația Ungariei constituia o ciudățenie pentru toată Europa Centrală, în mod evident nu l-au impresionat câtuși de puțin pe șeful FIDESZ, iar explicația acestei evoluții a partidului e destul de simplă³.

Trecerea liberalilor spre stânga echivala practic pentru șeful FIDESZ cu necesitatea de a uni absolut toate grupările de dreapta. În caz contrar, după cum va demonstra experiența anilor 2002 și 2006, un avantaj minim de doar câteva procente putea face ca dreapta (în ciuda nemulțumirilor marii majorități a populației) să nu ajungă la putere. S-a ajuns astfel la o polarizare și mai accentuată a scenei politice. În condițiile Ungariei, acest lucru era sinonim cu reînflamarea resentimentelor față de consecințele Tratatului de la Trianon, cu tolerarea unor tendințe agresive ale unor membri ai spectrului politic de dreapta față de etnia romă și cu renunțarea la orice atitudine radicală în problemele economice și sociale. În caz contrar, Orbán n-ar fi fost acceptat de majoritatea electoratului MDF, tocmai cel pe care voia să-l câștige de partea sa. Revenirea la naționalismul interbelic, într-o țară care și așa avea faima proastă a guvernării Szálasi, submina automat autoritatea șefului FIDESZ în ochii țărilor învecinate și ai observatorilor de la Bruxelles, amenințând integritatea europeană a Ungariei.

Nu încapă îndoială că Orbán își dădea seama că flirtul cu extrema dreaptă îl poate costa pierderea totală a credibilității în ochii Occidentului și, în consecință, se străduia să mențină aceste relații între niște limite foarte strict determinate. Și așa aceste limite erau considerate prea largi atât de electoratul de centru, cât și de autoritățile de la Bruxelles sau de cele române ori slovace, așa încât el nu putea spera să fie acceptat în condițiile în care nu era nici măcar tolerat. Evoluând spre dreapta politică, Orbán provoca automat în tabăra de stânga un sentiment de pericol; în consecință, ambele tabere au început adevărate campanii populiste, fără să le pese că promisiunile lor electorale erau complet nerealiste.

1. Bogdan Góralczyk, *Węgry. Transformacja... (Ungaria. Transformarea...)*, pp. 95-96.
2. György Matolcsy, „Zadłużenie Węgier” („Datoria Ungariei”); Tamás Mellár, „Koncepcje polityki gospodarczej i pola politycznego oddziaływania” („Concepțiile politicii economice și câmpul de manevră politică”), în Mária Schmidt, László Gy. Tóth (ed.), *Janusowe oblicze transformacji na Węgrzech*, pp. 251-252.
3. Stephan Haggard, Robert R. Kaufman, Matthew S. Shugart, „Politics, Institutions and Macroeconomic Adjustment: Hungarian Fiscal Policy Making in Comparative Perspective”, în János Kornai, Stephan Haggard, Robert R. Kaufman, *Reforming State...*, pp. 77-79.

SzDSz a exclus orice alianță cu dreapta, lucru prin care nu numai că s-a autocondamnat la marginalizare (în guvernările postcomuniștilor, liber-democrații jucau de regulă rolul frunzei de smochin), dar în fapt și la obligația de a închide ochii la politica economică greșită a cabinetului stângist. Toate aceste considerații conduc la concluzia că mult laudată stabilizare a scenei politice din Ungaria este cea care poartă într-o anumită măsură vina pentru bilanțul economic mai puțin laudabil al ultimilor mai bine de 20 de ani de prefaceri politice și sociale și explică direcția pe care s-a angajat Orbán după ce a revenit la putere în 2010. Ciocnirile violente dintre dreapta și stânga, care au redus la minimum cooperarea în probleme de sistem, care au paralizat șansele oricărui acord între rivalii politici în legătură cu problemele economice deosebit de importante, cum ar fi reforma sistemului de sănătate, lipsa unui partid puternic de centru care să poată juca rolul de element de legătură între cele două tabere – aceștia sunt factorii care au transformat economia în prizonierul acestei licații populiste preelectorale în timpul căreia singura regulă era „promite orice”. Aceasta pentru că populația maghiară, din ce în ce mai îmbătrânită, nu avea să pregete să-și dea votul celui care oferea mai mult. Orice inițiativă a unei persoane de orice culoare politică de a impune reforme de sistem i-ar fi atras automat acesteia eticheta de partizan al lui Bokros, ceea ce în condițiile perioadei 1996-2010 era o condamnare la moarte politică.

Ca urmare, de la campania electorală din 1998, strategia promisiunilor s-a transmis tuturor partidelor politice parlamentare, cu consecințe ușor de prevăzut. Lecția dureroasă pe care au primit-o socialiștii, obligați de factori externi să flirteze cu acceptarea parțială a reformelor pieței, le-a rămas pentru mult timp întipărită în memorie. Revenind la putere în 2002, cabinetul postcomuniștilor, condus de Peter Medgyessy, și-a început guvernarea majorând cu 50% salariile bugetarilor și ridicând semnificativ plafonul cotei libere de impozitare¹. În 2004, el i-a transmis lui Ferenc Gyurcsány funcția de premier, lăsându-i moștenire o inflație de 7% și o datorie de peste 40 de miliarde de dolari americani. Preocupat în primul rând de propria carieră politică, Gyurcsány n-avea câtuși de puțin intenția să întreprindă vreo schimbare esențială cu numai doi ani înainte de viitoarele alegeri, așa că le-a amânat pentru viitorul mandat, pe care și l-a asigurat prin minciuni. Fără să divulge opiniei publice adevărata stare a economiei, el a anunțat în plus că va majora alocațiile și pensiile. Pentru toți era clar că, la un deficit bugetar care ajungea în momentul respectiv la aproape 8%, realizarea acestor promisiuni avea să fie cel puțin problematică. Având în vedere că strategia electorală a premierului a fost demascată într-un mod extrem de virulent în presă (cunoscutele „casete ale adevărului” în care Gyurcsány, fără a-și alege cuvintele, recunoștea că „am mințit dimineața, am mințit seara, am distrus economia”, „nu există nici măcar o inițiativă a guvernului de care să putem fi mândri”, iar despre Ungaria vorbea ca despre o „țară distrusă”)², guvernul și-a pierdut total orice legitimitate morală pentru a mai opera schimbări. Mai rău e că, începând din acest moment, sloganurile reformei urmau să fie identificate în ochii locuitorilor exclusiv cu escrocheriile

1. „Węgry: rząd podwyższa pensje i emerytury” („Ungaria: guvernul majorează salariile și pensiile”), *Gazeta Wyborcza*, 31.05.2002.
2. Jacek Pawlicki, „Premier Węgier: Kłamałiśmy przez ostatnie półtora roku” („Premierul Ungariei: Am mințit în ultimul an și jumătate”), *Gazeta Wyborcza*, 19.09.2006; <http://wyborcza.pl/1,86761,3627209.html>; *idem*, „Ferenc Gyurcsány przeprosza za styl i język” („Ferenc Gyurcsány își cere scuze pentru stil și pentru limbaj”), *Gazeta Wyborcza*, 28.09.2006, disponibil la <http://wyborcza.pl/1,86761,3647813.html>; Krzysztof Kęciek, „Węgry-kryzys bez końca” („Ungaria-criza fără sfârșit”), *Przegląd*, 44/2006, disponibil la <http://www.przegląd-tygodnik.pl/index.php?site=artykul&id=11493> (accesat pe 10.06.2009).

politice. Evenimentele din toamna anului 2006, când Ungaria a fost zguduită de un val de proteste sociale (ocazie cu care s-a ajuns la incendierea clădirii televiziunii publice), au întărit convingerea clasei politice că abandonarea statului protecției sociale este o sarcină bună pentru „geniștii politici”, pentru că este legată de riscul eliminării din parlament. Iar Gyurcsány, evident, nu era grăbit să întreprindă astfel de acțiuni, de vreme ce ținea cu orice preț să-și păstreze funcția de premier. Tehnic vorbind, nici nu era foarte greu. Dispunând de o majoritate confortabilă în parlament, Gyurcsány era în același timp sigur că va fi sprijinit în continuare de liberalii din coaliție care, speriați de proporțiile și de caracterul violent al protestelor organizate de FIDESZ, ca și de faptul că, în timpul încăierărilor cu poliția, apăreau tot mai frecvent grupări de extremă dreaptă din partidul Jobbik, se solidarizau cu premierul. Dar rămânerea în funcție ca șef al guvernului compromis și al MSzP a făcut ca Ungaria să se împrumute în continuare consistent. Deja la sfârșitul anului 2006 deficitul bugetar atingea valoarea astronomică de 9,2%, în ciuda faptului că, în cei doi ani consecutivi cât fusese la cârma statului, Gyurcsány fusese totuși obligat să facă câteva jumătăți de reformă. În cursul anilor 2007-2008, guvernul a majorat pe rând impozitele (inclusiv TVA) și a limitat o serie de sporuri salariale și subsidii. Dar în fond problema consta în faptul că, așa cum atrăgeau atenția unii analiști încă din 2007, guvernul lui Gyurcsány se străduia nu atât să reducă din cheltuieli, cât să crească veniturile la buget¹, ceea ce în condițiile economice ale Ungariei din 2007 era absolut nerealist. Și nici n-a împiedicat creșterea în continuare a datoriei care, în octombrie 2008, urma să ajungă la 67% din PIB²!

Prețul plătit pentru faptul că premierul ținea morțiș să-și păstreze funcția urma să fie mare, iar ungruii s-au putut convinge de acest lucru încă din octombrie 2008, când, spre surprinderea tuturor, cursul forintului s-a prăbușit brusc (numai în primele trei săptămâni ale lunii octombrie, moneda maghiară și-a pierdut 15% din valoare)³. Încă din 2007 economia intrase în recesiune, iar acum guvernul maghiar era pe punctul de a intra în incapacitate de plată (nimeni nu voia să cumpere în acel moment obligațiile maghiare). Panicați, investitorii au început să se retragă, părăsind Budapesta⁴, iar cetățenii maghiari, îndatorați „până peste cap” în valută, vedeau cum, de pe o zi pe alta, ratele pe care le aveau de plătit creșteau vertiginos. Așa se face că Ungaria, dintr-o țară care la începutul deceniului era dată ca model de tranziție reușită, a căzut la nivelul țărilor care, după modelul latino-american, trebuiau să stea la coadă la ușa FMI sau a Băncii Mondiale pentru a primi noi împrumuturi. Fără îndoială că această realitate crea un sentiment deosebit de umilitor elitei maghiare care pe toată durata ultimilor mai bine de 20 de ani le-a tot repetat ca o mantră cetățenilor că Ungaria este un lider în regiune și toate celelalte țări din fosta tabără socialistă (inclusiv Polonia) se descurcă mai greu sau sunt mai „înapoiate”. În plus, prăbușirea forintului a provocat scăderi tranzitorii și pe piețele valutare ale altor țări din Europa Centrală. Acest lucru a făcut ca și într-o țară ca Polonia, care era în mod tradițional favorabilă Ungariei, cupa amărăciunii să se reverse. Nu este aici locul să facem o analiză a motivelor care i-au făcut pe unii să scrie: a fost oare vorba doar de teama investitorilor străini neatenți care, din criza de pe Dunăre, au tras concluzii false cum că economia

1. Leszek Baj, „Węgrzy reformują swoją gospodarkę” („Ungurii își reformează economia”), *Gazeta Wyborcza*, 31.07.2007, disponibil la <http://wyborcza.pl/1,76842,4355231.html> (accesat pe 11.06.2009).
2. Leszek Baj, „Ostre cięcie w Budapeszcie” („Tăieri dure la Budapesta”), *Gazeta Wyborcza*, 22.10.2008 (accesat pe 11.06.2009).
3. *Ibidem*.
4. „Węgrzy w samym środku sztormu” („Ungaria în centrul furtunii”), *Gazeta Wyborcza*, 19.10.2008, disponibil la http://wyborcza.pl/1,76842,5827983,Węgrzy_w_samym_srodku_sztormu.html (accesat pe 11.06.2009).

Poloniei este de asemenea pe marginea prăpastiei? Sau era poate dorința de a se „răzbuna” pe unguri din cauza frustrării care de ani de zile se tot acumula, la început din cauză că șogorii acceptaseră portretul polonezului veșnic răsculat, așa cum li l-a prezentat propaganda kádáristă, iar apoi din cauza încercării de a crea o imagine pozitivă a Ungariei utilizând drept contrapunct imaginea unei Polonii „corupte”, „haotice”? Sigur e faptul că polonezii n-au avut niciodată o impresie atât de proastă despre unguri ca la sfârșitul anului 2008 și începutul anului 2009. Nu puteau trece neobservate observațiile sarcastice ale lui Krzysztof Varga care, în coloanele *Gazetei Wyborcza*, făcea de două parale „puma economică panonică”, acum „moartă de inaniție”¹.

Prin urmare, din 2006, scena politică maghiară a fost blocată într-un fel de clinci din care nu s-a putut elibera înainte de alegerile din 2010. Pentru democrația maghiară, acest lucru presupunea un pericol și mai grav. Se pare că popularitatea tot mai mare, care nu putea fi prevăzută printr-o analiză sistematică, a grupărilor de extremă dreaptă era generată de atitudinea tot mai alergică a unei părți tot mai importante a spectrului social numai la auzul unor cuvinte ca „reformă”, iar această atitudine este departe de a se fi calmat. Populația aude de la politicieni despre necesitatea schimbării de prea mult timp (ea a fost obligată să strângă cureaua pentru prima dată la începutul anului 2007), dar toate aceste reforme n-au avut deocamdată efecte reale. Mai mult chiar, societatea simte că situația economică devine pe an ce trece din ce în ce mai rea. Și nu e nevoie de eforturi prea mari ca ea să fie convinsă că, dacă acest blocaj persistă, stagnarea prelungită poate deveni o amenințare pentru întreg sistemul democratic maghiar.

Un imobilism ciudat a mai fost remarcat și în alte domenii ale vieții sociale. Deja în urmă cu 10 ani, Anzelm Bárány sublinia că una dintre caracteristicile fundamentale pe care le-a scos în evidență tranziția din Polonia este reconstrucția pieței media, în cadrul căreia poziția de lider pe piața presei scrise și-a cucerit-o pentru ani buni societatea Agora SA, înființată în cadrul grupului reprezentanților fostei opoziții, cu principala ei coloană de susținere, *Gazeta Wyborcza*. În Ungaria n-a fost observat niciun astfel de fenomen. Se poate vorbi chiar despre preluarea pieței media de către tabăra partidelor de stânga și de către liberali, cu accent mai mare pe stângiști; nu este aici locul pentru considerații mai detaliate asupra unor aspecte cum ar fi măsura în care vina pentru această situație o poartă preponderența zdrobitoare a celor care din punct de vedere ideologic proveneau din fostul partid-stat și măsura în care ea aparținea pur și simplu lipsei de viziune în legătură cu ceea ce ar trebui să fie mass-media (cu tendințele conservatoare moștenite) într-o lume care se globalizează văzând cu ochii și în condițiile realităților maghiare contemporane. Adevărul este că, ani în șir, partidele de dreapta n-au reușit să aibă acces la principalele organe ale mass-media, cu toate consecințele care decurg de aici pentru democrație. N-a fost, de asemenea, posibilă nici verificarea serioasă a persoanelor angajate în acest domeniu. Climatul ideologic al tranziției maghiare, în cadrul căruia s-a mizat mai ales pe continuitate, pe schimbarea treptată, dar în niciun caz pe revoluție, nu putea să nu influențeze și situația din cadrul mass-mediei².

1. Krzysztof Varga, „Węgry wchodzą w okres wielkiej smuty” („Ungaria intră în epoca marii tristeți”), *Gazeta Wyborcza*, 23.10.2008, disponibil la <http://wiadomosci.gazeta.pl/Wiadomosci/1,80708,5842937> (accesat pe 11.06.2009). Cf., de exemplu, Tomasz Prusek, „Węgierski syndrom” („Sindromul maghiar”), *Gazeta Wyborcza*, 18.10.2008, disponibil la <http://wyborcza.pl/1,76842,5825158> (din 11.06.2009); Leszek Baj, „Forint traci – Polak płaci” („Forintul pierde – polonezul plătește”), *Gazeta Wyborcza*, 16.10.2008, disponibil la <http://wyborcza.pl/1,76842,5820668> (accesat pe 11.06.2009).
2. Anzelm Bárány, „Była sobie kiedyś wolność prasy” („A fost odată, cândva, libertatea presei”), pp. 14, 35, 40-43, 70-71.

Cele 250.000 de persoane care s-au adunat pe 16 iunie 1989 la ceremoniile funerare reiterate ale lui Imre Nagy n-au putut contribui nici măcar la accelerarea unor procese cum ar fi lustrăția sau lichidarea rămășițelor comunismului. În Ungaria, acestea nu au fost practic lichidate, iar legea lustrăției adoptată în 1994 a intrat în vigoare într-o formă care suferise multe intervenții (inițial, ea nu includea nici ziariștii, nici clerul), dar încă de la început a fost suspendată de guvernul Horn, nefiind de fapt aplicată decât foarte selectiv¹. Dar acest lucru n-a ferit arhivele de „lustrăția sălbatică” sau de „scurgeri”, respectiv de apariția pe internet a diferitor cazuri – cutare ierarh sau cutare politician important se regăsește pe o listă mai mult sau mai puțin credibilă a „foștilor agenți”². Problema e că acest gen de informații de senzație nu erau considerate interesante decât de o categorie foarte îngustă de cetățeni, marea majoritate a maghiarilor (poate ca urmare a specificității regimului kádárist, care era mai degrabă indiferent la ideea de dușmani și utiliza mijloacele represive mai rar decât regiunile din celelalte țări comuniste) nu au alergat să-și răfioiască dosarul și nici nu au cerut lichidarea comunismului³. Înființat în 1990, Institutul de Istorie a Revoluției Maghiare din 1956 este exclusiv o unitate de cercetare, cu totul diferit de IPN din Polonia, pentru că-i lipsește partea de urmărire penală. În Ungaria, nimeni n-a deschis mari procese împotriva angajaților fostei Securități sau a vechiului aparat de partid. După Kádár, au murit destul de repede cei mai mulți dintre membrii Biroului Politic, care constituiseră cercul celor mai apropiați colaboratori ai săi. Și chiar dacă multe cadre responsabile de încălcarea unor drepturi elementare ale omului în perioada 1956-1963 erau încă în viață, cu mici excepții, nimeni nu le-a tras la răspundere. Ceva mai bine le-a reușit maghiarilor recompensarea victimelor nazismului și stalinismului; au fost acordate, de asemenea, indemnizații celor cărora, în anii stalinismului, le-a fost confiscată averea⁴. Publicarea în mass-media a informației că, în 1956, Gyula Horn fusese membru al Gărzii Muncitorești (așa-numita *pufajkasok*) – după catastrofa MSZP de la alegerile din 1990, el a preluat de la Nyers conducerea partidului, iar în perioada 1994-1998 a îndeplinit și funcția de premier – n-a avut nicio influență asupra indicelui de popularitate a MSZP și nu l-a obligat pe șeful partidului și al guvernului să-și dea demisia. Exact la fel s-a întâmplat și în cazul lui Péter Medgyessy, care colaborase cu serviciile de contrainformații în cursul anilor '80. La fel ca în alte țări, nici în Ungaria opoziția n-a reușit să împiedice preluarea averii statului de către asociațiile înființate de foștii fruntași ai regimului. Acest proces începuse de altfel încă înainte de moartea lui János Kádár și s-a prelungit inclusiv după ce puterea a fost preluată de către partidele de centru-dreapta. Dacă însă în Ungaria acest proces n-a căpătat proporții comparabile cu celelalte țări din regiune, acest lucru s-a întâmplat probabil din cauză că ungurii au reușit să atragă mult mai repede capital străin, care, fiind direcționat pe investiții de tip *greenfields*, a intrat pe piața națională și a blocat posibilitatea de a prelungi existența societăților nomenclaturiste; acestea, neputând face

1. Mai pe larg pe această temă, vezi Andrzej Hanko, „Koniec Węgierskiego IPN?” („Sfârșitul IPN în Ungaria”), *Biuletyn IPN*, 02/2004, pp. 76-78.
2. Ca exemplu, vezi pagina de internet <http://www.ekumenizm.pl/article.php?story=20050304141611451>.
3. Janos M. Rainer, *Opening the Archives of the Communist Secret Police – the Experience in Hungary*, disponibil la http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/tanulmanyoc/rendszervaltas/rmj_oslo_eng_long.
4. Tamas Sepsey, „Krótka historia procesu odszkodowań” („Scurt istoric al procesului de despăgubire”), în Mária Schmidt, László Gy. Toth (ed.), *Janusowe oblicze transformacji na Węgrzech (Dubla ipostază a tranziției în Ungaria)*, pp. 346-380.

față concurenței, au fost nevoite să se desființeze. Dar fenomenul a existat, fără îndoială, iar figura lui Ferenc Gyurcsány este un bun exemplu în acest context¹.

Lipsa de idei poate fi constatată și în alte domenii ale vieții sociale. Pe tot parcursul anilor '90 s-a pus problema dificultăților întâmpinate în integrarea populației de etnie rromă, fenomen care în ultimii ani devenise o temă politică privilegiată a șoviniștilor agresivi. Chiar dacă încă de la începutul deceniului anterior se atrăgea atenția că această problemă devine din ce în ce mai gravă², nimeni nu putuse crea un cadru care să le permită rromilor o integrare armonioasă în societatea maghiară. În condițiile adâncirii crizei economice, era de la sine înțeles că vor prolifera neînțelegerile dintre majoritatea maghiară și minoritatea rromă. Ceea ce face ca acum să se ajungă nu de puține ori la evenimente cu consecințe tragice – de curând, presa a relatat despre crime comise împotriva ȝiganilor de către naționaliști extremiști.

Mult lăudata stabilitate a peisajului politic n-a dus însă și la o creștere a numărului de nașteri, lucru care în viitor ar putea avea influențe negative asupra dezvoltării economiei. Cu toate că, în comparație cu celelalte țări din regiune, Ungaria se prezintă decent, nu se poate să nu observi că în cursul ultimilor 30 de ani populația republicii a scăzut cu 700.000 de persoane. Din octombrie 2010, numărul de locuitori ai Ungariei a scăzut sub pragul psihologic de 10 milioane³, ceea ce nu poate să nu influențeze cuantumul viitoarelor pensii și, în general, stabilitatea sistemului de asigurări sociale. La ora actuală, în Ungaria sunt deja 3 milioane de pensionari și persoane care beneficiază de ajutor social, iar creșterea treptată a vârstei de pensionare până la 58 de ani pentru femei și 62 de ani pentru bărbați probabil că nu va rezolva problema suprasolicitării bugetului și a lipsei de mână de lucru pe piață (doar 14% dintre cetățenii cu vârste cuprinse între 60 și 64 de ani sunt angajați și lucrează activ, ceilalți profitând de diferite alocații financiare din partea statului).

În această situație, nu e de mirare că în ultimii mai bine de 20 de ani practic toate categoriile populației maghiare au simțit nostalgia epocii kádáriste și deja la sfârșitul anilor '90 sociologii atrăgeau atenția că nemulțumirea față de „marea politică” crește amenințător⁴. Evident că dorul după perioada dinainte de 1989 lua forme diferite în cadrul diferitelor categorii sociale și, la fel ca în celelalte țări din regiune, depindea strict de nivelul de educație și de localitatea de domiciliu. Cu toate acestea, evaluarea echipelor care au exercitat puterea după 1989 a fost sistematic defavorabilă. Din sondajele efectuate de Institutul Gallup în 2000 (deci într-o perioadă nu dintre cele mai proaste în ceea ce privește conjunctura politică și de relativă îmbunătățire a situației economice), 59% dintre respondenți considerau anii 1956-1989 o perioadă pozitivă din istoria Ungariei, în timp ce perioada de după 1989 era considerată pozitivă de numai 22% dintre respondenți. Trebuie să subliniem că, chiar și printre candidații cu studii superioare, numărul kádáro-entuziaștilor se ridică la 31%⁵. La întrebarea sociologilor în legătură cu bilanțul câștigurilor și al pierderilor pe care deceniul 1990 le-a adus cetățenilor, majoritatea zdrobitoare a respondenților

1. Bertalan Diczházi, „Przekształcenia własnościowe na Węgrzech” („Tranziția proprietății în Ungaria”), în Mária Schmidt, László Gy. Toth (ed.), *Janusowe oblicze transformacji na Węgrzech (Dubla ipostază a tranziției în Ungaria)*, p. 102.

2. Vezi Bogdan Góralczyk, *Węgry. Transformacja... (Ungaria. Transformarea...)*, pp. 217-219.

3. Calcule proprii pe baza datelor preluate de pe <http://portal.ksh.hu> (accesat pe 2.08.2009 și 10.12.2010).

4. Tamás Fricz, „Demokratyzacja, system partyjny i wyborczy na Węgrzech” („Democratizarea, sistemul partinic și electoral din Ungaria”), pp. 122-123.

5. Conform informațiilor disponibile pe <http://www.gallup.hu/Gallup/orszagkep/020329c.htm> (accesat pe 21.05.2009).

(64%) au afirmat că au avut de pierdut din cauza schimbărilor și numai 6% că au avut de câștigat¹. Confruntările politice dure, nepriceperea lui Gyurcsány și scandalul legat de „casetele adevărului” date publicității în 2006 au făcut ca evaluarea evenimentelor de după 1989 să fie și mai defavorabilă.

Potrivit raportului întocmit în 2007 la cererea Băncii Europene pentru Reconstrucție și Dezvoltare, 70% dintre respondenți evaluau situația economică dinainte de 1989 ca fiind mai bună în comparație cu cea din 2007 și doar 12% afirmau contrariul. Mai mult de jumătate dintre unguri erau convinși că pe copiii născuți în 2007 îi așteaptă o soartă mai rea decât pe cei din generațiile precedente, iar 25% erau în favoarea planificării centralizate, considerată cea mai bună metodă de rezolvare a problemelor economice².

Din cauza deteriorării stării generale de spirit, n-a fost cruțată nici măcar Uniunea Europeană, evaluată pozitiv de numai 32% dintre maghiari; 21% o apreciau negativ, iar 43% nu-și puteau exprima un punct de vedere pe această temă. Față de euroentuziasmul polonez, diferența este evidentă. În Ungaria, la fel ca și în RDG, se pot găsi magazine sau cafenele în care „tronează” amintiri din regimul trecut: busturi ale lui Lenin sau chiar ale lui Stalin³.

Din 2009, Ungaria se luptă cu o puternică criză economică, rezultat, neîndoielnic, al unei tranziții parțiale și nefinalizate. În cursul ultimilor câțiva ani, țara a cunoscut nu numai tulburări de stradă și împrăștierea cu forța a demonstrațiilor prin intervenția forțelor de poliție (în anul 2006, de exemplu), incendierea clădirii televiziunii, dar s-a constatat și o înrăutățire din ce în ce mai accentuată a relațiilor cu minoritățile naționale, iar în 2007 s-a ajuns la o profanare de-a dreptul barbară a mormântului lui Kádár, act care nu ține cont nici măcar de minimul respect datorat demnității unei persoane decedate. Se poate argumenta, evident, că majoritatea exceselor de acest fel sunt săvârșite de extremiști care nu se bucură de prea mult sprijin social, și un asemenea argument este, fără îndoială, adevărat. Dar acumularea unor astfel de fenomene ne obligă să ne punem întrebări în legătură cu calitatea democrației maghiare la mai bine de 20 de ani după ce a început procesul de tranziție, fapt valabil nu numai pentru observatorii străini, ci, lucru deosebit de important, și pentru elita politică maghiară. Tocmai în evenimentele din anii 2006-2010 trebuie să vedem cauzele directe ale „devierii în direcția contrară” care se observă în momentul de față, când Ungaria a început o reorientare treptată, dar vizibilă totuși pentru oricine, prin abandonarea standardelor democratice și consolidarea evidentă a rolului autorității executive și a puterii aparatului administrativ în ceea ce privește controlul asupra individului.

Orbán din nou la putere

Observațiile de mai sus ne vor permite cu siguranță să înțelegem mai bine fondul social al schimbărilor inițiate de Victor Orbán la nivel de sistem și pe care dreapta maghiară le-a promovat în regim de urgență după câștigarea alegerilor parlamentare din primăvara lui 2010. Când ne referim însă la greșelile lui Gyurcsány, nu putem omite anii în care s-au manifestat aspectele negative ale politicii duse de FIDESZ, aflat atunci în opoziție. Din 2002, când a pierdut alegerile parlamentare, Orbán și-a radicalizat tot mai mult discursul,

1. Anzelm Bárány, „Była sobie kiedyś wolność prasy” („A fost odată, cândva, libertatea presei”), p. 7.
2. *Life in transition: a Survey of people's experiences and attitudes*, disponibil la <http://www.ebrd.com/pubs/econo/lits.pdf> (accesat pe 21.05.2009).
3. Krzysztof Varga, *Gulasz z Turula (Gulaș de Turul)*, pp. 10, 15-16.

evoluând împreună cu partidul său – după cum apreciază criticii – în direcția unui populism naționalist care nega absolut tot ce făcea guvernul, indiferent dacă era vorba de ceva necesar pentru țară sau nu era decât expresia capriciilor acestuia.

În spatele acțiunilor lui Orbán se afla fără îndoială un calcul electoral rece. Ieșirea la iveală a casetelor cu declarațiile din afara parlamentului ale premierului, care în plus a recunoscut deschis că i-a înșelat pe cetățeni, era o ocazie prea atrăgătoare pentru orice politician ca să n-o exploateze potrivit scopurilor imediate ale politicii partidului propriu¹. Poate că, văzând prăbușirea în sondaje a popularității MSZP, ca și a prim-ministrului țării, liderul opoziției a tras concluzia că ar fi suficient să scoți lumea în stradă pentru ca guvernul să cadă și să se organizeze alegeri anticipate. Dacă într-adevăr acesta a fost calculul lui Orbán, atunci el s-a înșelat fundamental. Ca tactică, scoaterea populației în stradă nu poate fi decât o acțiune singulară, irepetabilă, care se soldează fie cu un succes, fie cu un fiasco. Numai că, în Ungaria, ea s-a terminat în coadă de pește. Guvernul n-a căzut, iar prețul plătit de țară pentru ca premierul să-și păstreze fotoliul a fost uriaș. Orbán nu voia să sprijine în Parlament, înainte de alegeri, niște reforme care presupuneau tăieri ale cheltuielilor (sub presiunea FIDESZ, în martie 2008, guvernul a pierdut la referendum în legătură cu introducerea coplății pentru consultațiile medicale și a taxelor de studii), iar câmpul de manevră care-i rămânea lui Gyurcsány în această situație nu-i mai permitea decât jumătăți de măsură. Așa că, dacă ar fi să formulăm un act de acuzare împotriva politicienilor maghiari de stânga, care fără nicio îndoială trebuie să fie condamnați pentru înșelarea populației prin promisiuni iluzorii și încercarea de a o convinge (ca pe vremea lui Kádár) că totul e în regulă, acesta ar viza incapacitatea de a introduce reformele guvernului Gyurcsány, pentru care își împart în mod egal responsabilitatea cu opoziția, care a dovedit că nu e deschisă spre niciun fel de compromis.

Este posibil ca înclinația lui Orbán spre radicalism să fie generată de creșterea bruscă în sondaje, observată încă din 2006, a grupării Jobbik, situată și mai la dreapta spectrului politic: acest partid, înființat în 2003 și care s-a bucurat inițial de o influență absolut marginală, din 2006 a început brusc să câștige popularitate. Liderii săi, în frunte cu Gábor Vona, nu-și alegeau cuvintele și atacau dur atât guvernul, cât și minoritatea romă; în declarațiile unora dintre reprezentanții săi apăreau inclusiv accente antisemite, iar simpatiile partidului față de Garda Maghiară (Magyar Gárda), dizolvată de tribunal în 2009 pentru legături cu organizațiile paramilitare interbelice, au provocat încă de la început neliniște în sânul conducerii FIDESZ, ca de altfel și printre observatorii internaționali. În situația acutizării bruște a crizei economice, Orbán se putea teme – cel puțin teoretic – că un

1. Marginal, merită să amintim aici că, în campania mediatică desfășurată după ieșirea la iveală a „casetelor adevărului”, FIDESZ a lansat în mod consecvent ideea că în fond țara este condusă în continuare tot de comuniști. În lumina acestei interpretări, ar fi existat, chipurile, o legătură strânsă între revolta din 1956, sângeros înăbușită de URSS, și minciuna despre adevărata stare a economiei pe care și-a permis să o susțină în campania electorală din 2006 Gyurcsány, care provenea din vechea nomenclatură comunistă, minciună ce i-a permis câștigarea alegerilor parlamentare. Această legătură ar consta în faptul că Gyurcsány a fost în fond un comunist „determinat genetic” și, la fel ca și predecesorii săi în 1956, a utilizat metode nedemne pentru a se menține la putere. Tabăra social-liberală n-a rămas de altfel datoare, răspunzând cam în același fel ca în 1990; cu alte cuvinte, propaganda guvernamentală îi eticheta în bloc (exact așa cum procedau, de altfel, și adversarii lor de dreapta) pe toți adepții lui Orbán ca fasciști, fără a-și da osteneala să facă vreo distincție cât de mică între aripa moderată și cea radicală a dreptei maghiare.

ton prea moderat l-ar fi făcut să piardă șansa de a forma cabinetul după alegerile parlamentare, într-o atare situație fiind obligat fie să încheie o alianță cu Jobbik, fie să intre la guvernare împreună cu postcomuniștii, pentru că nu dispunea de un număr suficient de deputați în Parlament. Cert este faptul că Jobbik, dintr-un partid absolut marginal, a crescut la rangul de a treia forță politică din țară, iar astăzi se bucură deja de susținerea a nu mai puțin de 15% din populație.

Și totuși, nu ne putem abține să facem următorul comentariu: tocmai blocajul politic și nepriceperea de a stopa criza au fost cauzele principale ale victoriei zdrobitoare a lui Orbán la alegerile parlamentare din 2010. Acestea au marcat un moment de cezură deosebit de important în istoria contemporană a Ungariei, în primul rând datorită domeniilor în care guvernul actual s-a hotărât să opereze schimbări. Majoritatea zdrobitoare pe care FIDESZ a câștigat-o în parlament (peste două treimi din numărul deputaților) în urma alegerilor legislative din aprilie 2010 a fost neîndoielnic rezultatul blocajului economic care paraliza practic Ungaria încă din 2006, fără întrerupere. Dar, în același timp, cu doar câteva luni înainte de alegeri, cabinetul de tehnocrați condus de Gordon Bajnai, care avea totuși legături cu socialiștii (și care a preluat funcția de prim-ministru după demisia lui Gyurcsány, survenită în cele din urmă în aprilie 2009), a introdus un pachet întreg de legi vizând limitarea drastică a cheltuielilor publice. Această măsură a fost luată în Ungaria în urma presiunilor exercitate de Fondul Monetar Internațional, care, în decembrie 2008, la capătul unor negocieri dramatice, a acceptat să împrumute Republicii Ungare 25 de miliarde de dolari americani, cerând în schimb economii drastice la bugetul statului. În ceea ce-l privește pe Orbán, care atacase dur această înțelegere în perioada când se afla în opoziție, după ce a ajuns la putere în aprilie 2010 nu mai avea altă variantă decât să onoreze acest angajament: în caz contrar, situația economică de-a dreptul catastrofală a Ungariei s-ar fi degradat și mai mult.

Această situație economică, alături de repetate incidente cu victime de etnie rromă în care erau implicați extremiști cu simpatii fasciste, ne permite să înțelegem ceva mai bine de ce FIDESZ a operat o serie întreagă de schimbări, dispunând de majoritatea constituțională în parlament, într-un timp record: numai un an. Nu încapе nicio îndoială că reforma cea mai importantă a fost adoptarea în aprilie 2011 a noii Constituții, care înlocuia textul legii fundamentale din 1949, în vigoare până la acea dată, dar care fusese modificată substanțial în 1990. Printre schimbările cele mai importante pe care le aducea aceasta trebuie să menționăm în primul rând modificarea denumirii statului din „Republica Ungară” în „Ungaria”. Pe lângă aceasta, în Constituție se sublinia în mod explicit rolul religiei creștine – în primul rând prin *invocatio Dei*, materializată sub forma primei propoziții a imnului maghiar *Isten, áldd meg a magyart!* („Doamne, binecuvântează-i pe maghiari!”) – ca element constitutiv al identității naționale (lucru care nu era cătuși de puțin pe placul socialiștilor și liberalilor din opoziție); de asemenea, a fost introdus un articol referitor la continuitatea constituțională cu fostul regat al Coroanei Sfântului Ștefan, provocând de data acesta mult mai multe controverse peste graniță; foarte multe luări de poziție a determinat de asemenea, atât în țară, cât și peste graniță, limitarea semnificativă a competențelor Curții Constituționale¹, dublată de o consolidare evidentă a rolului președintelui. Printre altele, șeful statului avea de-acum posibilitatea de a dizolva parlamentul în cazul

1. Trebuie să amintim că, în conformitate cu prevederile Constituției aprobate în 2013, Curtea Constituțională nu se va putea pronunța în legătură cu constituționalitatea așa-numitelor „legi ale bugetului”. Ca urmare, controlul judiciar nu se poate extinde asupra veniturilor și plăților efectuate către trezoreria statului de persoane fizice sau juridice – în legătură cu acest segment

neadoptării bugetului în termenul prevăzut de Constituție. În noua lege fundamentală a apărut de asemenea o prevedere potrivit căreia totalul datoriei publice nu poate depăși plafonul maxim de 50% din PIB.

În ceea ce privește moravurile, încercând să traseze direcția politicii demografice a statului, noua Constituție aduce o dispoziție referitoare la protejarea vieții embrionului, dar din explicațiile părții maghiare rezultă că (spre deosebire de textul Constituției irlan-deze) această prevedere nu conține interdicția avortului. După cum se vede, încercarea de a preveni scăderea în continuare a populației din Ungaria (dublată și de anumite conside-rente istorice) a avut o influență determinantă asupra orientării politicii migrației și a formulării noilor dispoziții legate de cetățenie. În temeiul acestor dispoziții, fiecare persoană care vorbește limba maghiară și are ascendenți care înainte de 1920 au fost cetățeni ai Ungariei poate primi automat cetățenie maghiară și, chiar în condițiile în care nu are domiciliul stabil pe teritoriul Ungariei, are drept de vot la alegerile prezidențiale. Aceste modificări nu s-au bucurat de o primire cordială în țările vecine, deși se pare că gradul de respingere a lor a fost destul de diferit (de departe cele mai mari temeri au fost formulate de Bratislava; la București, această inițiativă pare a fi suscitât mai puțin interes, în ciuda faptului că numărul cel mai mare de cereri de naturalizare în baza acestui act normativ au venit tocmai din Transilvania¹). Independent de schimbările operate în prevederile consti-tuționale, guvernul Orbán se străduiește să evite escaladarea în continuare a conflictelor care au în substrat aversiunea față de romi în zonele unde chiar și în prezent mai au loc incidente – difuzate copios de mass-media – precum altercații sau incendieri soldate uneori cu decesul unora dintre victime. În momentul în care trimitem la tipar această carte au loc dezbateri în legătură cu înăsprirea pedepselor prevăzute de codul penal (pe de o parte, se propune scăderea vârstei la care tinerii făptași sunt considerați responsabili, iar pe de altă parte, pedeapsa pentru instigare la dușmănie ar urma să fie mai severă decât în momentul de față).

Se pare că, tot în acest context, trebuie să discutăm și despre dispoziția adoptată în decembrie și care modifică legea audiovizualului, provocând controverse foarte aprinse atât în țară, cât și în străinătate. Ea se remarcă printr-o evidentă tendință spre centralizare, ceea ce face ca legea să poată fi utilizată ca instrument de luptă atât împotriva extremism-ului (care, în Ungaria, capătă fără îndoială dimensiuni îngrijorătoare), cât și a oponenților politici, lucru de care se tem cel mai mult opoziția și funcționarii de la Bruxelles².

al finanțelor publice urmând să decidă *de facto* în totalitate guvernul și parlamentul dominat de FIDESZ.

1. Informație preluată de pe http://en.wikipedia.org/wiki/Hungarian_nationality_law (accesat pe 22.06.2011); Mária M. Kovács și Szabolcs Pogony, „Hungary: New Constitution Entrenches Ius Sanguinis and Keeps Open the Issue of Non-Resident Voting Right”, disponibil pe <http://eudo-citizenship.eu/citizenship-news/469-hungary-new-constitution-entrenches-ius-sanguinis-and-keeps-open-the-issue-of-non-resident-voting-rights> (accesat pe 22.06.2011).
2. Aici ar fi bine să amintim că, potrivit proiectului de lege aprobat în decembrie 2010, care teo-retic ar fi armonizat legislația privind liniștea și ordinea publică din Ungaria cu standardele legislației europene, a fost înființat așa-numitul Consiliu al Audiovizualului, ales practic în întregime dintre persoanele recomandate de majoritatea parlamentară. Acest Consiliu ar urma să aibă competențe foarte largi, care i-ar permite să intervină în activitatea posturilor de radio și televiziune sau în aceea a presei scrise (e adevărat că, după negocieri dramatice cu UE, competențele Consiliului au fost restrânse la posturile de emisie și la editorii maghiari). Pe de altă parte, această reglementare prevede posibilitatea aplicării unor amenzi foarte mari în cazuri care pot fi interpretate practic destul de elastic, creând astfel ocazia de a face presiuni administrative

Până acum nu pare că Viktor Orbán ar fi preocupat în mod special de criticile care curg încontinuu dinspre Occident. În ciuda indignării verbale, Uniunea Europeană nu are intenția să exercite presiuni prea mari asupra guvernului maghiar. La drept vorbind, în urma acestui gen de presiuni din partea funcționarilor de la Bruxelles, Budapesta și-a mai împlânzit cât de cât legea audiovizualului, în schimb prevederile fundamentale ale acesteia au rămas neschimbate. Pe de altă parte, cu toate că în cursul ultimelor luni FIDESZ a mai pierdut din sprijinul social, cele mai recente sondaje arată fără nicio îndoială că el rămâne partidul pe care l-ar vota majoritatea ungarilor cu drept de vot¹. Dar, în același timp, nu trebuie să ne așteptăm ca în viitorul previzibil schimbările operate de această echipă să fie abrogate pentru că perspectiva revenirii la putere a taberei socialiste rămâne destul de îndepărtată².

Chiar dacă reformele economice implementate sub presiunea Occidentului și a realităților concrete generate de criza globală au dus fără doar și poate la scăderea popularității formațiunii FIDESZ aflate la guvernare, nu trebuie să uităm că, la sfârșitul anului 2012, partidul lui Orbán era în continuare cea mai populară grupare politică. Influența formațiunii Jobbik (Alianța Tinerilor de Dreapta) oscila, ca întotdeauna, în jurul valorii de 10%. Revenirea în politică a lui Gordon Bajnai, care în noiembrie 2012 și-a înființat propria grupare sub denumirea de Együtt, mai mult ca sigur nu a ușurat situația coaliției de stânga, care se străduia să obțină voturile electoratului de centru. Așa încât, teoretic, nu poate fi exclusă varianta ca după alegeri (și în caz că le-ar câștiga) aceste două grupări să formeze împreună o nouă coaliție. Cu atât mai mult cu cât, după ani și ani de promisiuni neonorate, aproape 50% din electorat, chiar dacă nu-și declară în mod explicit aversiunea față de absolut toate partidele existente pe scena politică a Ungariei, n-ar fi în măsură să dea un răspuns clar și hotărât la o eventuală întrebare referitoare la preferințele politice³. Ceea ce ar însemna că alegerile care urmează în 2014 pot aduce surprize indiferent de prognozele pe care le vor vehicula diferitele sondaje de opinie.

asupra instituțiilor media incomode din punct de vedere politic (cf. Ciana-Marie Pegus, „Hungary: a draconian media law”, 18 aprilie 2011, disponibil pe <http://www.opendemocracy.net/ciana-marie-pegus/hungary-draconian-media-law> [accesat pe 11.06.2011]; Lucie Szymanowska, *Ustawa medialna osłabiła węgierską prezydentę* [Legea maghiară a audiovizualului a slăbit președinția maghiară], *BEST OSW* (Ośrodek Studiów Wschodnich – Centrul de Studii Orientale) nr. 1(161), 12.01.2011, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/best/2011-01-12/ustawa-medialna-oslabila-wegierska-prezydentę>).

1. MTL, „Hungary's main opposition makes further gains, Szonda Ipsos poll show June 17th, 2011”, <http://www.politics.hu/20110617/hungarys-main-opposition-makes-further-gains-szonda-ipsos-poll-shows/>.
2. Nu trebuie să uităm că în istorie au existat și situații când un regim politic a fost criticat de socialiști ca fiind autoritar și nedemocratic, dar după ce stânga a preluat puterea nu numai că mecanismele lui n-au fost desființate, ci au fost păstrate cu grijă, succesorii evitând cu strășnicie să facă orice schimbări de sistem. Cazul carierei lui François Mitterrand este cel mai bun exemplu al unui astfel de fenomen. În consecință, chiar dacă presupunem că MSZP va reveni cândva la putere, întrebarea dacă acest partid ar dori cu adevărat (și dacă ar putea, ținând cont de potențialul reprezentat de extrema dreaptă maghiară) să elimine elementele discutabile din moștenirea lui Orbán ar rămâne o întrebare retorică, ea neputând primi un răspuns în condițiile actuale.
3. Informații preluate de pe pagina de internet <http://www.reuters.com/article/2012/11/15/hungary-politics-idUSL5E8MFEI20121115> (accesată pe 28 decembrie 2012).

Epilog

Aceste considerații ne conduc spre o concluzie nu prea încurajatoare. La mai bine de 20 de ani de la răsturnarea comunismului în Ungaria, starea de spirit a populației la Budapesta este la fel de dezastruoasă. Situația este generată fără îndoială de specificul maghiar al transformării de sistem, pe care nici postcomuniștii, nici fosta opoziție n-au avut puterea s-o ducă până la capăt. Cauza acestei neputințe poate fi formulată destul de explicit: ca urmare a notei aparte pe care a avut-o regimul lui Kádár, a stratificării demografice și a sistemului bipolar de partide politice care s-a constituit prematur, forțele sociale care aveau un cuvânt de spus (cum ar fi János Kornai după ruptura fâțișă de tradiția economiei central-planificate) s-au dovedit prea slabe ca să-și poată realiza programul.

Se poate spune prin urmare că ungurii și-au ratat transformarea de sistem? Sau poate că în spatele evaluărilor atât de negative ale ultimilor mai bine de 20 de ani se ascunde acea trăsătură caracteristică observată și la alte popoare din regiune – subestimarea propriilor realizări și concentrarea atenției numai și numai asupra aspectelor negative ale transformării? Se poate argumenta totuși că în cursul acestor 24 de ani s-au și realizat destule lucruri. Ungaria a devenit un stat democratic în care sunt organizate alegeri, tribunalele lucrează relativ bine, iar legea (în pofida oricăror rezerve legate de corupție) este respectată sau, în orice caz, nu e respectată mai puțin decât în celelalte țări din regiune. În ultimii 24 de ani au avut loc evenimente foarte importante, cum ar fi retragerea trupelor sovietice, intrarea în NATO și în Uniunea Europeană. De pe străzi au dispărut practic mașinile Wartburg sau Trabant, ungurii circulând acum cu Toyota sau Mercedes. Nivelul PIB calculat pe cap de locuitor (indiferent de metoda de calcul folosită) se ridică la nu mai puțin de 18.000 de dolari americani¹. Chiar și în perioada de criză, acesta este doar cu puțin inferior față de Polonia², iar alți indicatori, ca numărul utilizatorilor de internet la sută de mii de locuitori, de asemenea indică prevalența Budapestei față de Varșovia³.

Problema este totuși alta, și anume faptul că de la Ungaria se aștepta mai mult. Nu s-au realizat speranțele anunțate cu surle și trâmbițe în pragul anilor '90, că Ungaria va fi primită în Uniunea Europeană în primul val de aderare, înaintea Poloniei sau a altor state din zonă. Teza lansată de clasa politică de la Budapesta, referitoare la statutul de „excepție” al Ungariei, n-a putut fi transformată în ceva concret, spre exemplu, în devansarea primirii în UE. Și ceea ce este mai important, Polonia, care în anii '80 parcursese o criză social-economică mult mai gravă, printr-o serie de reforme mai consecvente (chiar dacă nu toate au fost reușite), „îi suflă-n ceafă Ungariei”. Diferențele în ceea ce privește nivelul de trai din cele două țări, care în cursul anilor '80 erau evidente, acum încep să dispară treptat⁴.

Pare evident că Ungaria nu și-a pus în joc toate atuurile de care dispunea în 1989, iar țara așteaptă următoarea fază a reformelor. Problema este că, în practică, politicianul care ar dori să opereze aceste schimbări și-ar asuma o misiune deosebit de grea, având în vedere moștenirea pe care au lăsat-o Masa Rotundă și primii ani de independență efectivă. Oare schimbările introduse de Orbán se vor dovedi benefice pentru Ungaria? La această întrebare numai viitorul ne poate răspunde.

1. [http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_\(PPP\)_per_capita](http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(PPP)_per_capita) (accesată pe 2.08.2009).

2. Date preluate după www.stat.gov.pl/ (GUS) și <http://portal.ksh.hu> (KSH) (accesată pe 2.08.2009).

3. Date preluate după International Telecommunication Union (ITU), <http://www.itu.int> (accesată pe 2.08.2009).

4. Pentru date statistice, vezi *supra*, notele 1-3, p. 191.

În momentul publicării acestei lucrări, este sigur faptul că țara rămâne în continuare profund divizată, așa încât, din perspectiva observatorului străin, nu putem spune decât că ambele părți implicate în această polarizare ar trebui să nu piardă din vedere două aspecte strâns legate între ele. În primul rând, criticii lui Orbán ar trebui să nu uite că schimbările operate de acesta au devenit posibile numai și numai pentru că, în cursul ultimilor 24 de ani, pe malurile Dunării nu s-a reușit introducerea câtorva reforme economice și sociale esențiale, lucru pentru care democrația a trebuit să plătească un preț foarte ridicat. În al doilea rând, partizanii lui Viktor Orbán nu ar trebui să uite la rândul lor că, chiar dacă critica realităților din vremea când se aflau în opoziție avea puternice temeiuri raționale, totuși în politică arta cea mai desăvârșită este capacitatea de autocenzură, mai ales atunci când voința poporului conferă o putere atât de mare, așa cum li s-a întâmplat lor la alegerile din 2010. E greu de spus acum în ce măsură politica maghiară va ști să descifreze corect mesajul de mai sus (dacă își va propune cumva să-l descifreze).

Aleksander Gubrynowicz

RDG: eșecul revoluției?

În comparație cu celelalte țări din blocul răsăritean, procesele care au avut loc în RDG și schimbările inițiate în 1989 se caracterizează prin câteva elemente fundamentale inexistente în celelalte state din regiune. Condițiile specifice în care s-a întâmplat să activeze mișcarea de opoziție, comunismul ortodox pe care încerca să-l transpună în realitate Partidul Socialist al Unității din Germania (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands* – SED) prin intermediul echipei lui Erich Honecker și, în sfârșit, importanța pe care a avut-o pentru procesul de integrare europeană căderea zidului Berlinului și consecințele ei, concretizate în desființarea RDG – toate acestea ne determină să afirmăm că evenimentele care au avut loc în partea de est a actualei Germanii în toamna anului 1989 cu greu își pot găsi echivalentul în procesele care au avut loc în țările-sateliți ai URSS. Astăzi însă, la mai bine de 20 de ani după tot ce s-a întâmplat atunci, ne dăm seama că obligațiile asumate la alipirea landurilor din Est devin tot mai împovărătoare pentru Republica Federală a Germaniei (RFG), cu consecințe greu de anticipat pentru viitor.

Factori determinanți ai acțiunilor opoziției în fosta RDG

Spre deosebire de celelalte țări din Europa Centrală, RDG nu exista ca entitate suverană înainte de anul 1945. Înfrângerea celui de-al Treilea Reich și împărțirea Germaniei în două state, aparținând celor două tabere politice inamice, au făcut ca partea de est a teritoriului fostei Germanii, aflată sub ocupație sovietică, să devină *de facto* un subiect de sine stătător în relațiile internaționale. Crearea noului stat a fost un experiment deosebit, care avea nevoie de motivații inedite, necunoscute anterior în doctrina de stat germană. Având în vedere eliminarea prin tratatul de la Potsdam a vechiului nume al statului, care trimitea direct la militarismul prusac, ca și evidentă imposibilitate de a mai face uz de moștenirea ideologică a celui de-al Treilea Reich, conducătorii RDG (Walter Ulbricht, Otto Grotewohl, Wilhelm Pieck și alții) aveau sarcina de a construi un stat căruia să-i asigure o justificare absolut nouă, atât la nivel ideologic, cât și juridic. Stăpânind un teritoriu care le fusese încredințat prin voința lui Stalin și a succesorilor lui, comuniștii germani au profitat de varianta ortodoxă a ideologiei marxiste, care urma să constituie liantul principal în măsură să legitimeze moral acțiunile SED. În același timp, necesitatea de a conferi credibilitate noului stat în ochii opiniei publice internaționale, care după al Doilea Război Mondial era mai degrabă ostilă germanilor, îi obliga pe comuniști să promită că vor „educa” un neamț

de tip nou; marxism-leninismul urma să constituie un fel de garanție că nu va mai exista un alt coșmar hitlerist. Simplificând într-o anumită măsură lucrurile, putem admite așadar că țelul principal era de a educa un popor nou care, în afară de limbă, să nu mai aibă nimic comun cu trecutul.

Această alegere a avut efecte negative pentru posibilitățile de funcționare a viitoarei opoziții. În scurt timp, sloganurile comuniștilor au reușit să adune în jurul noilor autorități mai mulți creatori și oameni de știință (Bertolt Brecht, Anna Seghers, Hans Euler, Robert Havemann și alții) care, uneori cu sinceritate, alteori din calcule oportuniste, au acordat SED sprijinul lor deplin. În schimb, acest partid a știut, pe de o parte, să stimuleze eficient speranța de a construi o lume mai bună pe pământ german (subliniind cu mândrie înrudirea ideologică cu Karl Marx și cu Friedrich Engels), iar pe de altă parte, a permis să fie uitat trecutul cafeniu (știut fiind că în teritoriile ocupate pe vremea aceea de RDG populația se angajase puternic în sprijinul NSDAP¹). Până în 1961 (cu alte cuvinte, până în momentul când a fost construit zidul Berlinului), cei care nu se puteau adapta la noile realități puteau trece în partea vestică a Germaniei. De această posibilitate au profitat în jur de 2,7 milioane de persoane², iar acest proces micșora îngrijorător baza socială căreia i se putea adresa mișcarea prosovietică, dornică să instaureze autoritatea comunistă printr-o activitate propagandistică, pornind de la temelia societății. Exodul masiv din cursul anilor '50 se explică nu numai prin slaba rezonanță a poporului la îndemnurile primilor opozanți, ci și prin atitudinile lor programatice și prin opțiunile lor politice. Emigrarea – de bunăvoie sau ca urmare a unor constrângeri – i-a scos din RDG practic pe toți adversarii ideologici ai comunismului. Astfel, în țară n-au mai rămas de fapt decât aproape exclusiv oamenii care credeau în concepțiile lui Marx și Engels sau cei care erau indiferenți față de politică³. Prin urmare, mișcarea de opoziție din RDG a rămas într-o mare măsură până la sfârșitul existenței sale puternic ancorată în ideile de stânga și cerea efectuarea reformelor în interiorul sistemului existent – cu alte cuvinte, nu lichidarea statului și alipirea la „republica de la Bonn”, așa cum s-a întâmplat până la urmă (și toată lumea o știe) în 1990.

Teoretic, la sfârșitul anilor '60 atitudinea dușmănoasă a RFG față de RDG (și invers) a început să dispară treptat, odată cu preluarea puterii de către Willy Brandt și cu primirea ambelor state germane în ONU. Guvernul de la Bonn a renunțat la orice încercări de a

1. NSDAP – *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* (Partidul Național-Socialist Muncitoresc German – numele oficial al partidului lui Hitler).
2. Ilko Sacha-Kowalczyk, *Nicht mehr mitmachen – Ausreise als Ausweg*, Bundeszentrale für Politische Bildung, http://www.bpb.de/themen/90NHIE,0,0,Nicht_mehr_mitmachen_Ausreise_als_Ausweg.html (accesat pe 23 mai 2009).
3. Ar trebui să amintim că acest exod a provocat Germaniei de Est nu numai grave probleme demografice, ale căror consecințe autoritățile vor încerca să le reducă, pe cât posibil, dezvoltând programe de stimulare a familiei. O altă problemă pe care au lăsat-o moștenire anii '50 a fost transferarea masivă în Vest a tuturor firmelor importante care încă din perioada interbelică constituiau mândria Saxoniei și Turingiei (Carl-Zeiss Jena, Dresdner Bank, Audi și altele). Acest fenomen a dus la sărăcirea teritoriilor RDG, chiar dacă înainte de al Doilea Război Mondial acestea erau printre cele mai bogate landuri ale Reichului. Experții consideră aproape în unanimitate că transferul capitalului financiar (și, ceea ce e și mai important, al celui uman), la care se adugă jefuirea pur și simplu a proprietății de stat și a celei private de către URSS, nu numai că a fost principala cauză a slăbiciunii economice a Germaniei comuniste, dar, în plus, a devenit una dintre cele mai importante bariere de care s-a lovit procesul de reconstrucție în landurile orientale după 1990. Uwe Müller, *Supergau Deutsche Einheit*, Hamburg, 2006, pp. 50-57.

sprijini opoziția anticomunistă din RDG. Din acest punct de vedere, schimbarea liniei politice era evidentă. Dacă pe vremea lui Adenauer elita politică din RFG sprijinea angajarea aparatului de stat, ca de altfel și a organizațiilor neguvernamentale, a partidelor politice sau a diferitelor biserici, în acțiuni cu caracter anticomunist, începând cu anul 1969 – cu alte cuvinte, din momentul în care social-democrații au ajuns la putere – au încetat orice acțiuni de acest gen. Din acel moment, pentru autoritățile de la Bonn singurul partener de discuții a rămas guvernul comunist, iar atitudinea lui Brandt și a succesorului său Helmut Schmidt față de opoziția în curs de constituire era extrem de rezervată, aproape de aversiune. Această atitudine, cu excepția Partidului Verzilor (*Grüne Partei*), care a apărut abia în cursul anilor '80, caracteriza practic întreaga clasă politică vest-germană, indiferent de preferințele politice, chiar dacă, fără îndoială, atitudinea Partidului Social-Democrat (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands* – SPD) era din acest punct de vedere mai conciliantă. Sub influența concepțiilor lui Egon Bahr¹, în august 1987, social-democrații germani (la momentul respectiv aflați în opoziție față de cabinetul lui Helmut Kohl, care preluase puterea în 1983) au semnat cu SED un document de lucru intitulat „Der Streit der Ideologien und die gemeinsame Sicherheit”², ridicând astfel la nivel oficial relațiile dintre cele două partide. Acest lucru însemna de fapt că stânga germană renunța total la orice speranță de reunificare a statului la care făcea referire în mod explicit legea fundamentală a RFG din anul 1949. În același timp, Oskar Lafontaine, noua stea a politicii germane care începea deja să strălucească, premierul landului Saare (iar mai târziu concurentul lui Kohl la funcția de cancelar), tocmai pentru acest motiv putea conta în Berlinul de Est pe aprecieri cu totul deosebite, chiar dacă în schimb acestea ar fi dus la subminarea alianței cu Statele Unite sau la efectuarea unor modificări în legislația RFG care ar fi dus la echivalarea statutului cetățenilor RDG cu acela al unor simpli străini. În cadrul politicii externe înțelese într-un mod absolut propriu și pe care SPD o promova independent de Ministerul de Externe condus de liberalul Hans Dietrich Genscher³, Lafontaine căuta persoane de contact în cadrul ambasadei sovietice din Berlinul de Est și tatona posibilitățile de intermediere prin bunăvoința autorităților din RDG în această problemă delicată⁴. Din cadrul SPD nu lipseau de altfel activiștii care spre sfârșitul anilor '80 puneau în mod

1. Egon Bahr (născut în 1922) – politician german social-democrat, prieten și unul dintre cei mai apropiați consilieri ai lui Willy Brandt (din 1969, secretar de stat în cabinetul cancelarului). A jucat un rol esențial în elaborarea eșafodajului ideologic al concepției „Schimbare prin apropiere” (*Wandel durch Annäherung*), ca și în negocierea tratatelor cu țările din blocul răsăritean și cu URSS în anii '70 (inclusiv tratatul cu Polonia din 1970 și așa-numitul tratat de bază din 1972, prin care cele două state germane își recunoșteau reciproc existența ca subiecte de drept internațional separate și egale în drepturi).
2. Pentru textul integral, vezi http://www.schnitzler-aachen.de/Texte/Der_Streit_der_Ideologien.htm (accesat pe 2 iunie 2009). Respectul pentru adevăr ne cere totuși să amintim că, pe 17 iunie 1989, negociatorul principal al textului, Erhard Eppler, dădea de înțeles în mod destul de transparent cu ocazia unui forum al Bundestagului că politica de „sensibilizare a regimului” n-a adus rezultatele dorite. În cele din urmă, abia pe 17 decembrie 1989 acest trist capitol din istoria SPD a fost încheiat oficial și definitiv.
3. Hans Dietrich Genscher (născut în 1927) – politician german liberal, șef al diplomației RFG în perioada 1974-1992, președinte, între 1974 și 1985, al Partidului Liber Democrat (*Freie Demokratische Partei* – FDP), care din 1969 și până în 1983 a constituit o coaliție cu social-democrații, iar între 1983 și 1998 cu Uniunea Creștin-Democrată Germană (*Cristlich-Demokratische Union Deutschlands* – CDU), condusă de Helmut Kohl.
4. Hubertus Knabe, *Honeckers Erben: die Wahrheit über die Linke*, Berlin, 2009, pp. 96-106.

explicit semnul egalității între conceptul de reunificare (*Wiedervereinigung*) și cel de „reacționarism”, care constituie o amenințare pentru pace (Gerhard Schröder, Hans Eichel și alții). Încă din februarie 1989, fostul purtător de cuvânt al guvernului, Helmut Schmidt, alături de fostul Reprezentant Permanent al RFG în RDG, Klaus Bölling, cerea eliminarea din Constituția RFG a oricăror mențiuni legate de unificarea Germaniei. În mai 1989, autoritățile din Berlinul Occidental conduse de social-democratul Walter Momper au luat scandaloasa decizie de a refuza scriitorilor expatriați cu forța din RDG participarea în cadrul „Ost-West-Kultur Abkommens”¹. În același timp, Kerstin Voigt dădea autorităților din RDG sfaturi despre felul cum ar trebui să procedeze cu opoziția². Cu toate că în interiorul SPD se mai ridica sporadic și voci în contradicție cu linia generală a partidului (printre alții, candidata de mai târziu la funcția de președinte, Gesinne Schwann), până în 1989 ele constituiau totuși o infimă minoritate.

Relațiile guvernului condus de Helmut Kohl și ale dreptei germane cu opoziția și cu regimul comunist au fost destul de ambigue. Spre deosebire de social-democrații germani, Kohl n-a pus niciodată sub semnul întrebării ideea unificării celor două state germane și chiar în timpul vizitei din 1987 a lui Honecker în RFG el s-a referit în mod explicit la această perspectivă în cuvântarea sa, făcând să apară pe fața secretarului general al SED o grimasă evidentă de nemulțumire și determinând apoi o reacție bruscă din partea acestuia. Cu toate acestea, în anii '80 nici creștin-democrații nu fuseseră interesați să sprijine mișcări sau inițiative de jos în sus pe teritoriul RDG – dimpotrivă chiar. Când, în 1984, regimul RDG a ajuns în pragul unui grav blocaj financiar, tocmai guvernul lui Kohl (care în acest caz era reprezentat de premierul Bavariei și liderul CSU³, Franz Joseph Strauss) i-a acordat garanții bancare de peste un miliard de mărci. În consecință, politica lui Kohl constituia din mai multe puncte de vedere o continuare a strategiei lui Brandt și a lui Bahr de „schimbare prin apropiere” (strategie pe care, când se afla în opoziție, Kohl o criticase aspru)⁴. O problemă aparte pentru creștin-democrații germani o constituia alegerea eventualului partener de discuții în afara guvernului condus de Honecker. Având în vedere faptul că toată elita intelectuală din perioada interbelică emigrase în RFG și că, de fapt, plecaseră toți cei care în republica de la Bonn constituiau bazinul electoral al CDU, una din cele mai grave probleme cu care se confrunta Kohl în cursul anului 1989 era identificarea altor parteneri de discuție în afara opoziției de stânga. Ca urmare, singurii care rămăseseră marginalizați de marea politică germană și care, eventual, ar fi fost dispuși să sprijine opoziția din RDG în curs de înfripire erau verzii, dar chiar și în cazul lor nimic nu era sigur.

În comparație cu situația mișcărilor opoziționiste din celelalte țări ale Europei Centrale și de Est, disidentul german era condamnat să nu se bazeze decât pe el însuși. Pentru RDG nu exista niciun „guvern în exil” care să fie continuatorul tradițiilor statale anterioare celui de-al Doilea Război Mondial și purtătorul de speranțe într-o eventuală schimbare. Nu exista nici vreun fenomen al „emigrației germane” care, după modelul lui Jerzy Giedroyc

1. Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution, die Geschichte der Jahre 1989/90*, München, 2000, p. 59.

2. *Ibidem*, p. 60.

3. *Christlichsoziale Union* (Uniunea Creștin-Socială) – partid bavarez cu profil creștin-democrat care constituie și acum o parte a Uniunii Creștin-Democrate Germane (CDU). Dar ținând cont de trecutul său istoric și de sentimentul adânc înrădăcinat al identității sale bavareze, acest partid păstrează un grad semnificativ de independență organizatorică, chiar dacă în Bundestag el intră în componența unei alianțe creștin-democrate.

4. Claus J. Duisberg, *Das Deutsche Jahr, Einblicke in der Wiedervereinigung 1989-90*, Berlin, 2005, p. 16.

sau al lui Pavel Tigrid, să întreprindă acțiuni în favoarea schimbării de sistem¹. Emigrantul din RDG, odată ce se vedea ajuns de cealaltă parte a Cortinei de Fier, se integra în cadrul RFG și de regulă nu întreprindea niciun fel de tentative de îmbunătățire a situației politice de „dincolo de zid”². La toate acestea se mai adăugau și trăsăturile specifice ale populației din RDG moștenite din perioada hitleristă: lipsa unor tradiții democratice adânc înrădăcinate, amintiri nu dintre cele mai frumoase despre perioada Republicii de la Weimar și acceptarea pe scară largă a unei funcții lărgite din punct de vedere organizatoric a statului, chiar dacă acest lucru era sinonim cu limitarea unor libertăți cetățenești. În consecință, comparativ cu celelalte țări-satelit ale URSS, comunismul ca ideologie putea conta pe un sprijin social consistent. Chiar dacă la vremea respectivă nu era vorba decât de o masă pasivă, în decembrie 1989 SED număra 2,3 milioane de membri³. Fiecare al cincilea locuitor adult al RDG era membru de partid, fără a-i pune la socoteală pe cei din așa-numitele partide din blocul democrat: CDU est-germană, partidul liberal LDPD (*Liberal-Demokratische Partei Deutschlands* – Partidul Liberal-Democrat German), NDPD, un partid post-nazist (*National-Demokratische Partei Deutschlands* – Partidul Național-Democrat German) și pe cei înscriși în alte grupări mai mici, în total aproximativ o jumătate de milion de persoane⁴. La toate acestea mai trebuie adăugate sindicatele care realizau „conexiunea dintre partid și mase” și care însumau circa 4 milioane de membri. În consecință, potrivit anumitor surse, în RDG practic fiecare cetățean adult aparținea unei anumite organizații care depindea de SED într-o măsură mai mare sau mai mică⁵. Acceptarea unui model educativ totalitar afecta și tânăra generație: organizația de pionieri, structurată în conformitate cu experiența sovietică a acestui tip de organizații, a eliminat foarte eficient importanța religiei din viața cotidiană a cetățeanului RDG. În organizația de pionieri erau admiși copiii în vârstă de șapte ani, iar faptul că un tânăr nu se putea legitima ca membru al organizației Tineretului Liber Democrat (*Freie Demokratische Jugend* – FDJ) îi crea dificultăți la admiterea în liceu sau la obținerea diplomei de bacalaureat⁶.

1. Anumite încercări de instituționalizare a opoziției în emigrație, sub forma așa-numitului „CDU în exil” (*Exil-CDU*) sau a Biroului Estic, au existat încă din anii '50, dar în anii '70, în atmosfera „politicii de destindere”, nimeni n-a mai continuat acest gen de activități.
2. Ca excepție de la această regulă, în literatura germană de specialitate sunt citate uneori cazurile lui Roland Jahn (născut în 1953) sau Jürgen Fuchs (1950-1999). Vezi, de exemplu, Jens Gieseke, *Der Mielke-Koncern. Die Geschichte der Stasi*, München, 2005, p. 164. Subliniem că John și Fuchs făceau parte din generațiile mai tinere; cei născuți în perioada interbelică și în măsură să-și asume responsabilitatea de a sensibiliza opinia publică, așa cum s-a întâmplat cu revista *Kultura* sau cu Radio Europa Liberă, lipsesc cu desăvârșire din istoria RDG.
3. Ehrhard Neubert, *Unsere Revolution...*, p. 296.
4. Calculele aparțin autorului. Ele au fost făcute pe baza datelor referitoare la partidele-satelit găsite pe pagina de internet a Konrad Adenauer Stiftung. Vezi KAS, *DDR Mythos und Wirklichkeit*, <http://www.kas.de/wf/de/71.6613/> (accesată pe 10 iunie 2009).
5. *Ibidem*.
6. În acest context trebuie să subliniem un lucru deosebit de important din perspectiva experienței poloneze. Religia luterană s-a dovedit o piedică absolut insignifiantă pentru procesul de ateizare forțată inițiat de SED. Cu toate că la sfârșitul anilor '40 și începutul anilor '50 ierarhia bisericească a încercat să abordeze o poziție de confruntare cu guvernul (obiectul controversei îl constituiau, pe de o parte, eliminarea religiei din școli și, pe de altă parte, presiunea exercitată de partid și administrație ca fiecare copil, în locul tradiționalei confirmări, să depună un jurământ de fidelitate față de țară – așa-numita *Jugendweihe*). Biserica a pierdut totul în această confruntare. S-a dovedit că foarte puțini cetățeni ai RDG erau dispuși să intre în conflict cu autoritățile

În comparație cu celelalte țări ale blocului răsăritean, nivelul ridicat de însușire a sloganurilor ideologiei comuniste de către masele largi de locuitori ai RDG era un factor suplimentar nefavorabil activităților unei eventuale opoziții democratice. Dacă în Polonia vecină polarizarea între „noi” și „ei” constituia într-o anumită măsură o platformă stabilă pentru acțiunile opoziției, unde politica promovată de autorități de a-și câștiga adeziunea personală a activiștilor KOR nu se bucura de sprijin social, în schimb dincolo de linia Oder-Neisse situația arăta cu totul altfel. Excluderea din partid a unei persoane sau, și mai rău, o condamnare în tribunal însemna într-o mare măsură ruperea relațiilor personale cu prietenii. Catalogarea de către autorități a unei persoane drept „dușman” era adeseori echivalentă cu aprecierea negativă la locul de muncă, printre vecini sau chiar în sânul familiei.

Un mecanism suplimentar practicat de către autoritățile RDG încă de la începutul anilor '60 era acceptarea „răscumpărării” de către RFG a persoanelor aflate în închisoare pentru motive politice dacă guvernul de la Bonn era dispus să plătească regimului comunist între 40.000 și 100.000 de mărci (DM) pentru fiecare persoană eliberată. Această practică îndoielnică din punct de vedere moral (chiar dacă era motivată de considerente umanitare) a dus la slăbirea grupărilor care ar fi fost înclinate să organizeze inițiative independente de autoritățile din RDG. Acest lucru s-a dovedit fatal pentru eventuala formare a unei opoziții democratice și explică măcar în parte de ce, după „expulzarea” din RDG a poetului și cântărețului Wolf Bierman, care avea o atitudine critică față de regim, revolta intelectualilor care a izbucnit în cursul anilor '70 nu s-a putut materializa în nicio inițiativă măcar apropiată ca formă de Carta 77 sau de fenomenul KOR din Polonia. „Expulzarea” recalcitranților din RDG, înțeleasă ca „strategie politică”, a durat până în 1989 și a paralizat practic posibilitatea dezvoltării armonioase și continue a oricăror structuri de opoziție. Ca urmare, în noiembrie 1989, când a căzut zidul Berlinului, cea mai mare parte a celor care constituiseră opoziția redegistă nu au putut participa la evenimente, fiind nevoiți să le urmărească prin intermediul programelor difuzate de televiziunea vest-germană. Participarea lor nemijlocită era exclusă chiar și în acel moment din cauză că erau supuși interdicției de a călători în RDG sau din cauza sentințelor judecătorești care fuseseră pronunțate în legătură cu persoana lor.

și să-și asume riscul de a compromite cariera propriilor copii refuzând să accepte procesul de educație așa cum era el organizat de partid. Cf. Reinhard Henkys, „Kirche in Sozialismus: Knotenpunkte im Verhältnis von Evangelischer Kirche und Staat in der DDR”, în Trutz Rendtorf, *Protestantische Revolution? Kirche und Theologie in der DDR Ekklesiologische Voraussetzungen, Politischer Kontext, Theologische und historische Kriterien*, Göttingen, 1993, pp. 19-20; Detlef Pollack, „Der Umbruch in der DDR, eine protestantische Revolution? Der Beitrag der evangelischen Kirchen”, în Trutz Rendtorf, *Protestantische Revolution?...*, pp. 49-51. După unii cercetători (vezi Theo Mechtenberg, „Jak żywotne jest chrześcijaństwo między Łabą i Odrą” [„Cât de viu este creștinismul între Elba și Oder?”], *Więź* 2000, nr. 11, pp. 25-26), această atitudine dictată într-o mare măsură de oportunism ar fi fost în primul rând o consecință a implicării profunde a multora dintre înaltele fețe bisericești și teologii activi pe teritoriul RDG în politica regimului nazist. Sechelele acestuia ar fi provocat – după părerea lor – apariția unei prăpăstii adânci între populație și Biserică, situație de care au profitat apoi fără niciun fel de dificultate comuniștii.

Criza economică

În ciuda condițiilor profund nefavorabile nu numai opoziției anticomuniste, ci și oricăror încercări de reformă în sânul SED, pe la sfârșitul anilor '70 economia RDG transmitea semnale îngrijorătoare tot mai evidente. Teoretic, factorii de decizie puteau fi în continuare mulțumiți. Țara lor era, fără nicio umbră de îndoială, cel mai bine dezvoltată dintre membrele CAER, munca în RDG era atractivă din punct de vedere financiar pentru cetățenii polonezi, mult mai săraci, și multe articole, a căror procurare constituia o problemă dificilă la Varșovia sau la Cracovia, puteau fi obținute fără cozi și liste de așteptare la Dresda sau Leipzig. Chiar și în comparație cu țări ca Grecia, Portugalia sau Spania, standardul de viață oferit de SED în Germania de Est se prezenta foarte bine. Sistemul de protecție socială, cu o rețea bine dezvoltată de grădinițe și școli (făcând abstracție de costurile întreținerii acestora), depășea calitativ multe alte modele din lume. În 1988, peste 55% dintre familii posedau cel puțin câte un automobil (în timp ce în RFG proporția era de 61%), iar în pragul anilor '70 RDG făcea parte dintre primele zece țări dezvoltate din lume. De la Moscova, după încheierea jocurilor olimpice, echipa RDG se întorcea în 1980 cu 126 de medalii, dintre care 47 de aur¹. Numele unor sportivi ca Olaf Ludwig, Katarina Witt, Karin Enke, Waldemar Cierpinski, Marlies Göhr și alții erau cunoscute opiniei publice mondiale și se înscriau foarte bine în scenariul construirii unei imagini pozitive a RDG, lucru față de care autoritățile de la Berlin erau deosebit de sensibile.

Criza petrolului din 1973, care a provocat intrarea economiei mondiale într-o perioadă de profunde tulburări, urma să complice mult situația RDG.

În anul 1971 venea la putere Erich Honecker, care era convins că politica economică a lui Ulbricht² s-ar putea solda cu izbucnirea unor proteste sociale. Această apreciere era într-o măsură destul de mare fundamentată nu numai pe evenimentele cunoscute sub numele de Primăvara de la Praga, ci și pe tulburările care avuseseră loc în 1970 în Polonia, înăbușite sângeros de către armată și miliție. De altfel, în perioada 1968-1970 au fost și în RDG cazuri destul de frecvente în care muncitorii au încetat lucrul, autoritățile fiind obligate să constate cu îngrijorare apariția grevelor³. Ca orice marxist cu principii, Honecker era convins că aceste tulburări erau provocate de „agenții imperialismului”. Cu toate acestea, în mod evident, era foarte îngrijorat la gândul că, după 25 de ani de dictatură

1. Rămâne discutabil în ce măsură sportul (în afara faptului că era folosit inclusiv în scopuri propagandistice, trebuind să întărească convingerea populației în forța statului) juca rolul de material de construcție a identității ideologice a societății. Cert e faptul că școlile sportive, *Kinder- und Jugendsportschulen* (KJS), se bucurau de un prestigiu excepțional, iar admiterea într-o astfel de școală era considerată o distincție deosebită, fie numai și pentru nivelul deosebit de ridicat al exigențelor în ceea ce privește pregătirea fizică pe care trebuiau să o aibă copiii ca să fie admiși și pentru regimul educativ special pe care îl urmau elevii acestor școli. În mod paradoxal, cele mai multe dintre succesele pe care le-au obținut sportivii din RDG au fost înregistrate la disciplinele individuale (mai ales la atletism, box, ciclism, patinaj), în timp ce la jocurile de echipă, numărul de medalii cucerite a fost mult mai modest.
2. La fel ca în cazul lui Władysław Gomułka din RPP, Ulbricht avea o poziție destul de moderată în ceea ce privește problema îndatorării statului, impulsionând în primul rând sectorul investițiilor și lăsând mai degrabă pe planul doi necesitățile curente de consum ale populației.
3. André Steiner, *Von Plan zu Plan: Eine Wirtschaftsgeschichte der DDR*, Berlin, 2007, p. 191.

comunistă, „masele muncitoare” pot fi cucerite de „propaganda vrăjmașă” și se pot ridica împotriva „puterii populare”. Această îngrijorare era sporită și mai mult de faptul că atât conducerea partidului, cât și guvernul RDG erau convinse de la bun început că însăși poziția geografică a țării determina nivelul amenințării, incomparabil mai mare decât în cazul oricărui alt stat membru al Tratatului de la Varșovia și al CAER. Această amenințare specifică ar fi fost provocată de doi factori. Pe de o parte, forța tot mai mare pe care o căpăta RFG și care se dovedea în continuare suficient de atractivă pentru ca, în ciuda măsurilor represive draconice, cetățenii din RDG să încerce mereu să treacă fraudulos granița în țara vecină. Pe de altă parte, granița cu Polonia avea o lungime destul de mare, iar convingerea că în rândul populației poloneze comunismul nu-și găsește niciun sprijin era absolut întemeiată, așa încât conducerea SED se simțea permanent amenințată. Ea considera că experimentul redegist era permanent supus unei presiuni, iar dacă politica lui Ulbricht ar fi continuat, atunci evoluția evenimentelor spre „scenariul polonez” ar fi fost mai mult decât posibilă¹.

Din dorința de a preveni izbucnirea unor revolte în RDG (care ar fi putut duce la căderea statului comunist), Honecker a lansat sloganul „unitate în politica economică și socială” (*Einheit von Wirtschafts- und Sozialpolitik*) și – întocmai ca și ceilalți conducători ai țărilor aliate cu URSS – a inițiat un program de dezvoltare la scară largă a sectoarelor neglijate anterior, dar esențiale din punctul de vedere al satisfacerii nevoilor cetățenilor – și aici construirea de locuințe juca un rol central.

Între timp, URSS se confrunta cu dificultăți economice și își putea permite tot mai puțin să ajute țările din CAER. În 1981, renegocierea prețului țițeiului și reducerea conținutului a cantităților livrate de URSS au fost foarte dureroase și au provocat într-o măsură hotărâtoare înrăutățirea relațiilor dintre SED și PCUS². Această manevră a Moscovei a pus conducerea germană într-o situație dificilă. Regimul autoritar al lui Honecker (ca de altfel și regimul lui Gierek) se baza pe creșterea constantă a nivelului de consum, finanțată într-o mare măsură din credite obținute de peste hotare. Cu toate că RDG a intrat și ea în spirala datoriilor, grație nivelului mai ridicat al dezvoltării economiei germane față de economiile celorlalte țări din blocul comunist, quantumul datoriilor a fost inițial ceva mai mic. Dar reducerea în 1981 a livrărilor de petrol dinspre URSS (pe care apoi RDG îl prelucra și îl putea exporta în țările occidentale) a determinat o agravare a dificultăților valutare, care au constituit întotdeauna o problemă importantă pentru economia din RDG, puternic centralizată.

Și totuși, în ciuda acestor dificultăți, părea că SED reușește să facă față tuturor problemelor atât datorită unor credite pe care, în 1983, F.J. Strauss și A. Schalck-Golodkowski au reușit să le negocieze cu autoritățile din RFG, cât și restructurărilor drastice din sectorul energetic, constând în reducerea utilizării produselor petroliere și în utilizarea în schimb a energiei obținute din lignit. Dar, în mod paradoxal, scăderea prețului la țiței care s-a înregistrat pe piața mondială de la sfârșitul anului 1985 a fost proverbiala „bomboană de pe colivă” pentru sistemul economic al RDG. O importantă sursă de venituri, industria de prelucrare a țițeiului, de rafinare a diferitelor fracțiuni petroliere, era astfel iremediabil pierdută. Având în vedere nivelul redus de competitivitate al majorității produselor rede-giste pe piața mondială, principalul lor cumpărător rămânea URSS; tocmai de aceea situația

1. *Ibidem*.

2. Hermann Wentker, *Außenpolitik in engen Grenzen. Die DDR im internationalen System 1949-1989*, München, 2007, pp. 477-486.

dramatică a economiei sovietice a provocat o înrăutățire și mai accentuată a situației comuniștilor germani¹. Întrucât Moscova trecea la rândul ei printr-o perioadă de dificultăți economice din ce în ce mai mari, prețul petrolului furnizat către RDG n-a fost reactualizat, așa încât comuniștii germani erau obligați să-și achite facturile cu vechiul tarif, iar produsele germane au devenit astfel și mai scumpe decât înainte. Concomitent, a scăzut dramatic și exportul de produse electronice germane în URSS, iar alți posibili clienți practic nu existau în afara țărilor membre CAER. Lipsa de deize a provocat astfel scăderea investițiilor și a eficienței economice a activităților industriale pe ansamblu. Spre sfârșitul guvernării lui Honecker, productivitatea muncii în RDG nu depășea 30% din productivitatea realizată în RFG².

Ca urmare, sloganul lui Honecker („unitate în politica economică și socială”) era tot mai greu de realizat: listele de așteptare pentru apartament sau pentru mașină, cozile la carne și creșterea semnificativă a costurilor de întreținere au început să fie cunoscute și de locuitorii din RDG³. În a doua jumătate a anilor '80, cetățeanul Germaniei de Est era din ce în ce mai des obligat să-și procure anumite mărfuri la negru⁴. La MfS (*Ministerium für Staatssicherheit*) erau înregistrate tot mai frecvent cazuri de furt din întreprinderi. Și mai important e faptul că administrația nu avea cum să nu vadă că, în ciuda condițiilor draconice pe care trebuia să le îndeplinească orice persoană care dorea să obțină un pașaport pentru a călători în RFG (cu excepția pensionarilor), în ciuda sancțiunilor care îi amenințau pe cei care încercau să treacă ilegal de cealaltă parte a „Cortinei de Fier”⁵, în perioada 1980-1988 au trecut în medie 21.000 de persoane anual, în general persoane cu studii superioare, sub 40 de ani⁶. În total, după estimările lui Gieseke, în intervalul 1961-1989 RDG a pierdut aproape 650.000 de cetățeni⁷. Acest proces, care afecta statul est-german în ceea ce avea el fundamental, urma să se dovedească foarte greu de gestionat și a rămas nerezolvat până în ziua de azi, cu toate că de la căderea zidului Berlinului au trecut deja 24 de ani.

Tensiuni în relațiile URSS-RDG

Relațiile dintre RDG și URSS au început să intre în criză înainte ca Mihail Gorbaciov să ajungă șef la Kremlin⁸. Sentimentul tot mai accentuat de frustrare al conducătorilor SED era determinat de faptul că Moscova nu vedea cu ochi buni încercările de emancipare

1. André Steiner, *Von Plan zu Plan...*, pp. 224-231. Vezi și Adam Zwass, *The Economies of the Eastern Europe in a Time of Change*, New York 1984, pp. 36-37.

2. Adam Zwass, *The Economies of the Eastern Europe...*; Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland. Die Geschichte der Wiedervereinigung*, München, 2009, p. 18.

3. Adam Zwass, *The Economies of the Eastern Europe...*, p. 34.

4. André Steiner, *Von Plan zu Plan...*, pp. 246-247.

5. Este bine cunoscut faptul că grănicerii redegiști erau obligați să utilizeze armele de foc în cazul oricărei încercări de trecere ilegală a graniței (așa-numitul *Schiepbefehl*). După 1990, acest lucru a devenit principalul cap de acuzare pe care procuratura germană l-a formulat împotriva lui Honecker și a altor membri ai Biroului Politic.

6. André Steiner, *Von Plan zu Plan...*, pp. 250-251.

7. Jens Gieseke, *Der Mielke-Konzern...*, p. 173.

8. Hermann Wentker, *Außenpolitik in engen Grenzen...*

ale lui Honecker, mai ales strângerea relațiilor de colaborare cu RFG, dar și altele¹. Ne putem întreba, desigur, ce importanță a avut pentru evoluția relațiilor dintre Honecker și Moscova criza poloneză din 1980-1981. Este general cunoscut faptul că șefii comuniști germani au fost cei care au insistat cel mai mult pe lângă Brejnev să rezolve prin forță criza poloneză. Preocupați de stabilitatea RDG, ei au făcut chiar presiuni pentru răsturnarea lui Wojciech Jaruzelski și a lui Stanisław Kania, pentru ca puterea în Polonia să fie preluată de acea parte a conducerii partidului compusă din „forțele marxist-leniniste” având în frunte activiști ai PZPR dintre cei mai duri, ca Tadeusz Grabski sau Stefan Olszowski². Honecker știa perfect că această criză a ideologiei comuniste constituie o provocare uriașă pentru RDG. El considera atitudinea labilă a Moscovei vizavi de eventuala intervenție armată în RPP o amenințare la adresa comunismului în general și a existenței statului pe care-l conducea în special. Dar la întrebarea dacă acțiunile întreprinse în sprijinul aripii dure a PZPR nu au depășit cumva limitele pe care Moscova le considera acceptabile nu poate fi dat un răspuns categoric. Situația geopolitică specială a RDG impunea din partea sovieticilor un grad mult mai ridicat de neîncredere decât în cazul oricărei alte țări din lagărul socialist. Tocmai de aceea, orice acțiuni de sine stătătoare ale Berlinului de Est atrăgeau în mod deosebit atenția organelor sovietice de partid și de stat. Independent de toate aceste îndoieli, un lucru rămâne sigur: pentru atitudinea sa din timpul crizei poloneze, Honecker nu numai că n-a primit niciun fel de răsplată, dar în 1981 Moscova a majorat din nou, drastic, prețul țițeiului și a limitat în același timp cantitățile furnizate, determinând astfel o înrăutățire generală a situației economice a aliatului „celui mai credincios dintre credincioși” și răcirea puternică a relațiilor dintre cele două țări³.

Atragerea în luna iunie 1983 a creditului negociat de Strauss a provocat o reacție negativă din partea Moscovei, care era pe punctul de a-l amenința pe Honecker cu pierderea funcției dacă relațiile dintre cele două state germane ar fi urmat în continuare un parcurs ascendent fără știrea și fără acordul Kremlinului. Vizita oficială planificată a șefului SED la Bonn a trebuit să fie amân timer de câteva ori, întrucât Moscova dădea de înțeles în mod explicit că nu dorește să se ajungă la astfel de întâlniri⁴. Acest lucru a determinat nemulțumirea conducerii partidului și guvernului RDG. Pe de o parte, URSS nu mai avea putere să ajute, dar, pe de altă parte, paraliza eforturile pe care Berlinul de Est le făcea pentru a găsi acest ajutor în altă parte.

Preluarea puterii de către relativ tânărul Gorbaciov n-a făcut decât să agraveze starea relațiilor dintre cele două țări. Retrospectiv, pare clar că animozitățile personale dintre cei doi conducători aveau la bază nu numai diferențe ideologice („liberalul” Gorbaciov care conta pe *glasnost* și *perestroika* intra în coliziune cu dogmaticul Honecker, adept al ideologiei

1. În ciuda convingerii foarte răspândite în Polonia că politica externă a RDG era lipsită de orice spațiu de manevră, fiind total subordonată directivelor de la Moscova, cercetări recente arată că aceste relații căpătaseră încă din anii '70 un caracter mult mai complex și, în ciuda devotamentului împins până la limita absurdului, declarat de altfel cu fiecare ocazie posibilă, al autorităților de la Berlin față de Moscova, ele nu erau lipsite de divergențe. Cf. Hermann Wentker, *Außenpolitik in engen Grenzen...*, pp. 394-410.

2. Michael Kubina, Manfred Wilke (ed.), „Hart und kompromisslos durchgreifen” *Die SED contra Polen 1980/81. Geheimakten der SED – Führung über die Unterdrückung der polnischen Demokratiebewegung*, Berlin, 1995 (vezi în special introducerea, pp. 33-47, și documentele de la pp. 47-53).

3. Hermann Wentker, *Außenpolitik in engen Grenzen...*, pp. 477-486.

4. Joachim Scholtyseck, *Die Aussenpolitik der DDR*, Oldenbourg, 2003, pp. 41-42.

comuniste), ci și convingerea conducerii est-germane că reformele economice inițiate de noul șef al PCUS vor fi absolut ineficiente pentru interesele RDG și, în consecință, revenirea la un nivel al schimburilor comerciale dintre cele două țări egal cu cel din anii precedenți trebuia amân timer pentru un viitor nedefinit. Această tensiune era agravată și de convingerea adânc înrădăcinată, moștenită de pe vremea lui Ulbricht, că problemele economice cu care se confrunta URSS erau caracteristice în primul rând pentru statele mai puțin dezvoltate, în timp ce modelul redegist de comunism trebuia să găsească soluții mai bune decât cele practicate în celelalte țări cu democrații populare¹.

În același timp, valul răfuieiilor cu trecutul și al negării rolului lui Stalin care antrenase Uniunea Sovietică în urma aplicării politicii de *glasnost* au eliminat într-o anumită măsură sensul existenței RDG. Cu toate că avea toate atributele unui stat în spiritul dreptului internațional, existența lui era totuși strâns legată de logica Războiului Rece; la urma urmei, Stalin fusese cel care decisese că zona sovietică de ocupație va constitui un stat de sine stătător. Orice încercări ale Moscovei de a reveni la anumite tendințe de construire a unui stat german unit și neutru, care să rămână însă în sfera de influență a Kremlinului (concepții de acest gen erau recurente în politica sovietică în anii '50-'60), trebuiau obligatoriu să răspundă la întrebarea care este sensul politic și moral al experimentului redegist.

Ca urmare, pe la sfârșitul anilor '80, situația politicii externe a RDG devenea din ce în ce mai complicată. Reorientarea ei (indiferent cât de capabili de a realiza o asemenea schimbare ar fi fost marxisti principali și îmbătrâniți aflați în fruntea SED) era într-o măsură determinantă condiționată de acordul Moscovei, ale cărei trupe staționau pe teritoriul acestui satelit german. Între timp, încă din 1986, ideea unei vizite oficiale a lui Honecker la Bonn se lovea de dezacordul Moscovei. Comuniștii germani nu aveau cum să nu remarce, de exemplu, faptul că Ungaria sau Polonia semnaseră un acord special cu FMI și cu Banca Mondială. Concomitent însă, deși pomenea tot mai des de construirea unei „case europene comune” și acorda diferitelor state-satelit un grad mai mare de autonomie în probleme de politică externă, în cazul RDG Gorbaciov se arăta mult mai puțin flexibil.

Cele mai mari temeri în sânul conducerii SED nu le provoca totuși nici *perestroika*, nici *glasnost*, ci mai degrabă schimbarea evidentă (într-un fel, consecința acestora) a cursului politicii față de Bonn promovate de Moscova. Pentru că URSS începuse să privească tot mai frecvent RFG nu ca pe un dușman ideologic, ci ca pe un partener necesar cu care (la fel ca în epoca țaristă și până după Tratatul de la Rapallo) putea fi dezvoltată o colaborare politică și economică văzută într-o perspectivă foarte largă. Ce altceva ar fi putut să însemne de fapt suspendarea doctrinei Brejnev, lucru pe care noul conducător de la Kremlin îl amintea (chiar dacă într-o formă voalată) încă din anul 1987? Întrebarea dacă, în schimbul bunelor relații cu Bonnul, URSS n-ar fi fost dispusă să „sacrifice” RDG le-a alungat spre sfârșitul anilor '80 somnul conducătorilor SED, cu Erich Honecker în frunte, și organelor de Securitate ale RDG aflate sub conducerea lui Erich Mielke². Treptat

1. André Steiner, *Von Plan zu Plan...*, p. 233. De această convingere Erich Honecker nu s-a putut debarasa nici măcar în octombrie 1989, când aniversarea a 40 de ani de la înființarea RDG urma să fie, în intenția conducerii SED, atât o demonstrație de forță în fața propriei populații, cât și o „lecție de ideologie” despre felul cum trebuie să arate comunismul, pentru Gorbaciov, care fusese invitat în RDG cu această ocazie.
2. În legătură cu temerile legate de situația din Polonia și din Ungaria, vezi convorbirea din aprilie 1989 dintre șeful MfS (Ministerul Securității Publice), Erich Mielke, și vicepreședintele KGB al URSS, L. Șcerbașin: *Notiz über die Besprechung des Genossen Minister mit dem Stellvertreter*

a devenit clar că RDG se afla într-o situație fără ieșire, statutul ei amintind oarecum de rolul unui ostatic. Pe de o parte, liberalizarea regimului comunist anunța o probabilă reorientare a politicii sovietice față de Occident, ceea ce anula legitimitatea morală a existenței RDG. Pe de altă parte, cerându-i lui Honecker o loialitate absolută, fără să-i ofere nimic în schimb, Kremlinul îi paraliza acestuia orice deschidere mai largă în politica externă, întărindu-i tot mai mult convingerea că el nu e nimic altceva decât o „monedă de schimb” în relațiile cu Occidentul (și în primul rând cu RFG), care va fi sacrificată fără nicio șovăire dacă Moscova va obține recompensa corespunzătoare.

Aceste circumstanțe ne permit să înțelegem mai bine de ce conducerea RDG n-a încercat să întreprindă niciun fel de reforme, reacționând de-a dreptul alergic la *perestroika*. Relațiile RDG cu politica sovietică au fost foarte bine surprinse în celebra declarație a lui Kurt Hager, secretarul pe probleme ideologice al CC al SED, care, iritat de întrebarea unui ziarist de la *Stern* legată de schimbările din URSS și eventualele schimbări pe care acestea le-ar antrena în RDG, și-a ieșit din fire: „Dacă vecinul dumneavoastră își schimbă tapetul în locuință, v-ați simți cumva obligat să-l schimbați și dumneavoastră?”¹. Criza în relațiile RDG-URSS n-a cruțat personalități percepute până atunci ca fiind de neînlocuit datorită legăturilor strânse pe care le aveau cu Moscova. În 1987, au circulat multe zvonuri și speculații în legătură cu pensionarea celui care a fost ani îndelungați șeful Direcției Superioare a Informațiilor din cadrul MfS (*Ministerium für Staatssicherheit*) al RDG, generalul Markus „Mișa” Wolf. Drept cauză a demisiei au fost invocate în mod oficial vârsta înaintată și starea precară a sănătății acestui as al spionajului, respectiv dorința lui de a se dedica în continuare carierei literare. Neoficial se spunea însă că Wolf este adeptul *glasnost* și al *perestroikăi* care, dată fiind situația disperată a economiei redește, puteau fi grefate fără nicio dificultate pe teren german².

des Vorsitzenden des KfS [Komitee für Staatssicherheit] der UdSSR und Leiter der I. Hauptverwaltung – Genossen Generalmajor Scherbaschin am 7.04.1989, BstU, ZA, ZAIG (Zentrale Auswertungs- und Informationsgruppe – Grupul pentru Evaluare și Informație) 5198, ff. 100-140, http://www.bstu.bund.de/cln_012/nn_892766/DE/MfS-DDR-Geschichte/Revolutionskalender/April-1989/Dokumentenseiten/07-April/07_apr_text.html_nnn=true (accesat pe 2 mai 2009).

1. Vezi republicarea interviului în *Neues Deutschland*, 10 aprilie 1987, p. 3; textul poate fi găsit în „SED und KPD zu Gorbatschows «Revolution»”, *Deutschland Archiv* 20, nr. 6 (1987), pp. 655-657. În limba engleză, fragmente ale acestui text pot fi accesate la <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/Chapter13Doc8.pdf> (accesat pe 2 mai 2009).
2. Wojciech Pięciak, *Jak obalono mur. Niemcy 1988-1996 (Cum a fost dărâmat zidul. Germania 1988-1996)*, Cracovia, 1996, p. 43. Unele informații de senzație difuzate în ultima vreme de mass-media aruncă o lumină nouă asupra relațiilor sovieto – est-germane din a doua jumătate a anilor '80. Potrivit informațiilor dezvăluite de Günter Schabowski istoricului Dimitrij Chmelnizki, spre sfârșitul anului 1986 și începutul lui 1987 Gorbaciov ar fi făcut chiar presiuni să organizeze un puci în interiorul SED. Scopul acestui puci ar fi fost înlocuirea lui Honecker cu Marcus Wolf. Vezi „Wie Gorbatschow in 1987 Honecker loswerden wollte”, <http://nachrichten.aol.de/wie-gorbatschow-1987-honecker-loswerden-wollte/artikel/20090812160356370460241> (accesat pe 14 iulie 2009). Dacă acest puci, în a cărui organizare urma să fie implicat, printre alții, Hans Modrow (mai târziu, ultimul premier al RDG) – discuțiile legate de organizarea lui ar fi urmat să fie conduse la începutul lui 1987 personal de șeful KGB, Kriucikov –, nu este o pură invenție (și destule elemente arată că informațiile lui Schabowski nu sunt total false), ar trebui să ne punem întrebarea care era scopul lui Gorbaciov. Chiar dacă, în lipsa accesului liber la arhivele sovietice, nu avem cum să răspundem în mod categoric la o asemenea întrebare, putem totuși să presupunem că motivul fundamental al unor asemenea acțiuni îl constituia teama Kremlinului față de posibilele datorii pe care le-ar fi contractat în continuare RDG. Creșterea dependenței financiare ar

Degradarea relațiilor cu Moscova explică strângerea relațiilor dintre RDG și China și sprijinul deschis acordat autorităților chineze pe 4 iunie 1989, când studenții lipsiți de apărare au fost masacrați în piața Tiananmen. Orice stat care dorea menținerea statu-quo-ului în lume era, la sfârșitul anilor '80, prietenul lui Honecker, pentru că șeful SED căuta modalități de a strânge relațiile, chiar dacă acest lucru aducea după sine ruperea de Moscova și încercarea de a opta pentru o politică autonomă¹.

În consecință, rapoartele Stasi acordau mult mai puțină atenție unei posibile amenințări din partea mișcării de opoziție care se înfiripa decât situației internaționale în schimbare. Din dosarul special pregătit de MfS al RDG în mai 1989 rezultă că pe teritoriul statului acționau în realitate nu mai puțin de 160 de grupuri diferite mai mult sau mai puțin critice față de regim. Dar numărul celor angajați în activitățile acestor grupuri era evaluat de serviciile de securitate la cel mult 2.500, din care doar 600 erau considerați membri simpli și circa 60 constituiau „nucleul dur”². Această mână de oameni n-ar fi reprezentat un pericol pentru sistem dacă situația externă s-ar fi menținut în continuare în cadrul pe care îl crease Războiul Rece. Numai că acesta, spre marele necaz al conducerii SED, ținea deja de domeniul trecutului.

Criza ideologiei marxiste și începutul opoziției – compromisul cu Biserica. Rolul MfS al RDG

Teoretic, începutul opoziției poate fi situat în RDG pe la jumătatea anilor '70, când semnarea Actului Final al CSCE de la Helsinki i-a determinat pe unii reprezentanți ai intelectualității nonconformiste să protesteze împotriva realităților înconjurătoare. În 1976, retragerea cetățeniei RDG cântăreșului-poet Wolf Biermann, care avea o atitudine critică față de regimul lui Honecker, în timp ce artistul se afla într-un turneu, a provocat un val de proteste în cercurile creatorilor de artă (scrisoarea de protest redactată de scriitorii Stefan Heym și Stephen Hermlin a fost semnată de aproape 100 de reprezentanți proeminenți ai lumii culturale), pentru că o asemenea măsură spulbera orice speranță într-o liberalizare a regimului. La această „răzvrătire”, șeful SED a răspuns cu alte sancțiuni (cei mai activi, cu Heym în frunte, au fost eliminați în 1979 din Uniunea Scriitorilor și, implicit, nu au mai avut nicio posibilitate de a publica), în anii următori fiind expatriați Kurt Bartach, Karl-Heinz Jakobs, Klaus Poche, Klaus Schlesinger și Joachim Seyppel, ceea ce pentru cei mai mulți dintre ei însemna de fapt încetarea carierei de opozant.

O poziție specială printre contestatari ocupa Robert Havemann, un chimist de renume mondial și în același timp participant la lupta împotriva regimului hitlerist (el fusese, printre

fi consolidat automat poziția Bonnului în contactele sale cu Berlinul și ar fi dus la marginalizarea rolului Moscovei. Răsturnarea lui Honecker, care căuta o soluție pentru ieșirea din impas, și înlocuirea lui cu „securistul” Wolf, absolut loial, ar fi fost de natură să convingă în primul rând Statele Unite și țările CEE că soarta RDG o decide în exclusivitate PCUS. De asemenea, ar fi descurajat orice încercări ale SED de a căuta „drumul spre Vest” fără a fi obținut mai întâi acordul din partea Uniunii Sovietice.

1. Despre apropierea dintre RDG și China, vezi Hermann Wentker, *Außenpolitik in engen Grenzen...*, pp. 531-537.
2. Zentrale Auswertungs- und Informationsgruppe, *Information über beachtenswerte Aspekte des aktuellen Wirksamwerdens innerer feindlicher oppositioneller und anderer negativer Kräfte in personellen Zusammenschlüssen*, BstU, ZA, MfS BdL/Dok 008932, pp. 3-4.

alte, membru al vestitei Orchestre Roșii, deținut politic, condamnat la moarte cu ocazia unui proces nazist demonstrativ și salvat ca prin minune de la execuție). Din 1964, Haveman nu mai era membru de partid (iar din 1965 nu mai era nici membru al Academiei de Științe a RDG) și se exprima din ce în ce mai critic la adresa sistemului, făcându-și publice nemulțumirile, ceea ce făcea să tulbure serviciile Stasi. Acestea au încercat să-l prindă în flagrant de trafic cu valută, impunându-i temporar arest la domiciliu. Atitudini de opoziție puteau fi întâlnite și în sânul clerului protestant – cea mai dramatică acțiune fiind autoincendierea pastorului Oskar Brüsewitz în 1976. În anii '70, afirmații „controversate” la adresa problemelor statului și a atitudinii ierarhiei superioare a consistoriului a făcut și Heino Falcke.

Dar toate aceste proteste nu aveau de fapt nicio însemnătate pentru majoritatea populației. Atât timp cât economia țării rămânea fiabilă, autoritățile se bucurau de sprijinul populației sau cel puțin de o toleranță pasivă. Un eveniment mai deosebit (de data aceasta pentru toți cetățenii RDG) l-a constituit „iarna secolului” din 1979, când mai bine de două săptămâni sistemul energetic est-german a fost paralizat. Chiar dacă, în cele din urmă, furnizarea energiei electrice a putut fi restabilită, haosul care a afectat toată economia Germaniei Democrate a fost un avertisment că, în condițiile unei planificări centralizate, aceasta este complet nepregătită pentru asemenea avarii. O parte semnificativă a cadrelor de conducere de nivel mediu din economie și administrație începuse să-și pună întrebări legate de eficiența sistemului¹.

Dispariția entuziasmului față de ideologia comunistă constituia o problemă ideologică gravă pentru conducerea SED. Coerența doctrinei, care în concepția lui Ulbricht trebuia să constituie scheletul noii identități naționale, în ciuda eforturilor disperate ale aparatului propagandistic, sprijinit de numeroasele catedre de filosofie marxistă, lăsa totuși mult de dorit. Însăși figura celei care a întemeiat KPD, Rosa Luxemburg, ucisă în 1919, reprezenta o problemă importantă atât din punct de vedere teoretic, cât și practic. Caracterizată de mass-media ca o persoană căreia i se dedicase un cult aproape religios, ei îi este atribuit sloganul „Freiheit ist immer die Freiheit der Andersdenkenden” („Libertatea este libertatea celui care gândește altfel”), care a complicat activitatea poliției politice. Persoanele mai în vârstă (ca și tovarășii de partid, de altfel) își mai aduc aminte, desigur, că în anii '50, din voința lui Ulbricht, numele ei a fost atribuit multor școli, piețe, creșe pentru copii sau întreprinderi. În același timp, având în vedere diferențele de nuanță sau uneori chiar păreri divergente pe care Rosa Luxemburg și le exprima în controversele cu Lenin, din punctul de vedere al instanțelor de partid lucrările sale conțineau concepții opuse liniei de partid. Ca urmare, în perioada stalinistă, cine era suspectat sau acuzat că e „filo-Luxemburg” putea să ajungă în fața plutonului de execuție sau (în cel mai fericit caz) să-și sfârșească zilele în închisoare².

Confuzia era prezentă și în simbolistica noului stat. Făcând abstracție de faptul că încă de la început a fost acuzat de plagiat, imnul compus de Johannes R. Becher și de Hanns Eisler, *Auferstanden aus Ruinen*, după 1972 s-a dovedit „a nu mai corespunde din punct de vedere politic”, întrucât făcea referire la unitatea Germaniei (*Deutschland einig Vaterland*),

1. Astfel de îndoieli începuseră să-i preocupe chiar și pe unii membri ai Biroului Politic al SED. Vezi „SED-Politbüromitglied Werner Krolikowski über die innere Lage der DDR, 30 März 1983”, în Peter Przybylski, *Tatort Politbüro*, vol. 1: *Die Akte Honecker*, Berlin 1991, pp. 349-356, <http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/de/Media/TextPopup/id/592959/oldAction/Detail/oldModule/Chronical/year/1983> (accesat pe 3 iunie 2009).
2. Hubertus Knabe, *Honeckers Erben...*, p. 24.

deși tocmai în acea perioadă regimul comunist ajunsese la un acord cu RFG în problema recunoașterii reciproce a celor două state germane. De aceea, până la sfârșitul existenței RDG, imnul de stat a fost cântat doar în versiune orchestrală.

În ciuda asigurărilor sfărăitoare în legătură cu puritatea doctrinei lui Marx și Engels, moștenirea ideologică a comunismului a fost atât de mult deformată, încât, în pragul anilor '70, conducerea SED avea serioase îndoieli vizavi de adevăratele concepții ale cetățenilor RDG. Spre sfârșitul aceluiași deceniu se va constata de asemenea că fisurile în „bunăstarea redegistă” deveneau tot mai evidente¹.

Pierderea încrederii în comunism puna sub semnul întrebării însuși sensul existenței RDG ca stat independent față de tot mai bogata RFG. În această privință, nimeni din partid nu avea îndoieli².

Televiziunea vest-germană a jucat de asemenea un rol important. Generațiile tinere deja nu mai împărtășeau același entuziasm pantru construirea socialismului și, după cum aprecia Walter Friedrich din cadrul Institutului Central de Cercetare în Probleme de Tineret (*Zentralinstitut für Jugendforschung*), „în general valorile socialiste și-au pierdut din importanță”³. O problemă suplimentară o constituia faptul că, chiar dacă în comparație cu celelalte țări socialiste nivelul de trai din RDG era în continuare relativ ridicat, totuși comparația cu vecinul de la Vest era pe zi ce trece tot mai defavorabilă, așa încât numărul celor care făceau cerere de pașaport, bineînțeles, cu intenția de a face călătoria doar în sensul dus, se ridica în 1984 la 120.000⁴.

Atuul naționalist, exploatat de anumite regimuri comuniste, care ar fi constituit în concepția lor un substitut în legitimarea morală a regimului nici măcar nu putea intra în calcul în cazul Germaniei. Spre sfârșitul anilor '70, ideologia încetase în mod evident să-și îndeplinească funcțiile mobilizatoare, iar anumite probleme sociale urgente (cum ar fi ocrotirea persoanelor cu dizabilități sau a pensionarilor din azilurile de bătrâni) erau practic imposibil de rezolvat în absența unei inițiative sociale suplimentare; de aceea, SED a luat o serie de inițiative care după părerea lui Honecker ar fi trebuit să asigure supraviețuirea dictaturii pentru o lungă perioadă.

În primul rând, regimul comunist a continuat extinderea aparatului Securității până la dimensiuni monstruoase, care nu-și găsesc niciun fel de corespondent în alte țări din blocul răsăritean, din dorința de a controla permanent viața cetățenilor est-germani. Fenomenul Stasi nu poate fi totuși redus doar la acest aspect – cel mai mare număr de ofițeri din poliția politică pe cap de locuitor din întregul lagăr socialist⁵. Faptul că autoritățile din RDG nu se

1. Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution...*, p. 34.

2. După cum amintea Claus J. Duisberg, această concepție era predominantă nu numai în sânul aparatului de partid, ci și în colectivități care, teoretic, în celelalte țări socialiste ar fi trebuit considerate ca fiind potențial interesate de reformarea sistemului. Duisberg, un activist de rang înalt în cadrul guvernului german (mai târziu și în MAI al RFG), amintește despre o convorbire cu profesorul Rolf Reissing din cadrul Academiei de Științe a RDG, care nu ascundea că, în 1989, problema cea mai importantă consta în aceea că cetățeanul Germaniei de Est nu se identifica cu statul în care trăia (Vzi Claus J. Duisberg, *Das Deutsche Jahr...*, p. 10). Din acest punct de vedere, RDG se deosebea semnificativ de RS Cehoslovacia, ca să nu mai vorbim de Ungaria sau Polonia.

3. Andreas Rödter, *Deutschland einig Vaterland...*, p. 25.

4. Jens Gieseke, *Der Mielke-Konzern...*, p. 175.

5. După calculele lui Jens Gieseke, dacă în URSS revenea câte un ofițer de Securitate la 595 de cetățeni, în RP Polonă acest raport era de 1:1.574, pe când în RDG ea era de 1:180! (*ibidem*, pp. 103, 106).

uitau la bani când era vorba de a supradimensiona aparatul poliției secrete, chiar și în perioada de criză (numărul maxim de angajați Stasi fiind atins în 1989: 91.000 înscriși pe statele de plată), fără îndoială nu poate să nu producă uimire. Elementul specific fundamental al serviciilor secrete est-germane îl reprezenta în primul rând domeniul extrem de vast al atribuțiilor, care nu are echivalent în nicio altă țară comunistă, care, după părerea lui Gieseke, depășea chiar și KGB-ul din URSS, dublând în fapt activitatea multor organe civile din administrația locală sau chiar de la nivelul ministerelor. În consecință, evaluarea lui Honecker și a succesorului său Egon Krenz, potrivit căreia Stasi era un stat în stat, este absolut conformă cu realitatea¹.

În al doilea rând, în căutarea unei mai bune legitimări morale, în mod surprinzător pentru observatori, partidul a hotărât să-și normalizeze relațiile cu Biserica evanghelică. Pe data de 6 martie 1978 a fost organizată o întâlnire între Președintele Conferinței Conciliului Bisericilor din RDG, episcopul Albrecht Schönherr, și Erich Honecker. În cursul acestei întrevederi, secretarul general al CC al SED a afirmat între altele că Biserica reprezintă un factor esențial în viața socială; el a avansat în același timp ideea că, fiind vorba de o Biserică Reformată, „în niciun caz rolul ei nu se reduce la organizarea cultului, ci este coresponsabilă în ce privește problemele sociale, acest rol neputând fi pus la îndoială nici de partid, nici de stat”².

Această întâlnire trebuie considerată într-o câțiva un moment de răscruce: autoritățile din RDG au început să se uite tot mai des în direcția Bisericii protestante, ba chiar să-l considere pe Martin Luter un fel de patron care ar putea înlocui credința pe cale de dispariție în idealurile lui Marx și Engels. În 1983, autoritățile au organizat festivități cu ocazia aniversării a 500 de ani de la nașterea creatorului Reformei. În timpul acestor festivități, Honecker l-a numit pe Luter „marele fiu al poporului german”. Evident, a fost stopată campania împotriva Bisericii. Înainte, aceasta avea drept scop distrugerea vieții religioase din RDG. Acum, autoritățile erau dispuse să se limiteze „doar” la activități de supraveghere și la plasarea unor agenți în posturile-cheie ale structurii bisericești, la blocarea carierei persoanelor credincioase și la cenzura strictă a publicațiilor bisericești. Autoritățile mai cereau ca înaltele fețe bisericești să ia parte la ceremoniile oficiale de stat. În schimb, ca recompensă pentru colaborarea loială, în conformitate cu formula *Kirche in Sozialismus*, formulată în urmă cu câțiva ani de Conciliul Uniunii Bisericilor Evanghelice din RDG, Biserica obținea dreptul de a desfășura slujbe religioase în penitenciare și în casele de copii, în unele locuri a fost autorizată construirea unor noi lăcașuri de cult, în domenii foarte limitate a fost permisă de asemenea apariția reprezentanților clerului în mass-media, inclusiv la televiziunea controlată de guvern.

În curând urma să se constate că inițiativele guvernului sunt departe de a fi suficiente pentru a prelungi existența unui stat cu care propriii cetățeni vor să aibă cât mai puțin de-a face. Supradimensionarea aparatului Stasi, în afară de faptul că permitea un control eficient al acțiunilor opoziției, aducea și multe consecințe negative. Din moment ce MfS avea competențe inclusiv în domenii ca economia, acest resort devenea automat coresponsabil de rezultatele economice ale statului. De aceste responsabilități, resortul despre care vorbim nici nu voia, nici nu putea să se achite în mod corespunzător, în măsura în care acorda o prioritate absolută problemelor de securitate. Ca urmare, la nivelul instanțelor superioare de partid și de stat s-a observat, spre sfârșitul anilor '80, un proces tot mai accentuat de

1. *Ibidem*, pp. 94-95.

2. Mai pe larg în legătură cu această întâlnire: Theo Mechtenberg, „Jak żywotne jest chrześcijaństwo...” („Cât de viu este creștinismul...”), p. 30; Trutz Rendtorf, *Protestantische Revolution?*...

dezintegrare; constatând că dispozițiile oficiale acordă MfS și structurilor subordonate acestuia tot mai multe atribuții, celelalte resorturi evitau tot mai des să ia decizii în domeniul de care răspundeau, comunicând solicitanților că în situația respectivă organul de decizie este MfS RDG. Ca urmare, cu câțiva ani înainte de căderea RDG, la MfS erau trimise nu numai denunțuri despre vreun coleg de serviciu nesuferit; firmele de construcție trimiteau cereri pentru a solicita furnizarea de cărămidă, oamenii de știință disperați care lucrau în cercetare se adresau Securității cu rugămintea ca aceasta să transmită rezultatele cercetărilor lor către instanțele superioare de partid, contând pe faptul că un eventual interes din partea Stasi ar reduce perioada de așteptare a rezultatului analizei din partea organului de decizie¹. Transformarea MfS într-un fel de „superresort” nu făcea însă decât să sporească harababura, din cauză că imensul domeniu de responsabilitate transforma MfS într-un mecanism din ce în ce mai puțin controlabil, iar în cursul anilor '80 conflictele din sânul Stasi țineau aproape de rutina cotidiană².

Așa se face că atribuirea de competențe cvasinelimitate unui resort ca MfS al RDG a dus de fapt la rezultate opuse celor așteptate. Dar procesul de descompunere care a început să se manifeste la nivelul aparatului de stat era observat și în celelalte segmente ale administrației, atât centrale, cât și locale, iar MfS era perfect informat despre criza administrativă a țării. Mielke știa cu precizie că exigențele absurde ale economiei planificate, a căror execuție întocmai și la timp era pretinsă de Günter Mittag, un om de încredere al lui Honecker, atotputernic în probleme de economie, provocau la începutul anilor '80 deja tot mai multe frustrări la nivelul mediu al aparatului de partid, care era de fapt destinatarul acestor cerințe. Unele dintre documentele care ajungeau pe biroul șefului MfS vorbeau pur și simplu de „prăbușirea morală” care se manifesta mai ales prin falsificarea documentelor în scopul de a dovedi executarea planului. MfS nu avea cum să nu știe de asemenea despre un fel de „război de gherilă” care se desfășura între instanțele de partid și Biroul Politic, pe de o parte, și membrii Comisiei de Stat a Planificării RDG (*Staatliche Plankommission* – SPK) în fruntea căreia se afla Paul Schürer, pe de alta. Acesta din urmă încerca încă din anii '70 să lupte împotriva sumelor exagerate alocate pentru consum și despre care știa că sunt imposibil de susținut. Dar solicitările SPK erau sistematic respinse de Honecker³.

MfS al RDG n-a utilizat în niciun fel informațiile despre criza care bătea la ușă. Spre deosebire de Iuri Andropov care, cel puțin la sfârșitul vieții, devenise conștient de necesitatea reformării URSS, Mielke pur și simplu bloca rapoartele care criticau realitatea economică a RDG, acuzându-le de „atitudine dușmănoasă față de partid”⁴. Șeful serviciilor secrete știa, desigur, că Honecker considera orice critică de acest gen drept „propagandă imperialistă” și atac direct la persoana sa și la politica pe care o promova. Ca urmare, spre deosebire de Czesław Kiszczak, care, dându-și seama de criza economică și socială cu care se confrunta RPP, a ținut să joace un rol esențial în negocierile din cadrul Mesei Rotunde, Mielke a rămas până în 1989 pe pozițiile dictate de Biroul Politic, chiar dacă știa că și în RDG situația se îndrepta iremediabil spre o criză politică.

În ciuda convingerii răspândite în Polonia că Stasi „controla totul”, această presupunere nu era decât parțial adevărată. E adevărat că puținii disidenți care se hotărâseră să provoace sistemul erau mult mai ușor de supravegheat de către servicii. Sunt absolut autentice vestitele cazuri difuzate de mass-media în care soțul își denunța soția (exemplul lui Knud

1. Jens Gieseke, *Der Mielke-Konzern...*, pp. 154-156.

2. *Ibidem*, pp. 136-137.

3. André Steiner, *Von Plan zu Plan...*, pp. 217-218, 234-235.

4. Jens Gieseke, *Der Mielke-Konzern...*, pp. 152-153.

Wollenberg și al Verei Lengsfeld și altele) sau îndelungata colaborare cu MfS a unor personalități importante, care au participat ca reprezentanți ai opoziției la lucrările Mesei Rotunde germane (Wolfgang Schnur, Ibrahim Böhme și alții). Dar scăderea încrederii în comunism, după cum arată Gieseke, nu a rămas fără consecințe în ce privește eficacitatea MfS. În anii '80, ofițerii MfS constatau cu neliniște că propunerile de colaborare făcute virtualilor colaboratori secreți sunt tot mai des refuzate¹, iar cazuri ca al Verei Lengsfeld erau, din fericire, izolate. În ultimă instanță, familia se dovedea de regulă o barieră de netrecut pentru ofițerii Stasi, iar în anii '80 cetățenii din RDG nu mai permiteau să le fie sustras acest minimum de viață privată².

Tot cu un fiasco s-a soldat și încercarea de unificare a Bisericilor spre profitul regimului. Acordul amintit anterior era teoretic mai profitabil pentru autorități decât pentru Biserici. Dictatura beneficia astfel de o legitimare morală suplimentară. Din 1978, în discuțiile cu Occidentul, oficialii puteau să invoce fără opreliști, dacă nu „libertatea religioasă”, cel puțin statutul diferit al instituțiilor religioase din RDG în comparație cu celelalte țări din blocul răsăritean – cu excepția RPP.

Părea că Biserica nu poate să amenințe regimul ca forță politică organizată. Iar piedica nu ar fi fost numai diferențele de opinii din sânul fiecărei biserici est-germane. Conflictul violent (provocat și întreținut cu abilitate de organele de Securitate) dintre conducătorii ierarhici și populația protestantă de la nivelul comunelor, dublat de secularizarea bruscă a societății din RDG³ observată de la jumătatea anilor '50, constituia garanția că Biserica, puțin atractivă pentru credincioși, va fi un fel de ostatic al sistemului, iar sistemul va reuși să-i impună fără discuții acel cadru al activității bisericești pe care autoritățile îl considerau necesar. Nu încăpea de asemenea nicio îndoială că acordul din 6 martie 1978 a fost încheiat și pentru că, la sfârșitul anilor '70, Biserica evanghelică era deja *de facto* o biserică minoritară, care oricum trebuia să-și desfășoare activitatea în condițiile unei populații majoritar atee. Și, de altfel, nu era un secret pentru nimeni că formula „Biserica în socialism” trebuia să fie, pentru unii dintre ierarhii Bisericii, atât un compromis între ei și autorități, cât și un efort ca, profitând de „armistițiul” cu SED, să treacă la un fel de ofensivă, să pornească în căutarea și recuperarea credincioșilor pierduți în ultimii 20 de ani⁴.

Dar calculele autorităților s-au dovedit a fi doar parțial corecte. Pe de o parte, punerea sub urmărirea organelor Stasi și amestecul în viața internă a Bisericii luterane au speriat o parte importantă, dacă nu majoritatea înaltelor fețe bisericești. Pe de altă parte, aceste acțiuni au provocat haos în structurile protestante, ceea ce a făcut ca autoritățile să nu-și poată subordona niciodată complet clerul protestant. Colectivitățile pastorilor s-au împărțit în două tabere, în funcție de atitudinea față de compromisul făcut în 1978. Ierarhii cei mai importanți erau în principiu de acord cu linia lui Schönherr, dar acest lucru nu însemna automat că erau de acord și cu ilegalitățile comise de Stasi. În plus, pentru „simplii” credincioși evanghelici era evident că acordul cu autoritățile nu se referea la aspectele cele mai importante pentru ei: SED își păstra în continuare monopolul asupra educației tinerilor: problema nici nu intra în discuție. Chiar dacă intensitatea persecuțiilor a mai slăbit, până în 1989 credinciosul luteran practicant a fost obligat să suporte fel de fel de șicane. Până la desființarea RDG, el era considerat *de facto* un cetățean de categoria a doua.

1. *Ibidem*, pp. 132-133.

2. *Ibidem*, pp. 124-126.

3. Theo Mechtenberg, „Jak żywotne jest chrześcijaństwo...” („Cât de viu este creștinismul...”), pp. 24-25.

4. Reinhard Henkys, „Kirche in Sozialismus...”, pp. 23-24.

Această situație ne permite să înțelegem de ce persoanele care nu se puteau împăca deloc cu realitățile comuniste ajungeau la urma urmei să se întâlnească și să discute despre eventualele proiecte de reformă tocmai la nivelul comunităților protestante. Dar nu toate organizațiile care se formau puteau beneficia automat de protecția Bisericii. Cu toate acestea, a început să apară un interesant efect de „absorbție”, Biserica evanghelică constituind până la o anumită limită o nișă pe care o putea ocupa mișcarea de revendicare a schimbării în RDG. Acest lucru a provocat nemulțumirea autorităților, în opinia cărora Bisericii nu i se făcuseră concesii pentru ca diverse comune protestante să acorde adăpost criticilor sistemului.

Ca urmare, la sfârșitul anilor '80, în sânul ierarhiei superioare a Bisericii protestante se puteau auzi voci tot mai sonore care cereau schimbarea cursului politicii. Chiar în perioada când s-a desfășurat Conciliul de la Görlitz din 1987, o parte dintre activiști, cu Heino Falcke în frunte, cereau o reacție mult mai fermă a ierarhilor Bisericii față de ilegalitățile săvârșite de Stasi. Însuși faptul că vocea opoziției a fost lăsată să se audă în timpul lucrărilor Conciliului a fost considerat de mulți dintre membrii conducerii partidului drept o „ofensă”, chiar dacă majoritatea participanților s-au declarat împotriva tezelor lui Falcke¹. De la începutul anului 1988, relațiile Stat-Biserică s-au degradat sistematic. Duelul verbal public dintre Werner Jarowsky, un membru al Biroului Politic, care considera Biserica drept „Calul troian” al Occidentului, și episcopul Werner Leich, a cărui ripostă mai temperată, dar lipsită de orice ambiguitate, fără a pune în discuție rolul conducător al partidului, critica totuși foarte deschis autoritățile, demonstra limpede că doctrina „Biserica în socialism” își epuizase indiscutabil toate resursele².

Opoziția din RDG în anii '80

Prin politica lor, autoritățile au creat ocazii mai mult decât suficiente pentru proteste. În martie 1982, ca urmare a adoptării unei noi reglementări legate de obligativitatea generală a serviciului militar, obligativitate care includea și femeile, circa 150 de femei, avându-le în frunte pe Ulrike Poppe și Bärbel Bohley, i-au trimis o scrisoare de protest lui Honecker. Inițiatoarele scrisorii considerau că acest proiect contravenea ideii de luptă pentru pace și, profitând de legăturile pe care le aveau cu mișcarea „Femei pentru Pace” (*Frauen für Frieden* – FfF) din Scandinavia și RFG, au încercat să înființeze organizații de femei independente de guvern, ce urmăreau să exercite presiuni asupra guvernului RDG pentru a contribui mai activ la politica de dezarmare. Evident că rețeaua de organizații FfF a fost imediat luată în colimator de Stasi, iar în 1983 ambele inițiatore ale protestului au ajuns în închisoare.

Prima grupare de opoziție, având ca model experiența Cartei 77 a protestatarilor cehi, este considerată Inițiativa pentru Pace și Drepturile Omului (*Initiative Frieden und Menschenrechte* – IFM), înființată pe 24 ianuarie 1986³. Fondatorii ei au fost fizicianul

1. Silomon Anke, *Synode und SED-Staat. Die Synode des Bundes der Evangelischen Kirchen in der DDR in Goerlitz vom 18. Bis 22. September 1987*, Göttingen, 1997.

2. Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution...*, p. 40.

3. Date suplimentare sunt disponibile la <http://www.dhm.de/lemo/html/DasGeteilteDeutschland/NeueHerausforderungen/Buergerbewegungen/initiativeFriedenUndMenschenrechte.html> (accesat pe 4 iunie 2009).

Gerd Poppe, soția lui, Ulrike, pictorița Bärbel Bohley, Wolfgang Templin și Ralf Hirsch. Timp de doi ani, această grupare a editat clandestin revista *Grenzfall*. Și din nou s-a putut constata eficiența Stasi. Cei implicați în această activitate clandestină au fost arestați în 1987 și mai multe persoane au fost forțate să ia drumul exilului, astfel încât în 1988 n-a mai apărut niciun număr al revistei. Chiar și grupările mai strâns legate de Biserică (l-am amintit deja pe Heino Falcke, care cu ocazia Conciliului de la Görlitz a trimis o scrisoare intitulată „Absage an Praxis und Prinzip der Abgrenzung”) au încercat în aprilie să convingă conducerea partidului și a Bisericii să efectueze mici schimbări. Toate propunerile s-au soldat cu eșec.

Posibilitățile de acțiune ale acestor grupări (pe lângă cele menționate trebuie să mai amintim mișcarea ecologică independentă și organizațiile de femei) erau foarte limitate, date fiind condițiile existente în RDG până în 1989, iar problema constituirii unui front unitar al opoziției era absolut nerealistă. Provenind din medii sociale diferite, contestatarii aveau viziuni diferite asupra schimbărilor care ar fi trebuit făcute în RDG. Creștin-democrații protestanți cu tendințe de stânga nu puteau găsi cu ușurință un limbaj comun cu ecologiștii care acționau în afara structurilor bisericești sau cu adepții mișcării punk rock, persecutați pentru frizurile lor nonconformiste. Dar, dincolo de toate acestea, aparatul de control și supraveghere extins până la dimensiuni nemaîntâlnite făcea imposibilă desfășurarea unui schimb regulat de opinii și impunea o activitate conspirativă foarte limitată. Ceea ce însemna de fapt că fiecare grup de opozanți își desfășura activitatea în mod izolat, fără să fie la curent cu existența altor grupări. Și chiar dacă ar fi avut asemenea informații, se puneau oricum problema de a verifica în ce măsură persoanele implicate erau sau nu credibile.

Grupările de opoziție care apăreau și în cadrul cărora era dezbătut viitorul RDG nu aveau, din păcate, nimic comun cu așteptările cetățenilor care, datorită televiziunii vest-germane și excursiilor, fugeau tot mai des în Occident (sub presiunea oficialilor de la Bonn, Berlinul de Est era obligat să acorde măcar de ochii lumii anumite înlesniri pentru obținerea pașapoartelor). Locuitorii RDG deveneau brusc conștienți de faptul că între cele două state germane exista o mare diferență de nivel de trai, pe care o resimțeau foarte dureros.

Dar această conștientizare nu stimula și dorința de a se angaja într-un proces de schimbare, ci se reducea în primul rând la o și mai mare dorință de a emigra în bogata RFG¹. Ca urmare, ideile grupurilor de opozanți referitoare la reformarea statului, idei față de care locuitorii RDG se simțeau tot mai puțin solidari, erau sortite de la început să nu fie înțelese. La sfârșitul anilor '80 – repetăm acest lucru – masele de cetățeni tineri ai RDG aveau un singur vis: să plece cât mai repede în RFG.

1. După cum amintește pe bună dreptate Duisberg, cazurile de pătrundere în misiunile diplomatice ale RFG și de solicitare a vizei pentru Bonn n-au apărut în 1989, ci mult mai devreme. Încă din 1983, Reprezentanța Permanentă a RFG în Berlinul de Est a fost închisă pentru câteva săptămâni pentru că un grup de cetățeni disperați ai RDG a pătruns pe terenul acesteia, cerând viză turistică. Cazurile de acest tip s-au tot înmulțit în anii următori. Claus J. Duisberg, *Das Deutsche Jahr...*, pp. 31-32, <http://www.seggeluchbecken.de/kirche/ddr-kirche-4.htm#an4-72> (accesat pe 15 aprilie 2009). Referitor la perspectivele opoziției, vezi interviul cu pastorul Stephen Bickhardt, „Wir brauchen die offene Diskussion”, *Tageszeitung*, 15 august 1989, nr. 2884.

Anul 1989

În 1989, atât opoziția în curs de constituire, cât și partidul comunist erau prin urmare absolut nepregătite să facă față provocărilor ce aveau să urmeze. În primul rând, acțiunile întreprinse de SED demonstau că acesta nu înțelegea deloc procesele ce aveau loc, cu toate că atât conducerea RDG, cât și serviciile de informații erau evident conștiente că situația internațională se schimbă în defavoarea Berlinului. Și totuși, Honecker s-a hotărât să strângă șurubul atât în politica externă, cât și în cea internă. Criza care se adâncea în relațiile cu Moscova se reflecta, între altele, în conflictul apărut în legătură cu abonamentele la revista *Sputnik*, la care, din noiembrie 1988, autoritățile RDG au hotărât să renunțe¹.

Chiar dacă populația din RDG în principiu nu era obișnuită să-și exprime împotrivirea, de această dată decizia conducerii SED a fost primită de eșaloanele inferioare ale partidului cu o indignare absolut sinceră. Pentru cea mai mare parte a marxiștilor, cenzurarea presei sovietice era inacceptabilă (în special pentru generația mai în vârstă, educată în perioada stalinistă, care nu era obișnuită ca voința Moscovei să fie judecată critic). Printre cele 10.000 de persoane care au trimis scrisori adresate CC în legătură cu această problemă erau inclusiv ofițeri Stasi². Având în vedere largul răspuns pe care aceste petiții l-au avut în sânul populației, a fost luată hotărârea ca de problemă să se ocupe Biroul Politic, care a constatat că toate aceste acțiuni nu reprezentau altceva decât o încălcare a disciplinei de partid. Așa încât răspunsul autorităților s-a concretizat exclusiv în sancțiuni mai dure sau mai puțin dure, în funcție, de cele mai multe ori, de rangul social al persoanei în cauză, iar de aplicarea acestora s-a ocupat personal șeful MfS, Mielke³.

Conducerea MfS a început să observe cu un sentiment de neliniște că pierderea încrederii în sensul propriei activități începuse să se extindă și la angajații Stasi, care până atunci executau orice ordin al partidului⁴. Aceste temeri erau sporite și mai mult de faptul că în noiembrie 1988, sub presiunea MfS, au fost înăsprite prevederile dispoziției „cu privire la călătoriile cetățenilor RDG în străinătate”. Ca urmare, obținerea aprobării pentru călătorie a devenit, în ciuda oricăror speranțe, mult mai dificilă decât înainte. Reacția a fost frustrarea

1. Cauza directă a renunțării la abonamentele revistei *Sputnik* a fost faptul că, în coloanele ei, cititorii erau informați despre o clauză suplimentară secretă a pactului Ribentrop-Molotov din 1939, iar Honecker considera că o astfel de publicație este foarte dăunătoare.

2. Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution...*, p. 32.

3. Vezi documentele consultate: 19 Januar 1989 Parteikontrollkommission im MfS, *Ergebnisse der Bearbeitung von Schreiben, die von Angehörigen des MfS im Zusammenhang mit der Nichtauslieferung der Zeitschrift „Sputnik“ 10/89 an das ZK der SED gerichtet wurden*, 19.1.1989, (Auszug) BStU, ZA, SED-KL 4581, ff. 29-32, 35-40, http://www.bstu.bund.de/cln_012/nn_898162/DE/MfS-DDR-Geschichte/Revolutionskalender/Februar-1989/Dokumentenseiten/19-Januar/19_jan_text.html_nnn=true (accesat pe 4 martie 2009).

4. *Die Aufgaben der PKK zur Verwirklichung der Beschlüsse der 7. Tagung des ZK der SED*, o. D. [nach dem 15.2.1989] BStU, ZA, SED-KL 4582, ff. 11-69, hier 11, 24-34, http://www.bstu.bund.de/cln_012/nn_898162/DE/MfS-DDR-Geschichte/Revolutionskalender/Februar-1989/Dokumentenseiten/nach15-Februar/nach15_feb_text.gtp=902152_3D3.html (accesat pe 4 martie 2009). Cu totul altfel prezintă acest aspect Jens Gieseke, *Der Mielke-Konzern...*, p. 250. El afirmă că schimbările din URSS i-au deprimat pe unii angajați ai aparatului de Securitate, care și-au căutat un refugiu în sfera vieții private, dar și în alcoolism.

din ce în ce mai mare a populației, reflectată în primul rând în numărul enorm de cereri și contestații în caz de răspuns negativ.

Modificarea unor prevederi ale acestei dispoziții în martie 1989, operată la inițiativa secretarului CC pe probleme de securitate, Egon Krenz, era o încercare de revenire la situația juridică dinainte de introducerea schimbărilor contestate. În martie 1989, această soluție parțială nu mai era însă în măsură să calmeze spiritele¹. La nivelul MfS, aceste schimbări au provocat o reacție de dezaprobare nedisimulată². După „scandalul Sputnik” era de altfel clar că, pentru majoritatea cetățenilor, popularitatea lui Gorbaciov, care personifica speranța schimbării unei dictaturi osificate, era la cote foarte ridicate, depășind cu mult popularitatea oricărui politician din RDG. Pentru Honecker, acest lucru era cu atât mai deranjant, cu cât până atunci tocmai Moscova era considerată instanța supremă care interpreta dogmele comuniste.

Drept vreo perspectivă oarecare de lichidare a zidului Berlinului Honecker nici măcar nu voia să audă. A intrat în istorie declarația lui din 18 ianuarie 1989: „Zidul Berlinului va mai dăinui 50 sau chiar 100 de ani, până se vor schimba condițiile care au dus la construirea lui”³. Cu această ocazie, șeful partidului nu a omis să-i dojenească pe toți cei care, vrând să dărâme zidul, doreau implicit să amenințe pacea întregii Europe. Că nu erau simple declarații fără acoperire o dovedește evenimentul dramatic din 5 februarie, când Chris Gueffroy a fost împușcat în timp ce încerca să treacă ilegal de cealaltă parte a zidului. E adevărat că, în urma protestelor venite din lumea întreagă, Gueffroy a fost ultima victimă a zidului Berlinului; în luna aprilie, „având în vedere situația actuală”, Honecker a interzis împușcarea fugarilor, dar acest ordin nu a fost niciodată publicat și, din punctul de vedere al cetățenilor, reacția grănicerilor a rămas nesigură până la căderea zidului în noiembrie 1989⁴.

Politica de „strângere a șurubului” nu avea cum să nu provoace consecințe opuse celor scontate. Din rapoartele Stasi rezulta că, dacă în 1987 doar circa 18.000 de cetățeni ai RDG reușiseră să treacă legal sau ilegal în RFG, în 1988 numărul lor a ajuns aproape de 40.000⁵, pentru ca în primele două luni ale lui 1989 să se înregistreze 18.000. Pentru conducerea Stasi era evident că politica de limitare a călătoriilor și mijloacele represive prin care aceasta era impusă se dovedeau prea puțin eficiente. Cu ocazia unui sondaj efectuat pe 4 ianuarie 1989 în Alexanderplatz din Berlin s-a constatat fără nicio urmă de

1. *Information zur Verwirklichung der Verordnung vom 30 November 1988 über Reisen von Bürgern der DDR nach dem Ausland BArch Berlin*, DY 30/IV 2/2.039/307, Bl. 20-25 (Bestand Büro Krenz), Urheber nicht benannt, undat.; Datierung nach letzter Datumsangabe in dem Dokument, http://www.bstu.bund.de/cln_012/nn_902298/DE/MfS-DDR-Geschichte/Revolutionskalender/Maerz-1989/Dokumentenseiten/nach27-januar/nach27_jan_text.html_nnn=true (accesat pe 4 martie 2009).

2. *Schreiben Mielkes an die Leiter der Dienstseinheiten zur Veränderung der Reiseverordnung vom 14.3.1989, BStU, ZA, MfS-BdL/Dok 005299*, http://www.bstu.bund.de/cln_012/nn_902298/DE/MfS-DDR-Geschichte/Revolutionskalender/Maerz-1989/Dokumentenseiten/14-Maerz/14_mar_text.html_nnn=true (accesat pe 4 martie 2009).

3. *Vezi Neues Deutschland*, 19 ianuarie 1989.

4. Pentru textul ordinului care suspenda, până la noi reglementări, ordinul de a împușca persoanele care încercau să treacă ilegal granița RDG, vezi <http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/de/Media/GalleryPopup/id/358879/item/0/month/April/oldAction/Detail/oldModule/Chronical/year/1989> (accesat pe 4 martie 2009).

5. Vezi <http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/de/Chronical/Detail/month/Januar/year/1989> (accesat pe 15 martie 2009).

îndoiială că principalul vector dător de speranță pentru populația din ce în ce mai obosită a RDG îl reprezenta nu propriul guvern, ci în primul rând continuarea procesului de reformă din URSS. Iar principala dorință pe care populația ar fi vrut ca autoritățile să i-o îndeplinească în următoarea perioadă era facilitarea deplasărilor între cele două state germane¹.

Pe 7 mai 1989 au avut loc alegeri locale. Având în vedere adâncirea nemulțumirilor sociale, teoretic, aceasta ar fi putut constitui o foarte bună ocazie pentru opoziție de a verifica, pe de o parte, în ce măsură autoritățile erau dispuse pentru un eventual dialog, iar pe de altă parte, forța propriilor argumente.

Dar opoziții n-au reușit să-și definească o atitudine comună. Grupările creștine, reprezentate de persoane ca Stephen Bickhardt sau Ludwig Mehlhorn, la fel ca gruparea „Solidarische Kirche”, au încercat inițial să-și promoveze candidații proprii, altele au rămas în schimb blocate, protestând că legea electorală are un caracter nedemocratic și îndemnând la boicotarea alegerilor.

Cât despre SED, conducerea partidului nu și-a manifestat în general absolut deloc interesul să profite de neînțelegerile dintre grupările de opoziție pentru a-și atinge propriile scopuri, tratând ambele curente drept „forțe dușmănoase și negative” (*Feindlich-negative Kräfte*), ca să utilizăm limbajul angajaților Stasi. Ca urmare, niciunul dintre reprezentanții sprijiniți de grupările din opoziție n-a reușit măcar să se înscrie pe listele de candidați. De aceea, chiar și grupările moderate au îndemnat la boicotarea alegerilor sau la votul negativ: „nu”. Temându-se de rezultatele alegerilor, autoritățile le-au falsificat. Potrivit aprecierii șefului Comisiei Electorale Centrale a RDG (*die Central Wahlkommission*), Egon Krentz, peste 98,5% dintre voturile valabil exprimate au fost favorabile listelor SED și ale partidelor-satelit.

Opoziția n-a recunoscut aceste rezultate ca fiind valabile. La inițiativa lui Hans-Jürgen Fischbeck fuseseră plasați observatori în diferite puncte ale țării, iar aceștia au constatat că participarea la vot s-a situat între 70 și 85% și că circa 7-8% dintre voturi au fost „nu”. Imediat după alegeri, în întreaga țară s-au desfășurat manifestații de amploare mai mare sau mai mică, dar împrăstiate fără probleme de forțele MfS și ale Miliției Populare. Opoziția a informat, firește, opinia publică mondială în legătură cu falsificarea alegerilor, dar n-a fost capabilă să mobilizeze cetățenii pentru acțiuni mai ample, ca să nu mai vorbim de prezentarea unui program unitar. Locuitorii din RDG își dădeau tot mai bine seama că evenimentele din Polonia și Ungaria aveau drept țintă impunerea reformelor, în timp ce în RDG conducerea SED rămânea neînduplecată, singura ei eventuală reacție putând fi doar una brutală. Evenimentele din piața Tiananmen din Beijing au fost apreciate de către Honecker drept înăbușirea contrarevoluției. Ceea ce însemna că utilizarea armelor de foc împotriva potențialilor „răsculați” rămânea în RDG o variantă probabilă atât timp cât la conducerea statului se afla o putere caracterizată de un marxism dogmatic.

Treptat, această situație a devenit insuportabilă pentru locuitorii din RDG, care, auzind de acordul dintre Austria și Ungaria din mai 1989, în virtutea căruia autoritățile RPU începuseră să demonteze barierele de la granița dintre cele două țări, au început să plece masiv în excursie în Ungaria, cu speranța că vor reuși să găsească o variantă mai ușoară de a fugi în Occident. Ungurii și austriecii au oferit un stimul suplimentar, organizând la

1. Fragmente ale unor interviuri luate în Alexanderplatz pe 4 ianuarie de către reporterii emisiunii „Guten Morgen” pentru Deutschlandradio. Informație preluată de la http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/de/Media/Video-Popup/field/audio_video/id/14245/month/Januar/oldAction/Detail/oldModule/Chronical/year/1989 (accesat pe 15 martie 2009).

sfârșitul lunii august un Picnic Paneuropean¹ în cursul căruia a fost deschis, pentru câteva ore, punctul de trecere a frontierei de la Sankt Margarethen im Burgenland (pe partea maghiară, Sopronköhida). Cu această ocazie, circa 600 de cetățeni ai RDG au părăsit Ungaria.

Urmarea acestor evenimente a fost că în țara vecină de pe malurile Dunării au venit peste 150.000 de persoane care nu ascundeau faptul că au intenția de a ajunge în RFG. Întrucât la momentul respectiv MAE al Ungariei purta cu Bonnul tratative, bazate mai mult sau mai puțin pe încredere, în legătură cu soluționarea acestei probleme, Honecker căuta cu disperare metode de a obliga guvernul lui Miklós Németh să-i rețină pe fugari, lucru pe care ungurii ar fi fost obligați să-l facă în baza acordurilor încheiate anterior.

Acest deziderat s-a dovedit a fi imposibil de realizat. Alegerile parlamentare din RP Polonă de pe 4 iunie, începerea lucrărilor Mesei Rotunde maghiare și, în cele din urmă, cuvântarea de la Strasbourg a lui Gorbaciov din 6 iulie 1989, ocazie cu care secretarul general al CC al PCUS dădea clar de înțeles că renunță la doctrina Brejnev, iar opțiunea pentru un sistem politic anume rămâne o problemă de ordin exclusiv intern a fiecărui stat, toate acestea înrăutățeau semnificativ situația internațională a Berlinului de Est. Practic, s-a constatat că RDG nu mai putea conta pe niciun fel de sprijin militar din partea Moscovei, singurii posibili aliați în afară de îndepărtata Chină rămânând eventual România și tot mai incerta Cehoslovacie, unde activitatea opoziției căpăta de asemenea proporții îngrijorătoare.

În acest context, pe 11 septembrie, s-a produs o adevărată catastrofă pentru regim: Ungaria și-a deschis granițele, provocând un eșec mediatic total al SED. Din mitul despre „ce bine e-n RDG”, în mai puțin de 24 de ore n-a mai rămas nimic, pentru că întreaga lume a putut să vadă pe viu cozile interminabile de Trabanturi și Wartburguri ai căror pasageri erau nebuni de fericire că pot în sfârșit să renunțe la viața dusă în spatele Cortinei de Fier.

Decizia forurilor de la Budapesta nu făcea însă decât să grăbească evenimentele. Cetățenii RDG care nu reușiseră să ajungă în Ungaria au început „să ia cu asalt”, într-un număr nemaiîntâlnit anterior, clădirile ambasadelor RFG din toate țările cu democrație populară. Cel mai mare răsunset în presă l-a căpătat ambasada RFG de la Praga; în septembrie, aici și-au stabilit tabăra, în condiții foarte precare, aproape 3.500 de cetățeni ai RDG. Mai puțini (circa 600) încercau să ajungă în RFG prin ambasada acestei țări de la Varșovia. După consultări cu URSS și RDG, ministrul Afacerilor Externe al RFG, Hans Dietrich Genscher, a obținut acordul de tranzit pe teritoriul RDG al unor trenuri speciale, sigilate, care transportau fugari. Informația că se poate fugi și prin Praga a provocat un alt val de călătorii. În total, până la sfârșitul lunii octombrie, „trenurile libertății” au dus dincolo de Cortina de Fier peste 17.000 de persoane. Reacția autorităților din RDG a fost categorică. Pe 3 octombrie a fost închisă granița cu Cehoslovacia².

Partidul în fruntea căruia se afla Honecker (afectat tot mai mult de probleme de sănătate), deși vedea că populația era cuprinsă de această ciudată „psihoză a plecării”, nu

1. Picnicul Paneuropean organizat la Sopron pe 19 august 1989 din inițiativa Forumului Democrat Maghiar (MDF), a Uniunii Democraților Liberi (SzDSz) și a Uniunii Internaționale Paneuropene. Cu această ocazie, pentru trei ore, a fost deschisă granița ungaro-austriacă, ocazie de care au profitat mulți cetățeni ai RDG.
2. Mai pe larg despre negocierile cu guvernul RS Cehoslovace pentru rezolvarea crizei, vezi Claus J. Duisberg, *Das Deutsche Jahr...*, pp. 47-61.

avea nici cea mai mică intenție de a renunța la linia politică de până atunci. Mai grav chiar, înrăutățirea stării de sănătate a secretarului general, care se lupta cu cancerul, a dus la un vid politic nefiresc. În timpul summitului Pactului de la Varșovia care a avut loc la București (poate sub impresia cuvântării lui Gorbaciov de la Strasbourg), Honecker s-a certat cu conducătorul sovietic, iar în cursul serii i s-a făcut rău. O criză de colică biliară l-a eliminat pe șeful SED nu numai de la următoarele lucrări ale summitului, ci și de la orice activitate politică pentru un interval de peste două luni¹. Pentru partid, boala lui Honecker era un factor în plus care complica situația. Fără Honecker, Biroul Politic nu avea nici cea mai mică intenție de a lua vreo decizie. Teoretic, opinia publică îi dădea cele mai mari șanse lui Egon Krenz, numai că pe perioada absenței sale forțate Honecker îi încredințase conducerea nu acestuia, ci lui Günter Mittag. Ceea ce făcea ca problema succesiunii să rămână foarte neclară pentru aparatul de partid. Cedându-i temporar prerogativele lui Mittag, nu era sigur dacă Honecker avea intenția să-și schimbe părerea în ceea ce-l privește pe Krenz – de aceea, acesta din urmă s-a decis să rămână în expectativă. Pe de altă parte, Mittag, personificarea aripii dure a partidului, avea o stare de sănătate nu foarte diferită de a lui Honecker și nu avea nici posibilitatea, nici putere suficientă pentru a ataca frontal problema exodului populației din RDG. Blocajul la nivelul Biroului Politic a dus însă la o întârziere catastrofală, din cauza căreia SED s-a trezit mai târziu fără nicio posibilitate de inițiativă. Problema fundamentală a fost că, exact în momentul în care criza a atins paroxismul, SED pur și simplu „a amuțit”.

Valul de fugari, criza tot mai accentuată și pasivitatea partidului au mobilizat conducerea Bisericii luterane, care a decis să pună capăt politicii de până atunci. Spre deosebire de discuțiile anterioare cu puterea, de această dată reprezentanții Bisericii i-au cerut secretarului general, prin formulări deosebit de categorice, lipsite de orice ambiguitate, să accepte dialogul cu societatea. Obiectul acestui dialog avea să fie în primul rând plecarea masivă peste graniță a cetățenilor est-germani. Cu această ocazie, ierarhii Uniunii Bisericilor Evanghelice din RDG (*Bund der Evangelischen Kirchen in der DDR* – BEK) nu au omis să critice politica de vize a partidului și situația din țară. După cum s-a putut constata, acest divorț dintre partid și Biserică a avut consecințe grave. Honecker s-a simțit ofensat și a revocat în ultima clipă întâlnirea care fusese deja planificată cu conducerea Bisericii luterane. Răspunsul a fost dat de episcopul Werner Leich, care a îndemnat la boicotarea festivităților organizate pentru aniversarea cu mare pompă a 40 de ani de la crearea RDG: acestea fuseseră planificate la începutul lunii octombrie².

Că situația în cadrul Bisericii luterane începea să scape tot mai mult de sub control o dovedea și felul cum s-a desfășurat Conciliul convocat pe data de 19 septembrie. Acesta nu numai că a validat decizia referitoare la boicot, dar în plus a tolerat răspândirea unor manifeste critice, pregătite de activiștii din ce în ce mai frustrați ai Partidului Creștin-Democrat est-german. Astfel, Biserica a contribuit din plin la propagarea conținutului acestor manifeste la nivelul întregii țări³.

1. Biografia lui Honecker și calendarul detaliat al evenimentelor din viața conducătorului RDG sunt disponibile la <http://meike-wulf.homepage.t-online.de/html/1989.html> (accesat pe 17 august 2009).
2. Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution...*, pp. 93-93.
3. În așa-numita „scrisoare de la Weimar”, redactată de Martina Huhn, Martin Kirchner, Christie Lieberknecht și Gottfried Müller, autorii criticau aspru situația din RDG, cenzura, centralismul democratic și cereau conducerii partidului lor o participare mai largă la guvernare, știut fiind că până atunci atât CDU est-germană, cât și liberalii din cadrul LDPD, respectiv alte partide care

Reacția isterică a presei de partid, cu *Neues Deutschland* în frunte, n-a făcut decât să toarne gaz peste foc: critica adusă partidului de Conciliul luteran era considerată o expresie a „activității anumitor cercuri” din RFG; Mittag a mers chiar mai departe: pentru el, rezultatele lucrărilor Conciliului erau nici mai mult, nici mai puțin decât o „contrarevoluție”. Rezultatul a fost exact invers față de cel scontat. Dacă până atunci activitatea conducerii Bisericii luterane consta într-o critică foarte moderată a partidului, fără să acorde vreun sprijin opoziției, după o astfel de „replică”, din ce în ce mai multe înalte fețe bisericești (mai ales din Saxonia), ofensate de epitetul cu care activiștii din cadrul aparatului de propagandă al SED n-au fost deloc zgârciți, au început să sprijine deschis acțiunile disidenților¹.

Nici nu se putea imagina un moment mai defavorabil pentru înrăutățirea relațiilor și pentru scandaluri cu clerul decât luna septembrie a anului 1989. Încă de la începutul lunii se desfășurau la Leipzig așa-numitele demonstrații de luni (*Montagsdemonstrationen*). Ele își aveau originea în tradiția întâlnirilor de discuții și rugăciuni pentru pace organizate de pastorii Christian Führer și Christoph Wonnenberger la biserica Sf. Nicolae, care strâneau laolaltă tot mai multă lume. Având în vedere prezența a numeroși ziariști occidentali, sarcina organelor de Securitate era foarte dificilă, inclusiv din cauză că informațiile despre organizarea demonstrațiilor nici nu erau necesare. Oamenii își transmiteau unii altora mesajul că în fiecare zi de luni, la ora 17, aveau loc demonstrații. În cadrul conflictului cu ierarhia bisericească mai exista încă o problemă: tradiționala metodă de „liniștire” a pastorilor recalcitranți prin intermediul unui telefon din partea instanțelor de partid corespunzătoare adresat episcopului local de data aceasta a fost un eșec pe toată linia. Cu ocazia unei discuții pe care a avut-o cu reprezentantul departamentului pentru culte din Leipzig, episcopul local Johannes Hempel a refuzat să administreze orice fel de sancțiune pastorilor care organizau rugăciuni pentru pace, susținând că partidul era singurul vinovat de situația tensionată din țară².

Autoritățile au încercat atunci să acționeze „discret”, adică să organizeze prinderea activiștilor înainte de demonstrație și să nu le permită celor interesați să ia parte la activitatea obișnuită prin blocarea accesului în biserică cu ajutorul forțelor de poliție și al Securității. Dar la Leipzig această tactică a eșuat complet, în primul rând pentru că rugăciunile pentru pace și demonstrațiile mobilizau cu fiecare săptămână tot mai mulți cetățeni (spre sfârșitul lui septembrie, chiar și simplii trecători se alăturau demonstranților). Iar unei asemenea masc, forțele de poliție nu-i puteau face față numeric.

Dar și în aceste condiții autoritățile considerau că nu se cade să poarte discuții cu oricine. Până la sfârșitul lunii septembrie, *Montagsdemonstrationen* din Leipzig au constituit un punct izolat la scara întregii țări, pentru că în celelalte orașe mari (și cu atât mai puțin în provincie) nu aveau loc niciun fel de proteste notabile. Pe la sfârșitul lui septembrie, autoritățile au hotărât să înăsprească măsurile penale pentru participarea la demonstrații, sporind de asemenea prerogativele Stasi. Intenția lui Mielke era în primul rând ca, prin aceste măsuri de factură politică, să liniștească spiritele pentru a evita orice tulburări care s-ar fi putut produce în timpul aniversării celor 40 de ani de la înființarea statului german comunist. Această sărbătoare trebuia să demonstreze atât populației, cât și observatorilor de peste hotare că, în RDG, partidul continua să ia toate deciziile. Numai că planul lui Mielke nu lua în considerare faptul că, la doar câteva zile după luarea măsurilor respective,

faceau parte din Frontul Unității nu jucaseră decât un rol decorativ. Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution...*, pp. 98-99.

1. *Ibidem*, pp. 93-95, 104.

2. *Ibidem*.

care priveau direct aparatul Securității și al poliției, pe teritoriul RDG urmau să treacă trenurile cu fugarii de la ambasadele din Praga și Varșovia. Ceea ce a creat alte complicații, pentru că, pe de o parte, „trenurile libertății” erau dovada faptului că regimul își recunoaște eșecul, iar pe de altă parte, trecerea lor putea fi o ocazie pentru alți cetățeni dornici să-și părăsească țara.

La începutul lui octombrie, în loc să scadă, valul de proteste a crescut din nou. Pe 2 octombrie, forțele de Securitate din Leipzig au cunoscut o nouă înfrângere, când 10.000 de protestatari s-au dovedit a fi prea mulți pentru forțele polițienești care fuseseră trimise să împrăști demonstrația. De data aceasta însă lucrurile au luat o întorsătură neașteptată. Poliția a utilizat gaze lacrimogene, tunuri cu apă, câini pe care i-a asmuțit împotriva demonstranților – și, desigur, bastoanele de cauciuc din dotare au avut mult de lucru. Situația a fost agravată și de faptul că pe 3 octombrie autoritățile au hotărât să închidă granița cu Cehoslovacia. Sute de persoane au fost trimise cu forța de la graniță înapoi în țară. În acest fel, autoritățile au creat o nouă categorie de „opozanți” (și era vorba de persoane deosebit de hotărâte, cărora li se refuzase dreptul la călătorie). Mass-media din întreaga lume a informat despre scenele dramatice care avuseseră loc în anumite gări din Saxonia, unde sute de persoane încercaseră să ajungă pe peron, în dorința de a urca în trenurile care circulau de la Praga în direcția RFG, iar autoritățile nu ezitaseră să folosească forța pentru a le împiedica să fugă.

Pe lângă toate acestea, ideea *Montagsdemonstrationen* a început să se răspândească și în celelalte orașe din Saxonia (mai ales în Dresda, Plauen, Chemnitz – pe atunci Karl-Marx-Stadt), iar mai târziu pe tot teritoriul RDG (mai ales în Turingia și în Anhalt), astfel încât pe la jumătatea lunii octombrie se demonstra inclusiv în zonele din nordul țării, care până atunci erau considerate „mai sigure”.

La Dresda au fost semnalate numeroase ciocniri cu poliția, mai ales pe 4 octombrie, când prin gară a trecut ultimul tren cu persoane evacuate din ambasada RFG de la Praga. Circa 5.000 de locuitori ai Dresdei, disperați, au încercat să urce cu forța în tren. A fost o adevărată luptă. În urma intervenției în forță a poliției, au fost arestate aproape 1.300 de persoane, clădirea gării a fost complet devastată, iar poliția n-a reușit să devină stăpână pe situație decât în ziua următoare. Responsabilitatea directă pentru aceste evenimente a fost pusă pe seama prim-secretarului partidului din Dresda, Hans Modrow, care până atunci se bucura de multă apreciere, fiind considerat mai „liberal”, ca adept moderat al perestroikăi. Pe 4 octombrie însă Modrow a cerut în mod explicit ajutorul armatei împotriva demonstranților. La baza acestei măsuri a stat fără îndoială informația că unii polițiști fie tergiversează, fie pur și simplu refuză să execute ordinul de a-i împrăști pe demonstranți. Dar, în foarte scurt timp, Modrow avea să tragă concluziile care se impuneau din această experiență.

În ciuda eforturilor disperate pentru ca 7 octombrie să fie o zi fără demonstrații în afara celei dedicate aniversării organizate de autorități (era ziua în care se împlineau 40 de ani de la crearea RDG), serviciile de ordine și poliția n-au reușit să împiedice un nou val de manifestații. Când, la Berlin, 70.000 de participanți defilau prin fața tribunei oficiale în care se aflau, printre alții, Gorbaciov și Ceaușescu, în Alexanderplatz și în apropierea Palatului Republicii demonstranții disperați strigau „*Gorbi, Hilf uns*” („Gorbi, ajută-ne”), stricându-le cheful musafirilor dictatorului și obligându-l pe Mielke să părăsească banchetul oficial ca să coordoneze acțiunile de împrăștiere a lor.

Acțiuni asemănătoare au fost organizate pe 7 octombrie și la Plauen, unde poliția i-a atacat deosebit de brutal pe demonstranți, escaladarea în continuare a violenței neputând fi evitată decât prin intervenția superintendentului Thomas Küttler, care a acceptat să medieze conflictul dintre organele de Securitate și aceștia din urmă.

Atitudinea autorităților din RDG (și în primul rând a lui Honecker) dovedea o pierdere totală a simțului realității politice. Opoziția neocoagulată încerca să recupereze anii pierduți creând grupări politice izolate care ar fi putut lua parte la convorbiri cu autoritățile. Încă de pe 10 septembrie apăruse Noul Forum (*Neue Forum* – NF); pe 12 septembrie, Democrația acum! (*Demokratie jetzt!*) a fost înregistrată oficial; apoi Partidul Social-Democrat din RDG (*SPD in der DDR*), care funcționa deja cvasilegal încă din aprilie; de asemenea, gruparea Răscrucea Democrată (*Demokratischer Aufbruch*). Acest proces a continuat în lunile următoare, când au apărut și Liga Verde (*Die Grüne Liga*), Partidul Verzilor, Uniunea Independentă a Femeilor (*Unabhängige Frauenverband* – UFFV) și alte grupări. Ele încercau să preia conducerea revoltei sociale care căpăta tot mai multă amploare. Numai că acest lucru s-a dovedit mai greu decât părea inițial. În ciuda discuțiilor purtate încă din primăvara lui 1989 în legătură cu organizarea unor acțiuni comune, opoziția din RDG a intrat în „toamna națiunilor” fărâmițată în destul de multe grupări (între 10 și 20) care nu aveau nici țeluri politice bine definite, nici resurse de cadre și materiale serioase, nici experiența necesară. Pentru marea majoritate a intelectualilor, scopul manifestațiilor era în primul rând acela de a oferi ocazia unei analize critice a regimului SED. Ideea de a înființa un partid care să lupte pentru lucruri concrete (ceea ce ar fi implicat obligatoriu existența în cadrul acestuia a unei ierarhii, a unei discipline de partid și a unor structuri mai mult sau mai puțin dezvoltate) le provoca o sinceră aversiune membrilor elitei Noului Forum¹. Inițial, autoritățile nu aveau de gând să trateze grupările disidente care făceau demersurile necesare pentru a se instituționaliza drept parteneri de dialog pentru că vedeau în ele doar o amenințare care trebuia neutralizată prin mijloace coercitive. Grupările de opoziție, conștiente de slăbiciunea lor, la început nici nu formulau revendicări prea radicale. Unele declarații ale liderilor lor puteau provoca chiar nedumerire nu numai observatorilor occidentali, ci și cetățenilor din RDG care căutau răspunsuri și soluții concrete².

Demonstrațiile, revendicarea tot mai sonoră a dreptului la călătorie, a eliminării cenzurii, a libertății de exprimare și a altor drepturi cetățenești au făcut ca RDG să se cufunde într-un haos total, cu atât mai mult cu cât, din octombrie, la demonstrații luau parte nu numai cei care până atunci fuseseră indiferenți față de politică, ci chiar și unii membri ai SED.

1. *Ibidem*, pp. 70-74.

2. De incapacitatea opoziției (și, în consecință, de șansele reduse ca aceasta să influențeze modul cum vor evolua procesele aflate în plină desfășurare în RDG) era convins, printre alții, și Franz Bertele, șeful Misiunii Diplomatiei Permanente a RFG în RDG. În două note de serviciu pe care le-a redactat în 19 și 22 septembrie 1989 pentru Rudolf Seiters, șeful de cabinet al cancelarului, Bertele le reproșa celor din opoziție organizarea deficitară, lipsa unui program, limitarea la un cerc îngust de intelectuali și stângăcia cu care stabileau contactul cu cetățenii est-germani. De exemplu, cu ocazia ședinței speciale de constituire a Noului Forum din 19 septembrie 1989, Bärbel Bohley ar fi declarat că această formațiune politică este gata să se autodizolve dacă SED se reformează, iar publicul prezent (care, după aprecierea lui Bertele, nu depășea 200 de persoane) a fost de-a dreptul uimit și dezamăgit de modul în care s-a desfășurat întâlnirea. Vezi „Festschreiben des Staatssekretärs Bertele an den Chef des Bundeskanzlersamtes”, Berlin (Ost), 20 September, doc. 43, 45, în Hanns Jürgen Küsters, Daniel Hoffman, *Dokumente zur Deutschland Politik Deutsche Einheit*, Oldenbourg, 1998, pp. 410, 415. Din perspectivă poloneză, interesantă pare informația referitoare la aprecierea diplomatului vest-german potrivit căreia o astfel de activitate ar fi fost periculoasă pentru regim „în măsura în care ar fi apărut un adevărat geniu politic, oarecum asemănător cu Wałęsa”. În septembrie 1989, Bertele nu vedea însă pe nimeni dintre opoziții est-germani care să corespundă acestui criteriu.

Având în vedere numărul tot mai mare al participanților la proteste, atmosfera revoluționară și lipsa unor directive clare și categorice din partea Biroului Politic și a CC, organele locale ale partidului (mai ales cele din Saxonia) erau obligate să ia pe cont propriu toate măsurile necesare liniștirii populației și a atmosferei. Ca urmare, încă de la începutul lunii octombrie, responsabilii locali au fost obligați să ducă tratative cu organizatorii demonstrațiilor, printre care tot mai frecvent puteau fi întâlniți membri ai autorităților locale, inclusiv ai Bisericii protestante, scriitori, artiști și oameni de știință. A duce tratative când în fruntea partidului se afla o persoană ca Honecker era însă foarte greu pentru un secretar de partid de la nivel local, pentru că acesta nu putea fi niciodată sigur că inițiativele sale nu vor fi considerate un act de nesupunere. Încă din 8 octombrie au fost trimise în teritoriu două scrisori: prima era scrisă de șeful SED și adresată organelor locale de partid, iar a doua era scrisă de Mielke și adresată structurilor MfS. Ambele erau redactate pe un ton aspru și cereau în primul rând informarea conducerii despre evoluția situației, respectiv (scrisoarea lui Honecker) lichidarea imediată a tulburărilor (în original, *vornherein zu unterbinden*). Deși în niciuna nu se vorbea explicit de o eventuală utilizare a armelor de foc împotriva demonstrațiilor, la o lectură mai atentă orice îndoială dispărea, Berlinul fiind mai degrabă dispus să accepte o rezolvare violentă decât discuții cu opoziția. Unitățile subordonate MfS al RDG au intrat în alertă: erau gata de acțiune, persoanelor autorizate să poarte armă li s-a ordonat să aibă arma permanent asupra lor, a fost dat ordinul de întocmire a listelor și a planurilor de reținere a persoanelor deosebit de active, suspectate că ar participa la demonstrații. Dar era evident faptul că la nivelul superior al MfS (șefii își mai aminteau, fără îndoială, evenimentele din iulie 1953) existau temeri destul de serioase că armele ar putea ajunge în mâna demonstrațiilor și, tocmai ca să nu se întâmple așa ceva, au fost date și directivele necesare în acest sens¹.

Așa cum a dovedit exemplul Dresdei, executarea respectivelor instrucțiuni era îndoielnică, fără să mai vorbim de faptul că directivele de la centru, exprimate în termeni foarte generali, puteau fi interpretate diferit. Ca urmare, prim-secretarul SED din Dresda, Hans Modrow, a recunoscut că demonstrațiile cu caracter pașnic ale opoziției nu puteau fi împrăștiate cu ajutorul unităților de poliție, dar a intrat astfel în conflict cu reprezentantul local al MfS, generalul Horst Böhm, care cerea continuarea politicii represive. Toată povestea s-a încheiat când Böhm l-a denunțat pe Modrow lui Mielke, cerând intervenția autorităților de partid². Probabil însă că Biroul Politic era deja conștient că, dacă haosul se generalizează, conflictele de acest gen se vor înmulți, iar sistemul est-german centralizat, în care cea mai mare parte a competențelor erau concentrate în mâinile conducerii de la Berlin, era complet nepregătit pentru rezolvarea în mai multe regiuni a unui conflict de mari proporții, așa cum se prezenta situația în septembrie și octombrie 1989.

1. *Fernschreiben des SED-Generalsekretärs Honecker an die 1. Sekretäre der SED-Bezirksleitungen, von Mielke mit Begleitschreiben weitergeleitet an die Leiter der Stasi-Bezirksverwaltungen*, 8.10.1989 BStU, MfS, BdL/Dok 006921; 8. Oktober 1989 *Telegrafische Weisung Mielkes an die Leiter der Dienstseinheiten*, BStU, MfS, BdL/Dok 006920. Ambele documente sunt disponibile pe pagina de internet a Reprezentantului Guvernului pe probleme de documente MfS b. RDG, <http://www.bstu.bund.de> (accesat pe 20 martie 2009).
2. *9. Oktober 1989 Schilderung der Ereignisse in Dresden zwischen dem 3. und dem 8.10.1989 durch den Leiter der BVJS Dresden*, Böhm, BStU, ASt Dresden, BV Dresden, LBV 10167, Bl. 1-5, http://www.bstu.bund.de/cIn_012/nn_925658/DE/MfS-DDR-Geschichte/Revolutionskalender/Okttober-1989/Dokumentenseiten/09-Oktober_a/09-okt_a_text.html_nnn=true (accesat pe 20 martie 2009).

Dinspre Biroul Politic veneau semnale contradictorii. Generalul Böhm și subordonații săi nu mai așteptau deja niciun fel de directive din partea lui Honecker. După vizita lui Gorbaciov (6-7 octombrie), în cursul căreia secretarul general al PCUS fusese deosebit de iritat de atitudinea pasivă a conducerii SED, care aștepta totul de la ajutorul sovietic (iar Gorbaciov nu avea de gând să dea acest ajutor), Biroul Politic a declarat că este gata de dialog. Pe de altă parte, cu două zile înainte de a fi dată această declarație, tuturor secretarilor regionali ai SED le fuseseră trimise instrucțiuni secrete prin care recomandau înăbușirea demonstrațiilor și împiedicarea accesului ziariștilor străini în zonele turbulente¹. Drept pentru care organele de partid din teritoriu au decis să aștepte mai întâi desfășurarea evenimentelor, pentru că nu erau deloc dispuse să recurgă la „varianta chinezească”.

Constatând că situația „de sus” părea să se îndrepte încet-încet spre o schimbare de direcție, Modrow s-a hotărât să nu permită reacții violente. El știa că nu poate conta pe ajutorul armatei, că forțele de care dispunea erau insuficiente, iar dorința acestora de a maltrata demonstrații nevinovați scădea pe zi ce trece, așa încât, în seara zilei de 8 octombrie, și-a permis o mică, dar semnificativă concesie. În timpul următoarei demonstrații, convoiul a fost oprit de un cordon de poliție, ceea ce amenința să dea naștere unor noi violențe. Dar de data aceasta s-a întâmplat altfel. Prin intermediul a doi clerici catolici, Andreas Leuschner și Frank Richter, s-a reușit negocierea unei înțelegeri cu comandantul unității de poliție, iar, în baza acesteia, preoții promiteau că se vor adresa demonstrațiilor cu rugămintea să încheie protestul. În schimb, autoritățile se obligau ca a doua zi să primească la sediul primăriei o delegație de 20 de persoane care să discute cu primarul orașului, Wolfgang Berghofer. Protestatarii puteau astfel să-i prezinte acestuia dezideratele lor, printre care figura eliberarea celor arestați (în intervalul de care vorbim, în arestul poliției și în închisorile din Dresda erau deținute nu mai puțin de o mie de persoane), dar și legalizarea Noului Forum, dreptul la emigrare, dreptul de a organiza demonstrații etc. Chiar dacă unele dintre aceste puncte aveau un evident caracter politic și depășeau fără îndoială competențele lui Modrow, conducerea SED din Dresda și autoritățile orașului au acceptat propunerea².

Importanța evenimentelor din 8 octombrie a fost determinantă pentru ceea ce avea să se întâmple cu statul est-german din cel puțin două motive. Pe de o parte, aceste evenimente constituie un important punct de cotitură în desfășurarea revoluției redegiste întrucât, pentru prima dată în istorie, autoritățile statului au încetat să mai profereze invective la adresa manifestanților și au început să negocieze cu ei. Mai mult chiar, în condițiile date, respectivele negocieri s-au dovedit destul de fructuoase. Încă de la prima întâlnire, „grupul celor 20” a obținut prin negociere eliberarea celor arestați și promisiunea că va mai exista o întâlnire, fixată pe data de 16 octombrie. Și a fost suficient pentru ca semnalul dat de Dresda să se propage în toată țara: protestele și demonstrațiile puteau obliga autoritățile să facă anumite concesii. În al doilea rând, nici echipa care reprezenta partidul, nici delegații demonstrațiilor din 8 octombrie nu știau în momentul respectiv că, așezându-se la masa tratativelor, dăduseră startul unuia dintre cele mai interesante procese politice ale revoluției germane de la 1989, proces în care inițiativa populară, fără a mai ține cont de Berlin, s-a transformat treptat într-o masă rotundă la nivel local care, în timp și în funcție de condițiile specifice diferitelor raioane sau orașe, începea să concureze sau chiar să elimine

1. Pentru mai multe informații pe această temă, vezi <http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/de/Chronical/Detail/month/Oktober/year/1989> (accesat pe 20 martie 2009).

2. Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution...*, pp. 129-130.

structurile în curs de dezagregare ale statului aparțin la nivelul administrației locale. În acest sens, apariția „grupului 20” la Dresda a avut oarecum rolul de soluție-prototip care și-a găsit aplicarea pe scară largă și în celelalte orașe din RDG.

O zi mai târziu, pe 9 octombrie, a avut loc la Leipzig o altă demonstrație de luni. În ciuda faptului că autoritățile au făcut tot ce le-a stat în putință, pregătindu-se corespunzător pentru oprirea demonstrației, 70.000 de protestatari era un număr care depășea cu mult posibilitățile forțelor de ordine mobilizate. Haosul instaurat la vârful puterii a făcut ca la întrebarea comandantului forțelor de ordine din Leipzig referitoare la modul cum trebuia să procedeze în situația dată, Berlinul n-a putut da niciun fel de răspuns. Honecker nu putea fi contactat nici măcar telefonic, iar Krenz a cerut un timp de gândire¹. Dar înainte ca el să fi găsit un răspuns, demonstrații se împrăștiaseră deja. Cu alte cuvinte, manifestația s-a desfășurat într-o perfectă ordine².

Între timp, problemele cu care se confrunta conducerea SED au început să se înmulțească. În octombrie, revolta la cuprins și partidele aliate, care până atunci jucau un rol de figuranți în cadrul Camerei Populare. Pe 13 octombrie, liderul liberalilor est-germani, Manfred Gerlach, sugera (și era primul care rostea aceste cuvinte) varianta ca secretarul general al SED să-și dea demisia. Ecouri ale nemulțumirilor au început să apară și din partea sindicatelor și a altor organizații care „faceau legătura între partid și masele populare”.

În această situație, SED înceta treptat să mai fie un instrument de exercitare a puterii pentru că devenise inoperant, iar necesitatea demisiei lui Honecker era evidentă chiar și pentru membrii Biroului Politic, în frunte cu Willy Stoph sau Erich Mielke. Se pare că acești doi veterani ai politicii redegiste au devenit, alături de principalul interesat, Egon Krenz, resortul central al unei adevărate „lovituri de stat” care urma să aibă loc pe 18 octombrie. Era ziua când CC dădea un comunicat prin care se aducea la cunoștința populației decizia acestui for al partidului de a accepta rugămintea lui Honecker și, având în vedere starea precară a sănătății lui, de a-l elibera din toate funcțiile deținute până la acea dată. Întrebarea legată de măsura în care demisia dictatorului a fost obținută cu forța (respectiv, dacă ea s-a realizat cu știrea Moscovei sau în înțelegere cu șefii de la Kremlin) rămâne în continuare fără un răspuns clar. Se pare, oricum, că schimbarea liderului nu a fost o surpriză totală pentru Gorbaciov, deși în octombrie 1989 URSS deja nu mai avea intenția să se amestece în problemele interne ale statelor aliate. Sintagma „lovitură de stat” a fost apoi îndulcită pentru că succesiunea a fost preluată de Krenz, care mai demult fusese desemnat urmașul lui Honecker. Așa că, la urma urmei, în ciuda acestei neplăcute surprize, Biroul Politic l-a ales pe noul secretar general la recomandarea lui... Erich Honecker, care, firească, l-a propus pe Krenz pentru funcția supremă și și-a înaintat demisia.

Dar schimbarea lui Honecker cu Egon Krenz, compromis din cauza falsificării alegerilor organizate pentru consiliile locale și despre care circulau zvonuri că ar avea serioase probleme cu alcoolul, nu era câtuși de puțin de natură să calmeze spiritele. În istorie a intrat totuși nu atât persoana lui Krenz, cât discursul său de investitură, rostit imediat după alegeri, la televiziune. În acest mesaj către națiune, care se menținea pe linia conferinței partidului, cu limbajul ei de lemn, au apărut totuși câteva elemente noi. În primul rând,

1. Pentru mai multe informații, vezi http://www.bstu.bund.de/cIn_012/nn_925658/DE/MfS-DDR-Geschichte/Revolutionskalender/Oktober-1989/Oktober-1989_inhalt.html_nnn=true#AnkerHonecker (accesat pe 20 martie 2009).

2. Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution...*, pp. 136-137.

Krenz anunța „schimbări” (*die Wende*), cuvânt care a trezit speranțe foarte mari în rândul populației, fiind și astăzi utilizat tocmai pentru a caracteriza întreaga perioadă de tranziție. În al doilea rând, noul conducător al RDG s-a străduit să rezolve conflictul cu Moscova. În cuvântarea sa, Egon Krenz a declarat explicit că modelul său în realizarea *die Wende* va fi perestroika.

Calculul lui Krenz era destul de transparent. Referindu-se la ceea ce se întâmpla în URSS, el intenționa să-i împace din nou pe strategii SED cu cei sovietici, spre binele RDG (ținta lui era de fapt ajutorul economic). Vorbind despre „reconstrucție și un nou mod de a gândi”, el dădea în același timp un semn deslușit pentru partid, în sensul că episoade de tipul celui cu revista *Sputnik* erau de domeniul trecutului. Alăturând devisa schimbării și modelul sovietic, Egon Krenz sugera și sursa de inspirație pentru noile motivații ideologice care aveau să fie eventual elaborate de o serie de colective corespunzătoare din cadrul CC. Și, la urma urmei, el, care în mod sigur auzise strigătele disperate „*Gorbi, Hilf uns!*” din timpul ceremoniilor de aniversare a republicii, se străduia să răspundă cel puțin așteptărilor unei părți a populației, care, într-o anumită măsură, își punea speranțele legate de schimbare, oricare ar fi fost ea, tocmai în șeful de la Kremlin.

Decretarea politicii de dialog de la cea mai înaltă tribună era mult mai simplă decât transpunerea ei în practică. Tocmai în acel moment ieșeau la iveală consecințele dramatice ale înăbușirii în fașă de către Honecker a oricăror idei legate de schimbare. Nu e așadar de mirare că, în diferitele cercuri ale partidului, discuțiile despre reformarea statului în noiembrie 1989 erau abia într-o fază incipientă. Nivelul de pregătire a cadrelor de partid pentru eventualele reforme era minim, lucru care urma să aibă consecințe catastrofale pentru sectorul de propagandă responsabil de promovarea imaginii partidului. Când Krenz a trimis tuturor secretarilor regionali de partid o dispoziție care îi obliga să înceapă dialogul cu populația, aceștia au dat dovadă de o ignoranță de-a dreptul paralizantă, chiar și când era vorba de noțiunile clasice ale filosofiei marxist-leniniste¹.

O problemă suplimentară o constituia lipsa unor directive mai recente privitoare la felul în care conducerea superioară de partid interpreta ordinele date. Aparatul de partid din teritoriu nu era obișnuit să ghicească intențiile Berlinului, ci doar să execute dispozițiile primite. Ca să poată răspunde la întrebările demonstrațiilor, partidul ar fi trebuit să știe exact în ce va consta dialogul, ce promisiuni puteau fi făcute și ce limite nu puteau fi depășite în niciun caz. Numai că asemenea directive n-au fost transmise niciodată. După ani de liniște netulburată în regimul lui Honecker, intelectualitatea de partid ajunsese total sterilă, incapabilă să propună ceva pentru ca partidul să preia inițiativa. Din programul special publicat după venirea la putere a lui Krenz, elaborat de cercetători științifici de la Universitatea Humboldt și de la Academia de Științe a RDG, rezulta că nici „reformatorii de partid” nu vedeau necesitatea legalizării opoziției. Recunoașterea rolului conducător al partidului trebuia să fie condiția prealabilă a demarării dialogului cu orice grupare de opoziție. Dar proiectele unor astfel de „reforme”, care duceau doar la o corectare cosmetică a sistemului, în octombrie 1989 nu mai mulțumeau pe nimeni, iar influența „reformatorilor” asupra politicii lui Krenz era practic nulă².

Dacă adăugăm și semnalele contradictorii pe care politica de zi cu zi le trimitea populației (încercarea de a atrage din nou clerul protestant de partea guvernului, eliberarea

1. Astfel, spre exemplu, în timpul convorbirilor prim-secretarului SED, Ernst Timm, cu un activist al Noului Forum, Haas, s-a constatat că Timm nu știa să răspundă la întrebarea referitoare la conținutul „dictaturii proletariului”. *Ibidem*, pp. 161-162.

2. *Ibidem*, pp. 201-203.

deținuților politici, dar fără cea mai mică speranță de legalizare a opoziției, atitudinea nu foarte clară a lui Krenz față de posibilitatea utilizării forței) și lipsa evidentă a oricărei idei despre felul cum putea fi depășită criza, rezultatul nu putea fi decât unul singur: escaladarea în continuare a protestelor. Pe 23 octombrie 1989, la demonstrația de luni au participat 120.000 de persoane, iar concomitent pe străzile Dresdei manifestau alți 100.000 de protestatari.

Pentru observatori devenea treptat evident că situația scapă de sub controlul partidului. Eforturile disperate pe care le făcea CC pentru organizarea unor contramanifestații sfârșeau de obicei cu compromiterea din ce în ce mai gravă a situației SED, după cum a dovedit-o catastrofa propagandistică din Schwerin, oraș considerat de partid ca fiind relativ mai sigur. Aici, activiștii SED care fuseseră mobilizați să participe la un miting pentru a da o replică mediatică acțiunilor opoziției s-au alăturat demonstrației organizate de Noul Forum. Observatorii au remarcat de asemenea că, pe lângă avalanșa de manifestații, al căror număr creștea neîncetat, la fel cum creștea și numărul celor care participau la demonstrații, tensiunea din cadrul „partidelor aliate” a intrat într-o nouă fază. Încă din 2 noiembrie, liderul CDU din Germania de Est, Gerald Göting, a fost obligat să-și dea demisia. Șeful LDPD, Gerlach, „după anunțarea demisiei lui Honecker” a încercat să profite de moment, aducându-și gruparea în opoziție față de comuniști. Spre sfârșitul lunii octombrie era evident că poliția se săturase să tot împrăștie manifestații. Chiar și în mass-media se puteau constata mișcări. Comentatorul de televiziune Carl-Eduard von Schnitzler, detestat de toată lumea, iritase prea mult publicul pentru ca emisiunea lui, *Schwarze Kanal*, să mai rămână în grila de programe; în cele din urmă, pe 30 octombrie, după 29 de ani de difuzare, el a dispărut de pe micul ecran. La drept vorbind, presa de partid îi trata în continuare pe manifestanți ca pe niște contrarevoluționari și agenți ai RFG, în schimb ziarele CDU și ale LDPD scriau deja pe un cu totul alt ton. La televiziunea de stat a RDG au început chiar să apară sporadic opozații, emisiunea *Aktuelle Kamera* încercând să păstreze o anumită doză de obiectivitate.

Situația din țară avea o influență foarte deprimantă asupra partidului. Motivele de frustrare nu lipseau: la nivelul CC nu exista vreo idee cu privire la aplanarea tensiunilor, toată lumea era convinsă că statutul clasei mijlocii din RFG îi garantează un nivel de trai superior față de al unui secretar regional de partid – iar acestea nu erau singurele. Sub regimul lui Honecker avansarea cadrelor era un proces foarte lent. În consecință, generațiile născute în anii '40-'50, dornice de funcții și bani, au devenit foarte nerăbdătoare odată cu preluarea puterii de către Krenz, pe atunci în vârstă de 53 de ani, sperând într-o accelerare a carierei lor politice prin eliminarea din aparatul puterii a cadrelor din vechea generație, iar din Biroul Politic a gerontocrației. Prudența lui Krenz în legătură cu acest aspect (ca fost șef al FDJ [Tineretul Democrat German], el nu ardea de nerăbdare să aducă tineretul la putere) i-a determinat pe mulți dintre activiștii SED, dacă nu să iasă direct în stradă și să se alăture șirurilor de protestatari, în orice caz să adopte o atitudine de opoziție față de conducerea partidului.

Politica internă a lui Krenz era caracterizată de un înalt grad de inconsecvență, ceea ce a avut ca efect escaladarea protestelor. Una din primele schimbări concrete a fost relaxarea restricțiilor de călătorie, numai că în acel moment revendicările demonstranților mergeau deja mult mai departe (printre altele, se cereau legalizarea opoziției și alegeri libere). Pentru elaborarea unui scenariu amănunțit de reforme era nevoie de timp, iar în momentul respectiv nici conducerea SED, nici administrația nu aveau pregătit vreun plan concret. Pentru aripa dură a partidului, care în continuare era dominant în componența Biroului Politic (cu Mielke în frunte), dialogul cu opoziția însemna nu atât Masa Rotundă

în stil polonez sau maghiar, cât mai degrabă asimilarea unei părți a opoziției în sistemul deja existent. În orice caz, până la sfârșitul lunii octombrie, problema legalizării Noului Forum (ca să nu mai vorbim de celelalte organizații) a rămas în cel mai bun caz controversată, o parte din conducerea SED fiind hotărât împotriva¹. Nici Krenz, nici Biroul Politic nu concepeau să renunțe la rolul conducător al partidului ca normă constituțională care trasa principala direcție de funcționare a mecanismului de conducere a țării. În asemenea circumstanțe, pe data de 4 noiembrie 1989 s-a organizat cea mai mare adunare din istoria Berlinului de Est, la care se estimează că au luat parte peste 500.000 de persoane.

Demonstrația din Alexanderplatz, organizată de cercurile literare și artistice rămase în opoziție, a fost prima acțiune legală de acest fel din istoria RDG. Au luat parte la această demonstrație nu numai reprezentanții grupărilor de opoziție și ai intelectualilor, ci și cadre de rang înalt din structura SED, ca secretarul CC al SED, Günter Schabowski, sau Markus Wolf. Prezența unor membri ai Biroului Politic, în intenția lui Krenz, trebuia să constituie un fel de „diversiune”. Trimițând ca reprezentanți persoane identificate mai degrabă cu aripa reformatoare a partidului și contând pe experiența lor mai bogată în a se adresa mulțimilor, Krenz spera că tocmai ele vor da acestei manifestații tonul dorit de partid, împiedicând astfel exprimarea unor revendicări cum erau alegerile libere și în același timp amânând problema legalizării opoziției pentru o dată ce avea să fie stabilită ulterior.

În Alexanderplatz partidul a suferit însă un eșec total. Atât cuvântarea lui Wolf, care cerea respect pentru munca angajaților Stasi, cât și intervenția lui Schabowski, pe tonul înțepenit al limbii de lemn specifice partidului, au fost fluierate. Dacă acestor doi politicieni le-ar fi trecut prin minte ca, dimpotrivă, să ia inițiativa în cadrul SED, pentru a-l obliga pe Krenz să-și dea demisia și a realiza în interiorul partidului reformele corespunzătoare, ei ar fi încetat imediat să mai conteze în jocul de interese din SED. Conflictul dintre bătrâni și tineri în cadrul partidului dădea pentru prima dată semnale serioase. După data de 4 noiembrie era evident că viitorul nou șef al partidului va fi Gregor Gysi, care se afla în pragul unei mari cariere politice. Programul lui prevedea, cel puțin la nivel teoretic, reconstruirea partidului în spirit democratic și în același timp eliminarea politicianilor care făcuseră parte din vechiul aparat.

Data de 4 noiembrie este importantă și dintr-un alt motiv. A fost ziua când influența opoziției democratice asupra desfășurării evenimentelor a atins cota maximă. Tocmai în Alexanderplatz, intelectuali cum ar fi Christa Wolf sau Stephen Heym au schițat viziunea unei vieți trăite într-o altă RDG, mai bună, care după realizarea reformelor avea să se angajeze pe un „al treilea drum”, realizând ideile de socialism și progres. Cât de iluzorii erau aceste speranțe avea să înțeleagă toată lumea în zilele următoare.

Reacția ostilă a mulțimii față de intervențiile reprezentanților puterii obliga tot mai evident partidul să conștientizeze faptul că era nevoie de schimbări mult mai profunde decât o simplă înlocuire a prim-secretarului. Fiindcă nu obținuse niciun fel de succes, pe 7 noiembrie guvernul lui Willy Stoph și-a dat demisia, iar în ziua următoare demisiona tot Biroul Politic – era începutul unei perioade aparte de „interregn” în RDG. Krenz se

1. 30. Oktober 1989, Erich Mielke, Wolfgang Herger, Friedrich Dickel, Klaus Sorgenicht, *Forlage für das Politbüro des ZK der SED Betreff: Maßnahmen zur Verhinderung der weiteren Formierung und zur Zurückdrängung antisozialistischer Sammlungsbewegungen*, SAPMO-BArch, DY 30 / J IV 2/2A/3252 (Arbeitsakte der SED-Politbürositzung am 31.10.1989), Bl. 151-162, 173-179, http://www.bstu.bund.de/cIn_012/nn_925658/DE/MfS-DDR-Geschichte/Revolutionskalender/Okttober-1989/Dokumentenseiten/30-Okttober_a/30_okt_a_text.html_nnn=true (accesat pe 20 martie 2009).

străduia să asigure partidului o influență determinantă asupra proceselor care aveau loc, cooptând în componența noului Birou persoane despre care se știa că, fiind în elita partidului, își păstrasera totuși în perioada lui Honecker un anumit grad de independență a gândirii sau erau experți în probleme de economie. Era vorba de Paul Schürer, Wolfgang Rauchfuss și protejatul lui Krenz, Wolfgang Herger. Problema era că Biroul astfel constituit nu mai putea stabili niciun contact cu nivelul inferior al partidului și nici cu cetățenii obișnuiți.

Aproape jumătate din componența „noului” Birou făcuse parte și înainte din acest organ – se găsește loc chiar și pentru generalul Heinz Kessler, al cărui soldați trăgeau în fugari cu doar câteva luni în urmă. Krenz și-a pierdut astfel orice credibilitate în ochii tuturor.

Mai important e faptul că timpul trecea și nu se întrevedea nicio schimbare, ceea ce irita tot mai mult populația – în lipsa oricăror reforme concrete, atitudinea acestora s-a radicalizat. La începutul lui noiembrie, strada cerea deja nu numai să se răfuiească cu Honecker și cu clica lui pentru toate ilegalitățile săvârșite de regimul comunist, ci și unirea celor două state germane. Dacă la început sloganurile demonstrațiilor erau: *Wir sind das Volk* („Noi suntem poporul”), începând cu luna noiembrie se putea auzi tot mai clar *Wir sind ein Volk* („Suntem un singur popor”).

Furia care începea să-i cuprindă pe cetățenii din RDG era motivată nu numai de lipsa adevăratelor reforme, ci și de diferitele scandaluri date publicității de mass-media, care se emancipa tot mai mult de partid. Prima care a intrat sub tirul presei a fost centrala Uniunii Sindicatelor Libere Germane (*Freie Deutsche Gewerkschaftsbund* – FDGB): întreaga conducere a acestora a fost eliberată din funcție în mai puțin de o săptămână, după ce *Berliner Zeitung*¹ a dezvăluit că unii dintre colaboratorii apropiați ai șefului Uniunii, Harry Tisch, au utilizat banii organizației pentru a-și construi case de vacanță luxoase cu materiale aduse special din RFG, lucru care pentru cetățeanul mijlociu est-german rămânea un vis irealizabil. Acest articol a devenit o referință celebră pentru istoria presei din RDG măcar pentru faptul că, după publicarea lui, redacția a început să primească nenumărate telefoane cu denunțuri referitoare la alte și alte abuzuri ale cadrelor regimului, obișnuite să fie mai presus de lege². Ca urmare, în cursul lunii noiembrie presa era plină de denunțuri ale abuzurilor care-i vizau pe însuși Honecker, pe membrii familiei acestuia și pe ceilalți membri ai Biroului Politic.

Între timp, pe 31 octombrie, șeful SPK (Comisia de Stat a Planificării), Paul Schürer, a venit la ședința Biroului Politic cu o informație care a provocat încă un cutremur, modificând radical situația lui Krenz și a echipei sale. Din documentele prezentate de Schürer rezulta că RDG se afla în pragul incapacității de plată, datoria publică situându-se în jurul valorii de 49 de miliarde de dolari americani, și numai blocarea creșterii datoriei ar fi însemnat scăderea standardului de viață cu 25-30% în anul 1990³. Pentru Krenz era evident că, dând publicității aceste informații, și-ar fi semnat singur sentința de condamnare la moarte politică. Ca „elev” al lui Honecker, amestecat în falsificarea alegerilor din mai, el nu avea suficientă autoritate în ochii populației ca să impună reduceri atât de drastice ale veniturilor și ale cheltuielilor sociale. Ca urmare, prima lui călătorie peste hotare, la Moscova, avea ca scop nu atât să îndeplinească o formalitate cerută de ceremonialul comunist, cât să-i prezinte lui Gorbaciov situația țării și să ceară sprijin financiar. Șeful de la Kremlin a refuzat categoric, singurul sfat pe care i l-a putut da lui Krenz fiind să

1. Dieter Resch, „Wem soll dieses Haus gehören?”, *Berliner Zeitung*, 1 noiembrie 1989.

2. Alexander Osang, „Nennstiels Haus”, *Berliner Zeitung*, 23 octombrie 1999.

3. André Steiner, *Von Plan zu Plan...*, p. 254.

spună populației tot adevărul¹. Fiindcă nu a găsit sprijin în URSS, Krenz a încercat să mai utilizeze o dată metodele verificate, arătându-se dispus să negocieze zidul Berlinului ca „preț” al creditelor solicitate de regimul comunist de la guvernul RFG. De data aceasta însă calculele SED nu i-au convins câtuși de puțin pe politicienii de la Bonn.

Căderea zidului

Data de 9 noiembrie a fost momentul de cotitură. El a fost consecința interpretării greșite a declarației făcute cu ocazia unei conferințe de presă de către Günter Schabowski (care răspundea de contactele cu mass-media). Schabowski anunțase că în ziua respectivă vor fi ridicate practic toate îngrădirile suplimentare care fuseseră introduse cu privire la călătoriile pe care cetățenii est-germani le efectuează în străinătate, adăugând că reglementarea respectivă va intra în vigoare imediat². Ca urmare a reacției instantanee a agențiilor de presă (Reuters, DPA și altele), informația referitoare la deschiderea granițelor RDG a ajuns pe primul loc în rubricile de informații ale programelor de televiziune, ceea ce a accelerat și mai mult difuzarea ei. De altfel, acest lucru era deja cunoscut – conferința de presă a lui Schabowski, prima de acest gen cu participarea ziariștilor străini, fusese transmisă în direct atât la radio, cât și la televiziunea din RDG. În mod paradoxal, singurii care nu fuseseră informați erau CC al SED, aflat în ședință de lucru, și alți membri ai Biroului Politic care abia după ora 21:45 au avut ocazia să audă că în interval de două ore situația suferise o schimbare ireversibilă. În acele ore dramatice de haos informațional, Krenz n-a luat nicio decizie, lăsând astfel responsabilitatea soluționării crizei în sarcina ofițerilor Stasi și a Armatei Populare Naționale, care se vedeau puși într-o situație cu adevărat dificilă. Informația nu era cunoscută decât din mass-media, nimeni nu îi informase pe grănicerii de la punctele de trecere a frontierei că se renunță la control. În consecință, intrarea „imediată” în vigoare a informației transmise în mod eronat de Schabowski însemna practic încălcarea ordinelor în vigoare primite de la superiori. În condițiile structurilor militare ale RDG, acest lucru îi expunea pe ofițeri unor sancțiuni drastice. Așa că, inițial, ofițerii n-au lăsat pe nimeni să treacă. Mulțimea de cetățeni berlinezi cerea însă tot mai agresiv suspendarea imediată a controlului și eliberarea accesului spre sectoarele occidentale, în conformitate cu promisiunea lui Schabowski.

Către ora 23:30 s-a produs schimbarea – pe Bronholmer Strasse, ofițerul Stasi Harald Jäger a suspendat controlul, iar grănicerii au început să permită trecerea graniței spre Berlinul Occidental. Televiziunile din întreaga lume transmiteau imagini cu berlinezi din ambele părți ale orașului care, stând pe zid (în zilele următoare ei au început chiar să-l dărâme), sărbătoreau sfârșitul definitiv al dictaturii; pe Kurfürstendamm sărbătoarea a durat toată noaptea, la ea luând parte inclusiv locuitori din Berlinul Occidental, și a devenit simbolul căderii RDG și a sistemului comunist. Lipsa de reacție a autorităților est-germane față de acțiunile străzii revoltate, încheiate cu căderea simbolică a zidului

1. Andreas Rödger, *Deutschland einig Vaterland...*, pp. 97-98.

2. Vezi http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/chronik/Media/VideoPopup/day/9/field/audio_video/id/14693/month/November/oldAction/Detail/oldModule/Chronical/year/1989 (accesat pe 25 mai 2009); http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/chronik/Media/VideoPopup/day/9/field/audio_video/id/19225/month/November/oldAction/Detail/oldModule/Chronical/year/1989 (accesat pe 25 mai 2009).

detestat, a constituit un nou vot de blam pentru Krenz, care în momentele critice n-a luat nicio decizie. Pe 10 noiembrie era clar pentru toată lumea că Moscova nu va interveni – lucru de care se temeau atât conducerea SED, cât și opoziția și capitalele țărilor occidentale.

Dar acest lucru nu a calmat mulțimea și nici partidul cuprins de febră. Pe 10 noiembrie, cu ocazia ședinței CC, s-a ajuns la un conflict în cursul căruia opoziția post-Honecker (Kurt Hager) cerea o reacție dură. De fapt, timp de câteva zile, pe tot teritoriul RDG au circulat zvonuri despre posibila reintroducere a controlului la granițe și utilizarea unor unități speciale ale MfS și ale armatei, dar în cele din urmă starea de alarmă a fost sistată în unitățile militarizate și nu s-a mai ajuns la lovitura de stat¹.

Chiar dacă soluția recurgerii la forță rămânea încă teoretic posibilă, pentru observatori era clar că, după 9 noiembrie, SED pierduse practic definitiv controlul situației în țară și nu a mai avut vreo inițiativă politică. Demisia lui Willy Stoph a fost urmată de căutarea febrilă a unei echipe care să formeze un nou cabinet. În cele din urmă, abia pe 13 noiembrie Hans Modrow a reușit să formeze un nou guvern în care dominau net comuniștii.

Partidul se afla într-o stare jalnică. În afară de faptul că se înregistra o renunțare masivă la calitatea de membru al SED, era evident că membrii de partid nu mai erau dispuși să accepte fără să critice directivele CC. Până la jumătatea lui noiembrie au fost schimbați toți secretarii regionali ai partidului și aproape toți adjuncții². Situația economică tot mai precară influența la rândul ei atmosfera din țară, obiectul nemulțumirii comune (care se transforma din ce în ce mai mult într-o ostilitate declarată) constituindu-l Stasi și, nu de puține ori, chiar partidul. Unii dintre membrii elitei germane n-au rezistat presiunii și s-au sinucis.

Aflându-se într-o situație fără ieșire, nemandisponând de o susținere politică largă, în cele din urmă, pe 22 noiembrie, SED a acceptat să convoace o Masă Rotundă după modelul polonez. Dar pentru Krenz era deja prea târziu. Imediat după depunerea jurământului, guvernul Modrow a început să se îndepărteze tot mai mult de SED, pornind de la principiul firesc că, fiind dominat în continuare de comuniști din aripa dură, Biroul Politic va fi o greutate în plus în încercările de calmare a tulburărilor sociale și în eventualele discuții cu opoziția. Eliminarea pe 1 decembrie, în cadrul lucrărilor Camerei Populare, a articolului din Constituția RDG referitor la rolul conducător al partidului, apoi excluderea din SED a lui Honecker și a celor mai apropiați colaboratori ai acestuia, iar mai târziu emiterea ordinului de arestare a fostului șef al partidului, în condițiile radicalizării revendicărilor străzii, au rămas practic evenimente aproape lipsite de însemnătate. Valul de retrageri din partid continua, amenințând cu eliminarea totală a SED din categoria factorilor politici ai RDG.

1. O problemă foarte interesantă, dar insuficient analizată până acum de istoriografia germană, vizează motivele pentru care armata RDG, percepută de adversari ca un inamic periculos, bine înarmat, devotat trup și suflet directivelor partidului, a rămas în 1989 doar un observator pasiv al evenimentelor, conducerea armatei și soldații Armatei Populare Naționale făcând referire la „soluțiile în stil chinezesc” cu o evidentă lipsă de entuziasm. Fără îndoială că moralul armatei est-germane era mult mai scăzut decât presupuneau Statele-Majore ale țărilor NATO. Dar moralul scăzut nu poate explica totul. În legătură cu ipotezele pe acest subiect, vezi Hans Ehlert, „Von der «Wende» zur Einheit: Ein sicherheitspolitischer Rückblick Auf das Letzte Jahr der Nationalen Volksarmee”, în Hans Ehlert (ed.), *Armee ohne Zukunft. Das Ende der NVA und die Deutsche Einheit Zeitzeugenberichte und die Dokumente*, Potsdam, 2002, pp. 7-13.

2. Andreas Rödter, *Deutschland einig Vaterland...*, p. 111.

Nici guvernul Modrow, nici membrii generației mai tinere a partidului nu voiau totuși să se ajungă acolo. Considerând că face parte din generația tânără și acționând de comun acord cu Wolfgang Berghofer, primarul orașului Dresda, Gregor Gysi, a găsit sprijin la Markus Wolf și premier și a trecut la atac. Pe 30 noiembrie 1989 a înființat o facțiune specială în cadrul SED, așa-numita Platformă WF (prescurtare de la *Werk für Fernsehelektronik* – de la uzina pe terenul căreia a avut loc ședința de constituire), care avea între 150 și 170 de membri. Grupul lui Gysi a dat o declarație în care cerea refacerea morală fundamentală a partidului, afirmând în același timp că echipa aflată până atunci la conducere nu e în măsură să înfăptuiască reforme atât de profunde, drept pentru care Platforma WF se revoltă. În răstimp de numai câteva zile, inițiativa lui Gysi a câștigat sprijinul multor organizații de partid (în frunte cu cea a Academiei de Științe), care au început să organizeze pichete și demonstrații în fața sediului CC al SED, cerând demisia imediată a conducerii partidului. Dezamăgirea eșaloanelor inferioare ale partidului era foarte mare. În afară de cadrele tinere ale aparatului de partid, care așteptau ani în șir până să fie numite în funcții mai importante, iar acum vedeau cum puterea pur și simplu le alunecă printre degete, erau frustrați și comuniștii din categoria seniorilor.

A intrat în istorie atacul isteric pe care Bernard Quandt l-a dezlănțuit împotriva Biroului Politic. În vârstă de 86 de ani, acest veteran al mișcării comuniste, care se ligitima cu o vechime în partid mai mare chiar decât a lui Honecker, evident foarte afectat de căderea regimului SED, propunea la o ședință a CC împușcarea „tov. Honecker și a tuturor celor responsabili, care au dus partidul nostru la o asemenea descompunere”¹. Văzând că, împotrivindu-se în continuare, poate provoca o explozie necontrolată, Krenz și-a dat demisia și odată cu el au fost dizolvate și Biroul Politic și – sub presiunea exercitată de Gysi – Comitetul Central. În cadrul aceleiași ședințe a fost luată hotărârea excluderii din partid a lui Erich Honecker, Erich Mielke, Alexander Schalke-Golodkowski și a altor cadre de rang înalt din epoca trecută².

Întrucât cele mai importante organe ale partidului fuseseră eficient eliminate din joc, a rămas doar un vid politic, adică, după cum afirmă Hubertus Knabe, exact ceea ce-și dorea grupul lui Gysi. Congresul partidului urma să fie pregătit de o comisie specială în componența căreia intrau numai persoane noi, membri de partid mai puțin cunoscuți, sprijiniți însă de Wolf și de premierul Modrow. Acest colectiv, acționând ca într-un adevărat puci în interiorul partidului, trebuia să pregătească noi baze ideologice care să ducă în cele din urmă la transformarea fostului SED în Partidul Socialismului Democratic (*Partei des Demokratischen Sozialismus* – PDS), ce avea în continuare ca fir conducător marxism-leninismul. Același grup avea și misiunea de a asigura averea imensă a SED, pentru că exista pericolul ca aceasta să fie naționalizată sau revendicată de social-democrații redeșiți care tocmai se constituiseră ca partid. Nu era niciun secret că, până în momentul unificării comuniștilor cu SPD din 1946, marea majoritate a bunurilor imobiliare aflate sub controlul SED aparținuseră celor din urmă³. Cereri de restituire a avutului acaparat au fost formulate deja de social-democrați încă din cursul anului 1989.

1. Pentru cuvântarea lui B. Quandt, vezi http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/de/Media/VideoPopup/field/audio_video/id/15018/month/Dezember/oldAction/Detail/oldModule/Chronical/year/1989 (accesat pe 20 martie 2009).

2. Hubertus Knabe, *Honeckers Erben...*, pp. 114-117.

3. Situația contului la 1 octombrie 1989 arată că, numai în lichidități, SED dispunea de o avere cifrată la 6,3 miliarde de mărci vest-germane. În legătură cu această avere, în ciuda înființării

Demolarea zidului și pierderea inițiativei din partea SED n-au adus în schimb o consolidare a importanței opoziției. Dimpotrivă, după cum urma să se constate în mod paradoxal, 9 noiembrie fusese ziua judecării pentru toate grupările care cereau democratizarea RDG. Pentru că posibilitatea de a călători în RFG a provocat o dramatică deplasare a accentului în cadrul proceselor revoluționare în curs. De atunci, sloganul reunificării Germaniei a început să însoțească permanent demonstrațiile organizate, iar ideile opoziției, care la începutul lui noiembrie puteau părea revoluționare, la sfârșitul aceleiași luni deveniseră, dacă nu de-a dreptul conservatoare, în orice caz necorespunzătoare voinței majorității.

Mai rău era faptul că opoziția – pentru o vreme motorul schimbării în RDG – se străduia acum din răsputeri să impună un sens retrograd, provocând prin această atitudine indignarea sinceră a cetățenilor. O adevărată furtună a provocat declarația doamnei Bärbel Bohley că deschiderea granițelor a fost... prematură! Despre un alt lider al opoziției, Wolfgang Ullman, se spune că se întreba dacă n-ar fi fost mai bine să se închidă din nou granițele. La această întrebare nimeni n-a putut da un răspuns nici până în ziua de azi¹. După 40 de ani de experimente, cetățenii din RDG erau sătui de orice noutăți ideologice pe care opoziția, aflată în negocieri cu comuniștii, încerca să le aplice, cu atât mai mult cu cât în 1989 părea că alipirea la mai bogata RFG va rezolva dintr-odată toate problemele cu care se confrunta populația est-germană oboșită.

Această evoluție a evenimentelor a provocat dezamăgirea celor din grupul adversarilor puterii, care se simțeau trădați de mase. În consecință, după cum remarcă Rödder, dacă până la 9 noiembrie opoziția intelectuală se străduia să conducă protestele, după căderea zidului s-a putut observa inversarea rolurilor. Pe de o parte,perate de dezagregarea structurilor statului, masele de cetățeni cereau unificarea RDG cu RFG, iar pe de altă parte, opoziția se străduia să ajungă la o înțelegere cu SED în cadrul Mesei Rotunde deja convocate, a cărei miză era de fapt existența în continuare a RDG ca stat independent². În acest context, opoziția se străduia să mai domolească spiritele și să mai frâneze elanul revoluției pentru a păstra RDG ca stat cu existență de sine stătătoare.

Pentru a păstra statul est-german, condiția necesară era să găsească în reprezentanții SED un partener credibil de dialog. Problema era însă că evenimentele survenite între timp în sânul partidului îi puneau pe ceilalți participanți la lucrările Mesei Rotunde (guvernul, opoziția și clericii care aveau rolul de moderatori) într-o situație inconfortabilă. În primele două zile, convorbirile s-au desfășurat fără participarea celor mai importanți reprezentanți ai partidului – de altfel, componența echipei de conducere și viitoarea linie politică din SED erau cel puțin neclare în acel moment. Abia pe 16 decembrie s-a încheiat congresul SED, în cursul căruia numele partidului a fost schimbat în PDS, iar lucrările Mesei Rotunde au putut să se desfășoare cât de cât normal.

Sintagma „cât de cât” trebuie subliniată aici în mod special. Spre deosebire de situația din Polonia, unde delegații din partea partidului de guvernământ și cei din partea Solidarității au reușit să păstreze controlul asupra evenimentelor, lucrările Mesei Rotunde germane (*Zentraler Runder Tisch* – ZRT)³ s-au desfășurat într-o cu totul altă atmosferă. Uneori,

unei comisii speciale a Bundestagului, postcomuniștii germani n-au dat niciodată vreo explicație. Mai pe larg pe acest subiect, vezi Hubertus Knabe, *Honeckers Erben...*, pp. 154-179.

1. Ehrhardt Neubert, *Unsere Revolution...*, pp. 234-236.

2. Andreas Rödder, *Deutschland einzig Vaterland...*, pp. 124-125.

3. Denumirea de Masa Rotundă Centrală (ZRT) avea ca scop să diferențieze ceea ce se întâmpla la Berlin de mesele rotunde locale, care apăruseră încă din toamnă la inițiativa populară a aparatului de partid local și a activiștilor din opoziție.

presiunea străzii dicta domeniul și tema dezbaterilor. Problema n-o constituia însă atitudinea din ce în ce mai radicală a mulțimii: la începutul lunii ianuarie 1990 au existat manifestări violente, mulțimea intrând cu forța în sediul Stasi de pe Normanstrasse și devastând încăperile.

În decembrie 1989, cetățenii cereau tot mai categoric unificarea necondiționată a celor două state germane, indiferent cum ar fi urmat să se realizeze acest proces din punct de vedere juridic. Între timp, delegații la lucrările Mesei Rotunde voiau să reformeze RDG, care să rămână însă un stat confederat alături de RFG, păstrându-și suveranitatea¹. Dar cetățenii obișnuiți deja nu mai acceptau o asemenea concepție.

În umbra lui Kohl

Politicienii din RFG și mai ales aparatul administrativ profesionist au reacționat cu oarecare întârziere la evenimentele care aveau loc în RDG. E adevărat că, în timpul ședinței din septembrie a Adunării Generale a ONU, șeful diplomației de la Bonn, Hans-Dietrich Genscher, a ridicat problema unității poporului german care are dreptul deplin la autodeterminare, dar această formulă se abătea într-o anumită măsură de la linia politică practică până atunci de RFG. Însuși Kohl se afla într-o situație destul de dificilă. Încă de la sfârșitul anilor '80 se făceau investigații din care rezulta posibilul amestec al cancelarului RFG în afaceri cu iz penal. În timpul congresului CDU de la Bremen, el a reușit cu greu să facă față unui puci în interiorul partidului, care s-a și terminat cu demisia secretarului general al creștin-democraților, H. Geissler. Apăruseră și zvonuri legate de o cădere nervoasă a șefului guvernului².

Problemele nu erau simple și din cauza rivalității declarate din sânul administrației RFG, unde obiectul luptei îl constituia influența reală asupra politicii externe a țării. Dacă MAE de la Bonn, condus de „patriarhul diplomației”, Genscher, era în mod deschis împotriva luării în discuție a temei unificării, serviciile externe trebuiau să țină cont de părerile unor personalități ca șeful de cabinet al cancelarului, Rudolf Seiters, consilierul lui Kohl, Horst Teltschik, sau șeful unui grup parlamentar și șef al MAI, Wolfgang Schäuble. Aceștia, deși fără atribuții în politica externă, după părerea lui Genscher aveau față de el avantajul dat de poziția puternică în partidul de guvernământ sau din accesul direct la cancelarul Kohl³. Retrospectiv, se pare că ei aveau și un instinct politic mult mai bine dezvoltat și simțul istoriei, calități care lui Genscher, instalat de atâția ani în cabinetul de șef al diplomației RFG, în 1989 îi lipseau în unele momente. Chiar și SPD aflat în opoziție simțea că politica anterioară față de SED condusesese partidul într-o fundătură, iar acum se străduia să improvizeze o nouă strategie. Hans Jochen Vogel, care întreținea dinainte

1. Din acest punct de vedere, merită să subliniem în mod deosebit acțiunile întreprinse în cadrul SED de grupul lui Gysi. De fapt, făcând abstracție de denumirea oficială (PDS în loc de SED), noul partid urma să fie moștenitorul de drept nu numai al întregii averi a fostului partid comunist (primele operații vizând ascunderea averii SED începuseră încă din luna octombrie 1989), ci și al ideologiei acestuia. Linia adoptată cu ocazia congresului din decembrie se declara în continuare de sorginte marxist-leninistă, figura lui Lenin rămânând un reper esențial în interpretarea politicii PDS. Mai pe larg în legătură cu această temă, vezi Hubertus Knabe, *Honeckers Erben...*, pp. 96-106.

2. Andreas Rödter, *Deutschland einig Vaterland...*, pp. 130-132.

3. *Ibidem*.

contacte sporadice cu opoziția, cerea pur și simplu acceptarea retoricii CDU/CSU. Îndoieli cu privire la supraviețuirea RDG a formulat chiar și Egon Bahr.

Schimbarea treptată a cursului politicii social-democraților a provocat furia conducerii SED, care a revocat întâlnirea parlamentarilor planificată pentru 15 septembrie¹. Iritarea regimului era provocată nu numai de noul ton care (încă destul de timid) constituia negarea evidentă a liniei politice anterioare a SPD. Comuniștii est-germani constatau cu îngrijorare că, dacă în vară încercările de reconstituire a unor structuri SPD în RDG ale unor pastori ca Martin Gutzeit și Markus Meckel se loveau de dezaprobarea fermă a conducerii partidului din RFG, spre sfârșitul verii deja SPD începuse să se uite cu mai multă atenție la inițiativa celor doi politicieni², pentru ca în cursul lunii octombrie (după eliminarea lui Honecker) să stabilească deja contacte oficiale, chiar dacă încerca să mențină relații corecte și cu SED³.

Pentru observatori era clar că dinamica evenimentelor luase prin surprindere absolut pe toată lumea în RFG. Nici guvernul, nici opoziția nu aveau un plan concret în privința felului cum ar fi trebuit să reacționeze în situația în care guvernul lui Honecker ar fi căzut, iar mulțimile disperate de cetățeni ai RDG aveau să înceapă să iasă în stradă. Confuzia pusese stăpânire și pe celelalte capitale ale țărilor occidentale, ca și pe Moscova. În general, până pe 9 noiembrie nimeni nu pusese problema unirii Germaniei. RDG era tratată ca un stat suveran care este adevărat că trecea printr-o criză, dar rămânea în continuare un subiect de drept internațional și ar fi fost foarte greu să-ți imaginezi că pur și simplu va dispărea⁴.

Văzând că demisia lui Honecker n-a rezolvat nicio problemă, iar criza din RDG continuă, RFG a început treptat să-și schimbe atitudinea. Evoluția acestei atitudini a fost influențată fără îndoială de discuțiile cu Schalck-Golodkowski. Imediat după ce Schürer a dat publicității starea reală a economiei RDG, la recomandarea lui Krenz, acesta din urmă a demarat o serie de negocieri, pe la începutul lunii noiembrie, cu Wolfgang Schäuble și cu șeful de cabinet al cancelarului, Rudolf Seiters, în legătură cu acordarea unor eventuale credite pentru RDG. Rămâne discutabilă întrebarea dacă suma de 12-13 miliarde DM, cât cerea RDG, depășea posibilitățile financiare ale RFG sau dacă partea vest-germană a refuzat pentru că nu avea încredere să investească într-un regim de a cărui viabilitate nu era convinsă. Rezultatul negocierilor, încheiate cu trei zile înainte de căderea zidului, a fost negativ⁵. Schäuble și Seiters puseseră condiții strict politice, dintre care cele mai

1. Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution...*, p. 66.

2. Neubert, care se revendică de la tradițiile de dreapta, observă că la începutul lui 1989 tocmai social-democrații aveau în RDG cea mai bună organizație din opoziție și reușeau cel mai bine să-și definească țelurile politice care *ipso facto* provocau obligatoriu furia regimului (țeluri care preluau valorile tradiției social-democrate, deosebit de puternice în anii '40 în spațiul RDG). Însăși existența SPD în RDG submina „mitul unirii” celor două partide în 1946 și implicit elimina posibilitatea legitimării sistemului comunist al lui Honecker. Vezi Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution...*, p. 77.

3. *Ibidem*, pp. 206-207.

4. Andreas Rödter, *Deutschland einig Vaterland...*, pp. 138-139. În mod paradoxal, când în septembrie diplomația americană, într-o convorbire cu Seiters, șeful de cabinet al cancelarului vest-german, i-a cerut acestuia opinia cu privire la problema unificării Germaniei, el s-a referit la această idee fără entuziasm și în principiu și-a definit atitudinea nu neapărat contrară, dar în orice caz de expectativă.

5. Mai pe larg pentru acest subiect, vezi declarația lui Schalck-Golodkowski disponibilă la http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/de/Media/VideoPopup/day/6/field/audio_video/id/14790/month/November/oldAction/Detail/oldModule/Chronical/year/1989 și declarația lui Wolfgang Schäuble: http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/de/Media/VideoPopup/day/8/field/audio_video/

importante se refereau la alegeri libere și la legalizarea opoziției. La refuzul reprezentanților RDG de a îndeplini aceste condiții, negociatorii au respins propunerile ulterioare ale SED¹.

Rezultatul negocierilor a determinat fundamental conținutul „Raportului Guvernului Federal despre situația națiunii în Germania împărțită” prezentat de guvernul lui Kohl în Bundestag. Pe 8 noiembrie, în raport au apărut accente noi. Pentru prima dată în istoria RFG, Helmut Kohl condiționa în mod explicit ajutorul economic de îndeplinirea de către autoritățile RDG a unor condiții politice și în același timp aducea la cunoștința opiniei publice ceea ce, cu două zile înainte, auzise și Schalck². Practic, declarația cancelarului însemna sfârșitul perioadei în care SED era tratat ca un partener de discuții și de „colaborare pragmatică”, atât de caracteristică pentru politica externă germană din cei 20 de ani precedenți. Eșecul convorbirilor lui Schalck cu negociatorii de la Bonn a consfințit prăbușirea economică a RDG.

Faptul că erau cerute reforme politice nu însemna însă cătuși de puțin că ar fi fost pusă în vreun fel problema unificării Germaniei. Căderea zidului Berlinului pe 9 noiembrie i-a găsit atât pe Kohl, cât și pe Genscher în vizită la Varșovia. După o scurtă consfătuire, cancelarul s-a hotărât să-și întrerupă vizita în Polonia și pe 10 noiembrie s-a întors cu avionul la Berlin. În acel moment era clar că decizia promptă a lui Schabowski îi pusese pe toți actorii politicii internaționale într-o situație cu totul nouă. Din comentariile capitalelor de pe mapamond rezulta că spațiul de manevră al lui Kohl este foarte limitat. Diplomații Statelor Unite și ai URSS, ca de altfel și ai Franței și Marii Britanii, insistau ca Helmut Kohl să nu inițieze nicio acțiune care să ducă la „destabilizarea accentuată a RDG”³. Având în vedere că pe 10 noiembrie problema soluționării prin forță încă nu fusese definitiv rezolvată, cuvântarea lui Kohl de la Berlin nu conținea elemente esențiale noi, în afară de faptul că sublinia importanța cu totul ieșită din comun a evenimentului. Inițial, a părut că presiunea exercitată asupra lui Kohl fusese eficientă și că, în consecință, pe harta Europei vor rămâne două state germane.

Numai că în RDG situația se înrăutățea de la o zi la alta. Krenz nu mai avea autoritate, opoziția nu era în stare să dea un tonus nou revoluției, iar strigătele mulțimii: *Deutschland einig Vaterland*, mai ales spre sfârșitul lui noiembrie, se auzeau tot mai des. În plus, din acest slogan, o parte dintre cetățenii est-germani au început să tragă concluzii practice. Numai în cursul lunii noiembrie 1989, 133.000 de persoane s-au hotărât să se mute în RFG. În această situație, dându-și seama că menținerea statu-quo-ului devenea imposibilă, iar dinamica evenimentelor acționa împotriva intereselor ei, Moscova a încercat să preia inițiativa. Pe 21 noiembrie, cu ocazia întâlnirii lui Teltschik cu un membru al Secției pentru

id/14783/month/November/oldAction/Detail/oldModule/Chronical /year/1989 (accesate pe 20 aprilie 2009).

1. Vezi nota informativă a lui Schalck adresată lui Egon Krenz pe 7 noiembrie 1989: <http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/de/Media/GalleryPopup/day/7/id/319076/item/0/month/November/oldAction/Detail/oldModule/Chronical/year/1989> (accesat pe 20 martie 2009).
2. *Bericht des Bundesregierung zur Lage der Nation. Erklärung der Bundesregierung von dem Deutschem Bundestag*, <http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/de/Media/GalleryPopup/day/8/id/317732/item/0/month/November/oldAction/Detail/oldModule/Chronical/year/1989> (accesat pe 20 martie 2009).
3. *Mündliche Botschaft Michail Gorbatschows an Helmut Kohl*, 10 noiembrie 1989; textul informației este transmis de Ambasada URSS la Bonn; vezi <http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/de/Media/TextPopup/day/10/id/593082/month/November/oldAction/Detail/oldModule/Chronical/year/1989> (accesat pe 21 martie 2009).

Probleme Internaționale a CC al PCUS, Nicolai Portugalov, partea rusă a transmis o informație din care rezulta că, chiar dacă URSS se opunea în continuare lichidării RDG, totuși, dintr-o anumită perspectivă, putea accepta varianta unei confederații a celor două state germane. Pe 24 noiembrie, această concepție a fost repetată în cursul unei convorbiri cu Krenz și cu Modrow de către șeful Secției pentru Probleme Internaționale a CC al PCUS, Valentin Falin¹. Și Bonnul, și Berlinul de Est își dădeau seama că partea sovietică vedea în Germania de Vest în primul rând un creditor virtual. Având imense dificultăți financiare, URSS era într-o căutare disperată de noi surse de finanțare. În schimbul unor credite, Moscova era dispusă la anumite concesiuni cu privire la politica germană. Iar rezultatele nu s-au lăsat mult timp așteptate. Pe 28 noiembrie, cu ocazia unei cuvântări rostite în Bundestag, Helmut Kohl a anunțat oficial un „Program în zece puncte privind sfârșitul separării dintre Germania și Europa”². În acest program, el prevedea în mod răspicat că viitoarea confederație va constitui doar o etapă tranzitorie, la capătul căreia cele două state vor forma o singură structură federală.

Cuvântarea lui Kohl a provocat un adevărat cutremur în toate capitalele lumii. Enunțarea publică a acestui plan a declanșat o reacție absolut negativă practic din partea tuturor statelor (cu excepția Statelor Unite). Într-o convorbire cu Genscher, Gorbaciov a calificat programul lui Kohl drept un „dictat”. Summitul din decembrie al CEE de la Strasbourg a arătat de asemenea că unirea Germaniei nu era pe gustul membrilor CEE (poate cu excepția Spaniei). După cum observă Rödder, reacția dură la declarația cancelarului rezulta nu atât din ceea ce spusese (în afara ideii că Germania se va uni într-un viitor relativ îndepărtat, nu existau prea multe noutăți în cuprinsul ei), cât din circumstanțele în care fuseseră rostite aceste cuvinte (era clar pentru toată lumea că, pe 28 noiembrie 1989, RDG se găsea în plin proces de dezagregare) și din ceea ce nu fusese spus în cursul cuvântării. Omiterea recunoașterii graniței polono-germane pe linia Oder-Neisse a dus la un protest violent al Varșoviei. Kohl nu atinsese nici problema apartenenței statului german reunificat la CEE și NATO, provocând astfel indignarea aliaților de la Paris și Londra³.

Chiar și în RFG s-a produs agitație după proclamarea programului. Genscher se simțea ofensat: dându-și seama că dacă anunța prea devreme acest plan va avea de înfruntat protestele șefului MAE și ale partidului său liberal, cancelarul pur și simplu nu l-a informat pe partenerul de coaliție despre intențiile sale. Demersul lui Kohl i-a pus într-o situație deosebit de dificilă și pe social-democrați. Evenimentele din RDG îi depășeau deja complet – ei încă nu știau cum să reacționeze. Până în acel moment, SPD refuzase în mod consecvent ideea reunificării Germaniei, dar în fața dinamicii evenimentelor începea să caute cu tot mai multă disperare o modalitate de a se implica în acest fenomen.

Chiar dacă, la votul din Bundestag, SPD a sprijinit într-o anumită măsură „automat” programul lui Kohl, dându-și seama că problema unificării Germaniei poate duce la o gravă scindare a propriului partid, Oskar Lafontaine s-a hotărât încă din 2 decembrie să înfiereze acest program ca fiind o expresie a „Ko(h)lonialismului”. El îi speria pe cetățenii din Bonn cu costurile pe care sistemul social va fi obligat să le suporte în cazul unificării. Tot critic se exprimau și intelectualii (în frunte cu Günter Grass, care a intrat în istorie și

1. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland...*, p. 139.

2. Pentru textul cuvântării lui Kohl, vezi <http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/de/Media/GalleryPopup/day/13-30/id/318936/item/0/month/November/oldAction/Detail/oldModule/Chronical/year/1989> (accesat pe 22 martie 2009).

3. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland...*, pp. 140-142.

datorită afirmației potrivit căreia cine dorește unificarea Germaniei n-are voie să uite de Auschwitz) și numeroase organe de presă (diverse televiziuni și reviste, în primul rând *Der Spiegel*).

Protesta de asemenea o mare parte a opoziției din RDG, care, la o zi după publicarea programului, și-a făcut cunoscută propria poziție: „*Für unser Land*”, cerând în mod explicit respectarea suveranității RDG¹.

Dar n-au folosit la nimic nici protestele social-democraților, nici ezitățile lui Genscher, nici atitudinea conservatoare a capitalelor lumii. Guvernul lui Modrow nu era stăpân pe situație. Neștiind cum să rezolve problemele economice ale țării, premierul a procedat la epurări în cadrul aparatului administrativ și în cel de partid. Organele de Securitate făceau ostentativ arestări printre foștii fruntași de partid acuzați de corupție. Astfel, în primele zile ale lunii decembrie, în arest au ajuns Erich Mielke, Willy Stoph și Günter Mittag. În ianuarie, pentru scurt timp, a trecut prin închisoare și Erich Honecker, dar a fost eliberat pe motive de sănătate. O soluție originală a găsit Schalck-Golodkowski, care de azi pe mâine a devenit inamicul public numărul unu al guvernului. Simțind răsuflarea procuraturii în ceafă, el a intrat în contact cu spionajul vest-german (*Bundesnachrichtendienst* – BND) și, în schimbul propriei siguranțe, a comunicat serviciilor RFG imensul bagaj de informații de care dispunea². În căutarea altor țapi ispășitori, premierul RDG a început să arunce vina pentru situația economică dificilă a țării pe... contrabandiștii polonezi³.

Din noiembrie, așa cum aminteam, structurile administrației locale începuseră să se dezintegreze, dar sarcinile acestora puteau fi îndeplinite doar în parte de mesele rotunde din teritoriu. Haosul din SED după demisia lui Krenz și a vechii echipe a CC aducea automat pe ordinea de zi întrebarea legată de cine ar fi trebuit să fie eventualul partener de discuții pentru guvernul de la Bonn în situația în care atât guvernul, cât și opoziția își pierduseră de mult controlul asupra desfășurării evenimentelor.

La începutul lunii decembrie, revoluția din RDG a intrat într-o nouă fază. Demonstrații au început să ocupe sediile locale ale Stasi. Atacurile împotriva clădirilor MfS (indiferent că erau provocate sau nu) i-au obligat pe toți să conștientizeze faptul că guvernul era absolut incapabil să-și îndeplinească chiar și cele mai elementare sarcini⁴.

Căutând la rândul ei sprijinul populației, opoziția utiliza informațiile (de obicei adevărate) despre distrugerea de documente furnizate chiar de premier și de angajații MfS. Problema documentelor Securității, a accesului la ele și a rolului Stasi a devenit în consecință tema principală a lucrărilor Mesei Rotunde.

În această situație, în timpul vizitei din decembrie a lui Kohl la Dresda, rugămintea premierului RDG ca RFG să-i acorde ajutor economic nu putea primi decât un răspuns negativ; dar refuzul aducea de data aceasta o nuanță în plus. Kohl a dat clar de înțeles

1. „Für unser Land”, *Neues Deutschland*, 29 noiembrie 1989.

2. Claus J. Duisberg, *Das Deutsche Jahr...*

3. Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution...*, p. 260.

4. Problema unei eventuale implicări a Stasi, care realmente avea de ce să organizeze anumite provocări, n-a putut fi soluționată definitiv până acum, chiar dacă în literatura de specialitate scepticismul este atitudinea dominantă (vezi Jens Gieseke, *Der Mielke-Konzern...*, pp. 261-262). Poate că Neubert e cel care are dreptate, considerând atacurile asupra sediilor Stasi consecința logică a proceselor și arestărilor de formă ale funcționarilor regimului lui Honecker. Cetățenii din RDG, confrunțați cu informații despre afaceri scandaloase pentru care de fapt nu erau pregătiți, în loc să se bucure, deveneau din ce în ce mai dezamăgiți și-și descărcau furia devastând sediile poliției politice pe care o detestau (Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution...*, p. 260).

omologului său est-german că nu-și face niciun fel de speranțe în legătură cu el¹. Pentru elita din RDG devenise evident că oricine ar fi preluat conducerea în Berlinul de Est avea să fie tratat de Kohl drept un simplu figurant, în niciun caz un partener egal.

Pe 19 decembrie au fost ținute două cuvântări în care se sublinia întreaga complexitate a problemei. Dacă Helmut Kohl a provocat entuziasmul mulțimii când se afla în vizită la Dresda, afirmând că scopul său este unificarea Germaniei (celor prezenți în piața din fața Frauenkirche le-a atras atenția faptul că el a completat această afirmație cu o rezervă semnificativă: „când va fi momentul”), șeful PDS, Gysi, care în aceeași zi se afla la Berlin și rostea la rândul lui o cuvântare, nu avea absolut nicio intenție să pună la îndoială suveranitatea RDG, criticând deschis ideea unificării². Până la sfârșitul anului 1989 această dilemă nu a fost rezolvată.

În loc de concluzii

Evenimentele din 1989 au delimitat în mod fundamental cadrul în care au evoluat ulterior procesele sociale din landurile estice ale Germaniei. Prezintă situația acestei țări în 1990, ar trebui să atragem atenția asupra a două fenomene, strâns legate între ele. Pe de o parte, dezagregarea SED în mai multe facțiuni care luptau între ele și incapacitatea opoziției de a pune mâna pe putere. Pe de altă parte, convingerea tot mai fermă a capitalelor din întreaga lume că, chiar dacă alipirea RDG la RFG nu era soluția ideală, niciun alt scenariu nu putea fi totuși realizat în practică.

Controversele din cadrul guvernului, ca și cele din cadrul opoziției au dus țara într-un haos din ce în ce mai mare. Din decembrie, organele administrației de stat a RDG funcționau practic doar cu numele. Acest haos agrava disperarea cetățenilor, care deveneau cu atât mai predispuși la „psihoza plecării”³; în schimb, la cei care se hotărâseră să rămână, nivelul agresivității față de cadrele fostului regim a crescut brusc. Punctul culminant al acestor două fenomene a fost înregistrat pe 15 ianuarie, când demonstranții disperați (circa 10.000 de persoane), la auzul zvonurilor că guvernul Modrow ar fi dat din nou ordin să fie distruse arhivele MfS al RDG, au intrat cu forța în sediul Stasi din Normanstrasse, devastând încăperile în căutarea dosarelor pierdute. Angajații poliției stăteau pe margine, asistând pasiv la desfășurarea evenimentelor și confirmând astfel convingerea observatorilor că respectul față de autorități dispăruse complet. Moralul și dorința de a-și face datoria tindeau către zero și în cadrul poliției care nu se mai bucura de niciun respect. Infractorii făceau practic ce voiau. Dacă ar fi să-i dăm crezare lui Duisberg, haosul atinsese dimensiuni nemaîntâlnite, încât la un moment dat Moscova s-ar fi gândit să apeleze la Armata

1. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland...*, pp. 143-144.

2. RIAS-Ausschnitt, *Rede von Bundeskanzler Helmut Kohl vor der Dresdner Frauenkirche, 19. Dezember 1989*, „Quelle”, Norbert Sperling (ed.), *Archiv Deutschlandradio, Sendung: Rundschau am Abend*, vezi http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/chronik/Media/VideoPopup/field/audio_video/id/15019/month/Dezember/oldAction/Detail/oldModule/Chronical/year/1989; *RIAS-Bericht über die Rede von Gregor Gysi gegen die Wiedervereinigung, 19. Dezember 1989*, „Quelle”, Norbert Sperling (ed.), *Archiv Deutschlandradio, Sendung: Rundschau am Abend* (accesat pe 25 martie 2009).

3. Ca urmare a migrației, în decembrie, RDG a pierdut circa 1.000 de persoane pe zi, acest indicator dublându-se în ianuarie! Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution...*, pp. 310, 329.

Sovietică pentru a asigura un minimum de ordine care să permită lucruri elementare, cum ar fi respectarea regulilor de circulație¹.

În același timp, imposibilitatea de a se ajunge la un acord între opoziție și partidul comunist în legătură cu strategia privitoare la ieșirea țării din criză a făcut ca pe 18 martie 1990, în condițiile în care cetățenii est-germani au votat în marea lor majoritate Alianța pentru Germania (*Allianz für Deutschland*), votul să consfințească de fapt încorporarea țării în RFG. În aceste condiții, se pune întrebarea de ce inițiativa Mesei Rotunde n-a convins ansamblul populației să sprijine ideea unei „RDG reformate”. În Germania, aproape nimeni nu vrea să-și amintească de experiența Mesei Rotunde. Istoricul obiect de mobilier care a devenit punctul de răscruce în procesul transformării de sistem în Polonia și Ungaria în cazul RDG s-a dovedit în mod mai mult decât evident a fi un instrument mult mai puțin eficient pentru declanșarea schimbării de sistem, și aceasta constituie o temă asupra căreia merită să ne oprim o clipă.

Limitându-ne la comparația cu RP Polonă, este suficient să indicăm diferențele fundamentale: în cazul Poloniei, lucrările Mesei Rotunde au fost rezultatul mai multor luni de pregătiri. Protagoniștii erau, pe de o parte, partidul comunist controlat de Wojciech Jaruzelski și Czesław Kiszczak împreună cu grupările-satelit, iar pe de altă parte, activiștii NSZZ „Solidarność” și o parte din opoziția cu alte orientări. Lech Wałęsa era văzut de absolut toată lumea ca personificarea speranței de schimbare. La lucrări participa de asemenea Biserica – fără îndoială, singura instituție care se putea mândri cu o autoritate universală în sânul societății de-a lungul anilor '80. Rezultatul lucrărilor Mesei Rotunde a fost schițarea unei largi palete de reforme și a unui plan politic concret care, pe 4 iunie 1989, a dus la alegeri și, mai târziu, la investirea cabinetului Tadeusz Mazowiecki. Dar mai presus de orice, Masa Rotundă poloneză a fost convocată, printre altele, tocmai pentru a se evita situația în care marile procese sociale ar fi scăpat de sub controlul partenerilor de discuții și pentru ca acestea să fie canalizate în cadrul prevăzut de compromisul încheiat la Magdalenka.

În schimb, Masa Rotundă Centrală (ZRT) din RDG a avut loc într-o situație revoluționară. În momentul când au început lucrările Mesei Rotunde, statul est-german era de aproape trei luni zguduit de protestele de masă ale milioanele de cetățeni ai RDG, iar în decembrie 1989 se putea observa dispariția tot mai extinsă a structurilor unui stat suveran. Fenomenul afecta practic toate nivelurile puterii, fără a ocoli sectoarele militarizate². Aceste circumstanțe au influențat atât alegerea persoanelor care au luat parte la lucrările ZRT, cât și tematica discuțiilor și rolul pe care l-au jucat diferiții protagoniști.

Circumstanțele revoluționare în care au fost convocate lucrările ZRT explică așadar specificul componenței colectivului participant. Teoretic, la fel ca în Polonia, în jurul mesei s-au așezat reprezentanți ai partidului de guvernământ, activiști ai opoziției și observatori din partea Bisericii. Dar analogia cu Polonia se termină aici. Și nu e vorba doar de faptul că masa germană, ca obiect de mobilier, amintea mai degrabă de un patruleter, pe una dintre laturi fiind așezate partidele, pe alta guvernul, pe cea de-a treia reprezentanții diferitelor biserici, ca moderatori, și, în sfârșit, reprezentanții fostelor organizații-satelit ale SED, ca sindicatele sau celelalte partide politice. Evident, mecanismul negocierilor favoriza în mod natural partea guvernamentală, întrucât marea majoritate a organizațiilor sociale își aveau originile în statul partinic. Problema fundamentală era că niciuna dintre aceste organizații nu putea

1. Claus J. Duisberg, *Das Deutsche Jahr...*, p. 127.

2. Hans Ehlert, „Von der «Wende»...”, pp. 7-9.

susține un punct de vedere precis. Forțele opoziției erau fărâmițate în opt grupări diferite care nici măcar nu vorbeau într-un singur glas. Aceste grupări, apărute în condițiile revoluției din toamna anului 1989, influențau diferit desfășurarea lucrărilor, iar alegerea delegaților fusese dictată uneori de hazardul momentului¹. În consecință, întrebarea legată de sprijinul de care se bucura fiecare grupare a rămas fără răspuns până la alegerile din martie. Menținerea unui front unitar n-a fost de altfel posibilă nici măcar pentru partea guvernamentală. Din starea de spirit a mulțimii, partidele-satelit și organizațiile care până atunci îndeplineau rolul de „element de legătură între partid și masele populare” (în frunte cu sindicatele) deduceau imperativele momentului și nu aveau nicio intenție de a se supune întru totul lui Gysi, căruia nu-i mai rămânea decât să viseze la autoritatea lui Jaruzelski.

Dacă vorbim despre tematica lucrărilor, ZRT urma să fie, teoretic, o încercare de a reflecta critic asupra situației în care se afla statul est-german. Dar, pentru a fi eficient, un asemenea demers trebuia să se desfășoare astfel încât delegații să nu fie obligați să rezolve în același timp problemele urgente ale politicii curente sau cel puțin pe cele administrative. În schimb, starea de spirit revoluționară a străzii care voia să vadă imediat efectele activității ZRT a făcut ca delegații să nu aibă parte de un asemenea „lux”. Dimpotrivă, autoritatea din ce în ce mai precară a guvernului Modrow și dezmembrarea statului obligau ZRT să se angajeze activ în aplanarea tensiunilor sociale, iar atacurile repetate ale mulțimii furioase asupra sediilor fostei Stasi îi obligau pe delegații la lucrări să se ocupe nu de problemele economice, ci în primul rând de statutul documentelor fostei Securități. În consecință, cu trecerea timpului, ZRT s-a transformat tot mai mult, dintr-un organ de negociere a principiilor pe baza cărora avea să funcționeze statul, într-un „guvern paralel” (*Nebenregierung*) care fie sprijinea, fie înlocuia activitatea echipei lui Modrow – după 15 ianuarie, când mulțimea a invadat sediul Stasi din Normanstrasse, aceasta și-a pierdut și ultimele rămășițe de autoritate.

Mai grav era faptul că, indiferent de acțiunile întreprinse, decizia cetățenilor de a rămâne sau nu în țară nu putea fi influențată. Discuțiile despre programul de reforme nu erau posibile atât timp cât populația, care era deja în pragul isteriei colective, cerea nu schimbările pe care voia să le propună ZRT, ci cât mai grabnica unire cu RFG. De aceea, dacă inițial lucrările ZRT erau privite în RDG cu o anumită doză de interes, cu timpul ele aminteau tot mai mult de un „dans macabru” a cărui importanță, la sfârșitul lui februarie și începutul lui martie, niciun cetățean n-o mai înțelegea, iar reacția acestuia la transmisiunile despre evoluția dezbaterilor era să închidă televizorul².

În ceea ce privește Bonnul, autoritățile vest-germane n-au privit niciodată cu prea multă simpatie inițiativa Mesei Rotunde, reproșându-i în primul rând lipsa unei legitimări democratice credibile. Kohl considera că, în condițiile radicalizării stării de spirit a străzii, o asemenea „supapă de siguranță” era necesară până la un anumit punct³, dar nu avea intenția să-i prelungească existența. Într-o anumită măsură, o asemenea evaluare era cel mai probabil confirmată de informațiile referitoare la desfășurarea dezbaterilor. Chiar dacă opoziția și guvernul aveau teoretic un interes comun să păstreze statul est-german, în acele

1. Putem lua ca exemplu Uniunea Independentă a Femeilor (*Unabhängige Frauenverband* – UFFV), în frunte cu actrița Walfriede Schmidt și dr. Ina Merkel, care a fost înființată în decembrie 1989 și a fost reprezentată la Masa Rotundă, cu toate că s-a constituit efectiv cu doar câteva zile înainte de începerea negocierilor.

2. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland...*, pp. 186-187.

3. Claus J. Duisberg, *Das Deutsche Jahr...*, pp. 112-113.

zile critice nu puteau vorbi într-un singur glas – mai mult, între acești parteneri de dialog se purta un adevărat „război de gherilă”¹. Și atunci nu e de mirare că, într-o asemenea situație, cetățenii disperați vedeau în Helmut Kohl singura lor șansă de a ieși din criză. Simplificând puțin lucrurile, putem afirma că acțiunile opoziției și ale guvernului semănau cu încercarea cuiva de a prinde din urmă timpul pierdut. De fiecare dată, acțiunile lui Krenz, Modrow, Gysi (care se ocupa de arhivele și averea partidului), ca de altfel și ale opoziției fărâmițate în mai multe grupări veneau prea târziu. Protestatarii cereau schimbări mult mai mari decât cele propuse de ei.

Văzând că timpul se scurge în favoarea lichidării RDG ca stat independent, diplomațiile sovietică, americană, franceză și engleză se străduiau de asemenea să preia inițiativa. Teoretic, punctul de vedere al celor patru puteri putea bloca procesul brusc de reunificare a Germaniei. Și exact pe acest lucru conta guvernul lui Modrow², care folosea opoziția țărilor europene față de reunificare ca pe un ultim atu în controversele cu Kohl. Dar, în condițiile neînțelegerilor din sânul SED, ale lipsei unei viziuni asupra viitorului din partea opoziției și ale înrăutățirii constante a situației economice din Germania de Est, ideea confederației se dovedea nerealistă. După cum tot nerealistă era și ideea lansată la începutul anului 1990 care propunea o Germanie neutră, rămasă fie în afara NATO (în ciuda împotrivirii Statelor Unite), fie în interiorul NATO, dar cu anumite drepturi limitate ale Alianței. În ceea ce privește partea sovietică, s-a dovedit că de fiecare dată mișcările lui Gorbaciov veneau prea târziu, iar situația economică dezastruoasă a URSS a redus în cele din urmă la zero câmpul de manevră al Moscovei. În faza finală, Kohl putea obține practic orice ar fi dorit de la Gorbaciov, cu condiția să-i ofere o compensație financiară corespunzătoare. După vizita la Berlin a lui François Mitterrand, acesta observa că procesul de reunificare nu mai putea fi împiedicat și de aceea s-a retras din jocurile politice mult mai devreme. Rezultatul analizei diplomației franceze s-a concretizat în ideea ancorării definitive a RFG în structurile europene, în cadrul cărora rolul principal urmau să-l joace o valută comună și construirea unei Uniuni Europene cu trei piloni principali de susținere care să dea suficientă putere mărcii germane. Marea Britanie, rămasă izolată, cu Margaret Thatcher în fruntea guvernului protestând cel mai vehement împotriva alipirii RDG la RFG, reprezenta un factor prea slab ca să poată bloca singură acest proces. Dacă ar fi să

1. Participanții la ZRT n-au reușit să creeze o atmosferă de încredere reciprocă într-o măsură care să facă posibilă o discuție de fond pe probleme economice și sociale. Devastarea sediului Stasi din Berlin fusese precedată de „scandalul din Treptow”: făptași necunoscuți vandalizaseră monumentul ostașilor Armatei Roșii, desenând pe el cu vopsea însemne naziste. Gysi a profitat de ocazie ca, pe de o parte, să-i acuze pe republicanii cu simpatii fasciste din RFG că au distrus monumentul, iar pe de altă parte, să zugrăvească un tablou al revenirii fascismului în RDG în cazul în care se ajungea la reunificare. În același timp, șeful PDS acuza opoziția de favorizarea atitudinilor fasciste și și-a exprimat părerea că numai o Stasi puternică va fi în măsură să pună capăt unor asemenea tendințe care, după părerea lui, aveau să prolifereze pe tot teritoriul țării. Având în vedere faptul că, în același timp, în propaganda PDS au apărut aluzii că SPD este în RDG doar „calul troian al contrarevoluției”, opoziția și-a dat seama că pe Gysi îl interesa doar să preia inițiativa și eventual să restaureze *l'ancien régime* sub o nouă înfățișare. Protestele masive din întreaga țară, care au culminat cu devastarea sediului central al Stasi de pe Normanstrasse din Berlin, preîntâmpinau însă un asemenea scenariu, cu toate că otrăveau foarte eficient climatul și așa destul de învrăbit dintre participanții la negocieri. Erhardt Neubert, *Die Friedliche Revolution*, pp. 59-61, document accesibil pe pagina de internet Konrad Adenauer Stiftung http://www.kas.de/wf/doc/kas_16684-544-1-30.pdf (accesat pe 20 iulie 2009).
2. Joachim Scholtyseck, *Die Aussenpolitik...*, pp. 49-52.

tragem o concluzie în legătură cu rezultatul negocierilor purtate la nivel global în legătură cu problema germană, ar trebui să atragem atenția în primul rând asupra numeroaselor măsuri de siguranță vizavi de creșterea exagerată a puterii Germaniei, asigurări incluse în tratatele prin care RFG își asuma în fond anumite obligații. În acest context ar trebui plasate nu numai documentele de tipul „tratatului 2+4” sau tratatului de la Maastricht care a fost consecința logică a lichidării RDG, ci și tratatul dintre Republica Polonă și RFG de confirmare a graniței existente între cele două țări, semnat pe 14 noiembrie 1990 de Krzysztof Skubiszewski și Hans-Dietrich Genscher¹.

Toate aceste condiționări ne permit să înțelegem de ce în 1990 autoritățile din RDG s-au transformat tot mai mult în simpli statisticieni în loc să fie protagoniști cu drepturi depline ai procesului de reunificare a Germaniei. Din noiembrie 1989, când numai 27% dintre cetățenii est-germani se declaraseră în favoarea unificării, în decursul a mai puțin de trei luni acest indicator a sărit la 75%². Cu toate că încă din ianuarie 1990 Modrow înțelesese cum nu se poate mai bine că tema unificării Germaniei era inevitabilă, el se străduia să facă totul pentru a întârzia acest proces. Prezentat pe 30 ianuarie în Camera Populară, acest plan se integra evident în concepția cu privire la o Germanie neutră, iar șeful guvernului RDG s-a exprimat pentru un proces de apropiere treptată a celor două țări germane, apropiere care ar fi urmat să se încheie prin unificare. Dar o asemenea idee nu mai putea fi realizată în primul rând din cauză că autoritatea guvernului n-a crescut în ochii locuitorilor fostei RDG nici ca urmare a remanierii cabinetului și a intrării pe 2 februarie a unor activiști din opoziție în componența acestuia (primirea lor ca miniștri fără portofoliu a compromis sensul întregii operații), nici ca urmare a alegerilor anticipate pentru Camera Populară, care fuseseră planificate inițial pentru data de 6 mai. În cadrul Mesei Rotunde se hotărâse ca aceste alegeri să fie organizate anticipat și prin urmare au fost reprogramate pentru 18 martie 1990.

Inițial se părea că această decizie dădea mai multe șanse de câștig social-democraților din RDG. Partidul pastorului Meckel și al dramaturgului Ibrahim Böhme era o grupare care încă din aprilie 1989 se străduia să atragă atenția populației asupra lui și a primit destul de repede și ajutorul centralei SPD din Bonn, unde această nouă forță politică era sprijinită din toată inima de Willy Brandt (ales președinte de onoare al SPD din RDG); nefiind împovărat de un trecut compromițător, nici de legături cu SED, înscriindu-se destul de bine în puternica tradiție socialistă, poate că ar fi câștigat alegerile dacă n-ar fi fost sabotat de lipsa de imaginație și nepriceperea la interpretarea stării de spirit a populației de care a dat dovadă conducerea de atunci a SPD din Germania de Vest. Promisiunea lui Kohl din 6 februarie de a trece la uniunea monetară și de a introduce marca vest-germană pe teritoriul RDG, cu precizarea făcută ulterior, pe 13 martie 1990, că schimbul mărcii est-germane cu marca vest-germană se va face la rata de 1:1, a fost elementul care a determinat rezultatul alegerilor. Intervenția lui Vogel în Bundestag a fost fatală pentru SPD, pentru că din cuvintele acestuia rezulta că partidul lui nu sprijină această soluție, lucru care a influențat hotărâtor orientarea alegătorilor, pe care niciun sondaj n-a reușit de fapt s-o identifice corect. Dacă la începutul lunii februarie 54% dintre cetățenii RDG,

1. După cum se știe, acest tratat (alături de tratatul de bună vecinătate și de colaborare prietenească încheiat un an mai târziu) a deschis un capitol nou în relațiile RP cu RFG, transformând Germania în cel mai important susținător al aderării Poloniei la Uniunea Europeană.
2. Manfred Görtemaker, *Beginn der deutschen Einigung, Volkskammerwahl 1990, Informationen zur politischen Bildung*, Heft 250, http://www.bpb.de/publikationen/ZZ0G21,6,0,Beginn_der_deutschen_Einigung.html#art6 (accesat pe 20 mai 2009).

stimulați de o campanie electorală în care persoana lui Brandt juca un rol important, erau dispuși să voteze în RDG pentru SPD, după declarațiile lui Kohl și reacția șovăitoare a centralei de la Bonn, respectiv după congresul social-democraților din RDG¹, orientarea socială s-a întors încă o dată cu 180 de grade².

A câștigat Alianța pentru Germania (*Allianz für Deutschland* – AfD), indicată de Kohl, în componența căreia intrau CDU est-german (adică Ost-CDU) condus de Lothar de Maizière, gruparea de opoziție *Demokratischer Aufbruch* condusă de dr. Wolfgang Schnur și de pastorul Reiner Eppelmann și Uniunea Socială Germană (*Deutsche Soziale Union*) a pastorului Hans-Wilhelm Ebeling; alianța a obținut 48% din voturi. A câștigat, cu toate că Helmut Kohl și, chiar mai mult decât el, secretarul general al partidului, Volker Rühe, au fost mult timp împotriva unei colaborări cu Ost-CDU³, pentru că această formațiune nu era dispusă să se conformeze întru totul voinței lui Kohl. A câștigat cu toate că, în trecut, Lothar de Maizière nu făcuse parte din opoziție și chiar în sânul grupării CDU est-germane era considerat ca fiind loial mai degrabă sistemului precedent. Mai important este însă faptul că această coaliție câștigătoare era zguduită de conflicte, cei din *Demokratischer Aufbruch* învingându-și cu foarte multă greutate neplăcerea de a figura pe aceeași listă cu activiști ai fostei nomenclaturi. Cu trei zile înainte de alegeri, mass-media a difuzat informația că dr. Schnur fusese timp de mulți ani colaborator secret al Stasi și, având în vedere cu câtă dușmănie erau priviți angajații MfS în martie 1990, ar fi trebuit ca AfD să piardă orice șansă de succes⁴. Toate acestea au făcut ca victoria AfD să fie cu atât mai surprinzătoare.

După părerea unanimă a comentatorilor, rezultatul alegerilor era sinonim cu sentința de condamnare la moarte a RDG ca stat suveran. Ele demonstau limpede că germanilor democrați le convenea cel mai mult o alipire necondiționată la RFG, fără niciun fel de perioadă de tranziție, fără menținerea nici măcar într-o formă trunchiată a fostei RDG. Eșecul catastrofal al grupărilor din fosta opoziție, cum ar fi Noul Forum, care încerca să convingă că reformarea noului stat german are un sens, și rezultatul sub așteptări al SPD (21,9%), căruia partidul geamăn din RFG n-a fost capabil să-i elaboreze o atitudine coerentă în ceea ce privește unificarea, au convins pe deplin pe toată lumea că noul guvern al lui de Maizière nu va fi decât un cabinet de tranziție. De aceea, noua Cameră Populară și cabinetul emanat din sânul acesteia nu aveau alt rost decât să aplice legile necesare care urmau să deschidă drumul alipirii RDG la RFG – este vorba, de exemplu, de reglementarea care va introduce pe teritoriul RDG marca vest-germană în baza tratatului, semnat pe 18 mai 1990, de instituire a Uniunii monetare, economice și sociale, sau de introducerea noii împărțiri administrative bazate pe structura landurilor istorice.

1. Congresul a avut loc între 22 și 25 februarie 1990, iar programul electoral al SPD, votat în cadrul acestui forum și intitulat „Ja zur deutschen Einheit – eine Chance für Europa” („Da pentru unitatea germană – o șansă pentru Europa”), nu lăsa loc pentru niciun fel de iluzii: chiar dacă SPD era în principiu în favoarea unificării celor două state germane, el excludea categoric mecanismul alipirii RDG la RFG în spiritul articolul 23 din legea fundamentală a RFG și lichidarea pur și simplu a RDG ca stat. Programul prelunga semnificativ durata procesului de unificare care era dorită de majoritatea cetățenilor. Textul programului poate fi consultat la biblioteca Fundației Friedrich Ebert, <http://library.fes.de/library/netzquelle/ddr/spd/pdf/parteitag/pdf> (accesat pe 20 martie 2009).
2. Manfred Görtemaker, *Beginn der deutschen...*
3. Claus J. Duisberg, *Das Deutsche Jahr...*, p. 110.
4. Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution...*, pp. 349-354.

Rolul „cabinetului de tehnocrați” a cărui existență nu avea decât un singur sens, și anume lichidarea RDG, nu le convenea șefului Alianței pentru Germania și echipei sale de coaliție, formată în principal din cadre ale AfD și ale SPD din RDG. De Maizière s-a străduit până în ultimul moment să joace rolul de șef al unui stat independent și să demonstreze că este tratat de Bonn ca un partener, și nu ca un băiat de prăvălie. Încă din 19 aprilie 1990, în expunerea pe care a făcut-o în fața Camerei Populare a RDG, de Maizière sublinia insistent că discuția despre introducerea mărcii vest-germane ca mijloc de plată pe teritoriul RDG l-a ajutat să conștientizeze pericolul care îi amenința pe locuitorii landurilor din Est de a se simți cetățeni de mână a doua și, în consecință, cerea ca în procesul de unificare a Germaniei să se țină cont de zestrea pe care o aducea RDG¹.

De asemenea, el a insistat mult în legătură cu concepția ce stătea la baza unificării Germaniei: aceasta trebuia să fie înțeleasă ca fuziunea a două subiecte de drept internațional independente, iar în perspectiva stabilirii pentru noul stat a unei alte constituții și, lucru foarte important pentru el, care avea o educație muzicală, a unui nou imn, acesta trebuia să preia melodia imnului RDG! De Maizière se opunea reprivatizării proprietăților naționalizate de autoritățile comuniste. În multe chestiuni de amănunt, el tindea să mențină particularitățile considerate drept realizări deosebite ale RDG de către pastorii-ministri tributari tradiției evanghelice de stânga². În unele evaluări, de Maizière (pastor evanghelic înflăcărat) se dovedește a fi susținător al ideii unei Germanii „protestante” în cadrul căreia aportul ideologic al RDG ar consta, între altele, tocmai în moștenirea spirituală a lui Martin Luter, în expresia teologică practică de grupările creștin-democrate est-germane³.

Antrenați în lupta politică, funcționarii de la Bonn și activiștii de partid din Germania Federală nu-i luau în serios pe de Maizière și echipa lui⁴. Ținta unor ironii foarte acide din partea diplomaților vest-germani era figura celui care se afla în fruntea MAE, pastorul Meckel, care vorbea cu toată seriozitatea și convingerea despre necesitatea menținerii neutralității Germaniei, chiar dacă era deja clar, având în vedere și poziția guvernului american, că aceasta era o ipoteză absolut nerealistă⁵. Demersul politic idealist, ca și primatul evident al egalității asupra libertății, al economiei centralizate asupra economiei de piață, prezente deja în expunerea lui de Maizière, pe care i le reproșau la vremea respectivă comentatorii, au fost evaluate negativ și de partea vest-germană. De asemenea,

1. *Regierungserklärung des Ministerpräsidenten Lothar de Maizière, abgegeben vor der Volkskammer der DDR am 19 april 1990*, Konrad Adenauer Stiftung, <http://www.kas.de/wf/de/71.4432/> (accesat pe 23 aprilie 2009).
2. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland...*, pp. 283-284. Pentru clasa politică din RDG era clar că alipirea landurilor din Est la puternica republică de la Bonn urma să aibă neîndoienic efecte sociale foarte serioase. Pe 19 aprilie, guvernul de Maizière a dat o declarație în care se sublinia în mod răspicat: „Unificarea trebuie să aibă loc cât mai repede posibil, dar condițiile în care se realizează trebuie studiate cât mai precis și mai amănunțit și să rămână realizabile în viitor – dacă va fi necesar”.
3. Anselm Doering-Manteuffel, *Wie westlich sind die Deutschen? Amerikanisierung und Westernisierung in 20 Jahrhundert*, Göttingen, 1999, p. 5. Vestita declarație a lui de Maizière, potrivit căreia după unificare Germania va deveni mai orientală și mai protestantă, nu i-a adus mai mulți prieteni. Guvernul occidental, dominat de catolici, nu împărtășea cătuși de puțin entuziasmul „protestant” al premierului RDG, iar evaluarea pozitivă a zestreii pe care o aducea Prusia intra într-o contradicție puternică cu așteptările vecinilor și cu climatul ideologic individualist al epocii. Mai pe larg, vezi „Anwalt der Ostdeutschen”, interviu cu Lothar de Maizière moderat de Günter Mahler, Deutschlandfunk <http://www.dradio.de/dlf/sendungen/zeitzeugen/733560/> (accesat pe 15 iunie 2009).
4. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland...*, pp. 282-283.
5. *Ibidem*, pp. 228-229.

pretenția de a se ține seama de nedreptatea istorică săvârșită față de RDG (care n-a fost inclusă în planul Marshall) s-a lovit de lipsa de înțelegere a RFG. Cu toate că lui de Maizière i se reproșa frecvent încăpățânarea specific prusacă, pe la sfârșitul lunii iulie chiar și el a început să insiste ca negocierile să fie finalizate cât mai repede, de teamă că prelungirea lor nu avea decât să înrăutățească și mai mult situația cetățenilor din landurile răsăritene. Încă dinainte, pe 18 mai 1990, fusese semnat un tratat de instituire a Uniunii monetare, economice și sociale între RFG și RDG (așa-numitul „tratată de stat”), care în linii generale definea cadrul în care mai târziu avea să se desfășoare transformarea economică a landurilor din Est (practic, el reflecta în întregime viziunea încorporării RDG elaborată de funcționarii de la Bonn). În cursul conferinței „2+4”¹, care în cele din urmă, în septembrie 1990, confirma din punct de vedere formal-juridic acordul celor prezenți în privința alipirii RDG la RFG, totul era decis de Helmut Kohl, chiar dacă unii membri ai ultimului guvern al RDG aveau păreri diferite². Pe 31 august, RFG și RDG au semnat Tratatul de instituire a unității Germaniei, iar pe 12 septembrie 1990 (când a fost semnat Tratatul de la Paris), Tratatul de reglementare finală în legătură cu Germania, numit și „tratată 2+4”, prin care Germania renunța la posibilitatea de a poseda arme nucleare, chimice și biologice, se limita la 370.000 numărul maxim de soldați ai Bundeswehr, se anula împărțirea Berlinului în sectoare separate, iar Germania renunța la orice pretenții teritoriale. În același timp, URSS se obliga să-și retragă armatele cel târziu până în 1994, iar Pactul Atlanticului de Nord se obliga să nu disloce pe teritoriul fostei RDG nici trupe, nici rachete. Pe 3 octombrie 1990, alipirea RDG la RFG era deja un fapt împlinit.

Așadar, în ciuda unor puternice presiuni internaționale, care vizau împiedicarea procesului de lichidare a RDG (sau cel puțin întârzierea lui), în ciuda împotrivirii elitelor din RDG, a forțelor SPD din opoziție, în ciuda atitudinii nehotărâte a intelectualilor și a ezitărilor cetățenilor obișnuiți ai republicii de la Bonn, pentru care încă de pe vremea lui Willy Brandt, cu politica pe care o promova, problema unificării era un capitol închis, adversarii acesteia au pierdut. Fără îndoială că presiunile diplomatice au putut, într-o anumită etapă, să oblige Bonnul să aprofundeze mai mult această problemă. După cum se știe, încă de la jumătatea lunii decembrie 1989, din cauza împotrivirii în bloc a diplomaților de la Paris și Moscova, respectiv din cauză că Bonnul era practic izolat din punct de vedere diplomatic, s-a găsit soluția de a oferi Moscovei un „moratoriu al unificării”³. Dar, în 1990, toate aceste elemente s-au dovedit insuficiente față de „febra plecării” care, după cum foarte bine observa Modrow, a constituit motorul principal al transformărilor sociale din RDG, din momentul în care a apărut și până în 1989 inclusiv⁴. Construită pe logica confruntării dintre Est și Vest, care era axul principal al relațiilor internaționale de după 1945, RDG a devenit treptat ostaticul acesteia. Statul întemeiat în 1945 „pe rădăcina sălbatică”, ce trăise alături de un vecin din ce în ce mai bogat, a cărui populație vorbea aceeași limbă în 1989, dar circula cu Mercedesul, în timp ce locuitorii săi așteptau la coadă ca să le fie repartizat un Trabant, acest stat nu putea face față concurenței și ca urmare, fiind imposibil de reformat, trebuia să dispară.

1. Denumirea conferinței a fost determinată de numărul participanților. Pe lângă delegațiile celor două state germane, la conferință au luat parte reprezentanții celor patru mari puteri: Franța, Marea Britanie, URSS și Statele Unite.
2. Joachim Scholtyseck, *Die Aussenpolitik...*, pp. 125-127.
3. Andreas Rödter, *Deutschland einig Vaterland...*, pp. 162-163.
4. „Interview mit Ministerpräsident Hans Modrow”, *Der Spiegel*, 1990, nr. 6, p. 29.

În 1990 era prea târziu ca să se inițieze reforme care ar fi permis păstrarea statu-quo-ului (două state germane care poate ar fi rămas într-o formă oarecare de confederație). Regimul SED nu permitea niciun fel de dezbateri, cu atât mai puțin în ceea ce privește economia RDG, care șchiopăta. Iar un eventual ajutor economic nu putea veni decât din partea RFG. Pe 19 decembrie 1989, cancelarul RFG s-a convins la Dresda de adevărata stare de spirit a populației din RDG și din acel moment s-a angajat în mod evident pe traiectoria unei politici care să ducă la alipirea cât mai rapidă a RDG, prin urmare nu i-a acordat niciun fel de sprijin lui Modrow, care nu avea nici legitimare democratică și nu se bucura de sprijin social¹.

Mai târziu i s-a reproșat lui Kohl că l-a lăsat „să moară de foame” atât pe Modrow, care întindea mâna după ajutor, cât și opoziția democratică. S-a mai invocat și faptul că în calculele creștin-democraților rolul principal l-a jucat nu grija față de interesul statului, ci doar calculul electoral rece, din care rezulta că în alegerile parlamentare din 1990 aceștia nu vor putea învinge SPD decât dacă electoratul lor va crește cu cei 16 milioane de alegători recunoscători din Est². În general, cancelarul a fost criticat (și mai este criticat și astăzi) din cauza condițiilor economice și sociale pe care le-a oferit locuitorilor din landurile de Est în baza tratatelor de unificare a RDG cu RFG.

Dar această critică nu pare a fi pe deplin întemeiată. E adevărat că procesul de unificare s-a dovedit mult mai costisitor decât presupunea Kohl – deși, atunci când le promitea cetățenilor est-germani vestitele „Blühende Landschaften” (meleagurile unde curge lapte și miere), el chiar credea în ceea ce spune³. Potrivit aprecierii unor persoane din imediata apropiere a cancelarului, după vizita la Dresda, el era ferm convins de misiunea cu totul specială pe care o are de îndeplinit⁴. Acest lucru l-a făcut pe Kohl să ia decizii de unul singur, fără să se consulte mai întâi cu colaboratorii săi (despre ideea uniunii monetare declarate în februarie 1990, șeful Băncii Naționale a RFG [Bundesbank], Karl Otto-Pöhl, a aflat din ziare). Cancelarul nu voia să știe de nimic, nu lua în considerare avertismentele experților din administrație și nici vocile critice ale economiștilor care (la fel ca Pöhl) îi atrăgeau atenția că realizarea programului social promis cetățenilor din RDG depășea posibilitățile bugetului federal⁵.

Problema e că, în 1990, după cum observă și Rödder, n-au existat alte variante. Concepția lui Lafontaine (chiar dacă nu ținem seama că în programul SPD pe primul loc figura menținerea bunăstării din anii '80 în republica de la Bonn, spre evidenta discriminare a cetățenilor est-germani) n-a rezistat probei timpului, întrucât se baza pe menținerea statu-quo-ului, ceea ce era imposibil. Realizarea acestei concepții se baza pe menținerea RDG ca stat independent și ridicarea treptată a nivelului de trai până la egalitatea cu RFG. Numai că populația RDG nu voia cu niciun chip să aștepte. Singurul lucru pe care Lafontaine îl putea oferi cetățenilor RDG era să-i considere străini, la fel ca pe austrieci și elvețieni, dar cu menținerea regimului de vize la graniță.

Cu un asemenea plan nimeni din RDG nu era de acord. Ne îndoim că, în lipsa ordinului de a se trage în cei care ar fi încercat să treacă fraudulos frontiera Republicii Federale,

1. Manfred Görtemaker, *Beginn der deutschen...*

2. Uwe Müller, *Supergau Deutsche...*, pp. 48-49.

3. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland...*, p. 207.

4. Claus J. Duisberg, *Das Deutsche Jahr...*, p. 110.

5. Heinz-Josef Bontrup, *Volkswirtschaftslehre, Grundlage der Mikro und Makroökonomie*, München, 2004, pp. 116-118.

restricțiile lui Lafontaine ar fi fost respectate de cineva. Așa că, din motive lesne de înțeles, o astfel de soluție nici măcar n-a intrat în discuție. În ianuarie 1990, în Germania Occidentală a început să se mute în primul rând elita tehnică și intelectuală, disperată de situația economică jalnică, pentru că în economie mijlocul curent de plată era tot mai des marca vest-germană. Iar acest lucru slăbea și mai mult potențialul de reconstrucție al RDG¹.

În condițiile dezintegrării complete a SED și a structurilor administrației din teritoriu, e îndoielnic că guvernul lui Modrow ar fi reușit să utilizeze în mod eficient ajutorul economic pentru care se zbătea atâta. Foarte probabil, acest ajutor ar fi fost administrat de mesele rotunde locale, care nu aveau nici legitimitatea democratică necesară, nici experiența operațiilor financiare și care, în plus, erau în permanent conflict cu rămășițele fostului stat comunist. În această situație nu ne poate mira declarația lui Dieter von Würtzen, secretar de stat la Ministerul Economiei al RFG, care, în ianuarie, când l-a însoțit pe Seitzers în vizita acestuia la Berlin, compara ajutorul economic pentru RDG cu depunerea banilor într-o gaură neagră². Plus că, în timpul convorbirilor cu autoritățile de la Bonn, Modrow și reprezentanții partidelor de opoziție nu prezentau o poziție unitară. Iar acest lucru nu făcea decât să-i sporească lui Kohl convingerea că opoziția nu poate fi de fapt un partener de discuții pentru că nu are nicio idee clară, singura soluție pentru rezolvarea crizei fiind alegerile parlamentare anticipate³.

Așadar „febra plecării” a făcut ca toate celelalte posibile soluții să devină nerealiste, pentru că orice altă variantă în afară de cea care a fost de fapt aplicată (alegerile din 18 martie 1990 și urmarea acestora – lichidarea RDG) li se părea politicianilor interesați și mai nepotrivită. Chiar dacă planul lui Kohl era departe de a provoca entuziasmul, ceilalți protagoniști au fost obligați să-l accepte pentru că era singura soluție posibilă acceptată de populație⁴. Soluția alternativă era utilizarea forței, care, din motive ce nu necesită comentarii, în 1990 nu putea intra în calcul.

După mai bine de 20 de ani

Probabil încă de la începutul deceniului 1990-2000, pentru cea mai mare parte a opiniei publice din mai toate țările din Europa Centrală și de Est, evenimentele care au avut loc în spațiul fostei RDG constituiau modelul de urmat pentru despărțirea de comunism. Procesele instrumentate lui Honecker și celorlalți membri ai Biroului Politic făceau un puternic contrast cu imposibilitatea de a-i aduce în fața instanței pe Jaruzelski și pe membrii

1. Andreas Rödter, *Deutschland einig Vaterland...*, pp. 189-190. Trebuie să menționăm că nu numai elita pleca. Lothar de Maizière estima în februarie, într-un interviu pentru ziarul *Die Welt*, că în perioada respectivă au plecat în RFG, cu intenția de a rămâne acolo, circa 2-3 milioane de persoane (vezi *Die Welt*, 25 ianuarie 1989). Dacă varianta prevăzută de liderul creștin-democraților din partea de Est s-ar fi realizat (ceea ce pare mai mult decât probabil), tot sistemul de protecție socială de stat, pe care Lafontaine susținea că intenționa să-l protejeze, ar fi ajuns la faliment și mai repede, cu consecințe greu de prevăzut pentru echilibrul sistemului și pentru liniștea socială a republicii de la Bonn.
2. Claus J. Duisberg, *Das Deutsche Jahr...*, p. 133.
3. *Ibidem*, pp. 133-134.
4. Înșiși protestatarii nu lăsau loc pentru niciun fel de iluzii în acest sens. Pe bannerele lor se putea citi în 1990: *Kommt die D-Mark, bleiben wir, kommt sie nicht, geh'n wir zu ihr!* („Dacă marca RFG vine la noi, rămânem acasă, dacă nu vine, atunci venim la voi!”).

echipei sale. Figura pastorului Gauck (devenit în martie 2012 președinte al țării) și crearea oficiului de Comisar federal pentru arhivele Stasi al RDG, accesul larg la documentele Stasi și procedurile de lustrare contrastau cu târăgănarea elaborării unei legi asemănătoare în Polonia. Epurările atent efectuate în aparatul de aplicare a justiției și împingerea post-comuniștilor în categoria partidelor de opoziție minore au devenit un punct important de referință pentru dreapta poloneză în legătură cu felul în care ar trebui să arate ruperea de trecut. Dezamăgirea polonezilor era cu atât mai profundă cu cât vedeau cum erau apreciați cetățenii est-germani, care, deși după 1953 nu au organizat niciun fel de revolte sau proteste sociale de amploare, au fost considerați de întreaga Europă Occidentală și de Statele Unite drept părinții victoriei asupra sistemului totalitar. Actualmente, în conștiința tuturor europenilor, căderea comunismului este direct legată nu de Masa Rotundă poloneză, ci de căderea zidului Berlinului; despre contribuția poloneză la răsturnarea comunismului în Europa se pare că nu-și mai amintesc prea mulți. Într-un fel, polonezii îi invidiau pe cei din Germania de Est pentru că nu fuseseră obligați să lupte cu înverșunare pentru libertatea lor, care le fusese adusă practic pe tavă, nici să ducă negocieri dificile pentru aderarea la Uniunea Europeană, de vreme ce, prin voia sortii, se treziseră dintr-odată membri ai UE. Paharul frustrării polonezilor a fost umplut de generozitatea RFG, care n-a precupețit banii pentru a aduce nivelul de trai din fosta RDG cât mai aproape de cel al landurilor occidentale. Dar, privită retrospectiv, această frustrare își găsește oare și o justificare mai profundă? E foarte puțin probabil.

Să mai subliniem o dată că pentru RDG condiția sine-qua-non a unificării cu RFG a constituit-o explozia socială imposibil de controlat determinată de politica intransigentă a echipei lui Honecker. În momentul critic, starea de spirit a mulțimilor nu putea fi controlată de nimeni, astfel încât, alături de România, RDG a fost țara în care evenimentele anului 1989 au căpătat caracterul cel mai revoluționar, chiar dacă – din fericire – a fost vorba de o revoluție nesângeroasă. Dar chiar și Kohl s-a supus legii de fier a lui Tocqueville care reglementează orice revoluție. Și în acest caz, ruptura totală față de forțele vechiului regim s-a dovedit imposibilă. Pentru că oricum, în numele RDG, cineva trebuia să facă schimbările premergătoare unificării. Cineva trebuia să semneze tratatul în baza căruia aceasta s-a realizat în condițiile dictate de Bonn, tratat în care prevederile legii fundamentale din 1949 erau recunoscute ca act constituțional și în care extinderea jurisdicției legislației germane federale în vigoare inclusiv asupra landurilor răsăritene urma să devină unul dintre articolele fundamentale. Pentru ca acest plan să poată fi transpus în viață, era necesar să fie introduse mai întâi în Camera Populară forțele politice care trebuiau să-i fie supuse lui Kohl, dar să fie și suficient de bine organizate.

În acest context e mai ușor de înțeles de ce rolul opozițanilor din RDG trebuia să fie doar marginal. Ei erau prea puțin organizați, acționau fără niciun plan, nu știau cum să ia deciziile, nu știau care viziune despre viitorul Germaniei le convine cel mai mult. Toți acești factori l-au determinat pe Kohl să nu-i considere drept parteneri serioși de dialog. Nici Gysi cu tot partidul lui nu era un partener de dialog – în principal din cauză că, încă de la început, era împotriva lichidării RDG. Ca urmare, „executor” al planului lui Kohl a devenit „guvernul pastorilor” condus de Lothar de Maizière alături de CDU est-german, care în condițiile concrete ale RDG jucase un rol asemănător cu Partidul Unit Popular din Polonia (ZSL). Este de asemenea explicabil de ce tocmai la alegerile pentru Camera Populară din 1990, primele și singurele alegeri parlamentare organizate corect din istoria RDG, a câștigat partidul care doar cu puțină vreme înainte asigura SED de loialitatea sa. Cancelarul federal era interesat nu numai să câștige alegerile; guvernării de la Bonn își

dădeau seama că, după unificarea RDG cu RFG, o parte a elitei intelectuale locale trebuia mobilizată pentru construirea democrației pe teritoriul landurilor orientale. Kohl înțelegea că în Partidul Creștin-Democrat al Germaniei de Est (așa cum se întâmplase în Polonia cu ZSL sau cu SD) erau înscriși numeroși specialiști care, din diferite considerente (spre exemplu, religioase), nu voiseră să facă parte din SED. Așa încât Kohl avea de rezolvat aceeași problemă cu care se confruntase cu câteva luni înainte, după alegerile din 4 iunie 1989 din Polonia, Lech Wałęsa. Drept pentru care cancelarul s-a decis să procedeze la o „germanizare”, la o adaptare a variantei poloneze de lichidare a statului comunist. Fiindcă nu putea (și nici nu voia) să se pună de acord cu SED, s-a decis pentru grupările-satelit ale fostului partid conducător.

Diferența (fundamentală) față de varianta de pe Vistula consta în aceea că șeful guvernului vest-german avea nevoie de colegii săi est-germani nu pentru a guverna, ci pentru a duce la bun sfârșit operațiunea alipirii landurilor de Est. După 3 octombrie 1990, floarea activiștilor fostei CDU, în frunte cu Lothar de Maizière (pe care cancelarul nu-l prea avea la inimă, ca pe toți cei care-i opuneau rezistență), a fost obligată să plece. Deși cauza directă a eliminării din viața politică activă era adesea învinuirea de colaborare cu Stasi (cazul lui de Maizière, al lui Wolfgang Schnur, al lui Gerd Gies, al lui Josef Duchač), plecarea lor a fost fără îndoială pe placul centralei de la Bonn. După cum nota Wolfgang Schäuble într-o conversație cu Duisberg, „de Maizière nu și-a dat seama că Helmut Kohl îl stoarce ca pe o lămâie, apoi pune să fie aruncat”¹. Astfel a fost împiedicată eficient apariția unei alte aripi „postredegist” în sânul partidului și s-a oferit Bonnului posibilitatea de a împărți posturile cele mai importante din Partidul Creștin-Democrat, ca și pe cele din conducerea fiecărui land unor politicieni din Germania de Vest (Kurt Biedenkopf, Georg Milbrand și alții). A fost păstrat câte un rol simbolic pentru persoane care, ca Angela Merkel, proveneau din fosta RDG, dar până la sfârșitul erei Kohl acestea au rămas dependente de el.

În acest context, larg comentate în mass-media poloneză, procesele membrilor Biroului Politic, cu Honecker în frunte, care au fost instrumentate imediat după unificarea Germaniei s-au dovedit până la un anumit punct amăgitoare. E adevărat că marea majoritate a membrilor nomenclaturii superioare de partid au ajuns pe banca acuzaților. Dar problema e că tribunalele din RFG nu aveau intenția de a încălca legea condamnând la închisoare persoane care, potrivit legislației în vigoare, acționaseră legal în RDG în momentul respectiv. Pentru că RDG a fost un subiect de drept internațional, recunoscut de guvernele celor mai multe țări din lume. Ca urmare, avea inclusiv dreptul de a emite legi care să fie respectate pe teritoriul său. În această situație, tribunalele din RFG, în majoritatea cazurilor, aveau de identificat eventualele încălcări ale legislației est-germane. Un alt element care împiedica o condamnare îl constituiau vârsta și starea de sănătate ale celor judecați. Deja la două zile după începerea procesului membrilor Consiliului Apărării Naționale al RDG (12 noiembrie 1992), care trebuia să stabilească în primul rând cine era responsabil pentru ordinul de a împușca persoanele care încercau să treacă în mod fraudulos granița de stat, Willy Stoph a trebuit să fie scos de sub urmărire pe motive de sănătate, iar pe 17 noiembrie a trebuit să fie dată o decizie asemănătoare pentru Erich Mielke. Până la urmă, Mielke a fost totuși condamnat pentru... omucidere săvârșită în calitate de membru al unei grupări teroriste de factură comunistă în 1931, pentru că tribunalul n-a găsit motive juridice pentru a-l condamna pe șeful Stasi la privat

1. Claus J. Duisberg, *Der Deutsche Jahr...*, p. 187.

de libertate pentru activitatea sa în cadrul regimului SED. Oricum, sentința nu avea decât valoare simbolică: elev credincios al lui L. Beria, Mielke, în vârstă de 88 de ani, a fost eliberat condiționat în 1995.

Honecker s-a purtat foarte arogant, respingând cu cinism orice învinuiri referitoare la ordinul de construire a zidului Berlinului, a acuzat RFG de agresiune împotriva unui stat suveran, iar învinuirile referitoare la Stasi le-a numit pure invenții ale presei imperialiste. Și el a trebuit să fie eliberat din cauza unui cancer de pancreas în fază avansată. Dictatorul răsturnat de la putere a plecat în cele din urmă la fiica sa, în Chile, unde a și murit pe 29 mai 1994. Sentința în cazul lui nu a mai fost pronunțată niciodată, lucru care a provocat o imensă iritare printre cetățenii landurilor din Est, 63% dintre ei declarându-se profund dezamăgiți de această decizie a tribunalului¹.

Până la urmă, au fost condamnați doar fostul ministru al Apărării Naționale a RDG, generalul Heinz Kessler, la 7,5 ani de privare de libertate (și a fost eliberat după doar 4 ani, în 1998) și Hans Albrecht – la 4,5 ani. Într-un proces separat au fost judecați Krenz, Schabowski și alți câțiva fruntași ai partidului. Schabowski a fost singurul care și-a recunoscut responsabilitatea morală pentru infracțiunile ce i-au fost atribuite și a primit o pedeapsă de 3 ani de închisoare. Krenz a fost condamnat la 6,5 ani de privare de libertate. Hans Modrow a fost la rândul lui condamnat la 10 luni de închisoare pentru declarații false².

Așadar, procesele s-au dovedit a fi mai degrabă simbolice. Ținând cont de faptul că, spre deosebire de comuniștii din Polonia sau Ungaria, comuniștii germani n-au efectuat niciun fel de reforme ale sistemului, condamnarea a prea puține cadre la pedepse de câțiva ani de privare de libertate cu greu ar putea fi recunoscută ca o veritabilă judecată a crimelor regimului comunist. Această opinie este confirmată și de un alt aspect: chiar dacă după 1990 tribunalele din RFG au avut pe rol aproape 30.000 de procese ale unor angajați ai MfS al RDG, doar 20 dintre acestea s-au încheiat cu sentință de condamnare. Comisarul federal pentru arhivele Stasi al RDG, Marianne Birthler (o fostă militantă în domeniul social și politic din opoziție), caracteriza, pe bună dreptate, acest rezultat ca o „culme a cinismului”³. Conținutul sentințelor fusese fără îndoială dictat într-o mare măsură de grija de a nu începe construirea democrației în fosta RDG prin încălcarea legii. Nu putem ignora totuși că marea majoritate a celor vinovați n-au primit nicio pedeapsă, nici măcar una simbolică⁴.

Convingerea răspândită în Polonia că, după 1990, în RDG „au fost dați afară toți” nu corespunde nici ea adevărului. În practică, adevăratele epurări au atins doar sfera de la vârful puterii, aceea a fostei elite politice a RDG, din care, cu foarte puține excepții, practic n-a rămas nimeni pe post. De fapt, căderea RDG a însemnat șomajul pentru toți lucrătorii fostului MAE⁵. În mod excepțional, Bundeswehr a decis să angajeze foști ofițeri ai Armatei

1. Andreas Staab, *National Identity in Eastern Germany Inner Unification or Continued Separation?*, Londra, 1998, pp. 87-88.

2. Despre dificultățile condamnării conducerii SED și a funcționarilor Securității, vezi Wojciech Pięciak, *Jak obalono mur...* (Cum a fost dărâmat zidul...), pp. 40-50.

3. Vezi interviul pentru Deutschlandradio Kultur acordat de Marianne Birthler pe 25 aprilie 2006: „Birthler: Ex-Stasi-Offiziere wollen Tatsachen verdrehen”, <http://www.dradio.de/dkultur/sendungen/kulturinterview/493464/> (accesat pe 17 martie 2009).

4. Mai pe larg pe această temă, vezi Hubertus Knabe, *Die Täter sind unter uns über das Schönreden der SED-Diktatur*, Berlin, 2007.

5. Pe tema lichidării serviciilor diplomatice ale RDG, vezi observațiile interesante ale lui Claus J. Duisberg, care a condus această operație. Pe lângă cauzele strict politice (cadrele MAE erau recrutate din categoria membrilor de partid care se bucurau de o încredere cu totul deosebită), el

Populare Naționale a RDG (în general, cam unul din cinci militari a fost astfel reangajat – chiar dacă rezistența opusă de Bundeswehr valului de cereri n-a fost mai mică decât în cazul serviciilor externe¹), în schimb numai o mână de ofițeri ai fostului MfS au primit de lucru în BND (Serviciul federal de informații)². Dar profesorii, polițiștii sau funcționarii civili (în măsura în care n-au fost identificați ca fiind colaboratori secreți) au putut să-și continue fără probleme activitatea³.

Lipsa unor cadre corespunzătoare nu a permis îndepărtarea tuturor funcționarilor din Justiție. Din totalul de circa 3.000 de judecători, aproape 1.000 dau în continuare sentințe în procese penale sau civile, chiar dacă, bineînțeles, președinții curților supreme din diferitele landuri au fost „aduși” din Vest.

În viața universitară, schimbările arătau destul de diferit. Dacă în domeniul științelor umaniste, care suferă într-o măsură uriașă influența ideologiei, aproape 80% dintre profesori au fost schimbați, în cazul științelor exacte acest indicator s-a ridicat abia la ceva mai mult de 30%. La nivelul autorităților locale, practic nu s-a efectuat o schimbare de personal, în scurt timp acestea căzând pradă „vechilor cadre”. Cu oarecare uimire trebuie să mai observăm continuitatea activității personalului din mass-media (chiar dacă unele persoane erau total compromise) și o schimbare doar parțială a cadrelor din domeniul economic, unde 42% din foștii șefi de întreprinderi și-au păstrat funcțiile⁴.

Revoltător e faptul că dizolvarea structurilor militarizate ale fostei RDG corespunde de regulă cu... acordarea dreptului la pensionare pentru cadrele care își pierdeau locul de muncă. Această regulă îi includea și pe angajații MfS. În acest timp, persoanele care au activat în opoziție trăiesc în continuare într-o situație materială foarte precară⁵.

Abia în 2007 au intrat în vigoare reglementări corespunzătoare în baza cărora persoanele persecutate în RDG primesc pe lângă pensie un mic supliment în valoare de 250 de euro lunar. După cum demonstrează Hubertus Knabe, blocarea accesului cuiva la o carieră în aparatul de stat nu însemna câtuși de puțin că au fost puse bariere activității sale în domeniul economic – spre care s-au îndreptat de altfel foarte mulți angajați ai MfS după ce au părăsit acest minister, făcând în timp adevărate averi. Maiorul Matthias Warnig, cunoscut de altfel

menționează și diferențele fundamentale în educația cadrelor din administrația publică existente între RDG și RFG și refuzul lui H.D. Genscher care, din principiu, era împotriva reangajării persoanelor din fostul aparat în cadrul Auswartiges Amt (MAE al RFG). Claus J. Duisberg, *Das Deutsche Jahr...*, pp. 328-334.

1. Hans Ehlert, „Von der «Wende»...”, pp. 53-60.
2. Ultimele informații apărute în mass-media în momentul în care a ieșit la iveală faptul că funcționari ai fostului MfS al RDG lucrează ca gărzi de corp ale cancelarului Angela Merkel i-ar obliga totuși pe cei responsabili să răspundă la întrebarea referitoare la cât de eficiente sunt acțiunile guvernului RFG de curățare a aparatului de stat de foștii ofițeri Stasi. Mai sus amintitul Hubertus Knabe semnală că, în multe situații, reglementările care interziceau funcționarilor fostei Securități a lui Honecker să ocupe posturi în administrație au rămas doar literă moartă. Hubertus Knabe, *Honeckers Erben...*, pp. 175 și urm.
3. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland...*, p. 343.
4. *Ibidem*, pp. 346-347.
5. În legătură cu soluțiile nesatisfăcătoare din punct de vedere juridic din domeniul recompensării celor care au fost victime ale crimelor sistemului în literatura poloneză de specialitate, vezi Reiner Eckert, „Dekomunisierung und Lustration in der ehemaliger DDR”, în Józef Fiszer, Jerzy Holzer (ed.), *Przemiany w Polsce i NRD po 1989 (Schimbări în Polonia și RDG după 1989)*, Varșovia, 1996, pp. 41-42. Trebuie să reținem că polițiștii din RDG (DVP) au fost implicați și ei în asemenea proceduri aplicate de aparatul administrativ al fiecărui land în parte, doar 40% dintre funcționari fiind evaluați negativ (Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland...*).

și în Polonia, care după schimbările politice a ajuns în conducerea Dresdner Bank, pentru ca apoi să devină președintele Nord Stream AG (societatea care construiește Gazoductul de Nord), nu pare a fi un caz izolat. Procesul de împrumutarea a nomenclaturii fostei RDG seamănă perfect cu mecanismele deja cunoscute din celelalte țări din blocul răsăritean, inclusiv din Polonia¹.

Pe de altă parte, satisfacerea cerințelor mulțimii s-a dovedit deosebit de costisitoare. Și nu e vorba aici doar de problema consecințelor uniunii monetare, atât de des invocată în literatura de specialitate, care a permis schimbarea mărcii răsăritene cu cea apuseană la un curs de 1:1 (în timp ce valoarea reală a schimbului pe piața neagră ajungea în cel mai bun caz la raportul 4:1)², ducând la o creștere pur și simplu colosală a costurilor de producție, ceea ce a făcut să se prăbușească ramuri întregi de producție³.

Trebuie de asemenea să reținem că, în același timp cu uniunea monetară, a încetat practic acordarea oricărei subvenții din partea statului către întreprinderile din RDG, așa cum se întâmpla pe vremea lui Honecker. În multe cazuri, pentru întreprinderi aceasta era o dublă „condamnare la moarte”. Este de asemenea neîndoielnic faptul că socotelile exagerat de optimiste ale lui Kohl s-au dovedit în multe cazuri a fi greșite, iar acest lucru afecta atât posibilitățile financiare ale republicii de la Bonn (care s-au dovedit a fi de fapt mai mici decât presupunea el)⁴, cât și starea economiei RDG, despre care mulți economiști considerau că era într-o situație mult mai bună⁵ decât ar fi fost cazul⁶. În consecință, după calculele lui Uwe Müller, în cursul primilor 15 ani, transferurile din partea occidentală spre noile landuri s-au ridicat la nu mai puțin de 1,4 miliarde de euro. An de an, plățile în favoarea RDG înghițeau circa 4-5% din PIB-ul Germaniei, depășind cu mult bugetul pe

1. Hubertus Knabe, *Honeckers Erben...*, pp. 154-175.

2. Uwe Müller, *Supergau Deutsche...*, p. 47.

3. În prezent, unii experți scriu despre „drama uniunii monetare”. După părerea lui Müller, pentru trecerea la economia de piață astfel organizată, noile landuri au fost obligate să plătească prin scăderea cu 40% a PIB în perioada 1989-1991, fenomen despre care el afirmă că nu-și găsește niciun corespondent în celelalte țări postcomuniste ce începeau și ele procesul de tranziție cam. în aceeași perioadă (Uwe Müller, *Supergau Deutsche...*, pp. 44 și 83).

4. Deși în anii '80 RFG era considerată (mai ales în Polonia) o țară aflată în culmea puterii (cel puțin din punct de vedere economic), pentru un observator mai atent, ca premierul de mai târziu al Saxoniei, Kurt Biedenkopf, era clar că povara socială a republicii de la Bonn, în condițiile unei economii mondiale globalizate, era absolut imposibil de susținut pe termen lung. Încă de pe atunci, Biedenkopf cerea liberalizarea pieței muncii și reducerea impozitării veniturilor. În același timp, împovărarea suplimentară a bugetului federal al RFG urma să se dovedească „de două ori suspectă” din punct de vedere economic. Nu numai că „vechea RFG” n-a efectuat niciun fel de reforme, dar odată cu alipirea RDG ea s-a văzut proiectată în direcția diametral opusă. Merită să-l evidențiem în mod deosebit și pe Xawier Kaufmann, care încă din acea perioadă atrăgea atenția asupra dinamicii dramatice a schimbărilor demografice și asupra efectului acestora: îmbătrânirea rapidă a populației, cu consecințele cunoscute pentru sistemul de asigurări sociale (Andreas Rödter, *Deutschland einig Vaterland...*, pp. 33-34).

5. Uwe Müller, *Supergau Deutsche...*, p. 40; Andreas Rödter, *Deutschland einig Vaterland...*, pp. 306-307.

6. Influența și-au exercitat-o și condițiile în care a fost făcută privatizarea. Având în vedere datoriile uriașe pe care le aveau întreprinderile privatizate, Oficiul German de Supraveghere (Treuhandaanstalt) participa adesea la operații de stingere a datoriilor pe spezele contribuabilului. Ca urmare, după cum ne convinge Görtemaker, fiecărei mărci intrate în contul oficiului de la întreprinzătorul care cumpăra o unitate privatizată, îi corespundeau 2 sau 3 mărci pe care același oficiu trebuia să le plătească pentru stingerea datoriilor, cu riscul ca, în caz contrar, să nu găsească un investitor interesat (Manfred Görtemaker, *Beginn der deutschen...*).

un an întreg al unor țări cum ar fi Cehia sau Ungaria¹. Fără îndoială că pentru locuitorii RDG, obișnuiți cu funcția organizatorică a statului, șomajul în masă a fost un șoc; acesta era provocat de evoluția accentuată a dezindustrializării și deja în iulie 1990 depășea pragul a 500.000 de persoane, ajungând ca azi (în ciuda unor dramatice schimbări demografice) să oscileze în jurul valorii de 11%². Pe deasupra, obstacolul care a frânat foarte eficient pătrunderea capitalului privat în fosta Germanie de Est l-a constituit problema nerezolvată a reprivatizării și a relațiilor de proprietate.

Pe scurt, principală greutate a transformării de sistem cădea pe umerii guvernului federal, și ea fost realizată pe banii contribuabililor. Deși diversele guverne germane succesive au făcut multe pentru a egaliza nivelul de trai din landurile din Est cu cel din fosta republică de la Bonn, acest deziderat n-a fost pe deplin realizat niciodată. În anii '90, rata medie a șomajului în landurile răsăritene depășea 15% și, în ciuda unor investiții astronomice de circa 1,2 miliarde de euro, a extinderii rapide și a modernizării infrastructurii (care uneori ajunseseră chiar să arate mai bine decât în landurile din Vest), salariile pe teritoriul fostei RDG se mențin la aproximativ 80% din cele plătite în zona occidentală³.

Toate acestea nu sunt de natură să-i incite pe tineri și pe absolvenții de studii superioare să rămână în zona unde își au domiciliul. Experții de la Institut für Bevölkerung und Entwicklung din Berlin demonstrează că, în perioada 1991-2005, soldul negativ al migrației în landurile orientale a depășit nivelul a 1,5 milioane de persoane care par să fi părăsit definitiv această regiune⁴. Iar dacă adăugăm și bilanțul negativ al deceselor și nașterilor, se dovedește că la cifra precedentă trebuie să mai adăugăm încă un milion. Acestei probleme nici Honecker, nici Kohl, nici succesorii acestuia n-au reușit să-i găsească o rezolvare. Mai rău e că scurgerea de cadre calificate a limitat dramatic posibilitățile de atragere de capital în noile landuri. Pentru cei necalificați prețul muncii se dovedea prea ridicat, iar muncitorii calificați lipseau⁵.

S-a creat astfel un fel de cerc vicios din care elita politică germană n-a reușit – până acum – să găsească un drum de ieșire. Fotografiiile cu buldozere care distrug cartierele moderne construite pentru locuitorii din RDG în anii '90, dar în care în prezent nimeni nu mai vrea să se muțe au apărut prea frecvent în presa germană ca să treacă neobservate. Problema a fost remarcată de toți politicienii, cu excepția celor germani, care nu vor să distrugă mitul unificării și forțează în continuare aplicarea pe scară largă a programului de

1. Uwe Müller, *Supergau Deutsche...*, pp. 22, 32-33.

2. După părerea lui Müller, aceste date oficiale nu corespund de fapt realității. Având în vedere pensionarea anticipată, depășirea perioadei de plată a ajutorului de șomaj sau angajarea doar ocazională, în 2005 rămăseseră în afara pieței muncii aproape 30% din cetățenii landurilor noi, număr în care Müller nu incluseră aproape 300.000 de persoane domiciliate în apropierea frontierei cu fosta republică de la Bonn și care actualmente fac naveta în landurile de Vest (Uwe Müller, *Supergau Deutsche...*, p. 101).

3. *Ibidem*, p. 24.

4. Steffen Kröhnert, Franziska Medicus, Reiner Klingholz, *Die demographische Lage der Nation: Wie zukunftsfähig sind Deutschlands Regionen? Daten, Fakten, Analysen*, München, 2006, pp. 23-25, 44-45.

5. În completarea acestor observații ar trebui să mai notăm că, încă de la începutul deceniului trecut, s-au făcut auzite voci care afirmă că tocmai costurile ridicate ale muncii fac ca marea majoritate a investițiilor (inclusiv a celor din RFG) să evite spațiul fostei RDG și să descrie un arc de cerc pentru a se implanta în alte țări din Europa Centrală și de Est, între care Polonia nu era menționată desigur pe ultimul loc (Uwe Müller, *Supergau Deutsche...*, pp. 219-223).

egalizare a nivelului de trai în cele două regiuni ale Germaniei, contractând în acest scop datorii imense. Despre faptul că acestea vor trebui plătite în marea lor majoritate de urmașii tineretului german de azi (care oricum a scăzut numeric la jumătate) nu vrea nimeni să discute. Ar exista riscul ca persoanele mai în vârstă, care constituie într-o măsură tot mai mare electoratul de bază al principalelor partide politice, ca și cele care intră în componența cadrelor de partid să fie jignite¹.

Condițiile în care a fost efectuată alipirea RDG la RFG au influențat fundamental procesul unificării conștiinței cetățenilor Germaniei unite. Necesitatea de a recruta o parte semnificativă a elitei din landurile occidentale a făcut ca, potrivit unor cercetări al căror rezultat a fost publicat în 1995, 40% dintre cele mai noi posturi din administrația landurilor orientale să fie ocupate de experți și activiști aduși din RFG. Cu cât funcția era mai înaltă, cu atât era mai puțin probabil ca în ea să se afle un locuitor al fostei RDG². Chiar dacă la început cetățenii fostei RDG nu aveau în principiu nimic împotriva acestui gen de „import”, iar unii funcționari provenind din RFG au reușit să-și atragă simpatia populației locale și a elitei, totuși, suprareprezentarea locuitorilor din fosta republică de la Bonn în aparatul administrativ, în partide și în afaceri probabil că n-a făcut decât să adâncească și mai mult sentimentul de inferioritate al locuitorilor fostei RDG³. În plus, potrivit expertului Duisberg, timp de mai mulți ani membru al corpului serviciilor civile ale RFG, funcționarii republicii de la Bonn trimiși în partea de Est erau recrutați adeseori dintre cei de „categoria a treia”: persoanele care din diferite motive nu putuseră face carieră în structurile administrației de la Bonn vedeau cum în landurile răsăritene li se ivește o ocazie cu totul neașteptată de a urca până la vârful ierarhiei administrative. Și, așa cum se întâmplă de obicei, ministerele și alte organe au profitat din plin de oportunitate ca să se debaraseze de oamenii în care nu-și puteau pune speranțe prea mari. Era vorba de funcționari care nu se evidențiau de regulă nici prin inteligență, nici prin etică, oameni care aveau adeseori convingerea absolută că sunt superiori, dar în același timp plini de dispreț și de prejudecăți față de „Stasiland”⁴.

Reacția traumatică a celeilalte părți nu s-a lăsat mult așteptată, mai ales că adevărata catastrofă a fostei RDG era în multe cazuri echivalentă cu necesitatea de învăța „să reia viața de la zero”. Și nu e vorba de problemele deseori invocate de experți, cum ar fi dificultatea de a transfera pe teritoriul fostei RDG standardele occidentale, nivelul scăzut al educației cetățenești sau dificultățile legate de constituirea unor structuri de partid sau a unor organizații neguvernamentale⁵. Problema fundamentală pe care trebuia s-o rezolve republica de la Bonn, după ce și-a alipit fosta RDG, era cum să unifice mentalitățile cetățenilor. Discutarea problemei împărțirii în germani de Est (*Ossis*) și de Vest (*Wessis*) depășește cadrul acestei lucrări, dar merită să facem totuși câteva observații de natură generală.

Încă din prima jumătate a anilor '90 s-a dovedit că această împărțire e o trăsătură durabilă a societății germane, iar depășirea ei poate dura mai multe decenii. Percepția

1. *Ibidem*, pp. 161-171.

2. Andreas Staab, *National Identity...*, pp. 74, 84-85.

3. *Ibidem*.

4. Claus J. Duisberg, *Das Deutsche Jahr...*, pp. 319-320. Vezi și Andreas Staab, *National Identity...*, p. 74.

5. Sondajele efectuate în anii '90 au arătat indiscutabil că aproape jumătate dintre intervievați nu erau în măsură să răspundă la întrebarea ce partid preferă, iar toate partidele principale din RFG (CDU, SPD, FDP și Verzii) la un loc puteau conta pe cel mult 44% din voturi (Andreas Staab, *National Identity...*, p. 75).

celuilalt era marcată de dezamăgire și frustrare¹. Locuitorii landurilor occidentale se simțeau înșelați din cauză că în Est efortul financiar pe care trebuia să-l suporte fosta republică de la Bonn în mod evident nu era apreciat la justa lui valoare. Ei nu înțelegeau de ce, în ciuda îmbunătățirii semnificative a nivelului de trai al majorității locuitorilor, landurile orientale erau cuprinse de un dor tot mai mare după RDG, manifestat în primul rând în rezultatele din ce în ce mai bune obținute de postcomuniștii din PDS la alegerile succesive care au avut loc după 1990.

Se pare însă că motivele acestei „estalgi” despre care s-a tot scris în presa germană sunt destul de prozaice. Mecanismele puse în mișcare de Kohl pentru integrarea noilor landuri în RFG au adus odată cu ele fel de fel de defecte și calități care însoțesc de regulă încorporarea unui stat în alt stat, situându-i pe poziție de învingători pe cetățenii fostei republici de la Bonn.

Primii ani după unificare le-au adus locuitorilor fostei RDG o îmbunătățire a situației economice, având în vedere că ei au fost incluși în sistemul unor generoase alocații sociale. Lichidarea industriei RDG și șomajul pe care aceasta l-a antrenat în același timp cu pierderea conștiinței comuniste au format probabil un amestec exploziv periculos. În condițiile regimului Honecker, orice locuitor al RDG își avea locul său, dinainte stabilit, în societate. Statul asigura un nivel mai scăzut al alocațiilor sociale, dar acestea erau totuși stabile. Lichidarea RDG și schimbarea drastică a regulilor după care se conduce lumea au surprins populația complet nepregătită pentru această libertate. Problema fundamentală ar putea fi formulată în felul următor: ca urmare a schimbărilor bruște, o întreagă masă socială a avut probabil sentimentul că este deklasată. Un fost membru al SED, director al unui institut științific, constată deodată că institutul lui nu mai este necesar sau că, în orice caz, în condițiile economiei de piață, abilitățile lui sunt inutile. În același timp, un muncitor din întreprinderea X este informat că fabrica se va închide întrucât este nerentabilă. Teoretic, nici directorul, nici muncitorul n-ar trebui să se plângă pentru că, trecând la statutul de șomeri, au câștigat dreptul de a beneficia de o largă paletă de alocații. Dar sentimentul descalificării și al scăderii stimei de sine a fost probabil o povară grea pentru locuitorii de la hotarele răsăritene ale RFG. Pe vremea regimului Honecker, ei aveau un loc de muncă, o funcție, trăiau într-o țară care până în 1970 era considerată printre cele mai dezvoltate zece state din lume, o țară ale cărei echipe de sportivi băteau recorduri mondiale, în care exista o ierarhie a valorilor foarte strict determinată, în care egalitatea constituia elementul fundamental al etosului comunist. Într-o țară în care pentru mulți cetățeni activitatea în cadrul Stasi reprezenta o onoare, iar a fi membru de partid – o distincție, nimeni nu-și punea întrebări în legătură cu aspectul moral al opțiunilor ideologice impuse de cei de la conducerea partidului.

În 1989 s-a produs o adevărată catastrofă. Specificitatea RDG, unde ideologia comunistă se contopea cu etosul prusaco-protestant, unde munca, disciplina, simțul datoriei, primatul colectivului asupra individului și al egalității asupra libertății funcționau deja de secole, fără a fi puse la îndoială, întreprinderea, după cum o definea Wojciech Pięciak, ținea loc de „tată și mamă” (pentru că ea organiza nu numai angajarea cuiva, ci și transportul copiilor la școală, tot ea planifica timpul liber petrecut în comun de angajați etc.)², tot acest specific s-a dezagregat complet. Și s-a dovedit că această sumă de valori nu mai contează de fapt în condițiile pieței libere, în care libertatea și individualismul sunt cea mai înaltă categorie.

1. Wojciech Pięciak, *Jak obalono mur...* (Cum a fost dărâmat zidul...), pp. 92-96.

2. *Ibidem*, p. 15.

Și pierderea locului de muncă, fenomen care afecta peste 20% dintre cetățenii RDG, constituia fără îndoială o mare povară pentru aceștia. Cu toate că ajutorul de șomaj și celelalte alocații sociale puteau provoca invidia polonezilor, mult mai săraci, acest lucru nu schimba cu nimic natura lucrurilor, pentru că statutul social al șomerului este inferior. Putem afirma cu toată siguranța că nu asta așteptau protestatarii din 1989. Mesajul lui Kohl fusese interpretat în primul rând ca un anunț al egalizării imediate a nivelului de trai în cele două părți ale Germaniei, și nu al unei ameliorări limitate a situației lor materiale. Între timp, nivelul de trai oferit de landurile occidentale rămânea în continuare un vis intangibil pentru locuitorii fostei RDG. Îmbunătățirea situației materiale, fără îndoială evidentă față de standardul de viață din anii '80, nu putea masca totuși realitatea: și astăzi în Bavaria sau în Baden se trăiește mai bine.

Așadar revoluția a implicat și necesitatea drastică de a reconsidera radical modul de viață, ceea ce reprezenta o dificultate uriașă pentru mulți cetățeni ai RDG. Poate că o mai îndulceau puțin veștile despre carierele reușite ale unor cetățeni ai RDG în Germania unificată. Dar încercările lui de Maiziëre (poate destul de stângace) au avut rezultate lamentabile. Oricum, rămâne cert faptul că partea occidentală n-a pus câtuși de puțin în dezbatere ce putea fi preluat de canonul ideologic al noului stat din zestrea RDG. Ca urmare, guvernul occidental (chiar dacă între timp se mutase la Berlin) nu le putea transmite milioanele de locuitori ai RDG decât o singură informație: cei 40 de ani de viață dincolo de zid n-au avut niciun sens. Iar o astfel de informație nu putea provoca decât o reacție violentă de apărare.

Subliniem că aici ne referim exclusiv la cetățeanul obișnuit al RDG, pentru care cea mai mare popularitate o aveau filmele de tipul *Good bye Lenin!*, cafenelele împodobite cu simboluri comuniste în care rulau non-stop cuvântările lui Erich Honecker. Se pare că tocmai aceasta este și cauza dificultăților în construirea structurilor unei societăți. Dacă pentru majoritatea cetățenilor din landurile orientale statul însemna „ei”, și nu „noi”, nu trebuie să ne mirăm că, în ciuda experienței meselor rotunde locale, la numai câțiva ani după alipirea RDG la RFG experții trăgeau un semnal de alarmă: construirea unei rețele de organizații neguvernamentale sau chiar a unor partide politice clasice întâmpina dificultăți serioase¹.

În acest context e totuși mai greu de înțeles de ce, după unificare, Kohl a reușit să câștige încă de două ori alegerile pentru funcția de cancelar. Probabil că, în ciuda factorilor prezenți mai sus, relativa supremație a creștin-democraților în alegerile pentru Bundestag a fost strâns legată de menținerea unui sentiment de relativă satisfacție în rândul cetățenilor RDG (ce-i drept, în sondaje, aceștia considerau că starea țării e precară, dar evaluau drept... bună propria lor situație materială!) și de curba descendentă a bilanțului negativ al migrației între „vechea” RFG și „fosta” RDG². Ca urmare, atât timp cât au durat speranțele în realizarea promisiunilor electorale ale lui Kohl, tinerii trecuți de 20 de ani din „generația berlineză”, acum activi profesional, erau dispuși să renunțe la plecare și încercau să-și facă un rost în viață în ținutul natal, chiar dacă uneori erau nevoiți să accepte statutul de șomer.

Dar dezamăgirea tot mai accentuată nu putea să nu influențeze decizia de a părăsi locurile natale. Încă din 1995, bilanțul negativ al migrației s-a stabilizat, pentru ca în

1. Vezi Helmut Fehr, „Aufbau der Zivilen Gesellschaft in Ostdeutschland seit 1989”, în *Przemiany w Polsce i NRD... (Schimbările în Polonia și RDG...)*, pp. 17-33.
2. Vezi http://www.cesifo-group.de/pls/guest/download/ifo%20Schnelldienst/ifo%20Schnelldienst%202002/ifosd_2002_4_6.pdf (accesat pe 20 mai 2009).

timpul campaniei electorale pentru Bundestag din 1998 să crească iarăși semnificativ și să nu mai scadă până în prezent sub 50.000 de persoane anual – în principal tineri și cu studii superioare, de multe ori cu copii mici în întreținere¹. În consecință, încă de la începutul anilor '90 a devenit clar că, nutrindu-se cu „estalie”, PDS va fi o forță politică importantă cel puțin în landurile orientale (definindu-se ocazional ca apărătorul intereselor noilor landuri), iar după ce Lafontaine va pleca din SPD și acesta se va transforma în Partidul Stângii (*die Linke*), va deveni o grupare cu aspirații de anvergură națională².

Faptul că rolul principal în alegerile din martie 1990 le-a revenit politicienilor din partidele vest-germane și eșecul dramatic al grupărilor de opoziție din fosta RDG au făcut ca în noua realitate practic niciuna dintre marile figuri ale Mesei Rotunde Centrale provenind din cercurile disidente nu și-a găsit locul în politica germană³. Înglobarea statului RDG, slab din punct de vedere economic și având doar 16,7 milioane de locuitori, în RFG, puternică atât ca economie, cât și ca număr de locuitori (62 de milioane), îi pune de la bun început în poziție de perdanti pe toți cei care ar fi preferat să acționeze în afara cadrului vieții de partid a RFG. Majoritatea liderilor opoziției au tras evident concluziile care se impuneau din prevederile legii electorale, înscriindu-se în partide de importanță națională, iar dintre acestea Verzii, partidul cel mai radical, se bucurau de o apreciere cu totul deosebită în ochii foștilor opozanți. Unele dintre persoanele angajate în acțiunile opoziției au ajuns într-adevăr pe băncile deputaților din Bundestag (Gerd Poppe, Wolfgang Ullman, Konrad Weiss). O parte dintre foștii activiști ai Demokratischer Aufbruch, printre care și pastorul Rainer Eppelmann, au intrat în rândurile CDU, o parte dintre politicienii care constituiseră Noul Forum au ales SPD (Regine Marquardt, Rolf Henrich), spre care s-au îndreptat de altfel, după cum era normal, și membrii SPD din RDG (Markus Meckel și Martin Gutzeit). Unii dintre foștii activiști au început să activeze în organizații pentru apărarea drepturilor omului (Bärbel Bohley, Gerd Poppe), iar alții lucrează în prezent ca profesori universitari (exemplul Ulrikei Poppe).

O problemă separată o constituie evoluția ideologică a foștilor activiști ai opoziției. Mecanismele schimbării sociale care s-au pus în mișcare în 1989 nu erau nici pe departe pe placul tuturor, pentru că duceau la disproporții sociale din ce în ce mai mari. Pentru cei mai mulți dintre ei, motorul principal al revoltei contra realităților redeștate îl constituia „reforma socialismului” înțeleasă ca o „versiune îmbunătățită a RDG”, și nu republica de la Bonn, pe care mulți o criticau. Și nu era vorba doar de aspectele economice. Pentru cei

1. Pentru mai multe detalii, vezi *Pressemitteilung vom 29. September 2006 Wanderung von Ost nach Westdeutschland schwächt sich weiter ab*, BStA (Bundesstatistisches Amt – Oficiul Federal de Statistică), [http://www.sowiport.de/Themen-Doku/Gesellschaft/Materialien/Zum%20Tag%20der%20deutschen%20Einheit%20\(3.10.\)_%20Ost-West-Wanderungen%201991-2005.pdf](http://www.sowiport.de/Themen-Doku/Gesellschaft/Materialien/Zum%20Tag%20der%20deutschen%20Einheit%20(3.10.)_%20Ost-West-Wanderungen%201991-2005.pdf) (accesat pe 20 mai 2009). Rapoartele guvernului RFG în legătură cu starea unificării Germaniei (*Jahresbericht der Bundesregierung zum Stand der deutschen Einheit 2008 – Raportul anual despre starea unității germane 2008*) trebuie abordate cu multă prudență, http://www.bmvs.de/Anlage/original_1053295/Jahresbericht-zum-Stand-der-Deutschen-Einheit-2008.pdf (accesat pe 12 august 2009). În legătură cu criza economiei mondiale, se pare că anumite prognoze conținute în acest anuar sunt exagerat de optimiste, dincolo de faptul că și în cel mai bun moment al conjuncturii economice economia noilor landuri a fost evaluată de Ministerul Transportului, Construcțiilor și Dezvoltării Urbane ca având o situație destul de neclară (vezi pagina 6 a raportului).
2. Hubertus Knabe, *Honeckers Erben...*, pp. 179-237.
3. Nici Angela Merkel, nici Matthias Platzeck, liderul de mai târziu al SPD, nu sunt persoane despre care să se poată spune că ar fi acționat în opoziție pe vremea când erau în RDG.

mai mulți membri ai opoziției (Wolfgang Ullman, Erika Drees), standardele democratice ale legii fundamentale a RFG acordau prea mult loc birocrăției. În consecință, ea n-ar fi trebuit să devină Constituția Germaniei, așa cum de fapt s-a întâmplat. Nemulțumirea căpăta uneori forme extrem de radicale, făcând-o pe Erika Drees de la NF, de exemplu, să ajungă în 2002 în arestul poliției pentru pătrundere ilegală pe terenul unei unități militare a Luftwaffe din Büchel, unde după părerea ei erau depozitate arme atomice. În urma unei sentințe judecătorești, ea a fost privată de libertate timp de câteva săptămâni. Un alt disident, pastorul Friedrich Schorlemmer, fondator al Demokratischer Aufbruch, a aderat în 2009 la o organizație care-i reunea pe alterglobaliști (*Attac*). O „evoluție” specifică a avut Rolf Henrich. El fusese înainte unul dintre experții cei mai apreciați ai Noului Forum, dar după alipirea RDG a devenit apărătorul militarilor judecați pentru că au tras în fugari. Aceste observații referitoare la soarta activiștilor din opoziție ne conduc spre o concluzie destul de tristă, și anume că marea masă a foștilor disidenți nu joacă practic niciun rol important în realitatea germană de azi și că doar în cazuri izolate reprezentanți ai ei sunt mai larg cunoscuți de societate. Acest bilanț se datorează, pe de o parte, politicii lui Kohl și condițiilor în care a fost realizată unificarea, dar, pe de altă parte, o influență deloc neglijabilă în distrugerea imaginii politicienilor în ochii cetățenilor landurilor răsăritene a avut lustrația. Din cauza acesteia, multe persoane, chiar și dintre cele cu merite deosebite în acțiunile întreprinse împotriva regimului în anii '80, au trebuit să dea explicații pentru contactele pe care le-au avut cu Stasi (din proprie inițiativă, ca marxiști convinși, sau sub amenințare) în urmă cu mai mulți sau mai puțini ani¹.

În evaluarea situației ulterioare a RDG se constată o segregare clară a partidelor politice față de populație. Membrii PDS, fiind în mare măsură prizonierii sistemului postcomunist, alături de persoanele care nu reușiseră să-și găsească locul în societatea germană de după 1989, încercau în mod firesc să înfrumusețeze RDG. Astfel, de exemplu, candidatul la funcția de premier al Turingiei din partea PDS, Bodo Ramelow, afirma că, chiar dacă RDG n-a fost un stat de drept, nu l-ar putea cataloga nici ca un stat lipsit de drept (*Unrechtsstaat*), fie și numai pentru că în unele domenii, cum ar fi dreptul muncii, realizările RDG depășeau nivelul actual al legislației în vigoare din RFG. În plus, după părerea acestui politician, cuvântul *Unrechtsstaat* distona profund cu amintirile locuitorilor fostei RDG, întrucât cea mai mare parte a acestora nu se simțeau câtuși de puțin supravegheați de Stasi². Această afirmație, criticată de CDU și de SPD, a provocat și o reacție interesantă a conducerii Partidului Stângii. În intervenția lui Oskar Lafontaine erau dominante accentele critice și nici chiar Gregor Gysi nu sprijinea poziția lui Ramelow³. Întrebarea dacă distanțarea liderilor stângii de declarația acestui șef de partid din Turingia a fost sinceră sau a fost dictată exclusiv de elemente conjuncturale va rămâne fără răspuns. Mult mai important

1. În acest fel a fost distrusă total autoritatea lui R. Havemann după publicarea conținutului dosarului său, când s-a constatat că, în anii '50-'60, renumitul chimist (pe atunci încă membru al CC al SED) nu ezita să-și denunțe colegii de serviciu, ceea ce atrăgea după sine reacția imediată a MfS (vezi biografia lui Havemann pe Wikipedia). Dintre cei care în ultimul deceniu al regimului Honecker au trecut hotărât de partea opoziției, după ce mai înainte se găseau pe listele de colaboratori secreți sau aveau legături de orice fel cu Stasi, îi putem cita de exemplu pe literații Christa Wolf, Monika Maron sau Heiner Müller (Andreas Staab, *National Identity...*, p. 88).
2. Robin Alexander, „Linken-Politiker erklärt seine DDR-Interpretation”, *Die Welt*, 27 septembrie 2007, <http://wap.welt.de/article.do?id=politik/article3288289/Linken-Politiker-erklärt-seine-DDR-Interpretation&pg=1&cid=&li=1> (accesat pe 20 august 2009).
3. LER/DDP, „Lafontaine schaltet sich in Unrechts-Diskussion ein”, *Der Spiegel*, 2 martie 2007.

este faptul că, potrivit unor sondaje, la fel gândesc suficient de mulți locuitori ai RDG. Cazul președintei facțiunii Partidului Stângii din Landtagul Brandenburg, Kerstin Kaiser, care a recunoscut deschis că timp de câțiva ani a fost colaborator secret al Stasi (IMB – *Inoffiziellen Mitarbeiter Bearbeitung*), subliniind în același timp că aceasta a fost o greșală¹, dovedește că în structurile administrative de pe teritoriul fostei RDG acest lucru nu blochează accesul la cariera politică. Cazurile recent difuzate de mass-media ale primarilor unor comune din landul Brandenburg care au colaborat cu Stasi demonstrează că alegătorii nu sunt înclinați să-i revoce din funcțiile pe care le îndeplinesc².

În acest context, nu pot mira prea mult rezultatele, succint prezentate, ale unor cercetări sociologice. În noiembrie 2008, la solicitarea săptămânalului *Stern* și a Institutului Fors care se ocupă cu cercetarea opiniei publice, cetățenii au fost întrebați dacă ar dori să trăiască din nou într-o țară împărțită în două. 74% dintre cei întrebați au răspuns negativ, dar 21% dintre ei au răspuns afirmativ³. Într-un sondaj efectuat în martie 2009 de Leipziger Institut für Marktforschung la solicitarea săptămânalului *Super Illu*, locuitorii fostei RDG au fost întrebați, între altele, dacă Germania de Est a fost un stat lipsit de drept (*Unrechtsstaat*), iar răspunsurile au fost în proporție de 41% negative. Doar 28% dintre respondenți ar fi de acord cu teza că noțiunea de *Unrechtsstaat* caracterizează corect RDG, iar 25% ar accepta-o doar parțial. De asemenea, majoritatea persoanelor chestionate ar fi împotriva pedepsirii celor care neagă existența ordinului de a trage în cei care încercau să părăsească ilegal RDG sau care consideră RDG un stat care n-a făcut nimănui niciun rău. Pentru această a doua parte a întrebării s-a putut observa o polarizare mai accentuată a atitudinilor (46% „împotriva”, față de 42% „pentru”) ⁴.

La astfel de aprecieri se adaugă nivelul scandalos de scăzut al cunoașterii istoriei de către populația germană, mai ales de către tineri. În 2008, doar un german din trei știa data construirii și a căderii zidului Berlinului. Ceea ce reprezintă fără îndoială un eșec al sistemului educativ. Se dovedește că mult mai multe persoane își amintesc când a izbucnit al Doilea Război Mondial (1 septembrie 1939 – dată indicată de 61% din respondenți). Iar 57% din cei chestionați au știut că Primul Război Mondial a durat între 1914 și 1918⁵.

Un scandal și mai mare a izbucnit după publicarea raportului unor cercetători de la Universitatea Liberă din Berlin în legătură cu diferite evenimente din istoria RFG și a RDG. Elevii de la școlile din Berlin au dat răspunsuri ciudate: de exemplu, Konrad Adenauer a fost un politician din RDG; în statul condus de Honecker se desfășurau alegeri libere; Willy Brandt a fost șeful SED; zidul Berlinului a fost construit de... americani⁶!

1. Vezi pagina personală Kerstin Kaiser: http://www.kerstin-kaiser.eu/persoendlich/meine_vergangenheit/ (accesat pe 20 martie 2009).

2. Martin Lutz, „Stasi-verharmlost, verdrängt und vergessen”, *Die Welt*, 5 martie 2009, <http://www.welt.de/politik/article3325454/Stasi-verharmlost-verdraengt-und-vergessen.html> (accesat pe 5 martie 2009).

3. „Jeder Fünfte will die Mauer wieder haben”, *Süddeutsche Zeitung*, 7 noiembrie 2008, <http://www.sued-deutsche.de/politik/864/423624/text/> (accesat pe 4 martie 2009).

4. „Für viele Ostdeutsche war DDR kein Unrechtsstaat”, *Die Welt*, 16 martie 2009, <http://www.welt.de/politik/artikle3384888/Fuer-viele-Ostdeutsche-war-DDR-kein-Unrechtsstaat.html> (accesat pe 16 martie 2009).

5. „Nur jeder dritte Deutsche weiß, wann die Mauer fiel”, *Stern*, 3 decembrie 2008, <http://www.stern.de/politik/deutschland/stern-geschitestest-nur-jeder-dritte-weiss-wann-die-mauer-fiel-647704.html> (accesat pe 19 martie 2009).

6. Monika Deutz-Schroeder, Klaus Schroeder, *Soziales Paradies oder Stasi-Staat? Das DDR-Bild von Schülern – ein Ost-West-Vergleich*, München, 2008.

Autorii acestor sondaje ne relatează că, în urma publicării rezultatelor, au primit un mare număr de scrisori, câteva exprimând consternarea sau sentimentul de revoltă față de imaginea atât de părtinitoare pe care o creează despre RDG. Cele mai multe mesaje încercau să justifice părerile elevilor participanți la acest program de cercetare. Mulți dintre cei care scriau, încercând desigur să-și apere propria formulă de viață, își trădau într-un mod lipsit de ambiguitate opinia pozitivă despre RDG¹. După părerea lor, problema zidului Berlinului trebuie evaluată în contextul Războiului Rece, pentru care nu Germania de Est poartă responsabilitatea, întrucât a fost vorba de un răspuns la politica promovată de Adenauer și de NATO, care urmăreau probabil distrugerea RDG, iar lichidarea acestui stat în 1990 i-a adus pe locuitorii lui la statutul de „sclavi moderni”. Corespondenții subliniau că valorile democratice nu folosesc la nimic dacă rămân lipsite de sprijinul aparatului de stat, a cărui responsabilitate este asigurarea echității sociale².

Epilog

Când, în 1990, Helmut Kohl a realizat proiectul încorporării RDG în republica de la Bonn, mulțimile îl salutau ca pe un erou. Victoria zdrobitoare a CDU în estul țării, cu ocazia alegerilor pentru Bundestag din 1990, nu lăsa niciun fel de iluzii cu privire la starea de spirit a maselor. După mai bine de 20 de ani, putem scrie fără teama de a greși că din entuziasmul acelor zile a mai rămas foarte puțin sau poate chiar nimic.

Economia fostei RDG, lucru recunoscut cu puțin timp în urmă de responsabilul cu reconstrucția Estului, Wolfgang Tiefensee, nu este nici în continuare în măsură să funcționeze fără ajutorul landurilor din Vest. Scăderea demografică, observată în ultimii 24 de ani, pare chiar să capete un curs accelerat. În presă pot fi găsite informații potrivit cărora, din cauza plecării masive a femeilor, pe viitor în anumite landuri vor domina cei cu educație precară, de regulă bărbați șomeri care nu-și întemeiază o familie pentru că nu-și pot găsi o soție³. Anul 2008 va intra probabil în memoria tuturor ca încă un trist moment de cotitură în istoria Germaniei. Nu numai că, o dată în plus, Oficiul Statistic Federal, comparând datele an după an, a constatat scăderea numărului de nașteri, ci, pentru prima dată după aproape 60 de ani, a fost înregistrat un sold negativ al migrației. Faptul că RFG (țara care în urmă cu numai 24 de ani reprezenta concretizarea visurilor de succes și bunăstare) s-a dovedit un stat atât de neatractiv, încât 738.000 de persoane s-au decis să-l părăsească și numai 682.000 au venit să se stabilească aici ar trebui să ofere factorilor de decizie motive serioase de gândire. Sentimentul de neliniște este agravat și mai mult de faptul că, în lumina datelor de mai sus, numărul celor care pleacă devine pe an ce trece tot mai mare⁴. Nu este deloc greu să ne închipuim că bilanțul cel mai negativ al migrației este înregistrat

1. Monika Deutz-Schroeder, Klaus Schroeder, „In der DDR gab es keinen Anlass zu protestieren”, *Berliner Morgenpost*, 10 septembrie 2008, http://www.morgenpost.de/politik/article877591/In_der_DDR_gab_es_keinen_Anlass_zu_protestieren.html (accesat pe 19 martie 2009).

2. *Ibidem*.

3. TSO, „Frauenmangel im Osten”, *Die Zeit*, 31 mai 2007, <http://www.zeit.de/online/2007/22/abwanderung-ostdeutschland> (accesat pe 30 martie 2009).

4. Date conform BStA (Bundesstatistischesamt), comunicatul de presă 276, 23 iulie 2009, „Zuwanderung nach Deutschland 2008 konstant geblieben”, date disponibile la http://www.statistik-portal.de/Statistik-Portal/de_zs01_bund.asp (accesat pe 23 iulie 2009).

tocmai în landurile din Est¹, ceea ce (judecând lucrurile din perspectiva Poloniei) ne duce cu gândul la unele analogii istorice.

Se știe că fuga de Est (*Ostflucht*) e un fenomen care le-a alungat somnul tuturor guvernelor germane de la jumătatea secolului al XIX-lea încoace, indiferent de regimul politic. Exodul populației din Est a fost frânat, dar numai pentru câteva decenii, de zidul Berlinului și de ordinul motivat doar din punct de vedere ideologic ca fugarii să fie împușcați. Când zidul a fost dărâmat, vechea problemă a revenit în forță.

Se știe de asemenea că răspunsul guvernului german a revenit la același instrumentar de pe vremea imperiului, adică diverse programe sociale și economice derulate pe banii contribuabililor, prin care se încerca egalizarea nivelului de trai în toate colțurile țării. Din acest punct de vedere, diferitele guverne germane nu se deosebeau prea mult unele de altele. Încă din perioada interbelică, Wańkowicz observa că atât Republica de la Weimar, cât și al Treilea Reich au efectuat transferuri uriașe de fonduri din landurile din Vest spre cele din Est pentru a opri exodul populației din Prusia Orientală². Fără îndoială că de atunci până azi multe s-au schimbat. Germanii și-au revizuit trecutul, iar în prezent subvențiile uriașe pompate în landurile din Est nu mai pot fi motivate în niciun caz prin „pericolul polonez”, așa cum se întâmpla pe vremea lui Wańkowicz. Motivația morală a transferurilor o constituie promisiunea lui Kohl că va construi în Est „*Blühende Landschaften*”. Problema constă însă în faptul că, deși motivațiile se schimbă, esența mecanismului rămâne aceeași și, de fiecare dată, lucru pe care l-a remarcat de altfel și Wańkowicz, se dovedește că viața este mai puternică. Dorința politicianilor de a învinge forțele economiei naturale duce la situații în care deficitul bugetar crește, dar rezultatele politicii promovate cu prețul acestuia rămân derizorii³.

Și-au ratat oare germanii revoluția? Oricât de complicat ar fi răspunsul la această întrebare, un lucru pare totuși sigur. În mod cert, germanii n-au ieșit câștigători în urma revoluției din 1989. Ei n-au câștigat, după părerea lui Rödder, în primul rând din cauză că lichidarea RDG, așa cum a fost realizată în anii 1989-1990, a dus la blocarea fatală a unor reforme esențiale, în frunte cu aceea a sistemului de asigurări sociale și a pensiilor, care însă ar fi putut ajuta RFG să răspundă provocărilor pe care le-a adus globalizarea. Potrivit acestor evaluări, criza statului social, în forma în care el a funcționat până la sfârșitul anilor '80 în RFG, era inevitabilă, dar anul 1990 a agravat-o și mai mult în loc să-i aducă o rezolvare⁴. De aceea, dacă înainte de unificare celelalte state se temeau în primul rând de puterea noii Germanii, astăzi putem afirma cu siguranță că toate acele temeri s-au dovedit neîntemeiate. După alipirea landurilor din Est, RFG nu a devenit o superputere, și nu e locul aici să reflectăm prea amănunțit în ce măsură acest lucru a îngreunat procesul de transformare a întregii Uniuni Europene într-un subiect important pentru relațiile internaționale contemporane. Incontestabil rămâne însă faptul că politica pe termen lung promovată până acum de Germania se poate dovedi împovărătoare prin consecințele ei pentru toată țara. Încă de acum câțiva ani, fostul cancelar Helmut Schmidt

1. Mai pe larg pe această temă, vezi Steffen Kröhnert, Franziska Medicus, Reiner Klingholz, *Die demographische Lage der Nation...*, pp. 44-45.

2. Cf. Melchior Wańkowicz, *Na tropach Smętek (Pe urmele lui Smętek)*, Varșovia, 1958, pp. 39-45. Vezi mai ales capitolul „Drang nach Westen” și autorii germani citați în cuprinsul lui. Wańkowicz a descris ura naționalistă a germanilor împotriva polonezilor. În 1939, germanii l-au dat în urmărire pe Wańkowicz din cauza acestei cărți, iar el a fugit în România și apoi a ajuns, prin Cipru, în Occident.

3. *Ibidem*.

4. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland...*, pp. 365, 373-374.

avertiza, pe bună dreptate, că, dacă situația nu se schimbă, Germania va avea propriul ei Mezzogiorno¹, doar că fără mafie. Și prin opiniile sale el nu face notă discordantă, deoarece problema fundamentală nu constă numai în faptul că transferurile de bani pentru reconstrucția landurilor orientale încep să depășească posibilitățile financiare ale statului. Un catalizator suplimentar pentru eventuale conflicte pe linia Est-Vest îl reprezintă situația economică în regres constant a unor landuri ca Saarland, Bremen și chiar o parte din Renania de Nord – Westfalia și Saxonia Inferioară².

Construirea structurilor unei societăți civile a dat doar parțial rezultate. Partidele politice sunt mult mai slab înrădăcinate în Est decât în Vest. Judecarea faptelor săvârșite în timpul dictaturii SED a reușit de asemenea doar în parte. Dar, în același timp, lumea nu stă pe loc. Țările din Europa Centrală și de Est (cel puțin Polonia și Cehia), supuse unei terapii de șoc mai mult sau mai puțin dure, încep să recupereze tot mai mult din distanța care le despărțea de fosta RDG. Încă din 2006, unii economiști semnalau că, dacă în cursul următorilor șapte ani situația nu se schimbă, venitul *per capita* al Republicii Cehe va depăși la acest indicator toate țările răsăritene, inclusiv Berlinul³.

„Țările din fostul bloc răsăritean sunt actualmente partea Europei care se dezvoltă cel mai dinamic. Ce contrast cu estul Germaniei! Puține sunt zonele unde economia se dezvoltă atât de lent ca acolo. Nu așa își imaginau cetățenii acestei țări la începutul lui 1990 că vor evolua lucrurile. În realitate însă imaginația lor a mers în direcția diametral opusă” – scria resemnat Müller, observând foarte just că niciuna dintre țările fostului CAER n-a avut un frate bogat în Occident⁴.

Cu toate acestea, elita RFG pare să rămână în continuare „prizoniera mitului unificării”, care nu se baza numai pe introducerea în RDG a unor standarde democratice. Visul unirii celor două state germane a fost determinat în primul rând de faptul că tocmai în RFG cetățeanul obișnuit din RDG vedea o mai bună realizare a dezideratului unității în politica economică și socială promovat de Honecker. În schimb, Kohl, temându-se de plecarea în masă a germanilor din Est, s-a hotărât să aplice o soluție care practic reprezenta realizarea programului economic pe care îl lăsaseră moștenire comuniștii germani⁵. Pentru a menține

1. Mezzogiorno – nume utilizat tradițional în Italia pentru teritoriile din sudul țării, mai slab dezvoltate, pe care guvernul a încercat să le ajute financiar (și în parte continuă s-o facă și acum) prin subvenții trimise direct de la Roma. Acest sistem, în ciuda speranțelor pe care le aveau politicienii creștin-democrați pe la jumătatea anilor '40, nu a dus la dezvoltarea regiunilor în cauză, fiind în plus un factor care a încurajat corupția pentru că oferea oportunități pentru transferul unor imense mijloace financiare către lumea crimei organizate, cu vestitele organizații de tip mafiot cum ar fi Cosa Nostra sau Camorra (Uwe Müller, *Supergau Deutsche...*, pp. 17-27).
2. *Ibidem*, pp. 254-260.
3. Jenifer Hunt, *Is the Transition in East Germany a Success? In Just Seven Years the Czech Republic Will be Richer*, Department of Economics, McGill University and NBER, 20 aprilie 2006.
4. Uwe Müller, *Supergau Deutsche...*, pp. 223-225.
5. Având în vedere cele de mai sus, sunt deosebit de interesante observațiile lui Müller, care, încă de acum câțiva ani, comparând declarațiile conducătorilor RDG cu declarațiile lui Kohl și Schröder, a ajuns la concluzia că există un ciudat *iunctim* în aparatul conceptual utilizat pentru descrierea realităților din RDG înainte și după 1990. El ar consta în primul rând în descrierea exagerat de optimistă a situației existente de fapt (vorbind despre teritoriul fostei RDG, practic fiecare politician german începe prin a afirma că „am realizat multe și vom realiza și mai multe”, dificultățile sunt temporare, iar problemele vor fi în mod sigur rezolvate, chiar dacă pe de altă parte se știe că instrumentele juridico-economice utilizate nu numai că nu apropie, ci îndepărtează

liniștea socială, cetățenii au fost „cumpărați” prin asigurarea unui nivel relativ ridicat al standardului de viață, cu toate că era evident că disproporția dintre eficiența economică a landurilor din Est și venituri creștea în mod constant; datorită transferurilor dinspre landurile occidentale spre cele orientale, veniturile depășesc semnificativ PIB-ul real obținut pe teritoriul fostei RDG. Astfel, visul polonezilor sintetizat în formula „muncă prestată ca-n socialism și salariul ca-n capitalism” aproape că s-a îndeplinit, numai că o astfel de soluție s-a dovedit a fi foarte costisitoare: practic ea a dus la blocarea reformelor structurale pe întreg teritoriul RFG.

După cum bine știe toată lumea, Helmut Kohl nu s-a hotărât să opereze niciun fel de schimbări structurale la scara întregii țări, lăsând această sarcină în seama succesorului său, Gerhard Schröder. Oricum, între anii 1998 și 2005, coaliția SPD-Verzi, aflată la guvernare în Germania, a făcut câteva schimbări, lichidând cele mai importante hipertrofii ale statului social; acestea au fost însă realizate la scara întregii țări și, în principiu, nu aveau nimic de-a face cu transferurile de bani în favoarea fostei RDG. Sigur, în 2004, autoritățile din RFG au prelungit termenul de percepere a „taxei de solidaritate” până în 2019.

Oare cât timp vor mai rămâne germanii fideli „iluziei unificării”? Se va găsi în interiorul clasei politice germane un om de stat care să aibă curajul să se măsoare cu moștenirea anului 1989 și să efectueze la timp reformele necesare? În orice caz, nu trebuie să uităm că Germania, în ciuda certelor dificultăți prin care trece, va rămâne în continuare printre cele mai dezvoltate zece țări din lume, că este cel mai mare stat din Uniunea Europeană și cel mai influent jucător al ei. De aceea, cel puțin teoretic, este încă destul timp pentru realizarea reformelor necesare și, având în vedere forța Germaniei, acestea pot fi introduse cu costuri sociale incomparabil mai mici decât s-a întâmplat în țările Europei Centrale după momentul 1989.

La toate întrebările doar timpul va putea aduce răspunsurile așteptate. La mai mult de 20 de ani de la căderea zidului, nimic nu pare să indice că politicienii germani ar fi capabili să-și asume asemenea provocări. Evident, domină o concepție pe care Müller o definește ca fiind „tipic germană” și acest lucru nu prevestește nimic bun pentru viitor¹. Polonezii, mai ales ei, n-ar avea nimic de câștigat dacă Germania ar fi mai slabă. Ne putem întreba și ce se va întâmpla cu Uniunea Europeană dacă criza din Germania se va prelungi.

și mai mult șansele uniformizării nivelului de trai din diferitele landuri de pe teritoriul Germaniei) (Uwe Müller, *Supergau Deutsche...*, pp. 31-32).

1. O astfel de abordare „tipic germană” a evenimentelor din ultimele două decenii ar consta în primul rând în compararea nivelului consumului și al asigurărilor sociale cu acela din celelalte țări ale fostului bloc răsăritean. Dintr-o astfel de „măsurare” reiese în esență că în noile landuri se trăiește mult mai bine decât în majoritatea țărilor amintite. Dar Müller avertizează că acest tip de comparații nu mai poate fi acceptat cel puțin din cauză că diferențele se șterg treptat. Dacă nivelul de trai în RDG a rămas în cel mai bun caz staționar, în celelalte țări el a crescut semnificativ. Cu o îngrijorare nedisimulată, autorul ajunge la concluzia că „între cea mai bogată regiune din Polonia și cea mai săracă parte a Germaniei nivelul dezvoltării economice este practic foarte apropiat” (Uwe Müller, *Supergau Deutsche...*, pp. 227-229).

Cehoslovacia: implozia sistemului

„Normalizarea” cehoslovacă: 1968-1989

În momentul în care Gorbaciov a ajuns la putere în Uniunea Sovietică, Cehoslovacia era una din cele mai dogmatice țări ale întregului lagăr comunist. Guvernarea ei era asigurată de o echipă de „normalizatori” care preluase puterea în urma intervenției armate a țărilor din Pactul de la Varșovia și a înăbușirii Primăverii de la Praga în 1968. Frânarea și eliminarea oricăror reforme, începând cu 1968, epurările de partid, persecutarea opoziției și a Bisericii – toate acestea erau consecința activității aripii dure a Partidul Comunist al Cehoslovaciei (*Komunistická strana Československa* – KSČ) sub conducerea prim-secretarului Gustáv Husák. În imediata lui apropiere nu lipseau figuri de calibrul unor Vasil’ Bil’ak sau Alois Indra, membri ai Prezidiului CC al KSČ și autori ai rușinoasei scrisori prin care, în august 1968, sovieticii erau solicitați să intervină.

De altfel, prezența în acest grup a lui Husák, închis în anii '50 de autoritățile comuniste pentru „deviere burghezo-naționalistă”, apoi critic acerb al regimului lui Antonín Novotný și partizan al reformelor, era mai mult decât surprinzătoare. În perioada Primăverii de la Praga, Husák fusese un colaborator apropiat al lui Alexander Dubček și chiar după întoarcerea de la Moscova, unde participase la tratative, și-a subliniat loialitatea față de acesta: „Fie voi rezista alături de el, fie plec”¹. În curând urma să se dovedească însă că acestea nu erau decât vorbe goale. Pentru Husák, cel mai important lucru era să pună mâna pe putere, chiar cu prețul însușirii acestei atitudini „realiste” de a se conforma tuturor cerințelor sovietice și de a colabora cu aripa cea mai dură a partidului. Scopul și l-a atins întâi pe 17 aprilie 1969, când a fost ales prim-secretar al CC al KSČ, apoi pe 29 mai 1975, când a devenit președintele Cehoslovaciei.

„Normalizarea” a fost introdusă treptat: consolidarea taberei aflate la putere a durat doi-trei ani, cheia procesului reprezentând-o totuși „anul de tanziție” 1969. Inițial, chiar și reprezentanții de rang înalt ai aripii reformatoare își păstrasera funcțiile – Josef Smrkovský a încetat să mai fie președintele parlamentului abia în ianuarie 1969, iar Dubček a fost revocat din funcția de prim-secretar al KSČ în luna aprilie a aceluiași an (pentru o vreme a devenit președintele parlamentului federal). În cursul anului 1969, chiar și populația mai nutrea speranțe și se străduia să-și exprime protestul împotriva ocupației sovietice și nemulțumirea față de retragerea treptată a autorităților din procesul de reformă. Pe 16 ianuarie,

1. Alexander Dubček, *Nadzieja umrze ostatnia* (*Speranța moare ultima*), trad. în polonă de Piotr Godlewski, Varșovia, 1995, p. 269.

în piața Václavske náměstí din Praga, studentul Jan Palach și-a dat foc; pe 25 februarie, exemplul lui a fost urmat de un alt student, Jan Zajíc, pentru ca pe 4 aprilie în orașul Jihlava să protesteze în același fel împotriva ocupației și „normalizării” un membru de partid partizan al reformelor, Evžen Plocek. S-a ajuns de mai multe ori la manifestații antisovietice: la sfârșitul lunii martie, după victoria cu 4:3 a reprezentativei cehoslovace la hochei împotriva Uniunii Sovietice în cadrul campionatului mondial, și pe 21 august, la comemorarea unui an de la intervenția țărilor din Pactul de la Varșovia. Au fost înregistrate atunci demonstrații la Praga, Bratislava și în multe alte orașe, acestea fiind ultimele manifestații de mare anvergură ale populației până în 1988.

În cursul unui singur an, situația s-a schimbat totuși semnificativ: dacă în august 1968 partizanii reformelor puteau conta pe sprijinul armatei și al poliției, un an mai târziu aparatul Securității era deja complet „consolidat” și a acționat împotriva manifestanților, „liniștindu-i” cu brutalitate¹. Această acțiune a fost un catalizator sui-generis, un accelerator al introducerii regimului de „normalizare”. Încă din 22 august, prezidiul Adunării Federale a emis decretul nr. 99 care institua de fapt starea de necesitate în țară. Acest document a fost semnat de președintele parlamentului, Dubček, de președintele țării, Ludvík Svoboda, și de premierul Oldřich Černík. După cum costata cu amărăciune Dubček, „necrologul Primăverii de la Praga a apărut sub semnătura a trei bărbați ale căror nume erau foarte strâns legate de existența ei”².

„Normalizarea” cehoslovacă a fost denumită cu o ironie amară „stalinismul cu față umană”. Se făcea astfel trimitere la bine-cunoscutul slogan al reformatorilor din perioada Primăverii de la Praga care își doreau un „socialism cu față umană”. Acest slogan fusese foarte rău primit la Kremlin, deoarece sugera că sistemul comunist așa cum era în momentul respectiv ar avea o față „neumană”. Epurările care au început în perioada „consolidării puterii” nu-i vizau doar pe cei care exercitaseră cele mai înalte funcții de partid și de stat, ci au antrenat și „baza partidului”. În ianuarie 1970 a fost dispusă schimbarea legitimațiilor de membru de partid; cu această „ocazie” a fost verificată și atitudinea posesorilor acestora, KSČ fiind curățat de „toate elementele dușmănoase și revizioniste de dreapta”³. Această acțiune a făcut ca, practic, în interiorul partidului să nu se ajungă la lupte între facțiuni, astfel încât în anii '70 și '80 n-au apărut – așa cum s-a întâmplat în Polonia sau Ungaria – niciun fel de „aripi reformatoare”.

Tăișul principal al „normalizării” a fost îndreptat împotriva mediilor creatoare, intelectuale. Mulți dintre cei care au fost șicanați au luat drumul exilului, câteva sute de mii de persoane, printre care artiști renumiți, părăsind țara. Toți cei care sprijiniseră politica reformatoare a lui Dubček – atât din sânul partidului, cât și din afara lui – au fost pedepsiți pentru activitatea lor prin pierderea a numeroase drepturi cetățenești. Mulți oameni de știință și artiști au fost lipsiți de posibilitatea de a mai desfășura o activitate științifică sau artistică și de a-și continua cercetările. Pentru a se întreține, de multe ori ei efectuau munci fizice. Timothy Garton Ash scria în acest sens:

Filosofi, juriști, ziariști lucrează ca zidari, chelneri, funcționari. Ei au venit să îngroașe rândurile categoriei celor excomunicați: creștini și necomuniști, a căror cădere a început odată cu lovitura

1. Jan Rychlík, *Češi a Slováci ve 20. století*, vol. 2: *Česko-slovenské vztahy 1945-1992 (Cehii și slovacii în secolul XX)*, vol. 2, *Relațiile ceho-slovace 1945-1992*, Bratislava, 1998, p. 279.

2. Alexander Dubček, *Nadzieja...*, p. 301.

3. Milan Otáhal, *Opozice, moc, společnost (Opoziția, puterea, societatea)*, Praga, 1994, p. 19.

de stat comunistă din 1948. Și lor li se adaugă mereu alții. Bărbatul acesta care spală geamuri a scris o lucrare de doctorat despre Wittgenstein. Pe chelnerul acela întreabă-l despre Kafka: înainte de a fi trimis în fața tribunalului, el susținea un ciclu de cursuri despre *Procesul*. Da, paznicul de noapte îl citește într-adevăr pe Aristotel. Cărbunele ți-l livrează la domiciliu un preot hirotonit din ordinul fraților cehi. Sărută inelul celui care-ți aduce laptele: este episcopul tău¹.

Persecuții deosebit de dure au avut loc și împotriva Bisericii. Represiunea stalinistă împotriva clericilor și credincioșilor la sfârșitul anilor '40 și începutul anilor '50 a fost mult mai dură în Cehoslovacia comparativ cu ceea ce se întâmpla în celelalte țări. Au fost luate măsuri juridice neobișnuit de restrictive care aduceau Biserica sub controlul autorităților, apoi au fost lichidate toate mănăstirile – și cele de călugări, și cele de călugărițe. Numeroși preoți și episcopi au fost condamnați la ani lungi de închisoare, alții au fost lipsiți de dreptul de a mai oficia și astfel au ajuns muncitori în întreprinderi industriale unde prestau activități fizice. Relaxarea adusă de Primăvara de la Praga a fost de scurtă durată, iar Husák a început să utilizeze noi metode de luptă: „Partidul nu acceptă niciun fel de încercări de a amesteca religia cu politica [...] și nu va tolera nicio *propagandă religioasă*”. În acest fel se dădea de înțeles că orice acțiune de catehizare poate fi considerată „*propagandă religioasă*”. Concomitent, „normalizatorii” încercau să distrugă unitatea Bisericii, între altele prin înființarea unor organizații favorabile regimului, ca Mișcarea Clerului Catolic „*Pacem in Terris*” sub conducerea preotului Josef Plojhar. În această situație, majoritatea inițiativelor religioase, ca și adunările călugărești au intrat din nou „în ilegalitate” – s-a creat o structură organizațională numită „*biserica secretă*”².

O rapidă avansare socială au înregistrat în schimb oportuniștii carieriști care au ridicat mediocritatea la rangul de virtute supremă, pentru ei „normalizarea” fiind singura șansă de a face carieră. Cei care s-au hotărât să sprijine activ regimul puteau conta pe șansa de a intra în casta celor „privilegiați”, care era constituită de autorități în temeiul principiului „dezbină și stăpânește”. Astfel, după părerea lui Ash, „poporul ceh a fost întors cu susul în jos. [...] Cei mai independenți, mai inteligenți și mai buni sunt la baza societății; cei mai răi, mai proști și mai slugarnici sunt în vârf”³.

Între grupul celor privilegiați și grupul celor lipsiți de drepturi se afla marea majoritate a populației. După o opoziție inițială pasivă față de ocupația sovietică și în urma schimbărilor din politica internă, milioane de cehi și slovaci erau obligați să-și găsească locul în acest nou peisaj social și politic. Modalitatea de a realiza acest lucru era ca fiecare să se retragă în propria lui viață, ceea ce de altfel era în consens cu intențiile „normalizatorilor”. S-a ajuns să se creeze astfel în țară un fel de contract social nescris, în virtutea căruia „poporul trebuia să se abțină de la acțiuni politice, iar în schimb statul nu se amesteca în viața privată a cetățeanului, îi dădea dreptul de a deține o avere modestă: o mașină Škoda, o casă la țară, un televizor și un concediu la Marea Neagră”⁴. Diferența dintre Ungaria lui Kádár și Cehoslovacia lui Husák consta în faptul că, dacă prim-secretarul

1. Timothy Garton Ash, „Czechosłowacja pod lodem” („Cehoslovacia sub gheață”), în *idem, Pomimo i wbrew. Eseje o Europie Środkowej* (Cu toate că și în ciuda. Eseuri despre Europa Centrală), trad. în polonă de Anna Husarska, Londra, 1990, pp. 62-63.
2. Paweł Boryszewski, *Kościół, którego nie było* (Biserica inexistentă), Varșovia, 2002, pp. 23-24, 31, 48.
3. Timothy Garton Ash, „Czechosłowacja...” („Cehoslovacia...”), p. 63.
4. Karl Peter Schwarz, *Česi a Slováci. Dlhá cesta k mierovému rozchodu* (Cehii și slovaci. Drumul lung până la despărțirea pașnică), Bratislava, 1994, p. 205.

maghiar era adeptul principiului „cine nu e împotriva noastră e cu noi”, conducătorul cehoslovac era adeptul formulei „cine nu e cu noi e împotriva noastră”¹.

Deosebit de precis a descris acest „contract” T.G. Ash, care, în 1984, definea situația din Cehoslovacia ca „uitare”:

Uitați de anul 1968. Uitați de tradițiile voastre democratice. Uitați că ați fost cândva cetățeni care aveau drepturi și obligații. În schimb vă dăm o viață comodă, trăită în siguranță. Magazinele vor fi pline de alimente, barurile pline de bere ieftină. Vă veți putea cumpăra o mașină și poate chiar o casuță la țară și nu veți fi obligați să vă spetiți muncind. Nu vă rugăm să credeți în noi sau în ideologia noastră artificială. Desigur, puteți să ascultați Vocea Americii și să vă uitați la televiziunea austriacă (în șoaptă: și noi ne uităm). Nu vă rugăm decât ca aparent și public să vă resemnați: să participați la *alegerile* rituale, la *ședințele de sindicat* să votați așa cum trebuie, să vă înscrieți copiii în organizația *socialistă* de tineret. Mintea păstrați-o pentru uzul vostru personal².

Versiunea cehoslovacă a „socialismului de gulaș” a fost sprijinită de îmbunătățirea condițiilor de trai ale populației. „Normalizatorii” își dădeau seama că, neavând sprijinul maselor populare, nu-și puteau permite acțiuni care să ducă la înrăutățirea condițiilor de viață. Încă de la sfârșitul anului 1969, comisia economică a CC al KSČ și-a propus ca țel principal îmbunătățirea aprovizionării, asigurarea stabilității economice și creșterea nivelului de trai și al asigurărilor sociale. După cum era scris negru pe alb în documentele de partid, comerțul interior era „sub aspect politic punctul cel mai sensibil al dezvoltării economice”³.

Autoritățile încercau să-și atingă țelurile propuse, chiar dacă deviaseră de la cursul reformelor, prin revenirea la soluția centralismului și la măsurile administrative, însoțite de epurări la nivelul funcțiilor de conducere. Și, inițial, aceste deziderate au putut fi realizate – în anii 1969-1975 salariile au crescut, la fel ca și consumul, s-a îmbunătățit situația materială a pensionarilor și a familiilor tinere. În curând însă rezervele economice au fost epuizate și a apărut stagnarea. Dar aceasta nu schimba cu nimic faptul că, în comparație cu celelalte țări din blocul răsăritean, Cehoslovacia se afla într-o situație economică relativ bună; în Polonia, spre exemplu, în a doua jumătate a anilor '70, când a fost introdus sistemul de cartele, circula un banc foarte popular despre un câine care trecea granița polono-cehoslovacă de câteva ori pe zi. La întrebarea de ce face acest lucru, răspunsul era că trece în Cehoslovacia ca să mănânce și se întoarce în Polonia ca să latre.

„Normalizatorii” au reușit să-și atingă scopul fundamental. Sensul vieții unui locuitor din clasa de mijloc din Cehoslovacia era să-și procure un apartament la *panelak* (bloc din prefabricate), o casă de vacanță la țară și o mașină mică marca Škoda cu care să plece vineri după-amiază la casa de vacanță unde, în liniște și netulburat de nimeni, să poată sta de vorbă cu prietenii în grădină, la un pahar de bere sau de *kofola*⁴.

Elementul specific stilului de viață din Cehoslovacia în perioada „normalizării” erau tocmai aceste case de vacanță, așa-numitele „căsuțe” (*chalupá*). Ajunsese un adevărat fenomen social această tendință de a avea un loc în care să te poți simți liber, „la tine acasă”. Iar acest loc era căsuța din afara orașului, unde te puteai relaxa în weekend. Înțelegem

1. Milan Otáhal, *Opozice... (Opoziția...)*, p. 33.

2. Timothy Garton Ash, „Czechosłowacja...” („Cehoslovacia...”), pp. 61-62.

3. Milan Otáhal, *Opozice... (Opoziția...)*, p. 31.

4. Corespondentul cehoslovac al „imperialistei” Coca-Cola, creată în 1960, și care se bucura de multă popularitate.

amplarea fenomenului dacă luăm în calcul faptul că în 1988 aproape un sfert dintre cetățenii Cehoslovaciei aveau o „căsuță”¹.

Atitudinea cetățeanului tipic al Cehoslovaciei din perioada „normalizării” a fost foarte exact surprinsă de Václav Havel în eseu „Puterea celor fără putere”, în care s-a folosit de parabola unui șef de aprozar. În vitrină, între ceapă și morcov, se spune că a pus un panou cu deviza: „Proletari din toate țările, uniți-vă!”. Dar n-a făcut acest lucru ca să-și exprime cu adevărat concepția despre lume, ci pentru că, de ani de zile, așa se făcea. Dacă nu-și punea pancarta, ar fi putut avea necazuri, așa că, punând-o, își asigura o viață relativ liniștită. „Sloganul îndeplinește funcția de semn, un semn încifrat, e adevărat, dar cu rol de înștiințare foarte concretă. În cuvinte, ar putea fi exprimat cam așa: „Eu, XY, șeful aprozarului, simt și știu ce trebuie să fac; mă manifest așa cum autoritățile așteaptă de la mine să mă manifest; se poate conta pe mine și nu mi se poate reproșa nimic; sunt ascultător, așa că am dreptul să trăiesc liniștit”². Havel observă totuși că același șef de aprozar n-ar mai fi fost la fel de indiferent dacă i s-ar fi recomandat să-și pună în vitrină inscripția: „Mă tem și de aceea sunt în stare de orice ca să arăt că sunt ascultător”, chiar dacă aceasta ar fi redat mai exact sensul adevărat al chemării adresate proletarilor. De aceea putem spune că în acest sens ideologia oferea un alibi – o motivare pentru impulsurile „josnice” de a fi ascultător sub umbrela unor idealuri sublime.

În această atmosferă de resemnare generală și de retragere în sfera vieții private, era deosebit de greu să activezi în mișcările de opoziție. Inițiative de această natură luau de obicei persoanele care aveau mai puțin de pierdut, care oricum aparțineau categoriei de „cetățeni cu drepturi limitate”. Era vorba, pe de o parte, de intelectuali și artiști, respectiv de alte categorii care nu aveau legături cu partidul comunist, iar pe de altă parte, de reformatorii comuniști eliminați din KSČ. Grupările care îi reuneau pe opozanți, mai ales la începutul perioadei de „normalizare”, au fost puține și cu influență socială redusă, consecință inclusiv a acțiunilor energice întreprinse de autorități împotriva lor. În perioada consolidării sistemului, măsurile represive erau masive și deosebit de brutale. Autoritățile recurgeau la asemenea măsuri ca să înspăimânte populația și să înfrângă orice rezistență. Alegerile desfășurate în toamna anului 1971 au decurs calm și cetățenii au participat în număr mare la vot, ceea ce a confirmat convingerea „normalizatorilor” că influența opoziției asupra populației din Cehoslovacia era nesemnificativă³.

Un răsunet social mai larg a avut semnarea Cartei 77. Cauza directă a apariției acestui document au constituit-o procesul și condamnarea la închisoare a membrilor grupului rock Plastic People of the Universe.

Dar gestul semnatarilor Cartei 77 a avut un context mult mai larg. În 1975 fusese semnat Documentul Final al CSCE care garanta drepturile omului și ale cetățeanului, ratificat de Cehoslovacia în cursul anului următor. La prevederile lui puteau face apel semnatarii Cartei 77 care a fost publicată chiar pe 1 ianuarie 1977. Pentru opozanții cehi care au pregătit acest document a fost important faptul că în septembrie 1976 fusese înființat în Polonia Comitetul de Apărare al Muncitorilor (KOR). Primii susținători ai Cartei au fost vechiul reformator comunist Jiří Hájek, filosoful Jan Patočka (care va muri

1. Milan Otáhal, *Opozice... (Opoziția...)*, p. 56.

2. Václav Havel, „Síla bezsilnych” („Puterea celor fără putere”), în Jacek Baluch (ed.), *Hrabal, Kundera, Havel... Antologia czechoslovakiană (Hrabal, Kundera, Havel... Antologia eseului ceh)*, Cracovia, 2001, pp. 72-75.

3. Milan Otáhal, *Normalizace 1969-1989. Příspěvek ke stavu bádání (Normalizarea 1969-1989. Contribuție la starea cercetărilor)*, Praga, 2002, pp. 54-55.

curând, în urma unor interogatorii epuizante care au durat zile în șir) și dramaturgul Václav Havel.

Pentru acesta din urmă, inițiativa Cartei 77 a fost un moment de cotitură în viață și în activitatea sa publică. Autor al unor drame absurde, Havel s-a angajat în cele din urmă în mișcarea de opoziție în anul 1975, când a și scris o „Scrisoare deschisă adresată secretarului general al KSČ”. El a fost de altfel și principalul autor al textului Cartei 77 (caracterul de „inițiativă cetățenească informală” al acesteia fusese propus de Zdeněk Mlynář, iar numele ei – de Pavel Kohout), și funcția de purtător de cuvânt al ei i-a consolidat poziția ca lider principal al opoziției, făcându-i numele cunoscut și dincolo de granițele țării. Eseul deja citat, „Puterea celor fără putere”, publicat în anul următor, 1978, a devenit unul dintre cele mai importante manifeste ale mișcării cetățenești din Europa Centrală și de Est. Într-un mod deosebit de interesant și pătrunzător, autorul analizează în acest eseu esența regimului comunist și își pune problema posibilităților de acțiune ale opoziției, explicând în același timp motivele pentru care a fost creată Carta 77. În consecință, serviciile de Securitate l-au supus pe Havel unei urmăririi atente, l-au arestat de mai multe ori (în total, Havel a petrecut în închisoare circa 5 ani), l-au urmărit pas cu pas, dar toate acestea n-au făcut decât să-i consolideze poziția, desemnându-l drept liderul indiscutabil al opoziției în anii '80 și conducându-l în final spre fotoliul prezidențial în urma revoluției de catifea.

Semnarea Cartei 77 a fost o decizie foarte grea. Regimul „normalizator” era deosebit de puternic, prin urmare potențialii semnatori erau pe deplin conștienți de posibilele sancțiuni care ar putea urma. Vlasta Chramostová descrie ezitățile pe care le-au avut ea și soțul ei, Stanislav Milota, vizavi de semnarea Cartei: „Ne suim în mașină și mergem la Pysko, vorbim despre toate pericolele posibile, despre emigrație, despre pușcărie. Discuția nocturnă pe care am avut-o atunci cu Stašek în mașină face parte din categoria celor în urma cărora doi oameni foarte apropiați unul de altul devin și mai apropiați. Simțeam amândoi că ne aflăm la o răscruce a vieții și că nu avem prea mult timp de gândire. Am discutat, am întors problema pe toate fețele. Am ajuns la concluzia că tot ce putea fi mai rău deja se întâmplase. Ne luaseră fiecare tot ce ne era mai drag. Mie, teatrul. Lui Stašek, filmul”. În cele din urmă s-au hotărât să semneze: „În anii '70-'80, în Ajunul Crăciunului, înainte de prânz, ne duceam *la melci* la vinăria călugărească de pe Národní třída. Nucleul grupului îl constituiau de ani de zile soții Kohout, Zdeněk Urbánek, soții Pavliček, soții Topol, Vašek Havel cu Olga, Ivan Havel cu copiii lui, cei mai tineri dintre Haveli, care erau încă destul de mici. Ne ofeream unii altora mici cadouri și închinam câte un pahar de sărbători și de Anul Nou. Atunci, în 1976, ne bucuram ca de obicei de atmosfera de sărbătoare, dar emoția aceea avea totuși ceva în plus. Știam fiecare despre ceilalți că, deși nu ne înțeleseserăm dinainte, toți semnaserăm Carta. Eu pe formularul lui Pavel Kohout, iar Stašek pe al lui Václav Havel. Legăturile noastre de prietenie s-au strâns astfel și mai mult”¹.

Carta 77 s-a bucurat de multă popularitate atât în țară, cât și peste hotare. Trei factori au făcut posibil acest lucru. În primul rând, a fost prima încercare de unificare a unor curente ideologice și intelectuale foarte diferite – printre semnatorii și persoanele care erau legate într-un fel sau altul de Carta 77 se aflau atât reformatori comuniști excluși din partid după 1968, cât și democrați socialiști sau social-democrați, atât reprezentanți ai mișcărilor creștine, cât și ai mediilor artistice și științifice. În al doilea rând, creatorii ei

1. Petr Husák, *Česká cesta ke svobodě. Revoluce či co? (Drumul ceh spre libertate. Revoluție sau altceva?)*, Praga, 1999, pp. 16-17.

luau poziție în mod deschis, subliniind caracterul legal al acțiunii lor pe baza unor documente concrete care erau parte integrantă din sistemul juridic al Cehoslovaciei comuniste. În același timp, deși persoanele respective renunțaseră la activitatea politică, cu această ocazie s-a creat scheletul a ceea ce mai târziu se va numi „politica depolitizată”. Și în sfârșit, în al treilea rând, chiar dacă involuntar, la popularitatea Cartei au contribuit în primul rând autoritățile prin campania de urmărire și persecuții declanșată împotriva creatorilor și mai ales a semnatarilor documentului.

Mișcarea de opoziție a fost inegală în Cehia și Slovacia. În Cehia, cea mai puternică a fost opoziția cu caracter intelectual-cetățenesc (Carta 77, Clubul celor Angajați Fără Partid sau Comitetul pentru Apărarea celor Persecutați pe Nedrept), pe când în Slovacia rolul cel mai important l-au jucat grupările concentrate în jurul Bisericii Catolice sau în cadrul „bisericii secrete”, compusă din preoți care nu aveau permisiunea statului pentru a desfășura activități religioase, preoți hirotoniți în ilegalitate și credincioși. Această împărțire în opoziție disident-intelectuală pe teritoriul Cehiei și opoziție creștină pe teritoriul Slovaciei avea de altfel explicații foarte profunde. Factorul cel mai important îl reprezentau tradițiile și structura socială diferite ale celor două popoare încă din perioada monarhiei habsburgice și a Primei Republici.

Deși la început Carta 77 s-a bucurat de o largă popularitate, nu trebuie să exagerăm totuși rolul mișcărilor de opoziție din vremea respectivă. Până în 1989, Carta n-a fost semnată decât de circa două mii de persoane, pe când anticarta, documentul care o condamna, în răstimp de numai două săptămâni a strâns de câteva ori mai multe semnături. *Rudé Právo*, organul oficial al KSČ, a publicat pe parcursul a două săptămâni scrisorile artiștilor care au semnat „anticarta”; între 29 ianuarie și 12 februarie ziarul a dat numele a 7.250 de persoane, printre care ași ai culturii și ai scenei contemporane cum ar fi Karel Gott (care a sprijinit foarte intens acțiunile autorităților), Helena Vondráčková, Bohumil Hrabal, Vladimír Mináč sau Rudolf Chmel¹. Fără îndoială, trebuie să luăm în considerare „duplicitatea” orwelliană care era dominantă în societate. Multe persoane (în sinea lor) erau de acord cu tezele conținute în Cartă și cu împotrivirea față de autoritățile comuniste, dar oficial sprijineau poziția guvernanților. De fapt, tocmai această „duplicitate” era cea mai bună dovadă a succesului politicii de „normalizare”. Cehii și slovacii au acceptat în tăcere regula jocului impusă de echipa lui Husák și au renunțat la activitatea publică.

Un rol în conturarea acestei atitudini a populației a avut nu numai „momeala” sub forma „socialismului de consum”, dar și „băta”: poliția politică omniprezentă (*Statni bezpečnost* – StB). Activitatea acesteia n-a mai împrumutat caracterul pe care îl avusese în perioada stalinistă, când fusese un instrument al terorii împotriva populației, dar rămânea în continuare un organ de represiune foarte activ. Cei 10.000-20.000 de angajați ai StB erau sprijiniți de zeci de mii de colaboratori-agenți, rezidenți, proprietari ai unor locuințe secrete, persoane de încredere sau candidați la activitatea de colaborare (în cazul persoanelor care aparțineau ultimelor două categorii, nu se știe întotdeauna în ce măsură colaborarea lor era conștientă). Metodele aminteau de acțiunile serviciilor analoge din celelalte țări din regiune – printre acestea menționăm reținerea, perchezițiile nocturne, urmărirea pe față, transportarea persoanelor în pădure, obligația persoanelor de a-și raporta permanent prezența la posturile de poliție sau distrugerea autoturismelor. În perioada „normalizării” era utilizată mai ales violența psihică; la violență fizică se recurgea destul de rar.

1. „Seznamy otiskovalo Rudé právo dva týdny” („Aceste liste Rudé Právo le-a publicat pe parcursul a două săptămâni”), *Lidové noviny*, 24 ianuarie 2002, p. 15.

Un alt „braț înarmat” al puterii (chiar dacă nu în sensul propriu), de o importanță cu totul excepțională, era propaganda. Libertatea de exprimare din perioada Primăverii de la Praga a dispărut fără urmă și foarte rapid. Televiziunea și cinematografia din Cehoslovacia au înregistrat în timpul „normalizării” o decădere artistică dramatică. Epurările din mass-media au fost extraordinar de rapide și profunde. Încă din aprilie 1969, televiziunea a intrat complet în stăpânirea noii echipe, devenind un instrument ideologic activ de influențare a populației.

Elementul caracteristic al programelor de televiziune erau transmisiile de la ședințele și întâlnirile de partid, lungi și plictisitoare, referitoare nu numai la KSČ sau PCUS, ci și la activitatea celorlalte partide comuniste din țările blocului răsăritean. Chiar și programele cu specific documentar și informativ erau prezentate constant pe acel ton specific: toate evenimentele erau analizate de pe „poziții marxist-leniniste” cu scopul expres de a „explica creșterea constantă a importanței rolului conducător al KSČ”¹.

De o mare popularitate se bucurau serialele de televiziune, care ajungeau la ratinguri de 80-90%. Marea majoritate a acestor producții abordau probleme ale vieții contemporane, respectând însă pe deplin linia ideologică în vigoare. Printre cele mai cunoscute erau *Femeia de la tejghea* (*Žena za pultem*, din 1976) și *Spital de mahala* (*Nemocnice na kraji města*, din 1978 și 1981), care se bucurau de popularitate și în celelalte țări „cu democrație populară”.

Portavocea propagandei era serialul *Cele 30 de enigme ale maiorului Zeman* (*30 případů majora Zemana*, din 1974-1979), în care, cu ocazia celei de-a 30-a aniversări a eliberării Cehoslovaciei de către Armata Roșie, eroul principal a rezolvat 30 de enigme criminalistice, câte una pentru fiecare an din existența patriei socialiste.

După înăbușirea Primăverii de la Praga, creația cinematografică a suferit și ea din plin. Spre sfârșitul anilor '60, mulți regizori cunoscuți au emigrat (printre aceștia și Miloš Forman, Vojtěch Jasný, Ivan Passer), iar alții, ca laureatul premiului Oscar pe 1966, Jiří Menzel, sau Věra Chytilová, o vreme nu și-au mai putut desfășura activitatea creatoare. Odată cu „normalizarea” s-a încheiat în cinematografia cehoslovacă perioada interesantă, fecundă a „noului val”. Principala direcție artistică o reprezentau filmele polițiste ușoare și comedii, unele spumoase, dar lipsite de profunzime. La un nivel constant ridicat se situau filmele de desene animate, iar serialele pentru copii, cum ar fi *Puiul de cârțiță* (*Krtek*), *Vecinii* (*Pat a mat... a je to!*), *Rumțais* (*O loupežníkú Rumcajsovi*) sau *Basme cu mușchi și ferigi* (*Pohádky z mechu a kapradí*), se bucurau de multă apreciere atât în țară, cât și peste hotare, inclusiv datorită umorului neconvențional și elementelor care prezentau regimul comunist în oglinzi deformante. Succesul de public a consacrat și filmele pentru tineret, dintre care amintim doar *Arabela*, care se bucura de o popularitate ieșită din comun, inclusiv în Polonia vecină și în România.

Limitarea libertății creatoare nu i-a ocolit nici pe literați. De fapt, cenzura n-a mai fost reintrodusă oficial, dar tot ce se publica trebuia să obțină mai întâi autorizația de tipar, așa încât mulți autori își supuneau lucrările unei autocenzuri tenace. Mulți au părăsit Cehoslovacia și au început să-și publice lucrările în străinătate (este vorba, printre alții, de Josef Škvorecký, Ladislav Mňačko sau Milan Kundera), unii și-au fondat propriile edituri, ca Sixty-Eight Publishers a lui Škvorecký, care-și propunea să publice cărți ale unor autori cehi și slovaci care trăiau atât în emigrație, cât și în țară, unde se aflau sub interdicția de a publica.

1. *Obdobi normalizace. KSČ – úkoly televizního zpravodajství*, http://www.totalita.cz/norm/norm_kult_tt_12_01.php (accesat pe 21 iulie 2009).

De literatura cehoslovacă au început să se ocupe oficial oameni ca Ladislav Štoll, reprezentantul principal al „jdanovismului”* în Cehoslovacia (de la numele lui Štoll a fost derivat conceptul de štollism, după modelul mentorului său sovietic). De cealaltă parte, mulți creatori renumiți (printre alții Havel, Václav Černý, Luboš Dobrovský, Ludvík Vaculík, Milan Uhde, Milan Šimečka, Dominik Tatarka) aveau interdicție de publicare. Cărțile lor ieșeau numai ca samizdaturi – adeseori doar în câteva exemplare dactilografiate, care însă circulau din mână în mână. Între aceste două grupuri de scriitori se situau cei ale căror scrieri erau publicate într-un număr mic de exemplare după o analiză atentă a conținutului. Îi putem încadra în această categorie pe Bohumil Hrabal, Vladimír Neff (amândoi semnaseră „anticarta 77” ca să poată obține dreptul oficial de scrie), Ota Pavel sau viitorul laureat al Premiului Nobel Jaroslav Seifert, a cărui poziție era atât de solidă, încât, chiar dacă își pusese semnătura sub textul Cartei 77, n-a fost pus complet sub interdicție. Ceea ce crea o situație atipică, pentru că ori de câte ori era publicată o carte valoroasă, în fața librăriilor se formau cozi lungi de cititori.

În fiecare țară cu democrație populară sportul juca un rol esențial, pentru că era un domeniu foarte favorabil canalizării emoțiilor sociale. Autoritățile cehoslovace îl sprijineau și ele cu entuziasm și profitau de pe urma succeselor sportive, iar în anii '70 și '80 acestea n-au lipsit. La disciplina cea mai populară în această țară, hochei pe gheață, reprezentativa națională cehoslovacă a câștigat de patru ori campionatele mondiale (1972, 1976, 1977 și 1985), două dintre aceste patru victorii având un gust cu atât mai dulce cu cât au fost obținute împotriva reprezentativei URSS. Și echipa națională de fotbal a Cehoslovaciei a obținut succese deosebite, câștigând în 1976 campionatul european, iar patru ani mai târziu locul trei la aceeași competiție. Mai ales victoria din 1976 asupra echipei RFG, în urma loviturilor de la 11 metri, cu ultimul șut perfect executat de Antonín Panenka, a adus euforia pe Dunăre și Vltava. Lovitura lui Panenka a intrat în legendă și datorită modului cu totul excepțional în care a fost executată; de atunci, trimiterea delicată a balonului pe mijlocul porții, păcălindu-l pe portar, este indisolubil legată de numele fotbalistului ceh.

Mari succese a înregistrat și tenisul cehoslovac. Numele Martinei Navrátilová, de 18 ori învingătoare la turnee de Mare Șlem, și al lui Ivan Lendl, de opt ori câștigător al Marelui Șlem, erau cunoscute tuturor iubitorilor sportului din lume. Megastaruri ale tenisului mondial, cei doi sportivi erau totuși o problemă pentru autoritățile comuniste din cauza hotărârii lor de a emigra în Statele Unite: Navrátilová în 1975, iar Lendl în 1986, după șase ani dobândind și cetățenia americană. Un motiv suplimentar pentru care autoritățile comuniste „se uitau strâmb” la această disciplină sportivă era „elitismul” ei, ca să nu spunem caracterul „aristocratic”, care intra în opoziție cu ideologia oficială a regimului. Mult mai apropiat ca nivel social era atletismul, disciplină în care, la fel ca și în celelalte țări ale blocului comunist (dar nu la o scară atât de ridicată ca în RDG), sportivii erau suprasaturați cu substanțe dopante – anii '80 au constituit „deceniul de aur” pentru dopați. În Cehoslovacia, cel mai cunoscut „produs” al acestui procedeu a fost Jarmila Kratochvílová, o alergătoare de semifond, al cărei record mondial din 1983 la categoria 800 de metri (1.53.28) a rămas și astăzi nedoborât, ba mai mult, nicio sportivă nu poate nici măcar să se apropie de acest rezultat.

„Normalizarea” a influențat și relațiile ceho-slovace. Motivul principal al iritării în relațiile dintre cele două popoare l-a constituit legea federației, promulgată pe 27 octombrie 1968. A fost singura dintre reformele pregătite în timpul Primăverii de la Praga care a fost

* Doctrina realismului socialist a lui Andrei Jdanov (n.tr.).

pusă în aplicare după intervenția sovietică. Din punctul de vedere al autorităților de la Kremlin, aceasta era reforma cea mai puțin controversată dintre cele pregătite de echipa lui Dubček, așa încât, în cele din urmă, a fost pusă în aplicare. În spiritul prevederilor ei, începând cu data de 1 ianuarie 1969, pe teritoriul Cehoslovaciei apăreau două state naționale care formau împreună o federație: Republica Socialistă Cehă și Republica Socialistă Slovacă. Din punct de vedere formal, această lege oferea organelor celor două republici nou-înființate destul de multe competențe, iar reprezentanților celor două națiuni la forumul parlamentului federal – destule posibilități de blocare a legilor care nu erau favorabile republicii lor. Prerogativele organelor republicane urmau să fie de altfel serios limitate în decembrie 1970.

De fapt, această federație nu era decât o fațadă, de vreme ce toate competențele (atât la nivel federal, cât și republican) emanau de la cele mai înalte autorități de partid care, într-un tot supuse Moscovei, promovau cu convingere „neostalinismul brejnevian”. În această situație, nemulțumiți erau și cehii, și slovacii. Pentru cehi, federația se identifica de cele mai multe ori cu „normalizarea”, mai ales că Gustáv Husák, care era slovac, fusese unul dintre principalii ei susținători încă din perioada Primăverii de la Praga (și chiar și în anii următori el prezenta federația ca fiind unul din succesele sale personale, totul scădat într-un sos naționalist slovac). Un alt stereotip negativ apărut în societatea cehă a fost convingerea că într-o situație de forță majoră, în cazul unei amenințări, de exemplu, în loc să ajute, slovacii mai degrabă ar înrăutăți și mai mult situația țării – așa s-a întâmplat când Cehoslovacia a fost invadată de trupele lui Hitler sau când a avut loc intervenția lui Brejnev¹. Slovacii remarcă în schimb că nici măcar federația nu le-a adus o reală schimbare de poziție în interiorul Cehoslovaciei, fără a mai lua în considerare faptul că „pragocentrismul” din ultima vreme nu era cătuși de puțin consecința ideologiei cehoslovace, ci a esenței regimului comunist care promova centralizarea puterii.

Un curs diferit al „normalizării” practicat în cele două republici a avut o influență negativă și asupra relațiilor naționale în sânul Cehoslovaciei. Pe teritoriul Slovaciei, normalizarea a avut accente relativ mai blânde, n-au fost făcute epurări cu caracter atât de drastic ca în Republica Cehă, iar valul de emigranți a fost și el mai redus.

Consecințele excluderii din partid erau de cele mai multe ori diferite în Cehia și în Slovacia: dacă la Praga un comunist supus „verificărilor” nu avea adeseori altă soluție decât munca „la lopată”, la Bratislava mult mai des se întâmpla ca el să-și practice mai departe profesia, dar la un nivel inferior².

Ar fi foarte greu de găsit o explicație simplă pentru aceste diferențe, dar fără îndoială n-a fost lipsit de importanță faptul că fruntașii „normalizatorilor” (Husák, Biľák) erau slovaci – și ei n-au ezitat de altfel să exploateze cartea naționalistă în activitatea lor politică. Comuniștii slovaci explicau desfășurarea diferită a procesului „normalizării” în Slovacia prin faptul că în partea slovacă „revizionismul” s-a manifestat la un nivel mai scăzut, interpretare pe care partea cehă a acceptat-o.

Când Mihail Gorbaciov a preluat puterea în Uniunea Sovietică și a început să promoveze *perestroika* și *glasnost*, acest lucru nu i-a influențat în mod semnificativ pe guvernanții din Cehoslovacia. Inițial, echipa lui Husák se opunea cu destulă eficiență aplicării efective a acestor reforme, chiar dacă se vorbea mult, mai ales despre latura lor economică. Nici în sfera libertății de exprimare nu s-ar putea remarca decât cu greu schimbări cât de cât serioase: Karl Peter Schwarz observa că, din momentul inițierii măsurilor legate de

1. Dušan Kováč, *Slováci – Česi. Dejiny (Slovacii-Cehii. Istoria)*, Bratislava, 1997, pp. 93-94.

2. Jan Rychlík, *Česi a Slováci... (Cehii și slovacii...)*, p. 281.

glasnost, pentru telespectatorii cehi și slovaci televiziunile sovietice emise pentru unitățile militare de ocupație staționate pe teritoriul Cehoslovaciei au devenit mai interesante decât programele difuzate de la Praga și Bratislava¹.

În a doua jumătate a anilor '80, au început să devină tot mai certe dificultățile economice ale Cehoslovaciei. La drept vorbind, s-a reușit menținerea în continuare a unui nivel relativ ridicat al producției și a unui nivel de trai acceptabil pentru populație, dar acest lucru a fost posibil doar datorită aplicării așa-numitelor „măsurile simple de rezervă” – utilizarea rezervelor de produse existente și limitarea nivelului investițiilor. Efectele pe termen lung ale politicii economice extensive promovate de echipa lui Husák au fost devastarea mediului natural (Cehoslovacia se număra printre primele trei țări europene în care se constata cel mai distrus sistem ecologic) și înrăutățirea stării de sănătate a populației.

În plus, economia cehoslovacă a fost afectată de un fenomen tipic tuturor țărilor din blocul răsăritean (chiar dacă, în comparație cu cele mai multe dintre acestea, în Cehoslovacia el se manifesta sub o formă mai blândă) – „economia deficitului”, care consta în incapacitatea de a acoperi în mărfuri mijloacele financiare ale cetățenilor. Ce folos că slovacul sau cehul din clasa mijlocie avea bani, dacă aceștia nu-i permiteau să cumpere ce-și dorea? La aceasta se adăuga și faptul că mărfurile erau de calitate proastă și într-o gamă foarte restrânsă de sortimente. Într-o astfel de economie, în mod obligatoriu proliferă corupția care, în a doua jumătate a anilor '80, cuprinsese practic toate ramurile comerțului². „Atențiile” au devenit pentru cumpărător mijlocul indispensabil de a-și „procura” bunuri, el nu putea obține ceva important dacă nu oferea niște „cadouri”: acestea îi permiteau să-și procure produsul căutat „pe sub tejghea”, chiar dacă dificultățile în aprovizionare nu atinseseră dimensiunile din România sau Polonia. Aprovizionarea era totuși mai deficitară decât în Ungaria vecină – cehii și slovaci puteau să-și cumpere de la Budapesta mărfuri care nu se găseau în țara lor. Un locuitor al Bratislavei își amintea din prima lui excursie în capitala Ungariei, în anii '80, că aici simțea adierea Occidentului, în magazine găseai de toate, „chiar și blugi”.

În 1987 s-au făcut o serie de schimbări în partid, dar acestea n-au dus la liberalizarea sistemului, ci la consolidarea și mai accentuată a aripilor dure a partidului. În decembrie, Husák a fost obligat să renunțe la funcția de prim-secretar al CC al KSČ, succesorul său în acest post devenind Miloš Jakeš, promovat de reprezentanții aripilor celei mai dogmatice a partidului. El a preluat această funcție într-o perioadă foarte dificilă pentru sistemul monopartid practicant de autoritățile comuniste.

Stagnarea economică era tot mai vizibilă, nemulțumirea populației creștea, sistemul politic slăbea. Jakeš încerca să mențină poziția de forță pe care o avusese partidul și supunerea populației prin intermediul unor reforme economice superficiale și fragmentare și al unor concesiuni politice pripite. Dar toate acestea n-au exercitat nicio influență reală asupra situației din țară. De fapt, despre versiunea cehoslovacă a perestroikăi s-a vorbit destul de mult, dar, în afară de un nume (*přestavba*), ea nu s-a concretizat în vreun fel.

În octombrie 1988 și-a dat demisia din funcția de premier și Lubomír Štrougal, participantul unor reforme ceva mai profunde (el se străduia să apară drept un Gorbaciov al Cehoslovaciei). În locul lui a fost numit Ladislav Adamec. În ciuda așteptărilor, schimbările de personal n-au adus o liberalizare esențială a politicii autorităților statului, chiar dacă

1. Karl Peter Schwarz, *Česi a Slováci... (Cehii și slovaci...)*, p. 213.

2. Milan Otáhal, *Opozice... (Opoziția...)*, pp. 53-54.

se făcuseră unele concesii. Iar dintre acestea, cea mai mare forță simbolică a avut-o reinstituirea datei de 28 octombrie, când se aniversa crearea Cehoslovaciei, ca sărbătoare națională. Pe 21 septembrie 1988, parlamentul a votat textul de lege corespunzător¹.

Pentru schimbările care se anunțau, ceva mai bine s-a pregătit Securitatea – având în vedere specificul activității desfășurate, reprezentanții acestei instituții își dădeau mai bine seama decât conducerea partidului care era situația reală. Pe 24 iunie 1987 a apărut proiectul unei acțiuni denumite „KLIN”, având ca scop să împiedice unirea opoziției, să găsească mijloacele de a influența deciziile acestora și în cele din urmă să preia controlul asupra ei. În acest scop se aveau în vedere izolarea „grupurilor radicale de opoziție” și promovarea foștilor reformatori comuniști ca reprezentanți principali ai opoziției. În același timp se accepta necesitatea „sacrificării” unora dintre activiștii de până atunci ai partidului, lucru cu care, indirect, Moscova se declarase de acord². Asemenea acțiuni au avut loc până în momentul revoluției de catifea, la sfârșitul lunii noiembrie și începutul lunii decembrie 1989, când au fost interzise³.

Sub influența perestroikăi sovietice, au început treptat să se activeze grupări de opoziție. De pe la sfârșitul anului 1987 aveau loc tot mai des demonstrații, erau elaborate și publicate numeroase petiții, apăreau mereu alte și alte organizații de opoziție, se cereau respectarea drepturilor cetățenești, a libertăților religioase și eliberarea deținuților politici. Pe 25 martie 1988 a avut loc la Bratislava „manifestația lumânărilor”, organizată de grupările care gravitau în jurul „bisericii secrete”. La această acțiune au participat câteva mii de credincioși care s-au strâns în piața Hviezdoslav cu lumânări aprinse în mâini și s-au rugat pentru respectarea libertăților religioase, a drepturilor omului și pentru neamestecul statului în procedura de ocupare a scaunelor episcopale vacante. Împotriva manifestațiilor au fost trimise numeroase unități de miliție, iar pentru împrăștierea demonstrației au fost utilizate și două tunuri cu apă. Intervenția brutală a miliției a pus capăt altor două demonstrații aniversare la Praga – cu ocazia comemorării a 20 de ani de la ocupația sovietică (pe 21 august) și a 70 de ani de la insurecția cehoslovacă (28 octombrie) –, manifestații la care au luat parte între 10.000 și 20.000 de persoane.

Schimbările de conștiință n-au ocolit nici Biserica. E adevărat că alegerea lui Karol Wojtyła ca papă n-a provocat aceeași euforie ca în Polonia, dar mesajul lui („Nu vă temeți!”) i-a făcut să vibreze și pe credincioșii din Cehoslovacia. În 1985, cu ocazia comemorării a 1.100 de ani de la moartea sfântului Metodiu, la Velehrad, unde au avut loc principalele ceremonii, au venit în pelerinaj circa 200.000 de persoane. Pentru prima dată a fost atunci încălcat tabuul tăcerii – pelerinii își simțeau puterea și n-au ezitat ca prin fluierături și strigăte să-și exprime împotrivirea față de intervențiile activiștilor comuniști și ale reprezentanților organizației clericale „Pacem in Terris”, favorabile regimului. În schimb au fost întâmpinați cu entuziasm legatul papal, cardinalul Agostino Casaroli, și arhiepiscopul de Praga, cardinalul František Tomášek.

În cursul aceluiași an au avut loc multe alte pelerinaje, cel mai mare dintre ele fiind tradiționalul pelerinaj la Levoča din reginea istorică Spiš, la care au participat circa 150.000 de credincioși. Spre sfârșitul anului 1987, un grup de credincioși catolici din Moravia, sub conducerea lui Augustin Navrátil, a început o acțiune de strângere de semnături în favoarea unei petiții care, printre altele, cerea aplicarea principiului separării

1. Jan Rychlík, *Česi a Slováci... (Cehii și slovacii...)*, p. 299.

2. Józef Darski, „Rok 1989: Jesień Ludów czy KGB?”, *Frona*, 2001, nr. 23-24.

3. Pavel Žáček, „Celostátní projekt «KLÍN»” („Proiectul național «KLÍN»”), <http://www.cibulka.com/stblast/klin.html#4> (accesat pe 15 martie 2009).

statului de Biserică și, în consecință, neamestecul autorităților statului în activitatea Bisericii. Documentul a fost semnat de peste 500.000 de persoane, 300.000 din Slovacia și 200.000 din Cehia. În cadrul acestei acțiuni s-a înscris de altfel și mai sus amintita „manifestație a lumânărilor”¹.

Se schimbase acum și situația internațională. În decembrie 1988 a sosit în vizită în Cehoslovacia președintele Franței; el a fost primul politician occidental care a ținut să se întâlnească oficial cu reprezentanții mișcării de opoziție, pe care i-a invitat la un mic dejun în cadrul ambasadei Franței. În dimineața zilei de 9 decembrie, în clădirea ambasadei apăreau astfel Havel, Rudolf Battěk, Petr Uhl, Karel Šrám, Jiří Dienstbier, Ladislav Lis, Václav Malý și alții. Mitterrand i-a întâmpinat cu cuvintele: „Sunt bucuros să mă întâlnesc cu niște personalități remarcabile ale vremurilor ce vor să vină”. Iar aceste cuvinte au fost profetice. Doi ani mai târziu, tot la micul dejun, Mitterrand și Havel discutau deja ca doi șefi de stat ai unor țări independente. Întâlnirea s-a prelungit de la cele trei sferturi de oră planificate la câteva ore, ceea ce a dat peste cap tot programul zilei, obligându-l pe Husák să-l aștepte îndelung pe oaspetele parizian, cu care urma să plece la Bratislava².

Anul 1989 și revoluția de catifea

La Praga și Bratislava, anul 1989 a început cu totul altfel decât la Varșovia și Budapesta. Comuniștii își radicalizau atitudinea și atacau dur opoziția. Pe 15 ianuarie a avut loc la Praga o demonstrație pentru comemorarea a 20 de ani de la moartea lui Jan Palach – demonstrația a fost împrăștiată de forțele de Securitate. Cu această ocazie au fost înăsprite și măsurile juridice represive față de participanții la demonstrații. Cu aceeași ocazie a fost arestat din nou Václav Havel, care vorbește despre circumstanțele acestei arestări ca despre „o reținere și o condamnare absurde, pentru simplul fapt că mă uitam cum cineva depune undeva un buchet de viorele”³. Havel, care fusese un simplu observator al evenimentelor din piața Václavské náměstí, a fost reținut în drum spre casă și condamnat la opt luni de închisoare, dar a fost eliberat în mai. Protestele pe care le-a provocat arestarea lui au surprins autoritățile nepregătite pentru o asemenea împotrivire în masă, inclusiv din partea a numeroși artiști „oficiali”. S-a ajuns astfel la intervenția lui Zdeněk Dienstbier, președintele Comitetului pentru Drepturile Omului și Colaborare Umanitară, creat cu acordul autorităților; acesta a avut curajul să-i sugereze lui Husák ca, ținând cont de reacția populației față de sentința de condamnare a lui Havel, să analizeze posibilitatea aplicării unei soluții politice: „Vă rog să-mi iertați îndrăzneala de a mă adresa dumneavoastră, tovarășe președinte, cu propunerea de a binevoi să luați în considerare posibilitatea utilizării dreptului dumneavoastră constituțional de grațiere”⁴.

Evenimentele care au avut loc în lunile următoare confirmau tot mai elocvent faptul că în Cehoslovacia climatul social se schimbase. Se vedea clar că oamenii nu ieșiseră complet din marasmul „normalizării”, dar se trezeau totuși încet-încet la viață. Fără

1. Paweł Boryszewski, *Kościół... (Biserica...)*, pp. 69-70.

2. Petr Husák, *Česká cesta ke svobodě... (Drumul ceh spre libertate...)*, pp. 45-46.

3. Václav Havel, *Tylko krótko, proszę (Pe scurt, vă rog!)*, trad. în polonă de Andrzej Jagodziński, Cracovia, 2007, p. 60.

4. Milan Otáhal, *Opozice... (Opoziția...)*, p. 59.

îndoiială că un rol esențial l-a jucat schimbarea de generații – începuseră deja să treacă pragul vârstei adulte cetățenii care nu aveau amintiri despre Primăvara de la Praga. Acest lucru avea o importanță socială uriașă – pe de o parte, ei nu trăiseră trauma intervenției armate a aliaților, iar pe de altă parte, nu se simțeau legați afectiv de ideile promovate în 1968. Aceste două elemente au făcut ca tânăra generație nu numai să se teamă mai puțin, dar și să aibă așteptări mai mari.

Când, în iunie, un grup de opozanți (Havel, Alexandr Vondra, Jiří Křížan) a publicat o petiție intitulată „Câteva păreri” („Několik vět”), în care erau prezentate mai multe teze referitoare la probleme politice, sociale și economice, aceasta a fost semnată în decurs de două-trei luni de circa 40.000 de persoane. Iar autoritățile n-au reușit să convingă decât câțiva artiști să reacționeze critic la acest document. Schimbarea treptată a atmosferei era vizibilă nu numai în numărul tot mai mare al grupurilor de opozanți (înainte de 1987, autoritățile aveau în evidență cinci astfel de grupuri, în 1987 au mai apărut patru, în 1988 încă 14, pentru ca, până în august 1989, să se ajungă deja la un total de 39), ci și în conținutul revendicărilor adresate autorităților.

În a doua jumătate a anului 1989, revendicările protestatarilor vizau tot mai frecvent aspecte strict politice: înlăturarea reprezentanților compromiși ai regimului, convocarea unei „Mese Rotunde” sau alegeri libere. Au avut loc în acest interval două demonstrații de masă care au adunat mii de participanți – cu ocazia comemorării a 21 de ani de la intervenția armatelor Pactului de la Varșovia (pe 21 august) și a 71 de ani de la constituirea Cehoslovaciei independente (28 octombrie). În ambele cazuri, împotriva manifestațiilor au fost trimise forțele de Securitate, multe persoane fiind reținute, dar creșterea semnificativă a numărului de participanți în comparație cu protestele precedente, apariția unor accente noi în revendicările formulate și participarea a numeroși străini (inclusiv din Polonia și Ungaria, unde procesul schimbărilor democratice era deja foarte avansat) indicau o creștere a dinamismului social și a politizării vieții publice. Acestea au avut o importanță fundamentală mai ales în cazul manifestației din august, pentru că unele dintre grupările de opoziție (în frunte cu Carta 77 și Havel) îndemneau populația să nu răspundă provocărilor, avertizând-o în legătură cu tactica autorităților care voiau să se ajungă la o „confruntare finală”.

Unii activiști ai opoziției considerau această atitudine exagerat de precaută, observând în același timp înviorarea treptată a populației. La începutul lunii noiembrie, Jan Ruml scria în publicația ilegală *Lidové noviny* despre temerile sale că „Cehoslovacia va deveni în cele din urmă liberă, dar fără participarea propriilor cetățeni”¹.

Opinia lui Ruml rezulta din conștientizarea faptului că evenimentele care avuseseră deja loc în această regiune a Europei nu vor rămâne fără consecințe pentru Cehoslovacia. Schimbările care au avut loc în Polonia și Ungaria, renunțarea oficială la „doctrina Brejnev”, care presupunea posibilitatea intervenției sovietice, alături de exodul germanilor din RDG spre RFG indicau cât se poate de explicit direcția schimbării în „blocul răsăritean”. În ajunul comemorării intervenției din 1968, parlamentele din Polonia și Ungaria au condamnat „ajutorul frătesc”, recunoscând prin moțiuni speciale că acesta încălca dreptul popoarelor de a-și hotărî singure soarta. Guvernul Cehoslovaciei a reacționat destul de agresiv și într-un mod ciudat, declarând că atitudinea celor două parlamente reprezintă un amestec în afacerile interne ale altei țări².

1. Jiří Suk, *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985-1990* (Cronologia dispariției regimului comunist în Cehoslovacia 1985-1990), Praga, 1999, p. 95.
2. Jerzy Tomaszewski, *Czechy i Słowacja* (Cehia și Slovacia), Varșovia, 2007, p. 279.

O astfel de reacție a autorităților comuniste demonstra în mod elocvent starea regimului cehoslovac în 1989. „Normalizatorii” erau absolut nepregătiți pentru o eventuală aplicare a reformelor, pentru negocieri cu opoziția sau pentru o relaxare definitivă a cursului politicii. Ei n-au fost în stare nici măcar să-și dea seama de caracterul fundamental al schimbărilor survenite în celelalte țări ale blocului comunist, care atrăgeau după ele în mod inevitabil prăbușirea comunismului în întreaga regiune. Vocile critice izolate sau apelurile, venind din partea tinerilor și a intelectualilor cu convingeri comuniste, în favoarea începerii unei adevărate dezbateri în interiorul partidului erau ignorate, chiar dacă autorii lor nu mai erau trași la răspundere pentru „ereziiile” declarate. Cea mai mare influență asupra deciziilor KSČ o exercita însă în continuare aparatul birocratic superior și mediu (la nivelul secretarilor de regiuni), în care ajunseseră regimente întregi de „tovarăși-preșuri”, de obicei cu ocazia „normalizării”, așa încât apărarea liniei acesteia reprezenta pentru ei o problemă fundamentală.

Pe 12 noiembrie, papa Ioan Paul al II-lea a canonizat-o pe Sfânta Anežka Česká (Agnès de Bohême, din dinastia Přemyslides), fiica regelui Cehiei Přemysl Otakar I și nepoată după mamă (Constance de Hongrie) a regelui Ungariei Béla al III-lea; Anežka a fost călugăriță, fondatoarea unei mănăstiri de clarise cisterciene la Praga, și toată viața și-a consacrat-o operelor de binefacere și ocrotirii celor bolnavi și săraci. Cu ocazia canonizării ei, la Roma s-au deplasat 10.000 de pelerini de pe tot cuprinsul Cehoslovaciei, fapt fără precedent la vremea respectivă. Pelerinii cehi l-au invitat pe papă să facă o vizită în Cehoslovacia strigând: „La Praga, la Praga, Sfântul Părinte să vină la Praga!”. Evenimentele aveau loc cu numai câteva zile înainte de revoluția de catifea și de aceea Sfânta Anežka este considerată patroana acesteia.

Scânteia care a declanșat procesul de prăbușire a comunismului în Cehoslovacia n-au constituit-o nici acțiunile opoziției tradiționale, nici acțiunile autorităților comuniste, ci acțiunile studenților. Pe 16 noiembrie, la Bratislava, studenții de la facultatea de Filologie a Universității Comenius au organizat o demonstrație pașnică în cursul căreia i-au cerut ministrului Învățământului să înceapă un dialog pe tema problemelor educației și științei. Pe 17 noiembrie, cu ocazia comemorării a 50 de ani de la moartea studentului Jan Opletal, ucis de nemți, la Praga s-au strâns circa 25.000 de persoane. Demonstrația a fost organizată de studenți, care au reușit să ajungă la un compromis cu autoritățile (printre altele, renunțând la traseul planificat inițial pentru marșul lor, care nu putea bloca traficul din centrul orașului, mai ales pe Václavské náměstí) și au obținut astfel autorizația de a manifesta. Nici comuniștii, nici opoziția și nici studenții înșiși nu considerau manifestația planificată un eveniment-cheie, care urma să ducă la răsturnarea regimului.

Pentru mișcarea studențească, aceasta era prima acțiune organizată la o scară atât de largă, iar opoziția practic n-a luat parte la pregătirea ei; cât despre cei mai înalți reprezentanți ai autorităților, aceștia au părăsit Praga, luându-și o pauză în weekend.

Demonstrația a început spre ora 16.00 și inițial s-a desfășurat conform planificării, dar atât ca atmosferă, cât și ca număr de participanți, ea se deosebea profund de mișcările sociale de până atunci. Se scandau lozinci: „Trăiască Havel!”, „Nu-l vrem pe [Miroslav] Štěpán!” (prim-secretarul Comitetului Orășenesc al KSČ din Praga), „Lichidați armata și Miliția Populară!”, „Vrem alegeri libere!”, „Jos monopolul KSČ!”. Participanții purtau pancarte și drapele naționale. După vreo oră a început să se formeze convoiul care, așa cum fusese stabilit, a pornit în direcția Vyšehrad, unde în jurul orei 18.00, formal, manifestația s-a încheiat. Dar mulțimea de mai multe mii de persoane nu s-a împrăștiat, ci a pornit mai departe, spre Václavské náměstí. Astfel, manifestația se transforma într-o

acțiune îndreptată împotriva regimului lui Jakeš și Husák, și din acel moment își pierde caracterul legal. La început, forțele de ordine au încercat să împiedice mulțimea să ajungă în centru, blocând străzile și obligând-o astfel să se împrăstie. Dar întrucât aceste măsuri n-au avut efectul scontat, spre ora 19.30 în fața demonstranților care se apropiau de Václavské náměstí au apărut unități de miliție, altele blocând străzile din spatele convoiului. Astfel, pe strada Národní třída au fost blocați circa 10.000 de demonstranți, dar unii dintre aceștia au reușit totuși să fugă pe o străduță laterală, Mikulandská. În scurt timp însă, și aceasta a fost blocată. Înconjuțați de cordoanele forțelor de Securitate, manifestații fie stăteau jos pe stradă, fie veneau la militari și le prindeau flori pe scuturi, aprindeau lumânări și cântau. Apelurile la neutilizarea forței n-au avut niciun efect – pe la ora 20.25 a fost primit ordinul ca demonstrația să fie împrăștiată cu forța. Cordoanele de scutieri din spatele convoiului au început să-i împingă pe manifestații înainte; exista riscul ca demonstrații înghesuiri în stradă să se calce în picioare unii pe alții. În curând, forțele de ordine au format însă niște culoare înguste prin care demonstrații puteau să iasă din încercuire, dar trecând printre șirurile de polițiști, unde erau loviți cu bastoanele de cauciuc și cu picioarele. Peste 500 de demonstrații au fost răniți, unii chiar grav, iar în lume a fost difuzată informația (falsă, după cum avea să se dovedească ulterior) că un student la matematică, Martin Šmid, ar fi fost ucis. Puțin după ora 21.00, manifestația a fost definitiv împrăștiată¹.

Relatările participanților nu lasă loc la niciun fel de îndoieli în ce privește brutalitatea ieșită din comun a acțiunii miliției. Petr Náhlík descrie astfel evenimentele: „Pe băiatul acela l-au scos din mulțime de păr și de mâini. Apoi pe mine. Am căzut pe partea stângă și mi-am dus mâinile la cap ca să mi-l apăr. M-au lovit cu picioarele în spinare când am încercat să mă ridic, am primit o ploaie de lovituri. M-au împins în autobuz, m-am așezat lângă ușă, soția striga, s-o aud, că ea nu are probleme. Au vrut s-o scoată și pe ea din mulțime, dar lumea era atât de înghesuită, încât a reușit să scape”². Iar Jan Švéd ne spune: „Ne-am trezit imediat într-o capcană – cam la o oră după ce-am ajuns acolo. Cu cât te apropiai, vedeai grupuri tot mai mari de oameni cu mâinile ridicate, îndreptându-se spre cordonul de securiști. Vor acasă. Nu-mi pot crede ochilor – securiștii îi împing înapoi, probabil au ordin să nu ne lase să trecem. Securiștii ne împing din ambele direcții, suntem prinși ca în clește... Se aud câinii lătrând, unii dintre manifestații strigă cu disperare: «Nu vrem violență!», «Nu vrem China!», «Nu vrem Gestapo!», «Nu vrem sânge!»”³.

Reacția foarte violentă a serviciilor de ordine împotriva demonstranților, care depășea cu mult nivelul „standard” al agresiunii în caz de manifestații din a doua jumătate a anilor '80, suscită multe semne de întrebare și bănuiala că totul ar fi fost regizat de Securitate. Această teză pare să fie confirmată de „cazul Martin Šmid”, a cărui moarte fusese anunțată de Radio Europa Liberă, ceea ce a tensionat și mai mult atmosfera socială. Dar, după cum s-a dovedit ulterior, informația transmisă în Occident de Petr Uhl nu era adevărată și la

1. Jiří Suk, *Občanské Forum. Listopad-Prosinec 1989*, vol. 1: *Události (Forumul Cetățenesc. Noiembrie-decembrie 1989, vol. 1, Evenimentele)*, Praga, 1997, pp. 43-44; „Sametová revoluce 1989. Pátek 17. listopadu 1989 průběh demonstrace” („Revoluția de catifea 1989. Vineri, 17 noiembrie 1989, desfășurarea demonstrației”), http://www.totalita.cz/1989/1989_1117_dem_03.php (accesat pe 21 iulie 2009).
2. *Mladý svět*, 1989, nr. 51, disponibil la http://www.totalita.cz/1989/1989_1117_svedek.php (accesat pe 21 iulie 2009).
3. *Studentské listy*, prosinec 1989, disponibil la http://www.totalita.cz/1989/1989_1117_svedek.php (accesat pe 21 iulie 2009).

simularea ei au luat parte angajați și colaboratori ai Securității Statului (StB). În rolul așa-zisului mort Šmid se afla de fapt Milan Zifčák „Růžička”, un colaborator al Securității, iar povestea lui i-a fost prezentată lui Petr Uhl și Annei Šabatová în mod verosimil și sugestiv de o agentă a StB, Drahomíra Dražská. Principalii responsabili nu au fost identificați, după cum nu se știe exact care a fost scopul acestei înscenări, dar în documentele oficiale referitoare la acest caz apar numele ministrului de atunci al Afacerilor Interne, František Kincl, și al adjunctului acestuia, Alojz Lorenc, precum și al lui Miroslav Štěpán.

Cei cu funcții de răspundere în acest caz au afirmat că au dat dispoziții clare prin care se interzicea utilizarea forței împotriva demonstranților. Dar dorința de a provoca o reacție socială mai puternică putea fi prezentă în desfășurarea unor dispute politice la cel mai înalt nivel în interiorul partidului. În acest fel, enigmatic, s-a exprimat chiar Zifčák: „Scopul era discreditarea și eliminarea câtorva dintre activiștii de nivel înalt”¹. Desfășurarea în continuare a evenimentelor urma să depășească schema astfel elaborată.

Semnificația „cazului Šmid” rămâne în continuare neclarificată. Cunoscând însă liniile directoare ale acțiunii „KLIN” și depozitiile ulterioare ale celor implicați, putem presupune că acest incident urma să joace un rol decisiv în procesul de înlăturare de la putere a „normalizatorilor” și în demararea unor negocieri cu un grup de opozanți selecționați în vederea unei eventuale cooptări la guvernare.

Bineînțeles, o astfel de acțiune nu putea să aibă loc fără a fi cunoscută și aprobată, dacă nu chiar inspirată, de Kremlin. Dar evenimentele care au urmat au demonstrat totuși că socotelile inițiale au fost greșite. Mai multe cauze au determinat o evoluție a situației diferită de cum se prognozase, dar, dintre toate, două au avut în mod cert o importanță deosebită. În primul rând, după epurările consecutive „normalizării”, KSČ nu mai era capabil de acțiune pentru că acum era lipsit de elementele dinamice. În al doilea rând, revoluția de catifea a fost în principal opera studenților și, pe lângă ei, a generației care nu era legată afectiv de Primăvara de la Praga, de aceea era imposibil ca puterea să poată fi preluată de reformatori comuniști ca Dubček sau Zdeněk Mlynář.

Reprezentanții regimului au subestimat evenimentele din 17 noiembrie, considerându-le încă o simplă demonstrație pe care au reușit s-o anihileze. Primul comunicat emis de Agenția Cehoslovacă de Presă (*Československá tisková kancelář* – ČTK) suna cam așa: „A fost vorba de o acțiune regizată de peste hotare. Acest lucru este demonstrat de faptul că, după încheierea mitingului oficial, un grup de persoane cunoscute din alte manifestații antisociale au încercat să provoace intervenția serviciilor de Securitate. La somația de a se împrăștia, repetată în mod regulat la interval de o oră, acestea răspundeau scandând sloganuri prin care cereau eliminarea partidului unic și lichidarea fizică a comuniștilor”².

Dar intervenția brutală a poliției a provocat o reacție spontană din partea populației, al cărei control a fost preluat inițial de studenți. Pe 18 noiembrie ei au cerut să se determine cui aparține responsabilitatea pentru acțiunea polițienească întreprinsă în ajun, să fie legalizată presa independentă, să fie eliberați deținuții politici, să se asigure dreptul la întruniri și să fie demarate negocieri cu „toate categoriile sociale, fără excepție”. Până în momentul în care aceste cerințe ar fi fost îndeplinite, studenții au declarat grevă și s-a anunțat de asemenea o grevă generală pentru data de 27 noiembrie. Sub textul declarației care conținea aceste revendicări semnau „studenții de la universitățile din Praga”³. Imediat

1. Petr Husák, *Česká cesta ke svobodě... (Drumul ceh spre libertate...)*, pp. 61-63.

2. *Ibidem*, p. 53.

3. Milan Otáhal, *Opozice... (Opoziția...)*, pp. 97-98.

și-au întrerupt activitatea toate teatrele din Praga și din Bratislava, ca dovadă că susțin pe deplin acțiunea studenților.

La început, nici reprezentanții mișcării de opoziție n-au apreciat adevărata importanță a demonstrației din 17 noiembrie. Abia două zile mai târziu, la inițiativa lui Havel, în clădirea teatrului Clubul Dramatic din Praga s-au întâlnit reprezentanții mai multor organizații cetățenești de opoziție față de comuniști; în jurul orei 22.00, aceștia au înființat Forumul Cetățenesc (*Občanské Fórum* – OF) „ca purtător de cuvânt al acelei părți a societății cehoslovace care este din ce în ce mai critică față de strategia politică a conducerii cehoslovace actuale și care în ultimele zile a fost profund zguduită de masacrarea brutală a unor studenți care manifestau pașnic”.

În primul său document, OF formula patru revendicări: demisia membrilor CC al KSČ care fuseseră direct implicați în pregătirea intervenției Pactului de la Varșovia din 1968 (erau de altfel nominalizați Husák, Jakeš, Jan Fojtík, Miroslav Zavadil, Karel Hofman și Alois Indra); demisia prim-secretarului Comitetului Orășenesc al KSČ Praga, Štěpán, și a ministrului federal al Afacerilor Interne, Kincl, ca fiind responsabili pentru înăbușirea unor manifestații pașnice; constituirea unei comisii pentru elucidarea împrejurărilor în care a fost înăbușită manifestația studenților și pedepsirea celor vinovați (din această comisie ar fi urmat să facă parte și reprezentanți ai OF); eliberarea tuturor deținuților pe motive de conștiință¹. Textul acestei declarații adoptate de OF era redactat în spiritul precedentei luări de poziție din cadrul Cartei 77 pentru că, și de data aceasta, Havel era principalul său autor.

Cam în același timp, la Bratislava, în clădirea Societății Artistice se adunaseră câteva sute de intelectuali slovaci care, în jurul orei 18.00 au înființat o organizație. Câteva ore mai târziu, aceasta urma să fie numită Societatea Împotriva Violenței (*Verejnost' proti násiliu* – VPN). Primul document care atestă existența VPN poartă data de 20 noiembrie, deși ea fusese înființată cu o zi înainte, și a fost redactat în două versiuni: una mai blândă și una mai virulentă, în caz că se vor confirma zvonurile despre moartea unuia dintre manifestanții din 17 noiembrie de la Praga². VPN mergea cu revendicările ceva mai departe decât OF. Având în vedere schimbările din țările vecine, VPN conștientiza faptul că există „șanse reale pentru democrație și pentru angajarea pe drumul unei vieți demne”, iar documentul se încheia cu un apel: „În calitate de cetățeni, să ne luăm problemele în propriile noastre mâini”³.

Este momentul să acordăm ceva mai mult spațiu celor două mișcări sociale mai sus amintite, create ad-hoc la două zile după manifestația studenților. Este semnificativ faptul că au fost înființate două organizații diferite – una cehă și alta slovacă. Acesta era fără îndoială primul semnal al divergențelor ulterioare, cu consecințe pe termen lung, dintre cele două republici, care au dus la apariția a două scene politice fără legătură una cu cealaltă și apoi la desfacerea federației. În plus, separarea activității cercurilor de intelectuali de la Praga și Bratislava este implicit și o dovadă a eficienței acțiunii echipei de „normalizatori” care, în timp, a reușit să ducă la izolarea reciprocă a celor două grupuri.

Atât OF, cât și VPN au fost organizate pe principiul „mișcării publice”. Ele reuneau persoane cu concepții foarte diferite, care știau împotriva cui se ridică (împotriva regimului

1. Jiří Suk, *Občanské Forum. Listopad-Prosinec 1989*, vol. 2: *Dokumenty (Forumul Cetățenesc. Noiembrie-decembrie 1989, vol. 2, Documentele)*, Praga, 1998, pp. 13-14.

2. Ingrid Antalová (ed.), *Verejnost' proti násiliu 1989-1991. Svedectva a dokumenty (Populația împotriva violenței 1989-1991. Mărturii și documente)*, Bratislava, 1998, p. 33.

3. Jozef Ťatkuliak (ed.), *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (Noiembrie 1989 și Slovacia. Cronologie și documente)*, Bratislava, 1999, p. 325.

Husák), dar căroră le venea în schimb mult mai greu să creeze o viziune comună pentru viitor. În sânul ambelor mișcări se confruntau mai multe viziuni diferite: de la cea conservator-creștină (Ján Čarnogurský și František Mikloško în Slovacia, respectiv Václav Benda în Cehia), trecând prin cea conservator-liberală (Václav Klaus, Daniel Kroupa, Pavel Bratinka), cea liberală (Fedor Gál) sau grupările „verzilor” (Ján Budaj) și până la reformatorii comuniști din grupul „Obroda” (cel mai cunoscut era, fără îndoială, Dubček). În afară de liderii cu concepții politice bine precizate, OF și VPN atrăgeau și persoane cu convingeri încă neclare. Mai mult chiar, OF a adoptat hotărârea ca înscrierea în această organizație să poată fi făcută și colectiv – ceea ce însemna că în cadrul Forumului aveau dreptul să funcționeze numeroase partide, grupări și mișcări politice care după alegerile parlamentare se puteau desprinde¹.

Evenimentele din 19 noiembrie au constituit astfel scânteia care a declanșat scurtul proces de înlăturare a comuniștilor de la putere în Cehoslovacia. Când, pe 19 noiembrie, intelectualii convinși că este necesară inițierea unor acțiuni hotărâte s-au întâlnit la Praga și la Bratislava, în mod sigur niciunul dintre ei nu presupunea că o lună mai târziu cineva din mijlocul lor va deveni președintele Cehoslovaciei. De asemenea, este greu de presupus că s-ar fi gândit la asta cele mai înalte cadre ale regimului, cu Husák în frunte, când, pe 20 noiembrie, după weekendul „fierbinte”, dădeau declarația prin care condamnau această „provocare”.

Evoluția rapidă a situației a surprins conducerea KSČ. Organele supreme de partid n-au fost în măsură să reacționeze la avalanșa de evenimente care se succedau ca într-un caleidoscop. Singura reacție a CC al KSČ a fost schimbarea amorfului Jakeš cu un activist absolut anonim din eșalonul al doilea, Karel Urbánek, care nu avea nici capacitatea, nici sprijinul politic pentru a întreprinde vreo acțiune de consolidare a KSČ. Însuși Jakeš confirmă incapacitatea partidului de a trece la acțiune: „În zilele acelea critice, în cadrul lucrărilor Prezidiului CC al KSČ s-a constatat un anumit blocaj, un refuz de a se implica personal vecin cu resemnarea”². Singurul politician care încercase deschis să determine elaborarea unei „strategii de forță” pentru rezolvarea problemei a fost Štěpán. El cerea să se facă ordine în oraș și în țară – aceasta era, după părerea lui, condiția absolută pentru începerea oricăror discuții. Dar secretarul de partid al orașului Praga nu avea suficientă forță de convingere ca să-și impună punctul de vedere.

De acest blocaj din interiorul partidului a încercat să profite premierul Adamec, transferând centrul de greutate al deciziei în cadrul taberei autorităților de la Biroul Politic la Guvern. Chiar și opoziția recunoștea că partenerul ei de discuție este Adamec, nicidecum Jakeš sau Urbánek. Ceea ce nu însemna însă că începerea negocierilor era un lucru ușor – Adamec nu era în niciun caz activistul despre care s-ar fi putut spune că reprezintă „aripa reformatoare”, în sensul polonez sau maghiar al acestei sintagme. În cursul primei întâlniri, de tatonare, cu reprezentanții opoziției, din 19 noiembrie, el afirma: „În RDG e cu totul altceva; la noi, pe străzi ies cincisprezece-douăzeci de mii de oameni, și ce-i cu asta? În Leipzig – două sute, care două sute, trei sute de mii de oameni. Noi nu suntem în RDG, o țară împărțită în două, nici în Polonia, unde-i foamete. Știți unde se va vedea cu adevărat care e situația? La congresul Uniunii cooperativelor agricole (*Jednotné zemědělské družstvo* – JZD) de la începutul lunii decembrie. Atunci veți auzi câte ceva. La sat fiecare

1. Paweł Ukielski, *Aksamitny rozwód. Rola elit politycznych w procesie podziału Czechosłowacji* (*Divorțul de catifea. Rolul elitelor politice în procesul împărțirii Cehoslovaciei*), Varșovia, 2007, pp. 75-78.

2. Petr Husák, *Česká cesta ke svobodě... (Drumul ceh spre libertate...)*, p. 87.

are casa lui, mașină, unii mai au pe lângă casă și un petic de teren. Cei de acolo se uită la noi, cei de la Praga, ca la niște măscărici”¹. El a declarat de altfel foarte clar: „Eu nu voi trăda niciodată partidul. Nu voi renunța niciodată la rolul conducător al partidului în societate. Poate vom fi obligați să ne restructurăm... poate ne vom schimba chiar și numele”². Și, în plus, refuza fără drept de apel să se întâlnească cu Havel.

Partea socială dispunea însă, la rândul ei, de un argument foarte greu de ignorat: era capabilă să scoată în stradă zeci de mii de manifestanți și avea un sprijin masiv în rândul populației. Zi după zi aveau loc demonstrații; pe 20 noiembrie, la Praga, a fost depășit „numărul magic” de 100.000 de participanți și tot mai multe întreprinderi, fabrici și uzine își anunțau participarea la greva generală pregătită pentru data de 27 noiembrie. În timpul demonstrațiilor, protestatarii purtau pancarte cu sloganuri tot mai curajoase: „Jos KSČ!”, „Vrem guvern de coaliție!”, „Alegeri libere!”, „Destul cu democratizarea, să-nceapă democrația!”. Dându-și seama de forța străzii, reprezentanții Forumului au început să se implice în organizarea mitingurilor; începând din 21 noiembrie, pe Václavské náměstí au fost aduse instalații de sonorizare, astfel încât liderii opoziției se puteau adresa mulțimilor din balconul clădirii în care se afla Editura Melantrich. Pe 21 noiembrie, Havel s-a adresat pentru prima dată mulțimii adunate în piață și i-a prezentat programul OF. Manifestații asemănătoare aveau loc în fiecare zi și la Bratislava (în piața Insurecției Naționale Slovace se strângeau zilnic peste 50.000 de persoane, cărora li se adresau reprezentanții VPN – Kňažko, Budaj și Dubček), precum și în alte orașe (la Brno, de exemplu, la demonstrația organizată au participat circa 40.000 de persoane). Încă de la începutul revoluției de catifea, schimbarea era energic sprijinită de artiști, care participau în număr mare la demonstrații și luau cuvântul alături de reprezentanții opoziției. Pe 22 noiembrie, la Praga, a apărut public în fața mulțimii, pentru prima dată după 20 de ani, Marta Kubišová, cea mai populară cântăreață cehoslovacă din anii '60, căreia îi fusese interzisă orice activitate artistică din cauză că sprijinise procesele reformatoare din perioada Primăverii de la Praga.

Participanții la manifestații subliniază atmosfera de euforie care domnea atunci peste tot. Demonstrațiile organizate pe tot cuprinsul țării constituiau un mod de a reacționa față de cei 20 de ani de marasm, de stagnare și de lipsă a oricărui fel de viață publică. Oamenii aruncau măștile sub care își ascunseseră atâta timp emoțiile pentru că, dintr-odată, încețaseră să mai fie stăpâniți de teamă.

Starea de spirit a străzii este cel mai bine redată de sloganurile sub care se desfășurau protestele; alături de obișnuitele: „Trăiască Havel!”, „Vrem drepturile omului!” sau „Fără rolul politic conducător [al KSČ]!”, puteau fi văzute și pancarte cu inscripții mai ingenioase și, nu de puține ori, spirituale: „Fiți realiști, cereți imposibilul!”, „Gata, gata, 15.251 de zile – e deja destul!”, „Uniunea Sovietică – în sfârșit un model de urmat!” sau „Ansamblul de Căntece și Dansuri nu mai vrea să danseze după cum cântă ei!”³.

N-a fost lipsită de importanță nici atitudinea reprezentanților mass-mediei care s-au împotrivit manipulărilor prin difuzarea de informații, și-au anunțat adeziunea față de grevă și au început să informeze obiectiv despre evenimentele care aveau loc în țară. Pe 23 noiembrie, televiziunea cehoslovacă a difuzat pentru prima dată reportaje în direct de pe Václavské náměstí, astfel încât cehii și slovacii s-au putut convinge cu ochii lor că manifestațiile nu

1. *Ibidem*, p. 97.

2. Milan Otáhal, *Opozice... (Opoziția...)*, p. 106.

3. „Sametová revoluce 1989: některá hesla těchto dnů” („Revoluția de catifea 1989: câteva lozinci ale acelor zile”), http://www.totalita.cz/1989/1989_11_hesla.php (accesat pe 21 iulie 2009).

erau doar o aventură pregătită și întreprinsă de studenți și de o mână de anticomuniști, ci adunau sute de mii de oameni¹.

Tratativele dintre guvernul lui Adamec și reprezentanții OF sub conducerea lui Havel au început pe 26 noiembrie. Primele convorbiri nu au avut niciun rezultat, pentru că premierul nu dispunea de prerogativele care să-i permită să ia decizii și invoca frecvent imposibilitatea de a-și asuma competențele Adunării Federale.

După două zile însă situația s-a schimbat în defavoarea reprezentanților regimului. În seara primei zile de negocieri, pe Letenská pláš din Praga a avut loc o demonstrație care a adunat peste o jumătate de milion de persoane, la care, invitat de Havel, a participat și Adamec. În cursul celor câteva minute cât a durat intervenția lui în fața mulțimii, „Principalul Combatant” din tabăra puterii și-a pierdut întreaga susținere socială. El fusese invitat la microfon într-un mod destul de călduros; în plus, a fost sprijinit de Havel, care i-a anunțat intervenția aproape cu entuziasm: „Iar acum urmează singurul reprezentant al statului care acceptă să vorbească cu noi, premierul Ladislav Adamec!”². Numai că el a început să pledeze pentru revocarea grevei generale și să sublinieze că nu are competența de a lua decizii strategice, întrucât acestea sunt gestionate de autoritățile de partid. Cuvintele lui au fost întâmpinate cu un protest viguros din partea mulțimii și cu fluierături. Plecând de la tribună, el încerca să se consoleze spunând că „și pe Kohl îl fluieră la demonstrații”, dar în mod indubitabil acela a fost momentul când a ratat șansa de a deveni un conducător carismatic, rămânând până la sfârșit un simplu aparatcic șters.

Lovitura decisivă pentru regim a constituit-o succesul grevei generale din 27 noiembrie. Prezența masivă a populației a fost considerată și de către OF, și de către VPN rezultatul concludent al unui referendum informal în legătură cu „rolul conducător al partidului comunist”. Greva s-a desfășurat sub deviza generală a renunțării la autoritatea partidului unic și a necesității organizării alegerilor anticipate. Succesul ei a oferit o profundă legitimare mișcărilor de opoziție care, imediat după încheierea acțiunii, au anunțat sfârșitul manifestațiilor zilnice și trecerea la dialogul politic cu partea comunistă³.

Efectul celor zece zile de revoluție de catifea a depășit așteptările inițiatorilor acesteia, studenții, a căror stare de spirit după greva generală a fost descrisă pe 28 noiembrie de Václav Bartuška, membru al comitetului național de grevă, astfel: „Trebuie să hotărâm ce va urma după grevă, a cărei importanță a depășit cu mult limitele a ceea ce ne închipuiam noi. Noi voiam să eliminăm niște persoane compromise, dar a căzut tot Biroul Politic. Voiam dialogul autorităților cu cetățenii, iar premierul, în fața camerelor televiziunii, i-a strâns mâna celui care mai ieri era dușmanul numărul unu. Voiam să nu rămânem singuri și, dintr-odată, a venit cu noi la greva generală de ieri aproape tot poporul”⁴.

Pe 28 noiembrie a avut loc o altă rundă de convorbiri între reprezentanții guvernului și OF, respectiv VPN (ambele mișcări sociale formau o singură delegație sub conducerea lui Václav Havel). Delegația opoziției i-a prezentat lui Adamec revendicările populației: demisia imediată a guvernului federal și formarea unui guvern de specialiști, lichidarea mențiunii constituționale despre rolul conducător al partidului comunist în stat și în Frontul Național, ca și despre marxism-leninism ca ideologie de stat, demisia până la data de

1. Milan Otáhal, *Opozice... (Opoziția...)*, p. 111.

2. Václav Havel, *Tylko krátko... (Pe scurt...)*, p. 73.

3. Jiří Suk, *Chronologie zániku... (Cronologia dispariției...)*, p. 103.

4. Václav Bartuška, *Polojasno. Pátání po vinících 17. Listopadu 1989 (Ceață. Căutarea vinovaților din 17 noiembrie 1989)*, Praga, 1990, p. 5.

10 decembrie a președintelui Husák, eliberarea deținuților politici, legalizarea OF, atribuirea unor clădiri ca sedii ale acestei formațiuni și alocarea de timp de antenă în mass-media. Adamec a promis că va îndeplini majoritatea cererilor, cu condiția ca noul guvern să fie format pe 3 decembrie, iar el să ocupe în continuare funcția de premier¹.

În ciuda unor insuccese grave și a lipsei de sprijin politic real (cu greu ar fi putut conta pe susținerea partidului, devenit absolut pasiv), partea activă în negocieri era în continuare premierul, care încerca să forțeze lucrurile în așa fel încât să se ajungă până la urmă tot la menținerea unui control cât mai larg din partea aparatului comunist. Opoziția, mai ales cercurile apropiate lui Havel, părea uimită de evoluția evenimentelor și în niciun caz doritoare să preia măcar o parte din putere. În ciuda insistențelor lui Adamec, reprezentanții OF și ai VPN nu se puteau hotărî să propună niciun fel de nume de potențiali miniștri, lăsând decizia în seama premierului. Însuși Havel afirmă că, în momentul înființării OF, acesta urma să devină o mișcare care, în conformitate cu necesitatea socială, să poată spune cu voce tare „Regele e gol!”, și nu să spună „Vreau să fiu rege în locul lui”. Mai târziu însă, dinamica evenimentelor l-a adus în situația de a spune: „Istoria alerga atât de repede, încât cu greu reușeam să ne ținem după ea”².

Ezitățile opoziției l-au încurajat pe Adamec să profite de ocazie, numai că, după cum urma să se dovedească, a sărit peste cal. Pe 3 decembrie a prezentat lista unui nou guvern, în care comuniștii ar fi deținut 15 din cele 20 de portofolii. Sistemul de forțe în cadrul acestui cabinet, în care KSČ deținea o majoritate atât de largă, a provocat numeroase proteste sociale și împotrivirea OF și a VPN, acestea cerându-i lui Adamec ca până pe 10 decembrie să opereze o reconstrucție mai profundă a guvernului. Deosebit de interesantă și simbolică a fost o demonstrație organizată la Praga pe Václavské náměstí. Ea s-a încheiat cu intonarea imnului în interpretarea lui Karel Kryl și a lui Karel Gott – care simbolizau două atitudini complet diferite din perioada „normalizării”: Kryl personifica împotrivirea față de regim și era bardul opoziției, pe când Gott justifica sistemul lui Husák, pentru că lui personal îi mergea foarte bine.

În discuțiile care au urmat, reprezentanții societății civile au început să adopte poziții din ce în ce mai ferme, dându-și seama parcă de propria lor forță. Ei s-au hotărât să propună primele nume de candidați pentru preluarea unor portofolii în viitorul cabinet: era vorba de Jiří Dienstbier, candidat la Ministerul Afacerilor Externe (MAE), Václav Klaus, ca potențial șef al finanțelor, și Petr Miller, care ar fi putut ocupa Ministerul Muncii și al Protecției Sociale.

Aceste propuneri l-au surprins pe Adamec, care a reacționat foarte impulsiv, dându-și demisia și exclamând: „Guvernul nu este o asociație de voluntari, nici un club de discuții! Guvernul trebuie să gestioneze economia națională, stimați domni!”³. Dar, renunțând la funcția de șef de cabinet, Adamec avea totuși un plan de rezervă. A considerat că e momentul cel mai prielnic ca să se înscrie în lupta pentru președinție. În acest scop a propus candidatura lui Marián Čalfa, singurul slovac care intra în discuție, ca succesor la conducerea guvernului. Trebuie să amintim că, în sistemul federal al Cehoslovaciei, funcția de președinte putea fi ocupată de un ceh doar dacă premierul era slovac. Opoziția a respins fără drept de apel ideea de a-l alege pe Adamec președinte, dar câteva zile mai târziu a acceptat propunerea ca Marián Čalfa să fie noul premier. Astfel, proiectul care ar fi urmat

1. Paweł Ukielski, *Aksamitny rozwód... (Divorțul de catifea...)*, pp. 81-82.

2. Václav Havel, *Tylko krótko... (Pe scurt...)*, p. 69.

3. Milan Otáhal, *Opozice... (Opoziția...)*, p. 117.

să-i faciliteze lui Adamec accesul la Hrad (reședința președinților Cehiei) nu l-a ajutat și, în plus, i-a barat practic și drumul slovacului Dubček spre fotoliul prezidențial.

Decizia de blocare a încercării lui Adamec de a deveni președinte a fost luată în ședința comitetului de criză din cadrul Centrului de Coordonare al OF din seara de 5 decembrie. În urma unor discuții furtunoase, în cadrul cărora reprezentanții Forumului de la convorbirile cu Adamec desfășurate mai devreme au făcut o relatare a desfășurării acestora, exprimându-și în același timp surprinderea față de planul de rezervă al părții guvernamentale, au fost analizate numeroase variante ale viitorului cuplu președinte-premier.

Planul lui Adamec a fost spulberat de Zdeněk Jičínský. Acesta a afirmat că nu se poate acorda sprijin candidaturii unui om al cărui nume a reprezentat timp de 20 de ani simbolul regimului comunist. După această critică la adresa lui Adamec, Jičínský a propus candidatura lui Dubček la funcția de președinte. Dar foarte repede au apărut voci care se împotriveau și acestei propuneri. Reprezentantul Partidului Socialist Cehoslovac (*Československá strana socialistická* – ČSS), Jan Škoda, a subliniat și el legăturile lui Dubček cu regimul comunist: „Acest om a devenit un simbol, dar nu e un om de acțiune... Și a devenit simbol pentru că a fost dus de curent. Dar apoi, când a fost vorba să suporte consecințele a ceea ce chiar el provocase – pentru că era datoria lui să prevadă ce se va întâmpla –, n-a mai fost în stare decât să plângă”¹.

După alte și alte dezbateri furtunoase, Ladislav Lis a atras atenția că, la urma urmei, nu-i obligatoriu ca funcția de premier să fie ocupată de un ceh, iar dacă ea ar fi încredințată unui slovac, atunci ar deveni posibilă soluția așteptată de populație: „Garantez! Pentru că aici tot poporul strigă: Havel, Havel!”².

Întrucât la aceste evenimente care se succedau într-un ritm amețitor nu luaseră parte reprezentanții VPN, la începutul ședinței OF le-a fost trimisă o invitație la Praga. Pe 6 decembrie, la ora 1.30, la lucrările ședinței au sosit Budaj, Kňažko, Černogurský și Kusý. Slovaci, rugați să indice care ar fi candidații slovaci la funcția de președinte, au prezentat trei propuneri: Kusý, Dubček și Kňažko. Trebuie să subliniem că, pentru VPN, candidatura lui Dubček nu era cătuși de puțin certă și nu era privită drept singura opțiune. Slovaci erau chiar iritați că tot timpul nu se vorbește decât despre Dubček. În afară de temerile că va încerca să introducă „socialismul cu față umană”, partea slovacă nu era convinsă nici că Dubček ar accepta să îndeplinească funcția de președinte doar până la primele alegeri libere, și nu pe timpul unui mandat complet de cinci ani. În cele din urmă, reprezentanții VPN au căzut de acord ca ambele grupări să susțină candidatura comună a lui Havel pentru funcția de președinte³.

Când, a doua zi, delegația societății civile i-a prezentat lui Adamec propunerile referitoare la componența noului guvern, subliniind că reprezentanții societății civile nu sunt de acord cu candidatura lui la președinție, acesta a fost obligat să-și constate înfrângerea. Neavând încotro, pe data de 7 decembrie el și-a depus demisia, iar OF și VPN și-au exprimat acordul pentru candidatura lui Čalfa ca succesor în fruntea guvernului, cu condiția să accepte revendicările formulate de societatea civilă⁴.

Fără îndoială, puțini se așteptau în acel moment ca prin această acțiune să intre în joc un nou partener serios din partea partidului, care să preia inițiativa din mâinile lui Adamec.

1. Jiří Suk, *Občanské Forum... (Forumul Cetățenesc...)*, vol. 2, p. 71.

2. *Ibidem*, p. 80.

3. *Ibidem*, pp. 91-101.

4. Jiří Suk, *Chronologie zániku... (Cronologia dispariției...)*, p. 106.

În același timp însă devenea evident că opoziția este mult mai puternică decât autoritățile în exercițiu și că este în măsură să impună regulile jocului.

Concomitent avea loc o dezmembrare internă a partidului (KSČ). Încă de pe 29 noiembrie, Adunarea Federală votase eliminarea din Constituție a paragrafelor referitoare la rolul conducător al KSČ în societate, la Frontul Național și la marxism-leninism ca ideologie oficială de stat. La începutul lunii decembrie, marea masă a membrilor de partid a început să ceară conducerii KSČ luarea mai multor măsuri, printre care: eliminarea cadrelor compromise, convocarea unui congres extraordinar, analizarea oportunității menținerii lui Husák în funcția de președinte, intensificarea acțiunilor de propagandă prin intermediul ziarului *Rude Právo* și definirea mai clară a conceptului de „socialism”.

Un ferment suplimentar a apărut și în sânul Partidului Comunist Slovac (*Komunistická strana Slovenska* – KSS). CC al acestuia a revocat atât Prezidiul, cât și Secretariatul, în locul acestora fiind constituit un Comitet de lucru care s-a distanțat de fosta conducere a partidului slovac, cerând printr-o scrisoare adresată lui Karel Urbánek o mai mare autonomie a KSS în sânul KSČ¹.

Reprezentanții „partidelor-satelit” au renunțat la colaborarea cu comuniștii – este vorba de grupările mai mici care intrau în componența Fronturilor Naționale: în Cehia, ČSS și Partidul Popular Cehoslovac (*Československá strana lidová* – ČSL), iar în Slovacia, Partidul Renașterii Slovace (*Strana slovenskej obrody* – SSO) și Partidul Libertății.

Conducătorii și activiștii încercau astfel să câștige credibilitate pentru partidele lor în ochii populației și să pună capăt rolului de „frunză de smochin” pe care îl jucaseră până acum pe lângă KSČ. Încă de pe 28 noiembrie, popularii se hotărâseră să-și schimbe conducerea, alegându-și un nou președinte în persoana lui Josef Bartončík și un nou secretar – Richard Sacher. Acest partid a început să colaboreze strâns cu OF, fiind hotărât să-și redacteze un program adresat electoratului cu convingeri creștin-democrate.

Trei zile mai târziu, o schimbare radicală a efectuat și conducerea SSO, care a revenit fără să mai țină cont de nimic la vechea denumire: Partidul Democrat (*Demokratická Strana* – DS), sub care câștigase alegerile în Slovacia în 1946. Ca nou președinte al DS a fost ales Martin Kvetko, proaspăt revenit din emigrație. În cadrul celorlalte două partide din componența Fronturilor Naționale au fost efectuate modificări mai puțin radicale².

Pe 7 decembrie, Prezidiul CC al KSČ i-a eliminat din partid pe Jakeš și pe Štěpan, situație în care și zilele principalului „normalizator”, Husák, în fruntea statului erau numărate. O zi mai târziu, Urbánek și Ivan Knotek l-au informat că la nivelul conducerii partidului a fost luată decizia de a accepta cerința formulată de populație ca el să fie eliberat din funcția de președinte. Husák a primit calm această veste și a afirmat: „Eram pregătit și pentru această variantă și voiam să renunț chiar mai devreme. Dar mă așteptam ca măcar în parte să reușiți să restabiliți situația”³. Demisia și-a depus-o două zile mai târziu, imediat după numirea lui Čalfa ca premier.

Sfârșitul simbolic al epocii comuniste îl constituie de altfel chiar cuvintele lui: „Personal, încă din anii tinereții am crezut în idealurile socialismului. Acolo unde au fost înregistrate greșeli, era vorba de greșeli umane, și nu de greșeli fundamentale de concepție ale socialismului. Nici azi de altfel nu văd nicăieri în lume concepții și idei fundamentale mai bune. De aceea le voi rămâne mereu fidel”⁴.

1. *Ibidem*, pp. 104-106.

2. Paweł Ukielski, *Aksamitny rozwód... (Divorțul de catifea...)*, pp. 123-124, 128-129.

3. Jan Pešek (ed.), *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948-1989 (Actorii unei epoci în Slovacia 1948-1989)*, Prešov, 2003, p. 148.

4. *Ibidem*.

De importanța simbolică a retragerii lui Husák erau ferm convinși inclusiv reprezentanții VPN, care au organizat un happening reprezentând întoarcerea popoarelor Cehoslovaciei în Europa. Peste 100.000 de persoane au trecut granița cehoslovaco-austriacă (care, cu mai puțin de o săptămână înainte, fusese deschisă pentru cetățenii Cehoslovaciei) pentru a ajunge la Hainburg. Budaj, unul dintre liderii VPN, a subliniat în mod magistral importanța acestui moment: „Prietenii, ne întâlnim în ziua în care s-a încheiat o epocă – epoca pe care fostul președinte o inaugura afirmând că granițele nu sunt un bulevard. Am venit aici ca să facem o plimbare în Austria. Dar în același timp, în numele tuturor cehilor și slovacilor, am făcut un pas simbolic în Europa. Bun găsit, Europa!”¹.

Čalfa, căruia i-a fost încredințată misiunea de a forma noul cabinet, era mult mai maleabil decât Adamec în negocierile cu reprezentanții societății civile. Rezultatul negocierilor purtate pe 9 decembrie cu ČSS, ČSL, Obroda și cu OF și VPN l-a constituit decizia de a forma un „guvern de uniune națională” în care comuniștii urmau să ocupe nouă fotolii, socialiștii și popularii câte două, iar cei fără partid (reprezentanții OF și VPN) – șapte. Vicepremier urma să fie Čarnogurský, care cu doar două săptămâni în urmă fusese eliberat din închisoare, ministru al Afacerilor Externe – J. Dienstbier, iar al Finanțelor – V. Klaus. Un element important al înțelegerii era caracterul strict limitat al mandatului acestui guvern, care urma să-și exercite misiunea până în momentul desfășurării alegerilor libere, adică în prima jumătate a anului 1990. Cabinetul astfel constituit a fost instalat pe data de 10 decembrie.

În aceeași zi, pe Václavské náměstí, OF și VPN au lansat împreună candidatura lui Havel la funcția de președinte, numai că Dubček nu avea intenția să renunțe. În cursul aceleiași zile, el a dat o declarație în care făcea referire la rezultatul consultărilor cu Comitetul Central al Frontului Național al Republicii Socialiste Slovace și anunța că e gata să intre în competiția pentru fotoliul prezidențial. Într-un scurt pasaj, amintea și despre activitatea pe care o desfășurase în 1968 și anunța că vrea să-și dedice toate forțele și capacitățile „înfloririi Republicii Socialiste Cehoslovace”².

Candidatura lui Dubček a fost foarte repede susținută de numeroase instituții politice și de stat slovace (printre care KSS, Frontul Național, prezidiul Consiliului Național Slovac, DS și Partidul Libertății). Situația a fost agravată de faptul că în *Pravda* din 12 decembrie 1989 a apărut un articol în care autorul afirma că VPN este împotriva candidaturii lui Dubček la funcția de președinte. Acuză care nu denatura cu nimic adevărul, de vreme ce, dincolo de orice considerent național, apreciindu-l mai mult pe Havel pentru că nu avusese niciun fel de legături cu regimul comunist, VPN pur și simplu nu agreea persoana lui Dubček. Numai că un astfel de raționament nu putea fi prezentat ca motivație oficială, având în vedere sprijinul larg de care se bucura fostul conducător al Primăverii de la Praga, plus că tot mai frecvent era subliniat contextul național – de fapt, nu era vorba de competiția Dubček-Havel, ci de cea dintre un slovac și un ceh.

În perspectiva acestui conflict care se anunța în sânul opoziției, comuniștii se mobilizau să tragă cât mai multe foloase. Ei și-au dat seama că era momentul să forțeze candidatura lui Adamec la funcția de președinte. Pe 12 decembrie, președintele Camerei Națiunilor a Adunării Federale, Anton Blažej, a anunțat proiectul desfășurării alegerilor prezidențiale universale. Comuniștii se bazuau pe popularitatea lui Adamec în rândul populației; după părerea lor, el nu era lipsit de șanse într-un astfel de scrutin. Pentru OF și VPN, o asemenea

1. Jiří Suk, *Občanské Forum...* (*Forumul Cetățenesc...*), vol. 1, p. 156.

2. Jozef Žatkuliak (ed.), *November 1989 a Slovensko...* (*Noiembrie 1989 și Slovacia...*), Bratislava, 1999, p. 420.

soluție era inacceptabilă. În plus, ea ar fi putut avea consecințe fatale pentru Cehoslovacia deoarece ar fi dus la tensionarea semnificativă a atmosferei în relațiile ceho-slovice, semnale în acest sens fiind deja înregistrate cu ocazia dezbaterei candidaturii lui Dubček în cadrul grupărilor slovice. Dacă ar fi fost adoptată varianta majorității electorale uniforme pe tot cuprinsul țării, ea ar fi dus obligatoriu la victoria candidatului ceh, pe când varianta votului separat în cele două republici ar fi făcut imposibilă alegerea unui șef al statului.

În această situație de blocaj, când KSČ, dispunând în continuare de majoritatea absolută din parlament, era pe cale de a-și impune propria viziune cu privire la alegeri, Čalfa a fost cel care a luat inițiativa, utilizându-și cele „cinci minute” mult mai productiv decât Adamec. Pe 15 decembrie, Čalfa s-a întâlnit cu Havel „între patru ochi” și i-a propus să-l ajute să câștige alegerile. Cu această ocazie, a promis sistarea oricăror discuții în legătură cu varianta alegerilor prezidențiale directe, anunțarea numelui lui Havel în forumul parlamentului ca fiind singurul candidat la funcția de președinte, cu recomandarea ca alegerea lui să aibă loc încă în cursul acestui an, iar Adunarea Federală să fie reconstituită pentru ca Dubček să poată deveni președintele parlamentului¹.

Čalfa n-a formulat niciun fel de pretenții în schimbul acestui ajutor (în afară de „mai mult sprijin pentru cabinetul său din partea OF”), iar oferta lui venea în momentul ideal pentru OF și VPN – aceste grupări nu știau cât de repede ar trebui să organizeze alegerea unui președinte necomunist și scontau că acest lucru ar fi posibil probabil spre sfârșitul lunii ianuarie. Reprezentanții opoziției se temeau de termenele lungi din mai multe motive: oboseala populației, contraofensiva comuniștilor și înaintarea candidaturii lui Dubček cu tot cortegiul de controverse pe fond național. Propunerea lui Čalfa, înlăturând toate aceste pericole, demonstra că acesta era un politician care analizase perfect situația și sistemul de forțe în configurația lor din decembrie 1989.

Planul premierului a fost realizat cu o precizie perfectă. În ziua următoare, Havel a apărut la televizor și și-a declarat acordul de a lua startul în alegeri, punând însă trei condiții: în primul rând, ca mandatul lui să fie doar provizoriu (până în momentul când vor putea fi organizate alegeri libere), astfel încât parlamentul rezultat în urma acestora să efectueze alegerea noului șef al statului; în al doilea rând, legitimarea alegerilor prin intrarea în cursă măcar a unei părți a reprezentanților necomuniști; în al treilea rând, cooptarea lui Dubček la conducere.

Cuvintele calde pe care le-a rostit despre contracandidatul său („După Milan Rastislav Štefánik, el este probabil cel mai remarcabil bărbat pe care Slovacia l-a dat țării noastre și lumii întregi. Și nu voi permite ca vreo forță întunecată oarecare să aducă veninul dezbinării între mine și el sau, mai rău, între popoarele noastre”²) au liniștit într-o mare măsură opinia publică din Slovacia, cu atât mai mult cu cât Havel anunțase de asemenea că „totalitarismul federalizat va fi înlocuit cu o federație autentică”³.

Între timp, până pe 19 decembrie, Čalfa i-a convins pe deputați să renunțe la ideea alegerilor directe și să accepte alegerea lui Havel ca președinte. În eforturile sale, el a beneficiat de ajutorul partidelor parlamentare mai mici, fostele partide de coaliție ale KSČ din cadrul Frontului Național – ČSL și ČSS. După patru zile de discuții în culise, premierul

1. Jiří Suk, „K prosazení kandidatury Václava Havla na úřad prezidenta v prosinci 1989” („Fortărea candidaturii lui Václav Havel pentru funcția de președinte în decembrie 1989”), *Soudobé dějiny*, 1999, nr. 2-3, p. 351.

2. *Ibidem*.

3. *Ibidem*, pp. 359-363.

i-a adus la cunoștință lui Havel că situația este sub control și, în cursul expunerii sale la forumul Adunării Federale, a anunțat oficial că Havel era candidatul guvernului la funcția de președinte: „Guvernul face eforturi supraomenești pentru a depăși criza politică și constituțională din dorința de a avea toate garanțiile că nu se va mai permite revenirea la precedentele metode de guvernare și politici sociale. De aceea aș vrea să rog Adunarea Federală să se alăture acestor eforturi, alegând un președinte înainte de sfârșitul acestui an [urale]. După părerea guvernului Republicii Socialiste Cehoslovacia, în momentul de față, pentru a realiza scopurile pe care ni le-am propus, nu există altă soluție de alegere a președintelui Republicii Socialiste Cehoslovace decât în persoana lui Václav Havel [urale]”¹. Deputații au votat în unanimitate această propunere.

Pentru a liniști lucrurile pe deplin în legătură cu alegerea președintelui, trebuia ca și Dubček să renunțe la această idee, deși ținea foarte mult să fie președinte. Discuțiile cu politicianul slovac au fost îndelungate – aproape două săptămâni –, dar Dubček tot nu voia să facă o înțelegere.

Ultima întâlnire a lui Havel cu Dubček a avut loc pe 23 decembrie, moment în care politicianului slovac nu-i mai rămânea decât să accepte o stare de fapt, pentru că Havel fusese deja numit președinte. Însuși Havel, care sublinia că nu și-a dorit niciodată puterea (chiar dacă unii dintre colaboratorii lui din perioada respectivă sunt de altă părere), afirmă că misiunea de a-l convinge pe Dubček să renunțe a fost pentru el absurdă și absolut dezagreabilă. Absurdul situației consta în faptul că, deși el însuși nu-și dorea câtuși de puțin funcția de președinte, a fost nevoit să convingă să renunțe la aspirațiile sale pe cineva care își dorea acest lucru cu ardoare. El subliniază totuși că, după câteva întâlniri, căpătase convingerea că partenerul lui de dialog este o persoană slabă care, într-o situație de criză, era posibil să nu facă față în rolul de șef al statului, așa cum se întâmplase și în perioada Primăverii de la Praga².

Între timp, comuniștii erau complet depășiți de situație. Pe 20-21 decembrie a avut loc un congres extraordinar anticipat al partidului; în fruntea acestuia, Urbánek l-a înlocuit pe Adamec. Dar acțiunile KSČ n-au mai avut niciun efect, venind cu o lună prea târziu. Dacă spre sfârșitul lunii noiembrie Adamec er'a încă un jucător important pe scena politică cehoslovacă, la sfârșitul lui decembrie el nu mai era decât un „eventual” candidat, deja perdant.

Partidul comunist nu mai putea fi favorizat nici măcar de prefaceri interioare profunde, ca eliminarea din rândurile sale a activiștilor responsabili de politica de „normalizare” (inclusiv Husák) sau lichidarea Miliției Populare. Printr-un concurs de împrejurări, în cursul aceleiași zile, printr-o decizie a premierului Čalfa, detestata Securitate își încheia activitatea.

În decembrie au fost operate schimbări și la nivelul simbolisticii, acestea subliniind caracterul profund și ireversibil al schimbărilor din țară. Pe 14 decembrie, pentru prima dată după 50 de ani, s-a întors în Cehoslovacia Tomáš Bat’a, un industriaș legendar, fiul întemeietorului vestitelor fabrici de încălțăminte care în perioada interbelică cuceriseră Europa datorită produselor³ lor de excelentă calitate și care fuseseră naționalizate printre primele în anul 1945. Bat’a a fost întâmpinat pretutindeni cu respect și bucurie, inclusiv în orașul natal care, o zi mai târziu, își relua vechiul nume istoric Zlín, după ce la 1 februarie 1949 fusese redenumit Gottwaldov în onoarea conducătorului comunist de atunci al țării.

1. Paweł Ukielski, *Aksamitny rozwód... (Divorțul de catifea...)*, pp. 91-92.

2. Václav Havel, *Tylko krótko... (Pe scurt...)*, pp. 95-96.

3. În 1928, Cehoslovacia era cel mai mare exportator de încălțăminte din lume.

O importanță nu mai puțin simbolică a avut-o și întoarcerea în țară a lui Pavel Tigrid. Din 1948, acest politician și publicist rămăsese în Occident, unde devenise una dintre cele mai importante figuri ale emigrației cehoslovace, purtătorul de cuvânt politic și ideologic al acesteia. În anii '50 a fost directorul secției cehoslovace a postului de radio Europa Liberă, apoi a înființat și editat în Statele Unite și Franța revista *Svědectvi*. Pentru autoritățile comuniste, a fost unul dintre dușmanii cei mai periculoși, criticile sale la adresa regimului fiind colorate de un sarcasm și o ironie inconfundabile. Pe 27 decembrie, el s-a întors în Cehoslovacia, unde și-a început imediat activitatea publică prin colaborarea cu Havel.

În ultimele zile ale lunii decembrie rămăsese încă nerezolvată problema cooptării deputaților necomuniști în Adunarea Federală, pentru ca parlamentul care urma să-l aleagă pe Havel ca președinte să aibă o legitimare socială cel puțin parțială. Ca urmare a retragerii câtorva dintre cei mai compromiși deputați comuniști (ca Indra, Biľak sau Jakeš), 23 de mandate rămăseseră vacante. Organizarea unor alegeri parțiale ar fi fost însă prea complicată și cronofagă. Așa că, pentru a evita procedura complicată, a fost adoptată soluția precedentului – ca urmare, prin hotărâri ale partidelor politice, în acord cu OF și VPN, deputații celor două camere ale parlamentului federal au fost însărcinați să-i aleagă pe noii membri ai Adunării Federale. Pe 28 decembrie a fost organizat scrutinul în acest scop, iar parlamentul a fost astfel completat cu cei 23 de deputați necesari; chiar înainte de vot fuseseră cooptați noul președinte, în persoana lui Alexander Dubček, adjuncții lui, fostul președinte Stanislav Kukrál, Jozef Stank, Zdeněk Jičínský (unul dintre deputații nou-prișiți) și Jaroslav Jenerál¹.

O zi mai târziu, când parlamentul s-a întrunit să aleagă noul președinte al federației, Havel a fost încercat de un profund sentiment al absurdului. Candidatura lui fusese recomandată deputaților în numele aproape tuturor instituțiilor și organizațiilor, „de la Organizația Femeilor până la Armata Populară Cehoslovacă”², în favoarea sa votând o Adunare Federală aleasă în 1986, cu alte cuvinte în plină perioadă a „normalizării”.

A fost votat în unanimitate – nimeni n-a votat împotriva și nici măcar nu s-a abținut nimeni. Noul președinte n-a mai fost obligat să depună jurământul de credință față de doctrina socialistă (paragraful corespunzător din textul jurământului fusese eliminat cu ocazia ședinței parlamentului din ziua precedentă), dar a depus jurământul de credință față de Republica Socialistă Cehoslovacă. Această experiență neplăcută a făcut ca prima inițiativă legislativă a lui Havel să fie proiectul de schimbare a numelui și simbolurilor statului, pe care l-a și depus în forumul parlamentului în ianuarie 1990, provocând o adevărată furtună, destul de gravă, în relațiile ceho-slovice.

Investirea lui Havel în funcția de președinte poate fi considerată sfârșitul simbolic al „revoluției de catifea”. Desigur, cehii și slovaci aveau de-acum în față multe sarcini al căror scop final urma să fie lichidarea rămășițelor comuniste. În iunie 1990 au avut loc alegeri libere, a început să se profileze scena politică, au apărut probleme în așezarea pe baze sănătoase a relațiilor dintre cehi și slovaci, pe plan internațional au fost lichidate CAER și Pactul de la Varșovia, unitățile armatei sovietice au părăsit teritoriul Cehoslovaciei. Cu toate acestea, alegerea lui Havel ca șef al statului a fost un moment crucial – ea pune capăt unui anumit proces și unei atmosfere specifice ultimelor zile din noiembrie și decembrie 1989. Încheierea grevei studenților trebuie considerată sfârșitul simbolic al acestei atmosfere revoluționare.

1. Paweł Ukielski, *Aksamitny rozwód... (Divorțul de catifea...)*, p. 93.

2. Václav Havel, *Tylko krótko... (Pe scurt...)*, p. 97.

La câteva ore după încheierea votului în parlament, reprezentantul Comitetului Național de Coordonare a Grevei, Martin Mejstřík, declara la televiziune: „Václav Havel ca președinte este pentru noi o garanție suficientă că în Cehoslovacia schimbările sunt ireversibile. Alegerea lui și a domnului Dubček în cele mai înalte funcții din stat reprezintă punctul culminant al procesului de înnoire pe care l-am început în noiembrie. Cu ocazia ultimei ședințe a comitetului nostru de grevă ne-am declarat cu toții de acord ca în cazul în care Havel va fi ales în funcția de președinte să facem o declarație la televiziune, în cadrul jurnalului de seară, prin care să anunțăm încetarea grevei. Cu toate acestea, universitățile vor fi în continuare gata de grevă, vor fi păstrate structurile comitetelor de grevă și modul de contact”¹. Revoluția de catifea a fost dusă până la capăt de cei care o începuseră.

Postcomuniștii după revoluția de catifea

Odată cu încheierea revoluției de catifea, în Cehoslovacia a început să se profileze o nouă scenă politică, mai precis au început să se profileze două scene politice diferite. Înființarea celor două mișcări sociale independente – OF și VPN – sugera că pe teritoriul celor două republici au apărut de fapt două spații politice paralele și independente unul de celălalt, reprezentate prin cele două formațiuni.

Aceeași situație a afectat și KSČ, care a trebuit să facă față unei severe selecții calitative, nemaifiind singura forță politică din Cehoslovacia. În noile condiții, drumurile comuniștilor cehi și cele ale comuniștilor slovaci s-au despărțit în foarte scurt timp, și nu numai din punct de vedere formal, ci și al direcției pe care urma să se angajeze activitatea lor viitoare. Pe 31 martie 1990 a fost creată confederația a două subiecte juridice, KSS și Partidul Comunist al Cehiei și Moraviei (*Komunistická strana Čech a Moravy* – KSČM).

Comuniștii slovaci s-au angajat pe drumul democratizării – ca nou președinte al partidului a fost ales un politician din generația mai tânără, Peter Weiss, care și-a propus ca scop să transforme KSS într-un partid social-democrat modern, de tip occidental. În schimb, comuniștii cehi n-au trecut la o reformă asemănătoare; în ciuda faptului că au eliminat din rândurile lor un grup de activiști dintre cei mai compromiși, ei nu s-au hotărât să rupă total legăturile cu rădăcinile partidului.

Afirmațiile sunt valabile și pentru sfera simbolisticii: dacă în cele din urmă slovaci s-au hotărât în 1991 să elimine din numele partidului trimiterea la comunism, preferând denumirea Partidul Stângii Democratice (*Strana demokratickej ľavice* – SDL) și ieșind inclusiv din alianța cu KSČM, în schimb, în urma unui referendum interior organizat în 1992, gruparea cehă a respins cu 75% din voturi ideea eliminării adjectivului „comunist” din denumirea ei².

Cauzele care au dus la despărțirea celor două partide, după ce mulți ani fuseseră un singur organism, sunt destul de complexe.

În mod cert, o importanță fundamentală au jucat epurările efectuate după înăbușirea Primăverii de la Praga – mult mai puțin severe în profunzime și structură pentru partea slovacă, ceea ce a făcut ca în această parte a partidului să rămână mult mai multe persoane tinere și dinamice, chiar dacă practic nu se poate vorbi de o opoziție internă în cadrul

1. Jiří Suk, *Občanské Forum...* (*Forumul Cetățenesc...*), vol. 1, p. 209.

2. Paweł Ukielski, *Aksamitny rozwód...* (*Divorțul de catifea...*), pp. 122, 127-128, 219, 228.

partidului, teză care este cel mai bine confirmată tocmai de alegerea lui Weiss ca președinte. Acest activist tânăr era membrul unui grup informal de cercetători de la Institutul de Marxism-Leninism al CC al KSS, care organiza seminarii la care participau inclusiv intelectuali din opoziție. În același timp însă, comuniștii cehi erau conduși tot de Adamec, pe care îl preocupa mai degrabă eșecul în confruntarea lui cu Havel decât organizarea unor acțiuni de efect în favoarea partidului. La categoria cauzelor care au dus la diferențierea celor două grupări ar trebui să adăugăm și mai slaba înrădăcinare a mișcării comuniste pe teritoriul Slovaciei, ceea ce a făcut ca în anii '50-'60 în rândurile activiștilor comuniști slovaci să intre persoane care voiau mai degrabă să-și îmbunătățească statutul social decât să contribuie la realizarea țelurilor acestei ideologii¹.

După revoluția de catifea, partidele comuniste au fost obligate să înceapă lupta pentru electorat și să se prezinte la alegeri. În cadrul alegerilor desfășurate înainte de scindarea federației, ele au obținut rezultate foarte apropiate – în 1990 vorbim despre ceva mai mult de 13% în ambele republici, iar în 1992, de mai mult de 14%. Așa încât putem spune că, dacă din punct de vedere politic drumurile celor două grupări s-au despărțit imediat după revoluția de catifea, evoluția lor a început să capete aspecte cu adevărat diferite abia după scindarea Cehoslovaciei.

KSČM n-a fost supus niciunui proces de modernizare și reformă. În toamna anului 1990, Ladislav Adamec a fost înlocuit din postul de președinte al partidului cu Jiří Svoboda, un regizor cu idei destul de moderate, pentru ca în 1993, pentru următorii 12 ani, conducerea partidului să fie preluată de Miroslav Grebeníček, adversarul oricăror schimbări. Nici în ziua de azi nu este încă pe deplin clar în ce direcție se îndreaptă această grupare, dar un lucru este foarte vizibil, și anume că ea este „opacă” față de orice încercare de liberalizare. Iar acest lucru a făcut ca membrii mai puțin ortodocși să plece unii după alții, ultimul grup retrăgându-se odată cu alegerea lui Grebeníček ca președinte al partidului. Rezultatul decent obținut la alegerile din 1992 i-a întărit pe comuniști în convingerea că politica de apărare a cuceririlor socialismului real adoptată de ei, critica proceselor de transformare și de răfuială cu trecutul și, nu mai puțin, faptul de a conta pe electoratul cu nostalgii comuniste accentuate reprezintă o strategie absolut corectă, care aduce rezultate pozitive².

Izolaționismul partidului comunist s-a suprapus cu ostracizarea la care a fost supus. Printre celelalte grupări de pe scena politică a Cehiei exista parcă o înțelegere tacită de a nu accepta niciun fel de colaborare cu KSČM. În anii următori, comuniștii aveau să obțină un sprijin electoral cifrat la peste zece procente (la alegerile parlamentare din 1996 – 10,3%, în 1998 – 11%, în 2002 – 18,5%, în 2006 – doar 12,8%), dar n-au avut decât o influență marginală asupra politicii cehice. Situația s-a schimbat, chiar dacă într-o măsură destul de redusă, după alegerile din 2002. Având în vedere rezultatul electoral record obținut de comuniști pentru prima dată după revoluția de catifea, ei au reușit să ocupe postul de vice-președinte al parlamentului și în curând au participat activ la demersurile de alegere a președintelui. Votul lor a fost important, spre exemplu, în 2003, cu ocazia alegerii lui Václav Klaus. Această ieșire parțială din izolare nu le-a adus totuși o participare reală la exercitarea puterii. În ciuda zvonurilor care se răspândiseră, comuniștii n-au reușit să realizeze o colaborare de durată sub forma unei coaliții cu social-democrații.

1. Juraj Marušiak, „Rok 1989 in Slovensku” („Anul 1989 în Slovacia”), în *Česko-slovenska historická ročenka (Anuarul istoric ceho-slovac)*, Brno, 2002, p. 151.
2. Marek Migalski, *Czeski i polski system partyjny (Sistemul politic ceh și cel polonez)*, Varșovia, 2008, p. 74.

Situația KSČM pe scena politică cehă, în ciuda unei poziții aparent puternice, nu pare prea promițătoare. Încinzându-se în „fortăreața lor asediată”, comuniștii n-au putut prelua controlul asupra stângii, ci au fost împinși spre periferia acestui spațiu politic, rolul de stânga constructivă fiind adjudecat de Partidul Social-Democrat Ceh (*Česká strana sociálně demokratická* – ČSSD). Înființarea acestui partid și apoi cucerirea statutului de forță politică de decizie în sistemul ceh au constituit un eveniment la scara întregii regiuni, pentru că este singurul partid social-democrat din Europa Centrală care nu are rădăcini comuniste, ci se revendică direct de la tradițiile democratice de dinainte de revoluția comunistă și de la activitatea emigrației. Un motiv în plus de îngrijorare pentru comuniștii cehi ar trebui să fie scăderea numerică a membrilor partidului și „îmbătrânirea lui”. În fiecare an, KSČM își pierde cam 6-7% din membri, iar nou-veniții nu depășesc nici măcar nivelul unui singur procent. Potrivit calculelor, partidul pierde zilnic câte 16 membri, vârsta medie a tovarășilor fiind de peste 70 de ani (mai mult de două treimi dintre ei sunt pensionari). Nu e de mirare așadar că partidul care în 1992 încă mai înregistra 350.000 de persoane a ajuns după 15 ani la doar 77.000 de membri¹.

Pe un cu totul alt drum s-au angajat în schimb comuniștii slovaci, care s-au hotărât să opereze schimbări fundamentale, devenind astfel un partid social-democrat european. Datorită faptului că s-au rupt complet de ideologia marxistă și de rădăcinile lor comuniste, adepții lui l-au transformat într-un partener politic egal în drepturi cu toate celelalte partide din Slovacia. După cum constata Peter Weiss în 1991, „nu este vorba de o primenire a fostului partid, ci de înființarea unui partid nou pe baza unui nou program care nu fetișizează postulatele marxist-leniniste, ci sprijină dezvoltarea unei democrații parlamentare pluraliste”².

După reușita în alegerile din 1992, partidul a devenit a doua forță politică din parlament, dar în 1994 s-a decis să sprijine dizolvarea parlamentului și organizarea de alegeri anticipate, contând pe o ameliorare a acestui statut, potrivit sondajelor. Scrutinul din 1994 le-a adus însă postcomuniștilor o mare dezamăgire – în ciuda faptului că intraseră într-o coaliție electorală cu trei grupări de stânga mai mici, n-au obținut decât 10,4% din totalul voturilor, abia reușind să treacă pragul electoral (pentru coalițiile compuse din patru și mai multe partide, acesta se ridica la 10%). Înfrângerea lor și revenirea la putere a lui Vladimír Mečiar au provocat și schimbarea președintelui SDE – Weiss a fost înlocuit de fostul ambasador al Slovaciei la Kiev, Jozef Migaš.

Până la următoarele alegeri, postcomuniștii au activat sub sloganul înlăturării de la putere a lui Mečiar, care a dus la înrăutățirea semnificativă a imaginii Slovaciei pe arena internațională și la limitarea libertăților democratice în interiorul țării. SDE a reușit să obțină 14,7% din voturi și, după alegeri, a intrat în componența unei largi coaliții „anti-Mečiar”, compusă dintr-o formațiune de centru-dreapta, Coaliția Democratică Slovacă (*Slovenská demokratická koalícia* – SDK), Partidul Coaliției Maghiare (*Strana mad'arskej koalície/Magyar Koalíció Pártja* – SMK/MKP) și o formațiune de stânga, Partidul Acordului Cetățenesc (*Strana občianskeho porozumenia* – SOP).

Era o tovarășie destul de exotică, singurul element care „unea” aceste grupări fiind de fapt spaima că Mečiar va ajunge din nou la putere. Partidele de stânga erau situate, în cadrul coaliției, pe o poziție mult mai slabă. Ceea ce nu schimba cu nimic faptul că pentru SDE atât rezultatul alegerilor, cât și ocuparea a șase portofolii ministeriale (inclusiv al

1. „Denně přicházíme o šestnáct komunistů, zjistil ústřední výbor” („Pleacă zilnic câte 16 comuniști, afirmă comitetul central”), *Mladá fronta DNES*, 7 mai 2008.

2. Paweł Ukielski, *Aksamitny rozwód... (Divorțul de catifea...)*, p. 228.

celui de vicepremier) și a funcției de președinte al parlamentului de către șeful partidului constituiau cel mai mare succes reputat de partid în toată istoria lui.

În mod paradoxal, cel mai mare succes a devenit cauza înfrângerii sale ulterioare. Prin prezența lor în guvern, postcomuniștii garantau cu numele lor acțiunile lui Mikuláš Dzurinda, care de multe ori intrau în contradicție cu programul lor și cu așteptările electoratului. La acești factori se adăugau fricțiunile interne. În 1999, nemulțumit de poziția pe care o ocupa, Robert Fico a părăsit partidul, iar la începutul anului 2002 la fel a procedat un grup întreg de membri apropiați de Peter Weiss (printre alții, ministrul Finanțelor, Brigita Schmögnerová, și ministrul Învățământului, Milan Ftáčnik). Foarte dureroasă pentru partid a fost despărțirea de Fico, un politician tânăr și foarte ambițios care întrunea calitățile unui tehnocrat abil și care nu ezita să uzeze de metode populiste care-i asigurau sprijinul popular. Nemulțumit că numele lui fusese omis la distribuirea ministerelor, Fico s-a hotărât să creeze un alt partid pe care l-a denumit „Smer” (Direcția). Grupul lui Weiss a creat de asemenea o formațiune politică nouă, Alternativa Social-Democrată (*Sociálnodemokratická alternatíva* – SDA).

Alegerile din 2002 au adus înfrângerea SDL și SDA, care n-au întrunit nici măcar câte 2% din voturi, prin urmare nu au intrat în parlament, și un succes moderat pentru „Smer”, care se aștepta la mai mult decât cele 13,5 procente obținute. În mod cu totul neașteptat, KSS a obținut 6,3% din totalul de voturi.

După mulți ani de absență, revenirea KSS în marea politică reprezenta o surpriză – partidul fusese înființat în 1991, imediat după ruperea SDL de ideologia comunistă, iar la alegerile următoare s-a situat mult sub pragul electoral. De data aceasta, comuniștii își datorau succesul, pe de o parte, dezamăgirii electoratului de stânga față de atitudinea SDL, iar pe de altă parte, atitudinii ambigue a „Smer”, care se autodefinia ca „partidul celui de-al treilea drum”, ca o grupare tehnocrată debarasată de orice ideologie.

Anii următori au fost un șir neîntrerupt de succese pentru „Smer”, ai cărui lideri au știut să tragă concluziile care se impuneau în urma rezultatului electoral nesatisfăcător și s-au redefinit într-un mod lipsit de orice ambiguitate ca grupare de stânga. În 2004, alegerile prezidențiale au fost câștigate de candidatul sprijinit de partidul lui Fico, Ivan Gašparovič, iar la sfârșitul aceluiași an gruparea lui a înghițit alte partide de stânga, mai mici: SDL, SDA și Partidul Social-Democrat Slovak (*Sociálnodemokratická strana Slovenska* – SDSS). La numele partidului a mai fost adăugat un element, acesta devenind „Smer-SD” („Smer – Social-Democrația”)¹.

Preluarea SDL a fost o mișcare deosebit de profitabilă pentru „Smer” din punctul de vedere al importantului patrimoniu adus ca zestre de fosta principală forță de stânga. Astfel, partea stângă a scenei politice din Slovacia era regrupată, iar cei patru ani de opoziție i-au prins bine grupării conduse de Fico, întrucât popularitatea ei în rândul electoratului a crescut continuu. În 2006, acest partid a câștigat detașat alegerile parlamentare, obținând 50 de locuri din cele 150 cât are parlamentul slovac. După formarea unei coaliții cu grupări populist-naționaliste – Partidul Național Slovak (*Slovenská národná strana* – SNS) condus de Ján Slota și Anna Belousová și cu Mișcarea pentru o Slovacie Democratică (*Hnutie za demokraticke Slovensko* – HZDS) a lui Vladimír Mečiar –, Fico a devenit premier, iar partidul lui a ocupat 11 din cele 16 fotolii ministeriale. Anii care au urmat au adus „Smer” în poziție dominantă pe scena politică slovacă. Cu toate acestea, după alegerile din 2010,

1. Piotr Bajda, *Elity polityczne na Słowacji. Kręta droga do nowoczesnego państwa (Elitele politice din Slovacia. Drumul întortocheat spre statul modern)*, Varșovia, 2010, p. 173.

partidul lui Fico a fost obligat să treacă în opoziție ca urmare a constituirii unei coaliții formate din partidele de centru-dreapta. Dar coaliția s-a dovedit slabă, fiind sfâșiată de conflicte interne. Destrămarea ei a provocat organizarea de alegeri anticipate în anul 2012. Acestea au dus la victoria fără precedent, în condițiile Slovaciei independente, a grupării „Smer”, care a devenit astfel primul partid din această țară capabil să guverneze singur după ce a întrunit aproape 45% din voturile alegătorilor și a ocupat 83 de locuri din cele 150 ale parlamentului slovac¹.

Lustrația/decomunizarea

Una dintre primele probleme fundamentale cu care a trebuit să se confrunte Cehoslovacia liberă a fost activitatea Securității de Stat (StB). Desființarea formală a acestei structuri a avut loc pe data de 1 februarie 1990, iar acțiunile poliției secrete au devenit una din principalele teme de discuție pentru viața publică a țării. Acest lucru s-a datorat, printre altele, activității comisiei pentru studierea evenimentelor din 17 noiembrie, care urma să lămurească rolul StB în legătură cu incidentele survenite în timpul manifestației.

În Cehoslovacia, procesul lustrației a început relativ repede. Încă înainte de primele alegeri libere, planificate să aibă loc în cursul anului 1990, guvernul a emis o hotărâre specială care reglementa principiile lustrării candidaților pentru alegerile legislative. În spiritul prevederilor acestei hotărâri, arhivele MAI puteau elibera certificate de lustrație conducerii partidului, dar numai cu acordul fiecărui candidat în parte. De acest drept au profitat toate grupările politice care au luat startul în competiția electorală, cu excepția comuniștilor. Efectul acestei hotărâri cu greu poate fi evaluat, dar toată lumea e de acord că în multe cazuri acest demers a fost eficient atât prin potențialul său de intimidare a foștilor colaboratori ai Securității, cât și ca instrument care permite conducerii unui partid să efectueze anumite rectificări ale listelor electorale².

Alegerile din 1990 sunt legate de un grav scandal de lustrație, vizând persoana președintelui ČSL, Josef Bartončík. Despre problemele lui s-a vorbit mult înainte de alegeri. Într-o discuție cu președintele Havel, Bartončík ar fi promis că va renunța la candidatura pentru un mandat parlamentar, dar „s-a îmbolnăvit” și „n-a mai apucat” să-și retragă candidatura. În această situație, fostul activist al opoziției, deputatul OF și adjunctul ministrului Afacerilor Interne Jan Ruml a afirmat public că Bartončík n-ar trebui să candideze pentru că este un om necinstit. A doua zi, presa a adus precizări suplimentare, în sensul că șeful popularilor ar fi avut legături cu serviciile speciale. Cu toate acestea, în cele din urmă Bartončík a participat la alegeri, obținând și mandatul de deputat, dar acest scandal a pus totuși capăt carierei sale politice. În luna septembrie 1990 a pierdut funcția de președinte al partidului în favoarea lui Josef Lux, iar doi ani mai târziu a renunțat și la calitatea de simplu membru al formațiunii.

Pe 4 octombrie 1991, Adunarea Federală a votat legile lustrației și decomunizării, care trei zile mai târziu au fost semnate și de președintele Havel. Ele vizau trei categorii de

1. Paweł Ukielski, „Fico bierze wszystko” („Fico ia tot”), <http://www.omp.org.pl/artykul.php?artykul=262>.
2. *Problem lustracji w Europie Środkowej i krajach bałtyckich. Raport OSW (Problema lustrației în Europa Centrală și în țările baltice. Raportul OSW)*, Centrul de Studii pentru Europa de Est, Varșovia, septembrie 2005, p. 7.

persoane: angajații și colaboratorii StB; persoanele care au studiat la școala superioară KGB din Moscova și la alte instituții sovietice asemănătoare și, în sfârșit, activiștii de partid aflați la un nivel superior comitetului raional. „Cei verificați și diagnosticați pozitiv” în spiritul acestor legi nu mai au dreptul să facă demersuri pentru a fi angajați în posturi de conducere în administrația de stat, armată, contrainformații, poliție, cancelaria președintelui, a guvernului, a parlamentului, în Tribunalul Suprem și Curtea Constituțională, în prezidiul Academiei de Științe, în mass-media de stat sau în organizațiile, întreprinderile și societățile cu capital majoritar de stat¹. Inițial, legea urma să rămână în vigoare până la sfârșitul lui 1996, dar în 2000, ca urmare a faptului că a fost reînnoită de două ori, a căpătat putere executorie pe termen nelimitat pe teritoriul Republicii Ceha.

Cu totul altfel s-au petrecut lucrurile în Slovacia. După despărțirea federației, autoritățile slovace n-au mai continuat procesul de lustrare, iar legea și-a pierdut valabilitatea la sfârșitul anului 1996, în conformitate cu prevederile inițiale.

Legea din 1991 nu prevedea obligativitatea publicării listelor cu colaboratorii, ceea ce a făcut ca primele încercări de a da publicității astfel de documente să fie ilegale. Lista cu numele colaboratorilor a fost totuși publicată în 1992 în bisăptămânalul *Rude Kravo* de Petr Cibulka, un fost membru al opoziției. Acest registru, cunoscut din momentul respectiv ca „lista lui Cibulka”, cuprindea 220.000 de nume și a provocat numeroase controverse și procese, din cauză că printre cei menționați se aflau și categorii de persoane care ar fi fost posibil să fie înregistrate de Securitate fără știrea lor (ca oameni „de încredere” sau „candidați”).

Posibilitatea legală de a publica lista colaboratorilor StB a apărut abia în 2002, când s-a dispus deschiderea accesului public la lista integrală. Pe baza acestui text de lege, Ministerul ceh al Afacerilor Interne a publicat în 2003 pe internet și sub formă de broșură un set de 75.000 de nume (în comparație cu „lista lui Cibulka”, fuseră eliminate categoriile „oameni de încredere”, „candidați” și toți cetățenii Slovaciei)².

Republica Cehă a adoptat destul de repede soluția legală privind lustrarea și decomunizarea, dar a trebuit să aștepte destul de mult până au fost create instituțiile care urmau să se ocupe de păstrarea, cercetarea și facilitarea accesului la documentele emise de Serviciile de Securitate. Abia în 2005 un grup de 19 senatori a depus un proiect de lege privind înființarea Institutului Memoriei Poporului. În cele din urmă, în ciuda votului negativ al grupării comuniste și al boicotului social-democraților, parlamentul a validat crearea acestei instituții sub numele Institutul de Cercetare a Regimurilor Totalitare (*Ústav pro studium totalitních režimů*), iar pe 1 august 2007 acesta își începea activitatea. În fruntea lui se află un consiliu format din șapte persoane care aleg un director (primul șef al acestei instituții a devenit istoricul Pavel Žáček). Competențele instituției acoperă ambele regimuri totalitare – ocupația germană din anii 1938-1945 și regimul comunist din perioada 1948-1989³.

1. „Zákon ze dne 4 října 1991, kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské Federativní Republiky, České Republiky a Slovenské Republiky” („Legea din 4 octombrie 1991 cu privire la unele condiții care trebuie îndeplinite în vederea ocupării anumitor funcții în cadrul organelor de stat și al organizațiilor din Republica Federativă a Cehiei și Slovaciei”), <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1991/sb086-91.pdf> (accesat pe 21 iulie 2009).
2. *Problem lustracji w Europie Środkowej... (Problema lustrării în Europa Centrală...)*, martie 2009, pp. 5-6.
3. *Ibidem*, pp. 6-7.

La fel ca și în celelalte țări, crearea unui astfel de institut a suscitat multe controverse. Proiectul a fost criticat de forțele de stânga, atât de cele cu rădăcini comuniste, cât și de social-democrați, care nu-și trag seva din fostul regim. La sfârșitul anului 2007, un grup de deputați aparținând celor două grupări politice a adresat Curții Constituționale cererea de lichidare a institutului, pe motiv că este o instituție care politizează dezbaterile istorică și limitează libertatea cercetării. Un argument suplimentar ar fi fost numele lui, care, după părerea lui Zdeněk Jičínský, autorul acestei cereri, nu ia în considerare faptul că „regimul comunist n-a fost totalitar pe toată durata lui”. Dar Curtea nu a fost de acord cu rezervele formulate de formațiunile de stânga și a respins cererea; ca urmare, Jiří Paroubek, șeful social-democraților, a anunțat că va face alte încercări de lichidare a institutului, dacă nu printr-o sentință judecătorească, măcar printr-o decizie politică în momentul în care vor câștiga alegerile¹.

Reglarea de conturi a societății cehe cu trecutul ei comunist este legată de multe cazuri, larg discutate și controversate. Printre acestea se numără și cel al lui Jan Kavan, un emigrant din perioada Primăverii de la Praga, ministru al Afacerilor Externe în guvernul social-democrat al lui Miloš Zeman (1998-2002) și președinte al Adunării Generale a ONU (2002-2003).

Kavan era unul din partizanii legii lustrației, dar la începutul anilor '90 în presă au apărut informații că și-ar fi denunțat colegii rezidentului la Londra al spionajului cehoslovac. Învinuitul a dat asigurări că nu știa nimic despre activitatea de securist lucrătorului respectiv de la ambasadă, iar în dosarul său nu s-a găsit niciun document purtând semnătura lui. În 1996, tribunalul l-a disculpat de învinuiri. Dar în fața opiniei publice el rămâne în continuare o figură destul de ambiguă, pentru că până la urmă nu se știe dacă a fost doar un bârfitor naiv sau un denunțator conștient².

În ultimii ani s-a vorbit mult despre cazul a doi miniștri din guvernul de uniune națională din perioada revoluției de catifea: ministrul Apărării naționale, Miroslav Vacek, și ministrul Afacerilor Interne, Richard Sacher. În primăvara anului 2007 s-a dovedit că amândoi colaboraseră cu serviciul comunist de contrainformații, iar documentele referitoare la activitatea lor, ca prin minune, nu fuseseră distruse. Dacă în cazul lui Vacek, general comunist în armata populară, această informație nu constituia o surpriză majoră, colaborarea lui Sacher, membru al Partidului Popular Ceh (CSL) și unul dintre autorii „lustrației sălbatice” din martie și aprilie 1990, a făcut de-a dreptul senzație³. Ca ministru al Afacerilor Interne, Sacher avusese acces liber la arhive, motiv pentru care rolul său în compromiterea unui coleg de partid, Bartončík, a trezit controverse încă de la bun început.

Un adevărat scandal legat de faptul că anumite informații din arhivele StB au fost date publicității îl implica pe vestitul scriitor ceh Milan Kundera. Pe 13 octombrie 2008, în săptămânalul *Respekt* a fost publicat un material amplu în care Adam Hradilek, șeful secției *oral history* din cadrul Institutului de Cercetare a Regimurilor Totalitare, îl acuza pe Kundera de delațiune cu consecințe grave: în 1950, tânărul pilot Miroslav Dvořáček a fost condamnat la 22 de ani de lagăr în condiții grele, din care a ispășit mai mult de 13⁴. Cât

1. „Šéf ČSSD chce zrušit ústav stůj co stůj” („Șeful ČSSD vrea cu orice preț să lichideze institutul”), *Lidové noviny*, 17 martie 2008.
2. *Problem lustracji w Europie Środkowej... (Problema lustrației în Europa Centrală...)*, septembrie 2005, pp. 9-10.
3. Václav Drchal, „Dva ministři agenty StB” („Doi miniștri agenți ai StB”), *Lidové noviny*, 30 mai 2007.
4. Adam Hradilek, Petr Třešňák, „Milan Kundera's denunciacion”, <http://english.respekt.cz/Milan-Kundera-denunciacion-2742.html> (accesat pe 12 aprilie 2009). Originalul în limba cehă: Adam Hradilek, Petr Třešňák, „Udání Milana Kundery”, *Respekt*, 2008, an XIX, nr. 42, pp. 38-46.

despre Kundera, el a respins cu hotărâre aceste acuze și a cerut să-i fie prezentate scuze; a avut și mulți apărători care subliniau că acuzarea se baza pe un număr infim de documente și critica modul în care acestea fuseseră date publicității. Săptămânalul *Respekt* a refuzat să facă vreo rectificare, rămânând de părere că Milan Kundera n-a dat lămuriri în legătură cu amestecul său în acest denunț, de vreme ce documentele confirmă fără ambiguitate rolul pe care l-a avut.

Discuțiile aprinse care s-au iscat în jurul cazului Kundera au confirmat că cehii încă nu au sentimentul că în țara lor reglarea de conturi cu trecutul comunist ar fi un proces încheiat. Aproape 40% dintre ei sunt de părere că legile lustrației ar trebui aplicate în continuare (cam 30% sunt împotriva) și doar 16% dintre cehi consideră că foștii colaboretori ai StB au fost pe deplin trași la răspundere pentru trecutul lor (o opinie contrară au avut 54% dintre respondenți)¹.

Cu totul altfel s-a desfășurat reglarea de conturi cu perioada comunistă pe teritoriul Slovaciei. După ce legile lustrației moștenite de la fosta federație și-au consumat termenul de valabilitate, Slovacia n-a mai cunoscut astfel de inițiative. Faptul că un cetățean oarecare a colaborat cu StB nu atrage după sine niciun fel de consecințe juridice – nu limitează (ca în Cehia) accesul la funcții de răspundere în administrația de stat. Nici măcar tănuirea acestui lucru nu aduce după sine urmări neplăcute (cum se întâmplă în Polonia). Unul dintre exemplele cele mai frapante ale atitudinii autorității slovace de stat față de problema pedepsirii cadrelor regimului comunist este soarta lui Alojz Lorenc, care în a doua jumătate a anilor '80 fusese adjunctul ministrului Afacerilor Interne, însărcinat cu serviciile speciale. În 1992, el a fost condamnat de un tribunal din Praga la patru ani de închisoare, dar nu și-a ispășit pedeapsa pentru că după scindarea federației a refuzat, ca simplu cetățean, să se supună acestui verdict. În 1998, în Slovacia sentința a fost anulată. Actualmente Lorenc are funcția de consilier pe lângă fondul „Penta” (proprietarii acestuia sunt foști absolvenți ai MGIMO² din Moscova), același care în 2009 încerca să preia firma poloneză producătoare de elicoptere PZL Świdnik³.

După câțiva ani de vid absolut au fost adoptate soluții juridice care asigură un acces larg la arhive. Respectarea acestuia este asigurată de Institutul Memoriei Poporului (*Ústav pamäti národa* – ÚPN), înființat în 2003. Apariția lui este instituită printr-o lege din 19 august 2002 care reglementează în același timp și problema accesului la documentele serviciilor de Securitate din anii 1939-1989. În conformitate cu prevederile acestei legi, orice cetățean are dreptul de a adresa institutului întrebarea dacă StB i-a deschis un dosar și, în cazul unui răspuns afirmativ, de a vedea ce conține acesta. Aceeași lege obligă de asemenea toate instituțiile care dispun de materiale ale Securității să permită cadrelor ÚPN accesul gratuit la acestea. Creatorul și primul director al Institutului a fost Ján Langoš, timp de mulți ani membru al opoziției, fost ministru cehoslovac al Afacerilor Interne și coparticipant la inițierea procesului lustrației în Cehoslovacia.

1. Robert Malecký, „1989, Češi odmítají tlustou čáru” („1989, Cehii resping în mod hotărât”), *Lidové noviny*, 16 noiembrie 2007.
2. Institutul de Stat pentru Relații Internaționale de la Moscova (Московский государственный институт международных отношений), un institut sovietic de prestigiu care forma cadrele din diferite țări pentru domeniul diplomației și altele asemănătoare. El există și în momentul de față, fiind subordonat MAE al Rusiei.
3. Piotr Nisztor, „Generał Lorenc to taki czechosłowacki Kiszczak” („Generalul Lorenc e un fel de Kiszczak cehoslovac”), *Rzeczpospolita*, 21 martie 2009.

Așa cum era prevăzut în lege, ÚPN a publicat pe internet lista persoanelor care fuseseră luate în evidența StB din Slovacia. Lista era împărțită în trei categorii: candidați potențiali pentru colaborare, persoane dușmănoase față de regim și colaboratori (în total 81.000 de nume). În același timp, pe pagina de internet a Institutului a apărut și lista angajaților StB. Aceste materiale sunt și azi ținta multor controverse și dispute, care au dus chiar și la procese împotriva Institutului. Temperatura maximă în aceste dezbateri este atinsă când numele despre care se discută aparțin oamenilor Bisericii.

Persoanele cu convingeri religioase au constituit în Slovacia sprijinul cel mai important pentru mișcările de opoziție, și tocmai de aceea serviciile comuniste s-au străduit să se infiltreze cât mai adânc în mediul lor. Lista publicată pe internet cuprindea, printre altele, numele lui Ján Sokol, arhiepiscop de Trnava*, și al lui Julius Filo, episcop general al Bisericii Evanghelice¹. Amândoi au respins categoric învinuirea, iar arhiepiscopul Sokol a scris într-o declarație pe acest subiect: „Declar din nou și confirm că nu am colaborat niciodată în mod intenționat cu StB, cu alte cuvinte că nu am transmis niciodată Securității în mod intenționat informații care să aducă prejudicii Bisericii Catolice sau vreunui dintre concetățenii mei”². În luna mai 2009, în legătură cu Sokol au apărut totuși alte neclarități – potrivit informațiilor ÚPN, în 1998 el i-ar fi dat lui Štefan Náhlík, fost agent al StB, o jumătate de miliard de coroane³.

Dacă în cursul guvernării coaliției de dreapta din anii 2002-2006 a existat un consens politic în legătură cu ÚPN, situația acestei instituții a suferit o degradare semnificativă după alegerile din 2006 și venirea la putere a coaliției de stânga, naționaliste. Momentul schimbării de guvern a coincis cu cel al morții carismaticului și popularului Langoš, ceea ce a dus la slăbirea și mai accentuată a autorității ÚPN. Potrivit algoritmului pe care și l-a stabilit coaliția, candidatul la funcția de șef al institutului urma să fie propus de SNS, care, după multe ezitări (unii dintre potențialii candidați refuzând preluarea acestei responsabilități), l-a numit pe tânărul istoric Ivan Petranský; pe 1 februarie 2007 acesta a fost confirmat oficial de parlament. Dar curând s-a constatat că Petranský era prea „independent” ca director, astfel încât Institutul a devenit ținta unor atacuri din partea coaliției și chiar din partea SNS care, în aprilie 2008, a depus în parlament o moțiune vizând pur și simplu lichidarea ÚPN (consecință directă a faptului că Institutul publicase numele lui Ján Slota într-un context care-l incrimina). În seria șicanelor îndreptate împotriva ÚPN din partea coaliției se înscrie de asemenea refuzul Ministerului Justiției în ianuarie 2007 de a mai închiria clădirea ocupată de institut.

* Orașul în care este înmormântat Nicolaus Olahus (n.tr.).

1. *Problem lustracji w Europie Środkowej... (Problema lustrației în Europa Centrală...)*, septembrie 2005, pp. 12-14.
2. „Stanovisko Mons. Jána Sokola k zverejňovaným dokumentom” („Poziția Mons. Ján Sokol în legătură cu publicarea documentelor”), Agenția de Presă a Conferinței Episcopilor Slovaci, <http://www.tkkbs.sk/viev.php?cislocianku=20070227028> (accesat pe 21 iulie 2009).
3. Andrzej Niewiadowski, „Czy arcybiskup przekazał miliony agentowi bezpieki” („I-a dat arhiepiscopul milioane unui agent al securității?”), *Rzeczpospolita*, 29 mai 2009.

Schimbări în sfera simbolicii și a memoriei colective

Odată cu căderea comunismului se dovedea necesară efectuarea unor schimbări profunde în sfera simbolicii pentru lichidarea rămășițelor ideologice ale regimului comunist în ce privește denumirile, cultul pentru trecutul istoric sau structura sărbătorilor civile. Tot acest proces a fost demarat de președintele Havel, care în ianuarie 1990, în cadrul unei ședințe a parlamentului, anunța proiectul de schimbare a numelui țării și a simbolisticii de stat. După părerea lui, acest lucru n-ar fi trebuit să suscite niciun fel de controverse (este vorba de eliminarea cuvântului „socialistă” din numele țării), dar cu toate acestea proiectul lui a stârnit o serioasă controversă ceho-slovacă.

Pentru slovaci, operațiunea nu se limita la eliminarea unui adjectiv, ci consta în revenirea la numele din perioada Primei Republici (1918-1938), când Cehoslovacia fusese un stat unitar ce se conducea după doctrina cehoslovacă (existența unui singur popor cehoslovac), lucru cu care Bratislava nu voia să se declare de acord, argumentând că din 1968 țara era o federație, iar noul nume ar trebui să reflecte această stare de lucruri. Pe de altă parte, cehii nu erau de acord ca în ortografierea numelui țării să se utilizeze cratima (Ceho-Slovacia), pentru că așa fusese scris numele țării în 1938, după declarația de autonomie a Slovaciei, ceea ce trimitea cu gândul la trauma dictatului de la München. În cele din urmă, după trei luni de dezbateri, a fost acceptată o soluție de compromis: numele complet al țării va fi Republica Federativă Cehă și Slovacă, iar versiunea prescurtată, Cehoslovacia sau Ceho-Slovacia, urma să fie ortografiată într-un singur cuvânt în limba cehă și cu cratimă în limba slovacă¹. Cele mai multe probleme cauzate de această soluție s-au înregistrat peste hotare, unde de cele mai multe ori lipseau explicații suficient de clare. În presa scrisă poloneză din perioada respectivă pot fi găsite ambele variante.

În Cehoslovacia comunistă, sărbătoarea națională (*státní svátek*) era în ziua de 9 mai, considerată Ziua Eliberării. Alte zile nelucrătoare (*dny pracovního klidu*) erau Anul Nou, luna de Paști, 1 Mai – Sărbătoarea Muncii, 28 octombrie – ziua insurecției Cehoslovaciei și încă două zile de Crăciun. Zile importante (*významné dny*) erau și 25 februarie (ziua puciului comunist din Cehoslovacia, în 1948), 29 august (Revolta Națională Slovacă) și 7 noiembrie (Marea Revoluție din Octombrie), alături de zilele memorabile (*pátné dny*) de 5 și 6 iulie (ziua sfinților Chiril și Metodie, respectiv ziua arderii pe rug a lui Jan Hus în 1415)². Ultimele două categorii de sărbători erau zile lucrătoare.

În 1975, legea a fost amendată – 28 octombrie și-a pierdut statutul de zi nelucrătoare, fiind trecută la categoria „zile importante” (și așa a rămas până în 1988, când a fost recunoscută drept a doua sărbătoare națională).

După revoluția de catifea au fost efectuate schimbări importante în categoria sărbătorilor naționale și a zilelor nelucrătoare. Au rămas cu statut de sărbători naționale Ziua Eliberării (chiar dacă în 1991 data acesteia a fost deplasată de pe 9 pe 8 mai, iar în 2004 i-a fost schimbată și denumirea oficială în Ziua Victoriei) și Ziua Independenței – 28 octombrie. În 1990 au mai primit acest statut și datele de 5 și 6 iulie, adică ziua sfinților Chiril și

1. Paweł Ukielski, *Aksamitny rozwód... (Divorțul de catifea...)*, pp. 95-113.

2. *Zákon ze dne 2. listopadu 1951 o státním svátku, o dnech pracovního klidu a o památných a významných dnech (Legea din 2 noiembrie 1951 cu privire la sărbătoarea națională, la zilele libere, la zilele comemorative și la zilele importante)*, <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1951/sb47-51.pdf> (accesat pe 21 iulie 2009).

Metodie (sărbătoare religioasă introdusă de papalitate în 1880), respectiv ziua arderii pe rug a lui Jan Hus.

Din lista zilelor importante au fost eliminate cu această ocazie sărbătoarea Marii Revoluții din Octombrie și cea a puciului comunist din Cehoslovacia din anul 1948.

În anul 2000 a fost luată hotărârea de a adopta o nouă lege cu privire la sărbători, pentru a înlocui legea în vigoare, care fusese adoptată în 1951 (chiar dacă între timp i s-au mai adus numeroase modificări). În noul text de lege, la sărbătorile oficiale de până atunci au mai fost adăugate 28 septembrie – ziua Sf. Václav, primul monarh al Regatului Ceh, și 17 noiembrie – ziua luptei pentru libertate și democrație (aniversarea revoluției de catifea). În categoria sărbătorilor declarate zile nelucrătoare mai figurează Anul Nou, a doua zi de Paști, 1 mai, Ajunul și primele două zile de Crăciun. Ca zile importante au rămas 27 ianuarie – ziua comemorării victimelor holocaustului și de combatere a crimelor contra umanității, 8 martie – ziua femeii, 12 martie – ziua primirii în NATO, 5 mai – insurecția pragheză (sub denumirea oficială de „insurecția din mai a poporului praghez”), 27 iunie – ziua comemorării victimelor regimului comunist și 11 noiembrie – ziua veteranilor de război¹.

La scurt timp după obținerea independenței, Slovacia a avut grijă să ia de asemenea măsuri care să consfințească juridic canonul sărbătorilor naționale, al zilelor nelucrătoare și al zilelor comemorative. În octombrie 1993 a fost adoptată o lege care înlocuia reglementările precedente, adoptate pe vremea federației². Potrivit prevederilor acesteia, au devenit sărbători naționale: 1 ianuarie – ziua proclamării Republicii Slovac, 5 iulie – ziua sfinților Chiril și Metodie, 29 august – ziua Insurecției Naționale Slovac și 1 septembrie – Ziua Constituției. Un amendament din anul 2001 completa această listă cu data de 17 noiembrie, aniversarea revoluției de catifea, zi care a rămas un simbol al luptei pentru libertate și democrație. În categoria zilelor nelucrătoare au fost incluse 6 ianuarie – Sărbătoarea Regilor Magi (Epifania), Vinerea Mare, A doua zi de Paști, 1 Mai – Sărbătoarea Muncii, 15 septembrie – Sfânta Maria Îndurerată, 1 noiembrie – Sărbătoarea Tuturor Sfinților, Ajunul, prima și a doua zi de Crăciun. La acestea s-a adăugat în 1996 ziua de 8 mai – ziua victoriei împotriva fascismului.

În ceea ce privește zilele comemorative, dar care nu sunt declarate zile nelucrătoare, în Slovacia lista acestora este foarte lungă. Ea include: 25 martie – ziua luptei pentru drepturile omului (aniversarea manifestației cu lumânări), 13 aprilie – ziua celor persecutați pe nedrept (comemorarea desființării mănăstirilor de călugări în Cehoslovacia), 4 mai – comemorarea morții lui Milan Rastislav Štefánik, 7 iunie – aniversarea proclamării Memorandumului Poporului Slovac, 5 iulie – ziua slovacilor din diaspora, 17 iulie – aniversarea proclamării „Declarației Suveranității Republicii Slovac”, 4 august – ziua Patriei Slovac, 9 septembrie – ziua victimelor Holocaustului și a celor persecutați din motive rasiste (aniversarea introducerii în Slovacia a așa-numitului „Cod Evreiesc”), 19 septembrie – ziua

1. *Zákon ze dne 29. června 2000 o státních svátcích, o ostatních svátcích, o významných dnech a o dnech pracovního klidu (Legea din 29 iunie 2000 cu privire la sărbătorile naționale, la alte sărbători, la zilele importante și la zilele nelucrătoare)*, <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/2000/sb073-00.pdf> (accesat pe 21 iulie 2009).
2. *Zákon Národnej rady Slovenskej republiky z 20. októbra 1993 o štátnych sviatkoch, dňoch pracovného pokoja a pamätných dňoch (Decretul Consiliului Național al Republicii Slovac din 20 octombrie 1993 cu privire la sărbătorile naționale, la zilele nelucrătoare și la zilele comemorative)*, <http://www.zbierka.sk/zz/predpisy/default.aspx?PredpisID=12662&FileName=93-z241&Rocnik=1993&#xml=http://www.zbierka.sk/zz/predpisy/default.aspx?HitFile=True&FileID=253&Flags=160&IndexFile=zz93&Text=sviatok> (accesat pe 21 iulie 2009).

înființării Consiliului Național Slovac, 6 octombrie – ziua victimelor de la Dukla (cemorarea operațiunii Carpați-Dukla din 1944), 27 octombrie – ziua tragediei de la Černov (simbolul opresiunii maghiare din perioada Habsburgilor), 28 octombrie – aniversarea creării statului ceho-slovac, 29 octombrie – aniversarea nașterii lui Ľudovít Štúr, 30 octombrie – aniversarea proclamării Declarației Poporului Slovac, 31 octombrie – ziua Reformei și 30 decembrie – ziua proclamării Slovaciei ca provincie bisericească independentă.

Căderea comunismului a impus schimbarea pe scară largă a numelor străzilor, a patronilor instituțiilor de învățământ și ai altor instituții. Schimbarea cea mai radicală și cea mai bogată în valori simbolice este fără îndoială revenirea localității Gottwaldov la vechea denumire istorică Zlín. Au fost redenumite masiv străzile ce purtaseră nume ale conducătorilor comuniști, mai ales pe cele ale lui Klement Gottwald, Antonín Zapotocký, Ludvík Svoboda, ale unor eroi din războiul comunist, ca Jan Šverma sau Julis Fučík, sau orice nume legate de Uniunea Sovietică (de exemplu: Armata Roșie sau Marea Revoluție Socialistă din Octombrie) ori de mișcarea comunistă mondială (Marx, Engels sau Lenin). În locul lor au apărut numeroase nume de piețe, cheiuri, poduri și străzi care trimit la figuri celebre ale Primei Republici, cum ar fi Tomáš Garrigue Masaryk, Edvard Beneš sau Alois Rašín, sau la altele din vremuri mai îndepărtate (cum ar fi Jan Hus).

Unele schimbări aveau un pronunțat caracter simbolic. Printre acestea putem menționa, la Praga, redenumirea pieței Armata Roșie din Orașul Vechi în piața Jan Palach, Palach fiind cel care și-a dat viața protestând tocmai împotriva invaziei Armatei Sovietice. La Bratislava, una dintre primele redenumiri a avut drept țintă piața Gottwald, care a devenit încă din anul 1989 Piața Libertății. Pentru a înțelege dimensiunile pe care le-a căpătat această acțiune, este suficient să spunem că la Brno, cel mai mare oraș din Moravia, dintr-un total de 1.600 de străzi, 200 au fost redenumite în intervalul 1990-1996¹.

Și chiar dacă e vorba de o scară mult mai redusă, acest proces durează și astăzi. În februarie 2009 a fost redenumită și fosta stradă Havelková din zona Žižkov a orașului vechi din Praga, care îl avusese drept patron pe secretarul Sindicatelor Roșii comuniste (*Rudé odbory*). Noul ei patron este de atunci Ryszard Siwiec, un polonez care și-a dat foc în august 1968 în semn de protest împotriva invadării Cehoslovaciei. Schimbarea este cu atât mai simbolică cu cât pe strada cu acest nume se află sediul Institutului de Cercetare a Regimurilor Totalitare. În schimb, eroul combatant al Cehoslovaciei comuniste, Julius Fučík, autor al însemnărilor din închisoare *Reportaj de sub spânzurătoare*, activist al partidului comunist ucis de nemți, căruia în țara lui i s-a retras patronajul tuturor străzilor, în mod destul de paradoxal mai are o stradă care-i poartă numele în Varșovia.

Schimbarea simbolicii n-a ocolit nici biletele de bancă – cel puțin, pe unele dintre acestea. Cel mai repede a fost retrasă din circulație bancnota de o sută de coroane cu portretul lui Klement Gottwald, care abia intrase în circulație în cursul lunii octombrie 1989, iar în luna decembrie a aceluiași an era deja retrasă. În scurta ei viață a suferit în schimb numeroase „răni”, pentru că cei care nu voiau s-o accepte o deteriorau de foarte multe ori sau desenau pe ea. În această situație a fost reintrodusă în circulație bancnota din 1961, care, la fel ca și celelalte, nu avea chiar atâtea conotații ideologice explicite și a rezistat până la sfârșitul existenței Cehoslovaciei².

1. „Vývoj názvosloví brněnských ulic a náměstí” („Evoluția numelor străzilor și piețelor din orașul Brno”), <http://www.brno.cz/download/ovv/ulice/top2.htm> (accesat pe 21 iulie 2009).
2. Andrej Šimončič, „Socialistické peniaze: Pamätáte si na ne?” („Banii socialiști. Vi-i mai amintiți?”), *Život*, nr. 9, 2008.

Transformările în sfera simbolică reflectă memoria colectivă a cehilor și a slovacilor. Într-un sondaj efectuat de Televiziunea Cehă în legătură cu cel mai renumit reprezentant al poporului ceh, primul loc a fost ocupat de Carol al IV-lea de Luxemburg, locul al doilea de Tomáš Garrigue Masaryk, iar al treilea de Havel. Cel mai mare ticălos a fost considerat Klement Gottwald.

Acest lucru corespunde într-o măsură semnificativă și tradiției de la care se revendică autoritățile ceh după revoluția de catifea. Amintirea Primei Republici nu provoacă practic nicio controversă, fiind un motiv de mândrie. Havel a subliniat în repetate rânduri rolul președintelui filosof, Tomáš Garrigue Masaryk, creatorul statului cehoslovac, al cărui continuator ideologic este considerat Havel. Nici măcar Klaus, principalul contracandidat al lui Havel, nu a operat schimbări importante în politica istorică dusă de predecesorul său, chiar dacă a accentuat-o într-un mod diferit, evidențiind mai mult rolul lui Edvard Beneš¹.

Concomitent cu victoria asupra uitării a ceea ce s-a petrecut în perioada „normalizării”, în Cehia controversile legate de istorie devin din ce în ce mai înflăcărâte. Cele mai multe polemici le-a provocat în ultimii ani cazul fraților Mašin și al grupului lor armat care a activat în perioada 1950-1953 pe teritoriul Cehoslovaciei. În acest interval de timp ei au inițiat câteva acțiuni în cursul cărora au ucis trei membri ai StB și miliției, apoi, strecurându-se pe teritoriul RDG în drum spre Occident, au mai omorât trei milițieni germani. Aceste acțiuni constituie și în ziua de azi un subiect de controverse, majoritatea populației ceh considerându-i mai degrabă criminali decât eroi, iar președintele Klaus a refuzat să le decerneze Ordinul Leului Alb. Dar frații Mašin au și apărători, care consideră că faptele lor sunt expresia luptei împotriva regimului totalitar. Premierul Mirek Topolánek s-a hotărât în anul 2008 să-i evidențieze, acordându-le nou-creata medalie a premierului Republicii Ceh. Omagierea reprezentanților rezistenței armate de către șeful guvernului ceh a declanșat o nouă polemică, atât în coloanele gazetelor, cât și la televiziune, ceea ce a contribuit la creșterea semnificativă a interesului pentru dezbaterea istorică.

Inițiativele lui Topolánek se înscriu în strategia sa mai largă de promovare a eroilor mai noi sau a celor uitați. Printre figurile pe care acest șef al guvernului le-a considerat deosebit de importante sunt mulți luptători anticomuniști (chiar dacă ei nu au luptat neapărat cu arma în mână, ca frații Mašin). Printre ei se află și Alois Rašin, unul dintre creatorii Primei Republici, Josef Šoupal, un economist, primul ministru de Finanțe, care a fost împușcat de un comunist, sau František Kriegel, care, comunist fiind, a luat parte activă la reformele Primăverii de la Praga și a fost singurul dintre reprezentanții autorităților cehoslovace, răpiți și duși în capitala Uniunii Sovietice, care a refuzat să semneze capitularea sub forma așa-numitului „protocol de la Moscova”².

În tendința de reglare mai substanțială a conturilor cu trecutul comunist, de data aceasta nu numai la nivel simbolic, se înscrie și condamnarea la șase ani de închisoare a procurorului Ludmila Brožová-Polednová, responsabilă de infracțiuni juridice. În perioada stalinistă, ea a dat curs multor procese politice; pe Milada Horáková, eroina unuia dintre cele mai vestite procese, a condamnat-o la moarte. Dar acest caz rămâne totuși un fenomen izolat, mulți judecători și procurori staliști rămânând nepedeșiți.

1. Sławomir M. Nowinowski, „Glosa do sporu o sens českých dějů” („Glosă la controversa despre sensul istoriei ceh”), în Sławomir M. Nowinowski, Jan Pomorski, Rafał Stobiecki (ed.), *Pamięć i polityka historyczna. Doświadczenia Polski i jej sąsiadów* (Memoria și politica istorică. Experiența Poloniei și a vecinilor ei), Łódź, 2008, pp. 48-52.

2. Václav Drhal, „Opomíjení velikáni” („Marii uitați”), *Lidové noviny*, 5 martie 2008.

Cu totul altfel s-a desfășurat procesul de restaurare a memoriei colective în Slovacia. Perioada comunistă nu constituie aici un element fundamental în dezbaterile publice, întrucât principalul front de luptă ideologică se desfășoară între partizanii tradiției Republicii Slovacă din perioada celui de-al Doilea Război Mondial și cei ai Insurecției Naționale Slovacă. Această dezbatere cunoaște tonuri deosebit de acute, implicând elementele cele mai profunde care țin de temeiurile ideologice ale statului slovac. Pe acest fundal, problema căderii comunismului sau chiar a proclamării unei Slovacii independente în anul 1993 rămâne o chestiune marginală. Polemici aprinse provoacă problema panteonului eroilor naționali, dar pentru perioada 1945-1989 practic nu se ivesc figurile concrete care să-l populeze. Singura excepție care confirmă regula este Alexander Dubček¹.

Caracterul diferit al discursului slovac este consecința mai multor cauze, dintre care cea mai importantă ni se pare aceea că Slovacia se află într-o altă etapă a dezbaterilor identitare. Poporul slovac s-a constituit mai târziu, pe la jumătatea secolului al XIX-lea. Mai mult chiar, ca popor „neistoric”, slovacii n-au putut niciodată până acum, în istoria lor, să ducă în mod absolut liber o polemică publică în legătură cu propria lor identitate națională. În secolul al XIX-lea n-au putut-o face din cauza ungarilor, pentru că Slovacia intra în componența Imperiului Austro-Ungar, după Primul Război Mondial – din cauza doctrinei cehoslovace (ideea că nu există decât un singur popor cehoslovac), iar după al Doilea Război Mondial – din cauza regimului comunist.

Posibilitatea unei discuții libere n-a putut-o oferi nici măcar scurta perioadă în care, formal, a existat o Republică Slovacă independentă (1939-1945), pentru că aceasta a avut un caracter nedemocratic. Toate acestea au făcut ca abia după 1989 slovacii să se poată „cufunda” pentru prima oară în considerații istorice, pornind de la probleme absolut fundamentale pentru ei.

O altă cauză a acestei stări de lucruri o constituie și modul diferit de a vedea perioada guvernării comuniste, în comparație cu cehii. Slovacii găsesc mult mai multe elemente pozitive perioadei când țara lor a trăit procesul de industrializare accelerată, aproape ajungând din urmă Cehia din punctul de vedere al dezvoltării economice, iar în ceea ce privește statalitatea și statutul ei juridic a fost creat un model federativ, doctrina cehoslovacă fiind în cele din urmă abandonată. În plus, după înăbușirea Primăverii de la Praga, Slovacia n-a fost afectată la fel de grav de valul de represiuni cum a fost Cehia, nici invazia sovietică nu le-a provocat slovacilor o traumă atât de mare ca vecinilor lor.

De aceea, în Slovacia nu miră pe nimeni monumentele care preamăresc Armata Roșie și rolul acesteia în eliberarea Cehoslovaciei, monumente care pot fi întâlnite chiar în centrul unor orașe, în piețele principale sau alte locuri publice. În Banská Bystrica, obeliscul unui grup statuar monumental este împodobit în vârf cu o stea strălucitoare, în schimb la Košice monumentul care-i preaslăvește pe eliberatori este decorat cu bine-cunoscutul simbol al secerii și ciocanului, repetat din abundență.

În sondajele de opinie efectuate în anii 2003-2005 pe teritoriul Slovaciei, respondenții afirmău că perioada „normalizării” a fost pentru țara lor cea mai bună din punct de vedere economic, social, al condițiilor de trai, al școlarizării și culturii, ceea ce demonstrează succesul evident al „socialismului de gulaș” în versiunea lui Husák. Printre cei care au

1. Vezi Radosław Zenderowski, *Nad Tatrami błyska się... Słowacka tożsamość narodowa w dyskursie politycznym w Republice Słowackiej (1989-2004)* (*Fulgere peste Tatra... Identitatea națională slovacă în discursul politic din Republica Slovacă*), Varșovia, 2007, pp. 415-489.

influențat pozitiv soarta Slovaciei de-a lungul istoriei, în ordinea propusă de respondenți, s-ar număra: Alexander Dubček, Milan Rastislav Štefánik, Vladimír Mečiar, Ľudovít Štúr, Gustav Husák, Tomáš Masaryk. Uimește mai ales prezența lui Husák, care a întrunit 11,4% din totalul de voturi (cu foarte puțin sub cel considerat „fondatorul” poporului slovac în secolul al XIX-lea, Ľudovít Štúr. Lista personajelor negative se compune din Mečiar, Jozef Tiso, Mikuláš Dzurinda, Biľak, Hitler, Husák și Masaryk¹.

Ambele liste, pe care se regăsesc de mai multe ori aceleași nume, dovedesc că slovacii sunt încă departe de a fi ajuns la un consens în legătură cu eroii lor naționali.

Martin M. Šimečka, un publicist slovac, timp de mai mulți ani redactor-șef al ziarului *Sme*, a scris în 2001 un eseu în care analizează nostalgia slovacilor după „socialismul real”. În această nostalgie el vedea relația specifică a conaționalilor săi cu trecutul și sugera că Rudolf Schuster, președintele țării la vremea respectivă și probabil fost activist comunist, ar fi devenit oricum șeful statului, chiar și fără victoria revoluției de catifea. În același text, observa că politicienilor nu le prea place să facă declarații în legătură cu data de 17 noiembrie și de aceea nu poți auzi de la ei altceva decât fraze șablon de genul: „A fost o zi importantă din istoria noastră”. Ca element specific, el consideră că, după mai bine de zece ani, e posibil să apară și un politician care, la întrebarea ce a făcut în ziua respectivă, să poată da un alt răspuns decât: „Poate sună incredibil, dar nu-mi amintesc; atunci eram presat de alte probleme”. Sunt cuvintele lui Robert Fico, pe atunci cel mai popular politician din Slovacia².

După ani, aceste observații, foarte nimerite, pot fi nuanțate doar afirmând că politicianul respectiv a devenit premierul Slovaciei, dar atitudinea față de istorie tot nu și-a schimbat-o. Oricine meditează măcar un moment la cariera acestui politician va ajunge la concluzia că nici pe el nu e greu să și-l imagineze ajungând la aceleași demnități în Cehoslovacia comunistă.

Comunismul în cultura pop

Perioada comunistă este în continuare foarte vie în memoria cehilor și a slovacilor și, în plus, este pusă deseori în relație cu timpul cât cele două țări au constituit același stat. Pentru milioane de persoane care astăzi sunt în puterea vârstei, regimul comunist și mai ales ediția lui „normalizatoare” constituie sursa unor amintiri plăcute din anii de demult ai tinereții; amintirile neplăcute oricum s-au șters în timp. Prin urmare, nu e de mirare că, la fel ca și în alte țări din Europa Centrală și de Est, atât în Cehia, cât și în Slovacia putem întâlni nostalgia trecutului.

Acest fenomen se exteriorizează de obicei prin atitudinea pozitivă față de produsele din anii '70-'80, care adeseori capătă statut de obiecte de „cult”. Ne referim, desigur,

1. Miroslav Pekník (ed.), *Verejná mienka a politika. Historické vedomie slovenskej spoločnosti (Opinia publică și politica. Conștiința istorică a societății slovace)*, Bratislava, 2006, pp. 43-44, 101-102.
2. Martin M. Šimečka, „Poučenie z reálneho socializmu. Tak sme si tu žili a ako budeme žiť?” („Învățămintele socialismului real. Așa am trăit aici, cum vom trăi pe viitor?”), în László Szegedi (ed.), *Slovenská otázka dnes. Výber textov z časopisu OS 1997-2006 (Problema slovacă azi. Antologie de texte din revista OS 1997-2006)*, Bratislava, 2007, pp. 263-272.

inclusiv la creațiile culturii comuniste de masă care se bucură acum de un interes reînnoit din partea publicului. Diferitele canale de televiziune din Cehia și din Slovacia reiau difuzarea unor seriale populare (printre altele: *Spítal de mahala*, *Femeia de la tejghea* sau *Raionul din nord*, difuzat la începutul anului 2009 de televiziunea slovacă TV JOJ, prezentând activitatea unui funcționar de la consiliul popular raional) sau a unor filme care sunt vândute și împreună cu unele ziare, pe DVD-uri. De o simpatie care nu scade în intensitate se bucură desenele animate, nu numai cele foarte renumite, cum ar fi *Krtek* sau *Rumcajs*, ci și cele mai puțin cunoscute, ca *Despre domnișoara mac* (*O makové panence*).

Muzica, mai ales cea care se bucura de multă popularitate în anii '80, stârnește de asemenea mult interes. Inegalabilă este, spre exemplu, poziția lui Karel Gott, care pe la începutul anilor '90 avea intenția să-și încheie cariera concertistică, dar în urma succesului de care s-a bucurat „turneul său de adio” s-a răzgândit, continuându-și spectacolele și având numeroase succese.

Nu același lucru se poate spune despre un alt star al scenei cehoslovace, Helena Vondráčková, a cărei strălucire a pălit oarecum în anii '90, dar care a revenit triumfal în anul 2000 cu albumul *Vodopád*.

Un rol important în succesul ei l-a jucat un artist popular din deceniul opt al secolului XX, Michal David, autorul hitului *Dlouhá noc*, care rămâne fidel stilului disco al anilor '80. David a profitat de revenirea modei muzicii disco din urmă cu mai bine de 20 de ani, câștigând din nou o mare popularitate în Cehia și în Slovacia.

În top rămâne în continuare și grupul slovac de pop-rock Elán, a cărui popularitate a atins maximul tot cu circa 20 de ani în urmă, când a lansat multe melodii de succes. Poziția acestui grup pe scena cehă și slovacă rămâne în continuare deosebit de puternică – în 2003, la concertul de la Praga din parcul Letná au participat circa 80.000 de fani, iar în 2007 a susținut un concert în prestigioasa sală Carnegie Hall din New York, arhiplină.

Oamenii își amintesc de asemenea cu emoție lucrurile simbolice pentru perioada respectivă – obiectele de uz cotidian, arta utilitară sau obiectele de lux. Este vorba în primul rând de legendarele automobile marca Škoda, mai ales de populara „MB” (Škoda 1000 MB), care a început să se vândă pe la jumătatea anilor '60, ca și modelul 120, cu versiunea lui mai săracă 105, produse din 1976 până în 1990. Aceste mașini se remarcă prin calitatea lor deosebită și erau un vis pentru oamenii muncii, inclusiv din celelalte țări ale blocului răsăritean. Numeroase exemplare mai pot fi întâlnite chiar și astăzi pe șoselele cehe sau slovace.

Până în ziua de azi, unele dintre cele mai populare sortimente de țigări au rămas Petra sau Sparta, cacaua solubilă se confundă în general cu numele „Granko”, iar toți muncitorii din fabrici utilizau crema de mâini „Solvina”. Popularitatea numeroaselor dulciuri și băuturi a supraviețuit revoluției de catifea – despre legendara *kofola*, care la Praga și Bratislava ține piept concurenței unor giganți mondiali, am vorbit deja, dar nu mai puțin populare sunt „Lentilky”, bomboane de ciocolată cu glazură de zahăr diferit colorată care fac furori peste hotare. În Slovacia, foarte populare și cu mare succes la vânzare sunt caramellele cu lapte „Krówki” – acestea pot fi cumpărate frecvent în pungi de câte un kilogram la tarabele de stradă.

Valoarea afectivă a produselor din anii '70-'80 a atras atenția organizatorilor de expoziții. În anul 2007, la Universitatea de Arte Utilitare din Praga a fost organizată expoziția „Husákovo 3+1”. În cadrul ei era prezentat un apartament dintr-un bloc de prefabricate decorat ca în perioada „normalizării”. Organizatorii expoziției s-au străduit să reconstituie cât mai fidel posibil spiritul epocii, arătând cum într-un spațiu de 70 m² trăia o familie cu venituri medii, formată din părinți și doi copii. În camera de zi era instalată veșnica mobilă

care umplea un perete întreg, cu televizorul alb-negru marca Tesla și pereții decorați cu tapet de import RDG. În camera copiilor, patul suprapus având în jurul lui jucăriile populare ale momentului, cum ar fi cărticica *Honzíkova cesta* (*Drumul lui Honzik*) și setul de cuburi „Merkur”. În bucătărie, electrocasnicele marca Eta, singura existentă la vremea respectivă, alături de ambalaje de la produse alimentare¹.

În același timp, la Bratislava era deschisă expoziția *Stratený čas? Slovensko 1969-1989 v dokumentárnej fotografii* (*Timput pierdut? Slovacia 1969-1989 în fotografia de document*). Prin intermediul a peste 1.000 de fotografii documentare, aceasta prezenta Slovacia din perioada „normalizării”. Spre deosebire de cea de la Praga, după cum subliniau chiar creatorii și organizatorii ei, expoziția din Slovacia a avut ca scop reconstituirea lipsită de sentimentalism a acestui interval de două decenii în toată complexitatea lui².

Un izvor nesecat de amintiri a început să fie, evident, internetul, unde apar ca ciupercile după ploaie pagini web care subliniază valoarea sentimentală a produselor industriei comuniste. Astfel de exemple pot fi găsite inclusiv pe paginile de internet ale celor mai citite ziare. Cotidianul *Sme* care apare la Bratislava a realizat un sondaj de opinie în legătură cu cele mai populare simboluri ale socialismului, atât în domeniul cinematografiei (domeniu în care câștig de cauză a avut o realizare care condamnă „acțiunea imperialistă de a răspândi gândacul de Colorado”), cât și al fotografiei. Printre cele mai tipice cinci imagini ale comunismului erau propuse cutiile cu bomboane de ciocolată de Crăciun, cuvântările difuzate la televizor ale lui Gustav Husák, bancnota de 500 de coroane, săpunul „Măr verde” și guma de mestecat „Pedro”³.

O pagină de internet și mai cuprinzătoare și-a făcut cotidianul ceh *Mlada Fronta DNES*. Aici poate fi găsit un magazin virtual comunist, în care pot fi vizitate numeroase raioane cu mărfuri (produse alimentare, drogherie, îmbrăcăminte, mobilă etc.) din perioada comunistă⁴.

Atât în Cehia, cât și în Slovacia, vremea comunismului a constituit într-o mult mai mică măsură un suport pentru cultura pop contemporană. În ambele țări au apărut totuși, printre altele, câteva filme despre diferite perioade din istoria partidului unic comunist. Această tematică l-a preocupat în mod deosebit pe regizorul ceh Jan Hřebejk care, în două dintre producțiile sale cinematografice, a realizat un tablou al realităților cehoslovace din cursul anilor '60, respectiv '80. Primul dintre aceste două filme, tragicomedia *Pelíšky*, din 1999, prezintă Cehoslovacia din perioada Primăverii de la Praga, dar văzută nu prin intermediul politicii la nivel înalt sau al libertății care începea să încolțească, ci prin viața concretă a două familii care se dușmănesc, dar locuiesc în aceeași casă: familia comunistului Šebek și cea a anticomunistului Kraus. În ciuda diferențelor, există multe lucruri care îi leagă pe membrii lor: fiul lui Šebek o iubește pe fiica lui Kraus care, la rândul lui, după moartea soției, se îndrăgostește de cumnata adversarului său și se căsătorește cu ea.

Cele două familii au fost portretizate la modul comic. Credița copilărească a lui Šebek în realizările comunismului (ca paharele incasabile pe care fiul lui le sparge la scurt timp după ce el le-a cumpărat sau lingurițele din plastic pentru cafea fabricate în RDG care, odată introduse în apă fierbinte, se topesc) și caracterul exploziv al lui Kraus, care așteaptă

1. „Husákovo 3+1. Podívejte se, jak jsme žili za socialismu” („Husák 3+1. Iată cum am trăit în socialism”), *Mlada fronta DNES*, 10 octombrie 2007.
2. „O komunizme na plné pecky” („Despre comunism fără rezerve”), *Sme*, 20 decembrie 2007.
3. Vezi <http://soc.sme.sk/> (accesat pe 21 iulie 2009).
4. Vezi <http://ekonomika.idnes.cz/ekonomika.asp?y=ekonomika/od.htm> (accesat pe 21 iulie 2009).

căderea comunismului, îl fac pe spectator să privească aceste personaje cu indulgență. Dar finalul – invazia armatelor țărilor din Tratatul de la Varșovia – distruge acest tablou care își avea echilibrul lui. Toți trăiesc o traumă îngrozitoare, speranțele tuturor sunt năruite, credințele spulberate. Šebek are o încercare nereușită de sinucidere, iar Kraus emigrează. Intervenția străină reprezintă astfel sfârșitul lumii atât pentru ideologul comunist, cât și pentru anticomunistul îndârjit.

Cel de-al doilea film al lui Hřebejk, *Pupendo*, din 2003, pune sub lupă Cehoslovacia anilor '80, perioada stagnării la care a dus în cele din urmă „normalizarea”. Și de data aceasta, soarta țării este prezentată prin intermediul vieții cotidiene a două familii: cea a sculptorului Mára, care, din cauza refuzului de a se subordona necondiționat politicii lui Husák, trăiește de pe o zi pe alta vânzând pușculițe-purceluș confecționate artizanal și cea a tovarășului Břečka, director de școală, care se pare că stăpânește la perfecție arta de a se afla tot timpul pe direcția corectă (după cum se exprimă chiar el: „Pur și simplu nu spun ceea ce gândesc”). În ciuda concepțiilor lor complet diferite, Břečka vrea să-l ajute pe Mára, propunându-i să lucreze pentru școala pe care o conduce el, iar artistul acceptă în cele din urmă să realizeze chiar și monumentul unui mareșal sovietic.

Peripețiile protagoniștilor și mai ales problemele pe care le au din momentul în care numele lor sunt menționate într-o emisiune a postului de radio Vocea Americii redau cum nu se poate mai bine atmosfera tensionată din Cehoslovacia. Cel mai bun rezumat al acesteia sunt chiar cuvintele formulate de soția sculptorului, Alena, în cursul unei discuții aprinse după emisiunea amintită: „Mai bine ne-am uita la noi. Uite ce ne-au făcut! Încă nu i s-a-ntâmplat nimic nimănui, iar noi deja tremurăm de spaimă. Exact asta au și vrut: să ne termine”.

Actorii revoluției de catifea, după mai bine de douăzeci de ani

Marián Čalfa, la scurt timp după alegerea lui Havel ca președinte al țării, a părăsit KSČ, iar din ianuarie 1990 a devenit membru al grupării VPN. Guvernul de uniune națională condus de el a funcționat până la primele alegeri libere din iunie 1990, dar și după acestea tot Čalfa a fost desemnat prim-ministru. Cu sprijinul Mișcării Creștin-Democrate (*Křesťanskodemokratické hnutí* – KDH), el a condus cabinetul coaliției OF-VPN pe tot parcursul mandatului de doi ani, timp în care a dus la bun sfârșit numeroase reforme fundamentale, transformând Cehoslovacia într-o țară democratică cu economie de piață. A fost un partizan declarat al menținerii federației ceho-slovace, dar n-a putut găsi soluția unui regim politic care să mulțumească ambele părți. După scindarea Cehoslovaciei, și-a luat cetățenie cehă și s-a stabilit la Praga. După dezmembrarea VPN în aprilie 1991, el a devenit membru al grupării liberale Uniunea Democratică Cetățenească (*Občianská demokratická únia* – ODÚ), care a înregistrat un eșec total la alegerile din iunie 1992 și n-a reușit să intre în parlament. După această înfrângere, Čalfa s-a retras din viața politică, dedicându-se practicii juridice. A înființat biroul de avocatură „Čalfa, Bartošik și partenerii”, care funcționează și în ziua de azi.

Ladislav Adamec a fost ales președinte al partidului încă de la sfârșitul revoluției de catifea, dar nu a fost în măsură să-l supună unei reforme interne, așa încât în septembrie 1990 a trebuit să renunțe la această funcție. El a fost una dintre figurile-cheie ale revoluției

de catifea, dar în cursul desfășurării acesteia a suferit o grea înfrângere politică în urma căreia n-a mai reușit să se redreseze. În 1990 a fost ales deputat în Adunarea Federală, dar nu a mai jucat absolut niciun rol în parlament, iar după ce și-a încheiat mandatul a ieșit din viața politică. Încercarea de a reveni în politică la alegerile pentru Senat din 1996 s-a soldat cu un eșec spectaculos, pentru că Adamec nu s-a calificat nici măcar pentru al doilea tur de scrutin la Ostrava, cu un bazin electoral orientat în mod tradițional spre stânga. Până la sfârșitul vieții, închis în sine, a refuzat în mod constant orice discuții cu ziariștii și cu istoricii, preferând să-și digere în singurătate gustul amar lăsat de eșecul din 1989. A murit în 2007.

Václav Havel, așa cum se stabilise, a rămas președintele țării până la primele alegeri libere. Cu toate acestea, s-a hotărât să candideze pentru această funcție și după formarea noului parlament. În timpul primului mandat de doi ani, eforturile sale s-au concentrat pe soluționarea diferendului ceho-slovac, dar n-a reușit să prevină scindarea federației. După apariția Republicii Cehe independente, Václav Havel a îndeplinit funcția de președinte timp de două mandate consecutive întregi, pentru ca în cele din urmă, în 2003, să iasă din politica activă. De-a lungul celor zece ani cât a fost șef al statului, prin autoritatea pe care nimeni nu i-o contesta, el a determinat într-o măsură hotărâtoare atât politica internă, cât și pe cea externă a Cehiei. Fiind situat deasupra partidelor politice, Václav Havel a criticat adeseori acțiunile politicianilor, mai ales pe cele ale lui Václav Klaus, un economist pe care chiar el l-a „atras” în politică în cursul revoluției de catifea. După ce și-a încheiat și cel de-al doilea mandat, a participat în continuare la diverse evenimente ale vieții publice, s-a implicat în numeroase proiecte internaționale, a ținut prelegeri. A revenit de asemenea la prima lui pasiune – dramaturgia. În 2007, după o pauză de 18 ani, și-a terminat prima piesă, intitulată *Plecarea (Odcházení!)*, cu evidente accente autobiografice. Premiera ei a avut loc în primăvara lui 2008 la teatrul Archa din Praga, iar în toamna aceluiași an piesa s-a jucat la teatrul Ateneum din Varșovia. *Plecarea* s-a bucurat de cronici favorabile. Václav Havel a murit în decembrie 2011.

Michael Kocáb, cântăreț de rock, colaborator apropiat și prieten al lui Havel, participant la primele convorbiri, de tatonare, cu Adamec, a devenit deputat în Adunarea Federală încă din 1989. El a câștigat multă popularitate în urma organizării comisiei pentru monitorizarea evacuării trupelor sovietice de pe teritoriul Cehoslovaciei, comisie pe care a și condus-o. După ce și-a îndeplinit cu succes această misiune, și-a depus mandatul de deputat (declarasese, de altfel, că în momentul în care „ultimul soldat sovietic va părăsi Cehoslovacia, va părăsi și el viața politică”), retrăgându-se din activitatea politică pentru a se întoarce la aceea de creator de muzică. *Plecarea* Armatei Sovietice a fost omagiată de un turneu concertistic al trupei lui Kocáb, legendara formație Pražský Výběr. Turneul a fost denumit „Adieu C.A.” și la el a participat ca invitat și Frank Zappa. Cu unele întreruperi, trupa este activă și în ziua de azi, în ciuda faptului că, după un conflict între Kocáb (voce și clape) și chitaristul Michal Pavlíček, acesta din urmă a părăsit formația, care și-a schimbat apoi denumirea în „Pražský Výběr II”. Dar Kocáb n-a renunțat total la politică. În perioada 1993-2003, a fost consilier al președintelui Havel, apoi, în ianuarie 2009, a devenit ministru pentru drepturile omului și minorități naționale, fiind nominalizat de Partidul Verzilor, funcție pe care a îndeplinit-o până în decembrie 2010.

Václav Malý a fost purtătorul de cuvânt al Forumului în perioada revoluției de catifea și cel care a moderat cele mai multe dintre întâlnirile de pe Václavské náměstí. Apoi a revenit la activitatea de păstorire a sufletelor ca preot, mai întâi în parohia Sf. Gabriel din Praga Smíchov, apoi în parohia Sf. Anton din Praga Holešovice. În 1997 a fost sfințit

episcop și a ocupat funcția de episcop-vicar în cadrul arhiepiscopiei Praga. Și-a însușit deviza „Smerenie și adevăr”, pe care o transpune în viață prin activitatea sa cotidiană de luptă pentru drepturile omului în cadrul consiliului „Iustitia et pax” de pe lângă Conferința Episcopatului Republicii Cehe. Václav Malý îi sprijină pe deținuții politici din țările cu regimuri politice nedemocratice din lumea întreagă, vizitează familiile acestora și redactează petiții adresate dictatorilor și conducătorilor autoritari. Pentru a-și îndeplini această misiune, el a vizitat, printre altele, Bielorusia, China, Cecenia, Iran și Cuba.

Unul dintre principalii reformatori din perioada Primăverii de la Praga, Zdenek Mlynář, s-a întors în 1989 din Austria, unde emigrase, străduindu-se să se integreze activ în viața politică a țării. Ca partizan al stângii democratice, el a sprijinit Blocul de Stânga, un partid mai mic, pe care de altfel n-a reușit să-l ducă în parlament. În urma eșecului electoral din 1996, a renunțat la funcția de președinte de onoare al acestei grupări din motive de sănătate. A murit în 1997.

Alexander Vondra, purtător de cuvânt al Cartei 77 din anul 1989 și cofondator al OF, după revoluția de catifea a început o carieră politică și diplomatică. În anii 1990-1992, a fost consilier al lui Havel pe probleme de relații internaționale, apoi ministru adjunct în cadrul ministerului Afacerilor Externe și ambasador al Republicii Cehe în Statele Unite. Fiind unul dintre puținii membri activi ai opoziției, a avut relații mai strânse cu spectrul politic de dreapta, mai exact cu Partidul Democrat Cetățenesc (*Občanská demokratická strana* – ODS), care l-a și nominalizat în anul 2006 ca ministru al Afacerilor Externe, iar apoi ca vicepremier pe probleme europene. De pe această poziție, el a fost unul dintre principalii negociatori ai tratatului de la Lisabona în timpul tensionatelor negocieri de la Bruxelles, sprijinind cu multă fermitate punctul de vedere al reprezentantului polonez. Vondra a supervizat de asemenea pregătirile pentru preluarea de către Cehia a președinției UE – mandat care a revenit țării lui în prima jumătate a anului 2009. În intervalul 2010-2012 a fost ministru al Apărării în cadrul guvernului Republicii Cehe.

Alexander Dubček, după încercarea nereușită de a prelua funcția de președinte al țării, nu a mai jucat un rol determinant în politică. Chiar dacă după alegerile din 1990 a devenit din nou președinte al parlamentului, în realitate nu avea nici putere, nici susținere politică. După dezmembrarea VPN, a încercat să-și construiască o poziție în Slovacia, având în spate o formațiune minoră, Partidul Social-Democrat, pe care îl înființase pe la începutul lui 1992 și al cărui președinte era. Pe listele acestuia a ajuns în Adunarea Federală la următoarele alegeri. S-a opus din toate puterile scindării Cehoslovaciei. Ca slovac, se temea de soarta Slovaciei în afara federației. Dar n-a mai apucat împărțirea țării – grav rănit într-un accident de mașină la începutul lunii septembrie 1992, a murit o lună mai târziu. Moartea lui este și în prezent subiect de controverse, unii întrebându-se dacă accidentul care i-a adus moartea nu ar putea fi atribuit anumitor agenți (în legătură cu KGB).

Fedor Gál, cofondator al VPN, în primii doi ani de după revoluția de catifea a fost unul dintre principalii factori de decizie pe scena politică slovacă. În 1990 a devenit șeful centrului de coordonare al VPN, fiind efectiv una dintre figurile cele mai influente din interiorul acestei coaliții și susținătorul aripii sale liberale. Odată cu apariția diferendului ceho-slovac, a căpătat proporții și conflictul intern din această mișcare în cadrul căreia premierul guvernului slovac, Vladimír Mečiar, a început să promoveze tot mai incisiv aripa națională. Fricțiunile interne au dus, în primăvara lui 1991, la dezmembrarea VPN și la apariția unei grupări liberale, ODÚ, și a uneia național-populare, HZDS. Gál nu s-a putut decide să intre în politica de partid, preferând să rămână consilier apartinător al premierului Čalfa. După alegerile din 1992 și după scindarea federației, el a părăsit politica,

dar nu și viața publică – a devenit membru fondator al postului privat de televiziune Nova, a luat parte la activitățile a numeroase organizații neguvernamentale (cum ar fi Fundația „Milan Šimečka”) și, împreună cu fiul său, a înființat și conduce inclusiv în momentul de față editura „G plus G”. Cea mai mare pasiune a lui, după cum spune chiar el, este să scrie neconținut: eseuistică, publicistică, dar și lucrări de specialitate și de popularizare științifică.

Ján Budaj, cel de-al doilea membru fondator al VPN, venind din direcția grupărilor ecologiste, a devenit încă din ianuarie 1990 președintele Consiliului Slovac al VPN, apoi a fost cooptat în parlamentul slovac. În martie a suferit prima înfrângere serioasă: ca urmare a faptului că nu a pregătit suficient de bine această operațiune, la alegeri nu a ajuns președintele parlamentului (a pierdut în fața deputatului comunist Rudolf Schuster și a trebuit să se mulțumească cu funcția de adjunct al acestuia). La scurt timp după victoria în alegeri a VPN, a suferit un eșec mult mai grav atunci când a fost obligat să renunțe la mandat din cauza lustrației, pentru că s-a dovedit că fusese înregistrat în documentele Serviciilor de Securitate la categoria colaboratori. În toamna anului 1990 a părăsit așadar politica pentru a se ocupa de publicistică, dar această despărțire n-a fost de lungă durată. După ce Slovacia a devenit o țară de sine stătătoare, Budaj a revenit la activitatea publică, dar fără prea mari succese. În momentul de față este consilier la Bratislava.

Milan Kňažko, actor slovac care a luat parte activă la revoluția de catifea, la rândul lui membru fondator al VPN și unul dintre conducătorii multîmilor participante la demonstrațiile din noiembrie 1989 de la Bratislava, nu s-a retras din politică la fel de repede ca mulți alți colegi de-ai lui. În 1991, în conflictul care s-a declanșat în sânul VPN, el s-a situat de partea lui Mečiar și a devenit vicepreședinte al Mișcării pentru o Slovacie Democratică, creată de acesta. După scindarea federației, a devenit primul ministru al Afacerilor Externe al Slovaciei, dar în curând a intrat în conflict cu Mečiar, drept pentru care a părăsit Mișcarea împreună cu un întreg grup de deputați. Din colaborator apropiat, el a devenit un critic acerb al premierului slovac și al tendințelor sale autoritariste. În 1998 a fost unul dintre fondatorii Coaliției Democratice Slovace, o largă grupare „antimečiaristă”, și, ca reprezentant al acesteia, în mandatul 1998-2002, a fost numit ministru al Culturii. După ce și-a încheiat mandatul, s-a retras din activitatea politică, devenind director general al canalului privat de televiziune TV JOJ. După o pauză de 15 ani, s-a întors la actorie. În 2007 a jucat, printre altele, în partea a doua a controversatului horror american *Hostel*.

Milan Šimečka, unul dintre puținii semnatari ai Cartei 77 din Slovacia, filosof și eseuist, a făcut parte în 1989 din grupul fondatorilor și al principalilor ideologi ai VPN. După revoluția de catifea, Milan Šimečka a refuzat orice demnitate academice sau politice și abia la rugămintea personală a lui Havel, în 1990, a acceptat funcția de președinte al consiliului prezidențial. Moartea sa prematură a survenit tot în 1990. Fiul său, Martin M. Šimečka, este actualmente unul dintre cei mai apreciați publiciști slovaci. În ultimii mai bine de 20 de ani, el a condus mai multe periodice de prestigiu. În 1990 a înființat Editura Archa, în cadrul căreia, timp de șase ani, a îndeplinit funcția de redactor-șef, după care aceeași funcție i-a fost încredințată în redacția influentului săptămânal *Domino fórum* și în cea a cotidianului *SME* (1999-2006). După ce a părăsit redacția *SME*, a preluat conducerea săptămânalului praguez *Respekt*, la care lucrează și în prezent ca redactor.

Miroslav Štěpán a fost reprezentantul regimului comunist cu gradul cel mai înalt care a ajuns în fața unei instanțe de judecată. Încă din 22 decembrie 1989 a fost arestat, apoi condamnat la 4 ani de închisoare pentru abuz de putere. Dar verdictul a fost redus ulterior la 2 ani și 6 luni de izolare. În cele din urmă, Štěpán a fost eliberat pentru comportament exemplar. La scurt timp după eliberare, a reintrat în politică, chiar dacă s-a menținut la un

nivel periferic. În 1995 a devenit președintele Partidului Comuniștilor Cehoslovaci (*Strana československých komunistů*), o grupare de extremă stânga care reproșa KSČM devierea de la idealurile marxism-leninismului și care avea ca scop instituirea dictaturii proletariatului. La scurt timp după aceea, gruparea și-a îmbogățit componența cu un alt erou negativ al revoluției de catifea: Ludvík Zifčák, *alias* „Růžička”, *alias* „Martin Šmid”, colaborator al Securității, care făcea pe victima înăbușirii manifestației de pe Národní třídě a devenit membru al grupării conduse de Štěpán. În 1999, gruparea și-a luat un nume istoric: Partidul Comunist al Cehoslovaciei (*Komunistická strana Československa* – KSČ). În 2001 însă partidul s-a dezmembrat – facțiunea lui Zivčák, care-i reproșa lui Štěpán „metodele neprincipiale, carieriste, birocratice și în multe situații oportuniste”, l-a îndepărtat pe acesta de la putere și a fuzionat cu Partidul Cehoslovac al Muncii (*Československa strana práce* – ČSSP). Prin urmare, în momentul de față există două partide extremiste: KSČ, condus de Štěpán, și KSČ-ČSSP al lui Zivčák, ambele revendicându-se de la tradițiile comuniste ale anilor 1929-1956 (până la apariția, odată cu Hrușciiov, a revizionismului)¹. Ambii domni resping în mod categoric orice aluzie la greșelile comunismului.

1. Vezi <http://ksc-cssp.komunisti.sk> (accesat pe 21 iulie 2009).

Adam Burakowski

România: un decembrie însângerat

Geniul Carpaților

Când Mihail Gorbaciov a preluat puterea la Kremlin, a făcut fără îndoială o trecere în revistă a situației în care se găsea fiecare țară din blocul sovietic. Analiza succintă care probabil i-a fost prezentată sublinia neîndoielnic faptul că Nicolae Ceaușescu, supranumit de apologeți „Geniul Carpaților”, nu numai că era cel mai recalitrant dintre vasali, dar satrapia lui se afla într-o stare jalnică. „Mamalijnichii” („mămăligarii”), cum îi desemnau uneori pe români, plini de dispreț, membrii conducerii sovietice (la un moment dat, Hrușciov folosisese acest cuvânt chiar într-o intervenție publică), aveau probleme inclusiv cu procurarea mămăligii, acest aliment național din porumb. Cozile din fața magazinelor, străzile cufundate în întuneric, locuințele neîncălzite, mijloacele de transport în comun, autobuzele și tramvaiele care circulau cu mare întârziere și aglomerate dincolo de orice limită, acestea erau realitățile de zi cu zi ale românilor pe la jumătatea anilor '80. Raportul respectiv conținea de asemenea, fără îndoială, faptul că nu se întrevedea nicio ieșire din această situație, nici măcar pe termen lung. În principiu, cam la fel se prezenta situația și în celelalte țări din lagărul socialist, numai că în România toate aceste fenomene erau mult mai evidente și mai dureroase pentru cetățeanul din clasa de mijloc și chiar pentru unii membri ai nomenclaturii. Sistemul se prăbușea și trăgea după el, cel puțin la nivel de imagine, întregul bloc sovietic din Europa Centrală și de Est.

O problemă suplimentară o constituia distanțarea politică semnificativă a lui Ceaușescu de ceilalți conducători ai țărilor comuniste. Încă din anii '60, România a manifestat veleități de independență și, pe măsură ce trecea timpul, aceste tendințe se accentuau tot mai mult. Relațiile politice dintre București și Moscova nu erau nicidecum strălucite, iar după ce Gorbaciov (primul conducător sovietic mai tânăr decât Ceaușescu) a ajuns la putere, ele s-au înrăutățit. Forța de impact a propagandei sovietice era în aceste condiții mai slabă în România, așa încât lansarea perestroikăi, la fel ca a oricărei alte idei emanând de la Moscova, se lovea inevitabil de nenumărate dificultăți.

Economia românească se afla într-o stare critică încă de la sfârșitul anilor '70. Dar Ceaușescu n-a renunțat la industrializarea forțată, bazată de altfel pe o tehnologie învechită, aruncând costurile crizei pe umerii populației. În anii 1981-1982 au fost introduse limitări drastice la consum, a fost redusă cantitatea de energie furnizată consumatorilor casnici, fiind elaborat chiar un „Program de alimentație științifică a populației”. Dar inițiativa cea mai importantă și cea mai tragică, prin urmările pe care le-a avut, a fost decizia de a achita

integral datoria externă, decizie luată în decembrie 1982. Această sarcină a fost considerată o prioritate absolută și a fost dusă la îndeplinire, printre altele, prin exportul tuturor mărfurilor care mai puteau fi vândute peste hotare, inclusiv al produselor alimentare.

În cursul anilor '80, peste tot erau falsificate datele economice, începând de la nivelul întreprinderilor, apoi la nivel de comitet județean, minister și, în cele din urmă, la Oficiul de statistică, acesta publicând în anuarele sale datele „corectate”. Potrivit unor analize ulterioare, cel mai mult au fost falsificate rezultatele anului 1987, când la cunoștința populației au fost aduse rezultate economice mai mari cu aproape 90% decât cele reale, și cele ale anului 1989, majorate cu peste 300%¹. Nici în ziua de azi nu se poate stabili cu precizie care a fost situația reală, dar oricum chiar și în statisticile oficiale erau vizibile simptomele prăbușirii economice.

Pentru a duce populația de nas, autoritățile măreau treptat salariile, dar în același timp recurgeau la fel de fel de trucuri prin intermediul cărora de fapt reduceau veniturile reale, acestea scăzând an de an cu câteva procente. De altfel, numărul mare de bancnote aflate în circulație (valoarea leului fiind foarte scăzută) nu se transpunea câtuși de puțin și într-o putere de cumpărare corespunzătoare. Adevărații bani din România, la fel ca și în celelalte țări comuniste de fapt, erau dolarii, în ciuda faptului că, potrivit legii, populației îi era interzis să-i dețină și, cu atât mai mult, să-i utilizeze în activități comerciale. Din magazine nu se puteau cumpăra decât conserve chinezești improprii pentru consum, respectiv cafea pe bază de „înlocuitori”, un produs specific acelor vremuri fiind vestitul *nechezol*, în care surogatele ajungeau la 80% din conținut. Adevărata cafea, cel mai frecvent marca Wiener Caffé, constituia o raritate care putea fi procurată aproape exclusiv la negru, din comerțul ilicit care a proliferat treptat, nu fără aportul substanțial al poliției secrete (Securitatea). În magazine lucrau de obicei câteva vânzătoare, dar numărul lor putea ajunge la 10-15 persoane, chiar dacă n-aveau mai nimic de făcut, singura motivație a angajării lor fiind menținerea șomajului la zero. În cursul anilor '80, o deingroladă asemănătoare afecta inclusiv magazinele destinate nomenclaturii de partid de nivel mediu. În principiu, până la sfârșitul comunismului, doar magazinele pe dolari (foarte puține și îngrozitor de scumpe, în plus accesibile doar celor aleși) ofereau mărfuri de calitate acceptabilă.

În fiecare toamnă, populația se aștepta la noi reglementări privind limitarea utilizării energiei pe timpul iernii și, ca un făcut, în a doua parte a anilor '80, iernile au fost deosebit de aspre. La sfârșitul anului 1985, autoritățile au anunțat că locuințele nu vor fi încălzite decât până la temperatura de 12 °C. Același lucru era valabil și pentru locurile publice (magazine, școli, birouri etc.). Cetățenii stăteau deci în casă cu haine groase pe ei și uneori așa se și culcau pentru că era imposibil să găsești o cameră încălzită cât de cât normal. Situația s-a repetat și în anii următori; cea mai grea s-a dovedit iarna dintre anii 1986 și 1987. Trauma acelor ani a făcut ca, imediat după căderea lui Ceaușescu, să apară o sumedenie de firme care produceau sobe de teracotă pentru apartamentele de la bloc; cererea a fost enormă.

Criza a afectat inclusiv principalul instrument de propagandă – televiziunea. Timpul de emisie a fost limitat la doar câteva ore pe zi, din care partea leului era ocupată de materialele dedicate vieții și activității curente ale lui Nicolae Ceaușescu. În pauzele dintre relatările diferitelor vizite de lucru ale conducătorului român erau difuzate aproape numai filme neinteresante, inclusiv indiene, exact în perioada când cinematografia indiană trecea prin cea mai slabă perioadă din toată istoria ei. Aceste filme constituiau așadar corespondentul

1. Constantin Ionete, *Criza de sistem a economiei de comandă și etapa sa explozivă*, București, 1993, pp. 19-20.

nechezolului în sfera culturii pop – o prelucrare indigestă a produsului veritabil. La discotecă predominau Nelu Vlad și formația lui, Azur, care propuneau o muzică mediocră, ceea ce constituia dovada decăderii acestui gen al muzicii de divertisment, după o perioadă destul de înfloritoare în cursul anilor '70. O altă dovadă a descompunerii sistemului a fost accidentul nefericit care a avut loc în timpul unui concert pentru tineret, în iunie 1985, la Ploiești, când o parte a tribunei stadionului s-a prăbușit, omorând cinci persoane; în cursul acțiunii de salvare au fost găsite și sticle goale de băuturi alcoolice, prezervative și alte obiecte care demonstau că adolescenții nu se distrau în conformitate cu tezele trâmbițate de propaganda oficială.

Nicolae Ceaușescu nu acorda atenție unor asemenea amănunte, chiar dacă era conștient de ele, lucru pe care îl dovedesc anumite stenograme ale ședințelor conducerii superioare de partid. Există și o anecdotă (nu știm cât adevăr este în ea) care arată că dictatorul era pe deplin informat de dificultățile de care se loveau cetățenii. În timpul unei vizite în Statele Unite, Elena (soția lui Nicolae Ceaușescu) i-ar fi șoptit acestuia, în timp ce făceau cumpărături într-un supermarket, năucită de cantitatea mărfurilor: „la te uită, probabil că CIA a adunat astea din toată țara!”. Dictatorul își mai dădea seama și de o altă tendință: din cauza lipsurilor cronice în aprovizionarea cu materii prime, fabricile românești își puteau utiliza într-o măsură din ce în ce mai mică forța de producție. Întreprinderile industriale de dimensiuni gigantice, construite pe tot teritoriul țării, lucrau într-un ritm inferior celui proiectat. Unele dintre ele chiar nu și-au atins niciodată potențialul de producție.

Dar, pentru Ceaușescu, acest lucru nici nu avea o importanță prea mare. În a doua jumătate a anilor '80, presimțindu-și poate apropiatul sfârșit, el era preocupat în primul rând de realizarea proiectului de reconstrucție radicală a centrului orașului București. Această idee îi încolțise în minte încă din 1977, în urma cutremurului de pământ care a dărâmat un număr mare de clădiri, dar lucrările n-au fost demarate chiar atunci. Un nou impuls a venit în anul 1984, când a fost planificată construirea Centrului Civic cu elementul său central – Casa Republicii, redenumită mai târziu Casa Poporului. Pentru realizarea acestui proiect au fost angajate eforturi gigantice, doar numărul muncitorilor care participau la lucrări depășind 100.000 de persoane. Toată capitala s-a transformat într-un imens șantier. Nicolae și Elena Ceaușescu vizitau adesea clădirile în curs de execuție, împărțind în dreapta și în stânga indicații „prețioase” privitoare la aspectul final al acestora. Această afirmație este valabilă în mod cu totul deosebit pentru Casa Poporului – potrivit proiectelor, ea urma să devină a doua clădire din lume ca mărime după Pentagonul american.

Până în momentul prăbușirii definitive a regimului, Ceaușescu a reușit să ducă proiectul aproape până la capăt. De la Casa Poporului a fost croită o imensă arteră de circulație numită „Bulevardul Victoria Socialismului”, cu 4 metri mai lungă decât Champs Elysées din Paris, ceea ce nu constituia desigur o întâmplare și trebuia să sublinieze măreția lui Ceaușescu. Bulevardul este străjuit de clădiri menite inițial să adăpostească birouri, instituții și locuințe pentru cele mai fidele cadre și activiști. Unele dintre aceste clădiri n-au mai fost însă terminate, în momentul de față oferind spectacolul dezolant al pustietății. Bulevardul Victoria Socialismului (redenumit după căderea dictatorului „Bulevardul Unirii”) nu se armoniza cu arhitectura orașului și n-a fost acceptat de către locuitori – de aceea (poate cu excepția Pieței Alba Iulia) nici n-a devenit locul de plimbare al bucureștenilor, așa cum și-ar fi dorit Ceaușescu.

Ambițiile acestuia nu se limitau însă doar la capitala țării. Pe la sfârșitul anului 1987 și începutul anului 1988, conducătorul român a luat hotărârea de a accelera așa-numitul proces de sistematizare a satelor. Proiectul în sine apăruse încă din anii '60 și presupunea

distrugerea caselor tradiționale de la sat și înlocuirea lor cu blocuri „moderne” în care locuitorii ar fi trebuit să se mute, la nevoie și cu forță. Operațiunea a fost lansată sub deviza „eliminării diferențelor între condițiile de viață de la sat și cele de la oraș”, ceea ce constituia de fapt una dintre etapele construirii „societății socialiste multilateral dezvoltate”. Sistemizarea sau, mai degrabă, pregătirile intense pentru desfășurarea acestei acțiuni pe scară foarte mare au început așadar în cursul primei jumătăți a anului 1988, dar, după o serie de proteste la nivelul opiniei publice mondiale și mai ales în Ungaria (pentru că multe așezări afectate de sistemizare erau locuite de minoritatea maghiară), în toamna anului 1989 ritmul acțiunii a fost ușor încetinit. Adevărul este că a fost vorba de o operațiune criminală îndreptată împotriva populației de la sat, o altă încercare, după colectivizarea agriculturii, de a transpune în viață niște idei halucinante.

În a doua jumătate a anilor '80, economia românească a ajuns să depindă tot mai mult de schimburile comerciale cu țările CAER. În bilanțul general al comerțului exterior al României, acestea reprezentau 53% în anul 1983, 56% în 1985 și 60% în 1988¹. Concomitent se reducea intensitatea schimburilor cu țările din Occident. Din cauza atitudinii negative a lui Ceaușescu față de perestroika, tot mai multe țări începeau să-și reducă importurile de mărfuri românești. O lovitură deosebit de puternică a fost retragerea, de către Statele Unite, a clauzei națiunii celei mai favorizate în comerț, de care România beneficiase până în anul 1988. Astfel că, în 1989, Bucureștiul s-a trezit complet izolat pe arena internațională, chiar dacă în continuare întreținea relații economice cu țările din blocul răsăritean, de care, din punct de vedere politic, se îndepărta tot mai mult.

În aprilie 1989, la Plenara CC, Ceaușescu anunța cu multă solemnitate că România își achitase în totalitate datoria externă². În același timp, Marea Adunare Națională (parlamentul comunist care nu dispunea însă de niciun fel de putere reală) vota o hotărâre care interzicea pur și simplu contractarea pe viitor a oricărui fel de datorii externe. Dobânzile la datorii constituiau o povară imensă pentru economia națională și autoritățile considerau că eliminarea totală a îndatorării i-ar permite acesteia să se mai pună pe picioare. Dar n-a fost așa. După momentul iunie 1989, toate tendințele negative au început să se accentueze și mai mult, așa încât a dispărut orice speranță: doar o schimbare fundamentală a politicii economice mai putea redresa țara.

Dar nu numai economia era într-o stare critică. Dezmembrarea afecta în egală măsură aparatul de partid și de stat. *Partidul Comunist Român* (PCR) era într-o situație jalnică. Această structură, care în cursul anilor '60 și la începutul anilor '70 era încă destul de suplă, la jumătatea anilor '80 ajunsese de-a dreptul putredă, plină de persoane aflate la vârste înaintate, complet inerte din punct de vedere intelectual și ideologic. Unul dintre motivele acestei situații era numărul de membri, nemaiîntâlnit în niciuna din celelalte țări socialiste. În ziua începerii ultimului său congres, în noiembrie 1989, PCR număra peste 3,8 milioane de membri³. Dar niciunul dintre aceștia nu mai credea în idealurile comuniste, ci în capitalism și în băncile elvețiene. Teoriile lui Marx, Engels și Lenin probabil că nu erau cunoscute de niciunul dintre membrii PCR și, chiar dacă aceștia le-ar fi cunoscut, în mod cert nu credeau în ele. Un membru de partid de condiție mijlocie, când se înscria în

1. Adam Burakowski, *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu 1965-1989. Geniul Carpaților*, Iași, 2011, p. 323.

2. Unii economiști se îndoiu de fapt că datoriile ar fi fost plătite integral, considerând că bilanțul zero putea rezulta mai degrabă dintr-un mod abil de a prezenta datele contabile.

3. Nicoleta Ionescu-Gură, „Studiu introductiv”, în *Membrii CC al PCR 1945-1989. Dicționar*, București, 2004, p. 21.

partid, o făcea în ideea că va obține niște foloase, măcar pentru avantajul mărunț de a beneficia de niște bonuri suplimentare de benzină.

Pe lângă aceasta, partidul comunist a mai fost slăbit și de reformele care, pe la începutul anilor '80, consolidau rolul guvernului și îndepartau practic PCR nu numai de la conducerea statului (acaparată de Ceaușescu), ci și din administrația centrală. Desigur, atât prim-ministrul, cât și ceilalți miniștri erau membri ai PCR, dar își exercitau funcțiile în calitate de reprezentanți ai guvernului, și nu ca membri de partid.

Ideologia comunistă fusese înlocuită de cultul conducătorului, iar partidul, din forță politică conducătoare, devenise doar una dintre nenumăratele instituții care practicau acest cult (sindicatele, Liga Femeilor etc.). Existau inclusiv puternice organizații care se ocupau exclusiv cu răspândirea cultului lui Ceaușescu. Este vorba de festivalul național de creație și cultură socialistă care implica în egală măsură populația de la orașe și de la sate, denumit *Cântarea României*, respectiv de competiția sportivă națională *Daciada*. Fiecare activist și fiecare artist se întreceau pe sine, imaginând festivități și opere de artă tot mai pompoase prin intermediul cărora să fie proslăvite măreția și geniul conducătorului. În același timp a fost lansată o campanie naționalistă care nu era lipsită pe alocuri de accente antisovietice și antirusești. Conducătorul român nu reprezenta un pericol pentru URSS, așa încât Moscova a închis ochii. Pe la începutul anilor '80, Ceaușescu a încercat să îmbogățească această ideologie prin elemente antisemite, dar a renunțat în urma protestelor formulate prompt de Statele Unite.

Accentele naționaliste ale regimului Ceaușescu n-au omis nici domeniul sportiv, foarte valoros pentru canalizarea tensiunilor sociale și pentru manifestarea atașamentului față de comunitatea națională. În afară de sus-menționata *Daciada*, o importanță primordială pentru autoritățile române o aveau succesele la olimpiade – fără îndoială, acesta fusese un motiv important în 1984, când România s-a desprins din frontul comun al țărilor de democrație populară, preferând să participe la jocurile olimpice de la Los Angeles. Această olimpiadă i-a adus României cel mai mare succes din istoria participărilor sale la aceste competiții – echipa sa reprezentativă a ocupat locul al doilea în clasamentul după numărul de medalii obținute, fiind întrecută doar de Statele Unite. România a obținut cu această ocazie 20 de medalii de aur, 16 de argint și 17 de bronz. Rezultate atât de bune nu obținuseră sportivii români nici măcar la ediția boicotată a jocurilor olimpice de la Moscova din 1980. Cele mai multe medalii au fost cucerite la discipline care de ani buni se bucurau de popularitate în România – gimnastică sportivă (cu Ecaterina Szabo ca vedetă principală, titulară a patru medalii de aur și a uneia de argint), atletism (Doina Melinte, ca maestră a curselor de semifond, a cucerit o medalie de aur și una de argint), canotaj, haltere și lupte. Patru ani mai târziu, acest succes nu s-a mai putut repeta, cu cele șapte medalii de aur, 11 de argint și șase de bronz România ocupând doar locul opt în clasamentul pe medalii.

Cea mai mare bucurie le-a adus-o însă românilor succesul la sportul cel mai popular din Europa – fotbalul. În 1986, clubul de fotbal al armatei Steaua București (care în meciurile din liga națională rivaliza cu echipa Dinamo a ministerului de Interne) a surprins pe toată lumea, cucerind cel mai prestigios trofeu pentru fotbalul de club – Cupa Campionilor Europeni. Steaua a realizat această performanță învingând în finală, la loviturile de la 11 metri, echipa favorită – FC Barcelona; cu această ocazie eroul întregii României a devenit portarul echipei, un neamț din Banat, Helmuth Duckadam, care a apărut toate cele patru lovituri de la 11 metri executate de jucătorii catalani. Interesant e faptul că acest portar își juca practic ultimul meci de mare miză, pentru că în curând urma să-și încheie cariera

sportivă din motive de sănătate¹. Victoria împotriva unuia dintre cele mai bune și mai populare cluburi de fotbal a provocat desigur multă euforie. După cum amintea unul dintre jucătorii de frunte ai echipei Steaua București, Miodrag Belodedici: „Noi, fotbaliștii, eram dumnezei pe străzile Bucureștiului, nu oameni. Oricine își dorea măcar să ne atingă, lumea obișnuită era cuprinsă de delir. România era prima țară socialistă care câștiga Cupa Campionilor Europeni. Iar acest lucru era subliniat cu orice ocazie”². Fotbaliștii au fost lăudați chiar și de dictator, dar nu fără o tentă critică: „Ne-a lăudat, dar a spus că nu suntem perfecți, că adevăratul ideal al fiecărui român e să obțină cu mai puțin efort și mai puțină muncă mai multe rezultate. Noi, jucătorii de la Steaua, potrivit spuselor lui, n-am răspuns pe deplin așteptărilor. Pentru că la finala de la Sevilla, în timpul regulamentar de joc, am obținut cu Barcelona un joc nul, fără goluri, și n-am câștigat decât după loviturile de la 11 metri! Niște români adevărați ar fi rezolvat problema încă din prima repriză”³.

Potrivit planurilor elaborate în Uniunea Sovietică, perestroika trebuia pusă în practică de instanțele de partid. Dar în România acest lucru n-a fost practic posibil tocmai din cauza marasmului intelectual al PCR. De vreme ce nimeni nu cunoștea și nu înțelegea ideile lui Lenin, era greu să fie proclamată întoarcerea la ideile comuniste. Constituirea unui grup reformist în sânul partidului era irealizabilă, iar conducerea sovietică, din câte se pare, nu și-a dat seama de acest lucru decât relativ târziu. Mai abili în gândire erau doar vechii staliști, dar în jurul lor era greu să se constituie o grupare mai puternică, pentru că ei fuseseră compromiși din cauza represiunilor din cursul anilor '40-'50 (despre acestea se făceau cel mult aluzii, chiar și în literatura promovată oficial) și nu puteau exercita niciun fel de influență asupra eșaloanelor inferioare ale partidului (ei fuseseră izolați total de acestea, inclusiv activiștii PCR care aveau totuși merite deosebite în construcția socialismului).

La nivelul armatei exista totuși un anumit ferment în care Ceaușescu nu avea încredere și de aceea se străduia cu orice preț să-i reducă influența. Dintre toate țările Tratatului de la Varșovia, România prevedea cel mai mic procent din buget pentru apărare, ca atare armata era subfinanțată și, în consecință, apăreau frustrări. În octombrie 1984 s-a ajuns chiar la o tentativă de puci, dar doi dintre complotiști au trădat, transmițându-le oamenilor lui Ceaușescu planurile loviturii de stat. Cea mai importantă persoană în această operațiune ar fi fost generalul Ion Ioniță. După deconspirare el n-a fost totuși lichidat, ci scos la pensie.

Într-o situație și mai precară se afla puțin numeroasa opoziție din afara partidului. După lichidarea cuiburilor de partizani (ultimul dintre conducătorii acestui tip de formațiuni, Ion Gavrilă Ogoranu, a fost arestat în 1976), din România a dispărut practic mișcarea de opoziție⁴. Mici grupuri de opozanți au reapărut abia în cursul anilor '70. Cel mai cunoscut

1. Durerile ciudate pe care le avea Duckadam au dat naștere multor ipoteze și zvonuri, inclusiv unei versiuni care a circulat o vreme în mod neoficial și potrivit căreia responsabil pentru sfârșitul carierei acestui portar ar fi fost fiul lui Nicolae Ceaușescu, Valentin, care a cerut unor funcționari ai Securității să-i rupă ambele mâini lui Duckadam. Aceasta ar fi fost pedeapsa pentru faptul că a refuzat să cedeze Mercedesul primit de la sponsori ca răsplătă pentru triumful din finală. Dar cel în cauză a infirmat în mod categoric aceste presupuneri.

2. Henryk Biliński (ed.), *Od Realu do Barcelony. Historia Pucharu Mistrzów (De la Real la Barcelona. Istoria Cupei Campionilor)*, Katowice, 1992, pp. 155-159.

3. *Ibidem*.

4. Unitățile anticomuniste de partizani s-au format după al Doilea Război Mondial și erau compuse în principal din soldați și ofițeri din armata interbelică. Ele nu erau numeroase, dar au constituit pentru o lungă perioadă, mai ales în zonele muntoase, o anumită amenințare pentru autoritățile comuniste.

opozant față de regim în perioada aceasta a fost Paul Goma care, în 1977, a încercat să organizeze un fel de versiune românească a *Cartei 77*, proaspăt lansată în Cehoslovacia. Grupul lui a fost destrămat, iar Goma obligat să emigreze. Dar el nu și-a încetat activitatea, străduindu-se să influențeze opinia publică din țară prin intermediul posturilor de radio occidentale. Interesant este faptul că, în România, începând cu anii '60, acestea nu mai erau bruiate. Cu Paul Goma a colaborat și Vasile Paraschiv, un muncitor care încerca să înființeze o organizație de sindicat independentă.

Un alt disident¹ care, în 1977, a încercat să-și transpună ideile în fapte a fost Vlad Georgescu, un istoric care lucra la Institutul de Studii Sud-Est Europene, după ce mai înainte fusese agent al Securității. El a elaborat un *Program al Mișcării Disidente din România* nu foarte radical, fapt pentru care a fost arestat pentru o scurtă perioadă. Mai târziu a părăsit țara, iar în 1983 a preluat conducerea secției române a postului de radio Europa Liberă, funcție pe care a îndeplinit-o până la moartea sa, în 1988.

Tot în 1977 s-au semnalat proteste masive ale minerilor din Valea Jiului. Protestatarii l-au sechestrat chiar pe premierul de atunci, Ilie Verdeț, și numai sosirea lui Ceaușescu la fața locului a calmat spiritele. Conducătorul protestelor, Constantin Dobre, a fost trimis la „reeducare” și înscris la Academia „Ștefan Gheorghiu”, dar apoi n-a mai luat parte activă la viața politică. În 1990 a fost numit pe un post în cadrul reprezentanței diplomatice a României la Londra, unde a întreprins demersuri pe lângă autoritățile Marii Britanii pentru a obține azil și unde a și rămas.

În 1979 a fost înființat *Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii*. Acest nume pompos nu corespundea întru totul adevăratului caracter al mișcării, pentru că de fapt era vorba de un grup restrâns de oameni dintre care cei mai importanți erau: Ionel Cană, preotul ortodox Gheorghe Calciu-Dumitreasa și Gheorghe Brașoveanu, un pensionar care, înainte de război, fusese înalt funcționar de stat. Această echipă a fost repede destrămată, cei trei organizatori sus-amintiți fiind condamnați la privare de libertate.

În afara acestor organizații, activități opoziționiste au mai desfășurat în România și alte câteva sute de persoane. Era vorba de persoane izolate, urmărite de Securitate, aruncate în închisoare sau chiar asasinate, așa cum s-a întâmplat în cazul lui Gheorghe Ursu, un inginer poet care ținea un jurnal personal. Acest jurnal a ajuns la un moment dat în mâinile organelor de miliție. Ursu a fost reținut și a murit apoi din cauza torturilor. Doina Cornea a avut mai mult noroc. Ea era profesoară la Cluj și a trimis o serie de scrisori la Radio Europa Liberă. Activitatea ei a fost rapid descoperită, dar autoritățile n-au avut curajul s-o aresteze, pentru că avea o parte a familiei în Occident. De aceea s-au străduit doar s-o izoleze și s-o urmărească pas cu pas. Merită să mai amintim de asemenea figura muncitorului Iulius Filip din Cluj, care în 1981 a trimis o scrisoare delegaților la congresul NSZZ „Solidaritatea”. A fost la rândul lui descoperit și condamnat la mulți ani de închisoare. Mai târziu pedeapsa i-a fost redusă, iar în 1988 Filip a fost obligat să emigreze.

Puțin numeroșii opozanți n-au avut din păcate nicio influență asupra populației. Cei mai mulți dintre locuitorii României nici măcar nu știau de existența lor. Ei n-au putut nici să mobilizeze masele de cetățeni și nici să provoace un reviriment al vieții intelectuale care

1. Facem aici o diferență clară între opozanți și disidenți. Primii nu erau în niciun fel legați ideologic de PCR (chiar dacă, formal, erau membri de partid, ca în cazul lui Goma), pe când ultimii, cum a fost Vlad Georgescu, proveneau din activul de partid sau din rândul intelectualilor afiliați ideologiei comuniste.

să ducă apoi la aplicarea perestroikăi. Opozanții, în marea lor majoritate, au acționat de altfel dintr-un impuls de ordin moral (pur și simplu nu mai puteau suporta situația în care ajunsese țara), și nu din considerente politice. În ideile lor cu greu ar putea fi găsită o critică a comunismului ca sistem economico-social; erau evaluate negativ doar guvernarea lui Ceaușescu și anumite aspecte punctuale ale vieții din statul condus de acesta. Tocmai această caracteristică s-ar fi potrivit perfect cu perestroika (care nu-și propunea să reformeze bazele sistemului, ci doar practica guvernării), dar opozanții români au fost prea slabi ca să poată servi drept temelie pentru o mișcare socială mai amplă. În cursul iernilor geroase mai izbucneau din loc în loc mărunte proteste ale populației disperate din cauza lipsei de căldură în apartamente, dar acestea n-au dat naștere unor mișcări mai serioase.

Orice schimbare ar fi fost inutilă în România dacă mai înainte nu era îndepărtat Ceaușescu. Se pare că, la Moscova, conducătorii nu-și dădeau seama de acest lucru, cel puțin în perioada anilor 1985-1987, sau, în orice caz, nu s-au ocupat cum trebuie de această problemă. Pentru agenda unui imperiu atât de vast, problemele interne ale unuia dintre sateliții săi mai puțin importanți nu reprezentau un punct esențial.

Ceaușescu a înțeles amenințarea pe care o reprezenta pentru el noua politică a URSS și a adoptat de îndată o atitudine agresivă. Încă de pe 25 martie 1985 a schimbat ambasadorul de la Moscova cu unul în care putea avea mai multă încredere. Câteva zile mai târziu le-a adresat conducătorilor lumii un apel pentru pace, fără îndoială din dorința de a sublinia rolul pe care îl joacă pe arena internațională.

În același timp era semnat tratatul care prelungea aplicabilitatea Tratatului de la Varșovia pentru încă 20 de ani, cu toate „ezităările” lui Ceaușescu care au dus la grotesca mediere la care au luat parte Egon Krenz și Erich Honecker. În căutare de sprijin, conducătorul român s-a dus în China în octombrie 1985, fără să obțină însă prea multe. În luna noiembrie a aceluiași an, autoritățile române au adresat un apel președinților Gorbaciov și Reagan – un alt document fără nicio însemnătate.

În același timp, printre reprezentanții înaltei administrații de partid și de stat au început să circule zvonuri legate de o eventuală plecare a lui Ceaușescu și se specula cine ar putea fi înlocuitorul lui. Erau analizate diferite configurații, printre care scenariul ca dictatorul să renunțe în favoarea soției sale, a fiului său ori a unuia dintre cei mai fideli activiști care să poată fi condus din culise. O asemenea soluție putea reprezenta o variantă de compromis între dorința lui Ceaușescu de a rămâne la putere și exigențele Moscovei de a se trece la o politică mai ponderată.

Cam în aceeași perioadă, la această bursă a potențialilor succesori ai Geniului Carpaților a apărut numele lui Ion Iliescu. Născut în 1930, acesta era fiul lui Alexandru Iliescu, un activist al partidului comunist din perioada interbelică. După război, Ion Iliescu a avansat rapid în cadrul activului de partid, astfel încât, pe la sfârșitul anilor '60, el se afla deja în nucleul puterii ca ministru al Tineretului. În 1971, a căzut însă în dizgrație, fiind transferat în provincie – mai întâi la Timișoara, apoi la Iași. În 1984, Ion Iliescu a devenit directorul Editurii Tehnice. Cu siguranță, el era omul potrivit ca șef al facțiunii reformiste din partid, numai că, în perioada 1986-1987, această eventualitate era absolut imposibilă, pentru că tocmai această aripă reformistă lipsea cu desăvârșire din partid.

În noiembrie 1987, a fost organizat un referendum privind reducerea bugetului alocat Apărării cu 5%, acțiune desfășurată sub deviza luptei pentru pace – probabil Ceaușescu voia să demonstreze Moscovei că sistemul se „democratizează”. Indicele participării populației la referendum a fost exact 100%¹.

1. În România, ca de altfel și în celelalte țări comuniste, rezultatul acestui gen de exercițiu democratic, ca și al alegerilor în general, oscila întotdeauna în jurul valorii de 100%, dar niciodată

Un puternic impuls în favoarea schimbării l-a constituit abia vizita lui Mihail Gorbaciov care a avut loc între 25 și 27 mai 1987. Era prima întâlnire la acest nivel din 1976, ceea ce sublinia și mai pregnant importanța evenimentului. Ceaușescu s-a străduit să-i arate oaspetelui său „cuceririle socialismului”, plimbându-l inclusiv prin magazine în care, la fel ca în sus-amintita anecdotă cu CIA, erau aduse mărfuri din toată țara (mai ales carne, care la vremea respectivă foarte rar putea fi găsită pe rafturile magazinelor). Delegația sovietică a vizitat de asemenea șantierul Centrului Civic și alte obiective asemănătoare. În timpul acestei vizite, Gorbaciov a tot încercat să ajungă la o înțelegere cu alți membri ai PCR, numai că serviciul român de pază l-a împiedicat cu eficiență să facă acest lucru, în timp ce mulțimile adunate aclamau frenetic „Ceaușescu-Gorbaciov!”, ceea ce împiedica orice discuție. Încă înainte de sosirea lui Gorbaciov, Iliescu fusese trimis preventiv la Timișoara în concediu, pentru a preîntâmpina orice eventuală încercare ca acesta să se întâlnească cu Gorbaciov. Astfel încât conducătorul sovietic a plecat de la București cu convingerea că implementarea perestroikăi în România va fi foarte dificilă și în orice caz absolut imposibilă atât timp cât Ceaușescu se afla la conducerea țării.

La câteva luni după vizita lui Gorbaciov, au avut loc mișcări care, retrospectiv, evocă pregătirile pentru confruntarea decisivă. În iulie 1987 a murit, în împrejurări neclare, generalul Ion Ioniță, care în mod sigur ar fi sprijinit o eventuală acțiune de răsturnare a conducătorului. În septembrie a apărut un alt adversar al conducătorului român, în persoana lui Silviu Brucan, un fost propagandist stalinist, care a găsit cu cale să acorde un interviu pentru *International Herald Tribune*. Dar cel mai important eveniment a fost numirea lui Iulian Vlad ca șef al Securității pe la începutul lunii octombrie. Spre deosebire de predecesorul său, Vlad era un specialist în domeniu, ceea ce însemna că Nicolae Ceaușescu s-a hotărât să acorde încredere mai degrabă unui profesionist decât unui activist credincios. Abia mai târziu se va dovedi că aceasta a fost o greșeală gravă: în cursul evenimentelor din decembrie 1989, Vlad n-a adoptat o poziție clară, încercând să retragă Securitatea din prima linie a luptelor.

Punctul de cotitură l-a constituit protestul muncitorilor de la Brașov, care a avut loc pe 15 noiembrie 1987. Din ceea ce știm până în momentul de față în legătură cu acest eveniment rezultă că el n-a fost inspirat de serviciile speciale, chiar dacă au existat și astfel de ipoteze. Pe data de 15 noiembrie în toată țara fuseseră organizate „alegeri” pentru consiliile populare – oficial, frecvența înregistrată a fost de 99,99%, cu alte cuvinte ceva mai mică decât în cazul referendumului organizat cu un an înainte.

Nu se știe dacă această fracțiune de 0,01% care a lipsit ca să se poată înregistra o prezență la vot de 100% era datorată orașului Brașov (spre deosebire de anii precedenți, rezultatele scrutinului n-au fost date și defalcat pe județe), dar nici nu poate fi exclusă această posibilitate. Protestul a început la Întreprinderea de Autocamioane „Steagul Roșu”. Cauza a constituit-o scăderea salariilor muncitorilor la aproximativ jumătate din cât fuseseră anterior, lucru care a ieșit la iveală pe data de 14 noiembrie, seara, când muncitorii schimbului trei au venit la lucru. A doua zi dimineața, ei au început să se adune la poarta întreprinderii, de unde, în convoi, au pornit spre centrul orașului. În câteva locuri, s-au întâlnit cu membri de partid și de sindicat care au încercat să-i oprească. La un moment dat a apărut chiar și primarul orașului Brașov, care a îndemnat mulțimea să se împrăștie,

nu atingea exact această valoare, tocmai din considerentul ca acei dintre cetățeni care, din diferite motive, n-au reușit să ajungă la urne să știe că ei reprezintă acea mică fracțiune de procent din populație care n-a votat. Rezultatele erau oricum falsificate, dar în felul acesta putea fi acceptată mai ușor ipocrizia sistemului comunist.

dar nimeni nu l-a ascultat și a trebuit să se retragă. Mulțimea de muncitori a început să scandeze sloganuri împotriva lui Ceaușescu și apoi chiar anticomuniste. Către ora 10.00, grupul care număra deja câteva sute de muncitori a ajuns în fața clădirii în care își avea sediul Comitetul Județean de Partid. Securitatea era prezentă și observa scena, dar pe moment n-a intrat în acțiune. Muncitorii au început să cânte „Deșteaptă-te, române”, imnul de stat al țării înainte de război, dar s-a dovedit foarte repede că puțini îi cunoșteau textul – deceniile de propagandă comunistă își arătau roadele. După un timp oamenii au început să pătrundă în clădire, apoi să arunce pe geam diferite obiecte, inclusiv portretele lui Ceaușescu. Mai târziu își vor aminti că șocul cel mai mare a fost pentru ei luxul de care se bucura elita partidului – în frigidere au găsit băuturi scumpe, prin sertare țigări occidentale și chiar fructe de ananas, produs inaccesibil cetățenilor obișnuiți. Atunci au intrat în acțiune forțele de ordine care au pus capăt brutal manifestăției.

În aceeași zi au început arestările: cei mai activi participanți la evenimente au fost închiși. Mulți dintre ei au fost transportați la București, unde au fost supuși interogatoriilor însoțite de torturi foarte brutale. Acțiunea era condusă de Emil Macri, dar o participare activă a avut în cadrul ei și Ristea Priboi – ambii aveau deja o bogată experiență în „activitatea” cu opozații¹. Întrucât informații despre tulburările de la Brașov au fost difuzate de posturile de radio de peste graniță și nu mai puteau fi infirmate, autoritățile au găsit o altă soluție: în toate întreprinderile din țară au fost organizate ședințe în cursul cărora „huliganii” erau condamnați, iar oamenii muncii cereau pedepsirea lor exemplară, inclusiv prin condamnare la moarte. Pe 3 decembrie 1987 a avut loc procesul, dar pedepsele date au fost relativ ușoare (în cele mai multe cazuri, condamnări de câțiva ani cu executare la locul de muncă). Cei care au scăpat de închisoare au fost strămutați obligatoriu în alte regiuni ale țării, unde au fost ținuti permanent sub observație de serviciile secrete.

Niciunul dintre muncitorii brașoveni care au participat la protest n-a jucat mai târziu vreun rol în politică. Dar aceste evenimente au favorizat în schimb lansarea lui Silviu Brucan, care i-a invitat la el acasă pe câțiva redactori ai unor ziare occidentale pentru a le înmâna o petiție în legătură cu măsurile represive cărora le-au fost supuși muncitorii de la Brașov. Cea mai mare parte a acestui document cuprindea însă evaluări critice la adresa lui Ceaușescu și a metodelor lui de exercitare a puterii. Din acel moment, la Brucan au început să vină și alți ziariști străini, astfel că el a devenit o figură cunoscută. Promovarea lui Brucan a fost facilitată de asemenea de faptul că evenimentele de la Brașov fuseseră prezentate și comentate pe larg de mass-media occidentală. Începând din noiembrie 1987, despre Ceaușescu nu s-a mai scris decât pe un ton negativ; în general, observatorii încercau să ghicească în ce moment și în ce împrejurări regimul lui se va prăbuși.

În ianuarie 1988, postul de radio Europa Liberă a dat o lovitură puternică prestigiului dictatorului. Pe lungimile de undă ale acestui post a început să fie difuzată lectura unei cărți scrise de Ion Mihai Pacepa, care în 1978 fugise în Occident, după ce îndeplinise funcția de adjunct al șefului spionajului extern. El a scris apoi *Orizonturi Roșii*, o carte pseudomemorialistică, în care povestea culisele curții lui Ceaușescu, prezentându-l pe conducătorul român și mai ales pe soția lui într-o lumină foarte defavorabilă. În timpul difuzării diferitelor episoade ale cărții, străzile Bucureștiului deveneau aproape pustii, după cum se laudă autorul, pentru că toată lumea stătea în fața aparatelor de radio și asculta.

1. Generalul Emil Macri a fost solicitat în cele mai dificile situații, printre altele în timpul revoltei minerilor din 1977. Maiorul Ristea Priboi a luat parte la acțiunea împotriva intelectualilor de la începutul anilor '80.

Unul dintre personajele pozitive ale lui Pacea a fost generalul Nicolae Militaru, prezentat, ce-i drept, ca agent al spionajului militar sovietic, dar și ca victimă a perfidelor mașinațiuni ale unui Ceaușescu însetat de putere. Pe lângă Militaru, Pacea i-a mai prezentat în mod pozitiv și pe fostul premier, Ion Gheorghe Maurer, respectiv pe Gheorghe Apostol, cel mai credincios om de încredere al lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Dintre cei trei, doar Maurer n-a mai îndeplinit un rol de primă importanță în regimul Ceaușescu.

Răspunsul conducătorului român a fost accentuarea cultului personalității, care oricum era dus la extrem, numai că această supralicitare a avut un efect contrar celui scontat, pentru că tocmai practicile legate de cultul personalității erau cele mai detestate de populație. Permanenta ridicare în slăvi a măreției lui Nicolae și a Elenei Ceaușescu constituia de altfel și o temă foarte la îndemână care îndreptăța sarcasmul ziariștilor occidentali, atrași în număr tot mai mare de problemele țării.

Între timp, situația României pe plan internațional se înrăutățea tot mai mult. În 1988, Statele Unite au retras României clauza națiunii celei mai favorizate în comerț, iar în țările vecine, mai ales în Ungaria, au început să se producă schimbări tot mai profunde. În luna mai, János Kádár a trebuit să renunțe la funcția de secretar general, iar în iunie, la Budapesta, a avut loc o imensă manifestație de protest față de nerespectarea drepturilor omului în România. Acest lucru a provocat și o tensionare de scurtă durată a relațiilor dintre cele două țări, dar situația a revenit la normal după întâlnirea care a avut loc între Ceaușescu și noul conducător maghiar, Károly Grósz. Felul cum evoluau lucrurile în Uniunea Sovietică era de asemenea de natură să-i dea dureri de cap dictatorului, pentru că Moscova se implica în procesul de lansare a unui nou opozant român. Mircea Dinescu fusese în trecut student al Academiei „Ștefan Gheorghiu” (dar exmatriculat pentru luări de poziție neconforme cu linia oficială, cu ocazia conferinței scriitorilor din anul 1981), dar apoi a început să scrie poezii; în august 1988, el a făcut o călătorie în URSS, la invitația Uniunii Scriitorilor Sovietici. După sosirea în capitala URSS, Dinescu a acordat un interviu, difuzat de Radio Moscova (care emitea și în limba română), în care se declara ferm în favoarea perestroikăi.

Spre sfârșitul anului 1988, Brucan a efectuat o vizită în capitalele unor țări occidentale, unde s-a întâlnit cu reprezentanți ai guvernelor respective. Apoi a plecat la Moscova, unde a vorbit chiar cu Gorbaciov. Securitatea nu l-a împiedicat să facă aceste călătorii, ceea ce însemna că Nicolae Ceaușescu își pierduse deja o mare parte a influenței pe care o avea asupra serviciilor speciale, lucru care se datora probabil șefului acestora, Iulian Vlad. Dar de partea dictatorului se afla pasivitatea totală a populației. Iar Brucan, chiar dacă fusese lansat corespunzător, n-a fost totuși în măsură să-i dinamizeze măcar pe activiștii de partid, lucru de care urma să se convingă în scurt timp.

Imediat după revenirea în țară, Brucan a început să organizeze printre foștii demnitari un grup secret de adepți ai reformelor. În cele din urmă, el a reușit să convingă doar alte cinci persoane, printre care se număra și Gheorghe Apostol (menționat în *Orizonturi Roșii*). Ceilalți erau și ei foști activiști din perioada stalinistă. Împreună, ei au elaborat un document care a fost difuzat de secția română a postului de radio BBC pe data de 10 martie 1989 și care a intrat în istorie sub denumirea de „Scrisoarea celor șase”. Veteranii de partid își declarau, cu foarte multă prudență, dezacordul față de anumite inițiative ale dictatorului, cum ar fi construirea Centrului Civic ori sistematizarea satelor. Ei criticau de asemenea nivelul scăzut de trai al populației. Brucan și colegii lui nu cereau plecarea lui Ceaușescu, ci se declarau gata să se implice în noi inițiative.

„Scrisoarea celor șase” a fost larg dezbătută de mass-media din Occident, fiind percepută de toată lumea ca manifestul unui grup reformist din cadrul partidului. Această

definiție era totuși o mare exagerare, grupul în cauză reducându-se doar la câteva persoane; în schimb, autoritățile au luat imediat măsura arestului la domiciliu impus acestora și a ținerii sub observație permanentă. Dar aceste măsuri nu i-au împiedicat pe alții să întreprindă acțiuni similare.

În iulie, a devenit dintr-odată activ Dumitru Mazilu. În cursul anilor '60, el fusese comandant școlii de ofițeri de Securitate de la Băneasa, dar apoi a fost îndepărtat din funcțiile de înaltă răspundere, fiindu-i încredințată colaborarea cu ONU. La cererea acestei organizații, el a pregătit în 1987 un raport referitor la respectarea sau mai degrabă la nerespectarea drepturilor omului în România. A reușit să prezinte acest document la Geneva, dar abia pe 10 iulie 1989, la sesiunea uneia dintre subcomisiile ONU. Apoi a trimis același document reprezentanțelor diplomatice ale diferitelor țări – o copie ajungând și la Ambasada RPP din București.

În vara anului 1989, situația din regiune s-a schimbat fundamental. Cel mai important eveniment a fost numirea lui Tadeusz Mazowiecki ca premier al Poloniei. Ceaușescu s-a hotărât să reacționeze, astfel că, în noaptea de 19 spre 20 august, a adresat partidelor frățesti o scrisoare prin care cerea să se exercite o anumită formă de presiune asupra Varșoviei și să fie acordat un ajutor PZPR pentru eliminarea amenințării pe care o constituia, după părerea lui, „Solidaritatea”. El nu avea în vedere o acțiune armată, ci mai curând una diplomatică. Însă scrisoarea lui n-a provocat decât o reacție negativă din partea tuturor destinatarilor.

În cursul lunilor următoare, în toate țările blocului sovietic din Europa, în afară de România, s-au produs schimbări ireversibile. Pe 10 octombrie, partidul comunist maghiar s-a transformat în partid social-democrat, pe 9 noiembrie a fost dărâmat zidul Berlinului, iar o zi mai târziu Todor Jivkov pierdea puterea în Bulgaria. Pe 17 noiembrie, la Praga, era organizată o imensă demonstrație, începutul schimbării fulgerătoare a sistemului. La sfârșitul lunii noiembrie, Nicolae Ceaușescu rămăsese deja singur.

Între 20 și 24 noiembrie a avut loc Congresul al XIV-lea al PCR. Era ultimul moment în care dictatorul putea fi revocat în mod legal. Asta pentru că, formal, era secretarul general al partidului și nu putea fi schimbat din funcție decât de Congres, ca instanță supremă pe linie de partid. Înainte de începerea lucrărilor, postul de radio Europa Liberă a difuzat două scrisori deschise adresate membrilor CC, care-i îndemneau pe aceștia să voteze pentru alegerea unui nou secretar. Ambele erau semnate de o organizație destul de misterioasă la momentul respectiv; aceasta se numea *Frontul Salvării Naționale* (FSN). Dar nu s-a produs nicio schimbare; dimpotrivă, participanții la congres au cântat „Ceaușescu reales la al paisprezecelea congres”. Adversarilor secretarului general nu le mai rămânea altceva de făcut decât rezolvarea prin violență.

Căderea lui Ceaușescu

Evenimentele care au condus la căderea și moartea lui Nicolae Ceaușescu au început cu o întâlnire simbolică. Aceasta a avut loc între 2 și 3 decembrie 1989 pe nava sovietică „Maxim Gorki” care staționa undeva în apropierea coastelor Republicii Malta. Mihail Gorbaciov a discutat acolo cu președintele american George Bush probleme ale politicii mondiale și regionale. Stenogramele care pot fi accesate și cele care au fost publicate fără îndoială că nu sunt complete. Nu se știe dacă și în ce context cei doi au vorbit și despre România. În legătură cu Ceaușescu, cel mai important lucru este însă că în urma acestei

întâlniri se putea înțelege că americanii lasă Kremlinului mână liberă – cel puțin asta este impresia cu care au rămas românii.

Pe 4 decembrie a avut loc la Moscova întâlnirea conducătorilor țărilor membre ale Tratatului de la Varșovia. În cursul acestui congres, Gorbaciov a găsit timp să vorbească separat cu Ceaușescu¹. În principiu, este greu de precizat care a fost tema discuției. Conducătorul român propunea o întâlnire a „partidelor comuniste și muncitorești” cu scopul de a discuta problemele socialismului mondial. Congresul de la Moscova putea îndeplini acest rol, dar Nicolae Ceaușescu considera probabil că nu este suficient. El a amintit și teza lui Lenin potrivit căreia, „oricât de puțini am fi, tot trebuie să ridicăm steagul”. Gorbaciov nu l-a luat în serios pe partenerul său de dialog, a scăpat de el, tratându-l fără menajamente. La o observație a premierului URSS Nicolai Rîjkov că pe 9 ianuarie 1990 este planificată o întâlnire CAER, conducătorul sovietic a spus, fără să se știe exact cui se adresa: „Veți mai trăi până la 9 ianuarie!”, ceea ce putea fi interpretat ca o amenințare la adresa lui Ceaușescu sau ca o dezvăluire a anumitor planuri. Convorbirea n-a dus la nimic concret. În drum spre aeroport, dictatorul român n-a fost însoțit de niciun oficial sovietic, ceea ce constituia o încălcare evidentă a protocolului și un mare afront.

Vizita la Moscova l-a făcut în cele din urmă pe Ceaușescu să conștientizeze faptul că-l paște un mare pericol, un pericol de moarte. Imediat după venirea în țară a luat câteva decizii de natură sa-l protejeze în caz de revolte sociale și de diversiuni străine. Pe 5 decembrie a fost promulgat un decret de majorare a burselor pentru studenți și elevi și de acordare a unor burse tuturor celor ai căror părinți erau muncitori și țărani (cu condiția ca aceștia din urmă să fie membri CAP²), indiferent de veniturile părinților. Idei de acest gen mai avusese el și înainte, dar niciuna nu fusese concretizată, așa că și de data aceasta lumea se aștepta tot la promisiuni fără acoperire. Manevra lui Ceaușescu n-a mai impresionat pe nimeni.

O problemă mult mai serioasă a fost decizia Comitetului Politic Executiv al partidului din 11 decembrie de trecere a trupelor de grăniceri din subordinea Apărării Naționale la ministerul Afacerilor Interne. În toamna anului 1989, crescuse semnificativ numărul persoanelor care treceau fraudulos frontiera de stat – printre alții, în octombrie fugise în Vest cunoscuta gimnastă Nadia Comăneci. Era așadar clar că trupele însărcinate cu paza frontierei nu erau în măsură să-și îndeplinească misiunea. Ceaușescu considera probabil că nu e vorba de incompetență, ci de consecința unor acțiuni îndreptate împotriva lui din interiorul ministerului Apărării și de aceea s-a hotărât să aibă mai multă încredere în ministerul de Interne care-și dovedise fidelitatea. Teoretic, această manevră era pe deplin întemeiată rațional, dar venea mult prea târziu, ceea ce, în cursul următoarelor săptămâni, nu avea decât să sporească și mai mult haosul care domnea la granițe.

Fără îndoială că acest lucru a avut o influență notabilă asupra desfășurării evenimentelor. Problema rămâne totuși exclusiv în sfera ipotezelor, deoarece nici în momentul de față nu s-a încheiat discuția dacă pe teritoriul României a intrat sau nu un mare grup de „turiști” din Uniunea Sovietică. Argumentele în sprijinul ambelor opinii sunt destul de importante, așa încât merită să le prezentăm, lăsând însă problema deschisă. Adepții teoriei „turiștilor” invocă faptul indiscutabil că, în apropiere de Craiova, serviciile românești au

1. Șerban Săndulescu, *Decembrie 89. Lovitura de stat a confiscat Revoluția Română*, vol. 1, București, 1996, pp. 283-298.
2. În România, doar o mică parte dintre gospodăriile țărănești individuale nu fuseseră colectivizate. Era vorba în principal de terenuri aflate în zone muntoase, unde condițiile de cultivare a pământului și de creștere a animalelor erau foarte dificile.

împușcat trei cetățeni ai URSS suspectați de terorism. În amintirile ofițerilor de Securitate se găsesc informații referitoare la existența unei serii întregi de rapoarte trimise la centrala din teritoriu. Acestea semnalau prezența unor coloane de mașini de tip Lada cu care s-ar fi deplasat „turiștii” – toți bărbați tineri, cu constituție athletică și tunși scurt, care vorbeau o română stricată, ceea ce putea justifica ipoteza că ar proveni din Republica Moldova. Unii dintre foștii ofițeri își aminteau de asemenea că, în afară de autoturisme Lada, au fost văzute și autobuze cu „turiști”. Potrivit acestei versiuni, întreaga echipă ar fi venit în România din URSS la începutul lunii decembrie și ar fi declarat ca scop al vizitei tranzitarea țării spre Iugoslavia. Acest lucru ar demonstra că, încă de la început, ei își propuseseră să ajungă la Timișoara. „Turiștii” ar fi avut ca punct de întâlnire hotelul „Unirea” din Iași, de unde ar fi plecat pe rând în după-amiaza zilei de 14 decembrie. Apoi, s-ar fi împărțit în două grupe: una îndreptându-se spre Timișoara, iar cealaltă spre București.¹

Adversarii acestei teorii aduc și ei argumente pertinente. În primul rând, ei afirmă că, în afară de cei de la Craiova, Securitatea n-a reușit să prindă niciun cetățean sovietic, deși la Timișoara și la București s-au făcut arestări masive. Dacă „turiștii” au existat, atunci în mod sigur ei au fost foarte bine pregătiți, inclusiv în ceea ce privește modul de a se retrage și de a-și șterge urmele, dar și așa e puțin probabil ca absolut toți să fi reușit să dispară ca prin farmec. În plus, există destul de multe materiale filmate și fotografii, dar printre cei mai activi participanți la evenimente n-au fost totuși identificați cetățeni ai URSS.

Cea mai apropiată de adevăr pare versiunea de compromis, potrivit căreia „turiștii” au existat cu adevărat, au intrat pe teritoriul României, dar n-au jucat un rol determinant în desfășurarea evenimentelor. N-ar fi exclus ca ei să fi avut ca misiune să intre în acțiune abia în momentul în care s-ar fi dovedit că forțele locale nu-l pot răsturna pe Ceaușescu – iar intervenția lor s-a dovedit inutilă. În primele zile de după căderea dictatorului, țara era cufundată într-un asemenea haos, încât chiar și un grup numeros de „turiști” ar fi putut părăsi pe neobservate teritoriul național, ceea ce fără îndoială s-a și întâmplat. Poate că vom afla odată dacă „turiștii” au existat cu adevărat sau dacă au fost doar o invenție a foștilor ofițeri care încercau să explice astfel în fața lumii propria lor incapacitate de a lupta împotriva frământărilor sociale.

Revoluția română sau, potrivit altora, evenimentele din decembrie au început probabil în mod independent în două locuri diferite și în momente diferite. Pe 14 decembrie a existat o încercare de demonstrație la Iași. În acest oraș exista un anumit potențial de revoltă din două motive. În primul rând, în oraș exista un important centru universitar, așadar existau mulți tineri frustrați de lipsa de perspective într-o țară guvernată de Ceaușescu. Tineretul se revoltase de fapt și înainte de 1989 – în februarie 1987 au avut loc proteste pe scară largă, care au fost însă pacificate fără folosirea forței (autoritățile au făcut promisiuni, pe care însă nu și le-au respectat). Și, în plus, mai trebuie avut în vedere faptul că ideea sovietică a perestroikăi a avut cel mai amplu ecou tocmai la Iași, oraș situat nu departe de granița cu URSS.

La Iași erau active puține grupuri de opozanți. Activistul cel mai cunoscut era scriitorul Dan Petrescu care avea contacte cu persoane din alte orașe, printre care și cu Doina Cornea de la Cluj. El reușise să adune în jurul lui un grup compus în principal din intelectuali. În

1. În prima jumătate a anului 2010, ziarul *Adevărul* a publicat o serie de articole referitoare la diferite aspecte ale evenimentelor din decembrie 1989, printre altele și la problema „turiștilor” sovietici. Era menționat, de exemplu, tragicul incident de la Valea Rea. Redactorul-șef al acestui ziar a strâns apoi toate aceste informații și le-a publicat într-o carte. Vezi Grigore Cartianu, *Crimele revoluției. Sângeroasa diversiune a KGB-iștilor din FSN*, București, 2010, pp. 395-416.

toamna anului 1987, Dan Petrescu a efectuat o călătorie în străinătate, ocazie cu care a dat un interviu pentru ziarul francez *Libération*. Textul era destul de dur pentru perioada respectivă și cuprindea între altele teza că simpla îndepărtare a lui Ceaușescu nu rezolvă problemele, de aceea trebuie schimbat tot sistemul (e suficient să comparăm acest interviu cu „Scrisoarea celor șase”, care nu propunea nici măcar schimbarea dictatorului Ceaușescu). În luna octombrie 1989, Petrescu a declarat greva foamei pentru a-i determina pe delegații la al XIV-lea Congres al partidului să nu-l mai aleagă din nou pe Ceaușescu ca secretar general, ceea ce n-a dus, desigur, la niciun fel de rezultat. Drept pedeapsă, i-a fost impus arestul la domiciliu.

Un alt grup era constituit în jurul lui Cassian Maria Spiridon și Ștefan Prutianu, care erau mai puțin radicali și voiau doar să transfere pe teren românesc soluțiile sovietice; cu alte cuvinte, voiau să constituie un front popular care să realizeze ideile lui Gorbaciov. Pe 27 noiembrie, cele două grupări s-au unit și au format împreună Frontul Popular Român. Persoanele care erau în legătură cu acesta au început să distribuie prin oraș manifeste, chemând la o adunare populară pentru ziua de 14 decembrie la ora 16 în Piața Unirii din Iași.

Cu siguranță, unele dintre aceste foi volante au ajuns și la organele de Securitate care au putut astfel să-și pună la punct acțiunile preventive. Așa încât din partea lor n-au existat niciun fel de scăpări. Încă înainte de 14 decembrie, au venit în oraș generalii (de armată) Constantin Olteanu și Ion Coman care au preluat conducerea pregătirilor. În jurul Pieței Unirii au fost astfel plasate camioane cu militari în civil pregătiți de acțiune și dotați cu pistoale-mitralieră. În piață au fost aduse mașini de pompieri. Tot cartierul era împânzit de patrulare ale miliției și ale unităților paramilitare. În oraș era organizat un turneu de karate. Dacă opozații ar fi fost superiori în confruntări, karatiștii ar fi fost trimiși în luptă de partea forțelor de ordine. Către ora 16.00, în Piața Unirii s-au adunat câteva zeci de membri ai frontului (printre aceștia erau și Spiridon și Prutianu) și câteva persoane care au dat curs convocării (numărul manifestanților e greu de stabilit). Au așteptat cam o oră, după care s-au împrăștiat, îndreptându-se fiecare spre casă. Dar toți au fost urmăriți și apoi arestați și torturați practic până pe 22 decembrie. „Turiștii”, dacă existau, n-au intrat în acțiune. Runda fusese câștigată de oamenii lui Ceaușescu.

O zi mai târziu, la Timișoara, în cealaltă extremitate a țării, începea un protest care avea să ducă în cele din urmă la căderea detestatului dictator. Și la Timișoara, ca și la Iași, exista un potențial de revoltă, dar era consecința unor cu totul altfel de cauze. Timișoara este capitala Banatului, o regiune cu multe tradiții: în primul rând, independența față de centru, apoi coexistența pașnică a mai multor naționalități – români, unguri, germani și sârbi. În ciuda oricăror tentative, comuniștii nu reușiseră să învrăjbească aceste etnii, chiar dacă, din cauza politicii promovate de echipa lui Ceaușescu, mulți dintre germani au emigrat. Locuitorii Timișoarei percep chiar și în ziua de astăzi Bucureștiul ca pe o lume străină care se amestecă în mod inoportun în problemele orașului și ale regiunii.

O importanță deosebită a avut-o de asemenea apropierea celor două țări în care perestroika făcuse deja niște pași importanți: Ungaria și, într-o oarecare măsură, Iugoslavia. Unii locuitori ai Timișoarei puteau prinde posturi de radio și televiziune din cele două țări vecine, în care mass-media se ocupa deja de câțiva ani cu promovarea idealurilor reformiste ale conducerii sovietice. Televiziunea maghiară acorda de asemenea multă atenție situației în care se afla minoritatea maghiară din România. Erau comentate probleme ca sistematizarea satelor din România, lupta împotriva limbii și culturii naționale, însuși Ceaușescu fiind prezentat, chiar dacă într-o formă mai voalată pentru a nu aduce atingere bunelor relații oficiale, ca un tiran sângeros care vrea să-și realizeze visul naționalist al

unei țări locuite de o singură națiune. Totul nimerea pe un teren fertil. Erau de asemenea prezentate evenimentele care aveau loc în celelalte țări, unde guvernele comuniste cădeau unul după altul. Locuitorii Timișoarei aveau motivele lor să-l urască pe dictator, așa că nu trebuie să exagerăm influența mass-mediei din străinătate; cel mai important lucru a fost faptul că, prin intermediul ei, viitorii protestatari au căpătat mai mult curaj.

Căderea lui Ceaușescu a fost provocată de o problemă destul de comună și de anvergură exclusiv locală: aceea a pastorului László Tőkés. Acesta s-a născut în anul 1952 la Cluj, ca fiu al unui pastor reformat. S-a hotărât să calce pe urmele tatălui său și, astfel, a urmat cursurile Academiei Teologice Protestante din orașul natal. Și-a terminat studiile universitare în anul 1975 și a devenit pastor în localitatea Dej, unde a lucrat până în 1984. În acest interval de timp, s-a alăturat grupului de opozanți maghiari aflați în legătură cu revista *Contrapuncte (Ellenpontok)*, în care a și publicat un articol, lucru pentru care a rămas fără loc de muncă. În anul 1986 a inițiat o grevă, cerând să fie reîncadrat în muncă, iar cererea i-a fost satisfăcută. Pe data de 1 ianuarie 1987, László Tőkés a fost transferat ca pastor în cadrul Bisericii protestante din Timișoara. Din acest moment începe conflictul său cu episcopul László Papp, care colabora îndeaproape cu autoritățile comuniste. Papp se străduia cu orice preț să-l transfere pe Tőkés înapoi în provincie, dar acesta făcea la rândul lui totul ca să nu fie transferat – în principal, a făcut apel la instanțele superioare ale Bisericii. În cele din urmă, autoritățile ecleziastice au luat decizia irevocabilă de a-l muta pe pastorul recalcitrant la Mineu, localitate din nord-vestul țării situată în județul Sălaj. Numai că el nu s-a supus acestei dispoziții, fiind ajutat și de simpatia membrilor parohiei sale din Timișoara.

Tőkés s-a hotărât să facă din problema sa personală un eveniment internațional. Pe 28 mai 1989, postul de radio Kossuth din Budapesta a difuzat un material pe tema conflictului apărut între parohul Tőkés și episcopul Papp, luând, bineînțeles, partea pastorului. Dar un efect mult mai vizibil l-a avut o emisiune difuzată de televiziunea maghiară pe data de 24 iulie. Două zile mai târziu, telefonul lui Tőkés a fost desființat. Din august, Radio Kossuth a început să informeze mai pe larg despre situația din parohia timișoreană, iar pe 11 septembrie televiziunea națională maghiară a difuzat din nou un material despre pastorul Tőkés.

Pe 12 septembrie, la o zi după emisiunea televizată, a dispărut Ernő Újvárossy, administratorul lucrărilor de renovare din parohie și prietenul pastorului. Două zile mai târziu a fost găsit cadavrul lui. N-a mai fost nevoie de autopsie ca să se constate că a murit după ce a fost îndelung torturat. Nici identificarea făptașului nu punea probleme: așa ceva nu putea face decât Securitatea. Și tocmai la poliția secretă se referea Tőkés când spunea la înmormântare: „Uciagașii lui Ernő Újvárossy se ascund printre noi”. În cursul următoarelor două luni, autoritățile au făcut tot ce se putea ca să-l sperie pe pastor, prin percheziții la domiciliu, indivizi necunoscuți trimiși să-l bruscheze etc.

La începutul lunii decembrie, parohia a fost înconjurată de reprezentanții serviciilor de ordine. Erau lăsate să treacă doar persoanele care lucrau la biserică și credincioșii veniți la slujbă. Pe 6 decembrie, autoritățile l-au informat pe Tőkés că nu mai are dreptul să conteste decizia autorităților bisericești și că, în consecință, este obligat să se supună deciziei lor. Pe 10 decembrie, parohul le-a făcut cunoscută enoriașilor săi această informație, adăugând că în termen de o săptămână este obligat să-i părăsească pentru a se muta la Mineu. Pe 15 decembrie la ora 8.00, în fața locuinței pastorului s-a adunat un grup de circa 10-12 credincioși care erau hotărâți să nu permită plecarea preotului. Astfel a început demonstrația care, prin consecințele sale, urma să ducă la răsturnarea dictatorului.

Din motive greu de stabilit, serviciile de ordine din Timișoara nu erau la fel de bine pregătite cum fuseseră cele de la Iași. De fapt, erau absolut nepregătite. Nu avea loc niciun

turneu de karate, nu existau civili înarmați, nici mașini de pompieri pe străzi. Să fi fost din cauză că autoritățile locale nu se așteptau la demonstrații pe scară largă sau au fost pur și simplu dezinformate de serviciile speciale, asta nu se știe. În orice caz, în primele câteva zile, autoritățile locale au fost nevoite să dea piept absolut singure cu protestatarii și s-au dovedit mult prea slabe și ezitante ca să înăbușe revolta în fașă. Greșelile săvârșite în încercarea de a pacifica mulțimea revoltată au fost atât de numeroase, încât nu pot exista decât două explicații: fie a fost vorba de un sabotaj intenționat din partea șefilor forțelor de ordine din Timișoara, fie avem de-a face cu rezultatul atâtor ani de selecție negativă și de promovare pe posturi de înaltă răspundere a unor ratați lași. Din păcate, azi nu avem o explicație a acestei situații și probabil că nici în viitorul apropiat nu va fi găsită.

În jurul orei 11.00, în fața casei lui Tőkés se strânseseră deja peste o sută de persoane. Și întrucât el locuia în Piața Maria (după căderea comunismului, această piață și-a recăpătat numele inițial, Piața Sfânta Maria), adică într-un punct foarte frecventat al orașului, celor adunați acolo pentru a-l apăra pe pastor li se alăturau și simpli trecători curioși. La orele după-amiezii au apărut în număr mare și studenții maghiari și români. Chiar dacă apărarea lui Tőkés îi privea direct doar pe membrii parohiei protestante, dominată de unguri, ea s-a dovedit un motiv suficient de puternic pentru a uni populația de ambele naționalități. La ora 16.00 a venit la fața locului Radu Bălan, numit de curând prim-secretar al Comitetului Județean de partid. Nu știm care erau intențiile lui, pentru că n-a făcut altceva decât să se uite, apoi s-a urcat în mașină și a plecat. Acest comportament i-a stârnit și mai mult pe protestatari. Au apărut apoi și securiștii îmbrăcați în civil, dar n-au intervenit, ba chiar s-au retras mai târziu. La ora 17.00, Tőkés a apărut la geamul locuinței sale și a cerut mulțimii să se împrăstie. Un afiș cu același conținut a fost pus și pe ușa bisericii reformate.

Dar n-a fost ascultat, iar demonstrația a scăpat de sub control. Autoritățile nu și-au dat seama de pericolul apărut și o vreme s-au ocupat doar de rezolvarea „cazului Tőkés”, neglijând pacificarea mulțimii. În mijlocul protestatarilor a apărut secretarul pe probleme organizatorice al Comitetului Municipal de partid, încercând să convingă mulțimea că decizia de transferare a pastorului a fost revocată. Dar acest lucru se întâmpla abia după vizita lui Bălan, care îi era superior, motiv pentru care această nouă încercare n-a avut niciun rezultat. În fața protestatarilor a apărut și primarul Timișoarei care, de asemenea, le-a cerut cetățenilor să se împrăstie, dar a fost fluierat și a trebuit să se retragă. Atunci au fost auzite primele strigăte împotriva lui Ceaușescu. Și, întrucât se făcuse târziu, lumea a început treptat să se împrăstie, dar în fața casei pastorului a rămas în continuare un grup compact. Către ora 23.00, panicat, Bălan a telefonat la București, cerând instrucțiuni asupra modului cum să procedeze în continuare. O decizie a fost luată însă abia a doua zi dimineața.

Demonstrația s-a prelungit toată noaptea, fără ca serviciile de ordine să intervină. A fost, prin urmare, prima noapte fără guvernare comunistă la Timișoara. Și a avut un efect fulgerător – pentru prima dată după câteva zeci de ani, populația se simțea liberă, puternică și răspunzătoare de propriile ei acțiuni. Autoritățile își demonstraseră slăbiciunea, ceea ce a constituit începutul sfârșitului pentru ele. Pe 16 decembrie, la ora 10.00, Ceaușescu i-a telefonat lui Bălan, cerându-i să-l transfere imediat pe Tőkés la Mineu. Se pare că autoritățile de la București nu aveau o imagine exactă despre ceea ce se întâmplase în capitala Banatului și că, deja, „problema lui Tőkés” nu mai avea nicio importanță. Dacă lucrurile ar fi stat altfel, probabil că dictatorul ar fi dat ordin ca mulțimea să fie împrăștiată și participanții cei mai activi să fie arestați. Preventiv, în unitățile subordonate ministerului Afacerilor Interne a fost comunicat indicativul „gata de luptă”, dar pentru moment n-au fost aduse forțe suplimentare la Timișoara.

Între timp, Bălan și alți notabili locali făceau totul ca să nu fie făcuți responsabili de ceea ce urma să se întâmple. Pe de o parte, nu voiau să aibă mâinile pătate de sânge, știind prea bine că singura șansă de pacificare a protestelor era folosirea forței. Pe de altă parte, se temeau de consecințele unei eventuale neloialități față de Ceaușescu, care deocamdată era suficient de puternic ca să le poată face rău. Se vedeau nevoiți să ia rapid o decizie, pentru că timpul se scurgea în defavoarea autorităților – proporțiile demonstrației creșteau cu fiecare oră. Așa că au aplicat soluția impusă din capitală, dar fără prea mult entuziasm. Iar acest lucru a provocat probabil o evoluție mai rapidă a evenimentelor decât dacă autoritățile n-ar fi făcut nimic. Această situație a durat în principiu până a doua zi dimineată, când a sosit echipa de la București – era deja prea târziu ca să mai poată fi evitat măcelul.

Către ora 14.00, schimbul unu și-a încheiat activitatea în fabrici și multă lume a venit să îngroașe rândurile celor din fața casei lui Tőkés. În plus, autoritățile au trimis la fața locului câteva zeci de activiști sindicali, dar fără ordine precise, ceea ce a făcut ca ei să se alătore pur și simplu mulțimii. De asemenea, protestatarilor li s-au alăturat huliganii din împrejurimi care s-au gândit că merită să profite de ocazie ca să fure din magazine și să devasteze diferite clădiri. Ei au fost cei care, primii, au început să se comporte agresiv. Într-un stat democratic, de obicei, într-un astfel de moment, organizatorii demonstrației se delimitează clar de vandali, dar în cazul României comuniste și al acestui protest spontan așa ceva nu era posibil. În momentul în care autoritățile au aflat prin intermediul „ochilor și urechilor poporului”, cum era numită Securitatea, că protestatarii se dedau la acte de vandalism, au trimis în luptă unități ale miliției – numai că acestea erau prea slabe ca să poată face ordine.

Către orele 17.30-18.00 au fost aruncați în luptă alți 80 de milițieni înarmați cu scuturi, câști și bastoane de cauciuc, secondări de câteva camioane de pompieri. Dar un grup atât de mic nu avea cum să țină piept unei mulțimi revoltate de câteva sute de persoane. Luptele au durat cam până la ora 21.00 și s-au încheiat cu înfrângerea milițienilor, aceștia fiind obligați să se retragă, deblocând astfel străzile care comunicau cu Piața Maria. Acest lucru a facilitat transferul revoltei în restul orașului, ciocniri haotice între demonstranți și unități ale miliției și Securității fiind semnalate până spre ora 4.40. Au fost arestate 180 de persoane, dar orașul n-a putut fi pacificat.

Încă înainte de încheierea luptelor, la ora 3.00 noaptea, László Tőkés a fost dus cu forța la Mineu, dar acest lucru n-a mai avut absolut nicio influență asupra evoluției ulterioare a situației.

Pe 16 decembrie, seara, s-a conștientizat și la nivelul cel mai înalt al conducerii că responsabilii locali nu fac față situației. La ora 21.00, Iulian Vlad a organizat o întâlnire a șefilor tuturor departamentelor din Securitate. S-a luat decizia de a trimite la Timișoara o echipă specială care să preia conducerea. În fruntea acesteia a fost numit sus-amintitul Emil Macri. Împreună cu ceilalți colegi, el a urcat într-un tren special și a ajuns în capitala Banatului pe data de 17 decembrie, la ora 6.30. Nu se știe de ce s-au deplasat tocmai cu un asemenea mijloc de transport, de vreme ce cu avionul sau cu elicopterul ar fi ajuns mult mai repede. Din 17 decembrie, povara operațiunilor a căzut pe umerii armatei – desigur, Securitatea participa de asemenea la acțiuni, dar cele mai importante operațiuni reveneau armatei, dotată cu muniție de război și cu armament greu.

17 decembrie cădea într-o zi de duminică, zi nelucrătoare, când majoritatea populației era acasă. Încă de dimineată, străzile erau dominate de o atmosferă de așteptare. La ora 10.00 a început marșul unităților militare pe principalele artere de circulație ale orașului. Probabil că acest lucru trebuia să-i sperie pe locuitori, dar, dacă acesta a fost scopul, el

n-a fost realizat. Defilarea încă nu se terminase când în Piața Maria se strânseseră deja circa 4.000 de persoane. În același timp, alte grupuri au început să atace Comitetul Județean de partid. În acel moment, Bălan l-a sunat pe ministrul Apărării Naționale, Vasile Milea, iar acesta a dat ordin armatei să intre în acțiune, ordin care a și fost executat la ora 11.00. Au început lupte foarte sângeroase, dar numai la ora 15.30 au răsunat primele împușcături cu muniție de război, care au ucis câțiva demonstrați.

Concomitent, începea la București ședința Comitetului Politic Executiv. Autoritățile se simțeau evident foarte sigure pe situație. La ora 12.00 a fost dat ordinul de întărire a obiectivelor militare și s-a anunțat public că în ziua următoare Ceaușescu va efectua o vizită planificată în Iran, ceea ce dovedea că autoritățile considerau că situația era sub control. Dar în următoarele câteva ore s-a dovedit totuși că luptele nu dau semne că ar înceta, iar dictatorul a decis să mai trimită la Timișoara încă o echipă, de data aceasta militară. În componența ei intrau, printre alții, generalul Ion Coman (care cu doar câteva zile mai devreme își dovedise capacitatea organizatorică la Iași), miniștrii adjuncți ai Apărării Naționale, generalii Victor Atanasie Stănculescu și Ștefan Gușă, respectiv comandantul garnizoanei București, Mihai Chițac. Acest grup de șefi militari a plecat la ora 15.30 cu avionul spre Timișoara și a ajuns la fața locului la ora 17.00.

Între timp, tulburările din orașul de pe Bega au fost aduse la cunoștința întregii lumi prin intermediul reprezentanților mass-media din străinătate. Cea mai mare importanță au avut-o în acest caz Radio Europa Liberă și televiziunea maghiară de stat, care au constituit elementul intermediar de transmitere a informației către Occident, dar și către celelalte țări ale blocului sovietic. Aceste organe de presă au oferit, amândouă, o imagine absolut falsă asupra evenimentelor. Nici până în ziua de azi nu se știe în ce măsură a fost vorba de o acțiune intenționată sau doar de simple presupuneri ori de goana după senzational. Oricum, nu poate fi exclusă dezinformarea intenționată care trebuia să ofere o imagine cât mai proastă despre Ceaușescu.

În general, predomina tendința de a exagera numărul participanților la demonstrații și mai ales al pierderilor de vieți omenești. La început se vorbea despre câteva mii, apoi s-a ajuns chiar la zeci de mii de persoane ucise la Timișoara, ceea ce era complet absurd. În plus, televiziunea maghiară se străduia să prezinte aceste evenimente în primul rând ca lupta minorității maghiare împotriva autorităților române reprezentate de Ceaușescu. Acest mod de prezentare a „faptelor” a fost preluat de celelalte organe de presă din străinătate, inclusiv de cele sovietice. De aceea, ziariștii români (mă refer aici doar la ziariștii de etnie română, pentru că în rândul acestora există și reprezentanți ai celorlalte naționalități care locuiesc în Banat), istoricii și participanții la evenimente au fost obligați să depună multe eforturi pentru a schimba această imagine deformată. Pe un canal sau altul, informațiile au ajuns și în celelalte orașe ale României tocmai în această formă, pentru că Radio Europa Liberă era ascultat fără întrerupere. Iar imaginea acestui masacru al întregului oraș care ar fi avut loc la Timișoara a influențat starea de spirit a populației din întreaga țară, scoțând din inerție cel puțin o parte dintre cetățenii care până atunci rămăseseră pasivi.

Veștile care veneau dinspre capitala Banatului provocau o mare neliniște conducerii de partid. La ora 16.30 a fost convocat din nou Comitetul Politic Executiv. Vlad și Milea au fost admonestați aspru de Ceaușescu, care i-a acuzat de incompetență. În momentul următor, dictatorul și-a dat demisia. Dar a făcut acest lucru doar pentru a verifica loialitatea subordonaților săi. Testul a fost cum nu se poate mai nimerit: toți au început să spună că așa ceva este imposibil și că în niciun caz nu sunt de acord cu plecarea lui. Ceea ce însemna sprijin pentru secretarul general și pentru linia dură pe care le-a prezentat-o în continuare.

Tuturor celor prezenți la ședință le-a fost impusă așadar responsabilitatea pentru înăbușirea în sânge a tulburărilor și pentru pierderile de vieți omenești. După încheierea ședinței, Ceaușescu a dat ordin să fie închise granițele pentru cetățenii tuturor țărilor, cu excepția Chinei, Coreei de Sud și Cubei, apoi s-a deplasat împreună cu soția sa pe șantierul Centrului Civic, unde au vorbit între patru ochi aproape o jumătate de oră, la mare distanță de personalul de pază (pentru a evita să fie ascultați).

La ora 18.00, toate unitățile militare din țară au primit ordinul de a trece la indicativul *luptă parțială*. Bilanțul luptelor din 17 decembrie de la Timișoara a fost tragic: 63 de persoane ucise, 227 rănite și circa 800 arestate. Pierderile materiale nu au fost socotite în acel moment, dar centrul orașului a fost complet devastat, iar magazinele sistematic jefuite de indivizi necunoscuți. Interesant e faptul că o parte dintre obiectele furate au fost descoperite mai târziu la sediul Securității. Poate că fuseseră recuperate de la hoți sau poate că lucrătorii poliției secrete s-au gândit să „profite de ocazie”. Această a doua variantă n-ar trebui neglijată, întrucât persoanele angajate la Securitate, mai ales cele aflate la nivelul inferior al ierarhiei, erau la fel ca întregul sistem – foarte demoralizate.

Pe 18 decembrie la ora 5.30, Ion Coman, șeful acțiunii de înăbușire a revoltei, l-a sunat pe Emil Bobu (unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Ceaușescu) și l-a informat că situația de la Timișoara era sub control. Ceea ce nu era adevărat, și din nou se ivește întrebarea dacă a fost vorba de o dezinformare intenționată din partea lui Coman sau voia doar să iasă bine în fața șefilor și de aceea prezenta în mod deformat adevărul. Patrulele formate din subunități înarmate, trimise să străbată toate străzile din centru, au reușit să mențină o liniște relativă, dar numai până la ora 10 a zilei de 18 decembrie, când luptele au izbucnit din nou.

Dar mesajul lui Coman a fost suficient pentru ca Nicolae Ceaușescu să ia decizia, cu consecințe catastrofale, în primul rând pentru sine, de a se duce totuși în Iran. La ora 8.30 s-a urcat în avion și a plecat spre Teheran, unde a ajuns la ora locală 12.00. Soția lui nu-l însoțea, așa cum se întâmpla de obicei. Dictatorul își închipuia că aceasta ar fi o măsură de siguranță față de o eventuală încercare de lovitură de stat, asigurând continuitatea puterii la București pe timpul absenței lui, dar n-a fost decât o imensă greșală. Elena Ceaușescu era mult mai detestată decât Nicolae, și nu numai de către populație, ci în primul rând de către demnitarii de partid și de stat cu rangul cel mai înalt, de militari și de angajații din servicii, de aceea fiindu-le mult mai ușor să-i saboteze dispozițiile decât pe cele ale soțului ei. În primul rând, era mai puțin inteligentă decât Nicolae, ceea ce a avut o mare importanță în perioada absenței acestuia, chiar dacă presupunem că în acest interval ei comunicau tot timpul. Un lucru era însă sigur: lăsându-și soția în România, Ceaușescu dădea un semnal clar că are de gând să se întoarcă din Iran.

La drept vorbind, nici nu se știe de ce s-a dus Ceaușescu în Iran. Vizita fusese planificată încă din vara anului 1989, așadar nu era vorba de o idee spontană. Se pare că ar fi putut s-o contramandeze fără prea mare dificultate. Mai mult chiar, cel puțin în partea oficială a programului, ea nu conținea puncte care să nu poată fi amânate. Principalul motiv al vizitei era semnarea programului de dezvoltare a cooperării economice pe termen lung – or, un astfel de document ar mai fi putut aștepta cu siguranță chiar și câteva luni. E greu de evaluat dacă au mai existat și motive esențiale secrete ale acestui sejur în Orientul Apropiat. În anii următori, s-au tot făcut speculații în legătură cu această temă, sugerându-se că poate dictatorul român căuta un eventual ajutor sau plănuia să creeze o bancă de credit comună pentru țările sărace. Se mai spunea, fără a se invoca niciun fel de dovezi, că Nicolae Ceaușescu ar fi luat cu el o mare sumă de bani pe care ar fi lăsat-o la Teheran. Se știe

sigur în schimb că, pe 20 decembrie, în România a sosit un grup de demnitari iranieni pentru a vizita câteva fabrici. Pe 31 decembrie, ei au trecut granița în Bulgaria și nu se mai știe ce s-a întâmplat cu ei mai departe. Mai mult ca sigur s-au întors în țară. Dar care a fost scopul real al vizitei lor și de ce n-au plecat mai devreme din România cuprinsă de tulburări sociale – acest lucru probabil că nu-l vom ști niciodată.

Pe 18 decembrie, *Scânteia Tineretului*, organul de presă al Uniunii Tineretului Comunist, a publicat în mod absurd un articol în legătură cu diferitele moduri în care te poți bronză la mare. Dar era trecut de jumătatea lunii decembrie, așa încât articolul a fost considerat mai târziu de cercetători drept un ordin cifrat, chiar dacă nu se știe cui îi era adresat. Persoanele care l-au publicat l-au explicat ca pe o glumă. Articolul din *Scânteia Tineretului* este o altă enigmă a acelor zile a cărei soluție n-o vom cunoaște probabil niciodată.

Pe 18 decembrie, luptele de la Timișoara au fost mult mai puțin sângeroase: opt persoane au fost ucise și 23 rănite. Una dintre cauze a fost faptul că evenimentele din ziua precedentă eliminaseră din acțiunile de protest peste 1.000 de persoane. La ordinul Elenei Ceaușescu și al lui Emil Bobu, a fost de asemenea executată o operațiune secretă de sustragere a cadavrelor de la morgă, pentru a reduce formal numărul victimelor. Era oricum o acțiune lipsită de sens, pentru că, pe termen lung, oricum nu puteau fi ascunse adevăratele dimensiuni ale măcelului. În noaptea de 18 spre 19 decembrie a avut loc la Timișoara o adunare a șefilor tuturor unităților care luau parte la pacificarea orașului. S-a stabilit cu această ocazie că, din acel moment, armata trebuie să se concentreze pe apărarea obiectivelor importante din punct de vedere strategic și că nu va mai întreprinde acțiuni ofensive.

Pe 19 decembrie, la ora 7.00, au început greve masive în întreprinderile industriale din Timișoara. Muncitorii s-au retras în fabrici și, dat fiind că armata avea ordinul să se ocupe exclusiv de apărarea obiectivelor strategice, intensitatea confruntării s-a redus sensibil. În acel moment, au pornit la luptă Radu Bălan și ceilalți membri ai conducerii de partid a orașului. Ei își asumau rolul „celor buni”, rol care fără îndoială le și convenea mai mult. Au încercat să poarte tratative cu muncitorii, dar fără a obține rezultate semnificative, întrucât interlocutorii lor își dădeau foarte bine seama că deciziile le iau militarii, și nu oamenii compromiși ai partidului. La ora 11.00, Bălan s-a dus la întreprinderea Elba, unde a fost sechestrat de angajații acesteia. Atunci generalul Ștefan Gușă a trecut la inițiativă. La ora 13.30, el a dat ordin ca o parte din armată să se retragă din oraș, iar zece minute mai târziu era la Elba pentru a purta discuții cu muncitorii. La început, acestea au fost nefavorabile pentru general, dar până la urmă el a reușit să-i convingă pe angajați să protesteze în mod pașnic (și să-l elibereze pe Bălan). Muncitorii au început să scandeze: „Armata e cu noi!”, frază care va fi repetată câteva zile mai târziu și la București și în alte orașe.

Acesta a fost momentul de cumpănă în istoria evenimentelor din decembrie. Din acel moment, ciocnirile de la Timișoara au început să se stingă, chiar dacă pe data de 19 decembrie opt persoane au fost ucise și 98 rănite, mai multe decât în ziua precedentă.

Pe 20 decembrie, în toate uzinele mai mari din Timișoara a început greva generală. Încă de la ora 8.00, în fața clădirii Consiliului Popular Județean și a operei, au început să se adune manifestanți. Protestul lor avea un caracter pașnic, populația fraterniza cu soldații și din nou s-a făcut auzită scandarea: „Armata e cu noi!”. La ora 11.00, cu aprobarea ministrului Apărării Naționale, au fost date ordinul de interdicție a utilizării armelor și permisiunea ca la acest protest să se alăture și convoiul muncitorilor din fabrici. În cursul manifestației s-a constituit Frontul Democrat Român, compus din foști disidenți, opozanți și persoane care până atunci nu fuseseră angajate în acțiuni cu caracter politic. Era un eșec total pentru comuniști, chiar și pentru cei „reformatori”, care n-au reușit să intre în

componența acestui front creat ad-hoc. La ora 13.00, mulțimea demonstranților a recitat în cor rugăciunea „Tatăl nostru”, iar la ora 14.00 armata s-a retras în cazărmi.

Conducerea era complet dezorientată. La ora 14.30, pe aeroportul din capitala Banatului au aterizat Emil Bobu și premierul Constantin Dăscălescu. Ion Coman, care i-a așteptat la aeroport și apoi i-a condus la Operă, i-a informat pe cei doi demnitari că „Timișoara este în mâinile locuitorilor ei”. Către ora 16.00, ambii activiști sosiți din capitală au apărut la balconul Operei, dar au fost fluierați. Apoi s-au întâlnit cu reprezentanții Frontului și au primit de la aceștia lista cu revendicări, listă pe care erau notate, printre altele: demisia imediată a lui Ceaușescu, deschiderea granițelor, difuzarea la radio și televiziune pe tot cuprinsul țării a ceea ce se întâmplă în oraș și alegeri libere și democratice.

În acest timp, mitingul din Piața Operei se desfășura într-o atmosferă de veselie populară, se cânta, mai târziu au fost organizate chiar concerte etc. La ora 18.00 au început să fie eliberate din arest persoanele reținute în timpul tulburărilor. În celelalte orașe din județul Timiș au început de asemenea să fie organizate astfel de adunări populare. Era sfârșitul comunismului în întregul județ. Urmărilor acelor evenimente sunt vizibile până în ziua de azi. La alegeri, partidul postcomuniștilor obține de obicei în Banat cele mai slabe rezultate din întreaga țară.

Ceaușescu s-a întors la București abia pe 20 decembrie la ora 15.00, adică după preluarea puterii la Timișoara de către Frontul Democrat Român. În momentul în care i-a fost prezentată situația din țară, a avut o scurtă cădere nervoasă. După ce și-a revenit, a hotărât să continue lupta. I-a sunat pe Dăscălescu și pe Bobu, iar aceștia l-au informat despre evenimentele din capitala Banatului. Apoi a început să scrie un mesaj către popor. Documentele de acest gen erau de obicei pregătite de altcineva, dar tocmai atunci dictatorul a preferat să-și facă singur textul, după care l-a arătat câtorva dintre colaboratorii lui, propunându-le să organizeze o mare adunare populară în fața sediului CC al PCR.

În felul acesta, Ceaușescu voia probabil să repete cel mai mare succes al vieții sale din 21 august 1968, când avusese o intervenție în același loc, în fața unei mulțimi de 100.000 de persoane, condamnând cu fermitate agresiunea țărilor din Pactul de la Varșovia asupra Cehoslovaciei. Adunarea populară din 1968 provocase o masivă și sinceră acceptare a acțiunilor conducătorului. În 1989, situația era în schimb cu totul alta: Ceaușescu era detestat de toată lumea, nu numai de cetățenii simpli ai României, ci și de ierarhia de partid și chiar de mulți dintre cei mai importanți demnitari. Cerând în acest moment sprijinul populației, el își asuma un mare risc. Simpla idee de a face acest lucru dovedea că dictatorul nu-și dădea seama absolut deloc de cât de gravă este situația lui. Promovarea exasperantei politici de cult al personalității ani la rând a făcut rău nu numai locuitorilor României, ci chiar propriei sale persoane. Asta pentru că Nicolae Ceaușescu ajunsese să ia de bune falsele dovezi de atașament conținute în manifestările Festivalului Național „Cântarea României”, ale „Daciadei”, ca și ale altor instituții care cultivau artificial admirația pentru Geniul Carpaților.

La ora 19.00, radioul și televiziunea națională au difuzat apelul adresat de Ceaușescu poporului. Dictatorul se exprima pe un ton foarte aspru, spunând că „toate aceste grave incidente de la Timișoara au fost organizate și executate de cercurile revanșarde și revizioniste, de agenturile străine”¹. Propaganda se întorcea astfel la vechile metode de a speria în mod sistematic populația cu „revanșarzii”, cu „iredentismul maghiar”, cu „cercurile imperialiste” și cu agenturile străine, dar de data aceasta Ceaușescu a fost mai precis. El

1. Alex Mihai Stoenescu, *Istoria loviturilor de stat în România*, vol. 4 (1), București, 2004-2005, pp. 713-718.

a comparat evenimentele din România cu situația din Panama (unde în aceeași zi începuse o acțiune a armatei americane), cu trimitere directă la înțelegerile dintre Bush și Gorbaciov. Dictatorul îi chema pe toți cetățenii să facă front comun împotriva intervenției străine, amintind invadarea Cehoslovaciei de către trupele Pactului de la Varșovia în 1968 și atitudinea lui din acel moment. Discursul era corect, dar nu mai putea schimba nimic în evoluția evenimentelor.

După încheierea transmisiei, Ceaușescu l-a chemat pe ambasadorul sovietic. Mai exact, ar trebui să spunem că ar fi dorit să-l întâlnească, deoarece s-a dovedit că acesta tocmai plecase în Uniunea Sovietică. Așa că, în locul lui, a apărut locțiitorul ambasadorului. Conducătorul român a protestat împotriva denaturării, după părerea lui, a situației de la Timișoara, așa cum era ea transmisă în toată lumea de agenția sovietică de presă TASS. L-a informat, de asemenea, că la aceste tulburări iau parte elemente ale serviciilor speciale maghiare și sovietice. Exact la miezul nopții, ambasadorul român la Moscova a fost chemat de adjunctul ministrului sovietic al Afacerilor Externe, care îi cerea date despre evenimentele din capitala Banatului, inclusiv în legătură cu numărul persoanelor ucise.

După ce Nicolae Ceaușescu a vorbit cu diplomatul sovietic, la ora 20.30 a fost dat un decret prezidențial prin care se institua starea de necesitate pe tot teritoriul județului Timiș. Decretul a intrat în vigoare la ora 23.30 și în virtutea prevederilor lui trebuia ca toate unitățile militare, de miliție, de Securitate, ca și detașamentele paramilitare compuse din muncitori (așa-numitele Gărzi Patriotice, care fuseseră create în 1968) să fie în orice moment gata de luptă. Decretul a provocat panică la centrul de comandă din Timișoara. În acel moment, nu numai Bălan, ci și ambele echipe trimise de la București așteptau ca Nicolae Ceaușescu să piardă puterea, ca astfel să poată evita momentul în care urmau să dea socoteală pentru neputința de a gestiona corect criza. Numai că dictatorul se dovedea mai „violet” decât își închipuiau ei și de aceea au început să arunce responsabilitatea de la unul la altul.

Ion Coman, care fusese până în acel moment șeful armatei, trecea drept cel care duse la rezolvarea pașnică a conflictului (în ciuda brutalității inițiale a acestuia). Dar în momentul în care a fost instituită starea de necesitate, el i-a încredințat totuși conducerea lui Victor Atanasie Stănculescu. Acesta din urmă s-a urcat imediat în mașină și în momentul următor era deja la spitalul militar, unde i-a ordonat comandantului: „Bagă-mă în pat, fă ce știi și până la ora 13.00 [a doua zi] să nu mă scoale nimeni!”¹. Interesant e faptul că generalul a indicat foarte exact această oră – într-adevăr, pe 21 decembrie la ora 13.00 situația era deja cu totul alta. Între timp, Stănculescu l-a sunat și pe Milea, implorându-l să se ducă imediat la București, dar acesta a refuzat. Întrucât Stănculescu era „bolnav”, iar Coman nu mai voia să îndeplinească rolul de șef, conducerea armatei a fost preluată de Chițac. Acesta fusese de acord, dar nu avea niciun entuziasm față de înăbușirea demonstrației. În această situație Coman l-a sunat pe Ceaușescu și l-a informat că străzile sunt pline de lume și că o nouă intervenție a armatei ar duce la lupte sângeroase. Dar dictatorul a repetat și de data aceasta: a fost decretată starea de necesitate și trebuie îndeplinite prevederile acesteia.

Chițac, Coman și Bălan au început atunci să mimeze că trec la acțiune. De ajutor le-a fost și fuga pe ascuns a premierului Dăscălescu, care, pe 21 decembrie la ora 3.40, s-a strecurat din clădirea Comitetului Județean de partid și a plecat la București. Echipa care

1. Dinu Săraru, Victor Atanasie Stănculescu, *Dinu Săraru în dialog cu Victor Atanasie Stănculescu. Generalul revoluției cu piciorul în ghips. Interviu-fișe pentru un posibil roman*, București, 2005, p. 105.

administra Timișoara a cerut să fie trimise gărzile patriotice din alte județe. Trenurile care aduceau muncitori înarmați cu băte au și apărut la Timișoara pe data de 21 decembrie, între orele 8.00 și 11.00. În total era vorba de circa 20.000 de persoane, dar unele trenuri au fost imediat trimise înapoi, altele au fost ținute închise pe peroane. Membrii gărzilor patriotice care au reușit să părăsească gara au fraternizat cu locuitorii orașului pentru că nici nu doreau să se lupte cu aceștia, nici nu aveau ordine precise în acest sens. La ora 9.00, în fața clădirii Operei, a avut loc un miting cu participarea a circa 100.000 de persoane. În jurul orei 12.00, Coman și Bălan „s-au adresat” lui Ștefan Gușă ca să introducă în acțiune noi unități, dar, după ce s-a consultat cu ministrul Milea, acesta a refuzat. O jumătate de oră mai târziu, Ceaușescu pierdea deja puterea *de facto* și astfel cei responsabili de boicotarea și sabotarea ordinelor sale scăpau de răspundere.

Între timp, la București se făceau pregătirile pentru adunarea populară din fața clădirii CC. Când Ceaușescu a părăsit sediul partidului în noaptea de 21 spre 22 decembrie, probabil că și-a spus: „Am să le arăt eu celor de la Timișoara!”¹. În cadrul conducerii domnea o atmosferă tensionată, de spaimă, iar în rândurile populației din capitală, de apatie și așteptare. De câteva zile apăreau manifeste pregătite de puțin numeroșii opozanți, care din evenimentele de la Timișoara trăseseră concluzia că Ceaușescu va cădea în scurt timp.

De organizarea adunării populare se ocupau autoritățile capitalei. Nu era cunoscută cu exactitate ora când urma să înceapă mitingul și, tocmai de aceea, pe la ora 2.00 au fost deja convocate detașamentele de gărzi patriotice care să patruleze pe străzi, dar fără ordine precise. La aceeași oră au fost trimiși în oraș primii muncitori. Ei urmau să ia parte la miting, dar nu se știe de ce au fost trimiși atât de devreme. Apoi, lor li s-au alăturat muncitorii de la alte uzine, așa că la ora 6.00 străzile erau pline de lume care se plimba aparent fără un scop clar.

Puțin înainte de ora 12.00, Ceaușescu a convocat ședința Comitetului Politic Executiv, unde a informat că a luat decizia de a majora salariul minim și alocațiile pentru copii. Apoi i-a invitat pe toți membrii comitetului în balconul clădirii CC ca să ia parte împreună cu el la „demonstrația oamenilor muncii”. Celor care stăteau în acest balcon li s-ar fi putut părea că nimic nu se schimbă. Piața Palatului era plină de oameni care țineau portrete ale lui Nicolae și Elenei Ceaușescu, pancarte cu sloganuri comuniste și strigau: „Vom munci și vom lupta, țara o vom apăra!”, „Ceaușescu – Pace!”. Începutul mitingului a fost foarte liniștit. Au vorbit câteva persoane care au condamnat evenimentele de la Timișoara și „cercurile imperialiste” ce se aflau în spatele acestora.

La ora 12.30 și-a început cuvântarea și Ceaușescu. La început le-a mulțumit organizatorilor acestei demonstrații. Ce avea de gând să spună în continuare nu se știe, deoarece cuvântarea i-a fost întreruptă de un zgomot ciudat emis de megafoane. E greu de definit despre ce anume a fost vorba, dar era ceva apropiat de efectul de microfonie. În orice caz, zgomotul a provocat panică printre unii dintre cei prezenți. S-au auzit diferite strigăte. Nu se știe exact ce anume se striga, dar în mod cert nu „Ceaușescu-Pace!”.

Între timp, chiar și în balcon s-a produs neliniște. Dictatorul a încetat să mai vorbească și a început să lovească în microfon, strigând: „Alo!”, „Tovarăși!”. În spatele lui, diverse persoane alergau în direcții diferite – printre acestea erau și angajați ai Securității. Unul dintre ei a țipat: „Cineva a dat foc la ceva!”. Mulțimea s-a liniștit după circa cinci minute, iar una dintre persoanele de la balcon a afirmat: „E o provocare”. Ceaușescu a încercat să-și reia cuvântarea, în ciuda faptului că tot se mai auzeau strigăte neplanificate de organizatori. El a informat populația că salariul minim va fi majorat și în acest fel 1,5 milioane

1. Silviu Curticeanu, *Mărturia unei istorii trăite*, București, 2007, p. 424.

de „oameni ai muncii” își vor ameliora viața. Dar în acel moment a fost nevoit să se oprească, pentru că zgomotul devenise atât de puternic, încât el nu mai putea fi auzit. Cineva din mulțime a strigat: „Jos Ceaușescu!”, iar alte grupuri de persoane care erau adunate în piață au reluat același strigăt. Învinș, dictatorul s-a retras împreună cu toată suita lui în interiorul clădirii. Primii participanți au început să se retragă din piață încă de la ora 12.41. Și fiindcă nu știau ce să facă în continuare, umblau pe străzi fără un scop anume.

Ceaușescu își dădea seama deja că scânteia care provocase incendiul popular din Timișoara ajunsese și la București. El s-a hotărât să se apere, bazându-se pe ideea, greșită, după cum urma să se constate curând, că în capitală ordinele lui nu vor fi boicotate. Conducătorul i-a convocat pe Vasile Milea, pe Iulian Vlad și pe Tudor Postelnicu, ministrul Afacerilor Interne, și i-a anunțat că va prelua personal controlul asupra tuturor unităților armate și va decreta „starea de război”. Apoi a ordonat începerea imediată a acțiunilor ofensive în București.

La ora 13.30 începeau deja luptele și erau înregistrate primele victime. Cele mai violente ciocniri au avut loc pe Bulevardul Magheru, principala arteră de circulație a orașului București. La una dintre extremitățile acestuia a fost ridicată o baricadă: între Hotelul Intercontinental, în care se cazau de obicei ziariștii străini (așa se întâmplase și de data aceasta și acest lucru a contribuit în mod semnificativ la preluarea de către mass-media a evenimentelor), și clădirea Universității din București. La fel s-a procedat apoi și la extremitatea cealaltă a Bulevardului Magheru, în Piața Romană. Revolta și ciocnirile cu armata din întreaga capitală au durat o zi și o noapte. Ele au fost foarte sângeroase: până dimineață au murit 49 de persoane, 463 au fost rănite, iar 698 arestate. În ziua următoare, până în momentul evacuării lui Ceaușescu, au mai murit 33 de persoane, 101 au fost rănite și 1.245 au fost arestate.

În clădirea CC, ședințele se țineau lanț. Ceaușescu și-a dat seama că se află într-o situație foarte dificilă, dar nu știa ce soluție l-ar putea ajuta. În ciuda acțiunilor armate foarte brutale, orașul nu fusese pacificat, dimpotrivă, demonstrațiilor li se alăturau mereu alte și alte persoane. La ora 18.00, dictatorul a convocat o teleconferință cu secretarii județeni de partid cărora le-a comunicat că trebuie „să se constituie grupuri de apărători ai bunurilor întregii societăți, ai orașelor, ai socialismului, independenței și suveranității țării în jurul nucleelor de patrioți, dar care îi cuprind pe cei mai buni activiști de partid și pe cei mai buni oameni ai muncii din toate domeniile”¹. Ce anume avea de gând nu se știe. În mod sigur nu era vorba de gărzile patriotice deja existente. Poate că avea vreun plan secret, elaborat pentru eventualitatea unei invazii sovietice (acest gen de planuri presupuneau crearea unor detașamente de partizani). Unii văd în această afirmație semnul precursor al evenimentelor de mai târziu, apariția unor „teroriști” neidentificați care trăgeau în mulțime chiar după căderea dictatorului.

Pe 21 decembrie seara, clădirea CC era în stare de asediu. În jurul clădirii păzite de armată nu se adunaseră încă mulțimile de cetățeni, dar activiștii care lucrau în interiorul ei simțeau în mod foarte evident presiunea străzii. Toată noaptea au avut loc discuții febrile. La un moment dat, Ceaușescu a convocat Comandamentul unic, în componența căruia intrau Milea, Postelnicu și Ion Dincă. Acest organ avea sarcina de a conduce toate forțele armate. Văzând nesiguranța afișată pe chipurile celor trei, Ceaușescu s-a hotărât să apeleze la alte rezerve. L-a chemat la București pe generalul Stănculescu, care, după cum se știe, își demonstrase lipsa de loialitate în cursul evenimentelor de la Timișoara. Stănculescu a sosit în capitală la ora 2.00, iar după numai trei ore s-a prezentat la spitalul militar din

1. Alex Mihai Stoenescu, *Istoria loviturilor...*, vol. 4 (2), p. 289.

București, cerând să i se pună un picior în ghips și simulând astfel o fractură. În această stare a și apărut la CC, lucru cu care s-a lăudat apoi, spunând că lui îi fusese atribuită eticheta „generalul cu piciorul în ghips”.

Între timp, Milea își dăduse seama că nimeni nu este stăpân pe situație și a suferit o gravă cădere nervoasă. La ora 6.30, Ceaușescu l-a chemat și aproape că l-a acuzat de trădare, folosind cuvinte foarte dure. Milea a fost grav afectat de această situație. Acest militar de profesie n-a rezistat psihic insultelor. La consfătuirea de la ora 8.30 a fost din nou atacat de dictator. Apoi a plecat și în jurul orei 9.30 s-a sinucis la etajul VI al clădirii. Unii consideră că a fost ucis din ordinul lui Ceaușescu, dar până în momentul de față lipsesc dovezile care ar permite în mod indiscutabil susținerea acestei teze.

Vestea despre moartea lui Milea i-a fost comunicată dictatorului la ora 9.45. Fără să stea prea mult pe gânduri, acesta l-a chemat din nou pe Stănculescu și i-a ordonat: „Preiei conducerea!”. Și înainte ca el să poată spune ceva, Ceaușescu a și cerut difuzarea prin radio și televiziune a informației privind sinuciderea lui Milea. Era de altfel ultimul ordin dat de dictatorul aflat pe buza prăpastiei. În circa 10-15 minute, Stănculescu le-a ordonat militarilor din garnizoana București să se retragă în cazărmi. La 11.45, a chemat elicopterele care urmau să aterizeze pe acoperișul clădirii CC.

În dimineața zilei de 22 decembrie, în fața acestei clădiri a început să se adune mulțimea. La un moment dat, lumea a început să se înghesuie la uși (personalul de pază a rămas pasiv) și a pătruns în interior. La ora 11.30, Ceaușescu a mai ieșit pentru o clipă la balcon, dar numai ca să vadă dacă situația era cu adevărat disperată. La ora 12.06, pe acoperișul clădirii a apărut elicopterul „Delfinul S.A. – 365-202”, pilotat de colonelul Vasile Maluțan, în care au urcat dictatorul și soția lui, respectiv doi dintre activiștii cei mai credincioși, Emil Bobu și Manea Mănescu. Elicopterul era vizibil supraîncărcat și, în momentul în care și-a luat zborul, pe acoperișul CC ajungeau deja persoane înarmate. Ceaușescu a fost evacuat exact în ultimul moment – altfel probabil ar fi fost linșat. Pe 22 decembrie 1989, la ora 12.06 dictatorul pierdea în sfârșit puterea, iar momentul acesta este considerat sfârșitul comunismului în România. Grație existenței acestui moment precis, în cazul României se poate stabili cu ușurință data la care începe perioada postcomunistă.

Postcomunismul

Înainte de a se ajunge la stabilizare, românii au fost obligați să ducă lupte sângeroase, să suporte o lungă perioadă cu lupte de stradă, apoi un deceniu de marasm și reforme de o reușită îndoielnică. Schimbarea revoluționară a sistemului s-a încheiat în iunie 1990 după primele alegeri (cu greu ar putea fi numite pe deplin democratice) și masacrul din Piața Universității, când minerii aduși din Valea Jiului, împreună cu forțele de ordine, au pus capăt demonstrației locuitorilor Bucureștiului.

În primele câteva ore după căderea lui Ceaușescu, puterea reală au exercitat-o armata și șeful acesteia, numit cu puțin timp înainte de dictator, generalul Victor Atanasie Stănculescu. Din fericire pentru ceilalți pretendenți, el nu avea ambiții politice deosebite și nu voia să prelungească mai mult decât era strict necesar această stare de lucruri. În momentul în care s-a profilat existența unei echipe civile (după cum se va dovedi mai târziu, era vorba de o echipă civil-militară sau, mai degrabă, militar-civilă), spre ora 16.00, el a predat puterea în mâinile acesteia.

Dar până în acel moment s-au mai întâmplat multe lucruri. Populația avea impresia că, după ce cuplul dictatorial a fugit, puterea aparține cu adevărat străzii. De aceea, în doar câteva ore, în clădirea CC s-au constituit mai mult de zece „guverne provizorii” – cele mai multe dintre acestea fiind formate din persoane desemnate la întâmplare. Teoretic, premierul legal în funcție era Constantin Dăscălescu, care își făcuse apariția pentru un moment la balconul clădirii CC, dar a fost fluierat de mulțime și obligat să se retragă și să-și dea demisia în mod oficial. Cam aceeași soartă a avut și Ilie Verdeț, fost premier, care împreună cu Iulian Vlad, șeful Securității, a încercat să formeze un „cabinet”, numai că nici el n-a trecut testul popularității la balcon. Mult mai bine s-a descurcat Petre Roman, fiul unui fost demnitar, Valter Roman, care era însă decedat. A fost nevoie doar de câteva fraze prin care afirma că puterea „aparține poporului”, pentru ca apoi să părăsească balconul, salutat de mulțime cu ropote de aplauze.

Cam după o oră, acțiunea s-a mutat în clădirea televiziunii. Spre ora 13.00, televiziunea de stat și-a reluat programul – acesta era realizat în direct, din Studioul 4. Primii care au apărut au fost poetul Mircea Dinescu și actorul Ion Caramitru. Introducerea a fost făcută de acesta din urmă și încă din primele propoziții a invocat numele lui Dumnezeu, lucru de neconceput în vremea regimului comunist. La rândul lui, Dinescu a anunțat că „dictatorul a fugit”. În același timp, la radio vorbea cunoscuta poetă opozantă Ana Blandiana. Mai târziu, pe la Studioul 4 s-a perindat un șir destul de lung de figuri, unele mai cunoscute, altele mai puțin populare. Denumirea televiziunii a fost schimbată ad-hoc în Televiziunea Română Liberă – TVRL. Emisiunile ei erau retransmise în rezumat de cele mai multe posturi de televiziune europene, iar televiziunea bulgară și-a asumat chiar sarcina de a face transmisii în direct, care au continuat timp de trei zile.

Toată lumea își dădea seama că persoanele care apar pe data de 22 decembrie la TVRL vor căpăta o imensă popularitate. La ora 14.45 a fost difuzat Ion Iliescu, prezentat de la bun început drept o personalitate de prim-plan. Încă dinainte, Iliescu avusese contacte cu persoane care urmau să ocupe în curând funcții de înaltă răspundere în statul român, iar pe 22 decembrie, de la primele ore ale după-amiezii, s-a întâlnit cu reprezentanții armatei. În cuvântarea sa difuzată la televiziune, el i-a chemat pe „toți cei responsabili” să se prezinte în clădirea CC la ora 17.00. A anunțat de asemenea că în scurt timp va lua ființă Comitetul Salvării Naționale. După ce a ieșit din emisiune, s-a dus la Ministerul Apărării Naționale. Acolo îl aștepta deja Petre Roman și amândoi, însoțiți, printre alții, de Ștefan Gușă, Mihai Chițac și Nicolae Militaru, s-au întâlnit cu generalul Victor Atanasie Stănculescu. Acesta era în continuare deținătorul legal al puterii în România, dar pe la ora 16.30 i-a predat-o lui Iliescu. Acest act s-a consumat fără niciun fel de formalități inutile. Iliescu prelua puterea atât ca succesor formal al lui Stănculescu, cât și ca erou al revoluției, calitate în care fusese deja confirmat la apariția lui televizată. Mai trebuia să câștige și adeziunea mulțimii adunate în fața sediului CC.

La ora 17.30, Iliescu a apărut la balconul CC. Dar, întrucât și-a început cuvântarea cu cuvintele „Stimați tovarăși!”, a fost fluierat. După intervenția cunoscutului regizor Sergiu Nicolaescu, noul conducător și-a schimbat tonul și a reluat începutul discursului cu formula „Dragi concetățeni”. Datorită acestor cuvinte, el a fost aplaudat și astfel noua echipă și-a câștigat deplina legitimare socială. În acel moment, pe scena politică (în măsura în care se poate vorbi de așa ceva cu referire la ultimele zile ale lunii decembrie 1989), nu exista încă niciun reprezentant al opoziției anticomuniste, primul organism al puterii fiind compus doar din disidenți, militari și oameni provenind din serviciile secrete, care se ridicaseră doar împotriva lui Ceaușescu, nu și împotriva sistemului comunist.

La ora 22.30, Iliescu a apărut din nou în Studioul 4 pentru a da citire „Comunicatului Consiliului Frontului Salvării Naționale către țară” adresat poporului, în care informa despre crearea Frontului Salvării Naționale (FSN) și a organismului său de conducere, Consiliul Frontului Salvării Naționale (CFSN), precum și despre programul provizoriu de guvernare al acestuia. Erau prevăzute astfel planuri de pacificare a situației din țară, de organizare a alegerilor libere în cursul lunii aprilie 1990, de fundamenteare a economiei naționale pe criterii raționale, pe respectarea drepturilor minorităților și pe ieșirea României din izolarea în care ajunsese pe arena internațională. Iliescu a dat citire de asemenea componentei CFSN. Printre membrii acestuia figurau oponenții Cornea și Tőkés, disidenți ca Dinescu, unii dintre semnatarii „Scrisorii celor șase” (Alexandru Bârlădeanu, Silviu Brucan) și numeroși militari (printre care generalii Gușă și Stănculescu). Ultimul pe listă era menționat Ion Iliescu.

Cu câteva ore înainte de apariția lui Iliescu la televiziune, în București și în alte orașe s-au semnalat focuri de armă. Așa au început evenimentele ce au intrat în istorie drept „fenomenul teroriștilor”. Teroriștii erau de fapt lunetiști, trăgători de elită, bine ascunși, care trăgeau în mulțime și în militarii în uniformă. Informația despre existența lor a fost transmisă de mass-media. Acest lucru a provocat escaladarea în continuare a luptelor – în multe situații, unitățile sau subunitățile militare au început să tragă unele în altele, din cauză că nu se recunoșteau la timp. Lupte aveau loc de asemenea împotriva trupelor de Securitate. În cursul unor ciocniri pe aeroportul Otopeni din capitală au fost omorâte aproape 50 de persoane. La Sibiu, unde de câțiva ani prim-secretar al Comitetului Județean de partid era Nicu, fiul lui Ceaușescu, armata a luat cu asalt sediul local al poliției secrete. Din cauza teroriștilor, străzile și piețele orașelor erau pustii, lumea se temea să mai iasă din casă.

Focurile de armă au încetat abia pe 25 decembrie seara, după ce a fost difuzată informația că dictatorul și soția lui fuseseră executați, dar timp de încă aproape două săptămâni s-au mai semnalat incidente izolate. Bilanțul „fenomenului teroriștilor” a fost deosebit de tragic: dacă între 17 și 22 decembrie (la prânz) în întreaga țară au fost ucise 162 de persoane și alte 1.101 au fost rănite, după evacuarea lui Ceaușescu din data de 22 decembrie ora 12.06 și până pe 10 ianuarie 1990 au mai fost ucise încă 942 de persoane, iar 2.251 au fost rănite¹. Aproape de șase ori mai mulți oameni au murit după răsturnarea lui Ceaușescu. Indiferent de explicațiile care au fost avansate mai târziu, acest rezultat sângeros apasă pe umerii echipei lui Ilieșcu, care n-a știut cum să pună capăt acestui fenomen greu de explicat.

Până în ziua de astăzi, problema crimelor în masă n-a primit încă o explicație pertinentă. În acel haos revoluționar, numeroase persoane au fost reținute, fiind suspectate că ar fi tras în mulțime, dar în cele mai multe cazuri era vorba de figuri absolut întâmplătoare, a căror legătură cu masacrul rămânea îndoielnică. Trei versiuni rămân verosimile. Unii politicieni ai opoziției l-au acuzat pe Iliescu și pe cei din jurul lui că ar fi provocat intenționat acest fenomen, cu scopul de a zădărnici încercările de organizare a populației. Potrivit altei versiuni, teroriștii erau unități fidele dictatorului, de aceea luptele ar fi trebuit să se termine imediat după lichidarea lui. Ultima ipoteză susține că totul a fost consecința unui mod deficitar de recunoaștere între unitățile militare și că ar fi vorba deci de lupta fratricidă dintre acestea. Din păcate, nici prima, nici a doua ipoteză nu pot fi dovedite. Versiunea a treia rămâne cea mai probabilă, pentru că incidente de acest gen au avut loc, deși nu pot explica fenomenul în totalitatea lui.

Într-o atmosferă tensionată de focurile de armă, noile autorități se străduiau să preia controlul situației. În cadrul CFSN, s-a profilat un triumvirat (Iliescu, Brucan, Militaru)

1. Paul Siani-Davies, *Revoluția română din decembrie 1989*, trad. Cristina Mac, București, 2006, p. 142.

care timp de câteva zile a exercitat cea mai mare influență asupra evenimentelor. Teoretic un cuvânt greu de spus avea și Dumitru Mazilu, dar de la bun început Iliescu s-a străduit să-i limiteze rolul și să-l împingă pe o linie moartă. Pe 23 decembrie, Iliescu și Brucan au cerut „ajutor militar” Ambasadei URSS. Moscova a refuzat un ajutor militar care de altfel era absolut inutil, de vreme ce majoritatea guvernelor din lume primiseră cu satisfacție vestea răsturnării atât de detestatului dictator¹.

Una dintre problemele cele mai importante pe care le aveau de rezolvat noile autorități o constituia soarta ulterioară a lui Nicolae și a Elenei Ceaușescu. După ce au decolat de pe acoperișul clădirii CC, ei s-au dus la reședința lor de la Snagov, de unde conducătorul răsturnat a mai încercat să dea câteva ordine prim-secretarilor de județ. Dar și-a dat seama repede că, rămânând în continuare la Snagov, s-ar afla în pericol, așa că a decolat din nou, însoțit doar de soția sa, către o altă destinație. Pilotul i-a lăsat însă lângă o șosea, nu departe de Târgoviște. Acolo au oprit o mașină, apoi încă una și, în cele din urmă, după mai multe peripeții, au nimerit în garnizoana orașului Târgoviște. Comandantul unității nu prea știa care este statutul lui Ceaușescu în țară și, de aceea, a hotărât să-l țină deocamdată în unitatea lui. Între timp, la nivelul conducerii CFSN aveau loc discuții dacă Nicolae și Elena Ceaușescu ar trebui executați sau arestați și apoi judecați pe cât posibil corect. Câștig de cauză a avut o opțiune de compromis. Pe 25 decembrie, au sosit de la București „judecătorii” împreună cu plutonul de execuție. Procesul sau, mai degrabă, farsa juridică a durat circa 55 de minute, lui Ceaușescu fiindu-i aduse acuzații absolut deplasate (printre altele, uciderea a 60.000 de persoane). Dictatorul s-a apărat cu multă luciditate, subliniind caracterul neconstituțional al organului care îl judecă. Ceea ce n-a schimbat însă nimic, pentru că tribunalul a dat singura sentință posibilă în acel moment, pedeapsa cu moartea, care a și fost executată la ora 14.50.

Seara, a fost dată publicității informația despre executarea dictatorului. N-a fost însă difuzat și filmul procesului, de teamă ca acest lucru să nu atragă consecințe nedorite (Ceaușescu acuza noile autorități că sunt în legătură cu agențiile de spionaj ale Uniunii Sovietice). Interesant e însă faptul că anumite copii ale acestui film, în două montaje diferite, au început să circule neoficial, ceea ce a determinat autoritățile ca, în cele din urmă, să difuzeze materialul.

După uciderea dictatorului și a soției sale, teroriștii și-au încetat tirul. Pe 26 decembrie a fost creat un guvern provizoriu, în fruntea căruia a fost instalat Petre Roman. Timp de câteva zile, autoritățile au funcționat pe baza mecanismelor din perioada comunistă – PCR a fost înlocuit cu FSN, iar CC al PCR cu CFSN, iar guvernul nu făcea de fapt altceva decât să administreze, atât cât era posibil, o țară cuprinsă de revoltă. CFSN, care a devenit tot mai numeros, ajungând până la aproape 150 de membri, s-a întrunit de fapt doar de câteva ori, iar ședințele respective se pierdeau în discuții sterile. PCR ca atare a dispărut, dar cei mai mulți activiști ai acestui partid au aderat la FSN, pe care-l considerau un alt partid comunist, care se descotorosise de Ceaușescu.

Pe 31 decembrie au fost arestați mai mulți dintre colaboratorii apropiați ai lui Ceaușescu, printre care Iulian Vlad. În aceeași zi, CFSN a emis un decret cu putere de lege referitor la funcționarea partidelor politice. Astfel, în România era introdus pluralismul politic. Și

1. Pe această temă, vezi Adam Burakowski, „În decembrie 1989, Iliescu și Brucan au cerut ajutor militar de la sovietici”, *Revista 22*, 2 februarie 2010; Adam Burakowski, „O intervenție armată ar fi fost un dezastru”, *Adevărul*, 7 martie 2010; mai pe larg pe aceeași temă scrie Grigore Cartianu, care a realizat o sinteză a informațiilor publicate pe acest subiect – vezi Grigore Cartianu, *Crimele revoluției...*, pp. 333-346.

tot în aceeași zi, la București, la hotelul Intercontinental, a avut loc ședința de constituire a Grupului pentru Dialog Social (GDS). Acesta înregistra intelectualii aflați mai degrabă în opoziție și disidenți (dar, pentru o vreme, din acest grup a făcut parte și Silviu Brucan) și își propunea să creeze o societate a cetățeanului. De GDS erau legate multe persoane care mai târziu aveau să devină elita intelectuală a țării. În același timp cu GDS a luat ființă și săptămânalul 22, a cărui denumire trimitea la ziua în care fusese răsturnat Ceaușescu. Pentru mai mulți ani, acesta a fost unul dintre cele mai importante periodice ale țării.

Pe baza decretului emis de CFSN, au început să apară diferite partide politice. Cea mai mare influență o exercitau cele care erau continuatoarele fostelor partide din perioada interbelică. Este vorba în primul rând de Partidul Național Țărănesc Creștin Democrat (PNȚCD), în fruntea căruia a fost instalat Corneliu Coposu, mulți ani deținut politic, și Partidul Național Liberal (PNL), al cărui președinte provizoriu a devenit Radu Câmpeanu, revenit din emigrație. Încă din data de 25 decembrie fusese creat partidul minorității maghiare, Uniunea Democrată Maghiară din România (UDMR; în limba maghiară *Romániai Magyar Demokrata Szövetség*), în fruntea căruia a fost ales scriitorul Géza Domokos, care avusese strânse legături cu PCR. Aceste trei partide urmau să constituie mai târziu trunchiul opoziției constituite față de echipa lui Iliescu.

Populația se aștepta la schimbări imediate după căderea lui Ceaușescu, așa încât a fost foarte dezamăgită după primele săptămâni de guvernare ale noii echipe. Explozia de entuziasm care a urmat după răsturnarea dictatorului, doar puțin temperată de activitatea teroriștilor, s-a întors împotriva lui Ion Iliescu. Astfel, prima mare demonstrație de protest a avut loc la București pe data de 12 ianuarie 1990. În fruntea ei se afla Dumitru Mazilu care, nemaiamintindu-și parcă de propriul trecut, striga „Moarte securiștilor!”. În acel moment, „o femeie oarecare din mulțime” i-a amintit că tocmai el fusese comandantul școlii pentru servicii speciale. Era primul caz de lustrare din România. Sub presiunea mulțimii, care ajunsese la sediul guvernului, autoritățile au dat câteva decrete, printre care și cel de scoatere în afara legii a partidului comunist. În ziua următoare, Iliescu și-a dat seama că făcuse o greșală și a încercat, împreună cu Roman, să revină asupra deciziei, iar ziarul *România Liberă* (care era apropiat de GDS și de PNȚCD) a publicat un articol amplu despre legăturile lui Mazilu cu Securitatea. Pe data de 17 ianuarie, decretele controversate au fost abrogate în mod public.

Pe 23 ianuarie a avut loc o ședință a CFSN în care s-a anunțat că FSN se transformă în partid politic și va intra în confruntarea electorală. În semn de protest față de această decizie, Doina Cornea a părăsit formațiunea și a trecut în opoziție. Asta pentru că FSN ar fi urmat să devină un fel de largă platformă socială din sânul căreia să se poată constitui eventual partidele politice, deși inițial acest lucru, cel puțin oficial, nu fusese avut în vedere. Iliescu a ajuns însă la concluzia că un FSN consolidat i-ar putea asigura accesul la putere.

Pe 28-29 ianuarie s-au produs tulburări sângeroase la București. În fața sediului guvernului a avut loc o uriașă manifestație organizată de PNȚCD, PNL și alte partide din opoziție. La mișcarea de protest s-au alăturat și partizani ai FSN care au încercat să influențeze mulțimea, dar până seara totul s-a limitat la îmbrânceli, cu precizarea că acestea erau din ce în ce mai brutale. În cursul nopții au sosit însă la București câteva mii de mineri care au intrat imediat în acțiune de partea guvernului. Toată ziua următoare au avut loc lupte. Au fost devastate sediile partidelor de opoziție, iar adepții acestora au fost bătuți. Evenimentele cele mai dramatice au avut loc în fața sediului Partidului Național Țărănesc. Coposu a fost la un pas de a fi linșat, scăpând doar pentru că exact în acel moment a apărut un transportor blindat din care a coborât Petre Roman. El l-a invitat pe liderul opoziției

în transportor și amândoi s-au deplasat într-un loc sigur. După pacificarea protestelor, minerii s-au deplasat la sediul guvernului, unde Iliescu și Roman le-au mulțumit pentru intervenție. Aceasta a fost prima „mineriadă”, fenomen care a devenit coșmarul anilor '90.

Pe data de 1 februarie s-a ajuns totuși la o înțelegere între FSN și partidele de opoziție. A fost înființat Consiliul Provizoriu de Uniune Națională (CPUN), în cadrul căruia 50% dintre membri reprezentau FSN, iar restul de 50% era rezervat tuturor (!) celorlalte partide înregistrate, inclusiv organizațiilor minorităților naționale. CPUN era un fel de protoparlament, iar scopul său era să pregătească alegerile. În cadrul consiliului, majoritatea covârșitoare o constituiau postcomuniștii, întrucât cele mai multe dintre partidele înregistrate erau conduse de foști membri ai PCR, de agenți sau chiar de ofițeri de Securitate.

În același timp, în cadrul armatei se intensifica un sentiment de neliniște provocat pe de o parte de faptul că armata era coresponsabilă de înăbușirea protestelor de la Timișoara și București, iar pe de altă parte pentru că ea contribuise la răsturnarea lui Ceaușescu. Pentru a preîntâmpina un eventual puci, pe data de 16 februarie, Iliescu l-a revocat pe Militaru din funcția de ministru al Apărării Naționale, numindu-l în locul lui pe Stănculescu. Acesta a inițiat o largă mișcare de reformă în cadrul armatei. Schimbările priveau în primul rând sectorul de cadre și își propuneau „democratizarea”, cu alte cuvinte, în acest context, reducerea influenței ofițerilor în activitatea politică curentă. Stănculescu s-a dovedit fidel față de Iliescu, astfel încât, datorită activității sale, starea de neliniște din armată a fost neutralizată.

Pe 18 februarie a avut loc o nouă manifestație la București. S-au produs din nou lupte de stradă, mulțimea reușind chiar să intre în interiorul sediului guvernului. Sosirea minerilor a calmat din nou spiritele. Pentru a elimina tensiunile sociale, pe data de 21 februarie s-a adus la cunoștința populației că Securitatea fusese desființată oficial încă din ziua de 29 decembrie 1989.

Dar nici în celelalte zone ale țării nu era liniște. În cursul lunii martie s-au produs tulburări pe scară largă în Transilvania. În zilele de 19-20 martie, la Târgu Mureș, au avut loc lupte sângeroase între români și unguri, în urma cărora au murit șase persoane (trei români și trei unguri), 278 fiind rănite (190 de români și 88 de unguri)¹. Potrivit celor mai mulți cercetători, incidentele au fost provocate de serviciile speciale și au servit drept pretext pentru înființarea Serviciului Român de Informații (SRI), care, în ciuda unor schimbări de cadre, era perceput de populație ca o reeditare a fostei Securități.

Odată cu venirea primăverii a început și campania pentru alegerile parlamentare și prezidențiale, planificate să aibă loc în luna mai. Organele mass-media de stat favorizau în mod explicit FSN-ul și pe Iliescu. Au fost înregistrate și acte de violență față de membrii opoziției, mai ales în afara capitalei. Pe data de 22 aprilie a avut loc la București o imensă manifestație organizată de PNȚCD, PNL și alte partide din opoziție. Ea s-a transformat într-un protest permanent desfășurat în Piața Universității, situată exact în centrul capitalei. Studenții, pentru că în principal ei luau parte la demonstrație, și-au instalat corturi, au organizat concerte, conferințe etc. Mai multe persoane au intrat în greva foamei. La manifestații luau parte politicieni ai opoziției și activiști ai GDS. Televiziunea se străduia să prezinte această inițiativă ca pe un exemplu de renaștere a fascismului. Influența protestului studentesc asupra situației țării și în primul rând asupra rezultatului alegerilor a

1. Alex Mihai Stoenescu, *Din culisele luptei pentru putere. 1989-1990: prima guvernare Petre Roman*, București, 2006, p. 323.

fost însă nesemnificativă. În afara capitalei și a orașelor mari, populația îl sprijinea pe Iliescu și FSN, în care vedea garanția unei autorități stabile.

Pe 20 mai au avut loc alegerile parlamentare și prezidențiale. FSN s-a dovedit câștigătorul indiscutabil, cu 263 din totalul de 395 de mandate de deputați, respectiv 91 din totalul de 118 mandate de senatori. Pe locul al doilea s-a situat UDMR cu 29 de locuri în camera inferioară, respectiv 12 în cea superioară a parlamentului. PNL a obținut 29 și, respectiv, 10 mandate, iar pe locul al patrulea s-a situat, în mod destul de neașteptat, Mișcarea Ecologică din România, cu 12 locuri în camera inferioară și 1 loc în cea superioară. Exact la fel se prezenta și rezultatul PNȚCD. Celelalte mandate au revenit unor grupări mai mici. La alegerile prezidențiale, Ion Iliescu a câștigat fără emoții încă din primul tur, obținând 85,07% din totalul de voturi. Pe locul al doilea s-a situat Radu Câmpeanu (10,64%), iar ultimul a fost Ion Rațiu din partea PNȚCD (4,29%). Frecvența a fost egală la ambele categorii și s-a ridicat la 86,19% din totalul populației cu drept de vot¹. Partidele din opoziție au strâns un bogat material documentar legat de diferite falsuri electorale, dar protestele lor n-au fost luate în considerare, poate din simplul motiv că oricum acestea fuseseră cele mai democratice alegeri organizate în România după al Doilea Război Mondial.

În urma alegerilor, Iliescu și Roman și-au câștigat legitimarea socială pentru exercitarea puterii, dar protestul din Piața Universității continua, ceea ce însemna că centrul capitalei rămânea blocat. În următoarele câteva săptămâni, numărul demonstrațiilor a scăzut semnificativ, GDS și partidele politice din opoziție retrăgându-și participarea și sprijinul. Astfel încât, în jurul datei de 10 iunie, în piață mai rămăseseră doar câteva sute de persoane. Dar autoritățile au decis să utilizeze forța. Pe 12 iunie seara, Petre Roman a dat forțelor de ordine dispoziția de a „curăța” piața, ordin care a fost dus la îndeplinire în zorii zilei următoare. Către ora 9.00, lumea a început din nou să se strângă în Piața Universității. Ceea ce însemna că protestul putea începe din nou. Atunci au intrat în acțiune muncitorii. Dar, în ciuda avantajului numeric al partizanilor puterii, luptele au durat toată ziua, iar studenții s-au baricadat în clădirea Universității din București, unde au început o grevă, cu ocuparea spațiilor de învățământ.

Pe 14 iunie dimineața, în capitală au debarcat peste 10.000 de mineri care toată ziua s-au războit cu studenții recalcitrați și cu diverși trecători ocazionali. Au fost semnalate și atacuri asupra unor grupuri de țigani care nu luaseră parte la proteste. Această nouă „mineriadă” și-a fructificat acțiunea într-un număr de șase persoane ucise și 560 rănite. Forțele de ordine au operat 185 de arestări. Altercațiile s-au încheiat în ziua de 15 iunie, când minerii s-au întors la casele lor.

Pe data de 20 iunie, Ion Iliescu a depus jurământul ca președinte, iar pe 28 iunie a fost format un nou guvern, cu Petre Roman ca premier. Căderea comunismului a început așadar în România cu vărsare de sânge și s-a încheiat în același fel. Masacrul din decembrie de la Timișoara și cel din iunie de la București, Piața Universității, au devenit astfel începutul simbolic al unei epoci noi.

Sângele nu a fost vărsat degeaba

Ion Iliescu și-a început președinția având mâinile pătate de sânge nevinovat. Dacă morții și răniții de până la 22 decembrie 1989 îl „împovărează” pe Ceaușescu, în schimb

1. Stan Stoica, Ion Alexandrescu, *România după 1989: mică enciclopedie*, București, 2005, pp. 219-223, 239.

pentru fiecare victimă ulterioară acestei date (și au fost de șase ori mai multe) răspunderea politică îi revine lui Iliescu. Nici nu e atât de important dacă teroriștii au acționat din ordinul lui sau împotriva lui: chiar și în această a doua variantă, vina lui constă în faptul că n-a fost în stare să-i descopere mai rapid și să-i neutralizeze pe ucigași. Tot el e responsabil pentru lichidarea lui Nicolae și a Elenei Ceaușescu, indiferent dacă, după părerea multor români, aceștia și-au meritat pedeapsa. Iliescu și apropiații lui sunt vinovați – cel puțin politic – pentru „mineriade” și pentru masacrul din Piața Universității, ca și pentru evenimentele de aceeași factură din anii ce au urmat.

România a fost singura țară din Europa Centrală și de Est în care comunismul a fost înlăturat prin forță. În mod paradoxal, în acest fel a ajuns la putere una dintre cele mai conservatoare echipe politice din regiune. Reformele economice au demarat abia în a doua jumătate a anilor '90, când guvernarea a fost preluată de o coaliție a partidelor de centru-dreapta. Până în acel moment, sistemul a rămas oarecum într-o stare de suspensie – cu siguranță nu mai era vorba de un regim comunist, dar pe de altă parte nici principiile economiei de piață nu funcționau. Și atunci devenea foarte naturală întrebarea care se punea mereu: dacă merita să fie plătit un asemenea preț pentru niște schimbări atât de mărunte.

Cei care răspund negativ la această întrebare, atrăgând atenția că în celelalte țări s-a obținut mai mult, dar fără vărsare de sânge, nu au totuși dreptate pe deplin, chiar dacă cu greu ar putea fi contrazise cele mai multe dintre argumentele lor. Singurul beneficiu indiscutabil, rezultând din modul în care s-a încheiat regimul comunist din România, este faptul că populația s-a convins prin propria ei experiență de caracterul criminal al sistemului totalitar și astfel a devenit mai ușor ca acesta să fie simbolic lichidat definitiv.

România a fost prima țară în care oamenii vechiului regim au fost judecați, chiar dacă metodele utilizate suscită controverse și împotriviri nu numai de partea grupărilor legate de PCR și de Securitate. Executarea lui Nicolae și a Elenei Ceaușescu în urma farsei procesului din seara de Crăciun a lăsat impresia lichidării unor martori incozi. Mai credibil a fost prezentată seria de arestări din 31 decembrie 1989. Persoanele reținute atunci făcuseră efectiv parte din elita puterii comuniste, iar aportul lor la modul de funcționare a sistemului era indiscutabil. Plus că, spre deosebire de ceea ce s-a întâmplat la procesul de la Târgoviște, de data aceasta au fost respectate măcar aparențele unui demers legal.

Acțiunile ulterioare de acest gen ale echipei lui Iliescu erau probabil rezultatul altor considerente. Președintele postcomunist și cei din jurul său voiau să se distanțeze vizibil de trecutul totalitar pentru ca crimele săvârșite de Ceaușescu să nu cadă și asupra lor. Reabilitarea „Geniului Carpaților” nu era în interesul lor, pentru că tocmai ei îl răsturnaseră de la putere – dacă s-ar fi dovedit că el n-a fost un criminal chiar atât de mare cum fusese prezentat în decembrie 1989, atunci cu greu ar fi putut cineva explica decizia de lichidare a lui. Postcomuniștii și-au permis o eventuală posibilitate de reabilitare parțială a politiciii sale externe, respectiv economice, de la sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70, în schimb tot ceea ce făcuse în anii '80 (când Iliescu se afla într-o evidentă dizgrație) trebuia condamnat.

Pe la începutul anilor '90, unii dintre cei mai apropiați colaboratori ai dictatorului împușcat au fost judecați și condamnați. A avut loc procesul membrilor ultimului Comitet Politic Executiv, în teorie cel mai important organ al autorității comuniste. Procesul s-a încheiat pe 25 martie 1991. Au fost date sentințe de câțiva ani de privare de libertate. Pe 30 aprilie 1992, aceste pedepse au fost majorate, sentințele fiind prelungete la peste zece ani de închisoare. Auzind această veste, Ioan Totu, unul dintre condamnați (printre altele,

fusese ambasador în URSS, s-a sinucis. Cu toate acestea, în cursul următorilor câțiva ani, unele sentințe au fost anulate, anumite persoane au fost eliberate (inclusiv Nicu Ceaușescu, fiul dictatorului) pe baza unor certificate medicale, pentru ca în martie 1994 președintele Ion Iliescu să-i grațieze pe cei care se mai aflau în închisoare.

Procese au fost intentate și unor militari, respectiv ofițeri din cadrul serviciilor speciale. Macri, acuzat de genocid, a murit în închisoare în aprilie 1991. Vlad, arestat odată cu ceilalți, pe 31 decembrie 1989, a fost eliberat exact patru ani mai târziu. Cel mai mult s-a prelungit procesul lui Chițac și Stănculescu, care au fost acuzați de înăbușirea în sânge a revoluției. Acțiunea, intrată pe rol în 1990, a fost finalizată extrem de greu. În 1999 a fost dată totuși o sentință – condamnarea la 15 ani de detenție, ulterior anulată de mai multe ori și reînnoită. Pe 21 decembrie 2003, soția lui Stănculescu, Elena, s-a sinucis, lăsând o scrisoare de adio în care își explica gestul tocmai prin procesul soțului ei. În 2008, Înalta Curte de Casație și Justiție a respins recursul generalilor Victor Stănculescu și Mihai Chițac, menținând sentința de 15 ani de închisoare și degradare militară. Chițac a murit în noiembrie 2010.

În România, până astăzi, se consideră că toate aceste persoane au fost pedepsite cu prea multă clemență. Poate că așa a fost, dar trebuie să avem în vedere și faptul că, în comparație cu situațiile asemănătoare din celelalte țări ale fostului lagăr comunist, condamnările și chiar pedepsele ispășite au fost destul de aspre. Cu toate acestea, foarte multe persoane care au luat efectiv parte la crimele comuniste ori le-au sprijinit activ de pe poziții de înaltă răspundere au făcut în ultimii 24 de ani de la căderea sistemului cariere uluitoare. Sunt cunoscute cazuri de ofițeri care executau cele mai „murdare” acțiuni pentru Ceaușescu, dar care au ocupat apoi posturi dintre cel mai bine plătite sau care au activat în spațiul mediatic, unde au fost luați ca repere de moralitate.

Adevărata revoluție a fost înfăptuită la nivel simbolic, ceea ce constituie un contrast evident în primul rând față de Bulgaria vecină. Încă din decembrie 1989 au apărut pe străzi drapele naționale cu stema comunistă decupată (la fel au procedat insurgenții maghiari în 1956), au fost distruse de asemenea cu frenezie omniprezentele portrete ale lui Nicolae și Elenei Ceaușescu. La rândul său, în ciuda unui început nefericit al primei sale cuvântări („Stimați tovarăși!”) sau poate tocmai datorită reacției mulțimii față de această formulă, Iliescu a evitat de cele mai multe ori în acțiunile sale de după preluarea puterii sintagmele comuniste și, până la un anumit punct, chiar pe cele socialiste, cel puțin o vreme. FSN era singurul partid postcomunist din această zonă geografică al cărui nume nu trimitea direct la ideologia de stânga. Situația s-a schimbat abia în 1993, când el și-a angajat gruparea pe direcția „social-democrației europene moderne”. În scurt timp au fost eliminate portretele, lozincile, expozițiile aniversare și toate celelalte gadgeturi care serviseră cultului personalității lui Ceaușescu. Abia după mai bine de zece ani, Muzeul Național de Istorie a României din București a început să strângă aceste obiecte din întreaga țară pentru constituirea unei colecții cu caracter științific-popularizator. Din librării au dispărut operele „Geniului Carpaților” și ale apologeților acestuia, chiar dacă în numeroase instituții au rămas până în ziua de azi rafturi întregi, cele mai multe neatinse și prăfuite, cu cărți din colecțiile literaturii de acest tip.

Întrucât predecesorul lui Ceaușescu, Gheorghe Gheorghiu-Dej, fusese și el un criminal, condamnarea comunismului a cuprins în general și rămășițele din perioada lui. Peste tot au fost schimbate numele străzilor (Bulevardul Victoriei Socialismului din capitală a devenit astfel Bulevardul Unirii), numele școlilor și ale altor instituții, au fost redat numele patronilor spirituali avuți înainte de război sau au fost găsite altele noi. În multe orașe au apărut străzi sau piețe ale căror nume sunt legate de evenimente din decembrie 1989.

După moartea lui Corneliu Coposu, survenită în 1995, numele lui a fost acordat unuia dintre cele mai importante bulevarde din București.

După căderea comunismului, au fost dezvelite multe monumente în amintirea victimelor regimului și în onoarea eroilor evenimentelor din decembrie. În centrul capitalei, în afară de bustul lui Coposu, de monumentul lui Iuliu Maniu (un politician renumit, ucis pe vremea lui Dej) și de un monument nu prea reușit al revoluției din decembrie, mai pot fi văzute și numeroase cruci ridicate în amintirea celor uciși. În cimitirul Bellu-Militar a fost creată o secție specială unde au fost înmormântate victimele evenimentelor din decembrie. Și la Timișoara se află multe monumente în amintirea acelor zile fierbinți. 22 decembrie a devenit sărbătoarea națională neoficială, în această zi fiind organizate an de an ceremonii care rememorează evenimentele din 1989.

Concomitent cu condamnarea comunismului, au fost reabilitate și tradițiile interbelice, cu excepția, desigur, a Gărzii de Fier și a lui Ion Antonescu (chiar dacă el se bucură de o imagine ceva mai bună în ochii românilor decât mișcarea legionară). Această perioadă este percepută de cele mai multe ori (chiar dacă nu în mod pe deplin justificat) ca un răstimp al distracțiilor lipsite de griji și al unei extraordinare dezvoltări a culturii și artei (în acest caz pe bună dreptate). Regele Mihai I de Hohenzollern, care a urcat pe tron încă din copilărie, pentru ca apoi să fie obligat să abdice și să emigreze, a încercat în cursul anilor '90 să se întoarcă în țară și să joace un anumit rol politic. Dar în cele din urmă a trebuit să se mulțumească doar cu restituirea unei părți a averii. Mihai I nu este o figură care să electrizeze mulțimile (deși primele lui vizite au avut acest efect), dar tradițiile fostului regat se bucură de mult respect în societate și în rândul elitelor intelectuale.

În ciuda eforturilor stăruitoare în vederea modificării vechilor idealuri și condamnării totalitarismului criminal, se menține în continuare o anumită nostalgie față de epoca lui Ceaușescu. Ea nu se referă însă la comunism ca ideologie și nici măcar ca practică. Nimănui nu-i e dor de cultul personalității, de cozile din fața magazinelor sau de teama de a fi ascultat acasă sau la serviciu. E vorba în primul rând de o nostalgie a amintirilor din anii copilăriei sau ai tinereții și de o imagine destul de tulbură a păcii sociale și a sentimentului de siguranță socială. Postcomuniștii au sprijinit această nostalgie în fel și chip. O lungă perioadă, Iliescu a fost perceput drept cel care va asigura populației condiții de trai corespunzătoare, fără toate relele regimului ceaușist.

Nostalgia vizează și o serie de realizări ale culturii de masă din perioada comunistă. Este vorba între altele de formațiile muzicale și de interpreții care au gravitat în jurul cenaclului „Flacăra”, fenomen cultural care promova o ideologie comunist-naționalistă în rândurile tineretului. Cel mai renumit grup românesc de rock din perioada comunismului, Phoenix, era însă destul de independent, iar spre sfârșitul anilor '70, membrii lui s-au hotărât să emigreze. Când Ceaușescu a fost înlăturat de la putere, membrii formației s-au întors în țară; s-a constatat atunci că mase largi de oameni cunosc pe de rost toate piesele acestei formații. Componenții formației au optat politic pentru partidele democratice și de aceea popularitatea lor nu prea poate fi considerată *stricto sensu* un efect al nostalgiei față de comunism.

Încă de la căderea lui Ceaușescu, în România au loc dezbateri referitoare la cauzele și desfășurarea evenimentelor din decembrie, dar și, într-o măsură mult mai mică, la comunism în general, luat ca întreg. Există câteva luări de poziție care se contrazic unele pe altele, dar care se situează pe linia de demarcație politică creată încă de la sfârșitul anului 1989 și începutul anului 1990. Întrebarea cea mai importantă pe care și-o pun cercetătorii și comentatorii este „câtă spontaneitate a existat în furtunoasele zile din decembrie 1989 și cât spectacol regizat?”.

Ion Iliescu și cercurile din preajma lui prezintă căderea lui Ceaușescu drept rezultatul revoltei sociale a unei populații supuse represiunilor, el însuși nefiind decât „emanația” ulterioară a acestei revolte. Sub diferite forme, această versiune este repetată mereu din 22 decembrie și până în prezent. Credibilitatea ei este îndoielnică, dar timp îndelungat ea a constituit platforma pe care a fost construită imaginea pozitivă a partidului postcomunist. Partizanii acestei ipoteze utilizează în legătură cu evenimentele din decembrie sintagma „Revoluția Română”.

Grupările din opoziție au lansat inițial și au difuzat versiunea potrivit căreia o revoltă spontană a populației s-a produs cu adevărat. Aceasta ar fi dus oricum la căderea lui Ceaușescu, numai că, la un moment dat, a apărut Iliescu (care se pregătise deja cu ceva timp înainte pentru acest rol) și a preluat puterea în mod ilegal, erijându-se nejustificat în „emanația” revoluției cu care de fapt nu avea nimic în comun. Acest fapt este de netăgăduit – pentru majoritatea cetățenilor României, în 1989 Iliescu era o figură anonimă. Mai cunoscut decât el era, spre exemplu, generalul Militaru, prezentat într-o lumină eroică în cartea lui Pacepa, citită pe undele postului de radio Europa Liberă. Reprezentanți pe deplin justificați ai societății pot fi considerați din acest punct de vedere opozanți ca Doina Cornea sau politicieni din perioada interbelică de talia lui Corneliu Coposu. Această versiune a evenimentelor din decembrie a fost utilizată de asemenea în lupta politică de zi cu zi, partizanii ei vorbind despre o revoluție, dar utilizează în acest sens sintagma „Revoluția Română” sau „Revoluția din Decembrie”. Și tocmai această interpretare a fost înscrisă la articolul 1 al Constituției elaborate în 2003 – în textul ei a fost inserat un articol despre idealurile Revoluției din Decembrie 1989.

Potrivit următoarei ipoteze, toate evenimentele, de la încercarea nereușită de la Iași și până la preluarea puterii de către Iliescu, fuseseră regizate dinainte, iar actorii acestei drame n-au făcut altceva decât să-și joace în modul cel mai banal rolul care le-a fost atribuit, inclusiv populația de rând – oamenii care nu știau nimic, a căror revoltă a fost ațâțată de agenții serviciilor secrete, au ieșit pe străzi ca să fie uciși, iar puterea a fost preluată în schimb de un grup de complotiști care de câțiva ani țineau legătura unii cu alții și cu ofițerii serviciilor străine de spionaj, în primul rând cu cei sovietici. Această versiune a fost susținută de Ceaușescu în timpul procesului. Apoi ea a fost reluată de ziariștii străini și în principal de cei francezi. Încă din 1990 a apărut o carte scrisă de emigrantul român Radu Portocală în care prezintă evenimentele din decembrie ca pe o lovitură de stat regizată¹. Inițial s-ar fi crezut așadar că această versiune va fi preferată de cercurile de dreapta, dar în scurt timp acestea s-au exprimat în favoarea versiunii precedente, iar ipoteza complotului a început să fie lansată de foștii ofițeri de Securitate, cei care fuseseră lăsați pe linie moartă. Sintagma utilizată de ei pentru a denumi ceea ce s-a întâmplat în decembrie 1989 este de cele mai multe ori „lovitură de stat”, „lovitură de palat” sau „evenimentele din decembrie”².

În cursul celor 24 de ani care s-au scurs de la căderea lui Ceaușescu, s-a ajuns la o anumită convergență a pozițiilor în această problemă. Actualmente, aproape toți cercetătorii

1. Radu Portocală, *Autopsie du coup d'état Roumain. Au pays du mensonge triomphant*, Calmann-Lévy, 1990.
2. „Evenimentele din decembrie” – sintagma este utilizată în repetate rânduri în cursul acestei lucrări, ceea ce nu înseamnă că autorii acceptă din principiu ipoteza complotului și a regizării. Ea permite însă cea mai neutră abordare, care nu intră în coliziune cu niciuna dintre celelalte versiuni. Aceeași soluție a fost utilizată și pentru denumirea comisiei senatoriale care avea drept scop studierea cauzelor și a desfășurării acestor evenimente.

sunt de acord că evenimentele din decembrie au fost rezultatul acțiunii a trei factori principali: situația externă, revolta din sânul aparatului puterii (gruparea lui Iliescu) și revolta reală, adevărată, spontană a populației. Discuțiile care mai persistă între diferiții cercetători se referă mai degrabă la sensul și importanța fiecăruia dintre acești factori¹. Temperatura controverselor a mai scăzut, printre altele și pentru că fiecare an care trece reduce posibilitatea ca acest tip de argumente să mai fie folosite în lupta politică dintre diferitele partide.

În afara dezbaterilor politice și publicistice, în România s-a desfășurat și o imensă muncă de cercetare pentru cunoașterea tuturor circumstanțelor, nu numai ale evenimentelor din decembrie, ci și ale comunismului în general, ca sistem de exercitare a puterii. Primele studii critice pe această temă au apărut încă din cursul anilor '80 în Occident – merită amintită aici lucrarea directorului din acea perioadă al secției în limba română a postului de radio Europa Liberă, Vlad Georgescu². Timp de câțiva ani după căderea lui Ceaușescu au fost publicate, la fel ca și în celelalte țări din regiune, mai ales lucrări cu caracter memorialistic ale martorilor epocii sau lucrări care își propuneau o descriere polemică a evenimentelor, așa cum e cazul cărții lui Radu Portocală, menționată mai sus.

Cercetările asupra istoriei comunismului s-au bucurat încă de la început de simpatia populației, lucru care s-a concretizat în sprijinul din partea partidelor politice. Încă din 1990 a fost creată Comisia Senatorială de cercetare a evenimentelor din decembrie 1989. În fruntea ei a fost ales Sergiu Nicolaescu. În 1992, el a prezentat un raport care a stârnit un val de critici, drept pentru care documentul n-a obținut statutul de punct de vedere oficial al comisiei. În mandatul următor al senatului, a fost aleasă o nouă comisie care purta exact același nume. În fruntea ei a fost ales un fost deținut politic, Constantin Ticu Dumitrescu, din partea PNȚCD, înlocuit apoi de Valentin Gabrielescu de la aceeași grupare. Comisia a efectuat cercetări de arhivă și a audiat martori, inclusiv pe Ion Iliescu, președintele în exercițiu, care a fost convocat în decembrie 1994. În mai 1995, a depus mărturie Vasile Maluțan, pilotul elicopterului cu care a fost evacuat Ceaușescu. El a declarat că, în afară de o importantă sumă de bani, dictatorul luase cu el și o mapă cu documente, dar nu se știe ce s-a întâmplat cu ea. La o zi după ce a depus mărturie, Maluțan a dispărut într-un accident aviatic suspect. Nici această comisie n-a elaborat un raport comun, chiar dacă membrii ei au publicat mai târziu anumite lucrări în care au inclus stenogramele audierilor, diferite documente și propriile lor concluzii în legătură cu evenimentele din decembrie.

În 1995, a apărut prima lucrare cât de cât completă (multe documente-sursă nu erau încă accesibile la momentul respectiv) și critică asupra regimului lui Nicolae Ceaușescu. Autorul ei este istoricul britanic Dennis Deletant³, căsătorit cu o româncă și perfect cunoscător al realităților țării. Lucrarea lui a provocat un larg răsunet, devenind un impuls pentru alte cercetări, mai aprofundate. În anii care au urmat, au fost editate numeroase lucrări care tratau diferitele aspecte ale comunismului românesc. Din motive lesne de înțeles, de cel mai mult interes s-au bucurat cărțile care aveau ca temă evenimentele din decembrie și activitatea Securității – este vorba de foarte multe lucrări, însă din păcate o mare parte dintre ele fie aveau o valoare științifică îndoielnică, fie erau de-a dreptul lipsite de valoare.

1. Mai pe larg în legătură cu această temă, vezi Adam Burakowski, *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu...*, pp. 316-320.
2. Vlad Georgescu, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, București, 1992. Această carte nu este așadar dedicată exclusiv perioadei comuniste, ci se referă la toată istoria țării.
3. Dennis Deletant, *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania, 1965-1989*, New York, 1995.

Odată cu trecerea anilor au apărut și instituții care s-au specializat în studierea comunismului sau pentru activitatea cărora această temă reprezintă un sector deosebit de important. De n-ar fi decât GDS, care s-a ocupat de această problemă, mai ales sub forma unor dezbateri legate de rămășițele comunismului și de necesitatea eliminării lor. O astfel de instituție, una dintre cele mai importante de altfel, a fost Fundația Academia Civică în cadrul căreia rolurile principale le jucau Ana Blandiana și soțul ei, Romulus Rusan. În anul 1992, în grupul acestora a apărut ideea creării unui muzeu al comunismului în clădirile fostei închisori de la Sighetul Marmăției (denumit mai pe scurt Sighet). Fundația Academia Civică a apărut în luna aprilie 1994, iar în 1995 Consiliul Europei a preluat patronatul asupra muzeului de la Sighet. În 1998, acest obiectiv a fost înscris pe lista celor mai importante locuri de acest fel din Europa (printre altele, alături de muzeul de la Oświęcim-Auschwitz). În afara faptului că se ocupă de muzeu, fundația mai are în paleta sa de activități și editarea de periodice și cărți consacrate diferitelor aspecte ale istoriei comunismului românesc. An de an, fundația organizează la Sighet o școală de vară, care până în momentul de față se bucură de multă popularitate, fiind unul dintre cele mai importante evenimente de acest gen din întreaga regiune.

O altă instituție importantă este Institutul Român de Istorie Recentă (IRIR), creat în anul 2000 la inițiativa lui Coen Stork, ambasador al Olandei la București în anii '80. În jurul acestui institut au reușit să se concentreze numeroși istorici, sociologi și reprezentanți ai unor specializări înrudite care au publicat multe lucrări valoroase. Dintre acestea merită menționată *Banalitatea răului*, scrisă de cunoscutul istoric Marius Oprea¹. Din păcate, după câțiva ani fructuoși, IRIR și-a redus drastic activitatea. În anul 2006, Oprea împreună cu mai mulți colaboratori, printre care se afla și cunoscutul istoric și politolog Stejărel Olaru, au înființat un alt institut de cercetări: Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România (IICCR)². În septembrie 2008, IICCR a semnat un contract de colaborare cu Institutul Memoriei Naționale din Polonia. Ca urmare a diferitelor schimbări politice, profilul institutului s-a modificat și el într-o anumită măsură, devenind astfel Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc (IICCMER). Până în ziua de astăzi, el rămâne unul dintre cele mai importante nuclee de cercetare a epocii comuniste din România.

Asupra vieții politice din România postcomunistă, o amprentă deosebită a lăsat-o problema lustrației. Reamintesc faptul că prima „lustrație” a avut loc pe 12 ianuarie 1990, când o femeie neidentificată i-a strigat lui Dumitru Mazilu să-și amintească de vremea când era comandantul școlii de Securitate de la Băneasa. Pe 11 martie 1990, grupările democratice au adoptat un document cunoscut sub denumirea de „Proclamația de la Timișoara”. În conținutul acesteia era cuprinsă și următoarea formulare: „Propunem ca legea electorală să interzică pentru primele trei legislaturi consecutive dreptul la candidatură, pe orice listă, al foștilor activiști comuniști și al foștilor ofițeri de Securitate. [...] Cerem, de asemenea, ca în legea electorală să se treacă un paragraf special care să interzică foștilor activiști comuniști candidatura la funcția de președinte al țării. Președintele României trebuie să fie unul dintre simbolurile despărțirii noastre de comunism [...]”³. Se cerea, cu alte cuvinte, nu numai lustrația, ci și decomunizarea.

În anii care au urmat, mass-media au fost de nenumărate ori beneficiarele unor scurgeri de informații în legătură cu trecutul securist al diferiților politicieni, oameni de afaceri,

1. Marius Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente: 1949-1989*, Iași, 2002.
2. www.crimelecomunismului.ro (accesat 18.09.2009).
3. „Proclamația de la Timișoara (11 martie 1990)”, în Stan Stoica, *România după 1989. O istorie cronologică*, București, 2007, pp. 304-309.

„autorități morale” sau artiști. De cele mai multe ori, asemenea revelații erau greu de verificat pentru că arhivele erau absolut inaccesibile cetățeanului obișnuit. Pornind de la această situație s-a profilat ideea creării unei instituții care să se ocupe de înlesnirea accesului la dosarele Securității. Pentru realizarea acestei idei cel mai mult a insistat sus-amintitul Constantin Ticu Dumitrescu, care s-a străduit să atragă interesul parlamentului în acest sens, el fiind ales membru al acestuia timp de două legislaturi.

Posibilitatea reală de a fi creată o astfel de instituție a apărut abia în a doua jumătate a anilor '90. După mai mulți ani de luptă, parlamentul a adoptat în 1999 legea lustrației, cunoscută mai bine sub numele inițiatorului ei drept „legea Ticu”. Dar întrucât ideea inițială a fost transformată fundamental (prin amendamentele care i-au fost făcute, au apărut dificultăți legate de accesul la documente și complicații în procedura de declarare a cuiva ca fost agent), Ticu Dumitrescu s-a dezis de această lege. Cu toate acestea, pe baza ei, în 2000 a fost creat Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS) care, încet-încet, trecând peste o mulțime de obstacole logistice și procedurale, a luat în primire arhivele adunate până în acel moment la SRI. Înființarea CNSAS a făcut posibil accesul la documente atât pentru istorici și ziariști, cât și pentru persoanele private. Datorită existenței sale au început să apară multe lucrări tot mai bogate în detalii și mai bine documentate. Încă de la bun început, în jurul CNSAS s-a schițat un conflict politic clar – bugetul instituției, precum și încadrarea cu personal a acesteia au fost modificate mereu, în funcție de conjunctură. Iar numărul scandalurilor n-a scăzut. Până în ziua de azi, în România, la câteva luni, dacă nu chiar săptămâni, în mass-media ajung informații pe baza materialelor arhivate de Securitate. CNSAS este ținta unor permanente atacuri din partea puternicilor cercuri opuse lustrației. Cel mai periculos atac a fost inițiat la sfârșitul anului 2008 de către Dan Voiculescu, un cunoscut politician și om de afaceri care a fost descoperit ca informator. Din cauza intervențiilor acestuia, formula juridică a CNSAS a trebuit să fie schimbată, iar din noiembrie 2008 el funcționează pe baza unei ordonanțe de guvern, ulterior adoptată de parlament, căpătând caracter de lege.

În timpul ultimului mandat al lui Ion Iliescu (2000-2004), postcomuniștii au încercat să impună propria lor viziune asupra evenimentelor din decembrie și s-au hotărât să înființeze o instituție științifică al cărei scop să fie cercetarea și aprofundarea acestei teme. Pe la sfârșitul anului 2004 a apărut astfel Institutul Revoluției Române din Decembrie 1989 (IRRD), al cărui consiliu de coordonare, Colegiul Național, a fost desemnat de Iliescu – de aceea în componența lui intrau cu mandat pe viață figuri ca Petre Roman, Sergiu Nicolaescu sau Dumitru Mazilu. Inițial, din Colegiul Național ar fi urmat să facă parte și Victor Atanasie Stănculescu, dar sub presiunea criticilor el a fost retras. IRRD se ocupă de publicarea unor periodice consacrate evenimentelor din decembrie. Interpretarea acestora își găsește deja expresia în însăși denumirea institutului, iar unul dintre membrii Colegiului Național, Lorin Fortuna (cunoscut mai degrabă ca amator entuziast de ezoterism și politeism), îi amenința cu procese în instanță pe cei care puneau la îndoială caracterul revoluționar al schimbărilor din 1989.

După ce la putere au ajuns, în 2004, o coaliție a partidelor democratice și un nou președinte în persoana lui Traian Băsescu, autoritățile au început să caute modalități prin care să poată fi încheiate socotelile cu sistemul comunist. Presiunea opiniei publice și a cercurilor intelectuale era foarte puternică. În aprilie 2006, a fost creată Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România cu scopul de a elabora un raport pe această temă. În fruntea comisiei se afla cunoscutul istoric Vladimir Tismăneanu, autorul mai multor studii istorice valoroase privind perioada comunistă. Componența comisiei era

destul de diversificată politic, dar ceea ce a contat cu adevărat în alegerea membrilor ei a fost criteriul competenței. Printre membrii comisiei figurau: Constantin Ticu Dumitrescu, Romulus Rusan și Marius Oprea. Ea a elaborat un raport de dimensiuni imense, de peste 800 de pagini, care constituia încercarea de a aborda și prezenta toate problemele de importanță majoră. Despre evenimentele din decembrie se vorbește relativ puțin în raport și sunt utilizate mai degrabă exprimări neutre (capitolul consacrat acestei perioade are drept titlu „Căderea”), dar este folosit și cuvântul „revoluție”, ortografiat însă cu inițială minusculă. Raportul subliniază caracterul criminal și nelegitim al sistemului comunist din România¹.

Raportul a fost primit de președinte în decembrie 2006. Pe 18 decembrie, cu ocazia unei ședințe comune a celor două camere ale parlamentului, Băsescu a rostit o cuvântare care apoi a devenit document oficial de stat. În cuvinte foarte aspre, președintele a condamnat sistemul comunist, enumerând cele mai criminale manifestări ale acestuia și numindu-l „regim totalitar născut din violență și încheiat în violență”; „fără această condamnare, vom înainta continuând să cărăm în spate cadavrul propriului nostru trecut”². În acest fel, România a devenit singurul stat din Europa Centrală și de Est în care s-a ajuns la o ruptură atât de categorică față de totalitarism și la condamnarea practicilor acestuia.

Comunismul și evenimentele din decembrie au devenit motivul unor răfuieli inclusiv în lumea culturii și, în primul rând, a culturii de masă. În ultimii 24 de ani au apărut numeroase lucrări de mare valoare, în cuprinsul cărora autorii au încercat să-și pună întrebări legate de natura sistemului totalitar și de transformarea de regim. Această problemă este prezentă până în ziua de azi în arta cinematografică românească. Despre evenimentele din decembrie ne amintesc trei filme turnate în 2006: *A fost sau n-a fost?*, *Hârtia va fi albastră* și *Cum mi-am petrecut sfârșitul lumii*. În fiecare dintre acestea, lumea își pune întrebări legate de caracterul spontan al evenimentelor din decembrie, de sensul jertfei de sânge a românilor și de natura transformării de sistem din țară. Prima peliculă menționată prezintă toate aceste probleme din punctul de vedere al locuitorilor unui orașel (mai precis, este vorba de Vaslui), cea de-a doua, din punctul de vedere al militarilor care au luat parte la lupte, iar cea de-a treia, din punctul de vedere al unui copil care locuia la periferia Bucureștiului. Merită de asemenea să menționăm filmul lui Andrei Ujică *Autobiografia lui Nicolae Ceaușescu*. Această peliculă de trei ore este montată din filmele oficiale difuzate în timpul guvernării dictatorului și din cele personale, nedifuzate. Filmul este lipsit de orice comentariu, lăsându-l pe spectator singur în fața tuturor întrebărilor referitoare la caracterul autorității exercitate de Ceaușescu și la natura societății comuniste.

Despre sensul transformării de sistem vorbește comedia *Occident*, în regia lui Cristian Mungiu. Motivul conducător al acestui film este un cântec comunist pentru copii: *Anul Două Mii*. Spre deosebire însă de celelalte cântece de acest fel, *Anul Două Mii* („șlagărul” cel mai implicat, poate, în cultul personalității din perioada respectivă) nu face o propagandă primitivă, ci este impregnat de o ciudată nostalgie, atât în textul propriu-zis, cât și în refren: „Noi în anul două mii,/ când nu vom mai fi copii,/ vom face [...] toate visele-ndrăznețe – la a

1. Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final*, București, 2007. Întrucât acesta este raportul oficial al unei comisii de stat, el poate fi găsit pe diferite pagini de internet. Pe lângă raport, Comisia a mai publicat și două volume de documente din perioada comunistă.

2. *Ibidem*, pp. 11-18.

doua tinerețe...”. Acțiunea filmului se petrece tocmai în anul 2000. Mungiu schițează tot spectrul transformării de sistem – eșuată, după părerea lui, oscilând în jurul celei mai profunde dorințe a tinerilor români, aceea de a pleca în Occident. Copiii care, la cumpăna dintre milenii, își trăiesc „a doua tinerețe” nu numai că nu sunt în măsură să-și realizeze vechile visuri, dar abia se descurcă pentru a-și asigura un nivel de trai satisfăcător din punct de vedere material.

Tematici legate de regimul comunist, de evenimentele din decembrie și de transformarea de sistem au fost prezente de-a lungul celor 24 de ani care au trecut de atunci și în creația literară. Cea mai cunoscută scriitoare care se înscrie în acest curent este fără nicio îndoială Herta Müller, care provine dintr-o familie germană din România. În creația acestei scriitoare, țara, așa cum era ea în perioada comunistă, este prezentată ca un tărâm întunecos, depresiv, cu o atmosferă plină de suspiciune, impregnată de conștientizarea faptului că ești permanent urmărit. La concluzii asemănătoare ajung și autorii altor lucrări de acest gen. Premiul Nobel care i-a fost acordat Hertei Müller a resuscitat interesul pentru acest gen de creații. Cărțile ei, dintre care merită să amintim *Leagănul respirației* (în limba germană *Atemschaudel*) și *Animalul inimii* (în limba germană *Herztier*), sunt marcate de suferința pe care erau obligați s-o trăiască neîncetat locuitorii României comuniste.

Se s-a întâmplat, după 24 de ani, cu principalii actori ai evenimentelor din decembrie?

Ion Iliescu a devenit figura centrală a postcomunismului. El a exercitat funcția de președinte al țării în perioadele 1990-1996 și 2000-2004, în pauza dintre aceste mandate fiind președintele partidului pe care l-a fondat. Chiar și după ieșirea la pensie, se bucură în continuare de o imensă autoritate în rândurile postcomuniștilor. Când Iliescu a pierdut definitiv puterea, procuratura i-a adus multe învinuiri în legătură cu mineriada din iunie 1990.

Alte persoane din prima lui echipă fie nu mai sunt în viață, fie au ieșit și ele la pensie.

Nicolae Militaru a încercat să facă o carieră politică și a participat la alegerile prezidențiale din 1996, dar a cunoscut o tristă înfrângere, nereușind să întrunească nici măcar 1% din voturi. La scurt timp după aceea a murit.

Silviu Brucan s-a retras din curentul principal al politicii, dar a rămas o personalitate apreciată în universul comentatorilor media – lume în care a rămas activ până la moartea sa, în septembrie 2006.

Petre Roman a exercitat funcția de premier până în septembrie 1991, când, în urma unei noi mineriade, cabinetul lui a căzut. El a provocat apoi o sciziune în cadrul FSN, creând o grupare care, după mai multe prefaceri, a fost denumită Partidul Democrat (PD). Între anii 1996 și 2000, acesta a intrat într-o coaliție de guvernământ cu celelalte partide democratice, dar Roman a jucat un rol din ce în ce mai redus. În 2000, el și-a pierdut funcția de președinte al PD, învins de Traian Băsescu, și a fost marginalizat tot mai mult.

Sergiu Nicolaescu, după câțiva ani petrecuți în Senat din partea partidului postcomunist, a început să scrie cărți, de altfel foarte reușite, în legătură cu evenimentele din decembrie, iar mai târziu și-a încercat din nou puterile, cu un succes mediocru, ca regizor. A murit în ianuarie 2013.

Fruntașii regimului comunist al lui Ceaușescu n-au reușit, în general, să revină în curentul principal al vieții politice. În schimb, o carieră răsunătoare a făcut Corneliu Vadim Tudor, cel care în cursul anilor '80 era desemnat „poetul de curte” al dictatorului. În perioada postcomunistă, el a devenit un politician influent cu concepții naționaliste – s-a

instalat în fruntea Partidului România Mare și, ca reprezentant al acestuia, în anul 2000, a ajuns până în turul al doilea al alegerilor prezidențiale, fiind însă învins de Ion Iliescu. În cursul deceniului următor, partidul lui a suferit un proces de erodare, dar Vadim Tudor a fost ales în 2009 deputat în Parlamentul European.

Nicu Ceaușescu, fiul conducătorului împușcat, a murit în septembrie 1996 de ciroză hepatică, ceea ce confirma relatările diferiților martori că avea o mare slăbiciune pentru alcool. Fratele lui, Valentin, s-a judecat ani în șir cu statul român pentru bunurile care aparținuseră familiei (printre altele, era vorba și de tablouri celebre) și în cele din urmă, în decembrie 2008, a câștigat. Sora lor, Zoia, a deschis de asemenea o acțiune judecătorească, întrucât, după părerea ei, Nicolae și Elena Ceaușescu nu fuseseră înmormântați în cimitirul Ghencea din capitală, acolo unde, oficial, se aflau mormintele lor. Ea cerea exhumarea osemintelor – lucru care a și fost dus la îndeplinire în cursul anului 2010; exhumarea a demonstrat însă că rămășițele pământești ale soților Ceaușescu se află cu adevărat în acel cimitir. Ca și Nicu, Zoia a murit din cauza unui viciu, numai că în cazul ei era vorba de țigări. În noiembrie 2006, ea a murit de cancer la plămâni.

Personalitățile de frunte ale fostei opoziții anticomuniste s-au bucurat, de-a lungul ultimilor 24 de ani, de un mare prestigiu, cel puțin în cercurile intelectuale și în ochii acelei părți a populației care avea orientări democratice. Pastorul László Tökés, de la care s-a aprins scânteia revoltei de la Timișoara, a activat în tot acest timp în sânul populației maghiare și al bisericii protestante. A devenit cunoscut datorită declarațiilor sale foarte radicale referitoare la drepturile minorităților naționale din România și din această cauză nu și-a putut găsi un loc în curentul principal al vieții politice din țară. În 2007 au apărut la adresa lui acuze serioase că ar fi avut relații cu Securitatea, dar în cele din urmă, după o cercetare atentă a documentelor, CNSAS a comunicat că László Tökés n-a colaborat cu serviciile secrete. În noiembrie 2007, a fost ales în Parlamentul European – în calitate de candidat independent. În 2010 a fost ales vicepreședinte al Parlamentului European.

Doina Cornea, care fusese „glasul conștiinței” opoziției democratice încă din perioada comunistă, și-a păstrat acest rol și în continuare. Imediat după schimbarea de regim, ea a activat în cadrul mai multor organizații (a fost, spre exemplu, cofondatoare a GDS și a coaliției care s-a transformat ulterior în grupul partidelor democratice), dar mai târziu s-a limitat la publicarea de lucrări.

Cel care a avut o influență mai mare asupra evenimentelor a fost Mircea Dinescu. El s-a ocupat de publicistică, dar apărea frecvent și în mass-media, printre altele ca moderator al unor emisiuni de televiziune. După înființarea CNSAS, a fost ales în consiliul de conducere al acestei instituții și s-a remarcat ca partizan al lustrației.

Nici opozanții din perioadele mai îndepărtate n-au dispărut complet de pe scena politică românească. Paul Goma și-a editat, în cursul anilor '90, în România, cărțile scrise în emigrație, apoi a intrat în conflict cu mai mulți activiști din grupările democratice, astfel încât importanța poziției lui s-a diminuat.

Vasile Paraschiv devenise o autoritate în cadrul grupărilor intelectuale anticomuniste. El a dat în judecată statul român pentru torturile la care a fost supus pe vremea lui Ceaușescu și a câștigat în anul 2008, fiindu-i acordată o despăgubire în valoare de 300.000 de euro. A murit în februarie 2011.

România poartă în continuare pecetea sistemului comunist și a evenimentelor din decembrie. Aceste probleme constituie adesea subiectul discuțiilor în mass-media, dar și între simplii cetățeni. În orice oraș mai mare există monumente, piețe sau străzi ale căror nume reprezintă un omagiu adus amintirii victimelor comunismului. Dar acest omagiu nu

se traduce totuși în programa sistemului de educație a tineretului. Istoria care se predă în majoritatea școlilor se oprește la al Doilea Război Mondial. Grație eforturilor făcute de organizațiile nonguvernamentale este însă posibilă studierea istoriei comunismului în cadrul unor cursuri speciale. În principiu însă, puțini sunt tinerii care se interesează de trecutul mai recent, iar evenimentele din decembrie sunt deseori localizate în mintea lor undeva alături de lecțiile despre cucerirea Daciei de către romani sau despre domnia lui Vlad Țepeș. aniversarea a 20 de ani de la înlăturarea lui Ceaușescu a fost foarte modestă, limitându-se în principiu la câteva manifestații restrânse, lucru care spune multe despre atitudinea populației față de această problemă.

Comunismul a lăsat România într-o stare de sărăcie inimaginabilă, din care n-a început să iasă decât în pragul mileniului următor; o grea moștenire o reprezintă de asemenea relațiile de tip mafiot care au sugrumat țara și care până azi reprezintă o piedică în dezvoltarea ei economică și intelectuală. Din România postcomunistă au emigrat în Occident, potrivit unor date estimative, în jur de două milioane de persoane; de cele mai multe ori este vorba de tineri, dar nu neapărat cu educație înaltă. Au dispărut practic de pe hartă sate întregi, iar în multe orașele de provincie e greu să întâlnești o persoană de vârstă productivă. Cei care au plecat din țară mai trimit o vreme familiei o parte din banii agonisiți, dar cu timpul legăturile cu țara slăbesc și, la fel cum s-a întâmplat cu marele dramaturg Eugen Ionescu, treptat ajung să-și schimbe ultima literă din nume, „u” devenind „o”, ca să sune mai occidental. Întrucât Italia reprezintă țara spre care se îndreaptă cu precădere emigranții români, limba română a integrat în vocabularul ei, chiar dacă deocamdată doar în versiune argotică, multe împrumuturi din limbile-surori, cum ar fi *ragazza* („fată”). Înrudirea lingvistică (în sus-amintitul film *Occident* există chiar o scenă destul de lungă care dovedește această înrudire) favorizează neîndoielnic procesul de asimilare și de uitare a îndepărtatelor meleaguri carpatine.

Istoria postcomunismului din România nu înseamnă însă doar sărăcie și visul emigrării. Sângele care a curs în decembrie 1989 nu s-a vărsat în zadar. Datorită jertfei celor care nu s-au temut să iasă atunci în stradă a fost posibilă constituirea unei elite intelectuale destul de puternice, în comparație cu alte țări din regiune, și, până la un anumit punct, chiar a unei elite politice (din păcate nu și de afaceri) care nu-și află originea în fostul partid comunist, nici în Securitate. Este o valoare care, chiar în România, este de prea multe ori subapreciată. GDS, săptămânalul 22, continuatori ai tradiției intelectuale a lui Emil Cioran și Mircea Eliade, și grupările adiacente sunt cele care dau tonul de cele mai multe ori în formarea opiniei publice, chiar dacă nu putem ignora, evident, rolul adepților lui Ion Iliescu sau al naționaliștilor postcomuniști. Dar influența acestora din urmă nu este totuși atât de puternică pe cât ar fi putut să fie dacă numele lor n-ar fi fost legate de tradiția unui comunism criminal, a unor „mineriade” din primii ani ai democratizării și a altor evenimente de acest gen.

„România are viitorul în față – existența statului și a poporului nu pare să fie amenințată, iar nivelul economic, în ciuda crizelor, ar trebui în mod normal să crească treptat” – așa încheiam ediția poloneză a acestei cărți care a apărut în librării în cursul anului 2009. Din păcate, realitatea a infirmat aceste previziuni optimiste. În 2011 a fost efectuat recensământul universal al populației și al locuințelor, din care reiese că populația țării a scăzut la 19 milioane de locuitori. Această situație este consecința emigrației masive și a sporului natural dramatic de scăzut. Tinerii părăsesc România nu pentru că n-au din ce trăi. Actualmente, în România se poate trăi totuși – de pe o zi pe alta, strângând cureaua, dar

se poate trăi. Tinerii își părăsesc țara deoarece pentru aceeași muncă în Occident pot câștiga de câteva ori mai mult, plus că acolo au perspective de avansare și dezvoltare profesională mai sigure. „Copiii șefilor noștri *sigur* vor fi șefii copiilor noștri” este unul dintre sloganele protestelor din Piața Universității din 1990 și el rămâne în continuare actual, pe de o parte din cauză că în România sistemul comunist n-a fost tras la răspundere în mod corespunzător, iar pe de altă parte din motive mai profunde, prezentate în literatură, printre alții, de Ion Luca Caragiale. Răspunsul tineretului de azi nu este și nici nu va fi exprimat prin noi demonstrații. Din păcate, în multe cazuri acest răspuns îl va constitui cuvântul „NU” adresat întregului sistem social, plus opțiunea de a alege calea emigrației.

Adam Burakowski

Bulgaria: în căutarea unui sfârșit al comunismului

Concedii în țara terorii

Când se gândesc la Bulgaria, primul cuvânt care le vine în minte celor mai mulți dintre locuitorii Europei Central-Răsăritene este „concediu”. „Concediile în Bulgaria” căpătaseră deja o valoare de mit, constituind un vis pentru cetățenii țărilor din blocul sovietic (cu excepția românilor, desigur) și chiar pentru cei din URSS. În funcție de țară, astfel de concedii erau accesibile unor categorii largi de persoane sau erau rezervate exclusiv membrilor ierarhiei superioare de partid. Fără îndoială că ele nu erau la fel de atractive ca o vacanță în Iugoslavia sau în Occident, la care puțini își puteau permite măcar să viseze, dar Bulgaria rămânea suficient de ispititoare ca să trezească în mintea locuitorilor din celelalte țări comuniste asociații de idei dintre cele mai atractive.

Vacanța în Bulgaria a rămas puternic imprimată în conștiința populațiilor din regiune. Ea constituia la vremea respectivă un motiv destul de frecvent în creațiile artistice. Ca să ne limităm strict la spațiul polonez, concediul în Bulgaria a fost unul dintre motivele preluate de filmele lui Stanisław Bareja, care au creat în rândul telespectatorilor un adevărat cult: *Co mi zrobisz, jak mnie złapiesz* (*Ce-o să-mi faci dacă mă prinzi*), respectiv *Nie ma róży bez ognia* (*Nu există trandafir fără foc*). Pe lângă acestea, în 1981 a mai fost turnat un film de aventuri cu un titlu nu prea reușit: *Zapach psiej sierści* (*Mirosul blăni de câine*), a cărui acțiune se petrecea tocmai în decorul unei Bulgarii scăldate în soare. Rolul principal era jucat de Roman Wilhelmi, care întruchipa figura unui sculptor polonez. Pe malul Mării Negre acesta cunoaște o slavistă germană. Era vorba, ce-i drept, de un film polițist în care problema principală o constituiau grupurile infracționale legate de consumul de narcotice, dar filmul prezintă vacanța în Bulgaria în culori pozitive, atrăgătoare.

De fapt, Bulgaria de atunci amintea de actualele „republici turistice” unde există enclave rezervate turiștilor străini, în timp ce majoritatea populației trăiește în condiții de mizerie extremă, la conducerea statului aflându-se dictatori în toată puterea cuvântului. În Bulgaria comunistă, nimeni nu le interzicea turiștilor să călătorească în interiorul țării, însă adevărul despre sistemul politic și condițiile de viață ale populației erau ascunse cu grijă de ochii străinilor. De câteva decenii, în Bulgaria ajunsese la guvernare o echipă care teroriza populația, ducând țara la ruină economică. În cursul anilor '80 brutalitatea autorităților a crescut în mod semnificativ față de perioada anterioară.

Comunismul bulgar era într-o anumită măsură autonom, o creație națională, ceea ce făcea ca Bulgaria să se deosebească evident de vecina ei, România, unde partidul comunist din perioada interbelică nu fusese altceva decât aproape exclusiv o agentură sovietică în jurul căreia gravitau reprezentanții păturilor sociale marginale. Un rol important l-a jucat în cazul Bulgariei prietenia simbolică seculară care o lega de Rusia. Cele două țări slave își trăgeau rădăcinile din tradiția religiei ortodoxe, iar în cursul secolului al XIX-lea Rusia jucase un rol hotărâtor în obținerea independenței și întemeierea statului bulgar modern. În cursul celui de-al Doilea Război Mondial ajunseseră celebri așa-numiții *ceavdarfi*, membrii organizațiilor comuniste de partizani. Figura cea mai remarcabilă a comuniștilor bulgari a fost Gheorghi Dimitrov, care se remarcase ca făcând parte din grupul celor acuzați în procesul pentru incendierea Reichstagului din 1933. După intrarea Armatei Roșii în Bulgaria în cursul anului 1944, Dimitrov a ajuns pentru câțiva ani premier. Atunci a lansat concepția unei federații comuniste a țărilor balcanice, care nu s-a concretizat din cauza împotrivirii lui Stalin. A murit în anul 1949 în Uniunea Sovietică, iar la Sofia i s-a construit un mausoleu în care i-au fost transferate ulterior rămășițele pământești mumificate. Dimitrov constituia așadar un „reper de moralitate” al comuniștilor bulgari, fiind citat frecvent în istoriografia și propaganda oficiale.

După moartea lui Dimitrov a urmat o lungă perioadă de lupte interne la nivelul conducerii. Câștigător a fost Todor Jivkov care, în 1956, a preluat *de facto* integral puterea, chiar dacă n-a reușit să se debaraseze de contracandidatul său, Anton Iugov, decât în 1962. Perioada stalinistă s-a șters destul de repede din memoria colectivă, pentru cea mai mare parte a populației perioada respectivă confundându-se de fapt cu guvernarea lui Todor Jivkov.

Până în momentul în care puterea din URSS a fost preluată de Gorbaciov, Jivkov s-a străduit să fie perceput drept cel mai fidel aliat al Uniunii Sovietice. Fără îndoială că în acest sens îl ajuta și tradiția – în centrul Sofiei există numeroase monumente care stau mărturie pentru sentimentele de recunoștință față de Rusia, dintre care unele au fost realizate de autoritățile bulgare chiar înainte de instaurarea puterii comuniste: e suficient să menționăm monumentala catedrală ortodoxă Alexandr Nevski și monumentul țarului Alexandru al II-lea al Rusiei. Așa că Todor Jivkov, cu venerația lui față de URSS (se spunea chiar că era mai legat de idealurile Țării Sovietelor decât unii dintre conducătorii acesteia), se înscria perfect în acest curent istoric. Consilierii sovietici erau prezenți în fiecare instituție bulgară mai importantă. Multe persoane aveau dublă cetățenie, bulgară și sovietică, lucru care nu mira pe nimeni.

Jivkov a știut să profite din plin de supunerea lui față de Moscova. În schimbul acesteia a primit un substanțial ajutor financiar, material și tehnologic. În același timp el reprezenta în ochii centralei persoana capabilă să garanteze menținerea alianței și liniștea internă a țării sale. Și, timp de câteva decenii, a și reușit să îndeplinească ambele deziderate.

Împreună cu echipa lui, Jivkov a depus un efort susținut pentru a-și asigura sprijinul permanent nu numai al sovieticilor, ci și al populației bulgare sau cel puțin al majorității acesteia. Avansarea socială era legată de necesitatea integrării în sistem (regulă care nu era întru totul respectată în celelalte țări din Europa Centrală și de Est), dar era posibilă pentru categorii sociale destul de largi. Schimbarea domiciliului de la sat la oraș și obținerea unui loc de muncă mai bun (chiar dacă nu întotdeauna mai bine plătit) erau lucruri accesibile multor persoane, cu condiția să-și manifeste sprijinul față de autorități.

În Bulgaria se bucura de o atenție deosebită unul dintre elementele tradiționale ale gândirii marxist-leniniste, destul de rar întâlnit în celelalte țări (și chiar dacă apărea, puțini

credeau în el). Partidul Comunist Bulgar (*Българска Комунистическа Партия* – БКР) declara că toate aceste procese de schimbare care au loc în țară nu sunt de fapt decât o anumită formă de socialism, că până la adevăratul comunism mai era de așteptat, iar la transpunerea lui în realitate mai trebuia lucrat. Cititorului din Europa Centrală și de Est îi va veni fără îndoială foarte greu să creadă așa ceva, dar o mare parte a populației bulgare aștepta efectiv cu speranță sosirea sistemului comunist, care urma să fie înfăptuirea tuturor visurilor și raiul pe pământ. Această tendință care se manifestă și azi (multe persoane afirmă în continuare că în Bulgaria comunismul n-a existat niciodată, întrucât evoluția sistemului în direcția favorabilă acestuia a fost întreruptă) demonstrează profunda însușire de către populație a principiilor ideologice ale regimului.

Spre sfârșitul anilor '70, la fel ca și celelalte țări din blocul sovietic, Bulgaria a început să se cufunde într-o criză economică cu multe fațete, care nu era cauzată exclusiv de factori interni. Întregul sistem își dovedea incapacitatea, iar dificultățile unei țări – mai ales ale Uniunii Sovietice – se răsfrângeau automat și asupra celorlalte. Se căsca tot mai mult prăpastia tehnologică dintre țările de „democrație populară” și Occident. Acest lucru obliga statele blocului răsăritean să vândă în țările din Lumea a Treia tot mai multe mărfuri din categoria produselor de bază – cele cu un grad înalt de prelucrare tehnologică pierdeau pe piață în confruntarea cu produsele similare ale Occidentului. Economia bazată pe sistemul socialist al planificării și distribuției își dovedea incapacitatea la nivelul întregii lumi, Bulgaria nefiind decât unul dintre exemplele acestui fenomen.

Printre cauzele interne ale colapsului economic tot mai evident putem menționa:

- îmbătrânirea cadrelor și, legat de aceasta, blocarea posibilităților de avansare pentru tineri;
- scăderea gradului de inovare, inclusiv în domeniul managementului;
- decăderea morală a cadrelor la aproape toate nivelurile;
- selecția negativă în politica de cadre (existentă încă de la începuturile comunismului, dar care după 30-40 de ani se făcea simțită deosebit de puternic);
- nepotismul dus până la extrem, dublat de moștenirea funcțiilor și pozițiilor sociale;
- tendința tot mai pronunțată a cadrelor de conducere de a se îmbogăți în detrimentul statului și al întreprinderilor (legată și de scăderea capacității de control al infracționalității);
- tendința de falsificare a indicatorilor economici la toate nivelurile.

Toate acestea au făcut ca sistemul să devină din ce în ce mai puțin apt pentru schimbare și, în consecință, mai puțin eficient, respectiv – lucru și mai important – mai greu de condus. Întrucât ideologia „năzuinței spre comunism” se manifesta foarte puternic în Bulgaria, cel puțin teoretic aparatul de conducere ar fi trebuit să fie mai favorabil reformelor decât în celelalte țări (e greu de imaginat instaurarea unui comunism ideal în absența oricăror reforme). În realitate, orice proiecte venite de sus erau blocate discret sau direcționate spre o fundătură la nivelurile inferioare de conducere.

Indicatorul economic fundamental, creșterea PIB, înregistra chiar și în statisticile oficiale o scădere continuă, în ciuda unor oscilații punctuale, începând cam din a doua jumătate a anilor '50 (cu o scurtă pauză pe la jumătatea anilor '70)¹. Chiar și acest indicator deformat în fel și chip de autorități demonstra că, în cursul anilor '80, Bulgaria trecea printr-o criză din care nu se întrevedea nicio ieșire.

1. Мартин Иванов, *Реформаторство без реформи. Политическата икономика на българския комунизъм 1963-1989*, Sofia, 2008, p. 297.

De fapt, și alte date economice indicau în mod explicit faptul că țara se afla într-o situație dramatică. O problemă foarte importantă erau datoriile externe. Echipa lui Jivkov a încercat în mai multe rânduri să scape de această problemă. Prima criză legată de datoria externă se declanșase încă de la sfârșitul anilor '50 și începutul anilor '60, dar atunci autoritățile statului au reușit să evite colapsul. La sfârșitul anilor '70, datoria ajungea la circa 700 de milioane de dolari, pentru ca la începutul anilor '80 să sară la 4,4 miliarde de dolari¹. A început atunci o serie întreagă de negocieri foarte anevoioase cu creditorii. Rezultatul a fost introducerea în Bulgaria a unei severe discipline financiare și angajarea, pentru o vreme, a economiei în procesul de achitare cât mai rapidă a datoriilor. În scurt timp, această politică a adus rezultate foarte bune: în 1983, totalul datoriilor scăzuse la 2,5 miliarde de dolari, iar în anul următor chiar la 700 de milioane de dolari².

În 1985, Bulgaria a fost afectată însă de două cataclisme: una dintre cele mai geroase ierni din secolul XX, urmată de cea mai mare secetă din ultimii 100 de ani. Cele două fenomene naturale au determinat echipa lui Jivkov să atragă noi împrumuturi, în urma cărora țara nu avea să se mai redreseze. Din 1985, datoria externă a crescut cam cu 1,5-2 miliarde de dolari pe an, astfel încât, în 1989, potrivit datelor furnizate de Banca Națională Bulgară (*Българска Народна Банка*), ea depășea pragul de 10 miliarde de dolari³. Achitarea unei datorii atât de mari în raport cu numărul de locuitori înghițea sume tot mai mari și, în scurt timp, a dus la falimentul definitiv al sistemului comunist din Bulgaria.

Pe lângă datoria externă, a crescut și gradul de dependență economică a Bulgariei față de Uniunea Sovietică. Timp de câteva decenii, economia bulgară „se obișnuise” să primească permanent subsidii din partea Moscovei și îi era foarte greu să reziste fără ele. Ajutorul sovietic consta, printre altele, în permisiunea acordată statului bulgar de a exporta la rândul său carburanții livrați de Uniunea Sovietică la prețuri preferențiale extrem de convenabile. Achitarea parțială a datoriilor externe a fost posibilă la începutul anilor '80 tocmai datorită acestui avantaj. Se estimează că Bulgaria a câștigat astfel în intervalul 1981-1983 circa 2,2 miliarde de dolari⁴. După cum amintea Kostadin Ceakîrov, consilierul lui Jivkov responsabil cu problemele economice în cadrul CC al BKP, „de la granița bulgară de est [vagoanele cu carburanți] ajungeau direct la granița de vest, unde li se schimbau doar documentele de transport”⁵, cu toate că teoretic, pentru a putea fi reexportat, produsul ar fi trebuit să prezinte și o anumită valoare adăugată din partea statului bulgar.

Din când în când, autoritățile le ofereau cetățenilor anumite surogate de bunăstare sub forma unor copii mai mult sau mai puțin reușite ale produselor occidentale. Cea mai vestită acțiune de acest gen a fost punerea în funcțiune a unei linii de producție de calculatoare. „Valea siliconului” în Bulgaria a devenit Praveț, un orașel de câteva mii de locuitori situat în vestul țării, care avea atuul indiscutabil că acolo se născuse Todor Jivkov. Din acest motiv a fost amplasată acolo o fabrică de calculatoare. În anul 1979 a fost lansat primul model numit IMKO-1 (*Индивидуален Микро Компютър*). În anii ce au urmat au mai fost produse alte

1. *Ibidem*, p. 297.

2. Калинова Евгения, Баева Искра, *Българските преходи 1939-2005*, Sofia, 2006, p. 219. Problema datoriei externe de-a lungul întregii epoci comuniste a fost prezentată în Даниел Ванков, Мартин Иванов, *Българският външен дълг 1944-1989. Банкрутът на комунистическата икономика*, Sofia, 2008.

3. Калинова Евгения, Баева Искра, *Българските преходи...*, p. 219.

4. Мартин Иванов, *Реформаторство без реформи...*, p. 298.

5. Калинова Евгения, Баева Искра, *Българските преходи...*, p. 219.

câteva modele sub denumirea de *Pravef*, însoțită de numărul de ordine corespunzător. Aceste calculatoare au devenit produsul de „cult” cel mai de preț al comunismului bulgar.

În momentul în care Gorbaciov a preluat puterea au început și dificultățile economice cu adevărat serioase pentru echipa lui Jivkov. Încă din 1985 se profila pericolul ca, brusc, ajutorul sovietic să fie întrerupt, ceea ce a și constituit de altfel principala cauză a creșterii semnificative a nivelului îndatorării externe a Bulgariei. Într-o atare situație, dependența de lungă durată a economiei bulgare de subsidiile sovietice făcea necesară găsirea altor surse de ajutor financiar extern. Dacă dotările primite din partea URSS erau plătite prin fel de fel de concesi de natură politică, în schimb pentru noile credite guvernul bulgar își asuma în principal măsuri de natură economică. Acestea erau realizate atât cât se putea, dar se dădea în schimb impresia că noile directive trasate de Kremlin erau executate la modul optim. În vara anului 1987 a fost proclamată așa-numita „Concepție din iulie” (*Юлската концепция*) care, în afara ideilor politice, anunța și reforme economice ce vizau crearea unui fel de mecanism economic socialist cu elemente de economie de piață.

Întrucât Jivkov făcea tot posibilul pentru a întârzia implementarea schimbărilor, soluțiile corespunzătoare au văzut lumina zilei abia la începutul anului 1989. Pe 11 ianuarie a fost promulgat Decretul nr. 56 (*Указ 56*), care introducea reforme vaste. Cea mai importantă dintre acestea era legalizarea activității firmelor private, inclusiv a celor cu capital extern, mai ales sub forma unor *joint-venture* (*съвместно предприятие*)¹. Au fost create de asemenea condiții pentru înființarea firmelor pe acțiuni (*акционерна фирма*) și a altor forme de proprietate privată. În umbra evenimentelor politice care au avut loc în 1989 a început așadar procesul lent de pătrundere a capitalismului pe teritoriul Bulgariei. Dar acest lucru nu l-a salvat nici pe Jivkov și nici sistemul pe care îl reprezenta, ci doar le-a grăbit dispariția. Pe la sfârșitul anilor '80 toată lumea își dădea seama că, în lipsa unor reforme fundamentale, salvarea economiei falimentare era imposibilă.

Asupra vieții politice și sociale veghea omniprezentă Securitate a Statului (*Държавна сигурност* – Siguranța Națională), care practica o supraveghere foarte atentă a cetățenilor. „Merite” cu totul deosebite avea în acest sens Direcția a VI-a a Siguranței Naționale (*Шесто управление*) care se ocupa de combaterea opoziției politice existente sau imaginate. Această secție, care în limbaj curent era numită simplu „a șasea” (*шесто*), se bucura de cel mai odios renume. Ea se ocupa între altele de demascarea uneltirilor puse la cale de intelectuali și poate tocmai de aceea a devenit atât de cunoscută, întrucât persoanele care se aflau în vizorul ei aveau cea mai mare influență asupra vieții culturale și în mass-media. După cum urma să dovedească lustrația aplicată cu rezultate variabile după căderea lui Jivkov, numeroși agenți ai Siguranței Naționale erau prezenți la nivelul tuturor categoriilor sociale. Probabil cu excepția RDG și a României, în Bulgaria societatea era mai intens infestată de agenți decât în celelalte țări.

Prăbușirea economică a obligat autoritățile să îndrepte atenția populației spre alte probleme. Intelectualitatea bulgară avea un nivel din ce în ce mai scăzut. Biserica era urmărită fără încetare și infiltrată până la saturație cu agenți ai Securității: clerul era recrutat masiv de serviciile secrete, așa încât asistența spiritual-sufletească a populației era asigurată de numeroși agenți și angajați ai Securității. Acest lucru a provocat scăderea drastică a prestigiului și popularității religiei creștine în societate. În vidul astfel creat, autoritățile se străduiau să pompeze cu forța ezoterismul, neopăgânismul și tendințele new-age, foarte la modă în Apus. De aceea, în Bulgaria ele s-au manifestat mult mai puternic decât în celelalte țări ale blocului sovietic. Un rol primordial a jucat în acest sens fiica lui Todor

1. Костадин Чакъров, *Вторият етаж*, Sofia, 1990, p. 77.

Jivkov, Ludmila Jivkova, care se străduia să se distanțeze de politica oficială și să fie percepută ca independentă. Ea era fascinată de credințele mistice necreștine și promova diferitele forme pe care le îmbrăcau acestea, cum ar fi sectele importate din subcontinentul indian. Ludmila Jivkova a murit în circumstanțe suspecte în iulie 1981, iar în jurul morții ei au apărut fel de fel de legende, dintre care unele erau legate de preocupările ei ezoterice. Dar moartea ei n-a provocat o scădere a popularității celor care se declarau clarvăzători, vrăjitori sau adepți ai altor asemenea practici. În consecință, într-un stat aparent ateist și care combătea creștinismul de pe poziția ideologiei marxiste, al cărei „templu” principal era mausoleul lui Gheorghi Dimitrov, proliferau în voie superstițiile exotice.

Pentru cetățenii mai raționali au fost pregătite altfel de divertismente. Spre deosebire de România vecină, dar la fel cum se întâmpla în Polonia, de exemplu, în cursul anilor '80, în Bulgaria a căpătat de asemenea o amploare deosebită fenomenul muzicii rock, care servea uneori drept „supapă de siguranță” pentru tinerii cu atitudini critice față de realitățile vieții. Formația cea mai renumită era Șturcite (*Щурците* – „Greierii”: trimiterea la The Beatles era mai mult decât evidentă). Această formație apăruse prin anii '60, dar era în continuare activă și în cursul anilor '80, ocupând chiar o poziție dominantă pe scena muzicii ușoare autohtone. Muzica și textele acestui grup puteau fi considerate, până la un anumit punct, „protestatare”, mai ales dacă vorbim de piesele înregistrate pe discul *Конникът* („Călărețul”), editat în 1985. O altă formație „protestatară” era Signal (*Сигнал*). Pe lângă acestea existau însă multe formații de muzică ușoară care colaborau pe față cu autoritățile. Dintre acestea merită să fie menționată formația FSB (*Формация Студио Балкантон*).

Dar cu timpul s-a dovedit că această supapă de siguranță era insuficientă. Și, la fel ca și alte țări din blocul sovietic, Bulgaria a început să alunece încet-încet spre naționalism. Cea mai numeroasă minoritate națională din Bulgaria o constituiau și o constituie în continuare turcii care au rămas pe aceste teritorii după lichidarea provinciilor europene ale Imperiului Otoman. Întrucât, după crearea statului bulgar independent, întreaga administrație imperială a plecat sau a fost expulzată, minoritatea turcă din Bulgaria era alcătuită în principal din agricultori. Aceștia au fost dislocați în principal în partea de sud-vest a țării, unde locuiesc și în ziua de azi. Bulgarii și turcii au trăit alături timp de secole și, chiar dacă de-a lungul timpului s-au mai produs anumite incidente izolate, între ei n-au existat conflicte majore.

Primii ani de guvernare comunistă s-au caracterizat prin încercarea de a-i sprijini pe turci și de a-i atrage în angrenajul administrativ al regimului prin facilitarea accesului lor la educație, la calitatea de membri ai partidului comunist și, desigur, la demnitățile oficiale. Gheorghi Dimitrov, adept al internaționalismului, lansase chiar ideea unei federații balcanice și de aceea politica de integrare a minorității turce se armoniza perfect cu ideile promovate de el.

După ce puterea a fost preluată de Todor Jivkov, această politică a minorităților a fost treptat abandonată, iar viața turcilor a devenit din ce în ce mai grea. Încă din 1961, catedra de filologie turcă din cadrul Universității Kliment Ohridski din Sofia a fost transformată în catedră de orientalistă, apoi în catedră de limbi orientale. Din 1978, la această secție n-au mai fost organizate examene de admitere¹. Acest amănunt redă foarte bine evoluția atitudinii autorităților față de minoritatea turcă. Pe lângă interdicțiile juridice a fost inițiată și o supraveghere mai strictă a minorității turce, pentru ca în 1974 să fie creată chiar, în cadrul serviciilor speciale, secția (*отдел*) de luptă împotriva „naționalismului turc”².

1. Михаил Груев, Алексей Кальонски, „Възродителният процес”. Мюсюлманските общности и комунистическият режим, Sofia, 2008, p. 116.

2. Момчил Методиев, *Машината за легитимност. Ролята на Държавна сигурност в комунистическа държава*, Sofia, 2008, p. 183.

La începutul anilor '70 a fost inițiată o acțiune îndreptată împotriva pomacilor care se considerau bulgari de confesiune musulmană. Pornind de la ideea că, în cursul secolelor precedente, pomacii fuseseră obligați să îmbrățișeze religia musulmană, statul bulgar comunist își propunea să-i „reconvertească” la „adevărata” matcă națională (ceea ce nu era de fapt decât o reluare a unor acțiuni de aceeași natură întreprinse de autoritățile bulgare încă din perioada anterioară instaurării comunismului). Pomacilor le-au fost „redate” numele și prenumele specifice limbii bulgare. Metodele utilizate în legătură cu această populație relativ puțin numeroasă (între 100.000 și 200.000 de persoane) au fost reluate un deceniu mai târziu pentru convertirea turcilor, de câteva ori mai numeroși.

În ciuda situației sale din ce în ce mai precare, minoritatea turcă sporea din punct de vedere numeric. În anul 1976, ea constituia circa 8,4% din totalul populației bulgare, iar în 2001 a ajuns chiar la peste 10,2% (după efectuarea recensământului general)¹. Mai rapid decât ritmul de creștere în cifre absolute a sporit însă ponderea turcilor în societate, creșterea demografică a etnicilor bulgari fiind mai mică. Fără îndoială că acest lucru a fost favorizat de legislația deosebit de permisivă: din 1956 se putea face avort la cerere, lucru care a dus la o pierdere anuală de circa 130.000-150.000 de copii care nu mai ajungeau să se nască².

Proporția tot mai mare de turci din totalul populației provoca un sentiment de teamă, de amenințare în rândul membrilor conducerii bulgare a statului. Deosebit de pregnant se profila această problemă în regiunea (оьласт) Kärgeali, unde minoritatea turcă era cea mai numeroasă. În septembrie 1982, prim-secretarul regional al PCB, Gheorghi Tanev, a întocmit un raport prin care atrăgea atenția asupra „naționalismului turc”, cerând din partea Biroului Politic luarea unor măsuri hotărâte în scopul frânării acestei tendințe³. Acest document a declanșat la nivelul conducerii bulgare de partid și de stat o serie de discuții pe tema populației de etnie turcă, inaugurând și o nouă etapă în cariera autorului său. Tanev a devenit un nume foarte popular în cercurile decizionale, în septembrie 1988 fiindu-i încredințată funcția de ministru al Transporturilor, iar în decembrie cea de ministru al Afacerilor Interne.

Raportul lui Tanev a fost utilizat de facțiunea naționalistă din conducerea partidului pentru intensificarea regimului represiv față de minoritatea turcă. A început să fie susținut tot mai des și pe față sloganul „readucerii” turcilor în sânul poporului bulgar. La rândul lor, turcii și-au creat organizații secrete de apărare în fața acestor schimbări, dar importanța lor, mai ales la început, n-a fost semnificativă. Pe 30 august 1984 s-au produs două atentate teroriste: au fost plasate două bombe, una în gara din Plovdiv și alta în aeroportul din Varna. N-ar fi exclus însă ca totul să fi fost doar o provocare a serviciilor speciale care să motiveze apoi următorul val de represiuni. Aceeași situație ar fi putut explica și următorul atentat care a avut loc după încheierea acestei prime operațiuni. Pe 9 martie 1985, în gara Bunovo a fost detonată o încărcătură explozivă plasată în trenul Burgas-Sofia. Șapte persoane au fost ucise, dintre care doi copii. Până în 1987 s-au tot repetat sporadic atentatele și acțiunile de sabotaj care erau puse pe seama „naționaliștilor turci”.

În a doua jumătate a anului 1984 a început schimbarea obligatorie a numelor și prenumelor turcești cu altele bulgărești. Acțiunea a fost finalizată foarte rapid. Din decembrie 1984 și până în februarie 1985, toți turcii din Bulgaria au devenit astfel victimele acestei

1. Михаил Груев, Алексей Кальонски, „Възродителният процес”..., p. 119.

2. <http://www.johnstonsarchive.net/policy/abortion/ab-bulgaria.html> (accesat pe 18.09.2009).

3. Михаил Груев, Алексей Кальонски, „Възродителният процес”..., pp. 131-133.

măsuri. De cele mai multe ori noile nume erau căutate astfel încât să fie apropiate de cele pe care persoanele în cauză le purtasera înainte, dar au existat și numeroase cazuri în care au fost atribuite pur și simplu nume noi. Unul dintre cei nedreptățiți a fost, printre alții, cel mai renumit halterofil bulgar. El se născuse în anul 1967 ca Naim Suleimanov (Наим Сюлейманов), dar întrucât s-a considerat că numele și prenumele sunt prea evident turcesc-musulmane, a fost reînscris în registrul stării civile ca Naum Șalamanov (Наум Шаламанов). În 1986, în timpul unui turneu la Melbourne, el a fugit și a cerut azil în Turcia. Autoritățile turce i-au acordat cu plăcere azilul (Șalamanov era deja un sportiv de renume mondial), dar în momentul în care i-a fost acordată cetățenia el n-a mai revenit la prima formă a numelui său de familie (care în noile condiții i se părea că are o rezonanță prea evident slavă). Așa încât numele lui inițial a fost din nou modificat, documentele identificându-l drept Naim Süleymanoğlu. Dar acesta n-a fost totuși sfârșitul problemelor sale. În 1988, autoritățile bulgare nu și-au dat acordul ca el să participe la jocurile olimpice de la Seul sub culorile Turciei și au cerut o „recompensă” de un milion de dolari; abia după achitarea acestei sume Bulgaria și-a retras protestul.

Campania cu pronunțat caracter propagandistic de schimbare a numelor a fost desfășurată cu scopul de a le „aminti” turcilor că în realitate ei sunt bulgari care au îmbrățișat cultura și obiceiurile turcești numai și numai ca urmare a procesului de islamizare impus în mod abuziv de autoritățile otomane. În acest fel, guvernul bulgar comunist se străduia să demonstreze că turcii bulgari sunt victimele unei constrângeri și mai violente decât în cazul pomacilor, de vreme ce au îmbrățișat nu numai religia cotropitorilor, ci și limba și obiceiurile acestora. Campania a primit un nume foarte perfid: „Procesul Renașterii” (*Възродителният процес*), care sugera renașterea „adevăratei” conștiințe naționale a bulgarilor care timp de mai multe secole se crezuseră turci.

„Procesul Renașterii” n-a decurs pașnic, în unele localități având loc revolte, înăbușite de altfel cu brutalitate de serviciile de ordine. Protestatarii cei mai activi au fost aruncați în închisoare. În intervalul 1984-1987, Siguranța Națională a prelucrat în total 34 de grupări în cadrul cărora activau circa 450 de persoane¹. Cel mai cunoscut răzvrătit a fost Ahmed Doğan, care din 1974 fusese agent al Siguranței Naționale sub pseudonimele „Angelov”, „Serghei” și „Sava”², ceea ce, într-o anumită măsură, pune sub semnul întrebării sinceritatea intențiilor lui. Întrucât minoritatea turcă locuia în majoritatea cazurilor în regiuni puțin frecventate, „Procesul Renașterii” a avut loc departe de ochii turiștilor. Chiar și așa, s-a ajuns la proteste internaționale față de această acțiune, imaginea Bulgariei având mult de suferit. Dar protestele n-au schimbat absolut nimic, așa încât, până la sfârșitul regimului comunist, turcii din Bulgaria au purtat nume și prenume care le fuseseră atribuite artificial, pe cale administrativă.

Bilanțul „Procesului Renașterii” a fost foarte nefavorabil pentru autorități. Turcii nu voiau să „se renască”, iar autoritățile n-au făcut decât să și-i transforme în dușmani. Printre etnicii bulgari, campania a provocat cel mult indiferență și, într-o mare măsură, compasiune pentru turci, respectiv aversiune față de echipa lui Jivkov. În regiunile în care trăiau mulți turci, unii bulgari erau de acord în principiu cu aceste măsuri, dar în orice caz numai segmentele cele mai naționaliste ale populației sprijineau cu toată convingerea această

1. Димитър Луджев, *Революцията в България 1989-1991*, книга 1, Sofia, 2008, p. 28.

2. „Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия”, *Решение*, nr. 14, 04.09.2007.

politică. Și întrucât această categorie socială era oricum loială autorităților, faptul că se insista prin măsuri propagandistice pentru a-i mobiliza nu avea niciun sens. Autoritățile au pierdut astfel și din punct de vedere propagandistic, „Procesul Renașterii” devenind ținta unor critici aspre din partea organizațiilor disidente și rămânând până în ziua de azi simbolul represiunii comuniste din Bulgaria.

Reorganizarea

Preluarea puterii de către Gorbaciov și discursul adaptat de el pentru reconstrucția sistemului au provocat mari dificultăți echipei lui Jivkov. Timp de câteva decenii, acest conducător bulgar nu făcuse altceva decât să execute indicațiile regizorilor succesivi de la Kremlin, străduindu-se să aplice și în țara sa soluțiile sovietice sau, în orice caz, cel puțin pe cele care erau profitabile pentru propria persoană. De data aceasta însă, dacă s-ar fi conformat fără comentarii voinței sovieticilor, și-ar fi grăbit propriul sfârșit politic. În fața aceleiași dileme erau puși și alți conducători, colegi din aripa dură ai lui Jivkov: Husák, Honecker și Ceaușescu (echipele lui Jaruzelski și Kádár au acceptat ideea perestroikăi fără prea multă împotrivire). Fiecare dintre ei a luat decizia de a boicota noua linie politică, prelungind vechiul sistem cât mai mult posibil. Jivkov, care părea să le fie superior celorlalți doi din punct de vedere intelectual, spre deosebire de Ceaușescu, de exemplu, dispunea încă de o gândire trează, în ciuda vârstei sale înaintate, așa încât a hotărât să aleagă o altă cale, întortocheată și periculoasă, dar perfect pusă la punct.

În ciuda faptului că era animat de o aversiune prea puțin disimulată față de Gorbaciov, Jivkov a sprijinit inițial perestroika la nivel declarativ, străduindu-se să dea impresia că-n Bulgaria ea este implementată. Dar retrospectiv se vede din ce în ce mai clar că făcea totul pentru a întârzia anumite procese, întreținând și prelungind la nesfârșit discuțiile despre imponderabilele acestora, simulând schimbările, străduindu-se să le dirijeze spre fundături economice sau, dacă nu se putea altfel, aplicându-le după o procedură cât mai întortocheată. Până în momentul în care a căzut, Jivkov a introdus de fapt o singură reformă care nu putea fi nicidecum evitată – Decretul 56. El se baza fără îndoială pe faptul că Gorbaciov și cei din jurul lui aveau să fie rapid anihilați și spera că vor fi înlăturați de la putere la fel cum se întâmplase mai înainte cu Hrușciiov, iar situația va reveni la starea ei anterioară.

Cu toate acestea, în Bulgaria erau aparent aplicate imperativele promovate de noua echipă sovietică. Primii doi ani din mandatul lui Gorbaciov s-au scurs în Bulgaria sub semnul interminabilelor pregătiri pentru implementarea ideilor Kremlinului. În propaganda oficială nici nu era folosit de altfel termenul rusesc „perestroika”, ci corespondentul său bulgar „*преустройство*” (în traducere exactă, „reorganizare”), ceea ce la o adică putea dovedi că ideea se internaționalizase profund și că se căuta „o formulă națională specifică” pentru aplicarea principiilor ei. În realitate, acest termen n-a făcut însă decât să dilueze ideea și să-i slăbească forța reformatoare.

Tocmai acestui scop i-a servit și prima încercare serioasă de introducere a schimbării în politica internă. Decizia a fost luată cu ocazia plenarei CC al BKP din 28-29 iulie 1987. Jivkov și alți membri ai conducerii au anunțat că trebuie efectuată „o reorganizare din temelii” (*коренно преустройство*) pentru a elimina „deformările” (*деформациите*) apărute în cursul procesului de construire a socialismului în Bulgaria. În cursul plenarei a fost invocată necesitatea de a se introduce „mai multă democrație” prin intermediul

„pluralismului socialist”. S-a discutat de asemenea despre rolul partidului comunist în stat și în societate. S-a născut astfel un plan de reforme destul de cuprinzător, cunoscut prin sintagma „Concepția din iulie” deja amintită¹.

Principalul mesaj al „Concepției din iulie” a fost relativa liberalizare a vieții politice. Apelul la „pluralism socialist” a fost interpretat ca un îndemn de a discuta mai liber la anumite niveluri, iar mai târziu de a crea organizații neformale care să solicite reforme în diferite domenii. Tocmai un astfel de curent corespundea de fapt ideilor sovietice despre perestroikă. Numai că pe lângă acesta au mai apărut alte două, inițial mai puternice, canalizând energia persoanelor care le reprezentau într-o direcție total inofensivă atât pentru comunism ca sistem, cât și pentru Jivkov ca persoană. Primul dintre ele a fost reformarea parțială a administrației cu scopul de a o adapta mai bine la „pluralismul economic” – una dintre tezele „Concepției din iulie”. În cadrul acestei acțiuni a fost efectuată o reorganizare a ministerelor și a altor organe responsabile de politica economică, fără a schimba însă principiile fundamentale ale sistemului economic. Cu alte cuvinte, nu era vorba decât de un retuș cosmetic, servind probabil ca pretext pentru a amâna aplicarea schimbărilor promise.

O a doua formă de activitate contraproductivă a fost crearea unui grup de lucru care urma să pregătească o nouă constituție ca reflectare a noilor curente ideologice venind dinspre Moscova. De regulă, în țările comuniste, legea fundamentală constituia un document fără prea mare valoare, iar Bulgaria din vremea lui Jivkov nu făcea excepție. Dar elaborarea unei noi constituții putea da impresia că se pregătesc anumite reforme, când în realitate nu era vorba decât de simple discuții sterile și de efectuarea unor analize, de găsirea unor motivări, de exegeze care nu erau nimănui de folos.

Concepția din iulie era doar un paravan în spatele căruia încercau să se ascundă Jivkov și echipa lui. Dar s-a dovedit destul de repede că analiștii ruși nu pot fi păcăliți chiar așa ușor. Încă din 16 octombrie 1987, cu ocazia unei întâlniri la Kremlin, Gorbaciov l-a criticat aspru pe Jivkov pentru încetineala cu care introducea reformele cerute de centrală. Probabil că după această vizită conducerea sovietică a ajuns la concluzia că pe viitor colaborarea cu Jivkov va fi practic imposibilă și de aceea perestroika va trebui implementată împotriva voinței lui. Din acel moment a început confruntarea dintre conducătorul bulgar și autoritatea de la Moscova care, pe de o parte, încerca să creeze în cadrul conducerii bulgare o facțiune ostilă lui Jivkov, iar pe de altă parte să determine categoriile largi de membri de partid, intelectualii și chiar populația să gândească și să treacă la acțiune. Iar acest lucru era necesar pentru crearea unei atmosfere favorabile îndepărtării lui Jivkov care, spre deosebire de vecinul său Ceaușescu, de exemplu, se bucura în continuare de popularitate în rândul celor mai mulți dintre locuitorii Bulgariei.

Opoziția în Bulgaria

În Bulgaria n-a existat practic o opoziție anticomunistă pentru că, după lichidarea fizică sau emigrarea (adică expulzarea) persoanelor legate de regimul anterior, în această țară nu mai avea cine să se opună noilor autorități. Chiar și în România, unde regimul comunist a fost la fel de brutal, au existat totuși germini de revoltă, iar populația își exprima uneori

1. Димитър Луджев, *Революцията в България...*, pp. 24-25.

împotrivirea față de dictatură. În Bulgaria (în afară de turci, care se opuneau mai degrabă exceselor naționaliste și politicii de îndoctrinare ateistă decât comunismului), n-au existat la drept vorbind mai mult de câteva zeci de opozanți. De altfel, toți trăiau sub supravegherea vigilență a Siguranței Naționale, mulți dintre ei având interdicție de a părăsi localitatea de domiciliu sau fiind supuși altor genuri de restricții.

Chiar și în aceste condiții, au putut fi organizate anumite acțiuni sporadice. În cursul înăbușirii Primăverii de la Praga de către armatele Pactului de la Varșovia (Bulgaria a fost unul dintre cele cinci state care au participat la această operațiune), s-au produs câteva mici mișcări de protest organizate de grupuri restrânse de persoane. Printre participanți se număra și scriitorul Gheorghi Zarkin, care în 1966 fusese trimis la închisoare pentru răspândire de manifeste cu conținut anticomunist. După intrarea armatelor Pactului de la Varșovia în Cehoslovacia, el a intrat în greva foamei, adresând această formă de protest autorităților penitenciarului. A și murit de altfel în închisoare în 1977, ca urmare a bățăilor crunte prin care era reeducat. În septembrie 1968 a avut loc de asemenea protestul studenților de la Facultatea de Istorie din cadrul Universității Kliment Ohridski din Sofia împotriva invadării Cehoslovaciei. Studenții Eduard Ghenov, Alexander Dimitrov și Valentin Radev au împrăștiat manifeste, faptă pentru care au fost imediat arestați. Ghenov a rămas în închisoare timp de zece ani, după ce pedeapsa i-a fost prelungită ca urmare a participării sale la un protest organizat în cadrul închisorii. A fost eliberat abia în 1978.

O puternică impresie a provocat în lume uciderea, pe data de 7 septembrie 1978, a scriitorului Gheorghi Markov care trăia în emigrație. El se născuse la Sofia în 1929. Încă din anii '60, încerca să strecoare în scrierile sale elemente critice la adresa regimului lui Jivkov, chiar dacă în același timp scria scenariul unui bine-cunoscut serial de propagandă, *La fiecare kilometru* (*На всеки километър*). În 1969 a emigrat în Occident – mai întâi în Italia, apoi în Germania, pentru ca în cele din urmă să se stabilească la Londra, unde a început să lucreze la secția bulgară a BBC. A fost ucis cu vârful otrăvit al unei umbrelor. „Umbrela bulgară” (*Български чадър*) a devenit mai târziu celebră ca simbol al instrumentului crimelor săvârșite de serviciile speciale comuniste în Occident.

În mai 1977, opozanții bulgari au elaborat un răspuns la *Carta 77* a colegilor lor cehoslovaci. Ei au reușit să scoată din țară acest document care, fiind difuzat la posturile de radio cu secții în limba bulgară din Occident, a provocat un oarecare ecou. Dar asupra populației din țară el n-a exercitat o influență semnificativă.

Cel mai cunoscut opozant din anii '80 a fost Ilia Minev. El se născuse pe 5 decembrie 1917 în localitatea Saranba (care după război a fost redenumită Septemvri) din regiunea Pazargik. În 1930 a devenit profesor la o școală gimnazială din Pazargik, apoi a plecat la Toulouse, unde a absolvit facultatea de chimie. După aceea s-a întors în țară și a intrat în legătură cu mișcarea naționalistă, s-a înrolat în Legiunile Naționale Bulgare, o organizație cu tentă fascistă. În 1946 a fost arestat și condamnat la mulți ani de închisoare, fiind eliberat abia spre sfârșitul anilor '70 (cu scurte întreruperi, și-a petrecut în închisoare circa 30 de ani). După eliberare, s-a întors în localitatea natală Septemvri, autoritățile interzicându-i să părăsească orașul. În plus, corespondența îi era controlată și toți cei care îl vizitau erau verificați. Ilia Minev era de asemenea obligat ca, de trei ori pe zi, să se prezinte la postul de miliție pentru a-și confirma prezența. În perioada detenției în diferite închisori de pe tot cuprinsul țării, el a cunoscut și alte persoane cu biografii asemănătoare. Împreună cu acestea, pe la începutul anilor '80, a constituit o grupare anticomunistă informală. În scopul apărării drepturilor omului în Bulgaria, activitatea acesteia se limita la discuții și apeluri sporadice, iar uneori la greva foamei. Dar până în perioada perestroikăi opozanții n-au reușit să câștige cu ideile lor adeziunea unor categorii mai largi ale populației.

Pe plan internațional, Minev s-a lansat în a doua jumătate a anului 1986, când a semnat o „Scrisoare Deschisă – Apel adresat Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa de la Viena”. Semnătura lui Minev era în capul listei. Pe lângă el, acest document mai fusese semnat, printre alții, de Ţeko Ţekov, Grigor Simov, Grigor Bojilov și Eduard Ghenov. În scrisoare se afirma, spre exemplu, că unele țări, „la 11 ani după [Conferința de la] Helsinki, nu asigurau încă niciunul dintre drepturile fundamentale ale popoarelor lor”¹. Pe 19 decembrie 1986 s-a reușit transmiterea „Apelului” către Ambasada Statelor Unite la Sofia și astfel scrisoarea a devenit unul dintre documentele Conferinței de la Viena.

În lunile următoare, Minev a lucrat intens împreună cu colegii săi la proiectul de a crea o nouă formațiune politică. Obstacolul cel mai important îl constituia însă arestul la domiciliu al lui Minev. Dar cum avea multă experiență în găsirea unor metode de a rezolva această problemă, a reușit de multe ori să înșele vigilența agenților Siguranței Naționale și s-a putut întâlni cu alți opozanți (de exemplu, Ţekov în Mihailovgrad). Datorită „Apelului”, Minev a devenit o figură destul de cunoscută, lucru care obliga autoritățile să recurgă la metode represive mai voalate și să se concentreze în primul rând asupra necesității de a-l împiedica să-i întâlnească pe ceilalți opozanți și să redacteze împreună cu ei fel de fel de documente.

În cele din urmă, pe 16 ianuarie 1988 a fost înființată Asociația Independentă de Apărare a Drepturilor Omului (*Независимото дружество за защита на правата на човека* – NDZPC). Președinte al acesteia a devenit Minev, iar secretar Ţekov. Grupul nu era constituit decât din câteva zeci de membri, dar, după mulți ani, era prima organizație independentă din Bulgaria. O amenințare suplimentară pentru autorități era faptul că NDZPC reunea totuși opozanți adevărați, și nu, așa cum se va întâmpla ceva mai târziu cu alte asociații, membri disidenți ai partidului sau chiar agenți ai Siguranței Naționale. Minev și colegii lui se asociaseră pentru a se opune regimului, și nu pentru a realiza o „reorganizare” a lui. Teoretic, scopurile pe care și le propunea NDZPC se refereau exclusiv la apărarea drepturilor omului, dar nu putem exclude nici varianta ca, mai târziu, la programul inițial să fi fost adăugate și revendicări de natură politică.

În cursul primului an de activitate a NDZPC, membrii asociației au încercat zadarnic să obțină recunoașterea oficială legală a activității ei (lucru care teoretic era absolut în acord cu ideea de pluralism declarată în „Concepția din iulie”) și tot în zadar au încercat să organizeze manifestații. Demonstrația care a avut loc pe 25 decembrie 1988 în orașul Ihtiman a fost tentativa de cea mai mare amploare de a pune autoritățile în fața unui fapt împlinit, numai că ea a fost întreruptă de organele Siguranței Naționale. Ilia Minev a făcut de mai multe ori greva foamei, iar câțiva membri ai NDZPC au fost obligați să emigreze – în octombrie 1988, Eduard Ghenov, care fusese expulzat din Bulgaria, a primit azil în Statele Unite. Cu toate acestea, NDZPC devenea din ce în ce mai cunoscută, în primul rând datorită mass-mediei occidentale. Situația era gravă nu numai pentru autorități, ci în primul rând pentru disidenții din partid, ale căror biografii erau, în comparație cu a lui Minev și ale colegilor lui, mai mult decât palide. Existența NDZPC îi împiedica foarte mult pe disidenți să joace rolul unei opoziții unitare anti-Jivkov, cu atât mai mult cu cât campania de discreditare a acestei asociații de opoziție și a liderului ei, desfășurată de mult timp în presa bulgară, nu făcea în realitate altceva decât să le sporească și mai mult popularitatea.

Modul în care autoritățile s-au debarasat de Minev a fost, după toate aparențele, foarte bine pregătit. Pe 25 ianuarie 1989, la domiciliul lui din Septemvri a venit cineva care s-a prezentat drept adept al NDZPC, doritor să ajute la desfășurarea activităților organizației. Se numea Rumen Vodenicearov, născut în anul 1938. Provenea dintr-o familie cu serioase

1. Калин Йосифов (ed.), *Началото. СДС – политически обзор и хронология*, Sofia, 2008, p. 21.

tradiții comuniste. Tatăl lui fusese unul dintre membrii fondatori ai organizației comuniste studențești din perioada interbelică, iar mama lui membră a BKP, de meserie procuror, cu o vastă experiență și activistă în cadrul organizației comuniste a femeilor. Rumen Vodenicearov era chimist. Până în 1971 lucrase în cadrul Institutului pentru Chimie Organică de pe lângă Academia Bulgară de Științe (*Българската Академия на Науките* – BAN), iar din 1971 până în 1989 la Institutul de Cercetări Științifice pentru Chimie-Farmacie din Sofia. Ca hobby practica turismul montan de performanță, fusese în Alpi, în Himalaya, în Pakistan. Obținerea acordului autorităților pentru călătoriile în aceste regiuni ale globului nu era posibilă decât cu ajutorul unor cunoștințe situate la nivelul superior de conducere a țării.

E greu de înțeles de ce un om cu experiența lui Minev a putut avea încredere în Vodenicearov. În orice caz a fost o greșeală plătită foarte scump. Inițial, nou-înregimentatul „opozant” a acționat în favoarea NDZPC și a lui Minev, deoarece, chipurile, prin intermediul cunoștințelor sale de la Sofia, le transmitea anumite informații unor ziariști străini. Spre deosebire de alte persoane, Vodenicearov nu avea niciun fel de dificultăți pentru a-l vizita pe Minev la Septemvri.

La câteva luni după prima întâlnire cu Minev, Vodenicearov a început organizarea primei „filiale din Sofia” a NDZPC. Întrucât numele creatorului acestei organizații era larg cunoscut, el nu l-a putut elimina prea ușor din conducere; așa încât a fost obligat să facă în așa fel încât membrii ramurii „sofiote” să fie mai numeroși decât cei ai ramurii „septemvrste”. În jurul lui Vodenicearov au început să se concentreze diferite persoane: opozanți, dar și figuri mai misterioase cum ar fi Volen Siderov, pe atunci fotograf la Muzeul Național al Literaturii din Sofia. În vara anului 1989, grupul de la Sofia devenise atât de numeros și de influent, încât Vodenicearov putea trece la o revoltă în sânul NDZPC. Pe 16 august 1989, a avut loc la Sofia o întâlnire a filialei din capitală a asociației fără ca Minev să fie anunțat (oricum n-ar fi putut participa, deoarece era arestat la domiciliu). Rumen Vodenicearov a fost astfel ales în unanimitate ca președinte al organizației de la Sofia a NDZPC. În același timp au fost eliminate toate persoanele apropiate lui Minev. Din acel moment, filiala din Sofia a preluat toate contactele și a început să acționeze ca unic reprezentant al Asociației. În toamnă, Minev și toți oamenii lui erau eliminați de pe listele NDZPC.

Acesta a fost de fapt sfârșitul celei mai mari mișcări de opoziție din Bulgaria. Minev și colegii lui n-au mai jucat niciun rol în evenimentele ce au urmat. Sub conducerea lui Vodenicearov, NDZPC s-a alăturat mișcărilor care-l sprijineau pe Gorbaciov, perestroika și reforma internă a sistemului comunist. În afara grupării lui Minev au mai existat și alte organizații de opoziție, dar importanța lor a fost absolut marginală.

„Eschimoșii democrației”: disidenți și complotiști

Rolul opoziției a fost preluat de grupările disidente. Ele proveneau din rândurile partidului, din organizațiile peripartinice, din categoria oamenilor de știință afiliați partidului comunist și din cadrele Siguranței Naționale. Aceasta întrucât opoziția era oricum foarte slabă, iar după manevrele lui Vodenicearov ea a dispărut practic cu totul și în golul creat astfel s-au infiltrat grupările disidente care, mai ales peste hotare, se dădeau drept organizații anticomuniste – ceea ce nu era de fapt decât o falsificare grosolană a realității¹.

1. În general sunt considerate *opozante* acele persoane care nu aveau nicio legătură cu partidul comunist, pe când *disidenții* provin din rândul membrilor de partid sau al intelectualilor care gravitau în jurul partidului comunist. În momentul în care a fost înființată Uniunea Forțelor

Inițial, singurul lor țel era accelerarea implementării perestroikăi în Bulgaria. Anumite conținuturi antisistem au apărut abia după căderea lui Jivkov, acestea nefiind incluse pe scară largă în programul lor decât în campania preelectorală din iunie 1990 și în perioada răsturnării lui Petăr Mladenov, câteva luni mai târziu. Întrucât pe termen lung anumiți politicieni importanți la vremea respectivă întrevădeau o șansă de avansare socială pentru propria persoană tocmai în asumarea rolului de activiști anticomuniști, bulgarii au devenit martorii spectacolului rescrierii mai multor biografii și al asumării unui trecut de opozanți în cazul unor persoane care nu fuseseră niciodată în opoziție.

Pe lângă disidenții care unelteau împotriva lui Jivkov, mai complota și un grup de membri de partid de la nivelul cel mai înalt. Nici ei nu voiau de fapt să răstoarne regimul comunist, ci doar să i se alăture lui Gorbaciov, să înfăptuiască directivele acestuia, eliminându-l pe dictator și luându-i locul la conducere. Din punctul de vedere al lui Jivkov, tocmai această grupare era cea mai periculoasă, cu atât mai mult cu cât el nu putea lupta deschis împotriva ei. Până în momentul căderii conducătorului, complotiștii colaboraseră probabil într-o anumită măsură cu disidenții, chiar dacă majoritatea înalților funcționari se exprimau deseori într-un mod violent atunci când vorbeau despre aceștia din urmă; divergențele dintre cele două categorii s-au manifestat abia în faza următoare a transformărilor politice.

Și unii, și ceilalți erau la vremea respectivă puternic influențați de evenimentele ce aveau loc în Uniunea Sovietică. Pe tot teritoriul țării putea fi urmărit Programul I al televiziunii sovietice, retransmis ca atare de stația de emisie din Sofia. Fiecare cetățean bulgar avea de asemenea acces la presa sovietică scrisă, pentru că limba rusă era cunoscută de toată lumea, astfel încât ideile echipei lui Gorbaciov puteau fi promovate cu atât mai ușor. În a doua jumătate a anilor '80, numărul abonamentelor lunare la periodicele sovietice se ridica la câteva sute de mii. Pe lângă aceasta, în sânul intelectualității bulgare, ideile perestroikăi erau promovate de diferite categorii de cetățeni sovietici – ziariști, corespondenți, diplomați etc. Aceștia aveau numeroase ocazii de a intra în contact cu bulgarii și se bucurau nu numai de încrederea disidenților, ci și de a celor mai mulți dintre intelectualii neafiliați. Dintre ziariștii bulgari care „făceau reclamă” perestroikăi, cel mai cunoscut era Kevork Kevorkian, a cărui emisiune *Duminică de duminică* (Всяка неделя), transmisă săptămânal de Programul I al televiziunii bulgare, făcea ca în fața televizoarelor să se adune în mod sistematic un mare număr de persoane interesate. În emisiunile sale, el realiza o adevărată glasnost, abordând multe teme pe care alți reprezentanți ai mass-mediei le evitau.

Cel mai cunoscut dintre disidenții acestei perioade a fost Jeliu Jeleu. El a devenit de altfel „imaginea reprezentativă” a schimbării de regim, iar numirea lui ca președinte pe data de 1 august 1990 este considerată unul dintre momentele de răscruce din istoria Bulgariei. Jeleu s-a născut pe 3 martie 1935 în satul Veselinovo din județul Șumen. În 1958 a absolvit Facultatea de Filosofie din cadrul Universității din Sofia. A activat în cadrul organizației comuniste de tineret, iar din 1960 a devenit membru al BKP. În 1967, și-a scris cea mai importantă lucrare, *Statul totalitar* (Тоталитарната държава) – o disertație în care făcea aluzie la existența unor asemănări între sistemul politic nazist și cel comunist. Cartea n-a putut vedea însă lumina tiparului, întrucât cenzura a descoperit în conținutul ei elemente incompatibile cu linia oficială a partidului; ea a apărut abia în 1982, cu alt titlu: *Fascismul* (Фашизмът). Publicarea acestei disertații a provocat scandal, astfel încât o parte din tiraj a fost imediat retrasă din librării, iar persoanele implicate în

Democratice (decembrie 1989) cuvântul „opozant” desemna deja cu totul altceva, fiind apropiat de sensul pe care acest cuvânt îl posedă în societățile democratice, cel de membru al unei grupări politice care în momentul respectiv nu se află la putere.

activitatea de editare au fost sancționate pe linie profesională și de partid¹. Jelev n-a fost însă dat afară din universitate și a putut să-și continue activitatea de cercetare științifică. Scandalul iscat în jurul cărții sale a făcut ca numele lui să fie asociat cu activitățile disidente, chiar dacă acest lucru nu era cunoscut decât unor grupări restrânse de intelectuali, preocupați în mod deosebit de problemele istorice și politologice. Dar Jelev s-a alăturat mișcării disidente abia în momentul în care aceasta s-a mutat din provincie în capitală.

Activitatea lui Minev și principiile promovate de el în favoarea apărării drepturilor omului îngustaseră domeniul pe care disidenții îl puteau ocupa în conștiința socială. Tematica drepturilor omului era deja „ocupată”, așa încât era nevoie să se găsească altceva. La fel ca în alte țări din Europa Centrală și de Est, acest rol de mobilizator al mișcării disidente și al populației în ansamblul ei l-a jucat ecologia.

Locul unde a început mișcarea disidentă a fost orașul Ruse, situat pe malul Dunării, la granița cu România. Pe cealaltă parte a fluviului se află orașul Giurgiu (în limba bulgară Гюргево), unde la vremea respectivă funcționa un mare combinat chimic. Această unitate industrială emitea vapori deosebit de nocivi și urât mirositori, ceea ce constituia coșmarul locuitorilor din Ruse. Demersurile întreprinse de autoritățile bulgare pentru a-i determina pe români să rezolve această problemă erau însă lipsite de energie și stângace, lucru care a făcut ca până în perioada perestroikăi să nu se ajungă la niciun rezultat. N-au existat nici proteste sociale, chiar dacă la Ruse calitatea vieții se înrăutățea continuu. Cei mai expuși erau, desigur, copiii.

Pe 27 septembrie 1987, la Ruse a fost organizată prima demonstrație împotriva poluării mediului natural – erau avute în vedere emanațiile toxice de la combinatul chimic din Giurgiu. Protestele au fost inițiate de femei, care erau neliniștite din cauza impactului noxelor asupra dezvoltării copiilor lor. La demonstrație au luat parte circa 50 de persoane². Această manifestație, beneficiind de sprijinul reprezentanților mass-media din zonă, a trezit interesul unui grup de intelectuali și cinești din capitală. Printre aceștia se numărau filosoful Stefan Gaitandjiev, scenaristul Gheorghi Avramov și regizorul Iuri Jirov. Ei s-au deplasat la Ruse, unde au realizat un film documentar pe tema amenințărilor ecologice și a protestelor împotriva combinatului român. Astfel s-a conturat o imagine care s-a dovedit crucială pentru mișcarea disidentă din Bulgaria.

Filmul intitulat *Respiră* (Душай), în regia lui Iuri Jirov și pe baza scenariului scris de Gheorghi Avramov, prezenta problema poluării orașului Ruse din punct de vedere științific și social. Filmul cuprindea protestul mamelor, interviuri cu participanți la acest eveniment și o lungă secvență cu marșul locuitorilor din Ruse prin fața sediului autorităților locale. La mitingul organizat cu acea ocazie a vorbit, printre alții, și Gheorghi Filipov, numit și Grișa (premier în perioada 1981-1986 și până la căderea lui Jivkov, membru al conducerii superioare de partid), care a promis să rezolve problema poluării mediului prin negocieri cu autoritățile române. La auzul acestor cuvinte, manifestanții au început să scandeze: „Filipov! Filipov!”. Filmul se încheie cu această imagine³.

1. Acest tip de formulări apăreau frecvent în legătură cu activitatea membrilor de partid care încălcau anumite norme. Sancțiunile „pe linie profesională și de partid” erau diferite, în funcție de importanța abaterii. Cele mai grave sancțiuni erau excluderea din partid și pierderea locului de muncă.
2. *Шесто управление срещу неформалните организации в България 1988-1989*, Sofia, 1999, p. 23.
3. Aș dori să-i mulțumesc pe această cale domnului Gheorghi Avramov pentru că ne-a oferit posibilitatea de a viziona filmul *Respiră* (Бих искал на благодаря на господин Георги Аврамов за предоставения филм Душай).

La drept vorbind, e greu să găsești în conținutul lui mesaje incendiare, cu atât mai mult cu cât Filipov, unul dintre oamenii cei mai de încredere ai lui Jivkov, este prezentat ca erou pozitiv. Și, la urma urmei, nu este foarte clar de ce au permis autoritățile realizarea acestui documentar – filmările puteau fi întrerupte în orice moment: ar fi fost suficient să fie dată o simplă dispoziție în acest sens. Iar dacă filmul a fost realizat cu scopul de a promova imaginea lui Filipov, atunci de ce, mai târziu, el a jucat un rol absolut diferit?

Premiera filmului n-a avut loc decât câteva luni mai târziu. Între timp, la Ruse au avut loc alte manifestații (până pe 10 februarie 1988 au fost înregistrate patru proteste și trei tentative nereușite de a organiza mitinguri; la ultima demonstrație au participat circa 2.000 de persoane), problema fiind adusă la cunoștința întregii populații a Bulgariei de presa națională. Astfel, pe 18 februarie a fost publicat un articol pe această temă în revista *Frontul Literar* (*Литературен Фронт*). Problema poluării mediului natural din Ruse a început să fie bine cunoscută de reprezentanții intelectualității bulgare. Cu orice ocazie, aceștia își exprimau indignarea față de activitățile nocive ale regimului lui Nicolae Ceaușescu.

Și autoritățile aveau o atitudine oarecum favorabilă activității disidente. Cu ocazia Conferinței Naționale a BKP (28-29 ianuarie 1988), Jivkov sublinia că „nu-i corect să ne opunem înființării grupărilor independente, asociațiilor de sine stătătoare și a altor forme autonome de organizare a populației”¹. Dar în curând urma să se constate că înființarea unor astfel de grupări, chiar dacă ar fi fost formate exclusiv din membri de partid, era interpretată ca trădare.

Prezentarea filmului *Respiră* a avut loc pe 8 martie 1988 la Casa Filmului, situată în zona centrală a Sofiei. Autoritățile n-au făcut nimic pentru a o împiedica. De o vreme, Casa Filmului devenise gazda unor prezentări de filme și a unor discuții legate de acestea, fiind un loc popular, intens frecventat de elita intelectuală a capitalei bulgare. Încă înainte de premiera filmului, în cadrul Institutului de Filosofie de pe lângă BAN (Academia Bulgară de Științe), se întrunise de mai multe ori un grup de inițiativă pentru înființarea comitetului de apărare ecologică a orașului Ruse. Din acest grup făceau parte, printre alții: Stefan Gaitandjiev, sociologul Petko Simeonov și Jeliu Jelev. Ei au decis ca, după prezentarea filmului, să înființeze o organizație ecologică informală. După prezentarea la care au participat circa 400 de persoane a avut loc o discuție și apoi s-a procedat la strângerea de semnături pentru documentul *Să salvăm Ruse* (*Да спасим Ръсе*), adoptat prin consens. Au fost peste 30 de semnături, aceste persoane înființând astfel prima organizație disidentă cu denumirea Comitetul Cetățenesc de Apărare Ecologică a Orașului Ruse (*Обществен комитет за екологична защита на Ръсе – OKEZR*); președinte a fost ales scriitorul Gheorgi Mișev. În comitetul de conducere al OKEZR au fost cooptate 33 de persoane, dintre care numai 11 erau fără partid. Mișev amintea mai târziu, într-un stil destul de emfatic, că membrii fondatori erau un fel de „eschimoși ai democrației la granițele nopții polare”². Printre acești „eschimoși ai democrației” se numărau și Sonia Bakiș, soția lui Stanko Todorov, un demnitar de rang înalt, actorul Petăr Slabakov și fizicianul Ivailo Trifonov.

Simeonov și Jelev n-au intrat în această organizație, chiar dacă au contribuit într-o măsură covârșitoare la înființarea ei. Probabil că-n joc intraseră ambiții personale, dar retrospectiv s-a dovedit că avuseseră dreptate, deoarece după mai bine de o jumătate de an ei au format o grupare mult mai puternică, în cadrul căreia cuvântul lor avea mult mai multă greutate.

1. Димитър Луджев, *Революцията в България...*, p. 35.

2. *Ibidem*, p. 33.

OKEZR își propunea o serie de obiective destul de limitate. Teoretic, după realizarea dezideratului de a reduce emisiile de substanțe nocive la combinatul chimic din Giurgiu, comitetul ar fi urmat să se autodesființeze, astfel încât caracterul său provizoriu era înscris în mod explicit în însuși numele organizației. Iar faptul că până la căderea comunismului nu s-a ajuns la realizarea postulatelor cuprinse în program n-a împiedicat organizația OKEZR să-și piardă destul de repede entuziasmul inițial.

Încă de la câteva zile după înființare, comitetul OKEZR a devenit ținta unor critici acerbe din partea celor mai înalte foruri ale statului. Problema a fost discutată la două dintre ședințele Biroului Politic: cele din 24 și 27 martie 1988. Membrii conducerii superioare de partid și de stat vorbeau despre „negativismul și pesimismul” care i-ar fi caracterizat atât pe creatorii filmului *Respiră*, cât și pe membrii OKEZR. Pe un ton aspru s-a exprimat spre exemplu Grișa Filipov, cel care în film deținea un rol indiscutabil pozitiv, dar care în cadrul ședinței Biroului Politic anunța pe un ton apocaliptic că în spatele Comitetului se ascund „forțe antipartinice și antistatale”. Același tip de argumente au fost invocate inclusiv de cei care complotau de fapt împotriva lui Jivkov. Ministrul Apărării, Dobri Djurov, afirma că aveau de-a face cu „o forță organizată” îndreptată împotriva partidului și autorităților statului, iar Andrei Lukanov sublinia că OKEZR trebuia „lovit puternic” și „zdrobit”¹.

În scurt timp a fost declanșat de asemenea un atac destul de puternic împotriva celor care erau legați într-un fel sau altul de Comitet. Mulți dintre aceștia au fost excluși din partid – printre ei se aflau Gheorghi Mișev și Șonia Bakiș; soțul ei, Stanko Todorov, a fost obligat să-și dea demisia din Biroul Politic, chiar dacă rămânea în continuare membru de partid. Au fost luate de asemenea măsuri administrative – s-a dispus desființarea Institutului de Filosofie de pe lângă BAN, decizie care nu a mai fost însă dusă la capăt. A fost orchestrată o campanie propagandistică împotriva OKEZR, care a avut însă drept principal rezultat informarea opiniei publice cu privire la existența comitetului și a pericolului ecologic de la Ruse și din întreaga țară. Tematica ecologică a devenit populară în rândul cetățenilor bulgari, dovădindu-se o excelentă motivație pentru continuarea activităților disidente.

Represiunile la adresa activiștilor OKEZR n-au fost atât de aspre ca în cazul membrilor și simpatizanților NDZPC (sau cel puțin al grupării „septemvriștilor”). Dar ele au dus la suspendarea completă a activității Comitetului. Tot ce au reușit să facă membrii acestei organizații s-a limitat astfel la două lucruri: redactarea și semnarea prin consens a documentului „Sa salvăm Ruse”. Probabil că disidenții și-au dat seama că OKEZR propune un program prea îngust și nu are șanse de a atrage un sprijin social prea larg. Inițiativele ce au urmat au avut un caracter mai deschis, chiar dacă problema combinatului chimic din Giurgiu figura în continuare în programul lor ca un obiectiv important. Autoritățile bulgare au încercat de altfel să facă presiuni asupra lui Ceaușescu în această privință, dar fără niciun rezultat concret.

Avea să treacă mai bine de o jumătate de an până la următoarea inițiativă, ceea ce nu înseamnă însă că după pedepsirea persoanelor angajate în activitatea OKEZR nu s-ar mai fi întâmplat nimic. Intelectualii, mai ales cei legați de Universitatea din Sofia, susțineau cu tot mai mult curaj ideile sovietice de perestroika și glasnost. Din perspectivă poloneză e greu de înțeles cum astfel de ieșiri puteau fi considerate o „revoltă”, dar într-o societate atât de terorizată cum era cea bulgară chiar și cele mai mărunte devieri de la rigida linie politică oficială erau atent observate de organele de partid și de cele ale Siguranței Naționale. Întrucât însă, ca urmare a presiunii exercitate de ideile lui Gorbaciov, fusese acceptată o anumită liberalizare a sistemului, susținerea tezelor sovietice nu mai era

1. *Ibidem*, pp. 33-34.

pedepsită, chiar dacă nu toată lumea știa acest lucru. Deceniile succesive de amenințări și decădere intelectuală își arătau roadele: celor mai mulți dintre bulgarii cu pregătire superioară le era frică să vorbească deschis despre anumite probleme și deseori nici nu simțeau de altfel o asemenea dorință. Tocmai de aceea disidenții considerau că prima lor misiune constă în trezirea la viață a spiritului critic în rândul intelectualilor.

În acest scop, după ce s-a mai liniștit furtuna din jurul OKEZR, au fost organizate mai multe întâlniri, seminare și cursuri. Încă din martie 1988, Jelev și colegii lui începuseră acest gen de activități, inițial în cadrul Universității din Sofia (un rol important în acest sens l-a jucat restaurantul universitarilor „Oul” [Яйцето], un loc tradițional de întâlnire nu numai pentru personalul universității, ci și pentru toți intelectualii din Sofia), apoi și în alte orașe. O importanță deosebită a avut și școala de vară a tinerilor istorici care fusese organizată în Primorsko la începutul lunii iunie 1988. În cadrul acesteia, Jelev a ținut între altele un curs despre „rolul intelectualului în reorganizare”. În luna iulie a aceleiași an a avut loc la Varna un seminar al școlii internaționale de filosofie, în cadrul căruia au fost ridicate probleme asemănătoare și au fost susținute teze destul de curajoase, ținând cont de situația Bulgariei din momentul respectiv.

În toamnă, tactica adoptată de disidenți s-a dovedit a fi justă. Din ce în ce mai mulți intelectuali începeau să privească cu ochi critici realitatea, unii dintre ei având chiar curajul de a spune cu voce tare ceea ce gândeau. Ei erau încurajați în acest sens de progresul pe care-l înregistra perestroika în celelalte țări din blocul comunist, lucru despre care ofereau pe larg informații nu numai presa occidentală care reușea să pătrundă în Bulgaria, ci și presa scrisă și cea televizată din Uniunea Sovietică. Și de vreme ce în celelalte țări era posibilă schimbarea pe care chiar și Jivkov o sprijinea formal, de ce în Bulgaria totul trebuia să rămână ca înainte? Astfel de întrebări cu siguranță că-și puneau la vremea respectivă nu numai intelectuali, ci și categorii tot mai largi ale populației.

Ca urmare a impulsiei, în timpul vacanței, a intelectualilor din mediile apropiate lui Jelev, a început să se cristalizeze tot mai clar ideea înființării unei organizații în cadrul căreia să aibă loc dezbateri politice. Din amintirile participanților la aceste întruniri rezultă că la început nu exista o concepție clară în legătură cu orientarea ideologică a viitoarei organizații. Două posibile domenii de acțiune erau deja „rezervate”: de drepturile omului se ocupa NDZPC (suntem în perioada anterioară mașinașunilor lui Vodenicearov), iar ecologia era adjudecată de OKEZR. Lupta politică desfășurată sub stindardul protejării mediului natural își demonstra de altfel evidentă slăbiciune. În aceeași măsură era dificil să fie preluate problematici care fuseseră deja exploatate în celelalte țări comuniste, cum ar fi naționalismul (această resursă fusese oricum exploatată la maximum de echipa lui Jivkov în perioada „Procesului Renașterii”), creștinismul (Biserica Ortodoxă Bulgară fusese complet compromisă și subjugată de Securitate, așa încât nu se mai bucura de un prestigiu suficient în rândul populației) sau sindicatele (era greu de imaginat o mișcare sindicală creată de intelectuali, fără participarea reprezentanților muncitorimii).

În această situație, singura concepție cât de cât coerentă, încă neexploatăată, era reprezentată de perestroika sovietică și de deschiderea politică (glasnost) pe care aceasta o permitea. Era o formulă atât de cuprinzătoare, încât putea îngloba și drepturile omului, și ecologia, și o anumită reabilitare a valorilor creștine (așa cum se întâmplase de altfel în Uniunea Sovietică), și mișcarea sindicală, și chiar o ușoară doză de naționalism (după modelul Fronturilor Naționale, existente deja de o vreme în republicile sovietice). În plus, teoretic, Jivkov sprijinea perestroika pe care, în repetate rânduri, vorbind despre pluralism, lăsase să se înțeleagă că nu dorea s-o monopolizeze. La un moment dat, absența unei astfel de organizații l-ar fi putut deranja chiar pe șeful statului, reducându-i credibilitatea în ochii

Kremlinului – în mai multe dintre țările blocului comunist, astfel de asociații sau cluburi de dezbateri existau deja.

Gruparea constituită în jurul lui Jelev și a colegilor lui avea în vedere inițial crearea unui Club Gorbaciov. Înființarea unei organizații purtând numele liderului sovietic prezenta, desigur, avantaje și dezavantaje. În ceea ce privește avantajele, se putea conta fără îndoială pe faptul că autorităților bulgare le-ar fi fost mai puțin la îndemână să reprime un grup de intelectuali asociați într-un club cu un asemenea patron. Și probabil că mai ușor s-ar fi putut impune atât în fața opiniei publice, cât și în fața reprezentanților URSS rezidenți în Bulgaria pentru a le câștiga sprijinul. Dar se pare că dezavantajele ar fi fost mai numeroase. În primul rând, preluarea numelui lui Gorbaciov ar fi fost echivalentă cu asumarea provizoratului situației existente – în cazul căderii liderului sovietic, persoanele legate de acest club s-ar fi trezit într-o situație foarte dificilă. Cu toții și-l aminteau încă pe Hrușciov și încercările sale de reformă. În al doilea rând, exista, cel puțin strict teoretic, posibilitatea ca acest club să fie înghițit de o altă facțiune. Pentru că, în fond, în Bulgaria, reprezentantul lui Gorbaciov era Jivkov, și nu altcineva. În al treilea rând, un Club Gorbaciov ar fi avut dificultăți în cazul unei eventuale schimbări a orientării politice – fiind prea dependent de Kremlin din punct de vedere ideologic. În cazul oricăror divergențe (care nu puteau fi excluse din discuție și care oricum ar fi apărut pe parcurs) între poziția liderului sovietic și necesitatea unei anumite reacții față de situația de atunci din Bulgaria se impunea schimbarea denumirii clubului, ceea ce însemna nu numai pierderea a tot ceea ce se investise în promovarea lui, ci probabil și a credibilității sale politice.

Luând în considerare toate aceste argumente, intelectualii s-au hotărât în cele din urmă să-și intituleze organizația Clubul de Sprijin pentru Glasnost și Reorganizare în Bulgaria (*Клуб за подкрепата на гласността и преустройството в България*). În ciuda faptului că în numele clubului era utilizat cuvântul bulgăresc „reorganizare”, el era numit de toată lumea Clubul Perestroika. Documentele programatice și administrative, lista membrilor fondatori etc. au fost puse la punct în cursul unor discuții care au durat mai multe săptămâni și care au avut loc în principal în cadrul Universității „Kliment Ohridski”. Autoritățile, organele Siguranței Naționale, ca și alte structuri (cum ar fi cadrele universitare ostile reformei) puteau să pună capăt acestor demersuri sau cel puțin să le pună fel de fel de piedici, dar n-au făcut-o. Ceea ce însemna că exista un sprijin „superior” serios pentru această inițiativă. La ce nivel se situa acesta putem doar să bănuim. Să fi fost oare vorba de grupul complotiștilor (care s-a activat totuși abia mai târziu), de echipa lui Jivkov (lucru foarte îndoielnic, de altfel) sau pur și simplu de Moscova? Probabil că nu vom ști niciodată cu certitudine de unde a venit acest ajutor.

Pe data de 3 noiembrie 1988, după un seminar organizat de Catedra de Comunism Științific din cadrul Universității „Kliment Ohridski”, a avut loc adunarea generală de constituire a Clubului Perestroika. Koprinka Cervenкова a dat citire declarației-program în care era subliniată necesitatea unor „discuții deschise”; de asemenea, era lansată chemarea de a iniția asemenea discuții și de a constitui o organizație pornind de la „elementele sociale cu adevărat interesate de glasnost și de democratizarea reală a țării”. Discuțiile erau programate să aibă loc în șase ateliere care să dezbată situația economică a țării, drepturile omului și libertățile cetățenești, problemele demografice, ocrotirea mediului natural, cultura și educația, respectiv „problemele neclare din istoria Bulgariei”¹.

A fost întocmită de asemenea lista cu membrii Clubului Perestroika și au fost alese organele de conducere. Printre acestea se aflau personalități bine-cunoscute (sau pe cale

1. *Ibidem*, p. 57.

să devină celebre): popularul poet satiric Radoi Ralin, Petko Simeonov, Blaga Dimitrova, Gheorgi Mișev, scriitorul Encio Mutafov, Ceavdar Chiuranov, fiul acestuia, Deian Chiuranov, Alexandăr Karakaceanov și Koprinka Cervenкова. În total, clubul număra 81 de membri. Dintre ei a fost ales un grup de 20 de persoane care să constituie Consiliul de Administrație (*Управителен съвет*), în fruntea căruia se afla scriitorul Hristo Radevski, cunoscut pentru convingerile sale comuniste, alături de un Birou Operativ (*Оперативно бюро*) format din șase persoane, printre care figurau Jelev și Cervenкова. Puterea efectivă în cadrul Clubului Perestroika o exercita Jelev, care-și datorează succesul în politică tocmai acestei organizații. Dacă înainte el era cunoscut aproape exclusiv de intelectuali, în schimb, după înființarea clubului, numele lui a devenit cunoscut de o mare parte a populației, inclusiv peste hotare. Și întrucât la scurt timp după aceea Minev a fost anihilat practic de Vodenicearov, Jelev va fi cel care își va adjudeca schimbarea în Bulgaria, schimbare ce va surveni în mai puțin de o jumătate de an.

S-a adevărit astfel că boicotarea OKEZR de către Jelev și Simeonov a fost o strategie corectă. În componența Clubului Perestroika intrau activiști importanți provenind dintre membrii fostului comitet (în total era vorba de 38 de persoane care căpătaseră experiență în cadrul OKEZR), chiar dacă acum nu mai jucau un rol determinant. Și este vorba în primul rând de Mișev, președintele OKEZR, care în noul club nu mai figura decât ca simplu membru. Încă de la crearea sa, Clubul Perestroika a devenit cea mai importantă organizație disidentă din Bulgaria. Datorită unei promovări corespunzătoare, mai ales în mass-media din lumea liberă, informațiile despre inițiativele sale ajungeau la majoritatea cetățenilor bulgari interesați de evoluția evenimentelor pe plan politic.

Activitatea Clubului se concentra pe organizarea de discuții și pregătirea diferitelor apeluri, scrisori și alte documente – în primul rând, scrisoarea de felicitare adresată lui Mihail Gorbaciov cu ocazia aniversării revoluției ruse din octombrie. Întrucât membrii clubului își manifestau într-un mod destul de zgotos admirația față de sistemul comunist în versiunea lui gorbaciovistă, autoritățile statului erau puse într-o situație foarte complicată, și nu numai la nivel ideologic. Ele făcuseră o greșală gravă deoarece, din punctul de vedere al oricărui guvernant, pentru a împiedica generalizarea stării de efervescență a opoziției, aceasta trebuia înăbușită în fașă.

Cu toate acestea, autoritățile au încercat inițial să aplice față de Club aceeași tactică prin care câștigaseră partida cu OKEZR. De Clubul Perestroika s-a ocupat Biroul Politic în ședințele sale din 11, 15 și 16 noiembrie 1988. La prima dintre acestea, Ivan Panev, exemplu tipic de aparatcic, a prezentat o informare destul de exactă despre apariția clubului și a făcut o trecere în revistă din punct de vedere „ideologic” a membrilor lui. Prezentarea lui se încheia cu îndemnul de a fi luate măsuri concrete în vederea desființării organizației și a împiedicării apariției altor asemenea mișcări în viitor. În principiu, toți membrii Biroului Politic au fost de acord cu aceste teze, chiar dacă unii dintre ei au arătat că de fapt problemele reale ale populației sunt cele care dau naștere nemulțumirilor și mișcărilor disidente. Cei care au subliniat aceste aspecte au fost tocmai înalții demnitari care mai târziu vor deveni cunoscuți drept complotiști. Astfel Petăr Mladenov a subliniat că BKP intrase în criză și că apariția mai întâi a OKEZR și apoi a Clubului Perestroika (după părerea lui acesta nu era altceva decât un „partid paralel”) reprezenta o dovadă foarte grăitoare. Dar, în afara apelului de a face eforturi pentru soluționarea situației deosebit de dificile, n-au fost luate niciun fel de decizii concrete.

Reacția partidului la apariția clubului a fost sus-amintitul Decret 56 din 11 ianuarie 1989 care introducea anumite reforme de factură liberală în economie. Cu câteva săptămâni înainte, în cadrul unei serii de consfătuiri ale conducerii superioare de partid, se puneau

problema „dezintegrării”, „lichidării” Clubului Perestroika, dar nici atunci n-au fost luate măsuri concrete. Cadrele Siguranței Naționale îi supravegheau pe membrii Clubului: aproape un sfert dintre ei au fost reținuți pentru a fi audiați, dar e greu să facem o comparație între acest gen de represii și cele cărora le fuseseră supuși „septemvriștii”. Cam tot atâtea persoane au fost și acum eliminate din partidul comunist, printre acestea aflându-se Ceavdar Chiuranov și Koprinka Cervenкова. În acțiunile autorităților erau totuși vizibile o anumită șovăială și o lipsă de hotărâre. Organele mass-media de stat au trecut practic sub tăcere înființarea clubului (n-au fost semnalate decât câteva mențiuni mărunte, iar Kevorkian, în emisiunea sa televizată, se exprima pe un ton foarte mușcător în legătură cu situația de atunci din Bulgaria, dar fără să menționeze numele organizației), în schimb presa occidentală a informat pe larg despre acest eveniment, difuzând printre altele diferite interviuri cu Jelio Jeleu (pe care organele Siguranței Naționale n-au reușit sau n-au dorit să le împiedice).

Între timp, din străinătate a sosit un ajutor foarte important pentru disidenți. La începutul lunii ianuarie 1989, președintele Franței, François Mitterrand, a efectuat o vizită oficială în Bulgaria. El n-a acceptat această vizită decât cu condiția de a se întâlni și cu disidenții sau cu opoziții din grupul lui Minev. Cu o lună înainte, în decembrie 1988, președintele francez se întâlnise în același fel cu opoziții cehoslovaci, inclusiv cu Václav Havel. În urma negocierilor purtate cu reprezentanții bulgari s-a convenit să se renunțe la participarea „septemvriștilor”, urmând ca la dejunul organizat să participe doar persoane desemnate de Clubul Perestroika. Întâlnirea a avut loc la sediul ambasadei Franței la Sofia în dimineața zilei de 19 ianuarie 1989 și a durat circa două ore. Clubul a desemnat șase persoane, printre care se aflau Jeleu, Cervenкова, Dimitrova și Ralin. Din partea partidului de guvernământ, la dejunul de lucru au luat parte tot șase persoane, dintre care se va dovedi mai târziu că unele întrețineau legături cu grupul complotiștilor.

Această întâlnire n-a adus nimic fundamental nou (cei de față și-au prezentat punctele de vedere, lansând chemarea de a sprijini reformele lui Gorbaciov), dar a constituit un element de mare valoare pentru viața politică din Bulgaria: conducătorul unui stat occidental important îl considera pe Jeleu și gruparea lui (inclusiv pe complotiști) drept reprezentanți ai populației. Din acel moment autorităților le-a fost și mai greu să se opună avântului pe care îl luase mișcarea disidentă. Acceptarea internațională a Clubului Perestroika și a grupării care gravita în jurul acestuia a făcut să-i crească semnificativ importanța, constituind un semnal clar că zilele lui Jivkov erau numărate.

După vizita lui Mitterrand a urmat o anumită înviore în activitatea cercurilor disidente. Au început să apară noi organizații care se străduiau să găsească soluții pentru reabilitarea unor domenii neglijate. Unul dintre acestea era mișcarea muncitorească și sindicală. Un appendice independent (cel puțin la nivel teoretic) față de comuniști al mișcării sindicale a apărut astfel printre intelectuali, dar într-un sector absolut diferit față de cel reprezentat de facultățile umaniste din cadrul universității sofote.

Motorul acestei grupări era Constantin Trencev, care se născuse pe data de 8 februarie 1955 în orașul Stara Zagora. În 1982 a absolvit cursurile Universității de Medicină din Sofia, dar n-a rămas în capitală, preferând să se întoarcă în orașul său natal, unde a început să lucreze în cadrul institutului de medicină din localitate. Pe la sfârșitul anului 1988 și începutul anului 1989 Trencev s-a hotărât să intre în activitatea politică. Cauza nemijlocită a luării acestei decizii a fost greva foamei pe care a declarat-o la începutul anului 1989 poetul Petăr Manolov din Plovdiv. Trencev a luat legătura cu un cunoscut de-al acestuia, Tvetan Zlatarov, pe atunci membru al NDZPC, și împreună cu el, pe data de 7 februarie, s-a dus la Plovdiv să se întâlnească cu Manolov. În cursul discuțiilor, ei au ajuns la concluzia că ar fi bine să înființeze un sindicat. Pe 8 februarie, postul de

radio Europa Liberă a difuzat un interviu cu Trencsev în care acesta a vorbit despre starea sănătății lui Manolov. În următoarele câteva zile au fost pregătite principiile ideologice și organizatorice ale noii formațiuni politice (Siguranța Națională n-a creat dificultăți), iar pe 11 februarie același post de radio, la care se mai adăugau BBC și Deutsche Welle¹, anunța apariția sindicatului lucrătorilor intelectuali „Sprijinul” (*Подкрепа* – Podkrepa)². În fruntea lui se afla Trencsev.

Formula sindicatului s-a dovedit și ea o idee bună, permițând accesul spre calitatea de membru și altor persoane, nu numai celor aparținând strict categoriei intelectualilor. În primele luni de activitate a fost însă destul de dificil, pentru că sindicatul Podkrepa era redus numeric și nu prea era luat în seamă. Membrii săi cei mai activi, în frunte cu Trencsev și Manolov, erau supravegheați de organele Siguranței Naționale, inclusiv locuințele lor aflându-se sub permanentă observație. Timp de câteva luni, măsurile represive luate împotriva membrilor Podkrepa au fost totuși mai blânde decât cele împotriva grupului condus de Minev, dar mai aspre decât cele cărora le-au fost supuși membrii Clubului Perestroika. Însă în mai 1989 autoritățile s-au decis să lovească mai puternic sindicatul Podkrepa. Petăr Manolov a fost obligat să emigreze, în zilele de 25 și 26 mai fiind de asemenea arestate mai multe persoane care aveau legături cu această mișcare sindicală, printre acestea numărându-se și Trencsev. În ciuda așteptărilor și spre deosebire de puținii care au cunoscut această soartă dintre membrii Clubului Perestroika, persoanele arestate n-au fost eliberate imediat. În aceste condiții, activiștii sindicatului Podkrepa rămași în libertate au organizat diferite forme de protest în scopul eliberării colegilor lor din închisoare, lucru care s-a întâmplat abia la începutul toamnei.

Consolidarea noului sindicat Podkrepa a avut loc concomitent cu extinderea fenomenului disidenței în marea masă a populației. În toamna anului 1989, la această organizație a aderat un numeros grup de muncitori, lucru care a permis transformarea ei într-o formațiune mai amplă în cadrul căreia barierele profesionale erau eliminate. Participarea muncitorilor a avut o importanță uriașă, deoarece prin prezența lor aceștia nu făceau doar să sporească credibilitatea sindicatului, ci dovedeau falimentul ideologic mai mult decât evident al sistemului comunist care, prin definiție, se baza pe „clasa muncitoare”. Astfel, ceea ce se realizase în Polonia încă de pe la jumătatea anilor '70, odată cu apariția KOR, în Bulgaria s-a înfăptuit abia cu câteva luni înainte de căderea lui Jivkov și, desigur, la o scară mult mai redusă. Așadar, din păcate pentru locuitorii ei, Bulgaria a fost supusă sclaviei comuniste mai mult decât celelalte țări ale blocului sovietic.

Pe la începutul primăverii anului 1989 a mai apărut o organizație, având ca obiectiv lupta pentru probleme ecologice, mult mai puternică decât OKEZR, care fusese neutralizată de autorități repede și fără nicio dificultate și pentru care ea constituia un fel de a doua existență; totuși, față de Clubul Perestroika nu avea decât o importanță secundară. În componența ei intrau majoritatea celor care mai înainte făcuseră parte din OKEZR. Unii dintre aceștia își declaraseră deschis nemulțumirea față de formula adoptată și au decis să înființeze o altă organizație, independentă, care să pună pe primul plan problemele ecologice.

Adunarea generală de constituire a avut loc pe data de 6 februarie 1989 în locuința cunoscutului actor Petăr Slabakov. În urma unei discuții furtunoase s-a stabilit că activitatea acestei formațiuni trebuia să înceapă cu o acțiune de mare impact, desfășurată de preferință

1. *Ibidem*, p. 57.

2. Deutsche Welle este un post german de radio și de televiziune care emite în diferite limbi pentru radioascultători sau telespectatori de peste hotare. Echivalentul lui ar fi Radio România Internațional.

în aer liber, și că, spre deosebire de Clubul Perestroika, trebuia să se axeze pe o problemă foarte concretă. Și întrucât revendicările formulate în legătură cu combinatul de la Giurgiu nu fuseseră rezolvate, ele puteau constitui un foarte bun pretext pentru acțiuni politice. Oricum, protejarea mediului constituia în general un punct slab în politica autorităților comuniste din Bulgaria (ca de altfel în celelalte țări din blocul comunist), așa încât găsirea altor locuri în care natura era grav poluată nu reprezenta niciun fel de dificultate.

Din punct de vedere formal, organizația este înființată pe 11 aprilie 1989, evenimentul având loc în casa lui Alexandăr Karakaceanov, născut în 1960 la Sofia. Tatăl său, Panaiot, era un general cu funcții importante. Alexandăr a absolvit liceul la Moscova, apoi a urmat cursurile Universității „Kliment Ohridski” din Sofia, unde a și rămas pe un post de cercetător științific. Se ocupa printre altele de cercetarea creierului (proiectul fiindu-i sugerat chiar de Ludmila Jivkova). În 1987 a devenit consilier local în capitală. A făcut parte atât din echipa OKEZR, cât și din Clubul Perestroika, dar în niciuna dintre aceste organizații n-a jucat un rol de prim-plan. În urma întâlnirii din 11 aprilie s-a stabilit ca noua organizație să poarte numele „Ekoglasnost” (*Екогласност*) și să fie formal și legal înregistrată pe baza hotărârilor „Concepției din iulie”. Apariția ei a fost anunțată concomitent de mass-media din țările occidentale.

Numai că, așa cum era de așteptat, formațiunea Ekoglasnost n-a putut fi înregistrată până la căderea lui Jivkov. În primele câteva luni, ecologiștii s-au limitat la pregătirea diferitelor apeluri, mai ales în legătură cu probleme legate de protejarea mediului înconjurător. Pentru a atrage atenția opiniei publice asupra activității Clubului Perestroika s-a decis pentru toamna anului 1989 organizarea în capitală a unei mari demonstrații. Numele organizației Ekoglasnost trimitea în mod firesc la ideile sovietice și era evident asociat și cu activitatea Clubului Perestroika; astfel putea părea o completare programatică absolut justificată a grupării focalizate în jurul lui Jelev. Așa a fost în orice caz percepută de intereștii, de populație și de observatorii internaționali.

În afară de Slabakov (care a fost ales președinte) și de Karakaceanov (care a devenit secretar), principalii ei membri erau: Gheorghi Avramov (ales și el tot secretar), Pirin Vodenicearov (fratele lui Rumen) și Petăr Beron. Acesta din urmă se născuse în 1940 și toată viața se ocupase de zoologie. Călătorise foarte mult prin toată lumea, mai ales în cursul anilor '70, când fusese directorul parcului zoologic din Nigeria, iar în 1986 vizitase Kabul, capitala Afganistanului, ocupată în momentul respectiv de trupele sovietice.

Anturajul Clubului Perestroika și cel al organizației Ekoglasnost se suprapuneau în multe cazuri, la activitățile organizației ecologice luând parte între alții Ceavdar Chiuranov, Petko Simeonov și chiar Jeliu Jelev. Dar erau două organizații absolut diferite și până la un punct chiar concurente, ecologiștii străduindu-se să-și păstreze pe cât posibil independența față de club. Fără îndoială că aici un rol important îl jucau ambițiile diferitelor personalități. Cu toate acestea, în multe privințe, cele două organizații acționau solidar, până la căderea lui Jivkov fiind unite de un țel comun, care apoi a fost redefinit de fiecare separat, neajungându-se însă niciodată la diferențe care să ducă la un conflict deschis.

În afara grupărilor prezentate mai sus, în primăvara anului 1989 au apărut sau au trecut la o formă de existență mai activă și alte câteva mișcări de importanță secundară, dintre care unele urmau să joace mai târziu un anumit rol în crearea primului partid necomunist din Bulgaria. Dimităr Ludjev, autorul unei monografii despre schimbarea de sistem, numea această perioadă, exagerând desigur într-o anumită măsură, „primăvara mișcării disidente bulgare” (*пролетта на българско дисидентство*¹). Printre alte

1. Димитър Луджев, *Революцията в България...*, p. 75.

organizații care și-au intensificat activitatea în această perioadă, merită să amintim *Uniunea Creștină „Mântuirea”* (*Християнски съюз „Спасение”*), care lupta pentru drepturi și libertăți religioase, dar și pentru reînnoirea morală a Bisericii Ortodoxe. A fost creată pe 19 octombrie 1988, cu ocazia comemorării a patru ani de la uciderea preotului polonez Jerzy Popiełuszko, lucru care a fost subliniat în mod deosebit de activității organizației. Sediul central al Uniunii a fost stabilit la Veliko Tărnovo, capitala spirituală a Bulgariei, iar figura sa reprezentativă a devenit călugărul Hristofor Sibev. În mai 1989 el a fost arestat odată cu activiștii organizației Podkrepa. Dar întrucât „Mântuirea” nu era controlată de persoane care să aibă o oarecare legătură cu partidul comunist sau cu serviciile Siguranței Naționale și mai ridica și probleme oarecum periculoase pentru perestroika, toți arestații au împărțit o soartă asemănătoare cu a septemvriștilor, adică au fost marginalizați, chiar dacă acest lucru s-a întâmplat ceva mai târziu decât în cazul lui Minev și al colegilor săi.

În primăvara anului 1989, concentrându-și toate forțele și influențele, tabăra lui Jivkov a trecut la ofensivă – de altfel, cea de pe urmă. Factorii decidenți au hotărât să joace încă o dată cartea naționalismului și a fobiei antiturcești. „Procesul Renașterii” dusesse deja la o emigrare masivă a turcilor în „patria-mamă”¹, dar acest rezultat nu era considerat satisfăcător pentru conducerea de partid. Pe lângă aceasta, odată cu evoluția perestroikăi, minoritatea turcă devenea din ce în ce mai activă politic, fiind hotărâtă să lupte pentru drepturile ei. În localitățile locuite de turci izbucneau astfel destul de frecvent proteste punctuale. Spre sfârșitul lunii mai 1989 s-a ajuns și la demonstrații de mare anvergură. Unele manifestații au fost înăbușite cu brutalitate de forțele de ordine care utilizau gaze lacrimogene și mobilizau unități speciale, inclusiv de karatiști.

Pe 29 mai, Todor Jivkov a rostit o lungă cuvântare, transmisă atât la radio, cât și la televiziune. El se adresa pe această cale autorităților turce, cerându-le să deschidă granițele pentru toți cei care voiau să părăsească Bulgaria și să se stabilească în Turcia din motive naționale, subliniind că autoritățile bulgare nu vor crea niciun fel de probleme acestei categorii de persoane, în măsura în care acceptă să părăsească imediat teritoriul țării. Era vorba aparent de o schimbare de tactică: în timpul „Procesului Renașterii” li se spunea turcilor că sunt într-adevăr bulgari, pentru ca apoi, în mai 1989, să se dovedească de fapt că nu sunt bulgari și că, din această cauză, trebuie să se mute în Republica Turcă. De fapt, autoritățile urmăreau cu orice preț să se descotorosească de turci, indiferent pe ce cale ajungeau la acest rezultat.

Reacția guvernului turc nu s-a lăsat mult așteptată. Chiar dacă pentru Ankara, din punct de vedere politic, această decizie era fără îndoială incomodă (primirea câtorva sute de mii de imigranți punea nu numai probleme logistice, ci și de natură juridică), încă din data de 3 iunie Turcia și-a deschis granițele. Turcii bulgari au plecat în masă spre sud, într-un exod definit prin sintagma „Marea Excursie” (*Голямата екскурзия*) care a durat aproape toată vara anului 1989. Jivkov nu lăsa să plutească niciun fel de dubii în legătură cu scopul acestei acțiuni – pe data de 7 iunie aprecia că aproximativ 200.000-300.000 de persoane

1. Am pus această sintagmă între ghilimele deoarece este greu să-admiți ca patrie-mamă a turcilor bulgari actualul stat turc. Aproape niciunul dintre turcii care în anii '80 locuiau în Bulgaria nu fusese niciodată în „patria-mamă”, după cum nici înaintașii lor nu avuseseră contacte cu Turcia. Populația turcă, chiar dacă la origini provenea într-adevăr din imigrație, locuia în Bulgaria de mai multe secole și considera că aceasta reprezintă adevărata ei patrie (chiar dacă era vorba doar de spațiul geografic, nu și de sistemul politic).

trebuie determinate să emigreze, în caz contrar Bulgaria fiind amenințată să împărtășească soarta Ciprului sau, în orice caz, să se confrunte cu „ceva asemănător”¹.

La granița turcă și în imediata apropiere a acesteia s-a produs un haos indescriptibil. De altfel, nici pe teritoriul turc situația nu se prezenta mai bine, deoarece, în ciuda unor eforturi uriașe, autoritățile nu erau în măsură să asigure condiții de trai corespunzătoare. Astfel încât, pe data de 21 august, Ankara a declarat că se afla în impas: granița a fost închisă și guvernul turc a anunțat că nu mai poate primi alți refugiați.

În intervalul 3 iunie – 21 august, din Bulgaria au emigrat circa 360.000 de turci. În majoritatea cazurilor aceștia plecau în necunoscut – nu aveau un loc de muncă asigurat, nici o locuință unde să-și poată stabili domiciliul. Chiar înainte de căderea lui Jivkov în Bulgaria s-au întors circa 40.000 de persoane, iar până la sfârșitul anului 1990 numărul celor care au făcut cale-ntoarsă a ajuns la circa 150.000 de participanți la „Marea Excursie”².

Plecarea în masă a turcilor a influențat negativ imaginea regimului Jivkov. Mass-media din Turcia, dar și din alte țări a prezentat tragedia celor care fuseseră obligați să-și părăsească gospodăriile, fiind astfel condamnați la o soartă nesigură într-o țară despre care de cele mai multe ori nu știau de fapt absolut nimic. La granița bulgaro-turcă s-a ajuns la scene apocaliptice, lucru care n-a scăpat vigilenței ziariștilor occidentali. Toate acestea au dus la mobilizarea celor care nu-l simpatizau pe Jivkov și în primul rând a disidenților. Pe data de 1 august, Clubul Perestroika a adresat o scrisoare de protest Adunării Naționale în legătură cu persecuțiile la care era supusă minoritatea turcă. Desigur, acest demers n-a avut formal niciun efect, dar a constituit semnalul explicit că intelectualii din capitală nu sprijină politica autorităților.

După data de 21 august și încheierea nebuniei „excursionistilor”, devenise evident că zilele lui Jivkov erau numărate. Din acel moment, și acțiunile complotiștilor din conducerea superioară de partid au devenit mai curajoase. Despre operațiunile desfășurate de ei nici în ziua de azi nu știm prea multe; în principiu, tot ce a ieșit la iveală reprezintă amintiri ale persoanelor participante la complot sau ale membrilor echipei guvernante care au jucat un rol în desfășurarea evenimentelor. Având în vedere lipsa unor documente credibile, care oricum impune în ceea ce privește Bulgaria o atitudine mai rezervată decât în cazul altor țări, în această problemă prudența este cu atât mai bine-venită și mai importantă. Rămâne indiscutabilă doar ultima etapă a complotului: răsturnarea lui Jivkov. Orice altceva se bazează pe premise îndoielnice și de cele mai multe ori ușor de înlăturat. În orice caz, un lucru rămâne sigur: complotiștii, și nu disidenții (cu atât mai puțin opozanții) au fost cei care au determinat schimbarea de regim în Bulgaria, fără participarea lor căderea conducătorului fiind imposibilă. Ei dispuneau de cele mai multe posibilități de acțiune și de contacte mai numeroase în străinătate, astfel încât le-a fost mai ușor să obțină sprijin atât din partea Kremlinului, cât și din partea politicienilor din țările occidentale.

Complotul s-a concentrat în jurul a două persoane: Andrei Lukanov și Petăr Mladenov. Întrucât biografiile lor erau practic identice de la un anumit punct și cum, în plus, se cunoșteau de multă vreme, erau considerați aproape ca niște frați. Solidaritatea lor a rezistat până în momentul căderii lui Jivkov – abia după aceea drumurile lor s-au despărțit.

Andrei Lukanov s-a născut în 1938 la Moscova. Provenea dintr-o familie cu bogate tradiții comuniste. Bunicul lui, Todor Lukanov, făcuse parte din conducerea BKP în

1. Михаил Груев, Алексей Кальонски, „Възродителният процес”..., p. 185.

2. *Ibidem*, p. 193.

perioada interbelică, apoi emigrase în URSS, unde aderase la partidul comunist al Uniunii Sovietice. În 1946 a fost ucis în cadrul epurărilor cerute de Stalin, dar fiul lui, Carlo Lukanov, a continuat tradițiile familiei. În anii '30, Carlo a participat la războiul civil din Spania, de unde s-a întors în URSS și a lucrat între altele la un post de radio ce emitea în limba bulgară. Din momentul în care în Bulgaria puterea a trecut în mâinile comuniștilor, Carlo Lukanov a devenit șeful radioului de stat, în intervalele 1952-1954 și 1956-1957 îndeplinind și funcția de premier, iar între 1956 și 1962 fiind și ministru al Afacerilor Interne. După aceea, până în 1966 a fost ambasador în Elveția. A murit în 1982 la Sofia.

Ca reprezentant al celei de-a treia generații de activiști de frunte ai BKP, Andrei Lukanov avea asigurată reușita startului în carieră. În 1963 a absolvit prestigioasa academie moscovită MGIMO, iar după revenirea în țară a primit, printre altele, un loc de muncă în cadrul Ministerului Afacerilor Interne. În perioada 1969-1972 a lucrat la Geneva, la reprezentanța ONU, între 1972 și 1976 a fost adjunct al ministrului Comerțului Interior, până în 1986 a fost vicepremier, pentru ca în 1986 și 1987 să fie prim-viceprim-ministru. În 1987 a devenit ministru al Comerțului Exterior, rezistând pe acest post până la sfârșitul regimului. În cursul anilor '80 a fost membru al Biroului Politic și una dintre persoanele cele mai importante din stat.

Petăr Mladenov și-a început cariera în condiții mai dificile. S-a născut în 1936 în orașul Urbabinți (astăzi Toșevți – Тoшeвци) din regiunea Vidin. Tatăl lui fusese partizan comunist și a murit în 1944. Mladenov și-a început studiile la Sofia, apoi și le-a continuat la Moscova, unde a absolvit academia MGIMO în 1963. După ce s-a întors în țară, până în 1971 a lucrat la Comitetul Regional de Partid din Vidin, unde a fost ales prim-secretar. În 1971 a fost numit ministru al Afacerilor Externe, funcție pe care a păstrat-o până în 1989. În cursul anilor '80, la fel ca și Lukanov, a fost cooptat ca membru în Biroul Politic, devenind una dintre cele mai importante personalități ale țării.

Un rol deosebit de important, deși greu de definit în mod concret, explicit, a jucat în cadrul complotului ambasadorul sovietic Victor Șarapov. Acest om, în cea mai mare parte a carierei sale legat de Iuri Andropov, a preluat postul de ambasador la Sofia în martie 1988 și s-a remarcat de la bun început ca un om foarte activ. Se întâlnea cu reprezentanții elitelor bulgare, era prezent la recepții, era văzut în restaurante – cu el se putea vorbi despre problemele de atunci ale Bulgariei, ale blocului sovietic și ale lumii. În amintirile multor persoane apărea ca susținător al lui Gorbaciov, al perestroikăi și al celorlalte idei elaborate de conducerea de la Kremlin. E greu de apreciat în ce măsură Șarapov a inspirat anumite acțiuni (ca înființarea mișcărilor disidente sau chiar complotul) și care a fost aportul lui la desfășurarea acestora, însă rolul lui a fost cu siguranță important.

Pe lângă aceste trei personalități, la complot au participat și figuri mai puțin influente care însă și-au dat seama că a-l sprijini în continuare pe Jivkov ar fi fost lipsit de sens, putând deveni chiar o amenințare pentru evoluția ulterioară a propriei cariere. Colectivul din jurul conducătorului se tot subția, rând pe rând alți activiști distanțându-se de Jivkov, chiar dacă formal acesta se bucura în continuare de *unanimitate*. Nivelul influenței exercitate de gruparea constituită în jurul lui Lukanov și Mladenov a putut fi cunoscut în mod deschis abia în momentul înlăturării de la putere a lui Jivkov. Atunci s-a dovedit că liderul detronat rămăsese practic singur.

Todor Jivkov a fost un politician deosebit de îndemânatic. Cu toate că regimul lui a fost cel puțin la fel de brutal ca al lui Nicolae Ceaușescu¹, conducătorul bulgar a reușit

1. Până în februarie 1989, în România ceașistă nu s-a întâmplat nimic comparabil cu „Procesul Renașterii” sau cu Marea Excursie. Putem aminti eventual demolarea unei mari părți a Bucureștiului

destul de bine să-și mențină o imagine pozitivă nu numai în ochii propriei populații, ci și în fața opiniei publice internaționale. Nu o dată, în analizele ulterioare i-a fost atribuită una dintre trăsăturile naționale tradiționale ale bulgarilor, șiretenia (*xumpocm*), care l-ar fi protejat atât de pericolul de a cădea în totală dependență față de URSS, cât și de acela de a fi înlăturat de la putere. Permanenta pendulare între diferitele categorii de influențe a constituit cea mai reprezentativă manifestare a acestei trăsături de caracter a lui Jivkov.

E greu de stabilit când s-a cristalizat nucleul complotului împotriva conducătorului bulgar. N-ar fi exclus ca Lukanov, Mladenov și alții să fi avut discuții pe această temă cu Moscova cu mult timp înainte de apariția pe scena politică a lui Gorbaciov și a ideilor lui. Pe toată durata cât a deținut puterea, de altfel deosebit de lungă în comparație cu ceilalți conducători comuniști, Jivkov a pendulat practic între o loialitate extremă față de URSS și strădania de a trage toate foloasele posibile de pe urma acestei atitudini pentru binele propriei sale persoane. Tocmai de aceea a tolerat existența diferitelor coterii în cadrul conducerii, ale căror rivalități a știut să le exploateze cu multă dibăcie în avantajul său. Conducerea sovietică a procedat de altfel în același mod: dorind să-și păstreze controlul total asupra Bulgariei, a utilizat diferite canale de comunicare pentru punerea în practică a propriilor decizii. E astfel posibil ca grupul lui Lukanov și Mladenov să fi fost utilizat și mai înainte în asemenea scopuri.

Indiferent dacă lucrurile au stat așa, preluarea puterii de către Gorbaciov a dat un nou impuls diferitelor grupări. Prin intermediul acelei părți a aparatului de Securitate care-i rămăsese credincioasă, Jivkov era probabil perfect informat în legătură cu activitățile complotiștilor, dar îi era greu să treacă deschis la măsuri de contracarare a acestora. Nici Lukanov, nici Mladenov nu erau marginalizați și amândoi sprijineau formal linia lui Jivkov; între alte luări de poziție, ei au criticat deosebit de virulent OKEZR, cerând măsuri represive aspre împotriva membrilor acestei grupări.

Un alt imbold pentru complotiști l-a constituit sosirea, în martie 1988, la Sofia a lui Șarapov, eveniment pe care l-am amintit deja. N-au fost lipsite de importanță nici schimbările intervenite în celelalte țări comuniste. Încă din mai 1988, János Kádár renunțase la funcția de conducător al partidului comunist maghiar. La fel ca Jivkov, preluase puterea încă din 1956. Ceea ce însemna că erau posibile schimbări inclusiv la nivelul cel mai înalt al puterii și că nici soarta conducătorului bulgar nu era cătuși de puțin sigură. Până în momentul de față rămâne deschisă problema semnalată deja de câteva ori, aceea de a ști în ce măsură s-au întrepătruns influențele grupului de reprezentanți ai statului sovietic în Bulgaria cu complotiștii și cu disidenții. Primele două categorii de persoane se aflau în mod cert în permanent contact, dar probabil că va rămâne pentru totdeauna un mister dacă și în ce măsură complotiștii au încurajat apariția mișcărilor disidente. Foștii membri ai OKEZR, ai Clubului Perestroika, ai Ekoglasnost și ai altor organizații nu acceptă prea ușor să vorbească despre aceste probleme. Sfârșitul verii și toamna anului 1989 reprezintă însă încheierea procesului de înlăturare de la putere a lui Todor Jivkov.

și distrugerea provinciei în cadrul așa-numitei sistematizări a satelor, cu deosebirea că aceste măsuri n-au dus la pierderea de vieți omenești, la destrămarea familiilor etc. Nu vrem să dezvinovățim aici caracterul neîndoielnic criminal al dictatorului român, ci doar fumizăm elementele unei comparații.

Răsturnarea lui Jivkov

Prima lovitură i-a administrat-o lui Jivkov statul turc, închizând granițele și ducând astfel la eșecul total al politicii promovate de el în ultimii câțiva ani. La puțin timp după aceasta, au devenit activi și complotiștii. N-a fost lipsită de importanță nici încredințarea misiunii de a forma un guvern în Polonia lui Tadeusz Mazowiecki: era un semnal clar că urmau schimbări ireversibile în întregul sistem comunist mondial. Spre sfârșitul lunii august, cel puțin așa rezultă din amintirile martorilor acestor evenimente, printre reprezentanții elitei puterii se vorbea deja deschis despre pregătirea unei lovituri de palat, având ca scop îndepărtarea lui Jivkov. Conducătorul își dădea seama probabil că sfârșitul lui era iminent. Una dintre dovezi în acest sens ar putea fi o scrisoare (în măsura în care este autentică) emisă pe data de 3 septembrie de Jivkov și adresată lui Grigor Șopov, adjunct al ministrului Afacerilor Interne, în care era vorba de activitățile lui Lukanov, Mladenov și ale ambasadei sovietice¹.

Începând cu luna septembrie, Jivkov a devenit din ce în ce mai izolat pe arena internațională. Rolul de reprezentanți ai Bulgariei îl jucau deja complotiștii și în primul rând Mladenov, care pe 30 septembrie, spre exemplu, a avut o convorbire cu secretarul de stat american James Baker, în care îl asigura pe acesta că problema turcă avea să fie în curând soluționată în spiritul respectării dreptului internațional (ceea ce era *de facto* în contradicție cu linia oficială a autorităților bulgare). Au existat mai multe astfel de momente care ar putea servi drept exemplu și care nu sunt legate exclusiv de anumiți diplomați occidentali; chiar și Moscova începea să-l evite pe Jivkov. Dar nu era vorba, cum s-a întâmplat în cazul României vecine, de izolarea întregii țări pe arena internațională, ci doar de eliminarea lui Jivkov din contactele internaționale și din procesul de luare a unor decizii valabile din punct de vedere juridic.

Soarta conducătorului bulgar era deja pecetluită, iar răsturnarea lui de la putere nu mai era decât o problemă tehnică. Operațiunea a fost realizată spre sfârșitul lunii octombrie și începutul lunii noiembrie 1989 și a fost opera comună a disidenților și complotiștilor. În luna septembrie au fost eliberați din închisori activiștii sindicatului Podkrepa și ai celorlalte asociații arestați încă din mai. Aceștia au trecut imediat la acțiune. Dar rolul lor nu trebuie supraestimat. Toate organizațiile disidente puse la un loc cu cele de opoziție, la scara unui popor de circa opt milioane de locuitori, puteau scoate în față doar câteva sute de militanți. Unii dintre aceștia erau într-adevăr destul de cunoscuți, dar asta nu făcea ca ideile promovate de ei să devină automat și foarte populare.

Organizațiile disidente, acționând concomitent în condiții de cooperare sau de rivalitate, au pregătit încă de la începutul toamnei o serie de evenimente în aer liber de mare amploare la Sofia. Autoritățile, sau mai bine zis echipa din ce în ce mai redusă numeric a lui Jivkov, nu mai erau deja în măsură să se opună acestei inițiative. Evenimentele numite generic Ecoforum au avut loc la Sofia între 16 octombrie și 3 noiembrie 1989. Cele mai importante manifestări au fost organizate în Parcul de Sud (*Южен парк*), situat nu departe de centru. Teoretic, tema principală a manifestărilor o constituia starea mediului natural din Bulgaria, dar practic era vorba de un forum de propagare a unui întreg mozaic de idei, legate în principal de perestroika și glasnost. Datorită faptului că Ecoforumul a fost intens mediatizat, mai ales în străinătate (un rol foarte important l-a jucat în acest sens Rumiana

1. Костадин Чакъров, *От втория етаж към нашествието на демократите*, Sofia, 2001, pp. 158-159.

Uzunova, o ziaristă de la secția bulgară a postului de radio Europa Liberă), la Sofia s-a reușit mobilizarea unui mare număr de persoane, atrase să participe pentru mai bine de două săptămâni la evenimente și să trăiască astfel pe viu problemele ridicate de organizatori.

Cel mai important dintre aceștia a fost Ekoglasnost, dar la diferitele evenimente care au însoțit manifestările Ecoforumului au participat practic toate asociațiile disidente și chiar cele de opoziție. A sosit astfel în capitală inclusiv o delegație a „septemvriștilor”, pe care însă ziariștii s-au străduit să-i evite, astfel încât participarea lor a trecut aproape neobservată. În cursul manifestărilor Ecoforumului au avut loc două mari evenimente care au contribuit la lansarea și promovarea anumitor personalități – ne referim în special la Alexandăr Karakaceanov.

În data de 26 octombrie, în fața restaurantului Kristal situat în plin centrul capitalei, pe bulevardul Țarul Liberator, activiștii organizației Ekoglasnost au strâns semnături pentru o petiție în legătură cu problemele ecologice. La fața locului erau prezenți și ziariști străini. La un moment dat, în piață și-au făcut apariția soldați ai unităților speciale care i-au împrăștiat cu brutalitate pe cei care se aflau acolo. Incidentul a fost desigur immortalizat de ziariști. Fusesse vorba probabil de o provocare care avea ca scop discreditarea lui Jivkov. Ofițerul care a condus intervenția în forță a serviciilor de ordine s-a sinucis după căderea regimului, la fel ca și soția sa. Din această cauză probabil că nu vom ști niciodată cine și din ce considerente a dat acest ordin care friza absurdul, acela de a pune în mișcare unitățile speciale.

Un alt eveniment important l-a constituit demonstrația organizată la sfârșitul Ecoforumului. La acest eveniment au luat parte peste 5.000 de persoane, ceea ce dovedește că suita de evenimente își atinsese scopul, mobilizând efectiv o mare parte a populației. În asemenea circumstanțe condițiile formale pentru răsturnarea lui Jivkov puteau fi satisfăcute mai ușor.

Chiar înainte de încheierea Ecoforumului, complotiștii au intrat în etapa decisivă a pregătirilor. Pe 24 octombrie avusese loc o ședință a Biroului Politic. Petăr Mladenov n-a participat la această întrunire, simulând inițial o boală, dar în aceeași zi a adresat conducerii partidului o scrisoare deschisă. În acest document îl critica aspru pe Jivkov, pe care îl acuza că era responsabil de prăbușirea economică și izolarea internațională a țării, „chiar și față de Uniunea Sovietică”¹. Totodată, își dădea demisia din funcția de ministru al Afacerilor Externe și de membru al echipei conducătoare. Teoretic, scrisoarea lui Mladenov avea un caracter intern, dar conținutul acesteia, principalele teze formulate de autor au fost cunoscute de cea mai mare parte a populației. În această situație, Jivkov a încercat să câștige timp: n-a acceptat demisia lui Mladenov, amânând analizarea scrisorii sale pentru o altă ședință a Biroului Politic. Dar conducătorul partidului și al statului n-a putut câștiga mai mult de câteva zile până să fie lichidat politic. N-ar fi exclus ca el să fi încurcat cel puțin în parte planurile complotiștilor, care ar fi dorit probabil să-l revoce din funcție încă din cursul manifestărilor Ecoforumului (lucru care ar fi avut un efect foarte bun pentru imaginea acestuia), dar în niciun caz n-a putut împiedica schimbările iminente.

Pe 25 octombrie, Lukanov s-a deplasat la Moscova, iar a doua zi a apărut acolo și Șarapov. La întâlnirile cu reprezentanții conducerii sovietice probabil s-a discutat distribuirea funcțiilor în cadrul viitoarei echipe de conducere. Pe 26 octombrie, Jivkov le-a comunicat membrilor Biroului Politic părerea sa în legătură cu Mladenov, acuzându-l pe acesta de separatism. În apărarea ministrului s-au ridicat doi complotiști: ministrul Apărării Naționale Dobri Djurov și premierul Gheorghi Atanasov. Jivkov a fost astfel pus în situația de a se adresa membrilor de partid și a convocat plenara CC pentru data de 10 noiembrie.

1. Боян Трайков, *10 ноември 1989. Превратът*, Sofia, 1999, pp. 65-66.

În următoarele circa două săptămâni au avut loc discuții tensionate între Jivkov și diferiți membri ai conducerii superioare de partid. Bătrânul conducător nu voia cu niciun chip să renunțe la funcția lui, dar a trebuit să constate că practic nimeni nu-l mai susținea. Însuși Șarapov l-a îndemnat de mai multe ori pe Jivkov să se retragă. Pe 7 noiembrie, de ziua revoluției comuniste din Uniunea Sovietică, conform tradiției, o delegație oficială a depus flori la statuia lui Lenin, dar de data aceasta fără participarea lui Jivkov, care era ocupat, purtând discuții cu Șarapov. Fotografia din care lipsea Jivkov a fost publicată a doua zi de toate ziarele: pentru populație era semnalul că se operaseră rocade fundamentale.

Pe data de 9 noiembrie, ziua în care cădea zidul Berlinului, s-a întrunit Biroul Politic. Încă înainte de începerea ședinței, Jivkov vorbise cu câțiva membri importanți, printre care se număra și Atanasov, iar aceștia i-au spus că trebuie să-și dea demisia. Ultima întâlnire cu aceștia a avut loc la ora 16.30. Potrivit relatării martorilor, în acel moment Jivkov ar fi anunțat deja că se va retrage. La ora 17.00 a început ședința Biroului Politic. Lipsea Grișa Filipov, care se afla în străinătate și care avea să se întoarcă la Sofia abia mai târziu, seara. Premierul Atanasov a propus demiterea lui Jivkov din funcția de secretar general al BKP. Rezultatul votului n-a fost unanim, dar adepții schimbării au obținut majoritatea și astfel lua sfârșit o etapă ce durase 33 de ani. În continuare, Atanasov a prezentat candidatura lui Petăr Mladenov la funcția de secretar general al partidului, iar aceasta a fost acceptată cu unanimitate de voturi. Imediat după încheierea lucrărilor, Șarapov s-a întâlnit cu învinsul Jivkov, pecetluind astfel decizia Biroului Politic, în timp ce Mladenov suna la Moscova și primea felicitările lui Gorbaciov.

Destul de interesant e faptul că ambasada Statelor Unite nu știa nimic despre toate aceste evenimente. Pe 9 noiembrie, spre sfârșitul după-amiezii, Sol Polanski, ambasadorul Statelor Unite la Sofia, trimitea centralei de la Washington o telegramă cifrată prin care informa că nu se așteaptă la niciun fel de schimbări importante pentru plenara din data de 10 noiembrie. „Nimeni nu e pregătit să-i arunce o provocare lui Jivkov” – afirma Polanski. Și mai interesant e faptul că ambasadorul american nu s-a grăbit să-și recunoască greșeala nici mai târziu. La circa două săptămâni după căderea lui Jivkov, el informa că „pentru noi rămâne în continuare un mister care au fost cauzele eliminării lui Todor Jivkov de la putere”¹.

După votul din Biroul Politic, „misterul” cu care își bătea capul Polanski a fost comunicat populației în ziua următoare. Pe data de 10 noiembrie a avut loc plenara CC. Așa cum se întâmpla de obicei, ea s-a limitat să confirme deciziile luate în ziua precedentă. Jivkov a fost revocat din funcția de secretar general al BKP, iar în locul lui a fost ales Mladenov. Cu alte cuvinte, Jivkov și-a pierdut puterea în urma unei lovituri de palat tipice.

Începutul dezmembrării regimului totalitar

Spre deosebire de cazul lui Ceaușescu, căderea lui Jivkov nu însemna încă sfârșitul comunismului în Bulgaria. Formal, se realizase doar schimbarea șefului unui partid care rămânea în continuare partid de guvernământ. Până la un punct, desigur, la fel se întâmplase și cu predecesorul lui Jivkov, Vilko Cervenkov.

Numai că în anul 1989 situația era cu totul alta decât în 1956. Mladenov și colaboratorii lui susțineau cu înflăcărare introducerea perestroikăi, iar Bulgaria înregistra o întârziere

1. Am avut ocazia să cunosc conținutul acestor documente prin amabilitatea profesorului Iordan Baev.

serioasă din acest punct de vedere față de celelalte țări. Nici situația internațională nu era lipsită de semnificație: în Polonia guverna deja o echipă alcătuită pe baza negocierilor cu opoziția; partidul comunist maghiar își schimbase denumirea; cu o zi înainte de înlăturarea lui Jivkov, căzuse zidul Berlinului; pe 17 noiembrie la Praga avea loc o demonstrație care urma să ducă rapid la dezmembrarea statului comunist. Toate aceste evenimente nu puteau să nu exercite o influență asupra evoluției situației din Bulgaria.

Partidul care și l-a ales conducător pe Mladenov a început la rândul lui dezmembrarea sistemului comunist. E greu de spus în ce măsură a fost vorba de o acțiune planificată și ce decizii au fost luate sub presiunea situației curente. De altfel, acest lucru nici nu mai are prea multă importanță. La un moment dat, care cu greu ar putea fi precizat, anvergura schimbărilor a depășit premisele perestroikăi, iar sistemul a început să meargă în derivă, așa cum s-a întâmplat de altfel și în celelalte țări din Europa Centrală și de Est, angajându-se pe calea democratizării postcomuniste.

Prima etapă a dezmembrării regimului totalitar s-a încheiat în iunie 1990, când au avut loc alegeri parlamentare relativ libere. Este momentul în care trebuie să se încheie descrierea căderii comunismului în Bulgaria, chiar dacă e vorba de o graniță destul de relativă. În intervalul 10 noiembrie 1989 – 17 iunie 1990 (al doilea tur de scrutin) au existat două momente importante: apariția primului partid de opoziție puternic și convorbirile în jurul mesei rotunde în urma cărora au fost luate hotărâri privind organizarea alegerilor, modul în care se vor desfășura acestea și regimul politic pe care avea să-l adopte Bulgaria în continuare.

Alegerea lui Mladenov a fost percepută pozitiv atât de populație, cât și de elitele politice ale țărilor din Răsărit și din Apus. Toată lumea aștepta o liberalizare și o democratizare a țării (și, într-adevăr, acestea n-au întârziat să apară), alături de reforme economice, care n-au fost însă efectuate. Primul semnal al liberalizării l-a constituit o imensă demonstrație care a avut loc pe 18 noiembrie 1989 în fața bisericii Sf. Alexander Nevski din Sofia. La aceasta au participat circa 100.000 de persoane, așadar cam de 20 ori mai multe decât la demonstrația de închidere a Ecoforumului. În viziunea autorităților, o asemenea participare era expresia sprijinului de care se bucura noua echipă, dar se pare că mitingul a scăpat de sub control. Pe lângă echipa lui Mladenov, la organizarea demonstrației au luat parte de fapt toate forțele disidente și chiar cele de opoziție (la miting a apărut inclusiv Minev, dar nu i s-a dat voie să vorbească la microfon). În timpul discursului ținut de Rumen Vodenicearov, care cerea revenirea la numele turcești, s-au semnalat fluierături. În fața unei asemenea atitudini a publicului, în declarația finală organizatorii au retras această revendicare. Dar disidenții n-au renunțat la lupta pentru drepturile minorităților naționale, ceea ce le-a permis comuniștilor să-i prezinte ca pe reprezentanții turcilor și ai celorlalte minorități. Într-o societate hrănită decenii la rând cu sloganurile propagandei naționaliste, acest lucru a provocat o reacție negativă.

După data de 18 noiembrie, un val de demonstrații a cuprins întreaga țară. Cetățenii erau înșufleșiți de un mare entuziasm politic. Ca urmare au fost înființate diferite partide. Unele dintre ele nu erau altceva decât reconstituirea unor grupări interbelice, anterioare instaurării comunismului, cum ar fi Uniunea Popular-Țărănească Bulgară (*Български земеделски народен съюз* – BZNS) Nikola Petkov, acest nume fiindu-i atribuit în onoarea unuia dintre cei mai importanți lideri ai acestui partid, condamnat și apoi ucis de comuniști. Întrucât partidul BZNS a fost inițial infestat cu oameni ai regimului, devenind o organizație de fațadă și de fapt o anexă a BKP, activiștii care au contribuit la reactivarea grupării au decis să adauge denumirii inițiale și numele lui Nikola Petkov. Teoretic BZNS-Petkov fusese reactivat încă de la începutul anului 1989 (câțiva membri vechi se întruniseră și întocmiseră o petiție adresată premierului cu cererea de a-l reabilita pe Petkov), dar abia

manifestațiile din noiembrie au constituit un impuls suficient de puternic pentru revigorarea acestui partid. Efectivul BZNS-Petkov a crescut astfel la câteva sute de persoane și a început să exercite presiuni asupra autorităților pentru a abroga interdicția activității partidului, ceea ce s-a și întâmplat în cele din urmă pe data de 15 ianuarie 1990. În același timp era reabilitat și Nikola Petkov. Pe data de 3 februarie a avut loc la Sofia o conferință a BZNS-Petkov la care au luat parte peste 2.000 de persoane.

Încă de la începutul lunii decembrie se făceau eforturi intense pentru unificarea câtorva dintre organizațiile disidente într-o singură grupare puternică. Concomitent Clubul Perestroika milita pentru organizarea grabnică a alegerilor parlamentare, membrii viitorului corp legislativ având sarcina de a efectua schimbarea de regim prin adoptarea unei noi constituții. Teoretic aceasta era soluția corectă, numai că punerea ei în practică ar fi însemnat de fapt rămânerea la putere a BKP, cel puțin până la primele alegeri de după adoptarea noii constituții.

În noul partid au intrat mai mult de zece organizații mărunte. Rolul cel mai important îl jucau însă Clubul Perestroika (care, după căderea lui Jivkov, își schimbase denumirea în Clubul pentru Glasnost și Democrație – *Клуб за гласност и демокрация* –, dar în realitate i se spunea tot Clubul Perestroika) și organizația Ekoglasnost. Pe lângă acestea mai erau: NDZPC (avându-l în frunte pe Vodenicearov), BZNS-Petkov, Podkrepa și alte grupări mai mici. Astfel, pe 7 decembrie, la Institutul de Filosofie al Academiei Bulgare de Științe a fost creată Uniunea Forțelor Democratice (*Съюз на демократичните сили* – SDS), prima formațiune având statut de partid cu adevărat de opoziție¹. Puterea ei era desigur relativă; în comparație cu partidul comunist, era puțin numeroasă și nici nu se bucura de un sprijin social însemnat, dar față de precedentele organizații era foarte puternică.

Rolul principal în cadrul SDS îl jucau activiștii Clubului Perestroika. Ca președinte al partidului a fost ales Jelev, care îl avea ca locțiitor pe Simeonov. Secretarul SDS era Beron, un reprezentant al Ekoglasnost. Aceste trei persoane, cel puțin pentru o vreme, erau cele care luau cele mai importante decizii. Un rol important îi revenea și lui Vodenicearov, ales purtător de cuvânt al partidului. Reprezentanții celorlalte organizații au fost plasați în funcții mai puțin vizibile. După cum se vede așadar, prima echipă conducătoare a SDS era departe de pozițiile anticomuniste. Cel mai consecvent în acest cerc era Jelev, dar nici el nu era un radical. Printre activiștii SDS se găsea un mare procent de membri ai BKP, care încă exista, ca să nu mai vorbim despre agenții sau foștii agenți ai Siguranței Naționale. Acest lucru dădea naștere unor probleme legate de dubla loialitate a unor persoane. Ceva mai târziu, colegii din această perioadă se acuzau reciproc de trădare sau de activități agenturale, încercând astfel să arunce asupra celorlalți vina pentru începutul nu foarte reușit al activității SDS. Unii dintre ei, dându-și seama rapid de divergențele programatice dintre SDS și BKP, au decis să se întoarcă în partidul din care plecaseră. Exemplul cel mai cunoscut în acest sens îl constituie Ceavdar Chiuranov, care inițial se opunea aderării Clubului Perestroika la uniunea SDS, pentru ca mai târziu s-o părăsească, revenind în partidul condus de Mladenov.

SDS a fost totuși o structură foarte dinamică și, după o vreme, în interiorul ei au început să se audă și alte voci, cu alte convingeri. În primele luni, mai exact până la alegerile din iunie 1990, direcția în care evolua partidul era trasată de Jelev, Simeonov, Beron și, într-o anumită măsură, Vodenicearov și Trencev.

Prima inițiativă de anvergură a SDS a fost organizarea unei demonstrații în fața clădirii parlamentului. Aceasta a avut loc pe data de 14 decembrie. Participanții, în număr de circa 50.000, cereau eliminarea din Constituție a prevederii referitoare la rolul conducător al

1. Din acest moment utilizăm termenul *opoziție* în sensul lui democratic, adică de „grupare care nu se află la putere”. Cu alte cuvinte, după căderea lui Jivkov și crearea SDS, disidenții din perioada comunistă au rămas în opoziție.

partidului comunist, dar au fost scandate și sloganuri mai radicale, de genul: „Jos BKP!”. Chiar dacă această demonstrație a fost susținută de un public de două ori mai puțin numeros decât cel din 18 noiembrie, ea a arătat totuși forța opoziției. În cursul desfășurării evenimentelor, Petăr Mladenov ar fi făcut următoarea afirmație: „Mai bine să vină tancurile!” („По добре е танковете да дойдат!”), replică filmată de Evgheni Mihailov, care avea legături cu SDS¹. În momentul respectiv acest lucru n-a provocat nicio reacție, dar în vara anului 1990 a fost unul dintre elementele care au contribuit la îndepărtarea lui Mladenov de la putere.

Următorul pas l-a constituit înființarea unui ziar care să exprime punctul de vedere al SDS. Primul număr al cotidianului *Democrația* (*Демокрация*) a apărut pe 12 februarie 1990. Redactorul-șef al publicației era Iordan Vasilev. *Democrația* a avut aceeași evoluție ca și SDS, cu alte cuvinte la început a adoptat o poziție destul de prudentă, chiar specifică perestroikăi, pentru ca mai târziu să-și asume rapid o atitudine radicală.

Sub conducerea noului secretar general, partidul comunist a liberalizat treptat regimul din Bulgaria, îndepărtându-i concomitent pe oamenii lui Jivkov. Între 11 și 13 decembrie a avut loc plenara CC în cursul lucrărilor căreia a fost eliminat din partid fostul conducător al statului; în același timp au fost înlăturați și cei mai apropiați colaboratori ai lui. Cu aceeași ocazie a mai fost elaborat și proiectul de modificare a Constituției, cu eliminarea din text a paragrafului referitor la rolul conducător al partidului, lucru care, o zi mai târziu, era cerut și de demonstrații mobilizate de SDS. În cele din urmă, Constituția a fost modificată pe 15 ianuarie 1990. Era un pas important în direcția revendicărilor opoziției, care l-a și apreciat de altfel la justa lui valoare. În continuare, timp de câteva săptămâni au avut loc negocieri în legătură cu următorii pași care trebuiau făcuți pentru schimbarea regimului. A fost o perioadă în care n-au mai avut loc prea multe demonstrații, conducerea SDS fiind concentrată în primul rând asupra discuțiilor cu comuniștii.

Între timp, în România vecină Nicolae Ceaușescu a fost înlăturat de la putere în urma unor evenimente sângeroase care au fost urmărite cu foarte multă atenție în Bulgaria. Timp de trei zile a fost transmis în direct programul televiziunii române în traducerea lui Vladimir Bereanu, un ziarist român care se însurase cu o bulgăroaică și se mutase la Sofia. Atât populația, cât și elitele politice analizau analogiile și diferențele dintre situațiile celor două țări. De aceea, evenimentele din România au influențat probabil în egală măsură atitudinea autorităților și a opoziției. După căderea lui Ceaușescu, discuțiile dintre cele două tabere s-au accelerat, având drept țel un consens, elaborarea unei soluții de compromis după modelul polonez. În Bulgaria nu exista practic nicio posibilitate de repetare a scenariului românesc, dar efectul psihologic al violențelor de la București și din alte orașe a fost imens.

Spre sfârșitul anului 1989 s-au înregistrat proteste ale minorității turce. Revendicările formulate de manifestanți priveau revenirea la numele specific turcesc și eliminarea consecințelor „Procesului Renașterii” și „Marii Excursii”. Ca reacție la aceste semnale, naționaliștii bulgari au organizat contramanifestații cu caracter antiturcesc. Pe 4 ianuarie 1990 a fost înființată Mișcarea pentru Drepturi și Libertăți (*Движението за права и свободи* – DPS, tc. *Hak ve Özgürlükler Hareketi*) în fruntea căreia a fost ales Ahmed Doğan, cunoscut pentru activitatea sa din anii '80. Naționaliștii care protestau împotriva revendicărilor minorității turce n-au făcut decât să consolideze DPS ca reprezentantă a acestei minorități și să șubrezească poziția SDS, care lupta de asemenea pentru revenirea la normalitate în problemele de politică a minorităților, în urma exceselor săvârșite de echipa lui Jivkov.

La sfârșitul anului 1989 și începutul anului 1990, reprezentanții elitelor din BKP și SDS au ajuns la o înțelegere în legătură cu organizarea unei mese rotunde (*Кръглата*

1. Евгения Калинова, Искра Баева, *Вългарските преходи 1939-2005*, София, 2006, p. 264.

maca) în cursul căreia să fie elaborate principiile noului regim politic. Ca urmare a transformărilor intervenite în întregul lagăr sovietic, comuniștii bulgari au renunțat la visul reconstruirii sistemului, fiind dispuși din ce în ce mai mult să angajeze țara pe direcția democratizării.

Discuțiile oficiale pregătitoare pentru masa rotundă au început pe 3 ianuarie 1990, iar ultima ședință de lucru a avut loc pe data de 15 mai. În total, la lucrările acestea au luat parte 151 de persoane din partea BKP, a SDS și a altor organizații și partide politice. În perioada desfășurării lucrărilor Mesei Rotunde, BKP și-a schimbat denumirea, devenind Partidul Socialist Bulgar (*Българска Социалистическа Партия* – BSP). Acest lucru a fost realizat în urma unui referendum la care au participat membrii săi pe data de 3 aprilie. Mai înainte, cu ocazia congresului care a avut loc în intervalul 30 ianuarie – 2 februarie, fusese schimbat șeful partidului, această funcție fiind preluată de Alexandăr Lilov, un activist care după răsturnarea lui Jivkov a început să joace un rol tot mai important.

Pe data de 18 ianuarie 1990, Todor Jivkov a fost arestat împreună cu câțiva dintre cei mai apropiați colaboratori ai săi, fiind acuzați de deturnarea fondurilor obținute din împrumuturile contractate de stat spre sfârșitul anilor '80.

Pe lângă aceste schimbări mai degradă cosmetice, au fost realizate și anumite reforme de sistem; guvernul a fost de asemenea remaniat. Pe data de 5 februarie a fost înlocuit premierul Atanasov și în locul lui a apărut Andrei Lukanov. Pe 3 aprilie, parlamentul a adoptat prin vot modificarea Constituției: se acorda astfel libertatea înființării partidelor politice democratice și a programării alegerilor libere. Mladenov, care, începând cu 17 noiembrie, preluase președinția Consiliului de Stat (funcție deținută anterior de Jivkov), a devenit președintele Bulgariei pe 3 aprilie 1990.

După cum se vede așadar, principalele reforme democratice au fost întreprinse de comuniști, și nu de participanții la lucrările Mesei Rotunde; acestea nu serveau de altfel decât credibilizării lor în fața opiniei publice. În schimb, Masa Rotundă a contribuit la precizarea anumitor aspecte, cum ar fi cele legate de legea electorală, de modul de funcționare a mass-mediei publice etc. Importanța Mesei Rotunde bulgare a fost mai mică decât a modelului ei polonez. SDS nu avea nevoie de ea nici pentru a-și justifica legalitatea, nici pentru a fi luată în considerare de organele de presă: acest rol îl jucau demonstrațiile masive pe care le organiza. Conducerea uniunii se străduia să amâne data desfășurării alegerilor, mizând în mod absolut justificat pe faptul că timpul se scurgea în defavoarea comuniștilor. În schimb, reprezentanții BSP făceau presiuni pentru organizarea cât mai grabnică a alegerilor, aducând argumentul necesității ca populația să valideze starea de fapt. În cele din urmă, câștig de cauză a avut varianta alegerilor timpurii, astfel încât au fost stabilite datele de 10, respectiv 17 iunie 1990.

După încheierea lucrărilor Mesei Rotunde, partidele politice au intrat în campanie electorală. În ciuda apelurilor pentru pace și respectarea legii, s-a ajuns totuși la acte de violență, ceea ce a dus la proteste din partea grupărilor din opoziție. Cu aceste rezerve absolut întemeiate, alegerile din iunie pot fi considerate momentul care pune capăt perioadei comuniste în Bulgaria. Fără îndoială, au fost alegerile cele mai democratice de după al Doilea Război Mondial și am putea spune chiar începând cu 1930. De aceea, e greu să vorbim despre perioada de după alegeri ca fiind în continuare comunistă, chiar dacă la vot au învins foștii comuniști¹.

1. Termenul „postcomunism” și problemele legate de schimbarea de regim au fost prezentate pe larg, printre alți autori, de Jan Kofman și Wojciech Roszkowski în lucrarea *Transformacja i*

În condițiile unei prezențe electorale masive, de aproape 90%, BSP a câștigat cu 57% din voturi și 211 mandate într-un parlament de 400 de aleși. SDS a obținut 36% din total, respectiv 144 de mandate, DPS și-a adjudecat 23 de mandate, iar BZNS (nu e vorba de aripa BZNS-Petkov, ci de aripa colaboraționistă) 16 mandate¹. Victoria postcomuniștilor era indiscutabilă, dar în comparație cu România vecină (unde Frontul Salvării Naționale și Ion Iliescu câștigaseră peste 80% din voturi) scorul nu era chiar atât de spectaculos.

Pe 11 iunie, după primul tur de scrutin, la Sofia au început demonstrațiile de protest împotriva tentativelor de fraudă. În luptă a intrat inclusiv formația Șturcite, care a cântat cea mai cunoscută melodie-protest, compusă special pentru această ocazie. Melodia intitulată *Sunt pur și simplu om* (*Аз съм просто човек*) începe cu cuvintele „Nu sunt comunist și nici nu voi fi vreodată” și a devenit imnul tineretului revoltat; liderul formației, Chiril Maricikov, a fost ales deputat din partea SDS. Pe 14 iunie, televiziunea a difuzat filmul realizat de Evgheni Mihailov pe 14 decembrie 1989, în care Mladenov vorbea despre tancuri. A izbucnit un scandal imens care probabil n-a avut însă nicio influență asupra rezultatului celui de-al doilea tur de scrutin. Ca urmare a presiunilor tot mai mari, pe data de 6 iulie Mladenov și-a depus demisia din funcția de președinte al Bulgariei. Pe 1 august, parlamentul l-a ales pentru această funcție pe Jeliu Jeleu, care era sprijinit de o mare parte a BSP.

În căutarea unui sfârșit al comunismului

Când a luat sfârșit comunismul în Bulgaria? Răspunsul la această întrebare nu e câtuși de puțin ușor. Pentru germani există ziua de 9 noiembrie, pentru cehi 7 octombrie, pentru români 22 decembrie. Sunt date care marchează momente de cotitură în istoria poporului respectiv, chiar dacă e vorba de o imagine mai degradă mitologizată. În Polonia putem vorbi chiar de mai multe date: începutul discuțiilor în cadrul Mesei Rotunde, alegerile parțial libere de pe 4 iunie (1989), formarea guvernului condus de Tadeusz Mazowiecki sau alegerile prezidențiale din 1990. Indiferent de controversele legate de stabilirea unei date oficiale a căderii comunismului, în toate celelalte țări ale blocului sovietic istoricii pot lua ca reper anumite evenimente simbolice și importante.

În cazul Bulgariei acest „confort” lipsește, din păcate. În discuțiile pe această temă (în măsura în care acestea există, desigur) sfârșitul comunismului este considerat de obicei fie momentul căderii lui Jivkov, fie înființarea SDS, fie alegerile din iunie 1990, fie preluarea de către Jeleu a mandatului de președinte (era pentru prima dată când un reprezentant al opoziției prelua puterea), fie adoptarea Constituției din iulie 1990 (din punct de vedere juridic, acesta este fără nicio îndoială momentul cel mai important), fie formarea guvernului condus de Filip Dimitrov (1991-1992) și încercările nereușite ale acestuia de a elimina rămășițele comunismului, fie căderea guvernului condus de Jan Videnov din 1996 și preluarea puterii de către SDS, fie în cele din urmă intrarea Bulgariei în Uniunea Europeană pe data de 1 ianuarie 2007.

Fiecare dintre aceste date reprezintă un eveniment important pentru istoria Bulgariei, dar oare putem vorbi cu adevărat despre sfârșitul comunismului? Vorbind cu diferiți bulgari

postkomunizm (Schimbarea de regim și postcomunismul), Varșovia, 1999 și de Jadwiga Staniszkis, *Postkomunizm. Próba opisu* (Postcomunismul. Încercare de descriere), Gdańsk, 2001.

1. Albert P. Melone, *Creating Parliamentary Government. The Transition to Democracy in Bulgaria*, Ohio, 1998, p. 112.

pe marginea acestei întrebări, ajungi la concluzia că de fapt numai două variante de răspuns ar fi logic întemeiate. În primul rând este vorba de afirmația că în Bulgaria n-a existat niciodată comunism; în al doilea rând, de aceea că în Bulgaria comunismul nu s-a sfârșit niciodată, că el subzistă până în ziua de azi. Partizanii primei teze (în această categorie putem include persoane ca Iskra Baeva, istoric în cadrul Universității „Kliment Ohridski” din Sofia) argumentează că în Bulgaria comunismul ca sistem ideologic n-a existat niciodată. După părerea lor, un adevărat comunist ar fi fost Gheorghi Dimitrov, în schimb ceea ce au implementat liderii de la Moscova era cu totul altceva, ceva care nu avea aproape nimic în comun cu principiile comunismului. Baeva și-a intitulat cea mai importantă carte a sa (scrisă în colaborare cu Evghenia Kalinova) *Schimbările de regim în Bulgaria 1939-2005 (Вългарските преходи 1939-2005)*¹, subliniind că sistemul politic din Bulgaria era instabil și se afla într-o permanentă schimbare. Instituirea dictaturii partidului comunist, guvernarea lui Cervenkov și apoi cea a lui Jivkov, căderea acestuia din urmă și apoi toată suita de transformări postcomuniste n-au constituit din acest punct de vedere ceva calitativ nou. Acest mod de a vedea lucrurile corespunde într-o anumită măsură ideii amintite mai sus, cea a năzuinței spre comunism care a fost larg răspândită în rândul populației.

Din punct de vedere logic, acestei argumentări nu i se poate reproșa nimic. Dacă n-a existat niciodată comunism, acesta nici nu se putea încheia. Numai că judecând așa nu mai poate fi sesizat caracterul radical al schimbării care s-a petrecut, chiar dacă a fost un proces lent și treptat, în cursul celor 24 de ani câți s-au scurs între 1989 și 2013.

Concepția opusă, potrivit căreia comunismul nu s-a terminat nici acum, este destul de larg răspândită printre intelectualii bulgari, dar și în societate în general, chiar dacă ar fi greu să identificăm o categorie socială care o împărtășește în proporție de 100%. Susținătorii acestei teze invocă multe argumente esențiale, cum ar fi existența neîntreruptă a unei numeroase grupe de foști ofițeri și agenți ai Siguranței Naționale care dețin funcțiile-cheie în viața socială. Listele de agenți publicate în urmă cu câțiva ani pe internet dovedesc că gradul de infiltrare cu foști agenți a diverselor instituții de stat este în Bulgaria mult mai ridicat decât în alte țări din regiune. Cei care sunt convinși că sistemul comunist a supraviețuit și continuă afirma că foștii comuniști și copiii lor dețin și acum puterea în Bulgaria. Acest mod de a privi lucrurile prezintă și el destule inconveniente, dar nimeni nu poate contesta adevărul unora dintre tezele pe care le conține. Dacă însă comunismul nu s-a încheiat nici până în momentul de față, atunci de ce mai acordăm atenție evenimentelor care au avut loc în 1989? Oare în anul 2013 situația țării se prezintă la fel ca, de exemplu, în anul 1980?

Absența unui reper indiscutabil al sfârșitului epocii comuniste este un lucru palpabil în Bulgaria de astăzi. La mai bine de 20 de ani de la răsturnarea sistemului totalitar, tot nu există o dată care să poată fi sărbătorită. Pe 3 octombrie 2008 a fost organizată într-un cerc restrâns o mică festivitate care celebra înființarea Clubului Perestroika. Pe 19 ianuarie 2009, cu ocazia aniversării întâlnirii disidenților bulgari cu Mitterrand, a fost organizată o sesiune științifică pe tema acestui eveniment și a căderii comunismului. Ea s-a bucurat de ceva mai mult interes din partea mass-mediei, poate și datorită participării reprezentanților ambasadei franceze la lucrări. Nici celelalte date n-au stârnit entuziasm. Pe 9 noiembrie 2009, cu ocazia aniversării a 20 de ani de la căderea zidului Berlinului, a fost organizat la Sofia un mic happening. În jur de o sută de persoane au „doborât” în mod simbolic un zid din polistiren expandat. Aceasta a fost practic singura sărbătoare organizată în cinstea sfârșitului epocii comuniste și – după cum se vede – ea celebra răsturnarea regimului comunist în Germania, și nu în Bulgaria.

1. Евгения Калинова, Искра Баева, *Вългарските преходи 1939-2005*, Sofia, 2006

Căderea comunismului este o temă care nu stârnește interes nici în mass-media, nici printre intelectuali și nici măcar printre cetățenii de rând. Bulgaria trăiește cu problemele zilei de azi, economice și sociale, legate de integrarea europeană etc. Comunismul pare să fie deja de domeniul istoriei, alături de Nicopole¹, San Stefano², Congresul de la Berlin³, războaiele mondiale. Cel puțin aceasta este impresia pe care și-o poate face oricine citește presa bulgară, ascultă posturile de radio sau se uită la televizor în Bulgaria. Un sondaj efectuat la cererea comisiei care se ocupa de accesul la documentele Siguranței Naționale și ale serviciilor militarizate arată cu toate acestea că populația este mai interesată de acest subiect decât ar putea rezulta din conținutul produselor mass-mediei bulgare. De exemplu, la întrebarea dacă foștii angajați ai serviciilor de informații ar trebui să aibă acces la funcții de răspundere în administrația de stat, 58% dintre respondenți au ales varianta „nu”⁴. Dar rezultatele acestui sondaj nu modifică impresia generală prezentată mai sus.

Privind problema Bulgariei din punctul de vedere al unui străin, ar fi greu să nu susții opinia cunoscutului scriitor în emigrație Ilia Trojanov: „Există în mod sigur o legătură între evaluarea trecutului, între învățămintele pe care le putem trage din istorie, între decizia de a lăsa trecutul în pace și construirea unui nou viitor. În Bulgaria, primul pas nici n-a fost măcar început, iar noi trăim în continuare în trecut de vreme ce la fiecare nivel al ierarhiei sociale avem de-a face cu elite care nu sunt decât o prelungire a fostei nomenclaturi; aceasta din urmă a devenit acum o nouă oligarhie, mafiotă”⁵.

Troianov are dreptate. Regimul totalitar n-a fost tras la răspundere așa cum trebuia, iar oamenii pe care s-a sprijinit (în afara lui Jivkov și a câtorva dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui) n-au suportat niciun fel de consecințe pentru faptele săvârșite. La fel s-a întâmplat și în alte țări din Europa Centrală și de Est, numai că în Bulgaria scara acestui fenomen este relativ mai mare. Întrucât opoziția anticomunistă n-a jucat niciun rol în căderea comunismului, reprezentanții ei, cel puțin până la guvernarea Filip Dimitrov, nu au putut ocupa funcții importante în conducerea Bulgariei postcomuniste. Lucru care este valabil la diferite niveluri ale ierarhiei, inclusiv în domenii fără nicio legătură cu politica. La toate acestea se mai adaugă sărăcia extremă, din ce în ce mai evidentă în cursul anilor '90. Ea a provocat emigrația masivă în Occident, mai ales a celor tineri: potrivit diferitelor estimări, între un milion și un milion și jumătate de cetățeni ai Bulgariei s-au stabilit cu domiciliu temporar sau definitiv peste graniță, deseori lucrând ilegal și practicând meseriile cel mai prost plătite.

Situația economică a țării s-a îmbunătățit semnificativ în următorul deceniu, dar odată cu integrarea europeană au apărut și noi posibilități de emigrare în deplină legalitate, ceea ce a făcut ca de fapt exodul bulgarilor să nu fie oprit.

1. În 1396, la Nicopole a avut loc bătălia dintre cavalerii occidentali și turci. Armata turcă i-a zdrobit pe susținătorii religiei creștine, consolidând astfel dominația semilunii asupra întregii Peninsule Balcanice. A fost ultima cruciadă din istoria Europei.
2. În 1878, Rusia a învins Turcia și a semnat cu Poarta un tratat de pace preliminar la San Stefano. Pe baza prevederilor acestuia, Bulgariei îi erau alipite teritorii importante. De atunci, mulți naționaliști bulgari visează la granițele stabilite la San Stefano.
3. La câteva luni după San Stefano, a avut loc congresul de pace de la Berlin. În temeiul prevederilor acestuia, Bulgaria pierdea o mare parte din teritoriile câștigate cu puțin înainte.
4. Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия, *Година по-късно*, bd., p. 32.
5. Ilia Trojanov (scriitor germano-bulgar), „Bulgaria Must Learn from Finland”, novinite.com, 18 martie 2009, miercuri.

Lipsa unei evaluări a regimului comunist și chiar a unei reflecții mai profunde asupra esenței și consecințelor acestui sistem n-a constituit, desigur, cea mai importantă cauză a acestei stări de lucruri, dar cu siguranță a influențat într-un mod negativ viața politică și socială a țării. N-a fost lipsită de importanță nici decăderea Bisericii Ortodoxe. Ezoterismul, șarlatania și superstițiile iraționale, poleite cu o spoială de idei de sorginte new-age sunt în Bulgaria mult mai puternice decât în alte țări din regiune, iar această situație este consecința directă a epocii comuniste.

În cursul celor mai bine de 20 de ani care au trecut de la căderea lui Todor Jivkov au fost făcute câteva încercări de a tăia cordonul ombilical ce lega noul regim politic de trecutul comunist. În primii 10-15 ani, astfel de inițiative au fost luate de grupările derivate din SDS, pentru ca mai târziu, în primul rând în legătură cu problema lustrației, acestora să li se alăture anumite facțiuni ale BSP. S-a ajuns astfel la una dintre cele mai ciudate legi ale lustrației din Europa Centrală și de Est.

Probleme care în alte țări din regiune au fost rezolvate imediat sau cât se poate de repede în Bulgaria au necesitat ani de zile. Eliminarea simbolurilor comuniste a durat incomparabil mai mult timp. Dacă în România vecină, încă din ziua răsturnării lui Ceaușescu, au apărut pe străzi drapelele naționale cu emblema comunistă decupată, în Bulgaria această problemă a fost pusă abia după alegerile din iunie 1990. Atunci au avut loc demonstrații în cursul cărora a fost formulată cererea de a fi eliminate stelele roșii și celelalte simboluri totalitare din spațiile administrației de stat și din alte locuri. Autoritățile, controlate în acel moment de BSP, au primit această revendicare cu o vădită neplăcere și numai sub presiunea protestatarilor s-au decis să dea parțial curs cererilor lor: astfel, în luna iulie, rămășițele pământești ale lui Gheorghi Dimitrov au fost luate din mausoleul care îi fusese construit la Sofia. Abia pe 15 noiembrie 1990 a fost schimbat numele oficial al statului: vechea denumire comunistă Republica Populară Bulgaria (*Народна република България*) a fost înlocuită cu mai democratica denumire Republica Bulgaria (*Република България*). Această schimbare, foarte importantă din punct de vedere ideologic, a avut loc mult mai târziu decât reformele similare din celelalte țări ale regiunii.

Un pas important pe calea democrației l-a constituit de asemenea adoptarea Constituției pe data de 12 iulie 1991. Noua lege fundamentală pune capăt unui anumit provizorat care, în principiu, dura în Bulgaria încă de la căderea lui Jivkov, iar din punct de vedere juridic marca ruptura față de perioada comunistă. Și tocmai această reformă a avut loc în Bulgaria mai repede decât în unele dintre celelalte țări (spre exemplu, în Polonia a intrat în vigoare așa-numita „mică constituție” în 1992, în timp ce legea fundamentală absolut nouă n-a fost adoptată decât în 1997; în România Constituția democratică a fost adoptată în noiembrie 1991). Potrivit legii adoptate prin vot în decembrie 2006 referitoare la accesul la arhivele poliției secrete din perioada regimului comunist, acest regim s-a încheiat în Bulgaria tocmai în momentul intrării în vigoare a noii constituții.

Decomunizarea a căpătat un ritm accelerat odată cu constituirea în luna noiembrie 1991 a guvernului condus de Filip Dimitrov. Acest politician care a colaborat o vreme cu Beron s-a desprins treptat de acesta, devenind independent și adoptând o poziție declarat anticomunistă. În perioada guvernării sale, ziarul *Democrația*, care avea anumite legături cu gruparea SDS, a publicat listele agenților, cerând tragerea la răspundere a reprezentanților BKP și a celor din aparatul serviciilor de Securitate. Însă Dimitrov s-a dovedit prea slab în confruntarea cu postcomuniștii – politica lui agresivă i-a adus mulți dușmani, prea mulți ca să-i poată învinge, cu atât mai mult cu cât țara se afunda în marasmul economic. Guvernul Dimitrov a căzut în ultimele zile ale anului 1992, iar puterea avea să fie preluată vreme de patru ani de socialiști.

În perioada guvernării postcomuniștilor, problema tragerii la răspundere n-a mai fost luată în considerare de autorități, dar a devenit un leitmotiv al intervențiilor opoziției concentrate în jurul SDS. Politicienii acestei grupări cereau ca funcționarii și toate celelalte persoane responsabile de funcționarea statului să fie supuse lustrației. Felul în care bulgarii înțelegeau lustrația se deosebește într-o oarecare măsură de ceea ce înțelegeau polonezii prin aceasta, fiind mai apropiați de cehi din acest punct de vedere. Pentru ei era vorba nu numai de darea în vileag a foștilor agenți, ci și de interdicția ca aceștia să mai ocupe funcții de răspundere (cel puțin o vreme). Tocmai în această accepțiune, lustrația a devenit o parte a programului electoral promovat de SDS.

Politica economică aplicată de postcomuniști a dus în 1996 la o catastrofă. Spre sfârșitul anului au fost organizate proteste în masă, cunoscute sub numele de „iarna lui Videnov” (*Виденова зима*) – de la numele premierului din acel moment, Jan Videnov. Acesta a fost obligat să-și dea demisia, astfel încât la putere a ajuns SDS. Dar înflăcărea anticomunistă a reprezentanților acestei uniuni a scăzut repede, chiar dacă pe ici, pe colo au fost întreprinse acțiuni uneori mai radicale decât în perioada guvernării lui Filip Dimitrov. Și ne referim în primul rând la decizia lichidării mausoleului lui Gheorghi Dimitrov. Acest lucru s-a realizat între 21 și 27 august 1999 din dispoziția lui Evgheni Bacîrgiev, pe atunci ministru al Dezvoltării Regionale, care a și fost acuzat de complot împotriva tradițiilor naționale etc., dar la nivel de simbolică a statului decizia lui a fost foarte importantă. Eliminarea din centrul capitalei a mausoleului celui mai important reprezentant bulgar al unui regim totalitar criminal a marcat sfârșitul unei epoci.

În plus, în perioada guvernării SDS s-au făcut câteva încercări de aplicare a lustrației și de încheiere a socotelilor din punct de vedere moral cu trecutul comunist. Dar toate aceste inițiative au fost incomplete, inconsecvente și unele chiar greșite. O astfel de încercare a constituit-o moțiunea din data de 5 mai 2000 a parlamentului, intitulată „Recunoașterea caracterului criminal al regimului comunist din Bulgaria”. În viziunea acestei moțiuni, regimul comunist ar fi durat numai până la 10 noiembrie 1989, deci până la căderea lui Jivkov, și nu până la adoptarea constituției din 1991. Tonul acestui document este foarte aspru: între altele, partidul comunist este caracterizat ca o „organizație criminală”. Dar SDS a omis să difuzeze în mod corespunzător acest document, astfel încât moțiunea a trecut practic neobservată și astfel efectul ei a fost aproape nul.

În 1997 a fost supusă la vot și adoptată legea accesului la documentele poliției secrete din vremea comunismului și a fost creată o comisie, avându-l în frunte pe Bogumil Bonev. Activitatea comisiei a dus la descoperirea unor activități legate de Securitate în cazul a 23 de politicieni. Dar în 2001 a fost desființată și în locul ei au fost înființate alte două comisii: una permanentă, sub conducerea lui Metodi Andreev, și alta temporară, condusă de Gheorghi Ananiev. Amândouă se ocupau cu verificarea trecutului candidaților la funcții importante în stat, chiar dacă activitatea lor nu putea duce la interzicerea ocupării funcțiilor respective de către foștii agenți. La puțin timp după crearea lor, au avut loc alegeri în urma cărora gruparea SDS a fost înlăturată de la putere; premier a ajuns fostul țar Simeon de Saxa-Koburg-Gotha. Formațiunea lui nu era interesată de lustrație, cu toate că politicienii din opoziție au ridicat această problemă de mai multe ori.

Legea accesului la documentele Securității comuniste a fost adoptată abia în legislatura următoare a parlamentului, în care, interesant, majoritatea o dețineau postcomuniștii. Legea din 19 decembrie 2006, modificată ulterior în câteva rânduri, institua un organism cu o denumire foarte lungă și precisă: Comisia pentru desecretizarea documentelor și declararea cetățenilor Bulgariei care au făcut parte din Securitatea Statului și din serviciile de informații

ale Armatei Populare Bulgare (*Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия*). În mod curent, ea este numită „Comisia”. După cum rezultă din nume, scopul existenței ei nu este lustrarea în sensul bulgar al termenului, ci exclusiv informarea cu privire la activitățile cetățenilor în cadrul serviciilor secrete.

Constituită pe data de 5 aprilie 2007, Comisia este primul organism format exclusiv din profesioniști și înființat pentru a lucra cu arhivele Siguranței Naționale. Componenta acesteia (președintele – primul ales în această funcție a fost Eftim Costadinov – și opt membri) este stabilită de parlament pe principiul numirilor politice, dar cu o reprezentare destul de echilibrată. Principala misiune a comisiei este publicarea listelor cu foștii agenți angajați în diferitele instituții de stat și de interes public. Ele sunt publicate sub forma unor Decizii (*Решение*) referitoare la angajații unor instituții concrete, persoane care s-au născut înainte de 16 iulie 1973. Până la sfârșitul anului 2008 au fost publicate 56 de decizii care demască câteva sute de agenți ai Siguranței Naționale sau ai serviciilor de informații ale armatei. Listele cu agenți sunt publicate pe suport de hârtie sub formă de buletine, dar și pe pagina de internet a Comisiei (www.comdos.bg), unde se găsesc și documente juridice și alte informații referitoare la această problematică. Listele de agenți au un caracter exclusiv informativ: persoanele care se regăsesc pe acestea nu sunt amenințate de niciun fel de răspundere politică. Situația s-a schimbat într-o dată în decembrie 2010, când Comisia a publicat o listă cu aproape 200 de diplomați bulgari care colaboraseră în trecut cu organele Siguranței Naționale. Guvernul Boiko Borisov a decis să profite de aceste informații și, la o jumătate de an după publicarea listei, a revocat din funcții un număr mare de diplomați, aflați în post, între altele, la Berlin și la București.

Aceste documente scot la iveală nu numai anvergura infiltrării organelor Siguranței Naționale în societatea comunistă, ci și numărul imens de foști agenți prezenți în administrația actuală a țării. În ciuda faptului că nu există sancțiuni politice (dacă facem abstracție de sus-amintita epurare a diplomaților) pentru cei care au avut legături cu Siguranța Națională, activitatea Comisiei servește la descoperirea adevărului fundamental despre natura sistemului comunist și a celui postcomunist din Bulgaria.

Comisia a luat măsuri pentru a se impune atenției mediului științific european. Dar deși lucrările elaborate, mai precis cărțile publicate sub egida ei, n-au provocat controverse semnificative, s-au ivit totuși îndoeli în legătură cu unii dintre membrii Comisiei. În luna februarie 2012, Comisia bulgară a fost exclusă din Platform of European Memory and Conscience (în componența căreia intră institutele de acest profil din țările Uniunii Europene) din cauză că printre conducătorii ei se găseau persoane care, în trecut, „au servit regimul totalitar”, după cum se motivează în decizia forului european¹.

Istoricii care se ocupă de perioada comunistă din Bulgaria se confruntă cu probleme mai dificile decât colegii lor din celelalte țări ale Europei Central-Răsăritene. În primii ani de după căderea comunismului, singura sursă accesibilă erau amintirile participanților la evenimente și era vorba în primul rând de persoane cu rang înalt în ierarhia statului la vremea respectivă.

Au fost publicate diferite cărți pe baza interviurilor luate, spre exemplu, ofițerilor Siguranței Naționale, reprezentanților oficiali ai partidului comunist etc. De asemenea, și-au publicat memoriile și disidenții. Dar, după cum se știe, această categorie de izvoare se bucură de o credibilitate destul de limitată: foștii angajați sau colaboratori ai serviciilor

1. <http://www.memoryandconscience.eu/2012/02/21/bulgarian-committee-comdos-presently-not-welcome-to-join-the-platform-of-european-memory-and-conscience> (accesat pe 29.01.2013).

secrete adeseori dezinformează în mod intenționat cititorii, în schimb opozanții și disidenții au tendința de a-și exagera rolul și meritele, trecând sub tăcere pe cele ale colegilor de care nu o dată au reușit să se rupă ideologic.

Una din cele mai valoroase lucrări cu caracter memorialistic din perioada primei jumătăți a anilor '90 este *Etajul întâi* (sic!) a lui Costadin Ceakîrov¹, unul dintre consilierii lui Jivkov. De informațiile furnizate în această carte au beneficiat practic toți cercetătorii care au studiat perioada comunistă după apariția acestei lucrări.

Primele monografii mai serioase din punct de vedere științific și mai critice au apărut abia în a doua jumătate a anilor '90. Un merit deosebit în acest sens îl are Woodrow Wilson International Center for Scholars din Washington care, în cadrul proiectului Cold War International History Project, a putut desfășura activități de cercetare a sistemelor comuniste din Europa Centrală și de Est. Printre altele, și datorită acestui proiect s-a constituit în Bulgaria un grup de istorici care cercetează perioada comunistă. Merită să-i menționăm în acest sens pe profesorii Costadin Grozev și Jordan Baev, ale căror lucrări reprezintă contribuții importante pentru cunoașterea naturii sistemului de guvernământ din Bulgaria.

Un alt nucleu de cercetători este concentrat în jurul doamnelor Iskra Baeva și Evghenia Kalinova care, în colaborare sau separat, au publicat multe lucrări valoroase.

Merită să menționăm de asemenea o inițiativă relativ recentă: în anul 2005 a fost creat Institutul de Cercetare a Trecutului Apropiat (*Институт за изследване на близкото миналото*²), în fruntea căruia a fost numit profesorul Ivailo Znepolski. El se ocupă nu numai de publicarea unor lucrări științifice cu caracter istoric, ci și de colecționarea amintirilor unor martori ai epocii, respectiv de organizarea unor manifestări la care sunt deseori invitate și diferite instituții culturale și de învățământ.

În multe privințe, perioada comunistă e prezentă încă în cultura pop bulgară contemporană. Ea se sprijină pe două curente principale. De departe, predominant este curentul nostalgic. De-a lungul celor 24 de ani care au trecut de la căderea comunismului, de o popularitate neștirbită până acum s-a bucurat serialul de propagandă *Din kilometru în kilometru* care datează de la sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70. El povestește aventurile partizanilor comuniști care se luptau cu regimul fascist în ultima parte a celui de-al Doilea Război Mondial. Popularitatea filmului a avut ecouri inclusiv în viața politică. Interpretul unuia dintre rolurile principale, Stefan Danailov, a devenit în 2005 ministrul Culturii, iar melodia cea mai cunoscută a acestui serial, *Un trandafir bulgar* (*Една българска роза*), a devenit imnul BSP. Interpreta melodiei, Pașa Hristova (laureată a festivalului de la Sopot, ediția 1971, când a cântat în limba bulgară piesa *Ciudată-i lumea asta* [*Ах, този дивен свят*], a lui Czesław Niemen), a rămas până în ziua de azi una dintre cele mai cunoscute interprete vocale, chiar dacă de la moartea ei tragică au trecut deja aproape 40 de ani. Eșită mai multe exemple ale prezenței unor creații aparținând culturii comuniste de masă în Bulgaria.

Un impuls pentru a căuta părțile pozitive ale regimului totalitar comunist l-a constituit și afluența de turiști care s-a făcut simțită cam odată cu trecerea în mileniul trei. În cursul anilor '90, industria turismului se afla într-o stare de completă dezorganizare, dar la pragul dintre secole ea a reușit să se redreseze în așa fel, încât să atragă din nou mulțimile. Primii care au început să vină din nou în Bulgaria au fost cei care își aminteau această țară din perioada anilor '70 și '80, plini de nostalgia acelor vremi trecute. Ei retrăiau amintirile miticelor „vacanțe în Bulgaria”, unde și-au putut găsi odihna, departe de cotidianul posomorât. Dar după câțiva ani, această categorie de turiști constituia deja doar o minoritate;

1. <http://www.memoryandconscience.eu/2012/02/21/bulgarian-committee-comdos-presently-not-welcome-to-join-the-platform-of-european-memory-and-conscience/> (accesat pe 29.01.2013).

2. Костадин Чакъров, *Вторият етаж*, София, 1990.

în locul lor au apărut cei care pur și simplu voiau să se recreeze printr-un program de plajă și discotecă.

Cel de-al doilea curent al prezenței comunismului în cultura pop bulgară este mult mai întunecat. El este reprezentat în primul rând de filme referitoare la regimul represiv: omucideri, închisori, lagăre de muncă și o sărăcie generalizată. Exemplul tipic al acestui gen de creații îl constituie filmul lui Evgheni Mihailov, *Sezonul canarilor* (*Сезонът на канарчетата*) din anul 1993. În acest film sunt relatate episoade din lagărele de concentrare, din spitalele psihiatrice în care erau trimiși cu forța adversarii regimului. Regizorul se întreabă până unde poate fi acceptat un compromis cu autoritățile unui regim criminal. Un alt film din aceeași categorie este *Asfalt* (*Дзифт*), un succes cinematografic din 2008, realizat de tânărul regizor și om de radio Javor Gârdev (născut în 1972). Povara psihică a atrocităților prezentate în acest film este cutremurătoare chiar și pentru spectatorul contemporan, obișnuit cu brutalitatea filmelor polițiste sau a celor horror. Iar mesajul lui este lipsit de echivoc cu atât mai mult, cu cât Bulgaria interbelică, prezentă în film prin intermediul câtorva scene, apare drept o țară a fericirii lipsite de orice griji.

Fața întunecată a regimului Jivkov care era pe cale de a se prăbuși a prezentat-o și Kiran Kolarov în filmul *Revolta lui L.* (*Бунтът на L.*), din 2006. Eroul principal al acestui film, un tânăr poreclit Loris, încearcă să fugă în Occident chiar în ziua când și-a primit diploma de bacalaureat. Denunțat de o fată care era îndrăgostită de el, ajunge în închisoare, unde petrece 3 ani, adică până în momentul căderii lui Jivkov. După ieșirea din închisoare, nu mai revine însă la modul lui anterior de viață, ci nimereste într-un mediu infracțional. Angrenat într-o spirală a violenței și încurcăturilor generate de activități de tip mafiot, în cele din urmă el își pierde viața. Regizorul nu s-a limitat doar la critica regimului comunist, ci a prezentat în nuanțe nefavorabile și primii ani de după destrămarea acestuia: vremea averilor dobândite ușor prin activități aflate la limita dintre lumea afacerilor, politică și universul infracțional.

Între aceste două extreme se situează un alt film foarte cunoscut, produs în 2008, care se bazează pe subiectul unei cărți scrise de Ilia Trojanov. *Lumea-i largă, iar mântuirea se ascunde după colț* (*Светът е голям и спасение дебне отвсякъде*), în regia lui Stefan Komandarev, relatează povestea emigrării forțate din Bulgaria Comunistă în Germania de Vest. Urmașul unei familii de refugiați se întoarce mai târziu în țară, ceea ce oferă ocazia depănării unor amintiri și emiterii unor judecăți cu privire la situația țării sub guvernarea lui Jivkov și a urmașilor lui. Pe un ton critic, dar destul de obiectiv, regizorul prezintă complicatele probleme legate de identitatea și libertatea bulgarilor pe vremea comunismului și în perioada postcomunistă.

Tot în această direcție ținesc și anumite inițiative științifice de vulgarizare care-și propun să explice realitățile perioadei comuniste. Deosebit de activ este în acest sens Gheorghe Gospodinov, un scriitor deosebit de popular din generația tânără (născut în 1968), specialist în teorie literară. El a colaborat la realizarea a două proiecte valoroase. Primul dintre acestea este *Registrul de inventariere a socialismului* (*Инвентарна книга на социализма*), un album editat în anul 2006 cu fotografii ale obiectelor de uz cotidian din perioada comunistă, care prezintă atât fața pauperă, cât și pe cea simpatcă, până la un anumit punct, a comunismului bulgar. Cam pe același ton a fost realizat și proiectul următor, *Am supraviețuit socialismului* (*Аз живях социализма*). Ideea lui este să strângă cât mai multe mărturii ale oamenilor care au trăit în regimul comunist. Cele mai interesante dintre aceste povestiri au fost publicate într-o carte care a ajuns deja la ediția a doua¹. Prin

1. Institutul are o pagină web foarte interesantă (www.minaloto.org), accesibilă în limbile bulgară și engleză.

conținutul ei a fost prezentat caracterul tragic și absurd, lipsit de orice elemente comice, al vieții cotidiene din Bulgaria comunistă.

Eroii principali ai anului 1989, cu câteva mici excepții, nu mai reprezintă deja o forță importantă în viața politică și socială a țării. În perioada guvernării lui Simeon de Saxa-Coburg a fost realizat schimbul de generații practic în cadrul tuturor forțelor politice din țară. Unele persoane se străduiesc, cu mai mult sau mai puțin succes, să joace în continuare rolul de oameni cu autoritate.

Soarta cea mai rea au avut-o opozanții. Timp de câțiva ani, Ilia Minev a tot încercat fără succes să intre din nou în politică, apoi a renunțat la acest tip de activitate, sfârșindu-și zilele pe data de 6 ianuarie 2000 într-o uitare completă și într-o sărăcie extremă. Însmormântarea sa a fost celebrată în schimb cu mare pompă. Brusc și-au amintit de el toți politicienii partidelor de dreapta. Cel mai activ în cadrul acelei ceremonii triste și pline de ipocrizie a fost Constantin Trencev care s-a străduit să ajungă cât mai aproape de sicriul eroului decedat. În 2002, în memoria lui Minev a fost ridicat la Sofia un modest monument, iar în 2008 a fost dezvelit un bust al lui și la Septemvri.

Mult mai bine le-a mers foștilor disidenți, chiar dacă între ei s-au produs diferite rupturi și regrupări ori au fost lansate nenumărate acuze de colaboraționism. În august 1990, Jeliu Jelev a devenit președinte și a îndeplinit această funcție până în ianuarie 1997. După ce a părăsit activitatea politică, el a înființat o fundație care-i poartă numele (*Фондация „Д-р Желю Желев”*), care se ocupă în principal de cercetarea activităților disidente și de opoziție din perioada anilor '80. Fundația Jelev a publicat multe lucrări interesante, printre care și procesele verbale ale ședințelor de lucru din cadrul Mesei Rotunde, amintiri ale foștilor activiști și documente Siguranței Naționale referitoare la mișcările disidente.

Și alți foști disidenți, mai devreme sau mai târziu, au părăsit activitatea politică. La începutul anilor '90, Petko Simeonov a fost membrul mai multor partide, dar în cele din urmă a ajuns, pentru o scurtă perioadă de timp, la BSP. Mai târziu s-a rezumat la activitatea științifică. Actorul Petăr Slabakov a revenit foarte repede pe scenă. Alexandăr Karakaceanov și-a continuat cariera politică, oscilând în jurul SDS, pentru ca în anul 2000 să ajungă la rândul lui în BSP. Mai târziu s-a retras în umbră, concentrându-se mai mult asupra activităților științifice.

Mulți dintre foștii disidenți care au activat inițial în SDS au trecut apoi în tabăra partidului ultranaționalist Ataka, apărut în 2005. În fruntea acestuia se afla Volen Siderov, participant la acțiunea care a dus la eliminarea lui Minev. Tot în rândurile partidului Ataka și-au găsit locul și Beron (care în prima parte a anului 1990 fusese președintele SDS, iar mai târziu deputat din partea ultranaționalistilor), respectiv Rumen Vodenicearov.

Dintre persoanele care provin din mediul disidenților, în principiu numai două mai joacă în momentul de față un rol important în politica bulgară. Constantin Trencev este în continuare șeful Podkrepa care a rămas unul dintre cele mai puternice sindicate din țară. Celălalt ar fi Ahmed Doğan, fost disident și el, președintele partidului minorității turce care are în continuare un cuvânt de spus pe scena politică bulgară. În cursul ultimilor 24 de ani, formațiunea lui Doğan a intrat în toate alianțele posibile – desigur, cu excepția naționalistilor, care însă n-au ajuns niciodată la putere în Bulgaria. În ianuarie 2013, el a fost victima unui atentat misterios: un bărbat înarmat cu un pistol s-a repezit la tribuna de la care vorbea acest politician în cursul unei conferințe a partidului și a tras în direcția lui. Mai târziu s-a dovedit că pistolul nu era încărcat. La doar câteva ore după acest eveniment, Ahmed Doğan și-a dat demisia din funcția de președinte al formațiunii Mișcarea pentru Drepturi și Libertăți (DPS).

Cei mai importanți dintre protagoniștii comuniști ai evenimentelor din 1989 nu mai sunt în viață. Todor Jivkov a fost condamnat în septembrie 1992 la șapte ani de închisoare

pentru fraudarea finanțelor statului. Din cauza stării precare a sănătății sale, el și-a ispășit pedeapsa în arest la domiciliu. În 1996, condamnarea a fost anulată. Jivkov și-a publicat memoriile și a încercat să revină la activitatea politică, dar fără succes. A murit pe data de 5 august 1998.

Petăr Mladenov s-a pensionat imediat după ce a fost îndepărtat de la putere și n-a mai jucat niciun rol în viața politică a statului. În 1992 și-a publicat memoriile.

Andrei Lukanov și-a dat demisia din funcția de premier pe care a deținut-o până în decembrie 1990, dar a rămas în continuare o figură importantă în cadrul BSP. După puciul de la Moscova (august 1991) a părăsit și partidul și s-a apucat de afaceri. A avut legături cu concernul Multigrup care a fost acuzat de încălcări ale legii. În iulie 1992, Lukanov a fost arestat, ca să fie apoi eliberat încă din luna decembrie a aceluiași an. Și el și-a publicat amintirile. Pe data de 2 octombrie 1996 a fost împușcat în fața propriei sale case – atentatul n-a fost suficient clarificat nici până în ziua de azi.

Moartea lui Minev în sărăcie și în uitare, ca și uciderea lui Lukanov constituie un bilanț simbolic al postcomunismului bulgar. Dar problema tragerii la răspundere a celor vinovați din perioada comunistă reprezintă doar un aspect al vieții sociale și politice bulgare. Țara s-a redresat după prăbușirea economică din cursul anilor '90, iar din punctul de vedere al cetățeanului de categorie medie, tocmai acest aspect este cel mai important. Poate că într-un viitor îndepărtat, când vor dispărea abordările emoționale și când se va ajunge la deschiderea arhivelor, căderea comunismului va deveni o problemă la fel de larg discutată cum este actualmente pacea de la San Stefano¹.

1. Vezi *supra*, p. 401, nota 2. Pentru mulți bulgari, pacea de la San Stefano reprezintă până în ziua de azi cea mai mare dintre șansele ratate din istorie și tocmai de aceea subiectul este foarte frecvent abordat în discuții.

Încheiere

Anul 1989 a fost, neîndoielnic, un moment de răscruce nu numai pentru Europa Centrală și de Est, ci și pentru lumea întreagă. Odată cu prăbușirea definitivă a comunismului în țările cu democrație populară europene s-a prăbușit și sistemul bipolar al geopoliticii mondiale. În noiembrie 1989, însuși Gorbaciov confirma în mod foarte explicit acest lucru, spunând: „Lumea de azi nu se mai compune din două sisteme de civilizație care se exclud reciproc. [...] Nu mai există decât o singură civilizație, comună, care se bazează pe valori umane și pe libertatea de opțiune”¹. Unii cercetători consideră, și pe bună dreptate, că odată cu „Toamna Națiunilor” putem vorbi deja despre sfârșitul secolului XX – secolul totalitarismelor.

„Toamna Națiunilor” a adus odată cu ea un val imens de euforie și speranțe. Lumea consideră că, la fel ca după Primul Război Mondial, când odată cu dezmembrarea imperiilor multinaționale au luat ființă multe state cu caracter național de mai mici dimensiuni, dezmembrarea comunismului va aduce și ea libertate mai micilor state-națiuni din centrul Europei.

La scară globală putem vorbi de asemenea despre un optimism nemaîntâlnit. Populațiile nutreau speranța că, odată cu căderea Cortinei de Fier, s-a încheiat și vremea conflictelor grave la scară mondială. Nu întâmplător, în anul 1989, Francis Fukuyama a publicat unul dintre cele mai răsunătoare eseuri ale secolului XX, vestind „sfârșitul istoriei”. Fără îndoială nu întâmplător abia patru ani mai târziu a apărut eseu lui Samuel Huntington pe tema „ciocnirii civilizațiilor” care formulează teze absolut contrare. Fukuyama afirma că odată cu eșecul ideologiei comuniste (și, înaintea acesteia, al fascismului) lumea a ajuns la „punctul final al evoluției ideologiilor umane și la universalizarea democrației liberale occidentale ca formă definitivă de guvernământ”².

Un fel de confirmare a începutului acestei „ere a acordului universal” a constituit-o operația „Furtună în deșert” îndreptată împotriva Irakului (în urma invadării Kuweitului, în august 1990). Pentru prima dată în istorie, toți cei cinci membri permanenți ai Consiliului de Securitate al ONU au sprijinit într-un singur glas această acțiune politică și militară.

1. Wojciech Roszkowski, *Półwiecze (O jumătate de veac)*, Varșovia, 1997, p. 339.

2. Francis Fukuyama, „Koniec historii?” („Sfârșitul istoriei?”), în „Czy koniec historii?” („Acesta e sfârșitul istoriei?”), *Konfrontacje*, nr. 13, 1991, p. 8. Considerațiile lui Fukuyama sunt cu mult mai complexe decât au fost preluate la nivelul comun de înțelegere al unui receptor obișnuit. El nu afirmă cătuși de puțin că ar urma să ajungem la sfârșitul conflictelor ca atare, ci că nu se va mai ajunge la conflicte în numele unei ideologii (nicio ideologie n-a fost în stare să arunce o provocare democrației liberale). Mai mult chiar, autorul consideră că „sfârșitul istoriei” va fi „o perioadă foarte tristă”, care nu va cere „îndrăzneală, curaj, imaginație și idealism”.

Procesul care a început în Polonia a mai durat încă doi ani. Dar schimbările intervenite în Uniunea Sovietică și în Iugoslavia au avut un caracter mult mai complex. Peste problemele legate de lichidarea regimului comunist se suprapuneau, în cazul lor, complicații de natură națională. Procesul eroziunii definitive a URSS a fost inaugurat de declarația de independență a Lituaniei (11 martie 1990), după care decizii asemănătoare au luat Estonia (30 martie) și Letonia (4 mai). În ciuda blocării ulterioare a acestor tendințe centrifuge, ele au proliferat inițial la scara întregii țări, ceea ce a determinat forțele conservatoare din interiorul PCUS să exercite o presiune tot mai mare asupra lui Gorbaciov. Punctul culminant al confruntării dintre forțele reformatoare și cele conservatoare l-a constituit puciul nereușit din 19-21 august 1991, când un grup de complotiști (premierul Valentin Pavlov, vicepreședintele Ghenadi Ianaev, șeful KGB Vladimir Kriucikov, ministrul Apărării Dmitri Iazov și ministrul Afacerilor Interne Boris Pugo) a încercat să organizeze o lovitură de stat pentru a-l îndepărta pe Gorbaciov. Eșecul acesteia a provocat o accelerare bruscă a procesului de dezmembrare a Uniunii Sovietice, proces care s-a încheiat în luna decembrie, când în locul URSS a apărut Comunitatea Statelor Independente.

Un ritm și mai accelerat a cunoscut dezmembrarea Iugoslaviei, unde comuniștii serbi sub conducerea lui Slobodan Miloșevici, care voiau să mențină cu orice preț federația și poziția dominantă a Serbiei în cadrul acesteia, au recurs la un discurs naționalist. Acest lucru a provocat o reacție în lanț și creșterea unor tendințe de aceeași natură în celelalte republici. Pe 25 iunie 1991, Croația și Slovenia și-au declarat independența, provocând astfel intervenția armatei federale, act care a marcat începutul unei serii întregi de conflicte sângeroase cu o durată de câțiva ani în Balcani. La scurt timp după Ljubljana și Zagreb, și-au declarat independența și Sarajevo și Skopje.

Pentru mult timp, ultimul bastion al comunismului în Europa a rămas Albania. Aproape pe toată durata anului 1990, succesorul lui Enver Hoxha, Ramiz Alia, n-a permis în această țară niciun fel de reforme, iar populația fugea în număr mare, cu diverse ambarcațiuni, în Italia. Dar, în 1991, ca urmare a prăbușirii economice, și Tirana a renunțat în cele din urmă la regimul partidului unic și la dictatura comunistă. Cu ocazia alegerilor parlamentare organizate în aprilie 1991, postcomuniștii au avut practic câștig de cauză, dar opoziția obținuse totuși peste 30% din mandate, astfel încât, sub influența nelineiștilor sociale apărute pe fundal economic, guvernul a fost obligat să anunțe că măsurile de implementare a reformelor politice și a celor necesare introducerii unei economii de piață vor fi accelerate.

Odată cu sfârșitul anului 1991, procesul eliminării sistemului comunist din Europa era definitiv încheiat. La nivel simbolic era vorba de un proces simultan cu destrămarea Uniunii Sovietice, leagănul comunismului mondial. Ceea ce nu însemna însă că acest proces sau unul asemănător avea loc în întreaga lume. Putere de simbol a avut, spre exemplu, faptul că în aceeași zi în care, prin intermediul cărților de alegător în cadrul unui scrutin parțial liber, polonezii se exprimau fără echivoc în favoarea libertății și democrației, în Piața Poarta Păcii Cerești (Tian'anmen) din Pekin armata chineză declanșa un masacru asupra demonstranților care cereau reforme politice și democratizarea vieții publice. Partidul Comunist Chinez își demonstra repulsia față de ideea de a împărți puterea cu altcineva. Și nu avea câtuși de puțin intenția ca, alături de profunde reforme economice implementate deja cu ceva timp în urmă, să dea curs și unor reforme politice asemănătoare cu cele adoptate de țările europene. Astfel încât sistemul economiei de piață a rămas guvernat în China până în ziua de azi de un regim politic monopartid.

La 24 de ani după dezintegrarea nucleului mondial al comunismului, alte două țări ale căror regimuri funcționează practic fără schimbări majore sunt Coreea de Nord și Cuba.

În cazul Phenianului a rămas aproape neschimbat unul dintre cele mai criminale sisteme de control total al populației, caracterizat prin cultul personalității lui Kim Ir Sen, apoi a fiului acestuia, Kim Jong-Il, pentru ca din 2011 conducerea țării să fie preluată de Kim Jong-Un. Coreea de Nord a rămas până în ziua de azi una dintre cele mai ermetice, imprevizibile și periculoase dictaturi din lume și care reprezintă un grav pericol nuclear.

În schimb, în Cuba au apărut tendințe care sprijină perestroika. Probabil cea mai importantă încercare de impunere pe teritoriul cubanez a concepțiilor emanând de la Kremlin a făcut-o generalul Arnaldo Ochoa, care însă a fost arestat în iunie 1989, condamnat la moarte pentru trafic de narcotice și executat o lună mai târziu. Orice speranță de reformă era astfel înăbușită în fașă, Fidel Castro putând trâmbița în continuare sloganul „socialismul sau moartea”.

În ciuda menținerii în lume a câtorva bastioane ale comunismului, „toamna națiunilor” este un eveniment care nu numai că a schimbat într-un mod semnificativ sistemul de forțe geopolitice, ci a și adus libertate multor milioane de cetățeni. În 1989 a început un proces de transformare și de reforme adânci în țările postcomuniste. Acest proces se desfășoară în ritmuri diferite în funcție de țară, efectele lui fiind de asemenea diferite, lucru valabil și pentru modul în care sunt eliminate rămășițele moștenite de la regimul anterior. Fiecare stat se confruntă de asemenea cu numeroase dificultăți economice, sociale și politice, iar acestea fac să apară multe întrebări, cum ar fi, de exemplu, dacă victoria asupra fostului regim coercitiv a fost pe deplin fructificată.

Tabel cronologic

Polonia

1981

13 decembrie: este instituită legea marțială în Polonia.

1982

22 aprilie: este creată TKK NSZZ – Comisia Provizorie de Coordonare a Sindicatului Autonom și Independent „Solidaritatea”.

1983

16-23 iunie: are loc a doua călătorie a papei Ioan Paul al II-lea în Polonia.

22 iulie: este abrogată legea marțială.

1984

19 octombrie: este asasinat preotul Jerzy Popiełuszko.

24 noiembrie: este înființat OPZZ – Acordul Național al Sindicatelor. Alfred Miodowicz este ales președinte.

1987

8-14 iunie: are loc a treia călătorie a papei Ioan Paul al II-lea în Polonia.

29 noiembrie: are loc referendumul național în legătură cu democratizarea sistemului comunist.

1988

aprilie: un val de greve afectează întreprinderile industriale de pe teritoriul întregii țări. La greve participă și de această dată Șantierul Naval Gdańsk.

21 august: Biroul Politic al CC al PZPR votează o hotărâre prin care își declară disponibilitatea de a negocia relegalizarea NSZZ „Solidaritatea”.

26 august: cu ocazia unei intervenții televizate, generalul Kiszcak vorbește pentru prima dată despre ideea convocării unei Mese Rotunde.

31 august: are loc întâlnirea dintre Lech Wałęsa și generalul Kiszcak într-o vilă de pe strada Zawrat din Varșovia.

19 septembrie: guvernul condus de Zbigniew Messner își înaintează demisia.

27 septembrie: Mieczysław F. Rakowski este numit în funcția de premier al RPP.

30 septembrie: are loc dezbaterile televizate dintre Miodowicz și Wałęsa.

23 decembrie: este adoptată o hotărâre în legătură cu activitatea economică.

1989

6 februarie: încep lucrările Mesei Rotunde. Prima ședință în plen are loc la Palatul Namiestnikowski, în prezent reședința președintelui republicii. În continuare lucrările se vor desfășura pe subgrupe, fiecare dintre ele ocupându-se de o temă concretă. Vor avea loc doar două ședințe în plen: la inaugurarea și la încheierea lucrărilor.

- 17 februarie:** la Cracovia are loc o mare demonstrație studențească. Autoritățile fac uz de forță pentru a-i împrăști pe protestatari.
- 25 februarie:** la Jastrzębie-Zdrój are loc Congresul Opoziției Antiregim, la care participă printre alții reprezentanții Solidarității Luptătoare, ai KPN și ai mișcării „Libertate și Pace”.
- 8 martie:** în cursul lucrărilor Mesei Rotunde se ajunge la un consens în legătură cu organizarea unor alegeri parlamentare parțial libere în două tururi de scrutin: pe 4 și pe 18 iunie.
- 5 aprilie:** are loc festivitatea de închidere a lucrărilor Mesei Rotunde.
- 8 mai:** apare primul număr al cotidianului *Gazeta Wyborcza*.
- 16-18 mai:** la Cracovia au loc noi proteste studențești de mare anvergură. Și de această dată autoritățile fac uz de forță.
- 4 iunie:** are loc primul tur de scrutin al alegerilor parlamentare. Rezultatele scrutinului indică o victorie zdrobitoare a „Solidarității”.
- 19 iulie:** Adunarea Națională îl alege pe Wojciech Jaruzelski în funcția de președinte al Republicii Populare Polone.
- 2 august:** Seimul îi încredințează misiunea de a forma un nou guvern lui Czesław Kiszczak, fostul ministru al Afacerilor Interne din perioada comunistă. Încercarea lui se soldează însă cu un eșec, așa că, după câteva săptămâni, Kiszczak e obligat să demisioneze.
- 17 august:** „Solidaritatea” îl propune ca premier pe Tadeusz Mazowiecki.
- 19 august:** Nicolae Ceaușescu scrie o scrisoare adresată partidelor comuniste „frățești”, prin care își exprimă îngrijorarea în legătură cu evoluția situației din Polonia. Inițiativa lui este însă ignorată.
- 24 august:** Seimul îi încredințează misiunea formării guvernului lui Tadeusz Mazowiecki.
- 12 septembrie:** guvernul Tadeusz Mazowiecki depune jurământul.

Ungaria

1985

- 25-28 martie:** al XIII-lea Congres al PSMU; Károly Grósz este primit în Biroul Politic.
- 14-16 iunie:** conferința de la Monor; prima și ultima încercare de unire a forțelor democratice de opoziție.

1987

- 10 iunie:** în coloanele ziarului de opoziție *Beszélő*, János Kis, Ottília Solt și Ferenc Kőszeg publică un program de reformare a statului, intitulat „Contractul Social”.
- 25 iunie:** demisia guvernului condus de György Lázár; Károly Grósz devine prim-ministru.
- 27 septembrie:** întâlnirea de la Lakitelek; congresul de constituire a MDF.
- 18-19 noiembrie:** congresul KISZ – demisia lui Csaba Hármory; nou secretar general al formațiunii devine Imre Nagy; începutul dezmembrării KISZ.

1988

- 15 martie:** aniversarea revoluției ungare de la 1848; la manifestațiile organizate de opoziție participă circa 15.000 de persoane.
- 30 martie:** apare FIDESZ.
- 22 mai:** conferința din mai a MSZMP; demisia lui János Kádár din funcția de secretar general al MSZMP; noul șef al partidului comunist va fi Károly Grósz.
- 27 iunie:** cea mai mare manifestație de după 1956 este organizată la Budapesta de MDF în semn de protest împotriva politicii lui Ceaușescu de deznăționalizare a minorității maghiare din Transilvania; potrivit diferitelor estimări, la aceasta iau parte între 40.000 și 200.000 de persoane.
- 3 august:** întâlnirea dintre Grósz și Ceaușescu de la Arad; încercare nereușită de normalizare a relațiilor maghiaro-române.

- 17 septembrie:** proteste împotriva construirii barajului de la Nagymaros, pe Dunăre; participă circa 600 de persoane, mobilizate și organizate de FIDESZ.
- 2 octombrie – 19/20 noiembrie:** primul congres al FIDESZ; potrivit cifrelor statistice date publicității de partid, acesta numără în momentul de față circa 2.000 de membri.
- 13 noiembrie:** congresul de constituire a grupării SzDSz.
- 24 noiembrie:** demisia guvernului condus de Károly Grósz; noul premier al Ungariei va fi Miklós Nemeth.
- 28 noiembrie:** reînființarea SzDP.
- 29 noiembrie:** întâlnirea activului de partid cu Grósz; în cuvântarea sa, șeful MSZMP se exprimă în mod explicit pentru sistemul partidului unic, avertizând că în caz contrar Ungaria ar fi amenințată de „Teroarea albă”.
- 15 decembrie:** tatonările lui Grósz pentru a vedea dacă poate fi declarată starea de necesitate.
- 1989**
- 28 ianuarie:** emisiunea radiodifuzată cu Imre Pozsgay intervievat de un ziarist în legătură cu evenimentele din 1956; Pozsgay respinge teza că ar fi fost vorba de o „contrarevoluție”, afirmând că fusese vorba pur și simplu de o „revoltă populară”.
- 10-11 februarie:** tezele lui Pozsgay sunt acceptate de CC al PMSM; rezoluția CC referitoare la sistemul multipartid și la democrația parlamentară.
- 18 februarie:** declarația grupărilor de opoziție în legătură cu convocarea Mesei Rotunde.
- 15 martie:** cu ocazia sărbătorii naționale, la mitingurile și manifestațiile organizate de opoziție participă peste 100.000 de persoane.
- 22 martie:** înființarea EKA (Ellenzéki Kerekasztal – Masa Rotundă a Opoziției).
- 8 aprilie:** „start greșit” în discuțiile Mesei Rotunde; ca urmare a tentativei partidului de guvernământ de a omite gruparea FIDESZ, la întâlnirea cu delegația autorităților nu se prezintă niciuna dintre grupările de opoziție.
- 22 aprilie:** începutul lucrărilor preliminare ale Mesei Rotunde.
- 13 iunie:** începutul lucrărilor Mesei Rotunde.
- 16 iunie:** ceremoniile legate de reînhumarea lui Imre Nagy și a tovarășilor săi; 250.000 de participanți.
- 23-24 iunie:** rotire de cadre în Biroul Politic; înființarea prezidiului în componența căruia intră Nyers, Pozsgay, Grósz și Nemeth.
- 6 iulie:** moartea lui János Kádár.
- 11-13 iulie:** vizita lui George Bush la Budapesta.
- 14 iulie:** înmormântarea lui János Kádár; acesta este însoțit pe ultimul drum de circa 60.000 de persoane.
- 18 septembrie:** semnarea înțelegerilor convenite în cadrul Mesei Rotunde.
- 6-9 octombrie:** ultimul congres al MSZMP respinge ideologia comunistă; Rézső Nyers este ales secretar general al MSZP.
- 21 octombrie:** József Antall devine președintele MDF; desființarea Gărzilor Muncitorești.
- 23 octombrie:** prima demonstrație legală pentru comemorarea eroilor Revoluției Ungare din 1956.
- 26 noiembrie:** referendum cu patru întrebări; sfârșitul carierei politice a lui Imre Pozsgay.
- 21 decembrie:** după dezbateri furtunoase și intervenția lui Helmut Kohl, parlamentul aprobă reduceri drastice ale cheltuielilor sociale pentru bugetul anului 1990.

1990

- 5 ianuarie:** scandalul Dunagate; la o conferință de presă, SzDSz și FIDESZ dezvăluie că MAI a cules informații referitoare la activitatea acestor două partide încălcând prevederile legale în vigoare.
- 8 ianuarie:** intrarea în vigoare a majorărilor prețurilor la produsele de bază; greva taximetristilor; începutul protestelor sociale care durează până la alegerile parlamentare din martie.
- 23 ianuarie:** demisia ministrului de Interne István Horváth.

- 25 martie:** primul tur de scrutin al alegerilor parlamentare.
8 aprilie: turul al doilea al alegerilor parlamentare.
2 mai: alegerea lui Árpád Göncz în funcția de președinte al republicii.
23 mai: depunerea jurământului de către noul guvern condus de József Antall.

RDG

1986

- 24 ianuarie:** este creată Inițiativa pentru Drepturile Omului (*Initiative für Menschenrechte*).
19 aprilie: cel de-al XI-lea Congres al SED; vizita lui Gorbaciov la Berlin.

1987

- 5 februarie:** demisia șefului de la Informații Externe din cadrul MAI al RDG (Markus „Mișa” Wolf).
9 aprilie: interviul secretarului CC pe probleme ideologice al PSUG, Kurt Hager, pentru revista *Stern*; în cursul acestuia, fiind întrebat despre influența perestroikăi asupra politicii RDG, Hager dă celebrul răspuns în care o compară cu schimbarea tapetului în apartament.
7 septembrie: vizita lui Honecker în RFG.
19-22 septembrie: Conciliul de la Görlitz al Bisericii Evanghelice din RDG.

1988

- 19 noiembrie:** decizia guvernului RDG de a suspenda abonamentele la revista sovietică *Sputnik*.

1989

- 18 ianuarie:** părerea secretarului general al PSUG Erich Honecker: Zidul Berlinului va rezista încă 50 de ani, dacă nu chiar 100, atât timp cât nu se vor schimba condițiile care au dus la construirea lui.
5 februarie: moartea lui Chris Guefroy – cetățean împușcat în timp ce încerca să fugă în RFG.
7 mai: alegerile pentru consiliile locale falsificate de PSUG; responsabilitatea pentru falsificarea acestora a fost pusă pe seama lui Egon Krenz.
4 iunie: masacrul din piața Tian'anmen, China; soluția găsită de guvernul de la Pekin se bucură de aprobarea deplină a lui Honecker.
6 iulie: sfârșitul doctrinei Brejnev; într-o cuvântare rostită la Strasbourg, Mihail Gorbaciov recunoaște dreptul tuturor țărilor din Europa Centrală de a transpune în fapt principiul suveranității de stat, inclusiv de a-și alege liber aliații și tipul de regim politic.
19 august: în perimetrul ambasadei RFG de la Praga sunt instalate în corturi aproape 120 de persoane; până la sfârșitul lunii septembrie, numărul persoanelor care speră să ajungă în Occident prin RSC va crește la circa 4.000.
28 august: Picnicul Paneuropean de la Sopron, în Ungaria; circa 600 de cetățeni ai RDG trec granița ilegal în Austria.
4 septembrie: prima „Demonstrație de luni” de la Leipzig.
10 septembrie: este înființat NF.
11 septembrie: deschiderea graniței dintre Austria și Ungaria; în decurs de numai câteva zile, circa 150.000 de cetățeni ai RDG tranzitează Ungaria, având ca destinație Austria.
12 septembrie: este înființată gruparea „Demokratie Jetzt”.
30 septembrie: Honecker își dă acordul ca teritoriul RDG să fie tranzitat de trenurile din direcția Praga care transportă refugiați spre RFG.
2 octombrie: circa 10.000 de persoane iau parte la demonstrația din orașul Leipzig; ciocniri violente cu poliția.
3 octombrie: guvernul RDG dispune închiderea graniței cu RSC.
4 octombrie: demonstrație la Dresda; auzind despre trenurile care transportă refugiații de la Praga, sute de persoane încearcă să ajungă în gară; sunt arestate 1.300 de persoane.

6-7 octombrie: vizita lui Gorbaciov în RDG.

7 octombrie: sărbătorirea împlinirii a 40 de ani de la înființarea RDG.

8 octombrie: demonstrație la Dresda; începutul convorbirilor dintre Modrow și reprezentanții opoziției.

13 octombrie: liderul LDPD Manfred Gerlach sugerează că Honecker ar trebui să-și dea demisia.

18 octombrie: demisia lui Honecker; alegerea lui Egon Krenz ca secretar general al SED; în discursul de instalare, anunță că va face schimbări (*Die Wende*).

31 octombrie: șeful SPK, Paul Gerhard Schürer, dă publicității documente referitoare la nivelul de îndatorare a statului.

1 noiembrie: *Berliner Zeitung* publică primul articol despre abuzurile săvârșite la nivel central de reprezentanții FDGB.

4 noiembrie: demonstrația din Alexanderplatz.

6 noiembrie: vizita lui Alexander Schalke-Golodkowski la Bonn; eșecul convorbirilor în legătură cu un eventual împrumut pentru regimul lui Krenz.

7 noiembrie: demisia guvernului condus de Willy Stoph.

8 noiembrie: demisia Biroului Politic al SED. „Raportul Guvernului Federal despre situația națiunii în Germania împărțită” – lucru inimaginabil anterior: Kohl introduce în acest raport dezideratul organizării unor alegeri libere și pe cel al legalizării opoziției în RDG.

9-10 noiembrie: Zidul Berlinului este dărâmat.

13 noiembrie: se constituie guvernul Modrow.

28 noiembrie: proclamarea planului în 10 puncte al lui Kohl.

30 noiembrie: Gregor Gysi înființează „Platforma WF”.

1 decembrie: eliminarea din constituția RDG a prevederii referitoare la rolul conducător al partidului.

3 decembrie: demisia lui Egon Krenz din funcția de secretar general al SED; demisia întregului Birou Politic și a întregului CC; eliminarea din SED a lui Honecker și a celor mai apropiați colaboratori ai lui.

7 decembrie: începutul lucrărilor Mesei Rotunde (ZRT); primele cazuri de pătrundere a mulțimii de demonstrați în sediile Stasi (Erfurt, Suhl și Leipzig); arestarea lui Erich Mielke.

8/9-16 decembrie: congresul extraordinar al SED; schimbarea denumirii acestui partid în PDS; Gregor Gysi devine președintele partidului.

9 decembrie: ședința Consiliului Comunității Economice Europene (CEE).

19-22 decembrie: vizita lui Helmut Kohl în RDG.

1990

3 ianuarie: scandalul Treptow.

15 ianuarie: intrarea demonstrațiilor în sediul Stasi din Berlin.

30-31 ianuarie: vizita lui Modrow la Moscova.

10 februarie: vizita lui Kohl la Moscova; acordul Kremlinului în legătură cu unificarea Germaniei (în timpul convorbirilor este evitată problema apartenenței Germaniei la NATO).

13-14 februarie: vizita lui Modrow la Bonn.

22-25 februarie: congresul SDP din RDG; schimbarea denumirii în SPD și adoptarea programului electoral.

12 martie: ultima ședință de lucru a ZRT.

14 martie: în presă apare informația despre colaborarea cu Stasi a unuia dintre liderii AfD, dr. Wolfgang Schnur.

18 martie: alegerile pentru Camera Populară a RDG; victorie senzațională pentru AfD și eșec dureros pentru SPD.

19 aprilie: expunerea lui Lothar de Maizière.

24 aprilie: vizita lui Maizière la Bonn.

25 aprilie: printr-o moțiune a Camerei Populare este respinsă propunerea de a se pune în discuție proiectul noii constituții a RDG care fusese pregătit de activiștii opoziției participanți la lucrările Mesei Rotunde.

- 5 mai:** începutul negocierilor în cadrul conferinței „2+4”.
- 18 mai:** semnarea Tratatului de constituire a Uniunii Valutare, Economice și Sociale dintre RFG și RDG.
- 21 iunie:** ratificarea de către Bundestag și Camera Populară a Tratatului de constituire a Uniunii Valutare, Economice și Sociale dintre RFG și RDG.
- 1 iulie:** intrarea în vigoare a Tratatului de constituire a Uniunii Valutare, Economice și Sociale dintre RFG și RDG; desființarea controlului la granița dintre RDG și RFG.
- 14-16 iulie:** vizita istorică a lui Kohl la Arhys, în Caucaz, și întâlnirea cu Gorbaciov; în cursul acesteia, conducătorul sovietic își dă acordul în legătură cu apartenența RFG la NATO și cu retragerea totală a unităților militare ale URSS care staționaseră pe teritoriul RDG.
- 15 iulie:** numărul șomerilor ajunge în RDG la 220.000; munca ocazională constituie singura sursă de venituri pentru întreținerea a 250.000 de persoane.
- 22 iulie:** Camera Populară votează legea cu privire la instituirea structurii administrativ-teritoriale pe landuri a țării (*Ländereinführungsgesetz*).
- 22-23 august:** Camera Populară votează alipirea RDG la RFG în conformitate cu articolul 23 al legii fundamentale a RFG.
- 31 august:** semnarea așa-numitului tratat al unificării (tratatul dintre RFG și RDG în legătură cu Unitatea Germaniei și desființarea RDG, după unirea ei cu RFG).
- 12 septembrie:** semnarea la Moscova a tratatului „2+4”.
- 28 septembrie:** ultima ședință a Camerei Populare.
- 3 octombrie:** intrarea în vigoare a „tratatului unificării”; sfârșitul RDG ca stat suveran.
- 12 octombrie:** semnarea convenției încheiate între URSS și RFG referitoare la câteva probleme de tranziție (privind reglementarea, printre altele, a staționării Armatei Roșii pe teritoriul fostei RDG și ajutorul acordat militarilor).
- 14 octombrie:** alegeri pentru Landtag în noile landuri; victoria CDU.
- 15 octombrie:** semnarea tratatului referitor la condițiile staționării temporare și la reglementarea detaliată a retragerii planificate a trupelor sovietice de pe teritoriul RFG.
- 9-10 noiembrie:** vizita lui Mihail Gorbaciov în RFG; semnarea „tratatului de bază” sovieto-german (tratatul de bună vecinătate, parteneriat și cooperare dintre RFG și URSS).
- 2 decembrie:** alegerile pentru Bundestag; victoria CDU în fața SPD și FDP; coaliția creștin-liberală rămâne la putere.

Cehoslovacia

1987

- 23 martie:** printr-o scrisoare adresată lui Gorbaciov, autorii *Cartei 77* cer retragerea trupelor sovietice și a rachetelor nucleare de pe teritoriul Cehoslovaciei.
- 8-11 aprilie:** Mihail Gorbaciov efectuează o vizită în Cehoslovacia; în ciuda speranțelor celei mai mari părți a populației, conducătorul sovietic acordă oficial sprijinul său autorităților aflate în funcție în Cehoslovacia și politiciii promovate de acestea.
- 17-18 decembrie:** la ședința CC al KSČ, Gustáv Husák demisionează din funcția de secretar general al partidului, ca succesor al lui fiind ales Miloš Jakeš; este fructificarea unui proiect înaintat cu o lună mai devreme de Ladislav Adamec privind separarea funcțiilor de secretar general al partidului și de președinte al țării ca urmare a slăbirii poziției lui Husák.

1988

- 25 martie:** la Bratislava are loc „manifestația cu lumânări” în cursul căreia câteva mii de credincioși se roagă pentru respectarea libertăților religioase; manifestanții sunt împrăștiati brutal de miliție.

- 11 iunie:** pentru prima dată, după mai bine de 15 ani, la Praga sunt hirotoniți noi episcopi catolici.
- 21 august:** în piața Václavské náměstí are loc o demonstrație cu ocazia împlinirii a 20 de ani de la intrarea trupelor Tratatului de la Varșovia în Cehoslovacia; la chemarea lansată de organizatori, această inițiativă socială mobilizează câteva mii de persoane care cer plecarea armatei sovietice din țară, eliminarea cenzurii, eliberarea deținuților politici, organizarea unor alegeri libere și legalizarea activității organizațiilor independente; manifestanții sunt împrăștiați de miliție.
- 10 octombrie:** guvernul condus de Lubomír Štrougal demisionează; el va fi înlocuit în decembrie de un guvern condus de Ladislav Adamec.
- 9 decembrie:** președintele francez François Mitterrand se întâlnește cu reprezentanții opoziției din Cehia.

1989

- 15-21 ianuarie:** cu ocazia comemorării a 20 de ani de la moartea lui Jan Palach, la Praga are loc „săptămâna Palach”, în cursul căreia sunt organizate zilnic manifestații în locul unde și-a dat foc acest student; manifestanții sunt împrăștiați de forțele de Securitate; printre cei arestați cu această ocazie se numără și Václav Havel.
- 29 iunie:** alături de celelalte media occidentale, postul de radio Europa Liberă publică petiția „Câteva fraze”, prin care autorii ei cer autorităților să efectueze schimbări politice profunde și să deschidă o discuție liberă și democratică pe această temă; până la jumătatea lunii noiembrie, petiția va fi semnată de 40.000 de persoane.
- 17 noiembrie:** cu ocazia comemorării a 50 de ani de la moartea lui Jan Opletal, un student ucis de nemți, la Praga este organizată o demonstrație studențească care în scurt timp depășește cadrul planificat cu acordul autorităților; intervenția neobișnuit de brutală a forțelor de securitate, alături de zvonul despre moartea unuia dintre participanți, constituind începutul „revoluției de catifea”.
- 19 noiembrie:** la Bratislava și Praga sunt create mișcările sociale VPN, respectiv OF.
- 21-27 noiembrie:** la Praga, Bratislava și în alte orașe din Cehoslovacia sunt organizate zilnic demonstrații anticomuniste de masă.
- 24 noiembrie:** secretarul general al KSČ, Miloš Jakeš, își dă demisia împreună cu întregul prezidiu al CC al KSČ.
- 26 noiembrie:** primele convorbiri dintre reprezentanții OF și premierul Ladislav Adamec.
- 27 noiembrie:** pe teritoriul întregii Cehoslovacii are loc o grevă generală de două ore; sfârșitul acesteia este semnalul de încetare a demonstrațiilor zilnice organizate în această perioadă.
- 3 decembrie:** premierul Adamec anunță componența noului său guvern, ceea ce provoacă un val de proteste față de prezența a nu mai puțin de 15 membri de partid printre cei 20 de miniștri (KSČ); OF și VPN îi cer șefului cabinetului să se prezinte cu o propunere de remaniere mai profundă a guvernului.
- 10 decembrie:** președintele Gustáv Husák procedează la învestirea noului guvern „de uniune națională” sub conducerea lui Marián Čalfa, după care demisionează.
- 19 decembrie:** premierul Čalfa ține o cuvântare în Parlament, în cursul căreia anunță candidatura lui Václav Havel pentru funcția de președinte.
- 20-21 decembrie:** în timpul congresului extraordinar al KSČ, Ladislav Adamec este ales în funcția de secretar general al partidului.
- 28 decembrie:** Adunarea Federală este completată cu 23 de deputați, proveniți din rândurile opoziției; noii membri ai parlamentului îi înlocuiesc pe reprezentanții regimului considerați cei mai compromiși și care anterior își depuseseră mandatele.
- 29 decembrie:** Václav Havel este ales de Adunarea Federală (care este dominată în continuare de comuniști) în funcția de președinte al Cehoslovaciei.

1990

- 23 ianuarie:** are loc a doua fază de reconstruire a Adunării Federale prin cooptarea unor deputați necomuniști; președintele Havel publică proiectul de schimbare a denumirii și simbolurilor statului, ceea ce provoacă o dură controversă între cehi și slovaci în legătură cu locul pe care ar urma să îl ocupe Slovacia în cadrul federației.

8-9 iunie: are loc primele alegeri libere, în urma cărora comunismul este definitiv eliminat de la putere; OF în Cehia și VPN în Slovacia sunt câștigătoarele acestui scrutin.

România

1987

25-27 mai: vizita lui Mihail Gorbaciov la București; conducătorul sovietic se străduiește să îl convingă pe Ceaușescu să pună în aplicare perestroika și să obțină o întrevvedere cu eventualii adepți ai reformelor; nu reușește să realizeze niciuna dintre aceste intenții: Ceaușescu rămâne neînduplecat, iar activiștilor de partid pe care el oricum nu îi vede cu ochi buni (printre aceștia numărându-se și Ion Iliescu) nu le permite să se întâlnească cu Gorbaciov.

15 noiembrie: greva muncitorilor de la Brașov; protestul începe la fabrica „Steagul Roșu”, dar se extinde repede și la celelalte întreprinderi brașovene; în cele din urmă, demonstrații atacă sediul Comitetului Județean de partid; manifestația este înăbușită de forțele de ordine, cei mai activi dintre participanți fiind reținuți, torturați, apoi condamnați la pedepse care ajung la câțiva ani de privare de libertate.

1988

ianuarie: secția în limba română a postului de radio Europa Liberă începe să difuzeze fragmente din cartea *Orizonturi roșii*, scrisă de fostul ofițer de informații Ion Mihai Pacepa; în cartea sa, acest transfug îl prezintă pe Ceaușescu drept un dictator intransigent, stăpânit exclusiv de dorința de putere.

1989

10 martie: secția în limba română a postului de radio BBC difuzează conținutul așa-numitei „Scriori a celor șase”; toți semnatarii acestui document sunt veterani ai mișcării muncitorești; în această scrisoare, ei îi sugerează lui Ceaușescu să își schimbe metodele de guvernare a țării, declarându-și în același timp sprijinul pentru înfăptuirea unor reforme care, după părerea lor, sunt absolut necesare.

20-24 noiembrie: are loc Congresul al XIV-lea al PCR; în cursul dezbaterilor, Ceaușescu este din nou ales în funcția de secretar general al partidului.

2-3 decembrie: întâlnirea dintre George Bush și Mihail Gorbaciov la bordul navei sovietice „Maxim Gorki”, aflată în staționare în zona coastelor Maltei; potrivit multor cercetători, cu ocazia acestei întâlniri, cei doi conducători ar fi ajuns la niște înțelegeri care ar fi pecetluit de fapt soarta dictatorului român.

4 decembrie: vizita lui Ceaușescu la Moscova; întâlnirea cu Gorbaciov are loc într-o atmosferă deosebit de rece.

14 decembrie: încercare nereușită de organizare a unei revolte anticomuniste la Iași; numărul insurgenților este prea mic, iar pușinii care încearcă să treacă la acțiune sunt prea bine monitorizați de Securitate pentru ca proiectata revoltă să poată avea șorți de izbândă; în piața centrală din Iași se adună doar câteva zeci de persoane, care sunt apoi arestate.

15 decembrie: la Timișoara începe demonstrația credincioșilor care sar în apărarea pastorului László Tőkés; autoritățile încercau să îl oblige pe acesta să își părăsească parohia; reprezentanții autorităților încearcă să îi determine pe cetățenii adunați în fața casei unde locuiește László Tőkés să se împrăștie, dar această acțiune nu dă niciun rezultat; forțele de ordine nu intervin; toată noaptea, în fața casei pastorului rămân să demonstreze câteva zeci de persoane.

16 decembrie: revolta de la Timișoara se extinde în tot orașul; forțele de ordine nu mai reușesc să înăbușe demonstrația, în ciuda celor circa 180 de arestări care sunt operate.

17 decembrie: încă de dimineață, sosește la Timișoara o echipă de ofițeri din capitală; ei preiau comanda asupra orașului, trecând la confruntări brutale cu demonstrații; pe la ora 11.00 încep

lupte sângeroase și se prelungesc toată ziua și toată noaptea; sunt ucise 63 de persoane, 227 sunt rănite, alte circa 800 fiind arestate; dar situația la Timișoara scăpase deja de sub controlul autorităților.

- 18 decembrie:** Ceaușescu pleacă într-o vizită planificată anterior în Iran; în acest timp la Timișoara se duc în continuare lupte, chiar dacă acestea sunt mult mai puțin sângeroase decât în ziua precedentă: mor 8 persoane și 23 sunt rănite.
- 19 decembrie:** la ora 14.00, la întreprinderea Elba din Timișoara, unul dintre conducătorii militari vine să se întâlnească cu muncitorii aflați în grevă; în urma negocierilor, unitățile militare primesc ordinul de a înceta acțiunea de înăbușire a demonstrației; cu toate acestea, sunt ucise încă 8 persoane, iar 98 sunt rănite.
- 20 decembrie:** Ceaușescu se întoarce din Iran; între timp, la Timișoara începuse greva generală a tuturor întreprinderilor industriale mai mari din oraș; în fața clădirii Operei este organizată o uriașă demonstrație, aici fiind constituit *Frontul Democrat Român*; la ora 19.00, Ceaușescu ține o cuvântare la televiziune, adresându-se tuturor cetățenilor și afirmând că va lupta până la capăt; la ora 20.30 este declarată starea de necesitate în tot județul Timiș.
- 21 decembrie:** pe la prânz, în fața clădirii CC al PCR este organizat un miting de sprijin pentru Ceaușescu; dar manifestația este perturbată, iar conducătorul este nevoit să se retragă în interiorul clădirii; participanții la această adunare populară se împrăștie prin oraș; la ora 13.30 încep primele lupte; confruntările durează toată ziua și toată noaptea; în răstimp de 24 de ore sunt ucise 49 de persoane, iar 463 sunt rănite, alte circa 700 fiind arestate.
- 22 decembrie:** la ora 12.06 Nicolae și Elena Ceaușescu pleacă cu elicopterul de pe clădirea CC al partidului; acest moment este considerat sfârșitul simbolic al perioadei comuniste în România.
- 25 decembrie:** Nicolae și Elena Ceaușescu sunt împușcați după o farsă de proces la Târgoviște.

Bulgaria

1987

- 28-29 iulie:** cu ocazia plenarei CC al BKP e proclamată așa-numita „Concepție din iulie” (*Юлската концепция*), care este o încercare de implementare a ideii sovietice de perestroika în Bulgaria; se promite o anumită liberalizare politică și economică, dar în scurt timp se dovedește că toate principiile respective sunt practic ignorate cu desăvârșire.
- 27 septembrie:** în orașul de graniță Ruse are loc prima demonstrație împotriva poluării mediului înconjurător de către combinatul chimic de la Giurgiu, aflat pe malul românesc al Dunării; această problemă provoacă o vie emoție, mai ales printre intelectualii bulgari.

1988

- 16 ianuarie:** este creată Asociația Independentă de Apărare a Drepturilor Omului (NDZPC), al cărei președinte este ales Ilia Minev; este prima organizație independentă în Bulgaria comunistă.
- martie:** URSS schimbă ambasadorul din Bulgaria; noul reprezentant al autorităților sovietice la Sofia este Victor Șarapov, care va juca un rol important în procesul de activare a intelectualilor bulgari și de atragere a lor în tabăra perestroikăi.
- 8 martie:** în Casa Filmului din capitală are loc prezentarea peliculei *Respiră* (*Дууау*), care abordează problema poluării mediului înconjurător la Ruse; după proiectarea filmului, cei prezenți înființează OKEZR, o asociație avându-l în frunte pe Gheorghi Mișev; acest comitet nu va juca un rol prea important, dar este prima organizație de acest tip înființată de reprezentanții intelectualității bulgare.
- 3 noiembrie:** este creat Clubul de Sprijinire pentru Glasnost și Reorganizare în Bulgaria; printre conducătorii acestuia se află și Jeliu Jelev.

1989

- 11 ianuarie:** este publicat Decretul 56, în virtutea căruia în sistemul economiei socialiste sunt introduse anumite soluții specifice economiei de piață; printre altele este prevăzută posibilitatea creării unor firme private, inclusiv cu participarea capitalului străin.
- 19 ianuarie:** președintele Franței, François Mitterrand, se întâlnește în timpul unui mic dejun cu reprezentanții autorităților și cu cei provenind din mediul disidenților – între alții la întâlnire participă și Jeliu Jeleu; astfel se ajunge la recunoașterea internațională a mișcării disidente bulgare.
- 11 aprilie:** este creată o organizație cu denumirea Ekoglasnost, în fruntea căreia e ales cunoscutul actor Petăr Slabakov; în ciuda numelui său, organizația Ekoglasnost nu se concentrează exclusiv pe tematici ecologiste, ci se alătură cercului tot mai larg al formațiunilor cu caracter disident din Bulgaria.
- 29 mai:** într-o cuvântare difuzată la televizor, Jivkov adresează Turciei apelul de a deschide granița pentru toți cetățenii Bulgariei care doresc să emigreze în țara vecină din motive naționale; Ankara deschide granițele pe data de 3 iunie și în acest fel începe așa-numita „Mare Excursie” (*Голямата екскурзия*) – este vorba, desigur, de plecarea în masă a turcilor bulgari în Turcia.
- 16 august:** se înfăptuiește o răsturnare la nivelul conducerii NDZPC; după îndepărtarea lui Minev, care nici nu este prezent la întrunire, noul președinte va fi Rumen Vodenicearov.
- 21 august:** Turcia închide granițele pentru turcii bulgari care vin în număr tot mai mare; astfel ia sfârșit „Marea Excursie” în cursul căreia au emigrat din Bulgaria circa 360.000 de persoane.
- 16 octombrie – 3 noiembrie:** sub denumirea Ecoforum, la Sofia are loc un lung miting al organizațiilor disidente; acesta se încheie prin cea mai mare demonstrație din istoria de până acum a Bulgariei comuniste, la care participă peste 5.000 de persoane.
- 9 noiembrie:** cu ocazia ședinței Biroului Politic, Jivkov este demis; Mladenov devine noul conducător al partidului.
- 10 noiembrie:** la plenara CC al BKP, Jivkov este demis din funcția de secretar general al partidului, în locul lui fiind ales Mladenov.
- 18 noiembrie:** în fața catedralei Sf. Alexander Nevski din Sofia are loc o demonstrație la care participă circa 100.000 de persoane.
- 7 decembrie:** este înființat SDS, care devine primul partid de opoziție din Bulgaria; în fruntea lui este ales Jeliu Jeleu.

1990

- 3 ianuarie – 15 mai:** au loc lucrările Mesei Rotunde bulgare (*Кръглата маса*); în cursul desfășurării lor sunt stabilite între altele regulamentul de desfășurare a alegerilor și principiile accesului și prezenței partidelor politice în media.
- 18 ianuarie:** Jivkov este arestat – și odată cu el și câțiva dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui.
- 10 și 17 iunie:** au loc primele alegeri parlamentare; PSB (este vorba de fostul partid comunist) iese învingător, obținând 57% din totalul de voturi exprimate; pe locul al doilea se situează SDS, cu 36% din voturi.

Bibliografie

Lucrări cu caracter general

- Antoszewski, Andrzej (ed.), *Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej: perspektywa porównawcza*, Wrocław, 2006
- Antoszewski, Andrzej, Fiala, Petr, Herbut, Ryszard, Sroka, Jacek (ed.), *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej*, Wrocław, 2003
- Antoszewski, Andrzej, Herbut, Ryszard (ed.), *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*, Wrocław, 1998
- Gorzkowski, Jacek, Morawski, Wojciech, *Jesień Narodów*, Varşovia, 1991
- Holmes, Leslie, *Post-Communism. An Introduction*, Londra, 1997
- Kofman, Jan, Roszkowski, Wojciech, *Transformacja i postkomunizm*, Varşovia, 1999
- Kotkin, Stephen, Gross, Jan T., *Society: 1989 and the Implosion of the Communist Establishment*, New York, 2009
- Kornai, János, *Niedobór w gospodarce*, Varşovia, 1985
- Offe, Claus, *The Varieties of Transition: the East European and East German Experience*, Cambridge, 1996
- Parzymies, Stanisław, *Stosunki międzynarodowe w Europie 1945-2004*, Varşovia, 2004
- Roszkowski, Wojciech, *Półwiecze. Historia polityczna świata po 1945 roku*, Varşovia, 1997
- Roszkowski, Wojciech, Kofman, Jan (ed.), *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, Varşovia, 2005 [ed. în limba engleză: *Biographical Dictionary of Central and Eastern Europe in the Twentieth Century*, New York, Londra, 2007]
- Sebestyen, Victor, *Revolution 1989. The fall of the Soviet Empire*, Londra, 2009
- Staniszis, Jadwiga, *Postkomunizm: próba opisu*, Gdańsk, 2001
- Sokół, Wojciech, Żmigrodzki, Marek (ed.), *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, Lublin, 2005
- Tănase, Stelian, *Miracolul revoluției*, București, 1999
- Tismăneanu, Vladimir, *Despre 1989. Naufragiul utopiei*, București, 2009
- Tismăneanu, Vladimir, Iacob, Bogdan C. (ed.): *The End and the Beginning. The Revolutions of 1989 and the Resurgence of History*, Budapesta, New York, 2012
- Vykoukal, Jiří, Litera, Bohuslav, Tejchman, Miroslav, *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, Praga, 2000
- Wojnicki, Jacek, *Kształtowanie systemów wielopartyjnych Europy Środkowowschodniej*, Pułtusk, 2004
- Знеполски, Ивайло (ed.), *Тоталитаризмите на XX век в сравнителна перспектива*, Sofia, 2010

Polonia

- 1986-1989 – koniec sytemu. Materiały międzynarodowej konferencji, Miedzeszyn 21-23 octombrie 1999
- Bałtowski, Maciej, Miszewski, Maciej, *Transformacja gospodarcza w Polsce*, Varşovia, 2006
- Bochwic, Teresa, *III Rzeczpospolita w odcinkach. Kalendarium wydarzeń styczeń 1989 – maj 2004*, Cracovia, 2005
- Codogni, Paulina, *Okrągły stół, czyli polski Rubikon*, Varşovia, 2009
- Codogni, Paulina, *Wybory czerwcowe 1989 r. – u progu przemiany ustrojowej*, Varşovia, 2012
- Czaczkowska, Ewa, *Kardynał Wyszyński*, Varşovia, 2009
- Dubiński, Krzysztof, *Okrągły Stół*, Varşovia, 1999
- Dudek, Antoni, *Pierwsze lata III Rzeczypospolitej 1989-2001*, Cracovia, 2004
- Dudek, Antoni, *Reglamentowana rewolucja*, Cracovia, 2004
- Dudek, Antoni, Gryz, Ryszard, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1980)*, Cracovia, 2006
- Eisler, Jerzy, *Grudzień 1970. Geneza-przebieg-konsekwencje*, Varşovia, 2000
- Eisler, Jerzy, *Polski rok 1968*, Varşovia, 2006
- Eisler, Jerzy, „Polskie miesiące”, czyli kryzys(y) w PRL, Varşovia, 2008
- Friszke, Andrzej, *Anatomia buntu. Kuroń, Modzelewski i komandosi*, Varşovia, 2010
- Friszke, Andrzej, *Czas KOR-u. Jacek Kuroń a geneza Solidarności*, Varşovia, 2011
- Friszke, Andrzej, *Przystosowanie i opór. Studia z dziejów PRL*, Więż, Varşovia, 2007
- Friszke, Andrzej, *Rok 1989. Wydawnictwo Sejmowe*, Varşovia, 2009
- Garlicki, Andrzej, *Karuzela. Rzecz o Okrągłym Stole*, Varşovia, 2003
- Graczyk, Roman, *Cena przetrwania? SB wobec „Tygodnika Powszechnego”*, Varşovia, 2011
- Grzelak, Piotr, *Wojna o lustrację*, Varşovia, 2005
- Karpiński, Jakub, *Ewolucja czy rewolucja*, Paris, 1975
- Karpiński, Jakub, *Krótkie spięcie (Marzec 1968)*, Paris, 1977
- Karpiński, Jakub, *Polska, komunizm, opozycja. Słownik*, Londra, 1985
- Kowal, Paweł, *Koniec systemu władzy. Polityka ekipy gen. Wojciecha Jeruzelskiego w latach 1986-1989*, Varşovia, 2012
- Ku zwycięstwu Solidarności. Korespondencja Ambasady USA w Warszawie z Departamentem Stanu styczeń-wrzesień 1989*, introducere si antologie Gregory F. Domber, Varşovia, 2006
- Paczkowski, Andrzej, *Droga do „mniejszego zła”. Strategia i taktyka obozu władzy lipiec 1980 – styczeń 1982*, Cracovia, 2002
- Paczkowski, Andrzej, *Pół wieku dziejów Polski*, Varşovia, 2005
- Paczkowski, Andrzej, *Strajki bunt manifestacje jako „polska droga” przez socjalizm*, Mica Bibliotecză PTPN, Poznań, 2003
- Paczkowski, Andrzej, *Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981 – 23 VII 1983*, ed. a II-a, Varşovia, 2007
- Roszkowski, Wojciech, *Najnowsza historia Polski. 1945-1980*, Varşovia, 2003
- Skórzyński, Jan, *Rewolucja Okrągłego Stołu*, Cracovia, 2009
- Skórzyński, Jan, Pernal, Marek, *Kalendarium „Solidarności” 1980-1989*, Varşovia, 2005
- Śpiewak, Paweł, *Pamięć po komunizmie*, Gdańsk, 2005
- Staniszki, Jadwiga, *Poland's self-limiting Revolution*, Princeton, 1984
- Stola, Dariusz, *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949-1989*, Varşovia, 2010
- Trembicka, Krystyna, *Okrągły Stół w Polsce. studium o porozumieniu politycznym*, Lublin, 2003
- Wildstein, Bronisław, *Dekomunizacja, której nie było*, Cracovia, 2000
- Wnuk, Rafał (ed.), *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944-1956*, Varşovia, 2007
- Żaryn, Jan, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, Varşovia, 1997

Ungaria

- Vass, Henrik (ed.), *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1985-1989*, Budapest, 1994
- Adriányi, Gábor, *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939-1978*, Budapest, 2004.
- Bozóki, András, *The roundtable talks of 1989. The genesis of Hungarian Democracy*, Budapest, 2002
- Cebula, Paweł, Górny, Grzegorz, *Węgierski łącznik*, Varşovia, 2008
- Falk, Barbara J., *The dilemmas of dissidence in East-Central Europe, Citizen Intellectuals and Philosopher Kings*, Budapest, New York, 2003
- Góralczyk, Bogdan, *Węgierski pakiet*, Varşovia, 2000
- Góralczyk, Bogdan, *Węgry transformacja pokomunistyczna 1990-2003*, Varşovia, 2003
- Kiss, Csaba G., *Dziennik Polski (1981-1982)*, (trad. A. Sieroszewski), Poznań, 2000
- Kochanowski, Jerzy, *Węgry*, Varşovia, 1997
- Kornai, János, *Stabilizacja i wzrost w procesie transformacji. Przypadek gospodarki węgierskiej*, Poznań, 1998
- Kornai, János, *The Socialist System: The Political Economy of Communism*, Oxford, 1992
- Kornai, János, Haggard, Stephan, Kaufman, Robert R., *Reforming State, fiscal and welfare reform in post-socialist countries*, Cambridge, New York, 2001
- Körösiény, András, *A Magyar politikai rendszer*, Budapest, 2002
- Koźmiński, Maciej, *Odmiany i oblicza komunizmu, Węgry, Polacy i inni*, Varşovia, 2007
- Lengyel, László, „Antall relytély”, in *A kisnyúl pártján Kobra Könyvek*, Budapest, 1995
- Romsics, Ignác, *From Dictatorship to Democracy. The Birth of the Third Hungarian Republic 1988-2001*, New York, 2007
- Romsics, Ignác, *Hungary in the twentieth century*, Budapest, 1999
- Sólyom, László, Georg, Brunner, *Constitutional judiciary in a new democracy: the Hungarian Constitutional Court*, Ann Arbor, 2000
- Swain, Nigel, *Hungary. The rise and the fall of feasible socialism*, Londra, 1992
- Tökés, Rudolf, *Hungary's negotiated Revolution, Economic reform, social change and political succession*, Cambridge, 1999
- Varga, Krzysztof, *Gulasz z Turula*, Wołowiec, 2008

RDG

Documente

19. Januar 1989 Parteikontrollkommission im MfS (Comisia Partidului de Control în Ministerul Securității Statului), „Ergebnisse der Bearbeitung von Schreiben, die von Angehörigen des MfS im Zusammenhang mit der Nichtauslieferung der Zeitschrift „Sputnik“ 10/89 an das ZK der SED gerichtet wurden, 19.1.1989”, (Auszug) BStU, ZA, SED-KL 4581, ff. 29-32, 35-40 (accesibil pe pagina de internet a Comisarului Federal pentru Arhivele Stasi a fostei RDG).
30. Oktober 1989 Erich Mielke, Wolfgang Herger, Friedrich Dickel u. Klaus Sorgenicht, „Vorlage für das Politbüro des ZK der SED Betreff: Maßnahmen zur Verhinderung der weiteren Formierung und zur Zurückdrängung antisozialistischer Sammlungsbewegungen”, SAPMO-BArch, DY 30/J IV 2/2A/3252 (Arbeitsakte der SED-Politbürositzung am 31.10.1989), ff. 151-162, 173-179 (accesibil pe pagina de internet a Comisarului Federal pentru Arhivele Stasi a fostei RDG).

9. Oktober 1989 „Schilderung der Ereignisse in Dresden zwischen dem 3. und dem 8.10.1989 durch den Leiter der BVfS Dresden“, Böhm, BStU, ASt Dresden, BV Dresden, LBV 10167, ff. 1-5 (accesibil pe pagina de internet a Comisarului Federal pentru Arhivele Stasi a fostei RDG).
- „Bericht der Bundesregierung zur Lage der Nation. Erklärung der Bundesregierung vor dem Bundestag“ (textul este disponibil pe pagina de internet Chronik-der-Mauer).
- „Der Streit der Ideologien und die gemeinsame Sicherheit“ (textul este disponibil pe pagina de internet http://www.schnitzler-aachen.de/Texte/Der_Streit_der_Ideologien.htm).
- „Die Aufgaben der PKK zur Verwirklichung der Beschlüsse der 7. Tagung des ZK der SED“, o. D. [nach dem 15.2.1989] BStU, ZA, SED-KL 4582, ff. 11-69, hier 11, 24-34 (disponibil pe pagina de internet a Comisarului Federal pentru Arhivele Stasi a fostei RDG).
- Expunerea premierului RDG, Lothar de Maizière, „Regierungserklärung des Ministerpräsidenten Lothar de Maizière, abgegeben vor der Volkskammer der DDR am 19. April 1990“ (textul este disponibil pe pagina de internet Konrad Adenauer Stiftung <http://www.kas.de/wf/de/71.4432/>).
- „Fernschreiben des SED-Generalsekretärs Honecker an die 1. Sekretäre der SED-Bezirksleitungen, von Mielke mit Begleitschreiben weitergeleitet an die Leiter der Stasi-Bezirksverwaltungen“, 08.10.1989, BStU, MfS, BdL/Dok 006921; 8. Oktober 1989 (disponibil pe pagina de internet a Comisarului Federal pentru Arhivele Stasi a fostei RDG).
- „Festschreiben des Staatssekretärs Bertele an den Chef des Bundeskanzlersamtes Berlin (Ost) 20 September“, in Hanns Jürgen Küsters, Daniel Hofmann, *Dokumente zur Deutschland Politik Deutsche Einheit*, Oldenbourg, 1998, ed. a III-a, pp. 410, 415.
- „Information zur Verwirklichung der Verordnung vom 30. November 1988 über Reisen von Bürgern der DDR nach dem Ausland BArch Berlin“, DY 30/IV 2/2.039/307, ff. 20-25 (disponibil pe pagina de internet a Comisarului Federal pentru Arhivele Stasi a fostei RDG).
- „Mündliche Botschaft Michail Gorbatschows an Helmut Kohl, 10. November 1989“ (textul integral din care a fost extrasă această informație este disponibilă pe pagina de internet Chronik-der-Mauer).
- „Nota lui Alexander Schalck-Golodkowski către Egon Krenz din 7 noiembrie 1989“ (textul notiței este disponibil pe pagina de internet Chronik-der-Mauer).
- „Notiz über die Besprechung des Genossen Minister mit dem Stellvertreter des Vorsitzenden des KfS [Komitee für Staatssicherheit] der UdSSR und Leiter der 1. Hauptverwaltung – Genossen Generalmajor Schebarschin am 7.04.1989“, BStU, ZA, ZAIG 5198, ff. 100-140. (disponibil pe pagina de internet a Comisarului Federal pentru Arhivele Stasi a fostei RDG).
- „Rede von Bundeskanzler Helmut Kohl vor der Dresdner Frauenkirche, 19. Dezember 1989“, *Quelle*, Archiv Deutschlandradio, Sendung: Rundschau am Abend, Redakteur Norbert Sperling (fragmente ale acestei cuvântări sunt disponibile pe pagina de internet Chronik-der-Mauer).
- „RIAS-Bericht über die Rede von Gregor Gysi gegen die Wiedervereinigung, 19. Dezember 1989“, *Quelle*, Archiv Deutschlandradio, Sendung: Rundschau am Abend, Redakteur Norbert Sperling (fragmente ale acestei cuvântări sunt disponibile pe pagina de internet Chronik-der-Mauer).
- „Schreiben Mielkes an die Leiter der Dienstseinheiten zur Veränderung der Reiseverordnung vom 14.3.1989“, BStU, ZA, MfS-BdL/Dok 005299 (disponibil pe pagina de internet a Comisarului Federal pentru Arhivele Stasi a fostei RDG).
- „Telegrafische Weisung Mielkes an die Leiter der Dienstseinheiten“, BStU, MfS, BdL/Dok 006920 (disponibil pe pagina de internet a Comisarului Federal pentru Arhivele Stasi a fostei RDG).
- Zentrale Auswertungs- und Informationsgruppe, „Information über beachtenswerte Aspekte des aktuellen Wirksamwerdens innerer feindlicher oppositioneller und anderer negativer Kräfte in personellen Zusammenschlüssen“, BStU, ZA, MfS BdL/Dok 008932 (disponibil pe pagina de internet a Comisarului Federal pentru Arhivele Stasi a fostei RDG).

Apărute în volum

- Bontrup, Heinz-Josef, *Volkswirtschaftslehre, Grundlage der Mikro und Makroökonomie* Oldenbourg, München, 2004.
- Deutz-Schroeder, Monika, Schroeder, Klaus, *Soziales Paradies oder Stasi-Staat? Das DDR-Bild von Schülern ein Ost-West-Vergleich*, München, 2008.

- Dieter, Resch, „Wem soll dieses Haus gehören?“, *Berliner Zeitung*, 01.11.1989.
- Doering-Manteuffel, Anselm, *Wie westlich sind die Deutschen? Amerikanisierung und Westernisierung in 20 Jahrhundert*, Göttingen, 1999.
- Duisberg, Claus J., *Das Deutsche Jahr, Einblicke in der Wiedervereinigung 1989/1990*, Berlin, 2005.
- Ehlert, Hans (ed.), *Armee ohne Zukunft. Das Ende der NVA und die Deutsche Einheit Zeitzeugenberichte und die Dokumente*, Potsdam, 2002.
- Fiszer, Józef, Holzer, Jerzy, *Przemiany w Polsce i NRD po 1989*, Varşovia, 1996.
- „Für viele Ostdeutsche war DDR kein Unrechtsstaat“, *Die Welt*, 16.03.2009 (articolul este disponibil pe pagina de internet <http://www.welt.de/politik/article3384888/Fuer-viele/Ostdeutsche/war-DDR-kein-Unrechtsstaat.html>).
- Gieseke, Jens, *Der Mielke-Konzern. Die Geschichte der Stasi*, München, 2005.
- Görtemaker, Manfred, „Beginn der deutschen Einigung, Volkskammerwahl 1990“, *Informationen zur politischen Bildung*, caietul 250 (acest text este disponibil pe pagina de internet http://www.bpb.de/publikationen/ZZ0G2I,6,0,Beginn_der_deutschen_Einigung.html#art6).
- Ilko, Sacha-Kowalczuk, „Nicht mehr mitmachen – Ausreise als Ausweg“ (articolul este disponibil pe pagina de internet a Bundeszentrale für Politische Bildung http://www.bpb.de/themen/90NHIE,0,0,Nicht_mehr_mitmachen_Ausreise_als_Ausweg.html, 30 septembrie 2005).
- „Interview mit Ministerpräsident Hans Modrow“, *Der Spiegel*, nr. 6/1990, p. 29.
- Interviu cu Lothar de Maizière, „Anwalt der Ostdeutschen“. Interviu cu moderatorul Günter Mahler este disponibil pe pagina de internet a Deutschlandfunk <http://www.dradio.de/dlf/sendungen/zeitzeugen/733560/>.
- „Jeder Fünfte will die Mauer wieder haben“, *Süddeutsche Zeitung*, 7.11.2008 (articolul este disponibil pe pagina de internet <http://www.sueddeutsche.de/politik/864/423624/text/>).
- Knabe, Hubertus, *Die Täter sind unter uns Über das Schönreden der SED-Diktatur*, Berlin, 2007.
- Knabe, Hubertus, *Honeckers Erbe: die Wahrheit über die Linke*, Berlin, 2009.
- Kröhnert, Steffen, Medicus, Franziska, Klingholz, Reiner, *Die demographische Lage der Nation: Wie zukunftsfähig sind Deutschlands. Regionen? Daten, Fakten, Analysen*, München, 2006.
- Kubina, Michael, Wilke, Manfred (ed.), „Hart und kompromisslos durchgreifen“ *SED contra Polen 1980-1981 Geheimakten der SED Führung über die Unterdrückung der Polnischen Demokratiebewegung*, Berlin, 1995.
- Lutz, Martin, „Stasi – verharmlost, verdrängt und vergessen“, *Die Welt*, 5.03.2009 (articolul este disponibil pe pagina de internet <http://www.welt.de/politik/article3325454/Stasi-verharmlost-verdraengt-und-vergessen.html>).
- Mechtenberg, Theo, „Jak żywotne jest chrześcijaństwo między Odrą i Łabą“, *Więź*, 2000, nr. 11 (505).
- Müller, Uwe, *Supergau Deutsche Einheit*, Hamburg, 2006.
- Neubert, Ehrhart, *Unsere Revolution die Geschichte der Jahre 1989/90*, München, 2008.
- Pięciak, Wojciech, *Jak obalono mur, Niemcy 1988-1996*, Cracovia, 1996.
- Pötzl, Norbert F., *Erich Honecker. Eine deutsche Biographie*, München, 2002.
- Rendtorf, Trutz, *Protestantische Revolution? Kirche und Theologie in der DDR Ekklesiologische Voraussetzungen, Politischer Kontext, Theologische und historische Kriterien*, Göttingen, 1993.
- Robin, Alexander, „Linken-Politiker erklärt seine DDR-Interpretation“, *Die Welt*, 27.09.2009 (articolul este disponibil pe pagina de internet <http://wap.welt.de/article.do?id=politik/article3288289/Linken-Politiker-erklart-seine-DDR-Interpretation&pg=1&cid=&li=1>).
- Rödter, Andreas, *Deutschland einig Vaterland; die Geschichte der Wiedervereinigung*, München, 2009.
- Scholtyssek, Joachim, *Die Aussenpolitik der DDR*, Oldenbourg, 2003.
- Silomon, Anke, *Synode und SED-Staat. Die Synode des Bundes der Evangelischen Kirchen in der DDR in Goerlitz vom 18. bis 22. September 1987*, Göttingen, 1997.
- Staab, Andreas, *National identity in Eastern Germany: Inner Unification or Continued Separation?*, Londra, 1998.
- Steiner, André, *Von Plan zu Plan: eine Wirtschaftsgeschichte der DDR*, Berlin, 2007.
- Wańkowicz, Melchior, *Na tropach Smętka*, Varşovia, 1958.
- Zwass, Adam, *The Economies of the Eastern Europe in a Time of Change*, New York, 1984.

Situri web

- http://www.bstu.bund.de/cln_012/DE/Home/homepage__node.html__nnn=true (pagina de internet a Comisarului Federal pentru Arhivele Stasi a fostei RDG – Die Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutsche Demokratischen Republik, cunoscut și ca Oficial Gauck)
- <http://www.Chronik-der-Mauer.de/> (pagină de internet sub patronatul Bundeszentrale für Politische Bildung, Deutschland Radio și a Centrum für Zeithistorische Forschung din Potsdam)
- <http://meike-wulf.homepage.t-online.de/html/1989.html> (pagină care se ocupă de istoria familiei Honecker)
- <http://www.kas.de/wf/de/71.6613/> (*DDR Mythos und Wirklichkeit*, secția care se ocupă de istoria RDG poate fi accesată pe pagina de internet a Konrad Adenauer Stiftung)

Cehoslovacia

- Aktéri jednej éry na Slovensku 1948-1989*, Jan Pešek (ed.), Prešov, 2003
- Antalová, Ingrid (ed.), *Verejnosť proti nasiliu 1989-1991. Svedectva a dokumenty*, Bratislava 1998
- Ash, Timothy Garton, „Czechoslovakia pod lodem”, în *idem, Pomimo i wbrew. Eseje o Europie Środkowej*, trad. Anna Husarska, Londra, 1990
- Bajda, Piotr, *Elita rządowa na Słowacji w latach 1989-2009. Mechanizmy jej kształtowania i funkcjonowania w systemie demokratycznym*, Varşovia, 2010
- Bartuška, Václav, *Polojasno. Pátrání po vinících 17. listopadu 1989*, Praga, 1990
- Boryszewski, Paweł, *Kościół, którego nie było*, Varşovia, 2002
- Darski, Józef, „Rok 1989: Jesień Ludów czy KGB?”, *FRONDA*, 2001, nr. 23-24
- Dubček, Alexander, *Nadzieja umrze ostatnia*, trad. Piotr Godlewski, Varşovia, 1995
- Havel, Václav, „Síla bezsilných”, în Jacek Baluch (ed.), *Hrabal, Kundera, Havel... Antologia czeskiego esaju*, Cracovia, 2001
- Havel, Václav, *Prosím stručně*, Praga, 2006 [ed. în limba română, *Pe scurt, vă rog!*, trad. Helliana Ianculescu, București, 2009]
- Husák, Petr, *Česká cesta ke svobodě. Revoluce či co?*, Praga, 1999
- Kováč, Dušan, *Slováci – Česi. Dejiny*, Bratislava, 1997
- Marušiak, Juraj, „Rok 1989 na Slovensku”, în *Česko-slovenská historická ročenka*, 2002
- Migalski, Marek, *Czeski i polski system partyjny*, Varşovia, 2008
- Nowinowski, Sławomir M., *Glosa do sporu o sens czeskich dziejów*, w *Pamięć i polityka historyczna. Doświadczenia Polski i jej sąsiadów*, Sławomir M. Nowinowski, Jan Pomorski, Rafał Stobiecki (ed.), Łódź, 2008
- Otáhal, Milan, *Normalizace 1969-1989. Příspěvek ke stavu bádání*, Praga, 2002
- Otáhal, Milan, *Opozice, moc, společnost*, Praga, 1994
- Problem lustracji w Europie Środkowej i krajach bałtyckich. Raport OSW*, Varşovia, septembrie 2005
- Problem lustracji w Europie Środkowej i krajach bałtyckich. Raport OSW*, Varşovia, martie 2009
- Rychlík, Jan, *Češi a Slováci ve 20. století*, t. II: *Česko-slovenské vztahy 1945-1992*, Bratislava, 1998
- Schwartz, Karl Peter, *Česi a Slováci. Dlouhá cesta k mierovému rozchodu*, Bratislava, 1994
- Suk, Jiří, *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985-1990*, Praga, 1999
- Suk, Jiří, „K prosazení kandidatury Václava Havla na úřad prezidenta v prosinci 1989”, *Soudobé dějiny*, 1999, nr. 2-3
- Suk, Jiří, *Občanské Forum. Listopad – Prosinec 1989. 1. díl – události*, Praga, 1997
- Suk, Jiří, *Občanské Forum. Listopad – Prosinec 1989. 2. díl – dokumenty*, Praga, 1998
- Šimečka, Martin M., „Poučení z reálného socializmu. Tak sme si tu žili a ako budeme žiť?”, în László Szigeti (ed.), *Slovenská otázka dnes. Výber textov z časopisu OS 1997-2006*, Bratislava, 2007

- Tomaszewski, Jerzy, *Czechy i Słowacja*, Varşovia, 2007
- Ukielski, Paweł, *Aksamitny rozwód. Rola elit politycznych w procesie podziału Czechosłowacji*, Varşovia, 2007
- Žatkuliak, Jozef (ed.), *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985-1990)*, Bratislava, 1999
- Zenderowski, Radosław, *Nad Tatrami błyska się... Słowacka tożsamość narodowa w dyskursie politycznym w Republice Słowackiej (1989-2004)*, Varşovia, 2007

România

- Boia, Lucian, *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, Bucureşti, 1997
- Burakowski, Adam, *Geniusz Karpat. Dyktatura Nicolae Ceauşescu 1965-1989*, Varşovia 2008; [ed. în limba română, *Dictatura lui Nicolae Ceauşescu 1965-1989, Geniul Carpaţilor*, trad. Vasile Moga, Iaşi, 2011]
- Cartianu, Grigore, *Crimele revoluţiei. Sângeroasa diversiune a KGB-iştilor din FSN*, Bucureşti, 2010
- Cartianu, Grigore, *Sfârşitul Ceauşescuilor. Să mori împuşcat ca un animal sălbatic*, Bucureşti, 2010
- Cartianu, Grigore, *Teroriştii printre noi. Adevărul despre ucigaşii Revoluţiei*, Bucureşti, 2011
- Câmpeanu, Pavel, *Ceauşescu. Anii numărătorii inverse*, Iaşi, 2002
- Comisia Prezidenţială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final*, Bucureşti, 2007
- Curticeanu, Silviu, *Mărturia unei istorii trăite*, Bucureşti, 2007
- Darski, Józef, *Rumunia: historia, współczesność, konflikty narodowe*, Varşovia, 1995
- Deletant, Dennis, *Ceauşescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania, 1965-1989*, New York, 1995 [ed. în limba română, *Ceauşescu şi Securitatea. Constrângere şi disidenţă în România anilor 1965-1989*, trad. de Georgeta Ciocâltea, 1998]
- Georgescu, Vlad, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, Bucureşti, 1992
- Ionescu-Gură, Nicoleta, „Studiu introductiv”, în *Membrii C.C. al P.C.R. 1945-1989. Dicţionar*, Bucureşti, 2004
- Ionete, Constantin, *Criza de sistem a economiei de comandă şi etapa sa explozivă*, Bucureşti, 1993
- Müller, Herta, *Herztier*, Hamburg, 1993 [ed. în limba română, *Animalul inimii*, trad. de Nora Iuga, ed. a II-a, Iaşi, 2006]
- Nicolaescu, Sergiu, *Lupta pentru putere: Decembrie 89*, Bucureşti, 2005
- Od Realu do Barcelony. Historia Pucharu Mistrzów*, Katowice, 1992
- Oprea, Marius, *Banalitatea răului. O istorie a Securităţii în documente: 1949-1989*, Iaşi, 2002
- Portocală, Radu, *Autopsie du coup d'état Roumain. Au pays du mensonge triomphant*, Calmann-Lévy, 1990 [ed. în limba română, *România – autopsia unei lovituri de stat – în ţara în care a triumfat minciuna*, trad. Ioana Cantacuzino, Timişoara, 1991].
- Săndulescu, Şerban, *Decembrie 89. Lovitura de stat a confiscat Revoluţia Română*, vol. 1, Bucureşti, 1996
- Săraru, Dinu, Stănculescu, Victor Atanasie, *Dinu Săraru în dialog cu Victor Atanasie Stănculescu. Generalul revoluţiei cu piciorul în ghips. Interviu fişe pentru un posibil roman*, Bucureşti, 2005
- Siani-Davies, Paul, *Revoluţia română din decembrie 1989*, trad. Cristina Mac, Bucureşti, 2006
- Stoenescu, Alex Mihai, *Din culisele luptei pentru putere. 1989-1990: prima guvernare Petre Roman*, Bucureşti, 2006
- Stoenescu, Alex Mihai, *Istoria loviturilor de stat în România*, vol. 4 (1-2), Bucureşti, 2004-2005
- Stoica, Stan, Alexandrescu, Ion, *România după 1989: mică enciclopedie*, Bucureşti, 2005
- Stoica, Stan, *România după 1989. O istorie cronologică*, Bucureşti, 2007
- Tănase, Stelian, *Miracolul revoluţiei*, Bucureşti, 1999
- Wagner, Richard, *Miss Bukarest*, Berlin, 2001 [ed. în limba română, *Miss Bucureşti*, trad. de Carmen Elisabeth Puchianu, Bucureşti, 2009]
- Willaume, Małgorzata, *Rumunia*, Varşovia, 2004

Bulgaria

- Jackowicz, Jerzy, *Bulgaria: o drzqdów komunistycznych do demokracji parlamentarnej: 1988-1991*, Varşovia, 1992
- Jackowicz, Jerzy, *Polityka zagraniczna współczesnej Bulgarii*, Varşovia, 1995
- Melone, Albert P., *Creating Parliamentary Government. The Transition to Democracy in Bulgaria*, Ohio, 1998
- Методиев, Момчил, *Машината за легитимност. Ролята на Държавна сигурност в комунистическа държава*, Sofia, 2008
- Wasilewski, Tadeusz, *Historia Bulgarii*, Wrocław, 1988
- Аз живях социализма. 171 лични истории*, Пловдив, 2006
- Баева, Искра, *Късното българско дисидентство – Обществен комитет за екологична защита на Русе*
- Ванков, Даниел, Иванов, Мартин, *Българският външен дълг 1944-1989. Банкрутът на комунистическата икономика*, Sofia, 2008
- Знеполски, Ивайло (ed.), *НРБ. От началото до края*, Sofia, 2011
- Груев, Михаил, Калъонски, Алексей, „Възродителният процес“. *Мюсюлманските общности и комунистическият режим*, Sofia, 2008
- Иванов, Мартин, *Реформаторство без реформи. Политическата икономия на българския комунизъм 1963-1989*, Sofia, 2008
- Йосифов, Калин (ed.), *Началото. СДС – политически обзор и хронология*, Sofia, 2008
- Калинова, Евгения, Баева, Искра, *Българските преходи 1939-2005*, Sofia, 2006
- Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия, *Година по-късно*
- Кръглата маса. Стенографски протоколи (3 януари 15 май 1990)*, Sofia, 1998
- Луджев, Димитър, *Революцията в България 1989-1991*, книга 1, Sofia, 2008; книга 2, Sofia, 2012
- Трайков, Боян, *10 ноември 1989. Превратът*, Sofia, 1999
- Чакъров, Костадин, *Вторият етаж*, Sofia, 1990
- Чакъров, Костадин, *От втория етаж към нашествието на демократите*, Sofia, 2001
- Шесто управление срещу неформалните организации в България 1988-1989 г.*, Sofia, 1999

1989

The Autumn of Nations

Abstract

In 1989, the entire world watched with astonishment as the communist system collapsed. From the initiation of the Round Table talks in Poland in February, until the execution of Elena and Nicolae Ceaușescu, Central and Eastern Europe went through a tumultuous, though surprisingly, relatively bloodless process of liberating from the communist regime. Today, almost a quarter of the century after those events, it seems that perspective is distant enough to carry out more balanced comparative studies. On the one hand, many people still remember the events that took place back then, but on the other, there is a generation, now stepping into adulthood, whose life falls in the era of freedom.

This is a good perspective for analysing both the events that led up to it (the final years of communism and its fall) and an overview of the post-communist era. The elimination of the remnants of the system imposed by force on Central and Eastern European nations was not confined solely to pursuing far-reaching changes in the system in 1989 and even in the years that followed. Doing away with this communist legacy in all the countries in the region took far more time, and in some aspects the process is still ongoing. These factors had to be taken into account by the authors of this work.

The analysis encompassed five countries that saw the change of the ruling regime, namely Bulgaria, Czechoslovakia, the German Democratic Republic (GDR), Hungary, Poland and Romania. The decision appears to be well-founded, as the processes that took place in Yugoslavia represent a separate and qualitatively disparate issue. The same can be said for the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), where the key developments unfolded in the years 1990-1991, whereas in the somewhat isolated Albania, the changes followed at a later time.

The title of this work, *1989: The Autumn of Nations*, best illustrates the subject matter that the following pages are devoted to. The main events described and analysed by the authors took place in the autumn of 1989, which lies at the core of this book, where the collective actors of these events were the nations that gained independence after 45 years of subjection. Naturally, the entire analysis is not limited to the year 1989 – such narrowing down of the topic would hinder the exploration of the mechanisms and reasons behind the changes; they would also obstruct the study of both its effects and the remaining relics of communism in the present times. Therefore, the deliberations concerning each country subject to scrutiny have been divided into three parts: the waning years of communism, the immediate process of the fall of the regime and its impact further on.

The underlying premise shared by the authors of this work is that the collapse of the system had predominantly economic causes that stemmed from the inefficient economic system. In the 1980s, all the communist countries were faced with crisis and had no prospects for recovery. What is more, the ruling elites were so resistant to innovation that it was not possible to implement substantial reforms without at least partial prior replacements within the ranks.

The plan for a major overhaul of the system, later dubbed *perestroika*, was conceived in the Soviet Union and initiated with the appointment of Mikhail Gorbachev as the General Secretary of the Soviet Union's Communist Party in 1985. The underlying premise behind *perestroika* was the

defence of communism by a certain liberalisation of political and cultural life. The Soviet republics allowed an increasingly unhampered exchange of views, and as early as in 1988 the first mass organizations, usually called "National Fronts", were formed. Though initially confined to supporting the ideology propagated by Gorbachev's staff, in time they began to look towards autonomy for the republics, and subsequently independence, whereas in the case of the Baltic states – the negation of the Hitler-Stalin pact.

The year 1989 saw a heightening of political activity in the USSR. Independence became a topical issue in the Soviet republics. The nationalist sentiments erupted most violently in the Caucasus, which had a highly complex ethnic situation, while a bulk of the conflicts did not concern the Kremlin at all. Inter-ethnic clashes broke out in the Armenian enclave of Nagorno-Karabakh in Azerbaijan in February 1988. In April 1989, riots unfolded in Georgia. In 1989, the Soviet Union was not only a political advocate of far-reaching transformations, but also a role model for the communist regimes of Central and Eastern Europe. In the beginning of the year, it might have seemed from the Kremlin's perspective that *perestroika* would reinforce communism in the world – not its fall, which became certain by the end of the same year. Before losing complete control and focusing almost entirely on the internal struggle, the Soviet authorities encouraged the reconstruction of the system in the satellite states and strove to motivate local leaders as well as their state and party apparatuses in the same vein. The process, initiated in 1985, surpassed its borders and ultimately led to the fall of the totalitarian system several years later.

Poland was the first country to liberate itself from communism, and several factors should be considered as they illustrate how distinct the situation in the country was from those of other communist states. The key aspect was the existence of a relatively strong opposition movement and an even stronger position of the Catholic Church. Other important issues were the total discredit of communism as a concept and the fact that Jaruzelski's associates lacked vision for further governance. It is no wonder then that Soviet policies of *perestroika* caught on in the country. It was Poland that saw the first Round Table talks (6 February – 15 April), the first partially free elections (4 June), and the appointment of the first non-communist prime minister (24 August).

Hungary followed in the wake of Poland. The era of Kádár's "goulash communism" was becoming a thing of the past, along with the aged leader. Although the economic downturn was not as severe as in other countries in the region, the necessity of undertaking major reforms was evident. The Hungarian leadership adapted Soviet policies of *perestroika* practically from the beginning. In May 1988, Kádár was replaced Károly Grósz, who was pro-reform, thus accelerating the process of dismantling communism. The opposition, initially frail and sparse, gradually began to draw increasing support. On 13 June, the Round Table talks began. The exhumation and second burial of Imre Nagy, on 16 June 1989, proved to be a milestone, as the event activated the society. In early October, the Hungarian Communist Party changed its name and began evolving towards a social democracy. The symbolic end of communism in the country may fall on 26 November, when the Hungarian people approved a "democracy package" in a nationwide referendum, although in reality the totalitarian system collapsed several months earlier.

Chronologically, the next country to topple communism was the German Democratic Republic. East Germany was an artificial political entity from the very beginning. This may have been the reason why the authorities shunned reforms until 1989, perceiving them not only as a threat to their own position but also to the existence of the republic itself. The opposition in the GDR was weak, but became active in the late 1980s, as was the case with other countries of the Soviet bloc. Commemorations of the 40th anniversary of the communist state were observed with much panache in October 1989, yet just several weeks later, on 9 November, the Berlin Wall fell. The event marked a symbolic end of the system and the beginning of the unification of Germany.

Nearly two weeks later, on 17 November, a demonstration was staged in Prague, triggering a swift fall of communism in Czechoslovakia. The ruling authorities did their utmost to hamper changes, yet when these proved inevitable, the system collapsed instantly. Already on 29 December 1989, a well-known opposition activist, Václav Havel, became president. The final stage of formal democratization in Czechoslovakia took place on 8-9 June 1990 with fully free parliamentary elections.

Hardly had the echoes of the event faded out on the Vltava banks, when the dictatorship of Nicolae Ceaușescu was abolished in Romania. The opposition was practically non-existent in the country, yet the coup, following the outbreak of the revolution in Timișoara, and later in Bucharest, was staged by military men and party dignitaries who were discontent with the situation in the country. The December events in Romania, which is worth stressing, was the only really bloody experience in the process of doing away with communism in Central and Eastern Europe. The date of 22 December, marking the flight of the despised Ceaușescu by helicopter from the headquarters of the Central Committee of the Romanian Communist Party, went down in history.

The last country to follow was Bulgaria, yet not because of a later initiation of the process of dismantling the system, as it began in autumn 1989 – on 10 November Todor Zhivkov, was removed from office – but because it is difficult to pinpoint a specific moment of the country's shift to post-communist democracy. The authors have acknowledged the parliamentary elections, held in June 1990, as the groundbreaking date.

Traducere de Alicja Baczyńska

Indice de nume

Indicele nu include autorii publicațiilor menționate în notele de subsol.

A

Aczél, György 143, 149, 152, 160, 162
Adamec, Ladislav 281, 289, 291-293, 295-297,
300, 316-317, 418-419
Agnieszka, Przemyslidka 28
Albrecht, Hans 257
Alexandru al II-lea, țarul Rusiei 366
Alganov, Vladimir 135
Ananiev, Gheorghe 403
Anders, Władysław 128
Andreev, Metodi 403
Andropov, Iuri 34-35, 217, 390
Antall, József 169, 171, 174-186, 415-416
Antonescu, Ion 355
Apostol, Gheorghe 331
Ash, Timothy Garton 272-274
Atanasov, Gheorghe 393-394, 398
Avramov, Gheorghe 379, 387

B

Bacîrgiev, Evgeni 403
Baev, Iordan 25, 394 n. 1, 405
Baeva, Iskra 24, 400, 405
Bahr, Egon 203-204, 241
Baker, James 392
Bakiș, Sonia 380-381
Balcerowicz, Leszek 101-105, 108-110, 178-180
Bankowicz, Marek 22
Barańczak, Stanisław 56
Barcikowski, Kazimierz 70
Bareja, Stanisław 62, 131, 365
Bartach, Kurt 213
Bartončík, Josef 294, 303, 305
Bartošík, Mojmír 316
Bartoszewski, Władysław 113
Bartuška, Václav 291

Baťa, Tomáš 297
Battěk, Rudolf 283
Batuta, Henryk 128
Bauer, Tamás 155-156
Baumgart, Piotr 92
Bălan, Radu 337-339, 341, 343-344
Băsescu, Traian 359-361
Bârlădeanu, Alexandru 348
Becher, Johannes R. 214
Beksiak, Janusz 63 n. 6
Belka, Marek 63 n. 6
Belodedici, Miodrag 326
Belousová, Anna 302
Bence, György 149, 154
Benda, Václav 289
Beneš, Edvard 310-311
Bereanu, Vladimir 397
Berecz, János 160, 162, 166, 172
Berghofer, Wolfgang 230, 238
Beron, Petăr 387, 396, 402, 407
Bibó, István 154
Bickhardt, Stephen 220 n. 1, 223
Biedenkopf, Kurt 256, 259 n. 4
Bielecki, Jan Krzysztof 64
Bierman, Wolf 206, 213
Bierut, Bolesław 43, 128 n. 1
Bihari, Mihály 162
Biľák, Vasil' 271, 280, 298, 313
Biró, Zoltan 174
Birthler, Marianne 257
Blandiana, Ana 347, 358
Blažej, Anton 295
Bobu, Emil 340-342, 346
Bohley, Bärbel 219-220, 228 n. 2, 239, 264
Böhm, Horst 229-230
Böhme, Ibrahim 218, 249
Bojilov, Grigor 376

Bokros, Lajos 185-188
 Bölling, Klaus 204
 Bombiková-Maudigil, Petra 28
 Bonev, Bogumil 403
 Bór-Komorowski, Tadeusz 128
 Borowski, Marek 121
 Botinova, Anna 28
 Brandt, Willy 57, 202-204, 249-250, 252, 267
 Braşoveanu, Gheorghe 327
 Bratinka, Pavel 289
 Brecht, Bertolt 202
 Brejnev, Leonid 34-36, 40-41, 59, 94, 165, 210-211, 224, 280, 284, 416
 Brovikov, Vladimir 98
 Brožová-Polednová, Ludmila 311
 Brucan, Silviu 329-331, 348-350, 361
 Brüsewitz, Oskar 214
 Brzeziński, Zbigniew 58
 Budaj, Ján 289-290, 293, 295, 319
 Bujak, Zbigniew 65
 Burakowski, Adam 23, 28
 Bush, George 94, 332, 343, 415, 420

C

Calciu-Dumitreasa, Gheorghe 327
 Čalfa, Marián 292-297, 316, 319, 419
 Cană, Ionel 327
 Caramitru, Ion 347
 Čarnogurský, Ján 23, 289, 293, 295
 Carol IV de Luxemburg 311
 Carter, Jimmy 33, 57-58
 Casaroli, Agostino, cardinal 282
 Câmpeanu, Pavel 23
 Câmpeanu, Radu 350, 352
 Ceacîrov, Kostadin 25
 Ceauşescu, Elena 19, 323, 330-331, 340-341, 344, 346, 348-349, 353-354, 362, 421
 Ceauşescu, Nicolae 19, 39-41, 99, 146-147, 151-153, 157, 163, 227, 321-357, 360-363, 373-374, 380-381, 390, 394, 397, 402, 414, 420-421
 Ceauşescu, Nicu 348, 354, 362
 Ceauşescu, Valentin 326 n. 1, 362
 Ceauşescu, Zoia 362
 Cernenko, Konstantin 34-35
 Černík, Oldřich 272
 Černý, Václav 279
 Cervenkov, Váľko 39, 394, 400
 Cervenková, Koprinka 383-385
 Chiril, sfântul 308-309
 Chiţac, Mihai 339, 343, 347, 354
 Chiuranov, Ceavdar 384-385, 387
 Chiuranov, Dejan 384-385

Chmel, Rudolf 277
 Chojecki, Mirosław 56
 Chramostová, Vlasta 276
 Chytilová, Věra 278
 Cibulka, Petr 304
 Cierpinski, Waldemar 207
 Cimoszewicz, Włodzimierz 119-120
 Cioran, Emil 363
 Ciosek, Stanisław 70, 75
 Codogni, Paulina 26, 47
 Cohn, Ludwik 56
 Coman, Ion 335, 339-340, 342-344
 Comănesci, Nadia 333
 Constance de Hongrie 285
 Cooper, Gary 90
 Coposu, Corneliu 350, 355-356
 Cornea, Doina 327, 334, 348, 350, 356, 362
 Costadinov, Eftim 404
 Csoóri, Sándor 152, 154, 156-157, 159, 169
 Csurka, István 152-159, 169, 176, 180
 Cywiński, Bogdan 55, 151
 Czarzasty, Włodzimierz 110
 Czuma, Andrzej 55 n. 1, 57-58

D

Dąbrowski, Jerzy 70
 Danailov, Stefan 405
 Darski, Józef 23
 David, Michal 314
 Davis, John R., jr 88 n. 1, 94, 97, 106-107 n. 2
 Dăscălescu, Constantin 342-343, 347
 Dej, *vezi* Gheorghiu-Dej, Gheorghe
 Deletant, Dennis 24, 357
 Demski, Gábor 155
 Dienstbier, Jiří 283, 292, 295
 Dienstbier, Zdeněk 283
 Dimitrov, Alexander 375
 Dimitrov, Filip 399, 401-403
 Dimitrov, Gheorghe 366, 370, 400, 402-403
 Dimitrova, Blaga 384-385
 Dincă, Ion 345
 Dinescu, Mircea 41, 331, 347-348, 362
 Djurov, Dobri 381, 393
 Dobraczyński, Jan 65
 Dobre, Constantin 327
 Dobrovský, Luboš 279
 Doğan, Ahmed 372, 397, 407
 Domokos, Géza 350
 Donáth, Ferenc 151, 156
 Drawicz, Andrzej 100
 Dražská, Drahomíra 287
 Drees, Erika 265

Dubček, Alexander 271-272, 280, 287, 289-290,
293, 295-299, 312-313, 318
Duchač, Josef 256
Duckadam, Helmuth 325, 326 n. 1
Dudek, Antoni 27, 50 n. 1, 63 n. 4, 72 n. 5
Duisberg, Claus J. 26, 215 n. 2, 220 n. 1, 245,
256, 257 n. 5, 261
Dumitrescu, Constantin Ticu 357, 359-360
Dvořáček, Miroslav 305
Dzielski, Mirosław 63 n. 6
Dzurinda, Mikuláš 302, 313

E

Ebeling, Hans-Wilhelm 250
Eichel, Hans 204
Eisler, Hanns 214
Eliade, Mircea 363
Elțin, Boris 38
Engels, Friedrich 202, 215-216, 310, 324
Enke, Karin 207
Eppelmann, Reiner 250, 264
Erlandsson, Bengt Big 127
Euler, Hans 202

F

Falandysz, Lech 134
Falcke, Heino 214, 219-220
Falin, Valentin 243
Falk, Feliks 56
Fico, Robert 302-303, 313
Fieldorf, Emil „Nil” 128 n. 1
Filip, Iulius 327
Filipov, Gheorghe „Grișa” 379-381, 394
Filo, Julius 307
Finder, Paweł 128
Fischbeck, Hans Jürgen 223
Föck, Jenő 142, 144, 161
Fojtík, Jan 288
Fonda, Jane 90
Forman, Miloš 278
Fortuna, Lorin 359
Franczak, Józef 46
Frasyniuk, Władysław 65
Friedman, Milton 63, 186
Ftáčnik, Milan 302
Fuchs, Jürgen 205 n. 2
Fučík, Julius 310
Führer, Christian 226

G

Gabrielescu, Valentin 357
Gaitandjiev, Stefan 379-380

Gajos, Janusz 132-133
Gál, Fedor 23 n. 1, 289, 318-319
Garlicki, Andrzej 27
Gáspár, Sándor 142
Gašparovič, Ivan 302
Gärdev, Javor 406
Geissler, Heiner 240
Genschler, Hans Dietrich 203, 224, 240, 242-244,
249, 257-258 n. 5
Georgescu, Vlad 327, 357
Geremek, Bronisław 68, 74, 77, 84, 92, 97, 113-114,
135
Gerlach, Manfred 231, 233, 417
Ghenov, Eduard 375-376
Gheorghiu-Dej, Gheorghe 331, 354-355
Gierek, Edward 43, 53-54, 61, 102-103 n. 4,
130-131, 146, 178, 208
Giertych, Maciej 65, 113
Giertych, Roman 113
Gies, Gerd 256
Glemp, Józef 65
Głogowski, Karol 57
Göhr, Marlies 207
Goma, Paul 327, 362
Gomułka, Władysław 43-44, 51, 143, 207 n. 2
Göncz, Árpád 154, 177, 180, 416
Góralczyk, Bogdan 26, 142, 147 n. 4, 179
Gorbaciov, Mihail 34-42, 67, 74, 94, 99, 106,
163, 165, 209-211, 212 n. 2, 222, 224-225,
227, 230-231, 235, 243, 248, 271, 280-281,
321, 328-329, 331-333, 335, 343, 366, 369,
373-374, 377-378, 381, 383-385, 390-391,
394, 409-410, 416-418, 420
Gorzowski, Jacek 20
Gospodinov, Gheorghe 406
Göting, Gerald 233
Gott, Karel 277, 292, 314
Gottwald, Klement 310-311
Grabski, Tadeusz 210
Grass, Günter 243
Grebeniček, Miroslav 300
Grósz, Karoly 159-168, 183 n. 2, 331, 414-415
Grotewohl, Otto 201
Grozev, Kostadin 25, 405
Gueffroy, Chris 222
Gușă, Ștefan 339, 341, 344, 347-348
Gutzeit, Martin 241, 264
Gwiazda, Andrzej 68, 71, 74, 85, 138
Gysi, Gregor 234, 238, 240 n. 1, 245, 247-248,
255, 265, 417
Gyurcsány, Ferenc 188-189, 192-195

H

Hager, Kurt 212, 237, 416
 Hájek, Jiří 275
 Haraszti, Miklós 155
 Havel, Ivan 276
 Havel, Václav 23, 275-276, 279, 283-285, 288-293,
 295-300, 303, 308, 311, 316-319, 385, 419
 Havemann, Robert 202, 213, 265 n. 1
 Havlová, Olga 276
 Hempel, Johannes 226
 Herbert, Zbigniew 56
 Herger, Wolfgang 235
 Hermaszewski, Mirosław 89
 Hermlin, Stephen 213
 Heym, Stefan 213, 234
 Hirsch, Ralf 220
 Hitler, Adolf 44-45, 147-148, 150, 202 n. 1, 280, 313
 Hofman, Karel 288
 Holmes, Leslie 21
 Honecker, Erich 39, 146-147, 201, 204, 207-213,
 215-217, 219, 221-225, 228-233, 235, 237-238,
 241, 244, 254-257, 258 n. 2, 259-260, 262-263,
 265 n. 1, 266, 269, 328, 373, 416-417
 Horáková, Milada 311
 Horn, Gyula 185-186, 191
 Horváth, István 165, 175, 415
 Hrabal, Bohumil 277, 279
 Hradilek, Adam 305
 Hřebejk, Jan 315-316
 Hristova, Paša 405
 Huhn, Martina 225 n. 3
 Hupałowski, Tadeusz 61
 Hus, Jan 308-310
 Husák, Gustav 39, 271, 273, 277, 280-281, 283,
 286, 288-289, 292, 294-295, 297, 312-313,
 315-316, 373, 418-419
 Husák, Petr 22

I

Iliescu, Alexandru 328
 Iliescu, Ion 328-329, 347-357, 359, 361-363, 399, 420
 Indra, Alois 271, 288, 298
 Ioan Paul al II-lea, papa 42, 49-50, 65, 68, 116,
 127, 128 n. 1, 135, 178, 285, 413
 Ionescu, Eugen 363
 Ioniță, Ion 326, 329
 Iugov, Anton 366

J

Jackowicz, Jerzy 24
 Jäger, Harald 236
 Jahn, Roland 205 n. 2

Jakeš, Miloš 281, 286, 288-289, 294, 298, 418-419
 Jakobs, Karl-Heinz 213
 Jakubowska, Aleksandra 110
 Janiszewski, Michał 61
 Jarowinsky, Werner 219
 Jaruzelski, Wojciech 33, 39, 43, 60-62, 64-75,
 77-78, 81, 90 n. 3, 93-96, 98-99, 102-103
 n. 4, 105, 108, 133-134, 138, 178-180, 210,
 246-247, 255, 373, 414
 Jasný, Vojtěch 278
 Jelev, Jeliu 25, 378-380, 382-385, 387, 396, 399,
 407, 421-422
 Jenerál, Jaroslav 298
 Jičínský, Zdeněk 293, 298, 305
 Jirov, Iuri 379
 Jivkov, Todor 25, 39-40, 146, 332, 366, 368-370,
 372-376, 378-383, 385-403, 405-408, 422
 Józwiak, Jerzy 98
 Juczyk, Marian 71

K

Kaczyński, Jarosław 56, 96-98, 109, 111, 113,
 115, 124, 134-136, 139
 Kaczyński, Lech 56, 68, 96-97, 109, 111-113,
 134-139
 Kádár, János 39-40, 141-150, 152-158, 160-165,
 172 n. 1, 177-179, 184-185, 191, 193-194,
 198, 273, 331, 373, 391, 414-415
 Kaiser, Kerstin 266
 Kalinova, Evgenia 24, 400, 405
 Kamiński, Łukasz 113
 Kania, Stanisław 43, 60, 178, 210
 Karakaceanov, Alexandăr 384, 387, 393, 407
 Karakaceanov, Panaiot 387
 Kavan, Jan 305
 Kenedi, János 157
 Kessler, Heinz 235, 257
 Kevorkian, Kevork 378
 Kincl, František 287-288
 Kirchner, Martin 225 n. 3
 Kis, Csaba György 143
 Kis, János 149-160, 167, 171, 174-176, 186, 414
 Kisielewski, Stefan 49
 Kiszczak, Czesław 61, 69-71, 73-74, 78, 80, 84,
 92-98, 100, 105, 134, 217, 246, 413-414
 Klaus, Václav 289, 292, 295, 300, 311, 217
 Kňažko, Milan 290, 293, 319
 Knotek, Ivan 294
 Kocáb, Michael 317
 Kofman, Jan 21, 27, 72 n. 5, 100, 399 n. 1
 Kohl, Helmut 26, 139, 180, 203-204, 240-245,
 247-250, 252-256, 259-260, 262-263, 265,
 267-270, 291, 415, 417-418

Kohout, Pavel 276
 Kolarov, Kiran 406
 Koldunov, Alexander 34
 Kołodko, Grzegorz 102 n. 3
 Komandarev, Stefan 406
 Komócsin, Mihály 156
 Komócsin, Zoltán 142
 Komorowski, Bronisław 114, 136
 Kónia, Imre 168
 Konrád, György 150
 Kornai, János 26, 145, 185, 198
 Korwin, Mikke Janusz 122
 Kozakiewicz, Mikołaj 91
 Krasicki, Janek 128
 Kratochvílová, Jarmila 279
 Krenz, Egon 216, 222, 225, 231-238, 241-244, 248, 257, 328, 416-417
 Kriegl, František 311
 Kriucikov, Vladimir 100, 162, 212 n. 2, 410
 Křížan, Jiří 284
 Kroupa, Daniel 278
 Kryl, Karel 292
 Krynicki, Ryszard 56
 Kubišová, Marta 290
 Küttler, Thomas 227
 Kukrál, Stanislav 298
 Kundera, Milan 278, 305-306
 Kuraś, Józef „Ogień” 128 n. 1
 Kuroń, Jacek 55-56, 58, 64-65 n. 2, 68, 73, 97, 114, 137, 149
 Kusý, Miroslav 293
 Kutz, Kazimierz 132
 Kvetko, Martin 294
 Kwaśniewski, Aleksander 80, 117-121, 123, 134-135
 Kwiatkowski, Robert 110

L

Labuda, Barbara 65
 Lafontaine, Oskar 203, 243, 253-254, 264-265
 Laki, Mihály 156
 Lampe, Alfred 128 n. 1
 Langoš, Ján 306-307
 Lankosz, Borys 132
 Lázár, György 161, 414
 Leich, Werner 219, 225
 Lendl, Ivan 279
 Lengsfeld, Vera 218
 Lengyel, László 162
 Lenin, Vladimir Ilici 36, 83, 127, 193, 214, 240 n. 1, 310, 324, 326, 333, 394
 Lepper, Andrzej 112, 136
 Leuschner, Andreas 230

Lewandowski, Janusz 64
 Lieberknecht, Christie 225
 Lilov, Alexandăr 398
 Lis, Bogdan 65
 Lis, Ladislav 283, 293
 Litera, Bohuslav 20
 Litván, György 151
 Lityński, Jan 55-56
 Lobenwein, Tamás 28
 Lorenc, Alojz 287, 306
 Ludjev, Dimităr 25, 387
 Ludwig, Olaf 207
 Lukanov, Andrei 381, 389-393, 398, 408
 Lukanov, Carlo 390
 Lukanov, Todor 389
 Lux, Josef 303
 Luxemburg, Rosa 128, 214

M

Machulski, Juliusz 131
 Macierewicz, Antoni 56, 122-123, 137
 Macri, Emil 330, 338, 354
 Maizière, Lothar de 250-252, 254 n. 1, 255-256, 263, 417
 Maleszka, Lesław 133
 Malinowski, Roman 97-98
 Maluțan, Vasile 346, 357
 Malý, Václav, preot 283, 317-318
 Maniu, Iuliu 355
 Manolov, Petăr 385-386
 Marchlewski, Julian 127, 128 n. 1
 Marcinkiewicz, Kazimierz 113 n. 1, 136
 Maresse, Michael 31
 Maricikov, Chiril 399
 Markov, Gheorghe 375
 Marquardt, Regine 264
 Marušiak, Juraj 28
 Marx, Karl 148, 202, 215-216, 227, 310
 Masaryk, Tomáš Garrigue 311, 313
 Mašin, Ctirad 311
 Mašin, Josef 311
 Matolcsy, György 162
 Matyja, Rafał 110
 Maurer, Ion Gheorghe 331
 Mazilu, Dumitru 332, 349-350, 358-359
 Mazowiecki, Tadeusz 48-49, 63 n. 2, 68, 87, 92, 98-101, 103, 107-109, 111, 114-115, 118, 133-135, 137, 179, 246, 332, 392, 399, 414
 Mănescu, Manea 346
 Mečiar, Vladimír 177, 301-302, 313, 318-319
 Meckel, Markus 241, 249, 251, 264
 Medgyessy, Péter 161, 188, 191

Mehlhorn, Ludwig 223
 Mejstřík, Martin 299
 Melinte, Doina 325
 Melone, Albert P. 25
 Menzel, Jiří 278
 Merkel, Angela 256, 258 n. 2, 264 n. 3
 Messner, Zbigniew 67, 69, 71, 100, 143
 Metodiev, sfântul 308-309
 Michnik, Adam 50, 55-56, 58, 68, 73-74, 87, 89, 93-94, 96 n. 2, 97-98, 110, 114-115, 117, 137-138, 151
 Mielke, Erich 211, 217, 221, 226-227, 229, 231, 233, 238, 244, 256-257, 417
 Migaš, Jozef 301
 Mihai I Hohenzollern, regele României 355
 Mihailov, Evgheni 397, 399, 406
 Mikloško, František 23, 289, 307
 Milbrand, Georg 256
 Milea, Vasile 339, 343-346
 Milewski, Mirosław 61, 67
 Militaru, Nicolae 331, 347, 348, 351, 356, 361
 Miller, Leszek 121
 Miller, Petr 292
 Milota, Stanislav 276
 Mináč, Vladimír 277
 Minev, Ilia 375-377, 379, 384-386, 388, 395, 407-408, 421-422
 Miodowicz, Alfred 67, 71-73, 78, 80, 82, 84, 413
 Mişev, Gheorghe 380-381, 384, 421
 Mittag, Günter 217, 225-226, 244
 Mitterrand, François 73, 139, 197 n. 2, 248, 283, 285, 400, 419, 422
 Mladenov, Petăr 378, 384, 389-399, 408, 422
 Mlynář, Zdeněk 276, 287, 318
 Mňačko, Ladislav 278
 Moczar, Mieczysław 52, 147
 Moczulski, Leszek 57
 Modrow, Hans 26, 212 n. 2, 227, 229-230, 237-238, 243-245, 247-249, 252-254, 257, 417
 Modzelewski, Karol 55, 149
 Molotov, Viaceslav 37, 221 n. 1
 Momper, Walter 204
 Morawiecki, Kornel 64, 85, 138
 Morawski, Wojciech 20
 Morgiewicz, Emil 56
 Müller, Gottfried 225 n. 3
 Mungiu, Cristian 360-361
 Mutafov, Encio 384

N

Náhlík, Petr 286
 Náhlík, Štefan 307

Naimski, Piotr 56
 Najfeld, Joanna 28
 Napieralski, Grzegorz 121
 Navrátil, Augustin 282
 Navrátilová, Martina 279
 Neff, Vladimír 279
 Nemeth, Miklós 161, 163-166, 168, 170-173, 175, 177, 179-181, 224, 415
 Neubert, Erhardt 25-26, 225 n. 3, 241 n. 2, 244 n. 4
 Nevski, Alexander 366, 395, 422
 Nicolaescu, Sergiu 24, 347, 357, 359, 361
 Niedziela, Stefan 78
 Niemen, Czesław 405
 Novotný, Antonín 271
 Nowosad, Andrzej 24
 Nozick, Robert 63
 Nyers, Rezső 142, 144, 150, 156, 161-164, 166, 168, 172-174, 191, 415

O

Ochab, Edward 43
 Offe, Claus 21
 Ogoranu, Ion Gavrilă 326
 Olaru, Stejărel 358
 Olejniczak, Wojciech 121
 Oleksy, Józef 120-121
 Olszewski, Jan 106, 108-109, 111, 122-123, 137
 Olszowski, Stefan 67, 210
 Olteanu, Constantin 335
 Olvári, Mihály 162
 Onyszkiewicz, Janusz 73
 Opletal, Jan 285, 419
 Oprea, Marius 358, 360
 Orbán, Viktor 159-160, 167-168, 171, 174-176, 182, 186-188, 193-197, 199
 Orszulik, Alojzy 81
 Otáhal, Milan 22

P

Pacepa, Ion Mihai 330-331, 356, 420
 Paczkowski, Andrzej 27
 Pajdak, Antoni 56
 Palach, Jan 272, 283, 310, 419
 Panenka, Antonín 279
 Panev, Ivan 384
 Papp, László 336
 Paraschiv, Vasile 327, 362
 Paroubek, Jiří 305
 Pasikowski, Władysław 132
 Passer, Ivan 278

Patočka, Jan 275
 Pavel, Ota 279
 Pavlíček, Michal 317
 Pavlov, Valentin 410
 Pawlak, Waldemar 120
 Pęczak Andrzej 121
 Petkov, Nikola 395-396, 399
 Petranský, Ivan 307
 Petrescu, Dan 334-335
 Piasecki, Bolesław 52-53
 Piasecki, Bronisław 50 n. 1
 Pieck, Wilhelm 201
 Pietrzak, Jan 30
 Pilecki, Witold 128 n. 1, 132
 Piłsudski, Józef 128
 Piwowski, Marek 131
 Plocek, Evžen 272
 Plojhar, Josef, pr. 273
 Poche, Klaus 213
 Pöhl, Karl Otto 253
 Polanski, Sol 394
 Popiełuszko, Jerzy, pr. 388
 Poppe, Gerd 220, 264
 Poppe, Ulrike 219-220, 264
 Portocală, Radu 24, 356-357
 Portugalov, Nikolai 243
 Postelnicu, Tudor 345
 Pozsgay, Imre 152, 156, 159-160, 162-168, 170-175,
 180, 415
 Přemysl, Ottokar I 285
 Priboi, Ristea 330
 Prohászka, Imre 28
 Prutianu, Ștefan 335
 Pyjas, Stanisław 58, 133

Q

Quandt, Bernard 238

R

Radev, Valentin 375
 Radevski, Hristo 384
 Rajk, László 141
 Rajk, László, jr. 155
 Rakósi Mátyás 141, 151, 176
 Rakowski, Mieczysław Franciszek 43, 71-75, 80,
 86, 89, 95-100, 107, 118, 413
 Ralin, Radoi 384-385
 Ramelow, Bodo 265
 Rašin, Alois 310-311
 Rauchfuss, Wolfgang 235
 Reagan, Ronald 30, 33-34, 36, 42, 61, 64-65, 68,
 328

Reissing, Rolf 215 n. 2
 Religa, Zbigniew 89
 Reykowski, Janusz 65
 Ribbentrop, Joachim von 37
 Richter, Frank 230
 Rîbakov, Anatoli 37
 Rîjkov, Nikolai 333
 Rödder, Andreas 25-26, 239, 243, 253, 268
 Rodowicz, Jan „Anoda” 133
 Rodowicz, Maryla 131
 Roman, Petre 347, 349-352, 359, 361
 Roman, Václav 347
 Romsics, Ignác 26, 143-144, 150 n. 1, 165, 179
 Rosiewicz, Andrzej 40
 Roszkowski, Wojciech 21, 27-28, 100
 Ruhe, Volker 250
 Rulewski, Jan 71
 Ruml, Jan 284, 303
 Rusan, Romulus 358, 360
 Rust, Mathias 34
 Rychlik, Jan 22
 Rydyk, Tadeusz 117
 Rywin, Lew 110-111, 118,

S

Šabatová, Anna 287
 Sacher, Richard 294, 305
 Saharov, Andrei 37
 Santor, Irena 131
 Schabowski, Günter 212 n. 2, 234, 236, 242, 257
 Schalk-Goldkowsky, Alexander 238, 417
 Schäuble, Wolfgang 240-241, 256
 Schlesinger, Klaus 213
 Schmidt, Helmut 203-204
 Schmögnerová, Brigita 302
 Schnitzler, Karl-Eduard von 233
 Schnur, Wolfgang 218, 250, 256, 417
 Schönherr, Albrecht 216, 218
 Schorlemmer, Friedrich 265
 Schröder, Gerhard 204, 270
 Schürer, Paul 217, 235, 241, 417
 Schuster, Rudolf 313, 319
 Schwann, Gesine 204
 Schwarz, Karl Peter 280
 Segeš, Dušan 28
 Seghers, Anna 202
 Seifert, Jaroslav 279
 Seiters, Rudolf 228 n. 2, 240-241, 254
 Seyppel, Joachim 213
 Siani-Davies, Peter 24
 Siderov, Volen 377, 407
 Siedzikówna, Danuta „Inka” 132

- Sikorski, Radosław 113
 Siła-Nowicki, Władysław 78
 Šimečka, Martin M. 279, 319
 Šimečka, Milan 313
 Simeon de Saxa-Coburg-Gota 403, 407
 Simeonov, Petko 380, 384, 387, 394, 396, 407
 Simov, Grigor 376
 Siwicki, Florian 61, 74, 100, 105
 Siwec, Ryszard 310
 Sibeve, Hristofor 388
 Škoda, Jan 293
 Skórzyński, Jan 26
 Skubiszewski, Krzysztof 100, 249
 Škvorecký, Josef 278
 Slabakov, Petăr 380, 386-387, 407, 422
 Slota, Ján 302, 307
 Smarzewski, Wojciech 132
 Šmid, Martin 286-287, 320
 Smrkovský, Josef 271
 Sokol, Ján, arhiep. 307
 Sokolov, Serghei 34
 Šoupal, Josef 311
 Spiridon, Cassian Maria 335
 Springsteen, Bruce 130
 Srp, Karel 283
 Stacho, Lubo 28
 Stalin, Iosif 15, 39, 43-44, 128 n. 3, 193, 201, 211, 366, 390, 432
 Staniszkis, Jadwiga 21
 Stank, Jozef 298
 Stănculescu, Elena 354
 Stănculescu, Victor Atanasie 339, 343, 345-348, 351, 354, 359
 Stefan Wyszyński, cardinal 33, 48-50, 53, 60
 Štefánik, Milan Rastislav 296, 309, 313
 Stella, Szonja 28
 Stelmachowski, Andrzej 68
 Štěpán, Miroslav 285, 287-289, 294, 320
 Stoenescu, Alex Mihai 24
 Stokłosa, Henryk 92
 Štoll, Ladislav 279
 Stomma, Stanisław 49
 Stoph, Willy 231, 234, 237, 244, 256, 417
 Strauss, Franz Joseph 204, 208, 210
 Štrougal, Lubomir 281, 419
 Štúr, Ľudovít 310, 317
 Suchowolec, Stanisław 78
 Suk, Jiří 22
 Suleimanov, Naim 372
 Süleymanoğlu, Naim, *vezi* Suleimanov, Naim
 Švéd, Jan 286
 Šverma, Jan 310
 Svoboda, Jiří 300
 Svoboda, Ludvik 272, 310
 Świerczewski, Karol 128
 Szabo, Ecaterina 325
 Szálasi, Ferenc 141
 Szczepański, Michał 61
 Szczepkowska, Joanna 91
 Szczesna, Joanna 56
 Szendzielorz, Zygmunt „Łupaszka” 128 n. 1
 Szewczuwaniec, Andrzej 127
 Szmajdziński, Jerzy 121
- Ş
- Şalamanov, Naum, *vezi* Suleimanov, Naim
 Şarapov, Victor 390-391, 393-394, 421
 Şevardnadze, Eduard 38
 Şopov, Grigor 392
- T
- Tanev, Gheorghe 371
 Targalski, Jerzy 28
 Tatarka, Dominik 279
 Tănase, Stelian 20, 24
 Tejchman, Miroslav 20
 Teltschik, Horst 240
 Templin, Wolfgang 220
 Thatcher, Margaret 33, 248
 Tiefensee, Wolfgang 267
 Tigrid, Pavel 205, 298
 Timm, Ernst 232 n. 1
 Tisch, Harry 235
 Tismăneanu, Vladimir 20-21, 359
 Tiso, Jozef 313
 Tocqueville, Alexis de 255
 Todorov, Stanko 380-381
 Tőkés, László 41, 336-338, 348, 362, 420
 Tőkés, Rudolf L. 152, 162
 Tomášek, František, cardinal 282
 Tomaszewski, Jerzy 22
 Tomczyk, Wojciech 133
 Topolánek, Mirek 311
 Torgyán, József 160
 Trembicka, Krystyna 26
 Trencsev, Konstantin 385-386, 396, 407
 Trifonov, Ivailo 380
 Troianov, Ilia 401, 406
 Trzeciakowski, Witold 63 n. 6, 87
 Tudor, Corneliu Vadim 361
 Turowicz, Jerzy 48, 78
 Tusk, Donald 64, 113, 136
 Tymiński, Stanisław 108, 135

T

Țekov, Țeko 376

U

Uhde, Milan 279
Uhl, Petr 283, 286-287, 417
Újvárossy, Ernő 336
Ukielski, Paweł 22, 28
Ulbricht, Walter 147, 201, 207-208, 211, 214
Ullman, Wolfgang 239, 264-265
Urban, Jerzy 66, 74, 88
Urbánek, Karel 289, 294, 297
Urbánek, Zdeněk 276
Ursu, Gheorghe 327
Uzunova, Rumiana 393

V

Vacek, Miroslav 305
Václav, sfântul 309
Vaculík, Ludvík 279
Vajda, Mihály 150
Vanous, Jan 31
Vásárhelyi, Miklós 151
Vasilev, Iordan 397
Verdeț, Ilie 327, 347
Videnov, Jan 399, 403
Vlad, Iulian 329, 331, 338-339, 345, 347, 349, 354
Vlad, Nelu 323
Vodenicearov, Pirin 387
Vodenicearov, Rumen 376-377, 382, 384, 387, 396, 407, 422
Vogel, Hans Jochen 240-241, 249
Voiculescu, Dan 359
Voigt, Kerstin 204
von Hayek, Friedrich 63
Vondra, Alexandr 284, 318
Vondračková, Helena 277, 314
Výkoulal, Jiří 20

W

Wajda, Andrzej 56, 74, 90, 94, 132
Walentynowicz, Anna 58, 85, 138
Wałęsa, Lech 56, 58-59, 64-65, 68, 70-71, 73-78, 84-90, 92-93, 96-94, 104, 108-109, 113, 115, 120, 124-125, 133-135, 137-138, 183, 228 n. 2, 246, 256, 413

Warnig, Matthias 258
Wasilewska, Wanda 127
Wasilewski, Tadeusz 24
Weiss, Konrad 264
Weiss, Peter 299-302
Wielowieyski, Andrzej 68, 95
Wilczek, Mieczysław 72
Wildstein, Bronisław 123-124, 133
Wilhelmi, Roman 365
Willaume, Małgorzata 23
Witt, Katharine 207
Wnuk-Lipiński, Edward 63 n. 5
Wodecki, Zbigniew 131
Wojnicki, Jacek 21
Wojtyła, Karol, *vezi* Ioan Paul al II-lea
Wolf, Christa 234, 265 n. 1
Wolf, Markus „Miša” 212, 234, 238, 416
Wollenberg, Knud 218
Wonder, Stevie 90
Wonnenberger Christoph 226
Wujec, Henryk 74
Wyszkowski, Krzysztof 138

Z

Žáček, Pavel 304
Zagladin, Vadim 94
Zajíc, Jan 272
Zanussi, Krzysztof 56
Zapotočský, Antonín 310
Zappa, Frank 317
Zarkin, Gheorghe 375
Zavadil, Miroslav 288
Zawadzki, Aleksander 128
Zawadzki, Tadeusz „Zośka” 128
Zawadzki, Waław 56
Zawieyski, Jerzy 49
Zeman, Miloš 305
Zeman, Peter 28
Zieliński, Adam 91
Ziembiński, Wojciech 56
Zifčák, Milan „Růžička”, *vezi* Šmid, Martin
Ziobro, Zbigniew 112-113
Zlatarov, Țvetan 385
Znepolski, Ivailo 405

„Adam Burakowski, Aleksander Gubrynowicz și Paweł Ukielski descriu evenimentele care au avut loc în 1989 în Polonia, Ungaria, Republica Democrată Germană, Cehoslovacia, Bulgaria și România și care au ținut planeta agitată pe parcursul întregului an. Autorii ne prezintă argumentat cauzele care au dus la căderea sistemului comunist în Europa Centrală și de Est, dezvoltând un întreg palier de argumente, de la criza sistemică a regimurilor și rolul disidenței până la noul model reformist de politică adoptat de Mihail Gorbaciov, care a provocat neintenționat prăbușirea sistemului pe care îl dorea salvat. În plus, autorii vin în întâmpinarea cititorului interesat cu o nouă cercetare a traseului pe care fiecare dintre țările studiate l-a avut după căderea comunismului. Utilă ca să înțelegem că, așa cum nu putem compara evenimentele din 1989 din România cu cele din Ungaria sau Polonia ori pe cele din Bulgaria cu cele din RDG sau Cehoslovacia, nici tranziția din toate aceste țări nu a parcurs și nici nu avea cum să parcurgă drumuri asemănătoare. Utilă, de asemenea, ca să nu uităm fragilitatea democrației și complicatele procese de consolidare a ei.

Preferând în mod inspirat varianta textului scris atrăgător, cei trei autori reușesc performanța de a povesti și de a conversa. De a povesti istoria recentă și dramatică a șase țări europene, printre care și a noastră. Apoi, de a conversa cu noi, cititorii, despre tranziție și democrație, subiecte care ne-au marcat existența de peste douăzeci de ani. Credeți că aveți în mână doar o carte științifică? Citiți-o! Vă veți bucura de o lectură plăcută, ușoară, dar cu greutate însemnată în același timp.”

Stejărel Olaru

Polonia: unde a început totul • Ungaria: schimbări nefinalizate • RDG: eșecul revoluției? • Cehoslovacia: implozia sistemului • România: un decembrie însângerat • Bulgaria: în căutarea unui sfârșit al comunismului

EDITURA POLIROM

ISBN 978-973-46-3446-0

www.polirom.ro

Carte publicată și în ediție digitală